

પ્રસ્તાવના

બે વર્ષ પહેલાં આ સોનાઈડી તરફથી 'શ્રી જન્નાદિર વ્યાખ્યાન સંમદ'—રાજકોટ ચાતુર્માસ નામે મંથ બદાર પડેલો, તેનો દિંદ તેમજ બદારના દેશમાં બહેલો પ્રચાર અને શારે સત્કાર થતાં અંગેને મંગેલા-પ્રેતસાદનના પરિણામે 'શ્રી જન્નાદિર વ્યાખ્યાન સંમદ પુસ્તક બીજા' તરીકે આ મંથ પ્રસિદ્ધિમાં-મૂકનાં આનંદ થાય છે.

જેન સમાજના ઔરવસમાં સુપ્રસિદ્ધ જીનાચારી પૂજ્યશ્રી જન્નાદરવાલજી મદારાજ સાહેબે સં. ૧૯૬૩ ના જનમનગર ચાતુર્માસ દરમિયાન શ્રી ઉત્તરાખ્યન મૂલના રહ્યા 'સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ' નામક અખ્યયન ઉપર તેમ જ મદાસની ગણજુરેદાના આદર્શચરિત્ર પરત્વે પોતાની ઓજરિવની વાણીદ્વારા ફરમાવેલાં કેમિક વ્યાખ્યાનોનો આ પુસ્તકમાં સંમદ કરવામાં આવ્યો છે.

આ સંમદમાંનાં દરેક વ્યાખ્યાનની આદિમાં પરમાત્માની પ્રાર્થના, મધ્યમાં સિદ્ધાંતવાણી, ઉપરનું પ્રવચન અને અંતમાં ચરિત્રકથા એ પ્રમાણે ત્રણ વિભાગમાં જે રીતે પૂજ્યશ્રીએ વ્યાખ્યાન ફરમાવેલે તે જ રીતે આપવામાં આવેલ છે.

પ્રભુપ્રાર્થના એ પૂજ્યશ્રીનો પરમપ્રિય વિષય છે. આખ્યાત્મિક વિકાસ સાધવા અને જીવનને પ્રજુમય બનાવવા પ્રાર્થના એ એક અગ્રોધ સાધન છે, અને તેથી પૂજ્યશ્રી હમેશાં પ્રાર્થના ઉપર હૃદયસ્પર્શી ધૌધિક વિચારોદ્વાર સચોટ ઉપદેશ આપી પ્રભુભક્તિ તરફ જનતાને દોરવા પ્રયત્નશીલ રહે છે, અને એ રીતે પ્રાર્થનાનું મહત્ત્વ સમજાવે છે. પૂજ્યશ્રીના આ વિચારોનું મનન કરી જીવન સાફસ કરવા માટે સૌ કેઈને સામ્રદ અનુરોધ કરીએ છીએ.

વ્યાખ્યાનના શાસ્ત્રીય વિષય તરીકે 'સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ' નામક અખ્યયનનું મહાદાત્મ્ય બનાવતાં ખુદ સૂત્રકાર ફરમાવે છે કે:—

“અમણે જગવાન મહાવિર જે અખ્યયન પ્રરૂપું છે તે એટલું ખૂં મહત્ત્વપૂર્ણ છે કે, તેના વિષે સમ્યક્ રીતે અઢા કરીને, પ્રતીતિ કરીને, ફિચ કરીને, સ્પર્શ કરીને, પાર જાળીને, દીર્ઘ કરીને, સંશોધીને, આરાધન કરીને અને આઠાપૂર્વક અનુપાસન કરીને અનેક જીવે સિદ્ધ, છુદ અને મુક્ત થઈ નિર્વાણને પામે છે, અને સર્વ દુઃખોનો અંત આવે છે.”

આ પ્રમાણે સિદ્ધ, છુદ અને મુક્ત થવાનો મહામાર્ગ બતાવનારા આ અખ્યયનમાં સર્વેશ્વરી શરૂ કરી અઢર્મતા (બોલ) સુધીના ૭૩ બોલ જગવાને પોતે પ્રરૂપા છે અને તેમાં બધા તરંગોનો નિઃકર્ષક કાઢવામાં આવ્યો છે. આવા દ્વિતકરી સિદ્ધાંત વચનોના પ્રત્યેક બોલ ઉપર પૂજ્યશ્રીએ પોતાની સરલ પળ સચોટ વાણીદ્વારા પ્રકાશ પાડી એટલું તો મુંદર વિવરણ કર્યું છે કે, દરેકકાઈને પોતાની શંકાઓનું સમાધાન થવાની સાથે નિર્ઘય પ્રવચન ઉપર અચલ અઢા અને બદુમાન ઉપજે અને સુમુખ જીવેને તો પોતાના જીવનનું ઉત્કર્ષાભિમુખ પરિવર્તન કરવામાં અવલંબન રૂપ થઈ પડે તેવાં મુક્તિમાર્ગનાં સોપાન સાંપડે.

આધુનિક કાળમાં સામાન્ય જનતા ધર્મના નામથી બહારીને બાંધે છે અને મનઃકલ્પિત તરંગવશ થઈ વૈજયવિજ્ઞાસમાં જ જીવન સાફસ સમજે છે. આવાઓને માટે આ વ્યાખ્યાનો બધુ જ વ્યસર કરનારાં અને અખનુભ્ય ઉપકારક નીવડશે. વળી દાસમાં કોઈ કોઈ રથને

ક્રિયાબળનું વિસ્તારન કરવાની પ્રાર્થના થયી હતી તેથી આજ સમયે આજીવન સંસ્કારકાર્યોવાર્ય, મદદ કરવાપ્રમાણ, નવા આર્થિક ભોંડાને સ્થિતિ દિવાળી જે પ્રકારે કરેલા છે તેમ જ પ્રજાએ પ્રકૃષ્ટ છે તેનું રક્ષણ આપવાનું મનુષ્યો પણ સમજી શકે અને સંસ્કારકાર્યોનાં લોકોની અભિરૂચી વધે તેવી મુક્તિમંદન સ્થિતિદેશક સમજાવી પૂરવાર છે. આવા સંસ્કારકાર્યો ઉપકાર કર્યો છે.

જનમનગરના આનુર્ભાસ દરમ્યાન આ અંગ્રામ્યનના સરળતાથી માત્ર રજા મેળાનાં પ્રાર્થના વિવેચન થઈ શકેલ તેથી તેટલા ભોંડાને જ આ સંમતિમાં સમાવેલ નો, ત્યાર પછી ૨૮ થી ૪૮ પર્યનના ભોંડો ઉપર શ્રી મોરબી આનુર્ભાસ દરમ્યાન પૂજારીએ સંસ્કારકાર્યોમાં માંવેલ છે, એ વ્યાખ્યાનો પણ આ મંથાવરિના ઝીલ પૂરવડકે કરેલ થયે.

દરેક વ્યાખ્યાનના અંતમાં ધર્મતત્ત્વને સરળતાપૂર્વક સમજાવવા પ્રાર્થના મળ્યુરેલાની અર્થિક કથા આલેખવામાં આવી છે. ભગવાનની ગંભીર વાણી રીતે સમજામાં આવે એ માટે અગ્રિયકથાનો આશ્રય લેવો પડે છે, અને તે પણ પણ સાબર પ્રદ છે. આ અગ્રિયકથામાં શ્રી નમિરાજ, કે જેનો શ્રી ઉત્તરાંગપાનના નવમા અંગ્રામ્યનમાં સ્થાપિત છે, તે નમિરાજનાં માતા સતિશિરોમણિ, રત્નપ્રયુતા મળ્યુરેલા રીતેનું જીવનરતાં આલેખાયું છે; જે પણ અત્યંત ભોધપ્રદ અને કર્તવ્યજ્ઞાન કરાવનાર છે. મળ્યુરેલાએ અનેક નિષ્ઠ પ્રસંગોમાં અને મરજાંન ઉપસર્ગોમાં પણ પોતાના સતિત્વનું રક્ષણ કરી સતીધર્મનો ઉત્તમ આદર્શ પૂરો પાડ્યો છે. વળી પતિને મૃત્યુ સમયે ધર્મોપદેશ આપી તેમની સદ્ગુણોમાં પણ નિમિત્તરૂપ થયાં છે, અને હંવટે પોતે સંયમ અંગીકાર કરી આત્મકલ્યાણ કર્યું છે. આવા એક શીતાવંતા સ્ત્રીરત્નની આ ધર્મકથા પૂજ્યશ્રીએ આધુનિક યુગને પણ ધણી ધણી રીતે ભોધદાયક નીવડે તેવી રીતે, વચ્ચે વચ્ચે ધર્મ, સમાજ અને રાષ્ટ્ર વિષયક અનેક આખતો ઉપર પ્રાસંગિક વિવેચન કરી, તેમજ અનેક ઐતિહાસિક દ્રષ્ટાંતો આપી પોતાની સાશ્વતિક અને હૃદયદાયક શૈતિથી આલેખેલ નેઈ શકાશે.

આ રીતે આ વ્યાખ્યાનસંગ્રહમાં પરમાત્માની પ્રાર્થના, સમ્મકત્ય પરાક્રમના ભોંડો ઉપર શાસ્ત્ર વિચાર અને મળ્યુરેલાની કથા એ ત્રણે વિષયોનો મુંદર મુમેળ સાધવામાં આવેલ છે. અને સામાજિક, રાષ્ટ્રીય અને ધાર્મિક જીવનને સ્પર્શતા વિધિવિધ વિષયો ઉપર વ્યવહાર અને નિશ્ચયની દ્રષ્ટિએ મર્યાદિત સાધુભાષામાં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.

આ પ્રકાશનનો મુખ્ય હેતુ જૈનદર્શનનાં પ્રાણુભૂત સિદ્ધાંતોનું રહસ્ય જગતાને સરળતાથી સમજાય અને તેના જ્ઞાનનો ફેલાવો થાય તે છે. તેમ જ જ્યાં આગળ સાધુ મુનિરાજને સુયોગ સાંપડતો ન હોય તેવાં ગામોમાં તેમ જ વિદેશે દૂર વસતા ભાઈઓને આ વાચન વ્યાખ્યાનની ગરજ સારે અને તેઓ પોતાના નિજી જીવનનો સદુપયોગ કરી શકે તે પાછું છે.

એ વાત સ્પષ્ટ કરવી નેઈએ કે, આ સંગ્રહ જેમ અત્યારે ઘણે ઠેકાણે અને છે તેમ, કાંઈ તૈયાર કરેલ વ્યાખ્યાનો કે લખાણોનો સંગ્રહ નથી; પરંતુ પૂજ્યશ્રી હંમેશાં વ્યાખ્યાનના સમયે સ્વાભાવિક સ્ફુરણથી જે પ્રવચન ફરમાવતા તેની ટુંકાક્ષરી નોંધ ઉપરથી તેનો યુજ્જરાતી અનુવાદ કરાવીને તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. આતુર્ભાસ દરમ્યાનનાં પૂજ્યશ્રીનાં વ્યાખ્યાનોની આવી ટુંકાક્ષરી નોંધ શ્રી રત્નજ્ઞાન હિતેચ્છુ શ્રાવક મંડળ તરફથી તેમના પંડિત શ્રી

સંસ્કૃતપ્રમાણિત દીર્ઘિન પદ્યોનાં કેટલાંકને વર્ણવેલો છે. આ રીતે જ્ઞાનના પ્રદાન માટે જાતીય સમાજમાં પૂજ્યપણીના મૂળ કાવેલી જે વિચારવજતા સ્વરૂપને પ્રેરણા છે. તે જાતિની શૈક્ષણિકતાની વ્યાખ્યાન શ્રીવત્તાની ક્ષમિ, ખાન અને મળને આજારી છે અને તેથી જ આ વ્યાખ્યાનેનો આવો મુંદર ગુણગતી ગાનુવાદ મી કાન્નિવત્તા વજ્જાગી રીઝ વ્યાખ્યાને સતોપકારક રીતે કરી શકેલ છે, તેની તેમ આ મળે કરતાં જ્ઞાનદ ઉપજે છે.

આ પુસ્તકની વિષયમુખિ નિવાર કરવામાં શ્રી પ્રવેશદ સ્વરૂપ કામદાર, પ્રકાશન અંગેની વ્યવસ્થા કરવામાં શ્રી દરમજદ કેશવજ વોરાએ તથા પ્રવેશદ કરવામાં શ્રી વાડીલાલ દાકુમાર્જ સંધરીએ ઉપજમેર મદાય અને સદકાર આપેલ છે.

આ પ્રકાશનમાં વ્યાખ્યાનોની નોંધ સેવામાં દષ્ટિદોષો કે સમજદોષો કાર્ષ જૂલ મરેલી માનુષ પદે તે તે માટે પ્રકાશક દામાર્જો છે.

દાદગુન ગુદ બીજ
સંવત્ ૧૯૯૫
રાજકોટ

સુનીલાલ નાગજ વોરા
અમદાવાદ

આ પુસ્તકના પ્રકાશન અર્થે આર્થિક મદદ કરનારાની

શુભ નામાવલી

રૂ. ૨૫૦)	શ્રી ધર્મવીર દુર્લભજ ત્રિભુવન ઝવેરી	મોરબી
રૂ. ૨૫૦)	શ્રી સુનીલાલ નાગજ વોરા	રાજકોટ
રૂ. ૫૦)	શ્રી મગનલાલ પોપટલાલ શાહ	અમદાવાદ
રૂ. ૨૫)	રાવસાહેબ દાકરેશી મકનજ ધીયા	રાજકોટ
રૂ. ૨૫)	શ્રી તારાચંદ બેચરદાસ કામદાર	રાજકોટ
રૂ. ૨૫)	શ્રીમતી બેન જ્યાકુંવર કાળીદાસ	રાજકોટ

રાષ્ટ્રભાવી જૈન મુનિ શ્રી જ્ઞાહરલાલજી

પરિચય

હિંદમાં જ્ઞાહર એક નહિ પણ બે છે. એક રાષ્ટ્રનાયક છે. બીજા ધર્મનાયક છે. સુક્ત પ્રાંતથી લઈ સૌરાષ્ટ્રના સીમાડા સુધી જેની મુદ્રાસ મળેલી રહી છે, તે જૈન મુનિશ્રી જ્ઞાહરલાલજી એક વર્ગોથી સૌરાષ્ટ્રમાં છે. પહેલું ચોમાસું રાજકોટમાં કરેલું, બીજું જામનગરમાં અને આ વખતે મોરળી ચાતુર્માસ રહેશે.

બાર વર્ષની વયે દીક્ષા લેનાર આ સાધુ અત્યારે આસરથી વધુ વયના આધિગ્રસ્ત વૃદ્ધ છે. સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયના સાધુ છતાં જૈનેતર જગતના પણ સન્માનિત છે. શ્લેષ્ઠસ્ત અનુયાયીઓના, કલ્પના પણ ન થઈ શકે તેવા કાળખીંટ કોટ દિલ્લાની વચ્ચે ઉમેલા છતાં એ પુર્ણ પ્રગતિશીલ વિચારક છે. એ પ્રમાણિક, નિર, નિર્ભલા સંત છે.

પોતાની ક્રિયાકરણી પરત્વે અણીશુદ્ધ જૈન છે, છતાં એ રાષ્ટ્રવાદના ઉપાસક છે. સોમવારે મૌન પાળીને એ ગીતાનું અધ્યયન કરે છે. ગીતા અને જૈન શાસ્ત્રો વચ્ચેનું પૂર્ણ સામ્ય પ્રતીત કરીને એણે લોકોના મિથ્યા બુદ્ધિભેદને મિટાવ્યો છે.

ગાંધીજીના અને ગાંધીના વિચાર-તત્ત્વના એ નિર અનુમોદક છે. ગાંધીજીને, માલવીયાજીને, તિલકને, સૌને એ મળ્યા છે. ગીતા પરના ભાષ્યમાં જૈનધર્મ સંબંધે સ્વં લોકમાન્યે કરેલી ભુલ એણે પુરવાર કરી દેતાં લોકમાન્યે એ મુદ્ધારવાનો સ્વીકાર કરેલો હતો.

ગાંધીજીના પ્રશંસક હોવું એ મુનિશ્રી જ્ઞાહરલાલના મતવિરોધી જૈનોની જાન પર વિરોધની એક પ્રબલ દલીલ છે. તેમ બીજા બાલુ રાજપુતાના ને મારવાડના હજારો જ્ઞાહર-ભક્તો દ્વેષી મુનિ મહારાજશ્રીની જ ખાદી-પ્રશંસા પર મુસ્તાફ બની ખાદીધારી બન્યા છે.

જ્ઞાહરલાલજીની રાષ્ટ્રભાવના એ લોકમતને અનુવર્તીને લોકપ્રિયતા કામવાનું ધાંધલ નથી. આ જૈન સાધુવર તો ચિંતક છે, દર્શક છે, પૂર્ણક્રિયાનિષ્ઠ વૈરાગ્યના જ ઉપાસક છે. એ તો સંસારીઓને સંસારધર્મના રહસ્યો સમજાવે છે-વિધવિધ રૂપે, ભુજાવી ભુક્તિઓ વડે, અને અર્થ સંકટ થયાં જેની મુશ્કેલ નૂતનતા અણખૂટ રહેલી છે તેવી સામર્થ્યવંત વાણીદારા.

એમનાં ચાતુર્માસનાં આખ્યાનો લઘુ-લિપીવડે ગ્રીકામને પકડી પુસ્તક રૂપે મૂકાતાં થયાં છે. રાજકોટની મહાવીર જૈન જ્ઞાનોદય સોસાયટીએ રાજકોટનાં આખ્યાનોનો કરેલો સંગ્રહ “ જ્ઞાહર-વ્યાખ્યાન ” અને “ જ્ઞાહર આખ્યાન સંગ્રહ ” નામે પ્રકટ થયો છે.

“ પ્રસન્ન ” રાણપુર, તા. ૧૩-૫-૧૯૩૮

ગાનકૃતિશિક્ષા

૨૦૦૦

પ્રાર્થના વિચાર :

નીચેના પ્રશ્નનું નામ	પૃષ્ઠ	નીચેના પ્રશ્નનું નામ	પૃષ્ઠ
૧ શ્રી નમઃસર્વે	૩૫૩	૧૩ શ્રી વિદ્યાનંદ	૨૬, ૨૭૨, ૩૧૩, ૪૦૮
૨ શ્રી અભિનનાથ	૧૨૬, ૩૬૦	૧૪ શ્રી અભિનનાથ	૨૮, ૩૩૦, ૩૩૧, ૪૮૬
૩ શ્રી સુમતિનાથ	૧૨૬, ૩૬૮, ૪૦૬	૧૫ શ્રી સુમતિનાથ	૪૬, ૨૩૮, ૩૨૬, ૪૬૦
૪ શ્રી અભિનનાથ	૧૪૬, ૩૬૨, ૪૦૬	૧૬ શ્રી અભિનનાથ	૫૮, ૩૩૧, ૪૮૮
૫ શ્રી સુમતિનાથ	૧૫૬, ૩૫૦, ૪૧૩	૧૭ શ્રી સુમતિનાથ	૬૮, ૧૪૮, ૫૦૫
૬ શ્રી અભિનનાથ	૧૬૮, ૨૫૧, ૪૨૧	૧૮ શ્રી અભિનનાથ	૭૨, ૩૫૨, ૫૧૩
૭ શ્રી સુમતિનાથ	૨૮૪, ૪૩૨	૧૯ શ્રી અભિનનાથ	૫૨૧
૮ શ્રી અભિનનાથ	૪૪૦	૨૦ શ્રી અભિનનાથ	૬૦, ૬૬૦, ૫૨૭
૯ શ્રી સુમતિનાથ	૧૮૦, ૪૪૭	૨૧ શ્રી અભિનનાથ	૧૦૦, ૩૬૮, ૫૩૬
૧૦ શ્રી સુમતિનાથ	૧, ૧૮૭, ૨૬૪, ૪૫૬	૨૨ શ્રી અભિનનાથ	૧૧૦, ૩૭૫
૧૧ શ્રી સુમતિનાથ	૧૦, ૨૦૭, ૨૦૫, ૪૬૫	૨૩ શ્રી અભિનનાથ	૨૫૬, ૫૪૪
૧૨ શ્રી સુમતિનાથ	૨૦, ૨૧૧	૨૪ શ્રી અભિનનાથ	૧૨૨

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ : (ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર-૨૬ નું અધ્યયન)

૫૮

- ૧- શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર પરિચય. શ્રી દ્યૌષ્ઠાલિક સૂત્રની ઉત્પત્તિ. શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર સ્થાપિતકૃત્વે અંગ્રામીથી ઉત્પન્ન ? ૧
- ૨- શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર વિશે વિશેષ વિચાર. ૨૮ માં અધ્યયન 'ભોરામાર્ગ' અને ૨૯માં અધ્યયન 'સમ્યક્ત્વપરાક્રમ' નો પૂર્વાપર સંબંધ. ઉપક્રમ, નિરૂપણ, અનુસંધાન અને ન્યાય એ ચાર અનુસંધાનની વ્યાખ્યા. ૧૧
- ૩- 'સમ્યક્ત્વપરાક્રમ', 'અભિનનાથ સૂત્ર' અને 'વીતરાગ સૂત્ર' એ ત્રણ નામો સુબુ- નિષ્પન્ન છે તેની સામગ્ર્ય અને દર્શાવ. ૨૧
- ૪- સૂત્ર અધ્યયનનો પ્રારંભ અને મંગલવચન. શ્રી 'મદાવીર પ્રશ્ન' અને પ્રશ્નપેશ અને મળપર શ્રી સુધર્માસ્વામીએ સુધેશ. 'ભગવાન' શબ્દની વ્યાખ્યા. ૨૬
- ૫- 'આલુધ્યમન' શબ્દનો અર્થ. ભગવાનની વ્યાખ્યા પર વિશેષ વિચાર. અટ્ટ પ્રાનિદાર્થ. ૩૮
- ૬- 'સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ' અધ્યયન નિષ્કર્ષપે ભગવાનની વાણી. સમદર્શિ અને મિત્વા- દર્શિ કોને કહેવાય ? સમ્યક્ત્વ ત્યાં દયાભાવ કાપીમાંથી મેળકુમાર. ૫૦
- ૭- સમ્યક્ત્વ એ સુબુવાચક શબ્દ. આ અધ્યયનના પરપક શ્રમણ ભગવાન મદાવીર. શ્રમણની વ્યાખ્યા. શ્રદ્ધાનું મદાત્મ્ય. સિદ્ધાંતવાણી એ ભગમદ્વાણી. ૫૨
- ૮- ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર એ ભગવાનની અંતિમવાણી. શ્રદ્ધાપૂર્વક હૃદયમાં ઉતારવાથી આત્માનું કલ્યાણ. સમ્યક્ત્વપરાક્રમના ૭૩ ભોલો. ૬૯

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ	વિષય	
" પદેલો ભોલ :	મંગલ.	૭૧, ૭૬, ૬૧, ૧૦૧
" બીજો ભોલ :	નિર્વેદ.	૧૧૨, ૧૨૩
" ત્રીજો ભોલ :	ધર્મશ્રદ્ધા.	૧૩૦, ૧૪૦, ૧૫૦

॥ अग्निसाधनाय नमः ॥

श्री जवाहिर व्याख्यान संग्रह पुस्तक शीर्ष

—
सम्पत्ति पराक्रम—जोत १ धी २७
जने
मयाजुदेदा अदित्र

[जलमनगर आतुर्भास]

संवत् १९२३

પ્રવચન સાર

‘ ધમ્મો મંગલમુક્કિદ્ધં અહિંસા સંજમો તવો । ’

અર્થાત્—અહિંસા, સંયમ અને તપ પ્રધાન ધર્મ સદા મંગળકારી છે.

ધર્મનું જીવનમાં ઘણું જ મહત્ત્વનું સ્થાન છે. ધર્મ વિના જીવનવ્યવહાર પણ ચાલતો નથી. અત્યારે ધર્મને ધર્મભ્રમ અને ધર્મભ્રમને ધર્મ માનવામાં આવે છે, અને તે કારણે સંસારમાં મોટા ગોટાળો ઉભા થવા પામ્યા છે. તેથી જેમ સુવર્ણકાર માટીમાં લળી ગએલા સોનાને ‘ તાપ-કપ્-છેદ ’થી પરીક્ષા કરી કાઢી લે છે, તે જ પ્રમાણે વિવેકી જનોએ ભ્રમરૂપ માટીમાં લળી ગએલા ધર્મસુવર્ણને ‘ તાપ-કપ્-છેદ ’ રૂપી વિવેક દ્વારાએ પૃથક કરી લેવું જોઈએ. ન્યારે ધર્મભ્રમમાંથી ધર્મને સંશોધવામાં આવશે ત્યારે જ ધર્મનું સાચું મૂલ્યાંકન થશે.

—પૂજ્યશ્રી જવાહિરસાલજી.

આજે આખું યુરોપ અને જાપાન આદિ દેશો વિજ્ઞાનના બળે યુદ્ધ કરી રાજ્યલિપ્તિમાં તૂટ કરવા ચાહે છે અને તે કારણે માનવસૃષ્ટિનો જલદીમાં જલદી વિનાશ કેવી રીતે થાય એ માટેની શોધ આજે વિજ્ઞાન કરી રહેલ છે. પરંતુ ધર્મના અમોઘ શસ્ત્ર—અહિંસાશસ્ત્ર સિવાય બીજું એકેય એવું અમોઘ સાધન નથી કે જે માનવ સંસ્કૃતિનો સત્યાનાશ વાળવા માટે પૂરવેગથી ધસી આવતા વિજ્ઞાનના આ વેગને અટકાવી શકે.

—પૂજ્યશ્રી જવાહિરસાલજી.

નોટ:—દરેક વ્યાખ્યાનની શરૂઆતમાં દર્શાવેલ શ્રીવિનયચંદ્રેણ કુંભટ ચોવીશી માટે “ શ્રી જવાહીર વ્યાખ્યાન સંગ્રહ—રાજકોટ ચાતુર્માસ ” જુઓ.

॥ અસિઆસાય નમઃ ॥

શ્રી જવાહર વ્યાખ્યાન સંગ્રહ

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ અને મયાશુરેષા ચરિત્ર

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૩ અષાઢ વદ ૩ રવિવાર

પ્રાર્થના

શ્રી 'હૃદય' નૃપતિ પિતા, 'નન્દા' ધારી માય;

શમ શમ પ્રભુ મો ભણી, શીતલનાથ મુદાય.

જય જય નિન નિલુવન ધણી. ॥ ૧ ॥

—વિનયદ્રવ્ય કુંભર ચાવીશી

શ્રી શીતલનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પ્રાર્થનાનો વિષય અગાધ છે છતાં એ વિષય ઉપર થોડું કહેવું પ્રથમ આવશ્યક છે. પરંતુ આજે હું સિદ્ધાન્તદ્વારા પ્રમાણમાં પ્રાર્થના કરવા ચાહું છું, એટલા માટે શીતલનાથ ભગવાનને નમસ્કાર કરી શાસ્ત્રદ્વારા સિદ્ધાન્તની વાત કહું છું.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—૧

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર પરિચય—૧

અત્રે શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાંના ૨૯ માં “સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ” નામના અધ્યયન વિશે મારે કહેવાનું છે. આ અધ્યયનનો અર્થ ધણો જ વિસ્તૃત અને વિશાળ છે. પણ પહેલાં એ જોવાનું છે કે, શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર કેવી રીતે બન્યું છે? આ વાત જાણવાની આવશ્યકતા એટલા માટે છે કે, આ વાતને જાણવાથી આ સૂત્ર ઉપર પ્રીતિ અને રૂચિ પેદા થશે.

પરંપરાનુસાર તો શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર ભગવાન મહાવીરની અંતિમ વાણી છે એમ કહેવાય છે. આ વાત વિચારતાં સત્ય લાગે છે; કારણ કે, સપ્તમ સૂત્રના અર્થના કર્તા અરિહન્ત જ માનવામાં આવે છે. આ સંબંધમાં એવો ઉલ્લેખ પણ મળે છે કે, ‘ભવ્ય ગાણદ બરહા, સુતં ગુણદ ગણદરા’ અર્થાત્ અર્થકૃષ્ણ અરિહન્તની પ્રરૂપણને જ મહાધરો સૂત્રરૂપે મૂકે છે એટલા માટે આ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના અર્થકર્તા તો ભગવાન મહાવીર જ છે અને ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના પાઠના કર્તા કેાઇ મહારથવિર અને સૂત્રના પાઠમાંથી મહાનુભાવ હોય અને ભદ્રાણુ સ્વામીએ આ સૂત્રની નિર્ણય કરી એ હુમિએન જન્મદાય છે.

આ ઉપરથી એ દો પ્રશ્ન મળી શકે. આ પ્રશ્ન અત્યંત મહત્વનો છે. આ પ્રશ્નને પ્રમાણુત્તમ માનવા હવે નહીં. આ પ્રશ્નને એક પ્રશ્ન કહેવામાં આવે છે. તેમણે પ્રશ્નના સ્વરૂપની નિર્ણયિત માનવી જેમને પ્રશ્નના સ્વરૂપને 'ઉત્તર' કહેવામાં આવે છે. વિશેષ મનમોહ છે કે આ પ્રશ્નના સ્વરૂપની નિર્ણયિત માનવી જેમને 'ઉત્તર' કહેવામાં આવે છે. બદલાયું સ્વામી ચાર કાળ માટે ચોક્કસ રીતે જાણી રહ્યાં છે. પણ એક સ્વરૂપ નિર્ણયિત બનાવી દેાય તો એ ઉપરથી એક પ્રશ્ન નો સ્વરૂપ જાણી શકાય. આ પ્રશ્નને એક પ્રશ્ન કહેવામાં આવે છે. બૃત્ત માન્યું છે અને આ પ્રશ્નને એ પ્રશ્ન પણ વિદ્યમાન છે. પણ આ પ્રશ્નને એક પ્રશ્ન કહેવામાં આવે છે અને અનેક મદાપુરોની વાર્તાઓ અંતર્ગત છે.

નિર્ણયિત બાદ આ સ્વરૂપ ઉપર ચર્ચા નામ મિત્રોએ પણ કરવામાં આવે છે. પણ સાંભળવા પ્રમાણે તો આ સ્વરૂપની પદ દીક્ષાએ સ્વરૂપમાં આવે છે. પણ ઉપરથી એ પ્રશ્ન નો જણાય છે કે, બદલાયું સ્વામીના પદોના આચારોએ પણ આ પ્રશ્નને પ્રમાણુત્તમ માટે છે અને આ સ્વરૂપને જોનારોમાં તથા ઉપરના સમજ તે ઉપર અનેક આચારોએ મિત્રોએ પણ રચેલ છે. આ બધી દૃષ્ટિએ વિચારતાં આ સ્વરૂપ પ્રમાણુત્તમ તથા અતિ મહત્વપૂર્ણ છે એમ સ્પષ્ટ જણાય છે.

આ સ્વરૂપ ઉત્તરાધ્યયન નામ કેમ પડ્યું? એ વિશે વિચાર કરેલો પણ આવરણ છે. સાધારણ રીતે તો 'ઉત્તર' શબ્દ અનેકાર્થવાચક છે પણ આવી ઉત્તર શબ્દ કેમ અર્થમાં વિવક્ષિત થયેલો છે. એક કાર્યની બાદ ને બીજું કાર્ય કરવામાં આવે છે તે 'ઉત્તર' કાર્ય કહેવામાં આવે છે અર્થાત્ ને પાછળનું કામ હોય તે ઉત્તર કાર્ય કહેવામાં આવે છે. આ સ્વરૂપને ઉત્તરાધ્યયન કહેવાનું કારણ એ છે કે, આ સ્વરૂપ શ્રી આચારાંગ મૂળની બાદ લખાવવામાં આવે છે. આ ઉપરથી મૂળ તો આચારાંગ સૂત્ર રહ્યું અને ઉત્તરનું—પાછળનું આ સૂત્ર રહ્યું. શ્રી આચારાંગ સૂત્ર લખાવ્યા બાદ જ આ સૂત્ર લખાવવામાં આવતું હોવાને કારણે આ સૂત્રનું નામ ઉત્તરાધ્યયન પડ્યું હોય એમ લાગે છે; પરંતુ ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રની પહેલાં શ્રી આચારાંગસૂત્ર લખાવવાનો ક્રમ તો શય્યાલવ આચાર્યની પહેલાંનો છે.

બીજા શય્યાલવ આચાર્યે દશવૈકલિક સૂત્રને ગ્રથિત કર્યું અને દશવૈકલિક સૂત્રને થોડામાં જ વિશેષ જ્ઞાન કરાવનાર સૂત્ર માનવામાં આવ્યું, ત્યારથી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની પહેલાં આચારાંગ સૂત્ર લખાવવા—લખાવવાના ક્રમને બદલે આચારાંગ સૂત્રના સ્થાને દશવૈકલિક સૂત્ર લખાવવા—લખાવવાનો ક્રમ ચાલુ થયો અને તેની બાદ આ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનો અભ્યાસ થવા લાગ્યો. ચાર મૂળ સૂત્રોમાં દશવૈકલિક સૂત્ર પણ એક મૂળ સૂત્ર છે અને દશવૈકલિક સૂત્રની બાદ જ આ સૂત્ર લખાવવામાં આવતું હોવાને કારણે પણ આ સૂત્રનું નામ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર પડ્યું હોય તો તે સંભવિત છે. અર્થાત્ દશવૈકલિક સૂત્ર મૂળ સૂત્ર છે અને તે પહેલાં લખાવવામાં આવે છે, અને આ સૂત્રને બાદ લખાવવામાં આવે છે એટલા માટે આ સૂત્રને 'ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર' ના નામે જાણખવામાં આવે છે.

હવે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના વિશે થોડો વિચાર કરીએ. 'ઉત્તર' શબ્દના અનેક અર્થો થાય છે, તેમાં 'ઉત્તર'નો અર્થ પ્રધાન પણ થાય છે; પણ આ પ્રસંગે 'ઉત્તર' શબ્દનો પ્રધાન અર્થ કરતાં ક્રમપ્રધાન એવો અર્થ ઉચિત જણાય છે. કારણ કે 'ઉત્તર' શબ્દનો

પ્રધાન અર્થ જ માનવામાં આવે તો એવા પ્રમુખ ઉપગમિત અર્થ કોઈ હોય છે, આ મૂળ રીતે રીતે અને જ્ઞાનથી પ્રધાન છે. જો આ મૂળને કાર્મ મૂળથી પ્રધાન કહેવા તો તો, મું કાર્મ મૂળ અપ્રધાન પણ છે. આ પ્રમાણે કહેવાથી તો હોય આવરી એટલા માટે એમ જ કહેવું યોગ્ય છે કે, આ સુત્ર કમથી બીજા મૂળથી પ્રધાન છે અર્થાત્ આ મૂળ કમપ્રધાન છે.

આ મૂળનું ઉત્તરાધ્યયન નામ કેમ પાડ્યું એનું મહત્ત્વ સમજાવવા માટે સીકાકાર કહે છે કે, ઉત્તર સમ્બન્ધી અનેક નિરોપ થાય છે, પણ મૂળ નિરોપ તો નામ, સ્થાપના, ક્રમ અને ભાવ એ ચાર જ હોય છે. એટલા માટે આ ચાર નિરોપ વિશે જ વિચાર કરવામાં આવે છે. આ ચાર નિરોપોમાંથી નામનિરોપ અને સ્થાપનાનિરોપ શુદ્ધતઃ અર્થાત્ થોડા અર્થવાળાં છે, એટલા માટે તે બે નિરોપોને છોડી છર્ત્ત બાકીનાં ક્રમ નિરોપ અને ભાવ નિરોપ એ બે નિરોપો વિશે જ વિચાર કરવામાં આવે છે.

‘ઉત્તર’ સમ્બન્ધી ક્રમ અર્થમાં જન્મ-વ, ઉત્કૃષ્ટ અને મધ્યમ એમ ત્રણ ભેદ પાડવામાં આવે છે. જન્મ-વતો અર્થ નાનું થાય છે, નાનું કહેવાથી એવી કાર્મ મોડું છે એમ માનવું જ પડે છે. મોટાની અપેક્ષાએ જ નાનું છે. જો મોડું કાર્મ ન હોય તો નાનું કાર્મ શું નહિ, અર્થાત્ નાનાથી કાર્મ ઉત્તર-મોડું હોવું જ જોઈએ. જેને ઉત્કૃષ્ટ કહેવામાં આવે તેના ઉપરથી એમ સ્પષ્ટ જણાય છે કે, આથી વિશેષ બીજું કાર્મ મોડું નથી. આ પ્રમાણે જન્મ-વ એ સક્રિય છે અને ઉત્કૃષ્ટ એ અનુત્તર છે. ત્રીજો મધ્યમ ભાગ છે કે જે સક્રિય છે અને નિરુત્તર પણ છે. જેમકે એક, બે અને ત્રણના અંકોમાંથી બેનો અંક મધ્યમ છે. આ બેનો અંક એકના અંકની અપેક્ષાએ ઉત્તર છે અને ત્રણના અંકની અપેક્ષાએ અનુત્તર છે. એકનો અંક તો સક્રિય જ છે. જે જન્મ-વ અર્થાત્ નાનું હોય છે તે મોટાની અપેક્ષા રાખે છે અને મોડું હોવાને સીધે જ નાનું છે, એટલા માટે તે સક્રિય છે. પરંતુ જે ઉત્કૃષ્ટ હોય છે તે જન્મ-વની અપેક્ષા તો રાખે છે, પણ ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષા રાખતું નથી. એટલા માટે જન્મ-વમાં સક્રિય શુદ્ધ રહેલો છે, પણ ઉત્કૃષ્ટમાં સક્રિય શુદ્ધ નહિ પણ અનુત્તર શુદ્ધ રહેલો છે ત્યારે મધ્યમમાં દ્વિઅંકની માફક સક્રિય અને અનુત્તર બંને પ્રકારનાં શુદ્ધો રહેલાં છે.

આ ક્રમ ઉત્તરની વાત ધર્મ. ક્રમ ઉત્તરની અપેક્ષાએ પણ ઉત્તરાધ્યયનનું આ નામ બરાબર છે. કારણ કે, આ મૂળનું નામ ઉત્તરાધ્યયન છે એટલા માટે તે અનુત્તરની અપેક્ષા રાખે છે અને તેનું અનુત્તર સૂત્ર થી આચાર્ય સૂત્ર છે. આ સૂત્રની પહેલાં આચાર્ય સૂત્ર બજાવવામાં આવે છે એટલા માટે આ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર સક્રિય છે.

ભાવ ઉત્તરની અપેક્ષાએ આ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર પાંચ પ્રકારનાં ભાવોમાંથી ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં છે. આ ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં જે સૂત્રો છે તેમાં પણ ક્રમ છે. જેમકે આચાર્ય સૂત્ર પણ ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં છે અને ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર પણ ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં છે. પરંતુ આચાર્ય સૂત્ર પૂર્વનું છે અને આ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર તેની બાદનું છે. એટલા માટે તેને ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે. ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં તો ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર પણ છે અને આચાર્ય સૂત્ર પણ છે. જો આમ માનવામાં ન આવે અર્થાત્ આચાર્ય સૂત્રને ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં માનવામાં ન આવે તો હોય આવરી. એટલા માટે એમ તો માનવું જ જોઈએ કે, જે બન્ને સૂત્રો ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં છે પણ આચાર્ય સૂત્ર અનુત્તર છે અને ઉત્તરાધ્યયન

સૂત્ર સહિતર છે. કારણ કે, આચારાંગ સૂત્રને લખ્યા બાદ જ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રને લખાવવામાં આવે છે. આ વાતની સાક્ષી માટે નિયુક્તિકાર નીચેની ગાથામાં કહે છે કે:—

કમઉત્તરેણ પગયં આચારસ્તેજ ઉવરિયાણં તુ ।

તેમ્હાઉ ઉત્તરા સ્વલુ અઙ્ગયણા હોતિ પાચવ્યા ॥

મંત્રલખ કે, આ સૂત્રનું નામ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર નામ કેમ પડ્યું? તો એને માટે એમ માનવું કે, ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર ક્રમપ્રધાન છે. ક્રમમાં પણ લાવક્રમ લેવો અને લાવમાં પણ ક્ષાયોપશમિક લાવને લેવો.

હવે કહાય કેઈ એમ કહે કે, આ સૂત્ર ક્ષાયોપશમિક લાવમાં જ કેમ છે? તો એનો ઉત્તર એ છે કે, અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં કહ્યું છે કે, ચાર જ્ઞાન તો સ્થાપના રૂપ છે. લેવું-દેવું, સમન્વયું-સમન્વયવું વગેરે કાર્ય શ્રુતજ્ઞાનથી જ થાય છે અને શ્રુતજ્ઞાનનો સમાવેશ ક્ષાયોપશમિક લાવમાં થાય છે, એટલા માટે આ સૂત્ર પણ ક્ષાયોપશમિક લાવમાં છે. ક્ષાયોપશમિક લાવમાં પણ ક્રમ છે. એ ક્રમમાં આચારાંગ સૂત્ર પ્રથમ છે અને આ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર પછીનું છે. અને તેથી જ આચારાંગ સૂત્રને પહેલાં લખાવ્યા બાદ જ આ સૂત્ર લખાવવામાં આવે છે. આ કારણે આ સૂત્રને ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.

ને કે આવો ક્રમ છે પણ અહીં નિયુક્તિકાર ઉપરની ગાથામાં જે ‘તુ’ શબ્દ બેડે છે તે આ ક્રમથી ભિન્ન ક્રમનો બોધ કરાવે છે. આ ‘તુ’ શબ્દ એમ બતાવે છે કે, આચારાંગ સૂત્રને લખાવ્યા બાદ જ ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રને લખાવવાનો ક્રમ શય્લવ આચાર્યના સમય સુધી ચાલ્યો, પણ પછી જ્યારે દશવૈકલિક સૂત્ર બનાવવામાં આવ્યું ત્યારે દશવૈકલિક સૂત્ર પહેલાં અને ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર પછી લખાવવામાં આવતું થયું અને આ પ્રમાણે આચારાંગ સૂત્રનું સ્થાન દશવૈકલિક સૂત્રે લઈ લીધું; પરંતુ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર તો પોતાના સ્થાન ઉપર જ રહ્યું. આ ક્રમ બદલવાથી એ સ્પષ્ટ થયું કે, ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર દશવૈકલિક સૂત્રની પહેલાંનું છે.

દશવૈકલિક સૂત્રની રચના વિષે કયાદ્વારા એવું સાંભળ્યું છે કે, શય્લવ આચાર્યની પાસે તેનો પુત્ર પણ સંયમનું પાલન કરતો હતો. તેમણે કોઈ સાધુને એમ ન કહેત કે, આ સાધુ મારો સંસારપક્ષનો પુત્ર છે. તેમનાં જાણવામાં એ આવી ગયું હતું કે, આ સાધુની ઉંમરમાં કેવળ ૭ મહિના જ બાકી છે. આ ૭ મહિનામાં જ તે પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરી શકે એ ઉદ્દેશથી શય્લવ આચાર્યે શ્રી દશવૈકલિક સૂત્રની રચના કરી હતી.

શય્લવ આચાર્યના સંસારપક્ષના પુત્રનું નામ મણિકપુત્ર હતું. ત્યારે મણિકપુત્ર કાળધર્મને પ્રાપ્ત થયો ત્યારે શય્લવ આચાર્યને થોડો ખેદ થયો. આ બેઝી સાધુઓએ તેમને પૂછ્યું કે, “મદારાજ! બીજા સાધુઓ કાળધર્મને પામે છે ત્યારે આપને આવો ખેદ થતો નથી તો આ શિષ્યને માટે તમને આટલો બધો ખેદ કેમ થાય છે?” આચાર્યે સાધુઓને કહ્યું કે, “એ શિષ્ય મારો અંગમત જ હતો.” આ સાંભળી સાધુઓએ કહ્યું કે, “આપે એ વાત અમને પહેલાં કેમ ન જણાવી?” આચાર્યે જવાબ આપ્યો કે, “ને હું તે વાત તમને જણાવત તો તમે તેને લાડ લગાવત કે જેથી તેના આત્મકલ્યાણમાં વિધિબાધા કરી થાત હું એ જાણી ગયો હતો કે, ૭ મહિના જ તેના આયુષ્યનાં બાકી છે, એટલા માટે તે ૭ મહિનાના આયુષ્યમાં આત્મકલ્યાણ કરી શકે એ ઉદ્દેશથી, મેં પૂર્વ અંગેમાંથી ઉદ્ભવ કરી, આ દશવૈકલિક સૂત્ર બનાવ્યું હતું. પણ હવે તે કાળધર્મને પામી ગયો છે એટલા

માટે આ સૂત્રને જે શાસ્ત્રસાગરમાંથી કાઢી એકલિત કરવામાં આવ્યું હતું તે જ શાસ્ત્રસાગરમાં મેળવી દિધું છે "

આ પ્રમાણે સ્વયંભવ આચાર્યની ઇચ્છાદર્શકાદિક સૂત્રને જે સૂત્રોમાંથી ઉદ્ધૃત કરવામાં આવ્યું હતું તે જ સૂત્રોમાં પાછું મેળવી લેવા કરવાની હતી; પણ તે વખતનો સંધ એકલિત હતો એટલા માટે સંધે આચાર્યને દણુ કે, " તે સિધ્ધ આપનો પુત્ર હતો તો શું આ સંધ આપના પુત્રરૂપે નથી ? લવિષ્યનો કાળ વિષમ થતો જાય છે અને વિષમકાળમાં મોટા સૂત્રનું અધ્યયન કરવું બહુ જ મુશ્કેલ હોય છે. એટલા માટે આ સૂત્રને સૂત્રોમાં મેળવી ન દો પણ જેવા રૂપમાં આ સૂત્ર છે તેવા જ રૂપમાં આ સૂત્રને રહેવા દો. "

સ્વયંભવ આચાર્યે દણુ કે, " આ સૂત્રમાં જે કંઈ છે તે ભગવાનની જ વાણી છે, એમાં મારું કંઈ નથી. " આ પ્રમાણે કદીને તેમણે તે સૂત્ર સ્થવિરોની સામે મૂકી દીધું. સ્થવિરોએ દશર્વેદસિક્કસૂત્રને જોઈને બહુ પસંદ કર્યું અને પછી તો તે સૂત્રે આચાર્યનું સ્થાન લઈ લીધું અને તે સૂત્ર પહેલાં ભણાવવાનું શરૂ થયું.

જે પ્રમાણે પાણીમાં કોઈ પ્રકારનો ભેદ હોતો નથી તે જ પ્રમાણે જિનવાણીમાં પણ સમત્તે. જિનવાણી પણ બધાને માટે સરખી જ છે. પાણી ભરે તળાવનું હોય કે કુવાનું હોય પણ તે પાણી તો વરસાદ વરસે છે ત્યારે જ આવે છે. એટલા માટે, પાણીમાં કોઈ પ્રકારનો ભેદ હોતો નથી. પરંતુ ત્યારે લોકો તળાવ કે કુવામાંથી પાણીનો ધડો ભરીને લાવે છે ત્યારે એવો અહંકાર આવી જાય છે કે એ પાણી અમારું છે. પણ વાસ્તવમાં પાણીમાં આ પ્રકારનો કંઈ ભેદ હોતો નથી. કુદરત તો બધાને માટે પાણી વરસાવે છે અને જે પ્રમાણે કુદરત બધાનું પોષણ કરે છે તે પ્રમાણે પોષણ બીજું કોઈ કરી શકતું નથી.

જે પ્રમાણે સરોવર કે કુવામાંથી ધડો ભરીને તેને પોતાનો માનવામાં આવે છે, પણ ન્યાયી તે પાણી લાવવામાં આવ્યું છે તે સરોવર કે કુવો તો બધાને પાણી આપે છે, તે જ પ્રમાણે જિનવાણી પણ સરોવરની સમાન છે. આ જિનવાણી રૂપી સરોવરમાંથી પોતાની છદ્ધિદારા મુતરૂપી ધડો ભરીને લઈ જવામાં આવે તો વધી નથી, પરંતુ તે વાણી તો ભગવાનની જ છે.

કહેવાતો આશય એ છે કે, નિર્ધુક્તિદારે જે 'તુ' શબ્દ જોડે છે તે શબ્દ એ વાતને રૂપરૂપે કરે છે કે, આચાર્યસૂત્ર ભણાવ્યા બાદ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રને ભણાવવાનો કમ પહેલેથી આવ્યો આવતો હતો; પરંતુ દશર્વેદસિક્ક સૂત્ર ત્યારે બનાવવામાં આવ્યું અને તે સૂત્રે આચાર્યસૂત્રનું સ્થાન લઈ લીધું ત્યારે પણ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર તો દશર્વેદસિક્ક સૂત્ર ભણાવ્યા બાદ જ ભણાવવામાં આવે છે. એટલા માટે આ સૂત્રનું નામ ઉત્તરાધ્યયન તો સાર્થક જ રહ્યું; કારણકે આચાર્ય સૂત્રના સ્થાને દશર્વેદસિક્ક સૂત્ર ભણાવવામાં આવતું હોવા છતાં આ સૂત્ર ત્યારબાદ ભણાવવામાં આવતું હોવાને કારણે ઉત્તર જ રહ્યું.

દશર્વેદસિક્ક સૂત્રની પછી આ સૂત્રને ભણાવવામાં આવે એ દિશ્વે પણ ઉત્તરાધ્યયન નામ સાર્થક જ છે અને મુત્રપ્રધાન નદિ પણ કમપ્રધાન હોવાને કારણે પણ ઉત્તરાધ્યયન નામ બરાબર છે. જિનવાણીમાં તો બધાં સૂત્રો પ્રધાન છે એટલા માટે ઉત્તર સંબંધો અર્થ કમપ્રધાન માનવો એ જ ઠીક અને એવન જણાય છે.

દયે એ પ્રશ્ન થાય છે કે, ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રને અનુસરી, જ્યારે ઉત્તરાધ્યયન કર્યું છે તે પછી આચાર્યનું સૂત્રના કર્તા બનવાનું સૂચના મળે છે, પણ તે જ સૂત્રના અર્થમાં એમ જ કહી શકાય કે, ના, એમ નથી. આચાર્યનું સૂત્રને બે સ્વરૂપોમાં લેવામાં આવેલા છે, એને આ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રને ને સ્વરૂપિણનું સૂત્રનામ આપવામાં આવેલું છે. આ સૂત્ર એ પ્રશ્ન કોનો થાય છે કે, આ સૂત્રમાંથી ઉત્પન્ન થાય તે સૂત્રના અર્થ છે, ઉત્પન્ન થવાથી પ્રત્યેકશુદ્ધદારા કથિત છે અને ઉત્પન્ન થવાથી નિવૃત્તિપૂર્ણ થઈ જાય છે એવું નિર્ણયિતમાં કહ્યું છે, એટલા માટે આ સૂત્ર સ્વરૂપિણનું સૂત્રનામ આપવામાં આવેલું છે એમાં ક્યાંક સંશય છે? આ ઉપરથી તો આ સૂત્રના કર્તા અનેક બની શકે છે આ પ્રશ્નો વિષય એ છે કે, આ સૂત્રને માટે એ જ પ્રશ્ન છે કે, આ સૂત્ર સ્વરૂપિણનું સૂત્રનામ છે અને આ વાતનું સમર્થન નંદીયત્વમાં પણ કરવામાં આવ્યું છે.

આ ઉપરથી શ્રી પ્રશ્ન એ કોનો થાય છે કે, નંદીયત્વમાં તો એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, ભગવાનને જેટલા શિષ્યો હોય છે તેમનાં નેટલાં પર્ણા (પરીણી) બને છે અને ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની ગણના 'પર્ણા' માં થાય છે એવી દશામાં કઈ વાતને કીક સમજી?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, આ બધી વાત બરાબર છે. આ સૂત્ર પૂર્વ અંગમાંથી ઉદ્ભૂત તથા અંગના ઉપદેશમાંથી સંગ્રહ કરી બનાવવામાં આવ્યું હોવા છતાં આ સૂત્રને સ્વરૂપિણનું કહેવું એ કાંઈ ખોટું નથી. ઉદાહરણ તરીકે, એક બાઈ રોટલી બનાવે છે, પણ તે બાઈએ રોટલી બનાવવાનો સામાન બનાવ્યો નથી. તે બાઈને ત્યારે એમ કહેવામાં આવે કે, તે આ રોટલી બનાવી છે ત્યારે તે બાઈ એમ જ કહેશે કે, મેં રોટલીના સામાનને બનાવ્યો નથી પણ સામાનનો મેં ઉપયોગ કરી રોટલી બનાવી છે. આ પ્રમાણે તે બાઈએ એ સામાનમાંથી રોટલી બનાવી છે, છતાં કાંઈ એમ કહે છે કે, 'એ રોટલી તે બાઈની છે,' તો કાંઈ એમ કહે છે કે, 'તે લોટની રોટલી છે.' હવે આ બન્ને પ્રશ્નની વાતમાં કઈ વાત કીક કહી શકાય? બન્ને વાતને કીક કહેવી પડશે.

આ જ પ્રમાણે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રને સ્થવિદેએ બનાવેલ છે કે જિનવાણીમાંથી સંગ્રહિત અને અંગમાંથી ઉદ્ભૂત છે એમ કહેવું એ બન્ને વાત બરાબર છે. ક્યાં અને બટને તમે તમારાં કહો છો, પરંતુ તેમાં તમારું શું છે? છતાં તમે તેને તમારું કહો છો કે નહિ? આ જ પ્રમાણે આ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના કર્તાના વિષે પણ અનેક દષ્ટિએ વિચાર કરશે તો તમને માત્રમ પડશે કે, એ બન્ને વાતો બરાબર છે.

આ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રને સ્થવિદેએ પૂર્વ અંગમાંથી ઉદ્ભૂત કરી અને જિનવાણીના ઉપદેશનો અને સંવાદ આદિનો સંગ્રહ કરી બનાવેલ છે. હવે આ સૂત્રનો સાર શું છે તે બુઝો. આ સૂત્રનો સાર બંધ અને મોક્ષના સ્વરૂપને બતાવવાનો છે. એટલા માટે એ સારને બુઝો. જેમકે, કાંઈ માણસ સાપ-સિંહનો બધાં ભય લાગે એવા ભયંકર જંગલમાં પડ્યો હોય અને તે વખતે કાંઈ તેને એમ કહે કે, મારી સાથે તું ચાલ, હું તને આ જંગલમાંથી બહાર કાઢી મુરસિત નગરમાં પહોંચાડી દઈશ તો એવા સમયે તે જંગલમાં પડેલો માણસ સામા માણસનું રૂપ બેશે કે તેનો ભાવ બેશે? તે વખતે તે માણસ રૂપ ન બેતાં તેનો કહેવાનો શો ભાવ છે તે જ બેશે. તે એમ જ વિચારશે કે, ત્યારે આ માણસ મને આ જંગલમાંથી બહાર કાઢી નગરમાં મુખરૂપ પહોંચાડી દે છે તો પછી મારે આ વિષે તર્કવિતર્ક કરવાની શી જરૂર છે?

આ પ્રસાદશબ્દને અનુસાર આ કવિ સુષ વિષે મનુષ્ય જુએ છે, આ જોઈ જાય છે કે આ સુષ જ્યારે આ કવિ પાસેથી જન્મવર્ષથી અગત્ય કરી કે જન્મવર્ષથી આ કવિ પાસેથી છે તે પાળી આ વિષે વધુમાં કવિ જન્મની કવિ કરે છે કે આ સુષના અનુસાર જન્મવર્ષના જેવો બાળકો. આનુસાર તે નથી અને જે અનુસાર મનુષ્ય પ્રસાદ સુષ છે તેનાં એક બાળકો. આનુસાર હોય પણ કવિઓ કે પાત્ર અનુસાર ન તેના જન્મ આ સુષ કે જે અને જે પુનઃકાળ બાળકો આનુસાર છે તે પુનઃકાળકેવલ વિકાર કવિઓ છે તે વિકારો, અને તેથી આ સુષને વચની બીજી વાંતો ન જેનાં એ જુએ છે, આ સુષ અનુસારના કવિ સર્વ જન્મો છે કે નહિ !

અગવાનના શબ્દો આ વાળી, સુષ કે અન્ય કવિ જન્મમાં છે કે નહિ એની પાત્ર કરવાનું શીખી સો તો તમે કાઈ વખતે જોઈનાથી જાણી જોઈ નહિ ! કરવામાં અશુભ બાવના તો જામન જ રહે છે, તેને જામન કરવાની આવશ્યકતા એની નથી. એને મારે તો એની કહેવન જ છે કે, 'સતો જામે માર્ગધાન મારે, મોઢો જામે મારી મારે.' આ પ્રમાણે અશુભ બાવના તો જામન જ હોય છે, પરંતુ મુખ્ય કામ તો સુષ જાવનને જામન કરવાનું છે અને તે કામ અગવાનની વાળી અને મદાભાગેના શબ્દો જવાથી જ થઈ શકે છે. અગવાનની વાળી જામન અને જાગવાન બનાવે છે. અગવાનની વાળી જામન, પ્રિય અને જાગ આપનારી છે એ વાનની પરીણ કરવા મારે મનુષ્ય છે કે—

જં સોષા પદિવજગતિ તથં ચગ્નિતમદિનન-૩૦ ૧-૮

અર્થાત્—જે સુષ સાંભળીને તપ, ક્ષમા અને અદિસાની છત્તા જામન થાય તે જ વાતવર્ષમાં સુષ છે અને જે સુષના અવજુધી ભોગ, કોષ તથા દિસાની છત્તા જામન થાય તે સુષ નહિ પણ શસ્ત્ર છે. જે સુષનું અવજુ કરવાથી અદિસા, તપ, ક્ષમાની છત્તા જામન થાય તેને સામું શાસ્ત્રઅવજુ સમજો અને જેના સાંભળવાથી દિસા, કોષ અને ભોગની છત્તા જામન થાય તેને એમ સમજો કે જામે શાસ્ત્ર નહિ પણ શસ્ત્ર સાંભળી રચા હોય. સુષની પરીણા વિષે આનું ધ્યાન રાખો તો કાઈ દિવસ ક્યાંય તમે જાણો નહિ. જે દ્વારા અદિસા, તપ તથા ક્ષમાની જામન થતી હોય એવી વસ્તુ કાઈની પાસેથી સર્વ લેવામાં વાંધા નથી, પણ જે દ્વારા દિસા, ભોગ તથા કોષની છત્તા જામન થતી હોય એવી વસ્તુ તો કાઈની પાસેથી સો નહિ, પછી જામે તે વસ્તુ કાઈના નામે કેમ મળતી ન હોય !

હવે આપણે એ જોઈએ કે તપ, ક્ષમા અને અદિસાનો શા અર્થ છે ? કેટલાક લોકો ઉપવાસને જ તપ કહે છે પણ ઉપવાસ તો તપનું એક અંગ છે, બાર પ્રકારનાં જે તપ કહેવામાં આવ્યાં છે તેમાં ઉપવાસ પણ એક છે, પણ ઉપવાસમાં જ તપની સમાપ્તિ થઈ જતી નથી. કાઈમાં જે ઉપવાસ કરવાની શક્તિ ન હોય તો તે તપના બીજા અંગદ્વારા પણ તપ કરી શકે છે. તપદ્વારા આત્માને શાન્તિ મળે છે. જ્યારે આત્માને શાન્તિ મળે ત્યારે એમ સમજવું કે, એ તપનો જ પ્રભાવ છે. આ જ પ્રમાણે ક્ષમા અને અદિસા વિષે પણ સમજી લેવું જોઈએ.

મયણુરેહા ચરિત્ર—૧

શાસ્ત્રની સાથે જ કોઈ ચરિત્રનું ગિતિયુ કનું એ પણ અનિવાર્ય છે. જો કે, જોઈએ દ્વારા વાત તો શાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તની જ કહેવામાં આવે છે, પરંતુ શાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તે જે સરળતાથી સમજવામાં આવતાં નથી, એટલા માટે સિદ્ધાન્તને અનુસાર સમજાવવામાં આવે છે અને જે વાત સમજાવવાની હોય છે તે વાત કોઈ પાત્રના મુખે કહેવામાં પણ સમજાવવામાં આવે છે. ઉદાહરણ તરીકે, કોઈ સાધારણ માનુષ્યને રંગ જાતની એક કહેવામાં આવે કે, આ રંગમાં હાથી છે તો એ વાત તેને સમજાવવામાં આવી શકે નહિ, પરંતુ જ્યારે તે જ રંગદ્વારા તેની સામે હાથી જાતની જાનાવવામાં આવે તો તે વાત તેની સમજામાં પુરત આવે જાય. આ જ પ્રમાણે સાધારણ રીતે સિદ્ધાન્તો બધાને પુરત સમજાવવામાં આવતાં નથી, એટલા માટે તેમને સિદ્ધાન્ત સમજાવવા માટે કોઈ ચરિત્રકથાનો આધાર લેવામાં આવે છે અને તે દ્વારા સિદ્ધાન્ત સમજાવવામાં આવે છે.

શાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તોમાંથી આ વખતે શીલનો સિદ્ધાન્ત સમજાવવાનો છે. કારણકે આજ-કાલ શીલની બહુ જ ખામી જોવામાં આવે છે, એટલા માટે શીલનો જ આદર્શ જતાવવાનો છે. આજે શીલની એવી ખામી જોવામાં આવે છે કે, જાણે આજનાં કોઈ મહત્ત્વ જ ન હોય ! આ ખામીને મટાડવા માટે કોઈ સતીનું શરણ લેવું જોઈએ કે જેમના ચરિત્ર ઉપરથી લોકો શીલનું મહત્ત્વ સમજી શકે.

શીલદ્વારા એમ તો અનેક સતીઓએ કથાણુ સાધ્યું છે, પરંતુ આ વખતે બધાંની કથા ન કહેતાં મયણુરેહા સતીની કથા કહેવાની છે. મયણુરેહા એ પ્રાકૃત નામ છે. એનું મંદરૂત નામ મહનરેખા અથવા મદનરથા છે; અર્થાત્ તે સતી એવી સુંદરી હતી કે જાણે તે કામદેવની મૂર્તિ જ હોય ! સુંદરી હોવાને કારણે જ અમે કાંઈ એ સતીનું ચરિત્ર ચીતરતા નથી, પણ શીલને કારણે જ તે સતીની ચરિત્ર કથા કહેવામાં આવે છે. સુંદરી તો વેશ્યા પણ હોય છે, પરંતુ અમે તેનું ચરિત્ર ચીતરતા નથી. અમે આ સતીની ચરિત્રકથા એટલા માટે કહીએ છીએ કે તેમણે શીલનું અચળ પાલન કર્યું હતું. તમે પણ આ સતીના શરણે જાઓ તો તમે પણ શીલનું મહત્ત્વ સમજી તમારું કથાણુ કરી શકશો.

શક્તિની સેવા બધા લોકો કરવા ચાહે છે. શિવની સાથે શક્તિનું હોવું આવશ્યક માનવામાં આવે છે, પણ શક્તિનો સાચો અર્થ આ પ્રકારની સતીઓ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. તીર્થંકરમાં પણ ચતુષ્થયની શક્તિ માનવામાં આવે છે. આ પ્રકારની શક્તિનું હોવું આવશ્યક છે, પણ કઈ શક્તિનું હોવું આવશ્યક છે એ જોવાની પણ આવશ્યકતા રહે છે.

સતી મયણુરેહાએ કષ્ટના સમયે શીલની રક્ષા કરી હતી, તેનું મહત્ત્વ પ તેનું જ છે; એટલા માટે આ શક્તિની પૂજા પણ તેને યોગ્ય રીતિએ જ કરવી જોઈએ. વ્યવહારમાં પણ જે દેવીને તેજસિન્દૂર યજાવવામાં આવતાં નથી તે દેવીને તેજસિન્દૂર યજાવવાં એ તેની અવગણના માનવામાં આવે છે. આ દ્રવ્ય ઉદાહરણ અનુસાર ભાવમાં પણ જે શક્તિની પૂજા જે રીતિએ કરવી જોઈએ, તે રીતિએ પૂજા ન કરતાં તેની વિરુદ્ધ રીતિએ પૂજા કરવામાં આવે તો, તે પણ અવગણના માનવામાં આવે છે. એટલા માટે મયણુરેહા સતીની પૂજા કેવી રીતે કરવી જોઈએ એ વાતને સમજી યોગ્ય રીતિએ તેની પૂજા કરો.

અમલકેસી મહિમ

શાન્તિનાથે પ્રભુ શાન્તિ દે જાતા, જનન કલ્પે કલ્પે સેડ,
અમલકેસી દી દેસા કલ્પે દે, પૂરે સજાવે દોડડા
મની અમલકેસી પતિ નિમનારી તારી અપમા. રેડ.

આ ઉપાસ મારણ પ્રાપ્ત થયે, ઉત્તમ કૃતિ દિના કથનો. હવે અત્યંત ભેજો નથી અને ઉપાસ કરી પહેલાં મંગલ કલ્પે ખજ અવગત છે. એટલા માટે મહાપ્રભુ ભગવાન શાન્તિનાથને નમન કરી એમ કરેવામાં આવ્યું છે કે, “તે ! પ્રદેડ ! આ જનનમાં આશિષની અનુ જ આખી પોલી દેવામાં આવે છે એટલા માટે એક અશિષનું જન્મ કદારી શનીનું સજા સંવાની વ્યવસ્થા દુષ્ટી થઈ છે. આ સજા દેવાના કલ્પમાં શાન્તિ રૂપે એટલા માટે હ આપને નમન કરું છું. કારણ કે, આપે જન્મને શાન્તિ આપવા માટે જ બંધ પૂરીનો ત્યાગ કર્યો દનો.”

ગાથા મારફત થાવે, વજ્રવહી મહાકૃપી ।

સગતી મગિતકદે મોય, યગી ગદમનુસરે ૩-૩૦ ૧૮-૧૯

ભગવાન શાન્તિનાથ ત્યારે જ બંધ પૂરીના રવામી દના, ત્યારે તેઓ જન્મને પૂર્ણ શાન્તિ આપવામાં સમર્થ ન થયા, પરંતુ ત્યારે તેમણે જ બંધ પૂરીના રવામીરવો ત્યાગ કર્યો ત્યારે તેઓ અપાને શાન્તિ આપવામાં સમર્થ થયા તેમણે જન્મને શાન્તિ આપવા માટે જ બંધ પૂરીનો ત્યાગ કર્યો દનો. એનો એ સિદ્ધાન્ત જ છે કે, ત્યાગથી જ શાન્તિ પેદા કરી શકાય છે અને ખીનને શાન્તિ આપી શકાય છે. એ જાત જાણી ત્યાગ કર્યા વિના શાન્તિ આપે કે, ત્યાગ કર્યા વિના ખીનને શાન્તિ આપવા માટે તો એને માટે એમ જ કહી શકાય કે, તે પુવાકાને પકડવામાં નાથકા બેર છે.

આજે ગોળીછની આરંભ બાજુ પ્રદર્શા કરવામાં આવે છે, ખજ તેમની પ્રદર્શા થવાનું શું કારણ ? તે ઉપર વિચાર કરો. તેમણે કેવો ત્યાગ કર્યો છે અને ખાવામાં, પીવામાં તથા પહેરવામાં તેમણે કેવી સાદાઈ કેળવી છે તે જુઓ. એ તમે એવો ત્યાગ કરી ન શકો તો આ શરીરને અનાવસ્થક વસ્ત્રોના બારથી લાદો નહિ એટલું તો અવસ્થ કરો. કદાચ કોઈ એમ કહે કે, અધિક વસ્ત્રો પહેરવાં એ તો આજની સભ્યતા છે, તો ખાના ઉત્તરમાં એ જ કહી શકાય કે, એ બધે સંસારની કહેવાની સભ્યતા હોય ખજ તે જીવનની સભ્યતા નથી. સાચી સભ્યતા તો જીવનવિકાસમાં રહેલી છે. એ જીવનવિકાસને સાધનારી સભ્યતાને મોટા લોકો અપનાવશે તો જનસમાજ ખજ એ સભ્યતાને અનુસરશે.

આગદાસ સાદાઈની ખજ ધણી જ આખી જોવામાં આવે છે અને સ્ત્રીઓ તો—

‘કોઈ જોટા કોઈ કિનારી, પહન કે નખરાં દિખાવે બારી’

આ પ્રકારનો બપોલો કરવામાં જ જીવનનો સાર માની રહી છે, ખજ આ પ્રકારનો ખાલ બપોલો કોઈ કોઈવાર સદાચારને ફર ફેંકી દે છે; એને માટે તમે એટલો તો વિચાર કરો કે, ચમકીલાં વસ્ત્રો પહેરવામાં આવે છે ત્યારે હૃદયમાં કેવાં ભાવો આવે છે ? અને ત્યારે સાદા વસ્ત્રો પહેરવામાં આવે છે ત્યારે કેવાં ભાવો હૃદયમાં આવે છે ? આ વાનનો જોડો વિચાર કરી તમે સાદાઈને જીવનમાં અપનાવો તો તેમાં તમારું કલ્યાણ રહેલું છે.

ભગવાન શાન્તિનાથ, ત્યાગના પ્રતાપે જ શાન્તિ આપવામાં સમર્થ બન્યા હતા અને એ જ કારણે શાન્તિની પ્રાપ્તિ માટે ભગવાન શાન્તિનાથનું સ્મરણ કરવામાં આવે છે. જો તમે ત્યાગદ્વારા પ્રાપ્ત થતી અપૂર્વ શાન્તિની પ્રાપ્તિ માટે ભગવાન શાન્તિનાથની હૃદયપૂર્વક પ્રાર્થના કરશો અને તેમનું સ્મરણ કરશો તો તમને અપૂર્વ શાન્તિની પ્રાપ્તિ થશે અને તમારું કલ્યાણ થશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ અષાઠ વદ ૫ મંગળવાર

પ્રાર્થના

ચેતન જાણુ કલ્યાણ કરન કો, આન મિલ્યો અવસર કે;
શાસ્ત્ર પ્રમાણ પિછાન પ્રભુગુન, મન અંચલ થિર કર કે,
શ્રેયાંસ જિનેન્દ્ર સુમર કે. ॥ ૧ ॥

—વિનયદ્રષ્ટ કુંભટ ચૌવીશી

શ્રી શ્રેયાંસનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં જે વાતો કહેવામાં આવી છે તે વાતો સિદ્ધાન્તને અનુકૂળ છે અને આ પ્રમાણે પ્રાર્થના એ સિદ્ધાન્તનું જ રૂપ છે. હૃદયમાં સિદ્ધાન્તોત્તે મૌલિક વિચાર આવે એટલા જ માટે પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે; આ દૃષ્ટિએ જે વિચારથી પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે તે જ વિચારથી સિદ્ધાન્તની વાત કહેવામાં આવે છે.

કોઈ માણસ કાપિક અને માનસિક દુઃખ ભોગવતો આ સંસારરૂપી જંગલમાં ભટકી રહ્યો છે. ત્યાં તેને કોઈ રક્ષણ આપનાર નથી. આવી અવસ્થામાં કોઈ વ્યક્તિ એને એવી મહેલ કે જે એમ હરે કે, “મારી સાથે ચાલ, હું તને તારા મિત્ર કે સ્નેહીજન પાસે પહોંચાડી દઈશ.” આવો સદાકાર આપનાર કોઈ વ્યક્તિ મળી જાય તો શું કોઈ તેની સાથે જવામાં વિલંબ કરશે ખરો? એવો કાણુ મૂર્ખ હશે કે જે આવા વખતે વિલંબ કરશે?

આ જ પ્રમાણે આ હવે આ સંસારાટવીમાં ભ્રમણ કરી રહ્યો હતો પણ પુણ્યના પ્રતાપે તેને આ આર્થક્ષેત્ર અને મનુષ્યજન્મ મળ્યાં છે. આ મનુષ્યજન્મ અને આર્થક્ષેત્ર આ સંસારાટવીમાંથી બહાર કાઢી પરમાત્માના રાજ્યમાં પહોંચાડનાર મિત્ર છે. હવે આ મિત્રની સહાયતા થઈ સિદ્ધાન્તના માર્ગે ચાલવું અને પરમાત્માના રાજ્યમાં પહોંચવું એ પોતાના હાથની વાત છે. આ સિદ્ધાન્તની વાત તમને પરમાત્માના રાજ્યમાં દાખલ કરાવી દે છે. પરમાત્માના રાજ્યમાં પહોંચ્યા બાદ કઈ વાતનો ભય હોઈ શકે? કોઈ માણસ જંગલમાંથી ભાગી આવે કોઈ સુરાજ્યમાં દાખલ થઈ જાય તો તે, પોતાને ચોર આદિના ભયથી મુક્ત થઈ શકે, માને છે. આ પ્રમાણે જ્યારે કોઈ સુરાજ્યમાં પહોંચી જવાથી પાણુ ભય રહેતો નથી, તે પછી પરમાત્માના રાજ્યમાં કોઈ પ્રકારનો ભય જ કેમ રહેતા પામે? એટલા માટે આ હવે સ્વચ્છ મનથી મિત્રની સહાયતાથી પરમાત્માના રાજ્યમાં દાખલ થઈ જઈ નિર્ભય બની

જાઓ. આ મુન જીવને પરમાત્માના રાત્નમાં દાખલ કરાવી દે છે પણ આ વાત દ્રવ્યરૂપ નથી, પરંતુ ભાવરૂપ છે; એટલામાટે આ વાતને હૃદયમાં સ્થાન આપો તો જ દૃષ્ટિમાને પહોંચી સકશો.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—૨

શ્રી ઉત્તરાખ્યયન મુન પરિચય—૨

ઉત્તરાખ્યન મુન ઉપર વિશેષ વિચાર કરતાં જણાય છે કે, આ મુન અનેક સૂત્રોમાંથી ઉદ્ભવ્ય કરવામાં આવ્યું છે અને તેમાં અનેક મહાપુરુષોની વાણીનો સંમલ કરવામાં આવ્યો છે. એ વાતનું પ્રમાણ શું છે? તો એને માટે નિર્ધારિતકાર કહે છે કે:—

અંગપ્રમથા જિજ્ઞાસિયા ય પતેયયુદ્ધમંવાયા ।

લંધે મુક્ત્યે ય કયા છત્તીસં ઉત્તરજ્ઞાયણ ॥

અર્થાત્—આ ઉત્તરાખ્યનનાં ૩૬ અધ્યયનોમાંથી કેટલાંક અધ્યયનો તો અંગમાંનાં છે, અર્થાત્ પૂર્વ અંગમાંથી ઉદ્ભૂત છે. અંગનો મતલબ અત્રે દર્શિવાદ છે. દર્શિવાદમાં પણ પૂર્વના ભાગમાંથી ઉદ્ભૂત કરવામાં આવેલ છે. આ પ્રમાણે કેટલાંક અધ્યયનો દર્શિવાદમાંથી ઉદ્ભૂત છે. જેમકે 'પરિચય' નામક બીજા અધ્યયનને માટે એમ કહેવામાં આવે છે કે, આ અધ્યયન 'કર્મપ્રવાદ' નામના પૂર્વના સત્તરમા અધ્યયનમાંથી ઉદ્ભૂત કરવામાં આવેલ છે. કેટલાંક અધ્યયનો જિનભાષિત છે; જેમકે ગૌતમ સ્વામીને સંબોધીને ભગવાને ઉપદેશ આપ્યો છે. જો કે, ભગવાને ગૌતમ સ્વામીને સંબોધિત કરી ઉપદેશ આપ્યો છે, પણ વાસ્તવમાં ગૌતમ સ્વામીના નામે બધા શિષ્યોને સંબોધિત કરવામાં આવેલ છે અને તેમને ઉપદેશ આપવામાં આવેલ છે. કેટલાંક અધ્યયનો પ્રત્યેકશુદ્ધકારા કહેવામાં આવ્યાં છે. જેમકે, કપિલ મુનિ જે પ્રત્યેકશુદ્ધ હતા તેમણે જે અધ્યયન કહેલ છે તે અધ્યયન પ્રત્યેકશુદ્ધકારા કહેવામાં આવેલ અધ્યયન છે. કેટલાંક અધ્યયનો સંવાદરૂપે કહેવામાં આવ્યાં છે. જેમકે નિમિરાજ-હંદ્ર તથા કેશી-ગૌતમ વચ્ચેનાં સંવાદાત્મક અધ્યયનો સંવાદરૂપે અધ્યયનો કહેવામાં આવ્યાં છે.

આ બધાં અધ્યયનોને બંધ અને મોક્ષને લગતાં કહેવાં નોઈએ. કારણ કે, આ અધ્યયનોમાં કર્મ કેમ બંધાય છે અને એ કર્મબંધનમાંથી કેવી રીતે મોક્ષ થાય છે એ બતાવવામાં આવ્યું છે. જ્યારે બંધનું સ્વરૂપ પહેલાં બરાબર સમજવામાં આવે છે ત્યારે જ મોક્ષનું સ્વરૂપ સમજવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે વાસ્તવમાં બંધ છે ત્યારે જ તેનો મોક્ષ થાય છે. જ્યાં સુધી બંધનું સ્વરૂપ સમજવામાં આવે નહિ ત્યાં સુધી મોક્ષનું સ્વરૂપ પણ સમજવામાં આવી શકે નહિ! કેટલાક લોકો કહે છે કે, મોક્ષ સ્વપસિદ્ધ વસ્તુ છે પરંતુ જનસાત્ત્વ કહે છે કે, એમ નથી પણ મોક્ષને સિદ્ધ કરનાર બંધ જ છે અને કર્મબંધથી મુક્ત થવાનું નામ જ મોક્ષ છે. આ પ્રમાણે જ્યારે બંધ છે ત્યારે જ મોક્ષ છે. આ વાતને સિદ્ધ કરવાને માટે વિનીતતા અને અવિનીતતાનું કારણ બતાવવામાં આવે છે. વિનીતતા મોક્ષનું કારણ છે અને અવિનીતતા બંધનું કારણ છે. મોક્ષનો સામાન્ય અર્થ છૂટવું-મુક્ત થવું એ છે. બંધનોમાંથી છૂટવું-મુક્ત થવું એનું જ નામ મોક્ષ છે. એટલા માટે મોક્ષનું સ્વરૂપ સમજવાને માટે સર્વ-પ્રથમ બંધનું સ્વરૂપ સમજવાની આવશ્યકતા છે.

અને 'વસ્તુવિનાશ' એવા બે ભેદ પાડવામાં આવ્યા છે. વસ્તુના ગુણોની વૃદ્ધિ કરવી અથવા તેનો વિકાસ કરવો એ 'પરિક્રમ' છે અને વસ્તુના ગુણોનો નાશ કરવો કે વસ્તુનાં ગુણોનો હાસ કરવો એ 'વસ્તુવિનાશ' છે. કોઈપણ વસ્તુનાં ગુણોનો વિકાસ કરવો કે વિનાશ કરવો એ બન્ને ઉપક્રમ છે, પણ વસ્તુનાં ગુણોનો વિકાસ એ 'પરિક્રમ' અને વસ્તુનાં ગુણોનો વિનાશ એ 'વસ્તુવિનાશ' કહેવાય છે. એટલા માટે બાળકનાં ગુણોનો વિકાસ કેવી રીતે કરવો બેઠકે એ એ વિષે ખૂબ વિવેક રાખવાની આવશ્યકતા રહે છે.

શાસ્ત્રને પણ સમજવા માટે પહેલાં ઉપક્રમ કરવાની જરૂર રહે છે. જે વસ્તુ દૂર હોય તેને ઉપક્રમ કરી સમીપ લાવો અને પછી તે વસ્તુને યથારથાને મૂકી તેનો નિષ્કેષ કરો. વસ્તુને યથારથાને સ્થાપિત કરવાનું નામ જ નિષ્કેષ છે. નિષ્કેષનાં નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને લાવ એ ચાર ભેદ છે.

વસ્તુનો નિષ્કેષ કર્યા બાદ તેનો અનુગમ કરો અર્થાત્ રચના કરો. હસ્ત-દીર્ઘ, ઉચ્ચારણ-ધોષ તથા સૂત્રનાં બીજાં જે અતિચારો કહેવામાં આવ્યાં છે, એ અતિચારોને દૂર કરી, સૂત્રની જેવી રચના કરવી બેઠકે એ તેવી રચના કરવી, તેનું નામ અનુગમ છે. અનુગમ કર્યા બાદ નયની સહાયતા વડે તે સૂત્રને સમજો. નયની સહાયતા વિના સૂત્રો સમજમાં આવી શકતાં નથી.

શાસ્ત્રનગરમાં પ્રવેશ કરવા માટે સિદ્ધિતિ આ ચાર અનુયોગદ્વારા બતાવ્યાં છે. ત્યાં આ ચાર અનુયોગદ્વારામાં અપૂર્ણતા હોય છે ત્યાં શાસ્ત્રનગરમાં પ્રવેશ કરવાની મુશ્કેલી આવે છે; અર્થાત્ ત્યાં આ ચાર અનુયોગદ્વારા નથી ત્યાં કાં તો શાસ્ત્રનગરમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી અને થાય છે તો ઉન્માર્ગથી પ્રવેશ થાય છે. કેટલાક લોકો કહે છે કે, અમારી સમજમાં શાસ્ત્રો આવતાં નથી પણ ચાર અનુયોગદ્વારા વિના શાસ્ત્રનગરમાં પ્રવેશ કેમ થઈ શકે? કેઈ મનુષ્ય નગરના દ્વારને ન પડે અને નગરમાં પ્રવેશ કરવા ચાહે તો તે નગરમાં કેવી રીતે જઈ શકે? અને નગરમાં શું છે એ પણ કેવી રીતે જાણી શકે? આ જ પ્રમાણે આ શાસ્ત્રથી નગરમાં પ્રવેશ કરવા માટે ચાર અનુયોગો એ ચાર દ્વારની સમાન છે. આ ચાર અનુયોગદ્વારા જ શાસ્ત્રનગરમાં પ્રવેશ થઈ શકે છે અને શાસ્ત્રમાં શું છે તે જાણવામાં આવી શકે છે.

પહેલાંનાં લોકો મહાત્માઓની પાસે શાસ્ત્ર વાંચતા હતા અને તેનું રહસ્ય સમજતા હતા, પણ જાને તો યંત્રદારા શાસ્ત્રો જાપવામાં આવે છે અને કેટલાક લોકો શાસ્ત્રનું ઉપરજીવું વાચન કરી એમ સમજે છે કે, અમે પણ શાસ્ત્રો જાણીએ છીએ. પણ મહાત્માઓના શરણે ગયા વિના શાસ્ત્રો બરાબર સમજવામાં આવી શકતાં નથી અને તે વિષે બરાબર વિચાર પણ થઈ શકતો નથી; એટલા માટે મહાત્માઓના શરણે જઈ શાસ્ત્રને સમજો, અન્યથા શાસ્ત્રો બરાબર સમજવામાં આવી નહિ શકે.

આજે જે કેઈ આમરી વિષે અનુદ્રવ વિચાર કરીએ છીએ તો અનુદ્રવ કામ થાય છે અને વિરૂદ્ધ વિચાર કરીએ છીએ તો વિરૂદ્ધ કામ થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે તમારું આ શરીર મોંઘું છે કે આ વસ્તુઓ મોંઘી છે? આ શરીરની આમરી મોંઘી છે કે વસ્ત્રો મોંઘાં છે? કદરોનું કલન છે કે, શરીરની આમરીમાં થગાં જ સારાં ગુણો છે. આ શરીરની આમરીમાં જે કલન છે એ કલને કદરો જ આપણું જીવન રહેતું છે. શરીરની આમરીમાં શીતલતા અને ઉષ્ણતા સ્થિત કરવાની ક્ષમતા છે. લેટાને જે ગરમ કરવામાં આવે તો તે અગિમાંથી

ઇન્દ્રિયોને છતવામાં ન છે. ત્યાં રહે માં રાખવાનું એવું ને જ જાણનારને જાણું છે કે, ઇન્દ્રિયોને છતવામાં ન થાય છે. નમે લેણે માં આ જાનને સમાવે અને તેને નમે સિદ્ધિ તમારી આદતને ગદ્ગદી ન કરે તો ખરે ખરે તમારી આદતને સંચાર કરીને કાળને કાળે ગિરમરતે માટે ત્યારે એમ કહેવામાં આવે કે, તેની નાની નાની સંધરી રતી છે. ત્યારે એમ જ સમજવામાં આવે છે કે દરેક દિશા ગદ્ગદી છે અને નાની નાની સંધરી આવે છે. આ જ પ્રમાણે તમે પણ તમારી દિશા ગદ્ગદીને તો તમે પણ સંધરી રતી છે એમ જ જાણવામાં આવશે.

કહેવાતો આશય એ છે કે, ત્યારે પોતાની શક્તિ ઉપર બરાબર વિચાર કરવામાં આવશે નથી ત્યારે તેની દ્વારા જ વિપરીત કાર્ય થઈ જાય છે અને ત્યારે બરાબર વિચાર કરવામાં આવે છે ત્યારે અતુલ્ય કાર્ય થઈ જાય છે. જે પ્રમાણે શરીરનું મનુષ્ય ન સમજવાને કારણે તેના હિતની વિરુદ્ધ કાર્ય થઈ જાય છે, તે જ પ્રમાણે શાસ્ત્રના મર્મ ન સમજવાને કારણે તેની વિરુદ્ધ કાર્ય થાય એ સ્વાભાવિક છે. એટલા માટે મહાત્માઓદ્વારા શાસ્ત્રનો મર્મ સમજે તો તેમાં કલ્યાણ જ છે.

મયણુરેહા ચરિત્ર—૨

જનસમાજને સિદ્ધાન્ત સમજવવા માટે શાસ્ત્રશરોએ શાસ્ત્રને પ્રથમાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ, ચરણુકરણુનુયોગ અને દ્રવ્યાનુયોગ; આ ચાર અનુયોગોમાં વિભાજિત કરી દીધેલ છે. અથવા લોકોની શક્તિ એક સરખી હોતી નથી અને અથવા લોકો સમાનરૂપે એક વાતને સમજી શક્તા નથી એટલા માટે સાધારણ જનતાને સમજવવા માટે ચરિતાનુયોગનો આધાર લેવામાં આવે છે. જનસમાજની શુભ ભાવનાને જગત અને ગતવતી કરવા માટે સિદ્ધાન્તની વાત ચરિતાનુયોગદ્વારા સમજવવામાં આવે છે.

દેશ માસવા શાહર મુદ્દર્શન, શોભાયુત હું સ્થાન,
મણિરથ રાજ રાજ કરે વહા, રાજનીતિકા જાણ.

સતી મયણુરેહાજ પતિ નિસતારી, તારી આત્મા. ॥ ૧ ॥

હમણું શ્રીમદ્ભગવદ્ એ જે સંબંધચતુષ્ટય વિષે કહેલ છે તે સંબંધચતુષ્ટયનો શાસ્ત્રમાં ઘણો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. આ સંબંધચતુષ્ટય વિના કહેવામાં આવેલી વાત બરાબર સમજનાં આવી શક્તી નથી. એટલા માટે આ કથાનો પણ સંબંધચતુષ્ટય બતાવવાનો છે અને સાથે સાથે એ પણ જોવાનું છે કે આ કથામાં શું તથ્ય રહેલું છે? ત્યાં થોડું પણ તથ્ય હોય ત્યાં પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો સફળતા પણ મળે છે અને ત્યાં કંઈ તથ્ય ન હોય ત્યાં ખાલી ચક્કર ખાવાથી કંઈ વળતું નથી. એટલા માટે આ કથામાં શું તથ્ય રહેલું છે તે અત્રે જોવાનું છે. અમે પણ તમને એ જ દલીલો છોએ કે, પ્રત્યેક વાતનું તથ્ય શું છે એ જુઓ અને ત્યાં તથ્ય જોવામાં આવે એનો તો સ્વીકાર કરો અને ત્યાં તથ્ય જોવામાં ન આવે તેનો કદાપિ સ્વીકાર ન કરો.

મયણુરેહાની આ કથામાં ખીજ અનેક વાતો છે પણ ખાસ તથ્ય વાત તો એ છે કે,

‘પતિ નિસતારી તારી આત્મા’

અર્થાત્—મયણુરેહાએ પતિનો ઉદ્ધાર કરી પોતાના આત્માનો ઉદ્ધાર કર્યો.

હોવામાં પતિ-પત્નીનો મંત્રેષ વિરોધ: મંત્રારને માટે જ માનવામાં આવે છે, પણ આ સ્તિત્તે એ મંત્રેષને ક્યાંથી દેખાશે એ જુઓ.

વિવાદ તો તમારો પણ થયો હતો પણ એ જુઓ કે, વિવાદ કરી તમે ચતુર્થજ બન્યા છો કે ચતુષ્પાદ બન્યા છો? વિવાદ કરીને જો તમે ખરાબ કામમાં પડી ગયા તો તો તમે ચતુષ્પાદ બન્યા છો, નહિ તો ચતુર્થજ કે જે ઈશ્વરનું રૂપ માનવામાં આવે છે તેના બન્યા છો. એટલા માટે ચતુષ્પાદ ન જનતાં ચતુર્થજ-ઈશ્વરેષ બનેા અને એવો પ્રવલ્લ હો કે તમારું અને ઈશ્વરનું સ્વરૂપ એક બની જાય; કોઈ પ્રકારની ભિન્નતા ન રહે.

સતી મયજુરેદાએ પતિ-પત્નીનો મંત્રેષ જેવી રીતે મુકાયો તે જુઓ. તે સતીએ મુશીકીના સમયે પણ પતિનો ઉદ્ધાર કર્યો અને પડી બીભત્તે કેવળ ઉપદેશ આપવામાં જ ન રહી કિન્તુ મોદમાં ન પડતાં પોતાના આત્મનો પણ ઉદ્ધાર કર્યો. આ પ્રમાણે તેણીએ પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કર્યું અને પોતાના ઉત્તરવલ્લ ચરિત્ર દ્વારા અનેકાનું પણ કલ્યાણ કર્યું.

તમે પણ પતિ-પત્નીનો મંત્રેષ બાંધ્યો હતો તો પતિપત્નીનું શું કર્તવ્ય છે તે જુઓ. પતિનું કર્તવ્ય કેવળ પત્નીને સાકું સાકું ખાવા-પીવાનું આપનું એ જ નથી; આ જ પ્રમાણે પત્નીનું કર્તવ્ય પણ પતિને બોજન તૈયાર કરી આપનું એટલું જ નથી. આ કામ તો દાસ-દાસી દ્વારા પણ થઈ શકે છે. કેવળ આ કામને માટે જ પતિ-પત્નીનો મંત્રેષ નથી, પરંતુ પતિ-પત્નીનો મંત્રેષ એક બીજાને સદાચતા આપી આત્માસ્વાજ સાધવા માટે છે.

મયજુરેદાએ પોતાના પતિનો આત્મોદ્ધાર જેવી રીતે કર્યો એ વાત તમને લોકોને જતાવવાની છે. જોકે, આ કથામાં પ્રધાનતા તો મયજુરેદાની જ છે, પરંતુ જેમ રામવનવાસ આદિ નાટકમાં પ્રધાનતા રામની હોવા છતાં બીજા પાત્રો હોય છે, તેમ આ કથામાં પણ બીજા પાત્રો છે.

કોઈ નાટક શરૂ થાય છે તો એ નાટક ક્યા સ્થાને થાય છે એ પહેલાં પૂછવામાં આવે છે. ક્ષેત્રોનો પરિચય જાણ્યા પહેલાં ક્ષેત્રનો જ પરિચય જાણવામાં આવે છે. તમે પણ કોઈ માણસને પહેલાં મળો છો ત્યારે તમે પણ તેને એ જ પૂછો છો કે, તમે ક્યાં રહો છો? આ પ્રમાણે પહેલાં ક્ષેત્રનું નામ પૂછવામાં આવે છે. મયજુરેદાની કથા કહેવામાં પણ પહેલાં ક્ષેત્રનો પરિચય આપવો આવશ્યક છે. ક્ષેત્રનો પરિચય આપવાની સાથે જ ત્યાંના લોકો વગેરે જાણીને પરિચય આપવામાં આવે તો તો બહુ લાંબી વાત થાય એટલા માટે એ જાણી વાનનો અને વિસ્તાર ન કરતાં કેવળ ક્ષેત્રનો જ પરિચય આપવામાં આવે છે.

માળવા દેશમાં સુદર્શનપુર નામનું એક નગર હતું. માળવા દેશ ભારતના મધ્યમાં આવેલો છે અને જે મધ્યમાં હોય છે તેનું ઘણું મદત્ત માનવામાં આવે છે. શરીરમાં નાભિનું ઘણું મદત્ત માનવામાં આવે છે અને સુમેરુ પર્વત પણ મધ્યમાં હોવાથી તેનું પણ ઘણું મદત્ત છે. આ પ્રમાણે માળવા દેશ પણ ભારતના મધ્યમાં હોવાથી તેનું પણ ઘણું મદત્ત છે. સર્વ પ્રથમ તો માળવામાં દુષ્કાળ પડ્યો નથી અને કદાચ પડે તો તે દુષ્કાળ એવો લાંબકર હોતો નથી કે જેથી ત્યાંના લોકોને બીજા મોગવી પડે. આ જ માળવા દેશમાં સુદર્શનપુર નામનું એક નગર હતું.

મારે કોઈ દેશની સાથે કોઈ મંત્રેષ નથી કે હું નિષ્કારણ તેની પ્રશંસા કરું. મારો જન્મ માળવા દેશમાં અવશ્ય થયો છે પણ હું માળવાનો જ ધર્મને રહ્યો નથી. જો હું

માળવાનો જ થઈને રહ્યો હોત તો હું તમારે ત્યાં આવત જ શા માટે અને તમે મને યુરુ પણ શા માટે માનત ? તમે મને માળવાના સંબંધે માની રહ્યા નથી પણ યુરુના સંબંધે માની રહ્યા છો. તમે મને તમારા યુરુ માનો છો એટલા માટે મારે તો અહીં આવવાનું માનું કર્તવ્ય જ સમજવું જોઈએ; પણ તમારું કર્તવ્ય શું છે તે પણ જુઓ. શાસ્ત્રમાં ચાર પ્રકારના શ્રાવકો કહેવામાં આવ્યા છે :—

(૧) અદ્વાગસમાના, (૨) પદાગસમાના, (૩) ટાણુસમાના, (૪) ચરકંટસમાના ।

અર્થાત—એક શ્રાવક તો કાચની સમાન એવા હોય છે કે, જેઓ બહાર જેવા હોય છે તેના જ અંદર હોય છે. બીજા શ્રાવક ધ્વજની સમાન એવા હોય છે કે, જેઓ ધ્વજની માફક હવા જે બાજુ વહે છે તે બાજુ ફરી નય છે. ત્રીજા શ્રાવક હુંકા (સ્થાણ) જેવા એવા હોય છે કે, જેઓ હુંકાની જેવા નકામા હોય છે અને ચોથા પ્રકારના શ્રાવકો ઝેરી કાંટાની જેવા હોય છે કે, જેઓ પોતે પણ ખરાબ હોય છે અને બીજાને પણ ખરાબ કરે છે. હવે તમે કેવા શ્રાવક બનવા ચાહો છો તે જુઓ. શાસ્ત્ર કહે છે કે, આ ચાર પ્રકારના શ્રાવકોમાંથી બે જ પ્રકારના સાચા શ્રાવકો છે. બાકીના બે શ્રાવકો તો દ્રવ્યથી જ શ્રાવક છે પણ ભાવથી તો મિથ્યાદષ્ટિ જ છે. એટલા માટે તમે કેવા શ્રાવક બનવા ચાહો છો એ જુઓ.

માળવા દેશમાં સુદર્શનપુર નામનું એક નગર હતું. ત્યાં મણિરથ નામનો રાગ્ન રાજ્ય કરતો હતો કે, જે ન્યાયનીતિવાળો હતો.

જે પ્રમાણે રાવણના ચરિત્રમાં સીતાનું પાત્ર પ્રધાન છે એ જ પ્રમાણે આ કથામાં પણ મયગુરેદાનું પાત્ર પ્રધાન છે; પણ મણિરથનો આ કથાની સાથે શો સંબંધ છે એ બનાવનાં કદેવામાં આવ્યું છે કે, જે પ્રમાણે રાવણ પહેલાં નીતિમાન હતો પણ પાછળથી સીતાને જોયા બાદ તેની વૃત્તિ બગડી હતી, તે જ પ્રમાણે આ મણિરથ રાગ્નની ન્યાયનીતિ પહેલાં સારી હતી પણ પાછળથી તેની વૃત્તિ બદલાઈ ગઈ હતી અને તે દુષ્ટ વૃત્તિવાળો બની ગયો હતો.

રાવણની વૃત્તિ પહેલાં ખરાબ ન હતી. જ્યેન રામાયણમાં કહ્યું છે કે, રાવણ દિગ્વિજય કરવા માટે નીકળ્યો હતો. તે દિગ્વિજય કરતો કરતો એક નગરીમાં પહોંચ્યો કે ત્યાં કુબેર નામનો રાગ્ન રાજ્ય કરતો હતો. આ કુબેર રાગ્ન ધણો ચતુર નીકળ્યો એટલે રાવણ તેની નગરીને છત્તી રોક્યો હતો. કુબેર ‘અસાલિકા’ નામની વિદ્યા જાણતો હતો એટલે તે અસાલિકા વિદ્યાને સ્વપ્નરૂપે નગરીની આગળ બાજુ અગ્નિનો કાંટ બનાવી દેતો હતો. આ વિદ્યાને કારણે જ કુબેરની નગરી અગ્નિ બની હતી.

રાવણ નિરાશ થઈ પણ તે બાચવાન હતો એટલા માટે વિગ્નનો કાંઈ માર્ગ નીકળી આવ્યો. કુબેરની એક મંત્રી હતી કે જે રાવણને પહેલેથી જ ચાહતી હતી. તેના માતાપિતા પણ તેને વિવાદ મંત્રીની સાથે કરવા આમતો હતા; પણ રાવણ દિગ્વિજય કરવા માટે ખરાબ નીકળ્યો એટલે એ કારણે તે રાગ્નીના પિતાએ તેના વિવાદ કુબેરની સાથે કરાવી દીધો હતો. જ્યાં તે મંત્રીનો દરબાર રાવણને જ ચાહતી હતી. જ્યારે તે રાગ્નીએ જોયું કે, મંત્રીનો વિવાદ મંત્રીની સાથે છે અને તે નિરાશ થઈ રહ્યો છે, ત્યારે તે રાગ્નીએ વિચાર્યું કે, જે મંત્રીનો વિવાદ મંત્રીની સાથે છે, તે મંત્રીને વિગ્ન બનાવે નથી, તે અસાલિકા વિદ્યાની ચાવી તો મારા

દાખમાં જ રહે, જે જે ચાલી મારા પવિત્ર અને પ્રમુખ કરવા માટે બતાવી છે. જે રાવજુ અને પોતાની બનાવવાનો સ્વીકાર કરે તો હું તેનો વિનય કરાવી આપું.

અનિચ્છીય વિવાદનું કેવું દુષ્પરિણામ આવે છે તે આ ઘટના કિસ્મી જુઓ. તે કુબેરની પત્ની રાવજુની સાથે વિવાહ કરવા ચાલતી હતી, છતાં તેનો વિવાદ કુબેરની સાથે કરાવી દેવામાં આવ્યો હતો. એટલા માટે તે રાણી રાવજુને એવા સમયે મળવા માટે તૈયાર થઈ કે જ્યારે રાવજુ કુબેરનો મૃત્યુ બનીને આવ્યો હતો.

રાણીએ દારીદ્રા રાવજુને એમ કહેવાયું કે, "જે રાવજુ મારો સ્વીકાર કરે અને મને પોતાની પત્ની બનાવે તો હું તેને વિનય આપાવી છઠ્ઠું એમ ખું. જે વિવાદના પ્રનાયે નમરની આસપાસ આમિનો ફાટ બની જાય છે તે વિવાદની ચાલી કરા છે તે હું જાણું છું." રાણીનો આ મંદેશ હાઈ દારી રાવજુની પાસે મર્ષ અને રાવજુને રાણીનો મંદેશ મંત્રણાઓ પશુ રાવજુ રાણીના પ્રસ્તાવનો એમ કહીને અસ્વીકાર કર્યો કે, "હું વિનયપ્રાપ્તિને માટે આવું નીચ કામ કરી શકું નહિ! વિનય થવાનો હશે તો થશે, નહિ થવાનો હોય તો નહિ થાય પણ વિનયપ્રાપ્તિને માટે પરત્વીનો સ્વીકાર કરી શકું નહિ."

રાવજુનો ઉત્તર સાંભળી દારી શૂંપથાપ પાછી ચાલી આવી. વિભીષણે જોયું કે, આ દારી તો પ્રસન્નવદને આવી હતી પણ હવે તે ઉદાસ થઈને જાય છે તો તેનું કારણ પૂછતું જોઈએ. વિભીષણે તે દારીને પોતાની પાસે બોલાવીને પૂછ્યું કે, "તું ઉદાસ થઈને કેમ જઈ રહી છે?" દારીએ જવાબ આપ્યો કે, "રાણીએ તમારા બાઈની પાસે આવેા મંદેશ મોકલ્યો હતો પણ તમારા બાઈએ રાણીના તે પ્રસ્તાવનો અસ્વીકાર કર્યો." વિભીષણે કહ્યું કે, "તે શું જાણે! રાજકાજ તો હું ચલાવું છું અને બધાં કામો હું જ કરું છું. માટે તમે જાઓ અને રાણીને એમ કહો કે, વિભીષણ રાણીને પોતાની બાબી બનાવવા માટે તૈયાર છે."

દારીએ મહેલમાં જઈને રાણીને બધી વાત કહી. રાણી પ્રસન્ન થઈ કે, જ્યારે વિભીષણ મને પોતાની બાબી બનાવવાને માટે તૈયાર છે તો પછી ખીજું જોઈએ જ શું? રાણી તો આ વિચારથી પ્રસન્ન થઈ. આ બાજુ રાવજુ વિભીષણને કહ્યું કે, "શું તમે મને કુબેરના માટે તૈયાર થયા છો? શું તમે પરત્વી સાથે મારો મંત્રણ જોડવા તૈયાર થયા છો?" વિભીષણે જવાબ આપ્યો કે, "આ વિષે તમે નિર્ણય રજો. એવું કદાપિ નહિ બને. આ તો રાજતંત્ર છે એટલા માટે રાજતંત્રમાં કાઈને કાઈ પ્રકારે કામ કાઢવું જ પડે છે."

રાણી વિભીષણની પાસે આવી. વિભીષણે રાણીને કહ્યું કે, હું તમને મારી બાબી માનું છું, હવે તમે મને વિવાદ બતાવો. રાણીએ વિચાર્યું કે, જ્યારે વિભીષણે મને બાબી કહી દીધી છે તો હવે રાવજુની સાથે વિવાહ થવામાં શું વાર લાગશે? આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણીએ વિવાદ બતાવી દીધી અને એ વિવાદની સદાયતાથી વિભીષણે તે નગરને છતી લીધું.

નગરને છતી લીધા બાદ રાણીએ વિભીષણને કહ્યું કે, "હવે તમે તમારા બાઈની સાથે મારો વિવાદમંબધ જોડી આપો." વિભીષણે જવાબ આપ્યો કે, "જે તમને બાબી કહ્યા છે, તો તમારું પ્યાન મને છે. પણ હું આપને એવું કામ બતાવી ન શકું કે, જે કામ મારી માતાને પણ થોડા ન હોય. મારી બાબી કાઈ પ્રકારનું નીચ કામ કરી શકે નહિ. હું જે તમારા મંત્રણ રાવજુની સાથે જોડી આપું, તોપણ તમે તેની ઉપપત્તી જ મળાથી એટલા માટે

તમે એવા વિચાર છોડી દો. હું તમારા ચહેરે એવા પ્રાણ પડી ગયો છું કે, જેથી તમને કુળેર રાત્રિ આદર આવે.”

આ બાણ પરાવળ્ય થયાથી કુળેર રાત્રિએ નેત્રું દે, મોંઘમાંથી રાણી પ્રમ થઈ જે રાત્રિ વિચારવા લાગ્યા કે, રાણીના કાણે જ મારી વાર મળે છે. રાણીએ મને કોણ દીધો છે. તે આ પ્રમાણે વિચારી રહ્યો હતો એટલામાં જ વિલીપણે બાણને કહ્યું કે, “બાણી શું વિચાર કરી રહ્યા છે?” વિલીપણે પોતાને માટે ઉચ્ચાર્યું ‘બાણ’ શબ્દોપાન સાંભળી કુળેર રાત્રિ ઘણો જ પ્રસન્ન થયો અને તે વિચારવા લાગ્યા કે, આ રાત્રિના બાણ દોવા જતાં પશુ મને કેવા મીઠા શબ્દોથી બોલાવે છે અને રાણી મારી પત્ની દોવા જતાં કેવા દોષો બાણી મળે છે? વિલીપણે રાત્રિને કહ્યું કે, “તમે આ ગ્રંથમાં વિશેષ વિચાર ન કરો ત્યારે તમે રાણીનું મન પ્રસન્ન ન કર્યું, તો એ દશામાં જો તે તમારી સાથે આવેા બચવાર કરે તો તેમાં આશ્ચર્યની વાત શું છે? ખેર! જે થયું તે થયું. હવે તમે તેના આદર કરો તો તમારી સ્ત્રીને અને બોલાવી આવું કે જેથી તમારી આખરુ પશુ બચી જાય.” કુળેરે કહ્યું કે, “હીં. હવે હું રાણી સાથે તમે કહો છો તે પ્રમાણે બચવાર કરીશ.” વિલીપણે કહ્યું કે, “હવે તેની સાથે સારો બચવાર કરવો અને આ ઘટના બાણે બની જ નથી તેની રીતે બૂલી જ જવી.”

આખરે વિલીપણે રાણી અને રાત્રિના ગ્રંથ પાછો નેડી દીધો અને પછી રાત્રિની પાસે જઈ તેને કહ્યું કે, “નેત્રું!! કામ પશુ પતી ગયું અને તમારે ખાડામાં પશુ પડ્યું ન પડ્યું. વિપત્તિ પાન કરનારો મરે છે પશુ વિપત્તિ આપાર કરનારો મરતો નથી.”

કહેવાનો આશય એ છે કે, રાત્રિ પહેલાં આવેા ન્યાયનીતિવાળો હતો, પશુ આખરે તેની નીતિ અદ્વાર્થ ગઈ. આ જ પ્રમાણે મહિરથની નીતિ પશુ પહેલાં સારી હતી પશુ પાછળથી તેની વૃત્તિ પશુ કેવી રીતે બગડી ગઈ એ વાત આ કથાદ્વારા આગળ જણાવવામાં આવશે.

— — — — —

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૮૩ અષાઠ વદ ૬ બુધવાર

પ્રાર્થના

પ્રણમું વાસુપૂજ્ય જિનનાયક, સદા સહાયક તુ મેરો;

વિપમ વાટ ઘાટ ભય થાનક, પરમ શ્રેય સરનો તેરો. ॥ પ્રણમું ૧ ॥

—વિનયશ્રદ્ધ કુંભર ચોવીશી

શ્રી વાસુપૂજ્ય ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં જે હાંકુ રહ્ય રહેલું છે તે સમજવા યોગ્ય છે, પશુ પરમાત્માની પ્રાર્થનાનું ઉદ્ગમસ્થાન સિદ્ધાન્ત જ છે, એટલા માટે પ્રાર્થનાના ઉદ્ગમસ્થાનથી સિદ્ધાન્તની અને વાત રહી છે. જે કે ઉદ્ગમસ્થાનને જાણનારા બધા લોકો હોતા નથી, કાઈ કાઈ જ હોય છે પશુ ઉદ્ગમસ્થાનને જાણવું આવશ્યક છે.

ગંગાના ઉદ્ગમસ્થાન—ગંગોત્રીને બધા લોકો જાણતા નથી, કે બધાએ એ સ્થાન નેત્રું પણ હોતું નથી; છતાં ગંગા નદીને જોઈને એટલું તો સમજવામાં આવે છે કે, આવડી

મેટી નદીનું ઉદ્ભવસ્થાન કેઈ કેટલું હોય જ દંડર્થએ. રહે તેનું ઉદ્ભવસ્થાન જ ન હોય તો આરો મેટી પાણીનો પ્રવાહ ક્યાંથી આવે ! આ જ પ્રમાણે પ્રાર્થનાને દેખતે તેના ઉદ્ભવસ્થાનથી સિદ્ધાન્તને ખુબ જાણી શકાય છે. પરમાત્માની પ્રાર્થનાનું ઉદ્ભવસ્થાન સિદ્ધાન્ત જ છે, એટલા માટે તે સિદ્ધાન્તની જ વાત કરું છું.

પ્રાર્થનામાં કહેવામાં આવેલી વાત તથા સિદ્ધાન્તની વાત ઉપર દ્રવ્ય અને ભાવ બંનેનું દૃષ્ટિએ વિચાર કરી શકાય છે. આ પ્રાર્થનામાં દ્રવ્ય ભવ બનાતીને જોય કહેવામાં આવ્યું છે કે, પરમાત્માનું સ્મરણ કરવાથી એ ભવ રહેવા પામતો નથી. આ જ પ્રમાણે સિદ્ધાન્ત કહે છે કે, અપ્રમાદ થાએ તો સંસારનો કોઈ પણ પ્રકારનો ભવ રહેવા પામે નહિ.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-૩

ઉત્તરાધ્યયનના આ ઓગળુગ્રીથમાં અધ્યયનનું પડેલું નામ ' સમક્ષિ પરાક્રમ ' અધ્યયન, ખીગ્તું નામ ' અપ્રમત્ત મૂલ ' અધ્યયન અને ગ્રીગ્તું નામ ' વીનરાગ મૂલ ' અધ્યયન છે.

આ ત્રણેય નામમાંથી મધ્યમ નામની વ્યાખ્યા કરવાથી ત્રણેય નામની વ્યાખ્યા ઘઈ જાય છે એટલા માટે નિર્ણયિકારે ' અપ્રમત્ત અધ્યયન ' ની જ વ્યાખ્યા કરેલ છે. આ નામની વ્યાખ્યા સમજી લેવાથી માણુમ પડી કે, આ એક નામની વ્યાખ્યામાં જ બાકીના બે નામોની વ્યાખ્યાનો સમાવેશ કેવી રીતે થઈ જાય છે !

અપ્રમત્તનો અર્થ ' પ્રમાદનો વિજ્ય ' એવો થાય છે. આના પછી ચાર નિરોપ છે. નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ. નામ અને સ્થાપના એ બે નિરોપો કુલક-સામાન્ય છે એટલા માટે એનું વિવેચન ન કરતાં સામકાર દ્રવ્ય અને ભાવનું વિવેચન કરતાં કહે છે કે, દ્રવ્ય અપ્રમત્તનો બોધ તો બધાને હોય જ છે. કોઈ શયુ અહીં આવે અને તમે મોજમજા માણુના રહો તો કેવી મુશ્કેલી પડે ! તમે લોકો અહીં એકા છે એટલામાં જ કોઈ ' સાપ આવ્યો ' એમ કહે તો તમે લોકો કેટલા બેસી રહેશો ! આ પ્રમાણે દ્રવ્ય અપ્રમાદને તો બધા જાણે જ છે. દ્રવ્ય ભવથી મુક્ત થવા માટે જે ઉદ્યોગ કરવામાં આવે છે તેને ' દ્રવ્ય અપ્રમાદ ' કહેવામાં આવે છે.

આ આત્મા આ પ્રકારનો દ્રવ્ય અપ્રમત્ત તો અનેકવાર રહ્યો છે અને રહેતો આવે છે. ખીગ્તની વાત તો બાળુએ રહી પશુ રેશમનો કીડો પશુ આવા દ્રવ્ય અપ્રમાદને સેવતો રહે છે. તે કીડો પોતાના શરીરની રક્ષાને માટે પોતાના ધરને પોતાની સાથે જ લેતો ફરે છે. આ પ્રમાણે શરીરની રક્ષાનો ઉદ્યોગ તો તે કીડો પશુ કરે છે. આનો અર્થ એવો નથી કે, પોતાના શરીરની રક્ષા ન કરવાને માટે આમ કહેવામાં આવતું હોય; પશુ અને વિચારવાનું એ છે કે, એવો અપ્રમાદ તો કીડો પશુ સેવે છે.

શરીર, કુટુંબ, ધરબાર તથા દ્રવ્ય વગેરે ચીજોમાંથી કોઈ પશુ ચીજ પરશોકમાં સાથે આવતી નથી, તેમ તે ચીજોથી આત્માનું કલ્યાણ પશુ ચતું નથી. જ્યાં સામકાર તે ચીજો પ્રત્યે ઉપેક્ષા કરવાનું કહેતા નથી, પશુ એમ કહે છે કે, એ ચીજોની રક્ષા માટે કરવામાં આવેલ ઉદ્યોગ કે પ્રયત્નને ' દ્રવ્ય અપ્રમાદ ' જ માનો, પશુ તેને ' ભાવ અપ્રમાદ ' ન માનો.

આ પ્રકારનો દ્રવ્ય અપ્રમાદ તો આત્માની સાથે આત્મિક દ્રાવણી અભિધાન છે. અને તેથી આત્માનું કલ્યાણ થયું નથી. આ પ્રાર્થનામાં પણ કંઈ છે કે:—

“ ખલ દલ પ્રખલ દુષ્ટ અતિ દારુણ, ન્હોં જોનરક દિગો પંથો;
તદપિ કૃપા તુમહારી પ્રમુખ, અરિયન હોય પ્રગટે મંથો. ”

દુષ્ટ લોકો તત્ત્વવાર ક્ષતિ ધેરી લે અને માથા ઉપર તત્ત્વવારનો વા કરવા ચાહે, તો એવા કષ્ટના સમયે પણ, જે પરમાત્માનું સ્મરણ કરવામાં આવે, તો તે શત્રુઓ પણ નષ્ટ બની જાય છે, અને શત્રુતાનો ત્યાગ કરી શિખની સમાન આજ્ઞાકિત બની જાય છે. દુષ્ટનો નાશ ન ચાહતાં દુષ્ટની દુષ્ટતા નષ્ટ પામે એવી સાચા હૃદયથી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં આવે, તો દુષ્ટની દુષ્ટતા પણ નષ્ટ થઈ જાય છે. જે પ્રમાણે દ્રવ્ય રજા માટે બીજાનું શરણ લેવામાં આવે છે, તે જ પ્રમાણે પરમાત્મા કે ધર્મનું શરણ લેવામાં આવે તો દ્રવ્ય રજાની સાથે ભાવ રક્ષા પણ થશે; પરંતુ એ વાત ખ્યાલમાં રાખવાની છે કે, જે નમે દ્રવ્યની રજા કરશે તો તે દ્રવ્યને માટે થશે અને ભાવની રજા કરશે તો તે ભાવને માટે થશે.

આ દ્રવ્ય નિક્ષેપની વાત થઈ; પણ આ ‘અપ્રમત્ત સૂત્ર’ માં તો ભાવ અપ્રમાદની વાત આવશે. જે પ્રમાણે દ્રવ્ય અપ્રમાદમાં શરીર, ધન આદિનો લય દૂર કરવામાં આવે છે, તે જ પ્રમાણે ભાવ અપ્રમાદમાં આત્માનો લય દૂર કરવામાં આવે છે. અજ્ઞાન, કપાય આદિ ઉપર વિન્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે જે ઉદ્યોગ-પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે તે ભાવ અપ્રમાદ છે.

અજ્ઞાનની વ્યાખ્યા કરતાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, ન જ્ઞાનં અજ્ઞાનં આ નૃસંભાસ છે. આ નૃસંભાસના બે ભેદ છે. એને માટે કહ્યું છે કે:—

નઞ્ચયોં ક્વૌ સમાખ્યાતૌ, પર્યુદાસપ્રસજ્જકૌ ।

પર્યુદાસસદશગ્રાહી, પ્રસજ્યસ્તુ નિપેધકૃત્ ॥

અર્થાત્-‘નૃ’ ના બે અર્થ છે. એક પર્યુદાસ અને બીજું પ્રસજ્જક. પર્યુદાસ સદશ અર્થને ગ્રહણ કરે છે અને પ્રસજ્જક કેવળ નિપેધ અર્થને ગ્રહણ કરે છે. અત્રે કહેવાનું એ છે કે, ન જ્ઞાનં અજ્ઞાનં એમ જે આગળ કહેવામાં આવ્યું છે, તેનો એ અર્થ નથી કે, ન જાણવું એ જ અજ્ઞાન છે. કારણ કે, એવો અર્થ કરવાથી ઘણો અનર્થ થાય એવો સંભવ રહે છે. સંસારમાં એવા અનેક વિદ્વાનો હોય છે કે, જેમના એક શબ્દથી જ સંસારમાં ખળભળાટ મચી જાય. પણ શાસ્ત્ર કહે છે કે, તેમણે કપાયનો વિન્ય કર્યો હોતો નથી અને તેમનામાં સમ્યક્જ્ઞાન ન હોવાને કારણે, આ પ્રકારનું જ્ઞાન પણ વિપરીત જ્ઞાન જ છે, જે અજ્ઞાનરૂપ છે; કારણ કે, ત્યાં ન જ્ઞાનં અજ્ઞાનં કહેવામાં આવ્યું છે ત્યાં આવેલા નૃસંભાસમાં જે નૃ છે તે પર્યુદાસ છે. પર્યુદાસ સદશ અર્થને ગ્રહણ કરે છે. જે અહીં પર્યુદાસ ન માનતાં પ્રસજ્જક નૃ માનવામાં આવે તો ઠીક નહિ કહેવાય. કારણ કે, પ્રસજ્જક જે માનવામાં આવે તો જ્ઞાનનો નિપેધ કરવો એવો અર્થ થશે, પરંતુ અહીં જ્ઞાનનો નિપેધ કરવામાં આવતો નથી. વાસ્તવમાં ઉદાહરણમાં કહેવામાં આવેલ જ્ઞાનના સદશ વિપરીત જ્ઞાનની ગણના અજ્ઞાનમાં થાય છે. એટલા માટે ન જાણવું એ જ અજ્ઞાન નથી પરંતુ સંશય, વિપર્યય અને અનધ્યવસાય આદિ પણ અજ્ઞાનનાં જ ભેદ છે.

અને ઘડી રહી છે. જુના જમાનાના લોકો ડાકળ વગરે છે એમ માને છે અને ડાકળની નગર જેના ઉપર પડે છે તેનું સર્વ ડાકળ ચૂરી લે છે એમ કહેવામાં આવે છે. ડાકળની આ વાન ખોટી પણ હોઈ શકે, પરંતુ વીજળીથી આવતી ધંડી તો ડાકળથી પણ આગળ વધેલી છે. તે અનાજનું સર્વ ખાઈ જાય છે એ વાત તો તમે પણ જાણો છો. વીજળીથી માલની ધંડીમાં પીસાવેલો લોટ ફેટલો બધો ગરમ હોય છે એ તમે જાણો તો તમને જાણી શકે, લોટનું સર્વ ખાઈ ગયું દરો !

દક્ષિણમાં ઉરણ નામનું ગામ દરિયાના કિનારે આવેલું છે; એટલા માટે ત્યાં માછલીઓને પકડવાનું કામ બહુ થાય છે. ત્યાંના એક ભાઈ મને કહેતા હતા કે, " હું એક દિવસ ધઉં દળાવવા માટે લોટની મીઠમાં ગયો, ત્યાં મેં જોયું કે, માછીમારની સ્ત્રીઓ જે ટોપલીમાં માછલીઓ પકડીને વેચવા આવી હતી તે જ ટોપલીમાં અનાજ ભરી દળાવવા માટે તે સ્ત્રીઓ મીઠમાં આવી હતી. " હવે જરા વિચાર કરો કે, તમે પણ એ જ લોટની મીઠમાં ધઉં દળાવો તો તમારા લોટમાં પેલી માછલીવાળી ટોપલીમાં ભરવામાં આવેલા અનાજના લોટનો થોડો થયો ભાગ આવશે કે નહિ ? તમે લોટો બીજી વાતોમાં તો કાળજી રાખો છો. પણ આવી વાતોમાં ખ્યાન આપના નથી. તમારા કોઈ સ્વધર્મો ભાઈ કે જે ગરીબ હોવાને કારણે કપાંની ફેરી કરે છે કે ખેતી કરે છે, તે તમારી જાતિનો હોવા છતાં પણ તેને તમે સાથે જમાડવામાં તો બેદભાવ રાખો છો, પરંતુ મીઠમાં સેજબેજ થએલો લોટ વગેરે ખાવામાં તો બેદભાવ રાખતા નથી.

પૂન્યથી શ્રીલાલજી મહારાજ પાસેથી મેં સાંભળ્યું છે કે, બીકાનેરમાં વેદમુદત્તા દિન્દુસિંહજી દીવાન હતા. તેઓ સ્થાનકવાસી જૈન હતા. બીકાનેરમાં તેમનું સાટું સન્માન હતું અને રાજદરબારમાં પણ તેમની સારી પ્રતિષ્ઠા હતી. એકવાર તેઓ જમવા બેઠા હતા એટલામાં ત્યાં એક ઘીની ફેરી કરનારો આવ્યો. તેજ દિવાનને કહ્યું કે, ઘી લેવું છે ? દિન્દુસિંહજીએ તે ઘીવાળાને જોઈ એવું અનુમાન કર્યું કે, આ કોઈ મહાજન જ છે. આ પ્રમાણે અનુમાન કરી તેને પોતાની પાસે બોલાવીને પૂછ્યું કે, ભાઈ ! તમે ક્યાં રહો છો ? તે માણસે અમુક મામતો હું રહેવાથી હું એમ કહ્યું. દિવાને કહ્યું કે, ત્યાં તો મારો ભાઈ પણ રહે છે અર્થાત્ તે ગામમાં વેદમુદતાનાં ઘર છે ને ? દિવાનને આ પ્રશ્ન સાંભળી તે ઘીવાળો થોડો શરમાયો અને કહેવા લાગ્યો કે, આપ આવા મોટા માણસ હોવા છતાં અમને યાદ કરો છો એ પ્રસન્નતાની વાત છે. દિન્દુસિંહજી સમજી ગયા કે, આ ઘીવાળો પોતે પણ વેદમુદત્તા ગોત્રનો જ છે. દિવાને તે ઘીવાળાને કહ્યું કે, ભાઈ ! આવો અને થોડું ભોજન કરી લો. ઘીવાળો તેમની સાથે બેસીને ભોજન કરવામાં ત્રીકોચ પામવા લાગ્યો, ત્યારે તેમણે કહ્યું કે, ભાઈ ! આમાં શરમાવા જેવું શું છે ? તમે તો મારા ભાઈ છો. આખરે બંને જણા એક બાજુ બેસી જમ્યા અને દિવાને જમતી વખતે સાટું સાટું ભોજન આગવડપૂર્વક તેને જમાડ્યું.

દિવાનના આ કાર્યથી તેમનું મદરત ઘટ્યું કે વધ્યું ? પણ અહીંના વિશે સાંભળવામાં આવે છે કે, અહીં પોતાના સદર્મો ભાઈઓની સાથે બેદભાવ રાખવામાં આવે છે; સદર્મો ભાઈઓ વચ્ચે બેદ પાડનાર આ કરાવને માનવો એ ઉચિત કેમ કરી શકાય ? ખેતી કરનાર ગરીબ સદર્મો ભાઈઓની સાથે આ પ્રમાણે બેદ રાખવામાં આવે છે પણ તેમની દારા પેદા કરવામાં આવેલ અજની સાથે બેદ કરવામાં નથી આવતો ! તે ગરીબ ભાઈઓએ

પેલા કરેલ અન્ન ખાવાનું છોડી જુઓ તો તમને માલુમ પડે કે, તેમની સાથે બેઠ રાખવાનું પરિણામ કેવું આવે છે ! આજે ધીન લોકો તો અસ્પૃશ્યને પણ સ્પૃશ્ય ગનાવે છે અને તમે તમારા ભાઈઓને જ દૂર કરતા જાઓ છો તથા તેમની સાથે બેઠ રાખો છો ! તેઓ તો જીન છે અને તમારી જાતિના છે તથા અહીં આવીને ધર્મકરણી પણ કરે છે; પરંતુ તેઓ તમારી સાથે જમવા આવી શક્તા નથી. લગ્ના ! તે લોકો આ પ્રકારનું અપમાન કેવી રીતે સહી શકે ? આવી સ્થિતિમાં પોતાના સદ્ધર્મીને માટે કે પોતાના ધર્મને માટે કષ્ટો સહેવાં પડે તો કષ્ટો સહી લેવાં ઉચિત છે, પણ આ કારણે કોઈ પણ રીતે બદલવા આવશ્યક છે. આ પ્રધાને બદલવા માટે જે થોડાં કષ્ટો સહન કરવાં પડે તો એ કટકસહન કોઈ પણ રીતે ખરાબ કહી શકાય નહિ.

કહેવાનો આશય એ છે કે, લોકો પોતાના હાથે કામ ન કરતાં ધીનજનોની પાસે કામ કરાવવામાં પોતાની મહત્તા માને છે પણ હાથે કામ કરવામાં તથા ધીનજનોની પાસે કામ કરાવવામાં કેટલું બધું અંતર રહેલું છે એનો તેઓ વિચાર કરતા નથી.

કનકનપાલ શ્રીમાન્ હતો છતાં તેની પત્ની પાણી ભરવું, હાથે દળવું વગેરે ઘરકામ પોતાના જ હાથે કરતી હતી; પરંતુ બ્યારે તે પાંડોશીની સ્ત્રીઓને મળતી ત્યારે તે સ્ત્રીઓ તેની મશ્કરી કરવા માટે કહેતી કે, પધારો ! કનકનપાલજીની વહુ ! કનકનપાલની પત્નીને આ મશ્કરી ગમતી નહિ.

એક દિવસ તેને આ મશ્કરીથી બહુ મારું લાગ્યું, એટલે તે ઉદાસ થઈને બેઠી હતી. એટલામાં જ કનકનપાલ આવ્યા અને પત્નીને ઉદાસ બોલે પૂછ્યું કે, આજે તું ઉદાસ કેમ છે ? સ્ત્રીએ ઉત્તર આપ્યો કે, આ તમારું નામ કેવું છે ? તમારા નામને કારણે પાંડોશીની સ્ત્રીઓ મારી મશ્કરી કરે છે એટલા માટે તમે તમારું નામ બદલી નાંખો. કનકનપાલે કહ્યું કે, મારા આ નામથી તો લેવડદેવડ વગેરે બધાં કામો ચાલે છે; માટે મારું નામ બદલી નાંખવું એ કાંઈ સરલ નથી એટલા માટે હું આ નામ કેમ બદલી શકું ? ત્યારે તેની પત્નીએ કહ્યું કે, તમારે આ નામ કોઈ પણ હિસાબે બદલવું જ પડશે, જે તમે નામ નહિ બદલો તો હું મારા પીયર ચાલી જઈશ. કનકનપાલે કહ્યું કે, પીયર જવું હોય તો ભલે હમણાં જ પણ હું મારું નામ બદલી શકું એમ નથી. અને તારા જેવી જોડી હક કરનારી સ્ત્રી પીયર ચાલી જાય તો એમાં કાંઈ ખોટું પણ નથી.

કનકનપાલની સ્ત્રી રીસાર્જને પીયર ચાલી ગઈ. તે નગરના દરવાજા પહોંચી ત્યાં તો કેટલાક લોકો એક મઠાને ઉપાડી ત્યાંથી નીકળ્યા. શેકાણીએ તે લોકોને પૂછ્યું કે, આ કોણ મરી ગયો છે ? તે લોકોએ જવાબ આપ્યો કે, અમરચંદલાઈ મરી ગયા છે. શેકાણી વિચારવા લાગી કે, નામ અમરચંદ હોવા છતાં તે મરી ગયો ! તેના પગ તો ત્યાં જ થીજ ગયાં, પણ થોડી દિશન કરી તે આગળ ચાલી. ત્યાં તેને ગાય ચરાવનાર એક ભરવાડ મળ્યો. શેકાણીએ તેનું નામ પૂછ્યું. તેણે જવાબ આપ્યો કે, મારું નામ ધનપાલ છે. શેકાણી વિચારવા લાગી કે, આ ધનપાલ છે કે પશુપાલ ? તે થોડી આગળ ગઈ ત્યાં એક સ્ત્રી છાણાં વીણતી મળી. શેકાણીએ તેને પૂછ્યું કે, આઈ તમારું નામ શું ? તે સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો કે, મારું નામ લક્ષ્મીબાઈ. શેકાણીને આ નામ સાંભળીને ઘણું આશ્ચર્ય થયું કે, આ આઈ લક્ષ્મીબાઈ હોવા છતાં તે છાણાં વીણે છે ?

એવી પ્રજા આવી જાય છે કે જેને પુરુષ દેવતાના પાત્રને કાંઈક નહીં, પ્રજા કીડ નથી. બાઈના જ્યાં એવો જેવો નો અર્થ નથી. આ પ્રજાની આંતરમાં જે વાત પેદા થાય તેવું સમજાવવા હું કહીને એના વિચાર બદલું. હવે બાઈને સુવરાજ બનાવવો જોઈએ.

યુગબાઈ વિનીત દત્તે, એટલા મારું ને કે કમળાનું હૃદય પાત્રને કાંઈક નહીં. એક દિવસ યુગબાઈએ મહિરથને પાત્ર પ્રગટ કર્યું ને વિનંતી કરી આજે તમને આટલી બધી પ્રસન્નતા કેમ થાય છે? મહિરથે જવાબ આપ્યો, “એ મારા બાઈને તમે એક પ્રસન્નતા અનુભવીશ નહિ. મારા પાત્ર કમળાનું હૃદય અનુભવીશ.”

યુગબાઈએ કહ્યું કે, “એ મારા અનુભવ છે કે, તમારું હૃદય મને વિનંતી મળ્યા. મહિરથે જવાબમાં કહ્યું કે, એ મારા પાત્ર પ્રગટ થઈને મહિરથ છે કે, હું તને સુવરાજ બનાવું!”

મહિરથનું આ કથન સાંભળી યુગબાઈ જેમ બાક પડ્યાથી પણ ત્યાં નથી જાય તેમ ત્યાં નથી ગયા. મહિરથે યુગબાઈને પૂછ્યું કે, “તમે ક્યારે એટલા સારા કેમ બની ગયા?” યુગબાઈએ જવાબ આપ્યો કે, “એક નો તમે મોટાભાઈ ને અને બાઈ મારા પ્રાણરક્ષક પડ્યો છે. આજે તમારી આ વાત સાંભળી મને એવો વિચાર આવ્યો કે, આજે મારી ઉપર અવિશ્વાસ કેમ છે?” મહિરથે કહ્યું કે, “તું મારા કથનનો આંતર વિદ્યો અર્થ કેમ કરે છે, ને મને તારી ઉપર વિશ્વાસ ન હોય નો તને સુવરાજ બનાવવાનો હું નિશ્ચય ન થા માટે કરત?” યુગબાઈએ ઉત્તર આપ્યો કે, “એ તો કીડ, પણ આમ કરવાથી મારી તો એવી તુચ્છતા ન ગણાયે કે, હું રાજ્યના લોભથી ન આપની સેવા કરું છું. ને રાજ્યનો લોભ ન હોય તો સેવા ન કરું એવું આ ઉપદેશી પ્રગટ થાય છે.” મહિરથે કહ્યું કે, “ભાઈ! તારાં આ વચનો ઘણાં ન પ્રસન્નતાવત્ક છે. તારી આ વાતોથી ન પ્રસન્ન થઈને હું તને રાજ્ય આપી રહ્યો છું. તારે મારી આ વાતનો સ્વીકાર કરવો ન જોઈએ!” યુગબાઈએ કહ્યું કે, “એ તો કીડ. પણ ભાઈનું કામ બાઈની પ્રતિષ્ઠા વધારવી એ છે કે પ્રતિષ્ઠા ઘટાડવી એ છે” મહિરથે પૂછ્યું કે, “તું હું તારી પ્રતિષ્ઠા ઘટાડું છું?” યુગબાઈએ જવાબ આપ્યો કે, “મને તો એવું ન લાગે છે.”

રામે પણ બ્યારે એમ સાંભળ્યું હતું કે, મને રાજ્ય આપવાના છે ત્યારે તેઓ આ સાંભળી ઘણા સંકોચ પામ્યા હતા અને તેમને એવો વિચાર આવ્યો હતો કે, ભાઈને રાજ્ય ન આપતાં મને રાજ્ય થા માટે આપવામાં આવે છે? આ ન પ્રમાણે યુગબાઈ મહિરથની વાત સાંભળી સંકોચ પામ્યો અને મહિરથને કહેવા લાગ્યો કે, “આપ ગમે તે સમજો, પણ મારા માટે તો આપે કહેલી વાત સંકોચ પેદા કરનારી છે.”

મહિરથે કહ્યું કે, “ભાઈ! તારું કથન એક રીતે તો કીડ છે પણ તું એટલો તો વિચાર કર કે, હું પ્રગતી રક્ષા કેવળ એ ન હાથે કરું છું, પણ ને હવે હું ચાર હાથે પ્રગતી રક્ષા કરવા લાગું તો પ્રગતી કેટલી બધી રક્ષા થાય! અને એટલા ન કારણે હું તને સુવરાજ બનાવી રહ્યો છું.”

યુગબાઈએ કહ્યું કે, “એ તો કીડ છે કે, આપ મને સહાયતાને માટે ન સુવરાજ બનાવી રહ્યા છો પણ સુવરાજપદ પામીને હું આપની સેવા-સહાયતા કરું એનો અર્થ તો

એ કયો કે, મું કેવો ખરે જીવે જી શકાવની કોણ-મદાવ કરી છું' એ નહિ તે કહી જાયો નથી એટલા કાંઈ કેવો થઈ દીધા વિના જા જો તું નચાની નચા મનની એવા-મદાવના કરું તે જ માફ નામ મુજબનું ! "

વાતવચમાં વચ્ચે મને જા રહે છે કે જે દેવ હો છે, જે જાનની પ્રાપ્તિને માટે બદલે છે તેને યજ્ઞ મનની નથી. આજ પ્રમાણે કુજ્ઞાદ ના જાહે છે, જ્યાં મનુષ્ય મને મુજબાવવા માટે આશ્ચર્ય કરી રહેલ છે, દને મુજબાવને મુજબાવવા કેવી રીતે આપવામાં આશ્ચર્ય મને નિમાર આગળ દેવામાં આવશે.

ઔપચાર્યનાં: સંવત્ર ૧૯૬૩ અષાઠ વહી ૭ ગુરુવાર

પ્રાર્થના

વિમલ જિનેશ્વર સેવીએ, ધારી જુદિ નિર્મલ દોષ ભય રે;

હવા! વિષય-વિકાર વિનાશને, તુ મિતનીય કર્મ ખયાય રે.

હવા! વિમલ જિનેશ્વર સેવિએ. ॥ ૧ ॥

-વિનયવંદ્ય કુંભર મીચીશી

શ્રી વિમલનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

જો કે, આ પ્રાર્થનાનો વિષય અગ્રાધ છે અને આ વિષય ઉપર જોડાણ વિવેચન કરવામાં આવે તેટલું જોડું છે પણ દમજી સિદ્ધાન્તની વાત કહેવાની છે અને સિદ્ધાન્તની વાત પણ પ્રાર્થનારૂપ જ હોવાથી સિદ્ધાન્તનો વિષય દાધમાં થઈ પડે.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-૪

આ ઉત્તરપ્રધ્યનના રહ મા અધ્યયનની સમક્ષિત પરાક્રમ સૂત્ર અધ્યયન, અપ્રમત સૂત્ર અધ્યયન અને વીતરાગ સૂત્ર અધ્યયન એ ત્રણેય નામો જરાખર છે, જ્યાં નિર્બુક્તિમાં આ અધ્યયનને વિશેષરૂપે અપ્રમત અધ્યયન જ કહેવામાં આવ્યું છે. એવું કારણ એ જાણાય છે કે, સમક્ષિતમાં પરાક્રમ કરવો કે અપ્રમત બનવું એ બન્ને એક જ વાત છે, અને જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરવાનો ઉદ્દેશ કરવો એ પણ એક જ વાત છે. આ પ્રકારની અપ્રમતતાનું ફળ શું છે એ તેના ઉપર જોવામાં બતાવવામાં આવ્યું છે. અહીં તો કેવળ એટલું જ કહેવાનું છે કે, એ ત્રણેય નામો જરાખર છે. જે દર્ષ ઉદ્દેશ કરવામાં આવે છે તે બધી વીતરાગતા પ્રાપ્ત કરવા માટે જ કરવામાં આવે છે; એટલા માટે વીતરાગ સૂત્ર એ નામ પણ સાર્યક જ છે.

સાધારણ રીતે તો સંસારમાં જે કાર્મ જીવ છે તે બધાં કાર્મને કાર્મ ઉદ્દેશ કરતા જ રહે છે. એક નાનામાં નાનો એકેન્દ્રિય જીવ પણ એક સામાયિક કરીએ તેટલા સમયમાં જ

શુર પાસેથી આ પ્રમાણે સાંભળ્યું છે તો તો તેમના કેવલીપણામાં બાધા આવતી; કારણ કે કેવલીએ તો પોતાનો સ્વતંત્ર મત સ્થાપિત કરવો જોઈએ ગયાત પોતાનો જ નિર્ણય આપવો જોઈએ. જે ગૌતમ સ્વામી પોતાના તરફથી કહેત અને ભગવાન પાસેથી સાંભળ્યાનો દવાલો ન આપત તો એથી ભગવાનની પાટપરંપરા તૂટી જતી હતી. આ જ કારણે સુધર્મા સ્વામીને ભગવાનની પાટ ઉપર સ્થાપિત કરવામાં આવ્યા હતા. આ પ્રમાણે સુધર્મા સ્વામીએ ભગવાનની પાટ ઉપર બેસી જે કાઈ કશું તે બધું ભગવાનના નામે જ કર્યું.

પહેલાના સંપનો પ્રગંથ પણ કેવો હતો અને શુર-પરંપરાને કાવચ રાખવા માટે કેટલું જાન આપવામાં આવતું હતું તે જુઓ ! સુધર્મા સ્વામી ચાર જાન અને ચૌદ પૂર્વના સ્વામી હતા અને ભગવાન નિર્વાણ થયા બાદ તેમની પાટે બેસી પોતાની હિતજાનુસાર કરી શકતા હતા, પણ તેમણે એવું કાંઈ ન કર્યું પણ શુરપરંપરાને જ સુરક્ષિત રાખી. આવા યુગપ્રધાન જ પોતાનું તથા ખીજનું કલ્યાણ કરી શકે છે.

અમે અને તમે પણ અહીં આત્માનું કલ્યાણ કરવા માટે જ એકત્રિત થયા છોએ, પણ આત્માનું કલ્યાણ કરવાને માટે સર્વ પ્રથમ અદ્વંદારને નિર્લાઞ્ગિ આપવાની આવશ્યકતા છે. અદ્વંદારનો ત્યાગ કર્યા વિના આત્માનું કલ્યાણ થઈ શકતું નથી. અદ્વંદારનો ત્યાગ કરવા માટે જ સુધર્મા સ્વામીએ જંબુસ્વામીને એમ કહ્યું કે, “ મેં ભગવાનની પાસેથી જે સાંભળ્યું છે તે તને સંભળાવું છું. ” સુધર્મા સ્વામીનું આ કથન સાંભળી જંબુસ્વામીના મનમાં કેવો ભાવ ધ્યાળો દશે ? તેમના હૃદયમાં એક તો સૂત્ર પ્રતિ બહુ માન પેદા થયું દશે કે આ સૂત્ર ભગવાન દ્વારા કથિત છે અને ખીજું સુધર્મા સ્વામી પ્રતિ પણ એવો સદ્ભાવ પેદા થયો દશે કે, મારા શુર પોતાના શુભની પાટપરંપરાનો કેવો વિચાર-વિવેક રાખે છે અને તેમનામાં કેવી નમ્રતા અને નિરભિમાનતા છે !

“ મેં ભગવાનની પાસેથી આ પ્રમાણે સાંભળ્યું છે. ” સુધર્મા સ્વામીના આ કથનનું એ કારણ પણ હોઈ શકે કે, સુધર્મા સ્વામી હથરથ હતા. હથરથ દ્વારા કોઈ વાત કહેવામાં જૂઠ્ઠા થઈ શકે છે પણ કેવલજ્ઞાની ભગવાનની વાણીમાં તો કોઈ પ્રકારની જૂઠ્ઠા થઈ જ શકતી નથી. હથરથની વાત ઉપર તો કોઈ મંદિર પણ કરી શકે છે પણ ભગવાનની વાત ઉપર મંદિર કરવાનું કોઈ કારણ જ નથી એટલા જ માટે સુધર્મા સ્વામીએ એમ કહ્યું છે “ મેં ભગવાનની પાસેથી જે સાંભળ્યું છે તે હું તને સંભળાવું છું ” કે જેથી કોઈને કોઈ પ્રકારનો મંદિર જ રહેવા ન પામે.

માનો કે, એક માણસ પોતાની જીએ સો વાત કહે છે, અને ખીજે માણસ એક જ વાત કહી તેના પ્રમાણમાં સાત્ર વચન બનાવે છે, તો એવી દશામાં કેની વાત માનવામાં આવશે ? આવક તો તે જ વાત માની શકે કે, જે વાત સાત્રસમ્યક દોષ જે સાત્ર પિરક વાતને માને છે તે આવક તો શું, પણ સમદષ્ટિ પણ થઈ શકતો નથી. આ જ પ્રમાણે સુધર્મા સ્વામીએ જંબુસ્વામીને જે કાંઈ કહ્યું તે ભગવાનના નામે કહી પ્રમાણજન બનાવી દીધું છે, અર્થાત સુધર્મા સ્વામીએ એમ કહ્યું છે કે, હું મારા તરફથી કાંઈ કહેતો નથી, પણ ભગવાને જે કહ્યું છે તે હું કહું છું આ પ્રમાણે સુધર્મા સ્વામીએ કહી પોતાની વાતને પ્રમાણજન નિહ કરી દીધી છે.

આને ક્યાં લગવાન મહાવીર ! ક્યાં સુધર્મા સ્વામી ! ક્યાં જંબૂસ્વામી અને ક્યાં આજથી આશરે અઢી હજાર વર્ષ પહેલાં સંલગાવવામાં આવેલા શાસ્ત્રવચનો ! છતાં આને એ શાસ્ત્રવચનો આપણને સાંભળવા મળે છે એ આપણા લોકોનાં કેવાં સદ્ભાગ્ય છે ! ન જાણે કેટલાં જન્મ-મરણ ક્યાં બાદ આપણને આ મનુષ્યજન્મ મળેલ છે અને તેમાં પણ એવી ભોગવાઈ મળી કે, આર્યક્ષેત્ર, ઉત્તમ કુલ તથા આ જ્ઞેનધર્મ મળ્યો અને આને આપણને આ સૂત્રવાણી સાંભળવાનો સુયોગ સાંપડ્યો છે ! આ શું ઝોઝાં સદ્ભાગ્ય છે ?

સુધર્મા સ્વામીએ જે એમ કહ્યું કે, “મેં લગવાનની પાસેથી આ સાંભળ્યું છે” આ કથનનું એક કારણ એ પણ હોઈ શકે કે, તે સૂત્ર વચન ઉપર બહુ માન પેદા થાય અને સૂત્ર શ્રવણ કરવામાં પોતાનું સદ્ભાગ્ય માનવામાં આવે ! મેં લગવાનની પાસેથી સાંભળ્યું છે, એવું કથન સુધર્મા સ્વામી પાસેથી સાંભળીને શિષ્યના મનમાં જરૂર કર્તવ્યનું ભાન થયું હશે કે, આ ચાર જ્ઞાન અને ચૌદ પૂર્વના સ્વામી હોવા છતાં પોતાની વાત સંલગાવતા નથી પણ ગુરુ પરંપરા જ સંલગાવે છે; તો પછી મારું કર્તવ્ય શું હોવું જોઈએ ? મારી ઉપર પણ આ ગુરુનો અનંત ઉપકાર છે એટલા માટે મારે પણ એમ જ કહેવું જોઈએ કે, “મેં પણ ગુરુ પાસેથી આ પ્રમાણે સાંભળ્યું છે.”

આ પ્રમાણે ગુરુદ્વારા સાંભળેલી વાત કહેવાથી અને ગુરુ પરંપરાને સુરક્ષિત રાખવાથી જ આ સૂત્ર આને આપણને આ જ સ્વરૂપમાં મળી રહ્યું છે. લગવાન પાસેથી સુધર્મા સ્વામીએ આ સૂત્ર સાંભળ્યું, સુધર્મા સ્વામી પાસેથી જંબૂસ્વામીએ આ સૂત્ર સાંભળ્યું અને જંબૂસ્વામી પાસેથી પ્રભવસ્વામીએ આ સૂત્ર સાંભળ્યું. આ પ્રમાણે ક્રમશઃ ગુરુ પરંપરાથી સૂત્રપાઠ આલ્યો આવતો હોવાને કારણે જ લગવાનની આ વાણી આને પણ વિદ્યમાન છે.

આ લગવાનની વાણી છે એમ કહેવાનું એક કારણ બીજું પણ છે. પહેલાંના જ્ઞાતીજનોએ એ જન્મુતા દત્તા કે, આગળ જે પંચમ કાળ આવી રહ્યો છે, તે ધણો જ વિપત્તિ છે અને તે વખતે સંસારમંથનને કારણે અનેક પ્રકારનાં વિપત્તિનિર્ણયો. આમ જાણીને તેઓએ આ પંચમ કાળને સરળ કરવા માટે આ સૂત્રનો માર્ગ ખુલ્લો કરી દીધો છે, પરંતુ આ સૂત્ર-માર્ગને ખુલ્લો કરતાં તેઓએ એ સ્પષ્ટ કહી દીધું છે કે, આ માર્ગ અમારો બતાવેલો નથી, પણ જગતનું કલ્યાણ કરનાર લગવાન મહાત્માને બતાવેલો આ માર્ગ છે. એ કુરુણાસાગર મહાત્માની આ કેટલી બધી કુરુણા છે ? આ પંચમકાળમાં એમ તો અનેક પ્રકારની ક્રિયદાન્ટિઓ પ્રચલિત થશે, પરંતુ જગતનું કલ્યાણ કરનારી વાતની નિશાની યાદ રાખો કે, જે વાત લગવાન મહાત્માને મૌનમ સ્વામીને કહી દત્તી અને સુધર્મા સ્વામીએ જંબૂસ્વામીને કહી દત્તી, તે જ વાત કલ્યાણ કરનારી છે. આ વાતને જો યાદ રાખશો તો તમે કોઈ પણ વખતે ક્રિયદાન્ટિ કમર્સ જરૂર નહિ.

જે પ્રસંગે રાજાનાર્મ વિશ્વાસને યોગ્ય માનવામાં આવે છે, તે જ પ્રમાણે આ લગવાને અનંતરે રાજાનાર્મ પણ વિશ્વાસને યોગ્ય છે. એટલા માટે લગવાનનો આ રાજાનાર્મ કલ્યાણને માર્ગ છે એમ સમજ તે મારો આગ્રહ વાતતા જવું અને એવો વિશ્વાસ રાખવો કે, જગતને સરવેશ રાજાનાર્મ કિંમત વાતવામાં જ કલ્યાણ રહેવું છે.

સુધર્મા સ્વામીએ જાણુવાખીને કહ્યું કે, “મેં ભગવાન પાસેથી આમ સાંભળ્યું છે”
તો સર્વપ્રથમ ભગવાન કોણ છે અને તેનો શો અર્થ છે તે જાણવું આવશ્યક છે. ભગવાન
શબ્દ ‘ભગ્’ માતૃશબ્દો નિબળ થએલો છે. ‘ભગ્’ માતૃશબ્દો અર્થે બતાવનાં કહેવામાં
આવ્યું છે કે:—

येभ्यर्वस्य समग्रस्य धर्मस्य यज्ञसः श्रियः ।

ધેરાગ્રસ્યાય મોક્ષસ્ય યજ્ઞનાં મગ્ન ઇતીદ્રુના ॥

અર્થાત—જેનામાં સંપૂર્ણ ઐશ્વર્ય, ધર્મ, યજ્ઞ, શ્રી, વૈરાગ્ય અને મોક્ષ; એ છે શ્રુતો હોય
તે ભગવાનમાં ગણાય છે.

જે બ્રહ્મામાં ઉપરનાં શ્રુતો હોય તે ભગવાન કહેવાય છે. ભગવાન મહાવીરમાં આ બધાં
શ્રુતો વિદ્યમાન હતાં એટલા જ માટે તેમને ભગવાન કહેવામાં આવ્યા છે. આવા ભગવાનની
વાણી આપણા આત્માને મારે કેવી રીતે કસ્યાણ કરનારી છે તેનો વિચાર કરો અને આ
વચનોને સાંભળીને આત્માને જાગૃત કરો, પ્રેરિત કરો અને જાળવાન બતાવો. આવો અવસર
વરંવાર મળેલો બહુ જ મુશ્કેલ છે. આજે બ્રાહ્મણમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

“ભજ કંઠદારં ભજ કંઠદારં ભજ કંઠદારં મૂઢમતે !”

અર્થાત—આજકાલ કંઠદાર-રૂપિયાનું બળ માનવામાં આવે છે પણ શું કંઠદારના બળમાં
કુઃખ રહેલું નથી ? માનો કે, તમારા ખીસ્સામાં પચાસ દબાર રૂપિયાની નોટો છે. તમે એ
રૂપિયાની નોટોના બળથી પોતાને સચક્ર માનો છો! તમારી પાસે અમુક રૂપિયાની નોટો છે
એ વાતની ખબર કોઈ બીજા માણસને પડી. તે બીજા માણસે વિચાર્યું કે, -પાપ ક્યાં વિના
તો પૈસા આવતો નથી એટલા માટે આની પાસે જે રૂપિયાની નોટો છે તે તેને મારીને
ચૂંટવી લઉં. આ પ્રમાણે બીજે માણસ વિચાર કરે છે. ત્યાં ત્રીજો માણસ આવ્યો અને તે
બીજા માણસને કહેવા લાગ્યો કે, જે તારે પૈસાની જ જરૂર હોય તો તું બીજે કોઈ ઉદ્યોગ
કર, પણ પૈસા ચૂંટવી લેવા માટે તેને મારવાનો વિચાર કર નહિ. હવે તમને આ બે
માણસોમાં કયો માણસ સારો લાગશે ? જે તમેને મારીને તમારી પાસેથી રૂપિયાની નોટો
ચૂંટવી લેવાનો વિચાર કરે છે એ સારો લાગશે કે, જે પૈસા ચૂંટવી લેવાનો વિચાર કરનારને
પૈસા કમાવવા માટે બીજે કોઈ ઉદ્યોગ કરવાનો અને ન મારવાનો ઉપદેશ આપે છે, એ સારો
લાગશે ? તમને તો જે મારવા માટે ના પાડે તે સારો લાગશે અને જે રૂપિયાની નોટો ચૂંટવી
લે તે ખરાબ લાગશે. આ તો ઠીક છે.

મોઢને કારણે એમ અને કે, જે વાત પોતાના માટે જોવામાં આવે છે તે બીજા લોકોને
માટે જોવામાં આવતી નથી. તમને તો તે માણસ સારો લાગે છે કે, જે તમારી રૂપિયાની નોટો
ખચાવે છે. પરંતુ તમે પોતે શું કરો છો તે પણ જુઓ. અમે સાધુઓ તમને એમ જ
કહીએ છીએ કે, તમે પણ બીજાનું ધન ચૂંટવી ન લો અને બીજાના અધિકારની ચીજ
બળજબરીથી તમારા અધિકારમાં લઈ ન લો.

આ ઉપરથી કદાચ કોઈ એમ કહે કે, અમે તો મુદત્ત જીએ એટલા માટે અમને
પૈસાનું બળ તો જોઈએ જ ને ! કદાચિત્ત આ વાત ઠીક પણ હોય તો પણ એ વાત દમોટાં
જાનમાં રાખો કે, પૈસો તમારો કામ કે તમે પૈસાના થઈ જાઓ એ બંને જુદી વાતો છે.

એક તો તમે પૈસાના આધીન હો અને બીજું એ કે પૈસો તમારા આધીનમાં હોય. દરે તમે તમારા વિષે એ જુઓ કે, પૈસો તમારા આધીનમાં છે કે તમે પૈસાના આધીન છો? જો તમે પૈસાના આધીન નહિ હો પણ જો પૈસો તમારા આધીનમાં હશે તો તમે પૈસાદારા સત્કાર્ય કર્યા વિના કદાપિ રહી શકશો નહિ! એટલા માટે ગૃહસ્થાને માટે જો પૈસાનું બળ આવશ્યક માનવામાં આવતું હોય, તો તમે એ વાતનું ધ્યાન રાખો કે, તમે પોતે પૈસાને આધીન બની ન જાઓ. પૈસાને કારણે અભિમાન ધારણ ન કરો; પરંતુ ગાંઠે પૈસો ગંધાય તો એમ વિચાર કરો કે, મેં નીતિ-પ્રમાણિકતાથી ધનોપાર્જન કર્યું છે, એટલા માટે ધનનો સત્કાર્યમાં કંઈ ઉપયોગ થાય તો જ માત્ર ધન કમાવતું સાર્યક છે. જો આવો ઉત્તમ વિચાર આવે તો તો સાતું છે પણ જો પૈસો પેદા થાય અને એવો વિચાર આવે કે;—

પૈસો મારો બહાલો ભાઈ, પૈસો મારો બહાલો ભાઈ;
સાચી છે તારી સગાઈ, જગતમાં બીજી બધી ઠગાઈ. પૈસો
તારા વિનાનો લાગે સુજને, શૂનો સકળ સંસાર;
તારા ઉપર બધો મારો, છવનનો છે આધાર. પૈસો
તું છે મોટો પરમેશ્વર, ને હું છું તારો દાસ;
મરતાં મરતાં પણ બાંધીશ ગળે, ત્યારે થાશે હાશ. પૈસો
જો પૈસાને કારણે તમને આવો વિચાર આવે તો તમે પૈસાના શુભમ થયા કે નહિ? અને પૈસો તમારો પરમેશ્વર બન્યો કે નહિ? તમે આ વિષે વિચાર કરો અને આ જ પ્રમાણે સંસારની બધી બીજને વિષે પણ જુઓ. શ્રી સૂયગડાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે:—

વિત્તમંતમચિત્તં વા, પરિગિજ્ઞ કિસામવિ ।

અન્નં વા અણુજાણાઈ, પવં દુક્ષ્વા ન મુચ્ચઈ ॥

અર્થાત્—જ્યાંસુધી પરિગ્રહના દાસ બન્યા રહેશે ત્યાંસુધી આત્માનું કલ્યાણ કરી શકશો નહિ; એટલા માટે પરિગ્રહના દાસ ન બનો પણ પરિગ્રહને તમારા દાસ બનાવો.

જો તમે કાઈ ચીજ પ્રત્યે મમત્વ ન રાખો તો પરિગ્રહ તમારો દાસ બની જશે. તમે કદાચિત્ વસ્તુ પ્રત્યે મમત્વ કરતા રહો, તો પણ સંસારની વસ્તુઓ પોતાના સ્વભાવાનુસાર તમને છોડીને ચાલી જશે ત્યારે મમત્વ હોવાને કારણે તમને પણ દુઃખ થશે. માટે પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવા વિષે એક જાતે જે પ્રમાણે બુદ્ધિ દોડાવી હતી તે પ્રમાણે તમે પણ બુદ્ધિ દોડાવો તો પરિગ્રહથી પણ મુક્ત થઈ શકો છો અને સાથે સાથે પરિગ્રહના દુઃખથી પણ મુક્ત થઈ શકો છો.

એક જાતની સ્ત્રી જાતને હમેશાં કહેતી કે, હું ભાગી જઈશ. જાતે વિચાર્યું કે, આ તો હમેશાંની ઝગડો છે; એટલા માટે એ જતી હોય તો તેને જવા દેવી એ જ ઠીક છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે જાતે પોતાની પત્નીને કહ્યું કે, તું જવાનું તો કહે છે પણ મારાં આ ધરણાં જે તે પહેરી રાખ્યાં છે તે તો કાઢી આપ? જાતની સ્ત્રી તે વખતે જોશમાં તો હતી જ એટલે તેણીએ ધરણાં કાઢી આપ્યાં. જાતે કહ્યું કે, એ તો ઠીક, પરંતુ ધરમાં પાણી નથી તેનું શું? એટલા માટે તારે જો જવું જ હોય તો પાણીનો એક ઘડો ભરી જા. જાતની સ્ત્રીએ વિચાર્યું કે, એક પાણીનો ઘડો ભરી દેવાથી છૂટકારો થતો હોય તો એક ઘડો પાણીનો

ભરી રેવામાં શું લયિં છે ? આ પ્રમાણે વિચાર કરી ને પાળી બરવા મર્મ. આ બાબુ જન દાસમાં કહે છે પાણી મેળા પામે ભેખા મયો. ત્યાંથી જેની તેની સ્ત્રી પાળીને ઘરો બરીને નીચા ત્યાં તે જનરે ખમાલ મચાવી દીધી અને જેની તેની સ્ત્રીને કહેવા લાગ્યો કે, તું અહીંથી પાળી ગાલી જ જા. આ તમારો જેવા મારે પણ સોફા ત્યાં એકા સર્મ મયા અને કહેવા લાગ્યા કે શું છે ? જનરે કહ્યું કે, મારે આત્મી સ્ત્રી પાવને નહિ. મારે તારા જેની સ્ત્રી જ ન જોઈએ ! જનરની સ્ત્રી કહેવા લાગી કે, હું નાચે ત્યાં રહેવા જ ક્યાં ચાલતી હતી ? જનરે કહ્યું કે, તારા સાથે મારું ધર જ નથી મારે તું અહીંથી પાળી ગાલી જ જા.

મનસખ કે, જનરની સ્ત્રી તો જવા ચાલતી જ હતી અને મર્મ પણ ખરી; પરંતુ સોફામાં એમ પ્રસિદ્ધ થયું કે, તે જનરે પોતાની સ્ત્રીને કાઢી મૂકી. આ પ્રમાણે જનર અપમાનથી પણ ખચી ગયો અને તેનું દુઃખ પણ ફર થયું. આ ઉદાહરણ ઉપરથી તમે તમારા વિષે પણ વિચાર કરો કે, સંસારની વસ્તુઓ પ્રત્યે તમારું શું કર્તવ્ય ? સંસારની વસ્તુઓ તમને છેડે અને તમે પોને સંસારની વસ્તુઓ છેડો; આ બંને વચ્ચે કાર્મ અંતર છે કે નહિ ? આ અંતર જેમને તમે પણ તમારા કર્તવ્ય વિષે વિચાર કરો.

તમારા કાળાં વાળ સફેદ થઈ ગયાં એ તમારી ધમ્મજાથી થયાં કે ધમ્મજાની વિરુદ્ધ થયાં ? તમે તો કાળાં વાળ જ રાખવા ચાહતા હતા છતાં કાળાં વાળ સફેદ થઈ ગયાં ? જાણે એ વાળ તમને ચેતવણી આપતા ન હોય કે, જ્યારે તમે અમને કાણુમાં રાખી રાખતા નથી તો પછી બીજા સ્ત્રીને કાણુમાં જેવી રીતે રાખી ચકરો ? અમારી માફક બધી સ્ત્રીને પારિવર્તન પામવાનો સ્વભાવ છે.

આ કથનનો એવો અર્થ નથી કે, તમે તમારા શરીરને નષ્ટ કરી દો; પણ તમે શરીર ઉપર મમત્વભાવ ન રાખો એમ કહેવાનો આશય છે. શરીરમાં રહેવા છતાં પણ શરીર પ્રત્યે જેમ ગૌતમ સ્વામી નિર્મમત્વ રહેતા હતા તેમ તમે પણ નિર્મમત્વ કેળવો. ગૌતમ સ્વામી શરીરમાં રહેવા છતાં પણ અશરીરી હતા. તમે પણ તેમના જેવા બનો; અને જો કદાચ એકદમ તમે તેમના જેવા નિર્મમત્વ બની ન શકો તો છેવટે એટલું તો અવશ્ય કરો કે, શરીરને મારે અરાજ આનંધાનનું સેવન ન કરો.

કેટલાક સોફા શરીરની શક્તિને મારે ધર્મને હાનિ કરતી બીજો ખાવ છે પણ શું એમ કરવાથી શરીર વધે છે ? જો નહિ તો પછી શરીર અને ધર્મની રક્ષા ક્યાં રહી ? એટલા મારે તમે એ પ્રકારનું અનુચિત કાર્ય તો ન જ કરો. સિદ્ધાન્ત પણ એ જ કહે છે કે, શરીરને મારે કાર્મ અનુચિત કાર્ય ન કરો. સિદ્ધાન્તની આ વાતનો તમે ખૂબ વિચાર કરો.

ભગવાન મહાવીરની પાસેથી ગૌતમ સ્વામીએ જે શક્તિ સંપાદન કરી હતી, તે શક્તિ તેમણે સુધર્માં સ્વામીને આપી અને સુધર્માં સ્વામીએ જન્મસ્વામીને તથા જન્મસ્વામીએ પ્રસવસ્વામીને આપી. આ પ્રમાણે ક્રમશઃ ચાલી આવતી સિદ્ધાન્તની શક્તિ અમારી પાસે આપી છે અને સિદ્ધાન્તની શક્તિનો સદુપયોગ કરવાની જવાબદારી અમારી ઉપર રહેલી છે. એટલા જ મારે અમે તમને એમ કહીએ છીએ કે, આ ધર્મરૂપી નીકા તૈયાર છે, મારે સંસારના મોહમાં ન ફસાતાં આ ધર્મનીકામાં બેસી જાઓ તો તમારું પણ કલ્યાણ થશે અને અમારી જવાબદારીના ભાર પણ ઓછો થશે. અમે સોફા તમને સદજમાં જ મળી ગયા

છીએ પણ સદાચાર્યો મેલીને કમિયત્વ કરી રહ્યા હતાં તે તે હોય તે જોઈ જાય નહીં. જો સારું મળેલ છે પણ હોય હાનતે જોઈ શકાય તે કે જે નથી તે પણ સદાચાર્યો જાણતા હતા. કાર્ત્ત સેની કામલ મેલીથી એવી મનની સજ્જત નહિ, એ સદાચાર્ય તમે પણ જાણી શકાવશો મળી ગયા છીએ તે તમારી પણ કામલ સજ્જતે જોઈ શકાય તે જાણવું જોઈએ.

મયણુરેહા ચરિત્ર—૪

મયિરય અને મુરખાનું વચ્ચે ગપ વેમ હતો; એમને મનિયતે જોઈ કિયલ મળે છે. યુગ્યાહુને મુવરાજ બતાવું તે જ મને સંનિય મળે નહીં. સંસારમાં બીજા વસ્તુઓ નો મળી શકે છે પણ કાર્ત્ત મળી શકતો નથી; એટલા માટે મારે વાજીમો વજાર કરવા પડેલો છું. મયિરય તો આ જ શુભાશયથી યુગ્યાહુને એમ કહી રહ્યો હતો કે, તું મુવરાજવડેની સીકાર કર. પણ યુગ્યાહુ તો એમ કહેતો હતો કે, હું તો આપનો સેવક જ છું. શું હું કાર્ત્ત જ લઈને જ આપની સેવા કરું? મારી સમજમાં તો મુવરાજવડેની સીકાર કરવા એ તો તમારી અને મારી વચ્ચે પ્રેમનો વિભાગ કરવા બરાબર છે. આ પદ તો વિપરિતિમાં છે મારે હું આપની સેવા કાંશારદિત અને ઉપાધિરદિત રહીને જ કરીશ.

જે તમે પરમાત્માની સાથે નિરુપાધિક પ્રીતિ કરવા ચાહો, તો તમે પરમાત્મા પાસેથી કાર્ત્ત ચીજની આશા ન રાખો. કાર્ત્ત ચીજની આશા રાખીને પરમાત્માની ભક્તિ કરતી એ ભક્તિનો વિષય કરવા બરાબર છે.

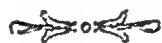
તમારું માથું દુઃખનું હોય ત્યારે કાર્ત્ત તમને એમ કહે કે, પરમાત્માનું નામ પાંચવાર લો તો માથાનો દુઃખાવો મટી જશે. તો તમે માથાનો દુઃખાવો દૂર કરવા માટે પરમાત્માનું નામ લેશો કે નહિ? આ જ પ્રમાણે તમારો મુશ્કેલો કાર્ત્તમાં ચાલતો હોય. તમે જાણો છો કે કાર્ત્તમાં જે તમારો મુશ્કેલો ચાલે છે તે ખોટો છે, છતાં માંગલિક સાંભળવાથી મુશ્કેલમાં છૂત મળે એ આશાએ તમે માંગલિક સાંભળવા જશો કે નહિ? જે માથાનો દુઃખાવો મટી જાય કે મુશ્કેલમાં છૂત મળે એવી આશાથી પરમાત્માનું નામ લેવામાં આવે કે, માંગલિક સાંભળવામાં આવે તો એને વિષે એમ જ કહી શકાય કે, તમારામાં પરમાત્મા કે ધર્મ પ્રતિ નિરુપાધિક પ્રીતિ નથી.

યુગ્યાહુ પોતાના ભાઈની સાથે પણ નિરુપાધિક પ્રીતિ રાખવા ચાહતો હતો; તો શું તમે પરમાત્માની સાથે પણ નિરુપાધિક પ્રીતિ રાખી શકો નહિ? જો તમારામાં પરમાત્મા પ્રત્યે નિરુપાધિક પ્રીતિ હશે તો તમે માથાનો દુઃખાવો મટી જાય એ કામનાએ પરમાત્માનું નામ લેવાને બદલે એમ વિચારશો કે, હું પરમાત્માનું નામ જીલી ગયો એ કારણે જ મારું માથું દુઃખે છે. પરમાત્માની સાથે નિરુપાધિક પ્રીતિ ક્યારે અને કેવી રીતે બાંધી શકાય છે, તો એને માટે ભક્ત કહે છે કે:—

પ્રીતિ સગાઈ જગમેં સહુ કરે, પ્રીતિ સગાઈ ન કોય;
પ્રીતિ સગાઈ નિરુપાધિક કરે, સોપાધિક ધન જોય.
ઋણ જિનેશ્વર પ્રીતમ માહરા, ઐર ન ચાહુ કન્ટ;
રીઝે સાહજ સંગ ન પરિહરે, ભાગે સાદિ અનન્ત.

મણિરથે યુગ્યાહુને કહ્યું કે, “ભાઈ! આ વિષે અધિક વિચાર કરવાનું કંઈ કારણ નથી. તું મારી વાતને માની જ અને યુવરાજપદનો સ્વીકાર કરી લે.” આ પ્રમાણે કહી મણિરથ પોતાના મહેલ તરફ ગયો અને યુગ્યાહુ પણ મોટાભાઈથી છૂટો પડી પોતાના મહેલમાં ગયો.

બન્ને ભાઈઓ પોતપોતાના મહેલમાં ગયા. હવે આગળ શું થાય છે તેનો યથાવસર વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૩ અષાઠ વદ ૧૦ રવિવાર

પ્રાર્થના

અનંત જિનેશ્વર નિત નમો, અદ્ભુત જ્યોતિ અલેખ;

ના દહિએ ના દેખિએ, જાકે રૂપ ન રેખ. અનંત ॥૨॥

—વિનયદ્રષ્ટ કુંભર ચોવીશી

શ્રી અનંતનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

ભગવાન અનંતનાથની પ્રાર્થના પણ અનંતમય જ હોવી જોઈએ. પ્રાર્થાને એ ધ્યાન હોવું જોઈએ કે, હું કોની પ્રાર્થના કરી રહ્યો છું અને જેની પ્રાર્થના કરી રહ્યો છું તે કેવો છે? આ પ્રમાણે ધ્યાન રાખી ભાવ-પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. ભાવ-પ્રાર્થના કરવાથી જે પ્રમાણે નિર્મળ કાચમાં પ્રતિબિંબ પડ્યા વગર રહેતું નથી, તે જ પ્રમાણે પ્રાર્થના નિર્મળ હૃદયમાં પરમાત્માનું પ્રતિબિંબ પડ્યા વગર રહેતું નથી. ત્યારે નિર્મળ કાચમાં જોનારનું પ્રતિબિંબ પડે છે તો પછી હૃદય નિર્મળ હોય તો ‘ચિદાનંદ’ પરમાત્માનો પ્રકાશ હૃદયમાં કેમ ન પડે? પરમાત્માનો પ્રકાશ હૃદયમાં આવે એટલા જ માટે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે પણ પ્રાર્થનાનો આ ઉદ્દેશ ત્યારે જ પાર પડે છે કે, ત્યારે હૃદયને નિર્મળ બનાવીને અને પરમાત્માની અનંતતાને દષ્ટિ સમક્ષ રાખીને પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં આવી હોય.

હવે આ પ્રાર્થના વિષયને વધારે ન વિસ્તારતાં સિદ્ધાંતની જ વાત કહું છું. સિદ્ધાંતની વાત કહેવી કે સાંખ્યની એ પણ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવા બરાબર છે અને એટલા જ માટે સિદ્ધાંતદ્વારા પરમાત્માની પ્રાર્થના કરું છું.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—૫

સુધર્મા સ્વામીએ પોતાના શિષ્ય જંબૂસ્વામીને કહ્યું કે:—

મૃયં મે આરસં ! તેજ ભગવયા એવમવત્સાયં । રૂઢ સ્વલુ સમ્મત્તપરકમે નામ
અજ્ઞયમે સમ્પણેનં ભગવયા મહાવીરેણં કાસવેણં પવેડ્યં । જં સમ્મં સદ્દિત્તા
પનદ્ધા રોયદ્ધા પામિત્તા પાલદ્ધા તીરિત્તા સોહદ્ધા આરાહિત્તા આણા
અનુવાલદ્ધા વદ્ધે જીવા મિઝ્ઞન્તિ મુઝ્ઞન્તિ મુચન્તિ પરિનિવ્વાયન્તિ સવ્વદુ-
વન્નામન્તં કરેન્તિ ।

સુધર્મા સ્વામીએ આ સૂત્રમાં જે કાંઈ કહેવાનું હતું તે બધું કહી દીધું છે, પરંતુ આ કમન ઉપર વિચાર કર્યા વિના આપણી સમજમાં આવતું મુશ્કેલ છે, એટલા માટે એ વિશે અત્રે થોડો વિચાર કરવામાં આવે છે.

આ સૂત્રમાં સુધર્મા સ્વામીએ જન્મસ્ત્રવામીને એમ કહ્યું છે કે, 'હે ! આયુષ્યમાન ! મેં જન્મવાન મહાવીર પાસેથી આ પ્રમાણે સાંભળ્યું છે.'

સુધર્મા સ્વામી જિન તો ન હતા પણ જિન જેવા હતા, તેમ કેવળી ન હતા પણ કેવળી જેવા હતા. તેઓ ચાર ગાન અને ચૌદ પૂર્વના ધારણ કરનાર તથા નિઃસંદેહ વચન કહેનારા હતા. પોતે આવા મહાશાની હોવા છતાં તેમણે જન્મસ્ત્રવામીને કહ્યું કે, 'મેં જન્મવાન મહાવીર પાસેથી આ પ્રમાણે સાંભળ્યું છે.' વિનયવંત સુધર્મા સ્વામી આવા મહાશાની હોઈ તેમના વિશે કહેવાને જીન સમર્થ નથી, છતાં અત્રે એમના વિશે કહેવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે એટલા માટે થોડું કહું છું.

પ્રથમ તો સુધર્મા સ્વામીએ જન્મસ્ત્રવામીને 'આયુષ્યમાન' કહી સંબોધ્યા. તેમનામાં ધૈર્ય, શાંતિ, ત્યાગ, સેવા આદિ અનેક ગુણો હતાં છતાં સુધર્મા સ્વામીએ તેમને કાંઈ ગુણસંપન્ન વિશેષણથી ન સંબોધ્યા, પણ 'આયુષ્યમાન' કહી સંબોધ્યા તો તેનું શું કારણ ? એ વિશે અત્રે વિચાર કરવાનો છે.

સંસારમાં આયુષ્યને મહત્ત્વ આપવામાં આવતું નથી. આયુષ્યમાં શું પડ્યું છે ? આયુષ્ય તો કીર્તિ-મોહમાં પડ્યો બોગવે છે, એમ કહી આયુષ્યની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે છે, પરંતુ વાસ્તવમાં આયુષ્ય ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય નથી. કારણ કે, આયુષ્યની સમાન મહત્ત્વપૂર્ણ બીજી એક વસ્તુ નથી; એટલા જ માટે સુધર્મા સ્વામીએ જન્મસ્ત્રવામીને આયુષ્યમાન કહી સંબોધ્યા છે.

બધાં ગુણો આયુષ્યને લીધે જ છે, કારણ કે, બધાં ગુણો તો આધિય છે અને આયુષ્ય એ બધાં ગુણોનું આધારભૂત છે. સુધર્મા સ્વામીએ આ આધારને જ પકડી લીધો છે; અને આધારને પકડી ભેગથી આધિય પણ મદલ્ય થઈ જાય છે. ઉદાહરણ તરીકે આ સ્થાન આધાર છે અને આપણે બધા તેના આધિય હીએ. આપણે આ સ્થાન ઉપર બેસી હીએ અને આ સ્થાને આપણને આધાર આપ્યો છે, એટલા માટે હવે વિચાર કરો કે, કીમત કેની વધારે માનવામાં આવશે ? આધારની કીમત વધારે માનવામાં આવશે કે આધિયની ? ને કે આધારનું મહત્ત્વ આધિયને લીધે જ છે. ને આધિય ન હોય તો આધારને આધાર જ શા માટે માનવામાં આવે. છતાં આધારનું મહત્ત્વ આધિયની અપેક્ષાએ અધિક છે; કારણ કે, આધાર ન હોય તો આધિય કેના ઉપર રહી શકે ? આ પ્રમાણે આયુષ્ય એ આધાર છે અને બીજાં ગુણો આધિય છે. જેમકે, પૃથ્વી બધા જીવોનો આધાર છે પણ જો પૃથ્વી ઉપર મનુષ્ય વગેરે રહેતા ન હોય તો પૃથ્વીનો ભાવ કેમ પૂછે અને તેને કેનો આધાર માનવામાં આવે ! આ જ પ્રમાણે જો આયુષ્યની સાથે ગુણ ન હોય તો આયુષ્યનું પણ કાંઈ મહત્ત્વ માની ન શકાય, પરંતુ ગુણો સાથે હોવાને કારણે જ આયુષ્યને મહત્ત્વ આપવામાં આવે છે કારણ કે, આયુષ્ય એ બધાં ગુણોનો આધાર છે.

બી આચાર્યજી સૂત્રની દીકામાં કહ્યું છે કે, 'આયુષ્યમાન' વિશેષણ જન્મસ્ત્રવામીને જેમ લાગુ પડે છે તેમ જન્મવાને માટે પણ લાગુ પડે છે; અર્થાત્ ત્યાં બીજાં એવો પણ અર્થ પડી શકે છે કે, 'હે ! જન્મ ! મેં આયુષ્યમાન જન્મવાન પાસેથી આ પ્રમાણે સાંભળ્યું છે.'

લગવાનને આયુષ્યમાન કહેવાનું કારણ એ છે કે, લગવાન એ પ્રકારના છે. એક તો ‘આયુષ્યરહિત’ લગવાન છે, કે જેઓ મોક્ષમાં ખીરાળે છે અને જેમને ‘સિદ્ધ’ કહેવામાં આવે છે. અને ખીજા ‘આયુષ્યમાન’ લગવાન છે, કે જેઓ તેરમા ગુણુસ્થાને ખીરાળે છે. આયુષ્યમાન લગવાન પાસેથી મેં એ વાત સાંભળી છે એમ કહેવાનો આશય એ છે કે, આ વાણી કાંઈ આકાશમાંથી ઊતરી આવી નથી, પરંતુ તેરમા ગુણુસ્થાન ઉપર ખીરાળતા લગવાનના મુખથી નીકળેલી વાણી છે. કેટલાક દર્શનિકા પોતાના દર્શનની વાતો આકાશમાંથી ઊતરેલી બતાવે છે, પણ જૈનશાસ્ત્ર આ કથનને ઉચિત માનતું નથી. જૈનશાસ્ત્ર તો સ્પષ્ટરૂપે કહે છે કે, આ વાણી તેરમા ગુણુસ્થાન ઉપર ખીરાળતા લગવાનની કહેલી છે.

‘આયુષ્યમાન’ શબ્દની સાથે ‘લગવાન’ શબ્દનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે એટલા માટે અત્રે લગવાન શબ્દનો શો અર્થ છે એ વિષે વિચારવાનું પ્રાપ્ત થાય છે. લગવાન શબ્દ ‘લગ્’ ધાતુમાંથી બનેલો છે અને એનો અર્થ કરતાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે :—

पेश्वर्यस्य समग्रस्य धर्मस्य यशसः श्रियः ।

वैराग्यस्याय मोक्षस्य घण्णं भग इतीङ्गना ॥

અર્થાત્—જેનામાં ઐશ્વર્ય, ધર્મ, યશ, શ્રી, વૈરાગ્ય અને મોક્ષ; આ છ વાત હોય તે લગવાન છે.

સમસ્ત ઐશ્વર્યનું હોવું એ પહેલી વાત છે. સાધારણ રીતે થોડું થોડું ઐશ્વર્ય તો બધાની પાસે હોય છે. વૈજ્ઞાનિકાના કથનાનુસાર એક રજકણને પણ થોડું ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થએલ છે. વૈજ્ઞાનિકાનું એવું કથન છે કે, સાધારણ રીતે પરમાણુની કાંઈ ગણના થતી નથી, પરંતુ તે પરમાણુ પણ સૂર્યની સત્તા ધરાવે છે. આ પ્રમાણે થોડું થોડું ઐશ્વર્ય તો બધામાં હોય છે, પણ આટલું થોડું ઐશ્વર્ય હોવાને લીધે કાંઈ લગવાન બની શકતું નથી. લગવાન તો તે જ છે કે, જે સમસ્ત ઐશ્વર્યના સ્વામી હોય છે. જાણે લગવાન ઐશ્વર્યના જ પિંડ હોય ! અને તેથી સમસ્ત ઐશ્વર્ય જેની પાસે હોય તે જ લગવાન છે.

દરેક પ્રકારનું ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત હોય પણ જો તે ઐશ્વર્ય વિષયભોગમાં લાગેલું હોય તો એવા ઐશ્વર્યવાળો પણ લગવાન બની શકતો નથી. લગવાન તો તે જ બની શકે છે, કે જે સમસ્ત ઐશ્વર્યનો સ્વામી હોવાની સાથે જ જેનામાં સંપૂર્ણ ધર્મ હોય. ઐશ્વર્ય અને ધર્મ એ વાત હોવાની સાથે જ ત્રીજી વાત એ હોવી જોઈએ કે તે સંપૂર્ણ યશસ્વી હોવા જોઈએ. જેમને સમસ્ત યશ પ્રાપ્ત હોય તે જ લગવાન છે.

આ ઉપરથી ક્લાર કાર્ન એમ કહે કે, લગવાનને યશથી શો મતલબ છે ? આ પ્રશ્નનો જીવર એ છે કે, સંસારમાં યશની ઇચ્છા તો બધા લોકો કરે છે. લોકો પોતાની ખોટી પ્રવૃત્તિ સાંભળીને પ્રસન્ન થાય છે અને નિંદા સાંભળી નારાજ થાય છે. આ ઉપરથી એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે, આત્મા યશ જ ચાહે છે. છતાં લોકો યશનાં કામો કરતા નથી, પણ અપવરણ કરી દેરી યશને જ ચાહે છે; લગવાન આ પ્રકારનો યશ ચાહતા નથી પણ તેમનાં કામ જ એવાં હોય છે કે, જે પૂર્ણ યશસ્વી હોય છે; તેમનું કોઈ કામ અપયશ અપવરણ હોતું જ નથી કારણ કે, લગવાન અદાર પ્રકારના દોષોથી રહિત હોય છે એટલા માટે તેઓ સંપૂર્ણ રીતે યશસ્વી હોય છે.

થએલી ચીજો છે, કે જે સ્વનંતરે ભગવાનની સાથે રહે છે અને ભગવાનને સમવડતા પહેંચ્યાં છે. આવી દશામાં આ ક્ષરસ્વરૂપ ચીજોને કારણે ભગવાનને માટે કાંઈ કેમ કહી શકાય ? માનો કે, એક માણસ કમીય જત્યા માટે ઘેરથી નીકળ્યો. જ્યારે તે ઘેરથી નીકળ્યો ત્યારે ગરમી ખૂબ હતી; તડકો ખમ્મ ખૂબ હતો. પરંતુ જેવા તે થોડે દુર ગયો તેવામાં તો એકાએક વાદળું ચડી આવ્યું અને તડકાને બદલે છાયા થઈ ગઈ તથા ઠંડી હવા ખમ્મ ચાંદવા લાગી. હવે આ દશામાં તે માણસને માટે શું કહેવામાં આવશે ? એ જ કે, તે માણસ ખરેખર પુણ્યશાળી છે. તેને પોતાને એવી અજર ન હતી કે, તડકાને બદલે આવી છાયા થઈ જતી પરંતુ કુદરતી રીતે તે તડકાના તાપથી બચી ગયો; આ જ પ્રમાણે ભગવાન ચાંદવા નથી કે, મારા માટે ચાખર કે છત વગેરે પ્રાપ્ત થાય પણ તેમણે પૂર્વ ભવમાં વીર્ય બોલોની જે આરાધના કરી હતી તેથી તેમને અદૃશ્ય પ્રાપ્તિદાયક પ્રાપ્ત થઈ જાય છે.

આ ઉપરથી કહેવાનો આશય એ છે કે, જે સમગ્ર 'શ્રી' અર્થાત્ લક્ષ્મીને સ્વામી હોય તે ભગવાન છે. ભગવાન મહાવીર પણ સમગ્રી શ્રી-લક્ષ્મીના સ્વામી હતા.

પાંચમી વાત એ છે કે, જેનામાં સંપૂર્ણ વૈરાગ્ય હોય તે ભગવાન છે. સમગ્ર લક્ષ્મીની સાથે સંપૂર્ણ વૈરાગ્ય હોવો આવશ્યક છે. જેએલી કે ન જેએલી પરંતુ સાંભળેલી એવી કાંઈ પણ વસ્તુ ઉપર મત્તલ ન હોય. કેટલીક વસ્તુઓ એવી છે કે, જેને જેવા માનથી તેને પ્રાપ્ત કરવાની લાલચ થાય છે અને કેટલીક ચીજો એવી છે કે, જેને સાંભળવા માનથી પ્રાપ્ત કરવાની લાલચ થાય છે. જેમકે સ્વર્ગ જેવું નથી પરંતુ કેવળ તે વિષે સાંભળ્યું જ છે. તેની લાલચ થવી એ ન જેએલી પણ સાંભળેલી વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવાની લાલચ છે. ભગવાન તો તે છે કે, જેમને બધી વસ્તુઓનું જ્ઞાન હોવા છતાં કાંઈપણ પ્રકારની વસ્તુ ઉપર લાલચ ન હોય !

છઠી વાત એ છે કે, જે મોક્ષને પામ્યા હોય તે ભગવાન છે. આ ઉપરથી એવો પ્રશ્ન બીજો થાય છે કે, મોક્ષ તો છરીરને ત્યાજ કરી સિદ્ધિસ્થાનને પ્રાપ્ત થવાથી થાય છે. પણ અહીં રહેના મોક્ષ કેવી રીતે પમાય ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, સિદ્ધિસ્થાન તો એક રહેવાની જગ્યા છે; ત્યાં કાંઈ મોક્ષ થતો નથી.

(૧) બહુશ્રી-પદ્મિન, (૭) તપસ્વી-આ સાતેયના ગુણગુણ કથાથી, (૮) જ્ઞાનમાં સતત ઉપયોગ થવાવાથી, (૯) સમ્યક્ત્વ (સમકિત) નું નિર્મલ પાલન કરવાથી, (૧૦) ગુરુ આદિ પૂત્રાચાર્યોના વિનય કરવાથી, (૧૧) દેવસી, રાધસી, પાર્શ્વિક, ચૌમાસી તથા સંવત્સરી; આ પાંચેય આવશ્યક (પ્રતિક્રમણ) નિરતર કરવાથી, (૧૨) શીલ-બ્રહ્મચર્યાદિ જન-પ્રત્યાજ્ઞાઓનું અતિચાર-દોષરહિત પાલન કરવાથી, (૧૩) નિરુત્તિ-વૈરાગ્યરહિત ધારણ કરવાથી, (૧૪) બ્રાહ્મ-પ્રમદ અને આક્રમ્યતા-ગુપ્ત તપશ્ચર્યા કરવાથી, (૧૫) મુષાત્ર જ્ઞાન આપવાથી, (૧૬) ગુરુ, યોગી, તપસ્વી, વૈદ્ય તથા નવરીશિખ આદિની સેવા-ભક્તિ કરવાથી, (૧૭) સમાધિભાવ-સમાભાવ ધારણ કરવાથી, (૧૮) અપૂર્વ જ્ઞાનાભ્યાસ કરવાથી, (૧૯) બહુમાનપૂર્વક બિનેશ્વરનાં વચનો ઉપર બહો સત્કથાથી અને (૨૦) તન, મન અને મનથી સંનિવર્તનની વ્રતનિ કરવાથી.

આ ૨૦ પ્રકારના સંકર્ષોમાંથી કાંઈ એક અથવા સમગ્ર સંકર્ષ કરનાર બ્રહ્મી તીર્થસ્થાનનું જ સ્થાપન કરે છે અને તે વચમાં દેવકોત્તમે તથા નરકોત્તમે એક ભવ કરીને ચીલ ભવમાં તીર્થસ્થ-અવિદ્યતપને પામે છે.

ખરી રીતે મોક્ષ તો અહીં જ થઈ જાય છે. નિશ્ચયમાં તો અહીં જ મોક્ષ છે. ત્યાં તો મોક્ષ થયા બાદ રહેવાનું હોય છે. તે સ્થાને તો મોક્ષ થયા બાદ જ જઈ શકાય છે, પહેલાં નહિ; એટલા માટે મોક્ષ તો અહીં જ થાય છે. આ વાત એક ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવું છું:—

માનો કે, એક તૂંબડા ઉપર માટીનો લેપ લગાડવામાં આવ્યો છે. ને કે તૂંબડાનો સ્વભાવ પાણીમાં તરવાનો છે પણ તે તૂંબડા ઉપર માટીનો સાત-આઠવાર લેપ લગાડેલો હોવાથી તે ભારી થઈ ગયું, એટલે તેને પાણીમાં નાંખવાથી તે તરવાને બદલે ડૂબી ગયું. પણ પાણીમાં તૂંબડા ઉપરની માટી બીની થઈ ગઈ ગઈ એટલે તૂંબડું પાણી હલકું થઈ ગયું અને પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે ઉપર આવી ગયું. આ પ્રમાણે ને કે, તૂંબડું ઉપર આવી ગયું પણ માટીનાં બંધનથી મુક્ત તો પાણીની નીચે જ થયું હતું. ને તે પાણીની નીચે જ બંધનમુક્ત થયું ન હોત તો ઉપર આવી શકત નહિ. આ એકદેશીય ઉદાહરણ પ્રમાણે આત્મા પણ કર્મના લેપથી બંધાએલો છે અને કર્મબદ્ધ થયો છે. ત્યારે આત્મા કર્મ ખપાવી મુક્ત થાય છે ત્યારે જ તેનો મોક્ષ થાય છે; પરંતુ અત્રે પ્રશ્ન એ છે કે, મોક્ષ અહીં સંસારમાં જ થાય છે કે સિદ્ધિસ્થાનમાં? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એમ કહી શકાય કે, અહીં ત્યારે મોક્ષ થાય છે ત્યારે જ તે સિદ્ધિસ્થાનને પ્રાપ્ત થાય છે. ને અહીં મોક્ષ ન થયો હોય તો તે સિદ્ધિસ્થાનમાં જઈ જ ન શકે!

જીવને માટે આ શરીર વગેરે બંધનો છે. અનન્ત કેવલજ્ઞાનનું પ્રગટ થવું એ આ બંધનથી મુક્ત થવા સમાન છે, પછી ભલે આ શરીરમાં જ રહેતા હોય તો પણ તે મુક્ત જ છે. આ વાતને સિદ્ધાન્ત પણ સમર્થન કરે છે. જેમકે શાસ્ત્રમાં એમ કહ્યું છે કે:—एवं सिद्धा ब्रह्मनि परमात्मान-सिद्ध भगवान परमात्मा विषे आ प्रमात्मे कहे છે. પરંતુ સિદ્ધગતિમાં પહેલેથી સિદ્ધો તો કર્મ ભોજના જ નથી; એટલે અત્રે એમ કહી શકાય કે, તેમના ગુણસ્થાને પહેલેલાને પણ સિદ્ધ કહેવાય. આ પ્રમાણે આ સંસારમાં જ મોક્ષ છે અને કેવલજ્ઞાન પ્રગટ થયા બાદ જમે શરીરમાં રહેતા હોય તોપણ તે સિદ્ધ જ છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જેમનામાં ઉપરની છ વાતો હોય તે ભગવાન છે. ભગવાન કેવા હોય છે એ તો તમે સાંભળ્યું પણ સાંભળીને શું લાલ લેવો નોઈએ તે વિષે પણ વિચાર કરો. ભગવાનનાં આ ગુણો સાંભળી તમારે એવો નિશ્ચય કરવો નોઈએ અને એમ સમજવું નોઈએ કે, ને આત્મા પરમાત્માનાં આ ગુણોને એક વાર પણ હૃદયમાં ધારણ કરી લે તે. તે જીવબંધનમાંથી મુક્ત થઈ જાય; પૂર્વભવમાં તો આત્માએ એમ ન કર્યું પણ હવે તે એમ કરે. પ્રભુતા ચાહતી એ તો આત્માનો સ્વભાવ છે, પણ તેનાથી બૂત એ થાય છે કે, તે જેમનામાં રહેલી પ્રભુતાને જૂહી રહ્યો છે અને બહારની પ્રભુતામાં ફસાઈ રહ્યો છે. આ જ કારણે તેને પ્રભુતા પણ મળતી નથી, પરંતુ કાલો બંધનમાં પડી રહ્યો છે. એટલા માટે તે જીવબંધનની પ્રભુતાને સમજવામાં ન પડતાં પોતાની અંદર રહેલી પ્રભુતાને પ્રગટ કરે અને એક જ સ્વર્ગ રહેલું છે તેને પણ સાથે પ્રગટ કરે તો તેમાં કલ્યાણ જ રહેલું છે; પછી, મુક્ત થવામાં વર નહિ લાગે!

તેને એક પ્રાચીન ગ્રામ્ય ઉપાદેય હતું.

તમે ક્યારે જાણવાનું શ્રીમદ્ભગવાદ પાસેથી માંગવું કે, કુન્તીએ જન્મ્યા પુત્રના સ્થાને પોતાના પુત્રને રાક્ષસની પાસે મરવાને મોકલ્યો. તમે વિચારના હો. કે, કુન્તીને એવી તે પેઠી હતી કે તેણીને બીજાના પુત્રને સ્થાને પોતાના પુત્ર બાળને મરવાને મોકલે એ પેઠી ? શું કુન્તી પોતાના પુત્રને મરવાની ન હતી ? પરંતુ એ કેમ આવી મરવા કે તે જામ નેના બહાદુર પુત્રને મારવાની ન હોય ! એક વખતે એ મિટી નામના રાક્ષસને મોકલ્યું હતું કે, ત્યાં એ જાણની પુત્રી શાવ ગળા માર્યું હતી અને તે એવી કામી હતી કે તેને એવા જ નેનારને મૂળા આપે, છતાં તે આર્ષ પોતાની પુત્રીને મારી દેવા માટે પોતાથી જનતાં દેવક પ્રાણનાં પ્રવર્તી કરતી હતી. બપોરે તે આર્ષને પોતાની બાપી કામી પુત્રી ઉપર આવ્યા પ્રેમ હતો તે પડી કુન્તીને બીમ જેવા બહાદુર પુત્ર ઉપર પ્રેમ ન હોય એ કેમ કહી શકાય ? છતાં કુન્તીમાતા કેવી હતી કે તેણીએ પોતાના પુત્રને જાણવાના પુત્રના સ્થાને એક કદીને રાક્ષસ પાસે મોકલ્યો કે, એ જાણજુને તો એકનો એક પુત્ર છે અને મારે તો પાંચ પુત્રો છે. શું પાંચ પુત્રો દોવાને કારણે બીમ પ્રતિ કુન્તીમાતાના હૃદયમાં પુત્રનેદ ન હતો ? શું કુન્તીમાતાનું આ કાર્ય માતાને મોઝ હતું ? આ જ પ્રમાણે બીમ પણ જેવો પુત્ર હતો કે જે કુન્તીમાતાના હૃદયે મરવાથી મરવાને માટે આલી નીકળ્યો. બીમને તો કદાચિત્ પોતાના બળને એવો બેશકો હતો કે, હું તે રાક્ષસને મારી આવીશ પણ કુન્તી માતા તો એ જાણતી ન હતી કે, મારો પુત્ર રાક્ષસને મારી આવશે ! છતાં કુન્તીમાતાએ બીમને રાક્ષસની પાસે મોકલ્યો તે શું ઉચિત હતું ? વળા તેમણે એટલું પણ ન વિચાર્યું કે, બીજાને હાથે મરે તો તેથી મને શું ? બીજાને હાથે મરવાવવા માટે હું મારા પુત્રને શા માટે મરવાને માટે મોકલું ? મારો આ જાણણીની સાથે કાંઈ આશ સંબંધ પણ નથી. આજે જ હું અત્રે આવીને રહી છું. કુન્તી આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારનાં તર્કવિતર્કો કરી શકતી હતી છતાં તેણીએ એવો કાંઈ તર્કવિતર્ક કે વિચાર ન કરતાં પોતાના પુત્રને રાક્ષસની પાસે મોકલી દીધો તેનું શું કારણ ? કુન્તીમાતાએ તો બીજાને માટે પોતાના પુત્રને પણ મોકલી આપ્યો, પરંતુ તમે બીજાને માટે શું કરો છો ?

તમારી પાસે પેઠીમાં રાખેલાં કપડાં ને સડતાં હોય તો બસે સડ્યાં કરે પણ તમે કંઠીથી મરતવને કપડાં નહિ આપો ! પકવાન બસે સડી જાય અને તેને ફેંકી દો પણ જૂથથી મરવાને આપશો નહિ અને આપશો તો ત્યારે કે, ત્યારે તે આવતે મોઝ રહ્યું ન હોય ! પરંતુ આનું આવતું આપતું પણ એના જેવું બની જાય છે જેવું નાગશ્રીએ ધર્મરૂચિ અન-મારને આપ્યું હતું. નાગશ્રીએ જો કે ધર્મરૂચિ અનમારને ઘણા જ આમહપૂર્વક વૃંબડીનું શાક વહોરાયું હતું પરંતુ શા માટે ? તેનો આમહ પણ એટલા જ માટે હતો કે—

‘ ઘર એકા ઉકરદી આર્ષ, મહારે બાહર કુણુ જાઈ. ’

અર્થાત્—આ કડવા વૃંબડીનું શાક ફેંકવા માટે બહાર કોણ જાય ? ઘર ખેડાં જ ન્યારે આ અનમાર આવી ગયા છે એટલા માટે તેમને જ આ શાક વહોરાવી આપવું. આ જ પ્રમાણે તમારું તે સડેલું બોજન આપવું પણ ‘ બહાર ફેંકવા કોણ જાય, આવતે આ બિખારીને

x નુઓ—જાતાસત્રમા આવેલો ધર્મરૂચિનો અધિકાર.

આપી દઉં' એના જેવું હોય છે. તમે એ જુઓ કે, તમારે ત્યાં ગીતો કેવી રીતે સડી રહી છે છતાં તમે કોઈને આપવાનું જાણતા નથી.

તમે સંસારનાં પદાર્થોની સાથે ભલે ગમે તેટલી મમતા રાખો પણ સંસારનાં પદાર્થો પોતાનો સ્વભાવ છોડી શકતાં નથી. જો તમે સંસારનાં પદાર્થોને છોડવા નહિ ચાહો તો છેવટે સંસારનાં પદાર્થો તમને છોડીને ચાલ્યા જશે. એવી દશામાં તમે સંસારનાં પદાર્થોનો સદુપયોગ શા માટે કરી લેતા નથી ! જો સદુપયોગ કરશો તો આનંદ પામશો અને દુરુપયોગ કરશો તો દુઃખ પામશો. આવો શુભ અવસર વારંવાર મળી શકતો નથી એટલા માટે આત્માનું કલ્યાણ કેવી રીતે થાય તેનો વિચાર કરો.

ગેડીદડાની રમતમાં દડો એક હોય છે અને રમનારા ઘણા હોય છે. રમતમાં એવું બને છે કે, જેની પાસે દડો જાય છે તે જ માણસ તેને ઠોકર મારી બીજાની પાસે ધકેલે છે. આમ કરવાથી જ ખેલની રમત જામે છે. આથી વિરુદ્ધ જો કોઈ એક જ માણસ દડાને પકડી બેસે તો શું ખેલની રમત જામી શકે અને બીજા લોકો પેલા માણસને એમ કરવા પણ દેશે ખરા ? નહિ. તેની પાસેથી દડો તુરંત છીનવી લેશે. આ જ પ્રમાણે તમારી પાસે સંપત્તિ છે તે તમે ક્યાંથી લાવ્યા છો ? તે સંપત્તિ કાંઈ આકાશમાંથી આવી નથી ને ? એ સંપત્તિ તમે અહીંથી જ એકત્રિત કરેલ છે છતાં શું દુઃખી અને ગરીબ લોકોની તરફ તમારું ધ્યાન જાય છે ? જો ધ્યાન જતું નથી તો પછી તમારા માટે એમ જ કહી શકાય કે, તમે એકલાએ જ સંપત્તિરૂપી દડો પકડી રાખ્યો છો ! તમને સંપત્તિની જે શક્તિ મળી છે તે જો તમે બીજાને આપતા રહેશો તો તે તમારી પાસે તે જ પ્રમાણે પાછી આવશે, જે પ્રમાણે ઠોકર મારીને બીજાની પાસે મોકલેલો દડો પાછો આવે છે. આથી વિરુદ્ધ જો તમે તે સંપત્તિને પકડીને બેસી રહેશો તો જે પ્રમાણે દડાને પકડી બેસનાર પાસેથી દડો છીનવી લેવામાં આવે છે તે જ પ્રમાણે તમારી પાસેથી પણ સંપત્તિ છીનવી લોકો લઈ જશે. રશિયામાં શું થયું હતું ! ત્યાંના લોકોએ સંપત્તિને પોતાની માની લીધી હતી અને તેને જ પકડીને લોકો બેસી ગયા હતા અને ગરીબો તરફ ધ્યાન પણ આપતા નહિ. આખરે તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે, લોકો બહુ દુઃખી થઈ ગયા અને તેઓએ પૂંછપતિઓ ઉપર મારપીટ શરૂ કરી દીધી; એટલા માટે અમે એ જ કહીએ છીએ અને ધર્મ પણ એ જ કહે છે કે, સંપત્તિને પકડીને બેસી ન રહો. એમ કરવાથી તમે આ લોકમાં પણ દુઃખી થશો અને પરલોકમાં પણ દુઃખી થઈ જશો.

કુન્તીએ જેમ પોતાના પુત્રને જ દડો બનાવીને રાક્ષસની બાણ એમ વિચારીને ફેંક્યો કે, "આ મારો પુત્ર આ બ્રાહ્મણને સુખકર્તા નીવડે. આ બ્રાહ્મણને તો એકનો એક પુત્ર છે અને મારે તો પાંચ પુત્રો છે."

હવે તમે તમારા વિષે જુઓ કે, તમે આ વિચારોથી કેટલા બધા પાછળ પડેલા છો ? તમારી સામે ઘણા જૂખા તથા વસ્ત્રહીન લોકો જોવામાં આવે છે છતાં તમે પૂંછને પકડીને બેસી છો અને ત્યાં બીજા લોકો જુએ મરે છે ત્યાં જ તમે લોકો ઓશઆરામ ઉડાવો છો. જો તમે આ વસ્તુને બરાબર સમજીને, પદ્ધતિ ન બદલો તો તમારા માટે એમ જ કહી

અત્રે એ જોવાનું છે કે, મયજુરેહા શું જવાબ આપે છે ! મયજુરેહાના જવાબથી જ તેના સતીત્વની પરીક્ષા થઈ જશે. સાધારણ સ્ત્રીને ' મારા પતિને રાજ્ય મળશે તો હું રાણી બનીશ. ' એ વિચારથી પ્રસન્નતા થાય એ સ્વાભાવિક છે, પણ મયજુરેહાને એવો લોભ ન થયો.

લોભના સમયે જે લોભ ન કરે તે જ ખરો છે. સામે મુંઝરી હોય છતાં જે વિચારિત ન થાય તે જ સાચો વિરક્ત છે. આ જ પ્રમાણે મયજુરેહાની સામે લોભ છે છતાં તે કેવો ઉત્તર આપે છે તે વિશે દરે પછી વિચાર કરવામાં આવશે.

—૦૦૦૦૦૦—

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૩ અષાઠ વહ ૧૨ મંગળવાર

પ્રાર્થના

ધર્મ જિનેશ્વર મુખ સિધડે ખસો, પ્યારા પ્રાણુ સમાન;
કપકુ' ન વિસક' હો ચિત્તાક' નહીં, સદા અખટિત ધ્યાન. ॥ ધર્મ ૧ ॥
—વિનયચંદ્રક કુંભર ચોવીશી.

શ્રી ધર્મનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના શા માટે અને કેવી રીતે કરવી જોઈએ એ વિષયને તે જ બ્યક્તિ વધારે જાણી અને સમજી શકે છે, કે જોણે પોતાનો વધારે ક્ષયોપશમ કર્યો હોય અને જેની પાસે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં તેટલાં સાધનો પ્રાપ્ત થએલાં હોય. આપણને પણ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં સાધનો પ્રાપ્ત થએલાં છે, એટલા માટે આપણે પણ પરમાત્માની પ્રાર્થના કેવી રીતે કરવી જોઈએ એ વિશે વિચાર કરવો આવશ્યક છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના કેવા પ્રકારની હોવી જોઈએ એ વિશે આ જ પ્રાર્થનામાં ઉદાહરણો દ્વારા બતાવવામાં આવ્યું છે. જે પ્રમાણે કેટલાક લોકોને જરા વસ્તુઓની સાથે પ્રીતિ હોય છે, તે જ પ્રમાણે પરમાત્માની સાથે એવી ગાઢ પ્રીતિ હોવી જોઈએ કે તે પ્રીતિ તૂટે નહિ. આવી ગાઢ પ્રીતિ થાય ત્યારે સમજવું કે, આપણે પરમાત્માની સાથે પ્રીતિ કરીએ છીએ કે તેમની સાચી પ્રાર્થના કરીએ છીએ. આ પ્રાર્થનામાં કશું છે કે :—

જ્યેાં હોશી કે મન ધનદ્રી લાલસા, લોગી કે મન લોગ;

દોગી કે મન માને ઓપધી, જોગી કે મન જોગ.

જે પ્રમાણે લોભી માણસ ધનની સાથે પ્રીતિ બાંધે છે તે પ્રમાણે પરમાત્માની સાથે પ્રીતિ બાંધવામાં આવે તો ભેડા પાર થઈ જાય. જે પ્રમાણે પોતાના ખીરસામાં પેચા દોષ તો એ પેચા ઉપર વિશ્વાસ રાખવાને માટે જેમ કેઈ પ્રકારના દર્શનની કે તેનું આવશ્યકતા રહેતી નથી, તે જ પ્રમાણે જે પરમાત્માના વિશે વિશ્વાસ હોય તો સમજવું કે, તમને પરમાત્માની પ્રાર્થનાનો સાચો માર્ગ મળ્યો છે. પ્રાર્થનાનો સાચો માર્ગ મળ્યા બાદ તમને મસાનની બધી વસ્તુઓ તુરંત મળવાની એ તો આજે પણ જોવામાં આવે છે કે, જે નમાજ

ખીસ્સામાં રહેલા પૈસા કાઢી લઈ લેતું હોય અને તે એમ કહે કે, કાં તો તમે પરમાત્માને ખોટા કહો નહિ તો હું પૈસા લઈ લઉં છું તો શું તમે પરમાત્માને ખોટા કહી શકો ? કદાપિ નહિ. આજો વિશ્વાસ તો તમને છે પણ કાઢીકાઢી વાર એવું બને છે કે લોકો ખે પૈસાને માટે જ પરમાત્માને ભૂલી જાય છે. આ પ્રકારની ભૂલ ત્યારે દૂર કરવામાં આવે ત્યારે સમગ્રતું કે, આપણે હવે પરમાત્માને ઓળખી શક્યા છીએ અને આપણને પરમાત્મા ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ છે.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-૬

હવે સિદ્ધાંતની વાત કરું છું. ભગવાને જગતના કલ્યાણને માટે જ આ સિદ્ધાંતની વાણી કહી છે એટલા માટે આ વાણીને આપણે હૃદયમાં ઉતારવી જોઈએ કે જેથી આત્માનું કલ્યાણ થાય. ભગવાન મહાવીરે સાડા બાર વર્ષ સુધી તપશ્ચર્યા કરી અને અનેક કષ્ટોને સહન કરી બધાં આવરણો દૂર કર્યા ત્યારબાદ જ તેમણે આ સિદ્ધાંતની વાણી કહી હતી. સુધર્મા સ્વામીએ તે જ સિદ્ધાંત વાણી જખૂસ્વામીને કહી અને આજે ઉત્તરોત્તર તે જ સિદ્ધાંતની વાણી આપણા સંદર્ભમાં આપણને સંભળવા મળી છે; એટલા માટે આપણે આત્માને સાવધાન કરવો જોઈએ કે, “હે ! આત્મા ! તું આ સિદ્ધાંત વાણીનો ત્યાગ કરી ક્યાં ભટકે છે ? તને આવો અશ્વમ્ય સુયોગ સંપાદ્યો છે તો તું આ સુયોગને કેમ ગુમાવી રહ્યો છે ?” સુધર્માસ્વામીએ જખૂસ્વામીને કહ્યું કે, “હે ! આયુષ્યમાન જખૂ ! ભગવાને આ પ્રમાણે કહ્યું છે ” અથવા “હે ! જખૂ ! આયુષ્યમાન ભગવાને આ પ્રમાણે કહ્યું છે : ”

આયુષ્ય તો તમને પણ છે અને ભગવાનને પણ આયુષ્ય હતું પણ એ બંનેના આયુષ્યમાં કાંઈ અંતર છે કે નહિ ? તમને જે સમય હોય છે અને વક્રીકરણો જે સમય હોય છે તેમાં પણ કાંઈ અંતર છે કે નહિ ? સાંભળ્યું છે કે, મોતીલાલ નેહરુને સરકારે એક કેસ તપાસવાની વક્રીકરણના ૮૦ હજાર રૂપિયા આપ્યા હતા. આ પ્રમાણે વક્રીકરણ, બેરીસ્ટર અને સાધારણ માણસના સમયમાં કેટલું અંતર હોય છે ? ત્યારે વક્રીકરણના સમયમાં અને સાધારણ માણસના સમયમાં આટલું અંતર હોય છે, તો પછી ભગવાનના આયુષ્યમાં અને સાધારણ માણસના આયુષ્યમાં કેટલું બધું અંતર હશે ? જે ભગવાનને ઈન્દ્રાદિ નમસ્કાર કરે છે તે ભગવાને જે સિદ્ધાંતવાણી સુધર્મા સ્વામીને સંભળાવી હતી, અને સુધર્મા સ્વામીએ જે વાણી જખૂસ્વામીને સંભળાવી હતી, તે જ સિદ્ધાંતવાણી આજે આપણે સાંભળી રહ્યા છીએ. આ ઉપરથી સિદ્ધાંતવાણીનું મહત્ત્વ અને આપણું સંદર્ભાગ્ય કેવું છે તે વિચારવું જોઈએ.

સુધર્મા સ્વામી કહે છે કે, “હે ! જખૂ ! ભગવાન મહાવીરે સંભળાવ્યું છે અને મેં ભગવાન પાસેથી સાંભળ્યું છે.” શું સાંભળ્યું છે ? તો એને માટે તેઓ કહે છે કે, ‘આ’ અર્થાત્ ‘દે’ આ શ્વન અંગુલિનિર્દેશની સાથે કહેવામાં આવે છે અર્થાત્ જે વસ્તુ પ્રત્યક્ષ હોય છે એને માટે કહેવામાં આવે છે, અને ‘નદુ’ નો અર્થ નિશ્ચય થાય છે, એટલા માટે આ શ્વનનો અર્થ એવો થાય છે કે, “હે ! જખૂ ! મેં નિશ્ચયરૂપે ભગવાનની પાસેથી આ સાંભળ્યું છે અર્થાત્ સમક્ષિન પરાક્રમ સંબંધી અધ્યયન મેં નિશ્ચયરૂપે ભગવાનની પાસેથી જ સાંભળ્યું છે.”

આ કાશ્યપના જન્મ નામે તે જાનુ મુજબ જા જન્મપત્રે 'અસ્તિ-વૈષ્ણવ' એ નામથી કહેવામાં આવ્યું છે. જે સ્વચ્છતામાં અર્પણને કૃત્રિમતામાં જન્મેલા પદાર્થ માંથી વિચાર કરવામાં આવે છે તે કૃત્રિમતાને 'અસ્તિ-વૈષ્ણવ' અર્થમાં કહેવામાં આવે છે. આમાંથી બાકી એકાદ દિગ્દર્શિ કહેવા કહે છે, જે 'કિર્ણદિગ્દર્શિ' કહેવામાં આવેલી નથી. જે દિગ્દર્શિને કિર્ણદિગ્દર્શિ કહેવામાં આવે તે એકાદ જાનુ જન્મ પત્ર છે. આ કિર્ણદર્શિ જાનુવમાં આપા સૌથી મોટા દિગ્દર્શિ ન કહેવા આવે છે અને જાનુને જન્મદિગ્દર્શિ કહેવું જન્મ ભેદનું. પરંતુ સૌથી પહેલાં એ જાનુ સેવું જાનુજન્મ છે કે, અસ્તિ-વૈષ્ણવ અર્થ શું છે? 'અસ્તિ-વૈષ્ણવ' એક અર્થ તો પ્રકાશ થાય છે અને બીજો અર્થ અર્પણની જાણ છે. જે કે, અર્પણ સ્થાનિ તો અર્પણની જાણ છે પણ કાશ્યપના વચ્ચેથી કાશ્યને જન્મ અસ્તિ-વૈષ્ણવ માને છે.

વિષ્ણુની અર્થ જાણ અને અર્પણની અર્થ જાણ એકાદ જાણ છે. જે જાનુ જેની છે તેને તેની જાણ એ 'અર્પણ-વૈષ્ણવ' છે, અને જે જાનુને કાશ્ય જેની એ 'વૈષ્ણવ' છે. કાશ્ય જાનુ તરીકે જાણે એક જીવ ભેદનું. જે કે તે જીવ જાણ છે તેમ જાણ એ જાણ તેને જાણી માને તે તે વિષ્ણુ જાણ છે. કાશ્યવાચકમાં વિષ્ણુનાં જન્મે મુજબ જાણે. આ મુજબ જાણે જાનુ જાણે કે જાણે પાણીથી જાણે દરિયા ભરેલાં જાણ. એ મુજબમાં જાણેની જાણ પણ જાણમાં આવે છે, તેમ જાણ એ મુજબને જાણ માનવું એ વૈષ્ણવ છે.

જે પ્રમાણે આ જાણ વિષ્ણુ છે તે જ પ્રમાણે આ પ્રકારમાં પણ વિષ્ણુ છે એમ જાણ કરે છે. જાણમાં કહેવામાં આવેલાં વચ્ચેને જાણને જે સમદિગ્દર્શિ કરી તે તે જાણ વિચારી કે, જે કૃત્રિમ વિષ્ણુને વિષ્ણુ અને વાસ્તવિકને વાસ્તવિક ન માનું તો પછી કૃત્રિમ દિગ્દર્શિ જાણે?

જીવ તો દર જાણ છે પણ તેના ચક્રકાદ ભેદને તે જીવને જાણી માનવામાં આવે છે પણ જો જીવની જાણે જાણે જાણમાં આવે તો શું જાણી જીવને જાણી માને ખરો? આ જ પ્રમાણે પ્રકારનાં પદાર્થો જાણી જાણી દિગ્દર્શિને જાણમાં આવે છે, જાણી પદાર્થોને જે જાણ માનવામાં આવે છે તે જ જાણમાં જાણમાં આવે છે, પણ જો પદાર્થોના મુજબ જાણે તપાસવામાં આવે તો પ્રકારનાં પદાર્થો જાણે જાણી નહિ પણ જાણે જાણે પ્રકારનાં જાણવામાં આવે. આ પ્રમાણે જાણે પદાર્થોની વાસ્તવિકતા જાણવામાં આવે ત્યારે પદાર્થોને જાણી પદાર્થની વિષ્ણુતા મરી જાણે જાણે પદાર્થોની વાસ્તવિકતાનું જાણ થાય અને વિષ્ણુતા મરી જાણે જાણે સમદિગ્દર્શિ પ્રકાર છે. જીવને દરથી જાણી માનવામાં આવતી હતી પણ તેની જાણે જાણી તે જીવ જાણવા જાણી. એટલે જીવજાણે તો જીવમાં પડેલેથી જાણે. દર જાણે જાણે જાણે જીવમાં વિષ્ણુતા જાણી હતી અને જીવને જાણી માનવામાં આવતી હતી, પરંતુ તેની સમીપ જાણે વિષ્ણુતા દર જાણે અને તેની વાસ્તવિકતા જાણવામાં આવે. આ પ્રમાણે વસ્તુની સમીપ જાણી અને તેની બરાબર તપાસ કરવાથી વસ્તુની વિષ્ણુતા દર જાણ છે તથા વાસ્તવિકતા જાણવામાં આવે છે અને ત્યારે જ જાણ સમદિગ્દર્શિ બને છે.

જીવની માફક સાંસારિક પદાર્થો વિષે પણ વૈષ્ણવ અર્થ જાણ છે. સાંસારિક પદાર્થો વિષે વૈષ્ણવ કેવી રીતે અર્થ જાણે છે એને માટે જાણમાં જાણે છે કે, જીવે જાણવામાં, જાણે જાણવામાં અર્થ જાણે જાણે અને જાણે જાણે જાણ માનવાં એ જાણે દર પ્રકારનાં જાણવા છે. દરેક જાણ કરે છે, એવા જાણ કરી કે, જાણે જાણ માનવાં જાણે? આ

પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એ જ કહેવાયું છે કે, “કેટલાક પેરેરે એમ કહે છે કે, જે કંઈ પદો જે આ શરીર જ છે, આત્મા નથી. આ શરીર પદો અને અન્ય પદો જે અત્યંત સ્વદેશી અને જુદા નથી થઈ જાય છે ત્યારે આ શરીર પણ તરૂં થઈ જાય છે.” આ પ્રમાણે ઉપરના આત્માને ન માનનારા પશુ છે. આ પશુ એક પ્રશ્નનું જાણ ને જાણ તે વિચાર જ ન છે. આજે જડ વિજ્ઞાન વધી રહ્યું છે અને તેથી જડનો જ મર્યાદા પાતાવામાં આવે છે અને જીવમાં અજીવની સ્થાપના કરવામાં આવે છે. આથી કહેવાય છે કે, આ પશુએ કોઈના લોકો દહ સમ્યગ્જ્ઞાનથી દૂર છે. ત્યારે તેઓ સમ્યગ્જ્ઞાનની સમીપ આવશે, ત્યારે જેમ કીચી નગદીક જવાથી ચાંદીની વિખરીતતા મરી જાય છે તે જ પ્રમાણે તેમની આત્મા વિખરી વિખરીતતા પશુ મરી જશે અને તેમને આત્માનું જ્ઞાન થશે.

જે પ્રાચીન લોકો છે અને તેઓ જ્ઞાનની શિષ્યથી પ્રભાવિત થયા નથી તેઓ તે આત્માને માને છે પણ જે લોકો આત્મની શિષ્યાના રંગથી રંગાએલા છે તેઓ ‘આત્મા કાંઈ છે જ નહિ’ એમ કહે છે. જે પ્રમાણે દૂર રહેવાને કારણે મુગજળને જળ અને કીચી ચાંદી માનવામાં આવે છે તે જ પ્રમાણે જીવનત્વથી દૂર રહેવાને કારણે જ તે લોકો પદ જીવને અજીવ માને છે. જે તેઓ જીવનત્વની સમીપ જાય તો તેમને સ્પષ્ટ જાણશે કે, જેમને તેઓ અજીવ માનતા હતા તે અજીવ નહિ પણ જીવ છે.

‘આત્મા નથી’ એમ કહેવું, એ જ આત્માની સિદ્ધિ કરે છે. ઉદાહરણ તરીકે, અંધારામાં દોરીને સર્પ માનવામાં આવે છે, પણ સાપ છે ત્યારે જ દોરીને સાપ માનવામાં આવે છે. જે સાપ જ ન હોય તો સાપની કલ્પના જ કેમ થઈ શકે? જેમણે જળ જેથું હોય તે જ મુગજળની કલ્પના કરી શકે, પણ જેમણે જળ જ જેથું ન હોય તે મુગજળને લેઈ ‘એ જળ છે’ એવી કલ્પના જ કેવી રીતે કરી શકે? આ જ પ્રમાણે ‘આત્મા નથી’ એ કથન પણ આત્માના અસ્તિત્વને જ સિદ્ધ કરે છે. જે ‘આત્મા જ ન હોય તો તેનું નામ શા માટે છે અને તેના અસ્તિત્વનો ઈન્કાર કરવાની આવશ્યકતા પણ શું છે?

આત્માનું અસ્તિત્વ જાણવા માટેનું એક લક્ષણ એ છે કે, સંસારમાં જે જે ‘અસમાસિક’ શબ્દો છે તે બધાં શબ્દોનાં વાચ્ય પદાર્થો પણ અવશ્ય છે. ‘સમાસિક’ શબ્દોનો વાચ્ય પદાર્થ ન પણ હોઈ શકે, પરંતુ અસમાસિક શબ્દોનો વાચ્ય પદાર્થ અવશ્ય હોય જ છે. આત્મા અસમાસિક શબ્દ છે એટલા માટે તેના વાચ્ય પદાર્થ પણ છે જ. ઉદાહરણ તરીકે ‘શયકશૂંગ’ કહેવામાં આવે છે. શયકશૂંગ એ સમાસિક શબ્દ છે. જે એ બન્ને શબ્દોને જુદાં જુદાં કરવામાં આવે તો દુનિયામાં ‘શયક’ પણ છે અને ‘શૂંગ’ પણ છે. જેમ શયક-સસલાવું શીંગડું હોતું નથી તેમ આકાશનું કુલ પણ હોતું નથી. આમ હોવા છતાં જે સમાસિક શબ્દોને જુદાં કરવામાં આવે તો શયક-શૂંગ, આકાશપુલ વગેરે પદાર્થો જેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે અસમાસિક શબ્દોનાં પદાર્થો પણ અવશ્ય છે અને આ નિયમાનુસાર આત્મા પણ અવશ્ય છે. હાથી-ચીડો, ઘટ-પટ વગેરે જે જે અસમાસિક શબ્દો છે એ બધાનાં વાચ્ય પદાર્થો ત્યારે સંસારમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે તો પછી શું ‘આત્મા’ શબ્દની વાચ્ય વસ્તુ દુનિયામાં નહિ હોય? અવશ્ય છે.

જીવમાં અજીવના આરોપણની આ વાત થઈ. આ જ પ્રમાણે અજીવમાં જીવનું પણ આરોપણ કરવામાં આવે છે. ઉદાહરણ તરીકે, કેટલાક એમ કહે છે કે, આત્મા એક જ છે.

અને જે પ્રમાણે પાણીથી ભરેલા હજારો ધડાઓમાં એક જ ચન્દ્રમા જોવામાં આવે છે, તે જ પ્રમાણે આ આત્મા પણ બધામાં વ્યાપ્ત છે. પણ આ ક્યન જૂઠ્ઠાનેવું છે. કારણ કે, હિદાદરજીમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, એક જ ચન્દ્રમા હજારો ધડાઓમાં જોવામાં આવે છે. એ વાત તો બરાબર છે. પરંતુ ચન્દ્ર પૂર્ણિમાનો હશે તો બધા ધડાઓમાં પૂર્ણિમાનો ચન્દ્ર જોવામાં આવશે અને અષ્ટમીનો ચન્દ્રમા હશે તો બધા ધડાઓમાં અષ્ટમીનો ચન્દ્રમા જ જોવામાં આવશે. આ જ પ્રમાણે એક જ આત્મા જે બધામાં વ્યાપ્ત હોય તો જે ભિન્નતા જોવામાં આવે છે તે ભિન્નતા જોવામાં આવતી ન જોઈએ; કેઈ શુદ્ધિમાન હોય છે, તો કેઈ શુદ્ધિદીન, કેઈ કુઃખી હોય છે તો કેઈ સુખી હોય છે. જે એક જ આત્મા બધામાં વ્યાપ્ત હોય તો આ પ્રકારની ભિન્નતા કેમ જોવામાં આવે ? આ પ્રમાણે વસ્તુતી બરાબર તપાસ કરવાથી જે વિપરીતતા હોય છે તે મટી જાય છે અને વિપરીતતા મટી જતાં જ સમકિતની પ્રાપ્તિ થાય છે. સમકિતના બે અર્થ થાય છે. એક અવેપરીત્ય અને બીજું પદાસ્વી કાર્ય; અર્થાત્ એક તો જે નિશ્ચયમાં ઠીક છે તે અને બીજું જે બ્યવહારમાં જ ઠીક છે તે. જે બ્યવહારમાં જ ઠીક છે તે પણ સમ્યક્ત્વ જ માનવામાં આવે છે, છતાં બ્યવહારની વાત ઠીક હોવા છતાં એ વાતની તપાસ તો કરવી જ જોઈએ કે, ‘હું વિપરીતતાને તો ઠીક સમજી રહ્યો નથી ને ! જે એમ હોય તો મારે તે વિપરીતતા દૂર કરી દેવી જોઈએ.’

આ તો અધ્યયનના નામના એક ભાગનું વિવેચન થયું. હવે એ વાતનો વિચાર કરવાનો છે કે, આ સાંભળીને શું કરવું ? આ પ્રશ્નો ઉત્તર એ જ છે કે, સમ્યક્ત્વને માટે પરાક્રમ કરવો. અર્થાત્ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિને માટે પ્રયત્ન કરવો.

સાધારણ રીતે બધા લોકો એમ માને છે કે, ‘નિશ્ચયમાં બધાનો આત્મા સમાન છે’ પરંતુ બ્યવહારના સમયે જાણે એ વાતને બૂલી જતામાં આવે છે. મિત્તી મે લક્ષ્મીજી બધાં પ્રાણીઓ પ્રત્યે અને મૈત્રીભાવ છે—આ પ્રમાણે મૈત્રીભાવનો પાક તો જોડવામાં આવે છે પણ કેઈ જિખારી કે કુઃખી માણસ આંગણે આવે ત્યારે એ સિદ્ધાન્તનું પાલન કેટલું થાય છે તે જુઓ. જે તમને સમકિતની પ્રાપ્તિ થઈ હશે તો તમે એ જિખારી કે કુઃખી માણસને પણ તમારા મિત્ર માનશો અને તેને સુખી બનાવવાનો પ્રયત્ન કરશો; આથી વિપરીત જે તમે તમારાં સર્ગા-સંબંધીની રક્ષા માટે તો દોડ્યા જાઓ પરંતુ અપરિચિત ગરીબની રક્ષા માટે પ્રયત્ન ન કરો તો એમ જ કહેવું પડશે કે, હજી તમારામાં સાચો દયાભાવ આવ્યો નથી. જે તમારામાં સમ્યક્ત્વ હશે તો તમારા હૃદયમાં બધાની રક્ષા કરવાનો દયાભાવ હશે જ. સમ્યક્ત્વ હોય અને દયાભાવ ન હોય એ કદાપિ સંભવે જ નહિ. કેઈ કહે કે, તે સોનું તો છે પણ પીથું નથી તો આના ઉત્તરમાં એમ જ કહેવામાં આવશે કે, તે સાચું સોનું નહિ હોય ! આ જ પ્રમાણે કેઈ કહે કે, તે યી તો છે પણ તેમાં બીકાસ નથી તો તેના વિષે એમ જ કહેવાશે કે, તે યી નહિ હોય પણ બીજાને કેઈ પ્રવાહી પદાર્થ હશે ! આ જ પ્રમાણે જે હૃદયમાં દયાભાવ ન હોય તો એમ જ કહેવાય કે હજી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થઈ નથી. જેનામાં સમ્યક્ત્વ હશે તેનામાં દયા-ભાવ અવશ્ય હશે જ. સમ્યક્ત્વ સાથે દયાભાવનો અવિનાશ્ય સંબંધ છે; એટલા જ માટે સનનજનો એવા ઉપદેશ આવે છે કે:—

કરિયે બન પ્રાપ્તિ થમો કરિયે ની જાન દે,
 દયા પ્રસન્ન મુલ કહા દે પાપના દેહ જાન દે,
 અનુકંપા નિરોધિયમે પ્રકટે માયા મનના સર્વજે, પરિવેન

સંસારમાં 'દ્યાધર્મ-દ્યાધર્મ' એવો પેલા ક વર્ગમાં જાણે છે. વિનુ યુગમાં
 વગેરે બધા લોકો દ્યાને અને છે, એ વિને પાનમે જાન મળે નથી. મુનિઓ, મનિઓ
 કયું છે કે—

પરસ્પરવિચાદાનાં ધર્મગ્રન્થાનાગદિસા પરમોષધે દત્તચેત્ત્વાચરતા ।

અર્થાત્—ધર્મગ્રન્થોમાં અનેક વાતો વિનુ તે મનમે ને પાનુ અધિગા એ કાર
 ધર્મ છે એ વિષે કોઈએ કોઈ મનમે નથી. આ વર્ગને માનવામાં જાણે મનસર કરી સમજ
 નથી. ને કોઈ પ્રકાર કરે તે નેનાં ધર્મગ્રન્થોથી અધિસાને સિદ્ધ કરી સમાજ છે.

આ પ્રમાણે દ્યાને બધાંય માને છે, અને બધાંય અધિસાને ધર્મ કરે છે. પણ જે
 ભારતદેશમાં દ્યાધર્મનો આટલો પ્રચાર છે, શું ને ભારતદેશમાં કોઈ દુષ્ટી નથી? આને
 દુઃખીગતોની સંખ્યા ભારત દેશમાં વિશેષ છે કે અમેરિકામાં? જો કે, અમેરિકાદિ પાશ્ચાત્ય
 દેશોમાં સંહારક નીતિનો પ્રચાર થઈ રહ્યો છે પણ પોતાની તથા પોતાના ભાઈઓના અધિ-
 કારોની રક્ષાને માટે જ એ નીતિનો આશ્રય લેવામાં આવે છે અને પોતાના અધિકારોની
 રક્ષાના સમયે તે લોકો ચૂપચાપ બેસી રહેતા નથી, પણ નેમને માટે લડી મરે છે અને
 તે વખતે તેઓ એ નેતા નથી કે, અમે કેવી દિસા કરી રહ્યા છીએ? આમ હોવા છતાં
 તે લોકો પોતાના દેશના દુઃખીગતોની રક્ષા કરે જ છે. તમે લોકો 'દ્યાધર્મ-દ્યાધર્મ'
 એમ કહેતાં ફરો છો છતાં ભાઈ-ભાઈ વચ્ચે કેવો દેવભાવ ભરેલો છે એ જુઓ. ને તમે
 સાચા દ્યાધર્મી હશે તો તમારો વ્યવહાર એવો નદિ હોય કે જોયો કોઈનું જરા પણ
 દિલ દુઃભાય.

જે સાચો દ્યાધર્મી હશે તે કેવાં કપડાં પહેરશે? તે ચરખીવાળાં કપડાં પહેરશે કે
 ચરખી વિનાનાં કપડાં પહેરશે? કદાચિત્ ચરખી વિનાનું કપડું મોંઘું પણ હોય તો પણ શું
 પૈસાને માટે દ્યાધર્મનો ત્યાગ કરી દેશે? મુંઝવેને માટે એમ સાંભળ્યું છે કે, ત્યાં તમેશાની
 ગાયેનું માંસ ચાર આને શેર વેચાય છે અને શાક-ભાજી આક આને શેર વેચાય છે. તો
 શું મોંઘું હોવાને કારણે કોઈ દ્યાધર્મી શાકપાન ખાવાનું છોડી દઈ માંસ ખાશે ખરે?
 માંસના સમયે તો દ્યાનો વિચાર થઈ આવે છે તેનું પ્રધાન કારણ પૈતૃક સંસ્કાર છે. પરંતુ
 કપડાં વિષે એ જોવામાં આવતું નથી કે, અમે શું કરી રહ્યા છીએ? ચિકાગોને માટે એમ
 સાંભળ્યું છે કે, ત્યાં જે કતલખાનાંઓ છે, તેના લોહી બહાર કાઢવાનાં નાળાં એવડાં મોટાં
 છે કે જાણે નગરની મોટી ગટરો હોય! આ પ્રકારની મહાન હિંસાવાળી ચરખી લાગેલાં
 વસ્ત્રો પહેરવાં એ શું દ્યાધર્મીને શોભે ખરું? જે સાચો દ્યાધર્મી હશે તે તો એમ જ કહેશે
 કે, એના હિંસામૂલક કપડાં મારાથી પહેરી શકાય જ નહિ.

દ્યાધર્મની રક્ષાને માટે જ તમેએ માંસ ખાવાનો ત્યાગ કરી રાખ્યો છે અને માંસ
 તરફ તમને એટલી બધી ઘૂણા છે કે ભલે પ્રાણ ચાહ્યો બળ પણ તમે માંસને સ્પર્શ સ્પર્શ
 કરી શકતા નથી. જે યુક્તિનો, માંસ ન ખાવા વિષે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, તે જ

સમાન જ છે. પરંતુ આ પ્રકારનો વિચાર કરવો એ ઠીક નથી. હા, જે સ્ત્રી પીપર કે મસુર-ગુદની મોજામજા માણવામાં જ આનંદ માનતી હોય અને પતિના દિનાદિન તરફ કાંઈપણ ધ્યાન આપતી ન હોય એવી સ્ત્રીની વાત તો જુદી છે. પણ ચોક્કસ પત્નીની સલાહ સેવી તો આશ્ચર્ય છે.

પણ માતાપિતા, પુત્ર અને કન્યાને પતિ-પત્નીનાં કર્તવ્યો અને તેમના અધિકાર સમજવના જ નથી, પરંતુ વાસ્તવમાં તેમને, તેમનાં કર્તવ્ય અને અધિકારનું જ્ઞાન કરાવવાની આવશ્યકતા છે.

યુગભાવોએ અહીં સ્ત્રીકૃતિ એટલા માટે આપી કે, કદાચ પત્ની આ યુવરાજપદ લેવાનું ચોક્કસ ન બનાવે તો એ દસામાં એ પદ લેવાની ના પણ પાડી શકે. પત્ની ના પાડે છતાં પદ લેવું એ ઠીક નથી. મયજુરેદા સાધારણ સ્ત્રી ન હતી. તે પોતાનાં જ્ઞાન-પાનમાં તથા મોજામજામાં રહેનારી સ્ત્રી ન હતી. તે સ્વાર્થિની ન હતી પણ પતિની સલાહિતા અને સદ્ધર્મિણી હતી. તે દેવી જેવી હોવાથી તેની સલાહ તો લેવી જ જોઈએ.

જે, સ્ત્રીને શુભામ બનાવે છે તે પોતે પણ શુભામ હોય છે અને જે, સ્ત્રીને દેવી બનાવે છે તે પોતે પણ દેવ હોય છે. હવે તમે તમારી સ્ત્રીને દેવી બનાવો છો તેનો વિચાર કરો.

સત્જનો સમ્પત્તિ પામીને નથી જાય છે અને પોતાના માથે ભાર સમજે છે. જે આમ કરે છે તે જ સત્જન છે. આ પ્રમાણે યુગભાવોએ પણ યુવરાજપદને એક ભારરૂપ માન્યું અને એ ભાર લેવો કે નહિ એ વાતની સલાહ લેવાને માટે તે પત્નીના મહેલમાં આવ્યો.

યુગભાવોએ મયજુરેદાને બધાં સમાચાર આપીને કહ્યું કે, મોટાભાઈ કહે છે કે, “તિલ્લેરી પોતાની અંદર રત્નો મૂકવાની ના પાડી શકતી નથી; તે જ પ્રમાણે તારે પણ યુવરાજપદ લેવાની ના પાડવી ન જોઈએ” મોટાભાઈનું આ કથન સાંભળી મારે હવે શું કરવું? તેના વિચારમાં હું પડી ગયો છું. મારે આ અવસ્થામાં શું કરવું જોઈએ એની સલાહ લેવા માટે હું તારી પાસે આવ્યો છું.

પતિની સમગ્રી હકીકત સાંભળ્યા બાદ મયજુરેદા કહેવા લાગી કે, નાથ! રાત્ર્યેનો લોક આપ કહે છે તેના જેવો જ છે. રાત્ર્યે મનુષ્યને જ્ઞાન જુલાવી દે છે. જેને રાત્ર્યે મળે છે તેની પત્નીને પણ એવું અભિમાન આવી જાય છે કે, હવે હું રાણી બની ગઈ છું; અને પતિને તો રાત્ર્યે મળે છે એટલે પતિના અભિમાનની વાત જ શું કહેવી? પણ મને સદ્બાએ આપ જેવા પતિ મળ્યા છે કે, આપને રાત્ર્યેનો લોક નથી. મને સીતાનું જ ચરિત્ર પ્રિય છે. સીતાએ પોતાના પતિને કશું હતું કે, વનમાં જવું એ સાડું છે પણ આ પ્રકારનું રાત્ર્યે લેવું ઠીક નથી. સતી સીતાની માફક મારે પણ એ જ કહેવું જોઈએ કે, રાત્ર્યે લેવું એ ઠીક નથી, પરંતુ અહીં સ્થિતિ જુદા પ્રકારની છે અને સીતાની સામે પણ જુદો જ સ્થિતિ હતી. ત્યાં પિતાના વચનને પૂર્ણ કરવાનો પ્રશ્ન હતો પણ અહીં એવો પ્રશ્ન નથી. અહીં તો એવો પ્રશ્ન છે કે, રાત્ર્યે ન લેવાથી આપના વડિલ બંધુને દુઃખ થાય છે એટલા માટે આ સ્થિતિને અનુરૂપ જુદો જ વિચાર કરવો એ જ ઠીક છે.

મયજુરેદાની માફક આજે આંધીજીવી સામે એકાદાસ્ત્રીકારનો પ્રશ્ન હતો. રાષ્ટ્રપતિ જવાહરલાલ નેહરુ જેવા નેતા પણ આ એકાદાસ્ત્રીકારની વિરુદ્ધ હતા; પણ આંધીજીવી તો

સ્થિતિને અનુરૂપ વિચાર કરનાર હોવાથી, કોંગ્રેસની વાન લિંગી રાખી, બંધાનાં મનનું સમાધાન કર્યું અને પદ્મીસ્વીકાર કરવાનું પણ નક્કી કરી લીધું.

મયજીરેહા પણ જાણે કે એમ જ કહી રહી છે. તેણીએ પણ પોતાના પતિને ગાંધીજીની માફક એ જ કહ્યું કે, પદ્મી સ્વીકાર તો કરવો પરંતુ પદ્મી મમત્વમાં પડી જઈ પોતાનું ધ્યેય ભૂલી જવું ન જોઈએ. ગાંધીજીએ પણ કોંગ્રેસના પ્રધાનોને એ જ કિત સલાહ આપી છે કે, ઓહાનો સ્વીકાર કરી દેશ અને ગરીબ દેશબાંધવોને ભૂલી જવા ન જોઈએ; પણ સાદાઈથી રહી દેશ અને ગરીબ દેશબાંધવોની દરેક પ્રકારની સેવા કરવી જોઈએ. મયજીરેહાએ પણ પોતાના પતિને એ જ કહ્યું કે, તમારામાં જે મોટા ભાઈ પ્રતિ હાર્દિક પ્રેમ હોય તો પદ્મી સ્વીકાર કર્યા બાદ તે પ્રેમને પૂર્વવત્ જીવતો જ રાખજો. ભ્રાતૃપ્રેમને ભૂલી ન જાઓ અને પદ્મી સ્વીકાર કરી અભિમાનને પણ વશ ન થાઓ. જે તમે યુવરાજપદ્મી સ્વીકાર નહિ કરો તો તમારા મોટા ભાઈને દિલદુઃખ થાય છે એટલામાટે મોટાભાઈને પ્રસન્ન રાખવા માટે યુવરાજપદ્મી સ્વીકાર કરવો ઉચિત લાગે છે.

મયજીરેહાનું આ કથન સાંભળી યુગબાહુ તેને કહેવા લાગ્યો કે, મયજીરેહા! તું તો સાક્ષાત્ દેવી જ છો. મયજીરેહાએ જવાબ આપ્યો કે, ન્યારે આપ દેવ છો ત્યારે જ હું દેવી છું. નહિ તો હું દેવી કેમ હોઈ શકું? જે તમે પતિત હોત તો એ દશામાં મારા માટે ધર્મનું પાલન કરવું પણ મુશ્કેલ હતું.

આખરે બંનેએ પદ્મી લેવાનું નક્કી કર્યું. હવે આગળ શું થાય છે તે વિષે યથાવસરે વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૩ અષાઠ વદ ૧૩ બુધવાર

પ્રાર્થના

‘વિશ્વસેન’ નૃપ ‘અચક્ષા’ પટરાની, તસુ સુત કુલસિણુગાર, હો સુભાગી;
જન્મતાં શાન્તિ કરી નિજ દેશમે, મૃગી માર નિવાર હો, સુભાગી.

શાન્તિ જિનેશ્વર સાહેબ સોલમ ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભર ચોવીશી

શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આત્માને કઈ સ્થિતિની આવશ્યકતા છે કે, જેને માટે ભગવાન શાન્તિનાથની પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે ! સંસારમાં જેટલાં પ્રાણીઓ છે તે બધાંય શાન્તિ જ ચાહે છે, ઉપાધિ કોઈ ચાહતું નથી; છતાં સંસારમાં શાન્તિના સામ્રાજ્યને બદલે અશાન્તિનું સામ્રાજ્ય વધારે છે તેનું શું કારણ છે ? શાન્તિની ઇચ્છા ન હોવા છતાં અશાન્તિ કેમ રહે છે ? જે શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવી અસંભવિત હોય તો પછી શાન્તિને પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપદેશ જ શા માટે આપવામાં આવત ? જે વસ્તુ અસંભવિત છે તેને માટે ઉપદેશ આપવાનું કોઈ કારણ જ નથી. ઉપદેશ તો એ જ કારણ માટે આપવામાં આવે છે કે, જે સંભવિત તો હોય પણ તે પુરુષાર્થસાધ્ય હોય;

શાસ્ત્રમાં અનેક જગ્યાએ અર્થિયે પશુ ભગવાન જોવાને આજ્ઞા ને અર્થિયે પશુ ભગવાન કહેવામાં આવ્યા છે. એટલા માટે અગત્ય પડેલાં કેમ તમાર્યાં ? તો પ્રથમ ઉક્ત કરવા માટે એ કવિ કહેવામાં આવ્યું છે કે, 'એ ભગવાન એ તો પામેલો ના જોઈ છે.' ભગવાન મહાતીર પશુ કેવા ? નો એ ન ને નિર્ણય કરવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ. 'એ' અર્થે ભગવાન મહાતીર પામેલી આ પ્રમાણે અર્થવતું છે :

અમરુનો અર્થ તપ વિષે પરાક્રમ કરનાર કે પાત્ર પ્રાપ્તિના અને સમજાવવાનાર એવો થાય છે. સામાન્યતઃ સાધુઓમાં સમજાવવા ને ન હોય તે ભગવાન મહાતીર સંપાદી રીતે સમજાવ જાળવતા હતા. પોતાને ઉપદર્શ આપનાર નવા પોતાને વિગતોમાં રૂપ મારનાર ઉપર પશુ, તેઓ પોતાને વંદન કરનાર ઉપર જેઓ સમજાવ આપતા હતા, તેમ જ સમજાવ રાખતા હતા. જે પોતાને ઉપદર્શ આપી રહ્યો હોય અને પોતાને કદી રહ્યો હોય એવા ઉપર પશુ સમજાવ રાખેલા કેટલા અર્થો મુદ્દેય છે તેનો વિચાર કરો નો સમજાવ જાળવતા કેટલા અર્થો મુદ્દેય છે તેનો ખ્યાલ આવ્યા વગર નહિ રહે. કેટલાક લોકો માયું હોવાથી આપવાનું તો પશંદ કરે છે પણ તેઓને એમ કહેવામાં આવે કે તમે સમજાવ જાળવી એક જગ્યાએ બેસી જાઓ તો તેમને એમ કરવું મુશ્કેલ જણાય છે. આથી વિરુદ્ધ ભગવાનમાં કેટલી અધી શક્તિ હતી છતાં તેમણે કેવી રીતે ક્રમા ધારણ કરી ? તેઓ પોતાને કટ આપનારનો પ્રતિકાર કરી શક્તા હતા કે દંડ આપી શક્તા હતા, પણ ભગવાને તો તેમને માટે એમ જ માન્યું કે, એમનો પ્રતિકાર કરવાને બદલે એમને પ્રતિબોધ આપવો એ માટે કર્તવ્ય છે. જે ભગવાન આ પ્રમાણે સમજાવ જાળવતા હતા તેમને 'અમરુ' ન કહેવામાં આવે તો શીજ કોને 'અમરુ' કહેવામાં આવે ?

જેમણે આ સમ્યક્ત પરાક્રમ અધ્યયન પડેયું છે તે અમરુ હતા, દીર્ઘ તપસ્વી હતા, ભગવાન હતા અને મહાતીર હતા. ભગવાનનું મહાતીર નામ જન્મનું નથી પરંતુ દેવોએ આપેલું તે ગુણનિષ્પન્ન નામ છે. દેવોએ ભગવાનની અટકતા-મહાતીરતા જોઈ તેમને મહાતીર નામ આપ્યું હતું. ભગવાને મહાતીરપદ પ્રાપ્ત કર્યા પહેલાં કેટલું અર્થ પરાક્રમ કર્યું હતું ? ત્યારે તમે લોકો કેટલી અધી આગસ કરો છો એ વાતનો ઉડા વિચાર કરો. ને તમે ભગવાનના જેટલું પરાક્રમ કરી ન શકો તો છેવટે તેમના નામને તમારા હૃદયમાં સ્થાન આપો તો એ દશમાં પશુ તમારું કલ્યાણ થઈ જાય. અથવા લોકો નદી ઉપર પૂલ બંધાવી શક્તા નથી પણ રાગદ્વારા બંધાવવામાં આવેલ પૂલ ઉપરથી જેમ હાથી પશુ નદી પાર જઈ શકે છે તેમ એક કીડી પણ નદી પાર જઈ શકે છે. ને પૂલ ન હોય તો હાથીને પણ નદી પાર જઈ મુશ્કેલ થઈ પડે છે. આ જ પ્રમાણે ભગવાને જેવું પરાક્રમ કર્યું હતું તેવું પરાક્રમ કરી ન શકો તો તેમના નામને તો તમારા હૃદયમાં ધારણ કરી શકો છો.

સુધર્મા સ્વામીએ જાણવામીને કહ્યું કે, આવા અમરુ ભગવાન મહાતીર ત્યારે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી લીધું ત્યારે તેમણે આ સમકિત-પરાક્રમ નામનું અધ્યયન પડેયું છે અને મેં આ અધ્યયન તેમની પાસેથી સાંભળ્યું છે.

જનતાના કલ્યાણને માટે આ અધ્યયનમાં ભગવાને એક એક વાતને પ્રશ્ન રૂપે ઉપસ્થિત કરી પોતે જ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો છે અને આ પ્રમાણે પ્રત્યેક વસ્તુ વિષે નિશ્ચય કર્યો

દીર્ઘ તપશ્ચર્યા કરી હતી અને કેવલજ્ઞાન તથા કેવલદર્શનની પ્રાપ્તિ કરી હતી અને જગ-
જીવોને જન્મ-મરણ-મરણાદિ ભાવરોગોથી મુક્ત કરવા માટે અદ્વિતિયાદિ અમોઘ દવાની શોધ
કરી મહાવૈદ્ય બન્યા હતા. તે મહાવૈદ્ય મહાવીર ભગવાને જન્મ-મરણ-મરણાદિ ભાવરોગોથી
પીડાતા જગજીવોને રોગમુક્ત કરવા માટે આ પ્રવચનરૂપી અમોઘ દવા બતાવી છે. પહેલાં
તો આ દવા ઉપર અઢા પેદા કરવાની આવશ્યકતા છે અને આ વિશે જાણ વિચાર કરવો
જોઈએ કે, જો આવા ત્યાગી, તપસ્વી, જ્ઞાની ભગવાનની દવા ઉપર વિશ્વાસ પેદા નહિ થાય
તો કેની દવા ઉપર વિશ્વાસ પેદા થશે? ભગવાનની આ સિદ્ધાન્તવાણીને બધા લોકો
વિવેક-કસોટી ઉપર ફરી ચક્રતા નથી. બધા લોકો એ વાત જાણી ચક્રતા નથી કે, ભગવા-
નની વાણી કેવી છે? એટલા માટે સાધારણ જનતાને માટે તો ભગવાનની વાણી ઉપર
અઢા રાખવી એ જ લાભપ્રદ છે. જ્યાંસુધી અઢા પેદા થતી નથી ત્યાંસુધી લાભ પ્રાપ્ત થઈ
શકતો નથી. એટલા માટે સૌથી વધારે મહત્ત્વ અઢાને જ આપવામાં આવ્યું છે. ગીતામાં
પણ કહ્યું છે કે :—

‘અઢામયોઽયં પુરો યો યચ્છુદ્ધઃ સ एव सः ।’—૧૭-૩

અર્થાત્—પુરુષ અઢામય છે, અઢાનો તે પૂજ્ય છે, અને જે જેવી અઢા કરે છે તે
તેવો જ બની જાય છે. આ વાત બ્યવહારથી પણ સિદ્ધ છે. જે દરજ્જાના કામની અઢા રાખે
છે તે દરજ્જા બની જાય છે અને જે લુહારના કામની અઢા કરે છે તે લુહાર બની જાય છે.
સાધારણરૂતે થોડું ધણું શીવવાનું કામ તો બધા લોકો કરે છે પણ એ પ્રકારનું કામ કર-
વાથી કોઈ દરજ્જા બની જતો નથી તેમ કોઈ પોતાને દરજ્જા માનતો પણ નથી અને આમ
બનવાનું કારણ એ છે કે, શીવવાનું કામ કરવા છતાં પણ હૃદયમાં તે કામ કરવા તરફ
અઢા દોતી નથી અર્થાત્ અઢાપૂર્વક તે કામને કરવામાં આવતું નથી અને જો તે જ શીવવાના
કામને અઢાપૂર્વક કરવામાં આવે તો તે નિઃસંદેહ દરજ્જા બની શકે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, સર્વપ્રથમ ભગવાનરૂપી મહાવૈદ્યની સિદ્ધાન્તવાણીરૂપી દવા
ઉપર અઢા રાખવાની આવશ્યકતા છે. સિદ્ધાન્તવાણીની વિરુદ્ધ વિચાર હોવો ન જોઈએ;
અને પછી વાણી ઉપર પ્રતીતિ-વિશ્વાસ હોવો જોઈએ. આ સિદ્ધાન્તવાણીથી પાપીજનોનું
પણ કલ્યાણ થઈ શકે છે એવો વિશ્વાસ હોવો જોઈએ. અર્જુનમાલી અને ચંદ્રકૌશિક
સાથ વગેરે પાપી જીવોનાં પણ કર્મરોગો નાશ પામ્યાં છે એવો ભગવદ્વાણીને અમોઘ
પ્રભાવ છે. ભગવાનની વાણી ઉપર વિશ્વાસ કર્યા બાદ તેના ઉપર રુચિ દરવી જોઈએ. આ
ઉપરથી કોઈ એમ કહે કે, ભગવાનની વાણીદારા અનેક જીવોનાં કર્મરોગો નાશ પામ્યાં છે
એ વાત ઠીક છે પણ એ વાણી ઉપર રુચિ દરવી અર્થાત્ એ વાણીને જીવનમાં ઉતારવી
જરૂર જ મુશ્કેલ છે. જો ભગવાનની વાણી ઉપર રુચિ પેદા થઈ શકે નહિ તો અઢા અને
પ્રતીતિમાં બેગપ છે એમ સમજવું જોઈએ. જે રોગી ભપને કારણે દવાનું સેવન જ કરતો
નથી તેને રોગ કેવી રીતે નાશ પામે? સાંસારિક લોકો ભગવાનની વાણીને જીવનમાં ન
ઉતારવાને કારણે જ દુઃખો ભોગવી રહ્યા છે. એમ તો અનાદિકાળથી જીવો ઉન્માર્ગે ચડી
જઈ દુઃખો ભોગવી રહ્યા છે પણ જો તેમને એમ કહેવામાં આવે કે, સીધી રીતે થોડું કંઈ
સદી સો તો સદાને મટે દુઃખ મટી જશે તો તેઓ તે કંઈ સહેનાં નથી અને તે જ કારણે
વાનોરૂપી દવા દોવા છતાં તેઓ કર્મરોગથી પીડાય છે.

ભગવાનની વાણીથી દવા ઉપર શ્રદ્ધા-પ્રતીતિ-રુચિ કર્યાબાદ વાણીની સ્પર્શના કરવી જોઈએ. એટલે કે પોતાનાં જળ, વીર્ય, પરાક્રમ વગેરેનો દુરુપયોગ ન કરતાં સિદ્ધાન્ત-વાણીના કથનાનુસાર આત્માનુચિત કરવામાં તેનો સદુપયોગ કરવો જોઈએ. આ પ્રમાણે શાસ્ત્રની મર્યાદાનુસાર ભગવદ્વાણીનો જે સ્વીકાર કર્યો હોય તેનું જરાબર પાલન કરવું જોઈએ અને એ રીતે ભગવદ્વાણીને પાર પહોંચવું જોઈએ; અર્થાત્ ભગવદ્વાણી પ્રમાણે પાલન કરવાનું વચમાં છોડી દેવું ન જોઈએ.

આજે આરંભશૂરા લોકો જાણુ જોવામાં આવે છે. લોકો કામનો પ્રારંભ કરી દે છે પણ કામને પૂર્ણ કર્યા વિના જ છોડી દે છે. આવા આરંભશૂરા લોકો કોઈ કામને પાર પાડી શકતા નથી. જે મહાપુરુષો હોય છે તેઓ સર્વપ્રથમ તો વગર વિચાર્યું કામ હાથ જ ધરતા નથી અને હાથ ધરે છે તો ગમે તેટલાં કષ્ટો માથે પડે છતાં તે સફળ કરીને પણ લીધેલું કામ પાર પાડે છે.

આ પ્રમાણે મર્યાદાનુસાર સિદ્ધાન્તવાણીનું પાલન કરી પારંગત થવું જોઈએ અને બાદ “આ વાણી જેવી કહેવામાં આવે છે તેવી જ છે અને હું વાણીનું પાલન કરી પાર પહોંચી શકતો ન હોતો પણ ભગવાનની કૃપાથી પાર પહોંચ્યો છું” એમ કહી ભગવદ્વાણીની સંકીર્તના કરવી જોઈએ. ભગવદ્વાણીને આચરણમાં ઉતારતાં જે કોઈ પ્રકારનો હોય થયો હોય તો તેનું સંશોધન કરવું જોઈએ, પણ બીજા ઉપર હોયોનું આરોપણ કરવું ન જોઈએ. બાદ શાસ્ત્ર ગુરુનાં સહ ધારણીયા એ કથનાનુસાર ગુરુઓની આજ્ઞાને શિરોધાર્ય સમજીને ભગવાનની વાણીનું આજ્ઞાનુસાર પાલન કરવું જોઈએ.

આ પ્રમાણે આ સમ્યક્ત્વ-પરાક્રમ ઉપર શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ, રુચિ, સ્પર્શના કરવાથી તથા તેનું પાલન કરવાથી, પાર જવાથી, સંકીર્તના કરવાથી, સંશોધન કરવાથી, આરોધન કરવાથી અને તેનું આજ્ઞાનુસાર અનુપાલન કરવાથી અનેક જીવો સિદ્ધ, સુદ્ધ અને મુક્ત થયા છે, થાય છે અને થશે તથા બધાં દુઃખોનો અન્ત કરી નિર્વાણને પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે.

સુધર્મા સ્વામીએ આ પ્રમાણે જાણુસ્વામીને કહ્યું પણ અહીં તો જાણુસ્વામી કે સુધર્મા સ્વામી કોઈ નથી. અહીં તો આપણે છીએ. જે આપણે સર્વ દુઃખોથી મુક્ત થતા અને પરમ શાન્તિને પ્રાપ્ત કરવા ચાહતા હોઈએ તો સુધર્મા સ્વામીએ આપણા કલ્યાણને માટે ભગવાન પાસેથી સાંભળેલાં જે વચનો કહ્યાં છે તે વચનોને હૃદયમાં ધારણ કરી તેનું પાલન કરવું જોઈએ.

આ શાસ્ત્રનાં વચનોને આપણી બુદ્ધિની દૃષ્ટિએ જોતાં કોઈ કોઈ વચનો સમજાતાં ન આવે એ સંભવિત છે, પરંતુ વાસ્તવમાં શાસ્ત્રનાં વચનો નિર્માન્ત-આન્તિ વગરનાં-છે; એટલે. માટે આ સિદ્ધાન્તવચનો ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ રાખી તેનું પાલન કરવામાં આવે તો અવસ્થા કલ્યાણ થાય. આ ઉપરથી કહાય કોઈ એમ કહે કે, અમારી પાછળ સંસારની અનેક ઉપક્રિયો વધારેલી છે એટલા માટે અમારાથી ભગવાનનાં આ વચનો કેવી રીતે પાલન શકાય કે તે શું સંસારની ઉપક્રિયો વિશે ભગવાન જાણતા ન હતા ? આ પાંચમો પ્રશ્ન અને તેનાં પાંચ કલ્પનાં દ્વારા વિશે ભગવાન જાણતા જ હતા અને એટલા જ માટે

ભગવાને દુઃખથી મુક્ત થવાનાં આ ઉપાયો બતાવ્યાં છે. છતાં જો કેઈ આ ઉપાયોને ન આચરે અને એ સિદ્ધાન્તવચનો ઉપર વિશ્વાસ ન કરે તો તે દુઃખમુક્ત કેવી રીતે બની શકે ?

આપણે એ તો ધણીવાર સાંભળીએ છીએ કે, સત્યનું પાલન કરતાં અનેક મહાપુરુષોએ મળ્યાં કષ્ટો સહ્યાં છે પરંતુ એ મહાપુરુષો કેઈ દિવસ એવો વિચાર સરખો પંચુ કરતા નથી કે, સત્યને કારણે આ કષ્ટો ભોગવી રહ્યા છીએ, માટે અમારે સત્યનો ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ ! મહાપુરુષોને એ આદર્શ આપણી સમક્ષ હોવા છતાં, જો આપણે સત્યને ન આચરો તો, આપણી કેટલી બધી અપૂર્ણતા કહેવાય ! એટલા માટે ભગવાનની વાણીને નિર્ભાન્ત સમજીને તેના ઉપર શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ તથા યુક્તિ કરો, અને એમ વિચારો કે ભગવાનનો અમારી ઉપર કેવો દરજ્જાલાવ છે કે, તેમણે અમારા કલ્યાણને માટે આ વચનો કહ્યાં છે ! ભગવાન તો પોતાનું કલ્યાણ બોલ્યા વિના પંચુ કરી ચક્રતા હતા છતાં તેમણે આપણા લોકોના કલ્યાણને માટે આ સિદ્ધાન્તવાણી કહી છે એટલા માટે આપણે એ ભગવદ્વાણી ઉપર વિશ્વાસ રાખવો જ જોઈએ.

હવે કેઈ એમ કહે કે, આવે જો કેઈ કશું તે તો બરાબર છે; પણ સંસારમાં એવું જોવામાં આવે છે કે, ચમત્કાર વિના નમસ્કાર થતો નથી; એટલા માટે અમને તો કેઈ ચમત્કાર જોવામાં આવે જોઈએ ! આ કથનના ઉત્તરમાં એ જ કહી શકાય કે, જો શાસ્ત્રીય ચમત્કાર બતાવવામાં આવે તો તે ઉપદેશ જ છે, અને જો વ્યાવહારિક ચમત્કાર બતાવવામાં આવે તો તે પણ શુદ્ધિમાં જિતરે તો જ તેને માનવામાં આવે છે, નહિ તો તેને પણ માનવામાં આવતો નથી. ઠારણુ કે આ શુદ્ધિવાદનો જમાનો છે, આ જમાનો જ વિચિત્ર પ્રકારનો છે. જે લોકો શાસ્ત્રી સાંભળવા માટે આવે છે તેઓમાં પણ કેટલાક લોકો તો શાસ્ત્ર સાંભળવા માટે આવે છે અને કેટલાક લોકો એટલા માટે આવે છે કે, જો અમે ત્યાં જઈશું તો અમારાં આવશ્યકો દબાઈ જશે અને અમારી ગણના ધાર્મિકોમાં થવા લાગશે. આ વાત કેવળ આ ખરાબ જમાનામાં જ નહિ પણ ભગવાન મહાવીરના સમયથી ચાલી આવી છે. ભગવાનના સમયકાળમાં આવનારા દેવોમાંથી પણ કેટલાક દેવો તો દર્શન કરવા માટે આવતા હતા અને કેટલાક દેવો કેઈ લુહા જ બાવથી આવતા હતા. આ બીજા બાવથી આવનારા દેવોમાંથી કેટલાક દેવો તો એમ વિચારીને આવતા હતા કે, ભગવાન પાસે જઈ આપણે આપણી સંતાનું સમાધાન કરાવી લઈશું; કેટલાક દેવો મિત્રોને સાથ આપવા માટે જ આવતા હતા અને કેટલાક દેવો પોતાનો જીનાયાર છે, ભગવાનની પાસે જવું એ તો દેવોની પરંપરા છે એમ સમજીને જતા હતા. આ પ્રમાણે ભગવાનના સમયમાં પણ એવું બનતું હતું.

આ વાત તો પરાક્રમી ધર્મ પણ પ્રત્યક્ષમાં પણ વ્યાખ્યાનમાં આવનાર લોકોમાં મિત્ર મિત્ર વિચારના લોકો આવે છે. બલે લોકો કેઈ પણ બાવથી આવે પરંતુ જો ભગવાનની વાણીને એક પણ શબ્દ હૃદયને સ્પર્શ કરી નય તો કલ્યાણ થવા વિના રહી શકે નહિ. ભગવાનની વાણી જ એવી ચમત્કારી છે; પરંતુ અત્રે વિચારવા જેની વાત એ છે કે, અમારે આવ્યા જ છે તો પછી શુદ્ધ બાવ કેમ રાખવા નથી ! જો તમે શુદ્ધ બાવ રાખશો તો તમારું આવવું શુદ્ધ ખાતામાં લખવામાં આવશે અને જો શુદ્ધ બાવ નહિ ગણો તો તમારું આવવું અશુદ્ધ ખાતામાં લખવામાં આવશે. તો પછી અત્રે આવીને અશુદ્ધ ખાતામાં નામ શા માટે

નોંધવું કે આ વિચાર જગતની વાણી સંસ્કારિત થયું ને એને જગતનાં વાણી સંસ્કારિત ન આવે તો એ જગતની વાણીની અસમજ ન થાય. એવા અર્થ જગતનાં વાણીની સ્વરૂપમાં ધારણ કરવી નિર્ણય એ અને એમ વિચારવું જોઈએ કે, જગતનાં વાણીનું મૂળ જેને જેને શકતા નથી એટલા માટે એવાનું મૂળ જેવાએ કાઢી મેલે એવાનું અર્થ-સંસ્કારની અસમજ છે. જગતની વાણી પણ અગત્યની સમાન નથી. એ વાણીને અર્થ-સંસ્કારની અસમજથી પોતાના મુખ ઉપરનો કપ પેરી નાંખે છે. તે જ કપ જે આ જગતનાં વાણીને અગત્યની સદાપતાથી આત્માનાં અવશ્યરૂપે ધોઈ નાંખીને રહેતો. જગતની વાણીને એ જ અસમજ છે કે, તે આત્માને પોતાનાં અવશ્યરૂપે કપ પાનવી આવે છે. નમે અવશ્યરૂપે અસમજ આદો છે. ત્યારે જગતની વાણી તમારાં અવશ્યરૂપે કપ પાનવી છે. એ નમે અવશ્યરૂપે દર દરી, શુભ મદન કરવાની વિવેકશુદ્ધિ રાખો તો તમને જગતની વાણીને અસમજ જરૂર નેવામાં આવશે; એટલા માટે જગતની વાણી ઉપર દર વિષય રાખી તેની અસમજ પતાથી તમારાં અવશ્યરૂપે ધોઈ નાંખો તો તેમાં તમારું કલ્યાણ રહેશે.

મયજુરેહા ચરિત્ર—૭

લોકો ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટે જાંખના ક્યાં કરે છે જ્યાં તેમને તે વસ્તુની પ્રાપ્તિ થતી નથી અને દલાલિત પ્રાપ્ત થાય છે તો તે સામદાયક જનવાને બદલે દુઃખદાયક નીવડે છે પરંતુ વસ્તુ પ્રતિ ઉદાસીનતા રાખવાથી વસ્તુ સ્વતઃ પ્રાપ્ત થાય છે. જાંખના ક્યાં બાદ પ્રાપ્ત થએલી વસ્તુમાં અને ઉદાસીન રહેવાથી મળેલી વસ્તુમાં સાફર અને નાકના મેલમાં જેવું અંતર રહેલું છે તેવું જ અંતર રહેલું છે. સાફર ઉપર બેસેલી માખી તેના રસ પણ ચૂસી લે છે અને પછી ઉડી જાય છે, પણ નાકના મેલ ઉપર બેસેલી માખીને રસાસ્વાદ પણ સારો મળતો નથી અને તેની પાંખો ચોટી જવાથી તે ઉડી પણ શકતી નથી. હવે તમને કેવી વસ્તુ નેષ્ટ છે અને તમે સાફર ઉપર બેસેલી માખી જેવા જનવા આદો છે કે નાકના મેલ ઉપર બેસેલી માખી જેવા જનવા આદો છે તેનો પણ વિચાર કરી શુભો.

મણિરથ યુગબાહુને યુવરાજપદ આપવા આદો છે પણ તે હડે છે કે, મને તો આખી સેવા નેષ્ટ છે, પણ રાજ્ય ન નેષ્ટ છે. આ પ્રમાણે કરીને અને આખરે મૌન રહીને અર્ધ-સ્વીકૃતિ આપી યુગબાહુ મયજુરેહાના મહેલમાં આવ્યો.

ઐઝોમાં એક આકર્ષણ શક્તિ હોય છે. કેટલાક લોકો એ શક્તિદારા સાડું કામ કરવા આદો છે અને કેટલાક લોકો એ શક્તિનો દુરુપયોગ કરી ખરાબ કામ કરાવવા આદો છે. વિશેષતઃ એ શક્તિનો દુરુપયોગ જ થતો નેવામાં આવે છે. તે શક્તિનો સદુપયોગ કરનારા લોકો તો બહુ જ ઓછા નેવામાં આવે છે.

યુગબાહુએ પદ-સ્વીકારના સંબંધમાં મયજુરેહાની સલાહ માંગી. મયજુરેહાએ ઉવર આપ્યો કે, આપ ને યુવરાજ જનશે તો હું યુવરાજી બનીશ પરંતુ મને યુવરાજી જનવામાં એટલો આનંદ આવતો નથી જેટલો આનંદ તમે બન્ને ભાઈઓમાં પ્રેમભાવ રહે એમાં આવે છે. હું તો એ જ આદું છું કે, તમારા બન્નેમાં પ્રેમભાવ રહે, કાઈ પ્રકારનો કલક ન થાય અને તમારા મોટાભાઈ પણ પ્રસન્ન રહે.

(૧૪) ધ્યયવૃદ્ધિમંત્રે, (૧૫) કાન્તચિદ્દેવતા, (૧૬) નામનિવર્તનમંત્રે, (૧૭) સમાવયગ્ને, (૧૮) મજ્જાપ, (૧૯) વાયવ્યગા, (૨૦) નિવિવૃત્તગા, (૨૧) પડિયદ્વગા, (૨૨) અનુભેદા, (૨૩) વચ્ચક્ષા, (૨૪) મુક્તમ આગતગા, (૨૫) પ્મગમનસંનિવેસગા, (૨૬) સંજગે, (૨૭) નૈ, (૨૮) વૈદાનં, (૨૯) મુહસાપ, (૩૦) અપ્પડિવચ્ચગા, (૩૧) ત્રિવિત્તગગાનુભવગા, (૩૨) વિગિ-યદ્વગા, (૩૩) સંભોગપચ્ચક્ષાગે, (૩૪) ઉપદિવચ્ચક્ષાગે, (૩૫) પ્રાકગ્ગચ્ચ-ક્ષાગે, (૩૬) કસાયપચ્ચક્ષાગે, (૩૭) જોગપચ્ચક્ષાગે, (૩૮) સરીરપચ્ચક્ષાગે, (૩૯) સહાયપચ્ચક્ષાગે, (૪૦) ભક્તપચ્ચક્ષાગે, (૪૧) સન્માનપચ્ચક્ષાગે, (૪૨) પડિરુવગા, (૪૩) વૈગાવચ્ચે, (૪૪) સન્નગુણસંપુણગા, (૪૫) વીયરાગયા, (૪૬) સન્તી, (૪૭) મુત્તી, (૪૮) મદ્દને, (૪૯) અજ્જવે, (૫૦) ભાવસચ્ચે, (૫૧) કરણસચ્ચે, (૫૨) જોગસચ્ચે, (૫૩) મળગુત્તયા, (૫૪) વયગુત્તયા, (૫૫) કાયગુત્તયા, (૫૬) મળસમાધારણયા, (૫૭) વયસમાધારણયા, (૫૮) કાયસમાધારણયા, (૫૯) નાણસંપન્નયા, (૬૦) દંસણસંપન્નયા, (૬૧) ચરિતસંપન્નયા, (૬૨) સોહન્દિયનિગ્ગહે, (૬૩) ચક્કિચ્ચન્દિયનિગ્ગહે, (૬૪) યાગિન્દિયનિગ્ગહે, (૬૫) જિન્ધિન્દિયનિગ્ગહે, (૬૬) ફાસિન્દિયનિગ્ગહે, (૬૭) કોહવિજણ, (૬૮) માણવિજણ, (૬૯) માયાવિજણ, (૭૦) લોહવિજણ, (૭૧) પેલ્લદોસમિચ્છાદંસણવિજણ, (૭૨) સેલેસી, (૭૩) અકમ્મયા ॥”

આ સૂત્રપાઠમાં લગવાને પોતે સમ્યક્ત્વ પરાક્રમનાં સંવેગથી લઈ અકર્મ સુધીનાં ૭૩ બોલો* કહ્યાં છે. આ ૭૩ બોલોમાં બધાં તરવોનો નિષ્કર્ષ કાઢવામાં આવ્યો છે.

* ઉપરના સૂત્રપાઠમાં ૭૩ બોલો કહેવામાં આવ્યા છે તે ક્રમશઃ નીચે પ્રમાણે છે:—

(૧) સંવેગ (બોક્ષાભિલાષ), (૨) નિર્વેદ (વૈરાગ્ય), (૩) ધર્મઅર્થા, (૪) શુભ-સાધનિક સુશ્રૂતિ, (૫) આલોચના (દોષોની વિચારણા), (૬) નિદા (આત્મનિદા), (૭) ગદા (દોષ પ્રત્યે તિરસ્કાર), (૮) સામાયિક, (૯) ચતુર્વિંશતીસ્તવ (ચોવીસ ટીર્થકરોની સ્તુતિ), (૧૦) વંદન, (૧૧) પ્રતિક્રમણ, (૧૨) કાયોત્સર્ગ, (૧૩) પ્રત્યાખ્યાન, (૧૪) સ્તવસ્તુતિમંગળ (શુભીભવોની સ્તુતિ), (૧૫) કાલ-પ્રતિલેખના (સમય નિરીક્ષણ), (૧૬) પ્રાયશ્ચિત્તકરણ, (૧૭) ક્ષમાપના, (૧૮) સ્વાધ્યાય, (૧૯) વાંચન, (૨૦) પ્રતિપ્રજ્ઞના (પ્રશોત્તર), (૨૧) પરિવર્તના (અભ્યાસનું પુનરાવર્તન), (૨૨) અનુપ્રેક્ષા (જાહેર ચિંતન), (૨૩) ધર્મકથા, (૨૪) સૂત્રની આરાધના, (૨૫) ચિત્તની એકાગ્રતા, (૨૬) સંયમ, (૨૭) તપ, (૨૮) વ્યવહાર (કર્મનું વિખરાડું), (૨૯) સુખશાય (સંતોષ), (૩૦) અપ્રતિબદ્ધતા (અનાસક્તિ), (૩૧) એકાન્ત આસન, શયન અને સ્થાનનું સેવન, (૩૨) વિનિવર્તના (પાપક્રિયાથી નિવૃત્ત થવું), (૩૩) સંભોગ પ્રત્યાખ્યાન, (૩૪) ઉપધિ-પ્રત્યાખ્યાન, (૩૫) આહાર પ્રત્યાખ્યાન, (૩૬) કષાય પ્રત્યાખ્યાન, (૩૭) યોગ પ્રત્યાખ્યાન, (૩૮) શરીરનો ત્યાગ, (૩૯) સહાયકનો ત્યાગ, (૪૦) ભાતપાણીના પ્રત્યાખ્યાન, (૪૧) સ્વભાવ-પ્રત્યાખ્યાન, (૪૨) પ્રતિરૂપતા

ઉપરના સૂત્રપાઠમાં એ ૭૩ બોલોનાં નામો આપનામાં આવ્યા છે અને આગળ જતાં તે વિષે પ્રભોતરરૂપે સ્ફુટ વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. જો કે, આ સૂત્રપાઠમાં પુનરુક્તિ જણાય છે પણ જે પ્રમાણે માતા પોતાના બાળકને કાર્ષ વાન બરાબર સમજાવવા માટે પુનરુક્તિનો વિચાર કરતી નથી તે જ પ્રમાણે સાત્ત્વમાં પણ બાલજીવને તાત્ત્વિક વિચાર સમજાવવા માટે પુનરુક્તિનો વિચાર કરવામાં આવ્યો નથી અને પ્રત્યેક બોલને પ્રભોતરરૂપે ચર્ચવામાં આવ્યો છે:-

પહેલો બોલ

(૧) સંવેગેણં મંતે । જીવે કિં જળયઈ ?

આ પહેલો બોલ છે. આ બોલમાં એવો પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો છે કે, “હે ! બાલન્ત ! હે પૂત્ર ! આપે સંવેગને પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરવાનું સાધન બતાવ્યું છે પણ સંવેગ એટલે શું અને મંતેજથી જીવે શું લાભ થાય છે ?”

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કમવાને કહ્યું છે કે:-

સંવેગેણં અણુત્તરં ધમ્મસદ્દં જળયઈ, ધમ્મસદ્દાપ સંવેગં હવ્વમાગચ્છઈ, અણન્તા-
શુભન્વિકોદમાણમાચાલોમે સ્વેદ, નન્વં ચ કમ્મં ન ચંધઈ, તપ્પચ્ચઈયં ચ ણં
પિચ્છત્તવિસોહિં કાઠ્ઠણ દંસણારાહપ્પ ભવઈ, દંસણવિસુદ્ધાપ્પ ણં અત્યે ગઈ તેણેવ
મવગ્ગહણેણં સિજ્ઞઈ, સોહીપ્પ ચ ણં વિસુદ્ધાપ્પ તચ્ચં પુણો મવગ્ગહણં નાદકમઈ: ॥૧॥

ઉપરના સૂત્રપાઠ વિષે વિચાર કરતાં પહેલાં સંવેગ એટલે શું ? તેનો વિચાર કરીએ. સંવેગ શબ્દમાં સં+વેગ શબ્દ છે. બ્યુત્પત્તિથી સમ્યક્પ્રકારનો જે વેગ હોય તે સંવેગ કહેવાય છે. હાથી-ધોડા, મનુષ્ય, મોટર વગેરે બધામાં વેગ હોય છે પણ એક વેગ એવા પ્રકારનો હોય છે કે, જે ખાડામાં ઘસેડી લઈ જાય છે અને એક વેગ એવા પ્રકારનો હોય છે કે, જે કષ્ટ રધાને લઈ જાય છે. અહીં એ વેગ સાચે સંબંધ છે કે, જે વેગ આત્માને કલ્યાણના માર્ગે લઈ જાય છે. કમવાન તો કલ્યાણની જ વાત કહે છે. તેઓ બધાને ઉદ્ધોષીને કહે છે કે, ‘હે ! જાનજીવો ! તમે દુઃખમાં પડવા ચાહો છો કે સુખમાં પડવા ચાહો છો ?’ આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એમ કહેવાય છે કે, અમારે દુઃખમાં પડવું છે. બધા લોકો સુખમાં જ પડવા ચાહે છે. ત્યારે કમવાન કહે છે કે, જો તમે સુખ ચાહો છો તો તમે આગળ ધપો, પાછા હટો નહિ. સુખ ચાહો છો છતાં પાછા હેમ દડતા. જાઓ છો ? સંવેગને વધારતા જાઓ અને આગળ ધપતા જાઓ.

(૪૧) વચન અને કાયાની એકતા, (૪૨) વૈચારિક, (૪૩) સર્વગુણસંપન્નતા, (૪૪) પીતરાવતા, (૪૫) કાયા, (૪૬) મુક્તિ (નિર્જીવતા), (૪૭) સત્યતા, (૪૮) શૂન્યતા, (૪૯) લાવણ્ય, (૫૦) કંચુ સત્ય, (૫૧) યોગ સત્ય, (૫૨) મનોગુપ્તિ, (૫૩) વચનગુપ્તિ, (૫૪) કાચગુપ્તિ, (૫૫) મન-સમાધારણ, (૫૬) વાહસમાધારણ, (૫૭) કાચસમાધારણ, (૫૮) જ્ઞાનસંપન્નતા, (૫૯) દરાનસંપન્નતા, (૬૦) વ્યવિજસંપન્નતા, (૬૧) કોતેન્દ્રિય નિમગ્ન, (૬૨) આંખનો નિમગ્ન, (૬૩) પ્રાણેન્દ્રિયનો નિમગ્ન, (૬૪) જીભનો નિમગ્ન, (૬૫) કર્ણેન્દ્રિયનો નિમગ્ન, (૬૬) કોષવિજય, (૬૭) માનવિજય, (૬૮) માયાનો વિજય, (૬૯) કાલનો વિજય, (૭૦) સમ્યક્ વચન વિચારદર્શનો વિજય, (૭૧) શીરેશ્વ, (૭૨) અકર્મતા.

અત્યારે તમારાં મન, બુદ્ધિ તથા ઇન્દ્રિયોતો વેગ કઈ તરફ વધી રહ્યો છે તે જુઓ. જો તે વેગ દુઃખ તરફ ધસડી જતો હોય તો તે વેગને રાષ્ટ્રી આત્મા સુખસંપન્ન અને તે તરફ વહેવા દો. અધઃસુખી વેગને રાષ્ટ્રી તે વેગને ઉર્ધ્વસુખી કરો. જો વેગને સમ્યક્ પ્રકારે વધારવામાં આવે તો જ સુખને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. સંવેગની સદાચતા વિના આગળ કાંઈ કરી શકાતું નથી એટલા માટે સર્વપ્રથમ એ જુઓ કે, તમારે સુખી બનવું છે કે દુઃખી ? જો સુખી બનવા યાદતો હશે, શું તે દુઃખના માર્ગે જશે ખરો ? માનો કે, કોઈ માણસ બીજા ગામે જવા માટે ઘેરથી નીકળ્યો. રસ્તામાં તેને એક બીજો માણસ મળ્યો. તેણે પૂછ્યું કે, લાઈ ! તમે ક્યાં જાઓ છો ? જુઓ આ માર્ગ ઉપર વાઘ કે સાપ છે માટે તે માર્ગે જશે નહિ. જો આ પ્રમાણે કહેનાર માણસ વિશ્વસનીય હશે અને પોતાને દુઃખમાં પડવું નહિ હોય તો, પેલો ઘેરથી નીકળનારો માણસ તે નિષિદ્ધ માર્ગે જશે ખરો ? નહિ. આમ છતાં જો તે માર્ગે જાય તો તેને માટે એમ જ કહી શકાય કે તે દુઃખનો અભિલાષી છે, સુખનો અભિલાષી નથી.

ઉદયપુરમાં એક મુસલમાન લાઈ કાઠારીજીની સાથે વ્યાખ્યાનમાં આવ્યા હતા. પહેલાં તો તેઓ ધર્મની વાતો કરતાં જાણે ડરતા હોય એમ લાગતું હતું પણ કાઠારીજીની સાથે વ્યાખ્યાનમાં આવી ચડ્યા અને તે દિવસે યોગાનુયોગે તેમના હૃદયની શંકાનું સમાધાન થઈ ગયું. જો કે, મેં વ્યાખ્યાનમાં ખાસ તેમના માટે જ વાત શરુ કરી ત હતી પણ સહજ રીતે વ્યાખ્યાનમાં એવી વાત નીકળી પડી કે તેમના હૃદયની શંકાનું સમાધાન થઈ ગયું. તે વખતે મુગાપુત્રનું પ્રકરણ ચાલતું હતું. મુગાપુત્રના અધ્યયન ઉપરથી એમ કહી શકાય કે, માતાજી ! કેટલાક લોકો પરલોકને વિષે એમ કહે છે કે, પરલોક-સ્વર્ગ, નરક વગેરે કોણે જ્યાં છે અને કોણે ત્યાં જઈને આવ્યો છે ! પરંતુ—

અદ્વાણં જો મહન્તં તુ, અપ્પાહિજ્જો પવજ્જઈ ।
ગચ્છન્તો સો દુહી હોઈ, છુદ્ધાતણ્ણાપ પીડિઓ ॥
પયં ધમ્મં અકાઠ્ઠણં, જો ગચ્છઈ પરં ભવં ।
ગચ્છન્તો સો દુહી હોઈ, વાહીરોગેહિ પીડિઓ ॥
અદ્વાણં જો મહન્તં તુ, સપાહિજ્જો પવજ્જઈ ।
ગચ્છન્તો સો સુહી હોઈ, છુદ્ધાતણ્ણાચિવજ્જિઓ ॥
પયં ધમ્મં પિ કાઠ્ઠણં, જો ગચ્છઈ પરં ભવં ।
ગચ્છન્તો સો સુહી હોઈ, અપ્પકમ્મે સવેયજે ॥

—૩. સ. ૧૬-૧૮ થી ૨૧

હે ! માતા ! માનો કે, એક મોટું ભયંકર જંગલ છે. એ જંગલમાં વાઘ-સાપ વગેરેનો અણુ જન છે અને એર હંદાચાઓ પણ અનેક છે. તે જંગલનો માર્ગ પણ કંટાળો છે. માર્ગનો અંત-અંતરિક્ષ પણ કંઈ અવસ્થા નથી. તે જંગલના માર્ગે એક માણસ કોનો છે કે જો જંગલમાં જતારાએને કહે છે કે, આ જંગલમાં તને ક્યાં જાઓ છો ? આ જંગલ તે કંઈ ભયંકર છે અને ત્યાં આ પ્રકારની અવસ્થાઓ છે; આમ છતાં જો તારે આ માર્ગે જવું જ છે તો હું તને જો સહાયતા આપું તે પ્રસન્નું તું વર્તજો. કારણ કે હું આ જંગલમાં

મોઠા શું કામને એ મને કેટલી મુશ્કેલી છે અને કેવી અગવડાવે છે તે હું તમને શું શું તમે કોનું કાલિય આપું છું કે, જે દાસ ને આ અગવડાવે છે તે મને મને, ને જાણી દો કે ક્યાં આગળવાનું મળે! આ અગવડાવે આ અગવડાવે ને નું ની કાલે મળીશ તો તમે માર્ગમાં ફાઈ પણ અઠાની મુશ્કેલી પડે નહિ; અને તું આ અગવડાવે મળે પૂર્વક પાર કરી નાશિ. એક માણસ તો આ અગવડાવે છે છે. ત્યાં જ કોને નીલે માણસ એમ કહે છે કે, આ અગવડાવે માર્ગ આગળ મુશ્કેલીઓ છે એ કે જે કહે છે તેમ છે! આ માણસ તો મોટું કહે છે. હું તો એમ કહું છું કે, આ માર્ગે હાર્મ મુશ્કેલી નથી પડે તમે આનંદપૂર્વક જાઓ અને આ માણસે આપેલા આ અગવડાવે પણ કાલે હાર્મ ન જાણે.

હે! માતા! હવે પેલો પથિક ક્યા માણસની વાત માનશે! મુશ્કેલી માતા પણ દુઃખિયાળી અને વિશ્વજ્ઞા હતી. નેપૂત્રીએ મુશ્કેલી વાનના જરાપથમાં કહ્યું કે, હે! પુત્ર! પેલો માણસ પણ પથિકને જમણમાં જતાં મેકનો નથી પણ ને એમ કહે છે કે, તો તું જમણના માર્ગે જતા આવે છે તો માટે કાલિય તું સાથે લેતો જ કે જેથી તને રક્ષામાં મુશ્કેલી ન પડે. તે જે કાલિય આપે છે તેને મારે હાર્મ મળે. પણ નથી, જ્યારે બીજા માણસ એમ કહે છે કે, જમણના માર્ગે અગળ નથી. દાસિય આ બીજા માણસનું કહેવું રીક પણ દોષ છતાં પેલો માણસ જે કાલિય સાથે હાર્મ જતા આવે છે તે કાલિયને સાથે હાર્મ જવામાં શું વધી છે!

તમે ભોલો આ વ્યવહારિક ઉદાહરણને તો સમજ મથા દેશો. પણ પરલોકનો માર્ગ જેવો હકિત છે અને ત્યાં કાણુ સદાયક છે તે વાનને સમજો. પરલોકના માર્ગે પણ ઉદાહરણમાં બીજાને બનાવેલા એ માણસો બીજા છે. તેઓમાં એક તો અગવડાવ મદાવીર છે કે, તેમના જેવા બીજા હાર્મ છે, અને બીજા હાર્મ મતવાદી માણસ છે. તે બીજા મતવાદી માણસ એમ કહે છે કે, ખાનું-પીનું અને મોજમજા માણસી. ધર્મ-કર્મ કે સ્વર્ગ-નરક કોણે નેપાં છે! આ પ્રમાણે વિદ્યાસતોળી માણસ કહે છે ત્યારે મદાવીર અગવડાવ કે તેમના જેવા બીજા છે તે એમ કહે છે કે, આ પરલોકના માર્ગે ધણી મુશ્કેલીઓ છે તથા ધણાં કષ્ટો છે. તે માર્ગે રાગ-દુઃખ વગેરે અનેક કાંટાઓ પડેલાં છે એટલા માટે હે! પથિક! તું આ માટે કાલિય હાર્મને જ તો તને પરલોકના માર્ગમાં મુશ્કેલી નહિ પડે.

હવે તમે જરા વિવેકશુદ્ધિએ વિચારો કે, આ બેમાંથી કોની વાત માનવી જોઈએ! અગવડાવ મદાવીર જે હાર્મ કહે છે તે શું સ્વાર્થશુદ્ધિએ કહે છે! જો નહિ તો પછી તેમના કહેવા પ્રમાણે આગળ કરવામાં તમને શી દાનિ છે! તેઓ કહે છે કે, તારે પરલોકમાં જવાનું છે એટલા માટે માર્ગ બનાવેલાં સદૃશ્યો જો તું ધારણ કરી લે તો તારો પરલોકનો માર્ગ સરળ બની જાય. તને સદૃશ્યો ધારણ કરવામાં શું વધી છે! સત્ય, પ્રામાણિકતા, દયા, નીતિ આદિ સદૃશ્યો ધારણ કરવાથી તને શું દાનિ થવાની છે! આ સદૃશ્યોને ધારણ કરવાથી તો આ લોકમાં સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે અને જે સદૃશ્યો આ લોકમાં સુખદાયક નીવડે છે તે સદૃશ્યો પરલોકમાં સુખદાયક કેમ નહિ નીવડે! સદૃશ્યોનાં બાનાં ચિન્તા આ પરલોકનો પથ કેટલો મુશ્કેલીઓ જાણીશ! એટલા માટે અગવડાવ મદાવીર, પરલોકના માર્ગે પ્રયાણ કરતાં પહેલાં સદૃશ્યોનું જાતું સાથે હાર્મ જવાની જે સલાહ આપે છે તે સલાહને

શિરોધાર કરી પાંચેમી ધર્મનું આનંદનું, કરી હૃદયને નેત્રી, મગધન મગધિને ને મગધપરમે ત્યાગ કરી ત્યાગીહવન સ્વીકાર્યું છે એટલા માટે તેણે કાંઈ વેદન મારે કે મગધપરમે તે આ પ્રમાણે કાંઈ કહેતા નથી, ને પડી નેમતી વન મગધમાં કાંઈ વધિ ન નથી તે મુસલમાન ભારતી પરલોક વિપત્તિ બચવા આ મગધીય મિલનથી કરે થઈ વર્તે. તમે પણ ભગવાન મદાવીર થું કહે છે ને અસાધ્ય સમયે નાને તેને છાતમાં ઉતારો.

ભગવાન કહે છે કે, પરલોકમાં કદ ન થાય એટલા માટે સંયમને વધારે. સંયમને કેવી રીતે વધારી શકાય છે અને સંયમને વધારવા માટે થું કાનું નેત્રીએ ને વિષે એક મહાત્મ્યે કહ્યું છે કે:—

તથ્યે ધર્મે ધ્વસ્તદિમાપ્રધાને, યેવે રાગદેવમોદાદિમુક્તે ।

સાધો સર્વમન્યસન્દર્ભીતે, સંયેમોડસો નિગળો ચોડુરાગઃ ॥

અર્થાત્—અદિસાપ્રધાન સત્યધર્મ ઉપર, રાગદેવ મોદાદિથી મુક્ત દેવ ઉપર અને સર્વ પ્રકારની મન્યઓથી રહિત સાધુ ઉપર જે નિશ્ચય અનુરાગ રાખેતા તે સંયમ છે.

સર્વપ્રથમ સંયમને વધારવા માટે ધર્મ પ્રત્યે અનુરાગ રાખવો નેત્રીએ; પણ આજે તો ધર્મના નામે બહુ ક્ષમાઈ કરવામાં આવે છે અને કેટલાંક ક્ષમાઈનાં માર્ગો પણ ધર્મમાં છુપાએલાં છે એમ પણ કહેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે ધર્મના નામે અનેક લોકો ભ્રમમાં પડી ગયા છે અને અનેક લોકો ક્ષમાઈ પણ ગયા છે. આ જ કારણે કેટલાક લોકો ધર્મથી દૂર રહેવા ચાહે છે જેથી ક્ષમાવું પણ ન પડે. જે કોઈ અકિન ધર્મના નામે ક્ષમાઈ કરે છે, તે પોતે જે ધર્મનો હોય, કે તે જે ધર્મના નામે ક્ષમાઈ કરે, તે ધર્મને માટે લોકો એમ જ સમજે છે કે, એના ધર્મ જ એવો છે! જે કોઈ માણસ મુદપતિ આધીને પાપ કરે તો એ ઉપરથી એમ જ માનવામાં આવે કે, મુદપતિ આધનારાઓ એમ જ કરે છે; આ પ્રમાણે હજી લોકો ધર્મને પણ બદનામ કરે છે. કવિ તુલસીદાસજીએ આવા ધર્મને નામે ક્ષમાઈ કરનારાઓને કંપકો આપતાં કીટ જ કહ્યું છે કે:—

જે જન્મે કલિકાલ કરાલા, કરતબ વાયસ વેધ મરાલા;

વંચક ભક્ત ક્ષમાઈ રામ કે, કિંકર કંચન કોહુ કામકે.

કોઈ માણસ હંસનો વેશ ધારણ કરી કાગડાનાં જેવાં ખરાબ કામો કરે તો તેના જેવો ખીન્ને કાણુ નીચ હોઈ શકે? આ જ પ્રમાણે રામ કે અરિહંતનો વેશ ધારણ કરી જે કોઈ માણસ પાપાચરણ કરે તો તેના જેવો ખીન્ને નીચ કાણુ હોઈ શકે? તુલસીદાસજી કવિ કહે છે કે, આ કલિયુગમાં જન્મેલા એવા લોકો હંસનો વેશ ધારણ કરી કાગડાનાં જેવાં નીચ કામો કરે છે, અર્થાત્ પરમાત્માના સેવક અને ભક્ત થઈને પણ કંચન, કામ તથા કોપના દાસ બની બચે છે.

આ પ્રકારના ધર્મદોંગી લોકોના આચરણદ્વારા જ ધર્મ બદનામ થયો છે અને લોકો ધર્મ પ્રત્યે ઘૃણા કરવા લાગ્યા છે; પણ જાનીજનો આ પ્રકારના ધર્મદોંગી લોકોનો અવકાર નેત્રી ગભરાતા નથી પરંતુ તેઓ ધર્મને તેનાં લક્ષણથી પારખી લે છે.

સીતા પણ ધર્મના નામથી ક્ષમાઈ ગઈ હતી. રાવણુ ત્યારે સીતાને ખીજાં ઉપાયોથી ઠગી ન શક્યો ત્યારે સીતાને કમવા માટે તેણે ધર્મનો આશ્રય લીધો હતો અને પોતે સાધુ

બંનીને સીતાને ઠગી ગયો હતો. રાવણે આ પ્રમાણે ધર્મના નામે સીતાને ઠગી પણ ધર્મ પોતાના નામે ઠગાઈ કરનારાઓને નષ્ટ કરી દે છે. આ નિયમાનુસાર રાવણનો પણ નાશ થઈ ગયો. રાવણનો નાશ ધર્મના નામે ઠગાઈ કરવાથી જ થયો હતો. પરંતુ ધર્મને નામે ઠગાઈ જતાં છતાં પણ સીતાએ ધર્મનો ત્યાગ કર્યો ન હતો. લગ્ને કોઈ આ પ્રમાણે ધર્મના નામે પોતાની સ્વાર્થભાવનાને પોષવા માટે પરંતુ આખરે, ધર્મનો જય અને પાપનો હાથ ધરાવતર દેહોતો નથી. આખરે સીતાના ધર્મનો જય થયો અને રાવણનો પાપથી હાથ ધરાવ્યો.

કહેવાનો આશય એ છે કે, સંવેગને વધારવાને માટે ધર્મ પ્રત્યે અનુરાગ રાખવો જોઈએ. અનુસાર ધર્મ પ્રત્યે અનુરાગ રાખવાથી સંવેગ વૃદ્ધિને પામે છે. પરંતુ અત્રે પ્રશ્ન એ ઊભો થાય છે કે, કેવા ધર્મ પ્રત્યે અનુરાગ રાખવો ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જાનીજનો જણાવે છે કે, જે ધર્મમાં વિસાનો સર્વથા નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે, એવા અહિંસાપ્રધાન ધર્મ પ્રત્યે અનુરાગ રાખવો જોઈએ. આંત્ર, અહિંસાપ્રધાન ધર્મ પ્રત્યે અનુરાગ રાખવાથી સંવેગ વધવા પામે છે. સંવેગની વૃદ્ધિને માટે સ્વાર્થનો ત્યાગ કરવો પડે છે. સ્વાર્થનો ત્યાગ કરીને અહિંસાપ્રધાન ધર્મ પ્રત્યે અનુરાગ કરવામાં આવે તો સંવેગ જીવનમાં મૂર્ત સ્વરૂપ ધારણ કરે છે.

ધર્મ પ્રત્યે અનુરાગ રાખવાની સાથે સાથે રાગદ્વેષ તથા મોહાદિથી રહિત એવા વીતરાગ દેવ પ્રત્યે પણ અનુરાગ રાખવો જોઈએ. તમારા દેવ પણ વીતરાગ છે અને તમારો ધર્મ પણ વીતરાગતાનો છે એટલા માટે ભાં વીતરાગતાનાં દર્શન કરે ત્યાં તમે અનુરાગ ધારણ કરો.

વીતરાગ દેવ અને વીતરાગધર્મ બાન કરાવનાર તો નિર્મન્ય ગુરુ જ છે. ધર્મ અને દેવનો નિર્ણય કરવાનો કાટો જો કીક હોય તો ધર્મ અને દેવ કીક છે કે નહિ તેનો નિર્ણય ધર્મ શકે છે અને જો કાટો કીક ન હોય તો એ દશામાં દેવ અને ધર્મનો નિશ્ચય બરાબર થઈ શકતો નથી. દેવ અને ધર્મ એ બંનેનો નિશ્ચય કરવાનો કાટો સાધુ જ છે. જે સાધુ નિર્મન્ય હોય અર્થાત્ જોમને કોઈ પણ વસ્તુ પ્રત્યે મમત્વ ન હોય, એટલું જ નહિ પણ જોમને પોતાના શરીર પ્રત્યે પણ મમત્વ ન હોય એવા નિર્મન્ય ગુરુ જ સાચા દેવ અને સાચા ધર્મનો પરિચય કરાવી શકે છે. એટલા માટે નિર્મન્ય ગુરુને જ ગુરુ માનવા જોઈએ.

આ પ્રમાણે વીતરાગદેવ, વીતરાગધર્મ અને નિર્મન્ય ગુરુ પ્રત્યે અનુરાગ રાખવાથી સંવેગની વૃદ્ધિ થાય છે. જોમને મોણે જવાની ભાવના દરી અને જે આ સંસારની આગથી બચવા માહતા દરી તે જ આવા ધર્મ, દેવ અને ગુરુના શરણે જાય છે અને પોતાના આત્માનું કલ્યાણ સાધે છે. તમે પણ એવા દેવ, ગુરુ અને ધર્મના શરણે જાઓ તો તેમાં તમારું કલ્યાણ રહેલું છે.

મયજુરેદા ચરિત્ર-૮

મયજુરેદાએ પોતાની તથા પોતાના પતિની મનિ જેવી રીતે સુધારી એ વાન આ ધર્મદયા સંભળવાથી આગળ જાણી જોઈ, મનઘન્ય તો ફળ સાથે દોષ છે પણ મૂળ વિના ફળ પેદા થતું નથી અને જે દાસ્ય મૂળ વિના પેદા થયેલું ફળ જનાવવામાં આવે તો તે સાચું ફળ નહિ પણ રમકાનું ફળ હશે એમ જ કહેવાય ! એવાં ફળથી મનિ થઈ

શક્તી નથી. તમિ તે મૂળવાળાં કળીથી જ થાય છે અને એવડા જ માટે આ પાર્શ્વમાં
ફળ શું છે તે જોવાને માટે પણ આ પાર્શ્વમાં મૂળ જેનું બ્યાપવાક છે.

ક્ષુદ્ર શુદ્ધિ નહીં રહે શ્રાવિકા, કૃપાને રંગા સમાન:

શક્તિ સમ સૌમ્ય શોકપ્રિયતા, રાત્ર શમા કી પાન. ॥ સંતી ૮ ॥

હરે પાપને નિહર રાત્રીએ, રાત્ર હૈ રાત્ર મ્લેચ્છા:

સાહસ પત સગતએ દીગે, દયા તણે ગિલિ થાય. ॥ સંતી ૯ ॥

યુગબાહુને યુવરાજપદ આપવામાં આવ્યું. યુવરાજપદની પ્રાપ્તિ માટે તેને કાંઈ કશું
ન હતી પણ જ્યાં ત્યાં હોય છે ત્યાં યરતુ પણ રમેજાએ આવે છે એ નિયમાનુસાર તેને
યુવરાજપદ મળ્યું. યુવરાજપદ પતિને મળવા છતાં પણ મળ્યુરેહા કેવી નિરાશિયાની રહી
એ અત્રે જોવાનું છે. શાસ્ત્રમાં શ્રાવિકાનાં ૨૧ ગુણો બતાવવામાં આવ્યાં છે. મળ્યુરેહામાં
આ ગુણો હતાં કે નહિ તે હવે જોવાનું છે. રાધવા મૂકલા ચોખામાંથી એક જ ચોખાના
દાણાને જોવાથી ચોખા પાક્યાં છે કે નહિ તેની ખબર પડી નય છે તેવી જ રીતે મળ્યુરેહાના
કાંઈ એક ગુણની પારખ કરવાથી તેનાં બધાં ગુણોની પારખ થઈ જશે. શ્રાવિકાનો એક
ગુણ ક્ષુદ્રશુદ્ધિનું ન હોવું એ પણ છે. અક્ષુદ્રનો અર્થ ક્ષુદ્ર અર્થાત્ હલકી કે નીચ વૃત્તિ ન
હોવી તે. પણ અહીં અક્ષુદ્રશુદ્ધિનો સંબંધ ઉચ્છ્રંખલ શુદ્ધિના ન હોવા સાથે છે. જેમની
શુદ્ધિ ઉચ્છ્રંખલ હોતી નથી તે સંપત્તિને પામવા છતાં પણ અભિમાન કરતો નથી. નાનું
નાનું થોડું પાણી આવવાથી એકદમ બિસરાઈ જાય છે અને થોડો તડકો પડતાં જ
સુકાઈ જાય છે, પણ ગંગાના પાણીનો પ્રવાહ વધવા છતાં ગંભીર રહે છે અને સખ્ત તડકો
પડવા છતાં પણ સુકાતી નથી. આ વાતનું ઉદાહરણ દાંડી કળીર ભક્તને વિષે કહે છે કે:—

ભક્ત ભાવ ભાદોં નહી, સખ ચલતી ગહરાય;

સરિતા સોઈ જનિયે, જેઠ માસ ઠહરાય.

કળીર, ભાદરવા માસની નદીની સાથે ભક્તનાં ભાવોની તુલના કરી કહે છે કે, ભાદરવા
માસમાં તો બધી નાની-મોટી નદીઓ પાણીથી ભરપૂર રહે છે પણ સાચી નદી તો તે જ
છે કે, જે જેઠ મહિનામાં પણ સજળા રહે પણ નિર્જળા બને નહિ. આ પ્રમાણે સારા સમયે
તો બધાં ભક્ત બની જાય છે પણ સાચો ભક્ત તો તે જ છે કે જે કષ્ટના સમયે પણ
ભક્ત જ બન્યો રહે છે.

મળ્યુરેહા પણ જેઠ મહિનામાં સજળા નદીની જેવી હતી. જ્યારે તેનો પતિ યુવરાજ
હતો અને પોતે યુવરાજી હતી ત્યારે જો પતિની સેવા કરી, તો એમાં કાંઈ તેની વિશેષતા
નથી. પણ તેણીએ પતિની સેવા એવા કષ્ટના સમયે કરી છે કે, જે સમય મહાન મંકટનો
સમય ગણી શકાય. આવા મંકટના સમયે પણ તેણીએ પતિના પ્રેમને ઉજ્જવલ બનાવ્યો
અને પતિપ્રેમને ઉજ્જવલ બનાવી પોતાની અક્ષુદ્ર શુદ્ધિનો પણ પરિચય આપ્યો હતો.

જે વંદન-નમસ્કાર કરવાથી તો પ્રસન્ન થાય અને ગાળો ભાંડવાથી નારાજ થાય
તે સાધુ નથી. સાચો સાધુ તો તે જ છે કે, જે વંદન-નમસ્કાર કે નિંદા-ગાળાને સમાન
ગણે છે અને બંનેમાં પ્રસન્નતા અનુભવે છે; પરંતુ જે સાધુ આથી વિરુદ્ધ વર્તે છે તે
ધર્મની નિંદા કરાવે છે; અને આ જ કારણે એમ કહેવામાં આવે છે કે, અયોગ્ય વ્યક્તિ

કાયદાઓ બનાવે છે તે કાયદાઓ સુંદર માનવામાં આવતાં નથી, પણ તે જ કાયદાઓ સુંદર માનવામાં આવે છે કે, જેમની દ્વારા વધારેમાં વધારે લોકોનું હિત થતું હોય. ઉદાહરણ તરીકે ને એવો કાયદો બનાવવામાં આવે કે, કોઈ પ્રજાને દારૂ ન પીવે. આ કાયદાથી ને ? થોડાં દારૂના વેપારીઓને હાનિ પહોંચશે પણ અધિક લોકોને તો લાભ જ થશે. આ જ પ્રમાણે જુગાર ન રમવાનો કાયદો થાય તો તેથી પણ પ્રજાને લાભ જ થશે; પણ સરકાર પોતે કર્નોવલ-શરત વગેરે જુગારની રમતો ચાલુ રાખે છે કે તે રમતોને ચાલવા દે છે; પણ આર્થિક જુગારની રમતો ચાલુ રાખવા દેવામાં પ્રધાન કારણ પ્રજાની નિર્જનતા જ છે. કહેવાનો આશય એ છે કે, કાયદામાં પણ કોઈ એક કાયદો સુંદર માનવામાં આવે છે કે કોઈ અસુંદર કે ખરાબ માનવામાં આવે છે.

આ જ પ્રમાણે મનુષ્યમાં પણ કોઈ સૌમ્ય હોય છે અને કોઈ ક્રૂર હોય છે. મયણરેહા સૌમ્ય હતી. તે પોતાની પાસે આવેલી દુર્ગુણવાળી સ્ત્રીને પણ સુધારી દે એવી હતી; પણ તેનાં દુર્ગુણો ગ્રહણ કરે એવી ન હતી. ખીજામાં પોતાનાં ગુણો ભરી દેવાં અને ખીજાનાં દુર્ગુણો પોતાનામાં આવવા ન દેવાં એ પણ ઘણી માટી વાત છે. પોતાનાં ગુણો ખીજાને કેવી રીતે આપવાં અને ખીજાનાં અવગુણો પોતાનામાં કેવી રીતે આવવાં ન દેવાં એ ખંતાવવાં માટે એક ફરસી કવિએ એક ઉદાહરણ આપી કહ્યું છે કે:—

એક કુલ, ઝાડ ઉપરથી પૃથ્વી ઉપર નીચે પડ્યું. જે જગ્યાએ એ કુલ પડ્યું હતું તે જગ્યાની માટીમાં કુલની સુગંધ તો આવી ગઈ પણ કુલમાં માટીની ગંધ ન આવી. તે માટી કાય ધોવા માટે બાદશાહના ઉપયોગમાં આવી. માટીમાંથી સુગંધ આવતી નેઈ બાદશાહ વિચારવા લાગ્યો કે, આ માટી મને ઉપદેશ આપે છે કે, “ જે પ્રમાણે મેં કુલની સુગંધ મારામાં લઈ લીધી તે જ પ્રમાણે તું પણ ખીજાનાં સદ્ગુણો ગ્રહણ કર. જે પ્રમાણે કુલે મને સુગંધ આપી છે તેવી જ રીતે તું તારાં સદ્ગુણો ખીજાને આપ, પણ જે પ્રમાણે કુલે મારી સુગંધ લીધી નહિ તે જ પ્રમાણે તું પણ ખીજાનાં દુર્ગુણો તારામાં આવવા ન દે.”

મયણરેહા પણ કુલની વૃત્તિનું અનુકરણ કરે એવી હતી. તે પોતાનાં સદ્ગુણો તો ખીજાને આપી દેતી હતી પરંતુ ખીજાનાં દુર્ગુણો પોતાનામાં આવવા દેતી ન હતી. મયણરેહા તો માટી સદ્ગુણોમાં હતી પણ તમે તમારા વિષે વિચાર કરો કે, તમે ખીજા લોકોને સુધારો કે કે ખરાબો છો કે નહીં તેને પોતે ધર્મકાય કરશો તો તમારાં બાળકો પણ તમારું અનુકરણ કરશે એટલા માટે તમે જે દુર્ગુણોને દૂર કરી સદ્ગુણોને ગ્રહણ કરશો અને સૌમ્ય બનશો તો જો તમે પ્રજા પણ સદ્ગુણી અને સૌમ્ય બનશો, માટે તમે સૌ સૌમ્યતાને પ્રગટાવી જીવનને સદ્ગુણની સુગંધથી સુનાસિત બનાવો તો તેમાં તમારા બાળકો કદાચ જ રહેશે છે.

અધ્યાપનાનઃ મંદન ૧૯૬૩ અપ્રાંશ ૫૬ ૦)) શુક્રવાર.

પ્રાર્થના

અમરનાથ દમવિનાયકી. મિત્રમુખ ભીષિકા:

વિમલ વિજ્ઞાન-વિજ્ઞાત્રી, આદ્ય ભીષિકા.

તુ મંદન ભગ્ન અમરનાથને, તે પ્રભુ વિજયવન્દ્યાય;

તાન 'મુદમંત' 'દેવી' આના, તેવનો નવ કલાય.

-વિનયકંઠ કુંભ મંદીર

શ્રી અમરનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માનું સ્વરૂપ જેવું છે એ વિશે મહાત્મા શાસ્ત્રમાં ઘણું વિચાર કરવામાં આવ્યો છે, પણ તેમાં એ વાતનો ઉલ્લેખ આઠી શક્યા નથી.

પૃથ્વીએ પોતાની શક્તિ અનુસાર આકાશમાં ધણે જાયે ઉડે છે, જ્યાં તેઓ અનન્ત આકાશનો પાર પામી શકતા નથી. આ જ પ્રમાણે જગત્ત્રયે પરમાત્માના સ્વરૂપ વિશે પણ ઘણી કલ્પનાઓ રોકાવી છે, પણ તેઓ પરમાત્માના સ્વરૂપનો પાર પામી શકતા નથી.

આ ઉપરથી એવો પ્રશ્ન ઉભો થાય છે કે, ભગવાને પરમાત્માના સ્વરૂપનો પાર મળતો નથી તો પછી એ દિશામાં પ્રયત્ન શા માટે કરવામાં આવે છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ જ છે કે, એ દિશામાં પ્રયત્ન કરવો સાર્થક જ છે. પ્રયત્ન કરવા જ્યાં પણ પરમાત્માના સ્વરૂપનો પાર મળે કે ન મળે જ્યાં પ્રયત્ન ચાલુ જ રાખવો જોઈએ. પૃથ્વીએ આકાશનો પાર પામી શકતા નથી જ્યાં તેમનું સ્વરૂપમાન તો આકાશ જ છે. પૃથ્વીએ ફાણાં ચરવા માટે તો પૃથ્વી ઉપર આવે છે, પરંતુ તેમનો મૂળ આધાર તો આકાશ જ છે. પ્રશ્ન વ્યાકરણ સૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે, પૃથ્વીએનો આધાર આકાશ છે. પૃથ્વીએનો જરા ડર જેવું લાગે છે કે દુરત જ તેઓ આકાશનું શરણ લે છે; કારણ કે તેમનો આધાર આકાશ છે. આ જ પ્રમાણે ભક્તોને માટે પરમાત્માનો આધાર છે. ભક્તજનો પરમાત્માનું જ શરણ લે છે પછી ભલે તેમને પરમાત્માના સ્વરૂપનો પાર મળે કે ન મળે; તેઓ મંસારમાં રહે છે પણ તેમનો આધાર તો પરમાત્મા જ છે; એટલા માટે તેઓ પરમાત્માનું સ્વરૂપ જાણવાનો પ્રયત્ન કરતા જ રહે છે. અને તેમના સ્વરૂપનો પાર ન પામવાને કારણે નિરાશા અનુભવતા નથી. પરમાત્માનું શરણ સ્વીકારીને ભક્તજનો જે પ્રમાણે પૃથ્વીએ આકાશનું શરણ સ્વીકારી નિર્ભય બની જાય છે તે પ્રમાણે નિર્ભય બની જાય છે. એટલા માટે તમે પણ ભક્તજનોની માફક પરમાત્માનું શરણ સ્વીકારી નિર્ભય બનો તો તમારું તમારું કલ્યાણ રહેલું છે.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-પહેલો ભાગ

પરમાત્માનો માર્ગ જેવો નિર્ભય છે એ વાત હવે હું સિદ્ધાન્તદ્વારા કહું છું. ભગવાને નિર્ભય બનવાનું પહેલું લક્ષણ સંચયને બતાવ્યું છે. જે પોતાના વેગને સમ્યક્ પ્રકારે રાખ-

વામાં આવે તો પછી ભગ્ન પામવાનું કાર્ય કારણ નથી. સંવેગમાં ભગતે પ્રમાણ નથી. સંવેગમાં હમેશાં નિર્ભયતા રહેતી છે અને જે સંવેગને ધારણ કરે છે તે પણ નિર્ભય બની જાય છે.

કાલે સંવેગ એટલે શું એ વિશે જે કાંઈ કહેવામાં આવ્યું હતું તેનો સાર માત્ર એ જ છે કે, મોક્ષની અભિલાષા અને તે માટે કરવામાં આવેલા પ્રયત્ન એ જ સંવેગ છે. મોક્ષની ઇચ્છા સેવનાર, પોતાનાં કર્મબંધનોને ઢીલાં કરવાની પણ ઇચ્છા રાખે છે. જે જોયને બંધન માને છે તે જ જેલથી છૂટવા આવે છે પણ જે તેને બંધન જ માનતો નથી તે તેનાથી છૂટવાનો પ્રયત્ન પણ શા માટે કરે? તે તો જિલ્લો જેલનાં બંધનોને વધારે મજબૂત કરશે. આવી વ્યક્તિ જેલનાં બંધનથી મુક્ત પણ થઈ શકતી નથી. એ જ પ્રમાણે જે આ સંસારને માટે એમ માને છે કે, આ સંસાર એક બંધનરૂપ છે અને એમ સમજે કે, 'દરત મરીદે કમન્દે હવા' અર્થાત્—હું આ દુનિયાની જેલમાં છું તેને જ મોક્ષની ઇચ્છા રાખી શકે છે. જે આ સંસારને બંધનરૂપ માનતો જ નથી તેને મોક્ષની ઇચ્છા પણ કેમ હોઈ શકે?

'મોક્ષની અભિલાષા' કહેવામાં આ અભ્યસનમાં કહેવામાં આવેલાં બધાં તરતોને સમાવેશ થઈ જાય છે. જો કે, બધાં તરતો ઉપર ભિન્ન ભિન્ન ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે પણ બધાંનો સાર મોક્ષની અભિલાષા થવી એ જ છે. મોક્ષની અભિલાષા તેને જ પેદા થઈ શકે છે કે, જેને આ સંસાર ખારો લાગતો હોય અને જે આ સંસારને બંધનરૂપ માનીને તેમાંથી નીકળવાની ઇચ્છા રાખતો હોય.

સંવેગથી શું ફળ મળે છે? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું છે કે, સંવેગથી અનુત્તર ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા પેદા થાય છે.

ધર્મશ્રદ્ધા મોક્ષપ્રાપ્તિનું એક સાધન છે અને આ સાધન મોક્ષની અભિલાષા પેદા થાય છે ત્યારે જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. જેનામાં સંવેગની સાથે ધર્મશ્રદ્ધા હોય છે એવા દૃઢધર્મીને કાંઈ ગમે તેટલાં કષ્ટો આપે છતાં તેને ધર્મથી કાંઈ વિચલિત કરી શકતું નથી. અરે દેવ અને ઇન્દ્ર પણ દૃઢધર્મીને ધર્મશ્રદ્ધાથી વિચલિત કરી શકતા નથી. એવા દૃઢધર્મીનાં જ્વલંત ઉદાહરણો શાસ્ત્રનાં પાને ટાંકેલાં મળી આવે છે.

સંવેગથી શું ફળ મળે છે? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને સાથે સાથે એમ પણ કહ્યું છે કે, સંવેગથી ધર્મશ્રદ્ધા અને ધર્મશ્રદ્ધાથી સંવેગ પેદા થાય છે. આ પ્રમાણે સંવેગ અને ધર્મશ્રદ્ધા એ બન્ને અન્યોન્ય આધારે રહેલાં છે અર્થાત્ બન્ને વચ્ચે અવિનાશાવ સંબંધ છે.

જે વ્યક્તિને દુઃખમાંથી મુક્ત થવાની ઇચ્છા હશે તે તો ધર્મશ્રદ્ધાદ્વારા સંવેગને વધારશે અને સંવેગદ્વારા ધર્મશ્રદ્ધાને પ્રાપ્ત કરશે; આમ ક્યાં વિના તે કદાપિ રહેશે નહિ. જેમકે કાંઈને કડકડતી ભૂખ લાગી હોય તે ભૂખના દુઃખને મટાડવા માટે તે દરેક સાધનનો ઉપયોગ કરશે. તેને આ પ્રમાણે કરવાનું કોણે શીખડાવ્યું? તો આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભૂખના દુઃખે આ શીખડાવ્યું એમ જ કહેવાશે. કારણકે, આવશ્યકતા જ આવિષ્કારને જન્મ આપે છે. કપડાં શા માટે પહેરવામાં આવે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એ જ કહી શકાય કે, શીત-તાપના દુઃખનું નિવારણ તથા લગ્નની રક્ષા કરવા માટે કપડાં પહેરવામાં આવે છે. ઘર પણ શીતતાપથી બચવા માટે જ બનાવવામાં આવે છે. એ વાત ભુદી છે કે, તેમાં દેશનને સ્થાન આપવામાં આવે છે. પરંતુ તેનો મૂળ ઉદ્દેશ તો શીતતાપના દુઃખથી બચવાનો જ

હોય છે. આ જ પ્રમાણે જોમને સંસાર દુઃખમય જાણના દરો તે પણ સંસારની દુઃખમાંથી નીકળવા માટે સંવેગને ધારણ કરશે અને એ રીતે ધર્મશ્રદ્ધાને મૂર્ત સ્વરૂપ આપશે. જેનામાં સંવેગ હોય છે તેનામાં મોક્ષની અભિલાષા અને ધર્મની શ્રદ્ધા પણ અવશ્ય દરો. આ પ્રમાણે જ્યાં સંવેગ હોય છે ત્યાં ધર્મશ્રદ્ધા હોય છે અને જ્યાં ધર્મશ્રદ્ધા હોય છે ત્યાં સંવેગ હોય છે. ધર્મશ્રદ્ધા પેદા થવાનું કારણ જન્મ-મરણાદિનાં દુઃખોથી મુકત થવાનું હોય છે અને મરેગ પણ જન્મ-મરણાદિ દુઃખોથી મુકત થઈ મોક્ષે જવાની અભિલાષાને પૂર્ણ કરવા માટે હોય છે. આ પ્રમાણે સંવેગ અને ધર્મશ્રદ્ધા અન્યોન્ય આધારમૂળ છે અર્થાત્ જનને વચ્ચે અવિનાશી સંબંધ છે.

ધર્મશ્રદ્ધા પણ એ પ્રકારની હોય છે. એક ધર્મશ્રદ્ધા એવી હોય છે કે જે સંસારને માટે હોય છે અને બીજી સંવેગને માટે હોય છે. કેટલાક લોકો પોતાને પાર્થિવ કહેવાવવા માટે તથા પોતાના દોષોને છુપાવવા માટે ધર્મકરણી કરવાનો દોગ કરે છે, પણ જગવાન કહે છે કે, એવી ધર્મકરણી સંવેગને માટે હોઈ શકે નહિ. આવી ખરાબ ધ્વજાથી કોઈ સાધુ પણ થઈ જાય તો પણ તેથી કોઈ વળતું નથી.

સાત્ત્વમાં કશું છે કે, કેટલાક અમલી જીવો પણ સાધુઓ બની જાય છે. આ ઉપરથી જીવો પ્રમ થીવો થઈ શકે છે કે, અમલી હોવાને કારણે જ્યારે તેનામાં ધર્મની શ્રદ્ધા જ હોતી નથી તો પછી સાધુપણ કેવી રીતે લઈ શકે ? તો આ પ્રશ્નના જવાબમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, તે અમલીને ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા તો હોતી નથી પરંતુ સાધુઓની મદિમા પૂળ નોઈ પોતાની પણ મદિમા-પૂળ થાય એ માટે એવા લોકો સાધુ બની જાય છે; અને પછી સાધુપણ પણ એટલા જ માટે પાળે છે કે, જે અમે સાધુજીવનની ક્રિયા નહિ પાળીએ તો લોકો અમારી મદિમા-પૂળ પણ નહિ કરે. પરંતુ શું આવું પ્રકારનું સાધુપણ મોક્ષના લેખામાં આવી શકે ખરું ? જ્યારે આવું સાધુપણ પણ મોક્ષના લેખામાં આવી શકતું નથી તો પછી શું એવા જ આશયથી કરવામાં આવેલું તમારું ધર્મકાર્ય મોક્ષના લેખામાં આવી શકે ખરું ? કદાપિ નહિ. એટલા માટે તમે જે ખરાબ હેતુને દષ્ટિ સમક્ષ રાખી ધર્મકાર્ય કરો છો તે હેતુને બદલી નાંખો.

જાણ્યવાને કારણે ધર્મક્રિયાકાર માન-કીર્તિ પ્રાપ્ત કરવાની ધ્વજા પેદા થવી સંભવિત છે, પણ એ પ્રકારની ધ્વજાને છતી પણ ચકાવ છે. જે છતી ચકાવી ન હોય તો પછી ધ્વજાને છતી લેવાનો ઉપદેશ જ શા માટે આપવામાં આવે ? સંસારમાં શત્રુઓ છે તો તેમને જીતવાનાં ઉપાયો પણ છે, પણ જે માણસ પહેલેથી જ કાવર બની જાય તો એ જાણમાં તે માણસ ઉપાયો હોવા છતાં શત્રુઓને કેવી રીતે જીતી શકે ? જગવાન કહે છે કે, સંસારમાં તો કામચાલસા બરેલી જ છે પણ એ કામચાલસાને જીતવામાં આવે તો જ આત્માનું ક્યાંય દરી શકાય છે, પણ જે પહેલેથી જ કામચાલસાને જીતવામાં નિર્મળતા બતાવવામાં આવે તો તેને કેમ છતી ચકાવ ?

કુનરાઓને તો એ સ્વભાવ જ હોય છે કે, તેઓ ધર્મમાં કુત્સી જઈ ખાવાનું ખાઈ જાય છે પણ શું તમે કુનરાઓને ધર્મમાં પેસવા દો છો ? અને કદાચિત્ત ધર્મમાં કુનરાઓ ધૂમી જાય તો શા તેને બદલે લાંબી કાલનું નથી ? આ જ પ્રમાણે કામ, કે.વ.વગેરે કામો કુનરાઓની સમાજ છે એ કામ-કુનરાઓને પહેલાં આત્મસંધમાં પેસવા જ દેવાં ન જોઈએ

અને કદાચિત્ ધુસી જાય તો તે જ સમયે બહાર હાંકી કાઢવાં નોંધે; પણ ને 'અમે છંદસ્થ છીએ' એમ કહીને તે કામકેધાદિ કુતરાઓને કાઢવામાં ન આવે તો પછી તેને બહાર કેવી રીતે હાંકી કાઢી શકાય ? એટલા માટે એ કામાદિ અંતરંગ શત્રુઓને સર્વ પ્રથમ છૂતવાં નોંધે.

તમે નવકારમંત્રનું તો હમેશાં સ્મરણ કરો જ છો. તે નવકારમંત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, નમો અરિહંતાય અર્થાત્ જેમણે અંતરંગ શત્રુઓને છૂત્યાં છે તેમને નમસ્કાર હો. જેમણે કામ-કેધાદિ આંતરિક શત્રુઓને છૂતી લીધાં છે તે જિતશત્રુ વીતરાગ ભગવાન જ મારા દેવ છે. તમે આ વાત બરાબર જાણો છો છતાં ને આંતરિક શત્રુઓને છૂતવાનો તમે પ્રયત્ન નહિ કરો તો, આ પણ તમારી કાંચરતા જ ગણાશે; એટલા માટે આંતરિક શત્રુઓ ઉપર વિજ્ય મેળવી ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા કરો અને પછી આ પ્રમાણે મોક્ષની ધમ્મજાથી સંવેગની વૃદ્ધિ કર્યા કરો. દુનિયામાં ઘણે ઠેકાણે જેવામાં આવે છે કે, કામલાલસાને કારણે લોકો દેવ-દેવીઓના નામે અનેક નિરપરાધી છૂતવાનું બલિદાન ચડાવે છે અને આમ કરવાથી પોતે સુખી થાય છે એમ સમજે છે. પૂર્વ સંસ્કારોને કારણે તમે એવી હિંસાથી બચ્યા છો પણ સાથે સાથે એ પણ જોવાની જરૂર રહે છે કે, તમારામાં કામલાલસા તો રહેવા પામી નથીને ? જો હૃદયમાં કામલાલસા રહેવા પામી હોય તો આંતરિક શત્રુઓ ઉપર વિજ્ય મેળવી એ કામલાલસાને દૂર કરો અને અનુત્તર ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા પેદા કરો. તમે અત્રે ધર્મશ્રવણ કરવા તો આવ્યા જ છો તો હવે ધર્મશ્રદ્ધા પેદા કરવાનું જ બાકી રહે છે.

ત્યારે આંતરિક શત્રુઓ તમારી ઉપર હુમલો કરે ત્યારે તમે એવો વિચાર કરો કે, હે ! આત્મા ! ને અંતરંગ શત્રુઓ હુમલો કરી ચડી આવે ત્યારે ને તું છુપાઈ જશે તો તે શત્રુઓ ઉપર વિજ્ય કેવી રીતે મેળવી શકીશ ? યુદ્ધના સમયે છુપાઈ જવું એ વીરાત્માને શોભતું નથી. ઉદાહરણ તરીકે, તમે પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ કરો છો. આ પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ પંદર દિવસે કરવાનું હોય છે. આવા સમયે અંતરંગ શત્રુઓ ચડી આવે તો એમ વિચારવું નોંધે એ કે, હે ! આત્મા ! આ સમય તો પંદર દિવસે મળ્યો છે. ને આ સમયે પણ અંતરંગ શત્રુઓને છૂતવાને બદલે સંસારનો જ વિચાર કરીશ તો એ તો 'ધાણીના બળદની' માફક ફરી ફરીને પાછા તે જ સ્થાને આવી ઊભીશ. એટલા માટે ઉચિત તો એ જ છે કે, આવા સમયે સંસારની કામનાનો વિચાર ન કરતાં ધર્મકરણીદ્વારા અંતરંગ શત્રુઓને-કામ-લાલસા વગેરે-છૂતવાનો જ પ્રયત્ન કરવો નોંધે.

આ ઉપરથી કદાચ કોઈ એમ કહે કે, અમે તો શૂંદરથ છીએ એટલા માટે અમને તો સંસારની સ્થિતિની પણ આવશ્યકતા રહે છે તો એ આવશ્યકતાઓને ધર્મદ્વારા અમે પૂરી કરીએ તો એમાં શું ખોટું છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, કામના કરવાથી જ ધર્મનું કામ મળે, નહિ તો નહિ મળે, એમ સમજવું એ ભૂલ છે. કામના કરવાથી તો ધર્મનું કામ મુશ્કેલ થઈ જાય છે અને કામના ન રાખવાથી ધર્મનું અનંતગણું કામ પ્રાપ્ત થાય છે; તો પછી કામના રાખી કામની કીમત શા માટે ઝોછી કરાવો છો ?

મનિ કે તમે એક કોમની રત્નજડિન વીંટી પહેરીશો છો. એ વીંટી પહેરીને તમે શાક લેશો શાકભાજીનું ખાશો ત્યાં શાક વેચનારે તમને કહ્યું કે, બાઈ ! આ વીંટી મને આપી

દે. હું તમને તેના બદલામાં મેર-એ મેર શાક વધારે આપીશ. શું તમે મેર-એ મેર શાકના બદલામાં તમારી કીમતી વીંટી આપી દેશો ? તમને શાકની આવશ્યકતા છે છતાં કીમતી વીંટી આપી તમે બદલામાં શાક લેશો નહિ. આમજી જ્યાં તમે મીઠાઈવાગાની કુઠાને ગયા. ને મીઠાઈવાગે પહોં તમને કહેવા લાગ્યો કે, હું તમને મેર-એ મેર વધારે મીઠાઈ આપીશ. પણ મને તમારી વીંટી આપી દે; તો શું તમે આપી દેશો ? આ જ પ્રમાણે તમે કપડાંવાગાની કુઠાને ગયા. તે કાપડિયો પગ કહેવા લાગ્યો કે, તમારે જોઈએ તે કપડું વધારે લઈ લો પણ તમારી આ વીંટી મને આપી દે. તો શું તમે વીંટી આપી દેશો ? તમારે એ જામી શીમેલી આવશ્યકતા છે છતાં તમે રત્નની વીંટી આપશો નહિ પણ એ વીંટી એવા ઝવેરીને જ આપશો કે જે રત્નની પૂરેપૂરી કીમત આપે. દરે બવદારમાં આમ કરવું એમાં જ શુદ્ધિમતા સમજવામાં આવે છે પણ જો એ રત્નની વીંટીને બોલકી કીમતમાં વેચી દેવામાં આવે તો એ શુદ્ધિમતા નહિ પણ મૂર્ખાઈ જ સમજવામાં આવે છે.

આ બવદારના ઉદાહરણને તો તમે સમજી ગયા હશે. આ જ પ્રમાણે ધર્મને વિશે પણ સમજો કે, ધર્મ પણ એ કીમતી રત્નની સમાન છે. શું આ કીમતી રત્નના બદલામાં સંસારની તુચ્છ વસ્તુ રૂપી શાકમાછ બરીદી સેવામાં આવે તો ઠીક કહી શકાય ખરું ! જો તમે આ ધર્મરત્નને બોલકી કીમતમાં આપી નહિ દે તો પછી તમને સંસારની ઠાઈ પણ ચીજની ખામી નહિ રહે. આ રીતે ધર્મદારા ઐત્હાસિક સામ મળશે અને સાથે સાથે પારલૌકિક સામ પણ મળશે. ધર્મને સંસારની તુચ્છ વસ્તુના બદલામાં ન વેચવાને કારણે તમને દશ બોલની સગવડતા પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

શી ઉત્તરાધ્યયન મૂત્રના ત્રીજા અધ્યયનમાં દશ બોલનું વર્ણન કરતાં કહ્યું છે કે:—

ક્ષિતં વચ્ચુ દિરણં ચ, પલ્લવો દાસપોદસં ।

ચત્તારિ કામલગ્ધાણિ, તત્થ સે ઉચ્ચવર્જરં ॥ ૧૭ ॥

મિલ્લયં નાયવં દોર, ઉચ્ચગોષ્ઠ યં વણ્ણયં ।

અપ્પાર્યકં મહાપદ્મે, અભિજ્ઞાપ્ય જલોચલે ॥ ૧૮ ॥

અર્થાત્—જે આ સંસારના સુખમાં ન લલચ્યાતાં અનુત્તર ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા રાખે છે અને એમ વિચારે છે કે, ‘ મારે તો સંવેગની વૃદ્ધિ કરવી છે ’ તો આવી ધર્મશ્રદ્ધાના ફળરૂપે આ લવમાં જો તેને મોક્ષ ન મળે તો તે વ્યક્તિ દેવલોકમાં અવશ્ય જાય છે અને ત્યાં આગળ તે વ્યક્તિ પ્રધાન સાત પદવીઓમાંથી એક પદવીને પ્રાપ્ત કરે છે. વળી તે વ્યક્તિ દેવલોકનું સુખ ભોગવીને, પાછો નીચ ગતિમાં ન જતાં, મનુષ્ય ભવને જ પ્રાપ્ત કરે છે અને ત્યાં તેને ૧-સેત, ૨-વસ્ત્ર, ૩-સુવર્ણ-અર્ધી, ૪-પશુ-દાસ, ૫-મિત્ર, ૬-શાંતિ, ૭-ઉચ્ચગોત્ર, ૮-સુંદર શરીર, ૯-રોગરહિતતા અને ૧૦-પરોપજની પ્રાપ્તિ. આ પ્રમાણેના દશ બોલોની સગવડતા પ્રાપ્ત થાય છે.

ઉપર જે દશ બોલો કહેવામાં આવ્યાં છે તેમાં પહેલો બોલ સ્વેતનો છે.

ભગવાને જીવનની આવશ્યક વસ્તુઓમાં જેનરને પ્રથમ સ્થાન આપેલ છે. જેનરમાં જો અમ પેદા ન થાય તો જીવન ટકી પણ ન શકે. જીવન અમના આધારે જ ટકી રહેલ છે. આ વાન તમને એક પરિચિત ઉદાહરણદ્વારા સમજાવું.

માનો કે, કોઈ રાજ્યએ તમને એક મુંદર મહેલ આપ્યો. એ મહેલને કરનીગર વગેરે દ્વારા ખૂબ શણગારેલ છે. રાજ્યએ આવેલ મુંદર મહેલ આપવાની સાથે એક એવી રાત્રી કરી છે કે, આ મહેલમાં, ખેતરમાં પેદા થયેલ કોઈ ચીજ આવી શકશે નહિ. અને તમે કહો કે, આવા મુંદર મહેલમાં તમારું જીવન કેટલા દિવસ સુધી રહી શકશે ? ખીજ બાલુ તમને રહેવાને માટે એક ઝૂંપડી આપવામાં આવે અને ત્યાં તમને ખેતરમાંથી પેદા થયેલ અનાદિના ઉપયોગ કરવાની છૂટ આપવામાં આવે તો શું ને દારા તમારો જીવનગવહાર નહિ ચાલે ? જરૂર ચાલશે.

આ પ્રમાણે ખેતીનું જીવનમાં અપૂર્વ સ્થાન છે પણ તમને ખેતર ન જોઈએ, પરંતુ ખેતરમાંથી પેદા થયેલ ચીજને જોઈએ ? આ કેવી બૂલ છે. સાચી સંપત્તિ તો ખેતર જ છે. ખીજ સંપત્તિ તો ચોરો પણ ચોરી જઈ શકે છે પણ ખેતરને તો કોઈ ચોરી જઈ શકતું નથી. આમ હોવા છતાં આજે તમારી પાસે કેટલાં ખેતરો છે ? કદાચિત્ તમે ખેતરો રાખી શકતા ન હો તો તમે એવું અભિમાન તો ન રાખો કે, “અમે ખેતરો ન રાખનારાઓ તો ‘મોટા’ છીએ અને ખેતરો રાખનારા અને ખેતી કરનારા ખેડુતો ‘નીચ-કુલક’ છે.” તમે તમારા સજાતીય અને સહધર્મી ખેડુતોની સાથે સંબંધ જોડવાની દિમિત રાખો, કાયરતા ધારણ કરો નહિ. સંસારમાં દિમિતની જ દીમિત છે.

સંઘનો ધર્મ શું છે અને સંઘે બધાને કેવી રીતે અપનાવવા જોઈએ એ બતાવવા માટે હું પૂર્વકાળનો એક દાખલો તમારી સમક્ષ મૂકું છું. આજના સંઘનું નામ સંઘ તો છે પણ તેમાં સંગતિ નથી. જે સંગતિ હોય તો સંઘ આખા રાષ્ટ્રને હયમચાવી શકે છે પણ આજના સંઘમાં એવો કુસંપ પેસી ગયો છે કે, તે ‘સંપ લાં જંપ’ ની નીતિને તથા સંઘની સમસ્ત શક્તિઓને નષ્ટ કરી રહ્યો છે. ભારતમાં ‘કુસંપ અને અસત્ય’ એ બે વસ્તુઓ વિદેશીઓને માટે ‘મેવા’ ની સમાન છે. જે એ વસ્તુઓ ભારતમાંથી પલાયન થઈ જાય તો ભારત વિદેશીઓને માટે ‘મેવા’ સમાન નહિ પણ ‘સેવા’ કરવા સમાન બની જાય; અને સંપ તથા સત્ય દ્વારા ભારતનું ઉત્થાન થયા વગર પણ ન રહે.

સંઘમાં કેવા પ્રકારની સંગતિ હોવી જોઈએ એ બતાવવા માટે હું એક પ્રાચીન ઉદાહરણ આપું છું :—

ભારતવર્ષમાં યુધિષ્ઠિર ધર્માત્મા તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. જૈન-અજૈન બધાં એમ માને છે કે, યુધિષ્ઠિર મહાપુરુષ અને ધર્માત્મા હતા. ખીજ બાલુ દુર્યોધન પાંપાત્મા હતા. તેણે ભીમને નદીમાં પાડી દીધો હતો અને પાંડવોના ઘરમાં આગ સળગાવી દીધી હતી; છતાં પોતાના પુણ્યપ્રતાપથી પાંડવો બચી ગયા હતા. દુર્યોધને યુધિષ્ઠિરને ભુગારમાં હરાવી પાંડવોને જંગલમાં મોકલી આપ્યા હતા. પાંડવો જંગલમાં અનેક કષ્ટો ભોગવતાં હતાં. પાંડવો પોતા બળવાન હતા અને તેમને શ્રી કૃષ્ણ જેવા સલાયક હતા એટલે જે તેઓ ધારત તો દુર્યોધનને હરાવી શકતા હતા પણ યુધિષ્ઠિર કહેતા હતા કે, જે વાત જીતેલી છે તે વાતનું પાલન તો જીવના જોખમે પણ કરવું જોઈએ. દ્રૌપદી આ વિષે યુધિષ્ઠિરને ઉપાલંબ આપતા અને કહેતા કે, “ભીમ અને અર્જુન જેવા બળવાન ભાઈઓને કષ્ટમાં પાડનાર તમે જ છો. તમે તેમને કેવા ગરીબ બનાવી દીધા છે ! હું તમારી પત્ની કહેવાઈ છું છતાં જંગલમાં રહીને જંગલી અન્નથી ઉદરપૂર્તિ કરું છું તેના કારણભૂત પણ તમે જ છો.”

પત્નીદાસા આ પ્રકારની વાતો ગઈમંતી, પ્રગ્ન ઉપ પત્ની તરફ એ સ્વ.મ રિક્ત છે, પરંતુ કૌપદીની વાતોના ઉત્તરમાં યુધિષ્ઠિર કહે છે કે, " પ્રિયે ! નારાયણ જ્યારે જીવે છે ત્યારે જ તેમ જન્માય છે ! અને તો આવા કષ્ટનાં સમયે પણ જ્યાં આર્થિકો પત્નિ જ મૃત્યુ પામે છે અને તું પણ અને બધું કષ્ટ જન્માય છે. આ સમયે હું પણ મૃત્યુ પામે છું કે મારી ખરાબરી મિત્ર પણ કરી શકે નહિ. તું આ સમયને ખરાબ કહે છે, પણ હું તને પાતું છું કે, આ સમય ખરાબ છે કે ને સમય ખરાબ દેતો કે, જ્યારે તને નષ્ટ કરવા માટે તારાં બીર બેચવામાં આવનાં હતાં ! " કૌપદીએ ઉત્તર આપ્યો કે, " તે સમય તો મર્યા જ ખરાબ દેતો આ સમયે તો આપણે અગ્નિ તો ઊભે પણ તે સમયે તો અગ્નિ રહેતું પણ મુશ્કેલ હતું. તે વખતનું કુષ્મ તો મદા બચાવે હતું. " યુધિષ્ઠિર કહ્યું કે, " તો પછી તે સમયે તમારી સાજાં શેણે રાખી દેનાં તે વખતને દક્ષિણ રાખીને ત્યારે દુ વિચાર કરું છું ત્યારે આ સમય અને પ્રિય સાગે છે. અને આ સમય એટલા માટે ખરાબ લાગતો નથી કે, આ સમયે ધર્મનું પાલન થાય છે. તમે આ સમયની વારંવાર નિંદા કરો છો પણ જરા વિચાર કરો કે, કોઈ પ્રકારનો અપરાધ ન કરવા છતાં પણ ધર્મના પાલનને માટે અત્યારે આપણને મોટો સહેવાં પડે છે એથી વિશેષ બીજો આનંદ કયો હોઈ શકે ! "

યુધિષ્ઠિર તથા તેનાં ભાઈઓ વગેરે આ પ્રમાણે જંગલમાં કપે સહી રવા હતાં છતાં તેઓ દુર્યોધનની આંખમાં કષ્ટાની માફક ખટકતા હતા. દુર્યોધને વિચાર્યું કે, આ સમયે પાંડવો અસહાય છે, એટલા માટે જો હું સેના લઈ જઈને તેમને નષ્ટ કરી નાખું તો સહાને માટે ઝગડો જ મટી જાય ! આ પ્રમાણે વિચાર કરી દુર્યોધન ગોકુલ જોવાના બહાને સેના લઈને નીકળ્યો. તેની છત્રા તો પાંડવોને નષ્ટ કરવાની હતી પરંતુ પ્રકટમાં તેણે ગોકુલ જોવાનું બહાનું કાઢ્યું હતું.

પહેલાનાં રાત્રીઓ પણ ગોકુલ રાખતા હતા અને આવકા પણ ગોકુલ રાખતા હતા. આનંદ આવકના વર્ણનમાં તેને ત્યાં દાથી-ધોડા કે મોટરો હતી એવું વણ નોવામાં આવતું નથી પણ તેને ત્યાં ગાયો હતી એવું વર્ણન તો નોવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે પહેલાનાં સોડા ગાયોની રક્ષા કરતા હતા; પરંતુ આજનાં સોડાએ જાણે ગોકુલનને હલકું કામ માની લીધું હોય એમ નોવામાં આવે છે. આજે ગાયોને મારી નાંખવામાં આવે છે એમ કહેવામાં આવે છે પરંતુ આ વિષે કોડા વિચાર કરવામાં આવે તો એનું પ્રધાન કારણ દિન-દુર્યોધને ગાયોનાં આદર કરવા છોડી દીધો છે એ જ જાણવામાં આવે. મોટર પેટ્રોલ ખાય છે એ તો સડન ધર્મ શકે છે પરંતુ ગાય ધાય ખાય એ સડન ધર્મ રાકતું નથી.

દુર્યોધનના હૃદયમાં તો પાંડવોનો નાશ કરવાની ભાવના હતી પરંતુ તે ગોકુલનું નિરી-સજી કરવાના બહાને સેનાસક્ત નીકળ્યો હતો. માર્ગમાં દુર્યોધન સેનાસક્ત ગન્ધર્વના આગમાં જાન્યો અને તે કારણે દુર્યોધન અને ગન્ધર્વ વચ્ચે લડાઈ થઈ ગઈ. ગન્ધર્વ ખજાનાન હતા એટલે તેણે બધાંને છતી લીધા અને દુર્યોધનને છત્રી પકડી બાંધી દીધો. આ બધાં સમાચાર દુર્યોધનના એક દુતે પાંચે પાંડવોને તથા કૌપદીને પહોંચ્યા.

આ સમાચાર સાંભળી બીમ, અર્જુન અને કૌપદી કહેવા લાગ્યા કે, એ બધું સારું કહ્યું કે, દુર્યોધનને પકડીને બાંધવામાં આવ્યો. તે કુષ્ટ નેતું કર્યું તેનું તેને કળ મળ્યું, દુર્યોધન

ખરાબ વિચારથી જ આવી રહ્યો હતો અને તેને પાંચવાને કટ પચ વાળું આપ્યું હતું અને તેને ગંધર્વના રાજ્યમાં કેદ કરવામાં આવ્યો છે એ સમાચાર સાંભળતાં જ યુધિષ્ઠિર બીમ તથા અર્જુન વગેરેને કહેવા લાગ્યા કે, “ભાઈઓ! તમે દુર્યોધન પકડાઈ જાવો તો થાઓ છો અને તે પકડાઈ ગયો એ બહુ સારું થયું એમ કહ્યો છો.” પણ એમ કહેવું એ આપણને શોભતું નથી. હે! અર્જુન! જે તને મારી ઉપર વિશ્વાસ મેળવે તે હું જે કાંઈ કહું તે પ્રમાણે તું કર. ” અર્જુને કહ્યું કે, “આપ ઉપર મને પૂર્વે વિશ્વાસ છે એટલા માટે આપ જે પ્રમાણે કહો તે પ્રમાણે કરવાને માટે હું તૈયાર છું.” યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, “ભાઈ કૌરવોની સાથે આપણે ઝગડો થાય ત્યારે એક બાજુ તેઓ શો છે અને બીજી બાજુ આપણે પાંચ છીએ; પણ ભાઈ બીજી કાંઈની સાથે ઝગડો બીજો થાય ત્યારે આપણે એકસો પાંચ જણા છીએ. ભાઈ ત્રીજી વ્યક્તિની સાથે આપણે ઝગડો થાય ત્યારે આપણે બધાએ સાથે મળી જઈને એકસો પાંચ બની જઈને બેઠીએ. દુર્યોધન ગમે તેવો હોય પણ આખરે તે આપણો ભાઈ જ છે. આપણામાં પુરુષાર્થ હોવા છતાં આપણા ભાઈને બીજો કાંઈ બાંધી રાખે એ કેટલું બધું અનુચિત છે? એટલા માટે બે તમારામાં પુરુષાર્થ હોય તો તમે જઈને દુર્યોધનને ગંધર્વના બંધનમાંથી મુક્ત કરી આવો.”

ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિરે ભારતવર્ષને વારસામાં આવી હિતબુદ્ધિ આપી છે પણ આજે એ હિતબુદ્ધિને કેવી રીતે ભૂલી જવામાં આવી છે અને આજે કેવી વિકટ પરિસ્થિતિ બની ચલા પામી છે એ જુઓ. કાંઈ બહારની ત્રીજી વ્યક્તિ બધાને દબાવતી હોય તો ભલે દબાવે, પણ હિન્દુ, મુસલમાન, જૈન-વૈશ્ણવ કે જૈનો પરસ્પર શાન્તિથી રહી શકતા નથી. પણ યુધિષ્ઠિર કહે છે કે, પોતાનો ભાઈ પોતાની ઉપર ભલે લાખો લુહો ગુન્ગરતો હોય પણ બે તે ભાઈ ત્રીજી વ્યક્તિદ્વારા દબાવે હોય કે પીડાવે હોય તો તેને પીડામુક્ત કરવો એ ભાઈનો ધર્મ છે.

અર્જુન પહેલાં એમ કહેતો હતો કે, દુર્યોધન ગંધર્વના હાથે પકડાઈ ગયો એ બહુ સારું થયું પણ યુધિષ્ઠિરની આજ્ઞા થતાં જ તે ગંધર્વની પાસે ગયો અને દુર્યોધનને બંધનમુક્ત કરવા માટે તેને કહ્યું. આ સાંભળી ગંધર્વે અર્જુનને કહ્યું કે, “મિત્ર! તમે આ શું કરી રહ્યા છો? વિચારો તો ખરા કે, આ દુર્યોધન દુષ્ટ છે અને તમને લોકોને મારવા માટે જ તે આવી રહ્યો હતો. એવી અવસ્થામાં મેં તેને પકડીને બાંધી લીધો તો એમાં મેં શું ખોટું કર્યું? માટે તમે ઘેર જાઓ અને તેને છોડવાના પ્રપંચમાં તમે પડો નહિ.” અર્જુને ઉત્તર આપ્યો કે “દુર્યોધન ભલે ગમે તેવો હોય પણ આખરે તે અમારો ભાઈ જ છે એટલા માટે તમારે તેને બંધનમુક્ત કરવો જ પડશે.”

અર્જુન, ભાઈની રક્ષાને માટે તો આ પ્રમાણે કહે છે પણ તમે લોકો ભાઈ-ભાઈ વચ્ચે કોર્ટમાં કેસ તો લડતા નથીને? કદાચ કોર્ટ એમ કહે કે, અમારો ભાઈ બહુ જ ખરાબ છે તો એને એ જ દહી શકાય કે, તમારો ભાઈ ગમે તેવો ખરાબ હોય પણ તે દુર્યોધન જેવો તો ખરાબ નથીને? ભાઈ યુધિષ્ઠિરે દુર્યોધન જેવા પિત્રાઈ ભાઈને માટે આટલી ક્ષમા અને સહનશીલતાનો પરિચય આપ્યો તો તમે તમારા ભાઈ પ્રત્યે એવી ક્ષમા કે સહનશીલતાનો પરિચય આપી ન શકો? પણ તમારામાં ભાઈ પ્રત્યે એવી ક્ષમા અને સહનશીલતા નથી અને એ કારણે જ તમે ભાઈ સામે કોર્ટમાં દાવો માંડો છો! અર્જુન,

બીજા તથા ત્રીજી એ ત્રણ દુર્ગોપનના મળ્યા પિરુદ્દ દવાઃ હતાં યુધિષ્ઠિરના વગલ ઉપર તેઓને આપેા દદ વિશ્વાસ હતો, તો તમને બદલવાનાં વચ્ચો ઉપર કેટલો બધો વિશ્વાસ દેતો. જોઈએ! બદલાવ કરે છે કે, ગિરોત્તેજ કરનાર વેરી પણ મિત્ર જ છે. કાઈ કાઈને! શિરોત્તેજ કરી શકેના નથી પણ આત્મા જ શિરોત્તેજ કરી શકે છે એટલા માટે આત્મા જ વેરી છે.

અર્જુને ગંધર્વને કહ્યું કે, "કાંતે તું અમારા દિનનો વાન કહેતો દેા તો પણ મારા બાઈની વાન આગળ દું નારી વાન માની શકું નહિ. મારે તો મારા મોટાભાઈ યુધિષ્ઠિરની આજ્ઞા માથે આગલી દુર્ગોપનને નારાં બંધનમાંથી મુક્ત કરવાનો છે એટલા માટે તું જોને બંધનમુક્ત કરી દે. જો તેને એમ છોડી શકે તો ન દેા તો યુદ્ધ કર. જો તે અમારા દિલને મારે જ જોને બાંધી રાખેા દોષ તો દું જો જ કહું છું કે, જોને તું છોડી દે. મારે તેનાં કૃત્યો જોવાં નથી પણ મારે તો મારા બાઈની આજ્ઞાનું પાલન કરવું છે. એટલા માટે તું જોને છોડી દે."

આખરે અર્જુન દુર્ગોપનને છોડાવી લાગ્યો. યુધિષ્ઠિર અર્જુન ઉપર ધણા પ્રસન્ન થયા અને કહેવા લાગ્યા કે, "તું મારો સાચો ભાઈ છે. તેમજે દ્રીપદીને કહ્યું કે, જુઓ! આ જંગલમાં પશુ કેવું મંગલ છે." આ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિર જંગલમાં અને સંકટના સમયે પશુ ધર્મનું પાલન કરું હતું પશુ આ ઉપરથી તમે તમારા વિષે જુઓ કે, તમે ઉપાશ્રયમાં ધર્મનું પાલન કરવા માટે આવો છો કે તમારા અભિમાનને પોષવાને માટે આવો છો! ધર્મસ્થાનમાં પણ મૂર્ખતા પહેલાં 'નિરસદિ-નિરસદિ' કરીને અભિમાન ક્રોધ આદિના નિષેધ કરવો જોઈએ પશુ જો અભિમાનાદિના નિષેધ કર્યા વિના ધર્મસ્થાનમાં આવો તો તમે હજી ધર્મતત્ત્વથી દૂર છો. એમ જ કહેવું જોઈએ.

બીજે યુધિષ્ઠિરને કહ્યું કે, "દુર્ગોપન ગંધર્વના હાથે બંધાઈ જવાથી તો અમે પ્રસન્ન થયા હતાં. જો તમે ન હોત તો અમે આ પાપમાં જ પડ્યા રહેત." બીજાનું આ કથન સાંભળી યુધિષ્ઠિરે જવાબ આપ્યો કે, "જો તો ઠીક છે, પરંતુ અર્જુન જેવા ભાઈ ન હોત તો મારી આજ્ઞા કેમ માનત?"

તમે પશુ હલસથ છો. તમારામાં પશુ આ પ્રકારનું પાપ આવતું સંભવિત છે છતાં આજાને શિરોધાર્ય કરવાનું તો તમારે પશુ જ્ઞાન રાખવું જોઈએ. ભગવાનની આજ્ઞા છે કે, બધાને મિત્ર સમાન માને; પોતાના અપરાધની ક્ષમા માગી અને બીજાના અપરાધોને ક્ષમા આપેા. આ આજ્ઞાનું પાલન કરવામાં જોવી 'પોલીસી' તો ઉપયોગ કરવો ન જોઈએ કે, જેમની સાથે લડાઈ-ઝગડા દર્શા દોષ તેમની તો ક્ષમા ન માંગેા, અને બીજાની સાથે કેવળ વ્યવહારની ખાતર ક્ષમા માંગેા. સાચી ક્ષમા માંગવાનો અને ક્ષમા આપવાનો આ સાચો માર્ગ નથી. શત્રુ કે મિત્ર બધાં પ્રત્યે ક્ષમાભાવ રાખવો એ જ મહાવીર ભગવાનનો મહામાર્ગ છે. ભગવાનના આ માર્ગે સાધ્યો તો તેમાં તમારું કલ્યાણ રહેલું છે. જ્ઞાને યુધિષ્ઠિર તો રહ્યા નથી પણ તેમજે કહેલી વાત તો રહી ગઈ છે. જો વાનને તમે પશુ જ્ઞાનમાં રાખેા અને તેને વર્તનમાં ઉતારો. ધર્મની વાત કહેવામાં અને વર્તનમાં ઉતારવામાં થલું અંતર રહેલું છે. જો ધર્મને વર્તનમાં ઉતારો તો તમને ખબર પડે કે, ધર્મમાં કેવી અને કેટલી શક્તિ રહેલી છે! આ જ પ્રમાણે સંપત્તિ જળ મંગલિન કરી આચરણમાં ઉતારવામાં આવે તો જો

વ્યાખ્યાન: સંવત ૧૯૬૩ ચિત્રાવદ ૧૫ મે ૧૯૫૭

પ્રાર્થના

શ્રી મુનિશુવન ભગવાન, હિન્દુવાદ એ નવજીવિત્વે.

તરણ તારણ પ્રભુ મો ભગ્ની, ઉન્નત ગિત સમજ મિત્યભેદ

શ્રી મુનિશુવન ભગવાન, હિન્દુવાદ

ચિત્રાવદ ૧૫ મે ૧૯૫૭

શ્રી મુનિશુવનનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના કરતી વખતે જમણા હાથમાં હૃદય અને જમણા પાંચાળમાં કૌંભ છે. આ પ્રાર્થનામાં બતાવવામાં આવ્યું છે, મુખના આગળ એ મુખના આગળે પૂજ્ય સર્વજ્ઞ છે. પશ્ચિમ જે ભક્ત તે મુખના આગળે પોતાના હૃદયમાં સમાન આવે છે અને પોતે તરુન બની નાથ છે તે જ પોતાના આત્માનું કથાન સારી રીતે છે. પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવા માટે કયા ભાવોની આવશ્યકતા છે એ જાણની સૂચના કરતાં આ પ્રાર્થનામાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, પ્રાર્થાએ પરમાત્માને ઉત્કૃષ્ટ માની પોતાના હૃદયમાં દીનતા પ્રગટ કરતી જોઈએ. આ ઉપરાંત કદાચ કોઈ એમ કહે કે, પોતાનામાં દીનતા પ્રગટ કરતી એ નો આત્માનું અપમાન કરવા સમાન છે. તો આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જવાબમાં છે, પરમાત્માની સમક્ષ પોતાનાં દોષોને પ્રગટ કરતાં દીનતા લાવવી એમાં આત્માનું અપમાન નહિ પણ સન્માન છે. અપરાધો કરતી વખતે હૃદયમાં સંતાપ પેદા થયો નહિ તો પછી અપરાધોને પરમાત્માની સમક્ષ પ્રગટ કરવામાં સંતાપ શા માટે થયો જોઈએ? માટે સંતાપ નહિ કરતા પોતાનાં દોષોની વિશુદ્ધિ કરવા માટે પરમાત્માની સમક્ષ પોતાના દોષો નમ્ર સ્વરૂપમાં પ્રગટ કરશે તો પોતાના હૃદયમાં દીનતા પ્રગટ થયા વિના પણ નહિ રહે! એટલા જ માટે ભક્તજનો પોતાનાં દોષોને પરમાત્મા સમક્ષ પ્રગટ કરતાં કહે છે કે:—

હું અપરાધી અનાદિનો, જનમ-જનમ શુન્દા ક્રિયા ભરપૂર કે;

લૂંટિયા પ્રાણ છઃશયના, સેવિયાં પાપ અઢારહ કર કે.

ભક્ત કહે છે કે, હે! પ્રભો! બીજા કોઈ તો અન્યગતાં પાપનું સેવન કરતાં હશે પણ મેં તો જાણી જોઈને પાપોનું સેવન કર્યું છે. આથી વિશેષ બીજા અપરાધ કયો હોઈ શકે? જે પ્રમાણે રાગી પોતાના જ રાગને ભયંકર માને અને એમ કહે છે કે, “મારા જેવો બીજા કોણ રાગી હશે? આ જ પ્રમાણે ભક્તજન પણ પોતાના અપરાધને જ મોટો અપરાધ માને છે અને એમ કહે છે કે, “મારા જેવો બીજા કોણ અપરાધી હશે? હું મહાત્મ અપરાધી છું એટલા માટે હે! પ્રભો! હવે હું તારા શરણે આવ્યો છું. મારું કલ્યાણ કર.” આ પ્રમાણે હૃદયપૂર્વક જો પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં આવે તો આત્માનો પાપરૂપી રાગ જરૂર મરી નાથ; પણ એટલું ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે, પરમાત્માની પ્રાર્થના બતાવતી હોવી ન જોઈએ. આ પ્રમાણે માત્ર કહેવું એટલું જ મારું કામ છે. કારણ કે, મારો અધિકાર મારા આત્મા ઉપર જ છે, બીજાના આત્મા ઉપર મારો અધિકાર નથી. એટલા માટે જે કહેવા પ્રમાણે કરશે તે જ પોતાનું કલ્યાણ કરી શકશે. હું તે પ્રમાણે કરીશ તો મારા આત્માનું કલ્યાણ થશે અને તમે તે પ્રમાણે કરશો તો તમારા આત્માનું કલ્યાણ થશે.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-પરેલો બોલ.

તમે આ જ વાત શાસ્ત્રદ્વારા કરું છું. આત્માનું હૃદયમાં કરવા માટે ભગવાને શાસ્ત્રમાં સર્વગમાં પરાક્રમ કરવાનું કહ્યું છે. મોક્ષની અભિલાષા કરવી એનું નામ 'ચરિત્ર' છે. જો તમે આ ભગવંત્સારનાં શબ્દોનું સ્વરૂપ સમજ્યા દર્શો અને એ જાણોમાંથી મુક્ત થઈ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની હઠિયા ધર્મ દર્શો તો નમાશામાં 'ચરિત્ર' સ્વરૂપ જનમન થશે. જ્યાંથી 'ચરિત્ર' જનમન થશે ત્યાંથી મોક્ષે જવાની વાતો કેરવ વાતો જ રહે છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

વાયાપિચિચિચેત્તેજ, ભવામાનેતિ અપ્પયં । ૩૦ ૬-૧

અર્થાત્-જ્યાંથી સર્વેજ જનમન થશે ત્યાંથી ત્યાંથી વાણીના વિગતસદાશ જ આત્માને આશાસન આપતું પડે છે અને મોટી મોટી વાતોદારા આપવામાં આવેલા આશાસનથી આત્માને સતોષ કેમ થઈ શકે ! એટલા માટે શાસ્ત્રની વાણીને જીવનમાં વણીને સર્વેજને જનમન કરે! અર્થાત્ મોક્ષની અભિલાષાને હૃદયમાં જીવવી કરે.

મોક્ષની અભિલાષા કરવી એનું નામ ચરિત્ર છે એ તો જાણ્યું, પણ ચરિત્રનું કળ શું છે ! એ અત્રે જાણવાનું છે. એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું છે કે, સર્વેજદારા અનુત્તર અર્થાત્ પ્રધાન ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા પેદા થાય છે. પ્રધાન ધર્મ મોક્ષધર્મ છે કારણ કે મોક્ષ સિવાય બીજી કોઈ અનુત્તર વસ્તુ નથી. મોક્ષ જ પરમ પુરુષાર્થ તરીકે જાણખાય છે. ચાર યુગયોગમાં મોક્ષ પુરુષાર્થ અનુત્તર છે. સર્વેજદારા એ મોક્ષધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા પેદા થાય છે. જ્યારે મોક્ષધર્મ ઉપર દૃઢ શ્રદ્ધા પેદા થાય છે ત્યારે મોક્ષધર્મની સાથે સંસારની બધી વસ્તુઓ ઘુમ્મટ લાગે એ સ્વાભાવિક છે.

તમે એ તો સારી રીતે જાણો જ છો કે, એક રૂપિયાની સાથે એક આનાની કીંમત કેટલી હોય છે ! તમને જો એક આનાના બદલામાં એક રૂપિયો મળતો હોય તો તમે એક આનાનો ત્યાગ કરવા તૈયાર થઈ જશો કે નહિ ! અને એક ચિની મળતી હોય તો એક રૂપિયાને, હીરા મળતો હોય તો એક ચિનીને અને ચિન્તામણિ રત્ન મળતું હોય તો એક હીરાનો ત્યાગ કરવા તમે તૈયાર થઈ જશો કે નહિ ! જો પ્રશ્ન એક રૂપિયાના બદલામાં એક આનો, એક ચિનીના બદલામાં એક રૂપિયો, એક હીરાના બદલામાં એક ચિની અને એક ચિન્તામણિ રત્નના બદલામાં એક હીરાના ત્યાગ માટે તૈયાર થઈ જાઓ છો, તે જ પ્રમાણે અનુત્તર મોક્ષધર્મના બદલામાં તમે સંસારની બધી ચીજોનો ત્યાગ કરવા તૈયાર થઈ જશો. આ ત્યાગ કરવા પાછળ પણ શ્રદ્ધા કામ કરી રહી છે. જો તમને એક આના કરતાં એક રૂપિયાની કીંમત વધારે છે એવી દૃઢ શ્રદ્ધા હશે તો જ તમે એક આનાનો ત્યાગ કરી શકશો, અન્યથા નહિ; તે જ પ્રમાણે જો તમને મોક્ષધર્મ અનુત્તર છે, અર્થાત્ મોક્ષધર્મ કરતાં બીજી કોઈ વસ્તુ પ્રધાન નથી એવી તમને દૃઢ શ્રદ્ધા હશે તો જ તમે સંસારની વસ્તુઓનો ત્યાગ કરી શકશો, અન્યથા સાંસારિક પ્રલોભનોમાંથી છૂટવું બદ જ મુશ્કેલ છે. મોક્ષધર્મ ઉપર દૃઢ શ્રદ્ધા હોય તો જ સાંસારિક પ્રલોભનો ઉપર વિજય મેળવી શકાય અને તેમાંથી મુક્ત થઈ શકાય.

જો ભવબંધનોમાંથી મુક્ત કરે, પરત્વમાંથી મુક્ત કરી સ્વતંત્રતાને પ્રાપ્ત કરાવે અને પતિનાવરણમાંથી બહાર કાઢી ઉજળ જનાવે તે જ અનુત્તર ધર્મ છે. ધર્મની સાથે અનુત્તર

અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભનું જોર રહે છે ત્યાંસુધી ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા પણ પેદા થતી નથી અને ત્યારે ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા પેદા થશે ત્યારે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ પણ નાશ પામશે અથવા અલ્પ પ્રમાણમાં રહેશે. દ્વંદ્વ કોઈ ઉપર ક્રોધ પેદા થશે તો તે ક્રોધ યોદ્ધાવારમાં શાન્ત થઈ જશે અને પછી હૃદય સ્વચ્છ બની જશે. અનુભવ ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા પેદા થશે અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભ રહેવા પામતાં નથી અને ત્યારે કોઈ દેવ-દાનવ ધર્મથી વિચલિત કરવા આડે તો તેઓ દ્વંદ્વધર્મીને વિચલિત કરી શકતા નથી. આવા દ્વંદ્વધર્મીને કોઈ એમ કહે કે, 'આ કોષી છે કે માની છે કારણ કે તે બમારી વાત માનશે નથી' તો સાચો દ્વંદ્વધર્મી આ પ્રકારના કથન ઉપર કોઈ ધ્યાન આપતો નથી, તેમ પોતાના ધર્મથી વિચલિત પણ થતો નથી; જે પ્રમાણે મજાકનો રંગ એવો પોદો માનવામાં આવે છે કે તે રંગ ઉપર બીજો રંગ ચડી શકતો નથી, તે જ પ્રમાણે દ્વંદ્વધર્મી ઉપર ધર્મનો રંગ એવો પોદો રહે છે કે, તેની ઉપર પાપનો રંગ કોઈ પણ પ્રકારે ચડી શકતો નથી.

શાસ્ત્રમાં આવા દ્વંદ્વધર્મીનાં અનેક ઉદાહરણો મળી આવે છે અને કથાસાહિત્યમાં પણ એવાં અનેક ઉદાહરણો જોવામાં અને સાંભળવામાં આવે છે. જેમકે એક બાલુ તો સીતા હતી અને બીજી બાલુ રાવણ હતો. બન્ને જણા પોતપોતાની વાત ઉપર દૃઢ હતા. રાવણને તેના બાઈ વિભીષણે તથા તેની પત્ની મંદોદરીએ પણ ધણો સમજાવ્યો હતો; અને સીતાને પણ રાવણે સમજાવવામાં કોઈ પ્રકારની ખામી રાખી ન હતી, છતાં બન્ને પોતપોતાની વાત ઉપર અડોલ રહ્યા હતા. આવી દશામાં બન્નેમાંથી કોને પાપી અને કોને ધર્મી કહેવા જોઈએ ? તમે સીતાને જ દ્વંદ્વધર્મી કહેશો, પણ તમે તમારા વિષે પણ જુઓ કે, તમે શું કરો છો ? આને બીજી વાતો ઉપરથી બલે તમે વિચલિત ન થાઓ પણ ધર્મથી તો પહેલાં જ વિચલિત થઈ જાઓ છો !

એક કવિએ કહ્યું છે કે, સીતાની પાસે દીવાસળી ન હતી, નહિ તો તે રાવણને ત્યાં દુઃખ ભોગવત નહિ. સીતા બળી, મરી જવાને માટે આગને આદતી હતી પણ તેને આગ મળી નહિ, અને તે કારણે જ તેને કપટ ભોગવવા પડ્યાં. આને તો દીવાસળીનો પ્રચાર છે પણ તે વખતે તેનો પ્રચાર ન હતો. આ કારણે સીતાનો સમય ખરાબ હતો કે આગનો સમય ખરાબ છે ? પહેલાંના લોકો ધરમાં આગ રાખતા હતા અને આગને સજાવાવાને માટે ચક્રમ્હ રાખતાં હતાં. આને તો દીવાસળીનો પ્રચાર સારો થયેલ છે. આ વાતને દૃષ્ટિમાં રાખી કયા જમાનાને સારો કહી શકાય ? પહેલાંના જમાનાને સારો કહેવો જોઈએ કે આગના જમાનાને ?

જો સીતાને દીવાસળી મળી જતી અને તે દ્વારા તે બગી મળતી તે; તેનું મદત્ત જે આને છે તે મદત્ત રહેવા ન પામત. એટલા માટે સીતાની પાસે દીવાસળી ન હતી એ સાચું થયું કે ખરાબ ? જો તે સાચું થયું એમ તમે માનતા હો તો એમ માનવું જોઈએ કે, જે જમાનામાં દીવાસળી ન હતી તે જમાનો ખરાબ ન હતો કંઈ તમે આ જમાના વિષે જુઓ કે, આગનો જમાનો કેવો છે ?

આને તમે નહીન જાણો ઉપર તો મુજબ જાણી શકા છે. પરંતુ આ નહીન જાણે દ્વારા તમારા માનિત્વનું રક્ષણ થઈ રહ્યું છે કે અજ્ઞાન થઈ રહ્યું છે તે જુઓ. આને તે લોકો નહીન જાણેના પ્રસંગનામાં પડી જાય છે પણ સીતાના જેવું કશુંકું દેવજનું અગમ્ય

$$2^1 3^1 4^1 5^1 6^1 7^1 8^1 9^1 10^1 11^1 12^1 13^1 14^1 15^1 16^1 17^1 18^1 19^1 20^1 21^1 22^1 23^1 24^1 25^1 26^1 27^1 28^1 29^1 30^1 31^1 32^1 33^1 34^1 35^1 36^1 37^1 38^1 39^1 40^1 41^1 42^1 43^1 44^1 45^1 46^1 47^1 48^1 49^1 50^1 51^1 52^1 53^1 54^1 55^1 56^1 57^1 58^1 59^1 60^1 61^1 62^1 63^1 64^1 65^1 66^1 67^1 68^1 69^1 70^1 71^1 72^1 73^1 74^1 75^1 76^1 77^1 78^1 79^1 80^1 81^1 82^1 83^1 84^1 85^1 86^1 87^1 88^1 89^1 90^1 91^1 92^1 93^1 94^1 95^1 96^1 97^1 98^1 99^1 100^1$$
[illegible]

આને પાપ એવું જોવામાં આવે છે કે, જે પોતે શુભ કામ કરે ત્યાં તે, કામી કે દિશર તરીકે તેની પ્રમાણે કામ કરવામાં આવે છે એવું અનુદેશના કથામાં આવે છે. જે પ્રમાણે શુભ કામની સ્તરિયા કરવામાં આવે છે તે પ્રમાણે જો કિતાબી પાપોની સ્તરિયા કરવામાં આવે છે કે તે તરિક, તે પછી પરમાત્માને એવો દેવ જેમ આવતામાં આવે છે કે, પરમાત્મા અમને તારના તરીકે ઈશિત ને, એ છે કે, પાપ કે શુભ કામને પ્રગટ કરવામાં ન આવે, અને પાપ કે અશુભ કામને પ્રગટ કરવામાં આવે; પણ આને ને એથી મેલતું જોવામાં આવે છે કે, શુભ કામને ને, પ્રગટ કરવામાં આવે છે અને પાપમાં પાપોને દયાવી કે છુપાવી રાખવામાં આવે છે. પાપને શા માટે છુપાવતાં જોઈએ અને પાપને શા માટે પ્રગટ કરવું નિર્ભરે આ વાન તમને એક સામાન્ય વિદ્યાર્જનદાતા સમજવું મું.

માનો કે, તમે જંગલમાં જઈ રહ્યા છો. ત્યાં રસ્તામાં તમને ઝાડો મળ્યા. હવે તમે ઝોડાથી બચાવવા માટે કીમતી ચીજોને છુપાવશો કે નાકી-ખરાબ ચીજોને છુપાવશો ? આ વિષે તમે એમજ કહેશો કે, કીમતી ચીજોને જ છુપાવવી નિર્ધાર્યો. હવે ધર્મ અને પાપ એ બન્ને વસ્તુઓમાં કીમતી શું છે ? ધર્મ છે કે પાપ ? જો ધર્મ કીમતી છે એમ તમે માનતા હો તો ધર્મને છુપાવો અને પાપને પ્રગટ કરો ! ત્યારે તમે પાપને પ્રગટ કરશો ત્યારે તમારામાં કેવી નમ્રતા આવી જશે ? તમે ધર્મ કે શુભ કાર્યોના નિર્ણય તો બદલી કરી શકતા નથી પણ પાપનો નિર્ણય તો તમે કરી શકો છો. જો તમે પાપને દેવ, ગુરુ અને ધર્મની સાક્ષીએ પ્રગટ કરશો તો તમારામાં દીનતા આવશે; અને વાસ્તવમાં ત્યારે તમે સાચા દીન બનશો ત્યારે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાને પણ યોગ્ય બની શકશો. જો તમે તમારામાં દીનતા પ્રગટ કરી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાને યોગ્ય બનવા ચાહતા હો તો પરમાત્મા પ્રત્યે એવી પ્રાર્થના કરો કે :—

શ્રી ગુનિગુણ આદ્યા, દીનદયાળ દેવાનણા દેવે,
તરણ તારણ પ્રભુ તો બાળી, ઉદ્ધવણ ચિત્ત ચમરું નિત્યમેવે.

પરમાત્માને દીનદયાળ કહેવામાં આવે છે તો દીનદયાળની દયા પ્રાપ્ત કરવા માટે બહુ દીન બનવું જ નેઈએ. જ્યારે દીનદયાળ પરમાત્માની શમણ 'દીન' બનવામાં આવે ત્યારે શું હૃદયમાં આદ્યાર કે અભિમાન નહીં રહે અર્થાત્ પરમાત્માની સમગ્ર જો સાચા હૃદયથી 'દીન' બનવામાં આવે તો સર્વતાનુભંધી કોષ, માન, માયા તથા લોભ ટકી શકે નહિ એટલા માટે કોષાદિ કષાયથી રહિત થવા માટે પોતાનાં પાપોની હૃદયપૂર્વક આલોચના કરવી જોઈએ.

આલોચના તો પાપની જ ચાલ છે. ધર્મની કાંઈ આલોચના થતી નથી; પણ આજે તો એથી ઉલટું એમ બને છે કે, ધર્મની તો આલોચના કરવામાં આવે છે અને પાપને દ્યાવવામાં તથા છુપાવવામાં આવે છે. ધર્મની આલોચના કરતી અર્થાત્ પોતાનાં શુભ કાર્યોની પોને પ્રશંસા કરાવવી અને સમાચારપત્રોમાં પોતાનું નામ આરે એમ આદ્યુ' એ શું દીનતા છે? બચવાને કણું છે કે, જો તમે આત્માનું કષ્ટાણ કરવા માહો, તો દીનતા ધારણ કરો અને દીનતાદારા હૃદયમાં રહેલા ત્રણ શસ્ત્રો કે જે હમેશાં દુઃખ આપ્યાં કરે છે, તેને બહાર ખેંચી કાઢો.

કોઈ માણસ પોતાનામાં શસ્ત્રોને તો રહેવા દે અને ઉપરથી સારાં કપડાં પહેરે તો શું તે માણસ શસ્ત્રોનાં દુઃખથી બચી શકે અરે! આ જ પ્રમાણે જે ઉપરથી તો ધર્મ કરે પણ હૃદયમાં શસ્ત્રોને રહેવા દે તો શું તે આત્માને કર્મદુઃખથી બચાવી શકે અરે! નહિ. એટલા માટે સર્વ પ્રથમ તમારા હૃદયમાંથી ત્રણેય શસ્ત્રોને દીનતાદારા બહાર ખેંચી કાઢો. હૃદયમાં દીનતા લાવવા માટે એમ વિચારો કે:—

‘જનંત હેં નિજ પાપ ઉદધિ સમ, જલસીકર સમ મુનત લરેં;

રજ સમ પર અવગુણ સુમેરુ કરિ, ગુણગિરિ સમ રજતે નિરેરેં.’

અર્થાત્—બહુ કહે છે કે, “હે! પ્રભો! મારામાં સમુદ્ર જેટલાં પાપો બરેલાં છે. મારાં એ પાપોમાંથી એક ત્રિદુ જેટલા પાપને પણ જો કોઈ પ્રકટ કરી દે તો, હું તેની સાથે બળપૂર્વક ઝગટો કરું છું; અને બીજાનાં સુમેરુ જેવાં ગુણોને હું રજકથુ સમાન ગણું છું. ત્યારે બીજાનાં રજકથુ સમાન અવગુણોને સુમેરુ સમાન ગણી તેની હું નિંદા કરું છું, એવો હું પાપી છું. આવી દશામાં હે! પ્રભો! તારી પ્રાર્થના કરવાને યોગ્ય કેમ બની શકું?”

જે બક્ષિ આ પ્રમાણે શલ્યાદી નહિ પણ અવગુણ્યાદી છે તે બક્ષિ હજી સમ-દષ્ટિપણથી દૂર છે એમ સમજવું જોઈએ. જે સમદષ્ટિ હશે તે તો એમજ કહેશે કે, મારે બીજાનાં અવગુણોની સાથે શી મંબંધ? મને તો મારાં અવગુણો જે બતાવે તેને હું ઉપકારી માનું. તમારા પગમાં જો કાંટો લાગ્યો હોય અને કોઈ બીજો માણસ તે કાંટો બહાર કાઢી આપે તો તમને સારું લાગે કે અશુભ લાગે? કદાચ તમે એમ કહો કે, પગમાં કાંટો લાગ્યો હોય અને કાંટો આપે તો તો ઠીક છે; પણ કાંટો જ લાગ્યો ન હોય અને કાંટો લાગ્યો છે એમ જો કોઈ કહે તો તો અમને અશુભ ન લાગે? આનો ઉત્તર એ છે કે, જ્યારે તમને કાંટો લાગ્યો જ નથી એમ તમે જાણો છો તો પછી તમે બીજાના કહેલા ઉપર ખ્યાન જ શા માટે આપો છો? તે વખતે તો બીજાની વાત ઉપર ખ્યાન જ આપવું ન જોઈએ. તમે

માથે સફેદ ટોપી પહેરી હોય અને ઘીએ માખુસ નમને કાળી ટોપીવાળા કહે તે શું નમને ખરાય લાગશે ? તમે તે વખતે એમ જ વિચારશો કે, મેં તો માથા ઉપર સફેદ ટોપી પહેરી છે, માટે તે માખુસ ઘીએ કાઢતે કાળી ટોપીવાળા કહે તે એમાં મારે શું ? આ પ્રમાણે વિચાર કરવો એ સમદષ્ટિપણનું લક્ષણ છે. આત્મા ન્યારે આ પ્રમાણે સમદષ્ટિના માર્ગે પ્રયાણ કરશે ત્યારે તે પોતાનું કલ્યાણ સાધી શકશે. કુટ્ટીવતા અને કુરતાતા વ્યવહારથી આત્માનું કલ્યાણ સાધી શકાતું નથી.

અનુત્તર ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા રાખનારો, ધર્મ ઉપર કેવી રીતે દૃઢ રહે છે એને માટે શાસ્ત્રમાં આવેલા *કામદેવ શ્રાવકના ચરિત્રને લુઓ. કામદેવ ઉપર પિશાચરૂપધારી દેવ કુપિત થયો હતો અને તેણે કામદેવને ઘણું જ કટુવચનો કહ્યાં હતાં. પિશાચે કહ્યું 'હતું' કે, "હું! અપત્તિયપત્તિયા ! તું તારો ધર્મ છોડી દે, નહિતો હું તને મારી નાંખીશ." પણ કામદેવ એમ વિચારતો હતો કે "આ પિશાચ મને 'ન ધ્વંષિત્વાયોગ્ય વસ્તુને ધ્વંષિતાર' તરીકે સંજોગે છે, પણ તે પોતાની સમજ પ્રમાણે શું જોઈ કહે છે ! તે પિશાચ છે એટલા માટે તેને ધર્મ ન ધ્વંષિત્વાયોગ્ય જણાય છે અને તેથી જ તે મને આ પ્રમાણે કહે છે. પરંતુ મને તો ધર્મ ધ્વંષિત્વાયોગ્ય, આદરણીય અને વાંછનીય જણાય છે તો પછી હું એના કથનથી જોઈ શા માટે માનું ? તેને ધર્મ ધ્વંષિત્વાયોગ્ય છે કે નહિ એ વાતની ખાતરી તો એ ઉપરથી થાય છે કે, એનામાં ધર્મ નથી, એટલા માટે જ તેને દેવમાંથી પિશાચરૂપ ધારણ કરવું પડ્યું છે. જો તેનામાં ધર્મ હોત તો તેને પિશાચરૂપ શા માટે ધારણ કરવું પડત ? અને દેવોને યોગ્ય આશ્ર-પણેનો ત્યાગ કરી સ્વેચ્છાએ સર્પનું ઉત્તરાસન શા માટે કરવું પડત ? આ દેવે પિશાચનું વૈકલ્પિક ધારણ કર્યું છે, અને તે એમ વિચારે છે કે, પિશાચરૂપ ધારણ કરવાથી હું તેનાથી ડરી જઈશ અને ધર્મનો ત્યાગ કરી દઈશ. અને એટલા જ માટે રત્નની માળા પહેરનાર તે દેવ આજે કાઢીડાં અને ઉંદરની માળા પહેરીને આવ્યો છે ! ધર્મ ન હોવાને કારણે તે બિચારાને કેવું ભયંકર રૂપ ધારણ કરવું પડ્યું છે ? વાસ્તવમાં ધર્મ ન હોવાને કારણે તેની દશા દયાપાત્ર બની છે."

કામદેવ શ્રાવક અઘાર કરોડ સોનામહોરો અને એંશીહજાર ગાયોનો સ્વામી હતો; છતાં તે આવી દૃઢતા રાખનારો અને સહનશીલ હતા; તો પછી અમારે સાધુઓએ કેટલી ધર્મદૃઢતા અને સહિષ્ણુતા કેળવવી જોઈએ ? અને તમારે પણ કેવા દૃઢધર્મી અને સહિષ્ણુ બનવું જોઈએ ? તેનો વિચાર કરો. જો અમારા-સાધુઓમાં-પવિત્રતા હશે તો તમારામાં પણ પવિત્રતા આવ્યા વિના રહેશે નહિ. કામદેવને ધર્મ ઉપર અટલ-અડોલ શ્રદ્ધા હતી એટલે તે પિશાચરૂપ ધારી દેવથી પણ ડગ્યો નહિ પણ તેણે જિલટો દેવને પાછો પિશાચમાંથી દેવ બનાવી દીધો.

તમારામાં ન્યારે ધર્મ ઉપર આવી શ્રદ્ધા પેદા થાય ત્યારે એમ માનવું કે, તમારામાંથી અનંતાતુર્બંધી ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભ વગેરે ક્યારે નીકળી ગયાં છે અને તમારામાં ધર્મશ્રદ્ધા તથા સંવેગ જીવંત અને જાગ્રત બન્યાં છે. તમને જીવનમાં ધર્મશ્રદ્ધા અને સંવેગને મૂર્તિરૂપ આપવાનો આ શુભ અવસર મળ્યો છે, તો ધર્મશ્રદ્ધા અને સંવેગને જીવનમાં ઉતારવામાં આ માનવ જીવનનો સદુપયોગ કરો તો તેમાં તમારું કલ્યાણ જ રહેલું છે. ધર્મશ્રદ્ધા અને સંવેગને જીવનમાં કેવી રીતે ઉતારી શકાય તે માટે સતી મયજુરદાનો આદર્શ લુઓ.

મયજુરેદા ચરિત્ર-૧૦

શરીરનો બોલો બેનરમાં પજુ મીઠો રહે, તો જાને રસ દાદવા માટે જ્યારે તેને યંત્રમાં પીકવામાં આવે છે ત્યારે પજુ ને મીઠો જ રહે છે. સોનું જાને વીંટીમાં દોલ કે ખાજુમાં દોલ પજુ ને સોનું જ રહે છે. આ જ પ્રમાણે પર્યાત્મા જાને સુખમાં રહે કે દુઃખમાં રહે પજુ ને અર્ધ કેજાને ધર્માંત્મા જ રહે છે. મયજુરેદા રાજ્યની સ્વામિની હતી ત્યારે તે સુધીયા જ રહી હતી અને મેકટમાં પડી ત્યારે પજુ તે સુધીયા જ રહી હતી.

કોઈ માણસને જ્યારે સરકાર પગાર આપે છે ત્યારે તે માણસનું કર્તવ્ય છે કે, તે સરકાર પ્રતિ વિશ્વાસપાત્ર રહે. પજુ જો તે માણસ વિશ્વાસપાત્રી જાને તો એવા માણસને વિશ્વાસપાત્રી સિવાય વધારે શું કરી શકાય ? પજુ અત્રે વિચારવાનું એ છે કે, સર્વપ્રથમ વિશ્વાસપાત્ર ગ્રામી બનવું જોઈએ ! સરકારના કે ધર્મના ! જો તમે મનુષ્ય જ ન હોત પગ વાંદરા કે કોઈ પશુ હોત તો એ અવરથામાં શું સરકાર તમને પગાર આપી શકત ખરી ? તો પછી જે ધર્મ તમને આ મનુષ્ય શરીર આપેલ છે તેના પ્રતિ વિશ્વાસપાત્રી બનવું એ શું ઉચિત છે ? ધર્મ કે પ્રકૃતિની કૃપાથી આ મનુષ્ય શરીર મળેલ છે, તો એ ધર્મ કે પ્રકૃતિનો તમારા ઉપર કેટલો બધો ઉપકાર છે ? જ્યાં જો તમે ધર્મનો કે પ્રકૃતિનો ઉપકાર માનો નહિ, અને તેના પ્રતિ કૃતજ્ઞતા પ્રગટ કરે નહિ, તો તમારો એ વિશ્વાસપાત્ર છે કે નહિ ? જે કોઈ ધર્મનો કે પ્રકૃતિનો ઉપકાર જુદી જગ્યા છે તે માલિકનો ઉપકાર જુદી જગ્યા તો એમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે ?

સતી મયજુરેદાએ પોતાના પતિને મીઠાં શબ્દોમાં ધણો આર્થિક ઉપદેશ આપ્યો હતો. તેના ઉપદેશ ઉપરથી જ એ જાણી શકાય છે, તે આવિકાને યોગ્ય ૨૧ ગુણોથી યુક્ત હતી. મયજુરેદામાં અચાતા, લજ્જા, દયાળુતા, સૌમ્યદષ્ટિ, દક્ષિણ, ગુણાનુસંગ, સતકથા, દીર્ઘદર્શિતા, વિનીતતા, જાનિવંતપણું, કુલીનતા, કૃતજ્ઞતા, ધર્મશીલતા, પરહિતશુદ્ધિ, લબ્ધ લક્ષતા આદિ આવિકાનાં ગુણો જીવનમાં તાણાંચાણાંની માફક વ્યવસ્થા ગયાં હતાં. તે તો એ ગુણોની સાક્ષાત્ પ્રતિ હતી. મયજુરેદાનાં આ ગુણોમાંના એક એક ગુણનો વિસ્તાર કરવામાં આવે તો બહુ લાંબી વાત થઈ જાય એટલા માટે અત્રે સંમદરૂપે એ ગુણોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

જ્યારે મયજુરેદામાં આવિકાનાં આ ગુણો મૂર્તિમન્ત હતાં ત્યારે જ તે મદાસતી બની શકી હતી. તે આજની આવિકાઓના જેવી નામની આવિકા ન હતી પણ તે આવિકાને યોગ્ય ૨૧ ગુણોથી યુક્ત આવિકા હતી, નહિ તો યુવરાજીપદ મળતાં અભિમાન આવવું સ્વાભાવિક હતું; પણ તેને અભિમાન ન આવ્યું. મયજુરેદાનું ચરિત્ર જોઈ આજની આવિકાઓએ પણ વિચારવું જોઈએ કે, અમે જાગવાન મદાસતીની આવિકાઓ હોએ એટલા માટે અમારી ઉપર ગમે તેટલાં દણાં આવે, બલે કોઈ નિંદા કરે કે ગણો લાડે તોપણ અમારે એ બધું સમમાને સંદન કરવું જોઈએ અને ધર્મ ઉપર દબ રહેવું જોઈએ. જ્યારે આ પ્રમાણે સદિધ્યુના કેગવાય ત્યારે સમગ્રનું જોઈએ કે, અમારામાં આવિકાપણું છે.

શીસનેમ અઠ પતિજનનકા, શતીજ રખતી ધ્યાન;

પુનરતનકો જન્મ દિયા હૈ, ચન્દ્રવશ ગુણવાન. ॥ સતી ॥ ૧૩ ॥

આવી ગુણવતી મયજુરેદાએ ગુણને અનુરૂપ ગુણસંપન્ન ચન્દ્રવશ નામના કુંવરને જન્મ પજુ આપ્યો હતો અને મયજુરેદાએ ચન્દનું સ્વપ્ન જોઈ પુત્રનો જન્મ આપ્યો હતો એટલા

માટે તેનું નામ ચન્દ્રયશ પાડવામાં આવ્યું હતું. ચન્દ્રયશ ઘણો જ સુશીલ છોકરો હતો તેને નેઈ લેણી લવિષ્યને માટે અનેક શુભ આશાઓ રાખતા હતા અને કહેતા હતા કે, આ કુમાર લવિષ્યમાં જધાને આનંદ આપનારો નીવડશે. કહેવન પણ છે કે, 'પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાંથી પરખાય' વનરપતિશાસ્ત્રના અનુભવીઓનું કહેવું છે કે, જે વૃક્ષ વૃદ્ધિ પામવાનું હોય છે તેનાં પાદડાં પહેલાં કામળ હોય છે અને જેનાં પાદડાં કામળ હોય છે તે વૃક્ષને માટે એવી આશા બાંધી શકાય છે કે, વૃક્ષ દૃઢ સુસંપન્ન થશે. આ જ પ્રમાણે બાળકોનાં લક્ષણો ઉપરથી એ બાળક લવિષ્યમાં કેવો થશે ! તેનું અનુમાન કરી શકાય છે.

ચન્દ્રયશ ચન્દ્રની સમાન જધાને માટે મુખદાયી નીવડ્યો. એને કારણે તેનાં માતા-પિતાની પણ પ્રશંસા થવા લાગી. અમારા-સાધુ-સાધ્વીઓ-માટે તમે-આવકથાવિકાઓ-પણ માતાપિતાની સમાન છે. શાસ્ત્રમાં આવકાને સાધુઓને માટે અમ્માપિયા-માતાપિતા સમાન કહેલ છે; એટલું જ નહિ પણ ભાઈની સમાન પણ કહેલ છે અને અપરમાતા-ગોકની સમાન પણ કહેલ છે. હવે તમારે જે પદ ઉપર રહેવાની ઇચ્છા હોય તે પદ ઉપર રહો પણ એ તો સ્પષ્ટ છે કે, જે સાધુ કોઈ ક્ષત્રક લાગે એવી વાત કરે તો એને કારણે તમારે પણ નીચે જોવું પડશે. એટલા માટે તમારે એ સાવધાની રાખવાની આવશ્યકતા છે કે, અમારા કારણે તમારે નીચે જોવું ન પડે અને તમારા કારણે અમે બગડી ન જઈએ. માતાપિતાની અસાવધાનીને કારણે બાળકનું લવિષ્ય કેવું બગડી જાય છે અને પછી માતાપિતાએ પણ તેનો દંડ કેવી રીતે ભોગવવો પડે છે એ બતાવવા માટે એક કથા કહું છું:—

એક વિધવા ડોસીને એક પુત્ર હતો. ડોસીને તે એકનો એક પુત્ર હોવાથી ઘણો વહાલો હતો અને લવિષ્યમાં તે ઉપર ઘણી આશાઓ રાખતી હતી. તે વિચારતી હતી કે, મારા પતિના વંશમાં આ એક જ આશાનું કિરણ છે. તે છોકરો ઘણો લાડકવાયો હતો અને તેથી તેના ઉપર કોઈનો દાબ ન હતો એટલે તે સ્વચ્છન્દી જેવો બની ગયો હતો. એક દિવસ બજારમાં એક શરાર્દ બેઠો હતો તેની દુકાનેથી તે પૈસો ચોરી આવ્યો. તેણે એ પૈસો પોતાની માને આપ્યો. પૈસો છોકરાએ આપ્યો હોવાથી મા ઘણી પ્રસન્ન થઈ અને પુત્રને પૂછવા લાગી કે, વહાલા પુત્ર ! તું આ પૈસો ક્યાંથી લાવ્યો ? પુત્રે કહ્યું કે, અમુક શરાર્દને બેઠો આવી બેઠો હતો એટલે હું એની દુકાનમાંથી પૈસો ચોરી લાવ્યો. માએ કહ્યું કે, હીક કર્યું. આ પ્રમાણે કહીને માએ છોકરાને એક પતાસું આપ્યું. છોકરો બહુ ખુશ થયો અને મનમાં કહેવા લાગ્યો કે, માને મારું આ કાર્ય પસંદ પડ્યું છે એટલા જ માટે તેણીએ મને આ પુરસ્કાર આપ્યો છે. પોતાના કાર્યનો આ પ્રમાણે સત્કાર થતો નેઈ છોકરો વધારે ચીજો ચોરવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે નાની નાની ચોરીમાંથી તે મોટી મોટી ચોરી કરવા લાગ્યો.

પાપનો ઘરો ન્યારે આખો ભરાઈ જાય છે ત્યારે કુટુંબ વગર રહેતો નથી. આ લેક્ષિકાનિ અનુસાર તે છોકરો પણ એક દિવસ ચોરી કરતાં પકડાઈ ગયો. એક ચોરી પકડાઈ જવાથી બીજી ચોરી કર્યાનો ભેદ પણ ખુલ્લો થઈ ગયો. આ ઉપરથી રાત્રિ એ નિશ્ચય ઉપર આવ્યો કે, આ બાળપણથી ચોરી કરતો આવ્યો છે અને તેણે અત્યાર સુધી ચોરીનો જ ધંધો કરેલ છે. આ બંધી ચોરીઓ કરવાના અપરાધ માટે રાત્રિએ તેને ફાંસીની સજા આપી. રાત્રિધર્મચોરીઓ તેને ફાંસીના માંચડે લઈ ગયા. નગરજનો પણ આ તમાસો

આપ્યું. આ પુરસ્કારને કારણે હું ચોર બની ગયો અને આજે મને ફાંસીનો દંડ મળ્યો છે. મેં મનમાં વિચાર્યું કે, “ જ્યારે મને ચોરી કરવાનો આ દંડ મળ્યો છે તો ચોરીના ઉત્પાદક તરીકે મારી માને પણ દંડ મળવો જ નોઈએ. જો મારી માને મને શિક્ષા આપી હોત તો અને પુરસ્કાર આપ્યો ન હોત તો મારે ફાંસીએ ગયું પડત નહીં એટલા માટે માને પણ દંડ આપવો નોઈએ કે જેથી બીજાઓની મા પણ એવી ભૂલ ન કરે ” એમ ધારીને મેં માને દંડ આપ્યો છે.

છોકરાનું આ કથન સાંભળી રાજા વિચારવા લાગ્યો કે, આ છોકરાને ચોરી કરવાનું કેવું દુષ્પરિણામ આવે છે તેનું જ્ઞાન થયું છે અને તે હવે સુધરી ગયો છે. એટલા માટે હવે તેને ફાંસીએ ગડાવવો અનુચિત છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાજાએ તેને છૂટું કે, હું તારા અપરાધને કારણે તને ક્ષમા આપી શકતો ન હતો, પરંતુ હવે તારો સુધાર થઈ ગયો છે અને તું ચોરી શીખડાવવાને કારણે તારી માને પણ દંડ આપ્યો છે એટલા માટે હું તને ફાંસીનો દંડ માફ કરું છું અને તને મુક્ત કરું છું.

કહેવાનો આશય એ છે કે, તમે લોકો પણ અમારા-સાધુઓના—માબાપ છો. તમને શીખ કરવા માટે અમે લોકો પણ ચોરી કરવા લાગીએ અને તમે લોકો અમારી ચોરીને પ્રોત્સાહન આપો તો અમારે તો તેનો દંડ ભોગવવો જ પડશે પરંતુ તમારે પણ સાથે તેનો દંડ ભોગવવો પડશે. અમે બીજી ચોરી તો શું કરી શકીએ ? અમે તો કેવળ શાસ્ત્રની જ ચોરી કરી શકીએ. તમે લોકો પણ અમને તેજ-મંદી પૂછો, જન્મ-મર્ત્ય પૂછો અને સાધુઓને અથોગ્ય તથા શાસ્ત્રવિરુદ્ધ કાર્ય અમારી પાસે કરાવો તો અમારું તો પતન થશે પરંતુ સાથે સાથે તમારું પણ પતન થશે એટલા માટે સાચી માતા જે પ્રમાણે પોતાના બાળકને ચોરી કરતાં અટકાવે છે અને પ્રામાણિક બનવાનો જ ઉપદેશ આપે છે તે જ પ્રમાણે જો તમે શાસ્ત્રના કથનાનુસાર અમારા સાચા માબાપ હો તો તમે અમારા અપરાધોને પ્રોત્સાહન ન આપતાં અપરાધોને દૂર કરવાની જ પ્રેરણા આપશો. આમ કરવામાં જ અમારું પણ કલ્યાણ છે અને સાથે તમારું પણ કલ્યાણ રહેલું છે.

જ્યાજ્ઞાન : સંવત્ ૧૯૯૩ શ્રાવણ શુદ્ધ ૫ બુધવાર

પ્રાર્થના

‘ વિજયસેન ’ નૃપ, ‘ વિપ્રા ’ રાણી, નમિનાથ જિન જયો,
ઐસક ઈન્દ્ર કિયો મિલ ઉત્સવ, સુર-નર આનંદ પાયો;
સુસાની છવા, ભજ હો રે જિન ઈક્વીસવાં. ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભર ચોવીશી

શ્રી નમિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આત્માને પ્રભુમય બનાવવાનો સરળ ઉપાય, પ્રભુના ઉપદેશને માની તેમના બતાવેલાં તત્ત્વોનો સ્વીકાર કરવો એ છે. આત્મપુરુષો યથાર્થ વાત જ કહે છે. જે વીતરાગ અને

પીનકંડ છે તે જ આત્મપુરુષ છે અને એવા આત્મપુરુષોદ્ધાર કહેવામાં આવેલા વચનોમાં અત્યંત વિશેષતા હોય છે. તેઓ જે વાત કહે છે તે વાત બધા સોંકી સમજી શકે એવી સીધી-સારી અને સરસ હોય છે. આત્મવાણી આવી સાદી અને સરળ હોવા છતાં જો આત્મા મોહને કારણે આત્મવાણી ઉપર શ્રદ્ધા ન કરે અને તે દ્વારા આત્મકલ્યાણ ન સાધે તો એમાં આત્માની પોતાની જ ખામી છે. જેમકે સૂર્ય તો પોતાના મંડળદાર પ્રકાશ આપે જ છે છતાં કેટલાંક ઊલટી પ્રકૃતિનાં એવાં પ્રાણીઓ હોય છે કે જેઓ દિવસના સમયે તો જોઈ શકતાં નથી પણ રાતના સમયે જોઈ શકે છે. એમાં સૂર્યનો શો દોષ ? એ તો તેમની ઊલટી પ્રકૃતિનો જ દોષ છે. સૂર્યનો પ્રકાશ જેવો લાગભાવક અને નિર્દોષ છે તેવો પ્રકાશ બીજી કોઈ બીજો નથી. વૈજ્ઞાનિકો પણ સૂર્યના પ્રકાશની પ્રશંસા કરે છે અને કહે છે કે, સૂર્ય જ વાસ્તવમાં બધાનો સચ્ચાઈક છે.

જે પ્રમાણે સૂર્ય સ્વતંત્રરૂપે પ્રકાશ આપે છે તે જ પ્રમાણે આત્મપુરુષો પણ સ્વતંત્ર અને જનોપયોગી વાણી પ્રરૂપે છે; પણ કોઈ બંધિત મિથ્યાત્વના ઉચ્ચે આત્મવાણીની ઊલટી શ્રદ્ધા કરે તો તે તેની પ્રકૃતિનો દોષ છે. પોતાની ઊલટી પ્રકૃતિને કારણે આત્મપુરુષોની વાણીમાં કોઈ પ્રકારની અપૂર્ણતા બતાવવી એ ઠીક નથી. જો કે, આવી ઊલટી પ્રકૃતિવાળા સોંકી પણ હોય છે પણ એમને જોઈ શુદ્ધિમાન સોંકી ગણાતા નથી તેમ આત્મપુરુષોની વાણી ઉપર કોઈ પ્રકારનો સંદેહ પણ લાવતા નથી; પરંતુ તેઓ એમ વિચારે છે કે, "જે પ્રમાણે આમાચિદીપા દિવસે જોઈ શકતાં ન હોવાને કારણે અમે દિવસે જોવાનું છોડી દેતા નથી તે જ પ્રમાણે મિથ્યાત્વીઓના મિથ્યાત્વને જોઈ અમે અમારાં સમ્યક્ત્વને શામટિ છોડી દઈએ અને મિથ્યાત્વમાં પડીએ ?" તમે પણ આ પ્રમાણે વિચાર કરી આત્મવાણી ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ રાખો તો તેમાં તમારું કલ્યાણ રહેલું છે.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—પહેલો ભાગ

હવે આ જ વાત શાસ્ત્રદ્વારા કદું ધું. શાસ્ત્રવાચનમાં સમ્યક્ત્વ પરાક્રમનું અધ્યયન આવી રહ્યું છે અને તેમાં સવેગના પ્રશ્ન વિષે વિચાર આવી રહ્યો છે. સવેગનો અર્થ મોક્ષની અભિલાષા થાય છે. જોનામાં મોક્ષની અભિલાષા હશે તે કારણકાર્ણભાવને ધ્યાનમાં રાખી કાર્ણ પણ તેવું જ કરશે અર્થાત્ તે વિપરીત કાર્ણ નહિ કરે. જે મોક્ષની અભિલાષા રાખતો હશે તે વિપરીત કાર્ણ કરે જ નહીં શા માટે ? ઘઉંની ઇચ્છા રાખનાર બેકુત જો બાજરાને વાવે તો તેને પોતાની ઇચ્છાનુસાર ફળ કેવી રીતે મળી શકે ? આ જ પ્રમાણે મોક્ષથી વિપરીત કાર્ણ કરનાર મોક્ષને પ્રાપ્ત કેવી રીતે કરી શકે ? જે પ્રકારના ફળની ઇચ્છા હોય, કાર્ણ પણ તેવું જ કરવું જોઈએ.

જે પ્રમાણે સૂર્ય તો પ્રકાશ આપે છે પણ એ પ્રકાશના આધારે સૌ પોતપોતાની ઇચ્છાનુસાર કામ કરે છે, અને જે જેવું કામ કરે છે તે તેવું જ ફળ પામે છે; એ જ પ્રમાણે જ્ઞાનીઓએ તો વાગ્યોનો પ્રકાશ આપ્યો છે. હવે એ વાણીના આધારે જે અનુકૂળ કામ કરશે તેને અનુકૂળ ફળ મળશે અને જે પ્રતિકૂળ કામ કરશે તેને પ્રતિકૂળ ફળ મળશે. સૂર્યનો પ્રકાશ હોવા છતાં જો જળથી જોઈને આકાશમાં પડે તો એમાં સૂર્યના પ્રકાશનો શો દોષ ? આ જ પ્રમાણે જ્ઞાનીઓની વાણી માર્ગદર્શક હોવા છતાં કોઈ ઉન્માર્ગે નવ તો એમાં જ્ઞાનીઓની વાણીનો શો દોષ ?

કુરાનમાં પણ કહ્યું છે કે, 'હે ! મુદમ્બદ ! જે પોતે જગતનો નથી તેને હું જગતનો નથી અને જે પોતે સુધરતો નથી તેને હું સુધારતો નથી. અર્થાત્ સુધરવું કે જગડવું એ; પોતાના કાર્ય કે પોતાની ઇચ્છા ઉપર આધાર રાખે છે. આ જ પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, અપ્પા કત્તા વિકત્તા ચ અર્થાત્ આત્મા જ કર્તાકર્તા છે; ખીન્ને કોઈ આત્માને કાંઈ કરી શકતો નથી એટલા માટે પોતાના આત્માને જ સાવધાન બનાવવાની આવશ્યકતા રહે છે. આત્માને સાવધાન બનાવી બે મોક્ષને અનુકૂલ કાર્ય કરવામાં આવે તો મોક્ષ પણ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

'હે ! ભગવન ! સંવેગનું કળ શું છે ?' આ પ્રશ્ન ભગવાનને પૂછવામાં આવ્યો છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું કે, સંવેગથી અનુત્તર ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા પેદા થાય છે અને અનુત્તર ધર્મશ્રદ્ધાદ્વારા અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભનો નાશ થાય છે અને તેથી નવાં કર્મો બંધાતાં નથી; અર્થાત્ અનંતાનુબંધી ક્ષાયના ઉદયથી જે પાપ કરવામાં આવે છે તે પાપ આગળ જતાં બંધાતાં નથી કારણ કે, જેને અનુત્તર ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા પેદા થાય છે તે સમદષ્ટિ બની જાય છે અને સમદષ્ટિને માટે શાસ્ત્રમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે:-

સમ્મત્તદંસી ન કરેહ પાવં ।

—શ્રી આચારાંગ સૂત્ર

અર્થાત્—સમદષ્ટિ પાપકર્મ કરતો નથી. ચોથા ગુણસ્થાનથી લઈ ચૌદમા ગુણસ્થાન સુધીના લોકો સમદષ્ટિ માનવામાં આવે છે અને જે સમદષ્ટિ બની જાય છે તે નવાં કર્મો કરતો નથી. આ પ્રમાણે અનુત્તર ધર્મની શ્રદ્ધાથી નવાં પાપકર્મોનો બંધ થતો નથી. અનુત્તર ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા થવાથી અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભ રહેવા પામતાં નથી અને જ્યારે અનંતાનુબંધી ક્રોધાદિ ક્ષાય રહેવા પામતાં નથી ત્યારે તે કારણે તદૂપ નવાં કર્મો પણ બંધાતાં નથી; કારણ કે કારણથી જ કાર્યની ઉત્પત્તિ થાય છે. જ્યારે કારણ જ ન હોય તો કાર્ય કેવી રીતે થાય ! કારણ ન રહેવાથી કાર્ય પણ થતું નથી અર્થાત્ કારણના અભાવે કાર્ય પણ થતું નથી.

આ જ પ્રમાણે કારણથી જ મિથ્યાત્વ પેદા થાય છે અને મિથ્યાત્વ હોય છે તો જ નવાં કર્મોનો બંધ પણ થાય છે. સંસારમાં શાં કારણે મિથ્યાત્વ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એ જ કહી શકાય કે, મિથ્યાત્વનું કોઈ કારણ છે એટલે જ મિથ્યાત્વ છે. બે કારણ મરી જાય તો મિથ્યાત્વ કેમ ટકી શકે ? જેને જેલમાં જવાની ઇચ્છા નહિ હોય તે જેલમાં જવાને યોગ્ય કાર્ય પણ નહિ કરે અને બે તે જેલમાં જવાને યોગ્ય કાર્ય કરે તો તેની જેલમાં જવાની ઇચ્છા ન હોય છતાં જેલમાં જવું પડે છે. એ વાત ખીજી છે કે, કોઈ વ્યક્તિએ જેલમાં જવાને યોગ્ય કાર્ય ન કરવાં છતાં જેલમાં જવું પડે ! પણ આ પ્રમાણે સ્વેચ્છાએ જેલ જનારા લોકોને માટે જેલ, જેલ નહિ પણ મહેલ બની જાય છે અર્થાત્ તેઓ ત્યાં પણ આનંદ જ માને છે. આ પ્રમાણે કારણ હોય તો કાર્ય પણ થાય જ છે. બે કોઈ કાર્યને દૂર કરવા ચાહે છે તો તેણે કારણને દૂર કરવું જ જોઈએ. આ કથનાનુસાર જે મિથ્યાત્વને દૂર કરવા ચાહે છે તેણે મિથ્યાત્વના કારણભૂત અનંતાનુબંધી ક્રોધાદિ ક્ષાયને દૂર કરવાં જોઈએ. પણ બે તે ક્ષાયને રાખે છે તો મિથ્યાત્વ પણ રહે જ છે. બે અનંતાનુબંધી ક્ષાય ન રહે તો મિથ્યાત્વ પણ રહે નહિ.

એટલે તેણીએ પ્રથમ કામને કહ્યું કે, આ દારમાં ભારીપણું ક્યાં છે ? મેં મારા પિનાને ઘેર તો આથી ચારગણા ભારી દાર પડેલા છે. છોકરાએ કહ્યું કે, હીક, તને જો દાર ગમતો હોય અને તું તેને ઉપાડી શકતી હો તો પહેર. પણ ભારી એવી સલાહ છે કે, આ દારને તું કોઈ કોઈ દિવસે પહેરજે, રોજ પહેરીશ નહિ કારણ કે આ દાર ભારી છે અને તું નાણુક છે. પત્નીએ ઉત્તર આપ્યો કે, એમ કેમ કહેવા નથી કે દરરોજ દાર પહેરવાથી દાર ધસાઈ જશે. મેં તો તમને પહેલાં જ કહી દીધું છે કે, આથી વધારે ભારી દાર મેં મારા પિનાને ઘેર પડેલા છે. છોકરાએ કહ્યું કે, મેં તો તારી દયાવાનીને જ આ પ્રમાણે કહ્યું હતું. જો તું દારને ઉપાડી શકતી હો તો તેને દરરોજ પહેરજે. એમાં ભારી કંઈ ના નથી.

પત્ની તો દાર પહેરવા લાગી. પહેલાંના લોકો ધરતું કામ હાથે જ કરતાં હતાં; પણ આજે તો થોડા ધનવાન થયા કે ધરતું કામ હાથથી કરતું છોડી દેવામાં આવે છે અને નોકર પાસે ધરતું કામ કરાવવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે આજના લોકો પારકા પાસે કામ કરાવવામાં જ પોતાની શીર્ષતાઈ માને છે, પરંતુ પહેલાંના લોકો શીર્ષત હોવા છતાં પોતાના હાથે જ ધરતું કામ કરવામાં ગૌરવ માનતા હતા.

આ કથનાનુસાર તે વહ પચ્ચ દળતું, પાણી ભરતું વગેરે ધરનાં બધાં કામો પોતાના હાથે જ કરતી હતી. જ્યારે તે દળવા બેસતી ત્યારે તે દાર તેની છાતી સાથે અધગતો અને તેથી તેની છાતીએ લાગતું પણ હતું, પરંતુ આબૂષણ પહેરવાના લોકો તે દારને પહેરી જ રાખતી હતી. છોકરા વિચારવા લાગ્યો કે, આ પત્ની તો આબૂષણ પહેરવાના લોકોમાં દારને છોડતી નથી પરંતુ વધારે દિવસો મુખી તેને બુઝાવામાં રાખવી એ હીક નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરી, છોકરાએ રાતના સમયે સોદાના ચગદાં ઉપર ચઢાવવામાં આવેલા સોનાનાં પતરાંને જતા ઉપેડી નાંખી તે સૂઈ ગયો.

સવારે વહજે દાર પહેરવા લીધો ત્યાં તેણીએ જોયું કે, દારનું ચગદું તો લોહાનું છે. આ જોનાં જ તે જોરથી બોલી ઊઠી. 'હાથ ! મને કેવી બોંડી પાડી ! આ ક્યા વખતનું વેર લેવામાં આવ્યું !' છોકરાએ જાગીને પૂછ્યું કે, શું થયું ? પત્ની કહેવા લાગી કે, મેં એનું શું બગાડ્યું હતું કે મને આ લોહું મળ્યામાં પડેરાવ્યું ? છોકરાએ જવાબ આપ્યો કે, મેં તો તને પહેલેથી જ કહ્યું હતું કે, આ દાર બહુ ભારી છે. પત્નીએ કહ્યું કે, હું આ દારને સોદાને નહિ પણ સોનાને સમજતી હતી. છોકરાએ કહ્યું કે, શું લોહામાં ભાર હોય છે અને સોનામાં ભાર હોતો નથી ? તે તે દિવસે તો મને કહ્યું હતું કે, મેં તો આથી ચાર ગણા ભારી દાર મારે પીપર પડેલા છે અને આજે તું કહે છે કે, આટલો ભાર ઉપાડી હું મરી ગઈ. તેં આટલા દિવસ મુખી તો આ દારને ભાર છાતી ઉપર વટન કર્યો, પણ તે દિવસે મારી માએ સિલા તમા ઉપરપડેા ઉપાડવાનું કહ્યું તો તેં જવાબ આપ્યો કે, મેં મારા આપના ઘેર પચ્ચ પત્થર ઉપાડવાનું કામ કહ્યું નથી. તો હવે તું આ ઘટનાથી કંઈક સમજ અને 'હું મોટા ધરતી પુત્રી છું' એવું અજિમાન છોડી દે. હું તારા પીપરનું અજિમાન સહી થઈ નહિ તેમ મારા માનાપિનાનું અજમાન પણ સહી થઈ નહિ. હું તને દુઃખ દેવા નથી માદતો પણ એટલું જ કહેવા ચાહું છું કે, તું સમયને અજાણ અને બોલું અજિમાન કર નહિ. પત્ની કુશીન હતી એટલે તે આ ઘટના ઉપરથી અનિષ્ટને ઘટે સાવધાન થઈ ગઈ.

એટલે તેમનીએ પ્રસન્ન ચર્ચાને કર્યું કે, આ દારમાં બારીપણું ક્યાં છે ? મેં મારા પિતાને ઘેર તો આથી ચારગણા બારી દાર પહેર્યા છે. ડોકરાએ કર્યું કે, ઠીક, તને ત્ને દાર મમનો હોય અને તું તેને ઉપાડી ચકતી હો તો પડે. પણ મારી એવી સલાહ છે કે, આ દારને તું કાંઈ કાંઈ દિવસે પહેરજો, રોજ પહેરીશ નહિ કારણ કે આ દાર બારી છે અને તું નાણુક છે. પત્નીએ ઉત્તર આપ્યો કે, એમ કેમ કહેતા નથી કે દરરોજ દાર પહેરવાથી દાર પ્રસાદી થશે. મેં તો તમને પહેલાં જ કહી દીધું છે કે, આથી વધારે બારી દાર મેં મારા પિતાને ઘેર પહેર્યા છે. ડોકરાએ કર્યું કે, મેં તો તારી દવાવાનીને જ આ પ્રમાણે કર્યું હતું. જો તું દારને ઉપાડી ચકતી હો તો તેને દરરોજ પહેરજો. એમાં મારી કાંઈ ના નથી.

પત્ની તો દાર પહેરવા લાગી. પહેલાંના લોકો ધરનું કામ હાથે જ કરતાં હતાં; પણ આને તો થોડા ધનવાન થયા કે ધરનું કામ હાથથી કરવું હોડી દેવામાં આવે અને નોકર પાસે ધરનું કામ કરાવવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે આજના લોકો પારકા પાસે કામ કરાવવામાં જ પોતાની શ્રીમંતાઈ માને છે, પરંતુ પહેલાંના લોકો શ્રીમંત હોવા છતાં પોતાના હાથે જ ધરનું કામ કરવામાં મૌરવ માનતા હતા.

આ કથનાનુસાર તે વહુ પણ દળવું, પાણી બરતું વગેરે ધરનાં બધાં કામો પોતાના હાથે જ કરતી હતી. જ્યારે તે દળવા બેસતી ત્યારે તે દાર તેની છાતી સાથે અચકતો અને તેથી તેની છાતીએ લાગતું પણ હતું, પરંતુ આજુબાજુ પહેરવાના લોકો તે દારને પડેરી જ રાખતી હતી. ડોકરા વિચારવા લાગ્યો કે, આ પત્ની તો આજુબાજુ પહેરવાના લોકોમાં દારને હોડતી નથી પરંતુ વધારે દિવસો સુધી તેને ભુલાવામાં રાખવી એ ઠીક નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરી, ડોકરાએ રાતના સમયે લોહાના ચમકાં ઉપર ચકાવવામાં આવેલા સોનાનાં પતરાંને જ્યાં ઉખેડી નાંખી તે સ્પર્ધ ગયો.

સવારે વહેએ દાર પહેરવા લીધો ત્યાં તેણીએ જોયું કે, દારનું ચમકું તો લોહાનું છે. આ જોતાં જ તે જોરથી બોલી બીડી. 'હાય ! મને કેવી ભોંડી પાડી ! આ ક્યા વખતનું વૈર લેવામાં આવ્યું છે !' ડોકરાએ જાગીને પૂછ્યું કે, શું થયું ? પત્ની કહેવા લાગી કે, મેં એવું શું બગાડ્યું હતું કે મને આ લોહું ગળામાં પહેરાવ્યું ? ડોકરાએ જવાબ આપ્યો કે, મેં તો તને પહેલેથી જ કર્યું હતું કે, આ દાર બહુ બારી છે. પત્નીએ કર્યું કે, હું આ દારને લોહાનો નહિ પણ સોનાનો સમજતી હતી. ડોકરાએ કર્યું કે, શું લોહામાં બાર હોય છે અને સોનામાં બાર હોતો નથી ? તે તે દિવસે તો મને કર્યું હતું કે, મેં તો આથી ચાર ગણા બારી દાર મારે પીપર પહેર્યા છે અને આજે તું કહે છે કે, આટલો બાર ઉપાડી હું મરી ગઈ. તે આટલા દિવસ સુધી તો આ દારનો બાર છતી ઉપર વહન કર્યો, પણ તે દિવસે મારી માએ કિયા તથા ઉપરવટો ઉપાડવાનું કર્યું તો તે જવાબ આપ્યો કે, મેં મારા બાપના ઘેર પણ પીપર ઉપાડવાનું કામ કર્યું નથી. તો હવે તું આ ઘટનાથી કાંઈક સમજ અને 'હું મોટા પરી પુત્રી છું' એવું અભિમાન હોડી દે. હું તારા પીપરનું અભિમાન સહી ચકું નહિ તેમ માગ માતાપિતાનું અપમાન પણ સહી ચકું નહિ. હું તને દુઃખ દેવા નથી ચાહતો પણ એટલું જ કહેવા ચાહું છું કે, તું સમજને જોળખ અને જોડું અભિમાન કર નહિ. પત્ની કહીને હતી એટલે તે આ ઘટના ઉપરથી ભવિષ્યને માટે સાવધાન ચર્ચ ગઈ.

છતાં એકા સોનામાં રત્નને લેવાને કારણે સોનાના સાર વાન કરે છે. આ જ રીતે એક કારણદ્વારા સ્પષ્ટરૂપે સમજાવતું છે:—

એક સુખી શેઠ દત્તા તેને એક સુર્યાસ ગમે પિત્તીન પુત્ર હતો. મહાપિત્તને તે વધુ વહાલો હતો. યુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થતાં એક કપાતી કુશીન કન્યા સાથે તેને વિવાદ કરવામાં આવ્યો. વિવાદ કર્યા પછી ગૃહસંસ્કાર ગાથામાં મંત્રિયો. વહુ પુત્ર વળતું ગમ કરતી અને સાસુ-સસરા પ્રતિ વિનયપૂર્વક વર્તતી હતી પણ તેના વહાલાં 'હું' સંજ્ઞા ધરાવી કન્યા હું, મેં પીયરમાં અહીં કરતાં વધારે સુખો ભોગમાં છે' એવું અભિમાન હતું. તેના વહાલાં આ પ્રકારનું અભિમાન હતું પણ ઉપરથી તે બધાં પ્રત્યે સારો અવગાર રાખતી હતી.

એક દિવસ પિતા-પુત્ર જમવા બેસા દત્તા. તે વખતે સુર્યાસીએ પોતાની વહને કહ્યું કે, વહુ! અમુક ચીજ વાટચી છે એટલા માટે તે શિક્ષા અને ઉપરવટો આપો. વહુ વિચારવા લાગી કે, હું આવા મોટા ધરની પુત્રી છું અને મને સાસુ શિક્ષા તથા ઉપરવટો આપી આપવાનું કહે છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી વહુએ સાસુને જવાબ આપ્યો કે, "શિક્ષા તથા ઉપરવટો ઉપાડવાનું કામ તો મારા પીયર પણ કર્યું નથી." સાસુએ કહ્યું કે, "ડીક! તમે ખેસો. હું શિક્ષા તથા ઉપરવટો ઉપાડી લઉં છું." આ પ્રમાણે કહી સાસુએ શિક્ષા-ઉપરવટો પોતાના હાથે ઉપાડી લઈ વાટવાની ચીજ વાટી લીધી. સાસુએ તો આ પ્રમાણે કર્યું પણ પુત્રને પોતાની પત્નીના આ અસહભાવભર્યો વ્યવહાર મનમાં ખટક્યો. તે મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, આ પત્ની એમ કહે છે કે, મેં પીયર પણ શિક્ષા-ઉપરવટો કોઈ દિવસ ઉપાડ્યો નથી તો અહીં શા માટે ઉપાડું! તેના કહેવાને આશય એ છે કે, તેના આપનું ઘર મોડું છે અને આ ઘર નાનું છે. તેણીએ આપના મોટા ધરના અભિમાનને કારણે જ મારી માતાને અસહભાવભર્યો જવાબ આપ્યો છે. તેણીના આ અભિમાનને કોઈ પણ રીતે દૂર કરવો જોઈએ.

છોકરા સમજદાર હતો. તેણે વિચાર્યું કે, મારપીટ કરવાથી તેણીના સ્વભાવનો સુધાર થઈ શકશે નહિ. તેને તો કોઈ ઉપાયથી જ સુધારવી જોઈએ. હુદ્દિમાન એકા કોઈને સુધારવાને માટે માર-પીટનો વ્યવહાર કરતા નથી. તે છોકરાએ પણ પોતાની પત્નીને સુધારવાને માટે કોઈ બીજો ઉપાય હાથ ધરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

એક દિવસ ખજારમાં એક હાર વેચાતો તેના જોવામાં આવ્યો. છોકરાએ વિચાર્યું કે, આ હારદ્વારા પત્નીનો સુધાર કરવો જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી, તેણે હાર ખરીદી લીધો અને સોનીને બોલાવીને કહ્યું કે, આ હારની વચમાં એક મોડું ચગડું નાંખ, અને તેમાં લોહાની અડીશરી નાંખીને સોનાથી એવી રીતે મઢી દે કે જાણે તે ચગડું સોનાનું જ લાગે. સોનીએ છોકરાના કહેવા પ્રમાણે એવું જ ચગડું બનાવી હારમાં નાંખી દીધું. છોકરો તે હાર લઈને ઘેર આવ્યો.

રાતના સમયે તેણે પત્નીને કહ્યું કે, એક ચીજ તારા માટે લાવ્યો છું પણ તું નાનુંક શરીરની હોવાથી તે ચીજ તને ગમશે કે નહિ એનો વિચાર થયા કરે છે. પત્નીએ પૂછ્યું કે, તે ચીજ શું છે? છોકરાએ કહ્યું કે, તે હાર છે પણ તે બહુ ભારી છે અને તું નાનુંક શરીરવાળી છો એટલે તારાથી તે ભારી હાર ઉપડી શકશે કે કેમ એ સંકાર્પદ છે. પત્નીએ કહ્યું કે, જોવા તો દે કે તે હાર કેવો છે! છોકરાએ કહ્યું કે, તે હાર પોલી દ્રવ્યમાં મૂક્યો છે તે લઈને જો. પત્નીએ દ્રવ્યમાંથી હાર લઈને જોયો તો તેને ઘણો પસંદ પડ્યો.

એટલે તેઓએ પ્રખ્યાત કરીને કહ્યું કે, આ દારૂમાં ભારીયતું ક્યાં છે ? મેં મારા પિતાને ઘેર તો આથી આગળના ભારી દારૂ પહેર્યા છે. છોકરાએ કહ્યું કે, તીક, તને તને દારૂ મમતો દેવ અને તું તેને ઉપાડી શકતી દેા તો પહેર. પણ ભારી એવી સલાહ છે કે, આ દારૂને તું કેઈ કોઈ દિવસે પહેરજો, શાળ પહેરીશ નહિ કરજી કે આ દારૂ ભારી છે અને તું નાજીક છે. પત્નીએ ઉત્તર આપ્યો કે, એમ કેમ કહેવા નથી કે દરોજ દારૂ પહેરવાથી દારૂ પ્રસારી જતો. મેં તો તમને પહેલાં જ કહી દીધું છે કે, આથી વધારે ભારી દારૂ મેં મારા પિતાને ઘેર પહેર્યા છે. છોકરાએ કહ્યું કે, મેં તો તારી સલાહોને જ આ પ્રમાણે કહ્યું હતું. એ તું દારૂને ઉપાડી શકતી દેા તો તેને દરોજ પહેરજો. એમાં ભારી કાંઈ ના નથી.

પત્ની તો દારૂ પહેરવા લાગી. પહેલાંના લોકો ધરતું કામ દાણે જ કરતાં હતાં; પણ આજે તો થોડા પનવાન થયા કે ધરતું કામ દાણથી કરતું હોયી દેવામાં આવે છે અને તોફાર પાસે ધરતું કામ કરાવવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે આજના લોકો પારકા પાસે કામ કરાવવામાં જ પોતાની શ્રીમંતાઈ માને છે, પરંતુ પહેલાંના લોકો શ્રીમંત હોવા છતાં પોતાના દાણે જ ધરતું કામ કરવામાં ગૌરવ માનતા હતા.

આ કથનાનુસાર તે વહુ પણ દળતું, પાણી ભરતું વગેરે ધરતાં જ્યાં કામે પોતાના દાણે જ કરતી હતી. ત્યારે તે દળવા એસતી ત્યારે તે દારૂ તેની છાતી સાથે અધગતો અને તેથી તેની છાતીએ લાગતું પણ હતું, પરંતુ આખૂણે પહેરવાના લોકો તે દારૂને પહેરી જ રાખતી હતી. છોકરા ચિત્તારવા લાગ્યો કે, આ પત્ની તો આખૂણે પહેરવાના લોકોમાં દારૂને છોડતી નથી પરંતુ વધારે દિવસો સુધી તેને જીવાવામાં રાખતી એ કીક નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરી, છોકરાએ રાતના સમયે લોહાના ચઘાં ઉપર ચડાવવામાં આવેલા સોનાનાં પતરાંને જ્યાં ઉખેડી નાંખી તે સૂઈ ગયો.

સવારે વહુએ દારૂ પહેરવા લીધો ત્યાં તેણીએ જોયું કે, દારૂનું ચઘડું તો લોહાનું છે. આ જોતાં જ તે નેરથી બોલી બીડી. ' હાય ! મને કેવી બોંડી પાડી ! આ ક્યા વખતનું વેર લેવામાં આવ્યું છે ! ' છોકરાએ જાગીને પૂછ્યું કે, શું થયું ? પત્ની કહેવા લાગી કે, મેં એવું શું ખગાડ્યું હતું કે મને આ લોહડું ગળામાં પહેરાવ્યું ? છોકરાએ જવાબ આપ્યો કે, મેં તો તને પહેલેથી જ કહ્યું હતું કે, આ દારૂ ખડુ ભારી છે. પત્નીએ કહ્યું કે, હું આ દારૂને લોહાનો નહિ પણ સોનાનો સમજતી હતી. છોકરાએ કહ્યું કે, શું લોહામાં ભાર હોય છે અને સોનામાં ભાર હોતો નથી ? તેં તે દિવસે તો મને કહ્યું હતું કે, મેં તો આથી ચાર ગણા ભારી દારૂ મારે પીપર પહેર્યા છે અને આજે તું કહે છે કે, આટલો ભાર ઉપાડી હું મરી ગઈ. તેં આટલા દિવસ સુધી તો આ દારૂનો ભાર ખતી ઉપર વહન કર્યો, પણ તે દિવસે મારી માએ શિલા તથા ઉપરવટા ઉપાડવાનું કહ્યું તો તેં જવાબ આપ્યો કે, મેં મારા બાપના ઘેર પણ પત્થર ઉપાડવાનું કામ કર્યું નથી. તો હવે તું આ ધટનાથી કાંઈક સમજ અને ' હું મોટા ધરતી યુગી છું ' એવું અભિમાન હોયી દે. હું તારા પીપરનું અભિમાન સહી ચકું નહિ તેમ મારા માતાપિતાનું અપમાન પણ સહી ચકું નહિ. હું તને દુઃખ દેવા નથી ચાહતો પણ એટલું જ કહેવા ચાહું છું કે, તું સમજને એળખ અને ખોટું અભિમાન કર નહિ. પત્ની કુદીન હતી એટલે તે આ ધટના ઉપરથી ભવિષ્યને માટે સાવધાન થઈ ગઈ.

આ ઉદારમુ ઉપરથી તમે પણ સમજે કે, જ્ઞાતિભાવથી તમે જે તોલ મૂકો તે આગળ છે તે કળીને જૂલી ગર્જ તે વહની માફક તમે કોઈ મેઝામાં નથી જેમ પ્રમાણ છે પણ તે જૂલ છે. આજે તમને ખબર નથી કે, તમે વૃત્તરમમાં ન જાણે તેમાં પણ તોલ મેઝામાં છે અને આજે પણ તમે જોને સુખી માની રહ્યા છો તે સુખની પાછળ ચું કુન રહેલું છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, ભારતી દૃષ્ટિએ જે પ્રમાણે કોઈ અને સોનું સમાન ન છે તે જ પ્રમાણે સંસારનું દુઃખ પણ દુઃખ ન છે અને સંસારનું સુખ પણ દુઃખ ન છે. જ્યારે દેવોને પણ દુઃખી કહેવામાં આવ્યા છે ત્યારે સંસારમાં કોઈ પોતાને સુખી કેરી રીતે માની શકે ? જે સંસારનાં પદાર્થોમાં સુખ મેળવે તે કોઈ સાધુ આખીને વરણાં આપવાથી તેઓ શા માટે લેતાં નથી ? જે ઘરેણાંમાં તમે સુખ માનો છો તે વરણાં સાધુઓને આપશો તો તેઓ તેનો સ્વીકાર નહિ કરે; કારણ કે તેઓ તેમાં સુખ માનતા નથી પણ દુઃખ માને છે. એ જ કારણે તમે સાધુ-સાખીઓને નમસ્કાર કરો છો. જે સાધુ-સાખીઓ હાર-માળા વગેરે ઘરેણાં પહેરનાં લાગે તો ચું તમે તેમને નમસ્કાર કરશો ? નહિ. એટલા માટે તમે સંસારનાં સુખને પણ દુઃખ જ માનો. સાધુઓની માફક જે તમે સંસારની ચીજોનો ત્યાગ કરી ન શકો તો એટલું તો અવશ્ય માનો કે, સંસારનાં પદાર્થોમાં સુખ નથી પરંતુ દુઃખ છે અને આ પ્રમાણે માનીને સોનુંરૂપું આદિ સંસારની ચીજોને માટે ધર્મનો તો ત્યાગ ન કરો.

તાત્પર્ય એ છે કે, સંવેગથી અનુત્તર ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા થાય છે. અનુત્તર ધર્મશ્રદ્ધાથી અનંતાનુબંધી ક્રોધાદિ ક્ષાયા નાશ પામે છે અને તેથી નવાં કર્મો બંધાતાં નથી. જ્યારે નવાં કર્મો બંધાતાં નથી અને પુરાણાં કર્મોનો ક્ષય થાય છે ત્યારે આત્મા સિદ્ધ, સુદ્ધ અને મુક્ત થઈ બધાં દુઃખોથી રહિત બની જાય છે. એટલા માટે સંવેગમાં ઉલ્લેગ કરો. ઉન્માર્ગે ચડીને તો અનેકવાર કળેા ભોગવ્યાં છે પરંતુ સન્માર્ગે જે એકવાર પણ કળેાને ભોગવી લો તો સદાને માટે કષ્ટમુક્ત બની જશો; એટલા માટે સંસારનાં સુખને પણ દુઃખ જ માનો અને સંસારનાં સુખ તથા દુઃખ બંનેમાંથી મુક્ત થવાનો પ્રયત્ન કરો.

સંગ માત્ર ત્યાગ્ય છે. પછી તે સત્સંગ હોય કે દુઃસંગ હોય. પણ જ્યારે દુઃસંગનો ત્યાગ થઈ શકતો ન હોય ત્યારે સત્સંગ કરવો એ આવશ્યક અને આદરણીય છે. તે જ પ્રમાણે કર્મ માત્ર ત્યાગ્ય છે. પછી તે શાતાવેદનીય કર્મ હોય કે અશાતાવેદનીય કર્મ હોય. કર્મ એ દુઃખરૂપ જ છે. ભગવાને ખારમા દેવલોકના દેવોને પણ સુખી માન્યા નથી તેમ ઈન્દ્રને પણ સુખી માન્યા નથી. તેમણે કહ્યું છે કે:—

ण हि सुहृद्देवता देवलोण, ण हि सुहृद् पुढवीपई राया ।

ण हि सुहृद् सेठसेणावई, यगन्त सुहृद् मुणी वीयरई ॥

અર્થાત્-દેવલોકમાં દેવતાઓ પણ સુખી નથી, પૃથ્વીપતિ રાજા પણ સુખી નથી, શેઠ-સેનાપતિ પણ સુખી નથી પરંતુ વીતરાગ સાધુ જ એકાન્ત સુખી છે.

આ પ્રમાણે સંસારનાં પદાર્થોમાં ફસાયેલા કાઈને પણ સુખી માનવામાં આવ્યા નથી. વાસ્તવમાં સુખી તો તે જ છે કે જે, કર્મોને નષ્ટ કરે છે. એટલા માટે એકાન્ત રૂપે સુખી બનવા અનુત્તર ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા કરો અને કર્મોને નષ્ટ કરો. જે કાઈ અનુત્તર ધર્મ

ઉપર શ્રદ્ધા કરી ક્રોધે નહિ કરે છે, તે આ જ ભવમાં મોક્ષે જાય છે નહિ તો ત્રીજા ભવમાં મોક્ષે જાય છે. ત્રી. ભવતરી સુત્રમાં એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે કે, 'હે! ભગવન! દર્શનનો ઉત્કૃષ્ટ આરાધક મોક્ષે ક્યારે જાય છે?' આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું છે કે, જન્ય રીતે તો તે જ ભવમાં મોક્ષે જાય છે અને ઉત્કૃષ્ટ રીતે ત્રીજા ભવમાં મોક્ષે જાય છે. આ પ્રમાણે તે જ ભવમાં મોક્ષે જાય છે ત્રીજા ભવમાં મોક્ષે જાય પણ અનુત્તર ધર્મની શ્રદ્ધા ભર્ય તો જતી નથી. કૃષ્ણ ભલે ઝમે ત્યારે મળે પણ સત્કાર્ય કદાપિ નિષ્ફળ જતાં નથી: મીતામાં પણ કશું છે કે:-

ન હિ કલ્યાણકરઃ કશ્ચિત્તુર્ગતિં તાતે! ગચ્છતિ ।

અર્થાત્—કલ્યાણકારી કાર્ય કદાપિ નિષ્ફળ જતું નથી. વાવંવામાં આવેલું ખીજ ભલે હમણાં ઉગે કે પછીથી ઉગે પણ ધર્મનું જે ખીજ વાવવામાં આવે છે તે ઉગ્યા વિના રહેતું નથી.

આજે તો ધર્મમાં પણ વાલ્મીકીસાહી વાપરવામાં આવે છે. અર્થાત્ જે પ્રમાણે વેપારી શોધ પૈસા આપી ત્રીજા ખરીદનાર માટે ઉપર પ્રસન્ન રહે છે તે જ પ્રમાણે ધર્મમાં તાત્કાલિક ફળની આશા રાખવામાં આવે છે અને એમ કહેવામાં આવે છે કે, જે ધર્મદાર તાત્કાલિક ફળ મળતું હોય તો તો હીક છે નહિ તો પરલોકમાં ધર્મનું ફળ મળશે કે નહિ તે કોણ જાણે છે? આ પ્રમાણે ધર્મ ઉપર અવિશ્વાસ કરવાથી ફલની હાનિ થાય છે. ધર્મનું ફળ ભલે પરપરાએ મળે પણ તેનું ફળ અવશ્ય મળે જ છે. કાઈની જૂખ ભોજનનો એક જ માસ ખાવાથી મટી જતી નથી પરંતુ ભોજનના પહેલાં માસથી ભોજન ઉપર રુચિ પેદા થાય છે અને ભોજનના માસથી મારી જૂખ મટી જશે એવો વિશ્વાસ પેદા થાય છે. આવો વિશ્વાસ પેદા થવા બાદ જ ભોજન આગળ કરવામાં આવે છે અને એ રીતે જ જૂખ યાત્ર થાય છે. આ જ પ્રમાણે ધર્મને વિશે જુઓ કે, ધર્મના નીતિશી માસથી થોડી વણી જીવનશાંતિની જૂખ શાંત થાય છે કે નહિ? ધર્મદારા જીવનશાંતિ મળે છે કે નહિ? જે ધર્મદારા જીવનને શાંતિ મળે છે તો પછી ધર્મનું વિશેષ પાલન કરવાથી આત્મમોક્ષ પણ થશે અને જીવનની શાંતિ પણ પ્રાપ્ત થશે.

ધર્મનો પહેલો માસ નીતિ છે. જે નીતિના પાલન કરવાથી શાંતિ મળે તો ધર્મને જીવનમાં વધારે સ્થાન આપવું જોઈએ અને જીવનને નીતિમયની સાથે ધર્મમય પણ બનાવવું જ જોઈએ. ધર્મ કરી રીતે જીવનમાં શાંતિ આપે છે, એ વાત હવે મયજુરેહાની કથા દ્વારા સમજાવું પડે.

મયજુરેહા ચરિત્ર—૧૧

ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ પેદા થાય એટલા માટે આ સતીનું ચરિત્ર તમને સંભળાવવામાં આવે છે. જમને ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ પેદા થાય છે અને જે ધર્મ પ્રત્યે પ્રેમભાવ રાખે છે તે તો એમ જ માને છે કે, જે કાંઈ થાય છે તે ખુબ ધર્મના પ્રસાદે જ થાય છે. જાનીને પણ એ જ કહે છે કે, જે કામ જીવીતરી બદલવાથી થઈ ટકતું નથી તે કામ ધર્મના પ્રસાદથી સરળતાથી જ થઈ જાય છે.

ચન્દ્રકલા સમ ખડે કુંવરજી, સ્વપ્ના કે અનુસાર;
 કલ્પવૃક્ષ સ્વપ્નેમે દેખા, ગર્ભધરા શ્રીકાર. ॥ સતીઃ ૧૪ ॥
 કટિક પાનમે દીપજોતિ સમ, સતિકી દીપે કાય;
 શુભકારી દોહદકો ધરતી, પતિ પૂરે મન લાય. ॥ સતીઃ ૧૫ ॥

મયણુરેહાને ચન્દ્રયશ નામનો જે મોટા કુંવર હતો તે ન્યારે ગર્ભમાં આવ્યો હતો ત્યારે મયણુરેહાને ચન્દ્રમાનું સ્વપ્ન આવેલ અને તે ઉપરથી મોટા કુંવરનું નામ ‘ચન્દ્રયશ’ પાડવામાં આવેલું હતું, વળી તે ચન્દ્ર સમાન શીતળ અને સૌમ્ય હતો તેથી તે ચન્દ્રની સમાન બધાને પ્રિય હતો, અને આવી તેની પ્રિયતાને કારણે માતૃપિતાની પણ પ્રશંસા થવા લાગી.

હવે એક રાત્રે ન્યારે મયણુરેહા સતી સુઈ રહી હતી તે વખતે તેને એક એવું સ્વપ્ન જોવામાં આવ્યું કે, કલ્પવૃક્ષ આવી મુખના માર્ગે પેટમાં ઉતરી ગયું. આ સ્વપ્ન જોતાં જ સતી જાગી ઉઠી અને વિચારવા લાગી કે, જે કલ્પવૃક્ષની કલ્પના જ કરવામાં આવે છે તે કલ્પવૃક્ષ મારા મુખદ્વારા પેટમાં ઊતરી ગયું એ સ્વપ્ન શું સ્વપ્નનું હશે અને તેનું ફળ શું પ્રાપ્ત થશે? મયણુરેહા આ સ્વપ્ન સાંભળવાના અધિકારી તરીકે પોતાના પતિને જ માનતી હતી એટલા માટે તે પોતાના શયનાગારમાંથી નીકળી; હંસગતિ, ગજગતિ તથા લક્ષિતગતિએ ચાલતી પોતાના પતિના શયનાગારમાં આવી.

ક્યાના આ વર્ણન ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, તે વખતે પતિ-પત્ની એક જ સ્થાને રાશન કરતા ન હતા પણ જુદા જુદા સ્થાને રાશન કરતા હતા. આજે એકંક માટે કે સામાનાદિ મૂકવાને માટે તો જુદાં જુદાં ઓરડાઓ રાખવામાં આવે છે, પણ શું પતિ-પત્નીને પૃથક્ રાશન કરવા માટે જુદાં જુદાં ઓરડાઓ રાખવામાં આવે છે? હમેશાં એક જ પધારી ઉપર સુવાથી વીર્યનાશ થાય છે અને પરિણામે જીવન નિસ્તેજ બની જવાને કારણે પતિ પત્નીનું જીવન દુઃખી બની જાય છે. આજના લોકો તો ભોગવિલાસને જ પ્રધાનતા આપે છે પણ પહેલાંના લોકો ધર્મને પ્રધાનતા આપતા હતા. આ જ કારણે ધર્મના પ્રથમ પગથિયા તરીકે નીતિનું પાલન કરવાને માટે પતિ-પત્ની જુદાં જુદાં ઓરડામાં સુતાં હતાં. હમેશાં એક જ પધારી ઉપર સુવાથી અને બ્રષ્ટ થવાથી ઘણી જ ખરાબી પેદા થવા પામે છે. ઘી પૌષ્ટિક અને ઉત્તમ પદાર્થ છે, પણ જો તેને અગ્નિ ઉપર જ રાખવામાં આવે તો શું તે ખરાબ નહિ થઈ જાય? અને તેને આ પ્રમાણે નષ્ટ કરવું શું ઉચિત છે?

જે વીર્યથી તીર્થંકર જેવાની ઉત્પત્તિ થાય છે તે વીર્યને અનાવશ્યક ખરાબ કરવું શું ઉચિત કહી શકાય? જે કોઈ અભિચારનું પાલન કરે છે તેઓ તો પ્રશંસાને પાત્ર છે જ, પરંતુ જો અનાવશ્યક વીર્યને નષ્ટ થવા દેતા નથી અને નીતિના આ અંગનું પણ પાલન કરે છે તેઓ પણ પ્રશંસાને પાત્ર છે. દામ્પત્ય-જીવનની આવશ્યકતાની પૂર્તિના સમય સિવાય જે કોઈ અસમયે પત્નિ પોતાના વીર્યને નષ્ટ કરે છે તે પોતાને આગમાં હોમે છે. આ વાતને દૃષ્ટિમાં રાખીને જ અને વીર્યના રક્ષણ માટે જ પહેલાંના પતિપત્ની જુદાં જુદાં ઓરડાઓમાં સુતાં હતાં ધર્મનું આ પહેલું પગલું છે. આ નૈતિક જીવનશૈલી ધર્મના પહેલા પગલા ઉપરથી ધર્મને જાહેર અને ધર્મથી કેવા લાભ થાય છે તે સમજો.

મયજુરેદા પતિની પાસે ગઈ પતિની પાસે જઈ તેની પાસે પતિને પ્રિય અને નમ્ર શબ્દો વડે ભક્તિ રાખી. યુગબાદુ પત્ની જાણીને મહત્ત્વમયજુરેદા ન પડ્યો જન્મ પીડતાં દુર્લભ મયજુરેદાને કમ્પાણી-મંજુશ્રીના પાસે મુખ વિરોધજોડારા ઝેરોપન કરી આવવાનું કારણ પૂછ્યું. બહેન માનુષ કહ્યું શબ્દો કોઈ દિવસ બોલતો જ નથી. તે કોઈને કોઈ કહે છે તે પ્રિય અને નમ્ર શબ્દોમાં જ કહે છે. ગાંધીજીને કોઈ ભાઈએ પત્ર લખ્યો હતો કે, તમે તમારા પત્રદાતા જમાતું અપમાન કર્યું છે. ગાંધીજીએ તેનો ઉત્તર આપ્યો કે, મારી દારા એમ થતું સંભવિત નથી. મારો તે પત્ર કે જે દારા તમારું અપમાન કર્યું છે તે મને મોકલ્યો તે પત્ર મંજુશ્રીને ગાંધીજીએ તે પત્રને જોયો લખ્યો હતો તેવા જ રૂપમાં જાણી દાખલ તે પત્ર વાંચીને બપોરે બાત્રી થઈ કે, એ પત્રમાં અપમાન કરવા જેવી કોઈ વાત ન હતી, જન્મ તે દારા નમ્ર શબ્દોમાં દિવસિયા આવવામાં આવી હતી. આ પ્રમાણે મદાપુરુષો કહ્યું શબ્દોને પ્રયોગ તો કરતા જ નથી. વાસ્તવમાં કોઈને કહ્યું શબ્દો કહેવાં અનુચિત છે. જમદારા જેટલાં નમ્ર શબ્દો નીકળે તેટલું સાચું જ છે. આ વિષે એક કવિ કહે છે કે—

જીભ જોગ અરુ જોગ જીભસે રોગ બદાવે,
જીભાસે યશ હોય જીભસે આદર પાવે;
જીભ કરે કુજીત જીભસે જૂતા ખાવે,
જીભ નરક લે બીય જીભ વૈકુંઠ પહાવે.
અદલ તરાજૂ જીભ હે, ગુણ અવગુણ દોડે તોલિયે;
વૈતાલ કહે વિક્રમ મુનો, જીભ સમ્હાલ કર બોલિયે.

જીભને સંભાળીને બોલવાનું પ્રથમ સ્થાન પતિ-પત્નીની વ્યવસ્થામાં જ છે. જે ધરમાં જીભને સંભાળીને બોલે છે તે બહાર પણ જીભ સંભાળીને જ બોલશે અને જે ધરમાં જ બોલવામાં જીભને કાણમાં રાખતો નથી તે બહાર જીભને કાણમાં કેવી રીતે રાખી શકે ? જે પોતાની પત્નીને પણ કમ્પાણી-મંજુશ્રી-મુખકારિણી આદિ સારાં સંબોધનોથી બોલાવે છે તે બહાર કોઈ બીજાને કહ્યું શબ્દોથી કેમ સંબોધે ?

યતના સમયે પતિ-પત્ની એક બીજાના સ્થાને નિષ્કારણ જતા ન હતા; એટલા માટે મયજુરેદાને જોઈ યુગબાદુએ પ્રશ્ન કર્યો કે, આ સમયે આવવાનું શું કારણ છે ? મયજુરેદાએ જવાબમાં કહીને યુગબાદુને વધાવ્યા અને પછી કહેવા લાગી કે, “ હે ! સ્વામી ! મને આજ રાત્રે એવું સ્વપ્ન આવ્યું કે, જાણે કલ્પદ્રુ મારા મુખદારા પેટમાં ઉતરી ગયું. ” યુગબાદુ આ સાંભળી કહેવા લાગ્યો કે, “ તમે આવું સ્વપ્ન જોયું એ પ્રસન્નતાની વાત છે. આ સ્વપ્નના પ્રનાયે તમને રાજ્યલાભ, ધનલાભ અને પુત્રલાભ પ્રાપ્ત થશે અને તમને જે પુત્રનો લાભ થશે તે પુત્ર પણ જાણે કુલના કેવું સમાન બનશે. ”

મયજુરેદા પતિનું આ કથન સાંભળી ધણી પ્રસન્ન થઈ અને પાછી પોતાના મહેલમાં આવી કોઈ ખરાબ સ્વપ્ન આવશે તો મારા આ મુખ સ્વપ્નનું કૃણ નહિ થઈ જશે એ વિચારથી તે સુઈ ગઈ નહિ પણ મંજુશ્રી ગીત ગાતી ગાતી રાત્રી પસાર કરી તે રાત્રીને પસાર કરવા માટે તેણીએ આ રીતે ધર્મજન્યરણ કર્યું.

તમને પણ જે કાંઈ મળ્યું છે તે ધર્મના પ્રતાપે જ મળ્યું છે એટલા માટે તમે ધર્મની સેવા કરો. ધર્મ પ્રતિ દૃતમ્મ નદિ પન્ન દૃતમ્મ ખનો.

જે પ્રમાણે દીપકથી કાચની હાંડી ચમકવા લાગે છે તે પ્રમાણે ગર્ભના પ્રતાપથી સંતી મયણુરેહા, ચમકવા લાગી. તેણીને સારાં સારાં દોડદો પેદા થયાં કે જે દોડકોને તેના પતિએ પૂર્ણ કર્યાં.

યુગબાહુ કહેવા લાગ્યો કે, લોકો કહે છે કે પુત્રનાં લક્ષણો પારણામાંથી પરખાય પણ મને તો પુત્રનાં લક્ષણો ગર્ભમાંથી પરખાય એમ જોવામાં આવે છે. આ ગર્ભના પ્રતાપથી જ મારામાં આ પ્રકારની ઉદારતા આવી છે અને આ પ્રકારનાં સારાં દોડકો પણ પેદા થયાં છે.

ધર્મનું પ્રથમ પગથિયું નીતિ છે. આ નીતિને કારણે કેવી રીતે આતંદ પેદા થાય છે એ જોઈ ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા કરો અને શુદ્ધ રીતિએ ધર્મનું પાલન કરો તો તેમાં કલ્યાણ જ રહેલું છે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૩ આવૃત્તિ શુદ્ધ ૬ ગુરુવાર

પ્રાર્થના

‘સમુદ્રવિનય’ સુત શ્રી નેમિશ્વર, જદવ કુલકો દીકો,
રતનકુંભ ધારણી ‘સિતાદે’, તેહનો નન્દન નીકો;
શ્રી જિન મોહનગારો છે, જીવનપ્રાણ હમારો છે. ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભર ચૌવીશી

શ્રી અરિષ્ટનેમિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, “હે! પ્રભો! મને ત્રણેય લોકમાં તું જ પ્રિય લાગે છે. જે પ્રમાણે પોતાનાં પ્રાણ પ્રિય લાગે છે તે જ પ્રમાણે તું મને પ્રિય લાગે છે. સંસારમાં સૌથી નજીકની વસ્તુ પ્રાણ છે એટલા માટે પ્રાણની સંમાન ખીજ કાંઈ વસ્તુ પ્રિય લાગતી નથી. કહેવાને માટે ભલે કાંઈ પણ વસ્તુને પ્રિય કહેવામાં આવે પણ વાસ્તવમાં સૌથી વધારે પ્રિય વસ્તુ તો પ્રાણ જ છે. હે! પ્રભો! તું મારા માટે તો પ્રાણોનો પંજુ પ્રાણ છે એટલા માટે તું મને પ્રાણોથી પણ વધારે પ્રિય છે.”

આ ઉપરથી એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થઈ શકે છે કે, શું એવું કાંઈ ઉદાહરણ છે કે જેને ભગવાન પ્રાણોથી પણ વધારે પ્રિય લાગ્યા હોય! આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, ભગવાન નેમિનાથના ચરિત્રમાં એવું જ ઉદાહરણ જોવામાં આવે છે. ભગવતી રાજમતિને ભગવાન અરિષ્ટનેમિ પ્રાણોથી પણ વધારે પ્રિય લાગ્યા હતા. જ્યારે ભગવાન તેનાં તોરણદ્વારે આવી પાછા ચાલ્યા ગયા હતા ત્યારે જો તે ચાહત તો ઉચ્છ્વાસપૂર્વક મચાવી શકતી હતી કે, મારો એવો શો અપરાધ હતા કે ભગવાન મને છોડીને પાછા ચાલ્યા ગયા? જો તેમને સંયમ જ ધારણ કરવો હતો તો પહેલેથી જ સંયમ ધારણ કરવો જોઈતો હતો. વિવાહની તૈયારી કરવી,

જન ભેદીને આવવું અને પડી તોરણદારે આવીને પાછા ફરી જવું એ શું ઉચિત છે ? રાજ્યમારી રાજમતિને આ પ્રકારનો વિચાર આવવા સ્વાભાવિક દશે. પણ તેમના વલણમાં આ પ્રકારનો કોઈ વિચાર પડ્યું ન આવ્યો તેમ તેણીએ આ પ્રકારની વાત પણ કોઈને કહી નહિ તે તો એમ જ વિચારતી હતી કે, ભગવાનને કોઈ પણ કન્યાની હજી નથી. બે ભગવાનને કોઈ કન્યાની હજી દોન તો નો તેઓએ મારો ત્યાગ કર્યા બાદ કોઈ બીજી કન્યાની સાથે વિવાહ કર્યો દોન; પણ તેઓ તો બીજી કોઈ કન્યાની સાથે વિવાહ ન કરતાં આવી નીકળ્યા છે એટલા માટે હું તો એમ જ માનું છું કે, ભગવાન મને એવી સાવધાની આપવા માટે આવ્યા હતા કે, આ અમૂલ્ય માનવજીવનને કોઈ તુચ્છને સોંપી દેવું ન જોઈએ. આ પ્રમાણે ભગવાન મારા જેવી અજાણને સાહસ-વળ આપવા આવ્યા હતા. તેમણે મને ધૈર્ય આપી જામત કરી છે. તેમણે મને એવી સૂચના આપી છે કે, તારી અને મારી વચ્ચે જે આધ્યાત્મિક અવિચલ પ્રેમભાવ છે એ પ્રેમભાવને આ ભરમાં પરાક્રમને પહોંચાડી દેશે. જોઈએ. મારા તે પૂર્વ પ્રેમભાવને ટકાવવા માટે તથા મને આમંત્રણ આપવા માટે જ તેઓ મારો વિવાહ કરવાના બદલે આવ્યા હતા. એટલામાટે હવે મારે પોતાએ જ ભગવાનને જ સમર્પિત થઈ જવું જોઈએ અને જે માર્ગે ભગવાન ગયા છે તે જ માર્ગે મારે પણ જવું જોઈએ.

રાજમતિને તેના માતાપિતાએ, કુટુંબીજનોએ તથા તેની સખીઓએ બીજા કોઈની સાથે વિવાહ કરવા માટે ધણું સમજાવ્યું અને કહ્યું કે, હજી તારું કોઈ બગડ્યું નથી, તેઓ તોરણદારે આવીને પાછા આવ્યા ગયા એમાં તેમની જ બદનામી થઈ છે એટલા માટે તને કોઈ સારા વર શોધી તેની સાથે પરણતી દર્શું. બે રાજમતિ આદત તો એવું કરી પણ ચકતી હતી અને એમ કરવાથી કોઈ તેને ખરાબ કહી પણ શકત નહિ. બે તેની હજી સંસારસંબંધ નોડવાની જ હોત તો બાવલારિક દષ્ટિએ તેણીનો વિવાહ થયો ન હતો એટલા માટે તે બીજા કોઈની સાથે વિવાહ કરી ચકતી હતી પરંતુ તે તો એમ કહેતી હતી કે :—

શ્રી જિન મોહનમારો છે, જીવનપ્રાણ હમારો છે.

તે ભગવાનને પ્રાણોથી પણ વધારે પ્રિય માનતી હતી. એટલા માટે તે બીજા કોઈની સાથે સંસારસંબંધ કેરી રીતે જોડી શકે ? માણવીને એમ કહેવામાં આવે કે, તને પાણી સિવાય બીજી બધી ચીજો આપવામાં આવશે તો શું તે પાણી સિવાય બીજી કોઈ ચીજ સેવાનું પસંદ કરશે ? આ માટે પસંદ નહિ કરે એ વાત તો તે માણવી જ જાણે છે. તેને માટે પાણી જ પ્રાણસમાન છે. પાણીમાં રહેતો તો બધી ચીજોનો ઉપયોગ કરી શકે છે પણ પાણી વિના તે જીવનર જીવી શકતી નથી એટલા જ માટે માણવીને માટે પાણી પ્રાણસમાન છે. આ જ પ્રમાણે જગવાનમાં શું હતું અને રાજમતિ ભગવાનને જ આ માટે ચાહતી હતી એ વાતને તે તે જ જાણી શકતી હતી, બીજું કોઈ તે વાતને શું જાણે ? તે એમ કહેતી હતી કે, સંસારની બધી વસ્તુઓ તથ્યરહિત છે. બે તથ્ય છે તો કેવલ ભગવાનમાં જ છે. જે પ્રમાણે પાણીમાં શું છે એ વાત માણવી જ જાણે છે તે જ પ્રમાણે પરમાત્મામાં કે સાધુપણમાં શું છે એ વાત તો તેના અનુજ્ઞાઓ જ જાણે છે, બધા લોકો એ વાતને જાણી શકતા નથી. રાજમતિ એ વાતને જાણતી હતી એટલા જ માટે તે માતાપિતા વગેરે દ્વારા આપવામાં

આવેલાં પ્રસોભનમાં પડી નહિ. તે ભગવાનને પ્રાણથી પણ વધારે પ્રિય માનતી હતી. એ કારણે જે માર્ગે ભગવાન ગયા હતા તે જ માર્ગે તે પણ ગઈ. જે પ્રમાણે રાજમતિને ભગવાન પ્રાણથી પણ વધારે પ્રિય લાગ્યા તે જ પ્રમાણે આપણને પણ ભગવાન પ્રાણથી પણ વધારે પ્રિય લાગે ત્યારે જ આપણું કલ્યાણ થઈ શકે.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-ખીન્ને ખોલ

હવે સાત્ત્વની વાત કરું છું. સંવેગ વિષે આગળ વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. જેનામાં સંવેગ ન્વયત થએલો હોય છે તે કેવલ વચનવીર જ રહેતો નથી પરંતુ તે પોતાનાં વિચારોને મૂર્ત સ્વરૂપ આપી કાર્યવીર બને છે; અર્થાત્ તે રચનાત્મક કાર્ય કરી બતાવે છે અને વાસ્તવમાં જે કહેવા પ્રમાણે કરી બતાવે છે તે જ સાચો વીર છે. કેવલ મોઢેથી કહેવાથી કાંઈ લાભ થઈ શકતો નથી પરંતુ જે સાકું કામ હોય તે કામને જીવનમાં ઉતારવાથી જ પોતાને લાભ પહોંચી શકે છે. આ જ પ્રમાણે જેનામાં સાચો સંવેગ ન્વયત થયો હશે તે કેવલ વચનવીર જ રહેશે નહિ પણ તે કહેવા પ્રમાણે કરી બતાવી કાર્યવીર બનશે.

ભગવાન કહે છે કે, મોક્ષની અભિલાષા પેદા થયે સંવેગ પેદા થશે અને સંવેગ પેદા થયે નિર્વેદ અર્થાત્ વિષયો પ્રત્યે ઉદાસીનતા પેદા થશે. એટલા માટે હવે નિર્વેદ વિષે વિચાર કરવામાં આવે છે.

ખીન્ને ખોલ

(૨) નિવ્વેણં ભન્તે ! જીવે કિં જળયઈ ?

અર્થાત્—હે! ભગવાન! નિર્વેદ પેદા થયે જીવને શું લાભ થાય છે! આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કરમાવ્યું છે કે :—

નિવ્વેણં દિવ્યમાણુસતેરિચ્છિણ્ણમુ કામભોગેસુ નિવ્વેયં હવ્વમાગચ્છઈ,
સવ્વવિસપ્પમુ વિરજ્જઈ, સવ્વવિસપ્પમુ વિરજ્જમાણે આરંભપરિચ્ચાયં કરેઈ, આરંભ-
પરિચ્ચાયં કામમાણે સંસારમાગં વોચ્છિન્દઈ સિદ્ધિમાગ્ગપડિવન્ને ભવઈ ॥ ૨ ॥

સમ્યક્ત્વ-પરાક્રમનો આ ખીન્ને ખોલ છે. આ ભોલમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, સંવેગ પેદા થયે નિર્વેદ પેદા થાય જ છે. જ્યારે મોક્ષની તીવ્ર અભિલાષા પેદા થાય છે ત્યારે સંસારમાં હોતો રૂચનાં નથી. એટલા માટે સંવેગની સાથે નિર્વેદ પેદા થાય જ છે.

સંવેગ અને નિર્વેદ વચ્ચેનું કલ્પે માટે જ એ વસ્તુઓ જગ્યા છે; બાકી તે સંવેગ પેદા થયે નિર્વેદ પેદા થાય જ છે. જે પ્રમાણે રચનું એક પૈકું જ્યાં જ્યાં તેની સાથે બીજું પૈકું જાય ત્યાં જાય તે જ પ્રમાણે જ્યાં સંવેગ પેદા થાય છે ત્યાં નિર્વેદ પણ આવડત પેદા થાય છે. જ્યાં સંવેગ દેહ છે ત્યાં અદિતિયા દેહ જ છે, તે જ પ્રમાણે જ્યાં સંવેગ દેહ છે ત્યાં નિર્વેદ પણ દેહ છે. જો તમે રક્ત કરતા એ જેમ મૃત્યુ છે અને જો તમે દિશા ન કરતા એ જેમ અદિતિયા છે તે જ પ્રમાણે નેત્રની અભિલાષા થવી એ સંવેગ છે અને નેત્રના

શાસ્ત્રમાં આ ઉપદેશ પ્રધાનતઃ સાધુઓને માટે આપવામાં આવ્યો છે અને તેમને એમ રહેવામાં આવ્યું છે કે, જે સાંસારિક વિષયસુખો વિશાળી પશુ વધારે ખરાબ છે, એ વિશાલમ વિષયસુખોની, આત્મસુખના બોગે, ઇચ્છા કરે નહિ. જ્યારે તમને એ વિષયસુખો પ્રત્યે નિર્વેદ પેદા થશે, અર્થાત્ એ વિષયસુખોનો ત્યાગ કરવાનો તીવ્ર વૈરાગ્ય તમારામાં પેદા થશે ત્યારે જ તમારો ત્યાગ ટકી શકશે. " ત્યાગ ટકે નહિ વૈરાગ્ય વિના " એ કથનાનુસાર ત્યાગની સાથે નિર્વેદનું હોવું આવશ્યક છે. જ્યારે જીવનમાં નિર્વેદ-સાચો વૈરાગ્ય પેદા થશે ત્યારે જ સાધુપણું ટકી શકશે. જે સ્ત્રીને માટે હૃદયમાં એકવાર મૃણા પેદા થઈ ગયું છે તે સ્ત્રીને ભુદિમાન લોકો ફરીવાર પ્રદણ કરતા નથી. એ વિશે કથાનકમાં એક ઉદાહરણ આપવામાં આવ્યું છે જે પ્રસંગિક હોવાથી તમને કહી સંભળાવું છું:—

કોઈ એક રોકને લલિતાંગ નામનો એક પુત્ર હતો. લલિતાંગ પોતાના નામ પ્રમાણે શુદ્ધચાત્ર હતો, અર્થાત્ તેનું શરીર લલિત હતું. એક દિવસ તે જહાર જતો હતો તેવામાં રાણીએ તેને મહેલમાંથી બોલ્યો. લલિતાંગને જોઈ રાણી વિચારવા લાગી કે, આ કુમાર તો ખુબ જ લલિત-મુંદર છે એટલા માટે તેની સાથે ભોગોનો ઉપભોગ કરવો જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાણીએ દારીને બોલી શ્રમ માર્ગે લલિતાંગને પોતાના મહેલમાં બોલાવ્યો. રાણીએ પોતાની કામદંષ્ટ્રી લલિતાંગને મુગ્ધ કરી દીધો. રાણીનું રૂપ જોઈ લલિતાંગ રાણી ઉપર મોહિત બની ગયો અને મોહમુગ્ધ બની પોતાના ઘરનું સુખ પણ ભૂલી ગયો.

લલિતાંગને વશ કરી, રાણીએ તેની સાથે વિષયસુખ ભોગવવાની તૈયારી કરી. એટલામાં જ રાજા મહેલમાં આવી રહ્યા છે એવા ખબર રાણીને મળ્યાં. આ ખબર મળ્યાં જ રાણીનું મોહું ઊતરી ગયું. રાણીને આમ એકાએક ઉદાસ થતી જોઈને લલિતાંગે રાણીને પૂછ્યું કે, દમણું તો તું મારી સાથે દારીને બોલતી હતી અને દમણું જ તું આ પ્રમાણે ઉદાસ કેમ બની ગઈ ? રાણીએ કહ્યું કે, ઉદાસ થવાનું કારણ એ જ છે કે, રાજા દમણું મહેલમાં આવી રહ્યા છે એટલે હવે શું કરવું ? તેનો જ હું વિચાર કરી રહી છું. રાજા મહેલમાં આવે છે એ સમાચાર સંભળતાં જ લલિતાંગ ભયથી કાંપવા લાગ્યો અને દીનતાપૂર્વક રાણીને કહેવા લાગ્યો કે, મને કોઈ પણ જગ્યાએ છુપાવો, નહિ તો રાજા મને દેખી જશે તો મારાં દૂકડે દૂકડાં કરી નાંખશે; કારણ કે ક્ષત્રિપતે અને તેમાં રાગનો કોપ તો ખુબ જ ભયંકર હોય છે. રાણીએ આ સંભળી કહ્યું કે, આ વખતે હું તને ક્યાં છુપાવું ? એવી બીજી કોઈ જગ્યા નથી કે જ્યાં હું તને છુપાવી શકું. હા, પાષખાનામાં થોડી જગ્યા છે કે જ્યાં છુપાવી શકાય. રાજા પાષખાના તરફ દષ્ટિ પણ કરશે નહિ અને જ્યારે તેઓ અહીંથી ચાલ્યા જશે ત્યારે તને હું જહાર કાઢીશ.

પાષખાનામાં રહેવાની ઇચ્છા જોને થાય ? કોઈને થાય નહિ તો પછી સુગંધમાં રહેનાર લલિતાંગને પાષખાનામાં રહેવાની ઇચ્છા કેમ થઈ શકે ? પણ જાઓ કારણે તેને પાષખાનામાં છુપાવું જવાનું કયું કયું. રાણીએ દારીને કહ્યું કે, જાને પાષખાનામાં છુપાવી દે. રાણીની આજ્ઞાનુસાર દારીએ લલિતાંગના પગને દોરીથી બાંધીને તેને પાષખાનામાં ઝિટ્ટો લટકાવી દીધો. લલિતાંગને જ્યારે પાષખાનામાં ઝિટ્ટો લટકાવવાનાં આવ્યો હતો ત્યારે તેની કેટલી દુઃખ થઈ હતી એ કોણ કહી શકે !

રાજા રાણીના મહેલમાં આવ્યો અને રાણીની સાથે ખાનખાન કરી પાછો આવ્યો ગયો. પણ લલિતાંગની કાયરતાને કારણે તેના ઉપર ઘૂંચા આવી હોય, કે તેને જૂલી ગઈ હોય, ગમે તે કારણ હોય પણ રાણીએ તેને પાપખાનામાંથી બહાર કાઢ્યો નહિ. આ પ્રમાણે ઘણો વખત વીતી ગયો.

એટલામાં વર્ષા થવાને કારણે પાણીનો નિકાસ પણ તે જ પાપખાનામાં થઈને થતો હતો એથી તે સુકાએલો મળ પણ ભીંજીને નીચે પડવા લાગ્યો અને લલિતાંગ તેથી ભીંજવા લાગ્યો. આવી દુરવસ્થા ભોગવતાં ભોગવતાં જે દોરીથી લલિતાંગનાં પગ બાંધવામાં આવ્યાં હતાં તે દોરી તૂટી પડી. આ પ્રમાણે દોરી તૂટી જવાથી લલિતાંગ પાપખાનામાં નીચે પડી ગયો અને બેહોશ થઈ ગયો.

એટલામાં રાજાને ત્યાં અને શેઠને ત્યાં એક ભંગણુ કામ કરતી હતી તે પાપખાનું સાફ કરવા આવી. પાપખાનું સાફ કરવા ગઈ ત્યાં તેણે લલિતાંગને જોયો અને તેને ઝાળખી લીધા કે તે શેઠનો પુત્ર છે. ભંગણુ શેઠની પાસે ગઈ અને તેમને કહ્યું કે, તમે જેની ચિંતા કરતા હતા તે તમારો પુત્ર રાજાના પાપખાનામાં પડ્યો છે. આ સાંભળી તે શેઠ વિચારવા લાગ્યો કે, “ તે ત્યાં કેવી રીતે પડ્યોયી ગયો. ખેર ! જે થયું તે થયું. પણ હવે ત્યાં લલિતાંગને ઘેર તુરંત લાવવો જોઈએ. ” આ પ્રમાણે વિચાર કરી શેઠ કેટલાક માણસોને લઈ ગયો અને લલિતાંગને ઉપાડી ઘેર લાવ્યો. ત્યારે લલિતાંગને ઘેર લાવ્યા ત્યારે તેની દશા ઘણી જ ખરાબ હતી પણ શેઠ તેનો દવા વગેરેનો ઉપચાર કરાવ્યો એટલે તે મરતાં બચી ગયો અને ધીમે ધીમે સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત કરતાં તે પહેલાંની જેવો બની ગયો.

સ્વસ્થ થયા બાદ લલિતાંગ પાછો ઘોડાગાડીમાં બેસી ફરવા નીકળ્યો. ફરવા જતાં લલિતાંગને રાણીએ જોયો. લલિતાંગને જોતાં જ તે વિચારવા લાગી કે, મેં તો મોટી જૂઠ્ઠા કરી. આ પુરુષ તો ભોગવવા યોગ્ય છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાણીએ ફરી ઘસીને તેની પાસે મોકલી અને મહેલમાં આવવા માટે કહેવડાવ્યું. લલિતાંગ પહેલાં જે દુઃખ અનુભવી ચૂક્યો હતો તે દુઃખને કારણે શું તે પાછો રાણીની પાસે જાય ખરો ? જો આ વિષે તમારી સલાહ પૂછવામાં આવે તો તમે શી સલાહ આપત ? એ જ સલાહ આપત કે, ત્યાં આવાં કપ્ટો ભોગવવાં પડ્યાં ત્યાં હવે પાછા જવું ન જોઈએ.

તમે લલિતાંગ કુમારને તો આ પ્રકારની સલાહ આપો છો પણ હવે તમે તમારા વિષે લુચ્ચો કે, તમે જે કામ ન કરવા માટે લલિતાંગને સલાહ આપો છો તે કામ તમે પોતે તો કરી રહ્યા નથી ને ? તમે આ પ્રકારનાં કપ્ટો અનેકવાર ભોગવી ચૂક્યાં છો છતાં તમારી દશા અને દિશા બદલી નથી. શું તમે માતાના પેટમાં બિંધા લટક્યા નથી ? શું ત્યાં મળમૂલ નથી ? ગર્ભમાં તમે તમારી માતાના આધારમાંથી થોડો રસ રસવાદિની નાડીદ્વારા લેતા હતા. શ્રી ભગવતી સ્વપ્નમાં એક પ્રજ્ઞાના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું છે કે, ગર્ભનું બાળક, માતા જે કંઈ આધાર કરે છે તેમાંથી રસવાદિની નાડીદ્વારા થોડો આધાર, અર્થાત્ એક દેશનો આધાર પ્રસૂ કરે છે. આ પ્રકારનું કંઈ થોડાં દિવસો નહિ પણ નવ માસ સુધી ભોગવ્યું છે, એટલું જ નહિ ખમ્મ કેઈ કાઈ વાર તો આર વર્ષ કે ચોવીસ વર્ષ સુધી પણ એવું કંઈ ભોગવવું પડ્યું છે. આ શું એક દોરીના આધારે લટક્યા જેવું દુઃખ નથી ? ગર્ભમાં બાળક પણ એક નાડીના આધારે જ લટકતું રહે છે. પછી કાઈ પુણ્યના પ્રતાપે કે કાઈ સાધનદ્વારા તે જન્મે છે.

મર્મસ્થાન બદલ નીકળી વચ્ચે જઈ જઈ સંજ ૧ ના અંતર ન દેવ દો ફરી રીટંગના
કોષો પાપ ! આજે તો નમે એવું અભિમાન કરવા લાગ્યા છે કે, માતા-પિતાએ મુ ૧૬ !
૧૫ જ્યાં મર્મસ્થાન કે બાહ્યસ્થાન વિષે વિચાર કરે કે તે જાણે નહીં કે સ્ત્રી સ્ત્રી
અને એ માતા-પિતાએ તે વચ્ચે નહીં મુજબ ન આપી દેતો તે નહીં ફરી દેતા થાત !

માતા-પિતાના ઉપકાર વિષે જ્યારે વિચાર કરવામાં આવે છે ત્યારે અને એક છુતી
રિવાજ થાત આવે છે કે —

ટકમગ પગ ટકનો નહિ, ખાઈ ન ટકનો ખાઈ;
છેડી ન ટકતો આપણો, લેશ દની નહિ લાજ. ૧

તે અવસર આણી દયા, બાગકને મા-બાપ,
મુખ આપે દુઃખ વંદીને, તે ઉપકાર અમાપ. ૨

ઠાઈ કરે એવા શ્રમે, બે ધરી એક બરદાશ;
આખી ઉંમર ધઈ રહે, તે નરનો નર દાસ. ૩

મર્મસ્થાનમાં કે બાહ્યસ્થાનમાં જે ધરી-એધરી ૧૫ સદાપતા કરે છે તે સદાપકનો
મનુષ્ય જોઈએ ઉપકાર માને તેટલો જોઈએ છે તો પછી જે માતા-પિતાએ તેવા સમયે દરેક
પ્રકારની સદાપતા અને સમજના આપી છે તે માતા-પિતા જોઈએ બધો અમાપ ઉપકાર છે
તેવો જ્યાં વિચાર કરે.

આપણે એ મર્મસ્થાનરૂપી કેદખાનામાંથી નીકળી બહાર આવ્યા અને માતા-પિતાની
હજીબા નીચે સુખરૂપે વધતાં વધતાં આ અવસ્થાને પામ્યા; પણ આ અવસ્થાને પામ્યા
પછી આપણું શું કર્તવ્ય છે તેનો જરા ઝીંકો વિચાર કરવો જોઈએ. આપણે જે પાપખા-
નામાં કેદ રહી ચૂક્યા છીએ, શું એ જ પાપખાનામાં કેદ રહેવું ઉચિત છે કે ફરી તે જ
કેદખાનામાં કેદ ન થવું પડે એવો માર્ગ શોધવો એ ઉચિત છે ? જગવાને ક્ષેત્રની સાથે
નિર્વિહું હોવું એટલા માટે આવશ્યક બતાવ્યું છે કે, જેથી તે કેદખાનામાં ફરી કેદ થવું ન
પડે; એટલા માટે દેવ, મનુષ્ય કે નિર્વચનાં કામભોગો વિષે એમ માનો કે, એમાં સાચું સુખ
નથી પરંતુ એ કામભોગો સંસારમાં બટકાવનાર તથા રખડાવનાર છે. માટે એ કામભોગોથી
નિરત થવું એ જ સાચું છે. જો તે લલિતાંગ ચતુર હશે તો શું તે એવું કામ કરે ખરા કે
જોને કારણે તેને ફરી પાપખાનામાં બંધવું લટકવું પડે ? આ કથા તો ઉપનય છે, પણ
આપણને તો એનો અનુભવ છે કે, આપણે કેવી રીતે કેદખાનામાં કેદ રહીને આવ્યા છીએ.
આપ લલિતાંગને તો એવો ઉપદેશ આપ્યો કે, પાછો તું ત્યાં દુઃખ ભોગવવા કેમ જાય છે !
પણ આ જ પ્રકારનો જોષ તમારા આત્માને આપો કે, હે ! આત્મા ! તું ફરી ઘરીરૂપી
કેદખાનામાં પડવાના કામો શા માટે કરે છે ! કદાચ તમે તો ગૃહસ્થ—સંસારી—હોવાનું બહાનું
કાઢી બટકી જાઓ પણ જામે તો સાધુ છીએ એટલા માટે અમને તો દેવ, મનુષ્ય અને
નિર્વચ સર્વથી કામભોગો એવી જ રીતે ખરાબ લાગવાં જોઈએ કે જે પ્રમાણે લલિતાંગને
પાપખાનામાં રહેવું ખરાબ લાગ્યું હતું. હવે આ જ વાત ચરિત્રકથાદ્વારા સમજાવું છું:—

[illegible]

પરંતુ આથી વિચારવામાં આવે છે ત્યાં આજના સારા પણ્ય એ એવી વિચારવામાં
 હોય તો અમારામાં-સાધુઓમાં-મોટા મોટા સિદ્ધ જે સારા સિદ્ધ પાન એવામાં અને તે
 અમને કહે અને સારવાન કરે તો અમારું પણ્ય કયાણુ પાપ, અને લેખનું પણ્ય કયાણુ પાપ,
 પણ્ય આજે તો એવું અને છે કે, મોટે તો મોટું મોટું એવું છે અને પાપવાળી નિંદા કરે
 છે. આ પ્રમાણે પ્રસાદ તો કંઈ સ્પષ્ટ કહેવું નહિ અને પાપવાળી નિંદા કરી એ કીડ નથી.
 ઉચિત તો એ છે કે, એ પાપ સારી હોય તો પ્રસાદમાં સ્પષ્ટ કરી કેવી નિંદા એ અને આ
 સાધુ છે એટલે એમને આવી પાપ કેમ કરી સજા એમ વિચારવું ન જોઈ એ.

સાત્ત્વી સલાહ આપનારા દિનૈર્મીયો પણ સર્વભાષે જ મળે છે. આજના રાત્રીએને સાત્ત્વી સલાહ આપનારા દિનૈર્મીયો મળતા નથી એ કારણે જ તેમનું પાતન થઈ રહ્યું છે. આત્મશ્યાણુને માટે પણ સત્સંગની આવશ્યકતા રહે છે. ભક્તિયુગમાં કહ્યું છે કે, દુઃખઃ સર્વયા ત્યાજ્યઃ અર્થાત્—કુસંગ સર્વયા ત્યાજ્ય છે. કુસંગ શા માટે ત્યાજ્ય છે? તો એને માટે કહ્યું છે કે, સ્મૃતિમંદુરુદ્ધિનાદર્શનાદકારણહાત્—અર્થાત્—દુઃખંગથી સ્મૃતિવ્રષ્ટ થઈ જાય છે, શુદ્ધિ પણ નાશ પામે છે અને પછી સર્વ નાશનું કારણ ઉપરિચિત થાય છે.

કેટલી દશન્ય રાગની રાણી અને ભરતની માતા હતી પણ એક દાસીની દુઃસંગતિથી કેવું દુઃખરિલામ આવ્યું એ તો જાણા જાય જ છે. દુઃસંગને કારણે ઘણાં અનર્થો પેદા થાય છે. કોણિકને પોતાના ભાઈ પ્રત્યે પ્રેમ હતો પણ પદ્માની દુઃસંગતિથી તે પ્રેમ તો નાશ પામ્યો. પણ સાથે સાથે એક કરોડ એંસી લાખ માણસો પણ ખપી ગયાં. એટલા માટે દુઃસંગથી હમેશાં બચતા રહેવું જોઈએ. મનુષ્યના સદ્ભાવે જ તેને સત્સંગતિ પ્રાપ્ત થાય છે અને સત્સંગના પ્રતાપે ભાવિ અનર્થો પણ અટકી જાય છે.

મહિરથના હિતૈષીઓએ મયણરેહાના મહેલ તરફ ન જોવા માટે મહિરથને સાવધાન કર્યો. હિતૈષીઓનું કહેવું સાચું હતું છતાં જોનામાં અભિમાન હોય છે તેને હિતશિક્ષા પણ ઊલટી પરિણમે છે. આ જ વાત મહિરથ રાજન વિશે બની. હિતૈષીઓનું વચન સાંભળતાં જ તે લાલચોળ થઈ ગયો અને ક્રુદ્ધ થઈને હિતૈષીઓને કહેવા લાગ્યો કે, “શું તમે મને અજ્ઞાની માનો છો ! શું હું એટલું પણ જાણતો નથી કે, તે યુગઆહુતો મહેલ છે. એ મહેલ મેં જ બંધાવીને યુગઆહુતે આપ્યો છે તો પછી શું મને એ પણ ખબર નહિ હોય કે તે મહેલની અટારીએ યુગઆહુતી પત્ની બેસી છે ! શું તમે મને હુચ્ચો લઈગો માની બેસો છો કે તે બાલુ જોતાં મને અટકાવો છો ! જો હું નિર્દોષ દૃષ્ટિએ તેને આમોદપ્રમોદ

ગ્યાખ્યાન : સંવત ૧૯૬૬ માસનું ૬મું સંખ્યા

આર્યના

પતન-પતન જનક 'સિદ્ધાર્થ' અને 'વિદ્યાર્થ' ના માન કે પાત્રી,
ત્યાં સુધી જ્યાં ને જ્યાં વિદ્યાર્થ, 'સર્વમાન' વિદ્યાર્થ કે આત્મી.

શ્રી ભગવાન નમો વરતાપી. ૧૯૬૬

—વિદ્યાર્થ કે પાત્રી

શ્રી ભગવાન ભગવાનની આ આર્યના કરવામાં આવી છે.

આજે આપણી ઉપર જેમની શિક્ષાનો પ્રભાવ પડી રહ્યો છે તે શિક્ષાને પ્રભાવ
ભગવાન મહાવીર ન છે. આજે તેમનું જ શાસન પ્રવર્તી રહ્યું છે. જ્યાંની આ શાસન આપણી
પાસેથી કાંઈ લેવા-દેવા માટે પ્રવર્તી રહ્યું નથી પણ જ્યાં ઉપર જરૂર પડે ત્યાંના વિદ્યાર્થી
માટે જ તેમણે આ શાસન પ્રવર્તી રહ્યું છે. જનસંસ્કાર આજે જોવામાં આવે છે તેમણે
ભગવાનનું આ શાસન જનસંસ્કાર નેમને પ્રવર્તી જ આપણે તેમને નમસ્કાર કરીએ છીએ.
તેમને કાંઈ માને કે ન માને તેમણે તેમને જોઈને પ્રતિ શબ્દે નમો; પરંતુ જો આપણે
આપણા આત્માનું કલ્યાણ કરવા માટે જોઈએ તો આપણે તેમના શાસનને માન આપી
તેમની શિક્ષાને ઉચ્ચમાં ઉતારવી જ જોઈએ. તેમણે તો કેવળ આપણને ઉચ્ચતાનો માર્ગ
જાતાવવાની કરુણા કરી છે.

સંસારમાં અત્યાર એવાં અનન્ત છવો છે કે જેમણે, ભગવાનની શિક્ષાનો આદર્શ સાને
હોવા છતાં પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કર્યું નથી. અનન્ત છવો મોક્ષે ગયા છે અને જ્યો
છતાં નિગોદનું એક પણ શરીર ખાલી થયું નથી. તે તો છવોથી જેવું ને તેવું જ બરેલું છે.
જો થોડાં છવો આત્માનું કલ્યાણ કરી લેશે તો કાંઈ નિગોદ ખાલી થઈ જશે નહિ અને
કલ્યાણ નહિ કરે તો સિદ્ધરથાન ખાલી રહેશે નહિ. એટલે આપણે જો આપણું કલ્યાણ કરવું
જ હોય તો આપણે ભગવાનની શિક્ષાને જીવનમાં ઉતારવી જ જોઈએ.

ભગવાને આત્માનું કલ્યાણ સાધવા માટે જ્ઞાન, સૂત્ર, આચાર અને તપ એ ચાર
કલ્યાણમાર્ગો જાતાવ્યાં છે. આ ચાર કલ્યાણમાર્ગો વિશે વિચાર કરવામાં આવે તો ઘણો વિસ્તાર
થઈ જાય એટલા માટે અત્રે સૂત્ર વિશે અને તેમાં ભગવાને ઉત્તરાધ્યયનના ૨૯ મા અધ્યયનમાં
આત્મકલ્યાણને માટે સમ્યક્ત્વમાં પરાક્રમ કરવા વિશે જે કહ્યું તે વિશે વિચાર કરવામાં આવે છે.
ભગવાન કહે છે કે, હું જ્ઞાનદાર એ જાણું છું કે, સમ્યક્ત્વમાં પરાક્રમ કરનાર આત્મા પોતાનું
કલ્યાણ કરી શકે છે. જો આપણને ભગવાનના આ કથન ઉપર વિશ્વાસ હોય અને આપણા
આત્માનું કલ્યાણ કરવા માટે જોઈએ તો ભગવાન ઉપર ઉપકાર કરવા માટે નહિ પણ
પોતાનું કલ્યાણ કરવા માટે ભગવાને જે કાંઈ કહ્યું છે તેને જીવનમાં ઉતારવું જોઈએ.

* વિષય સુધે ચ તવે, આચારે નિચ્ચ પંડિત્વા ।

અમિરામવંતિ અપ્પાણં, જે ભવંતિ જિહ્વિયા ॥-દશા ૬-૨-૧ ॥

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બીજો બોલ

સમક્તિ-પરાક્રમ અપ્પવામાં નિર્વેદનો પ્રશ્ન ચાલી રહ્યો છે. આ બીજા બોલમાં એવો પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો છે કે, તે! ભગવાન! નિર્વેદનું ફળ શું છે? આ પ્રશ્નને જોતાં એવી સંકા જાણી થાય છે કે, આવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવવાનું કારણ શું છે? એક બાજુ તો નિષ્કામ કર્મ કરવાનો ઉપદેશ આપવામાં આવે છે અને બીજી બાજુ નિર્વેદનું ફળ શું? એવો પ્રશ્ન ફળ આદવા વિષે પૂછવામાં આવે છે! આથી અનેક પ્રશ્નો આ વિષે ઉપરિધત થાય. અને તેનો એવો ઉત્તર આપવામાં આવે છે કે, ફળ ભવ્યા વિના કાર્મિક, કાર્યમાં મૂર્ખ-અક્ષિત પણ પ્રવૃત્તિ કરતો નથી તો પછી જુદાંભોતો ફળ ભવ્યા વિના પ્રવૃત્તિ કેમ કરી શકે? ને કે આ પ્રમાણે ઉત્તર આપવામાં આવે છે પરંતુ આ ઉત્તર આપવા છતાં પણ એ પ્રશ્ન તો જાણે જ રહે છે કે, એક બાજુ તો નિષ્કામ કર્મ કરવાનો ઉપદેશ આપવામાં આવે છે અને બીજી બાજુ ફળ ભવ્યા વિના કાર્મિક મૂર્ખ પણ પ્રવૃત્તિ કરતો નથી એમ કહેવામાં આવે છે તો આ બન્ને વિરોધાત્મક વાતમાંથી કઈ વાત કીક સમજવી જોઈએ!

આ પ્રશ્નોનું નિરાકરણ-સમાધાન એ છે કે, જે ફળ ઇન્દ્રિયજનિત સુખ સાથે સંબંધ ધરાવે છે અને જે ફળને ઝાનીજનો પ્રશ્નસંનીપ ગણતા નથી તે ફળની આશા કરવાથી તો પતિત થઈ જવાય છે. એટલા માટે એ પ્રકારના ફળથી તો નિર્કોક્ષ-નિષ્કામ જ રહેવું જોઈએ. એવા ફળની કામના કદાપિ કરવી જ ન જોઈએ. જે પ્રમાણે એકુત નિષ્કામજુદિએ બીજા રોપણ કરે છે તે જ પ્રમાણે નિષ્કામજુદિ રાખી પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. એકુતને એ નિશ્ચય હોતો નથી કે મારા બીજારોપણનું પરિણામ આવું આવશે. પણ એને એવો વિશ્વાસ હોય છે કે, જે બીજા સારું હશે તો ફળ ખરાબ આવશે નહિ. ને કે એકુતને ફળ વિષે એ નિશ્ચય હોતો નથી કે કેટલો લાભ પ્રાપ્ત થશે? છતાં તે બીજારોપણ તો કરે જ છે. આ જ પ્રમાણે વ્યાપારીને પણ પહેલેથી એ નિશ્ચય હોતો નથી કે, મારા વ્યાપારથી મને આટલો લાભ થશે, છતાં તે વ્યાપારમાં પ્રવૃત્તિ કરે જ છે; તે જ પ્રમાણે આપણે પણ આ લોકમાં કે પરલોકમાં આવું ફળ મળશે એ કામનાથી કાર્ય કરવું ન જોઈએ; પરંતુ ફળની આશા કર્યા વિના જ કાર્ય કરતાં રહેવું જોઈએ. મતલબ કે, નિષ્કામ થઈ કર્મ કરવાનો આશય એ છે કે, ઇન્દ્રિયજનિત સુખને ન આદવું અને ફળ જોયા વિના મૂર્ખ પણ પ્રવૃત્તિ કરતો નથી એમ કહેવાનો આશય એ છે કે, ઇન્દ્રિયસુખરૂપ નહિ, પણ તેથી પર, અર્થાત્ અતીન્દ્રિય સુખરૂપ અને ઝાનીઓદારા પ્રશ્નસિત્ત ફળ જોઈને જ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવી.

નિર્વેદથી શો લાભ થશે? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું કે, નિર્વેદથી દેવ, મનુષ્ય અને નિર્લેશ સંબંધી કામભોજો પ્રત્યે અરુચિ પેદા થશે. નિર્વેદ જીવનમાં પેદા થતાં જ એવો વિચાર આવે છે કે, હું અનિત્ય અને અશુચિના જાડારસમાં કામભોજોનો ત્યાગ ક્યારે કરું? આ પ્રમાણે નિર્વેદનું ફળ સાંસારિક સુખોથી નિષ્વૃત્ત થવું એ છે.

અહીં એક વિચારણીય પ્રશ્ન જાણે થાય છે કે, નિર્વેદનું જે ફળ ખતાવવામાં આવ્યું છે તે ફળ પણ એક પ્રકારનો નિર્વેદ જ છે; આ પ્રમાણે કાર્ય અને તેનું ફળ એક જ થઈ કામભોજોથી અરુચિ પેદા થતી એ તો નિર્વેદનો અર્થ થશે. પણ નિર્વેદનું ફળ શું?

આ પ્રશ્નનું નિરાકરણ એ છે કે, ૯૯ વિષયભોગ અને અનુસર્જિક વિષયભોગ, અર્થાત્ રૂબેલા અને સાંભળેલા વિષયભોજોથી મનનું નિષ્વૃત્ત થવું-વિષયભોગો પ્રત્યે વેદાન્ય પેદા થવો

એનું જ નામ નિર્વેદ છે, પણ જ્ઞાનીજનો એને જ નિર્વેદનું કૃપા પણ કહે છે. એક તો તાત્કાલિક કૃપા મળે છે અને બીજું પરંપરાએ કૃપા મળે છે. અહીં તાત્કાલિક કૃપાની ચર્ચા આવી રહી છે કારણ કે, કૃપા જોવા વિના મન્દ લોકો પણ કોઈપણ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરતા નથી એટલા માટે નિર્વેદનું તાત્કાલિક કૃપા શું છે તે જોવામાં આવ્યું છે. નિર્વેદનું તાત્કાલિક કૃપા કામભોગોથી મનનું નિવૃત્ત થવું એ છે. જ્યારે કામભોગોથી મન નિવૃત્ત થાય ત્યારે સમજવું કે, અમારામાં નિર્વેદ છે.

વિદ્યાભ્યાસ કરી ઊંચી પદ્ધતિ પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે. જો કે, ઊંચી પદ્ધતિ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉદ્દેશ પરંપરાએ વકીલાત કરવી કે ડોક્ટર બનવું વગેરે પણ હોય છે. પરંતુ પરંપરાએ વકીલ કે ડોક્ટર બનવું એ તો વિદ્યાનું પારંપરિક કૃપા છે. પણ આ સિવાય વિદ્યાનું તાત્કાલિક કૃપા એ પણ મળે છે કે, અવિદ્યાનું જે આવરણ હોય છે તે દૂર થાય છે અને વિદ્યાનો અભ્યાસ થાય છે. જે લાલુવામાં શ્રમ કરવામાં આવે અને એક પણ અક્ષર લખતાં વાંચતાં ન આવડે તો તો એમ જ કહી શકાય કે, એ દિશામાં કરવામાં આવેલો પ્રયત્ન વ્યર્થ ગયો. આ જ પ્રમાણે નિર્વેદનું તાત્કાલિક કૃપા વિષયભોગોથી મનનું નિવૃત્ત થવું એ છે. જો ઉપરથી તો વૈરાગ્ય બતાવવામાં આવે અને હૃદયમાં વિષયલાલસાને પોષવામાં આવે તો એ નિર્વેદ કે વૈરાગ્ય નહિ પણ કેવળ ઢોંગ જ છે.

સાચો નિર્વેદ કે વૈરાગ્ય છે એમ ત્યારે જ સમજવું કે જ્યારે વિષયો ઉપર વૈરાગ્ય પેદા થાય અને હૃદયમાં વિષયોની જરાપણ લાલસા ન રહે. આ પ્રમાણે નિર્વેદનું તાત્કાલિક કૃપા કામભોગોથી મનનું નિવૃત્ત થવું એ છે.

લગવાન કહે છે કે, જ્યારે જીવનમાં નિર્વેદ પેદા થાય છે ત્યારે મંસારમાં જેટલાં વિષયભોગો હોય છે તે બધાં વિષયભોગોથી મન નિવૃત્ત થઈ જાય છે; પરંતુ કોઈ વિષય-ભોગોથી નિવૃત્ત થયો છે કે નહિ એને વ્યવહારમાં યોગ્યબચાનું શું લક્ષણ છે? તો એને માટે કહ્યું છે કે, જેનામાં નિર્વેદ હોય છે અને જેઓ વિષયભોગોથી નિવૃત્ત થએલા હોય છે તેઓ આરંભપરિગ્રહથી પણ મુક્ત થઈ જાય છે, અર્થાત્ તેઓ આરંભપરિગ્રહનો પણ ત્યાગ કરી દે છે.

આરંભ-પરિગ્રહનો સંક્ષિપ્ત અર્થ એ છે કે, બીજાં જીવોને કષ્ટ દેવું તે આરંભ છે અને પારકી વસ્તુ પ્રત્યે મમત્વ રાખવું એ પરિગ્રહ છે, અર્થાત્ વસ્તુ પ્રતિ મૂર્છાલાવ રાખવો તે પરિગ્રહ છે. આ આરંભ-પરિગ્રહથી ત્યારે જ નિવૃત્ત થઈ શકાય છે કે, જ્યારે મન વિષય-ભોગોથી નિવૃત્ત થઈ જાય અને મન વિષયભોગોથી ત્યારે જ નિવૃત્ત થાય છે કે જ્યારે આરંભ-પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવામાં આવે. આરંભ-પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવાનું કૃપા એ મળે છે કે, આરંભ-પરિગ્રહનો ત્યાગી જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર્ય મોક્ષમાર્ગનો સ્વીકાર કરી ભવબ્રમણ્યથી બચી જાય છે. આ પ્રમાણે નિર્વેદનું પારંપરિક કૃપા તો મોક્ષ છે અને તાત્કાલિક કૃપા વિષય-ભોગોથી નિવૃત્તિ છે.

હવે તમે તમારા વિષે વિચાર કરો કે, તમે નિર્વેદને જીવનમાં પેદા કરવા ચાહો છો કે નહિ! તમે અથવા તમે માટે આવ્યા છો અને સાધુની સંગતિ શા માટે કરો છો? તમે સંધુઓની સંગતિ આત્માને વિષયભોગોથી પૃથક્ કરવા માટે જ કરો છો. જો સાધુઓની સંગતિ કરવા છતાં વિષયભોગોનાં અધિક રસાએલા રહે તો એ દશામાં તમને એમ જ કહી

શકાય છે, તમે સાધુની સંગતિ નામની જ કરી છે પણ કામની કરી નથી. આ ઉપરથી દાહ્ય કોઈ એમ કહે છે, શું એમ બની શકે ખરું ? તો આ પ્રશ્નો ઉપર એ છે કે, કેટલાક સાધુઓ પણ વિવશભાગમાં ફસાઈ જાય છે તો મૃદરૂપને માટે કહેવું જ શું ? આ જ પ્રમાણે જો મનમાં એવી ઇચ્છા રહે છે, સાધુની સંગતિ-સેવા કરવાથી અમને અમુક સ્ત્રી-મગ્નશે તો આ પ્રકારની હિતજાથી કરવામાં આવેલી સાધુસંગતિ એ સાધુઓની સંગતિ નથી પણ પુદ્ગલોની સંગતિ છે, અને એ દશામાં વિવશભાગથી વધારે ફસાઈ જવું સ્વાભાવિક છે. સાધુઓની સંગતિ સાચી ત્યારે જ કદી શકાય કે ત્યારે સાધુના સમાગમથી હૃદયમાં પુદ્ગલ-પ્રાપ્તિની ભાવના પેદા ન થાય, પણ પુદ્ગલના મગ્નત્વને ઊડવાની ભાવના પેદા થાય !

તમે બધા અહીં સત્સંગ કરવા માટે આવ્યા છો એમ તો કહો છો પણ એમ થવું ન જોઈએ છે, તમે કહો છો તેથી વિપરીત કાર્ય કરી બેસો, અર્થાત્ તમારો આત્મા કર્મનો નાશ કરવાને બદલે વધારે કર્મો બાંધે. ચાત્ર કહે છે કે, આરંભ-પરિગ્રહથી જ બધાં પાપો થાય છે, એટલા માટે સાધુઓની સંગતિદ્વારાએ આરંભ-પરિગ્રહથી દૂર રહેવા ચાકો પણ તેમાં ફસાઈ જવા ન ચાહો. જો તમે સંસારનાં પદાર્થોને જ્ઞાનની દૃષ્ટિએ જોશો તો તમે તેમાં ફસાઈ જશો નહિ. સંસારનાં પદાર્થો કામીપુરુષનાં હૃદયમાં તો કામ પેદા કરે છે અને જ્ઞાની પુરુષમાં જ્ઞાન પેદા કરે છે.

ઉદાહરણ તરીકે માનો કે, કોઈ એક વેસ્થા સૂંગાર સજ્જ બજારમાં નીકળી છે. પહેલાં તો તે વેસ્થા તરફ કોઈ જ્ઞાનીપુરુષ દૃષ્ટિ ફેંકશે નહિ અને કદાચ અચાનક તેના તરફ દૃષ્ટિ જશે તો તે એમ વિચારશે કે, આ સ્ત્રીને પૂર્વ પુણ્યના પ્રતાપે આવું અનુપમ સૌંદર્ય પ્રાપ્ત થયું છે પણ તે ખિચારી મોઢમાં પડી જઈ પોતાનું આવું સુંદર શરીર જો પેસા-આપે છે તેને જ અર્પણ કરી દે છે. આ સ્ત્રી પેસાના માટે એક કાલવાળાને પંચ મળી શકે છે. તે પેસાને માટે પોતાનું શરીર વહેંચી દે છે. એ તેની કેવી મોહદશા છે ! જો તે આ શરીરને પરમાત્માને સમર્પણ કરી દે અને ધર્મભાન કરવા લાગે તો શું તેનું કલ્યાણ થઈ ન શકે ? અવશ્ય તેનું કલ્યાણ થઈ શકે. આ પ્રમાણે વેસ્થાને જોઈ, જ્ઞાનીજનો તો પોતાના જ્ઞાનની શક્તિ કરે છે. ત્યારે અજ્ઞાનીઓ વેસ્થાને જોઈ અનેક પ્રકારનાં કુવિચારો કરે છે, અને પાપને બાંધે છે. આ પ્રમાણે સંસારનાં પદાર્થો જ્ઞાનીજનોનું તો જ્ઞાન વધારે છે અને અજ્ઞાનીઓનું અજ્ઞાન વધારે છે.

જ્ઞાનીઓ પદાર્થના મૂળને તપાસે છે. એક ઉપદેશકે તો ત્યાંસુધી કહ્યું છે કે, “ જો આપણે સ્ત્રીઓને જોઈ આપણા હૃદયમાં ખરાબ ભાવોને આવતાં રોકી શકતા ન હોઈએ તો એ દશામાં આપણા માટે તો એ જ ઇચ્છારૂક છે કે, આપણે આપણી આંખોને જ ફેડી નાંખવી. ” આ ઉપદેશ પ્રમાણે ધટના બનેલી પણ સાંભળવામાં આવે છે. કહેવામાં આવે છે કે, સૂરદાસે પોતાની આંખો આ જ વિચારથી ફેડી નાંખી હતી. આ પ્રમાણે કોઈ વસ્તુ વિશે જો જ્ઞાનપૂર્વક વિચાર કરવાની ક્ષમતા ન હોય તો એ વસ્તુ તરફ દૃષ્ટિ જ ન ફેંકવી એ જ સાચું છે. આમ કરતાં કરતાં મોહ ઓઝા થઈ જશે. વીનરાગ ક્યા પદાર્થને જોતા નથી ? તેઓ બધાં પદાર્થોને જોયે છે. આ વિચારને દૃષ્ટિ અમુક રાખી કોઈ પદાર્થને જોઈ ભગવાન વીનરાગનું ભાન પરતું નેહીએ અને અવહારને માટે તે પદાર્થો તરફથી આંખ-કાનને ફેરવી લેવાં જોઈએ.

મયણુરેકા સ્વચ્છાએ જ નિર્ભય જાગૃત્તવેકા કરી સ્ત્રી જનને મનિષ્ય રાગ તેની તરફ તાકીને જોઈ એમ માનવા લાગ્યો કે, જે માણસ મોટે જ લીધા પડી રહ્યો છે. એમ વિચારી મહિરથ, મયણુરેકાની તરફ તાકીને જોતા લાગ્યો. જે પ્રમાણે પર્વન રીત ઉપર મોદિત બની જતા છે તેવી જ રીતે મહિરથ મયણુરેકા ઉપર મુગ્ધ બની ગયો. મહિરથ મયણુરેકા તરફ એમ એમ તાકીને વધારે જોતા લાગ્યો તેમ તેમ તે તેના તરફ પધારે આમ ર્ષયા લાગ્યો. વિષમ સ્વરો પણ લપસનાં જ એ કોઈ પોતાની મનને સંભારી તે તો તે બચી જતા છે નહિ તો તે નીચે જ પડી જાય છે; તેવી જ રીતે સ્ત્રીઓને મનમાં મન વાસણ કે તુરત જ જે પોતાની મનને સંભારી કેસમાં આવે, તો તો જ્યારી સંભાળે છે, નહિ તો તેનું અધઃપતન થયા વગર રહેતું નથી. રાવણને માટે પણ આમ જ બન્યું હતું. રાવણ બીજા કોઈ સ્ત્રીથી તો ડર્યો ન હતો પણ સીતાને જોઈ તે પણ ડરી ગયો. આ જ દયા પદ્મનાભ તરની પણ થઈ હતી. સ્ત્રીઓનું રૂપ પુરુષોને માટે લપસવાનું સ્થાન છે. એટલા માટે તે સ્થાનેથી લપસી ન પડે તેની સાવધાની રાખો, નહિ તો કોઈ કિસ્સા તમારું પણ તે સ્થાનેથી અધઃપતન થઈ જશે.

મહિરથ રાગ મયણુરેકાનું રૂપસૌંદર્ય જોઈ લપસી જ પડ્યો. તેના હૃદયમાં ભાવો બદલાઈ ગયાં. જે પ્રમાણે અગ્નિની ચીનગારી પડતાં જ રૂ અગ્નિને ખાખ થઈ જાય છે તે જ પ્રમાણે કામાગ્નિથી તેના હૃદયનો બંધુરનેકા પણ અગ્નિને ખાખ થઈ ગયો. મયણુરેકાની મોહાગ્નિએ તેની કુલીનતા અને બંધુરનેકાને ખાખ કરી નાંખ્યાં.

મહિરથને મયણુરેકા તરફ તાકીને જોતો જોઈ તથા તેની આવભંગી બદલાતી જોઈ તેના હિતેષી નોકરોએ વિચાર્યું કે, રાગને હવે કંડક શબ્દોથી પણ સાવધાન કરવો જોઈએ. જ્યારે હિતેષી નોકરો તો આ પ્રમાણે વિચાર કરી રહ્યા હતા ત્યારે મહિરથ રાગ મનમાં એમ વિચારતો હતો કે :—

અહો અહો યહ રૂપનિધિ, મહા સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાત;
કયા ઈસ સમ હોગી કોઇ, નારી યોં ચિન્તે ભૂપાત. ॥ સતીઃ ૨૨ ॥
હિતકારી જન ફિર બી બોલે, ઉચિત નહીં યહ કાર;
ભાઈનારીકો નિરખો રાજવી, બિગડ જાય સંસાર. ॥ સતીઃ ૨૩ ॥
વિષમય વિષધર જનોં સદાહી, પરનારીકા રૂપ;
અન્ય જહર કી મિલે ઔપધી, યહ હે જહર અનૂપ. ॥ સતીઃ ૨૪ ॥
લજ્જા ભયસે હટા રાજવી, મનમેં બસ ગયા રૂપ;
મહા મોહવશ હુઆ રાય યોં, માનોં પડા ભવકૂપ. ॥ સતીઃ ૨૫ ॥

મહિરથ રાગના હૃદયમાં તે વખતે એવો અવિવેક પ્રસરી ગયો કે, તે મયણુરેકાના રૂપને ત્રિલોકમાં સર્વોત્તમ માનવા લાગ્યો. તે એમ વિચારતો હતો કે, આવું ત્રિલોકોત્તમ રૂપ આજ દિવસ સુધી જોવામાં પણ આવ્યું ન હતું. પણ આજે એ રૂપ સદ્ભાવે જોવાને મળ્યું છે. મહિરથ રાગ આ પ્રમાણે વિચાર કરી રહ્યો હતો ત્યાં તેના હિતેષી નોકરોએ તેને કહ્યું કે, “ મહારાજ! ભાઈની સ્ત્રી તરફ આ પ્રમાણે દૃષ્ટિ ફેંકવી એ ઉચિત નથી. તમારે મર્યાદાની રક્ષા કરવી જ જોઈએ. જે તમે જ આ પ્રમાણે મર્યાદાને ભૂલી જશો તો

બોલ વિષે આગળ વિસ્તારપૂર્વક વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. એ એ બોલ વિષે આગળ જે કંઈ કહેવામાં આવ્યું છે તેનો સાર એ છે કે, સર્વેગથી નિર્વેદ પેદા થાય છે અને નિર્વેદથી ધર્મશ્રદ્ધા પેદા થાય છે; અર્થાત્ જે વ્યક્તિમાં સારો સંવેગ હોય છે તે વ્યક્તિમાં નિર્વેદ અવસ્થા હોય છે અને જેનામાં નિર્વેદ હોય છે તેનામાં ધર્મશ્રદ્ધા પણ અવસ્થા હોય છે. આ પ્રમાણે સંવેગ, નિર્વેદ અને ધર્મશ્રદ્ધાનો પારસ્પરિક સંબંધ છે. હવે સમ્યક્ત્વ—પરાક્રમના ત્રીજા બોલ વિષે વિચાર કરવામાં આવે છે :—

ત્રીજો બોલ

(૩) ધમ્મસદ્ધાણ ણં મન્તે ! જીવે કિં જળયઈ ?

અર્થાત્—હે ! ભગવાન ! ધર્મશ્રદ્ધાનું ફળ શું છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યું છે કે :—

ધમ્મસદ્ધાણ ણં સાયાસોકલેસુ રજ્જમાણે વિરજ્જઈ, આગારયમ્મં ચ ણં ચયઈ, અણગારિણ ણં : જીવે સારીરમાણસાણં દુક્ખાણં હેયણભેયણસંજોગાર્ણં વોચ્છેયં કરેઈ અવ્વાવાહં ચ સુદં નિવ્વત્તેઈ ॥ ૩ ॥

ઉપરના સૂત્રમાં ધર્મશ્રદ્ધાનું ફળ શું છે એ વિષે પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે. પણ પહેલાં ધર્મશ્રદ્ધા શું છે ? અને પછી તેનું ફળ શું છે ? એ વિષે વિચાર કરવો આવશ્યક છે.

જે ફળને માટે કાર્ય કરવામાં આવે છે તે ફળ ને પ્રાપ્ત ન થાય તો તે કાર્ય નિષ્ફળ ગણાય છે. ઉદાહરણ તરીકે, કાઈ માણસે ફળની પ્રાપ્તિ માટે વૃક્ષ રોપ્યું. પણ ને તેને ફળ ન મળે તો તે એમ જ માનશે કે, મારું વૃક્ષારોપણનું કાર્ય સફળ ન થયું. તે વૃક્ષારોપણના કાર્યને ત્યારે જ સફળ માને છે કે જ્યારે તેને ફળની પ્રાપ્તિ થાય ! આ જ પ્રમાણે ધર્મશ્રદ્ધાનું ફળ શું છે ? એ જોયા પહેલાં તેનામાં ધર્મશ્રદ્ધા છે કે નહિ તે જોવું પ્રથમ આવશ્યક છે.

અત્યારે બુદ્ધિવાદનો જમાનો ચાલી રહ્યો છે. લોકો ધર્મશ્રદ્ધાને બુદ્ધિની કસોટીએ ચડાવી પૃથક્કરણ કરવા ચાહે છે. આવા બુદ્ધિવાદના જમાનામાં ધર્મશ્રદ્ધાને દબ કરવા માટે અને ધર્મશ્રદ્ધાનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જનતા સમક્ષ મૂકવાની અતિ આવશ્યકતા છે એટલા માટે ધર્મશ્રદ્ધા વિષે વિવેચનપૂર્વક મારે વાત કહેવાની છે. પરંતુ સમયના અભાવે ધર્મશ્રદ્ધાનું પૂર્ણ વિવેચન કરવું મુશ્કેલ છે. તેમ છતાં ધર્મ એટલે શું ? શ્રદ્ધા એટલે શું ? અને ધર્મશ્રદ્ધાનું ઇત્તરમાં સ્થાન શું છે ? એ વિષે અત્રે યથાશક્તિ વિવેચન કરવાનો પ્રયત્ન કરું છું.

ધર્મ એટલે શું ? એ વિષે અનેક મહાત્માઓએ ધર્મપુસ્તકદ્વારા પોતાના મતઓ પ્રગટ કરેલ છે, એટલું જ નહિ પણ જે જે મહાન લોકોત્તર પુરુષો યજ્ઞ ગયા છે તેમણે પણ ધર્મનો જ ઉદ્દેશ આપેલ છે અને તેનું જ સમર્થન કરેલ છે. એ લોકોત્તર પુરુષો ધર્મને કર્મો જ લોકોત્તર પુરુષો તરીકે પ્રતિદિ પામ્યા છે. આ અવસર્પિણી કાળમાં પેદા થનારા હૃદયરત્ને આજે એટલા જ માટે માનીએ છીએ કે તેમણે ધર્મનિયતિ કરી હતી. તે મહાપુરુષોએ ધર્મમર્મને ખુલ્લો કરવા માટે ખૂબ પુરુષાર્થ સેવ્યો હતો. ધર્મની ગત્યુત્તિ કરવાને માટે જ તેઓએ રત્નપાટ તથા કુટુંબકળીવાનો ત્યાગ કર્યો હતો. અનેક પ્રશ્નનાં

ઉપસર્ગો-પરિસહો સહ્યાં હતાં અને મારસેના સાથે યુદ્ધ કરી કામચતુઓ ઉપર વિજય મેળવ્યો હતો. આ પ્રમાણે વિદ્યારણુઓ ઉપર વિજય મેળવી તેમણે જે દેવસંતાન પ્રગટાવ્યું હતું તે દેવસંતાનનો ઉપયોગ તેમણે ધર્મપ્રચારદ્વારા જગતનું કલ્યાણ કરવામાં કર્યો હતો.

ભગવાન મહાવીરનું પ્રસ્થાપન જે સૂત્ર આપણે સાંભળી રહ્યા છીએ, તે ભગવાન મહાવીર વિશે વિચાર કરવામાં આવે તો આપણને માણસ પડશે કે, ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યા પહેલાં તેમણે શું શું કર્યું હતું ? અને ધર્મનો ઉપદેશ ક્યારે આપ્યો હતો ?

ભગવાન મહાવીર પહેલેથી જ ચાર જ્ઞાનના સ્વામી હતા અને તેમનું અવધિજ્ઞાન તો એવું ઉજ્જવલ હતું કે, તેઓ માતાના ગર્ભમાં પાંચાં પાંચાં 'હું' પહેલાં કર્યાં હતા તથા ક્યાં ક્યાં ભવને ભોમવીને અત્રે આવ્યો છું'—વગેરે વાતો પ્રત્યક્ષ જોઈ રહ્યા હતા. તેમણે આજું ઉજ્જવલ અવધિજ્ઞાન હોવા છતાં દીક્ષા લીધા બાદ તુરત જ ધર્મોપદેશ આપ્યો ન હતો; પરંતુ જ્યારે તેમણે સંપૂર્ણ જીવનસાધના કર્યા બાદ દેવસંતાન પ્રગટ કરી, દિવ્ય જ્ઞાતિ પ્રગટાવી લીધી ત્યારે જ તેમણે ધર્મનું તત્ત્વ જનતા સમક્ષ મૂક્યું હતું, કે જેથી જનતાને તેમની વાણી વિશે કોઈ પ્રકારનો સંશય પેદા ન થાય. દેવસંતાનને પ્રગટ કરવા માટે તેમણે સાડા બાર વર્ષ સુધી ધૌર તપ કર્યું હતું અને અનેક પ્રકારનાં ઉપસર્ગો-પરિસહો સહ્યાં હતાં. દેવસંતાન પ્રગટ્યા બાદ ભગવાને આપણા કલ્યાણને માટે જે અમૃત વાણી કહી છે તે ઉપરથી આપણે એમ કહી શકીએ કે, ભગવાને આપણા કલ્યાણને માટે જ દેવસંતાન પ્રગટ કરી આ જિનવાણી પ્રબોધી છે. જો તેઓ આ વાણી પ્રબોધત નહિ તોપણ તે પોતાનું કલ્યાણ તો કરી શકતા હતા. વાણી ન પ્રબોધવાને કારણે તેમનું પોતાનું કલ્યાણ કરવામાં કોઈ પ્રકારની બાધા આવતી ન હતી. તેઓ પોતાનું કલ્યાણ તો બીજા માર્ગે પણ કરી શકતા હતા.

દેવસંતાન પ્રાપ્ત કર્યા બાદ ભગવાને લગભગ ત્રીસ વર્ષ સુધી ધર્મનો સતત ઉપદેશ આપ્યો હતો. તેમણે સાડા બાર વર્ષ સુધી મૌનપૂર્વક તપઃસાધના કરી જે ધર્મતત્ત્વનું મનન કર્યું હતું, તે ધર્મતત્ત્વનો સાર-સંદેશ ત્રીસ વર્ષ સુધી પરિભ્રમણ કરી જનતાને સંતોષાવ્યો હતો. તેઓ જનતાનું કલ્યાણ કરવા આદરતા હતા. આ કથનનો કોઈ એવો અર્થ ન સમજે કે, ભગવાનને જનતા પ્રત્યે મોહ કે રાગ હતો. સંસારનાં જીવો પ્રતિ તેમના હૃદયમાં કોઈ પ્રકારનો રાગ કે મોહ ન જ હતો.

ભગવાને વાણી શા માટે પ્રબોધી એનો વિચાર કરવામાં આવે તો એ વિષય પૂણે વિસ્મૃત છે. એટલા માટે યોગ્યમાં એટલું જ કહું છું કે, ભગવાને દેવસંતાન પ્રગટ્યા બાદ જે વાણી પ્રબોધી તે જીવોના કલ્યાણને માટે જ પ્રકાશી હતી. તેમના હૃદયમાં જીવો પ્રત્યે એકાન્તરૂપે મહાન ભાવકરુણા હતી. તેઓએ જીવોને કુઝોળી સંપત્તિ ધ્યેયના રોપા એટલા માટે તેમના ઉપર કરુણા કરી ભગવાને તેમને કુઝોળી કરવા માટે વાણી પ્રકાશી.

હૃદયમાં જ્યારે કરુણા જાગે છે ત્યારે તે કરુણા બીજાનાં કુખ્યાને મટાડવાની પ્રેરણા કરે જ છે. જ્યારે આત્મચક્ષુમાં મંજરી આવે છે ત્યારે કોણ કોઈને રીક્ષવા માટે કુળતી નથી, પરંતુ મંજરી આવેને કારણે તેણે કંઈનાં જે સરલતા આવે છે તે બોલવાને માટે

કોપલને પ્રેરિત કરે છે; તે વખતે કોવલથી દુઃખા વિના રહેવાનું નથી. જ્યારે જો તમે જે ત્યારે મોર ટહુકે ન છે. આ જ પ્રમાણે જ્યારે મેલકામાં દુષ્ટો આવે છે ત્યારે જનમંડિ ગૂંચરવ કર્યા વિના રહી રાકતાં નથી. આ પ્રકૃતિના નિવ્યાનુસાર જ્યારે વડવામાં આવકરૂં હોય છે ત્યારે તે ભાવકરૂણા દુઃખી હોવાનાં દુઃખને દૂર કરવા માટે જોવાવાની પ્રેરણા કરે ન છે. ભગવાન મહાવીર પણ આ જ ભાવકરૂણાથી પ્રેરિત થઈને જ વાણી પ્રમેલવામાં પ્રવૃત્ત થયા હતા. તેમણે પોતાનું કલ્યાણ તો સાધી ન રીધું હતું તેમ તેમને કોઈ એ પ્રત્યે રાગ કે મોહ હતો ન નહિ છતાં તેમણે જગજીવના ઉપર કરૂણા ધારી પોતાની વાણી પ્રજોધી હતી. જિત ભગવાને આ પ્રમાણે આપણા કલ્યાણને માટે જ કર્યો સહીને વાણીને પ્રરૂપી છે. આવી અમૃતવાણીને એક કાનથી સાંભળી બીજા કાને કાઢી નાંખવી એ કેવા દુર્ભાગ્યનો વિષય છે!

કહેવાનો આશય એ છે કે, ભગવાને જગતના કલ્યાણને માટે જ ધર્મનો ઉદ્દેશ આપ્યો છે. સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યક્ચારિત્ર એ રતનત્રય ધર્મ જ સાચો ધર્મ છે. જૈનધર્મ તો આ રતનત્રયને જ ધર્મરૂપ માને છે પણ બીજા લોકો પણ આ ત્રણને ઘણું મહત્ત્વ આપે છે. જેમકે વૈષ્ણવો બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ એ ત્રિમૂર્તિને માને છે. ખ્રિસ્તી લોકો આત્મા, પવિત્રાત્મા અને પરમાત્મા એ ત્રણને માને છે. બૌદ્ધો બુદ્ધ, મંત્ર અને ધર્મ એ ત્રિરતનને માને છે. આ પ્રમાણે ઉત્પાદ, વ્યય અને ક્ષય એ ત્રણના આધારે જ ધર્મ કહેવામાં આવ્યો છે. ભગવાને સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યક્ચારિત્ર એ રતનત્રય રૂપ જે ધર્મ પ્રરૂપ્યો છે તે ધર્મ અર્થાત્ હોવાનાં કલ્યાણને માટે જ છે.

ધર્મના આ વર્ણન ઉપરથી કોઈ એમ કહી શકે કે, તમે તો ધર્મને હોવાનું કલ્યાણ કરનાર તરીકે પ્રશંસા છો; પણ જો ધર્મનો ઇતિહાસ નેવામાં આવે તો જણાશે કે, જેનો લુહમ-સીતમ ધર્મને કારણે ગુન્નરવામાં આવ્યો છે તેનો લુહમ-સીતમ બીજા કોઈ કારણે ગુન્નરવામાં આવ્યો નથી. ઇતિહાસ ઉપરથી એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે, ધર્મને માટે ઘણો અન્યાય-અત્યાચાર કરવામાં આવ્યો છે; એટલા માટે જો ધર્મને કારણે આ પ્રકારનો અન્યાય-અત્યાચાર ગુન્નરવામાં આવે છે તે ધર્મની શી આવશ્યકતા છે? કેટલાક લોકો તો આથી આગળ વધી જઈ આ જ દલીલોના આધારે ઈશ્વર અને ધર્મનો અદિષ્ટકાર કરવાની બાંગ પુકારે છે અને વધારામાં કહે છે કે, “જો ઈશ્વર કે ધર્મ ન હોત તો મંસારમાં આનંદ મંગલ હોત. પણ ઈશ્વર અને ધર્મ તો મંસાર ઉપર એવો લુહમ-સીતમ ગુન્નર્યો છે કે જેને કારણે ઇતિહાસનાં પાનાંનાં પાનાં જાણે રક્તથી રંગાએલાં છે. હિન્દુ, મુસલમાન, બૌદ્ધ, જૈન, વૈષ્ણવ વગેરે વચ્ચે ધર્મને નામે મોટાં મોટાં યુદ્ધો પણ ખેડાયાં છે અને રક્તની નદીઓ વહેવા પામેલ છે. ધર્મને નામે એવાં એવાં અનર્થો થએલાં સાંભળવામાં આવે છે કે, ઇસ્રેલમાં કોઈ ‘મેરી’ નામની રાણી થએલી છે. તે તો એવી ધર્મઝૂલતી હતી કે, ઇસ્રાઈલ ધર્મ વિષે કોઈ કોઈ પ્રકારની વિરુદ્ધ વાત કરે તો તેને જીવંત જ અગ્નિમાં હોમી દેતાં તે અચકાતી નહિ. ઔરંગઝેબે પણ ધર્મના નામે અમાનુષિક અત્યાચાર ગુન્નર્યો હતા. આ પ્રમાણે ધર્મના નામે અનેક પ્રકારનાં અત્યાચારો લુહમ-સીતમો ગુન્નરવામાં આવ્યાં છે. ધર્મને કારણે જ રામચંદ્રજીને અયોધ્યાનો રાજ્યત્યાગ કરી વનમાં ભટકવું પડ્યું

નું. ધર્મને નામે જ પ્રમાણરૂપે કાઢાની અભિનીષા કરી હતી. ધર્મને કાઢે જ કોઈની ને કાલકાલ મીઠાકેસ પાતો હતો. ધર્મને કાઢે જ પાંડવને અને મહારાજા દ્રોણે બેઠા રહ્યા પછી હતો. ધર્મને કાઢે જ નગ-ભગવાંને રત્ન અમર કાઢે કાઢેના પદ્માદ્યાં આ પ્રમાણે ધર્મને નામે ધર્મને કાઢે કાઢે જ પદ્માદ્યાં છે."

આ પ્રમાણે ફેરવાઈ લેઈકા ધર્મની નિંદા કરના કહે છે કે, ધર્મ કુનિયને પણ જ કદ આપ્યું છે. ફેરવાઈ સોંકા આરંભેથી જ ન બહારનાં ધર્મ અને ધર્મનો વિરોધ કરનાં તેમનો પ્રતિષ્ઠા કરવાની પદ્ધતિએ કાઢે છે.

જે સોંકા આ પ્રમાણે ધર્મ અને ધર્મને લગત કંઈ ને લેઈકાને આપ્યું જરા પૂછીએ કે, સંસારમાં જે અન્યાય-અત્યાચાર, દંડરુદ્ધ નથા સીનમ યુદ્ધરવામાં આવે છે તે રાસવર્મા ધર્મને દીપ્તિ થાય છે કે ધર્મજન કે ધર્મજનને કાઢે થાય છે? આ ચાત્રો તે રાસવર્મા વિવેકપૂર્વક વિચાર કરવામાં આવે તો ધર્મ અને ધર્મજનનું અંતર જુદાઈ આવશે. અત્યારે સંસારમાં ધર્મજનને કાઢે જ દંડરુદ્ધ, અન્યાય-અત્યાચાર થતાં તેવામાં આવે છે. ધર્મ તો સદા સર્વદા સર્વનાશક છે. ધર્મ દોષ ત્યાં અન્યાય-અત્યાચાર દોષ થશે જ નહિ. અને જો ધર્મને નામે અન્યાય-અત્યાચાર થશે દોષ તો તે ધર્મ દોષ થશે જ નહિ. એ કાં તો ધર્મજન દોષ, કે ધર્મજન દોષ! સાચ તો રૂપક ચંદ્રોમાં કહે છે કે,

ધર્મો યંગાલમુક્તિઃ ક્રિષ્ણા નંજમાં તથો.

અર્થાત્—અક્રિષ્ણ, ગ્રંથ અને તપ પ્રધાન ધર્મ સદા મંગલકારી છે. જે સોંકા જીવનમાં ધર્મની અનાવશ્યતા સ્વીકારે છે તેઓ કાં તો ધર્મને સમજ્યા નથી અથવા ધર્મજનને ધર્મ સમજી બેઠા છે.

ધર્મજન અને ધર્મમાં આકાશ-પાતાળનું અંતર છે. ગણેશને સિંહની ખાવ પહેરાવવામાં આવે એથી કાંઈ ગણેશ સિંહ બની શકતો નથી. બસે સિંહવેશધારી ગણેશ શોધા વખતને મરે પોતાને સિંહ તરીકે ઓળખાવી મોડું મગકાવે પણ આખરે તે ગણેશ ગણેશ તરીકે સિંહ થયા વિના રહી શકતો નથી. આ જ પ્રમાણે ધર્મજન કે ધર્મજનને બસે ધર્મનું રૂપ આપવામાં આવતું દોષ પણ આખરે ધર્મજનનો દુષ્ઠ અને ધર્મનો જુલ થયા વિના રહેતો નથી.

અત્યારે ધર્મને ધર્મજન અને ધર્મજનને ધર્મ માનવામાં આવે છે અને એ જ કારણે સંસારમાં મોટા ગોટાળો ઝગેલા થયા પામ્યા છે. જેમ સુવર્ણકાર માટીમાં બળી ગએલા સોનાને 'તાપ-કૃ-છેદ'થી પરીક્ષા કરી સોનાને માટીમાંથી કાઢી લે છે, તે જ પ્રમાણે વિવેકી જનોએ ધર્મજનરૂપ માટીમાં બળી ગએલા ધર્મસુવર્ણને તાપ-કૃ-છેદથી વિવેકદારા પથક કરી લેવું જોઈએ. એ તો બાળે જ કહેવાની જરૂર હોય કે, માટી એ માટી છે અને સુવર્ણ તે સુવર્ણ છે; પણ માટીમાં બળી ગએલા સુવર્ણને શોધવાનું કામ તો સાચા સુવર્ણકારોનું જ છે; તે જ પ્રમાણે ધર્મ તે ધર્મ છે અને ધર્મજન તે ધર્મજન છે; પણ ધર્મજનમાં બળી ગએલા ધર્મને શોધવાનું કામ તો સાચા ધર્મસંશોધકોનું છે. જ્યારે ધર્મજનમાંથી ધર્મને સંશોધવામાં આવશે ત્યારે જ ધર્મનું સાચું મૂલ્યાંકન અંકારશે.

ધર્મનું જીવનમાં ધર્મ જ મહત્વનું સ્થાન છે તે એટલે સુધી કે ધર્મ વિના જીવનનો વ્યવહાર પણ ચાલી શકતો નથી. જે લોકો ધર્મની અનાવશ્યતા સ્વીકારે છે તેઓને પણ ધર્મને જીવનમાં સ્થાન આપવું જ પડે છે કારણ કે ધર્મને જીવનમાં સ્થાન આપ્યા વિના

કે જેવાં કર્મની નિંદા કરે? નાન-સામાની કે પોતાના ભણે કરીને તેા કર્મની કાંઈકારી જીવનના દત્તા ના પાત્રી કમળના જ નામે કર્મની નિંદા કરી એ કાર્યકર્તા ઉચિત છે! પાત્રનમાં કર્મ કાર્યકર્તા કાળ નિંદા ગણાવે નથી એ તેા દુનિયાં સર્વદેવદા જ ગણાવે છે. એવા માટે કર્મભ્રમ કે કર્મજ્ઞાનને નામે કર્મની નિંદા કરી એ કાર્ત્ત્વ પદા ઉચિતે થાય નથી.

કર્મનો મંગલ અભ્યસાન, અભ્યર્ચન અને અભ્યુચારિત્વ કાલે છે. ભ્રમ અભ્યસાન, અભ્યર્ચન કે અભ્યુચારિત્વ નથી ત્યાં કર્મત્વ નથી. ભ્રમ અભ્યસાન છે ત્યાં જ સાચું કર્મત્વ છે. કર્મભ્રમ કે કર્મજ્ઞાન એ કર્મ જ નથી એ તેા દેખીતે કર્મભ્રમ દોષથી અર્થ છે. ભોળાને દેહાત્ત કર્યાં, પરમન કે પરઓને અપદરજી કરતું એ તેા પ્રત્યક્ષ અર્થ જ છે; પાત્રી ભ્રમ તે અર્થ, કર્મને નામે કેમ કરવામાં આવેા ન હોય!

કર્મ નો તેમાં છે કે, હું પોને તેા અસત્ય બોલોય જ નહિ પણ કાંઈ બીજે અસત્ય બોલશે તોપણ હું અસત્ય બોલોય નહિ. હું પોને તેા કાંઈની ચીજ ચેરીય જ નહિ પણ તે કાંઈ મારી ચીજ ચેરી જલો તેા હું તેના વિષે એવો વિચાર કરજો પણ નહિ કરું કે, હું તેનું બધું ચેરી લઉં કે તેનું બધું બચાવી નાંખું. હું કાંઈના ઉપર કોમ પણ કરીય નહિ. હું ધર્મનો બદલો ધર્મથી નહિ, પ્રેમથી આપીય. આ પ્રમાણે જેનામાં કર્મરત્નો અંધ દશે તે તેા ઉપર પ્રમાણે વિચાર કરી પણ જે ભોળા કર્મના નામે ધર્મનો બદલો ધર્મથી આપે છે, કે પરમન કે પરઓને કાંઈ જવાની દબેલાં ચિંતા કર્યાં કરે છે તે ભોળા જ કર્મની નિંદા કરાવે છે.

હવે તમે ભોળા તમારા વિષે જુઓ કે, તમે કર્મની નિંદા કરાવો છો કે કર્મની પ્રશંસા કરાવો છો! જો તમે કર્મની પ્રશંસા કરાવવા માહો છો તો તમારે કેવો બવદાર રાખવો જોઈએ તેના વિચાર કરો. તમે એવો બવદાર કદાપિ ન કરો કે જેથી કર્મની નિંદા થાય, પણ હમેશાં એવો બવદાર કરો કે જેથી કર્મની પ્રશંસા થાય. આ પ્રમાણે કર્મોદયને દષ્ટિમાં રાખી સારો બવદાર કરો. કર્મ ઉપર દદ બદા રાખવાનું પરિણામ એ આવે છે કે, ચાતાવેદનીયના ઉદયથી જે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તેના પ્રત્યે વૈરાગ્ય પેદા થાય છે અને હૃદયમાં એવો સદ્વિચાર ઉદભવે છે કે હું પોતાના સુખ માટે બીજા કાંઈને દુઃખ આપી શકું નહિ, મારો કર્મ એ છે કે, બધાને સુખ જ આપું. આ પ્રમાણે વિચાર કરી કર્મશ્રદ્ધાજી બક્ષિત ભોગથી વિરક્ત રહેશે અને બીજાના સુખ માટે પોતે કરીને સદન કરશે.

ભાઈદરિએ કહ્યું છે કે, દદધર્મી સત્યરૂપો એવા હોય છે કે, તેઓ બીજાના દિત માટે પોતે કરીને સદન કરે છે. ભોળા 'કર્મ-કર્મ' એમ નામ પોકારે છે પણ કેવળ કર્મના મૌખિક ઉચ્ચારથી કર્મ આવી જતો નથી. જીવનમાં કર્મ મૂત્ત સ્વરૂપ ત્યારે જ ધારણ કરે છે કે બધારે પોતાના સુખને ભોળે પણ બીજાને સુખ આપવામાં આવે અને બીજાને કાંઈ પ્રકારનું દુઃખ ન થાય એ વિચારથી ચાતાવેદનીયના ઉદયથી પ્રાપ્ત થએલાં સુખોનો પણ ત્યાગ કરી દેવામાં આવે.

ધાર્મિકદષ્ટિએ બીજા પાસેથી પૈસા લેવાં એ સાચું છે કે બીજાને પૈસા આપવાં એ સાચું છે? જો કે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એમ જ કહેવામાં આવેા કે, બીજાને પૈસા આપવાં

એ સારું છે પણ વ્યવહારમાં એ ક્યનને સક્રિય રૂપ આપવામાં આવે છે કે નહિ એ જુઓ. વ્યવહારમાં તો એવી જ ભાવના પ્રવર્તતી જેવામાં આવે છે કે, બસ અમને પૈસા મળે! પછી ભલે ખીજને દુઃખ થતું હોય તો થાય ! જ્યારે આ પ્રવૃત્તિનું પરિવર્તન કરવામાં આવે અને ખીજના સુખમાં જ સુખ માનવાની ભાવના પ્રચલિત થાય તથા પોતાના સુખને માટે ખીજને દુઃખ આપવાની ભાવના બદલાઈ જાય ત્યારે સમજવું કે, અમને ધર્મશ્રદ્ધાનું રૂપ મળી રહ્યું છે.

આજકાલ તો ધર્મને વિષે એમ માનવામાં આવે છે કે, જે દ્વારા અષ્ટ સિદ્ધિ અને નવનિધિ મળે તે જ ધર્મ છે અને અષ્ટ સિદ્ધિ અને નવનિધિની પ્રાપ્તિ થવી એ જ ધર્મનું રૂપ છે. પણ શાસ્ત્રકારો આથી વિપરીત એમ કહે છે કે, ધર્મશ્રદ્ધાનું રૂપ સાતાવેદનીયના ઉદ્યથી પ્રાપ્ત થતાં સુખોથી વિરક્ત થવું એ છે.

હવે તમે આ ઉપરથી વિચાર કરો કે, તમારે કઈ ભાવનાએ ધર્મશ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ? જે તમને તમારું જ સુખ-સંસારસુખ-જોઈએ, તો એ તો દુનિયામાં ચાલ્યા જ કરે છે અને જ્યાં એવું થાય છે ત્યાં ધર્મશ્રદ્ધા હોઈ શકતી નથી. પરંતુ જે તમે ધર્મશ્રદ્ધા પેદા કરવા ચાહો અને ધર્મનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જાણવા ચાહો તો તમે હમેશાં “હું ખીજને સુખ આપવામાં જ પ્રયત્નશીલ રહું,” એવી જાંચી ભાવના રાખો, અને એ ભાવનાને પૂર્ણ કરવા માટે સાતાવેદનીયના ઉદ્યથી પ્રાપ્ત થએલાં સુખોથી વિરક્ત બનો. જે તમને આવી જાંચી ભાવના ભાવવી સારી લાગતી હોય તો એ ભાવનાને પરિપૂર્ણ કરવા માટે પ્રભુ પ્રભે એવી પ્રાર્થના કરો કે:—

દયામય ઐસી મતિ હો જય;

ભૂલે ભટકે ભટ્ટી માત કે, જે હૈ જનસસુદાય;

ઉસે સુઝાઉં સમ્યા સત્પથ, નજ સર્વસ્વ લગાય. દયા૦

અર્થાત્—હે ! પ્રભો ! મારી બુદ્ધિ એવી નિર્મળ થાય કે, જ્ઞાનભૂલેલાં, ભટકેલા કે ભટ્ટી મતિવાળા માણસને જોઈ મારામાં ઘૂણા કે તિરસ્કાર પેદા ન થાય પણ મારામાં એવો નૈત્રીભાવ પેદા થાય કે, હું તેમને મારા સર્વસ્વના ભોગે સત્પથ ઉપર ચડાવું અને તેમનું કલ્યાણ કરું. ખીજને સુધારવા માટે પોતાના સર્વસ્વનો ભોગ આપ્યો હોય એનાં જનકંત ઉદાહરણો શાસ્ત્રના પાને નોંધાયેલાં જેવામાં આવે છે.

અર્જુનમાઝી મહાપાપી અને અધમ હતો પણ સુદર્શન શેઠે તેનો સુધાર કર્યો. શાસ્ત્રમાં સુદર્શન શેઠે પોતાનું કલ્યાણ કેવી રીતે અને ક્યારે કર્યું એનો ઉલ્લેખ તો જેવામાં આવતો નથી. પણ અર્જુનમાઝીને વિષે તો એવો શાસ્ત્રોલ્લેખ મળે છે કે, તેણે તે જ ભવમાં આત્માનું કલ્યાણ સાર્થી લીધું હતું. સુદર્શન શેઠ અર્જુનમાઝીને વિષે એમ વિચારતા હતા કે, આ પોતાનું આત્મજ્ઞાન બુઝી ગયો છે અને એ જ કારણે તે લોકોને મારે છે. આવા જ્ઞાનભૂલેલાને સુધારવો એ મારો ધર્મ છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી અર્જુનમાઝીને સુધારવા માટે પોતે પાનચ યજ્ઞ એસી ગયા અને જ્યારે અર્જુનમાઝી સુદ્ધગણ લઈ મારવા આવ્યો ત્યારે શેઠે એની ઉચ્ચ જાવના બાવી કે, જે મારામાં ખરી ધાર્મિકતા હોય તો હું તેના પ્રતિ જંગમ રૂપ દેપ ન કરું ! આ પ્રકારની ઉચ્ચ જાવના બાવી અને પોતાના સર્વસ્વનો ત્યાગ કરીને

[illegible]

જે સદ્ભાવના આધારી પ્રાપ્તિને પણ દેશી જનતા દે છે તે સદ્ભાવનાને તમારા
 જીવનમાં પ્રગટાંસો તો તમારું જીવાણુ અવશ્ય થાય. ત્યાં આવી સદ્ભાવના છે ત્યાં જ સાચી
 ધર્મશક્તિ છે. ધર્મશક્તિ છે એમ મોટેથી કહેવું એ વાત જુદી છે અને એ ધર્મશક્તિને જીવ-
 નમાં પ્રાપ્તિ સ્વરૂપ આપવું એ વાત પણ જુદી છે. સદ્ભાવના એ ધર્મશક્તિ પોતાનામાં છે કે
 નહિ એ પારખવાની પામણીથી છે. જીવનમાં ધર્મશક્તિને સ્થાન આપવા માટે તમે દુર્ભાવનાને
 ત્યાં જ દરી સદ્ભાવનાને અપનાવો તો તેમાં જીવાણુ જ રહેલું છે. હવે સદ્ભાવના અને
 દુર્ભાવના કેવી દોષ છે એ અવગુરૂના કાનીની સંવિચક્ષણ ઉપરથી જુઓ—

મયસરેલું. ચરિત્ર—૧૪

મવજુરદારને જોતાં મજિરચના મનમાં દુર્ભાવના પેદા થઈ ગઈ. જો કે, એમ કહેવામાં આવે છે કે, ત્યારે પોતાનામાં દુર્ભાવના દોષ છે ત્યારે જ જીભમાં દુર્ભાવના પેદા થવા પામે છે. પણ આ નિયમ સર્વદેશીય નથી પણ એકદેશીય છે; કારણકે વર્ણવાર એવું પણ જોવામાં આવે છે કે, પોતાનામાં દુર્ભાવના ન દોષા હતાં જીભમાં દુર્ભાવના જોવામાં આવે છે. મવજુરદારમાં દુર્ભાવના ન દોષ હતાં મજિરચના મનમાં દુર્ભાવના પેદા થવા પામી. આ દુર્ભાવનાનું કેવું માનું' પરિણામ આવે છે એ આગળ વ્યક્તિમાં આવશે.

મહિરથ કામને વધ થઈ મયજુરેલા ઉપર મુગ્ધ બની ગયેા. માણસ ત્યારે કામાંધ બની જાય છે ત્યારે સત્યાસત્યનો-ધર્માધર્મનો વિવેક જૂલી જાય છે. મહિરથ પણ કામને વધ થઈ તે અધ્યાત્મનો વિવેક જૂલી ગયેા.

કામધેના જેવી અચાનક વસ્તુ છે તે વિશે એક કવિએ કહ્યુંના કરી છે. એ કહ્યુંના એવી છે કે, એક કામધેના કુતરા છે. તેના કાન સડી ગયાં છે. આખા શરીર ખુજલી ચર્મ છે. તેના શરીરમાં એક ઘુમ્મું થયું છે જે પાછા જવાથી તેમાંથી પડે નીકળે છે અને તેમાં કીડાં પડે પડી ગયાં છે. તે જુખતરસથી પીડાતો અદોતદો જાહે છે. એક દાંડણમાં ખાવાનું થશે એમ ધારી તેમાં મોડું નાંખવાથી તે દાંડણાને કડિા ગળામાં લટકાઈ ગયો છે એ કાનજી પછુ તેને દુઃખ થાય છે. આવો દુઃખી કુતરો પછુ કામધે જની કુતરીની પાછળ દોડ્યા કરે છે. આ દરમિયાન એક એમ કહેવું પડે છે કે, કામધેવ પોતા ઉપર પાડુ મારે છે. ત્યારે આ પ્રકારના દુઃખી કુતરાને પછુ કામધેવ પાડુ મારે ■ તેા પછી સારાં અને સ્વસ્થ કુતરાકુતરીને કામધેવ શું પીડા આપેલા નહિ હોય ?

દવિની આ કષપતાનો ક્ષાત્કાર તમે સમજતા હો. તો તમે જો વાતનો વિચાર કરો
કે, જો હોડિા ચમકીયાં કષપાં પહેરે છે તથા ફેસનેગ્ર રહે છે તે લોકોને કામચેવે કેવો

એ સારું છે પણ અવધારના જે કાંઈ સંકેત પણ આપવામાં આવે છે. આ બધું અવધારમાં તેમ જોઈ જાય તો પ્રાણનો તિરસ્કાર થાય ન થાય પણ અવધારમાં પછી સહે ખીન્નને ફાવે પણ કે ક'ને પાડે એમાં સંપૂર્ણ વિચાર કરવામાં નહીં અને ખીન્નના સુધારા જ સુધાર માનવી માટે ઉચિત્તે પણ નહીં પણ ખીન્નને ખીન્નને ફાવે અવધારની સાવતા વાદ્ય ને પણ તારે ચાલવું કે અવધારની સાવતા મળે રહું છે.

અવધાર તે ધર્મને વિષે એમ માનવામાં આવે છે કે, જે દેહ સહ વિદે અને નવનિધિ મળે તે જ ધર્મ છે અને આ સિદ્ધિ અને નવનિધિમાં પ્રાપ્તિ થાય જ નહીં રહે છે. પણ સાત્ત્વરેના નાણે વિપરીત એમ કહે છે કે, અવધારના આ વાત સંબંધમાં ઉચ્ચથી પ્રાપ્ત થતાં સુખથી વિજ્ઞાન થતું એ છે.

દરે તમે આ ઉપરથી વિચાર કરો કે, તમારે જો માનવાને ધર્મવદ્ધા તમારી જોઈએ ને તમને તમારું જ સુખ-ચંદ્રાસુખ-નૈર્ભય, તે એ તે સુખમાં મળ્યા જ છે ને એ ત્યાં એનું યમ છે ત્યાં ધર્મવદ્ધા જેવી જાણી નથી. પરંતુ એ તમે ધર્મવદ્ધા પેદા કર્યા આપો અને ધર્મનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જાણ્યા નાહો તો તમે કહેતાં "હું ખીન્નને સુખ આપવામાં જ પ્રાણશીલ રહું." એવી નંચી બાવના રાખે, અને એ બાવનાને પૂર્ણ કર્યા માટે સાતાંદરીના ઉચ્ચથી પ્રાપ્ત થએલાં સુખથી વિજ્ઞાન બને. એ તમને આવી જોવી બાવના બાવની સારી ચાલતી દેખે તો એ બાવનાને પરિપૂર્ણ કર્યા માટે પ્રભુ પ્રત્યે એવી પ્રાર્થના કરો કે:—

દયામય એસી મતિ હો જતય;

ભૂલે ભટકે ઉદ્ધરી માત કે, જો દે જનસુધાય;

ઉસે સુઝાઉં સચ્ચા સત્પથ, નન સર્વસ્વ લગાય. દયા

અર્થાત્—હે ! પ્રભો ! મારી ભુદ્ધિ એવી નિર્મળ થાય કે, જાનમૂલેલાં, ભટકેલાં કે ઉદ્ધરી મતિવાળા માણસને જોઈ મારામાં ધૂણા કે તિરસ્કાર પેદા ન થાય પણ મારામાં એવો મૈત્રીભાવ પેદા થાય કે, હું તેમને મારા સર્વસ્વના જોગે સત્પથ ઉપર ચડાવું અને તેમનું કલ્યાણ કરું. ખીન્નને સુધારવા માટે પોતાના સર્વસ્વનો જોગ આપ્યો હોય એનાં જનકેત ઉદાહરણો શાસ્ત્રના પાને નોંધાયેલાં જોવામાં આવે છે.

અર્જુનમાધી મહાપાપી અને અધમ હતા પણ સુદર્શન શેડે તેનો સુધાર કર્યો. શાસ્ત્રમાં સુદર્શન શેડે પોતાનું કલ્યાણ કેવી રીતે અને ક્યારે કર્યું એનો ઉદ્દેશ્ય તો જોવામાં આવતો નથી. પણ અર્જુનમાધીને વિષે તો એવો શાસ્ત્રોદ્દેશ્ય મળે છે કે, તેણે તે જ ભવમાં આત્માનું કલ્યાણ સાધી લીધું હતું. સુદર્શન શેડે અર્જુનમાધીને વિષે એમ વિચારતા હતા કે, આ પોતાનું આત્મજ્ઞાન ભૂલી ગયો છે અને એ જ કારણે તે લોકોને મારે છે. આવા જ્ઞાનભૂલેલાને સુધારવો એ મારો ધર્મ છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી અર્જુનમાધીને સુધારવા માટે પોતે ધ્યાનસ્થ થઈ બેસી ગયા અને જ્યારે અર્જુનમાધી સુદગળ લઈ મારવા આવ્યો ત્યારે શેડે એવી ઉચ્ચ ભાવના બાવી કે, જો મારામાં ખરી ધાર્મિકતા હોય તો હું તેના પ્રતિ જરાપણ દ્રેષ ન કરું ! આ પ્રકારની ઉચ્ચ ભાવના બાવી અને પોતાના સર્વસ્વનો ત્યાગ કરીને

પણ અર્જુનભાષી જેવા અધમનો ઉદ્ધાર કર્યો. જો કે સુદર્શનના સર્વશક્તિના નાશ ન થયો. છતાં તેમણે તો પોતા તરફથી તેમનો ત્યાગ કરી દીધો હતો. જે સુદર્શન શેઠ અર્જુનભાષી જેવા અધમનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો તે પોતે પણ જો કે મૃદરથ હતો છતાં તેમણે તો પરમાત્માને એવી જ પ્રાર્થના કરી હતી કે, 'હે ! પ્રભો ! મારામાં અર્જુન પ્રતિ જરાપણ દોષ ન આવે.' સુદર્શનની આ સદ્ભાવનાના પ્રતાપે અર્જુન તેનો વિનાશક બનવાને બદલે તેનો સેવક બની ગયો. સુદર્શનશેઠની સદ્ભાવનાએ અર્જુનભાષી જેવાં નરપાતકને પણ બધાનો રક્ષક બનાવી દીધો. સદ્ભાવનાનો આ એવો વિજય છે ?

જે સદ્ભાવના આસુરી પ્રકૃતિને પણ દેવી બનાવી દે છે તે સદ્ભાવનાને તમારા જીવનમાં પ્રગટાવો તો તમારું કલ્યાણ અવશ્ય થાય. ત્યાં આવી સદ્ભાવના છે ત્યાં જ સાચી ધર્મશ્રદ્ધા છે. ધર્મશ્રદ્ધા છે એમ મોટેથી કહેવું એ વાત જુદી છે અને એ ધર્મશ્રદ્ધાને જીવનમાં મૂર્ત રૂપરૂપ આપવું એ વાત પણ જુદી છે. સદ્ભાવના એ ધર્મશ્રદ્ધા પોતાનામાં છે કે નહિ એ પારખવાની પારાધીશી છે. જીવનમાં ધર્મશ્રદ્ધાને સ્થાન આપવા માટે તમે દુર્ભાવનાનો ત્યાગ કરી સદ્ભાવનાને અપનાવો તો તેમાં કલ્યાણ જ રહેલું છે. હવે સદ્ભાવના અને દુર્ભાવના ફેરી હોય છે એ મયજુરેહા સતીની ચરિત્રકથા ઉપરથી જુઓ:—

મયજુરેહા ચરિત્ર—૧૪

મયજુરેહાને જોતાં મહિરથના મનમાં દુર્ભાવના પેદા થઈ ગઈ. જો કે, એમ કહેવામાં આવે છે કે, ભ્યારે પોતાનામાં દુર્ભાવના હોય છે ત્યારે જ બીજામાં દુર્ભાવના પેદા થવા પામે છે. પણ આ નિયમ સર્વદેશીય નથી પણ એકદેશીય છે; કારણકે ધણીવાર એવું પણ જોવામાં આવે છે કે, પોતાનામાં દુર્ભાવના ન હોવા છતાં બીજામાં દુર્ભાવના જોવામાં આવે છે. મયજુરેહામાં દુર્ભાવના ન હોય છતાં મહિરથના મનમાં દુર્ભાવના પેદા થવા પામી. આ દુર્ભાવનાનું જેવું માફું પરિણામ આવે છે એ આગળ જણાવવામાં આવશે.

મહિરથ કામને વશ થઈ મયજુરેહા ઉપર મુગ્ધ બની ગયો. માણસ ભ્યારે કામાંધ બની જાય છે ત્યારે સત્યાસત્યનો-ધર્માધર્મનો વિવેક બૂલી જાય છે. મહિરથ પણ કામને વશ થઈ તે મર્યાદાનો વિવેક બૂલી ગયો.

કામાંધતા ફેરી ખરાબ વસ્તુ છે તે વિશે એક કવિએ કહ્યું હતું છે. એ કહ્યું છે કે, એક આંધળો કુતરો છે. તેના કાન સડી ગયાં છે. આખા સરીરે ખુજલી યઈ છે. તેના ચરીરમાં એક ઝુમકું થયું છે જે પાછી જવાથી તેમાંથી પડે નીકળે છે અને તેમાં દોષ પડી પડી ગયાં છે. તે બૂખતરસથી પીડાતો અહીંતહીં જાટકે છે. એક હાંડવામાં ખાવાનું હશે એમ ધારી તેમાં મોઢું નાંખવાથી તે હાંડવાનો દાંડો ગળામાં લટકાઈ ગયો છે એ દારણે પણ તેને દુઃખ થાય છે. આવો દુઃખી કુતરો પણ કામાંધ બની કુતરીની પાછળ દોડ્યા હશે છે. આ દરમિયાન એમ કહેવું પડે છે કે, કામદેવ પડેલા ઉપર પાદુ મારે છે. ભ્યારે આ પ્રકારના દુઃખી કુતરોને પણ કામદેવ પાદુ મારે છે તો પછી સારાં અને સ્વરથ કારાકુતરીને કામદેવ શું પીડા આપતો નહિ હોય ?

દિવની આ કલ્પનાનો ભાવાર્થ તમે સમજતા હો તો તમે એ વાતનો વિચાર કરો કે, જે ભોલો અમીરોમાં કપાઈ પડે છે તથા રેસનેજર રહે છે તે ભોલોને કામદેવ કેવો

સતાયતો દસો ! આ શીર્ષ ન્યારે પોષ્યને જતાવતો ઉત્તરિય કરે કે ના પડે એ વચરો
 વચ્ચે તથા કામોત્તેજક વચુએ જે સાપરતું હશે ન કેરોને કમદેવ પત્ન્યાના કૃત તે મારું
 આશ્ચર્ય જેવું શું છે ? કવિની કથનાનુસાર ન્યારે અમલ દુષ્ટોમાં પીડાના કુતરાને પણ
 કામદેવ પીડા આપે છે તો પછી શીર્ષ કોષ્ટને કામદેવ પીડા આપેલા હોય તો તેમાં આશ્ચર્ય
 શું ? એટલા માટે એવા કામપીડિત સ્ત્રી-પુરુષોને જેમ તેમ ઉપરના રાખી નોકરીએ અને
 તેઓ દયાપાત્ર છે એમ સમજવું જોઈએ.

કવિ કુતરા સિવાય શીર્ષ કોના ઉપર આવી કથના કરી શકે ! જો તે કોઈ મનુષ્યને
 પાત્ર બનાવી આવી કથના કરત તો તે નારાજ થઈ જત એટલા માટે તેણે કામદેવ ઉપર
 દોષારોપણ કરી કુતરા ઉપર આવી કથના કરી છે. પરંતુ જો વાસ્તવમાં આ વિશે વિચાર
 કરવામાં આવે તો શું મનુષ્ય આ પ્રમાણે કરતો નથી ! તે કુતરા જે એમ કહે કે, મનુષ્યો
 તો મારા કરતાં પણ ખરાબ છે કે જેઓ પોતાની સ્ત્રી હોવા છતાં પરસ્ત્રીને લાં દોડે છે
 તો શું તેનું આ કથન જોઈ કહેવાશે ! જે આ કથન પ્રમાણે મનુષ્યને ખરાબ ન કહેતાં
 કામદેવને ખરાબ કહેવામાં આવે, તો કામદેવ કહે છે કે, “ જે હું જ ખરાબ હોત તો
 મહાપુરુષો પ્રસિદ્ધિને કેવી રીતે પામત ! જેઓ મને પરાગ્રિત કરે છે તેઓ જ મહાપુરુષ કહેવાય
 છે. જે હું હોત જ નહિ તો પછી મહાપુરુષો કોને છતીને પ્રસિદ્ધિને પામત. તીર્થસ્થને
 દેવાંગનાઓ આવીને વિચક્ષિત કરવા આડે છે છતાં તેઓ તેમનાથી વિચક્ષિત થતા નથી.
 મારો માર ખાવો કે ન ખાવો એ તો પોતાના હાથની વાત છે તો પછી મને જ દોષ કેમ
 આપવામાં આવે છે ! ” જે કોઈ કામોત્તેજક ખાન-પાન કરે છે અને કેશનતો ભપકા રાખે
 તે કામદેવદ્વારા પરાગ્રિત થાય અને દુઃખ પામે એ સ્વાભાવિક જ છે. એટલા જ માટે કામદેવના
 દુઃખથી બચવા ભગવાન મહાવીરે બ્રહ્મચર્યની નવ વાડ બતાવી છે કે જેથી બ્રહ્મચર્યની
 રક્ષા થઈ શકે !

ન્યારે આ પ્રકારનો દુઃખી કુતરો પણ કામદેવદ્વારા પીડા પામે છે તો પછી જે મણિરથ
 રાજા મયણુરેહાને જોઈ કામદેવદ્વારા પીડિત થયો હોય તો એમાં આશ્ચર્ય શું ? મણિરથ
 મયણુરેહાને તાકીને જોઈ પોતાના મનમાં કહેતો કે, ‘ આના જેવી રૂપસુંદરી ત્રિલોકમાં પણ
 નહિ હોય. ’ જે તે પોતાના હિતૈષી નોકરોનું કહ્યું માની લેત તો સંભવ હતો કે તે વધારે
 બગડત નહિ પણ તેણે હિતૈષી નોકરોનું કહ્યું માન્યું નહિ. તેણે તો હિતૈષીઓનું હિતવચન
 માન્યું નહિ પણ તમે તો અમારું હિતવચન માનો ! તમે અમારા શ્રાવક છો એટલા માટે
 અમે તમને પણ એવાં દૂષિત કામોથી રોકીએ છીએ અને કહીએ છીએ કે, તમે એવું કોઈ
 પણ કામ ન કરો કે જેથી ધર્મને કલંક લાગે.

જો કે, મણિરથે મયણુરેહા ઉપર કુદૃષ્ટિ ફેંકી મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કર્યું છે. છતાં આપણે તેને
 નીચો પાડવાને બદલે તેના પ્રતિ સમભાવ જ રાખવો જોઈએ. મણિરથમાં વિદ્યા હતી, વિવેક
 હતો અને વિનય પણ હતો પણ તે મયણુરેહાના મોહમાં પડી જઈ કામાંધ બની ગયો અને
 ભાન ભૂલી ગયો. આ વાત તો ભૂતકાળની છે પણ આ ઉપરથી તમે તમારા વિષે જુઓ કે,
 કયાંય તમારાથી તો આવી ભૂલ થતી નથી ને ? મણિરથની ભૂલને જોઈ તમે તમારી ભૂલને

મુકતો અને ' પરમા પૂજ્યમાન તથા 'પરમો માન્યમાન' એ મંત્રનું મંત્ર કરે તથા એને ઇચ્છનાં હોય તો તમે તમનું કલ્યાણ કરી શકો છો તથા પત્નિ પત્નને પૂજ્યમાન અને પરપુરુષને પિતા સમાન કે બાઈ સમાન માન્યો અને આ જીવનવંતને દમેઈ બલનાં રાખો તો તમે પત્નિ અવધ્ય કલ્યાણ આપી શકો છો અને મંત્ર 'દિવ્યવાનો મંત્ર' છે. માટે તમે તમે પવિત્ર બનવા માટે તો આ મંત્રો દમેઈ દરરોજ મંત્ર કરો.

મંત્રિય અને પુત્રપાદુ બંને સમા પ્રાર્થના દત્ત પત્નિ એક પ્રાર્થના નીચે અને પત્નિ પ્રાર્થના નીચે તથા તેમનામાં જે પ્રાર્થના દત્ત તે મનુષ્યને દારણ કરી રીને નહીં થયો ! આ બધી વાતને દર્શિમાં રાખી તમે મર્ચાદાનું પાલન કરો તો તેમાં કલ્યાણ જ મળે છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ શ્રાવણ મુદ ૧૨ પુષ્યવાર

પ્રાર્થના

આજ આજ સંભવ મિત્રે, પિતૃપિતૃમું મુજમાર્યાં;

મધુર મધુર સ્વર રામ અભાષી, મધુર રાજ મુલકેયાં.—આજ ૧૧ ૧૧

—વિનયવંદ્ય કુંભક ચાત્રીસી.

શ્રી સંભવનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પ્રાર્થના કાણ કરે છે ? એ એક પ્રશ્ન છે. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જે વ્યક્તિને કાર્મ વસ્તુની આવશ્યકતા હોય છે તે જ વ્યક્તિ પ્રાર્થના કરે છે. આ વાતને દર્શિમાં રાખી અત્રે એ જોવાનું છે કે, આત્મા કાર્મ વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાની ઇચ્છા રાખે છે ! કુલપરંપરાને કારણે, કે આપણે આસ્તિક છીએ એટલે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી જ જોઈએ એ કારણે, કે ભોજની કેબાદેખીને કારણે, કે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી એ આપણું વારસાગત કર્તવ્ય છે આદિ કારણે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી એ જુદી વાત છે; અને આત્માસાક્ષાત્કાર કરવાની ઇચ્છાએ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી એ પણ જુદી વાત છે. જે પ્રમાણે જુમ્યાને ભોજનની ઇચ્છા થાય છે અને તરસ્યાને પાણીની ઇચ્છા થાય છે તે જ પ્રમાણે આત્માને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવાની ઇચ્છા થાય છે. જે ભોજનની ઇચ્છા જ ન હોય તો અતિ આમદ કરવા છતાં કાર્મ ભોજન કરતું નથી; તે જ પ્રમાણે જ્યાં સુધી આત્માને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવાની ઇચ્છા થતી નથી ત્યાં સુધી આત્મા પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવા પ્રેરાતો નથી. આત્મા જે પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવાની ઇચ્છાએ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરે તો સમજવું કે તે પ્રાર્થના સાચી છે. બાકી ઉપલક્ષ્ય દર્શિએ કરવામાં આવતી પ્રાર્થના આત્માસાધક નીવડી શકતી નથી.

આ ઉપરથી કાર્મ એમ કહે કે, આપે એમ કહ્યું કે, ' જે પ્રમાણે જુમ્યાને ભોજનની અને તરસ્યાને પાણીની ઇચ્છા હોય છે તે જ પ્રમાણે આત્માને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવાની

છમ્બા હોવી જોઈએ. પણ આ ઉદારવૃત્તમાં અને પરમાત્માની કાર્યનાત્મકતામાં પણ જ અંતર રહેલું છે. કારણ કે, જોગ્ય અને પાણી એ તો પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે અને તેમજની કુદ્રા અને પાણીથી તરસ શાન્ત થાય છે એ પણ અનુભવી જાણાય છે. પરંતુ પરમાત્મા તો પ્રત્યક્ષથી જોવામાં આવતા નથી. એવી દરતમાં આત્માને પરમાત્માના સાક્ષાત્કાર કરવાની છમ્બા કેમ થઈ શકે ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, વૈજાનિયોનું કલ્પન છે કે, લુપ્તમાં જે ચોજ જાણે હોવી જ નથી તે ચીજની છમ્બા પણ થતી નથી. હવે જ્યારે આત્માને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવાની છમ્બા થાય છે, ત્યારે પરમાત્મા આવસ્ય છે; પરંતુ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર ત્યારે જ થઈ શકે છે કે, જ્યારે સાચી જ છમ્બાથી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં આવી હોય ! પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થયો હોય એવાં અનેક ઉદાહરણો પણ મળે છે. અત્યારે શાસ્ત્રની વાત કહેવાની છે એટલા માટે હું મંત્રોપમાં એટલું જ કહું છું કે, પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરે તો એ તમારા આત્માના હાથની વાત છે. માટે 'મારા આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરે તો જ છે' એ ભાવનાએ જે પરમાત્માની પ્રાર્થના હૃદયપૂર્વક કરશે તો પરમાત્માને સાક્ષાત્કાર અવસ્ય થશે. હવે આ જ વાત શાસ્ત્રદ્વારા સમગ્રવું છું:—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—ત્રીજો ખોલ

શાસ્ત્રમાં, ધર્મવ્રત્તાનું ફળ શું છે ? એ પ્રશ્ન વિશે ચર્ચા ચાલી રહી છે. આ પ્રશ્ન વિશે કેટલીક ચર્ચા કરવામાં આવી છે, આજે એ વિશે થોડી વિશેષ ચર્ચા કરું છું. આજે અનેક લોકો ધર્મના ફળ વિશે ગડબડમાં પડી ગયા છે. કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે, “ધર્મનું ફળ ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ અર્થાત્ ઋદ્ધિસિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થતી તે છે.” અપુત્રને પુત્રપ્રાપ્તિ, નિર્ધનને ધનપ્રાપ્તિ તથા જે વસ્તુની આવશ્યકતા હોય તે વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે તે ધર્મનું ફળ છે એમ જાણી તેના ઉપર શ્રદ્ધા પેદા થઈ શકે છે. જે પ્રમાણે જોગ્યથી કુદ્રાત્પત્તિ અને પાણીથી તૃષાત્પત્તિ પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે તે જ પ્રમાણે ધર્મદ્વારા પોતાની આવશ્યકતાઓની પૂર્તિ થાય ત્યારે જ ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા પેદા થઈ શકે છે.

આ પ્રમાણે ધર્મદ્વારા પુત્ર-ધન આદિની આશા રાખનારાઓને શાસ્ત્રદ્વારા કહે છે કે, તમે હજી ‘ધર્મતત્ત્વથી અજાત’ છો. કુંભાર જ્યારે માટી લઈ ઘડો બનાવવા બેસે છે ત્યારે તે માટીમાંથી હાથી-ઘોડા નીકળે એવી છમ્બા કે આશા રાખતો નથી. વણકર જ્યારે સુતર લઈ કપડું વણવા બેસે છે ત્યારે તે સુતરમાંથી તાંબુ-પીત્તળ નીકળે એવી છમ્બા રાખતો નથી. ખેડુત જ્યારે ઘઉં વાવે છે ત્યારે તે પણ એવી આશા કે છમ્બા રાખતો નથી કે, ઘઉંમાંથી હીરા-મોતી થાય. આ પ્રકારની ભૂલ તો તે લોકો પણ કરતા નથી તો પછી ધર્મદ્વારા પુત્ર ધન આદિની પ્રાપ્તિ થાય એવી આશા કે છમ્બા કેમ રાખી શકાય ? એ વાત તો કુંભાર પણ સારી રીતે જાણે છે કે, કારણ વિના કાર્ય પેદા થઈ શકતું નથી. જે જેનું કારણ જ ન હોય તે દ્વારા કાર્ય પેદા કેમ થઈ શકે ? જે જેનું કારણ જ નથી તે દ્વારા તે કાર્ય ચાલતું એ ભૂલ છે. જેમકે સ્ત્રીઓ ભાત રાંધે છે ત્યારે તે એવી છમ્બા કરતી નથી કે, ભાતમાંથી મોતી પેદા થાય. આ પ્રકારની છમ્બા ન કરવાનું કારણ એ જ છે કે, કારણ હોય તો કાર્ય થઈ શકે, પણ જે કાર્યનું કોઈ કારણ જ ન હોય તે કાર્ય કેવી રીતે થઈ શકે ? આ પ્રમાણે

અવધારમાં પણ દરખાસ્તી વિરૂદ્ધ દાર્જીના કાલે કમું નથી; તે પછી ધર્મ વિષે એવી બધી કેમ થઈ જાય છે કે જે ધર્મ, યંત્રાનું કારણ જ નથી તે ધર્મદારા યંત્રાનું કાર્ષ પેદા કરવાની કામના કરવામાં આવે છે !

આ ઉપરથી દરમ્ય કાર્ષ એમ કહે કે, ધર્મદારા જલ્દી થાય એવું માલતું એ રાં અરામ છે ! દરે પદેશાં એ ભુગેષા કે, ધર્મ કયા દાર્જીનું કારણ છે ? સાત્ત્વમાં ધર્મશ્રદ્ધાનું ફળ થું છે ! એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જમરાને કમું છે કે, “ ધર્મશ્રદ્ધાનું ફળ મંદારનાં પદાર્થો પ્રત્યે અરુચિ પેદા થવી એ છે. ” ત્યારે ધર્મ ઉપર થકા પેદા થાય છે ત્યારે યંત્રાનું પદાર્થોમાં જે રુચિ અને સુખ માનવામાં આવે છે તે રુચિ મરી જાય છે અને તેને બદલે સાંસારિક પદાર્થો પ્રત્યે અરુચિ પેદા થાય છે. તમે લોકો ધર્મશ્રદ્ધાના ફળરૂપે મોદ કે વિકારની આશા રાખો છો પણ સાત્ત્વ કહે છે કે, ધર્મશ્રદ્ધાનું ફળ સાંસારિક પદાર્થો પ્રત્યે અરુચિ પેદા થવી એ છે. આ પ્રમાણે ધર્મશ્રદ્ધાનું ફળ સાંસારિક પદાર્થો પ્રત્યે નિર્મમલ પેદા થતું એ છે ત્યારે તમે લોકો ધર્મશ્રદ્ધાના ફળરૂપે સાંસારિક ફળ માલો છો. આ જેનું વિપરીત ફળ માલવા સમાન છે !

આને ધર્મની જે અવલેખના કરવામાં આવે છે તેનું એક કારણ ધર્મના વાસ્તવિક સ્વરૂપનું અજ્ઞાનપાતું થયું છે. લોકો એ પણ સમજતા નથી કે, ધર્મ કયા દાર્જીનું કારણ છે ? ધર્મ વિષેના આ અજ્ઞાનને કારણે જ ધર્મદારા વિપરીત ફળની આશા કરવામાં આવે છે અને ત્યારે તે વિપરીત ફળ મળતું નથી ત્યારે ધર્મ પ્રત્યે અરુચિ પેદા થઈ જાય છે. ધર્મના ફળરૂપે સાતાવેદનીયના ઉદયથી પ્રાપ્ત થતું સુખ માલવામાં આવે છે અને સાત્ત્વ કહે છે કે, ધર્મશ્રદ્ધા પેદા થયે આવાં સાંસારિક સુખો પ્રત્યે અરુચિ પેદા થાય છે. આ પ્રમાણે જે ધર્મ સાતાસુખ પ્રત્યે અરુચિ પેદા કરાવે છે તે જ ધર્મના ફળ સ્વરૂપે સાતા-સુખની પ્રત્તિ કરવામાં આવે છે આ જેવી વિપરીત દુઃશા છે !

પોતાનામાં ધર્મશ્રદ્ધા છે કે નહિ એ જાણવાનું ‘ ધર્મામીટર ’ સાતાવેદનીયનાં સુખો પ્રત્યે અરુચિ પેદા થવી એ છે. તમે પણ આ ‘ ધર્મામીટર ’ દ્વારા તમારામાં ધર્મશ્રદ્ધા છે કે નહિ તેની તપાસ કરો. જે તમારામાં ધર્મશ્રદ્ધા હશે તો તમને સાતાવેદનીયના ઉદયથી પ્રાપ્ત થએલાં સુખો પ્રત્યે અરુચિ અવશ્ય હશે.

માનો કે, તમે ભોળન કરવા બેઠા છો. તમારી સામે થાળી પીરસીને મૂકવામાં આવી છે. એટલામાં જ તમારા કાંઈ વિશ્વાસુ મિત્ર આવીને એમ કહે કે, આ ભોળનમાં વિષ ભેળવેલું છે. મિત્રનું આ કથન સાંભળીને તમને તે ભોળન ખાવાની રુચિ પેદા થશે નહિ. તે જ પ્રમાણે ત્યારે ધર્મ ઉપર દૃઢ શ્રદ્ધા પેદા થાય છે ત્યારે સાતાવેદનીયના ઉદયથી પ્રાપ્ત થતાં સુખો પ્રત્યે પણ અરુચિ પેદા થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે ત્યારે સાંસારિક વિષયભોગો પ્રત્યે વિરક્તિ પેદા થાય ત્યારે સમજતું, કે, મારામાં ધર્મશ્રદ્ધા છે.

આ ઉપરથી કાંઈ એમ કહે કે, “ અમે તો ધર્મ તેને જ માનીએ કે જે અમને વધારેમાં વધારે સુખ આપે; પણ જે અમને સુખ પ્રત્યે અરુચિ પેદા કરાવે તેને અમે ધર્મ નહિ પણ અધર્મ માનીએ છીએ અને તેથી તેને જીવનમાં સ્થાન જેવી રીતે આપી સજીએ ? ધર્મથી તો અમને કાંઈ સુખ મળતું નથી પણ આધુનિક વિજ્ઞાનદારા અમને જેનું સુખ મળે છે તે ભુગેષા. આને વિજ્ઞાને જેનું સુખ કરી આપ્યું છે ! જે સ્થાને ધણા દિવસે પહોંચી શકતા હતા તે

ચાલે આજે પાસના દારા થોડા સમયમાં જ પહેલાં જનના ઝીંકા નીચેથી નીકળે અહીં થેર એક સાંસનું એ સું પહેલાં જાય નહીં પણ આજે વિજ્ઞાનની કમળા પેર પેર અમેરિકાનું ગાયન સાંભળી શકીએ છીએ. જે સુખની સારને કમળા પેર પેર નીકળે તે સુખ આજે વિજ્ઞાનદ્વારા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે! યમોદન, યેલીમક, પારવેલ તાર પેરે વૈજ્ઞાનિક આધિકારદારા આપનું કેવું કેવું સુખ પ્રાપ્ત થયું છે! વિજ્ઞાને આ પ્રમાણે કેટલાં જગ્યાં દુઃખો દૂર કર્યા છે! જે વિજ્ઞાન અમને આટલું સુખ આપે છે તે વિજ્ઞાનને જ અમે શા માટે ન માનીએ! જે અમને કાંઈ સુખ આપતું નથી પણ પેશનું સુખા પ્રાપ્ત કરુણિ પેશ કરે છે તે ધર્મને માનવા કરતાં જે અમને રૂંધે પ્રકારની સુખ સમજતા આવે છે તે વિજ્ઞાનને જ શા માટે ન માનીએ!”

આ પ્રમાણે કેટલાક લોકો ધર્મ કરતાં વિજ્ઞાનને વધારે મહત્ત્વ આપે છે. વસ્તુનો સ્વભાવ એ ધર્મ છે. એટલે વસ્તુમાં જે ધર્મ હોય છે તેનું પ્રાકૃત્ય અપર્ય વાય છે. એ દૃષ્ટિએ વિજ્ઞાનને તો અમે પણ માનીએ છીએ, પરંતુ જે વિજ્ઞાનને ધર્મ કરતાં શ્રેષ્ઠ અને જ્યાં સુખોના કારણબૂત માનવામાં આવે છે તે વિજ્ઞાન વાસ્તવમાં સુખદાયક છે કે દુઃખદાયક એ અમે જોવાનું છે. જે વિજ્ઞાને જેટલો સુખ સામગ્રી પેશ કરી છે તે જ વિજ્ઞાને સંહારક સામગ્રી પણ એટલા જ પ્રમાણમાં પેશ કરી છે. અને એ દૃષ્ટિએ જ્યારે કોઈ વિચાર કરવામાં આવશે ત્યારે જણાશે કે, વિજ્ઞાને સુખ કરતાં દુઃખ જ વધારે આપ્યું છે. જ્યારે વિજ્ઞાન આટલું જાણું વિકાસ પામ્યું ન હતું ત્યારે રાષ્ટ્ર સુખી હતું કે દુઃખી? વિજ્ઞાને રક્ષણ ક્યું છે કે ભક્ષણ? શાન્તિ આપી છે કે અશાન્તિ? ઉપલક્ષ દૃષ્ટિએ જોતાં વિજ્ઞાને સુખસાધનો પેશ કર્યાં છે એમ જણાય છે પણ એ સુખ સાધનોએ રાષ્ટ્રને સુખશાન્તિ આપ્યાં છે કે નહિ એ વિશે કોઈ વિચાર કરવામાં આવે તો જણાશે કે વિજ્ઞાને રાષ્ટ્રને જોડમાં દુઃખ-દાઢિય અને અશાન્તિ જ આપ્યાં છે.

આજે વિજ્ઞાનની સંહારક શક્તિથી કોઈ રાષ્ટ્ર સુખી, શાન્ત કે નિર્ભય નથી. વિજ્ઞાનની સંહારક શક્તિથી આજે આખી દુનિયા લયગ્રસ્ત અને અશાન્ત છે. ભલા! ત્યારે આ વિજ્ઞાન સુખદાયક છે કે દુઃખદાયક? તેનો વિચાર કરો. પહેલાં જ્યારે યુદ્ધ થતું ત્યારે યોદ્ધાઓ તલવારદ્વારા લડતા અને જે કોઈ લડવા આવતો તેના ઉપર જ તલવારનો પ્રકાર કરવામાં આવતો, પણ આજે તો વિજ્ઞાનની સહાયતા લઈ યુદ્ધમાં ભાગ ન લેનારા અને શાન્તિથી ઘરમાં બેઠેલા લેશને પણ ઔમ્બજોળાથી મારી નાંખવામાં આવે છે; આ પણ વિજ્ઞાનનો જ આધિકાર છે. આજે વિજ્ઞાનની સહાયતા લઈ ઔમ્બજોળાના મારાથી એખીસીનીયા અને ચીન દેશમાં ત્યાંનાં હજારો અને લાખો નિર્દોષ લોકોનાં જનમાલને તારાજ કરી દેવામાં આવ્યાં છે અને ત્યાં આગળ અમાનુષિક અત્યાચાર કરી વિજ્ઞાનદ્વારા થતા વિનાશનું તાંડવ નૃત્ય લગ્નની જતાવવામાં આવ્યું છે. આ વિજ્ઞાનનો આધિકાર છે કે વિનાશનો આધિકાર છે? મેં કોઈ વ્યક્તિ પાસેથી સાંભળ્યું છે કે, એક ગ્લાસ પાણીમાં કોઈ પ્રકારની ક્રિયા-વિક્રિયા કરવાથી એવી વૈજ્ઞાનિક શક્તિ આવી જાય છે કે, જે શક્તિદ્વારા આખા લંડન શહેરને થોડીવારમાં નષ્ટપ્રાય: કરી શકાય! જે શહેરની વસ્તી લાખોની સંખ્યામાં છે અને સાંભળવા પ્રમાણે જેનાથી મોટું કોઈ બીજું નગર નથી તેવા મોટા લંડન શહેરને પણ થોડી જ વારમાં નષ્ટપ્રાય: કરી નાંખવાની શક્તિ પેશ થાય એ પણ વિજ્ઞાનનો જ આધિકાર છે!

આને જે પાશ્ચાત્ય કે પીરોત્ય દેશનાં વિજ્ઞાનો સ્વૈચ્છિક પ્રયત્ન કે શું તે દેશ વૃદ્ધતા માણમાં દુઃખોમાં નથી? આને આખું યુરોપ—જર્મની, દુનિયક, ઈટાલી, ફ્રાન્સ, રોમન સ્પાર્ટ દેશ તથા ઈર્લાન્ડ, સ્વિટ્ઝરલેન્ડ, નાઇપાન-આદિ દેશ વિજ્ઞાનના જગે મુક કરી માનવસંસ્કૃતિને તૃપ્ત કરવા આવે છે. આ વિજ્ઞાને કર્યું જ માનવસંસ્કૃતિને જલ્દીનાં જલ્દી વિનાશ કરી રીને થાય એ માટેની શોધ વિજ્ઞાન આને કરી નેદે છે. આ પ્રયત્ને માનવસંસ્કૃતિ સંસ્કૃતિનો વિનાશ કરવામાં સૌથી વધારે જવાબદાર વિજ્ઞાન જ છે.

આ પ્રમાણે માને વિજ્ઞાનો કુચપોત કરવામાં આવે છે. પરંતુ જે વિજ્ઞાનો સદુપયોગ કરવામાં આવે તો તે પાત્ર ધર્મ કે સંસ્કૃતિની રક્ષા કરવામાં મુદ્દર હોયો આપી શકે છે. જે તો સર્વ સાધારણ નિયમ છે કે, પ્રત્યેક વસ્તુનો સદુપયોગ અને કુચપોત બંન્ન થાય છે, પણ પ્રાયઃ એવું જોવામાં આવે છે કે સદુપયોગ બદલે જોઈતા પ્રમાણમાં થાય છે અને કુચપોત વધારે પ્રમાણમાં થાય છે, અને તેથી જ પ્રત્યેક વસ્તુદ્વારા વિકાસ કરતાં વિનાશ વિશેષ થાય છે. વિજ્ઞાનોને સદુપયોગ કરવામાં આવે તો તે દાગ ધર્મ અને સંસ્કૃતિનો પટ્ટો વિકાસ થઈ શકે, પણ આને તો વિજ્ઞાનના કુચપોતદ્વારા ધર્મ અને સંસ્કૃતિનો દાસ થઈ રહ્યો છે.

અત્યારે દુનિયામાં ધર્મ ન હોત તો દુનિયા ઉપર કેવો હતકારો થઈ રહ્યો હોત એની કલ્પના કરવી પણ દુઃખદાયક જણાય છે. માનવસંસ્કૃતિનો ધર્મ વિનાશ કેવળ ધર્મ જ અટકાવી શકે તેમ છે. ધર્મના અભાવ યત્નદ્વારા-અદિ-સાધારા-જ આ દિ-સાધારા અટકાવી શકાય. ધર્મ સિવાય બીજું એક એવું અભાવ સાધન નથી કે જે માનવસંસ્કૃતિનો સત્તાનાશ વાળવા માટે પૂર વેગથી ધસી આવતા વિજ્ઞાનના વેગને અટકાવી શકે. જે ધર્મને આને દુઃખરૂપ કે જીવનને માટે અનાવશ્યક માનવામાં આવે છે તે જ ધર્મ વાસ્તવમાં સુખરૂપ અને જીવનને માટે આવશ્યક છે, અને જે વિજ્ઞાનને આને સુખરૂપ કે જીવનને માટે આવશ્યક માનવામાં આવે છે તે જ વિજ્ઞાન વાસ્તવમાં દુઃખરૂપ અને જીવનને માટે અનાવશ્યક છે એમ સિદ્ધ થયા વિના નહિ રહે. આ વાત સમજવવાથી સમજવામાં નહિ આવે, પણ સમય-બળ અગળ જતાં સમજવશે.

ધર્મ અને વિજ્ઞાનને જે વિવેકદષ્ટિએ વિચાર કરવામાં આવે તો ધર્મની મહત્તા જણવામાં આવ્યા વિના નહિ રહે. અત્યારે જે વિજ્ઞાનને ધર્મ કરતાં વધારે મહત્ત્વ આપવામાં આવે છે તે વિજ્ઞાનથી માનવસંસ્કૃતિને વાસ્તવમાં સુખ મળ્યું છે કે દુઃખ? શાન્તિ મળી છે અશાન્તિ? ઉત્થાન થયું છે કે પતન? આ બધી દષ્ટિએ ધર્મ અને વિજ્ઞાનની સમતુલના કરવામાં આવે તો ધર્મનાં મંગલ અર્થાત્ ‘ધર્મ’ એ મંગળકારી છે’ એ વાત સ્પષ્ટ થયા વિના નહિ રહે.

પ્રાચીન સમયમાં વાયુમાન, ટેલેશિન, વાયરલેશ આદિ વૈજ્ઞાનિક સાધનો ન હતાં, છતાં પહેલાંનાં લોકો વધારે સુખી હતાં? કે આજનાં લોકો વૈજ્ઞાનિક સાધનો હોવા છતાં વધારે સુખી છે? તે વખતે વધારે શાન્તિ હતી કે અત્યારે વધારે શાન્તિ છે? પ્રાચીન સમયમાં વૈજ્ઞાનિક સાધનો ન હોવા છતાં પહેલાંનાં લોકો વધારે સુખ અને શાન્તિ ભોગવતાં હતાં. આ ધર્મના પ્રભાવે કે બીજા કોઈ કારણે? આને તો તમે વિજ્ઞાન ઉપર એવા મુગ્ધ બની ગયા છે કે તમને ધર્મનું નામ પણ રુચતું નથી, અને તેનું કારણ કેવળ તમારી મોહાવસ્થા

જ છે. વિજ્ઞાને જે ઉત્પત્તિ કરી છે તે જોઈ જાનીજનોને તો એ વિચારથી પ્રસન્નતા જ થાય છે કે, અમે પહેલાં વિજ્ઞાનદ્વારા શાન્તિ મળતી નથી એ સપ્રમાણ કહી શકતા ન હતા, પણ આજે અમને એ કહેવાનું પ્રબળ પ્રમાણ મળ્યું છે કે, આજકાલ વિજ્ઞાનનો આટલો બધો વિકાસ થયો છે અને આજે વૈજ્ઞાનિક સાધનો આટલાં બધાં ઉપલબ્ધ છે, છતાં શું માનવ-જીવનની હયાતી કે તેના સુખ-શાન્તિ આજે સુરક્ષિત છે? આ પ્રમાણે અમે ધર્મનું મહત્ત્વ સિદ્ધ કરવા માટે સમર્થ બન્યા છીએ અને પ્રમાણ સહિત એમ કહી શકીએ છીએ કે, “ધર્મ જ સાચું મંગલ છે. ધર્મ જ અશરણું શરણ અને ધર્મમાં જ માનવ સમાજની સુખશાન્તિ સુરક્ષિત છે.”

કહેવાનો આશય એ છે કે, ધર્મનું ફલ, વિપયસુખો પ્રત્યે અરુચિ પેદા થવી એ છે અને ત્યારે વિપયસુખો પ્રત્યે અરુચિ પેદા થાય ત્યારે એમ સમજવું કે, અમને ધર્મ ઉપર સાચી શ્રદ્ધા છે.

આ ઉપરથી કોઈ એમ કહે કે, “અમે તો એવું સાંભળ્યું છે કે, ધર્મથી સ્વર્ગ કે ઇન્દ્ર, ચક્રવર્તી વગેરેનું પદ પ્રાપ્ત થાય છે અને ત્યાંનું સુખ મળે છે પણ શાસ્ત્ર તો કહે છે કે, ધર્મશ્રદ્ધાથી વિપયસુખો પ્રત્યે અરુચિ પેદા થાય છે. આ વાત તો અમે નવી સાંભળી.” આ પ્રમાણે કહેનારને એ જ ઉત્તર આપી શકાય કે, ખેડુત, ઘડિ વાવીને તેમાંથી સોના-રૂપાની પ્રાપ્તિ થશે એવી ઇચ્છા રાખતો નથી, છતાં શું ઘડિના વેચાણથી સોનું-રૂપું તેને પ્રાપ્ત થતું નથી? વણકર, વણવામાં આવતાં કપડાંના સૂતરથી તાંબા-પીત્તળની ઇચ્છા રાખતો નથી છતાં શું કપડાંના વેચાણથી તાંબા-પીત્તળની ચીજો પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી? મિત્રમાલેકોનાં મોટાં મોટાં બંગલાઓ તથા બાગબગીચાઓ કપડાંના વેચાણથી જ બન્યાં છે કે બીજી કોઈ ચીજોને લીધે?

પ્રત્યેક કાર્યનાં બે પ્રકારનાં ફળ મળે છે. એક આનન્તર્ય ફલ અને બીજું પારંપરિક ફલ. શાસ્ત્રમાં આ બે પ્રકારનાં ફલની જે કલ્પના કરવામાં આવી છે તે ખોટી નથી. તમે ધર્મ વિષે અર્થાત્ ધર્મના ફળ વિષે પણ આ બે પ્રકારનાં ફળના અન્તરને ભૂલી ન જાઓ. આનન્તર્ય કે પારંપરિક એ બે પ્રકારનાં ફળમાંથી જે ફળ મળવું હશે તે ફળ તો મળશે જ. પણ તમે તો ધર્મદ્વારા એવું ફલ ન ચાહો કે અમને ધર્મના ફલસ્વરૂપ સાતા-સુખ મળે; પણ ધર્મનું ફળ તો એ જ ચાહો કે, અમને એવાં સાંસારિક સુખો પ્રત્યે અરુચિ પેદા થાય આ પ્રકારનો વિચાર રાખતાં કદાચ તમને પારંપરિક ફલસ્વરૂપ ઇન્દ્રપદ વગેરે મળવું હોય તો મળી પણ જાય, પરંતુ તમે તેની ઇચ્છા તો ન જ કરો.

કેટલેને ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા કેમ પેદા થતી નથી તેનું સામાન્યતઃ કારણ એ છે કે, લોકો જે સુખસાતામાં ફસાઈ જાય છે તે સુખોની પાછળ રહેલાં વિકારોને કે દુઃખોને તેઓ જોતાં નથી અને એ જ કારણે તેઓને ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા વળતી નથી. એટલા માટે ધર્મદ્વારા જે સુખસાતા મહત્ત્વામાં આવે છે એ સુખસાતા પાછળ સુખ રહેતું છે કે દુઃખ રહેતું છે? એ પ્રશ્ન સુખો. આ પ્રશ્ન સંત્તરિક સુખોની પાછળ શું રહેતું છે એ જોવાથી દુઃખ છે એમ જણાયું, કેટલે તેના ઉપર અરુચિ પેદા થતાં પરિણામે ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા પેદા થતી નથી અને વિચાર રહેતો કરવા માટે એક ઉદ્દેશ્ય આપે છું કે જેથી તે વાત બંધાને સુખસાતાની સમજણમાં આવી શકે—

એક નગરમાં એ મિત્રો રહેતા હતા. તેમાંના એક મિત્ર ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા રાખતો હતો અને સાંસારિક વિષયસુખોને દુઃખરૂપ માનતો હતો; ત્યારે બીજો મિત્ર સાંસારિક સુખોને સુખરૂપ માનતો હતો. પહેલો મિત્ર બીજા મિત્રને ધણીવાર સમજાવતો કે, સંસારમાં એક પણ એવી ચીજ નથી કે જે દુઃખરહિત હોય. ત્યારે બીજો મિત્ર પહેલા મિત્રને કહેતો કે, ભાઈ ! સંસારમાં સારા ખાન-પાનમાં, નાચરગમાં અને સ્ત્રીભોજમાં જેવું સુખ છે તેવું સુખ બીજો ક્યાંય નથી. આ પ્રમાણે બન્ને એક બીજાની બૂલ ખતાવતા હતા. આખરે પહેલા મિત્રે કહ્યું કે, આ વાતનો નિર્ણય કરવા માટે હું એક ઉપાય ખતાવું છું, કે તું રાત્રની પાસે જા અને તેમને એમ કહે કે, "હું આપને આટલી બેટ આપું છું. આપ તે બેટ લઈને એ ધડીને માટે પાપખાનામાં બેસો." શું રાત્ર તારી આ પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કરશે ? બીજા મિત્રે ઉત્તર આપ્યો કે, નહિ. પહેલા મિત્રે સામો પ્રશ્ન પૂછ્યો કે, શા માટે રાત્ર તારી પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર નહિ કરે ? શું ધનમાં સુખ નથી ? બીજા મિત્રે જવાબ આપ્યો કે, ધનમાં સુખ તો છે, છતાં રાત્ર એવી વાતનો સ્વીકાર કરી શકે નહિ. પરંતુ કહેશે કે, તું તો મૂર્ખ જણાય છે ? ક્યાંય એ માટે પાપખાનામાં બેસવા જવાંય ? જો હું એમ કહું તો લોકો મને શું કહે ?

આ પ્રમાણે ધનની બેટ આપતા છતાં રાત્ર જે પાપખાનામાં બેસવા તૈયાર થયો નહિ તે જ પાપખાનામાં રાત્રને બેસાડવાનું કામ હું સરળતાથી જ કરી શકું છું, એમ કહી પેલા મિત્ર સ્વાદિષ્ટ ચૂર્ણ તૈયાર કરી રાત્રની પાસે લઈ ગયો. રાત્રને ચૂર્ણ ખતાવ્યાં રાત્રએ ચૂર્ણને ચાખી જોયાં, અને તે સ્વાદિષ્ટ જણાતાં રાત્રની તબીયત ખુશ થઈ ગઈ. તે ચૂર્ણ સ્વાદિષ્ટ હોવાની સાથે, તેમાં એક ગ્રુણ એ હતો કે, એ ખાવાથી દસ્ત જમ્દી અને સાફ આવે. રાત્રએ ચૂર્ણ સ્વાદિષ્ટ લાગવાથી ખાધું તો ખરું પણ થોડા વખત બાદ ચૂર્ણની અસરથી તેને શીઘ્ર જવાની દાગળ થઈ એટલે રાત્ર ઉઠીને પાપખાને જવા લાગ્યો. ત્યારે પેલા ચૂરણવાળા મિત્રે કહ્યું કે, મદારાજ ! બીરાજો, આપ ક્યાં જાઓ છો ? રાત્રએ કહ્યું કે, પાપખાને જવું છે. ત્યારે પેલા મિત્રે કહ્યું કે, મદારાજ ! પાપખાનું જેવું દુર્ગંધવાળું સ્થાન છે ? આપ મદારાજ છો, સુગંધમાં રહેનારા છો છતાં તમે દુર્ગંધમય પાપખાને શા માટે જાઓ છો ? આ દયનના ઉત્તરમાં રાત્રએ કહ્યું કે, તું તો મદામૂર્ખ જણાય છે, દુર્ગંધ વિના ક્યાંય કામ આવે છે ? શરીરનો ઉપરનો બાગ જામે અને તેવો હોય પણ એ શરીરની અંદર રક્ત, મસિક વગેરે જે દાંર્ષ છે તે તો દુર્ગંધમય જ છે. એ દુર્ગંધના આધારે જ આ શરીર ટકેલું છે. આ સાંભળી પેલા મિત્રે કહ્યું કે, હીક છે. જ્યારે તમે પાપખાનામાં ગયા વિના રહી જ શકતા નથી તો પછી તમને પધારે દાંર્ષ કહેવું એ નહાનું જ છે.

પેલા મિત્ર આ ખર્ષ બીજા મિત્રને ખતાવતો હતું કે, તું દયનરો રૂપિયની બેટ આપવાનો હતો છતાં રાત્ર પાપખાનામાં બેઠો નહિ, પણ હું રાત્રને પાપખાનામાં ન જવા વિશે પિત્રવનો હતો છતાં રાત્ર શેકાયો નહિ, પણ પાપખાનામાં ગયો તેનું શું કારણ ? તેનું કારણ માત્ર આ ચૂર્ણ હતું. જો તેણે ચૂર્ણ ખાધું ન હોત તો તે વખતે રાત્ર પાપખાને જાત ખરો ! આ પ્રમાણે સંસારમાં દાંર્ષ એવો પદાર્થ જમ્દી કે જમ્દી ખાજી દુઃખ રહેતું ન હોય. પહેલા મિત્રના આ એવળાથી બીજો મિત્ર સંતોષ થયો કે, જોને પેલો મિત્ર નથી, જો છે તે સુખની ખાજી પણ દુઃખ રહેતું જ.

આ જ પ્રમાણે આજના વિજ્ઞાનને જેને જેને કોઈકમાં જાણે છે, તેજના પિતૃવદન આટલાં સુખ સાધતા પ્રાપ્ત થયેલાં છે તેવું કહે એ પણ મિત્રની નિમિત્તવાસ રહે છે કે, વિજ્ઞાનતાં એ સુખસાધના પાછળ કેવાં દુઃખો રહેલાં છે ? ખરું ઉપર કહ્યા ન હોયને કારણે જ વિજ્ઞાન આદિ ઉપર સુખ થતી જાય છે. તેવું જાણે ખરું ઉપર કહ્યા પેઠે થશે ત્યારે સંસારના બધા પદાર્થો ઉપર અરુચિ પેદા થઈ. સતને ત્યાંસુખી ન થઈ પડ્યાં ચાહે છે કે ત્યાંસુખી નેને એ ખબર દેતી નથી કે સાત વિપત્તિ છે. સાત ઉપરથી તો કામળ દેખાય છે પણ તેની શ્રદ્ધામાં વિષ તરેલું હોય છે અને એ જ કારણે લોકો તેનાથી દૂર ભાગે છે. એ તેનામાં વિષ ન હોત તો તેની ક્રમભંગને કારણે લોકો તેને જાણતાં જ પહેરી શકતા; પણ તેનામાં વિષ છે એ જ કારણે તે ક્રમભંગ હોવા છતાં કોઈ તેને પકડ્યા ચાહતું નથી. આ જ પ્રમાણે ત્યાંસુખી ધર્મ ઉપર ચક્રા દેતી નથી ત્યાંસુખી સાતસુખમાં કેવા પ્રકારનું દુઃખરૂપી વિષ છે તેની ખબર પડતી નથી. ધર્મચક્રા પેદા થતાં સુખસાધનામાં દુઃખરૂપી વિપત્તિ ખબર પડી જાય છે અને તેથી તેના પ્રત્યે અરુચિ પેદા થવા પામે છે. આ પ્રમાણે ત્યારે સુખસાધનામાં રૂચિ ન રહે ત્યારે સમજવું કે, અમારામાં કંઈ ધર્મચક્રા છે. તમે જાણો છો કે, શરીરમાં દુર્ગંધ છે અને દુર્ગંધમય પદાર્થોને આધારે જ શરીરની સ્થિતિ છે. છતાં શું કોઈને દુર્ગંધ પસંદ પડે છે ? નહિ. ત્યારે દુર્ગંધ પસંદ નથી તો પછી દુર્ગંધવાળા શરીર ઉપર મમત્વ શા માટે રાખવામાં આવે છે ? કહેવત છે કે—

પગિયા બાંધે પેંચ સુવાંદે, કુલે ગોરે તનમેં;

ધન જોળન ડુંગરકા પાની, દલકે જાય એક છિનમેં.

સુખસા કયા દેખે દર્પણમેં, તેરે દયા ધર્મ નહીં મનમેં.

અર્થાત—આ સુંદર શરીર જોઈને લોકો કુલાય છે. શરીરને વધારે સુંદર બનાવવા માટે લોકો પાથરી-ટાપી વગેરે બરાબર પહેરે છે. જાતજાતનાં સુંદર કપડાં પહેરે છે અને શરીર સાતું લાગે છે કે નહિ તે માટે અરીસામાં લુએ છે. પણ જાનીજનો કહે છે કે, જે શરીરને સુંદર બનાવવા માટે તેલ-અત્તર લગાડવામાં આવે છે તે શરીર ક્યારે નાશ પામશે તેનો શો ભરોસો છે ? જે પ્રમાણે કુંગર ઉપર વરસેલું પાણી એક ક્ષણમાં નીચે ઢળી પડે છે તે જ પ્રમાણે આ ‘તનરંગ પતંગ સરીખો જતાં વાર ન લાગેછ’ એ કથનાનુસાર આ ધન-યૌવન-રૂપરંગ વગેરે એક ક્ષણમાં ઊડી જાય છે. માટે હે ! જગજીવો ! દર્પણમાં જોઈ સુખની શોભા શું લુએ છો ? દયાધર્મના પાલનદ્વારા તમારા આત્માની શોભા કેવી વધવા પામી છે એ જાનાદર્શમાં લુએ તો જ તમારું કલ્યાણ પણ થાય !

આ પ્રમાણે શાસ્ત્રની જે ચર્ચા ચાલી રહી છે તે હિતકારી, સરસ અને સુસજ છે. આ ધર્મચર્ચાથી કોઈ વિરુદ્ધ હોઈ શકે નહિ. ભલે ગમે તે વિરક્ત મહાત્માઓ પાસે જવામાં આવે તે બધા મહાત્માઓ સંસાર પ્રત્યે વૈરાગ્ય લાવવાનો જ હિતોપદેશ આપશે. તમે પણ સંસારના પદાર્થોના મૂળને તપાસો અને મૂળને તપાસી વૈરાગ્યને ધારણ કરો. આ શરીર ઉપરથી તો આવું સુંદર જણાય છે પણ તેની અંદર કેવો વિદ્યાર ભરેલો છે તે લુએ. જે નાકને સુંદર માનવામાં આવે છે તે જ નાકને જે કાપીને

દાસમાં મુકામ આપે નો ફેરુ ખરાબ થયેા છે પ્રમુખે કારીર ફેરફારે એ સુકુ દેખાવ છે, પણ અંદરથી ખરાબ છે, જ્યાં તેને કુપરથી દેવનું મુલ્ય જાતી જાણ છે; તે જ મુલ્યને વિચારમાં પણ દિશાર કહેવા છે, પણ ફેરફાર કુપરથી તેમજ કુપર ના મુલ્ય જાતી જાણ છે, જ્યારે હવેમાં મુલ્ય કુપર કહેવા જેના કારણે દાસને મુલ્યારિક મુલ્ય પ્રત્યે પણ વેગવગ વેગ થયે અને વેગવગ વેગ મળે જ્યારે આઝાદિક પદમાં પ્રત્યે અંદરથી પણ વેગ વગ વિના કોઈ જ નહિ.

મયજુરેદા ચરિત્ર-૧૫

મજિરમમાં જ્યાં મળેા દાસ પણ એક જ મોડી જાતી હતી અને તે પદ્યપદાની હતી આ જ કારણે તે આત્મજાન જુદી જગ્યા અને મયજુરેદાને જોઈ તેમજ કુર મુલ્ય જાતી જોઈ તે પોતાના મનમાં કહેવા લાગેા છે, આનું શ્રીસ્ત્ર મરેખર વિવેકજાન છે, એવા જેવી ૧૫વી રવર્ષ, મુલ્યમેક છે પાપલમાં પણ નહિ દોષ.

જ્યારે કોઈ વગુ પ્રત્યે મોદમાવ વેગ થાય છે ત્યારે તે વસ્તુ જેવી ખીણ મર્ષ વસ્તુ કંદર જાણતી નથી; પછી જાણે તે તે વસ્તુ ખરાબમાં ખરાબ ન દોષ. કદાચ તરીખે આ કારીર વિચારથી કહેવું છે જ્યાં તેના પ્રત્યે મોદમાવ દોષને કારણે તેના જેવું ખીણું મર્ષ વધારે પ્રિય લાગતું નથી. જે વગુ પ્રત્યે મોદમાવ દોષ છે તે વસ્તુ પ્રિય જ લાગે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જેના પ્રત્યે રાગ-મોદ દોષ છે તેના જેવું ખીણું કાર્ષ્ણ્ય ર જાણતું નથી. આ નિયમાનુસાર મજિરમ પણ મયજુરેદાને જોઈ એમ કહેવા લાગેા છે, આવા જેવી વિલોકમાં પણ કોઈ રૂપસુંદરી નહિ દોષ. તે મયજુરેદાની તરફ લાકીને જેવા લાગેા. આ પ્રમાણે મજિરમને મયજુરેદા તરફ લાકીને જેવો જોઈ તેના દિલેથી નોકરાએ રાગનેા વિશેષ થયેા અને મયજુરેદા તરફ ન જેવા વિશે જાણ્યું હતું. પરિણામે રાગ લગ્ન અને મયને લીધે મયજુરેદાને જેવાનું કોડી નીચે જાતરી આગેા; પણ તેના મનમાં મયજુરેદાનું ૧૫ થર ધાલી મળું હતું. એટલે તે કામવાસનાથી વિદુવધ રહેતા હતો. ખાતાં-પીતાં ઉદ્ધતા-મેલતાં મયજુરેદા જ તેની અંખ સામે તરતી હતી. કોઈ રાત્ર્ય કાર્ષ્માં તેનું ચિત્ત ચોંટતું ન હતું.

જો મેં ઈસકા સંજ ન પાઉં, વૃથા જન્મ ગમાઉં;
સરેસ બાદ સમ નિપ્પલ થોંડી, આસ છે ઉઠા ગમાઉં. ॥ સતી ૨૧ ॥
સંકલ્પ વશ દો ચિન્તે રાખ, બાઈકો દૂર ધટાઉં;
લાલચ દે ઈસકો લલચા કર, ઇચ્છિત સુખ મેં પાઉં. ॥ સતી ૨૭ ॥

મજિરમ વિચારવા લાગેા છે, મયજુરેદા જેવી રૂપસુંદરી છે. મારા નોકરાએ મને તેની સામે જેતાં અટકાવેા, પણ તે તો મારા હૃદયમાં વસી ગઈ છે. તે તો હરપડીએ મને પાદ આવે છે. શું હું આ પ્રમાણે તેને માટે કળા જ ભોગવતો રહીશ. મેં જો મયજુરેદાને પોતાની ન કરી અને તેની સાથે ભોગોપભોગ ન સેવેા તો મારું જીવન પણ સરેસ વૃક્ષની માફક નિપ્પળ જ જશે.

આને પણ જેવી અનેક ઘટનાઓ જેવામાં આવે છે કે, પોતાની મનમોહિની સ્ત્રીની પ્રાપ્તિ વિના પોતાનું જીવન નિર્વર્થક માનવામાં આવે છે. આને માટે ઈન્દોરના જૂનાપૂર્વ રાગ અને નાયકારાના મહત્ત્વ દામોદરલાલજી એનાં પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણો છે. અને આકાશ એકવડ ખાદ્યાહત ઉદાહરણ તો આ બધાં ઉદાહરણો કરતાં પણ ચડી જાય એવું છે. જ્યારે આને

પણ એવી ઘટનાઓ બનતી જોવામાં આવે છે તો પછી ભૂતકાળમાં પણ એવા ક્રિસ્તાઓ બન્યા હોય તો એમાં આશ્ચર્ય જોવું શું છે !

કેટલાક લોકો કહે છે કે, ધર્મમાં શું પડ્યું છે ? પણ જ્યાં ધર્મના પ્રતાપે શાન્તિ પથરાયેલી હોય છે ત્યાં આ પ્રકારની ઘટનાઓ બનતી જ નથી. જેમનામાં ધર્મ હોય છે તે ધર્મશીલ લોકો અનેક પ્રકારનાં પ્રલોભનો અને કષ્ટો આપવા છતાં પણ ધર્મથી પતિત થતા નથી અને સ્ત્રીની માયાળુભામાં ફસાતા નથી. આને માટે સુદર્શન શેઠેનું ઉદાહરણ જ્ઞાત છે. અલયા રાણીએ સુદર્શન શેઠને અનેક પ્રકારનાં પ્રલોભનો અને કષ્ટો આપ્યાં હતાં છતાં તે અલયાના ફંદામાં ફસાયા નહિ. પુરુષોદ્ધાર આપવામાં આવેલાં પ્રલોભનોને વશ થઈ ન હોય એવી સતી સ્ત્રીઓનાં ઉદાહરણો તો ઘણાં મળી આવે છે. રાવણે સીતાને શું ઓછું પ્રલોભન આપ્યું હતું ? છતાં સીતાજી તે પ્રલોભનોને વશ ન થઈ અને સતીત્વથી પતિત ન થઈ તેવું કારણ તેની ધર્મશ્રદ્ધા જ છે. આવી દશામાં જે ધર્મદ્વારા બધાને સુખ-શાન્તિ મળે છે તે ધર્મની નિંદા કરવી શું ઉચિત છે ?

ધર્મની નિંદા થવાનું એક કારણ એ છે કે, ધર્મદ્વારા વિપરીત ફળની આશા કરવામાં આવે છે અને બ્યારે તે આશા ફળતી નથી ત્યારે ધર્મની નિંદા કરવામાં આવે છે. પરંતુ ધર્મદ્વારા વિષયવિષયની આશા રાખવી તે ધર્મદ્વારા વિપરીત ફળની આશા રાખવા સમાન છે. કોઈ માણસ સર્પના વિષને ઉતારવાનો મંત્ર શીખે છે. મંત્રદ્વારા સર્પનું વિષ ન ચડે એ જ ગારુડી ચાહે છે, બીજી આશા રાખવામાં આવતી નથી. પણ તમે નવકારમંત્રદ્વારા કેવા ફળની આશા રાખો છો ? તે જુઓ. ઉચિત તો એ છે કે, નવકારમંત્રની સહાયતાદ્વારા હૃદયનું વૈરવિષ ઉતારવામાં આવે; પણ આજે તો તે મંત્રદ્વારા પૈસાની આશા રાખવામાં આવે છે. શું આ નવકારમંત્રનું વિપરીત ફળ ચાહવા જોવું નથી ? આ પ્રમાણે વિપરીત ફળની આશા રાખવાથી જ ધર્મ ઉપર અશ્રદ્ધા પેદા થાય છે; એટલા માટે આ પ્રકારના વિપરીત ફળની આશા ન રાખતાં ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા રાખો તો તમને હૃદયમાં વિષયસુખ પ્રતિ અરુચિ પેદા થશે. જેમના હૃદયમાં ધર્મશ્રદ્ધા હોતી નથી તેમનું જીવન નીરસ બની જાય છે.

મહિરથ મોટા રાગ હતા, પરંતુ તેના હૃદયમાં ધર્મશ્રદ્ધા ન હોવાને કારણે તેને વિષયસુખો પ્રત્યે અરુચિ પેદા ન થઈ અને તેથી મયજુરેહાને જોઈ તેને જીવન નીરસ જણાવા લાગ્યું. નાથદ્વારાના મહાન્તને લોકો પણ પૂજતા હતા. પણ તેઓ એક વેશ્યાના મોહમાં એવા ફસાઈ ગયા કે તેમને જીવન નીરસ જણાવા લાગ્યું. આ જ પ્રમાણે હિંદોના હોદ્દર નરેશ પણ એક સ્ત્રીના પ્રેમમાં એવા પડી ગયા કે તેમને તેમનું રાજસી જીવન પણ નીરસ જણાવવા લાગ્યું. આદમ્મા એટલું આખી સદ્ગતનતા સત્રાદ્ હતા પણ એક સ્ત્રી-મીસીસ સિપસનના મોહમાં એવા ફસાઈ ગયા કે તેમને આદમ્માની જીવન પણ તેના વિના તથ્યરહિત જણાયું. શું તેમને મોટા ધરની રાજકુમારીઓ મળી શકતી ન હતી ? મળી શકતી હતી પણ હૃદયમાં ધર્મશ્રદ્ધા ન હોવાને કારણે તે સ્ત્રીના મોહમાં એવા સપડાયા કે તેણે તેના માટે આખી સદ્ગતનતા, જેનું જીવન દરી દીધો.

આ જ પ્રમાણે મહિરથ પણ મયજુરેહાને માટે જાન ગુત્તી ગયા. ને મયજુરેહાને પોતાના પંડિત સંપ્રદાયના માટે વિચાર કરવા લાગ્યા. વિચાર કરતાં કરતાં તેના મનમાં એક પુનિ

સુખી આવી કે, જ્યાં સુધી મયનુરૂદાનો પત્નિ અટકે છે ત્યાં સુધી તે મારા હાથમાં કેવી રીતે આવી શકે? એટલા માટે કાંઈ પણ ઉપાયે તેના પતિને, અર્થાત્ મારા બાઈને, અહીંથી દૂર કરવો જોઈએ. ત્યારે તે અહીંથી દૂર જશે ત્યારે તેને લોભમાં સપડાવવાનો અવસર મળશે અને પછી તો તે અને વચ થઈ જશે. લોભથી શું થઈ શકતું નથી? અને સ્ત્રીઓ તો લોભમાં પડી જઈ સરળતાથી પંજનમાં સપડાઈ જાય છે.

મહિરથ અને યુગળાદુ વચ્ચે કેવો બ્રાતૃપ્રેમ હતો, પણ મયનુરૂદા ઉપરના મોહભાવે મહિરથના હૃદયનો તે બ્રાતૃપ્રેમ નષ્ટ કરી નાંખ્યો. આ જોઈ મોહભાવનાનો ત્યાગ કરો અને ધર્મશ્રદ્ધાને હૃદયમાં ધારણ કરો તો તેમાં કલ્યાણ જ રહેતું છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૩ શ્રાવણ શુદ્ધ ૧૩ ગુરુવાર

પ્રાર્થના

શ્રી અભિનંદન દુઃખનિકંદન, વંદન પૂજન ભોગલ;

આશા પૂરેા ચિંતા મૂરેા, આપેા મુખ આરોગલ. શ્રી ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રક કુંભર ચૌવીસી

શ્રી અભિનંદનનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવા માટે સર્વપ્રથમ એ જોવાની આવશ્યકતા રહે છે કે, પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાનો અધિકાર કોને છે? જેને પરમાત્મા પ્રત્યે અનન્ય વિશ્વાસ છે, જે પરમાત્માને હૃદયથી માને છે અને જેને પરમાત્માના અસ્તિત્વ વિષે કાંઈ પ્રકારનો સંદેહ નથી તેને જ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાનો સાચો અધિકાર છે. ‘અમે પરમાત્માની પ્રાર્થના કર્યું તો લોકો અમને સારા ગણશે કે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાથી અમને અમુક વસ્તુની પ્રાપ્તિ થશે’ એ વિચારથી કરવામાં આવેલી પ્રાર્થના સાચી પ્રાર્થના નથી. સાચી પ્રાર્થના તો તે જ છે કે, જે પ્રાર્થના હાર્દિકભાવે કરવામાં આવતી હોય! આ પ્રમાણે કહેવું એ અમારું કામ છે પછી તો જે જેની પ્રાર્થના કરશે તેને તેવો જ લાભ પ્રાપ્ત થશે. અમારું કામ તો ઉપક્રમની માફક ઉપદેશ આપવાનો છે.

જો તમારા આત્મામાં જન્યુટિ હતી અને પરમાત્મા પ્રત્યે થોડી ધણી પણ સાચી ભાવના હોય તો અમારા ઉપદેશની પણ અસર થશે, પણ જો આત્મજન્યુટિ જ નહિ હોય તો પછી અમારા ઉપદેશ પણ અસર શું કરી શકે? કાકટરની દવા ત્યાંસુધી જ અસર કરી શકે છે કે ત્યાંસુધી રાગીના સરીરમાં પ્રાણ હોય! મરડું થવા બાદ દવાની અસર થઈ શકતી નથી. એટલા માટે કાકટરે તો એમ માનીને જ એના માનવો જોઈએ કે, કેવળ મારી દવાથી જ કાંઈ થઈ શકતું નથી પણ દવાનો લાભ લેવા માટે રાગીના આત્મામાં પણ સજીવિ હોવો જોઈએ. આ જ પ્રમાણે પ્રાર્થના વિષે જે કાંઈ કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રાર્થનાપ્રભોધની અસર પણ ત્યારે જ પડી શકે કે ત્યારે તમારા હૃદયની પ્રજ્ઞા ‘અભિનંદન’ હોય; પણ જેમની

શ્રદ્ધા જ મરી ગઈ હોય તેમને એ સાસ્ત્રકર્તા પર્મોપદેશથી બચાર પણ થી પડી શકે ! એટલા માટે અમે અમારા માટે તો એ જ કહીએ છીએ કે :—

શ્રી અભિનંદન દુઃખનિવંદન, પન્દન પૂરત જોમણ.

અમારી સાથે તમે કોંકો પણ ઉપર પ્રમાણે પ્રાર્થના કરો છો. પણ પદેમાં એ બુદ્ધિ કે, તમારા હૃદયમાં એવી દૃઢ શ્રદ્ધા છે કે, પરમાત્મા વંદનીય અને પૂજનીય છે ! જે નમને એવી શ્રદ્ધા હોય તો તમારા દ્વારા કરવામાં આવેલી પ્રાર્થના ચાચી પ્રાર્થના છે નહિ તો તે ઉપરછલી પ્રાર્થના છે. કવે આ જ વાત સાસ્ત્રકારા કહું છું.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—ત્રીજો બોલ

(૩) ધમ્મસદ્ધાણં મતે ! જીવે કિં જળયઈ ?

અર્થાત—ધર્મશ્રદ્ધાનું ફળ શું મળે છે ! એ પ્રશ્ન ચાલી રહ્યો છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું છે કે :—

ધમ્મસદ્ધાણં પં સાયાસોક્ખેભુ રજ્જમાણે વિરજ્જઈ, આગારધમ્મં ચ પં ચયઈ, અણગારિણં પં જીવે સારીરમાણસાણં દુક્ખાણં છેયણભેયણસંજોગાર્ણં વોચ્છેયં કરેઈ, અન્નાવાહં ચ સુદં નિવ્વત્તેઈ ॥ ૩ ॥

ધર્મ એ કાંઈ આજકાલનો નવો નથી, અનાદિનો છે; પણ એ ધર્મનું જ્ઞાન તમને અત્યારસુધી કેમ થયું નહિ ? તેનું કારણ એ જ છે કે, તમને ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા નથી. જો શ્રદ્ધા હોત તો તમને ધર્મનું જ્ઞાન અવશ્ય થાત. ત્યાં શ્રદ્ધા હોય છે ત્યાં ધર્મ અવશ્ય હોય છે. ઉદાહરણ તરીકે; દુનિયામાં અનેક પુસ્તકો છે. પણ એ પુસ્તકોનું જ્ઞાન તમને કેમ નથી ? તો એનું કારણ એ જ છે કે, તમે તે પુસ્તકોનું અધ્યયન કર્યું નથી. કેવલ પુસ્તકોના હોવા માન્ય થી કાંઈ વિકાસ થઈ શકતો નથી; પણ એ પુસ્તકોનું ક્ષેત્રપથમ અનુસાર અધ્યયન કરવામાં આવે. અને તે અધ્યયનને જીવનમાં ઉતારવામાં આવે ત્યારે જ પુસ્તકોનું જ્ઞાન સાર્થક થઈ શકે છે. આ જ પ્રમાણે ધર્મ પણ અનાદિનો છે અને તમે પણ અનાદિનો છો, પણ ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા ન હોવાને કારણે ધર્મોપદેશ પણ જીવન સાધક નીવડી શકતો નથી. ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા રાખી ધર્મોપદેશ જીવનમાં ઉતારવામાં આવે તો આત્મસિદ્ધિ અવશ્ય થાય. ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા હોય તો જ ધર્મને પોતાનો બનાવી શકાય છે. ધર્મશ્રદ્ધા વિના ધર્મ ટકી શકતો નથી. ધર્મનો પ્રાપ્તિ ધર્મશ્રદ્ધા છે માટે સર્વપ્રથમ ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા દૃઢ કરવી જોઈએ.

ધર્મશ્રદ્ધાનું ફળ શું મળે છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું છે કે, ધર્મશ્રદ્ધાનું ફળ, સાતાવેદનીયના ઉદયથી પ્રાપ્ત થતાં પૌદ્ગલિક સુખો પ્રત્યે અરુચિ—વિરક્તિ પેદા થવી, એ છે.

સાંસારિક લોકો, સાંસારિક પદાર્થો પ્રત્યે બહુ મમત્વભાવ રાખે છે. તે પદાર્થો આત્માને પોતાનો માનતા નથી પણ આત્મા તે પદાર્થો પ્રત્યે મમત્વ રાખી પોતાના માને છે. આ બુદ્ધિને કારણે જ આત્મા હજી સુધી મોક્ષને પામી શક્યો નથી. ઉદાહરણ તરીકે, પોતાની પ્રજા ન હોવા છતાં કાળા વાળ સફેદ થઈ જાય છે. જેમના વાળ સફેદ થઈ ગયા છે તે

લોકો એમ માનતા નથી કે માનું કાળા વાળ સફેદ થઈ જાય, છતાં વાળ સફેદ થઈ જાય છે. આમ હોવા છતાં વાળને પોતાના માનવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે પુરુષનો તો તમને પોતાનો માનતાં નથી પણ તમે પુરુષને પોતાનાં માનો છો. આ બૂલ થવાનું કારણ એ જ છે કે, તમને ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા નથી. ને ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા હોય તો પુરુષનો પ્રત્યે અરુચિ પેદા થાય અને ત્યારે પુરુષનો પ્રત્યે અરુચિ પેદા થાય ત્યારે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાને યોગ્ય બની શકાય. પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાને યોગ્ય બનવા માટે સર્વપ્રથમ પૌદ્ગલિક પદાર્થો ઉપરથી મમત્વ ઉતારવાની આવશ્યકતા છે અને એ આવશ્યકતાની પૂર્તિ કરવા માટે ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા પેદા કરવાની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે.

આ ઉપરથી કોઈ એમ કહી શકે કે, લોકો 'ધર્મ-ધર્મ' ની વાતો કરે છે પણ વાસ્તવમાં તે ધર્મ કેવો છે? શું તે ધર્મ રાતો, પીભલો, કાળો, કે કોઈ બીજા રંગનો છે? સુગંધવાળો છે કે કુર્ગંધવાળો? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એ જ કહી શકાય કે, ધર્મ આમાંથી કોઈ પ્રકારનો નથી. તે તો અદૃષ્ટ છે. આ ઉપર પુનઃ એવો પ્રશ્ન ઊભો થઈ શકે છે કે, ને ધર્મ અદૃષ્ટ છે તો તેનો સ્વીકાર કેવી રીતે કરી શકાય? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ જ આપી શકાય કે, ધર્મ અદૃષ્ટ છે હંતાં તેની આવશ્યકતા છે. અદૃષ્ટ હોવા છતાં તે ધર્મની આવશ્યકતા યા માટે અને કેવી રીતે છે એ વાત અત્રે બતાવવાની છે.

સંસારમાં જે પદાર્થો છે તે પદાર્થોમાં કોઈ સ્પૂલ હોય છે અને કોઈ સૂક્ષ્મ હોય છે. પણ કામ સ્પૂલ વસ્તુથી આવે છે કે સૂક્ષ્મ વસ્તુથી તે જુઓ. જે વસ્તુ જોવામાં આવે છે તે સ્પૂલ છે અને જે જોવામાં આવતી નથી તે સૂક્ષ્મ છે. આપણા શરીરમાં પણ સ્પૂલ અને સૂક્ષ્મ એવી બન્ને પ્રકારની વસ્તુઓ છે. પણ બૂલ એ યઈ જાય છે કે, લોકો સ્પૂલ વસ્તુઓ ઉપર તો લલચાર્જ જાય છે અને સૂક્ષ્મ વસ્તુઓને બૂલી જાય છે; પણ વાસ્તવમાં સ્પૂલ વસ્તુ સૂક્ષ્મ વસ્તુના આધારે જ રહેલી છે, અને સૂક્ષ્મ વસ્તુ વિના જરા પણ કામ ચાલી શકતું નથી.

માનો કે, સ્પૂલ શરીરમાં સૂક્ષ્મ પ્રાણ નીકળી જાય તો શું સ્પૂલ શરીર કોઈ કામનું રહે છે? કોઈ મરેલી સ્ત્રીને વસ્ત્રો પહેરાવવામાં આવે તો પણ શું કોઈ તેને મળવા માહે છે? સ્પૂલતાની દૃષ્ટિએ તો સ્ત્રીનું શરીર સામે પડ્યું હોવા છતાં સૂક્ષ્મ પ્રાણ નીકળી જવાને કારણે કોઈ તેનો સ્પર્શ કરવા પશુ ચાહતું નથી. આ પ્રમાણે સ્પૂલતા સૂક્ષ્મતાને આધારે જ રહી રહેલ છે. એટલા માટે સૂક્ષ્મતાની સર્વપ્રથમ આવશ્યકતા રહે છે. ત્યારે તમે સૂક્ષ્મ આત્માને ઓળખશો ત્યારે પરમાત્માને પણ ઓળખી શકશો. આત્મા સૂક્ષ્મ છે છતાં સૌથી વધારે પ્રિય તે જ છે, અને જે કોઈ વસ્તુ પ્રિય લાગે છે તે વસ્તુ પણ આત્માને માટે જ પ્રિય લાગે છે. ને સૂક્ષ્મ આત્મા ન હોય તો સ્પૂલ વસ્તુ કોઈને પણ પ્રિય લાગી શકે નહિ. ઉદાહરણ તરીકે, કોઈ મહાને ધરણું પહેરાવવામાં આવે તો ધરણું પહેરાવનારને બહે આનંદ મળે પણ મહાને તો કોઈ આનંદ મળી શકે નહિ. મહાને આનંદ કેમ મળતો નથી? એટલા જ માટે કે તેમાંથી સૂક્ષ્મ આત્મા નીકળી ગયો છે! સ્પૂલ શરીર તો સામે પડ્યું જ છે પણ તેમાં સૂક્ષ્મ આત્મા નથી આ વાતને દૃષ્ટિમાં રાખી તમે મહાને જેની સ્પૂલ સ્ત્રીનું ઉપર મુઠા કેમ ધાઓ છો? સ્ત્રિનું છે તો સ્ત્રિનું સ્ત્રીને અપનાવે અપાત્ત સૂક્ષ્મ આત્માને જુઓ, સ્પૂલ સ્ત્રીનું ઉપર મુઠા બની ન જાય.

પર પરિણામિકતાયતા છે જે પુદ્ગલ તુઝ યોગ હો મિત્ત;
જડ ચલ જંગની એંઠણો ન ઘટે તુઝને લોગ હો મિત્ત.
ક્યોં જાણું ક્યાં બની આવશે અલિનંદન રસ રીતિ હો મિત્ત;
પુદ્ગલ અનુલવ ત્યાગથી કરવી તસ પરતીતિ હો મિત્ત.

કોઈ એમ કહે કે, તમે અમને પરમાત્માની પ્રીતિ-ભક્તિ કરવાનો ઉપદેશ આપો છો પણ અમે પરમાત્માની પ્રીતિ-ભક્તિ કેવી રીતે કરી શકીએ કારણ કે, અમારો આત્મા તો કર્મલક્ષિ છે અને પરમાત્મા તો પવિત્રાત્મા છે એટલા માટે અમે તે સન્નિધાનંદને કેવી રીતે ભેટી શકીએ ?

કોઈ માણસ શરીર ઉપર અશુચિ ધારણ કરી રાખે તો શું તે રાગને મળી શકે ખરે ? કદાચિત્ એવો ગંદો માણસ રાગને મળવા ચાહે પણ રાગ તેને કેવી રીતે મળી શકે ? અને કદાચિત્ રાગ પણ તેને મળવા ચાહતો હોય તો એ ગંદો માણસને રાગને મળવાની હિંમત કેવી રીતે થઈ શકે ? આ જ પ્રમાણે આપણો આત્મા કર્મલક્ષિ છે એ અવસ્થામાં આપણે પવિત્ર અને સન્નિધાનંદ પરમાત્માને કેવી રીતે મળી શકીએ ? આ કથનના ઉત્તરમાં જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, રાગને મળવામાં તો કોઈ પ્રકારની બાધા પણ હોતી થઈ શકે પણ પરમાત્માને મળવાની ઇચ્છા થાય ત્યારે કર્મો પણ દૂર ભાગી જાય છે. એટલા માટે પરમાત્માને મળવાનો હૃદયમાં શોખ પેદા કરવો જોઈએ.

અગર હૈ શૌક મિલને કા તો હરદમ લો લગાતાની.

પરમાત્માને મળવાનો શોખ પેદા થયે પરમાત્માનું મિલન અવશ્ય થાય છે. પરમાત્માને મળવાનો શોખ હૃદયમાં કેવી રીતે પેદા થાય તો એને માટે અલિનંદન ભગવાનની પ્રાર્થના કરતાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, જે પરપદાર્થો છે તેમનો ત્યાગ કરી દો. જે તમારી આત્માને શિરોધાય કરતા નથી તે પરપદાર્થો છે. આ પરપદાર્થો ઉપર ન્યાંમુંધી મમત્વ રાખવામાં આવે છે ત્યાંમુંધી પરમાત્માને મળવાનો શોખ પેદા થતો નથી અને ન્યારે પરમાત્માને મળવાનો શોખ જ હોતો નથી ત્યારે પરમાત્માનો ભેટો થાય પણ કેવી રીતે ? તમે શરીર ઉપર મમત્વ રાખો છો પણ શરીર શું તમારો હૃદય માને છે ? એ શરીરની પાછળ કેવાં કેવાં દુઃખો વળગેલાં છે ? શું તમે એ દુઃખોને ચાહો છો ? નહિ. તો પછી શરીર ઉપર મમત્વ શા માટે રાખો છો ? શરીર ઉપર મમત્વ રાખવાને કારણે જ શારીરિક દુઃખો સહેવાં પડે છે. શરીરની પાછળ કેવાં કેવાં દુઃખો વળગેલાં છે એનું વર્ણન કરતાં કહેવામાં આવ્યું છે કે :—

जन्मदुक्खं जरादुक्खं रोगा य मरणाणि य ।

जहो दुखो ह संसारो अथ किंचि जन्तुणो ॥ ૩૦ ૧૧-૧૬

અર્થાત્-જન્મ દુઃખરૂપ છે, જરા દુઃખરૂપ છે, રોગ તથા મરણ દુઃખરૂપ છે, અરે ! આ સંસાર જનુ દુઃખરૂપ છે કે ન્યાં જનુઓ દુઃખ પામે છે.

આ શરીર જન્મ, જરા, રોગ તથા મરણ આદિની યોગ્યતા છે. શરીરને આવું જાનવું જનું તેને જિતાવું મળવું એ કેવી જૂઠ છે ! તમે જે શરીર ઉપર મમત્વ રાખો છો શું તે શરીરને કદાચી રાખવામાં તમે સમર્થ છો ? તમારા કે અમારા શરીરની બાધ શું પણ જેનના

ઉપર શ્રદ્ધા પેદા કરો તે પરાધર્મોમાં રૂચિ પણ રહેતી નથી અને તેથી નિવર્તનકામ સાધવામાં આપણે પશુ કંઈ નહિ શકીએ.

કહેવાનો આશય એ છે કે, ધર્મ સ્પષ્ટ નહિ પણ મુશ્કેલી તેથી મેવાળ સ્વરૂપે નથી; પણ ધર્મ સદૃશ હોવા છતાં તેથી પ્રાચીન માફક અભ્યાસવશતા છે. આથી ધર્મનો અભ્યાસવશતા છે તે ધર્મને હવનમાં ઉતારવા માટે પ્રકારની પશુ વાળામળતા છે. છતાંનાં બ્યારે ધર્મશ્રદ્ધા અગ્રત થાય છે ત્યારે સાંસારિક પદાર્થો ઉપર અનુભવ કે વિરક્તિ થવા વિના રહેતી નથી. સાંસારિક પદાર્થો ઉપર વિરક્તિ થવાથી શું કામ મળે છે તે એને માટે કશું છે કે, સાંસારિક પદાર્થો ઉપર વિરક્તિ થવાથી આગારધર્મનો ત્યાગ કરી અનગારધર્મનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે.

સદૃશમાં તે પ્રત્યેક વાત વિશે માત્ર સૂચના કરવામાં આવેલી હોય છે. એ સૂચનાને હૃદયમાં જેટલી દેખાવવામાં આવે તેટલો વ્યવસ્થા મળે છે. જે પ્રમાણે મૂર્તિ તે એક જ છે પણ તેનો પ્રકાર કેટલો બધો દેખાઈએ છે, તે જ પ્રમાણે મૂર્તિનાં ચત્તો પશુ હવનમાં અપાર પ્રકાર પાયરનારાં છે. એટલા માટે મૂર્તિમાં કરવામાં આવેલી આ વાત ઉપર પશુ વિસ્તારપૂર્વક વિચાર કરવાની આવશ્યકતા છે.

ધર્મશ્રદ્ધા પેદા થવાથી હૃદયમાં સાંસારિક પદાર્થો પ્રત્યે અરુચિ અને વિરક્તિ પેદા થાય છે અને વિરક્તિ પેદા થવાથી આગારધર્મનો ત્યાગ કરી અનગારધર્મનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે. વિરક્તિ માણસ આગારનાં બંધનોનો ત્યાગ કરી દે છે. ધર્મશ્રદ્ધા પેદા થવાથી વૈરાગ્ય પેદા થશે અને જેને વૈરાગ્ય પેદા થશે તે અનગાર થશે. આ પ્રમાણે ધર્મશ્રદ્ધાનું ફળ તે અનગારિતાનો સ્વીકાર કરવો એ છે. પણ આજકાલ તે કેટલાક લોકોને ધર્મનું નામ પણ ડુચ્છતું નથી. આવી દશામાં એ કેમ કહી શકાય કે લોકોને ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જેમનામાં ધર્મશ્રદ્ધા હોય છે તેમને સાંસારિક પદાર્થો પ્રત્યે વૈરાગ્ય હોય છે અને જેમનામાં વૈરાગ્ય હોય છે તે આગારનો ત્યાગ કરી અનગારિતાનો સ્વીકાર કરે છે. તમને કાંઈને જે માટીને બદલે સોનું મળતું હોય તે શું તમારામાંથી કાંઈ તે લેવામાં વાર લગાડશે? નહિ. તે જ પ્રમાણે જેનામાં ધર્મશ્રદ્ધા છે અને જેને સાંસારિક પદાર્થો પ્રત્યે વિરક્તિ પેદા થઈ છે તે પણ અનગારિતાનો સ્વીકાર કરવામાં વાર નહિ લગાડે. વાસ્તવમાં દીક્ષાને પાત્ર તે જ છે કે જેમનું મન મંસાર ઉપરથી વિરક્ત થઈ ગયું છે. જેમનું મન સાંસારિક પદાર્થોમાં અનુરક્ત હોય તે દીક્ષાને પાત્ર નથી એમ સમજવું જોઈએ.

અનગારધર્મનો સ્વીકાર કર્યા બાદ મોજમજા માણવાની હોતી નથી, પરંતુ ભગવાનની આજ્ઞાનું પાલન કરવાનું હોય છે. “એક સમયનો પણ પ્રમાદ ન કરવો” એવી ભગવાને સાધુઓને આજ્ઞા આપી છે. કદાચ તમે તો પોતાને ગૃહસ્થ કહીને ભગવાનની આજ્ઞાનું પાલન કરવાથી દૂર પણ રહી શકો, પણ અમે સાધુઓ તો ભગવાનની આજ્ઞાનું પાલન કરવા માટે જ ભગવાનના સૈનિક બન્યા છીએ. તો અમારે તો ભગવાનની આજ્ઞાનું પાલન ગમે તે ભોગે કરવું જ જોઈએ. યુદ્ધ ચાલતું હોય સારે બીજા લોકો ભાગી જાય તો તે વાત લુદી છે પણ જે સૈનિક જ યુદ્ધમાંથી ભાગી જાય તો તે સૈનિકને માટે એમ જ કહેવાય કે, તે યુદ્ધમાં લડવા માટે આવ્યો છે છતાં ભાગી જાય છે. આ જ પ્રમાણે અમે તો ભગવાનની આજ્ઞાનું પાલન કરવા માટે જ નીકળ્યા છીએ, એટલે અમારે તો ભગવાનની આજ્ઞાને શિરોધાર્ય કરવી જ જોઈએ.

કહેવાનો આશય એ છે કે, ધર્મ ઉપર ત્રદા પેદા થયે સાંચારિક પદાર્થો ઉપર વંશગ્ન આવેજ છે અને જોને સાંચારિક પદાર્થો ઉપર વંશગ્ન પેદા થાય છે તે અનગાર ધર્મનો પણ સ્વીકાર કરે છે. અને જેણે વંશગ્નપૂર્વક અનગારિતાનો સ્વીકાર કર્યો છે તે જ અનગાર ધર્મનું બગાળર પાત્રન કરી શકે છે.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની અન્તર્ગત પાલિત શ્રાવકનું વર્ણન આવે છે. તેમાં કહ્યું છે કે, પાલિત શ્રાવક દત્તો અને જૈનશાસ્ત્રોનો નાલુકાર દત્તો. તે વ્યાપારાર્થે સમુદ્રયાત્રા પણ કરતો હતો. એકવાર તે સમુદ્રયાત્રા કરતો કરતો કોઈ પિહુક નામના નગરમાં આવ્યો. ત્યાં કોઈએ પાલિતને ભુદ્ધિમાન અને વ્યાપારકુશળ જોઈ પોતાની કન્યા સાથે વિવાહ કરાવી આપ્યો.

આ પ્રમાણે વિદેશમાં કોઈ બીજાની કન્યા સાથે શ્રાવકનું લગ્ન થઈ શકે ? અને જો કોઈ એમ કહે તો શું એ જૈન કહેવાય ખરો ? પણ પહેલાંના લોકો આજના લોકોની માફક સંકુચિત વિચારના ન હતા. આજે તો ગતિના નામે નકામાં બધનો ઊર્તો કરવામાં આવ્યો છે પરંતુ પહેલાં આ પ્રકારનાં બંધનો ન હતાં. પહેલાં તો વરકન્યાની યોગ્યતા અને સમાનતા જોવામાં આવતી હતી. આજે તો કેવલ એ જોવામાં આવે છે કે ધન છે કે નહિ, અને જો ધન હોય તો સાઠ વર્ષનો ધનિક વૃદ્ધ પચુ નાની ઉંમરની કન્યા સાથે લગ્ન કરવા તૈયાર થતો હોય એવું જોવામાં આવતું નથી ? આ શું કન્યા ઉપર અન્યાય-અત્યાચાર નથી ? તમને આ વિષે લોકચક્ષુએ કે બીજા કોઈ કારણે કોઈ કહેવાનો સંકેત થતો હશે પણ હું સમાજનું અજ ખાઉં છું એટલા માટે મારે તો સમાજના હિત માટે જોણું જ પડે છે. એટલા માટે હું તમને કહું છું કે, આ પ્રકારનાં વૃદ્ધવિવાહ, અયોગ્યવિવાહ, અનમેષવિવાહ વગેરે સમાજનાચક વિવાહો તમે કોઈ પણ ઉપાયે અટકાવો. સમાજમાં આ પ્રકારનાં જે અન્યાયો થઈ રહ્યાં છે, તે અન્યાયોને તમે જો રાખી ન શકો તો તમારા આત્માને તો તે અન્યાયોથી અજો રાખો, અને એ અન્યાયો કામમાં સડલાગી ન બનો. આત્માને પણ અન્યાયો કામથી જે અજો રાખી શકતો નથી અને પુદ્ગલોના લોભ ઉપર વિલય મેળવી શકતો નથી તે પુદ્ગલોનો લોભી માણસ બહુ જ શિથિલ છે એમ સમજવું જોઈએ. આવો દીક્ષા માણસ ધર્મનું પાલન કેવી રીતે કરી શકે ? અને આત્માનું કલ્યાણ કરવા માટે અનગાર કેવી રીતે બની શકે ?

પાલિતનો વિવાહ આંતર્જાતીય અને આંતર્જાતીય કન્યાની સાથે થયે. તે કન્યા સાથે લગ્ન કરી તે પાલિત પોતાની પત્નિને લઈ સમુદ્રયાત્રાદ્વારા પોતાને ઘેર આવવા રવાના થયે. તે વખતે પાલિતની પત્ની ગર્ભવતી હતી એ કારણે સમુદ્રમાં વહાણની અંદર જ તેણીએ એક પુત્રને જન્મ આપ્યો.

આજના લોકો કહે છે કે, આજની સ્ત્રીનરોમાં આ પ્રકારની સમવચ્ચતા હોય છે પણ પહેલાંના વર્ણન ઉપરથી પ્રાચીન સમયના વહાણોમાં કેવી મુંઝ સમવચ્ચતા હતી તે જણાય છે. પ્રથમજાણ બતી દહિન દોષ છે પણ પહેલાંના લોકો વહાણમાં પણ તે સ્થિતિને પહેાંચી વગવાની શક્તિ ધરાવતા હતા.

પાલિતનો પુત્ર સમુદ્રમાં જન્મ્યો હતો એટલા માટે તેનું નામ સમુદ્રપાલ પાડવામાં આવ્યું. પાલિત શ્રાવક પોતાની પત્ની અને પુત્રને લઈ પોતાના ઘેર આવ્યો. પાલિતે સમુદ્રપાલને ૭૨ કલા અને દાઝોનો પલિત બનાવ્યો.

કનુદપામે જરૂરમાં જોઈ જોઈને લેવું કે, એક મનુષ્યનું મોઢું કાઢી દેતો હોય તેને ફાંસીએ ચડાવના પેલાક પતેરાવવામાં આવ્યા છે તથા તેની આજ્ઞા વાંચી શકે છે અને તેની સાથે બધું લેખી પણ શકે છે હતા તે માન્ય હોય છે. સનુદપાત્ર ના જોઈને વિચારવા લાગ્યો કે, આ માન્ય હોય છે તો મારે છે ? અને તેને આ પ્રમાણે તો મારે લઈ જવામાં આવે છે ? તપાસ કરનાં મનુષ્યમાં આવ્યું કે, તે માન્ય છે હિન્દીઓને પણ ચર્ચ મળ્યો સનુદપાત્ર કર્યો છે એટલા માટે સમજી તેને ફાંસીએ ચડાવો દેવાનો દંડ મળ્યો છે. આ મનુષી કનુદપાત્ર વિચારવા લાગ્યો કે, " હિન્દીઓને પણ ચવાથી ના જોઈને ફાંસીએ ચડાવવામાં આવે છે. વાસ્તવમાં તો હિન્દીઓનાં ભોગો એવાં જ છે. આ હિન્દીઓનાં સાંસારિક પદાર્થોએ જ મારા બાઈને ફાંસીએ ચડાવ્યો છે, તો મને પણ કોઈ વખતે એવાં ખરાબ પ્રસંગ ન સાંપડે એટલા માટે હું એ હિન્દીઓનાં સાંસારિક પદાર્થોને પહેનેથી જ છોડી દઉં એ જ મારા માટે ઉચિત છે."

આ પ્રમાણે વિચાર કરવાથી સનુદપાત્ર વેરાગતી રંગથી રંગાઈ ગયો અને તેણે સંપત્તિ સ્વીકારી લીધી. પહે ઉપર મદા ન્યારે પેદા થાય છે ત્યારે સાંસારિક વસ્તુનું મૂળ સ્વરૂપ તપાસવામાં આવે છે અને પરિણામે સાંસારિક પદાર્થો પ્રત્યે વેરાગ્ય પેદા થયા વિના રહેતો નથી; અને ન્યારે જીવનમાં વેરાગ્ય પેદા થાય છે ત્યારે સંપત્તિ સ્વીકાર કરવામાં પણ વાર લાગતી નથી. સાંસારિક પદાર્થો મનુષ્યને કેવી રીતે સંસારમાં ફસાવે છે અને દુઃખ આપે છે એ વાત હવે મયજુરેહાના ચરિત્રદ્વારા કહું છું:—

મયજુરેહા ચરિત્ર-૧૬

મહિરથના હૃદયમાં યુગબાહુ પ્રતિ પહોંચે જ પ્રેમભાવ હતો પણ તે જ મહિરથ મયજુરેહાના રૂપમાં મોહાંધ બની એમ વિચારવા લાગ્યો કે, મયજુરેહાને પ્રાપ્ત કરવામાં યુગબાહુ આઘીલીરૂપ છે માટે તેને કાષ્ઠપણ ઉપાયે દૂર કરવો જોઈએ.

મહિરથના હૃદયમાં આ પ્રકારનો ખરાબ વિચાર પેદા થવાનું કારણ કામવિકાર જ છે. ન્યારે કામવિકાર પેદા થાય છે ત્યારે આવાં જ ખરાબ વિચારો આવે છે. એટલા જ માટે અમે તમને એમ કહીએ છીએ કે, જો તમે વૈરાગ્ય લાવી સંપત્તિ સ્વીકાર કરી શકતા ન હો તો ઉલ્ટે પરત્તીસેવનના પાપથી તો બચો. અમે તમારું અન્ન ખાઈએ છીએ એટલા માટે તમારું સૌનું કલ્યાણ ચાહતું એ અમારું કર્તવ્ય છે. આ જ કારણે અમે તમને એ જ કહીએ છીએ કે પરત્તીસેવનના પાપથી બચી પવિત્ર રહો, અને ન્યારે તમે પવિત્ર રહેશો ત્યારે તમારે ત્યાંથી આવેલું અન્ન ખાવાથી અમારામાં પણ પવિત્રતા આવશે અને અમારો સંપત્તિ પણ નિર્મલ રહેશે. એટલા માટે તમે પવિત્ર બનો અને સાંસારિક પદાર્થો ઉપર લલચાઈ ન જાઓ. સાંસારિક પદાર્થોમાં લલચાઈ જવાથી કહું દુષ્પરિણામ આવે છે તે મહિરથના જીવન ઉપરથી જુઓ.

મહિરથ વિચારવા લાગ્યો કે, કાષ્ઠપણ ઉપાયે યુગબાહુને અડીથી દૂર કરવો જોઈએ. એને માટે તે ઉપાય વિચારવા લાગ્યો.

બુદ્ધિદારા કહું કામ ચર્ચ ચાહતું નથી ? સાનું કામ પણ બુદ્ધિદારા થાય છે અને ખરાબ કામ પણ બુદ્ધિદારા જ થાય છે. મહિરથે પણ ચોતાની બુદ્ધિદારા યુગબાહુને દૂર કરવા માટે ઉપાય વિચારી લીધો. તેણે એ વિચાર કર્યો કે, " હું સભામાં બધા સરદારોને એમ કહું

કે, સીમા ઉપર આ પ્રમાણે ઝગડો ચાલી રહ્યો છે અને શત્રુઓએ વિદ્રોહ મચાવી દીધા છે માટે વિદ્રોહીઓને કાશુમાં લાવવા માટે સેના તૈયાર કરો. હું પણ સેનાની સાથે લડવા આવીશ. યુગળાહુને મારા પ્રતિ શ્રદ્ધાભાવ છે એટલા માટે તે મારું કથન સાંભળી લડવા જવાની પોતાની ઇચ્છા પ્રગટ કરશે, અને મને લડવા જવા દેશે નહિ. આ પ્રમાણે હું તેની શ્રદ્ધાને લાભ લઈ શકીશ અને મારી ઇચ્છા પણ પાર પડશે. જ્યારે યુગળાહુ લડવા માટે જશે ત્યારે મયશુરેદા એકલી રહી જશે એટલે તેને પ્રલોભનદ્વારા મારા વશમાં કરી લઈશ. અને જો તે એકવાર પણ મને વશ થઈ જશે, તો પછી યુગળાહુ આવી જાય તોપણ કંઈ વાંધા નથી.” આજે પણ રાજાઓ આવાં કામોને માટે પોતાનો ખજાનો ખુસ્કો મૂકી દે છે. આ જ પ્રમાણે મહિરથે પણ પોતાની શક્તિના આધારે મયશુરેદાને આધીન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને તે માટે રાત્રે ન જાણે તેણે કેટલાં મનસૂઆ કર્યાં હશે ?

મહિરથે આ વિષે ઉપાય યોજવા માટે એકાગ્રતાપૂર્વક વિચાર કર્યો. તેનામાં એકાગ્રતા અને શ્રદ્ધા તો હતી પણ તે ખરાબ કામ માટે હતી. જો તે જ એકાગ્રતા અને શ્રદ્ધા સારાં કામ માટે હોત તો તે પોતાનું પણ કલ્યાણ કરી શકતો હતો અને ખીજાનું પણ કલ્યાણ સાધી શકતો હતો. એક કવિએ કહ્યું છે કે :—

જૈસી નીચત હરામ પર, વૈસી પ્રભુ પર હોય;

ચલા જાય વૈકુંઠ કો, પલ્લા ન પડકે કોય.

તમારામાં શ્રદ્ધા તો હશે જ પણ જો તે બિંદી હશે તો કલ્યાણ નહિ થાય એટલા માટે શ્રદ્ધાને સીધી કરી સારાં કામો કરો તો તમારું કલ્યાણ થવામાં વાર નહિ લાગે.

મહિરથે આ પ્રમાણે વિચારી યુગળાહુને દૂર કરવાનો નિશ્ચય કરી લીધો. સવારે તે યથાસમયે સલાગૃહમાં આવ્યો. સલામાં બધા સરદારો, ઉમરાવો તથા યુગળાહુ વગેરે પણ પોતપોતાના સ્થાને બેઠેલા હતા. તે વખતે મહિરથ રાજા કપટગ્નણ રચીને કહેવા લાગ્યો કે :—

રાજા કપટ કર બોલા સલામેં, સેના સજગ હોજવે;

આન ન માને ઉસે મનાવે, દેશ સાધને જવે. ॥ સતી ૨૮ ॥

યુગળાહુ યોં બોલા સલામેં, આજ્ઞા દો મહારાજ;

મેરે રહેતે આપ સિધારો, મુઝે આતી હૈ લાજ. ॥ સતી ૨૯ ॥

મહિરથ સલાજનો સમક્ષ કહેવા લાગ્યો કે, “એ રાજા શા કામનો કે જો દુષ્ટોનું દમન કરી ન શકે અને પોતાની આણ વર્તાવી ન શકે ! આપણા રાજ્યની સીમા ઉપર અમુકે વિદ્રોહ મચાવ્યો છે, અમુક મારી આણ માનતો નથી અને અમુકે ટોટો બિજો કર્યો છે એટલા માટે એવા દુષ્ટ લોકોને કાશુમાં લઈ તેમના ઉપર મારી આણ વર્તાવી એ મારું કર્તવ્ય છે. મહિરથના કથનને બધા સલાસદો ખરાબર છે એમ કહેવા લાગ્યા. સલાસદોને પોતાના પક્ષમાં બોક્ષતા જોઈ મહિરથ વધારે ભુરસાપૂર્વક કહેવા લાગ્યો કે, અત્યારસુધી મેં એ દુષ્ટ લોકોનાં અન્યાયોને ગણકાર્યા નહિ પણ હવે એ અન્યાયોને સહેવા હું તૈયાર નથી. હવે તો એ દુષ્ટ લોકોને કાશુમાં લીધા બાદ જ મને ચેત પડશે. એટલા માટે હે સરદારો ! સેનાને તૈયાર કરો. હવે તો કાં તો આણ છે અને કાં તો પ્રાણ છે ! હવે કાં તો એ દુષ્ટ લોકો ઉપર આણ વર્તાવીને જ આવીશ અને કાં તો પ્રાણ આપીને આવીશ; પણ હવે તો પ્રાણના જોખમે પણ એ દુષ્ટોને કાશુમાં લેવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે.”

મનિષ્યને આ જગતમાં બાળક સ્વરૂપે જન્મી આવ્યો છે એ વાત જાણી છે. “કલ્યાણી આપનું કરેનું પાપાર છે, જ્યારે આવી જાતનુસાર પુરુષ કરતાં નેતર દીવે. મનિષ્યને કનું છે, અથવા તો બધા નેતર હો એટલે એ દિવસ કે જે આપણે સમજાવે છો એ કનું આપણે રાક્ષસ; એ મનને નેતર કહે છે એ સવારે પુરુષ કરતાં એટલે રાક્ષસ થઈ જાય છે.”

આ બધું દ્રશ્ય લેખે મુગધાનું વિચારવા લાગ્યા છે, મોટાભાઈ પુરુષ કરતાં એટલે લાગણીમાં જાય અને તે પાપમાં પડી જાય એ બાદ માટે અનુચિત છે. મોટાભાઈને જાણે આજે જ પુરુષમાં જન્મ લેખે એ અને પુરુષના તરીકે પુરુષમાં જન્મ લેખે એ બાદ કર્મજ છે. મોટાભાઈ તો રાક્ષસના રાજાને નિષ્કંટક પાનાવડા આપે છે, રાક્ષસનો કિલ્લોવિહારી તે જ પુરુષ, એટલા માટે આવા સમયે આજે પુરુષમાં એમી રહેવું ન લેખે એ જાણે આજે કર્મજનું પલન કરવું લેખે છે.

મુગધાનું આ પ્રમાણે વિચાર કર્યો. દેવે તે મનિષ્યને શું કહે છે અને મનિષ્ય તેને શી જવાબ આપે છે તે વિષે દેવે પછી આગળ વિચાર કરવામાં આવ્યો.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૩ શ્રાવણ શુદ્ધ ૧૪ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

મુમતિ જિનેશ્વર સાધિબાહ, ‘મિષરથ’ નુપનો નંદ;

‘મુમંજસા’ માતા તણા, તનય સદા મુખકંદ.

મણુ ચિત્રુવન તિલોહ. ॥ ૧ ॥

—વિનયશ્રદ્ધા કુંભર ચાપરી

શ્રી મુમતિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્મા પ્રત્યે આત્માની પ્રીતિ-ભક્તિ કેવા પ્રકારની હોવી જોઈએ એ આ પ્રાર્થનામાં બતાવવામાં આવ્યું છે. પ્રીતિ-ભક્તિના ઉદાહરણ બતાવતાં આ પ્રાર્થનામાં કહેવામાં આવ્યું છે કે :—

મધુકરનો મન ગોહિયો જો, માલતી કુસુમ સુવાસ;

તું સુજ મન મોહો ગ્રહી, જિન મહિમા સુવિભાસ.

ભક્તજનો કહે છે કે, હે! પ્રભો! જે પ્રમાણે ભરતની કેતકી પ્રત્યે એકનિષ્ઠા પ્રીતિ હોય છે તે જ પ્રમાણે અમને પણ તારા પ્રતિ એકનિષ્ઠા પ્રીતિ પ્રગટ થાઓ.

જે પ્રમાણે ભરત કેતકી સાથે પ્રીતિ બાંધ્યા પછી બીજે ક્યાં જતો નથી, અને કેતકીની સુગંધ લેવામાં જ મગ્ન રહે છે, દુર્ગંધ તરફ જતો પણ નથી, તે જ પ્રમાણે તમે તમારા વિષે જુઓ કે, પરમાત્મા સાથે પ્રીતિ બાંધ્યા બાદ તમારું મન દુર્ગંધ-પાપ આદિમાં તો પ્રવૃત્ત થતું નથીને! જો તમારું મન દુર્ગંધ-પાપ આદિમાં પ્રવૃત્ત થતું હોય તો સમજવું

કે, વધુ નવને પરમાત્મા પ્રત્યે સંસ્કારિત થઈને પ્રવૃત્ત થઈ નથી, બલકે જોઈને મનમનું ઉદારરત્ન સદૃશ સમક્ષ રાખી તેમ રત્ન પામવાના પ્રત્યે સંસ્કારિત થઈને પાછાપાછો અભ્યસ કરે; પણ સાંસારિક પ્રત્યે સતેના અભેદમાં પડી પડી પરમાત્મા સાથે સંસ્કારિત થઈને નથી ન જાયો, એમાં જ કલ્યાણ રહેલું છે.

હવે આ જ ચાલતે સામ્યકારા કહ્યું છે, મને તો સાચીયો વિચાર અને પરમાત્માની પ્રાર્થનાનો વિચાર એક જ જણાય છે, એટલા માટે પ્રાર્થના વિષે જે વિચારો પડતે હતામાં આવ્યા છે તે જ વિચારોનો સંગ્રહ હું કેન્દ્રસ્થાપન ચાલુ રહ્યો ના અભ્યાસનો સારો ભોળું છું.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—ત્રીજો ભોગ

શ્રી ઉત્તરાખ્યન ચરણા રહ મા અભ્યાસના ત્રીજા ભોગમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, ધર્મશ્રદ્ધા પેદા થયે સાંસારિક મુખો પ્રત્યે અર્ગુનિ પેદા થાય છે, ધર્મ ઉપર નકા પેદા કરી કે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરી એ એક જ વાત છે, જે અગ્નિને ધર્મ કે પરમાત્માની પ્રાર્થના પ્રત્યે શ્રદ્ધા કે ત્રીણિ પેદા થયે તે અગ્નિ પૌંડ્રગણિક વિપલમુખો પ્રત્યે વિરક્ત થાયો અને વિરક્તિને કારણે તે આગારધર્મનો ત્યાગ કરી અનગારિતાનો સ્વીકાર કરશે. અનગાર કે મુનિ તે જ બની શકે છે કે જેને સાંસારિક મુખો પ્રત્યે મુદ્ગમાં સારી અર્ગુનિ કે વિરક્તિ પેદા થઈ હોય. સાંસારિક મુખો પ્રત્યે વિરક્તિ પેદા થયા વિના અનગારિતાનો સ્વીકાર થઈ શકતો નથી અને કદાચ સ્વીકારવામાં આવે છે તો અનગારિતાનું અશયર પાવન થઈ શકતું નથી.

હવે અત્રે પ્રશ્ન એ થાય છે કે, અનગારિતાનો સ્વીકાર કરવાથી શો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે? તો આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં બગવાને કહ્યું છે કે, અનગારિતાનો સ્વીકાર કરવાથી શારીરિક અને માનસિક દુઃખોથી મુક્ત થવાય છે.

શારીરિક દુઃખ અને માનસિક દુઃખ એ બે પ્રકારનાં દુઃખોમાં સંસારનાં બધાં દુઃખોનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

શારીરિક દુઃખોમાં છેદન-બેદન-તાડન આદિ દુઃખોનો સમાવેશ થાય છે. છેદન એટલે શરીરનું ઉપરથી છેદાઈ જવું અને બેદન એટલે શરીરનું અંદરથી છેદાઈ જવું તે. આ પ્રમાણે શરીરને ઉપરથી ધા લાગવો તે છેદન અને શરીરને મૂઠ માર લાગવો તે બેદન છે; ત્યારે થપાટ મારવી, પાટુ મારવી વગેરે તાડન છે. આ પ્રમાણે છેદન, બેદન, તાડન વગેરે શારીરિક કષ્ટો છે.

માનસિક દુઃખમાં ઇષ્ટનો વિયોગ અને અનિષ્ટનો સંયોગ થવો આદિ દુઃખોનો સમાવેશ થાય છે. ઇષ્ટનો વિયોગ થવાથી અને અનિષ્ટનો સંયોગ થવાથી મનને જે દુઃખ થાય છે તે માનસિક દુઃખ કહેવાય છે, અને તે માનસિક દુઃખની ગણના આર્તધ્યાનમાં કરવામાં આવી છે. શાસ્ત્રકાર માનસિક દુઃખને આર્તધ્યાન કહે છે. આર્તધ્યાન વિષે શ્રી ઉવદાઈ સૂત્રમાં વિસ્તારપૂર્વક વિચાર કરવામાં આવ્યો છે પણ એ વિષે અત્રે વિસ્તારપૂર્વક વિવેચન કરવાનો સમય ન હોવાથી સંક્ષેપમાં એટલું જ કહું છું કે, માનસિક દુઃખ અર્થાત્ આર્તધ્યાનને દૂર કરી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં આવે તો આત્મકલ્યાણ સાધી શકાય છે. આર્તધ્યાન કેવા પ્રકારનું હોય છે તો એને માટે કહ્યું છે કે:—

પણ-વિશેષ વિદ્યુતના વાદળ, અને અનિષ્ટ થાય દુઃખારો
તમની આંખો અને હો અને ને, અને એવું કરી વચ્ચે પૂરે,
એ આત્મ કે આત્મ પામે, મરણ મોહરૂપે સિપદામે.

અર્થાત્-મરણ વચ્ચેના વિશેષ જ્ઞાપી અને અનિષ્ટ વચ્ચેના મોહરૂપ જ્ઞાપી મહાન
મહાનાથ મહાન માનસિક દુઃખ થાય છે. તથા દારીરિક આપને કારણે પણ મન
પામ્યા કરે છે અને અવિચારમાં મારું શું થશે, મારે અમુક વસ્તુ ભેદમાં અનિષ્ટ વિચારો પણ
માનસિક દુઃખ થાય છે. આ આરેષ પ્રકારનાં મનસ્વાપી જે માનસિક દુઃખ થાય છે તે
આત્મજ્ઞાન છે. પર્મજ્ઞાન કરવા માટે આ પ્રકારનું આત્મજ્ઞાન નહીં કરવું ભેદમાં.

શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, અનનાગિતાનો સ્વીકાર કરવાથી હેન-હેન-નાનારૂપ દારીરિક
દુઃખ તથા દુષ્ટ વિશેષ-અનિષ્ટ પ્રયોગરૂપ માનસિક દુઃખથી મુક્ત થઈ શકાય છે. દારીરિક
દુઃખ કે માનસિક દુઃખથી મુક્ત થવા માટે જ અનનાગિતાનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે
એટલા માટે સાધુ-સાધ્વીઓને મારે એજ કહેવાનું છે કે, આપને એ જાતનો ઝડિ વિચાર
કરવો ભેદમાં કે, આપને શા માટે મૂઢત્વાજ ક્યો છે અને સિરામુલ કરાવ્યું છે ? ને
આપને દારીરિક દુઃખ કે માનસિક દુઃખને દૂર કરવા માટે જ અનનાગિતાનો સ્વીકાર ક્યો
હોય તો સર્વ પ્રથમ દુઃખ શું છે એ આપને સમજવું ભેદમાં. વાસ્તવમાં દુઃખ શું છે એ
જાણવા માટે શાસ્ત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે—

જન્મે મુક્ત્ય જરા મુક્ત્ય, રોગા વ મરણાણિ ચ ।

અદો મુક્ત્યો દુ સંસારો, જરથ કિલ્લર્હં જંતુણો ॥-૩૦ ૧૧-૧૬

અર્થાત્-જન્મ દુઃખરૂપ છે, જરા દુઃખરૂપ છે, જન્મ અને જરા વચ્ચે જે રોગાદિ
પેદા થાય છે તે પણ દુઃખરૂપ છે, અને મરણનું દુઃખ તો સૌથી વધારે છે. આ પ્રમાણે આ
સંસારમાં દુઃખ જ છે. જ્ઞાતીજ્ઞતા કરે છે કે, જે આ સંસારને દુઃખરૂપ તથા અસાર માની
તેમો ત્યાગ કરે છે તે અનનાગિતાનો સ્વીકાર કરી, દુઃખમુક્ત બની જાય છે.

અરે એક બીજો પ્રશ્ન ઉભો થાય છે કે, અનનાગિતાનો સ્વીકાર ક્યો બાદ અનનાગ
એવું શું કરે છે કે જેને કારણે તે દુઃખમુક્ત બની જાય છે ? આ પ્રશ્નને ઉકેલ લાવવા માટે
સર્વપ્રથમ એ જોવાની આવશ્યકતા રહે છે કે, દુઃખ આવે છે ક્યાંથી ? કેટલાક લોકો દુઃખનું મૂળ
કારણ ન થોડી યાદવાને કારણે એમ કહે છે કે, “ દુઃખ પરમાત્મા આપે છે અદૃશ્ય દુઃખ મળે
છે કે કાળ દુઃખ આપે છે ? ” આ પ્રમાણે કહેનારા લોકોને દુઃખનું બીજું કારણ કારણ જણાવ્યું
નહિ, એટલા માટે તેઓએ પ્રશ્ન, અદૃશ્ય કે કાળના માથે દુઃખ આપવાનું દોષારોપણ ચડાવી
દીધું, પણ જ્ઞાતીજ્ઞતા કરે છે કે, આત્માએ પોતાએ જ દુઃખ પેદા કરી લીધું છે. ને કે
આત્મા અમૃત સમાન છે, દુઃખમય નહિ પણ સુખમય છે, છતાં તેણે પોતાને દુઃખમાં જોડા
ઉતારી દીધો છે. ને આત્મા દુઃખમય જ હોત તો પછી તેને દુઃખમુક્ત કરવાનો ઉપદેશ જ
આપવામાં આવત નહિ, અને એ દશામાં દુઃખમુક્ત થવાનો ઉપદેશ જ નિષ્પૂજ્ય જાત, કારણ
કે જે સ્વભાવતઃ દુઃખથી ઘેરાયેલો છે તેને દુઃખમુક્ત કરી રીતે કરી શકાય ! જેનું મૂળ
પહેલેથી જ ખરાબ દોષ તેમો સુધાર કરી રીતે થઈ શકે ? એટલા માટે કર્મમુક્ત થવાનો
ઉપદેશ એ અવશ્યમાં નિરર્થક જાય છે કે જ્યારે આત્મા સદા દુઃખસહિત રહે. પણ ખરી રીતે
એમ નથી. વાસ્તવમાં તો આત્મા સુખનિધાન છે એટલા જ માટે તેને દુઃખમુક્ત થવાનો

આવી દુસ્તરા આચાનદીને પાર જાય જઈ શકે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કવિ કહે છે કે, જે વિશુદ્ધ બાવનાથી નૌકામાં બેસે છે તે લોકો એ નૌકાની સહાયતા વડે દુસ્તરા આચાનદીને પાર જઈ શકે છે અને જાય છે. આ આચા નદીને પાર જવાને માટે જ અનગાર ધર્મનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે. જે અનગારિતાનો સ્વીકાર કરી વિશુદ્ધબાવના ભાવે છે તે અનગારો આચાનદીને પાર જાય છે અને એ રીતે શારીરિક તથા માનસિક દુઃખોથી વિમુક્ત થઈ અનંત આનંદને પામે છે.

શારીરિક દુઃખ અને માનસિક દુઃખ એ બે પ્રકારનાં દુઃખોમાંથી કયું દુઃખ મોટું છે ? શારીરિક દુઃખોનો નાશ કરવા માટે ડૉક્ટરો તો છે, પણ તેમને પૂછો કે શું તેઓ માનસિક દુઃખને મટાડી શકે છે ? ડૉક્ટરો શારીરિક દુઃખને તો મટાડી શકે છે, પણ માનસિક દુઃખને મટાડી શકતા નથી. એટલા માટે શારીરિક દુઃખ કરતાં માનસિક દુઃખ મોટું છે. શાસ્ત્રકારો જ એ માનસિક દુઃખને મટાડવાનો ઉપાય બતાવે છે અને કહે છે કે, જો તમે માનસિક દુઃખને દૂર કરવા માહો તો દુઃખનું મૂળ જે તૃષ્ણા છે એ તૃષ્ણાને જ સર્વપ્રથમ દૂર કરો. તૃષ્ણાને દૂર કર્યા વિના માનસિક દુઃખ મટી શકતું નથી. કેટલાક લોકો કહે છે કે, અમારું દુઃખ મટતું નથી પણ ન્યાંસુધી દુઃખનું કારણ તૃષ્ણા હોય ત્યાંસુધી દુઃખ કેવી રીતે મટી શકે ?

હવે તૃષ્ણા કે જે દુઃખનું મૂળ કારણ છે, તે તૃષ્ણાને કેવી રીતે નિવારી શકાય ? તે પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપે કહેવામાં આવ્યું છે કે :—

મૈત્રીકરુણામુદિતોપેક્ષાણાં સુષુદુઃખપુણ્યાપુણ્યવિપયાણાં ભાવનાત્ ચિત્તપ્રસાદનમ્ ।

અર્થાત્—મૈત્રી, કરુણા, પ્રેમોદ્ધ અને ઉપેક્ષાની બાવના બાવનાથી તથા એ રીતે ચિત્તને પ્રસન્ન રાખવાથી તૃષ્ણા મટી શકે છે અને શાન્તિ મળી શકે છે. આ ઉપરથી ફરી એ પ્રશ્ન બોલો થાય છે કે, શુદ્ધ બાવના રાખવાથી તૃષ્ણા મટી જાય છે એ તો ઠીક જ પણ બાવનાની શુદ્ધિ કેવી રીતે થાય ? તો એમને માટે કહ્યું છે કે :—

સત્ત્વેષુ મૈત્રીં ગુણિષુ પ્રમોદમ્, ક્ષિપ્તેષુ જીવેષુ દયાપરરથં ।

માધ્યસ્થભાવં વિપરીતવૃત્તો, સદા મમાત્મા વિદધાતુ દેવ ॥

અર્થાત્—હે ! પ્રેમો ! મારા હૃદયમાં પ્રત્યેક જીવો પ્રતિ મૈત્રીભાવ રહે, ગુણીજનો પ્રતિ પ્રેમોદ્ધભાવ રહે, દુઃખી જીવો પ્રતિ મારા હૃદયમાં કરુણા વહે અને વિપરીત વૃત્તિવાળાઓ પ્રત્યે મારા હૃદયમાં સમવૃત્તિ રહે.

આ પ્રમાણે પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રાર્થના કરવી અને તદનુસાર જીવન બ્યવહાર ચલાવવો એ ચિત્તશુદ્ધિનો માર્ગ છે. તૃષ્ણાથી નિવૃત્ત થવા માટે બાવનાની વિશુદ્ધિ હોવી આવશ્યક છે. યોગને માટે પણ યોગશત્રમાં એમ જ કહ્યું છે કે, બાવના વિશુદ્ધ બન્યા વિના યોગ-સિદ્ધિ થતી નથી.

તમે બધા લોકો અહીં ચિત્તની શુદ્ધિ કરવા માટે જ એકત્રિત થયા છો પણ એ બુદ્ધો કે, ચિત્તની શુદ્ધિ કેવી રીતે થાય છે ? ચિત્તને શુદ્ધ કરવા માટે અથવા બાવનાને વિશુદ્ધ બનાવવા માટે યોગશત્રમાં કહ્યું છે કે, જીવોને સુખી બેઠાને તમારામાં નૈત્રીભાવના પ્રવહારે સુખીને બેઠાને જ સુખ થાદ આવે છે અને સુખ થાદ આવવાથી સુખીજન પ્રતિ દેવમુખના પેદા થાય છે.

વાંચાઓનાં ટોળામાં ખાવા-પીવાની બીજોતો જ ઝગડો થાય છે પણ મનુષ્યોમાં અનેક ઝગડો ઝગડો ઉભો થાય છે અને તેનું કારણ એ જ છે કે, સુખી હોવાને જોઈ મૈત્રીભાવના પોતાનામાં પ્રગટતી નથી. જે સુખી હોવાને જોઈ મૈત્રીભાવના રાખવામાં આવે તો ઝગડાઓ પણ ઉભા ન થાય અને ચિત્ત પણ પ્રસન્ન રહે. કોઈ સુખી જન્મને જોઈ એને સુખ કેમ મળ્યું? અને મને કેમ ન મળ્યું? એવી ઇર્ષ્યાને હૃદયમાં સ્થાન જ ન આપો. આ પ્રમાણે ત્યાં દેવ કે ઇર્ષ્યા હોય છે ત્યાં મૈત્રીભાવના ટકી શકતી નથી. મનુષ્યને ત્યારે પોતાને કામગીરીનાં પદાર્થો મળતાં નથી, ત્યારે તે બીજાની પાસે તે પદાર્થોને જોઈ તેના પ્રતિ દેવ કે ઇર્ષ્યા કરે છે અને આ પ્રમાણે બીજાને સુખી જોઈ પોતે જ દુઃખી બની જાય છે. એટલા જ માટે જાનીજનો કહે છે કે, સુખીજનોને જોઈ તમે મૈત્રીભાવના પ્રગટ કરો.

આ ઉપરથી કોઈ એવો પ્રશ્ન કરે કે, સંસારમાં અથા લોહી સુખી ક્યાંથી હોય? કેટલાક લોહી તો અમારાથી પણ વધારે દુઃખી છે તો એવા લોહીની સાથે અમારે કેવો અવકાર રાખવો જોઈએ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જે પ્રમાણે સુખી હોવા પ્રત્યે મૈત્રીભાવના રાખવાનું કહેવામાં આવ્યું છે તે જ પ્રમાણે દુઃખી હોવા પ્રત્યે કરુણા ભાવના રાખવી જોઈએ. દુઃખી હોવા પોતાનાં કર્મોથી દુઃખ જોડાવે છે એ પ્રમાણે વિચાર કરી તેમના પ્રતિ ઉપેક્ષા કરવી ન જોઈએ. કરુણા તો દુઃખી હોવા ઉપર જ કરવામાં આવે છે, એટલા માટે કોઈ દુઃખી હોવાને જોઈ એમ માનો કે, કરુણાભાવને પ્રગટ કરવાનો મને આ શુભ અવસર મળ્યો છે. તમે લોહી આ માનવજીવનમાં રહીને બીજાનું જે મધું કરી શકો છો, બીજાને જે ઉપકાર કરી શકો છો અને આત્માનું જે કલ્યાણ સાધી શકો છો તેનું કલ્યાણ દેવલોકમાં રહેનાર ઈન્દ્ર પણ કરી શકતો નથી. આ દૃષ્ટિએ વિચાર કરો તો માનવજીવન મોંઘું કે દેવજીવન? જે ઊંચકેને દેવલોકમાં મોક્ષસ્થાનમાં આવે તો ત્યાં તેઓ કોની દવા કરશે? રોગીની દવા કરવાનો અવસર તો અહીં જ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યાં પ્રાપ્ત થતો નથી. એટલા માટે દુઃખી હોવાને જોઈ તેમના પ્રતિ મનમાં કરુણા ભાવના ધારણ કરવી જોઈએ. તમે લોહી નિતી ને સ્વચ્છાઈ અર્થાત્-અથા હોવા પ્રત્યે મારે મૈત્રીભાવ છે એ સ્વપાક તો હમેશાં ઉચ્ચારતા હશે, પણ એ કોઈ દિવસ જુઓ છો કે, અમે એ સ્વપાકનું પાસન ક્યાંકથી ક્યું છે? જોતે તમે મિત્ર માનો છો તેને શું તમારે દુઃખમાં જ રહેવા દેવો જોઈએ? જે સાચા હૃદયથી કોઈને પોતાનો મિત્ર માનતો હશે તે મિત્રને દુઃખમાં રાખી પોતે સુખી બનવા માહતો નથી. એટલા માટે જો તમે અહીં મિત્ર સમાન માનો છો તો દુઃખી હોવાને જોઈ તેમના પ્રતિ કરુણા ભાવના ધારણ કરો અને તેમનાં દુઃખોને પોતાનાં દુઃખ માની દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરો.

કલ્યાણ કેઈ એમ કહે કે, દુનિયામાં દુઃખી હોવા તો ઘણાં પત્રાં છે તો અને કોનું કોનું દુઃખ દૂર કરીએ? આ પ્રમાણે કહેનારાઓને એ જ કહી શકાય કે, તમે એટલા જાણું દુઃખ દૂર કરી શકો તેટલા જાણું દુઃખ દૂર કરો, પણ કરુણા ભાવના તો અથા ઉપર સખેત કરુણા ભાવના રાખવાથી તમે તમારા તરફથી તો દુઃખીજનોનું દુઃખ દૂર કરું જ છે. તમે તમારામાં કરુણા ભાવના રાખો, તો હેવરે તમારા તરફથી તો કેઈને દુઃખ આપશે નહિ એવાનું કરુણા ભાવના છે તે શું, જેના પ્રતિ પોતાની કરુણા ભાવના છે, તેને દુઃખ આપશે? તેની સાથે શું અસંતોષ અવકાર કરશે, શું તે આજ ચોરશે? શું તેની બીજી ખરાબ દૃષ્ટિને મિલે કે નું તેના બંધનમાંથી ક્યાં કરશે? કદાપિ નહિ. તમારામાં કરુણા ભાવના રાખો.

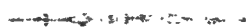
કારણે તમે ખીનનું દુઃખ દૂર કરવાનો જ પ્રયત્ન કરશો. ડૉક્ટરો સર્વપ્રથમ તેવા જ રોગીની તપાસ કરે છે કે જે વધારે રોગી હોય છે. આ જ પ્રમાણે તમે પણ જે વધારે દુઃખી હોય તેવા પ્રતિ વધારે કરુણા કરો. કરુણા ભાવના રાખવાથી તે દુઃખીનું દુઃખ મટે કે ન મટે, પણ તમારા હૃદયનું દુઃખ તો મટશે જ. જે વધારે રોગીઓનાં રોગોને મટાડે છે તે મોટા ડૉક્ટર માનવામાં આવે છે. આ જ પ્રમાણે જે વધારે દુઃખી જીવોની કરુણા કરે, જે તે વધારે કરુણાળુ બનાવે છે. અને જે વધારે કરુણાળુ હોય છે તે ખીન ઉપર વધારે કરુણા કરી પોતાના હૃદયનું દુઃખ વધારે મટાડે છે.

કોઈ દુઃખી જીવો પ્રત્યે મૃણા કરવી ન જોઈએ. જેનામાં કરુણા ભાવના હોય છે તે કોઈ જીવની મૃણા કરતો નથી. આજકાલ કરુણા ભાવના ઓછી થઈ જવાને કારણે દુઃખી જીવો પ્રત્યે મૃણા કરવામાં આવતી હોય એવું જોવામાં આવે છે. આજે શહેરમાં રહેનારા લોકો એમ વિચારે છે કે, શહેરમાં તો દુઃખી લોકો બહુ છે એટલા માટે અમે કેટલાનું દુઃખ દૂર કરીએ ? ગામડાઓમાં તો કોઈક જ દુઃખી હોય છે, એટલા માટે કોઈ એકનું દુઃખ તો દૂર કરી શકાય, પણ શહેરમાં તો દુઃખી લોકો અનેક હોય છે એટલા માટે અમે કાનું કાનું દુઃખ દૂર કરીએ ? આ પ્રકારનો વિચાર કરવો એ નાગરિક જીવનનો દુરુપયોગ કરવા સમાન છે. નાગરિક જીવનનો સદુપયોગ તો ત્યારે જ કહી શકાય કે, ત્યારે દુઃખી લોકોને, જોઈ તેમના પ્રતિ કરુણા લાવી તેમનાં દુઃખોને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે.

ગુણીજનોને જોઈ હૃદયમાં પ્રમોદ ભાવના લાવવી જોઈએ—પ્રસન્નતા અનુભવવી જોઈએ. એવો વિચાર સરખો પથૂ કરવો ન જોઈએ કે, આ માણસ આવો સદ્ગુણી કેમ છે ? તેને યશ કેમ મળી રહ્યો છે ! અને લોકોમાં તેનું સન્માન કેમ થઈ રહ્યું છે ? આ પ્રમાણે ગુણીજનો પ્રત્યે સદ્ભાવ પ્રગટ ન કરવો તે પોતાને માટે દુઃખ પેદા કરવા જેવું છે. ધણી લોકોનો સ્વભાવ ગુણીજનોનાં હિદ્દા-વેપથ્ય કરવાનો હોય છે, એટલું જ નહિ, કેટલાક હિદ્દા-વેપરી લોકો એવા પણ હોય છે કે તેઓ ગુણને પણ દોષનું રૂપ આપી દે છે. અહીં તો સામપ્રદાયિક ભેદને કારણે આ વાત વધારે જોવામાં આવે છે પણ ગુણીજનોનાં ગુણો જોવાને બદલે અવગુણો જોવાં એ પોતાના આત્માને પતિત કરવા જેવું કાર્ય છે.

ત્રીથી માધ્વરથ ભાવના છે. કોઈ વિપરીત રત્તિવાળા અર્થાત્ યત્ન કે પાપીને જોઈને માધ્વરથરત્તિ ધારણ કરવી જોઈએ. ઝાનીજનો કોઈ પાપી કે નીચ માણસને ધૂખાની દૃષ્ટિએ જોતા નથી પણ તેઓ પાપીને જોઈ એમ વિચારે છે કે, જે પ્રમાણે સર્પનું મદરત અંધકાર વધારે છે અર્થાત્ જે અંધકાર જ ન હોય તો સર્પના પ્રકાશની શી કીમત ? તે જ પ્રમાણે ત્યારે પાપ છે ત્યારે જ ધર્મ કે પુણ્યનું મદરત છે. પાપ જ ધર્મ કે પુણ્યનું મદરત વધારે છે. જે પાપ જ ન હોય તો ધર્મ કે પુણ્યનો ભાવ જ દોષ પૂછતો ! આ પ્રમાણે વિચાર કરી ઝાનીજનો પાપાત્મા કે નીચ માણસો પ્રત્યે માધ્વરથ ભાવના રાખે છે. જે પાપી કે નીચ માણસો પ્રત્યે માધ્વરથ ભાવના રાખે છે તે પોતે ચિત્તશુદ્ધિ કરે છે અને એ રીતે પોતે દુઃખમુક્ત બની જાય છે. આ ચાર ભાવના આવવાથી તૃપ્તાનો નિરોધ અને ચિત્તની શુદ્ધિ થાય છે. ભાવનાશુદ્ધિ દ્વારા તૃપ્તાનો નિરોધ કરવો એ દુઃખમુક્ત થવાનો અને અન્યાય સુખ પામવાનો સાચો અને જરૂર ઉપાય છે.

મનિરમણના આ કવન કેવળથી કવનરૂપ સમગ્ર હિંદુ ધર્મના નવ પુરુષો જ્યાં માટે પાતકના માટે કરી જાતના તરફે જવું તેવો નથી. પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે. એટલા માટે પુરુષો જવું એ જ કેમિટ રૂ. આ પ્રમુખ હિંદુ તરીકે જવું મનિરમણને પ્રણામ કર્યા અને સમાધિસ્થિતી તીર્થની પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે. આ પ્રમુખ મનિરમણને પ્રણામ કરવાની પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે. હવે આગળ ચું ચાલુ છે તે વિશે હો પછી મિત્ર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત ૧૯૮૩ શ્રાવણ શુક્ર ૧૫ રાત્રિવાર.

પ્રાર્થના

પદ્મપ્રભુ પાવન નામ તિહારો, પતિત ઉદારનહારો;
નહપિ ખીવર બીજા કરાઈ, અતિ પાપીય જન્મારો;
તહપિ હવડિસા તજ પ્રભુ ભગ, પાર્વ ભવનિધિ પારો. || પદ્મ ૩ ||
—વિનયગ્રંથ કૃત મોહરો

શ્રી પદ્મપ્રભુ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં આત્મકલ્યાણ સાધવા માટે એક સરળ, મદત્વપૂર્ણ અને સાદી વાત એ બતાવવામાં આવી છે કે, હે ! આત્મા ! જે તારાથી બીજું કંઈ બની શકતું ન હોય તો પરમાત્માનું નામસંકીર્તન કર; કારણકે પરમાત્માના નામસંકીર્તનથી પદ્મ તારું હૃદય દૂર થઈ જશે અને આત્મસુખ પ્રાપ્ત થશે. આ ઉપાય આબાહરદ્ધ સ્ત્રીપુરુષો બધાને માટે સુગમ છે. આ ઉપાયને આચરતાં યોગસાધના કરવાની પણ આવશ્યકતા નથી એટલું જ નહિ પણ ગમે તેવો પાપાત્મા તે એટલે સુધી કે—

ગો બ્રાહ્મણ પ્રમદા બાહકકી, મોટી હત્યાચારો;

તેહનો કરણકાર પ્રભુ ભજને, હોત હત્યાસું ન્યારો.

વેશ્યા યુગલ ચંડાલ બુઝારી, ચોર મહાવટ મારો;

જે હત્યાદિ ભજે પ્રભુ તેને, તો નિવૃત્તે સંસારો.

અર્થાત—ગાય, બ્રાહ્મણ, સ્ત્રી, બાળક વગેરેની મોટી હત્યા કરનારો, વેશ્યા, ચાકીખોર, ચંડાળ, બુઝારી, ચોર, વાટપાકુ વગેરે પાપાત્માઓ પણ પરમાત્માના નામસંકીર્તનદ્વારા આત્માનું કલ્યાણ સાધી શકે છે. હા, એ વાતની આવશ્યકતા અવશ્ય રહે છે કે, પરમાત્માના નામસંકીર્તનની સાથે પાપને નષ્ટ કરવાની ભાવના હોવી જ જોઈએ. પાપને નષ્ટ કરવાની ભાવના ન હોય પણ પાપને વધારવાની ઇચ્છા હોય અને એ ઇચ્છાએ જ પરમાત્માનું નામસંકીર્તન કરવામાં આવતું હોય તો એ દશામાં આત્માનું કલ્યાણ થઈ જ કેમ શકે ? પણ જેના હૃદયમાં પાપને નષ્ટ કરવાની ભાવના છે તે ભલે ગમે તેવો પાપાત્મા હોય છતાં તે પરમાત્માના નામસંકીર્તનદ્વારા પાપને નષ્ટ કરી આત્માનું કલ્યાણ સાધી શકે છે.

પરમાત્માના નામનો આરો મદિમા છે એ જાનવો સ્વીકાર નથી આશ્ચર્ય લોકો કરે છે. નાસ્તિક લોકો જોવાની અજાનનાતે કાઢે પરમાત્માના નામના આ આશ્ચર્યનો અને સ્વીકાર કરતા ન હોય પણ જાનીજનો નો એક નાસ્તિક લોકોને પણ બેઈ પ્રસન્નતા અનુભવે છે કે, નાસ્તિકો પરમાત્મા પ્રત્યે બધારો જે વિશ્વાસ છે તેને દબ કરે છે.

આ ઉપરથી કાઈ એમ કહે કે, નામથી શું કાઈ રહે ? તો પ્રશ્નકારને એ જ ઉત્તર આપી દેવાય કે, નામ વિના તો કાઈ કામ પણ ચાલી શકતું નથી. બચ્ચારમાં જ ભુલો કે, નામની કેટલી બધી આવશ્યકતા છે ! કાઈ માનુષ્ય કોઈમાં જઈને એમ કહે કે, મારે અમુક માનુષ્ય પાસેથી એક લાખ રૂપિયા લેવાના છે તો એને પૂછવામાં આવે કે, કોની પાસેથી લેવાના છે ? પણ તે માનુષ્ય આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એમ કહે કે, મને તે માનુષ્યના નામની તો ખબર નથી તો આ માનુષ્યને એમ જ કહેવામાં આવશે કે, જ્યારે તમને કચ્છદારના નામની જ ખબર નથી તો રૂપિયા કોની પાસેથી અપાવવામાં આવે ! આ પ્રમાણે શું નામ વિના કોઈની ઉપર દાવો ચાલી શકે ખરો ?

નામનું કેવું માદાત્મ્ય છે અને નામની આવશ્યકતા શા માટે છે તે વિષે મોટા મોટા વિદ્વાનોએ ઘણી ચર્ચા કરેલ છે. અત્યારે એ ચર્ચાને નદિ ચર્ચામાં સંમેપમાં કેવળ એટલું જ કહું છું કે, અવદારમાં નામ અને રૂપ બંનેની આવશ્યકતા છે. શ્રી સ્થાનાંક સ્તવમાં પણ કહ્યું છે કે:—

ચંડવિદે લક્ષ્વે વળ્લસે તંજહા નામસલ્લે, ઠવળસલ્લે, દલ્લસલ્લે, માયસલ્લે ।

અર્થાત્—સત્ય ચાર પ્રકારનાં કહેવામાં આવ્યાં છે. નામસત્ય, સ્થાપનાસત્ય, દલ્લ-સત્ય અને માયસત્ય. આ ચાર પ્રકારનાં સત્યોમાં પ્રથમ સ્થાન નામસત્યને જ આપવામાં આવ્યું છે. પુત્ર-પુત્રીની સગાઈમાં પણ પહેલાં નામ જ જોવામાં આવે છે. કોઈની સાથે જ્યારે સગાઈ-સંબંધ જોડવામાં આવે છે ત્યારે તેનું નામ લેવું કે સાંભળવું એ કાઈ જુદા જ પ્રકારનું હોય છે અને સગાઈ-સંબંધ જોડ્યા પહેલાં નામ લેવું કે સાંભળવું તે પણ જુદા જ પ્રકારનું હોય છે. પરમાત્માની સાથે સંબંધ જોડી પરમાત્માનું નામ લેવું એ પણ જુદા જ પ્રકારનું હોય છે અને ઉપલક્ષ દષ્ટિએ પરમાત્માનું નામ લેવું એ પણ જુદા પ્રકારનું હોય છે. તમે ઉપલક્ષ દષ્ટિએ તો પરમાત્માનું નામ લો જ છો, પણ સંબંધ જોડ્યા બાદ નામ લેવામાં જે આનંદ મળે છે તે આનંદ તેમાં મળતો નથી. પરમાત્માની સાથે આત્મિક સંબંધ જોડ્યા બાદ પરમાત્માનું નામ લેવામાં આવે તો આત્માનંદ ધણો જ મળે છે.

સંબંધ જોડ્યા બાદ નામ લેવાથી કે સાંભળવાથી કેવો આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે એને માટે એ ભુલો કે, કાઈ પતિવ્રતા સ્ત્રીને પતિ બાર વર્ષથી વિદેશ ગયો હોય તે પતિનું નામ લઈ કાઈ એમ કહે કે, તે પરદેશથી આવ્યા. તો પતિનું નામ સાંભળી તે સ્ત્રીને કેટલો બધો આનંદ થશે ! જો કે, તે સ્ત્રીએ પતિનું નામ જ સાંભળ્યું છે છતાં તેને કેવળ નામ માત્ર સાંભળવાથી પણ કેટલો બધો આનંદ થયો હશે તે તો તે પોતે જ જાણી શકે છે. પતિનું નામ સાંભળતાં જ તેના હૃદયમાં પ્રેમ-ઉમંગો આવે છે. આ ઉપરથી આપણે એ જોવાનું છે કે, પતિવ્રતા સ્ત્રીને જોતાના પતિના નામ સાથે જ્યારે આવેલો બધો પ્રેમ છે ત્યારે જો આપણે પરમાત્માની સાથે પ્રીતિસંબંધ જોડ્યો હોય તો તેમનું નામસ્મરણ કરતાં આપણને કેટલી બધી પ્રસન્નતા થવી જોઈએ ! સીતાને જ્યારે રાવણે પકડી અશોકવનમાં રાખી હતી ત્યારે સીતાએ એમ

સાંભળ્યું કે, રામ સેનાને લઈ રાવણના હાથમાંથી મને છોડાવના માટે આવી રહ્યા છે. આ સાંભળી તેને કેવી પ્રસન્નતા થઈ હતો એ તો સીતા જ જાણી શકે. ને કે, સીતાએ રામનું નામ જ સાંભળ્યું હતું છતાં તેના હૃદયમાં કેવી પ્રસન્નતા થઈ! એનું કારણ એ જ છે કે, સીતાએ રામની સાથે સાચો સંબંધ નોડ્યો હતો. આ જ પ્રમાણે પરમાત્માનું નામસ્મરણ કરતાં જ હૃદયવિશદી આપણાં રૂપાં ત્રિષાં થઈ જાય તો સમજવું કે, આપણે પરમાત્મા સાથે સંબંધ નોડ્યો છે અને પરમાત્માની સાથે સંબંધ નોડીને જ આપણે તેનું નામસ્મરણ કરીએ છીએ.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—ચોથો ખોલ

હવે આ જ વાત શાસ્ત્રદ્વારા કરું છું. શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં ૨૬ મા અધ્યયનનાં સંવેગ, નિર્વેદ અને ધર્મશ્રદ્ધા એ ત્રણ ખોલ વિષે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. આને “ ગુરુસધાર્મિક-સુત્રપા ” ખોલ વિષે વિચાર કરવાનો છે. આજની પ્રાર્થનાનો વિષય પણ ચોથા ખોલમાં જણે સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યો છે એટલા માટે હવે શાસ્ત્રની જ વાત કરું છું. ગુરુસધાર્મિકસુત્રપા વિષે ભગવાનને એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે કે:—

ચોથો ખોલ

(૪)—ગુરુસાહમ્યિયમુસ્મૃસણાં ણં મન્તે ! જીવે કિં જળયઈ ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યું છે કે:—

ગુરુસાહમ્યિયમુસ્મૃસણાં ણં વિણયપટિવર્તિં જળયઈ, વિણયપટિવન્ને ય ણં જીવે અણુચ્ચાસાયણસીછે નેરડયતિરિક્લજોણિયમણુસ્સદેવદુર્ગૈર્હો, વણ્ણસંજલ્લભ-ત્તિવહુમાણયાણ મણુસ્સદેવગર્હો નિવન્નયઈ સિદ્ધિં સોગ્ગઈં ચ વિસોહેઈ, પસત્યાઈં ચ ણં વિણયમૂલાઈં સવ્વકજ્ઞાઈં સાહેઈ, અન્ને ય વહવે વિણિટ્તા મવ્વઈ ॥ ૪ ॥

આ સૂત્રનો મૂળપાઠ છે. નામ સંકીર્તનનો મહિમા વર્ણવતાં જાનીએને કહે છે કે, નામ અને પરમાત્માને એક રૂપે જોવા જોઈએ. આ જ પ્રમાણે પ્રસ્તુત સૂત્રમાં પરમાત્મા અને આરાધકને એક રૂપે જોવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. અને આ વિષે એને પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે કે:—

‘ કે ! ભગવન ! ગુરુ અને સદ્ધર્મીની સેવા—સુત્રપા કરવાથી છવને ક્યા ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે ? ’

આ પ્રશ્ન વિષે વિચાર કરતાં પહેલાં સર્વપ્રથમ એ જોવાની આવશ્યકતા છે કે, ગુરુ એટલે શું અને કોઈને ગુરુ શા માટે બનાવવામાં આવે છે ? ગુરુ શબ્દનો પદ્યછેદ કરતાં વૈવાકરણો એમ કહે છે કે, ‘ ગુ ’ શબ્દ અંધકાર અર્થનો લોતક છે અને ‘ વ ’ શબ્દ અંધકારનો નિરોધ કરવાના અર્થનો લોતક છે. આ પદ્યછેદ પ્રમાણે ગુરુ શબ્દનો અર્થ ‘ અંધકારનો નાશ કરનાર ’ એવો થાય છે.

ધરમાં અંધકાર હોય તો કેટલી બધી મુશ્કેલીઓ પડે છે એ તો તમે જાણો જ છો. આ મુશ્કેલીમાંથી બચવા માટે દીવો ધરમાં રાખવામાં આવે છે. ધરમાં અંધકાર હોય અને દીવો ન હોય તો મોર કે કોડ વચ્ચેનો કે દોરી કે સર્પ વચ્ચેનો વિષેક થઈ શકતો નથી. અંધકારને દૂધે ધર્મવર વિખર્ચી પણ ધર્મ જાય છે અને એક સીંગને બદલે બીજી સીંગ માનવામાં આવે છે, અંધકારથી પેશ થને આ વિષ્ણુ પ્રકાશદ્વારા જ દૂર થઈ શકે છે. પ્રકાશદ્વારા જ

અદમ્યનગરમાં એક નાટક કંપની ચાલી હતી. ત્યાંના લોકો તે કંપનીની તદ્દ પ્રત્યક્ષ કરતા હતા કે, આ કંપની જેવી બીજી એકેર કંપની ચાલુ કરી નહીં ચાલે ત્યાં તે કંપની નાટક કરીને લોકોને એવી રીતે રીજાવતી હતી કે લોકો પ્રસન્ન થઈ જતા હતા. એક દિવસ હું ત્યાં જઈને ગયો હતો ત્યાં તે નાટકિયો પાત્રો પોતાપોતાને આવ્યા હતા. તે નાટકિયો પરસ્પર જે વાતો કરતા હતા તે વાતો સાંભળી અને તે લોકોની હાજી મરુરી જોઈ હું તે આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો. મેં વિચાર્યું કે, આ લોકો નાટકમાં રામ અને રાવણનો પાત્ર ભજવે છે પણ આ લોકોના હૃદયની સાવના કેવી નીચ છે ! શું આ નીચ ભાવનાની અસર લોકો ઉપર પડતી નહિ હોય ! અવશ્ય પડે જ.

આ પ્રકારના નાટકિયા ગુરુની અસર શું થિયો ઉપર પડતી નહિ હોય ! જે અનંતકરણમાં જાનને રચાન આપતો નથી, જે જ્ઞાન પ્રમાણે આચરણ કરતો નથી તે જ્ઞાનના કથનાનુસાર ગુરુ થઈ શકે નહિ. મહાત્માઓએ આ પ્રકારના-ગાથાનું ભુલું અને કરવું ભુલું અર્થાત્ જ્ઞાનાનુસાર ક્રિયા નહિ કરનારા-લોકોની નિંદા કરી છે. આવશ્યક નિયંત્રિતમાં કહ્યું છે કે:—

किं पुच्छस्ति सादृणं तथं च नियमं च संजमं च
तमो करिस्ससि वंदियं पवं मे पुच्छिओ सादृ ।

એક માણસ સાધુને જોઈ રહ્યો હતો પણ તેણે સાધુને વંદન કયું નહિ. કોઈએ તેને કહ્યું કે, સાધુને શું ભુએ છે ? શું તેમના તપને ભુએ છે, નિયમને ભુએ છે, સંયમને ભુએ છે કે અલ્પથર્થને ભુએ છે ?

આકૃતિ જોવા માત્રથી પણ એ જાણી લેવામાં આવે છે કે, તેનામાં આ ગુણો છે કે નહિ ? જે પ્રમાણે જ્ઞાનું મૂળ જોવામાં આવતું નથી પણ ઉપરથી જ્ઞાને લીલુંજમ જોઈને એ જાણી લેવામાં આવે છે કે, એ જ્ઞાનું મૂળ સાચું છે; તે જ પ્રમાણે આકૃતિ જોવા માત્રથી એ પણ જાણી લેવામાં આવે છે કે, તેનામાં તપ, સંયમ, નિયમ, અલ્પથર્થ આદિ ગુણો છે કે નહિ ?

તે સાધુને જોનારા વિચારે છે કે, મારે તેને ગુરુ બનાવવો છે; એટલા માટે હું તેના તપ, નિયમ, સંયમ, અલ્પથર્થ આદિ ગુણોને જોઈ છું. આત્માને જે દ્વારા અંકુશમાં રાખી શકાય તે તપ છે, મર્યાદાનું પાલન કરવું તે નિયમ છે, આત્માને વશમાં રાખવો તે સંયમ છે અને આત્માની વીર્યશક્તિને ફેરવવી તે અલ્પથર્થ છે.

આ પ્રમાણે તપ-નિયમાદિ ગુણોને જોનારને કોઈએ પૂછ્યું કે, શું તમે તપ-નિયમાદિ ગુણોને ભુઓ છો ? ત્યારે જોનારે કહ્યું કે, હા ! હું પહેલાં સાધુનાં તપ-નિયમાદિ ગુણો જોઈ છું અને બાદ તેને ગુરુ તરીકે સ્વીકારું છું. આ સાંભળી પૂછનારે કહ્યું કે, આ પ્રમાણે સર્વપ્રથમ ગુણોની પરીક્ષા કરનાર કોઈ દિવસ ઠગારો નહિ.

આ સૂત્રપાઠ ઉપરથી વિચારવાનું એ છે કે, જે કેવળ નાટકના ખેલની માફક ઉપરથી જાનતો ઢોંગ બતાવે છે પણ પોતે જ્ઞાનાનુસાર આચરણ કરતો નથી તે ગુરુપદને યોગ્ય નથી. જે ખીજને તે જાનતી વાતો બતાવે છે પણ પોતે તે પ્રમાણે આચરણ કરતો નથી તે કેવળ આડંબરી છે. એ વાત બીજી છે કે, પોતે વીતરાગી નથી છતાં વીતરાગનું સ્વરૂપ બતાવતો

હોય; પણ આવી દશામાં વીતરાગનું સ્વરૂપ જતાવનારે એ વાત સ્પષ્ટ કરી દેવી જોઈએ કે, હજી વીતરાગ ધમે નથી પરંતુ વીતરાગના માર્ગનો મુમુક્ષુ છું. આ પ્રમાણે તે માર્ગનો મુમુક્ષુ થઈને વીતરાગનો માર્ગ જતાવે તો તે ચોખ્ખો જ છે. પણ પોતે તો તે માર્ગનો મુમુક્ષુ ન બને અને બીજાને જ તે માર્ગ જતાવે તો તે બક્ષિત આડંબરી છે એમ જ કહી શકાય. આવી આડંબરી બક્ષિત ગુરુપદને ચોખ્ખો બની શકે નહિ.

જ્ઞાન કહે છે કે, જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બંનેયની આવશ્યકતા છે. જેનામાં જ્ઞાન અને ક્રિયા હોય તે જ ગુરુ બની શકે છે. જેનામાં જ્ઞાન તો હોય પણ ક્રિયા ન હોય, અને ક્રિયા હોય તો જ્ઞાન ન હોય તે ગુરુ બની શકે નહિ. જે કોઈ દીપકમાં કેવળ વાટ હોય કે કેવળ તેજ હોય તો તે દીપક પ્રકાશ આપી શકે નહિ. દીપક પ્રકાશ તો ત્યારે જ આપી શકે કે જ્યારે દીપકમાં તેજ અને વાટ બંનેય હોય. આ જ પ્રમાણે જ્ઞાન તો હોય પણ ક્રિયા ન હોય અથવા ક્રિયા તો હોય પણ જ્ઞાન ન હોય તો કલ્યાણ થઈ શકતું નથી. આત્મ-કલ્યાણ સાધવા માટે તો જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બંનેયની આવશ્યકતા રહે છે, કારણકે જેનામાં જ્ઞાન અને ક્રિયા બંનેય હોય તે જ આત્માનું કલ્યાણ સાધી શકે છે.

આ તો ગુરુ કોને કહેવો એ વિષે વાત થઈ. અજ્ઞાન અધિકારનો જે નાશ કરે તે સાચો ગુરુ છે.

હવે સદ્ધર્મી કોને કહેવાય? તમે ધર્મ કરો છો પણ શું તમારા એકલાથી ધર્મ ચાલી શકે છે? નહિ. જે કોઈ ખેતરમાં ચણાનો એક જ છોડ હોય તે ખેતરને ચણાનું ખેતર કહી શકાતું નથી, પણ ખેતરમાં જે ધાનનાં વધારે છોડ હોય તે ધાનનું તે ખેતર કહેવાય છે. આ જ વાનને ધર્મ વિષે પણ સમજો. ધર્મ ત્યારે જ ચાલી શકે છે કે જ્યારે તે ધર્મને પાળનારાઓ અનેક હોય છે. જે અનેક માણસો ધર્મને પાળનારા ન હોય પણ કેવળ એક જ માણસ ધર્મને પાળનારો હોય, તો એ અવસ્થામાં ધર્મનું પાલન થતું મુશ્કેલ થઈ પડે છે. ઉદાહરણ તરીકે માનો કે, કોઈ એક શહેરમાં બધા સોઝા ચોર-લૂંટ્યા હોય અને કોઈ નીતિમાન મનુષ્ય ન હોય તો શું ત્યાં તમારો જીવનવ્યવહાર બરાબર ચાલી શકે ખરો? પણ જ્યારે ત્યાં નીતિમાન સોઝા રહેતા હોય ત્યારે જ તમારો જીવનવ્યવહાર સરળતાપૂર્વક ચાલી શકે છે. આ પ્રમાણે તમારા નૈતિક જીવનનો વ્યવહાર સરળ બનાવવા માટે તમને નીતિમાન લોકોની પણ આવશ્યકતા રહે છે. જે માણસ પ્રામાણિકતાપૂર્વક લેવડેવડ કરે છે, તે બધે અને તે જ્ઞાતિનો હોય તો પણ, તમે તેના ઉપર વિશ્વાસ કરશો; પણ જે પ્રામાણિક નથી તે બધે તમારો બાઈ પણ હોય તો પણ, તમે તેના ઉપર વિશ્વાસ રાખી શકશો નહિ. આ પ્રમાણે વ્યવહારમાં પણ સદ્ધર્મીની આવશ્યકતા રહે છે.

વ્યવહારધર્મમાં જેમ સદ્ધર્મીની આવશ્યકતા રહે છે તેમ લોકોત્તરધર્મમાં પણ સદ્ધર્મીની આવશ્યકતા રહે છે. અમને સાધુઓને પણ સદ્ધર્મીની આવશ્યકતા રહે છે. જે સદ્ધર્મીની સદાવતા અમને પ્રાપ્ત ન થાય તો અમારું કામ ચાલતું જનુ મુલેત્ત થઈ જાય! ઉદાહરણ તરીકે, અમને જ્યારે આવક-બાવિશ વગેરેની સદાવતા મળી છે ત્યારે અમારું આગુનાંદ બીડી થઈ શક્ય છે અને અમે આગુનાંદ કરવા માટે અગ્રે રહી શક્યા હોય. જે અમને આ પ્રકારની સદાવતા પ્રાપ્ત ન થાય તો અમારે બાહરના મંદિરમાં જઈ વિદ્યાર કરવા પડે. અમવાને પણ સાંભળી એવી આજ્ઞા આપી છે કે, 'હે! સદુચ્ચ! જે નમારા મન-ચંદનનું

કોઈ પ્રકારની પાપા પેદા થતી હોય તો તમે એ જાણવો જોઈએ જ્યારે આકરવાને પણ વિકાર કરી શકો છો."

આ પ્રમાણે અમારા માટે પણ સહધર્મીની સહાયતાની આવશ્યકતા રહે છે અને તમને સહાયતા પ્રાપ્ત થયે જ અને ધર્મનું પાલન કરી શકીએ છીએ. સાધુઓ અને તરિકા મેળનારા સહધર્મીઓ છે. સાધુઓ તો વિવેચી પણ સહધર્મી છે અને ધર્મથી પણ સહધર્મી છે; પણ શ્રાવકો વિવેચી તો સહધર્મી નથી પરંતુ ધર્મથી સહધર્મી છે. આ કારણથી જોઈએ એમ કહે કે, ધર્મથી સાધુ અને શ્રાવક સહધર્મી કેવી રીતે કરી શકાય? કારણકે, સાધુઓ તો અન્યાર્થ-ધર્મનું પાલન કરે છે અને શ્રાવકો તો આગારધર્મનું પાલન કરે છે તો પછી બન્ને સહધર્મી કેવી રીતે કરી શકાય? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એ જ કરી શકાય કે, યાત્રિકામાં અણુવત કોય છે અને સાધુઓમાં મહાવન કોય છે. અણુવન અને મહાવન પરસ્પર સંબંધિત છે અર્થાત્ અણુવતના આધારે જ મહાવન છે અને મહાવનને આધારે જ અણુવન છે. આ પ્રમાણે એક ખીજનો પારસ્પરિક સંબંધ છે. આ સંબંધને કારણે જ સાધુઓ અને શ્રાવકો સહધર્મી છે. ધર્મના પાલન માટે બન્નેયની આવશ્યકતા રહે છે. અણુવનનું પાલન કરવામાં ન આવે તો મહાવતનું પાલન યવું ખડુ જ સુરકેલ થઈ જાય. જે કોઈ અણુવન પાળનાર ન હોય તો અમને મહાવતોનું પાલન કરવામાં ઘણી જ સુરેલીઓ લાગી જાય. જેમકે, તમે લોકો મીઠાનાં ચરખીવાળાં વઝો જ પહેરો તો એ અવસ્થામાં અમને ખાદી ક્યાંથી મળી શકે? આ પ્રમાણે અમને મહાવતોનું પાલન કરવા માટે અણુવતોનું પાલન કરનાર શ્રાવકોની સહાયતાની આવશ્યકતા રહે જ છે. જે પ્રમાણે નીતિધર્મ હોવાથી લોકોત્તરધર્મનું પાલન થઈ શકે છે તે જ પ્રમાણે અણુવતોનું પાલન થવાથી જ મહાવતોનું પાલન બરાબર થઈ શકે છે. જમ્બૂદ્વીપપ્રવૃત્તિ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે, 'સર્વપ્રથમ લોકોત્તર ધર્મનો વિચ્છેદ થશે અને સર્વખાદ્ય લૌકિક ધર્મનો ઉચ્છેદ થશે.' આ સૂત્રકથનનો આશય એ જ છે કે, નીતિધર્મનું પાલન ન થવાથી લોકોત્તર ધર્મનું પણ પાલન થઈ શકતું નથી.

તમારા ઉપર હું મહાવતોનું પાલન કરવાનું ઉત્તરદાયિત્વ મૂકતો નથી, તેમ તમારે મહાવતોનું પાલન કરવું જોઈએ એમ પણ કહેતો નથી; પરંતુ એટલું તો જરૂર કહું છું કે, તમે લોકો અણુવતોનું પાલન તો બરાબર કરો. તેના પાલનમાં કોઈ પ્રકારની ક્યારા રાખો નહિ. જે તમે લોકો અણુવતોનું પાલન ન કરો અને તમે હિંસક, ખોટું બોલનારા, ચોરી કરનારા, પરદારસેવી બની જાઓ તો શું એ અવસ્થામાં તમારા હાથનો આહાર લેવો અમારા માટે ઉચિત કહી શકાય? પણ અમે આહાર ન લઈએ તો જઈએ ક્યાં? એટલા માટે વિવશ થઈને અમારે આહાર લેવો પડે છે! પરંતુ એ દશામાં લેવામાં આવેલો તે આહાર અમારા પેટમાં જઈ કેવી દુર્લાબતા પેદા કરશે? અને જે તમે અણુવતોનું બરાબર પાલન કરનારા હો તો એ દશામાં તમારા હાથનો લેવામાં આવેલો આહાર અમારા પેટમાં જઈ કેવી સદ્ભાવના પેદા કરશે? તમારા અણુવતોના પાલનની પવિત્રતા અમારા મહાવતોમાં પણ પવિત્રતાનો સંચાર કરશે. તમે ધર્મની દૃષ્ટિએ અમારા સહધર્મી છો તો તમે અણુવતના પાલનકારા અમારાં મહાવતોના પાલનમાં અમને સહકાર આપો.

સહધર્મીની સહાયતા વિના જીવન પણ નબી શકતું નથી. જીવનને માટે પણ અનેક જાણીતી સહાયતાની આવશ્યકતા રહે છે. વૃક્ષ-વનસ્પતિ એમ તો મનુષ્યોથી દૂર છે, પણ

રિજન રહે છે કે, મનુષ્યનું જીવન વનસ્પતિની મદાવનાના આધારે જ રહી રહ્યું છે. મનુષ્યમાત્ર ઔદ્યોગિક દવા ઉપર જીવી રહ્યો છે. જો મનુષ્યમાત્રને ઔદ્યોગિક દવા મનુષ્યને માટે પણ ન મળે તો માનવસમાજને જીવવું મુશ્કેલ થઈ જાય. ઔદ્યોગિક દવા માનવસમાજને માટે પ્રાણીવાય છે, આ પ્રાણીવાયના આધારે જ મનુષ્યમાત્રનું જીવન રહી રહ્યું છે. મનુષ્ય પોતાનામાં ઔદ્યોગિક દવાને પામે છે અને તેના બદલામાં કાર્બોનિક દવા આપવામાં બહાર રહે છે. જો તે કાર્બોનિક દવા દુનિયામાં ફેલાઈ જાય તો દુનિયાના લોકો મરી જાય. પણ વૃક્ષ-વેશ આદિ વનસ્પતિ, ખાતો કે માનવસમાજની જીવનરક્ષાને માટે, તે કાર્બોનિક દવાને પોતાનામાં ઝંઝી લે છે અને તેના બદલામાં ઔદ્યોગિક દવા આપે છે. રક્ષોને ઔદ્યોગિક દવાની આવશ્યકતા નથી પણ કાર્બોનિક દવાની જરૂર હોય છે. આ પ્રમાણે જો ઔદ્યોગિક દવા માનવસમાજને માટે પ્રાણીવાય છે તે જ ઔદ્યોગિક દવા રક્ષોને માટે ઝેરી વાયુ છે; અને જો કાર્બોનિક દવા માનવસમાજને માટે ઝેરી વાયુ છે તે જ કાર્બોનિક દવા રક્ષોને માટે પ્રાણીવાય છે. આ પ્રમાણે રક્ષોના માનવસમાજ ઉપર કેટલો બધો ઉપકાર છે તે જુઓ. તમે વનસ્પતિને તોડવા-મરડવામાં રહો છો પણ વનસ્પતિના તમારા ઉપર કેટલો બધો ઉપકાર છે ! તેનું મદદર નજીક નથી. બાંધે પાશ્વ લોકો ધર્મને નજીક ન હોય પણ તેઓ સારીરવ્યવહારને તો સારી રીતે નજીક જ છે અને એટલા જ માટે તેઓ પોતાના મંગલાર્થમાં વૃક્ષારોપન કરે છે અને તેમની સ્ત્રીઓ રક્ષોને જળ પણ સીમે છે. તે લોકો આ કાર્બોનિક સમજીને તો કરતા નથી પણ જીવનને માટે રક્ષોને સહધર્મી માની તેનું આરોપણ, જલસિંચન વગેરે કરે છે. તેઓ સારી રીતે નજીક છે કે, રક્ષો અમારા જીવનને પ્રાણીવાય આપતા હોવાથી અમારા પ્રાણરક્ષક છે અને એટલા માટે સહધર્મી છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જે પ્રમાણે વ્યવહારમાં સહધર્મીની સહાયતાની આવશ્યકતા રહે છે, તે જ પ્રમાણે ધર્મનું પાલન કરવામાં પણ સહધર્મીની સહાયતાની આવશ્યકતા રહે છે. અમે કાઠિયાવાડમાં રાજકોટ શીશુંધની વિનંતિથી આવ્યા પણ કેટલાક લોકોનું કહેવું છે કે, એ વિનંતી સમસ્ત કાઠિયાવાડની જ હતી. કોઈની પણ વિનંતિ હોય, પણ કાઠિયાવાડમાં કાઠિયાવાડીએ જ સહધર્મીના રાખીને પ્રત્યક્ષ કે અપ્રત્યક્ષરૂપે અમારી જ સહાયતા કરી છે તેવી સહાયતા બીજા કોઈએ કરી નથી. તેઓ અમારી સાથે વિહારમાં પણ રહ્યા, પરંતુ અમે તેમને કોઈ દિવસ અપ્રમાણિતતાનો વ્યવહાર કરતાં જોયા નહિ. જ્યારે તમે અમારા સહધર્મી છો, તો તમારે અમારી સહાયતા પણ કરવી જોઈએ કે નહિ; અને અમારામાં કોઈ પ્રકારની ખામી જોવામાં આવે તો એ ખામીથી અમને સચિત કરવા જોઈએ કે નહિ ? જો તમે અમને અમારી ખામી કે અમારી જૂલ સચિત ન કરો તો એમ કહેવું પડે કે, કાં તો તમે તમારું કર્તવ્ય નજીક જ નથી અથવા તમારા કર્તવ્યનું પાલન કરતા નથી.

જે પ્રમાણે તમે અમારા સહધર્મી છો તે જ પ્રમાણે આવક-આવક પણ પરસ્પર

• રાજકોટના રહીશ સવસાદેબ દાસરા મજાજ હોઆ. તેઓની જુનાવડ રોટમાં ધીક ધ-જીવર વરીકે મજા વરસો મુખી નોકરી બનવી હાલ પેનાન ઉપર છે અને સમાજસેવા કરી રહેલ છે. તેઓને ખીલીલ સરકાર અને જુનાવડ રોટ વરસી મોટું પેનાન મળે છે અને બીલીલ સરકાર વરસી તેમને "સાવ સાદેબ" નો પાલ મળેલ છે.

સદધર્મી છે. આવડોને પણ પરત્વે એક પીળતી સદાચારની સ્વભાવના રહે છે. પરંતુ કેટલાક લોકોનું એવું કથન છે કે, સાધુઓની સેવા કરવી એ તો ધર્મ છે પણ પ્રાણીની સેવા કરવી એ તો પાપ છે. આ પ્રમાણે કૌંસસા મોઝા એટલું જુનું વિચારણા નથી કે, એકલાપણામાં ધર્મ ટપી પડ્યું શકેતા નથી. ધર્મને માટે સદધર્મીની સદાચારની અભાવના છે અને એ કારણે સદધર્મીની સેવા કરવી એ કલ્યાણનો માર્ગ છે. સાધુઓને આવડોની સદાચારની આવશ્યકતા છે, અને આવડોને સાધુની સદાચારની અભાવના છે. પરંતુ સાધુઓ અને આવડો શિશ્યી સદધર્મી ન બોવાને કારણે અમે-સાધુઓ આવડોની સેવા કરી શકતા નથી; પણ આવડોએ આવડોની સેવા કરવી એ પાપનો માર્ગ નહિ પરંતુ કલ્યાણનો માર્ગ છે.

શુરુ અને સદધર્મી કોને કહેવા એ વિષે ઉપર વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. આવા યોગ્ય શુરુ અને સદધર્મીની સેવા કરવી એ મદાન ફાળની પ્રાપ્તિનું એક કારણ છે; એટલા માટે શુરુ અને સદધર્મીની સેવા કરો તો તેમાં કલ્યાણ છે.

મયણુરેહા ચરિત્ર—૧૮

એક બીજનની સેવા કરવાનું શું ફળ મળે છે તે મયણુરેહાની કથા ઉપરથી જુઓ. મયણુરેહા અને યુગ્યાદુની કથાનો થોડો પણ આદર્શ જે તમે અપનાવો તો તમારું કલ્યાણ થઈ જાય. ને કે, આ આદર્શને સંપૂર્ણપણે અપનાવવો તો સુરક્ષે પણ હિંમતી શકે પરંતુ આ આદર્શને અંશતઃ પણ અપનાવવામાં આવે તો પણ કલ્યાણ થઈ જાય ! જે પ્રમાણે રેડિયમ ધાતુને માટે એવું સાંભળવામાં આવે છે કે, તે ધાતુ બહુ કીમતી હોય છે અને સંસારમાં તે બહુ જ ઓછા પ્રમાણમાં છે. આવું કીમતી રેડિયમ જે ઘણા પ્રમાણમાં મળી જાય તો તેનું કહેવું જ શું ! પણ જે તેનો એક ટુકડો પણ મળી જાય તો તેથી પણ ઘણો લાભ થઈ શકે છે. આ જ પ્રમાણે મયણુરેહાનો આદર્શ તો રેડિયમના પહાડ જેવો છે એટલા માટે એ આદર્શને સંપૂર્ણતઃ ન અપનાવી શકવા છતાં પણ અંશતઃ અપનાવવામાં આવે તોપણ તેથી આત્મકલ્યાણ સાધી શકાય છે.

મયણુરેહા ધર્મને કેટલું બધું મહત્ત્વ આપતી હતી તે જુઓ. જે તમે પણ ધર્મનું સાચું સ્વરૂપ સમજી લેશો તો તમે પણ ધર્મનું મહત્ત્વ સમજી શકશો.

ઉદયપુરમાં શેક પ્રેમચન્દ્રજીને વિષે એમ કહેવામાં આવે છે કે, તેમને રાણા નગરશેકનું પદ આપવા લાગ્યા હતા ત્યારે શેકે કહ્યું કે, હું એ પદનો સ્વીકાર કરી શકું એમ નથી. રાણાએ પૂછ્યું કે, શા માટે ? શેકે ઉત્તર આપ્યો કે, જે સમય આપના દરબારનો છે તે જ સમય મારા માટે વ્યાખ્યાન સાંભળવાનો છે. તમે દરબારના સમયે મને આવશ્યક કામને અંગે બોલાવવા ચાહો તો મારું વ્યાખ્યાન સાંભળવાનો સમય ચાલ્યો જાય. શેકનું આ કથન સાંભળી રાણાજી ઘણા પ્રસન્ન થયા અને કહેવા લાગ્યા કે, આવા ધાર્મિક પુરુષને છોડી બીજા કોને નગરશેક બનાવવો યોગ્ય છે ? મહારાણાએ શેકને કહ્યું કે, “ શેક ! કાંઈ વાંધો નહિ. તમે નગરશેકના પદનો સ્વીકાર કરો. અમે તમારા વ્યાખ્યાન સાંભળવાના સમયનું ધ્યાન રાખીશું. ”

આ પ્રમાણે જે ધર્મનું સ્વરૂપ જાણે છે તે ધર્મનું મહત્ત્વ પણ જાણે છે. તમારો જે સમય જઈ રહ્યો છે તે સમય પાછો મળી શકવાનો નથી એટલા માટે પ્રમાદમાં સમયનો

દુરુપયોગ ન કરે. પણ ધર્મદિતના રચનાત્મક કાર્ય કરવામાં સદુપયોગ કરે કે જેથી તમારું પણ કલ્યાણ થાય અને સાથે બીજાઓનું પણ કલ્યાણ થાય.

મયજુરેહાએ શું કહ્યું અને તેની ચરિત્રકથા શા માટે સંભળાવવામાં આવે છે એ વાત તો આગળ જતાં જણાવવામાં આવશે પણ એક પતિવ્રતા ઓ કેવી હોય છે એ વાત તો મયજુરેહાએ યુગબાહુની સાથે જે વ્યવહાર કર્યો તે વ્યવહાર ઉપરથી પણ પ્રકટ થાય છે.

મહિરથ કુલીન અને શુદ્ધિમાન પણ હતો પરંતુ જે પ્રમાણે પવનનો સપાટો આવવાથી દીપક શુક્રાઈ જાય છે તે પ્રમાણે મયજુરેહાના રૂપના સપાટાથી તેની કુલીનતા અને શુદ્ધિમતાનો દીપક પણ શુક્રાઈ ગયો. કુલીનતા ન રહેવાને કારણે યુગબાહુ જેવા બાંધવને પણ દર કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. તેણે યુગબાહુને કહ્યું કે, 'તું યુદ્ધમાં જ' એવું હું મારી છુંને કેવી રીતે દહીં શકું' અને તે જ મને વાત કહી છે તે દષ્ટિમાં રાખી 'તું યુદ્ધમાં ન જ' એમ પણ મારાથી કહી શકાતું નથી. આ સમયે તો હું ધણો અસમજસમા પડી ગયો છું. શું કહેવું અને શું ન કહેવું તેની જ કંઈ સૂઝ પડતી નથી.

મહિરથનું આ કથન સાંભળી યુગબાહુ વિચારવા લાગ્યો કે, મોટાભાઈ મને યુદ્ધમાં જતાનું સ્પષ્ટ તો કહી શકતા નથી પરંતુ તેમના કથન ઉપરથી એ તો સ્પષ્ટ જણાય છે, કે હું યુદ્ધમાં જઈ એમાં તેમની ના નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરી યુગબાહુ, મહિરથને પ્રણામ કરી દરબારમાંથી સીધા પત્નીના મહેલે આવ્યો.

પ્રણામ કરકે ચલે બાહુજી, આયે પત્ની પાસ;

સખ વિધિએ પ્રેમ પ્રકાશત બોલી, કહો સેવા ને આસ. ॥ સતી ૭૩ ॥

જને કી સખ બાત કહી તખ, દેનોં બેડે ધાય;

પ્રભો! વિદ્ય કરના નહીં આકળી, મિત્રુ કમિય બલ. ॥ સતી ૭૪ ॥

પ્રાચીન સમયમાં મોટા ભાઈનો નાનો ભાઈ કેવો આદર કરતો હતો તે વાત યુગબાહુના વ્યવહાર ઉપરથી જણાય છે. અંદરનાં જાણે ગમે તેવાં હોય પણ મોટા ભાઈનો આદર કરવાની વાત તો અનેક ગ્રંથોમાં આવી છે. રાવણ જ્યારે સીતાને પોતાને ત્યાં ઉપાડી લાગ્યો હતો ત્યારે એ વાત બધી જગ્યાએ ફેલાઈ જવા છતાં પણ વિબીષણે અન્ત સમય સુધી તેમનો વિનય છોડી દીધો નહિ પણ જ્યારે તેને કંઈ પણ કહેવામાં આવ્યું ત્યારે તેને ચરનને વિનવપૂર્વક દાઢ બેઠીને જ જવાબ આપ્યો. આજે પણ જો પોતાનાં વહજનો પ્રતિ વિનવ-ભાવ રાખવામાં આવે તો શું કાંઈ પ્રકારનો કલેશ-કંઠાસ થાય અરે? નહિ.

યુગબાહુ વિનીત હતો એટલા માટે તેણે દાઢ બેઠી મહિરથને કહ્યું કે, આજે પ્રભા પ્રતિ રોઢ છે એટલા જ માટે તને મને યુદ્ધમાં જવા માટે કહી દેના નથી પણ આજે મને યુદ્ધમાં જવાનો જે અવસર આપ્યો છે તે માટે હું માત્ર સદ્બાજ અને આત્મી રૂપ બનું છું.

યુગબાહુને આ પ્રસંગે મોટા ભાઈનો અદ્યાર મળી તેને મનુષ્ય કર્મ અને તે દરબારમાંથી નીકળી સીધા મયજુરેહાના મહેલમાં ગયો.

આ બાજુ મહિરથ એ વિચારથી પ્રસન્ન થતા લાગ્યો કે, સદૃશ્ય કે, મયજુરેહાની પ્રાપ્તિમાં જે બાંધબંધીરૂપ હતો તે આ રીતે દર ક્યો તે જાણી તે આ મનુષ્ય વિચાર કરી નહોતો તો પણ ઉપરથી બીજાને સદૃશ્ય બને એટલા માટે તે પોતાનાં સત્કાર્યને કહેવા લાગ્યો કે, 'નાનો ભાઈ યુદ્ધમાં જાય છે એ બધું જ વિચારતો વિનવ છે? હું તેનો વિદ

કરી રીતે સહી ચકીર ! આ સંસાર જ સેવક વિષમ છે કે, યુદ્ધમાં મરણ પામવાનું આવતું નથી. તમે કોઈ તમારા મનમાં એમ વિચારના કરો કે, મનમાં નો મનમાં માણતા હશે પણ તમે જુઓ છો ને કે, રાજાઓએ તેમાં મંડોળમાં પડ્યું પડે છે ! મનમાં નો તો પોતાનું મસ્તક હાથમાં રાખીને જ પ્રાપ્ત કર્યું પડે છે. " આ પ્રમાણે મનમાં પડે તે મુગ્યાદુ યુદ્ધમાં જાય છે તે માટે ઉપરથી ખેડ પ્રવર્તિત કરી પણ મનમાં તો તે પ્રકારના જ અનુભવી રહ્યો હતો.

મથિરથને પ્રજામાં કરી, મુગ્યાદુએ વિચાર્યું કે, હવે મારે મારી પર્મપત્નીની પાસે મનું નોંધ આપવું. તેને ત્યાં સમાચાર આપવા નોંધ આપે તો " શ્રીઓ નો કાવરત્તની મૂર્તિ છે એટલે તેમની સલાહ લેવાની રી જરૂર છે ' એમ માનવામાં આવે છે. પણ વાસ્તવમાં આ માન્યતા પોતાની કલ્પેલી અને જૂઠામરેલી છે. જે સાચી અધીનતા લેવા છે તે પોતાના પતિને ખરાબ સલાહ કદાપિ આપી શકે નહિ.

મુગ્યાદુ મયજિરદાના મરેડે ગયો. મયજિરદાએ શ્રીયોગ્ય પ્રેમ પ્રકટ કરી પતિનો યથોચિત આદર-સત્કાર કર્યો.

અને એ સમજવાની આવશ્યકતા છે કે, મયજિરદાએ પતિની સામે દરેક રીતે પ્રેમ ફેલી રીતે પ્રગટ કર્યો ? આજે તો શ્રીઓ પતિને માટે એમ કહે છે કે, ' આ ચીજ લાવ્યા નહિ, તે ચીજ લાવ્યા નહિ. ' આ પ્રમાણે પતિ ન્યારે ઘેર આવે છે ત્યારે શ્રીઓ પતિની જૂલોની કાચરી ખોલવી શરૂ કરી દે છે અને એ રીતે પતિનો સત્કાર કરે છે પણ મયજિરદા આજની શ્રીઓ જેવી દોષાન્વેષી ન હતી. તે પતિનાં કરેલાં કાર્યો નો ખરાબ હોય તે તો જૂલી જતી હતી અને નો સારાં હોય તો તે સત્કર્મોને યાદ કરી પતિની પ્રશંસા કરતી અને પોતાની જૂલોની ક્ષમા માંગતી. આ પ્રમાણે તે પતિનાં ગુણોને પ્રહણ કરતી હતી અને પોતાનાં અવગુણોને પતિ સમક્ષ પ્રકટ કરતી હતી.

પતિવ્રતા શ્રીની માફક ભક્ત પણ પરમાત્માની સમક્ષ પોતાનાં અવગુણો રજુ કરે છે અને કહે છે કે:—

મો સમ પતિત ન ઔર ગુસાંઈ,

અવગુણ મોસે અજહું ન છૂટે, લલી તણ અળ તાઈ. મો સમ

જનમ જનમ યોહી બ્રમી આયો, કપિ ગુંબકી નાંઈ,

પરસત શીત જાત નહીં કળહૂં, લે લે નિકટ બસાઈ;

મોહ્યો જાય કનક કામિની તે, મમતા મોહ જાઈ,

રસના સ્વાદ મીન જ્યો ઉઘરી, સુલગત નહીં સુલગાઈ. મો સમ

અર્થાત્—હે ! પ્રભો ! મારા જેવો બીજો કાણુ પતિત હશે ? આપને ઘણા ભક્તો છે પણ સૌથી વધારે પતિત તો હું જ છું.

ભક્તો, પરમાત્મા સમક્ષ આ પ્રમાણે કહે છે. ભક્તો પાપી હોતા નથી પણ તેમનામાં રહેલું થોડું ઘણું પાપ પણ તેમને મહાન જણાય છે અને તેઓ તે કારણે પોતાને મહાન પાપી માને છે. જે પ્રમાણે રાગી પોતાના રાગને મોટા રાગ માને છે તે જ પ્રમાણે ભક્તો પણ પોતાના સામાન્ય અવગુણને પણ મોટા અવગુણ માને છે અને અવગુણને તેઓ

પરમાત્મા જનક પ્રવર કરી કહે છે કે, 'હે ! પ્રભો ! જ્યે નહુ પાપી હીએ. અમારા અપરાધોને માફ કર. ' બ્રહ્મા તે પોતાના નાના અવ્યુજને પશુ મોરા પદા નેવો માને છે અને ખીજના પદા નેવા અવ્યુજને પશુ રજકજ નેવો માને છે. ખીજને અવ્યુજને વળા છે કે નહિ તે તેઓ મેના નથી; પશુ પોને અવ્યુજનો ત્યામ કરો નથી તે જ જુએ છે. પોને દજ અવ્યુજનો ત્યામ કર્યો નથી તે માટે બ્રહ્મા પરમત્તમા સમજ પદાવાપ કરે છે અને કહે છે કે, " વારાઓ તે અજાનતાને કારણે દંડીથી બચવા માટે લાલ કુલોને અમિ સમજ એકદં કરે છે. પશુ અમે તો એ સારી રીતે જાણીએ છીએ કે, જાન-કામિની આદિ વિષયોથી કાઈને સાન્તિ થઈ નથી જ્યાં તે વિષયોને પકડવા દેડીએ છીએ. એ અમારી બુદ્ધ છે. એ બુદ્ધને હે ! પ્રભો ! માફ કર. "

પતિપ્રતાની માફક બ્રહ્મા અને બ્રહ્માની માફક પતિપ્રતા પોતાનો જ અપરાધ જુએ છે. મધ્યરેદા પશુ પોતાના પતિને એ જ કહે છે કે, હે ! પ્રભો ! મારા નેવો ખીજ કાઈ અપરાધિની નથી અને આપ નેવા ખીજ કાઈ ક્યાજ નથી. હું એ જાણું છું કે, આપ કૃપા કરી અને કાઈ સેવાનો સુચો અપવાને માટે જ પદાર્થ દરો એટલા માટે આપ મારા ચોગ્ય સેવાની આજ્ઞા આપો. આજે હું એઓ પતિની સાથે આ પ્રમાણે બોલે છે ! વાસ્તવમાં આ સમજના આજ્ઞાની એઓને સીખકારવામાં આવતી નથી.

મધ્યરેદાનું કથન સાંતળી યુગબાકુ વિચારવા લાગ્યો કે, આ પત્ની નહિ જાય સાક્ષાત્ દેવી છે. આ દેવી મારા કુટુંબને તો ખાનમાં જ સેતી નથી પણ બિલકી પોતાને અપરાધિની કહે છે. યુગબાકુએ મધ્યરેદાને કહ્યું કે, એ તારી મદતા છે કે, તું મારા કુટુંબને ખાનમાં સેતી નથી અને પોતાને અપરાધિની માની રહી છે ! પણ એ તો બતાવ કે, તારા આખા પહેલાં હું કેવો હતો અને તારી સાથે વિવાહ કર્યા બાદ હું કેવો થઈ ગયો. હું વાસ્તવમાં તો તે મારા નેવા લોકાને સોના નેવા બનાવી દીધો છે.

પતિ-પત્ની કોને કહેવા ? તો એને માટે કહ્યું છે કે, એકબીજાને જે પવિત્ર બનાવે તે જ પતિ-પત્ની છે. સાચો પતિ તે જ છે કે, જે પોતાની પત્નીને પવિત્ર કરવાને અને સાચી પત્ની પણ તે જ છે કે, જે પોતાના પતિને પવિત્ર બનાવે. દંડમાં, જે પોતાના દામપત્ત છત્તને પવિત્રમય બનાવે તે જ સાચા પતિપત્ની છે.

યુગબાકુએ મધ્યરેદાને કહ્યું કે, પ્રિયે ! આજે મારામાં જે શીલ, વિનય, નમ્રતા આદિ સદગુણો છે તે તારા જ પ્રતાપે છે. તો પછી તું પોતાને અપરાધિની શા માટે કહે છે !

મધ્યરેદાએ આસન આપી સન્માનપૂર્વક પતિને બેસાડ્યા. બાદ પાનસોપારી વગેરે સદ્કારની ચીજો આપી પતિને કહ્યું કે, મારા ચોગ્ય શી સેવા છે ! આજ્ઞા આપો.

ઉપરના વર્ણન ઉપરથી એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે, પહેલાં પતિ-પત્ની એકબીજાના મહિમમાં નિષ્કારણ જતા ન હતા; કાઈ આસ પ્રયોજનને અંગે જ જતા હતા; આજે તો નિષ્પ્રયોજન જ પતિ-પત્ની સદવાસમાં રહે છે. અધિક સદવાસમાં રહેવાથી કાઈ લાભ થતો નથી બલકે યોને જમ વધારે અમિ ઉપર રાખવાથી અરાખ થઈ જાય છે તેમ ગેરલાભ-વાપ છે.

મધ્યરેદાના કથનના ઉત્તરમાં યુગબાકુ કહેવા લાગ્યો કે, આજે સમામાં મોટા ભાઈએ રાજદોહીએ કે જેઓ રાજ્યની સીમા ઉપર ઉપદ્રવ મચાવી રહ્યા છે તેમને કાણમાં લેવાની

વાત કહી અને રાજસેવીઓને કાનુમાં લેવાનો આર વિચારા મને કેવળથી મને જે પાત્રો મારે વહન કરવો જોઈએ એ મારું કર્તવ્ય છે એ પ્રમાણે વિચાર કરી રાજસેવીઓને કાનુમાં લાવવાનો આર મેં મારા માથે ઉપાડ્યો છે અને એ સમાચાર મને આપ્યો મારે જ હું માન્યો છું.

યુગ્યાકુનું ક્યત સાંભળી મયલુરેહાએ કહ્યું કે, કાચી ! તમે એ આર નમારા માથે લીધો એ કીક જ કહ્યું. મોટા બાઈ યુદ્ધ કરવા જાય અને તમે જેર ભેગી રહે તે કીક પચુ ન કહેવાય.

યુગ્યાકુએ કહ્યું કે, મને પણ તારા જોયો જ વિચાર આવ્યો હતો અને આવાં ઉત્તર વિચાર આવવાનું કારણ પચુ તું જ છે. ત્યાં સુધી તારી સાથે મારો વિવાદ થયો ન હતો ત્યાં સુધી હું મોજશોખમાં જ રૂએયો રહેતો હતો અને આવી વાતો ઉપર જ્ઞાન પણ આવતો ન હતો. પરંતુ તે આત્મને મને કર્તવ્યનું જ્ઞાન કરાડ્યું છે. આ કર્તવ્યજ્ઞાન થવાના કારણે જ હું મોટાબાઈને એમ કહી શક્યો કે, હું તમારા વડેથી યુદ્ધમાં પડવા જઈશ; પણ મોટાબાઈનો મારા પ્રત્યે એવો સ્નેહભાવ છે કે, તેઓ પોતાની છમે મને યુદ્ધમાં જવાનું કહી શક્યા નહિ. આખરે તેમણે મૌન રહીને જ મારી પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કર્યો.

મયલુરેહાએ કહ્યું કે, આ કાચી તમે માથે ઉપાડી લીધું એ વાળું સાડું કહ્યું. તમે પ્રસન્નતાપૂર્વક યુદ્ધ કરવા પધારો. હું હાનિપુત્રી હું એટલા માટે હું એ જ પ્રાર્થના કરું છું કે, આપ યુદ્ધમાં પધારો અને વિજય પ્રાપ્ત કરી જલ્દી પાછા ફરો.

મયલુરેહાએ પોતાના પતિને આ પ્રમાણે કહી અને હાથ જોડી પતિને વિદાય આપી. અમે યુદ્ધને તો ધર્મ માનતા નથી પણ ત્યાગને ધર્મ માનીએ જ છીએ અને ત્યાગ વીરતા વિના ટકી શકતો નથી એટલા માટે ત્યાગને ટકાવવા માટે પચુ વીરતાને પ્રગટાવો તો તેમાં કલ્યાણ છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૩ શ્રાવણ વદ ૪ પુષ્યવાર

પ્રાર્થના

‘કાંકરી’ નગરી ભલી હો, શ્રી ‘સુગ્રીવ’ વૃષાક્ષ;

‘રામા’ તસુ પટરાયની હો, તસ સુત પરમ કૃપાક્ષ,

શ્રી સુવિધિ જિનેશ્વર વંદિએ હો.

॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્ર જીવંત ચોવીશી.

શ્રી સુવિધિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માનું સ્વરૂપ કેવું છે એ જાણવા માટે આપણી સામે આગમ પ્રમાણ છે. આગમ પ્રમાણની આગળ પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન પ્રમાણ તુચ્છ છે; કારણ કે આપણો અનુભવ કે આપણું અનુમાન અત્યલ્પ અને બહુ જ સીમિત હોય છે; અને શાસ્ત્રોમાં જે કાંઈ કહેવામાં આવ્યું છે, તે પૂર્ણ જ્ઞાનીઓએ પોતાના જ્ઞાનમાં જે કાંઈ પ્રત્યક્ષ જોયેલું હોય છે, તેની નોંધ

સે. એટલા માટે આગમ પ્રમાણુની રચના, જે પ્રમાણુ શરૂના પ્રકાર આગમ જ્યાં પ્રકારો મુજબ છે તે પ્રમાણુ, જ્યાં પ્રમાણુ પાળ મુજબ છે. આ કાળે પ્રમાણુનું માતાનો ઉપર દેહ થકા દોરી મેળુંએ.

આગમોમાં જાગવાને જે કાર્ય હતું છે તે આઠ કર્મોથી યિતોને દર કર્મ બાદ જ કર્યું છે; એટલા માટે આગમપ્રમાણુ જ્યાં પ્રમાણુ કરનાં વધારે કહેવ અને માન્ય છે. આમ દોવા છતાં જાનીજનો કહે છે કે, જીવનની કેમકેખીથી તમે આગમને માની ન મેસો, પણ અનંતરાત્માથી આગમ વિષે પૂછા વિચાર કર્યા બાદ, તેની કેટલા જાણો અને પછી તેના ઉપર શ્રદ્ધા કરો. પરંતુ આગમો વિષે તે જ અંતરાત્મા વિચાર કરી શકે છે કે જે નિર્મળ હોય છે.

દેહદરજા તરીકે, પાણીમાં મુખ નો દેખી શકાય છે, પણ તે જ પાણીમાં જે જે પાણી સ્થિર અને નિર્મળ હોય ! પણ જે પાણી ઉકળી રહ્યું હોય, કે જેમાં કોઈ પ્રકારનો મલિન રંગ પડી ગયો હોય, તે પાણીમાં મુખ જોઈ શકાતું નથી. આ જ પ્રમાણે જે અંતરાત્મા વિવશપાવની આમથી ઉકળી રહ્યો છે અને તે કારણે જે અસ્થિર છે તે અંતરાત્મા આગમો ઉપર વિચાર કરી શકતો નથી. આવા કારણે આગમો વિષે વિચાર કરવા માટે પોતાના અંતરાત્મામાં જે વિવશપાવનો અમિ જળી રહ્યો હોય તેને યાન્ત પાડવો જોઈએ અને એ રીતે આત્માને નિર્મળ બનાવવો જોઈએ. આત્મા સ્થિર, નિર્મળ અને યાન્ત બની આગમો વિષે વિચાર કરશે તો તેને સ્પષ્ટ માત્રમ પડી જશે કે, આગમપ્રમાણુની સમાન બીજું કોઈ પ્રમાણુ નથી; વાસ્તવમાં આગમ પ્રમાણુ શ્રેષ્ઠરહિત છે.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—ચોથો બોલ

હવે હું એવા પ્રમાણુનું આગમની જ વાત કરું છું. શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૬ મા અધ્યયનના ચોથા બોલમાં જાગવાને એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે કે, “હે ! જાગવન ! તુરુ અને સદધર્મોની સેવાથી શું ફલ પ્રાપ્ત થાય છે ?” આની પહેલાં ત્રીજા બોલમાં જાગવાને “ધર્મશ્રદ્ધાથી શું ફલ પ્રાપ્ત થાય છે ?” એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો હતો. આ પ્રમાણે ત્રીજા અને ચોથા બોલના પારસ્પરિક સંબંધથી એ તો સ્પષ્ટ જણાય છે કે, જેનામાં ધર્મશ્રદ્ધા હશે તે તુરુ અને સદધર્મોની સેવા કરશે જ; અર્થાત્ તુરુ અને સદધર્મોની સેવા તે જ કરી શકે છે કે જેનામાં ધર્મ ઉપર સાચી શ્રદ્ધા હોય ! સાચી ધર્મશ્રદ્ધા વિના સેવા—મુશૂબા કરવી બહુ જ મુશ્કેલ માનવામાં આવે છે. ભર્તૃહરિએ પણ કહ્યું છે કે:—

સેવાધર્મઃ પરમગહનો યોગીનામધ્યગમ્યઃ ।

અર્થાત્—સેવાધર્મ એવો ગદન છે કે તે યોગીએને માટે પણ મુશ્કેલ છે. આ પ્રમાણે સેવા કરવી બહુ જ મુશ્કેલ માનવામાં આવે છે, પણ જેનામાં ધર્મશ્રદ્ધા હશે તે કોઈ પ્રકારની મુશ્કેલી અનુભવ્યા વિના જ સેવા કરશે અને તુરુ તથા સદધર્મોની સેવા કરવા પાછળ પોતાનું સર્વસ્વ પણ સમર્પણ કરી દેશે.

તુરુ અને સદધર્મો કોને કહેવાં અને એ બનેલા પારસ્પરિક શો સંબંધ છે એ વિષે આગળ થોડો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે, આજે પણ તે વિષે થોડું વિશેષ કહું છું.

શાસ્ત્રમાં તુરુના મુખ્યતઃ બે ભાગ પાડવામાં આવ્યા છે. એક લૌકિક તુરુ અને બીજા ભૌતિક તુરુ. સદધર્મોના પણ આવા બે ભેદ છે. લૌકિક તુરુ કોને કહેવાય છે એ વિષે

વિચાર કરીએ. આ ઉપરથી લોકોત્તર શુભો પણ પરિચય મળી જશે. શ્રી દશવૈકલિક મૂત્રમ કહેવામાં આવ્યું છે કે :—

અપ્પનદ્વા પરદ્વા યા સિપ્પાણં યા મિહકારણા ।
મિહિણો ઉવમોગદ્વા દ્વલોગસ્ત કારણા ॥
જેણ વંધે વહેં ઘોરં પરિચાવં ચ દારુણં ।
સિક્કલમાણા અચ્છન્તિ જુત્તા તે લલિહંદિયા ॥

—દશમ્ય૦૯, ઉ૦૨, ગા૦૧૩-૧૪

અર્થાત—શિષ્યો વગેરે એ વિચારથી શિષ્યકલા વગેરેનું શિક્ષણ લે છે કે, શિષ્યકલાના શિક્ષણથી પોતાને તથા પોતાના કુટુંબીઓ કે આશ્રિતોને જીવનોપયોગની વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થઈ શકશે અને એ રીતે સંસારનો વ્યવહાર ખરાબર ચાલી શકશે. આ વિચારથી લોકો શિષ્યકલાનું શિક્ષણ લે છે.

શિષ્યકલામાં અનેક કલાઓનો સમાવેશ થઈ જાય છે, દરજી, સુતાર, લુહાર, સોની વગેરેની કલાઓનો શિષ્યકલામાં સમાવેશ થઈ જાય છે, અને તેથી આ પ્રકારની બીજી કલાઓ પણ શિષ્યકલા જ કહેવાય છે.

આજે અક્ષરજ્ઞાનને વધારે મહત્ત્વ આપી પુસ્તકો ભણાવવામાં આવે છે, પણ યું કેવળ અક્ષરજ્ઞાનથી જીવન સ્વતંત્ર બની શકે છે ખરું? આજે તો કેવળ અક્ષરજ્ઞાનના શિક્ષણથી જીવન પરતંત્ર બની જતું હોય એવું પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે. જે જીવન પરતંત્ર બની ગયું છે તેનું પ્રધાન કારણ શિષ્યકલાના શિક્ષણનો અભાવ પણ છે. જીવનને સ્વતંત્ર બનાવવામાં શિષ્યકલાના શિક્ષણની અતિ આવશ્યકતા રહે છે. વાસ્તવમાં સાચી વિદ્યા તો તે છે કે જે પરતંત્રતાના બંધનોથી વિમુક્ત કરે. સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે અર્થાત—તે જ વિદ્યા છે કે જે મુક્તિ અપાવે. બંધન હોય તો જ તેની મુક્તિ થઈ શકે. એટલે પરતંત્રતાનાં બંધનોને તોડી જે બંધનમુક્ત કરે તે જ વિદ્યા છે.

જીવન પરતંત્ર ન બને તે માટે જરૂર કલાના શિક્ષણનું શાસ્ત્રકારોએ વિધાન કરેલ છે. આ જરૂર કલાઓમાં બંધી કલાઓનો સમાવેશ થઈ જાય છે. જે જરૂર કલાઓની શિક્ષા પામ્યા હોય તે શું બીજાનું મુખ તાકે ખરો? નહિ. જરૂર કલાઓની જે શિક્ષા પામ્યા હોય તેનું જીવન પરતંત્ર ન હોય પણ સ્વતંત્ર હોય. જે વિદ્યા જીવનને પરતંત્ર બનાવે તે વિદ્યા વાસ્તવમાં વિદ્યા નથી.

આજે જેને વિદ્યા કહેવામાં આવે છે તે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી, ભલે થોડા વકીલો કે ડોક્ટરો પેદા થાય પણ એ ઉપરથી એમ કહી શકાય નહિ કે, આજની વિદ્યા પરતંત્રતાને મજાબૂતારી અને સ્વતંત્રતા આપનારી છે. થોડા ડોક્ટરો કે વકીલોને કમાણી સારી થવાથી આજની વિદ્યા સારી છે અથવા પરતંત્રતા દૂર કરનારી છે એમ કદાપિ કહી શકાય નહિ. આ પ્રમાણે આજની વિદ્યા સ્વતંત્રતા આપનારી નથી; પણ જે શિષ્યકલાનો તાલુકાર હોય છે તે પોતાની આજીવિકાનું ઉપાર્જન સ્વતંત્રતાપૂર્વક કરી શકે છે. કેવળ અક્ષરજ્ઞાનના શિક્ષણથી સ્વતંત્રતાપૂર્વક આજીવિકાનું ઉપાર્જન થઈ શકતું નથી એ તો આજે પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે અને તેથી જ અક્ષરજ્ઞાનની સાથે શિષ્યકલાના શિક્ષણની આવશ્યકતા છે એવો પ્રત્યક્ષ આજે આજે ચર્ચાઈ રહ્યો છે. માનસિક કેળવણીની સાથે ચારીરિક—

મૌલોચિક કેગલ્પીની પણ આવરણના રહે છે. અદ્વૈતાન્યાયિયુગની સાથે તે શિષ્યશાળાનું શિક્ષણ આપવામાં આવે તો સરગત્યાપૂર્વક આલ્લોચિત્પાજ્ઞન થઈ રહે છે અને એ રીતે સરગત્યાપૂર્વક જનનઅવદાર પણ આવી શકે છે.

અક્ષરગાન કે શિષ્યપદ્ધતિનું શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવા માટે શિષ્યોએ યુરની આજ્ઞા માનવી પડે છે અને તેમની આજ્ઞાનુસાર શિક્ષણ સેવામાં આવે તો જ શિષ્યો શિક્ષિત બની શકે છે. શ્રી ઇશ્વરનાલિક સુત્રમાં કહ્યું છે કે, શિષ્યો લૌકિક કથા સીખાવનાર લૌકિક યુરની આજ્ઞાનુસાર આવે છે અને તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે જ શિક્ષણગાન મેળવે છે. પ્રાચીન સમયમાં લૌકિક યુરની આજ્ઞાનું પણ કેટલું સરસ પાઠન કરવામાં આવતું હતું અને માટે પ્રાચીન પ્રત્યેમાં અનેક ઉદાહરણો જોવામાં આવે છે. શ્રી કૃષ્ણને પણ તેમના લૌકિક યુર અભિપ્રાયની પત્નીએ જન્મદર્શ સાક્ષ્ય કાપી લાવવા માટે મોહસ્થા હતા અને શ્રીકૃષ્ણ જોવા પત્નિ યુર પત્નીની આજ્ઞાને શિરોપાજ્ઞ કરી જન્મદર્શ સાક્ષ્ય કાપવા માટે ત્યાં હતા.

ત્યારે લૌકિક યુરની આજ્ઞાનું પણ આ પ્રમાણે પાઠન કરવામાં આવે છે, ત્યારે જોઓ. સરગાન આવે છે તે લોકોત્તર યુરની આજ્ઞાનું પાઠન કેવી રીતે કરવું જોઈએ? તે તમે વિચારી શકો છો. ત્યારે લૌકિક કે લોકોત્તર યુરની સેવા-સુશ્રૂષા કરવામાં આવે છે ત્યારે જ તેમણે આપેલી શિક્ષા ક્ષણપિની નીવડે છે, તે વિના શિક્ષા ક્ષણપિની નીવડતી નથી.

આજે માસ્તરોને માટે એમ કહેવામાં આવે છે કે, તેઓ તો નોકર છે. માસ્તરો પણ પોતાને નોકર જ માને છે અને પોતાની નોકરી આવી ન ત્યાં તેમાં પ્રપત્ત કરતા રહે છે; પણ બસે તેમની દ્વારા કોઈ વિદ્યાર્થીને લાભ થાય કે ન થાય! પહેલાં વિદ્યાનો. વિક્ષય થયો ન હતો પણ આજે તો વિદ્યાનો વિક્ષય થઈ રહ્યો છે અને આ જ કારણે વિદ્યાર્થીને બહુવામાં અને શિક્ષકને બહુવાવામાં જોઈએ તેવી રુચિ અને પ્રીતિ હોતી નથી; અને પરિણામે અત્યારે જોવામાં આવે છે તેમ વિદ્યા ક્ષણપિની નીવડતી નથી. વિદ્યા મદ્યુ કરવામાં વિનયની અને વિદ્યા આપવામાં પ્રેમની આવશ્યકતા રહે છે. વિનય વિના વિદ્યા મદ્યુ થતી નથી અને પ્રેમ વિના વિદ્યા ચડતી નથી. આજે વિદ્યાર્થીઓમાં શિક્ષકો પ્રત્યે વિનય જોવામાં આવતો નથી ત્યારે શિક્ષકોમાં વિદ્યાર્થીઓ પ્રત્યે પ્રેમ જોવામાં આવતો નથી, અને તેથી જ વિદ્યોપાજ્ઞન અને વિદ્યાદાન બન્ને જોવામાં આવતાં નથી. જે પ્રમાણે વિદ્યોપાજ્ઞન માટે વિદ્યાર્થીઓમાં વિનયની આવશ્યકતા છે તે જ પ્રમાણે વિદ્યાદાન આપવામાં શિક્ષકોમાં પ્રેમની આવશ્યકતા છે. વિદ્યાર્થીઓએ વિદ્યોપાજ્ઞન કરવા માટે શિક્ષકોનો વિનય કરવો એ હિમિત છે. જે વિદ્યાર્થી શિક્ષકની સેવા કે વિનય કરતો નથી પણ તેની અવગણ કરે તે વિદ્યાર્થી પોતાના બાળને દુર્ભાગ્ય બનાવે છે. ત્યારે શિક્ષકોએ પણ વિદ્યાર્થીઓને વિદ્યાદાન આપવામાં પ્રેમ રાખવો જોઈએ અને પ્રેમપૂર્વક વિદ્યાર્થીઓને વિદ્યાદાન આપવું જોઈએ એમાં જ પોતાની વિદ્યોપાસના રહેલી છે.

જે પ્રમાણે યુરની સેવા-સુશ્રૂષા કરવી આવશ્યક છે તે જ પ્રમાણે સદ્ધર્મીનો સેવાસુશ્રૂષા કરવી પણ આવશ્યક છે. યુર જેમ ઉપકારી છે તેમ સદ્ધર્મી પણ ઉપકારી છે. સદ્ધર્મીના સદ્કાર વિના કામ પણ ચાલી શકતું નથી. સદ્ધર્મીનો સદ્કાર મેળવવા માટે તેમની સેવાસુશ્રૂષા કરવી આવશ્યક છે. સદ્ધર્મીના પણ યુરની માફક લૌકિક અને લોકોત્તર એવા બે ભેદ છે. જે પ્રમાણે લૌકિક યુર અને સદ્ધર્મીની સેવાસુશ્રૂષા કરવી આવશ્યક છે તે પ્રમાણે.

લોકોત્તર ગુરુ અને સદ્ધર્મીની સેવામુશ્રૂપા કરવી પણ આવશ્યક છે. ગુરુ અને સદ્ધર્મી એ બન્ને ઇવનસાધનાના પથપ્રદર્શકો હોવાથી ઉપકારક છે અને તે માટે તેમની સેવામુશ્રૂપા કરવી અતી આવશ્યક પણ છે.

હવે ગુરુ અને સદ્ધર્મીની સેવામુશ્રૂપા કરવાથી ક્યા ગુરુની પ્રાપ્તિ થાય છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાન કહે છે કે, ગુરુ અને સદ્ધર્મીની સેવા કરવાથી સેવકને વિનયગુહુની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેનામાં સેવા કરવાની ભાવના હોય છે તેનામાં વિનય ગુહુ હોય ન છે. આ કથનાનુસાર ગુરુ અને સદ્ધર્મીની સેવા કરનારમાં પણ વિનયગુહુ આવે છે. એમ તો વિનય અને સેવાનો એક જ અર્થ છે, પરંતુ ધર્મશ્રદ્ધાથી પેદા થએલ સેવાભાવનાને શાસ્ત્રકારોએ કદાચ 'મુશ્રૂપા' નું નામ આપ્યું હોય, અને તે સેવાની ભાવનાને ક્રિયાત્મક રૂપ આપવાને કદાચ 'વિનય' નામ આપ્યું હોય ! હૃદયમાં ત્યારે સેવાભાવ હોય છે ત્યારે જ વિનય આવે છે. કેવલ ઉપરથી નત્રતા ધારણ કરવી એને શાસ્ત્રકારો વિનય કહેતા નથી; પણ જે નત્રતા સેવાભાવની સાથે હોય તેને જ વિનય કહે છે. વિનય સેવાભાવની સાથે કેવી રીતે હોય એ વાત એક ઉદાહરણદ્વારા સમજાવું છું :—

એ મિત્રો છે. તેમાંથી એક મિત્ર તો બીજા માંગીને પૈસા લાવે છે અને બીજો મિત્ર મહેનતદ્વારા કમાણી કરી પૈસા લાવે છે. તમે આ બે મિત્રોમાંથી કોને સારો સમજશો ? તમે તે મિત્રને જ સારો સમજશો કે, જે કમાણી કરીને પૈસા લાવે છે. જે બીજા માંગીને પૈસા લાવે છે તે મિત્રને તમે સારો સમજશો નહિ. આ જ પ્રમાણે જે વિનય, ગુરુ અને સદ્ધર્મીની સેવાથી મહેનત કરી પ્રાપ્ત કરવામાં આવ્યો છે તે જ વિનયનું મહત્ત્વ છે અને આવો સેવાયુક્ત વિનય જ લાભપ્રદ નીવડે છે.

વિનય કોને કહેવો ? એ બતાવતાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, જે આઠ ક્ષેત્રોદ્વારા આત્મા સંસારચક્રમાં જમણુ કરી રહ્યો છે એ આઠ ક્ષેત્રોથી આત્માને મુક્ત કરવા માટે જે 'ક્રિયા' કરવામાં આવે છે તે 'વિનય' કહેવાય છે. જે કે વિનયના પણ શૌરિક અને લોકોત્તર એવાં બે ભેદ છે પણ અત્રે તો લોકોત્તર વિનય સાથે સંબંધ હોવાથી તેનું જ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. જે પોતાના આત્માને શુદ્ધ બનાવવા માહતો હશે તેનામાં વિનય પણ હશે જ.

વિનયગુહુની પ્રાપ્તિ થવાથી આત્માને શો લાભ થાય છે ? તો એને માટે એમ કહેવામાં આવે છે કે, વિનયગુહુની પ્રાપ્તિ થવાથી આત્મામાં અનાસાતનાનો ગુણ પ્રગટે છે. અનાસાતના એટલે શું ? એ જાણવા માટે આસાતનાનો અર્થ જાણવો જોઈએ. આસાતનાનો અર્થ જાણવાથી અનાસાતનાનો અર્થ પણ જાણવામાં આવી જશે.

સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની પ્રાપ્તિમાં જે કાંઈ અવરોધક-બાધક હોય તે આસાતના કહેવાય છે. ઉદાહરણ તરીકે, જે પ્રમાણે લક્ષ્મી ચંદ્રલો કરવા આવે ત્યારે માણસ નેહાં ધેવા ચાલે જાય, કે લક્ષ્મીને દંડો મારી પોતાને ત્યાં આવવા ન દે તે જ પ્રમાણે જે આત્મામાં સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રને આવવા ન દે તે આસાતના હોય છે. આસાતના હોય એટલે કે, ત્યારે આત્મામાં સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રથી લક્ષ્મી આવવા લાગે છે ત્યારે આ દેવ તેને આવતાં અટકાવે છે. આ રીતે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રથી લક્ષ્મીને આત્મામાં ન આવવા દેવા માટે આસાતના હોય દંડ તરીકે કામ કરે છે.

આત્મા, અનાદિકાળથી સમ્યક્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર્યથી ઐશ્વર્યનો સ્વામી છે છતાં આત્મા પોતે જ પોતાના આસાતના દોષને કારણે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર્યથી ઐશ્વર્યને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. જે પ્રમાણે કાઈ ખાલુંચ, પોતાને ત્યાં આવતી લક્ષ્મીને લાકડી મારી બચાડી મૂકે કે પોતાના ઘરનું બારણું બંધ કરી દે અને પછી તે એમ કહે કે, 'મારે' ત્યાં લક્ષ્મી આવતી નથી, તો આવી સ્થિતિમાં લક્ષ્મી પોતાને ત્યાં ન આવવામાં દોષ કેમો છે? તે ભુલો. આ જ પ્રમાણે જ્યારે આત્માની પાસે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર્યથી લક્ષ્મી આવે છે ત્યારે આત્મા પોતે જ આસાતનાથી બારણું બંધ કરી દે છે અને રત્નત્રયથી લક્ષ્મીને પોતાને ત્યાં આવવા દેતો નથી. આત્માને સમ્યક્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર્યથી લક્ષ્મી ત્યારે જ પ્રાપ્ત થઈ શકે કે જ્યારે આત્મામાં વિનય આવે અને વિનયશુભી પ્રાપ્તિદારા અનાસાતના મુલ્ય પ્રગટે. ત્યાંસુધી આત્મા આસાતનાથી બારણું બંધ કરી રાખે છે ત્યાંસુધી આત્મામંદિરમાં સમ્યક્જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર્યથી લક્ષ્મી પ્રવેશ કરી શકતી નથી.

ધરનાં બધાં બારીબારણાં બંધ કરી દેવામાં આવે તો હવા-કે પ્રકાશ કેવી રીતે આવી શકે? જો કે, કુદરત તો હવા કે પ્રકાશ આવે છે પણ એ અવરથમાં કુદરત પણ હવા કે પ્રકાશ કેવી રીતે આપી શકે? આ વાતને વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ પણ ભુલો. વૈજ્ઞાનિકોનું કહેવું છે કે, ધરમાં હવા અને પ્રકાશનું આવવું આવશ્યક છે. આજકાલ તો લેસી મોટાં મોટાં મકાનો બનાવી એવું અભિમાન કરે છે કે અમે આવું મોટું મકાન બનાવ્યું, પણ વૈજ્ઞાનિકોનું કહેવું છે કે, મોટું મકાન બનાવી તમે કુદરતની સાથે લડાઈ કરી છે. બધીવાર જ્યારે કુદરતનો ટોપ થાય છે ત્યારે એ મોટાં મોટાં મકાનોને છોડી દઈ જંગલમાં જવું પડે છે. આ મોટાં મકાનો સ્વાસ્થ્યને નુકસાન કરનારાં હોય છે. વૈજ્ઞાનિકોના કથનાનુસાર તમે મોટાં મકાનો બનાવી ગંવ ન કરો, પણ એમ માનો કે, અમે મોટું મકાન બનાવી કુદરતની સાથે મુઠકે મુઠકે છે અને એ રીતે કુદરતદ્વારા પ્રાપ્ત થતો લાભ ગુમાવ્યો છે.

આ જ પ્રમાણે સરીર ઉપર ઠંસીઠંસીને વધારે કપડાં પહેરીને પણ કુદરતની સાથે વેર બાંધવામાં આવે છે અને એ રીતે કુદરતદ્વારા પ્રાપ્ત થતો લાભ ગુમાવવામાં આવે છે. આ ઉપર પ્રદેશમાં ઠંસીઠંસીને વધારે કપડાં પહેરવાની આવશ્યકતા નથી; પણ આજકાલ તો સરીરે ત્રણ કપડાંથી ઓછાં કપડાં પહેરવાં એ તો દેશનથી વિરુદ્ધ મનવામાં આવે છે. પણ તેઓ એટલું જાણતા નથી કે વધારે કપડાં ઠંસીઠંસીને પહેરવામાં સરીરસ્વાસ્થ્યને હાનિ થાય છે. શું વધારે કપડાં પહેરીને સરીર-સ્વાસ્થ્યને હાનિ પહોંચાડી એ પણ 'દેહન' છે? આ 'દેહન' નહિ પણ સરીરને બચાડવાનું એક પ્રકારનું 'લેસન' છે આ 'દેહન-લેસન' તો પ્રાક ન જાનવામાં કયાણ રહેવું છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જે પ્રમાણે ધરનાં બારીબારણાં બંધ કરી દેવાથી હવા-પ્રકાશ આવી શકતાં નથી તે જ પ્રમાણે આસાતના દોષથી આત્મા ન બંધ કરી દેવાથી આત્મામાં સમ્યક્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર્યથી લક્ષ્મી પ્રવેશ કરી શકતી નથી. આત્મા સમ્યક્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર્ય ત્યારે જ આવી શકે કે જ્યારે આત્મા દોષો રૂઢિ થઈ આત્મા વિનયશીલ અને અનાસાતનાદોષ અને

જે પ્રમાણે સોનામાં રત્ન જડવા માટે સોનાને કુંદન બનાવવામાં આવે છે, અર્થાત્ સોનામાં વિકાર હોવાને કારણે જે કડકપણું હોય છે તે કડકપણું અગ્નિદ્વારા દૂર કરી નરમ બનાવવામાં આવે છે, તે જ પ્રમાણે આત્મામાં સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ રત્નત્રયને જડવા માટે આત્માને વિનયશીલ અને અનાસાતનાશીલ બનાવવાની જરૂર રહે છે. જ્યાંસુધી સોનામાં રહેલા વિકારને દૂર કરી સ્વાભાવિક નરમ બનાવવામાં આવતું નથી ત્યાંસુધી સોનામાં રત્નને પકડી શકવાની શક્તિ આવી શકતી નથી. જે કે, કોઈ મહાપુરુષ જ આત્મામાં સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપી ત્રિરત્નને જડે છે. પણ આત્મા એ ત્રિરત્નને ત્યારે જ પકડી શકે છે કે જ્યારે આત્મામાં સ્વાભાવિક નત્રતા આવે છે. આસાતના દોષને કારણે આત્મામાં અક્કડપણું રહે છે અને જ્યાંસુધી આત્મામાં અક્કડપણું રહે છે ત્યાંસુધી આત્મામાં રત્નત્રયને પકડી શકવાની શક્તિ આવી શકતી નથી. એટલા માટે આત્માને સર્વપ્રથમ વિનય-શીલ અને અનાસાતનાશીલ બનાવવાની આવશ્યકતા રહે છે.

અનાસાતનાનો ગુણ પ્રાપ્ત થવાથી આત્માને શા લાલ થાય છે? તો એને માટે કહ્યું છે કે, “અનાસાતનાનો ગુણ પ્રાપ્ત થવાથી આત્મા નરક, તિર્યંચ અને મનુષ્યની દુર્ગતિઓમાંથી બચી જાય છે અને સદ્ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. શાસ્ત્રકારોએ નરક અને તિર્યંચ ગતિને દુર્ગતિ તો કહી જ છે, પણ દેવ અને મનુષ્યગતિમાં પણ દુર્ગતિ કહી છે. આ દુર્ગતિથી આત્મા ત્યારે જ બચી શકે કે જ્યારે આત્મામાં અનાસાતનાનો ગુણ પ્રગટે. આત્મા દરેક ગતિમાં જઈ આવ્યો છે પણ તેનામાં હજીસુધી નત્રતા આવી નથી અને એ જ કારણે તે સંસારમાં ભ્રમણ કરી રહ્યો છે. આજે પણ પ્રાયઃ એવું જોવામાં આવે છે કે ધણા લોકો લાહરીની માફક અક્કડ રહે છે. આ અક્કડ માણસના આત્મામાં સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપી ત્રિરત્ન કેવી રીતે જડી શકાય? એટલા જ માટે જે પ્રમાણે માતા પોતાના બાળકને હિતશિક્ષા આપે છે તે જ પ્રમાણે શાસ્ત્રકારો આપણને એ હિતશિક્ષા આપે છે કે, “હે! જીવો! તમે અક્કડ ન બનો. અભિમાની ન બનો પણ નત્ર બનો. તમારામાં જે પ્રમાણે અક્કડ રહેવાની શક્તિ છે તે જ પ્રમાણે નત્ર બનવાની પણ શક્તિ છે. તો પછી તમે અક્કડ-ફક્કડ બનીને દુર્ગતિમાં ભ્રમણ શા માટે કરો છો? અને વિનત્ર બની દુર્ગતિના ભ્રમણથી શા માટે બચતા નથી?”

બધા લોકો સદ્ગતિમાં જ જવાની ઇચ્છા રાખે છે પણ આ ઇચ્છાની સાથે લોકો વિનત્ર બનવાની ઇચ્છા રાખતા નથી. જે કે, વિનત્રતા ધારણ કરવામાં કોઈનો કોઈ પ્રકારનો પ્રતિબંધ નથી જતાં આત્મા ધર્મના સમયે અક્કડ બની જાય છે. આત્મા કેવી રીતે અક્કડ બની જાય છે એ વાત ભગવાન મહાવીરે સિદ્ધાંતદ્વારા કહી છે.

શ્રી રાત્રાચૂત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, મેઘકુમારે ભગવાન મહાવીરની પાસે દીક્ષા લીધી હતી. મેઘકુમાર સૌથી નાના સાધુ હતા એ કારણે તેમને રાત્રે સુવા માટે સૌથી છેડનો સંચારો (સુવાની પચારી) મળ્યો હતો. મેઘકુમારની પચારી સાવ છેડે હોવાથી રત્નના સમયે તેના સંચારો પાસેથી જ્યારે સાધુઓ બહાર જતાં આવતાં ત્યારે તેને પગની ટોચર લાગી જતી અને તેથી તેને સુમેથી નિદ્રા આવતી નહીં. આ પ્રમાણે સાધુઓની ટોચર લાગવથી નિદ્રા ન આવવાને કારણે મેઘકુમાર મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, “આ તો કેમકે નરકનું દુઃખ બેઠગવું પડે છે! અહીં તો મારી કોઈ કદર પણ કરતું નથી. હું જ્યારે

રાજામાર દત્તો ત્યારે આ સાધુઓ જ મારી કદર કરતા હતા; અને હવે સાધુ થયા બાદ એ લોકો મારી કદર કરતા નથી પણ ગ્રામી મારે તેમની ઠોકર ખાતી પડે છે. મારાથી તો આવું સાધુપણું પાળી શકાતું નથી. માટે સવાર થતાં આ સાધુપણું છોડી દઈ હું ઘેર આવ્યો જાઉં. પણ એમ ચૂપચાપ ચાલ્યા જતું એ ઠીક ન કહેવાય, એટલા માટે મેં જોમની પાસે દાક્ષા લીધી છે તે જગવાન મદાનીરની રજા લઈ અને તેમનાં પાત્રો-ઓધો વગેરે તેમને સોંપી દઈ ઘેર આવ્યો જાઉં.

મેષકુમારે આ પ્રમાણે રાત્રે વિચાર કર્યો અને સવાર પડતાં જ તે જગવાનની પાસે આવ્યો. જગવાન તો સર્વગ અને સર્વદર્શી હતા, એટલે તેઓ તો બધું જાણતા જ હતા. તેમણે પોતાની પાસે આવેલા મેષકુમારને કહ્યું કે, “હે! મેષ! રાતના સમયે સાધુઓની ઠોકરના પરિપ્રદ્યો ગભરાઈ જઈ તેં સાધુપણાનો ત્યાગ કરી જવાનો વિચાર કર્યો છે અને એટલા જ માટે તું મારી પાસે આવ્યો છે ને?”

મેષકુમાર કુશીન હતો એટલે તે મનમાં ને મનમાં કહેવા લાગ્યો કે, એ સાડું થયું કે હું જગવાનની પાસે આવ્યો. જો હું જગવાનની પાસે આવ્યા વિના જ પરખારો ઘેર આવ્યો ગયો હોત તો બહુ ખોટું થાત! જગવાન તો બધી વાતો જાણે છે અને તેમણે મારા કલા પહેલાં જ મારા મનમાં ભાવો ટહી દીધાં છે.

આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરતાં મેષકુમારે જગવાનને કહ્યું કે, “હા! જગવાન! આપની વાત બરાબર છે. મારાથી તે બૂઝ થઈ છે.” જગવાને કહ્યું કે, “હે! મેષ! આજે તો તું આટલા જ કષ્ટથી ગભરાઈ ગયો છે, પરંતુ આ જવની પહેલાં તેં કેવાં કેવાં કષ્ટો ભોગવ્યાં છે તેનો તો જરા વિચાર કર. આ જવની પહેલાંના જવમાં તું દાથી હતો. એ દાથીના જવમાં તેં દાવાનજથી બચવા માટે વાળીચોળાને એક મંડલ તૈયાર કર્યું હતું, અને જ્યારે જંગલમાં દાવાનજ લાગવાથી જંગલવાસી બધાં પ્રાણીઓ પોતાના જીવની રક્ષા માટે તારા મંડલમાં આવવા લાગ્યા હતા, ત્યારે તેં એ પ્રાણીઓ, જીવો, જીવો, સરવે ઉપર ક્રુરતા કરી તેમને જગ્યા આપી હતી; એટલું જ નહિ પણ તને ખજવાળ આવતાં ત્યારે તેં એક પગ જીવો કર્યો હતો ત્યારે એક સસલું તારા પગની ખાલી પડેલી જગ્યાએ બેસી મથું હતું, તેં તે સસલા ઉપર ક્યા આણી અદી દિવસ સુધી પગ જીવો રાખ્યો હતો. આ નમ્રતા અને કૃપાને કારણે તને આ જવ પ્રાપ્ત થયો છે. જ્યારે તું દાથી હતો ત્યારે તેં જીવો ઉપર આટલી બધી નમ્રતા અને કૃપા રાખી હતી, તો હવે આ મનુષ્ય જવમાં તું સાધારણ કષ્ટથી ગભરાઈ જઈને સાધુપણાનો શું ત્યાગ કરવા તૈયાર થઈ ગયો છે! પૂર્વ જવમાં કષ્ટોનો વિચાર કરતાં આ કષ્ટો તો બહુ સાધારણ છે. વળી પૂર્વે તો દાથીનો જવ હતો અને અત્યારે તું મનુષ્યના જવમાં છે, તો તારે કેટલી બધી સદિપ્તતા કેગવરી નેત્રિએ તેનો પણ વિચાર કર. હે! મેષ! દાથીના જવમાં તેં તે જીવો ઉપર કૃપા રાખવાથી અને નમ્ર રહેવાથી તું આ જવમાં બ્રિજિહનો પુત્ર અને મારા શિષ્ય થઈ સક્યો છે. જ્યારે તેં દાથીના જવમાં આટલી બધી કષ્ટસદિપ્તતા રાખી હતી તો હવે તું થોડી પણ સદન-શીલતા રાખી શકતો નથી! કે સાધુઓની ઠોકર ખાવાથી સાધુપણું છોડવા તૈયાર થઈ

ગયો છે ? શું સાધુપણું છોડી દેવાથી તું સુખી બની જઈશ ? હૈં ! મેઘ ! આ બધી વાતોનો તું બરાબર વિચાર કર અને સાધુપણને છોડી દેવાનો વિચાર છોડી દે. ”

મેઘકુમાર ભગવાનનાં વચનો સાંભળી પ્રભાવિત થયો અને તે એ નિઃશ્વર ઉપર આવ્યો કે, સંયમના પાત્રન માટે આંગેનું હોયું તો આવશ્યક છે એટલા માટે આંગેની સિવાય માત્ર આ આપું શરીર સાધુઓની સેવામાં સમર્પિત છે. આ પ્રકારની નત્રતા ધારણ કરવાને કારણે મેઘકુમાર કાળ પામી વિનય વિમાનમાં ગયો અને ત્યાંથી પાછો મનુષ્ય જન્મને પ્રાપ્ત કરી તે સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત બનશે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, આત્મામાં આ પ્રકારની કંકારતા આવી જાય છે, પણ વાસ્તવમાં જેટલી નત્રતા ધારણ કરવામાં આવે, તેટલો વહેલો આત્મા સુગતિમાં પહોંચે છે. પહેલાંના લોકો ધર્મના કામ માટે કેવા નત્ર રહેતા હતા અને ધર્મના કામમાં કેવો રસ ધરાવતા હતા અને કેવો ભોગ આપતા હતા તે જુઓ; આજે તો ધર્મના કામમાંથી કેમ છટકી જવું એમાં જ બુદ્ધિમત્તા સમજવામાં આવે છે, પણ વાસ્તવમાં એમાં બુદ્ધિમત્તા નથી. અને બુદ્ધિમત્તા એમાં માનીએ છીએ કે :—

સર જાણે તો જાણે, મેરા સત્ય ધર્મ નહીં જાણે;

સત્ય કે કારણ રામચંદ્રજી, વનદેવ બિન કર ખાણે. મેરાં

આ વ્રાત તો પૂર્વકાળની છે; પણ મધ્યકાળમાં પણ આવી અનેક ઐતિહાસિક ઘટનાઓ સાંભળવામાં આવે છે કે સત્યધર્મની રક્ષા માટે પ્રાણ સુદ્ધાંતી પણ પરવા કરવામાં આવી ન હોય. સત્યધર્મની આવી રક્ષા માટે શીખશિરોમણિ તેગબહાદુરે પ્રાણની પણ પરવા કરી ન હતી.

તેગ બહાદુરની આ વાત ઔરંગઝેબના જમાનાની છે. ઔરંગઝેબને ધર્મનું ઘણું ઝડત્ત હતું. તે ગમે તેવી રીતે લોકોને મુસલમાન બનાવવા ચાહતો હતો. એક દિવસ લોકોને મુસલમાન બનાવવાનો ઉપાય તેને સૂઝી આવ્યો. તે ઉપાય એ હતો કે, જો લોકો ઉપર દુઃખ પડે તો લોકો દુઃખથી ગભરાઈ જઈને મુસલમાન ધર્મનો સ્વીકાર કરે. પરંતુ ક્યું દુઃખ પડવાથી લોકો જરૂરી મુસલમાન થઈ જાય ! એ વાતનો વિચાર કરતાં તેને એમ લાગ્યું કે, દુષ્કાળના દુઃખ જેવું બીજું એક દુઃખ નથી. જો લોકો ઉપર દુષ્કાળનું દુઃખ પડે તો લોકો જરૂરી મુસલમાન બની જાય ! પણ આ વિચારની સાથે જ તેના હૃદયમાં એ પ્રશ્ન પેદા થયો કે, દુષ્કાળ પડવો એ તો કુદરતના હાથની વાત છે, એ મારાથી કેવી રીતે બની શકે ?

મુસલમાન ધર્મ એમ કહેતો નથી કે, કોઈને આ પ્રમાણે બળાકારથી મુસલમાન બનાવવામાં આવે, કે કોઈના ઉપર ભુક્ષ્મ ગુજરવામાં આવે, પણ મનુષ્ય જ્યારે ધર્મઝડત્તથી ઘેરાઈ જાય છે ત્યારે તે ધર્મધર્મનો કે યોગ્યયોગ્યનો વિચાર સરખો પણ કરતો નથી. આ જ પ્રમાણે રાજાનું એ કર્તવ્ય હોય છે કે, જો દુષ્કાળ પડ્યો હોય તો તેવા સંકટના સમયે પ્રગતે સહાયતા આપવાનાં પ્રયત્નો કરે. પરંતુ ઔરંગઝેબ તો ધર્મઝડત્તને કારણે ઝેલોટો દુષ્કાળને બોલાવવાનો વિચાર કરી રહ્યો હતો.

મોરંગજીએ જણાવ્યું છે, એ દુઃખની પહે અને દેહને જાન ન કરે તે બેઠો બહો મુસલમાન બની જાય. પણ દુઃખની એ દુઃખનો ફેર દેવ તરફ જ પડે તો એટલે પાર એ જાણ કરાવવામાં જેવી નીતિ રાખેલી છે એક બેઠો વિચાર કરતાં તેને એવો વિચાર ઘેરવ્યો કે, હું બાપાના પુત્ર તો હું જન્મ બાપાના જન્મે મરણમાં દુઃખને કેમ પાતી ન શકું? આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેને કાઠરે બે બાપ બેટલા તેનિમે કાઠરોનાં મોઢી દીધા અને ત્યાં જાનવડું બન્યો કેવર પહેલો મોઢો દીધો ત્યારે બેટો પાનવને જાણવા પડે બેનરમાં આવતાં ત્યારે તેમને એમ કહેવામાં આવતું કે, મુસલમાન બનો તો પાનવને લખી દીધો છે, નહિ તો પાખા પરભેરાં થઈ જઈએ. આ પ્રમાણે અમના દુઃખની ગરબાઈ જઈ કેટલાક બેટો મુસલમાન બની ગયા, એ દહીજન બાદલાને મનુષ્યમાં આવી ત્યારે આ ઉપાય કીક અજમાવ્યો એમ કરી તે પ્રસન્ન થયા અને તેથી આ ઉપાય બીજા પ્રાંતમાં પણ અજમાવે એવું એમ પારી તેણે પંચગમાં આ ઉપાયને અજમાવી જોવાનો વિચાર કર્યો.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેને આ ઉપાય પંચગમાં અજમાવે તરફ ક્યોં આવી લોકો ત્રિદિ-ત્રિદિ પોદારવા લાગ્યા આવી કરી વિષતિમાં થું કરતું તે વિષે વિચાર કરવા બધા લોકો એકત્રિત થઈ તેમજહાદુરની પાસે ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે, “બાદલાને આપા પ્રાંતમાં આવો છુદામ ગુજરાત તરફ ક્યોં છે તો દબે થું કરતું.” ગુરુ તેમજહાદુરે કહ્યું કે, “તમે લોકો બાદલાને એવું કહેજો મોઢાવારો કે, અમારા ગુરુ તેમજહાદુરને મુસલમાન બની જશે તો અમે પણ મુસલમાન બની જઈશું અને એ તે મુસલમાન નહિ બને તો અમે પણ મુસલમાન નહિ બનીએ. એટલા માટે તમે ગુરુ તેમજહાદુરને પકડી પૂછી, છુદામ.” તેમજહાદુરનું આ કથન સાંભળી, લોકો કહેવા લાગ્યા કે, “બાદલાને આ પ્રમાણે કહેજો મોઢાવારો તો તમારી ઉપર આપત્તિ આવી પડશે અને તમે પણ સંકટમાં પડી જશો.” તેમજહાદુરે ઉત્તર આપ્યો કે, “આપત્તિ માથે પડે કે પ્રાણ પણ જાય તો પણ કંઈ વાંધા નથી; કારણ કે જ્યો સલા વિના ધર્મની રક્ષા થઈ શકતી નથી.”

લોકોએ બાદલાને આ પ્રમાણે કહેવાની રીતું બાદલાને ગુરુ તેમજહાદુરને બોલાવવા મોકલ્યો. તેમજહાદુર બાદલાને ત્યાં જ્યાં માટે તૈયાર થયા. તે વખતે તેમના સિખો કહેવા લાગ્યા કે, “તમે અમને અંતે છોડી જઈને ક્યાં જાઓ છો? ત્યાં બાદલાહ તમારો પ્રાણ કંઈ લેશે.” તેમજહાદુરે ઉત્તર આપ્યો કે, “એ વાત તો હું પણ જાણું છું, પરંતુ એ હું મારાં પ્રાણ આપું છું, તો તો બીજાની રક્ષા થાય છે; અને એ હું મારાં પ્રાણ બચાવું છું; તો બીજા લોકો સંકટમાં પડે છે. એટલા માટે મારે મારાં પ્રાણ આપવાં એ જ ઉચિત છે. મારા બલિદાનથી બીજાની રક્ષા થશે; એટલું જ નહિ પણ ધર્મરક્ષા માટે પ્રાણપ્રધન કરવાની લોકોમાં વીરતા પણ પ્રગટ થશે.”

આ પ્રમાણે પોતાનાં સિખોને સમજાવી ગુરુ તેમજહાદુર ઔરંગઝેબને મળવા ગયા. ઔરંગઝેબે તેને મુસલમાન બનવા માટે ઘણા સમજાવ્યા અને પછું પ્રયોજન પણ આપ્યું, પણ તેમજહાદુરે બાદલાને એ જ ઉત્તર આપ્યો કે, “તમને તમારો ધર્મ પ્યારો છે અને મને મારો ધર્મ પ્યારો છે. ધર્મપાલન વિષે કંઈ પ્રકારનું દબાવું હોતું ન જોઈએ. તમે તમારો ધર્મ પાળો અને હું મારો ધર્મ પાળું. તમને તમારો ધર્મ વિષે આદરું, અંત છે,

મધ્યમકાન્દ ૨૬-૧૬

જાને જી આજ આજ કહી તમ, દોનોં બંદે વાથ;
 પ્રભા ! વિષ કહના નહોં આણી, મેં જે કવિવજન. ॥ સુતી ૨૪ ॥
 પણ દયકા ધ્યાન વડે મુદા, ચણી મેરી અરદાસ;
 દર્શન આપકા હિર દો જલની, વળ લે બનજી આમ. ॥ સુતી ૨૫ ॥

મુગ્યાદુએ મુદમાં જતા વિષેની જે વાત જાણ્યામાં રહી હતી તે જાણી વાત મધ્યમકાન્દને કરી. વાત સાંભળી, મધ્યમકાન્દને કહ્યું કે, તમે મોટાભાઈને જાણે મુદમાં જતાને જરૂર માથે લીધો તે ઠીક જ કહ્યું છે. તમે રાષ્ટ્ર અને મોટાભાઈની સેવા કરવા માટે જઈ રહ્યા છો એટલા માટે હું આ કાર્યમાં વિશ્વ કામું કરી જ કેમ છું? અને જે વિશ્વ કામું કરું તો પછી હું કવિવજન અને વાગ્દેવના જેમ કહેવાઈ રાષ્ટ્ર અને મોટાભાઈની સેવા કરનાં મસ્તક આપનાં કાર્ય જે તમે નહિ કરો તો પછી કદી કામું? એટલા માટે આપ આ કાર્યને માટે અપસ પધારો.

આ પ્રમાણે કહી, મધ્યમકાન્દને મુગ્યાદુની મુદમાં જવાની સામગ્રી તૈયાર કરી આપી અને પછી વિદાય આપી વખતે તેણે મુગ્યાદુને કહ્યું કે, “હે! પ્રભા! તમારી પાસે ખીજ સામગ્રી રહે કે ન રહે પણ આપ ધર્મ કે ઈશ્વરને દબેલાં વાદ રાખો. ધર્મ કે ઈશ્વરને કોઈ દિવસ જૂલી જશે નહિ. મુદના સમયે સેના મળીવાર નિરપરાધીઓને પણ મારી નાંખે છે અને પ્રાનને પણ લૂંટી લે છે. જે તમે સેના ઉપર જરાજર ધ્યાન ન રાખો તો લોભા ઉપર અત્યાચાર થાય એ દેખીતું છે. એટલા માટે લોભા ઉપર કોઈ પ્રકારનો અત્યાચાર ન થાય તે વાતનું આપ ખાસ ધ્યાન રાખો. ખીજનું મુદના સમયે મરજીનો ભય ન રાખો અને તે વખતે પરમાત્માને, જૂલી જશે નહિ.”

જે પ્રમાણે મધ્યમકાન્દને મુગ્યાદુને કહ્યું તે પ્રમાણે હું પણ તમને એ જ કહું છું કે, પરમાત્મા અને ધર્મને તમે કાષ્ઠપણ સમયે જૂલી જશે નહિ. બસે મૃત્યુ ગમે તે સમયે આવે પણ પરમાત્માને સદા વાદ રાખો. સંસારમાં જે જન્મે છે તેને મરવું તો પડે જ છે એટલા માટે મરતી વખતે પરમાત્માને ન જૂલવામાં જ બાવિ જીવનનું કલ્યાણ રહેલું છે. ગીતામાં કહ્યું ॥ ૩:—

યે યં વાડયિ ક્ષમરન્ભાષં ત્યજ્યન્તે કલેષરં ।
 તે તમિવેતિ કૌતેય ! સદા તદ્ભાવમાયિતઃ ॥

અર્થાત્—હે! કૌતેય ! જે પ્રાણી જે બાવમાં સરીરનો ત્યાગ કરે છે તે પ્રાણી તે જ બાવમાં જન્મ લે છે. જે તમે તમારું બાવિ જીવન સુધારવા ચાહતા હો તો તમે અત્યારથી જ ચેતી જાઓ. જ્યારે આજ લાગે ત્યારે કેવો ખોટા જીવું એ ઠીક નથી એટલા માટે અત્યારથી એ વાતનો અભ્યાસ કરો કે, મરતી વખતે પરમાત્માનું નામ વાદ આવે. સૈનિકોને મુદમાં જવા પહેલાં ક્વાલત કરવી પડે છે અને તેથી જ તેઓ મુદના સમયે કામ કરી શકે છે. આ જ પ્રમાણે તમે પણ આત્માનું કલ્યાણ કરવા માટે અત્યારથી અભ્યાસ કરો. સંવત્સરીનો પવિત્ર દિવસ નજીક આવી રહ્યો છે. તે દિવસે બધાં પાપોથી રહિત થઈ નિષ્કાળ બની જાઓ તો એ પણ

આત્મકથાણુ સાધવાનો અભ્યાસ જ છે. મરણકાળને મુધારવા એ મોટા વિનય છે એટલા માટે મરણકાળને મુધારવા માટે અત્યારથી પરમાત્માની પ્રાર્થનાનો અભ્યાસ કરો.

સેના સાથ લે ચલે આડુંછ, નીતિ ધર્મ કે સાથ;

રાત્રુ આકર પડે ચરણમે, નહીં ન્યાયકી ધાત. ॥ સતી ૭૩૭ ॥

પરમાત્માને તથા ધર્મને સદા યાદ રાખવાનું કહી મયણુરેકાએ યુગબાદુને યુદ્ધમાં જવાની વિદાય આપી. યુગબાદુ પણ સેના વગેરેને સાથે લઈ બહાર નીકળ્યો. તેને સેનાનો સાથ તો હતો પણ તેને સાચો સાથ તો નીતિધર્મનો હતો.

અને એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થઈ શકે છે કે, શું યુદ્ધમાં પણ ધર્મનો સાથ રહે છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, પ્રત્યેક કાર્યમાં ધર્મનો સાથ રહી શકે છે. એટલા માટે પ્રત્યેક કાર્યમાં ધર્મનો સાથ રાખવો જોઈએ. વ્યાવહારિક કે ધાર્મિક કાર્યોમાં ધર્મનો સાથ તો રહે જ છે. વાસ્તવમાં ધર્મ તો વ્યાવહારિક કાર્યમાં જ રહી શકે છે. અહીં ધર્મસ્થાનમાં તો કેવલ ધર્મની જ શિક્ષા આપવામાં આવે છે. જો કે અહીં પણ ધર્મ કરવામાં આવે છે પણ અંતે આપવામાં આવેલી ધર્મશિક્ષાને તો કાર્યરૂપમાં વ્યવહારદ્વારા જ પરિણીત કરી શકાય છે.

યુગબાદુ પણ ધર્મને સાથે રાખી આગળ ચાલ્યો. તે એમ વિચારતો હતો કે, હું રાજાઓનું દમન કરવા ચાહતો નથી પણ તેમનામાં જે અન્યાય-અનીતિ વગેરે છે તેનું દમન કરી તેમને ન્યાયનીતિના માર્ગે ચલાવવા ચાહું છું. આ પ્રમાણે કાર્ય તો તેનું તે જ છે. પણ હિંદુઓમાં અંતર પડી જવાને કારણે પરલોક સંબંધી પરિણામમાં પણ અંતર પડી જાય છે.

જે લોકોએ ઉપદ્રવ મચાવ્યો હતો અને જેઓ મહિરથની આણુ માનતા ન હતા તેમણે તથા તેમની પ્રજાએ સાંભળ્યું કે, સુવરાજ યુગબાદુ સેના લઈને આવી રહ્યા છે અને તેમણે સેનાને એવી આજ્ઞા આપી છે કે, તમારે કોઈની પણ કાંઈ હાનિ કરવી નહિ અને કોઈની ઉપર અન્યાય કે અત્યાચાર ગુનરવો નહિ. આ પ્રમાણે સાંભળી વિદ્રોહીઓ વિચારવા લાગ્યા કે, સુવરાજ આવા નીતિનિપુણ અને ધર્મશીલ છે પણ આપણે આપણી મૂર્ખતાથી તેમની વિરુદ્ધ ચાલી રહ્યા છીએ અને વિદ્રોહ મચાવ્યા છીએ છીએ. જે થયું તે થયું. પણ હવે તો આપણે આ ખોટા માર્ગ છોડી દઈ સન્માર્ગે આવવું જ જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે વિદ્રોહીઓ સુવરાજની સામે આગ્યા. વિદ્રોહીઓને સુવરાજે કહ્યું કે, તમે પ્રજાના રક્ષક છો અને અમે તમારા રક્ષક છીએ પણ અમે તમારું રક્ષણ ત્યારે જ કરી શકીએ કે ત્યારે તમે આ પ્રજાની રક્ષા કરો.

વિદ્રોહી રાજાઓને આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપીને અને પ્રજાને સમજાવીને યુગબાદુએ વિદ્રોહી રાજા અને તેની પ્રજા વચ્ચે સ્નેહસંબંધ જોડી દીધો. આ પ્રમાણે યુગબાદુ ત્યાં ત્યાં ગયો ત્યાં ત્યાં તેણે બંધાતે યુદ્ધને બંધને પ્રેમથી છૂટી લઈ ઉપદ્રવીઓને પોતાના કાણમાં લઈ લીધા.

યુગબાદુએ તો કદરુ શત્રુઓને પણ પ્રેમદ્વારા છૂટી લીધા. વાસ્તવમાં જે પોતે વિનીત હોય છે તે બીજાને પણ વિનીત બનાવી દે છે અને જે અવિનીત હોય છે તે બીજાને પણ અવિનીત બનાવી દે છે. આ નિયમાનુસાર વિનીત યુગબાદુએ અવિનીત શત્રુઓને પણ વિનીત બનાવી દીધા પણ આ બાબત અવિનીત મહિરથ રાજા અવિનયને કારણે પોતે

પ્રાણ ધર્મ દ્વારા છે અને બીજાને પણ પ્રાણ કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે. પુનઃપ્રાણ
પુદમાં લાગ્યા નીકળતાં આદિ અગ્નિરૂપ મનમાં વિચરતા હતા. કે, હું કેટલે જુદામન અને
આવશ્યકતા હું કે એ જે પ્રમાણે કરવા પાડ્યું હતું તે જ પ્રમાણે થયું ત્યારે મારી પાતળા
ચાલે થઈ. પુનઃપ્રાણ પુદમાં મળે તે કિંદ થયું. મધ્યરેદાને પ્રાણ કરવાનાં જે આગળીકોર
દેવો ને દુઃ થયે. દેવે મધ્યરેદાને પોતાના કાજુમાં લેતો મુશ્કેલ નથી.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી અગ્નિરૂપે હતીને પોતાની પ્રાણે નેવાઈ અને હતું કે, તું જાણે
છે કે, મેં પુનઃપ્રાણને આ મારે પુદમાં મોકલ્યો છે? હતીએ જવાબ આપ્યો કે, હું એ
અનુમાન તો કરતી હતી કે, તમે પુનઃપ્રાણને પુદમાં મોકલ્યા છે તો તેમાં કોઈ રક્ષણ અવરણ
હોતું જોઈએ પણ તું રક્ષણ છે એ તો આપ જાણાવો ત્યારે જ ખજર પડી.

મનમાં મોકલે પરા રાજાને, ઇન્દ્રા પૂરું આસા;

હતી કે પ્રાણચાપ વધારે, એક દિવા પરકશ. ॥ સતી ૩૮ ॥

અગ્નિરૂપે પોતાનો નીચ મનોરથ પ્રકટ કરતાં હતીને હતું કે, તે પુનઃપ્રાણની પત્ની
મધ્યરેદાને જોઈ છે? હતીએ જવાબ આપ્યો કે, હા, તે તો આશ્ચર્યને પણ લાગે એવી
રૂપરૂંદરી છે. અગ્નિરૂપે હતું કે, એ જ રૂપરૂંદરીનું મારે કામ છે. તું મારું તે કામ તું પાર
પાડી શકીશ.

અગ્નિરૂપનું કથન સાંભળી, હતીએ હતું કે, મહારાજા! જે હું મારું તો આકાશમાંથી
તારાને પણ લાવી શકું તો પછી આ તો સાધારણ કામ છે. આ કામ કરવું એ તો મારા
માટે કાળા દાયની વાત છે. તમારી આજ્ઞાને જરૂર પૂર્ણ કરવામાં હું સક્ષમ માન ધર્યો.

આંધે દાયકા એક વચ્ચે, પૂરજુ કરજી આસા;

વચ્ચાભૂવજુ આર મોકાઈ, એ આઈ સતી પાસ. ॥ સતી ૩૯ ॥

હતીના આજ્ઞાનુકરણ ચાલે સાંભળી અગ્નિરૂપે તેને હતું કે, વાસ્તવમાં તું એવી જ છે.
તારા માટે કોઈ કાર્ય મુશ્કેલ નથી. દેવે કહે કે, આ કાર્યની સિદ્ધિ માટે તારે કઈક વસ્તુઓની
વસ્તુઓની આવશ્યકતા છે? હતીએ હતું કે, સ્ત્રીઓને ખાનપાન તથા વચ્ચાભૂવજો સાથે
જેવો પ્રેમ હોય છે તેવો પ્રેમ બીજા કોઈ વસ્તુ ઉપર હોતો નથી. એમાંય વળી સ્ત્રીઓને
વચ્ચાભૂવજો તો એટલા બધા પ્રિય હોય છે કે સ્ત્રીઓ વચ્ચાભૂવજોને માટે પોતાના પતિ-પુત્રને
પણ તજી દે છે. એટલા માટે આપ તે વસ્તુઓની વ્યવસ્થા કરાવી આપો અને પછી જુઓ
કે, મધ્યરેદાને હું કેવી રીતે આપની બતાવી આપું છું.

હતીનું કથન સાંભળી અગ્નિરૂપે હતું કે, આપણે ત્યાં એ વસ્તુઓની ક્યાં ખામી? ૧૧
આ પ્રમાણે કહી તેણે ખજનામાંથી સુંદર સુંદર વચ્ચાભૂવજો કાઢી આપ્યા અને સુંદર વસ્ત્રો
તથા પકવાન-મીઠાઈ વગેરે પણ મંગાવી આપ્યાં. વસ્ત્રો જોઈ હતીએ હતું કે, દેવે કોઈ સ્ત્રીની
ખામી નથી, આ સામગ્રીથી મધ્યરેદાને તો તું કોઈ દેવાંગનાને પણ વસ કરી શકાય.

હતી વચ્ચાભૂવજો તથા મીઠાઈ વગેરે સામગ્રી લઈને મધ્યરેદાની પાસે ગઈ.
અગ્નિરૂપ તો એમ વિચારતો હતો કે, મધ્યરેદા દેવે વચ્ચાભૂવજોમાં લલચાઈ જઈ વચ્ચા
આવી જશે. પરંતુ મધ્યરેદા તો પતિ અને પરમાત્માનું સ્મરણ કરતી પોતાના દિવસો
વ્યતીત કરી રહી હતી. સંસારનો તો એ નિષ્ઠ જ છે કે, પાપીજનો પાપકાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરે
છે અને ધાર્મિકજનો ધર્મકાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે.

પણિ ગયે પરદેસા ગમારે, જોડે કોઈકા માન;

સમજ આવશે સિવા સતીને, જોડે ન મનમેં જ્વાન. ॥ સતી ૭ કર ૧૧

હતી બ્રહ્મચર્યો વગેરે સામગ્રી ગઈ, મયજુરેહાને મહેલમાં જાતાં જતાં જોઈ હતું કે, આ તમારા જેડે તમને જેટ મોડલી છે. તમે આ મયજુરેહાને પરદેસાં-કાગળ-કાગળ અને એ રીતે મારો ધમ અને તમારા જેડેની પ્રત્યક્ષ સફ્ટ કરો. મયજુરેહા વિચારવા લાગી કે, આજ દિવસ મુઠ્ઠી જેડે આ પ્રકારની જેટ કોઈ દિવસ મોડલી નથી નો પડી જાશે કેમ મોડલી હશે ? અંતર્ય છે કે, પતિ પરદેસ ગયા છે, એટલા માટે જેડેને કદાચ મોંઘા વિચાર આપ્યો હોય કે, યુગબાદુ યુદ્ધમાં ગયો છે એટલે મયજુરેહાને કોઈ પ્રકારની ઉદાસીનતા ન આવે અને એ વિચારથી તેમણે આ જેટ મોડલી હોય ! જેડે મારા માટે પ્રસાદ મોડલ્યો છે એટલા માટે આ પ્રસાદનો સ્વીકાર કરી લેવો એ જ સાચું છે.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી, તેણે દૂતીને કહ્યું કે, જેડેને મારા પ્રજાપ કહેજો અને કહેજો કે, આપે મારા માટે જે પ્રસાદ મોડલ્યો છે અને કૃપા કરી છે તે માટે હું તમારો આભાર માનું છું અને આપે મોડલેલી સામગ્રીને પ્રસાદ માની સ્વીકાર કરું છું.

દૂતી ખુશ હો ગઈ રાય પે, મુઠ્ઠરા તુમરા કામ;

પુનઃ સન્નવટ સન્નકે આઈ, મયજુરેહા કે ધામ. ॥ સતી ૭ કર ૧૧

મયજુરેહાએ દૂતીએ આપેલી સામગ્રીનો શુભાશયે સ્વીકાર કર્યો. તે વખતે તેના હૃદયમાં એ કલ્પના પણ ન હતી કે, જેડેના મનમાં કોઈ પ્રકારનું પાપ છે ! મયજુરેહાને સામગ્રીનો સ્વીકાર કરતી જેઈ દૂતી ઘણી પ્રસન્ન થઈ અને મહિરચની પાસે આવી તે કહેવા લાગી કે, આપનું કાર્ય સફળ થયું છે. મયજુરેહાએ તે બેટસામગ્રીનો સ્વીકાર કરી લીધો છે. જો કે, દૂતીએ આ પ્રમાણે કહ્યું પણ મહિરચ બુદ્ધિમાન રાગ હતો એટલે તેણે પુછ્યું કે, મયજુરેહાએ ક્યા લાવે તે બેટસામગ્રીનો સ્વીકાર કર્યો છે ? શું તે મારા ઉદ્દેશ તેની સામે પ્રકટ કર્યો હતો ? દૂતીએ જવાબ આપ્યો કે, શું કયાંય આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ વાતો કહેવાય જરી ? તેણીએ તમારી મોડલેલી બેટસામગ્રીનો સ્વીકાર કરી લીધો એ ઉપરથી જ એ પ્રકટ થાય છે કે, તે આપને આહુ છે !

મહિરચે દૂતીને કહ્યું કે, આ પ્રમાણે સમજવું એ કીક નથી. તું હવે ફરીવાર થોડી ખીજ બેટસામગ્રી લઈને મયજુરેહાની પાસે જ તથા કોઈને કોઈ રૂપમાં મારો લાવ તેની સામે પ્રકટ કરી દે અને જ્યારે તે મારો લાવ જણ્યા બાદ બેટસામગ્રીનો સ્વીકાર કરે તથા મને આદર આપવાનો વિચાર પ્રકટ કરે ત્યારે તું મને કહેજો.

દૂતી પાછી આવી અને બેટસામગ્રી લઈને મયજુરેહાના મહેલમાં ગઈ અને બધી બેટસામગ્રીને પ્રદર્શિનીની માફક ગોઠવી દઈને કહ્યું કે, આ સામગ્રી આપના જેડે ફરીવાર મોડલી છે.

દૂતીનું કથન સાંભળી તથા સામગ્રીને જોઈ, મયજુરેહા વિચારવા લાગી કે, આ સામગ્રી મોડલવામાં તથા લાવવામાં કોઈ પ્રકારનો બેદ જણાય છે. આ પ્રમાણે વારંવાર જલ્દી બેટસામગ્રી મોડલવી એ રાજગોની પ્રયાની વિરુદ્ધ છે. આ સિવાય પહેલાં જે બેટસામગ્રી મોડલી છે તે પણ એટલી બધી છે કે તે હજી સમાપ્ત થઈ નથી. ત્યાં આ ખીજ સામગ્રી મોડલી તેનું શું કારણ ?

પણ નથી જે આપ કબજે, જુને ન કમને જોયઃ

નિરર્થક પણ કાર્ય મુજબ, નથી જ્યારે જોય. ॥ સતી ૧૨ ॥

મયજુરેલાએ કહ્યું છે, નું થોડાં દિવસ પહેલું જ એટલામને લાગી હતી ત્યાં ફરી આજે એટલામને કેમ લાગી ગઈ? મું નું બનતી નથી કે, મારા પતિ પહેલું મળ્યું છે એટલા માટે મને બોલવામથી ગમતી નથી? કહ્યુંએ જવાબ આપ્યો કે, આપના જોએ તમારી ઉપર પ્રેમ છે એટલા માટે તમારો અગર દરજા માટે આ સામગ્રી મોકલી છે! મયજુરેલાએ કહ્યું કે, જેને મારો આ અગર ફરી ગયા છે કે મને પિત્તાર બારી રહ્યા છે! જેના પતિ પહેલું મળ્યા હોય તે આ જ્યારે પોતાનું જીવન સમીપીથી માફક બનીત કરે ત્યારે જ તે પોતાના પર્મની ગણ કરી શકે છે, નહિ તો નહિ. મારા પતિ પહેલું મળ્યા છે એટલા માટે હું આ પ્રકારની બોલસામગ્રીનો ઉપયોગ કરતી નથી તે પછી નું આ સામગ્રી નિરર્થક લા માટે લાગી છે!

અહીં મારે વિધવાઓ વિશે થોડું કહેવાનું હતું પણ તે કહેવાનો અભ્યાર થયો નથી. થોડા કહે છે કે, પુત્રો જોએને માટે પુનર્વિવાહની દીવ્યદ્રવ્ય મળાવે છે. પણ તેઓ આ પ્રમાણે લા માટે કરે છે તેનું કારણ પણ વિચારે. જ્યારે કોઈ વિધવા પોતાના પર્મ ઉપર રિયર રહી શકતી નથી ત્યારે આ પ્રકારનાં અનર્થો ફરી નીકળે જ છે. જો વિધવાઓ પોતાનો પર્મ ખરાબર પાળે તો પુનર્વિવાહનો પ્રશ્ન જ કોણ ન થાય! જ્યારે વિધવાઓ પોતાના પર્મનું પાલન કરતી નથી અને તેમની દ્વારા અનાયાર થાય છે ત્યારે જ આ પ્રકારના પ્રશ્નો ઊભા થાય છે. જો વિધવાઓ પોતાનો પર્મ પોતે પાળે તો તેમનું જીવન પવિત્ર રહી શકે અને પુનર્વિવાહનો પ્રશ્ન પણ ઉપસ્થિત ન થાય!

હતીએ મયજુરેલાને જવાબ આપ્યો કે, જ્યારે તમને બોલસામગ્રી ગમતી ન હતી તો પહેલાં આપેલી સામગ્રીનો તમે સ્વીકાર લા માટે કર્યો! મયજુરેલાએ કહ્યું કે, તે સામગ્રીનો સ્વીકાર મેં એ વિચારથી કર્યો હતો કે, જો હું તેનો સ્વીકાર નહિ કરું તો જેને માનું લાગશે, બાકી બોલની છાત્રાએ મેં એ સામગ્રીનો સ્વીકાર કર્યો ન હતો.

ખાત જોસા જામ જોલી હતી, સતીમે આપા જોસા;

જેક સ્વરૂપકો પાર ખડ્ગ છે, હાયા નેમમે રાય. ॥ સતી ૧૩ ॥

હતીએ વિચાર્યું કે, મયજુરેલાને સ્પષ્ટ કહેવાનો આ સમય ઉપલબ્ધ છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી હતી કહેવા લાગી કે, આપનું એ સદ્ભાવ્ય છે કે, તમારા જેવું તમને આ છે ॥! જ્યારે તમે મહિરથને આદર આપવા લાગશો ત્યારે તમારું જાત્ય એકદમ ચમકી જશે. વળી, તમે જે યુગબાધને માટે એમ કહો છો કે, તેઓ પહેલું મળ્યા છે એટલે મને બોલો રુચતાં નથી, પણ તે યુગબાધ મહિરથની આગળ તુરંત છે. જો મહિરથ આવે તો યુગબાધને એક ક્ષણમાં રાત્રી બદલ દાદી શકે છે અને તમારી બધી બોલસામગ્રી પણ ખૂટવી શકે છે. જ્યારે મહિરથની મુલાકાતે ત્યાંસુધી જ તમે બોલોનો ઉપયોગ કરી શકો છો, નહિ તો એક ક્ષણવારમાં તે તમને આપતિમાં નાંખી શકે છે. પરંતુ હવે તો મહારાજા પોતે આવે ॥ અને એવા આવે છે કે તેઓ તમારી આજ્ઞામાં રહેવા તથા તમને પટરાણી બનાવવા પણ તૈયાર છે. તમારું આ જેવું સદ્ભાવ્ય છે કે તમને જાણે શુભ અવસર મળી રહ્યો છે! મહારાજાએ તમારો પ્રેમ સંપાદન કરવા માટે જ આ બધી બેટસામગ્રી મોકલાવી છે.

રે! નિર્જનન! ફર મત આના, જે ખારે પોં પ્રાણ:

દૂતી હરકે ગઈ રાગ પે, ઝાંઝા ઝાંઝા જ્વાન. ૧૩ સતીક ૧૪ મ

દૂતીની વાન સાંભળી મયજુરેલા બધી મગામગર સમજાઈ જઈ આ મગામગરને તેની કાઠી નાંખવા માટે સર્વ પ્રયત્ન આ મગામગરને પાછરતાર દૂતીને જ્યાં જતાથી દર જગતી મળે તે કે જેથી તે ફરી અને આવવાની વિમન ન કરે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી મયજુરેલાએ હમી પાસે તથવાર મંગાવી. દૂતીએ પૂછ્યું કે, તથવાર શા માટે મંગાવે છે? મયજુરેલાએ કહ્યું કે, મેં તથવાર શા માટે મંગાવી છે તે હમણાં જ જતાવું છું. તું પોતાં નાટું ખાઈ સંભારી લે. આ પ્રમાણે કહેતી મયજુરેલાએ જ્વાનમાંથી તથવાર કાઢી અને દૂતીને તથવાર જનલીને કહેવા લાગી કે, તું મને જાણતી નથી કે, હું કોણ છું. હું આ તથવાર દ્વારા તારો શિરોચ્છેદ કરી નાંખીશ. જે તને તારાં પ્રાણ ખારાં હોય તો અડધી જાડી તારી જા અને ફરી કોઈ દિવસ પાછી આવતી નહિ. તું મારા પવિત્ર જેઠને આ પ્રમાણે દૂષિત બનાવવા આજે છે! હું ક્ષત્રિયાણી છું. હું આ પ્રકારની વાત કદાપિ સહી શકું નહિ.

મયજુરેલાનું ભયંકર સ્વરૂપ જોઈ તે તો ત્યાંથી જીવ કાઢીને ભાગી અને મહિરથની પાસે આવી. મહિરથ તેની પ્રતીક્ષા જ કરી રહ્યો હતો. દૂતીને ગમરાએથી આવતી જોઈ મહિરથે તેને પૂછ્યું કે, શું થયું? દૂતીએ જવાબ આપ્યો કે, તે વિશે વાત જ પૂછો નહિ. હું જીવતી આવી એટલું સારું સમજો. મયજુરેલા મારો શિરોચ્છેદ જ કરી નાંખત. હું જીવ કાઢીને નાસી આવી છું. તે તો સાક્ષાત્ રાક્ષસી છે એટલા માટે હું તો તમને એ જ કહું છું કે, તેનું જ્વાન છોડી દો, તમને કોઈ પ્રકારની ખામી પણ નથી. તમે જે ચાહો તો બીજી નવી રાણી પણ પરણી લાવી શકો છો પણ તે મયજુરેલા તમારા હાથમાં આવી શકે એમ નથી.

દૂતીએ મહિરથને આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપ્યો. પણ તેની અસર મહિરથ ઉપર કંઈ ન પડી. જોલોરો તે વધારે હિતેન્નિત થઈ કહેવા લાગ્યો કે, હું ક્ષત્રિય છું. વાસ્તવિક વાત શું છે તે તું જાણતી નથી પણ હું જાણું છું. કીડ તું જા અને તારું કામ કર. હું મારું કામ ફોડી-લઈશ.

દૂતીને રવાના કરી મહિરથ વિચારવા લાગ્યો કે, મયજુરેલા સુંદરી હોવાને સાથે જ વીરાંગના પણ છે. અને તેથી જ તેણીએ દૂતીને આ પ્રમાણે કહ્યું છે. તેણીએ મારી બેટસામગ્રીનો સ્વીકાર કર્યો હતો એ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, તે મને ચાહે છે પણ તે વચમાં દૂતીની આ પ્રકારની દલાલી મક્કંદ કરતી જણાતી નથી અને તેથી જ તેણીએ દૂતીને તથવારનો ભય બતાવી નસાડી મૂકી છે. જે હું કાર્ય સુધારવા ચાહું તો મારે પોતાએ જ તેની પાસે જવું જોઈએ.

મહિરથે, મયજુરેલાના કાર્યનો એવો અર્થ કર્યો કે, તે મને ચાહે તો છે પણ વચમાં કોઈ દલાલને રાખવા ચાહતી નથી. વાસ્તવમાં કામવિકારથી પીડાતી વ્યક્તિને પોતાની જ વાત સૂઝે છે, બીજાની વાત સૂઝતી જ નથી અને તે પ્રત્યેક વાતનો પોતાને અનુકૂળ જ અર્થ કરે છે. મહિરથે પણ મયજુરેલાના કાર્યનો પોતાને અનુકૂળ અર્થ કરી મયજુરેલાને ત્યાં જવાનો નિશ્ચય કર્યો. હવે આગળ શું થાય છે તે વિશે હવે પછી વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત ૧૯૯૩ શ્રાવણ વદ ૫ ગુરુવાર

પ્રાર્થના

શ્રી હરથ નૃપતિ પિતા, નન્દા થારી માય;
શમ શમ પ્રભુ મો ભણી, શીતલ નામ ગુણય.

જય જય લિન ત્રિભુવન ધણી.

—વિનયચંદ્ર કુંભર ચાવીરી

શ્રી શીતલનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં ભક્ત પરમાત્મા પ્રત્યે કહે છે કે, હો ત્રિભુવનસ્વામી ! તારો જય-જયકાર થાઓ, કારણ કે તું કરુણાનિધિ છે. જો કે, તારાં ગુણો અનંત છે તેમ છતાં તારા કોઈ એક ગુણને મુખ્ય રાખી, શેષ ગુણોને તે એક જ ગુણમાં સમાવેશ કરી દેઈ છું. આમ કરું એ કોઈ અનુચિત નથી. જેમકે, હીરાને કાન્તિમાન કહેવામાં આવે છે અને કાન્તિને હીરાનો ગુણ બતાવવામાં આવે છે પણ તેમાં કાન્તિગુણની સાથે બીજાં ગુણો પણ છે; છતાં તે ગુણોનો આ એક ગુણમાં જ સમાવેશ કરી દેવામાં આવે છે. હીરામાં ત્યાં કાન્તિનો ગુણ છે ત્યાં સાથે સાથે તેનામાં દોરતાનો પણ એવો ગુણ છે કે, હીરાની એક કણી પણ લાકડીમાં ચોડી મોટાં કાચ ઉપર ફેરવવામાં આવે તો તે મોટાં કાચ પણ કપાઈ જાય છે. હીરામાં દોરતાનો આવો ગુણ હોવા છતાં તેને કાન્તિમાન પણ કહેવામાં આવે છે અને તેના એક કાન્તિગુણનું વર્ણન કરવામાં બીજાં ગુણોનું પણ વર્ણન થઈ જાય છે કારણકે, કોઈ પણ વસ્તુનાં બધાં ગુણોનું વર્ણન એક સાથે થઈ શકતું નથી એટલા માટે કોઈ એક ગુણના વર્ણનદ્વારા બીજાં ગુણોનો પણ તેમાં સમાવેશ કરી દેવામાં આવે છે.

વૈદાનિકાનું કથન છે કે, ત્યારે હીરાની એક કણીમાં કે અડધ પરમાણુમાં આટલી બધી શક્તિ હોય છે તો મોટા હીરામાં કે અધિક પરમાણુમાં કેટલી બધી શક્તિ હશે ! આ પ્રમાણે હીરામાં બીજાં અનેક ગુણો હોવા છતાં હીરાની કાન્તિનું જ વર્ણન પ્રાયઃ કરવામાં આવે છે. તે જ પ્રમાણે પરમાત્મામાં અનંત ગુણો રહેલાં છે અને કેટલાંક ગુણો આત્મા દ્વારા જાણી શકાય છે, અને તે ગુણોનું વર્ણન કરવામાં આવે તો પાર પણ પામી ન શકાય, છતાં તેમના કોઈ એક ગુણને મુખ્ય રાખી તેની પ્રશંસા કરવામાં આવે છે અને શેષ ગુણોનો તે એક જ ગુણમાં સમાવેશ કરી દેવામાં આવે છે. એટલા જ માટે આ પ્રાર્થનામાં પરમાત્મા વિશે જેમ કહેવામાં આવ્યું છે કે 'હો ! કરુણાનિધાન ! તારો જયજયકાર થાએ.'

પરમાત્મા જ સાચા કરુણાનિધાન છે. કારણકે પરમાત્માએ પોતાના માટે જે કોઈ કરવાનું હતું તે બધું કરી લીધું હોવા છતાં જગતના કષ્ટપાણુ માટે તેઓ નિદાર કરતા હતા અને મનોપરેષ પણ આપતા હતા તેમ જ જગતજીએ આત્મ કષ્ટના કરવામાં જગતનું બની ન જાય તે માટે પ્રયત્ન પણ કરતા હતા. આ પ્રમાણે જગતજીએ કરુણ માટે પ્રયત્ન કરવાનું એક માત્ર કારણ તેમની કરુણ જ હતું. કરુણા જગતના દોરતો કારણે જેમ શું સ્વાભાવિક જ છે. કરુણા આપના કેરી દોષ છે અને તે કરુણા કેવું કેવું કર્તૃ કરતાં માટે કેવું કેવું કષ્ટો સહેવાને વિચાર કરી કે જે અને નાટ નાટની કરુણા જુઓ મન, જેટલા

બાળકનું પાલન કરુણાપૂર્વક જ કરે છે. આ કરુણા હોવાને કારણે જો બાળક જરાપણ રોવ માંડે છે તો માતા બધું કામ છોડી દઈ તત્ક્ષણ બાળક પાસે જાય છે અને તેને શાન્ત કરે છે. માતાની આ કરુણા ઉપરથી વિચારવાનું અત્રે એ છે કે, જ્યારે અપૂર્ણ કરુણા પાળવાની હોય છે તો પૂર્ણ કરુણા કેવી હશે ? ભગવાનમાં પૂર્ણ કરુણા જ હોય છે એ જ કારણે ભગવાન જગતના જીવોનું કલ્યાણ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને તેથી આ પ્રાર્થનામાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, “ હે ! કરુણાનિધાન ! તારો જ્યજ્યકાર થાઓ. ”

આવા કરુણાનિધાન પરમાત્માનો આપણી ઉપર અનંત ઉપકાર છે. એ અનંત ઉપકારને બદલે આપણે કોઈ પણ રીતે વાળી શકીએ એમ નથી. એટલે આપણાથી વધારે કંઈ થઈ ન શકે તો આપણે પરમાત્માની લક્ષિત તો કરવી જોઈએ. અર્થાત્ ઈશ્વરના પ્રધાન દ્વારા પરમાત્માનું સ્મરણ તો કરવું જ જોઈએ.

શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રમાં પ્રણિધાનનાં અનેક ભેદ બતાવવામાં આવ્યા છે. તેમાં એક ભેદ દુષ્પ્રણિધાન છે અને બીજો સુપ્રણિધાન છે. પ્રણિધાનનો અર્થ ભાવિ લાભને માટે એકાગ્રતાથી મનને કોઈ કામમાં સ્થાપિત કરવું કે પરોવવું એવો થાય છે. જો સારાં કામમાં મનને એકાગ્રતાપૂર્વક સ્થાપિત કરવામાં આવે તો તે સુપ્રણિધાન છે અને ખરાબ કામમાં મનને એકાગ્રતાપૂર્વક પરોવવામાં આવે તો તે દુષ્પ્રણિધાન છે. લોકો પ્રણિધાન તો કરે જ છે પણ વિશેષતઃ દુષ્પ્રણિધાન કરે છે. આ ક્રમને બદલાવી, મન, વચન અને કાયાને સુપ્રણિધાનમાં પરોવો અને એક કવિના કથનાનુસાર એવો નિશ્ચય કરો કે, “ હે ! પ્રભો ! મારું મન સુપ્રણિધાનમાં એવું પરોવાઈ જાય કે, મારી જીભદ્વારા હું તારાં જ ગુણગાન કરું ! બીજી કોઈ વાત મારી જીભદ્વારા નીકળે જ નહિ; અર્થાત્ મારાં મન, વચન અને કાયા સુપ્રણિધાનમાં એવાં પરોવાઈ જાય કે, તારું જ હમેશાં સ્મરણ કર્યાં કરું !! ” તમે પણ આ પ્રમાણે મન, વચન અને કાયાને સુપ્રણિધાનમાં પરોવો અને પરમાત્માને હમેશાં ધ્યાનમાં રાખો તો તમે પણ આત્માનું કલ્યાણ કરી શકશો.

અત્રે એ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે, જે ઈશ્વરનું પ્રણિધાન કરવા માટે કહેવામાં આવે છે તે ઈશ્વર કેવા છે અર્થાત્ તે ઈશ્વરનું સ્વરૂપ શું છે ? જોકે ઈશ્વરના સ્વરૂપ વિષે અનેક મતભેદો છે પરંતુ ઈશ્વર કોને કહેવા એને માટે યોગસૂત્રમાં જે ઈશ્વરસ્વરૂપ બતાવવામાં આવ્યું છે તે બધાં દાર્શનિકોને માન્ય થઈ શકે એવું છે, તે એ છે કે :—

ક્લેશકર્મવિપાકાશયૈરપરામુષ્ટઃ પુરુષવિશેષ ईश्वरः ।

અર્થાત્—જે ક્લેશ, કર્મ, વિપાક અને આરાય આદિથી રહિત છે તે જ ઈશ્વર છે. ઈશ્વરમાં અજ્ઞાન-અવિદ્યાદી ક્લેશ હોતો નથી તેમ તેમનામાં શુભાશુભ કે પાપપુણ્યદી કર્મો પણ હોતાં નથી. જે ક્રિયાદ્વારા શુભાશુભનો બંધ થાય છે તે ક્રિયાનું નામ કર્મ છે. સરી કે ખરાબ ક્રિયા કરવાથી જ શુભ કે અશુભ કર્મ બંધાય છે. જેમકે અન્નપુષ્ય કહેવામાં આવે છે પણ તે પુષ્ય, ક્રિયા કર્યા વિના થતું નથી. જો ક્રિયા કર્યા વિના જ પુષ્ય ચર્ચા કરે તો તો અન્નની કોકીએને કોકીએ બરેલી હોય છે એટલે પુષ્ય-પુષ્ય થઈ પડે. પુષ્ય તો ત્યારે જ ચર્ચા છે કે જ્યારે તેની ક્રિયા કરવામાં આવે છે. આ જ પ્રમાણે પાપ પણ ક્રિયા કરવાથી જ ચર્ચા છે. આ પ્રમાણે શુભાશુભ ક્રિયાદ્વારા જ બંધ થાય છે તેનું નામ કર્મ છે. ક્રિયા તો ચર્ચા જાય છે પણ તેનાં સંસ્કાર આત્મામાં રહી જાય છે, તે

કારનું નામ જ બંધ છે કર્મ છે. ત્યારે કર્મ હોય છે ત્યારે કર્મનો વિપાક પણ હોય જ અર્થાત્ કર્મનું જગ પચ મળે છે. આ કર્મફળને જ વિપાક કહેવામાં આવે છે. કદાચ કર્મ અને વિપાકનો તો છૂટી પળ જવાય પણ આત્મામાં જે સંસ્કાર હોય છે તે સંસ્કારથી જ જન્મ જન્મ જ મુરોચ છે. આત્માની સાથે જે કર્મનું સરીર વળગેલું છે તે કર્મનું સરીરો મોટા થયા પહેલાં છૂટી શકાતું નથી. કર્મનું સરીર સંસ્કારોનો જ ખગલો છે. આ પ્રમાણે જે બળિ કસેય, કર્મ, વિપાક તથા આશય-સંસ્કારથી રહિત થઈ જાય છે તે જ ઉશ્વર છે.

અત્રે એક બીજો પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે, ઉશ્વરદ્વારા આપણને શી સદાચતા મળે છે, જોયી તેમનું પ્રતિષ્ઠાન કરવું જોઈએ ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, એક દૃષ્ટિએ જોવામાં આવે તો ઉશ્વર કાંઈ સદાચતા આપતા નથી અને બીજી દૃષ્ટિએ જોવામાં આવે તો તે પછી જ સદાચતા આપે છે. જે પ્રમાણે મૃગાશ્વર શીખવા માટે ક અશ્વરને સામે રાખવામાં આવે છે અને તે ક અશ્વરને જોઈ, બીજો ક બનાવવામાં આવે છે. જો કે, આ બીજો ક બનાવવામાં પહેલાં ક અશ્વરે કાંઈ કંઈ નથી પણ તે પહેલો ક જોવાથી તમારામાં જે સંસ્કારો આવ્યાં તે સંસ્કારોને લીધે જ તમે બીજો ક બનાવી શક્યા છો ! આ પ્રમાણે બીજો ક અશ્વર સદાચક થયો છે. જે પ્રમાણે બીજો ક અશ્વર બનાવવામાં પહેલો ક અશ્વર સદાચક છે અને તે જ ક અશ્વરની સદાચતાથી જ બીજો ક અશ્વર બનાવવામાં આવ્યો છે તે જ પ્રકારની સદાચતા પણ ઉશ્વર દ્વારા મળે છે. ઉશ્વરમાં જે શુભો બતાવવામાં આવ્યાં છે તે શુભો આપણમાં ત્યારે જ આવી શકે કે જ્યારે આપણા હૃદયમાં ઉશ્વરનું પ્રતિષ્ઠાન કરવામાં આવે અને ઉશ્વરના શુભોનાં સંસ્કારોને આપણામાં અપનાવવામાં આવે. આ પ્રમાણે ઉશ્વર, ઉશ્વરત્વને પ્રાપ્ત કરવા માટે આદર્શરૂપ છે અને એ રીતે તે ઉશ્વરત્વ પ્રાપ્ત કરવામાં સદાચક પણ છે. અત્રે કારણમાં જ કાર્યનો ઉપચાર કરી ઉશ્વરને કર્તા પણ કહેવામાં આવે છે. એક રીતે તો ઉશ્વર કાંઈ કરતા નથી પણ બીજી દૃષ્ટિએ તે કર્તા પણ છે. જેમકે ઉશ્વરને માટે એમ કહેવામાં આવે છે કે:—

સમાદિયરમુક્તમં વિન્તુ

ચન્દેસુ નિમ્મલયરા, આર્દ્ધ્વેસુ અદિયં પયાસયરા ।

સાગરપરગમીરા, સિદ્ધા સિદ્ધિ મમ વિસન્તુ ॥

અર્થાત્—હે ! ચન્દ્રોથી પણ વધારે નિર્મળ, આદિત્યોથી પણ વધારે પ્રકાશ આપનાર તથા સાગરોથી પણ વધારે ગંભીર જોવા હે ! સિદ્ધ ભગવાન ! અમને ઉત્તમ સમાધિ આપો અને સિદ્ધિનો માર્ગ બતાવો.

આ પ્રમાણે જે પરમાત્મા આપણને પરમાત્મા બનવાનો માર્ગ બતાવે છે તે પરમાત્માની, આપણાથી બીજું કાંઈ થઈ ન શકે તો, ભક્તિ તો કરવી જોઈએ. હવે કાંઈ એમ કહે કે ઉશ્વર અર્થાત્ તીર્થંકર ભગવાન ૨૪ થયા છે અને તેઓ મોક્ષમાં ખીરાને છે તો પછી અમે તેમની ભક્તિ કેવી રીતે કરી શકીએ ? તો આ કથનનો ઉત્તર એ છે કે, રાજા તો એક જ હોય ॥ પણ તેના કાર્યકર્તાઓ અનેક હોય છે. રાજા બંધી જગ્યાએ સેવા લેવા માટે પહોંચી શકતો નથી પણ તેના લેવાની સેવા કરવી એ રાજાની સેવા કરવા બરાબર છે. આ જ પ્રમાણે તીર્થંકરોની ચેરદાજનીમાં તીર્થંકરોના ભક્તોની સેવા કરવી અર્થાત્ ઉશ્વરના ભક્તોની

સેવાભક્તિ કરવી એ ઈશ્વરની સેવાભક્તિ કરવા બરાબર છે. આ દૃષ્ટિએ જ એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, ગુરુ અને સદ્ધર્મીની સેવા કરવી જોઈએ. જે ઈશ્વરને પોતાનો સ્વામી માનતો નથી અને તેમની આજ્ઞાનુસાર વર્તતો નથી તે ગુરુ પણ થઈ શકતો નથી તેમ સદ્ધર્મી પણ થઈ શકતો નથી; પણ જે પોતાને ઈશ્વરનો સેવક સમજે છે તે જ ગુરુ કે સદ્ધર્મી બની શકે છે. આવા પરમાત્માભક્ત ગુરુ કે સદ્ધર્મીની સેવા કરવી એ ઈશ્વરની જ સેવા કરવા બરાબર છે.

જે પ્રમાણે રાજ્યએ જેને હકિમ બનાવ્યો નથી છતાં જે પોતાને હકિમ કહેવાય છે તેવા પુરુષનું તેનું સન્માન કરવું કે તેની આજ્ઞા માનવી તે રાજ્યનું અપમાન કે રાજ્યની અવજ્ઞા કરવા બરાબર છે, તે જ પ્રમાણે જે ઈશ્વરની આજ્ઞા માનતો નથી તેને ગુરુ કે સદ્ધર્મી માનીને તેની તે પ્રમાણે સેવા કરવી એ પણ ઈશ્વરની અવજ્ઞા કરવા બરાબર છે. રાજ્યમાં આ જ વાતને દૃષ્ટિમાં રાખીને એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, પાસત્યા અર્થાત્ કુશીલોની સેવા-ભક્તિ કરવાથી કે તેમને માનવાથી ધર્મની અવજ્ઞા કરવાનો દોષ લાગે છે. નિયુક્તિમાં કહ્યું છે કે—

પાસત્યં વન્દમાણસ્ત નૈવ કિત્તી ન નિજ્જરા હોઈ ।

હોઈ કાયકિલેસો અન્નાણં કમ્મં ચ વંઘઈ ॥

અર્થાત્—પાસત્યા-કુશીલોને વંદન નમસ્કાર કરવાથી અર્થાત્ જે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રને સ્પર્શતો નથી તેને વંદન નમસ્કાર કરવાથી શોભા વધતી નથી. તેમ નિર્જરા પણ થતી નથી, લીધેલ કાયાકલેશ થાય છે અને અજ્ઞાનકર્મ-મિથ્યાત્વ બંધાય છે. આ પ્રમાણે કુશીલોને વંદન નમસ્કાર કરનાર ઈશ્વરની આજ્ઞાનો લોપ કરે છે અને કુશીલોનું સેવન કરે છે.

આ ઉપરથી કોઈ એમ કહી શકે કે, કુશીલોને વંદન નમસ્કાર ન કરવાથી વાત્સલ્યતા ગુણનો નાશ થાય છે ! આ પ્રમાણે કહેનાર હજી વાત્સલ્યતા ગુણનો અર્થ સમજી જ શક્યો નથી એમ સમજવું જોઈએ. માનો કે, એક માણસ લીલોતરી ખાતો નથી અને બીજો માણસ થાળીમાં લીલોતરીનું શાક લઈ ખાવા ખેડો છે. હવે બીજો માણસ પેલા લીલોતરીનો લાગ કરનાર માણસને કહે કે, ‘ચાલો ! મારી સાથે બોજન કરો.’ આ સાંભળી પેલા માણસે ઉત્તર આપ્યો કે, મેં લીલોતરીનો ત્યાગ કર્યો છે એટલે હું તમારી સાથે બોજન કરવા કેવી રીતે ખેસી શકું ? કારણ કે તમારી થાળીમાં તો લીલોતરીનું શાક પડેલું છે ! જે તમે મને તમારી સાથે બોજન કરાવવા ચાહતા હો તો થાળીમાંથી લીલોતરીનું શાક કાઢી નાંખો. આ સાંભળી બીજા માણસે જવાબ આપ્યો કે, એમ તો બની શકે નહિ. થાળીમાંથી લીલોતરીનું શાક બહાર કાઢી શકું નહિ અને તમને મારી સાથે જમાડવા વગર પણ રહું નહિ. તમારે મારી સાથે જમવું જ પડશે. જે તમે મારી સાથે નહિ જમો તો તમે મારી અવજ્ઞા કરો છો અને મારી સાથે વત્સલતાપૂર્વક વર્તતા નથી એમ કહેવાશે.

આ ઉદાહરણ ઉપરથી તમે એ વિચારો કે, તે લીલોતરીનો ત્યાગ કરનાર માણસ બીજા માણસને જે કંઈ કહે છે તે બીજાની અવજ્ઞા કરવા માટે કહે છે કે પોતાની પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવા માટે કહે છે ? બીજા માણસને માનું લાગશે એ ભયથી શું તે માણસે, પોતાની પ્રતિજ્ઞાથી ઘટ થઈ જવું જોઈએ ? નહિ. આ જ પ્રમાણે જે ઈશ્વરની આજ્ઞા માનતો નથી તેને માન આપવું એ વત્સલતા નહિ પણ ઈશ્વરની અવજ્ઞા છે. એટલા માટે ઈશ્વરની આજ્ઞાનું જે પાલન કરતો હોય તે ઈશ્વરભક્ત ગુરુ અને સદ્ધર્મીની સેવાભક્તિ કરવી

તે ઈશ્વરની સેવા-ભક્તિ કરવા બરાબર છે. ગુરુ અને સદ્ગુરોની સેવા-સુકૃષ્ણ કરવાથી શો લાભ થાય છે એ વાત હવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવું છું:—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—ચોથો બોલ

ગુરુ અને સદ્ગુરોની સેવાભક્તિ કરવાથી આત્માને વિનયગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે અને તે દ્વારા આસાતના દોષનો નાશ થાય છે. આ પ્રમાણે વિનયગુણદ્વારા આસાતના દોષને દૂર કરી ભૂયારે આત્મા અનાસાતના ગુણને પ્રગટાવે છે, ત્યારે આત્મા નરક અને તિર્યચની દુર્ગતિઓમાંથી બચી જઈ, દેવ અને મનુષ્ય સંબંધી સુગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. મનુષ્ય અને દેવમાં પણ દુર્ગતિ અને સુગતિ એ બે પ્રકારની ગતિઓ હોય છે. જે કાઈ, પુણ્યનો ક્ષય થવાથી પાછો નીચે પડે છે તે દુર્ગતિમાં છે અને જે કાઈ, આત્માનું વધારે કૃત્યાણુ કરે છે તે સુગતિમાં છે. અર્થાત્ દેવગતિ કે મનુષ્યગતિ પામીને જે કાઈ આત્મકૃત્યાણુ સાધવાનો પ્રયત્ન કરે છે તે સુગતિમાં છે અને જે આત્માનું અકૃત્યાણુ કરે તે દુર્ગતિમાં છે એમ સમજવું જોઈએ. જો કે, દેવ કે મનુષ્ય બન્ને પામીને પણ દુઃખી રહેવું એ દુર્ગતિ છે અને સુખી થવું એ સુગતિ છે પણ અનાસાતનાદ્વારા પૌરુષલિંગ સુખ મળે એવી કૃપાથી કદાપિ કરવી ન જોઈએ. મનુષ્ય કે દેવ થઈને સુખી થવું એ તો પુણ્યથી પણ થઈ શકે છે એટલા માટે શાસ્ત્રકારો એથી વળી આગળ વધીને કહે છે કે, પુણ્યથી તો મનુષ્ય કે દેવ બન્નેમાં સુખ મળી શકે પણ અનાસાતનાનો ગુણ પ્રગટવાથી તો આત્માને સિદ્ધિપૂર્ણ સુગતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

અત્રે મનુષ્યગતિ અને દેવગતિને સુગતિ કહેવામાં આવી છે. આમ કહેવામાં भारी સમજા પ્રમાણે અત્રે કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરવામાં આવ્યો છે. મનુષ્યગતિ કે દેવગતિ-દ્વારા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે અને તે મોક્ષના પ્રયત્નની અગ્રેશાએ મનુષ્યગતિ કે દેવગતિને સુગતિ કહેવામાં આવી હોય. કારણ કે, મનુષ્ય કે દેવનો બન્ને પામીને પણ ધણી દેવો કે મનુષ્યો અકૃત્યાણુનું કામ કરી એસે છે અને તે કારણે તેઓ પુણ્યનો ક્ષય થતાં પતિત થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે પતિત થતા દેવો કે મનુષ્યોને માટે દેવગતિ કે મનુષ્યગતિ પણ સુગતિ નથી.

જે પરમાત્માનો આશયક હોય છે તેને માટે બચવાને કશું છે કે, તે જાણ્ય તો તે જ બન્નેમાં મોક્ષે જાય છે અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૫ બવે મોક્ષમાં જાય છે; પણ તે નીચે પડે તો નથી. જે પ્રમાણે મહેલનું એક એક પગથીયું ચડી મહેલમાં પહોંચી શકાય છે અને મોર્ચ પવનોથી પૃથ્વી બહારથીએ પણ મહેલનાં પહોંચવાનો માર્ગ કપાય છે, તે જ પ્રમાણે સિદ્ધિ સુગતિને પ્રાપ્ત કરવા માટે આનંદ પધન જવું એ પણ સુગતિના માર્ગે જાય જવું જવું છે.

આત્મા, પ્રચલત વિનયદ્વારા જ સિદ્ધિગતિને સાધી શકે છે અને પ્રવૃત્ત વિનયદ્વારા જ સકામ કાર્ય સિદ્ધ થઈ શકે છે. વિનયમાં પણ મુક્તિની સિદ્ધિને માટે તો પ્રવૃત્ત વિનય જ આવશ્યકતા રહે છે. જે કાઈ પ્રચલત વિનયથી કે લાલસાથી કોઈને કે બેદરકારીથી કરવા માટે નામના મારણ કરે છે તેની નમત પ્રવૃત્ત વિનયથી કદી સકામ-સિદ્ધિ પ્રવૃત્ત વિનય તો ન છે કે, જેમાં કાઈ પણ મહેલનો વરુષનું લેવા કે એક બેઠેને કે જે

હિંદેશ જ ન હોય! આ પ્રાચીન વિશેષ વિદ્યાના કુળે જ પ્રસન્ન ન બને હરમન વિન્યાદિ શુભે જ મોહનાં તાવડ છે. જેવામાં પ્રસન્ન વિગત કિમ એ ને ના કામ મોહન કે આ કામ નાનું છે એમ માનતા નથી. ને એ જાણે તરેરેને વરના જ બોલે છે.

ધરનાં કામોમાં કયું કામ મોહું છે અને કયું કામ નાનું છે? એ સમજાવું એ મોહું કામ અને મોહન અનાવનું એ નાનું કામ એમ જો રમે માને. મો. શું એ વસતી બૂઝ નથી? તમે આપાર કરી રહ્યા છો. હવે જો પેર મોહન જ અનાવનામાં ન આવવું હોય તો તમને કેવી મુશ્કેલી પડે! કનને નાનું-મોટું પોતાની કમનાથી માની તમે કાકાએ અનાવસ્યક દુઃખો વડોરી લીધાં છે. સાધુઓને માટે આપ્યાન આપતાનું કામ મોટું છે કે વૈઆવસ્ય (સેવા) કરવાનું કામ મોટું છે? કાકાને નાના-મોટા માનવાથી જ વિપત્તિ પેસ થાય છે. એટલા માટે પોતાનામાં જે શક્તિ હોય તે અનુસાર કાર્ય કરવું જોઈએ અને પરસ્પર સહકાર આપવો જોઈએ. કાર્ય કરાવે માટે નાના-મોટાનો બેદ ન હોવા જોઈએ.

નાના-મોટાની વિપત્તિએ જ મંસારમાં મોટી ગળાડ બોલી કરી છે. જેમકે ચાર વર્ષોમાં આઠાણને તો મોટા માનવામાં આવે છે અને ચૂદોને નાના માનવામાં આવે છે. આ નાના-મોટાના બેદે જ ઘણી વિપત્તિ પેસ કરેલ છે. વર્ગુ તો પહેલાં પયુ કતાં પયુ ત્યારે નાના-મોટાનો આવો બેદ ન હતો. આ બેદ તો પાછળથી પાડવામાં આવ્યો છે. પ્રથેમાં કહ્યું છે કે, ભગવાન ઋષભદેવે ત્રણ વર્ષો રચાયાં હતાં અને મોયો વર્ગુ ભરત રાજ્યએ સ્થાપ્યો હતો. ગીતામાં કહ્યું છે કે:—

ચાતુર્વર્ણ્યં મયા સૃદ્ધં ગુણકર્મવિભાગશઃ ।

તસ્ય કર્તારમપિ માં વિદ્વ્યકર્તારમવ્યયમ્ ॥ ૪-૧૪ ॥

અર્થાત્-કૃષ્ણ કહે છે કે, ચાર વર્ણોને મેં અનાવ્યાં છે. આ પ્રમાણે વર્ણોને અનાવનાર ભગવાન ઋષભદેવ, ભરત કે કૃષ્ણ છે. શું તેમણે કાઈ વર્ણોને નીચ અનાવ્યા હોય? નીચ તો તે અનાવે કે જે પોતે નીચ હોય તો પછી શું ભગવાન ઋષભદેવ, ભરત કે શ્રીકૃષ્ણને નીચ કહી શકાય? કાર્યની દૃષ્ટિએ વર્ણોની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે, કારણ કે વર્ગ કાર્ય વિના કાર્ય બરાબર થઈ શકતું નથી. એટલા માટે વર્ગ અને વર્ણોની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે, પણ નાના-મોટાનો બેદ પાડવામાં આવ્યો નથી.

ચાર વર્ણોની માફક સંઘમાં પણ સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા એવાં ચાર બેદ પાડવામાં આવ્યાં છે. આ ચતુર્વિધ સંઘમાંથી કોને નાના અને કોને મોટા માનવામાં આવે? શું સાધુઓ મોટા અને સાધ્વીઓ નાની છે? અથવા શું શ્રાવકો મોટા અને શ્રાવિકાઓ નાની છે? સંઘમાં આ પ્રકારનો ભેદભાવ નથી પણ એ ચારેય શ્રમણસંઘના બેદ છે. એ વાત ખરી છે કે, આચારધર્મનું પાલન સાધુઓ, શ્રાવકોની અપેક્ષાએ વધારે કરે છે. પણ શ્રદ્ધાની દૃષ્ટિએ તો બધા સમાન જ છે અને બધાં શ્રમણસંઘમાં જ સમ્મિલિત છે. શ્રમણસંઘ અર્થાત્ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનો સંઘ. સંઘના આ ચારેય અંગ બધાં કાર્યોને સિદ્ધ કરી શકે છે, અને ચારેય અંગોના હોવાથી જ બધાં કાર્યો સિદ્ધ થઈ શકે છે એવું ભગવાને કહ્યું છે. જોકે દરેક પોતપોતાનું કામ કરે છે પણ તેમાં પણ બીજાની સહાયતાની આવશ્યકતા રહે જ છે. મસ્તકનું કામ મસ્તક કરે છે અને પગનું કામ પગ કરે છે, પણ મસ્તકે

પણે મારે અને પછે મરનારે મારે એમ જ વિચારવું જોઈએ કે, એ મારું જ કામ કરે છે. આ જ પ્રમાણે સંધમાં નાના-મોટાનો બેઠ માની કુસંપ પેદા કરે તો જોઈએ નહિ. યુવમાં કહ્યું છે કે, જે સાધુ મોથા વનનો જાંગ કરે છે તેને તો આડમું પ્રાપ્તિત આવે છે પણ જે સંધમાં રહીને સંધમાં અને કુસમાં રહીને કુસમાં કુસંપ પેદા કરે છે તે તો દસમા પ્રાપ્તિતનો અપરાધી બને છે. આ પ્રમાણે સંધમાં કુસંપ પેદા કરવાનો અપરાધ મોથા વનના જાંગ કરવાના અપરાધથી પણ વધારે મોટો છે; કારણ કે જે મોથા વનનો જાંગ કરે છે તે તો પોતાની જ દાનિ કરે છે પણ જે સંધમાં કુસંપ પેદા કરે છે તે સંધની અને ધર્મની પણ દાનિ કરે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જે વિનયની આરાધના કરે છે તે જ આત્મા કલ્યાણ સાધી શકે છે. વાસ્તવમાં તો જે બીજાનું કલ્યાણ કરે છે તે પોતાનું પણ કલ્યાણ કરે છે અને જે બીજાનું કલ્યાણ કરતો નથી તે પોતાનું પણ કલ્યાણ કરતો નથી. જે વિનયી હોય છે તે બીજાને પણ વિનયવંત બનાવે છે અને એ રીતે તે ભગવાનના ધર્મનો પણ પ્રચાર કરે છે. જે ભગવાનના ધર્મને વિનયદ્વારા ફેલાવે છે તે ભગવાનની સમાન જ આદરણીય બની જાય છે. ઉદાહરણ તરીકે, એક માણસ કોઈ એક દુનના માણસને બચાવે છે અને એક માણસ એક નોકાને બચાવી રહ્યો છે. જો કે, નોકાને બચાવનારે માણસ લાકડાંની બનાવેલી નોકાને જ બચાવી રહ્યો છે પણ વાસ્તવમાં તે માણસ નોકાની જ રક્ષા કરી રહ્યો નથી પણ જે લોકો નોકાના આધારે રહેલા છે તે બધાં લોકોની પણ રક્ષા કરી રહ્યો છે. આ ઉપરથી એમ જ કહી શકાય કે, જે સમદષ્ટિની રક્ષાનો પ્રયત્ન કરે છે તે જ મોટા છે.

આ જ પ્રમાણે એક તો તે માણસ છે કે, જે કેવળ પોતાની જ સારસંભાળ રાખે છે અને બીજાને તે માણસ છે કે, જે સમદષ્ટિની સારસંભાળ રાખે છે અને તે માટે તે કડવાં શબ્દો પણ સાંભળી લે છે. આ બંને પ્રકારના માણસોમાંથી તે જ માણસ મોટો છે કે, જે સમદષ્ટિની સેવા કરે છે. સમદષ્ટિની સેવા કરતાં કોઈ કોઈ વાર કડવાં વેણુ પણ સાંભળવાં પડે છે પરંતુ જેમનામાં સમદષ્ટિની સેવા કરવાની ભાવના હોય છે તે માણસ બીજાનાં કડવાં શબ્દો સાંભળીને પણ એમ જ વિચારે છે કે, જો મારી નિંદા થવામાં કોઈ સત્યતા હોય તો મારે નિંદા સાંભળી તેને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને જો નિંદા કરવામાં કોઈ સત્યતા ન હોય તો એમ સમજવું કે હજી મારાં પૂર્વ કર્મો જે બાકી છે તેને કારણે જ તે મારી નિંદા કરે છે. આવી નિંદાથી મને કોઈ દાનિ થવાની નથી બેસેટો મને લાભ જ થવાનો છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી વિનયી માણસ પ્રચરત વિનયધર્મ ઉપર સ્થિર રહે છે.

આ પ્રમાણે વિનયમૂલક ધર્મ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવામાં માર્ગદર્શક નીપડે છે. તમે પણ જો એ વિનયમૂલક ધર્મનું પાલન કરવામાં તન-મનથી પ્રવૃત્ત થશો તો તમને પણ અવશ્ય સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે. તમે જે પરમાત્માનું પ્રાનઃકાવમાં સ્મરણ કરો છો તે મહાપુરુષોએ પણ આ વિનયમૂલક ધર્મદ્વારા જ આત્માનું કલ્યાણ કર્યું હતું. તે મહાપુરુષોએ આત્માનું કલ્યાણ કરવાની સાથે જગતનું કલ્યાણ કરવાનું પણ પ્લાન રાખ્યું હતું. ગીતામાં પણ કહ્યું છે કે :—

॥ મે પાર્યાસ્તિ કર્તવ્યં ત્રિયુ લોકેષુ કિંચન ।

નાનપાતમવાસવ્યં વર્ત્તે પથ ચ કર્મણિ ॥ ૩-૨૨ ॥

જે મહાપુરુષ હોય છે તેમને માટે કોઈ કરવાનું બાકી રહેતું નથી જ્યાં કંઈ કરવાનું

જેવા માટે હું વારંવાર નિશ્ચયે આવું છું. તપસ્વીનું આ કથન સાંભળી તે સ્ત્રીએ કહ્યું કે, એમ છે ? હીક, તમે કાલે પાછા આવજો. તપસ્વીએ ઉત્તર આપ્યો કે, હું તો ત્યારે જોવાનું વિના આવું છું તો પછી તમે જોવાયો છો તો શા માટે નહિ આવું ?

બીજા દિવસે તે સ્ત્રીએ પોતાનાં નેત્રો જવાર કાઢી એક પાંદડા ઉપર મૂકી દીધાં અને તપસ્વી ત્યારે આવ્યો ત્યારે તેને નેત્રો આંખીને કહ્યું કે, આપ જે નેત્રો ઉપર સુગંધ થયા હતા તે નેત્રો આપને ભેટમાં ધરું છું. જહાર ખેંચી કાઢવાથી તેનું ખાલી સ્થાન અને નેત્રો પણ ભયંકર લાગતાં હતાં. વાસ્તવમાં જે આંખોને કમલ સમાન માનવામાં આવતી હતી તે આંખો પણ માંસનાં લોચાં સિવાય બીજું શું છે ? તે સ્ત્રીએ તપસ્વીને કહ્યું કે, આ આંખોનો અપરાધ છે કે તમારા જેવા એક તપસ્વીને મોહમુગ્ધ બનાવી દીધેલ છે.

સ્ત્રીનું કથન સાંભળી તે તપસ્વી કહેવા લાગ્યો કે, તમે તો મારા આત્માને પવિત્ર કરી દીધો. આ તો મારાથી મોટો અપરાધ થયો હતો. આ પ્રમાણે કહી તે જવા લાગ્યો. પેંદ્રી સ્ત્રીએ કહ્યું કે, આ નેત્રો તો સાથે લેતા જાઓ. તપસ્વી તે નેત્રોને લઈને શું કરત ? તે તો જંગલમાં લાગ્યો અને તેણે એવો નિશ્ચય કર્યો કે, હવે પછી હું ગામમાં આવીશ નહિ, અને જંગલમાં જ જે કાંઈ મળી જાય તો ભલે ખાઈ લઈશ, પણ ગામમાં તો જઈશ નહિ.

મયણુરેહા પણ આ જ પ્રમાણે પોતાની આંખોને ધિક્કારે છે કે, આ આંખોએ જ મારા જોડેને આ પ્રમાણે પતિત અને દીન બનાવી દીધા છે.

આ પ્રમાણે મયણુરેહા પોતાની આંખોની નિંદા કરવા લાગી અને પછી વિચારવા લાગી કે, આ મારું ક્ષેપ તો ખરાબ છે જ પણ શું આ મારા જોડે સારા છે ? શું તેઓ ખરાબ નથી ? તેમને કાંઈ વિચાર ન આવ્યો કે પોતાના નાનાભાઈની પત્ની ઉપર કુદૃષ્ટિ ફેંટી અડધી રાત્રે અત્રે આવ્યા છે ? આવી દશામાં તેમને સારા કેમ કહી શકાય ? હમણાં જ હું તેમની દુર્દશા કરી નાંખું છું અને શોરખકાર કરી પહેરેદારને જોવાની તેમની દારા તેમને પડ્યાની રૂંઠું છું.

મયણુરેહાએ આ પ્રમાણે વિચાર કર્યો પણ આખરે તે શ્રાવિકા હતી એટલા માટે આ પ્રકારનો વિચાર કરતાં કરતાં તેને એ ખ્યાલ આવ્યો કે, આમ કરવામાં હાનિ કેને થવાની છે ? આમ કરવાથી તો દરેક રીતે મારી જ નિંદા થશે. લોકો બેગા થઈ જશે અને ન જાણે કેવી વાતો કરશે ? આ પ્રમાણે મારી જ હાનિ થશે. મયણુરેહાએ આ પ્રમાણે વિચાર કર્યો. કહેવત પણ છે કે,

બડે ઘરકી બેટિયાં બડી હોતી હૈ;

બિગડી બાત કો સુધાર લેતી હૈ.

આ કહેવત પ્રમાણે મયણુરેહાએ પણ પોતાનો પહેલાનો વિચાર દબાવી દીધો. હવે મયણુરેહા મણિરથને કેવો ઉપદેશ આપે છે એ વિષે હવે પછી વિચાર કરવામાં આવશે.

અધ્યાપના: સુવંત ૧૯૯૩ શ્રાવણ વદ ૬ ગુરુવાર

પ્રાર્થના

મનન બાજુ કરવાજી કનન દો, આન મિલેતે અવશ્યક છે;

શબ્દ પ્રમાણુ વિગ્રહ પ્રાપ્ત્યુત્તર, મન અવશ્યક દિને કરે છે.

એવાંસિ ગિજુદ સુમર છે. ૫૬૬

—વિષ્ણુવંદ્ય ૩૫૨ મે. ૧૯૯૩

શ્રી શ્રવાંસનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં એ વાતની ટેંગણા કરવામાં આવી છે કે, 'હે! આત્મા! મેં અંશરૂપ ભગવાનનું રમણુ કરું' એવી પરંપરા આવી આવે છે કે, જે જુદ કરે છે તેને જ મૂર ન કરવાની શિષ્ટા આપવામાં આવે છે. આ દશનાનુસાર જે અંશરૂપ પરમાત્મે જુદી થયો ન હોય તે તેને પરમાત્માનું રમણુ કરવાની ટેંગણા આપવાનું હોય જાણી નથી, પરંતુ જાણ્યા પરમાત્માને જુદી જર્મ પરપાર્થોનું રમણુ કરવામાં પ્રવૃત્ત થઈને છે, એટલા જ માટે આત્માને પરમાત્માનું રમણુ કરવાની ટેંગણા કરવામાં આવે છે.

આત્માને પરમાત્માનું રમણુ કરવાની ટેંગણા આ માટે આપવામાં આવે છે એ પણ વિસ્તારપૂર્વક કહી શકાય પણ આપણે જાણવાની યાદ કરવાની છે, એટલા માટે આ વાતને મંથેપમાં જનાવવા માટે એટલું જ હતું પૂરું છે, આત્માને જે દુષ્ટલોને મંમદ કરવાની પદી થઈ છે. એટલે આત્મા દુષ્ટલોને તો પોતાનામાં મંમદ કરે છે અને શુદ્ધલોને મંમદ કરતો નથી. જે સ્વીકારે અપ્રકટ રાજવાની દોષ છે તેને તો પ્રકટ કરે છે અને જે સ્વીકાર પ્રકટ કરવાની દોષ છે તેને પુષ્ટાવી રાખે છે. આત્માને શુદ્ધલોને અપ્રકટ રાજવામાં જોઈએ પણ આત્મા આથી વિપરીત દુષ્ટલોને તો અપ્રકટ રાખે છે અને શુદ્ધલોને પ્રકટ કરી દે છે. આત્માની આ પ્રકટ ઉપરથી એ રકટ જાણાય છે કે, આત્મા પરમાત્માને જુદી જર્મ પરપાર્થોનું રમણુ કરવામાં પ્રવૃત્ત થયો છે અને એટલા જ માટે આત્માને એવી ટેંગણા વારંવાર કરવામાં આવે છે કે,

‘સુમર રે સુમર રે સુમર રે, એવાંસિ ગિજુદ સુમર રે.’

અર્થાત્—હે! આત્મા! તું પરપાર્થોનું રમણુ હોયી જર્મ એવાંસનાથ ગિનેન્દ્ર ભગવાનનું રમણુ કર, રમણુ કર, રમણુ કર.

આત્મા કે, જોઈ માણસ તમારું અધિન કરે છે તેવા માણસને તમે ધરમાં રહેવા દેશો! અને જે માણસ તમારો દિતચિન્તક છે તેને ધરમાંથી કાઢી મૂકશો! નહિ. જે જોઈ માણસ દિતચિન્તક માણસને તો કાઢી મૂકે અને નકાર માણસને ધરમાં રહેવા દે તો તે માણસને માટે એમ જ કહી શકાય કે, તે જાન જુદી થયો છે અને તેથી તેની દાનિ થવી અવશ્યકાવિ છે. આ જ પ્રમાણે આત્માની સ્થિતિ પણ તે જાનશ્રેણી માણસ જેની થઈ રહી છે. આત્મા શુદ્ધલોને તો પોતાનામાં રહેવા દેતો નથી અને દુષ્ટલોને પોતાનામાં રાંધવી રાખે છે. આત્માની આ જુદ છે. આ જુદને દૂર કરવા માટે આત્માએ શુ કરવું જોઈએ એને માટે શાસ્ત્રકારોએ ઉપાયો પણ જાણ્યાં છે. જુદને દૂર કરવાનાં ઉપાયો વિશે જ ઉત્તરાધ્યયનના ૨૯ મા અધ્યયનના વિચાર આવી રહ્યો છે:—

બગડી જવાનો કે પડી જવાનો ભય રહે છે ત્યાં જ સાવધાની રાખવાનું કહેવામાં આવે છે. આ કથનાનુસાર ગુરુઓની સમક્ષ પણ તે જ કાર્યોને પ્રકટ કરવામાં આવે છે કે જે કાર્યો કરવાં ઉચિત ન હોય, છતાં કરી નાંખવામાં આવ્યાં હોય. જે સુદૃઢ છે તે તો સુદૃઢ જ છે. સુદૃઢનું કાંઈ દુષ્ટત યર્થ શકતું નથી એટલા માટે જે સુદૃઢોને ગુરુની સમક્ષ પ્રકટ કરવામાં ન પણ આવે તો પણ કાંઈ વાંધો નથી પરંતુ જે દુષ્ટોને પ્રકટ કરવામાં ન આવે તો નુકશાન અવશ્ય થાય છે. એટલા માટે દુષ્ટોને ગુરુની સમક્ષ પ્રકટ કરવાની સાવધાની આપવામાં આવી છે.

મંવત્સરી આવી રહી છે. જે પ્રમાણે દિવાળીના દિવસોમાં તમે લોકો તમારું ઘર સાફ કરો છો અને ઘરમાંથી વાળી-ચોળીને કચરો બહાર કાઢી નાંખો છો તે જ પ્રમાણે આ મંવત્સરીના દિવસે તમે તમારા હૃદયનો કચરો બહાર કાઢી ફેંકી દો. આત્મામાં જે પાપ છે તેને બહાર કાઢી પવિત્ર બની જાઓ. જે કે, મંવત્સરી પર્વનો મૂળ ઉદ્દેશ તો આત્માદ્વારા ચંચળ પાપોને દૂર કરવાનો છે પરંતુ આજકાલ તો કેટલાકોને મંવત્સરી પર્વ વિદ્યરૂપ યર્થ રહ્યો છે. જે પર્વ અન્તઃકરણનો મેલ દૂર કરી શુભો સાથે પણ મૈત્રીમંથન સ્થાપિત કરવાનો જીવનસંદેશ આપે છે, તે જ પર્વને માટે કલેશ પેદા થાય એ ખરેખર દુઃખનો વિષય છે. તમારાથી આ પવિત્ર પર્વ નિમિત્તે જરાપણ કલેશ ન થાય તેનું બરાબર ધ્યાન રાખો અને આત્માના દોષોને દૂર કરી પવિત્ર બનો. આ પવિત્ર પર્વનો દિવસ હૃદયપૂર્વક સાચી અને ભાવપૂર્ણ આલોચના કરવાનો છે; માટે આ પર્વનો ઉપયોગ જીવનને પવિત્ર બનાવવામાં કરવો એ જ યોગ્ય છે.

હવે અત્રે એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, ગુરુની સમક્ષ મર્યાદાપૂર્વક પોતાનાં દુષ્ટતોને પ્રકટ કરવાનું નામ આલોચના છે. પરંતુ દુષ્ટતોને પ્રકટ કરવામાં કેવા પ્રકારની મર્યાદા રાખવી જોઈએ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, આલોચના કરવામાં સરળતા રાખવી જોઈએ અર્થાત્ જે વાત જેવા રૂપમાં હોય તેવા જ રૂપમાં પ્રકટ કરી દેવી જોઈએ, તેમાં કોઈ પ્રકારનું અંતર કે કોઈ પ્રકારનું કપટ હોવું ન જોઈએ. સાચી અને શુદ્ધ આલોચના તે જ છે કે જે કપટરહિત કરવામાં આવી હોય. શ્રી નિશીથસૂત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

અપલિવુંચિયં આલોપજ્ઞા માત્તિયં પલિવુંચિયં આલોપમાણે વિમાત્તિયં ।

અર્થાત્—જે અપરાધનો દંડ એક માસ છે તે અપરાધની આલોચના જે કપટરહિત કરવામાં આવે તો તો એક જ માસનો દંડ આવે છે, પરંતુ જે કપટરહિત આલોચના કરવામાં આવે તો બે માસનો દંડ આવે છે. એક માસનો દંડ તો તે અપરાધનો આવે છે અને એક માસનો દંડ કપટનો આવે છે. એટલા માટે આલોચના કરવામાં સરળ અને નિષ્કપટ રહેવાની મર્યાદાનું પાલન કરવું જોઈએ.

સંસારમાં જે કાંઈ વિપત્તિઓ જોવામાં આવે છે તે કપટને કારણે પણ જોવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે કપટ એ વિપત્તિના કારણ હોવા છતાં આજકાલ લોકોએ કપટને જીવનનું એક આવશ્યક અંગ માની લીધું છે, અને કપટ વિના જીવનનો વ્યવહાર ચાલી શકતો નથી એમ સમજી લીધું છે; એટલું જ નહિ પણ જે નિષ્કપટ હોય છે તેને ભોળા માનવામાં આવે છે અને જે વિશેષ કપટ કરવાની યુક્તિઓ જાણે છે તેને હોશિયાર માનવામાં આવે છે. પરંતુ

દાસ્ય એમ કહે છે કે, કપટ એ મદાન પાપ છે. અને જે ખીજને કમવાનો પ્રયત્ન કરે છે તે વાસ્તવમાં પોતાના આત્માને જ હાને છે.

આલોચના કેવા પ્રકારની હોતી જોઈએ! એના માટે એક પ્રાચીન મન્યમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

नपंतो कञ्जमकञ्जं च उज्जुयं भणह तं तह आलोचज्ञा मायामया-
विष्णुमुक्रो ।

તમે લોકો અલુસમલુને જાણક કહો છો પણ અને સરળને બાળક કહીએ છીએ. જેને કપટનો એવ લાગ્યો નથી તે બાળક પોતાના માબાપને પ્રત્યેક વાત નિષ્કપટ અને સ્પષ્ટરૂપે કહી દે છે. બાળકમાં કોઈ પ્રકારનું કપટ હોતું નથી. એ કારણે તે વાસ્તવિક વાત પ્રકટ કરવામાં કોઈ પ્રકારનો સંકોચ કરતો નથી. એવું સાંભળવામાં પણ આવ્યું છે કે, બાળકોની નિષ્કપટ વાતોદારા કેટલાક અપરાધોના પણ પત્તો લાગી શક્યો છે. ખાચ-રોહની એક સત્ય ધટના એવી સાંભળવામાં આવી છે કે, ત્યાં એક એસવાલની કન્યાને એક મહેશ્વરી બાઈએ મારી નાંખી હતી. તે મહેશ્વરી બાઈનો એસવાલ સાથે ધર જેવો સંબંધ હતો પણ મહેશ્વરીએ ધરેણીના લોકમાં પડી જઈ એસવાલની કન્યાને મારી નાંખી અને ધરેણી ઉતારી લઈ તેને ધાનના ભોંયરામાં છુપાવી દીધી; પરંતુ ત્યારે છોકરીના માતાપિતા તેને શોધવા લાગ્યા ત્યારે પેલો મહેશ્વરી પણ આંસુ સારતો છોકરીને શોધવા લાગ્યો. ધર-જેવો સંબંધ હોવાને કારણે તથા તેની આલાકીને કારણે તેના પ્રતિ કોઈને સંદેહ પણ ન આવ્યો.

છોકરીના પત્તો મેળવવા માટે પોલીસે ધણી તપાસ કરી પરંતુ છોકરીના પત્તો ન લાગ્યો; ત્યારે પોલીસ સુપરિટેન્ડન્ટે છોકરીના પત્તો લગાવવાનો નિશ્ચય કરી તે મહેશ્વરીને ત્યાં આગ્રો જમાવ્યો. ખીજે દિવસે તે મહેશ્વરીની નાની બેન ત્યાંથી પ્રસાદ લઈને નીકળી. સુપરિટેન્ડન્ટે તે છોકરીને પોતાની પાસે ખારપૂર્વક બોલાવી અને પૂછ્યું કે, તું આ શું લઈ જાય છે? છોકરીએ જવાબ આપ્યો કે, હું પ્રસાદ લઈ જઈ છું. સુપરિટેન્ડન્ટે ફરી પૂછ્યું કે, શેનો પ્રસાદ છે? છોકરીએ કહ્યું કે, મારા બાઈએ એવી માનતા માની હતી કે, છોકરીને મારી નાંખવામાં માડું નામ નહિ આવે તો હું દેવને પ્રસાદ આપીશ. એ માનતા પૂરી થઈ છે એટલા માટે હું દેવને પ્રસાદ આપવા જઈ છું.

મહેશ્વરીની નાની બેન કપટયુક્તિ જાણતી ન હતી એ કારણે તેણીએ બધી વાત સ્પષ્ટ કહી દીધી. આ વાતથી એસવાલની છોકરીના ખુનો પત્તો લાગી ગયો; અને મહેશ્વરી પકડાઈ ગયો. આખરે તેના ઉપર મુકદ્દમો ચાલ્યો અને તેને યોગ્ય સજા પણ થઈ.

મહેશ્વરીનો નાની બેન સરળતાથી બધી વાત સ્પષ્ટ કહી દીધી એ સાંતું કર્યું કે ખરાબ કર્યું? આ વાત ખીજની છે એટલા માટે કદાચ તમે તે છોકરીના કાર્યને સાંતું કહેશો. પણ શું તમે તમારા પિયે એ નહિ જુઓ કે, અમે તો કોઈ વાત છુપાવતા તો નથી ને? કોઈ પ્રકારનું કપટ તો કરતા નથી ને? કદાચિત્ તમે અહિં તો કોઈ પાત્ર કપટ કરીને છુપાવી પણ રાખ્યા પરંતુ શું પરલોકમાં એ વાત છુપાએલો રહી શકશે? જ્યારે પરલોકમાં એ વાત ખુદશી થવાની જ છે તો પછી કપટ કરી પાપને શા માટે છુપાવતું જોઈએ? કપટ કરી પાપને છુપાવી રાખવામાં પાપનો વધારો થાય છે એટલા માટે પાપને પ્રકટ કરી તેની કારણતાપૂર્વક આલોચના કરી નાંખવી જોઈએ એમાં જ કમ્પાસ રહેવું છે.

મયજુરેદાએ વિચાર કર્યો કે, હંડ પજુ પાત્રની યોગ્યતાનુસાર જ આપવો જોઈએ. દારૂને જે કાચ બતાવવામાં આવ્યો તે તેને યોગ્ય હતો. પજુ આ રાગને તો તેને યોગ્ય જ હંડ આપવો જોઈએ.

આજે પજુ રાગજોને જો હંડ આપવામાં આવે છે તો તેની યોગ્યતાનુસાર જ હંડ આપવામાં આવે છે. રાગમાં જય પ્રકારના હંડ કહેવામાં આવ્યા છે:—દુકાર, મકાર અને ધિકાર—અર્થાત્ એકને માટે દુ—પરો એમ કહેવું એ હંડરૂપ થઈ જાય છે. કાર્ત્તને માટે ‘હને એમ ન કરવું’ એમ કહેવું એ હંડરૂપ થઈ જાય છે અને કાર્ત્ત એવા હોય છે કે જ્યારે તેમનો ધિકાર કરવામાં આવે છે ત્યારે જ તેમને હંડ આપ્યો કહેવાય છે. કહેવાનો આશય એ છે કે, એક સા હુપેશ્વરને જ પોતાનો હંડ માની લે છે, બીજાને નિરોધને પોતાનો હંડ માની લે છે અને ત્રીજાને ધિકારને પોતાનો હંડ માની લે છે. ઉત્તમનો હંડ તો ઉપેક્ષા છે; મધ્યમનો હંડ ભવિષ્યને માટે નિરોધ છે અને કનિષ્ઠનો હંડ ધિકાર છે. એક માણસ તો એવો હોય છે કે જે સમજવવાથી માર્ગ ઉપર આવી જાય છે અને એક માણસ એવો હોય છે કે, જે પ્રાણ બલે આત્મા જાય તોપણ માર્ગ ઉપર આવતો નથી.

આખરે મયજુરેદા એ નિષ્પા ઉપર આવી કે, હો—દા કરવાનો વિચાર છોડી રાગને યોગ્ય શિક્ષા આપવી જોઈએ. આ પ્રમાણે તેણીએ મહિરથને ઉપદેશ આપવા માટે પોતાના મનને શાન્ત કર્યું. બીજાને ઉપદેશ આપ્યા પહેલાં પોતાના મનને શાન્ત કરવાની આવશ્યકતા રહે છે. બલે એ તેવી પરિસ્થિતિ હોય પણ પોતાના સ્વભાવનો કદાપિ ત્યાગ કરી, રેષા ન જોઈએ.

મયજુરેદા મનને શાન્ત કરી મહિરથ રાગ પ્રત્યે બોલી કે, “હીક તમે પધાર્યા છો. પિતાએ પુત્રની ખબર લેવી જ જોઈએ. તમે પ્રગળે માટે પિતાસમાન છો અને આપ મારા જેઠ હોવાને કારણે મારા માટે પણ પિતાસમાન છો એટલે આપે મારી પણ ખબર લેવી જોઈએ પરંતુ મધરાતે તો ત્યારે જ ખબર પૂછવામાં આવે કે જ્યારે સાથે કાર્ત્ત પ્રકારનું સંકટ કે વિષ પડ્યું હોય ! મારા સાથે કાર્ત્ત પણ પ્રકારનું સંકટ કે વિષ પડ્યું નથી તો પછી આપે મધરાતે કેમ પધારવું પડ્યું ? કું તો આપની કૃપાથી આતંદમાં છું તો, પછી આપે આ સમયે આવવાનું કદ યા માટે લીધું ? કદાચિત્ત આપને એ વાતનું સ્મરણ રહ્યું ન હોય કે આ સ્થાન કોનું છે તો કું તમને એ વાતનું સ્મરણ આપું છું કે, કું આપના નાનાબાઈની પત્ની છું અને આપ મારા જેઠ છો. જેઠમાં પણ સામાન્ય જેઠ નહિ પણ મેઢ જેઠ છો. આ સિવાય મારા પતિ આપને પિતા માને છે એટલા માટે આપ મારા સાસરા પણ છો. કું તમને મારા શ્વસુર માનું છું. આ મહેલમાં કું જ રહું છું.”

જોકે, મયજુરેદાનાં વચનો કાર્ત્ત કઠોર ન હતાં પણ મહિરથને એ વચનો રુચે એવાં ક્યાં હતાં ! એટલા માટે તે પોતાના મનમાં કહેવા લાગ્યો કે, આ શું કહે છે ? જ્યારે દષ્ટિ-બેદ પડી જાય છે ત્યારે આવું બને જ છે. દષ્ટિબેદ પડી જવાથી સારી વસ્તુ પણ ખરાબ અને સાચી વાત પણ ખોટી જણાવવા લાગે છે. ઉદાહરણ તરીકે, કેટલાક લોકો કહે છે કે, વીતરાગનાં વચનોમાં અપૂર્ણતા કેમ છે ? વાસ્તવમાં વીતરાગનાં વચનોમાં કાર્ત્ત પ્રકારની અપૂર્ણતા નથી પરંતુ પોતાનામાં અપૂર્ણતા હોવાથી બીજામાં પણ અપૂર્ણતા જોવામાં આવે છે. દષ્ટિબેદ પડી જવાથી સારી વસ્તુ પણ ખરાબ અને ખરાબ વસ્તુ પણ સારી લાગે છે.

આત્મનિંદા પણ ક્યારથી નદિ પરંતુ ભાવથી કરવી જોઈએ અને આત્મનિંદાની સાથે ગદી પણ કરવી જોઈએ; અર્થાત્ જે અકૃત્ય થયું હોય તેના પ્રતિ ધુન્યા પ્રકટ કરવી જોઈએ અને પછી ચાલુના ક્ષણસ્વરૂપ ગુરુ જે પ્રાપ્તિન આપે તેનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. આ પ્રમાણે વિધિપૂર્વક આલોચના કરનારને માટે ભગવાન કહે છે કે, આવી બક્ષિ જલ્પન ત્રયુ ભવમાં અને ઉત્કૃષ્ટ પંદર ભવમાં અવસ્ય મોડો જાય છે.

શ્રી ભગવતિ સુતમાં કહ્યું છે કે, આલોચનાનો આરાધક જલ્પન, મજ્જમ અને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રયુ પ્રકારનો હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ આલોચનાનો આરાધક ત્રયુ ભવમાં મોડો જાય જ છે. તમે પણ આ જ પ્રકારની આલોચના કરી આત્માનું કલ્યાણ સાધો. કોઈ પણ પાપને દૂષાવો કે પુષાવો નદિ પણ સરળતાપૂર્વક તેને પ્રકટ કરી દો. આલોચના કરવામાં સત્યનો જ અવહાર કરો. જે પરમાત્માનો સાચો ભક્ત હશે તે શું અસત્ય જોશે કે દુરાચાર સેવે ખરો ? અને જે અસત્ય જોશે કે દુરાચાર કરે તે પરમાત્માનો ભક્ત કહેવાય ખરો ? નહિ. પરમાત્માની ભક્તિ કરવી કે સત્ય-શીલની આરાધના કરવી એ બન્ને એક જ વાત છે. સત્યની શક્તિ મહાન છે. સત્યની શક્તિથી અસિધિગરમાંથી પણ અખંડ નીકળી શકાય છે. આ પ્રકારના નિષ્કલંક સત્યની આરાધના કરવામાં ભલે પ્રાણ ચાલ્યા જાય પણ સત્યનો લોપ થવા નહિ દઉં એવી દૃઢ ભાવના રાખવી જોઈએ અને પછી આ પ્રકારની દૃઢતા રાખી સત્ય-શીલનું પાલન કરવામાં આવે તો કલ્યાણ તમારા હાથમાં જ છે.

સત્ય-શીલ અને પરમાત્માની પ્રાર્થના વિશે ઉપર વાત કરી દેવામાં આવી છે. હવે એનું ફલ કેવું હોય છે અને એ ફલ કેને પ્રાપ્ત થાય છે એ વિશે અગ્રે વિચાર કરવાનો છે.

તાત્તી તલ્લવારનું કુલની સમાન કામજ થઈ જતું, વિપત્તિ અમૃત થઈ જતું તથા ધન-ભાલ વગેરેની હાનિ કરનાર છત્રનું પોતાની મેળે નથી જતું, એવું ફળ મળતું હોય તો કેને ખરાબ લાગે ? એ ફળની આશા તો બધા લોકો કરે છે પરંતુ એ ફળની આશા કરવા છતાં કામો કેવાં કરવામાં આવે છે તે તરફ લોકો જોતા નથી; પહેલાના જમાનામાં મુનિઓના યોગમાં સિદ્ધ અને સર્પ પચ્ચ આલોચના હતા એવું સાંભળવામાં આવે છે. ભગવાનની પરિપદને વિશે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, ભગવાનનો ઉપદેશ સાંભળવાને માટે સિદ્ધ અને બહારી સમાનરૂપે બેસતાં હતાં. કોઈને કોઈ તરફથી કંઈ ભય ન હતો. આજે જો અહિં સિદ્ધ આવીને બેસે તો તમે લોકો સિદ્ધ આવે તે પહેલાં જ ભાગી જાઓ.

આ પ્રકારની કાચરતા રાખીને પણ તમે એવું ફળ ચાહો છો કે તેવું ફલ મુનિઓની કલ્પનામાં પણ આવ્યું ન હોય ! કાર્ય ના કરવું અને ફળ ચાહવું એ તો એક રીતે જાદુના ફળને ચાહવા સમાન છે. જો તમે જાદુના ફળ જેવું ફળ ચાહતા ન હો તો તમારે સારાં કામો કરવાં જોઈએ અને એવી ભાવના રાખવી જોઈએ કે, ભલે ફળ મળે કે ન મળે પણ મારે તો મારા કર્મજનું પાલન કરવું જ જોઈએ. પણ જે પ્રમાણે ચોર ધંધો કર્યા વિના ધન ચાહે છે તે પ્રમાણે લોકો તે કાર્ય કર્યા વિના જ ફલ ચાહે છે. શું તમે ચોરની આ નીતિને ખરાબ માનો છો ? જો ખરાબ માનો તો કામ કર્યા વિના ફળને ચાહવાની નીતિ શું સારી છે ? જો કાર્ય કર્યો તો કાર્યનું ફળ મળશે જ; એટલા માટે ફળની આશા રાખ્યા વિના કાર્ય કરતાં રહેવું જોઈએ.

મયણુરેહા મણિ—૨૨

મયણુરેહાએ મહિરથને વિના, નહિ સ્વરે તમર પાણી જલની કી પાણી ને પાણી બેળ પણ સંગળાવી કીડું હતું તો મયણુરેહાની કાપના અને તેનું પાણી પાણી મહિરથે ચેતી જઈ પાછા આવ્યા જયું નેહનું હતું પણ મિત્ર સ્વર્ગમાં જે પ્રાણી જીવનવર્ગ ગ્રહણે. તે મનમાં વિચારણ કર્યો કે, આ કેરી મયણુરેહા છે અને તેની તમર પણ શ્રી મહિર છે. જો આવી મયણુરેહા અને મયણુરેહાનિજાને પોતાનાં કરી ન હતું તો ત્યાં હું રાગ જ કર્યો ?

મયણુરેહા મહિર મિત્ર મિત્ર, રાજ્યત્વ બેઠાર :

મહિરતા અને રાજાધિકાર, જેને પદકા ભાર. ના રાજી પદકા

મહિરથે વિચારું કે, આ મહિરપદકા ઉતર આવે છે તો મારે પણ મહિરપદકા કમ લેવું નેહનું. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે મયણુરેહાને કીડા કર્યો કે, " હું તારી કાલે સાંભળી વધારે પ્રસન્ન થયો છું. તું એ મહિરની નથી કે, હું તને આ માટે ચાહું છું કે તારા માથે આ રાજ્યનો પ્રજો ભાર છે, પણ તું મયણુરેહા પોતાને કાલે રાજ્યભારને વળ કરી શકે એમ છે અને એ રીતે તું મને સદાપતા કરી શકે છે. તારા શુદ્ધ મહિરપદકા હું એ સમજી શક્યો છું કે તું રાજ્યકાર્ય વધારી શકે એમ છે. તું મારી રાજાધિકાર અને એ માટે જ હું તને ચાહું છું. તારી સદાપતા અને મને તો હું આ રાજ્યને સ્વર્ગ સમાન બનાવી દઉં. હું તુચ્છ કંસારમુખનો ઉપભોગ કરવા માટે તને આવડો નથી પણ આ રાજ્યને આદર્શ બનાવવા માટે જ ચાહું છું. હું રાજ્ય તથા પ્રવ્રતા વિત માટે જ તને ચાહું છું."

મહિરથના મનમાં તો કોઈ જુદો જ ભાવ છે પણ ઉપરથી તેણે એ ભાવનાને પરી-પકારતો પોશાક પહેરાવ્યો છે. આમ કરું એ તો આગ્રહાશ શુદ્ધિમતાનું કામ ગણાય છે. મયણુરેહા મહિરથની વાતો સાંભળી વિચારવા લાગી કે, આને તો મારા કથનનો અર્થ ઉઘટા જ કર્યો. તેઓ મારી સદાપતા ચાહે છે પણ વાસ્તવમાં હું તેમના શરીરની સદાપતા કરું કે તેમના ધર્મ અને યશની સદાપતા કરું !

આજે તો પ્રાયઃ હાડની સદાપતા જ કરવામાં આવે છે અને ધર્મની સદાપતા કરવાના સમયે અજગા થઈ જાય છે. આજના લોકોને દષ્ટિમાં રાખીને જ જાણે મહિરથની ઘટના બની ન હોય ! આજે પણ ઘણા લોકો એવા હોય છે કે, જેઓ સ્વાર્થ અને ત્રિપયભોગની ભાવના ન છૂટવા છતાં પોતાને પરીપકારી ગણાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે પણ આ પ્રકારની માયાન્તળમાં મયણુરેહા જેવી ચતુર વ્યક્તિ ફસાઈ શકે નહિ.

ત્યાં મોતી પેદા થાય છે ત્યાં માછલી પણ પેદા થાય છે; પણ તમારે કોના જેવું બનવું છે તેનો વિચાર કરો. જો તમારે મોતી જેવું ફળ પેદા કરવું હોય તો તમો મયણુરેહા જેવી શુદ્ધિ રાખો.

મહિરથનું કથન સાંભળી મયણુરેહાને જે પતિત થવું હોત તો તે એવું બહાનું કાઢી શકતી હતી કે, મારી તો એવી ઈચ્છા ન હતી પણ શું રાજ્યનો સુધાર કરવો અને પ્રજાને સુખ આપવું ખરાબ છે ? મેં રાજ્યનો સુધાર કરવા માટે તથા પ્રજાને સુખ આપવાના ઉદ્દેશથી જ મહિરથની સાથે સંબંધ જોડ્યો છે. આ પ્રમાણે મયણુરેહા મહિરથની સાથે સંબંધ જોડવામાં બહાનું કાઢી શકતી હતી. પણ તે પોતે ચારિત્રશીલા હતી એટલે તેણીએ

એવું બહાનું કાઢ્યું નહિ. જે પ્રમાણે બાદશાહ આઠમા એકવડે એમ કહ્યું હતું કે, મિસીસ સિમ્પસનની સદાયતા વિના હું રાજ્યકારભાર ચલાવી શકું નહિ તે જ પ્રમાણે મજિરથે પણ મયજુરેહાને કહ્યું કે, તારી સદાયતા વિના હું રાજ્યકારભાર ચલાવી શકું નહિ. પણ મયજુરેહા મજિરથના વાક્યાનુસાર અને તેના રાજ્ય પ્રલોભનમાં ફસાઈ નહિ.

યુવરાજકી ધે હુ રાની, નિશ્ચે રક્ષા ભાર;

સાસથ હોડો મનહો મોડો, ધર્મસે બેસ પાર. ॥ સતી ૦ ૫૫ ॥

મજિરથના કથનના ઉત્તરમાં મયજુરેહાએ કહ્યું કે, તમે એવા ચિત્રકારની માફક બાન બૂલી ગયા છો કે જે પ્રમાણે કોઈ ચિત્રકાર દીવાલ ઉપર ચિત્ર તો બનાવવા આહે છે પણ તે જે દીવાલ ઉપર ચિત્ર બનાવવા આવે છે તેજ દીવાલને બૂલી ગયે હોય. હું જેમની પત્ની છું તેમને તમે યુવરાજપદ આપ્યું છે અને રાજ્યનો બાર સોંપ્યો છે. હું તેમની સહાધિકા તો છું જ. જે તમને એ વાતનો વિશ્વાસ હોય કે, મારી જુદિદારા રાજ્યનો સુધાર થઈ શકે છે તો તમે રાજ્યકાર્યથી નિવૃત્ત થઈ તમારો બધો બાર યુવરાજને સોંપી દો. હું તેમની સહાધિકા તો છું જ એટલા માટે જે મારી જુદિની સહાયતાથી રાજ્ય સુધરી શકવાનું હશે તો સુધરી જ. અને પછી તમે એ લુચો કે, તમારું અનુમાન સાચું પડ્યું કે ખોટું? જે તમારું અનુમાન સાચું પડશે તો તો તમને એ વિચારથી પ્રસન્નતા જ થશે કે મેં યોગ્ય પતિ-પત્નીને રાજ્યનો બાર સોંપ્યો છે. જે તમને રાજ્યની જ ચિન્તા હોય તો પછી તમે તેથી નિવૃત્ત જ કેમ થઈ જતા નથી? વાસ્તવમાં જે તમને રાજ્યની જ ચિન્તા હોત તો તો તમે એ જ કહેત કે, હું રાજ્યકાર્યથી નિવૃત્ત થઈ ધર્મ કરવામાં પ્રવૃત્ત થાઉં છું માટે તમે પતિ-પત્ની સુચારુરૂપે રાજ્યકારભાર ચલાવો; પણ તમે તો એમ કહો છો કે, આપણે બન્ને સાથે રહીને રાજ્ય ચલાવીએ, તમારા આ કથન ઉપરથી તો એમ લાગી પડે છે, તમે જે રાજ્ય મારા પતિને સોંપ્યું છે તે રાજ્ય પાછું લેવા આહો છો અને પતિનું સર્વસ્વ નષ્ટ કરવા આહો છો.

મયજુરેહાની આ બધી જુદિમત્તાપૂર્ણ વાતો સાંભળી મજિરથ વિચારવા લાગ્યો કે, આ તો અસાધારણ બી છે. આ પ્રમાણે મયજુરેહાની પ્રથમ કરતો તે વધારે તેના ઉપર મનોમુગ્ધ બનતો જતો હતો.

મયજુરેહાએ મજિરથને કહ્યું કે, ધર્મથી જ બેડો પાર થાય છે, એટલા માટે તમે બીજા કોઈ ખટપટમાં ન પડતાં ધર્મ કરો અને જે મને યોગ્ય માનવા હો તો તમે રાજ્યથી નિવૃત્ત થઈ રાજ્યનો બાર અમને સોંપી દો. આપ રાજ્યને ફરી અપનાવવા આહો નહિ; વખત કરેલી ચીજને ફરી ખાવા આહો નહિ. જે રાજ્ય તમે આપી દીધું છે તે રાજ્યને ફરી પ્રાપ્ત કરવાનો વિચાર કરો નહિ.

મયજુરેહાએ આ પ્રમાણે મજિરથને કહ્યું હવે મજિરથ તેનો દેવ ઉત્તર આપે છે ને વિચે હવે પછી વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૩ શ્રાવણ વદ ૧૦ મંગળવાર

પ્રાર્થના

વિમલ જિનેશ્વર સેવિએ, થારી બુદ્ધિ નિર્મલ હોય જાય રે;

હવા ! વિપયવિકાર વિસારને, તૂ મોહની કર્મ ખપાય રે;

હવા ! વિમલ જિનેશ્વર સેવિએ. ॥ ૧ ॥

—વનયચંદ્ર શૃંગાર ચોવીસી.

શ્રી વિમલનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં એક સાદી અને સીધી એ વાત કહેવામાં આવી છે કે, મોહકર્મને ત્યાગ કરો, વિપયક્રપાથેનું નિવારણ કરો અને વિમલનાથ ભગવાનનું સ્મરણ કરો. વિમલનાથ ભગવાનના શરણે જવાથી તથા તેમની સેવા કરવાથી બુદ્ધિ ઉપરનું આવરણ દૂર થશે અને બુદ્ધિ પ્રકાશિત થશે. જે કે બુદ્ધિનું આવરણ દૂર થવાથી વસ્તુ તો તેવી જ રહેશે પણ વસ્તુને જોવામાં અંતર આવી જશે. હૃદયનું પરિવર્તન થવાથી વસ્તુને જોવામાં ભિન્નતા આવી જાય છે. શાસ્ત્રમાં આ જ વાતને અનેક પ્રકારે કહેવામાં આવી છે અને આ જ વાતનું સમર્થન કરવામાં આવ્યું છે કે, પરમાત્માના શરણે જવાથી બુદ્ધિનો વિકાસ થશે અને બુદ્ધિનો વિકાસ થયે પદાર્થોને જોવામાં ઘણો ચમત્કાર જણાશે.

આ ઉપરથી કોઈ એમ કહે કે, પરમાત્માના શરણે જવાથી બુદ્ધિનો વિકાસ થયે શો ચમત્કાર જોવામાં આવશે ? તે વખતે શું ધૂળનું સોનું અને પથ્થરનું રત્ન બની જશે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શાસ્ત્ર કહે છે કે, પરમાત્માના શરણે જવાથી જે ચમત્કાર જોવામાં આવશે તે ચમત્કાર આથી પણ વધારે ચમત્કૃત હશે ! જે વ્યક્તિ પરમાત્માનો ભક્ત બની પરમાત્માના શરણે જાય છે તે એવો બની જાય છે કે—

લાભાલાભં સુહં દુઃખં જીવિયં મરણં તદ્વા ।

સમ્મં નિંદાપસંસાસુ તદ્વા માણાવમાણઝો ॥ —૩૦ ૧૯

અર્થાત્—લાભ-અલાભ, સુખ-દુઃખ, હવિત-મરણ, નિંદા-પ્રશંસા તથા માન-અપમાનમાં સમાન રહે છે.

એ તો તમે જાણો જ છો કે, લાભ અને અલાભ વચ્ચે કેવું અંતર રહેતું છે ? બને ભિન્ન અને પરસ્પર વિરોધી તત્ત્વ છે પણ બ્યારે પરમાત્માને હૃદયમાં સ્થાન આપી ભક્ત સમદર્શિ બની જાય છે ત્યારે લાભ અને અલાભ એ બંને સમાન જ જોવામાં આવે છે. સંસારમાં લાભ અને અલાભનું એક ચક્રર છે. આત્મા આ ચક્રરમાં ફસાઈ જઈ સંસારમાં જન્મ-મરણ કરે છે; પણ પરમાત્માના શરણે જવાથી બ્યારે બુદ્ધિનો વિકાસ થાય છે ત્યારે લાભ અને અલાભના ચક્રરમાંથી તે નીકળી જાય છે. જ્યાંસુધી આત્મા પરમાત્માના શરણે જઈ સમદર્શિ બને ત્યાં ત્યાંસુધી જે તેને લાભો રૂપિયા મળી જાય તો કેવી પ્રસન્નતા થાય ! અને લાભો રૂપિયા ચાલ્યા જાય તો કેવું દુઃખ થાય ! પરંતુ જે પરમાત્માના શરણે જઈ લાભ-લાભને સમાન મને છે તેનું શરીર પણ રહે કે ન રહે, પણ તેને ક્યાં કે તોડે દેને. નથી. લાભ-લાભની માફક જીવન અને મરણમાં પણ કેવું અંતર છે ! સંસારના ભોગો

જે કાંઈ પ્રવચન કહે છે તે જુઓને શરૂ નહીં હોય તેથી તેમ કહેવામાં આવે છે, 'મમ્મ મદી જરૂર' તેમ જ્યાં પ્રાર્થનાને દુષ્ટ થઈ જાય છે, અર્થાત્ પ્રાર્થનાની નુકસાન આવવાની વાત આવવાની જ દુષ્ટતાના કારણ છે. પરંતુ જેને જે પ્રવચનમાં મુદ્દર મુદ્દર વિદિતો વિદિતો કહે તેને જાણવામાં નહીં આવેલાં વધુ અંતર મુદ્દરમાં નહીં જતાં તેમાં એક માત્ર છે કે—

આદ્ય જીવ જગજીવન, હેઠ કંઠાન નહીં કુલ આદ્ય;
સ્વમયન્ય મુનીશ્વરકો, હવેનું દુષ્ટ નહીં નાશનકારો.
તો ચિન્તે દમ આનમદમ, અમર અમરિય હાનનકારો.
હેઠ વિનાશક તો દમ તો નહીં, શુદ્ધ વિદ્યાનક રૂપ દમરો.

આ પ્રમાણે જાણીજનો મરજીની વાત અંતરમાં જ્યાં પણ પ્રવચન થાય છે એક તો મરજીની વાત સાંભળી દુષ્ટતા કારણ છે અને બીજા એ જ મરજીની વાત અંતરમાં પ્રવચન થાય છે તો આ અંતરનું શું કારણ ? આ અંતરનું કારણ વિચારમાં મનુષ્ય પડે છે, પરમાત્માના યરણે જઈ જુદાને વિશિષ્ટ કરવાનું નહીં નહીં જ આ અંતર છે.

લાભાલાભ અને જીવન-મરજીની માફક નિદા અને પ્રવચનમાં પણ જેનું અંતર છે । નિદા અને પ્રવચન પણ પંચપર વિરોધી છે; પણ જાણમાં આવેલાં ત્યાંથી નિદા-પ્રવચનનું અંતર છે ત્યાંથી હજી આત્મા પરમાત્માને જોઈથી ટાળે નહીં એમ જ કહી શકાય । અમને બહોળા મદારજી કહી વંદન-અમરકાર હો તો તો અમે પ્રવચન થઈએ અને ત્યારે જકાર એમ સાંભળીએ કે—'હમ્મી લકડી લમ્મી પ્રેર, દુઠીયા બેઠા પક્ષા ચોર' તો અમે દુઃખી થઈએ તો અમારા માટે એમ જ કહેવાય છે, અમે પરમાત્માને જોઈથી ટાળ્યા નહીં અને પરમાત્માના યરણે જ્યાં નથી. નિદામક કે પ્રવચનમક વાત જ્યારે સાંભળવામાં આવે ત્યારે અમારે એમ જ વિચારનું નેત્રિય છે, હો ! આત્મન । તું નિદા-પ્રવચનના બેઠા પડી જઈ ક્યાં મુખી મેંસારમાં બમળ કરતો રહેશે !

આ ઉપરથી કોઈ એમ કહી શકે કે, આ પ્રકારની વાતની આવશ્યકતા તો સાધુઓને માટે છે પણ અને તો ગૃહસ્થ હોએ એટલા માટે અમને એવી વાતોથી શું મતલબ ? આ પ્રશ્નને ઉત્તર એ છે કે, બોજનની આવશ્યકતા જાને નથી । શું સાધુઓને બોજનની આવશ્યકતા હોય છે અને ગૃહસ્થોને બોજનની આવશ્યકતા હોતી નથી ? બોજનની આવશ્યકતા સાધુ અને ગૃહસ્થ બંને માટે હોય છે. જે પ્રમાણે બોજનની આવશ્યકતા બંને માટે હોય છે તે જ પ્રમાણે પરમાત્માના યરણની આવશ્યકતા પણ બંને માટે હોવી જોઈએ. હવેમાં જે પ્રકારની ભાવના હોવી જોઈએ કે, અલ વિના તો કદાચ કમ ચાલી પણ શકે પરંતુ પરમાત્માના યરણે જ્યાં વિના કામ ચાલી શકતું નથી. હવેમાં જ્યારે આવી ઉત્ત ભાવના ભાવવામાં આવે ત્યારે જ નિદા-પ્રવચન, લાભાલાભ તથા જીવન-મરજીનો બેઠ મડી શકે ॥ અને પરમાત્માને જાણી શકાય છે.

નિદા અને પ્રવચનથી જે હર્ષ કે શોક પેદા થાય ॥ તે જુદાના વિકારના કારણે જ થાય છે; પણ જુદાના આ વિકાર પરમાત્માની પ્રાર્થનાદ્વારા દૂર થઈ શકે છે, એટલા માટે પરમાત્માનું યરણ જ સાચું યરણ છે; એમ માની પરમાત્માનું યરણ સ્વીકારો તો તેમાં કલ્યાણ રહેલું છે. પરમાત્માના યરણે જીવી રીતે જનું એ વાત હવે શરૂઆત સમગ્રનું હું—

નેરામાં આવે છે. માયાની દૃષ્ટિએ એક માગીયુ સારો ક્ષી સકાય કે એક મસાદૂર વકીલ બેરીરટર ? માગીયુ બેસુત જાતને જાત જ કહે છે, તે જાતને બાજરો કહેતો નથી; પણ વકીલ બેરીરટર લોકો જાતને પણ બાજરો સિદ્ધ કરવા જેવો પ્રયત્ન કરે છે. વકીલ લોકો હોય છે કાંઈ અને સિદ્ધ કરે છે બીજું કાંઈ; અને મુલકાનું બિલકું કરી તેઓ રૂપિયા કમાઈ મોજ માણે છે, પણ તેઓએ એ બધી જાત ન જોઈએ કે, આ પ્રકારની માયા મોક્ષમાર્ગમાં વિઘ્નાધા બીજી કરે છે.

પર્યાય-પર્વ નજદીક આવી રહ્યું છે. આ પવિત્ર પર્વમાં તો હવે માયાનો ત્યાગ કરો. આ પર્વમાં તમારે સાદાર્થ ધારણ કરવી જોઈએ કે આશ્ચર્ય વધારેના જોઈએ ? તમે તો મોંઘા કપડાં પડેરા અને તમારા કેટલાક વાઈઓને ભોજન પણ ન મળે એ કેટલું અનુચિત છે ! એટલા માટે સાદાર્થ ધારણ કરો. રામચન્દ્રજી પ્રકટમાં તો પિતાનું વચન પાળવા માટે વનમાં ગયા હતા પણ વાસ્તવમાં તેઓ રાવણદ્વારા પેદા થતાં પાપ અને અન્યાયોને નષ્ટ કરવા માટે વનમાં ગયા હતા. તેઓ પાપનો નાશ કરવા માટે સાદા બનીને ગયા હતા અને વફકલ વસ્ત્રો ધારણ કર્યા હતા. શું વફકલ વસ્ત્રો ખાદીનાં વસ્ત્રો કરતાં સારાં હતાં ? જો નહિ તો પછી રામે તે વસ્ત્રો શા માટે પહેર્યાં હતાં ? શું તેઓ મૂર્ખ હતા ? તેઓ મૂર્ખ ન હતા, પણ તેમણે પાપનો નાશ કરવા હતા; અને સાદાર્થને ધારણ કર્યા વિના પાપ નષ્ટ થઈ શકે એમ ન હતું એટલા માટે તેમણે વફકલ વસ્ત્રો પહેર્યાં હતાં. તમે આ પવિત્ર પર્વમાં કાંઈ નહિ તો પાપનો નાશ કરવા માટે હવે સાદાર્થને તો ધારણ કરો.

માયા બહુ જ ખરાબ છે. માયા તો પાપરૂપી રાક્ષસી છે. જો તમે માયાને છૂતવા આદતા હો તો સાદાર્થને અપનાવો. સાદાર્થને અપનાવવાથી તમારો આત્મા પણ પવિત્ર બનશે અને બીજાનું પણ કલ્યાણ થશે.

જો માયાનો મુદ્દામ હોતો નથી તે પરમાત્માની સામે હૃદય ખેલીને પોતાના અપરાધોને રજુ કરે છે, અર્થાત્ તે સાચી રીતે આત્મચિન્તા કરે છે. બહેનો ધરમાંથી વાગતી વખતે ધરની સ્ત્રીનેને બહાર ફેંકી દેતી નથી પણ કચરાને ફેંકી દે છે. આ જ પ્રમાણે આ પર્યાય પર્વમાં હૃદયના કચરાને-હૃદયની માયાને બહાર કાઢી ફેંકી દો. પણા લોકો એવા હોય છે કે, માયારૂપી કચરાને તો હૃદયમાં સંધરી રાખે છે. અને સદૃશ્યરૂપી સ્ત્રીને બહાર ફેંકી દે છે. આ પદ્ધતિ ખોટી છે એટલા માટે આ પદ્ધતિનો ત્યાગ કરો. જાણી જોઈને કચરાને ધરમાં કાંઈ લાવતું નથી પણ પ્રાકૃતિક રીતે કચરો ધરમાં આવી જાય છે. કાંઈ મકાન મહિનાઓ મહિના સુધી બંધ રહ્યું હોય તોપણ મકાનમાં કચરો પેસી જાય છે. આ જ પ્રમાણે બધે માનવીય પ્રકૃતિને કાંઈ આત્મામાં માયા આવી ગઈ હોય તો તે માયાને હૃદયમાંથી દૂર કરવી જોઈએ. જ્યારે હૃદયમાંથી માયાને કાઢવાની તમજા પેદા થશે ત્યારે ધોડી માયા પણ તે જ પ્રમાણે વધારે જાણશે, કે જે પ્રમાણે કચરો બહાર કાઢવાની તમજા રાખનાર સ્ત્રીને થોડો પણ કચરો વધારે જાણાય છે ! આજ જાવને પ્રકટ કરતાં કાંઈ બચત કહે છે કે :—

નાથય એ સમ મન્દ ન કોઉ,

યથાપિ ગીન પતંગ હીનમતિ, મોહિ ન પૂજે એઉ;

મહામોહ સંસ્થિતા અપારમે, સન્તતિ ફિરવ વહો;

શ્રી ગુરુ ચરણ ચરણ નોકા વણ, પુનિ પુનિ ફેન ગહો. માધવ૦

માં લક્ષ્મી ધારયતિ—પોષયતીતિ માધવઃ । આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર ભક્ત, અનંત જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર્યથી લક્ષ્મીના પતિ માધવને સંબોધીને કહે છે કે, “ હે ! માધવ ! મારા સમાન પતિત કાણુ હશે ? જો કે, માછલી અને પતંગને હીનમતિ કહેવામાં આવે છે પણ હું તો તેનાથી પણ વધારે હીનમતિ છું; કારણ કે આ મહામોહની નદીમાં રખડતાં મને અનંત કાળ થઈ ગયો છતાં હું નદીપાર જઈ શક્યો નહિ. મહાપુરુષોએ મને આ મહામોહ-નદીને પાર જવા માટે કહ્યું કે, તું આ નૌકા ઉપર ચડી જ તો તું નદીપાર સહેલાઈથી કરી શકીશ, પણ હું નૌકા ઉપર ચઢ્યો નહિ અને નદીનાં શીણને વારંવાર પકડવા લાગ્યો. હું એ સારી રીતે જાણું છું કે, આ નૌકા છે અને આ શીણ છે છતાં મેં નૌકાને પકડી નહિ પણ શીણને જ પકડ્યા. હવે મારા જેવો બીજો કાણુ મૂખ હશે ! ”

જે સાચો ભક્ત હશે અને જે માયાને પોતાના હૃદયમાં સ્થાન આપવા ચાહતો નહિ હોય તે જ આ પ્રકારની વાત કહી શકે, બીજો કોઈ કહી શકે નહિ. જે પોતાને પહેલેથી જ નિષ્પાપ સમજી બેઠો છે, અને જે પોતાને મહાજ્ઞાની માને છે તે પંડિત જનના મુખથી આ પ્રકારની વાત નીકળી શકતી જ નથી. ભક્તજનો તો આત્મભાવ પ્રકટ કરતાં ત્યાં સુધી કહે છે કે:—

અવગુણુ ઢાંકન કાજ કરું, જિનમત ક્રિયા;

તજું ન અવગુણુ આલ, અનાદિની જે પ્રિયા.

અર્થાત્—“ હે ! પ્રભો ! હું અવગુણને ઢાંકવા માટે તો જિનમતની ક્રિયા કરું છું, પણ અવગુણને ત્યાગ કરવા માટે હું શ્રમ કરતો નહિ, કે જે મને અનાદિથી પ્રિય છે. ”

ન્યારે હૃદયમાં આ પ્રકારનો ઉન્નત ભાવ પેદા થાય અને સાચી રીતે ગુરુની સમક્ષ પોતાનાં પાપોની આલોચના કરવામાં આવે તો માયા અવશ્ય નષ્ટ થાય. જો પાપને નષ્ટ કરવાની ભાવના ઉદ્ભવે તો—

પાપ પરાલોકો પુંજ બન્યો, અતિ માનહુ મેરુ અપારો;

સો તુમ નામ હુતાશન સેતી, સહજ હી પ્રબલત સારો.

અર્થાત્—મેરુ જેવડાં મહાન પાપો પણ પરમાત્માનું સાચું શરણ સ્વીકારવાથી અવશ્ય નાશ પામે. કપટ કરવાથી બીજને પોતાની માયાગ્નિમાં ફસાવી શકાય છે એવી લોકોની સામાન્ય માન્યતા છે, પરંતુ તેમ કરવાથી પોતે માયાગ્નિમાં ફસાય છે એ લોકો જ્ઞેતા નથી. મણિરથે મયણરેહાને ફસાવવા માટે કપટગ્નિ રચી પણ એ કપટગ્નિમાં મયણરેહા ફસાઈ નહિ પણ મણિરથ પોતે જ ફસાયો. પોતે ફેલાવેલી કપટગ્નિમાં મણિરથ કેનીરીતે ફસાયો તે વાત હવે કહું છું:—

મયણરેહા ચરિત્ર—૨૩

મયણરેહાએ મણિરથને કહ્યું કે, જો તમે મને બુદ્ધિમતી અને રાજકાજ ચલાવવાને યોગ્ય માનતા હોત તો તમે એમજ કહેત કે, હું તમારા બંને ઉપર રાજ્યનો કારભાર નાંખું છું; પણ તમે તો એમ કહી રહ્યા છો કે, ‘ આપણે બંને રાજ્યકારભાર ચલાવીએ. ’ તમારા આ કથન ઉપરથી એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે, તમે મારા પતિને સોંપેલું રાજ્ય પાછું લેવા ચાહો છો. આ તમારા હૃદયની કુર્ભાવના છે.

પતિ પ્રેમ કે શુર બાવ દે, દેવ ન મુકે સલાવ;

કિમી બોલ્યું મેં નહીં જાણ્યું. શિલકોં છે સમજાવ. ૫ સની ૫૬ ૫

મયજુરેદાએ મંજીરબને કહ્યું કે, આપે અને કન્યાનું પ્રયેમન આપું પણ કું આ પ્રયેમનમાં ફાર્જ જાઉં એવી નથી. મેં મદાસનાંએનાં અર્થો જાણ્યાં છે. અને એવો દા વિશ્વાસ છે કે, પતિવ્રતાના પતિપ્રેમને તોડી નાંખવાને કાર્જ સમર્થ નથી; એટલું જ નહિ પણ પતિપ્રેમને તોડવાનો પ્રબળ કરનાર પોતે જ નહિ થઈ શકે છે. મનને સીધાનો પતિપ્રેમ તોડવા આશુ હતું તો તે પોતે જ નહિ થઈ શકે. પદોનરે દોષદોષ પતિપ્રેમને તોડવાની ક્ષમિત કરી હતી તો તે પણ નહિ થઈ શકે. આ ચરિત્રો ઉપરથી અને એવો દા વિશ્વાસ પેદા થયો છે કે, પતિવ્રતાના પતિપ્રેમને તોડવાને કાર્જ સમર્થ નથી.

ન્યારે પતિવ્રતાના પતિપ્રેમને તોડવાને કાર્જ સમર્થ નથી તો પછી યું તમારા કષ્ટર-પ્રેમને તોડવાને કાર્જ સમર્થ કોઈ શકે ખરી? પતિવ્રતાઓ કેવી કેવી થઈ ગઈ છે એનું ચરિત્રચિત્રણ કરતું બહુ જ મુશ્કેલ છે. બાબતો ઉપર ભરત મુખ થઈ ગયો હતો પરંતુ તેથીએ તપદારા પોતાનું ચરીર મુકી નાંખ્યું પણ પોતાના બલ્યવર્ષને ખંડિત કરવા ન દીધું.

આને પણ સંસારમાં એવી ધણી ચરિત્રચીત્ર બાજાઓ છે કે જેમને આધારે આ પૃથ્વી ટકી રહેલ છે. જે દિવસે આવી સતીઓ નહિ હોય તે દિવસે સૂર્ય, પૃથ્વી અને સમુદ્ર પોતપોતાની મર્યાદાને તણ દેશે. આ બનાવિ સંસારમાં વેસ્યા અને પતિવ્રતા સદાથી છે, પણ વેસ્યા વિના સંસારની કાંઈ દાનિ થાવ નહિ; પરંતુ પતિવ્રતા ન હોય તો સંસારમાં મન્ય જ પચાઈ જાય. હવેલત પણ છે કે:—

પતિમતા કાટા લતા, નહીં મલામેં પોતા;

ભરી સભામેં એસી દીપે, હીરા દી સી ભેત.

અપતિમતા કાટા લતા, ધન વાકા દીદાર;

હઠે કાલુ કિચ કામકા, વેસ્યા કા યુંગાર.

મયજુરેદાએ કહ્યું કે, કું ચાલના પ્રયેમનમાં ફાર્જ જાઉં એવી નથી. કું પતિવ્રતા-ધર્મની આગળ ત્રિલોકના ચાલને પણ તુચ્છ સમજું છું એટલા માટે તમે તમારું મન મનાવી પાછા ફરી જાઓ.

પ્રત્યેક બક્ષિત પોતાના સ્વભાવાનુસાર જ વસ્તુને મહત્ત્વ કરે છે. જેવા જુદાને જેવું અને જેટલું પાછી પાવામાં આવે તે જુદા તેવો જ રસ આપે છે. આ કથનાનુસાર વાત પણ પોતાની ભાવનાનુસાર સમજવામાં આવે છે. મયજુરેદાના ચબ્દોએ પણ મંજીરબના હૃદયમાં તેની ભાવનાનુસાર જ કામ કર્યું.

મયજુરેદાએ મંજીરબને કહ્યું કે, મેં આપને જે કાર્જ કહ્યું છે તેમાં કાર્જ વિશેષતાની વાત નથી. સાચા ઓ-પુરપોતે માટે પર વસ્તુ ઉપર આન ન આપવું એ જ ઉચિત છે. સાચા ઓ-પુરોએ પરધન કે પરઓપુરબને કદાપિ અપનાવતા નથી.

સંસારમાં જે પરધન કે પરઓપુરબ એ બન્નેથી બચતો રહે છે તેનું કાર્જ કાર્જ બગાડી શકતું નથી. ક્યારે કહ્યું પણ છે કે:—

એક કનક દ્રુષ્ટ કામિની, ચે લગ્ની તરવાર;

ઉઠે ચે હરિ ભજનકો, બીચ હિ લીને માર.

નારી પરાઈ કે આપની, મુમતે નરકે ગાય;
 આગ આગ રાગ એકસી, દેવી હાય જગાપ,
 નારી તો હુમ ગી કરી, પાવા નહીં વિચાર;
 જળ જાના તળ પરિકુરી, નારી બધા વિચાર.
 નારી નગાવે ત્રીન ગુણ, જેડિ નર પાવે હોય;
 ભક્તિ મુક્તિ અરુ જ્ઞાનમે, પૈડે મકે નહીં કોય.
 એક કનક અરુ કામિની, દોડ અગિ ડી જાત;
 દેખાણે તે પર જલે, પરસિ કરે પૈમાલ.
 જહાં કામ તહાં રામ નહીં, રામ તહાં નહીં કામ;
 દોહી કળાદૂ ના રહે, રામ કામ કંક કામ.

અર્થાત—કપીર કહે છે કે, કનક-કામિની લાંબી તત્તવારતી સમાન છે કે જે એક જાટકાથી શિરાએકે કરી નાંખે છે અને એ કારણે હરિભગ્ન કરવા માટે ઉડવા છતાં વચ્ચમાં જ મારી નાંખે છે. સ્ત્રી બને પોતાની હોય કે પારકી હોય પરંતુ તે કાનિ કરનારી જ છે. જે પ્રમાણે આગ પોતાના ઘરની હોય કે ખીજના ઘરની હોય પણ તે બાળી નાંખે જ છે, તે જ પ્રમાણે પોતાની કે પારકી સ્ત્રી પણ રામથી દૂર રાખે છે. આગળ જતાં કપીર એમ કહે છે કે, જે પ્રમાણે આગ હાય બાળનારી હોવા છતાં અત્ર પદ્મવામાં સહાયક હોવાથી રાખવી પડે છે, તે પ્રમાણે નારીવત્ર મેં પણ કહ્યું હતું, પણ ત્યારે તેનામાં વિકાર જોયો ત્યારે તેનો ત્યાગ કરી નાંખ્યો. જે મેં એનો ત્યાગ કર્યો ન હોત તો એને ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ પણ આપી શકત નહિ. સ્ત્રીના હોવાથી ભક્તિ, મુક્તિ અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકતાં નથી. જે કોઈ સ્ત્રી રાખીને પણ ભક્તિ વગેરેનો ઢોંગ બતાવે છે તો તે ઢોંગી છે. કનક અને કામિની એ બન્ને આગતી જ્વાલા છે, એટલું જ નહિ અગ્નિની જ્વાલાથી પણ વિશેષ છે. કારણ કે અગ્નિની જ્વાલા તો સ્પર્શ કરનારને જ બાળે છે પણ કનક-કામિનીની જ્વાલા તો જ્વેનારને પણ બાળે છે. જ્યાં કામ હોય ત્યાં રામ હોઈ શકે નહિ અને જ્યાં રામ હોય ત્યાં કામ હોઈ શકે નહિ. રામ અને કામ બન્ને એક સ્થાને રહી શકે નહિ. ઘણા લોકો હૃદયમાં કામને રાખીને ઉપરથી રામ-રામ કરે છે. આવા ઢોંગી લોકો વિષે મુનિશ્રી મોહનલાલજી ઘણીવાર ગાયા કરે છે કે:—

તૂહી તૂહી તૂહી તૂહી રામ એક તૂહી તૂહી રામ

મદ્દત મલીદા ગોરી ગોરી ગોરી મદ્દત મિલે હું શુભામ

હાથમે માલા ને મૃગછાલા ટીલાં ટપકાં વાહ શુરુ વાહ.

તૂહી.

હાખિયા ભુખિયા આય નમે તો, ચલ સીતારામ હટ સીતારામ;

અમીર તવંગર આય નમે તો, સીતારામ હોં સીતારામ જંચ સીતારામ;

રાજા રાણા આય નમે તો, નારાયણ જંચ નારાયણ હમ નારાયણ;

કાણી કુરૂપી કોઈ નમે તો, નારાયણ છટ નારાયણ ઘટ નારાયણ;

નાબુક નાજનિ નમન કરે તો, નારાયણ જ નારાયણ હું નારાયણ;

ભરભર ખીસા હરહર હીસા, ટીલાં ટપકાં વાહ શુરુ વાહ.

તૂહી.

આથી એક પ્રકારની પૂર્વજ્ઞતા છે. તાત્પર્યથી મન ભરે પણ એક વસ્તુ એક દાસી નથી પણ પાણી ભોંકાવે મમ્મર નીમણી પણ જલવાને નથી હોતી છે. તમે તમારા શબ્દો એકાદ મરે એ જ કાળે એકજ માણા હો કે તેને સ્વા-પામિતી કેવાની પણ માનવા નથી પણ તમે તમારા વિષે પણ જુઓ કે, તમે કાનથી એ કાળે તકાતે ભેગ નથી ને!

ਨੜ ਨਾਸੀ ਥੇ ਡੀ ਸੁਝੇ, ੫੯ ਅਨਧਿ' ਨਥੀ ਲਾਏ:

શુદ્ધ પ્રેમકે. આદ્ય સમજા કરે, કુદરત મનાયે. ॥ ૩૫ ॥

મધ્યવર્ણમાં મળિયરખને હાંસુ છે, સાચા નરનારી ને જ છે કે જે બોલના ઉપર પોતાનું મિત્ર ચેડના નથી. મદાના સોકોને માટે તે જયંતિ બોલ છે એટલા માટે જયંતિ ત્યાં જ છે. ૫ નું તમારા માટે ૫ નું તમારી પત્નીની સિવાય જયંતિ એવો જ છે; એટલા માટે જયંતિ પાસે જ હરી તમે પાઠા ફરી જાઓ. તમે સાચા જનનુષા છતાં જાત્રી જૂદા હરી રજા છે એ તે જ જાણ આશ્ચર્યની વાત છે.

૧૫૭) પશોતર ડીચઠકા, જો સિખા તે વાસ;

ઉપરોક્ત કાવ્ય પ્રમાણ કરે 'પુષ્પવન', કંઈકે ને આલેખી જાસ. ॥ પ્રાની ૫૮ ॥

જમનપાલ શ્રીમ વરનારી કા, બતરે તરતે પ્યાર

વેળી નદે ઉત્તમ કુલ છે, જો પાવે મુકેલે જ્ઞાન. ॥ અતી. ૫૭ ॥

મયજુરદા કહે છે કે, હું ! પ્રભો ! મારી આંખો ખોલવાને માટે સીતાનું ચરિત્ર છે તે
આંખની આંખો ખોલવાને માટે પણ રાવળનું ચરિત્ર છે. તે વીર હતો અને જિજ્ઞાસુ પૃથ્વીનો
સ્વામી હતો. નીનદાશ્વનુચાર તો તે પ્રતિવાદુરેષ હતો. તેની લક્ષ્મી પણ સોનાની હતી પણ
પરનારીના કારણે તે નષ્ટ થઈ ગયો.

તમે લોકો રાવણનું નામ તો લેતા નથી પણ રાવણના જેવા કામે તો કરતા નથી ને ! એમ થવું ન જોઈએ કે, નામ તો રાવણું લેવામાં આવે, અને કામ રાવણ જેવાં કરવામાં આવે ! કદાચ કોઈ એમ કહે કે, રાવણનું નામ લઈ નિંદાને પાત્ર થાય અને ? પણ આનો વિચાર રાવણ જેવાં કામ કરતી વખતે રાખો તો કેવું સાહે થાય !

મધ્યદેશમાં મહિરથને કમું છે, તમે આને રાવણ, પશોતર અને કૃત્યકર્તા ચરિતને બૂલી રહ્યા છો ! તેમનાં ચરિત્રો તે લોકોની નિંદા કરવા માટે લખવામાં આવ્યાં નથી પરંતુ પાછળની પ્રજાની આંખો ખોલવા માટે લખવામાં આવ્યાં છે. તમે એટલો તો વિચાર કરો કે, બીજાનું એકું કોણ ખાય છે ? બીજાનું એકું કેવળ કાગડા-કૂતરાં જ ખાય છે. મારી જેઠાપણી સાથે તમારું લગ્ન થયું હતું તે વખતે તમે કઈ પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી તેના વિચાર કરો. તમે લગ્ન વખતે એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી કે, આ મારી સ્ત્રી સિવાય બીજી ઓ મારા માટે માતા-બહેન સમાન છે. આ પ્રતિજ્ઞાનુસાર બીજી સ્ત્રીઓની માફક મને પણ તમે વળી લીધી હતી, છતાં આજે તમે કાગડા-કૂતરાની માફક વમેલી ચીજ સમાન મને સ્વીકારવા કેમ તૈયાર થયા છો !

આને પણ લક્ષના સમયે પતિ-પત્નીને પ્રતિજ્ઞા તો કરાવવામાં આવે છે, પણ શું આ પ્રતિજ્ઞા ત્રિવાલ દર્શવનાર ગોરને જનજીવાની દેવ છે? આ પ્રમાણે અર્થશૂન્ય ક્રિયા કરવામાં આવે છે. આવી અર્થશૂન્ય ક્રિયાએ જ મૂંઝારને પતિત કર્યો છે. જ્યારે પોતાનીકારા કરવામાં

છે કે, વાસ્તવમાં દુઃખ આપનાર માયા જ છે. જો આપણા આત્મામાં માયા ન હોય તો એ દશામાં આપણને કોઈ, કોઈ પ્રકારનું દુઃખ આપી શકે નહિ. આલોચનાદ્વારા માયાનું વિમોચન થાય છે, અને માયાનું વિમોચન થયા બાદ કોઈ પ્રકારનું દુઃખ રહેતું નથી.

માયા, ધર્મકરણીનું પણ નિદાન કરાવી દે છે. આ લોક કે પરલોકને માટે પોતાની ધર્મકરણીને વેચી દેવી એ નિદાન છે. માયા આ પ્રકારનાં સુખને માટે નિદાન કરાવે છે પછી ભલે તે સુખ કે વસ્તુ જોએલી હોય કે ન હોય, અગર કેવળ સાંભળેલી હોય ! કોઈ પણ વસ્તુની કામનાથી પોતાની ધર્મકરણીને વેચી દેવી એ નિદાન છે અને નિદાન આત્માને માટે એક શલ્યની સમાન છે.

કેટલાક લોકો કહે છે કે, ભારત ધાર્મિક ક્ષેત્ર હોવા છતાં દુઃખી કેમ છે ? આ પ્રમાણે કહેતાર લોકોને એ જ ઉત્તર આપી શકાય કે, ખીજની સાથે સંબંધ જોડવાથી જ ભારતવાસીઓ દુઃખી થઈ રહ્યા છે ! ધર્મકરણી કરવાની સાથે લોકો માયાજનન રચે છે એ જ કારણે તેઓ દુઃખી થાય છે. પહેલાંના લોકો ઈન્દ્રપદને માટે પણ ધર્મકરણીનો વિક્રય કરતા ન હતા, તેમજ વળા ધર્મનો ત્યાગ કરી દેતા ન હતા. પણ આજ કાલ તો એ-ચાર પૈસાને માટે પણ ધર્મને છોડી દેવામાં આવે છે. આ અવસ્થામાં ભારત દુઃખી ન થાય તો સુખી કેવી રીતે થાય ? જો સુખ ચાહતાં હો તો માયાનિદાનનો ત્યાગ કરો. ત્યાંસુધી માયાનિદાનનો અન્ત કરવામાં આવતો નથી ત્યાંસુધી બધી ધર્મકરણી પણ વ્યર્થ જાય છે. કહેવાનો આશય એ છે કે, ત્યાંસુધી માયા છૂટતી નથી ત્યાંસુધી ધર્મકરણી પણ મોક્ષસાધક નીવડતી નથી.

શ્રી દશાશ્વતરકથામાં કહ્યું છે કે, એક વાર રાજા શ્રેણિક અને તેની રાણી ચેલના સારો પોષાક પહેરી ભગવાનના સમવસરણમાં આવ્યા. તે વખતે તેઓ બન્ને એવાં સુંદર લાગતાં હતાં કે, રાજા શ્રેણિકને જોઈ કેટલીક સાધ્વીઓ પોતાના મનમાં કહેવા લાગી કે, આ રાજા કેવો સુંદર છે ! ચેલના રાણીને ધન્ય છે કે, તેને આવો સુંદર અને વીર પતિ મળ્યો છે. અમે પણ સંયમનું પાલન કરીએ છીએ. એ સંયમનું ફલ આવો સુંદર પતિ મળવા સિવાય ખીજનું શું હોઈ શકે ? એટલા માટે અમે એ જ ચાહીએ છીએ કે, અમારા સંયમના ફલસ્વરૂપ આગામી ભવમાં અમને આવો જ સુંદર પતિ મળે. આ જ પ્રમાણે ચેલના રાણીને જોઈ કેટલાક સાધ્વીઓ પણ જન્મજન્મમાં પડી ગયા. તેઓ મનમાં કહેવા લાગ્યા કે, તપસંયમનું ફળ આવી મુંદરી મળવા સિવાય ખીજનું શું હોયું જોઈએ ? મોક્ષ વળા કાણે જોશે છે ! એટલા માટે જો તપસંયમનું કોઈ ફળ પ્રાપ્ત થતું હોય તો અમને આવી જ મુંદરી મળે. આવી મુંદર સ્ત્રી મળવી એ જ મોક્ષ છે.

આ પ્રમાણે કેટલાક સાધ્વીઓએ તથા કેટલીક સાધ્વીઓએ પોતપોતાની ધર્મકરણીનું ફલ કમલ : ચેલના જેવી સ્ત્રી કે શ્રેણિક જેવા પતિનું ચાહ્યું. સાધુ-સાધ્વીઓના મનના આ કાવતે ખીજ કોઈ તો જાણી શક્યા નહિ પણ સર્વજ્ઞ ભગવાનથી છુપું શું હતું ? ભગવાને વિચાર્યું કે, આ પ્રકારનું નિવારણ કરવું એ સારું નથી. પણ આ સાધુ-સાધ્વીઓએ મોનના પ્રતિજ્ઞા આપી નિવારણ ક્યું છે; પરંતુ તેઓ કુલીન પોતાની પોતાનો અપરાધ સ્વીકાર કરી પ્રત્યક્ષ ભગવાન વિરુદ્ધ નહિ કરે. વીરસય ભગવાન તે કહેવડ આવે છે. કોઈ માની જાય કે કોઈ જાણે તે તેઓ કોઈ કિસ્સે કોઈ પ્રકારનું કાવતું કરતા નથી.

યો બલ રતન ચિન્તામણિ ચરણો, વારંવાર ન મિલસી રે;
ચેત સકે તો ચેતરે જીવડા, એવો જોગ ન મિલસી રે.

અર્થાત્—બહાર અને અંદર સમતા રાખો. બહાર તો કોઈ ખીજન કારણે સમતા બતાવી પણ શકાય છે પરંતુ અંદર સમતા રાખવી બહુ જ મુશ્કેલ છે. અમે સાધુઓ ને બહાર સમતા ન રાખી કોઈની સાથે લડીએ તો તમે લોકો જ અમને ઉપાસવું આપવા લાગો. એટલા માટે અમારે બહારથી તો સમતા રાખવી જ નોઈએ. પણ જે પ્રમાણે બહાર સમતા રાખીએ છીએ તે પ્રમાણે અંદર પણ સમતા રાખવી નોઈએ. સાચી સમતા તો સારે જ કહી શકાય કે, ત્યારે બહાર તેમજ અંદર સમતા રાખી શકાય. જે બહાર તેમજ અંદર સમતા રાખી શકે છે તે જ સાચો વીર છે. દશ લાખ મુનટોને જીતનાર વીરથી પણ તે વીર મોટો છે, કે જે આ પ્રકારની સમતા રાખે છે અને પોતાની બૂલને પ્રકટ કરી તેની આલોચના કરે છે.

હવે અમે એ જોવાનું છે કે, આલોચના કેવી પાસે કરવાની કહી છે? આલોચના એક તો ચૌકની કહી છે, ખીજી છઃકની કહી છે અને ખાસ સંનેગોમાં અઠકની આલોચના પણ કહી છે. અઠકની આલોચનાથી વધારેનું વિધાન શાસ્ત્રમાં મળતું નથી. ચૌકની આલોચના તે છે કે, જેમાં બે કાન આલોચના કરનારનાં હોય અને બે કાન આલોચના સાંભળનારના હોય. કોઈ પુરુષ ત્યારે આચાર્યની પાસે આલોચના કરે છે સારે બે કાન પોતાના હોય છે અને બે કાન આચાર્યના હોય છે; પણ આલોચના કરનાર કોઈ સ્ત્રી હોય તો બે કાન પે'લી સ્ત્રીના, બે કાન આચાર્યના અને બે કાન સાધ્વીના, કે જે પે'લી સ્ત્રીને આલોચના કરાવવા માટે લાવી છે. આ પ્રકારની આલોચના છઃકની આલોચના કહેવાય છે. જે આચાર્ય સ્થવિર હોય અર્થાત્ વૃદ્ધ હોય તો તો ખીજા કોઈ સાધુને પાસે રાખવાની આવશ્યકતા હોતી નથી; પરંતુ જે આચાર્ય તરુણ હોય તો એક સાધુને પાસે રાખવાની જરૂર રહે છે. આ પ્રમાણે બે કાન આલોચના કરનાર સ્ત્રીના, બે કાન સાધ્વીના, બે કાન આચાર્યનાં અને બે કાન સાધુના એમ આલોચના અઠકની પણ થાય છે.

આ પ્રકારની આલોચના અપ્રકટ અપરાધને માટે કરવામાં આવે છે. પણ જે અપરાધ પ્રકટ હોય તેની આલોચના તો પ્રકટમાં જ કરવી નોઈએ. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, દશમા પ્રાયશ્ચિતના અપરાધીએ રાત્ર-રોક વગેરેની પાસે જઈ એમ કહેવું કે, મારાથી અમુક પ્રકારનો અપરાધ થયો છે તેની શુદ્ધિ માટે આલોચના અમુક દિવસે થશે એટલા માટે આપ કૃપા કરી જરૂર પધારશો. આ પ્રમાણે બધા લોકોને કહે અને પછી તેઓના આવી ગયા બાદ પોતાના મસ્તક ઉપર સાફ મૂકી ગૃહસ્થની રીતે એમ પ્રકટ કરે કે, સાધુપણમાં મારાથી આ અપરાધ થયો છે. આ પ્રમાણે પ્રકટમાં આલોચના કરે અને પછી વિધિ અનુસાર શુદ્ધ થાય. આવી રીતે જે દોષ પ્રકટ હોય તેની આલોચના પણ પ્રકટમાં જ હોવી નોઈએ. જે કોઈ શ્રાવિકાને સાધ્વીની પાસે જ આલોચના કરવી હોય તો તે આલોચના ચારકણી થઈ શકે છે. પરંતુ જે ત્યાં સાધુ હોય તો તો સાધુની પાસે જ આલોચના કરવી નોઈએ અને એ દશમાં આલોચના છઃકણી થવી નોઈએ. હા, જે આચાર્ય તરુણ હોય તો એક સાધુને પણ સાથે રાખવો નોઈએ અને એ દશમાં આલોચના આઠકણી થશે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, આલોચનામાં સરળતા મારજી કરવી જોઈએ અને પોતાનામાં કાંઈ પ્રકારનું પાપ આવી ચડ્યું હોય તો તેને કંટાળી સમાન માની કાઢી નાંખવું જોઈએ. યરીરમાં જો કાંઈ કંટો લાગ્યા હોય તો તેને બહાર કાઢવો જોઈએ કે અંદર રાખવો જોઈએ ? કંટાળે તો બહાર જ કાઢવામાં આવે છે. આ જ પ્રમાણે માયા ઘરા, નિદાન ઘરા અને મિથ્યાદર્શન ઘરા એ ત્રણેય ઘરા આત્માને માટે કંટાળી સમાન છે, એ ત્રિવિધ ઘરાને આત્મામાં રહેવા દેવા પોતે કેમ કહી શકાય ? જો પ્રમાણે કાંઈ બાહ્યાની અણી તૂટી જાય અને યરીરમાં પેસી જાય તો તેને તાત્કાલિક બહાર ખેંચી કાઢવામાં આવે છે, તે પ્રમાણે આત્માને માટે ત્રિવિધ ઘરા કંટારૂપ હોવાથી એ ઘરાને બહાર ખેંચી કાઢવો જોઈએ. આલોચનાદ્વારા એ ઘરાને બહાર ખેંચી કાઢી શકાય છે. એટલા માટે અકૃપાળી આલોચના કરવામાં કાપર બનો નહિ. આજે તમે વાણીયા બની જે આપાત પીઠ ઉપર સહો છો તે જ આપાત વીર બની છાતી ઉપર સહન કરો અને પોતાનાં પાપોનું પ્રાપચિત કરો તો તેમાં કશાજી જ છે.

મયજુરેહા ચરિત્ર-૨૨.

મયજુરેહા ચાહત તો મહિરયની આબરૂના કાંકરા કરી નાંખત. પરંતુ જે આબરૂદાર માણસ હોય છે તે બીજાની આબરૂને બમાકવા ચાહતો નથી. જે બીજાની આબરૂ લે છે તે પોતે પણ આબરૂદાર રહી શકતો નથી. આબરૂદાર બીજાની પણ આબરૂ બચાવે છે પણ પોતાનો ધર્મ રાખીને બચાવે છે. મયજુરેહાએ પણ એમ જ કયું.

બહરા અધા મૂક પુરુષ સે, પાંચી નરકા ભાર;

ધરા ન સહતી સમજો રાજ, મરના હૈં એકાર. ॥ સતી ૧૦ ॥

અમૃતમય તવ મનન સવજી કર, ચિત્તમે પાયા ચેત;

ભિક બાર તુમ પ્રત્યક્ષ હોએ, ચૈં બોલા નૃપ બેત. ॥ સતી ૧૧ ॥

મયજુરેહા મહિરયને હૃતિયોમિત ઉપદેશ આપતી કહેવાં લાગી કે, “હે ! રાજ ! તમે હવે સમજો, તમે રાજ પૃથ્વીના ભાર ઝોલો કરવા માટે જન્મ્યા છો પણ તમારી કારા કેવો ભાર ઝોલો થવો જોઈએ તેનો વિચાર કરો. તમે બહેરા, મૂંઝા, આંધળા, કોઠી કે રાગી લોકોને પૃથ્વી ઉપર ભારભૂત સમજતા હસો, પરંતુ યાનીજનો એવા લોકોને ભારભૂત માનતા નથી પણ એવા લોકોને તો કરુણાપાત્ર માને છે. પૃથ્વી કહે છે કે, તમે સ્વાર્થી લોકો એવા સુધા-લંઝા બહેરા-મૂંઝા લોકોને બલે નકામા માનતા હો પણ કરુણાની દૃષ્ટિએ એવા લોકોની પણ આવશ્યકતા છે. શું એવા રાગી માણસોને જોઈ કોઈના મનમાં વિકાર આવી શકે ખરા ? નહિ. રાગી લોકો પૃથ્વી ઉપર ભારભૂત નહિ પણ કરુણાપાત્ર છે. પરંતુ તે લોકો પૃથ્વી ઉપર ભારભૂત છે, કે જેઓ પરદારસેવી છે, નિરપરાધી છતાંની દિશા કરનારા છે, ખોટું બોલે છે અને બીજાઓની ચીને ચોરે છે. આવા લોકો જ પૃથ્વી ઉપર ભારભૂત છે. રાજ્ય કેઈ બ્યક્તિને એ કારણે દંડ આપી શક્યું નથી કે તે રાગી કે કોઠી છે. પણ એવા લોકોને દંડ આપે છે કે જેઓ પારદારિક છે, દિસક છે, અસત્યવાદી કે ચોર છે. રાજ્યોની જન્મ આવા ભારભૂત લોકોને કેમણે હાવવા માટે છે; પણ જ્યારે રાજ જ એવા અપરાધી કરવા લાગે તો એ દશામાં બીજાને શું કહી શકાય ? આ તો ચ્હક જ

ભણકે યર્થ ગયા જેવી વાત યર્થ. વેંઝાની રજા કરવા માટે કરવામાં આવેલી વાત ન વેંઝાને ગળી જાય તો પછી વેંઝાની રજા કેવી રીતે ચાલે! આ ન પ્રમાણે પ્રગટરહકે રાજા ન પ્રગટ ભણકે બની જાય તો પછી બીજાનું કહેવું ન થું! ”

મયણુરેહા રાજા મણિરથને વિશેષ કહે છે કે, “આપ રાજા છો છતાં આજે આપ કુંભ કરવા માટે તૈયાર થયા છો એ તમારા માટે સર્વથા અનુચિત છે. કદાચ તમે એમ કહેા કે, હું તારા વિના રહી શકતો નથી તો એ અવસ્થામાં પણ તમારા માટે મરી જવું એ ન ઐયરકર છે.” રાજમતીએ પણ રથનેમિતે એ ન કહ્યું હતું કે—

ધીરત્યુ તે જસોકામી જો તેં જીવિયકારણા ।

વંતં ઇચ્છસિ આવેંડં સેયં તે મરણં મયં ॥ —શ્લોકવિદિત મુદ્ર.

અર્થાત—હે! અપયગ્રહામી! જે તારાથી રહી શકાતું નથી અને તું વમેલું ફરી ખાવા તૈયાર થયો છે તો તારા માટે મરણ ન ઐયરકર છે.

વિપયભોગમાં આસક્ત થએલો સાધુ ધર્મને લગિજત કરે છે. એટલા માટે વિપયાસક્ત સાધુ જે વિપયભોગથી નિરુત્ત યર્થ શકતો ન હોય તો એવા વિપયાસક્ત સાધુને માટે મરણ ઐયરકર છે. કાઈ રોગી સાધુને કારણે ધર્મ લગિજત થતો નથી. રોગી સાધુની તો ઊલટી સેવા કરવામાં આવે છે. આ ન અધ્યયનના ૭૩ મા બોલમાં વૈયાવચ્ચ વિષે પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો છે કે, વૈયાવચ્ચનું શું ફળ મળે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું છે કે, વૈયાવચ્ચ કરનાર તીર્થકરગોત્ર બાંધે છે. આ પ્રમાણે રોગીની તો સેવા કરવામાં આવે છે. પણ જે કાઈ સાધુ દુરાચારી હોય તો તે ધર્મને લગિજત કરનારો હોય છે અને આવા દુરાચારી સાધુને તમે એ ન કહોશો કે, ધર્મને આ પ્રમાણે લગિજત કરવાની અપેક્ષાએ તો મરી જવું સાડું. આ પ્રકારનો ઉપદેશ સાંભળીને પણ જે પરસ્ત્રીસેવનનું પાપ છોડતો નથી તેને માટે એ ન કહી શકાય કે, તે મહાભોહથી ઘેરાએલો છે.

મયણુરેહાએ મણિરથને આ પ્રમાણે ખૂબ સમજાવ્યો. પણ તેનું સમજાવવું મણિરથને માટે ઊલટું ન સિદ્ધ થયું. એક કવિએ આ વિષે કીક ન કહ્યું છે કે—

પયઃપાનં ભુજાન્નાનાં કેવલં વિપવર્દનમ્ ।

ગાયનું અમૃત જેવું દૂધ પણ જે કાઈ સાપને પીવડાવવામાં આવે તો તેથી તેનું વિષ ન વધવા પામશે. આ કથન અનુસાર મણિરથને માટે મયણુરેહાનો ઉપદેશ ઊલટો સિદ્ધ થયો. મયણુરેહાનો ઉપદેશ સાંભળી મણિરથ મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, આ કેવી મુંઢ સ્ત્રી છે! જે આવી મુંઢ સ્ત્રીને પણ મારી ન કરી તો પછી હું ક્ષત્રિય રાજા શાનો? હું આ સ્ત્રીને અપનાવવાની પ્રતિજ્ઞા કરીને આવ્યો છું એટલા માટે ગમે તે ભોગે તેને અપનાવવી જોઈએ. તે અંદર છે અને હું બહાર છું એટલા માટે એક વાર તો મીઠા શબ્દો બોલી દાર બોલાવી લઉં, પછી તો એ ક્યાં જશે, હું એને પકડી લઈશ.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી મણિરથ મયણુરેહાને કહેવા લાગ્યો કે, “તારાં અમૃત જેવાં મીઠાં વેણુ સાંભળી મને ઘણી ન શાન્તિ યર્થ છે. હું સમજી ગયો છું કે, તું પવિત્ર છે પણ એકવાર બહાર નીકળી મને દર્શન તો આપ. હું તારાં દર્શન કરી ચાલ્યો જઈશ.”

મયણુરેહાના રથાને કાઈ બીજી સ્ત્રી હોત તો કદાચ અભિમાનમાં તણાઈ જઈ કમાડ બોલી દેત, પણ મયણુરેહા ચતુર હતી એટલે તે અભિમાનમાં તણાઈ જઈ કમાડ બોલી કે.

બાળને જેવી તૈયારી કરી રાખવી જોઈએ ! તમે લોકો ન્યારે કોઈ મોટા માણસને આમંત્રણ આપો છો ત્યારે તેનો સત્કાર કરવા માટે તમે હિત્સાદપૂર્વક ફેટલી બધી તૈયારીઓ કરો છો ! ન્યારે એક મનુષ્યનો સત્કાર કરવા માટે આટલો બધો હિત્સાદ રાખવામાં આવે છે ત્યારે બગવાનને હૃદયમાં વસાવવા માટે બાળને સ્વાગન-સત્કારની ફેટલી બધી તૈયારીઓ કરવી જોઈએ તેનો વિચાર કરો.

આમંત્રણ આપવા છતાં પણ બગવાન હૃદયમાં વસવા માટે ન આવે તો એ બગવાનની ભૂલ કહી શકાય. પરંતુ જો બગવાન તમારા આમંત્રણનો સ્વીકાર કરી તમારા હૃદયમાં વસવા માટે આવે અને ત્યારે તમે તમારા હૃદયમાં દાર બંધ કરી દો અને બગવાનને હૃદયમાં વસવા માટે આવવા ન દો તો એ કોની ભૂલ કહેવાય ! બગવાન તો આમંત્રણ વિના જ હૃદયમાં વસવા માટે આવે છે. જો બગવાન હૃદયમાં વસવા માટે આવે નહિ તો તે બગવાન જ નથી; કારણ કે,

सर्वातिशयमिहमाउसि मुनीन्द्र ! लोके ।

પરમાત્મા અનન્ત સૂર્યોથી પણ વધારે તેજસ્વી છે, અને પરમાત્માને કોઈ મોટો પાપી બોલાવે તો પણ તે હૃદયમાં વસવા માટે આવે જ છે. તેનું ગિરુદ જ એવું છે, સૂર્ય રાખના મહેલ ઉપર પણ પ્રકાશ આપે છે અને બંગીના મુપકા ઉપર પણ પ્રકાશ આપે છે. જો તે કાષ્ટકને પ્રકાશ આપે અને કાષ્ટકને પ્રકાશ ન આપે તો તે સૂર્ય જ ન કહેવાય. ન્યારે સૂર્યના પણ આવો મહિમા છે તો સૂર્યથી પણ અનન્તગુણી મહિમાવાળા પરમાત્મા કોઈ પ્રકારનો ભેદ કે પક્ષપાત જેવી રીતે રાખી શકે ! પરમાત્મા કોઈની સાથે ભેદ કે પક્ષ-પાત રાખતા નથી. તે તો બંધાના હૃદયમંદિરમાં વસવા આવે જ છે. પણ સર્વપ્રથમ એ જીવો કે તમે પરમાત્માને તમારા હૃદયમંદિરમાં વાસ કરવા માટે બોલાવ્યા છે કે નહિ ! જો તમે પરમાત્માને હૃદયમાં વસાવ્યા હોય તો તો—

देवा वि तं नमस्तस्मिन् जस्स धम्मं सया मणों ।

ભાવાર્થ:—જેમના હૃદયમાં પરમાત્મા વસી ગય છે તેમને દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે; પણ પરમાત્મા તમારા હૃદયમાં વસ્યા છે કે નહિ એ વાત તો તમે પોતે જ જાણી શકો છો, અને તેનું લક્ષણ એ છે કે—

જહો રામ તહો કામ નહોં, જહો કામ તહોં નહોં રામ;

કોજી સાર્યમેં ના રહે, રામ કામ ઈક કામ.

આ કથનાનુસાર જો હૃદયમાં કામવાસનાની-દરામની લાલસા હોય તો એમ કમળો કે, હજી બમારા હૃદયમાં પરમાત્મા વસ્યા નથી. આ પ્રમાણે ન્યાં દરામ હોય છે ત્યાં રામ રહેના નથી.

સૂર્ય પ્રકાશ તો આપે ॥ પણ કોઈ માણસ પોતાના ઘરનાં દારો બંધ કરી સૂર્યના પ્રકાશને અંદર આવવા ન દે, તો તે માણસ સાથે સૂર્ય એવી તકરાર કરતો નથી કે મારા પ્રકાશને અંદર આવવા કેમ દેતો નથી ! ન્યારે સૂર્ય કોઈ માણસની સાથે તકરાર કરતો નથી તો પછી સૂર્યથી અનન્તગુણી મહિમાવાળા બગવાન ' મને હૃદયમાં સા માટે વસવા દેતો નથી ' એવી તકરાર કેમ કરી શકે ! પણ જો પ્રમાણે સૂર્યના પ્રકાશને અંદર નહિ આવવા દેનાર બંધિને અંધકારનું કષ્ટ બોગવવું પડે છે. તે જ પ્રમાણે પરમાત્માને હૃદય-

મંદિરમાં નહિ વસાવનારને પણ સંસારમાં જન્મમરણનું દુઃખ ભોગવવું પડે છે. એટલા માટે પરમાત્માને હૃદયમંદિરમાં વસાવવા માટે કામવિકારને હૃદયમાંથી કાઢી મૂકા અને પરમાત્માને એવી પ્રાર્થના કરે કે :—

કામ ક્રોધ મદ મત્સર લોભથી, કપટી કુટિલ કઠોર;
ઈત્યાદિક અવગુણ કર હું, ભર્યો હૃદય કર્મ કે જોર.
તેજ પ્રતાપ તુરહારે પ્રકટે, મુજ હિવડામે આય;
તો હું આત્મ ગુણ સરહાલને, અનન્ત બલી કહેવાય.

અર્થાત—હે ! પ્રભો ! મારા હૃદયમાં કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર આદિનાં સંસ્કારો અનાદિકાળથી છે. આ સંસ્કારો હોવાને કારણે જ હું તને એવી પ્રાર્થના કરું છું. હે ! પ્રભો ! તું મારા હૃદયમાં આવીને વસી જ કે જેથી કામ-ક્રોધાદિનાં સંસ્કારો મરી જાય. જો મારા હૃદયમાં કામ-ક્રોધાદિનાં સંસ્કારો જ ન હોત તો હું તને એ સંસ્કારોને મટાડવાની પ્રાર્થના જ શા માટે કરત ? ત્યાં અંધકારનું કષ્ટ જ નથી ત્યાં સૂર્યની શી આવશ્યકતા હોય ? અંધકાર હોય છે ત્યારે જ સૂર્યની આવશ્યકતા રહે છે. આ જ પ્રમાણે મારામાં કામ-ક્રોધાદિનાં કુસંસ્કારો છે એટલા જ માટે મને તારી સહાયતાની આવશ્યકતા છે. કામ-ક્રોધાદિ હોવાને કારણે જ હે ! પ્રભો ! તને હૃદયમાં વસાવવાની આવશ્યકતા બીજી થઈ છે. એટલા માટે કામ-ક્રોધાદિના દેષ ન કરતાં તે કામ-ક્રોધાદિને પણ કારણભાવે હું ઉપકાર કરનાર તરીકે માનું છું અને તારા પ્રત્યે એવી પ્રાર્થના કરું છું કે, “હે ! પ્રભો ! તું તારો પ્રકાશ મારા હૃદયમંદિરમાં આવવા દે કે, જેથી કામ-ક્રોધાદિ અવગુણોનો અંધકાર દૂર ભાગી જાય !”

આત્મામાં કામ-ક્રોધાદિનાં સંસ્કારો અનાદિકાળથી ભરેલા છે અને જે વસ્તુ સંસ્કાર રૂપે હોય છે તે વસ્તુ, ઈચ્છા ન હોવા છતાં આવી જાય છે. એ જડ થાલી ખેસેલા કુસંસ્કારોને હૃદયમાંથી બહાર કાઢવા માટે જ ભગવાન ધર્મનાથને હૃદયમાં વસાવવાની આવશ્યકતા રહે છે. ભગવાનને પોતાના હૃદયમાં વસાવવા તો બંધાય ચાહે છે. બંધા લોકો એ જ ચાહે છે કે, અમારાં હૃદયમાં ભગવાન આવીને વસે. હૃદયમાં ભગવાનને વસાવવા માટે જ તમે લોકો પણ અત્રે આવ્યા છો. આજે તમે લોકો બોલાવ્યા વિના દૂરદૂરથી ચાલીને આવ્યા છો એ ઉપરથી એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે, તમારા હૃદયમાં ધર્મની ભાવના છે અને તમે ભગવાનને હૃદયમાં વસાવવા ચાહો છો.

ભગવાનને હૃદયમાં વસાવવા માટે તમે સર્વપ્રથમ તમારા આત્માને જ લુઓ. તમારો આત્મા કંઈ ઓછી શક્તિવાળો નથી. એ વાત જુદી છે કે, આજે તમારો આત્મા વિકારોથી ભરેલો છે, પણ એ વિકારોને દૂર કરી દેવાથી તમારા આત્મામાં તથા પરમાત્મામાં કંઈ પણ પ્રકારનું અંતર રહેતું નથી. તમે લોકો ઘણીવાર ગાઓ છો કે :—

સિદ્ધા નૈસા જીવ હૈ, જીવ સોઈ સિદ્ધ હોય,
કર્મ મેલકા અન્તરા, બૂઝે વિરલા દોય;
જીવ કર્મ લિન્ન લિન્ન કરે, મનુષ્ય જન્મકો પાય,
નાનાતમ વૈરાગ્યસે, ધીરજ ધ્યાન લગાય.

મયણુરેહા ચરિત્ર—૨૩

ત્રેત-સાદિન્યમાં મયણુરેહાનો અવતર ધર્મ જ કલ્પના છે. તે તમે આ અવતરને તમારા હૃદયમાં મોડો. પણ ઉતારો તો જ્ઞાનમાનું કલ્પણ થઈ જાય.

લક્ષ્મી રામ નારીકા મુજકો, હમરો હૈં અન્નરાય:

નાશ કહું મેં હમી બાઈકા, હુમનિ પરી મન મયિ. ॥ સતીઃ ૧૨ ॥

માતાના કહેવાથી મહિરથ લક્ષ્મિન ગર્ભ પોતાના મોંઘમાં ગાળ્યો ગયો પણ તેના હૃદયમાં એજ વિચાર મઘ રહ્યો હતો કે, હું મયણુરેહાને કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરું ? મયણુરેહાના કથનનો આશય શો છે તે હું સમજી ગયો છું. તેના કથનનો આશય એ છે કે, જે મારામાં શક્તિ છે તો તે શક્તિને હું મારા પતિને જ સમર્પિત કરીશ; કારણ કે રાજ્યનો સ્વામી તો તે જ છે. વાસ્તવમાં યુગબાહુને રાજ્ય આપી મેં મોટી ગૂંચ કરી છે, પણ હજી શું થયું છે ? ત્યારે હું મારા બાઈને જ મારી નાંખીશ ત્યારે તો તે મને મળશે જ. પછી તો મને સ્વાધીન થવા સિવાય બીજા કોઈ માર્ગ જ રહેશે નહિ; એટલા માટે કોઈપણ ઉપાયે બાઈને મારી જ નાંખવો જોઈએ.

મહિરથ કહેવા લાગ્યો કે, લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિમાં પેલા યત્નાં વિધો. દૂર કરવાં જ જોઈએ. આ જ પ્રમાણે મયણુરેહાની પ્રાપ્તિમાં લાઇ બાધક થઈ રહ્યો છે. માટે તેને મારી નાંખી મયણુરેહાને પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. મેં યુગબાહુને જે ઉદ્દેશથી બહાર મોકલ્યો હતો. તે મારો ઉદ્દેશ પણ પાર ન પડ્યો અને ત્યાંસુધી તે હવિત છે ત્યાંસુધી મારા તે ઉદ્દેશ પાર પડ્યું નહિ પડે. એટલા માટે બાઈને હવિત જ રહેવા દેવો ન જોઈએ.

એક બાલુ મહિરથ આ પ્રમાણે વિચાર કરી રહ્યો હતો ત્યારે બીજી બાલુ મયણુરેહા એમ વિચાર કરી રહી હતી કે, મારા આ રૂપને ધિક્કાર છે કે, જે રૂપને કારણે મારા જોડમાં આ પ્રકારની અપવિત્રતા પ્રવેશ કરી રહી છે. મારું રૂપ ત્યારે જ સારું કહેવાય કે ત્યારે મને જોઈ બીજામાં પવિત્રતા આવે. આ પ્રમાણે તેઓ બન્ને પોતપોતાની લાવનાનુસાર વિચારી રહ્યા હતા.

ત્રીજી બાલુ યુગબાહુએ બધા વિદ્રોહીઓને જીતી લીધા. તે વિચારતો હતો કે, યુદ્ધ કર્યા વિના જ વિજયલક્ષ્મી પ્રાપ્ત થઈ છે, એ બધો મયણુરેહાનો જ પ્રતાપ છે. તે સતીએ મને એમ કહ્યું હતું કે, રાજ્ય તો નહિ રહે પણ ધર્મ સદાય રહેશે, એટલા માટે ધર્મને જવા દેવો ન જોઈએ. રાણીની આ શિક્ષા માનવાને કારણે જ મને આવો અપૂર્વ વિજય મળ્યો છે અને રક્તપાત કર્યા વિના જ વિદ્રોહીઓ સ્વાધીન થઈ ગયા છે.

ધન રહેવા નહિ પામે પણ ધર્મ તો સદા રહેવા પામશે. એટલા માટે ધનને કારણે ધર્મને જવા દેવો ન જોઈએ.

મહિરથ, મયણુરેહા અને યુગબાહુ પોતપોતાની લાવનાનુસાર વિચાર કરતા હતા.

સખ સે યશ લે યુગબાહુ જ, દેશ સાધ ધર આયા;

મન મેલા મહિરથ થોં બોલા, મુખ દેખ્યા મુખ પાયા. ॥ સતીઃ ૧૫ ॥

યુગબાહુ રાજ-અગ્ર વગેરે બધાનો યશ મેળવી તથા વિજય પ્રાપ્ત કરી ધર તરફ રવાના થયો.

અમે પણ તમને એ જ કહીએ છીએ કે, ચંદ્રસરી પર્વ નજીક આવી રહ્યું છે. તે દિવસે તમે પણ બધા પાસેથી યશ મેળવ્યું કરો. "હું ચોરાશી લાખ જીવોને ખમાવું છું" એમ કેવળ મોટેથી જ ન કહો. આ પ્રમાણે દરવાજી યશ મળતો નથી તેમ ક્ષમાપના પણ અપાતી નથી. યશ પ્રાપ્તિ કરવી હોય અને જીવોને ક્ષમાપના આપવી હોય તો જેમની સાથે લગાઈ કરી હોય તેમની સાથે મૈત્રીગંધ રચાવિત કરો. જેમની પાસેથી કોઈ ચીજ જગતજગતી કે અજુદગની લીધી હોય તે ચીજ પાછી આપી દેવી એ જેમ ધર્મ છે, તે જ પ્રમાણે કોઈને હાનિ પહોંચાડી હોય તો તેની પૂર્તિ કરી દેવી એ ધર્મ છે. કોઈ બીજાનો દક્ક છીનવી લઈ યશને પ્રાપ્ત કરવા ન ચાહો, પણ જેમનો દક્ક હોય તેમને દક્ક સોંપી દઈ યશ લેવો જોઈએ. ચંદ્રસરીની પહેલાના આ સાત દિવસે ચંદ્રસરીને દિવસે જે લક્ષ્ય સાધવાનું છે, તેના અભ્યાસ કરવા માટે જ છે. તમે અભ્યાસથી જ એવો અભ્યાસ કરો કે તે દિવસે બધાની સાથે મિત્રતા રચાવિત થઈ જાય. કોઈના પ્રતિ હૃદયમાં વૈરભાવ ન રહે. એમ યત્ન ન જોઈએ કે, ચંદ્રસરીને દિવસે પણ સાસુ-વહુ વચ્ચે, પિતા-પુત્ર વચ્ચે કે ભાઈ-ભાઈ વચ્ચે લગાઈ ચાલુ રહે. તે પરમ પવિત્ર દિવસે તો બધાની સાથે મિત્રતા થઈ જવી જોઈએ અને પોતાનામાં કોઈપણ પ્રકારનું પાપ રહેવા દેવું ન જોઈએ. જે પોતાનાં પાપોને પ્રકટ કરી પવિત્ર બની જાય છે તે જ પરમાત્માને પ્રિય લાગે છે. જે પોતાનાં પાપોને દબાવી રાખે છે તે ઉચ્છાદ પાપોની વધારે વૃદ્ધિ કરે છે; એટલા માટે હૃદયનાં પાપોને દૂર કરી પવિત્ર બનો. તમે આ પ્રમાણે પવિત્રતાનો અભ્યાસ કરી જુઓ તો તમને આખરે જાણ્યો કે તમે કોઈ પ્રકારની ગુણગાનીમાં રહ્યા નથી. શાસ્ત્રનો એ આશીર્વાદ છે કે, જે બીજાનો દક્ક પાછો સોંપી દે છે, બીજાનો દક્ક દબાવતો નથી તે કોઈ દિવસ હાનિમાં રહેતો નથી. એટલા માટે તમે આ વર્ષ તો આ પ્રમાણે કરી જુઓ. જે તમને આ પ્રમાણે કરવામાં લાલ જણાય તો એ કમ સદા ચાલુ રાખજો.

મજિરથે સાંભળ્યું કે, યુગળાદુ ઘેર આવી રહ્યો છે. તે મનમાં તો એમ વિચારતો હતો કે, જેને ઘરમાંથી બહાર કાઢ્યો હતો તે નામ પાછો આવી રહ્યો છે; જ્યાં લૌકિક વ્યવહારની દૃષ્ટિએ તે બધાની સાથે યુગળાદુને વધાવવા માટે ગયો. યુગળાદુના પ્રજામના ઉત્તરમાં તે આશીર્વાદ આપી દેવા લાગ્યો કે, આજે તારું યુગ જોઈ મને ધણી પ્રસન્નતા થાય છે. કુશલ તો હો ને! યુગળાદુએ ઉત્તર આપ્યો કે, તમારા પ્રતાપ અને આશીર્વાદથી દરેક રીતે કુશળ જ છું અને જ્યાં ગયો ત્યાં બધે ઠેકાણે સારો સત્કાર થયો છે. ચોલા વખતમાં જે કોઈ સારા કામો થયાં છે તે બધાં આપના પ્રતાપથી જ થયાં છે.

યુગળાદુને પોતાની સાથે લઈ મજિરથ રાજદરબારમાં આજો અને દરબારમાં બેઠો. ત્યાં બીજા ઉમરાવો પણ બેઠા અને યુગળાદુ પણ બેઠો. મજિરથના હૃદયમાં એવો વિચાર થઈ રહ્યો હતો કે, યુગળાદુ ન્યારે પોતાના મહેલમાં જશે અને મયજુરેલા તેના બધા મંત્રજાગરો ત્વારે તેના હૃદયમાં વિપરીત ભાવ પેદા થશે અને તે મારાથી વિરુદ્ધ થઈ જશે; એટલા માટે કોઈ એવો ઉપાય કરવો જોઈએ કે, જેથી તેને મયજુરેલાની વાતો ઉપર વિશ્વાસ જ પેદા ન થાય પણ મારા કથન ઉપર જ વિશ્વાસ રહે અને તે એમ માને કે મારો ભાઈ જ બહુ પવિત્ર છે.

મજિરથ ઉપરથી તો મીઠા ચબડો કહે છે પણ તેના ભાવ અલિન છે! તે બીજાને કમવા માટે નીનિ બતાવે છે; પણ આ પ્રકારની નીનિમાં ચિત્ત ભરેલો છે. જ્યાં સુધી તે ચિત્ત દૂર કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી શાન્તિ અશક્ય રહે નહિ.

રાજદરબારમાં બેઠેલો મણિરથ, પોતાનાં પાપોને છુપાવવા માટે, પોતાનાં દુષ્ટમો દબાવવા માટે જરા ભાઈ પ્રત્યે પોતાનો વિશ્વાસ જમાવવા માટે યુગ્યાહુ તરફ જોઈ જોઈને હર્ષ પ્રકટ કરવા લાગ્યો તથા કહેવા લાગ્યો કે, આજનો દિવસ કેવો સુદિન છે કે, આજે ઘણા દિવસે ભાઈનું મુખ જોવાને મળ્યું છે. ભાઈના જવા બાદ મને ભોજન પણ લાવતું ન હતું અને પછી રહી રહીને મને એવો વિચાર આવતો હતો કે, મેં ભાઈને યુદ્ધમાં શા માટે જવા દીધો અને હું શા માટે યુદ્ધમાં ન ગયો ? પણ આજે આનંદનો વિષય છે કે, આજે ભાઈનું મુખ જોયું અને બધી ચિંતાઓ દૂર થઈ.

મણિરથનું આ કથન સાંભળી યુગ્યાહુ મસ્તક નમાવી કહેવા લાગ્યો કે, આપનો મારા પ્રત્યે ઘણો જ અનુરાગ છે અને મેં જે કાંઈ કર્યું છે તે આપની કૃપાથી જ કર્યું છે.

મણિરથે વિચાર્યું કે, મારે તો મારા ઉદ્દેશ પાર પાડવો છે. તે સામન્તોને કહેવા લાગ્યો કે, હે ! સામન્તો ! ભાઈ તો પોતાના પરાક્રમની વાત નહિ કહે પણ તમે લોકો તો એ સંભળાવો કે ભાઈએ કેવું પરાક્રમ બતાવ્યું હતું ! કે જેથી ભાઈનું પરાક્રમ સાંભળી હું પ્રસન્ન તો થાઉં.

મણિરથનું કથન સાંભળી એક સામન્ત કહેવા લાગ્યો કે, આપના કુલમાં એમના જેવો પુરુષ કોઈક જ જન્મ્યો હશે ! તેમનું પરાક્રમ અને બુદ્ધિબળ વિષે કહેવું જ શું ? તેના બુદ્ધિ કૌશલથી ક્યાંય યુદ્ધ થયું નહિ. બ્યાં યુદ્ધ થવાની ઘણી સંભાવના હતી ત્યાં પણ યુદ્ધ થયું નહિ. તેના મુખાગ્રે જાણે સરસ્વતી બેઠી હોય તેમ તેના મીઠા શબ્દો સાંભળી શત્રુઓ પણ નમ્ર બની જતા હતા અને શરણે આવી જતા હતા.

યોગ્ય સમયે જે શબ્દો નીકળે છે તે શબ્દો હમેશાં નીકળતા નથી. કહેવામાં આવે છે કે, અર્જુને કૃષ્ણને કહ્યું કે, “ આપે મને ગીતા સંભળાવી તો ખરી, પણ તે સમય યુદ્ધનો હતો, એટલા માટે હવે ફરીવાર ગીતા સંભળાવો કે જેથી હું બરાબર સમજી શકું ? ” કૃષ્ણે ઉત્તર આપ્યો કે, “ તે યુદ્ધના સમયે તારામાં કાયરતા આવતી અને એ કાયરતાને દૂર કરવા માટે મારા ઉપદેશ આપેલો એ તે જ સમયે શક્ય હતો, બીજા કોઈ સમયે એવું બની શકે નહિ. તે સમયે જે શબ્દો નીકળ્યા હતા તે શબ્દો હવે નીકળી શકે નહિ. ” ત્યારે શ્રીકૃષ્ણના પણ યોગ્ય સમયે નીકળેલા શબ્દો સાધારણ સમયમાં પાછા નીકળી શકતા નથી તો પછી બીજાના શબ્દો તો પાછા કેમ નીકળી શકે ?

સામન્તે કહ્યું કે, યુગ્યાહુના શબ્દો સાંભળી રાજા અને પ્રમુખ બંનેને પ્રસન્નતા થતી હતી. તેમણે રાજાએને એમ સમજાવ્યું કે, “ જો હું તમને દુઃખ આપું તો તમને કેવું બરાબર લાગે ? તો પછી તમે પ્રગ્નને દુઃખ આપો છો તો શું પ્રગ્નને દુઃખ લાગતું નહિ હોય ! જે બીજાને દુઃખ આપે છે તે પોતાની સત્તાનો દુરુપયોગ કરે છે એટલા માટે તમે લોકો પ્રગ્નને આનંદ આપો અને અમે તમને મુખ આપીએ. નિઃકારણ યુદ્ધ કરી રક્તપાત કરવાથી શો લાભ ? ” યુવરાજાનાં આ વચનો સાંભળી બધા રાજાઓ વૈર બૂલી જઈ પ્રેમ કરવા લાગ્યા અને પ્રમુખ પણ બહુ આનંદિત થઈ.

સામન્તનું કથન સાંભળી મણિરથ કહેવા લાગ્યો કે, યુવરાજાને બાળું સાકું કંઈ ! હું કેવો દુઃખી કે હું એ આનંદને ભૂંટવામાં જાગીદાર બની ન શક્યો. તમારા કહેવાથી તો એમ મન્યું છે કે, યુવરાજા બહુ જ જાન્યવાળો છે.

આ પ્રમાણે ફરી મહિરથ યુગ્યાકુના મસ્તક ઉપર દાઘ ફેરવેના કહેવા લાગ્યો કે, “ ત્યારે મેં યોગ્યને જ મારો સુતરાજ બનાવ્યો છે એ મારા માટે અધિક દર્પની વાત છે. મારો આ ભાઈ જનગોષ્ઠ છે. મેં જે વાતો સાંભળી છે તેથી મને ધણે જ આનંદ થયો છે. મારા ભાઈ એ તે રાજ્યોને જે શિક્ષા આપી છે તે શિક્ષા ઉપર મારે પણ વિચાર કરવો જોઈએ. હે ! રામન્તો ! ત્યારે બદાર આ પ્રમાણે નીતિ બતાવવામાં આવે છે તો મારે પણ વર્તમાન રાજનીતિમાં પરિવર્તન કરવું જોઈએ. હે ! ઉપસ્થિત સભાજનો ! આજે હું તમારા બધાની સમક્ષ એમ કહું છું કે, મારાથી અત્યાર સુધીમાં જે અન્યાય-અનીતિ થયાં છે તે તો થયાં જ છે. પણ હવેથી હું સાવધાન થાઉં છું. અને પરમાત્માને એવી પ્રાર્થના કરું છું કે, હે ! પ્રભો ! મને રાજસત્તાનો મદ ન આવે મારામાં કોઈ પ્રકારનો અદ્વંદાર ન આવે, પણ એવો ભાવ રહે કે હું પ્રગ્નનો સેવક રહું. હું રાજ અર્થાત્ પ્રગ્નનો નાપક છું પણ એટલા માટે નહિ કે, પ્રગ્નનાં સુખ સાધનો છીનવી લઈ પોતાનાં સુખ સાધનોને વધારું ! મારી ભાવના હવે એ જ રહેશે કે, પ્રગ્નમાં કોઈ વચ્ચરદિત અને અજરદિત ન રહે. ખીમ રાજ્યોની માફક હું આત્મરત્નિ સાંભળી પ્રસન્ન પણ ન થાઉં અને નિંદા સાંભળી ક્રુદ્ધ પણ ન થાઉં; બધે પોતાની નિંદા સાંભળી મારી જૂસ સુધારું. પ્રગ્નનાં સુખદુઃખો સાંભળવા માટે મારા હૃદયનું દાર હમેશાં ખુલ્લું રાખું અને પ્રગ્નનાં દુઃખને હમેશાં મારું જ દુઃખ માનું ! હવેથી મારો જગ્નનો પ્રગ્નદિત માટે સદા ખુલ્લો જ રહેશે; પ્રગ્નના પંસાથી હવે મોજબજા માણીશ નહિ. ”

જે રાજ્યોની પાસે રહેનારા લોકો રાજ્યોને એમ કહે કે, પ્રગ્નના પૈસા મોજબજામાં ઉડાવવા માટે નથી તો રાજ્યોનો કેટલો બધો સુધાર થઈ જાય ! પણ તે લોકો પોતપોતાનો સ્વાર્થ જ જુએ છે. જે પોતાનો સ્વાર્થ તેઓ ન જુએ તો રામરાજ્યનું સુખ પ્રગ્નને અત્યારે પણ મળે.

મહિરથ વળી કહેવા લાગ્યો કે, “ હે ! પ્રભો ! મારી એવી ભાવના છે કે, હું ભાઈને દુઃખ આપી પોને સુખી બનવાની છ્પછા કદાપિ ન કરું પણ ભાઈનો સદા રક્ષક બનીને રહું. જે ભાઈએ આ પ્રમાણે મારો હૃદયપટ્ટો કપ્યો છે તે ભાઈના સુખમાં જ હું મારું સુખ માનું. ભાઈનું અદિત કરવાની ભાવના મારામાં ન આવે. હું મનુષ્ય છું અને મનુષ્યથી જૂસ પણ થઈ શકે છે એટલા માટે હું તારા શરણે આવી એ પ્રાર્થના કરું છું કે, મારી એ હૃદયગત ભાવના પૂર્ણ થાય અને મારામાં કોઈ પ્રકારનો વિકાર કોઈ સમયે ન આવે. ”

લગ્નજનો પણ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરે છે કે :— “ હે ! પ્રભો ! મને કર્મ ગમે ત્યાં લઈ જાય પણ મારા ઉપર તારી કૃપાદષ્ટિ રહ્યા કરે. ”

પરમાત્માની કૃપાદષ્ટિ કેવી રીતે રહ્યા કરે એને માટે ગાંધીજીએ પોતાની આત્મકથામાં લખ્યું છે કે—મારા એક મિત્રે મને વેસ્વાના સ્થાને ધોલી દીધો. ત્યાં વેસ્વા આવી, પણ તે વખતે ન જાણે કોઈ કારણથી હું પાગલ જેવો બની ગયો કે, જેથી તે વેસ્વાએ મારી ઉપર તિરસ્કાર કરી મને કાઢી મૂક્યો. હું પાગલ થઈ ગયો. એમાં હું પરમાત્માની કૃપા જ માનું છું કે તેમની કૃપા દષ્ટિથી જ હું તે વખતે પાગલ બની ગયો અને વેસ્વાના ફંદામાંથી બચી શક્યો.

પરમાત્મા ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખનારની રક્ષા થાય જ છે. પ્રગ્નજ ભાવના બધું કરવાને સમર્થ છે. એને માટે હું વિદ્યાનંદી એક સાક્ષી આપું છું. કોઈ માણસ બસે

સાનના બાર વારી સમો દોષ પુણ્ય કરે ને એમ વિચાર કરી રહી કે માટે મનના કંઈ વસ્તુ જાનું ન હો નો એક વાર લેતી જાણે પ્રભુ વારી પૂછી શું જાણે. વિદ્યારૂપ પ્રભુ સ્વે દર નિમિત્તથી એવું જાણે જ છે. આ જ પ્રમાણે આપ પણ પ્રમાણરૂપે કહે છે કે, કે! પ્રભો! આવા વિચારના સમયે જાણને નારું જ ખાતર એ જાણે જાણે કંઈ વિષયમાં પડી ન હતીએ. આવા હૃદયથી આ પ્રકારની પ્રાર્થના કરનારની આત્મા પણ માત્ર એ હતે તેને શાન્તિ પણ મળે છે.

મહિરથના હૃદયમાં એવી ભાવના હતી કે, કંઈ પણ રીતે જાણને મારા પ્રતિ અભિપ્રાય પેદા ન થાય પણ મારા ઉપર પશુ વિશ્વાસ રહે. મેનાની આ ભાવનાને યદ્યપ દેવતા મટે તેણે હૃદયમાં કષ્ટ રાખી આ પ્રકારનો દેવાવ કર્યો. મેના હૃદયમાં તો એવી ભાવના હતી કે, કોઈ પણ રીતે ભાર્ગવે મારી નાંખે તો પણ મેણે ઉપરથી જાણે પ્રેમભાવ પાનાની રાજભાસે વિસર્જિત કરી.

મયજુરેદાએ એમ સાંભળ્યું કે, મારા પતિ વિજયલાલ કરી પાછા ફર્યા છે. એક પતિવ્રતાને આ સમાચાર સાંભળી રહી પ્રસન્નતા થાય! એ વાત તો તમે અનુભવથી જાણી શકો છો કે, જ્યારે તમે પરદેશથી પાછા ફરો છો ત્યારે તમારી પત્નીને કેવી પ્રસન્નતા થાય છે! પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ તો એવો વિચાર ધરાવે છે કે, હું અત્યારે શું કરું! મારા પતિ દેશમાં નથી. નહિ તો અમુકને માટે આમ કરી નાંખના હવે મારા પતિને આવવા દો તો હું અમુકનું આમ કરી નાંખીશ; પરંતુ મયજુરેદા એવો વિચાર ધરાવતી ન હતી. જો તે એવો વિચાર ધરાવતી હોત તો તે તેના હૃદયમાં એવી ભાવના પેદા થાત કે, મારા પતિ વિજયલાલ કરી પાછા ફર્યા છે એટલા માટે હવે હું જેઠની પૂરેપૂરી ફજેતી કરીશ. પરંતુ મયજુરેદા સાચી શ્રાવિકા અને ધર્મ નીતિ અનુસાર આસનારી હતી. એટલા માટે તેના મનમાં એવી ભાવના ન થઈ. તે વિચારવા લાગી કે જેઠની દાનત ખગડી હતી તે તો ખગડી હતી, પણ હવે એમ ન થાય કે, એ વાતને લીધે અને ભાર્ગવો વચ્ચેનો પ્રેમ નષ્ટ થઈ જાય અને હું જ્ઞાતપ્રેમને નષ્ટ કરવામાં નિમિત્તમૂળ બનું.

રાય રત્ન લે આયે મહાલભે, સતી આદર કે બોલી;

આજ ભાગ્યહી હુઈ પરીક્ષા, સત્ય ખાત મેં તોલી. ॥ સતી-૬૬ ॥

જેઠ ખાત નહીં કહી સતીને, મનમેં કિયા વિચાર;

અનર્થ હોગા દ્રેષ ખદેઆ, સમતા મેં હું સાર. ॥ સતી-૬૭ ॥

મહિરથને પ્રણામ કરી યુગઆદુ મયજુરેદાના મહેલમાં આવ્યો. મયજુરેદાએ પતિનો સત્કાર કરવાની પહેલેથી તૈયારીઓ કરી રાખી હતી. પતિને જોતાં તે આનંદિત થઈ તેના ચોખ્ખા આદરસત્કાર કર્યો અને તેને આસન ઉપર બેસાડ્યા બાદ તે કહેવા લાગી કે, આજે મારા સદ્ભાગ્યની પરીક્ષા થઈ છે. આપ વિજયલાલ પ્રાપ્ત કરી આનંદપૂર્વક પાછા પધાર્યા એ જ મારા સદ્ભાગ્યનું પ્રમાણ છે. આપનાં દર્શન કરી મને ઘણી જ પ્રસન્નતા થઈ છે.”

મયજુરેદાએ પતિને આ પ્રકારની વાતો તો કહી પણ મહિરથવાળી ઘટના કહી નહિ. તે એમ વિચારતી હતી કે, જો તે ઘટના પતિને કહીશ તો પતિ તે ઘટના સાંકળી કનિયોચિત સ્વભાવાનુસાર પત્નીના અપમાનને અસહ્ય માની ક્રુદ્ધ થઈ જશે અને એ પ્રમાણે બન્ને ભાર્ગવો વચ્ચે દુર્ભાવ પેદા થઈ જશે. આ દુર્ભાવનું પરિણામ ન જાણે કેવું ખરાબ

આવશે । અગિની ચિનગારી તો થોડી દોષ છે પણ તે દારા કેવો કેવો અનર્થ થાય છે એ કહી શકાય નહિ. એટલા માટે પતિને એ ઘટનાની વાત કહેવી એ ઠીક નથી. રાજદરબારમાં મયજુરેદા કહેલી વાતો પણ મયજુરેદાએ જાણી લીધી હતી; એટલા માટે મયજુરેદાને એ પણ વિચાર આવ્યો કે, સંભવ છે કે, જેકના મનમાં તે સમયે દુર્ભાવના આવી ન હોય. આવી દશામાં તે પ્રકરણને ફરી શરૂ કરી ફરી ફરી ગએલા અગિને સતેજ કરવાથી શો લાભ! હવે તો સમતા ધારણ કરી મજિરથની ઘટનાને પતિ સમક્ષ રજુ ન કરી એમાં જ સંમત-સચકતા છે. આ પ્રમાણે પૂર્વાપર વિચાર કરી મયજુરેદાએ જેકની દુર્ભાવના વગેરે વિષે કાંઈ વાત પતિને કહી નહિ.

કદાચિત્ મયજુરેદા તમારી સલાહ લેત તો તમે તેને સલાહ પણ આપી જ આપત, પરંતુ સલાહ અનુસાર તમે પોતે પણ આવો છો કે નહિ! જે વાતમાં કાંઈ પ્રકારનો સાર નથી તે વાતને ચૂંચીને પરસ્પર કલેશ પેદા કરવો શું ઉચિત છે? જો જાહેનો આ વાતનું ખ્યાન રાખે તો ધણી જ શાન્તિ રહે. સીએ સામાન્ય વાતને પણ ધણીવાર મોઢું રૂપ આપી દે છે; પણ સતી મયજુરેદાએ આવી મોટી ઘટના પણ પોતાના પતિને કહી નહિ. એ તેની કેવી ગંભીરતા હતી! સમુદ્રની ગંભીરતા તો પ્રત્યક્ષ જોઈ શકાય છે પણ આવી સતી-એની ગંભીરતાનું માપ કરવું બહુ જ મુશ્કેલ છે. તમે લોકો પણ જો આ પ્રકારની કે આથી થોડી પણ ગંભીરતા ધારણ કરો તો કેવી શાન્તિ રહે! તમે ભગવાન મહાવીરના શિષ્ય છો એટલા માટે શું થોડી પણ ગંભીરતા રાખી શકતા નથી? બીજાં સ્થાને કદાચિત્, ગંભીરતા રાખી ન શકો તો ઉપરે ધર્મસ્થાને તો ગંભીરતા રાખો. જે વ્યક્તિ ગંભીરતા ધારણ કરશે તેને લાભ જ થશે; પછી તે વ્યક્તિ ભલે સી હોય કે પ્રુસ હોય! ધર્મસ્થાનમાં તો કલેશની વાતો થવી ન જોઈએ. અહીં તો કલેશની વાતોને નિરસદિ-નિરસદિ કરી અર્થાત્ તેનો નિષેધ કરી આવવું જોઈએ. નીતિમાં પણ કશું છે કે:—

અમ્યસ્યાને કૃતં પાપં ધર્મસ્થાને વિમુચ્યતે ।

ધર્મસ્થાને કૃતં પાપં યક્ષલેપં મવિષ્યતિ ॥

અર્થાત્—અન્યસ્થાને કરવામાં આવેલું પાપ ધર્મસ્થાને છોડી દેવામાં આવે છે પણ ધર્મસ્થાનમાં કરવામાં આવેલાં પાપ તો વજ્રલેપ થઈ જાય છે એટલા માટે પરસ્પરનો કલેશ કંઠસ દૂર કરો અને નવો કલેશ પેદા ન કરો. બપોરે તમે આ પ્રમાણે કરશો ત્યારે તમારું મયજુરેદાની કથાનું શ્રવણ સાર્થક નીવડશે.

મયજુરેદાની વાત સાંભળી યુગખાડુએ કહ્યું કે, “ શું તું મને તારાથી બીસકુલ દૂર રાખવા માટે છો? દારણ કે તે કેવળ મારી જ પ્રશંસા કરી છે. જે વિજ્ય લાભ પ્રાપ્ત થયો છે તે તારી શ્રમ સહિનતા પ્રતિપદી જ મળ્યો છે! છતાં તું કેવળ મારી જ પ્રશંસા કરે છે એ ઉપરથી તો એ જ પ્રકટ થાય છે કે, તું મને તારાથી પૃથક્ કરવા માટે છે. જો તે મને સખિ પ્રદાન કરી ન હોત અને કુદ મધુ હોત તો ન જાણે કેટલો બધો વૈરાગ્યમય ખેડાન! શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—વૈરાગ્યવર્ણન મહામર્ણિ । અર્થાત્—વૈરાગ્યમય મહા બપરૂ છે, તે જે મને સિદ્ધિ આપી હતી તે સિદ્ધાનુસાર કામ કરવાથી કુદ કરવાનો પ્રયત્ન જ આવ્યો નહિ એટલા માટે તું જ પ્રશંસાને પાત્ર છે. એ તો પ્રશંસાને યોગ્ય કાંઈ કામ કર્યું નથી.”

ને બહેનો ધારે તો ઘણો સુધાર કરી શકે એમ છે. મયજુરેદાની આ કથા ઉપ બહેનો પોતાનું કર્તવ્ય સમજે અને પુરુષોનો સુધાર કરે તો તેઓનું પણ કલ્યાણ થાય અને પુરુષોનું પણ કલ્યાણ થાય !

યુગખાદુના ઉપલા કથનથી મયજુરેદાને અહંકાર આવી શકતો હતો અને પતિનો વિન તેની સલાહને કેટલેક દરજે આભારી છે એમ પણ કહી ગર્વ કરી શકતી હતી. સંસાર અહંકાર એ મોટી આપત્તિનું કારણ છે, ભલે સ્ત્રી હોય, પુરુષ હોય, ગૃહસ્થ હોય, અર્ધ અહંકાર નીચે પાડી દે છે. જે કાઈ અહંકારથી બચતો રહે છે તેજ ઉન્નત રહી શકે છે.

કેસરી કેસર વિપથર મણિ, જ્યોં કાજે ન કિસીકે હાથ;
ગૌરવ ઇસમે હું સ્વામીકા, નહીં ગર્વકા સાથ ॥ સતીઃ ૬૮ ॥
દૂર નહીં અખ રહું નાથસે, નિશ્ચય લીના ધાર;
પતિસેવા ઔર ગર્ભપાલના, સુખકા ચહ વ્યવહાર. ॥ સતીઃ ૬૯ ॥
વસંતઋતુ આઘ સુખદાયી, પશુપક્ષી હપથિ;
યુગખાદુછ ઉપવન જાને, નિજ અન્તઃપુર આથે. ॥ સતીઃ ૭૦ ॥
મિં ઇચ્છા છી દાસી, પ્રભુછ રહું આપકે સંગ;
અલ આથે દેપતી કાનનમેં, રંગે પ્રેમકે રંગ. ॥ સતીઃ ૭૧ ॥

વળી મયજુરેદા એવો ગર્વ પણ લઈ શકતી હતી કે હું જેકેના પ્રસોલનમાં દસાઈ નહિ. તે તો મનમાં એમ વિચારતી હતી કે, એમાં કાંઈ મારી વિશેષતા નથી. કેસરી સિંહની મૂળના બાલ કે સાપની મણિ જે કાઈને હાથમાં ન આવે તો એમાં મૂંછનાં બાલ કે મણિને માટે ગર્વ કરવા જેવી શી વાત છે; કારણકે એ પ્રતાપ તો તેના સ્વામીનો જ છે. આ જ પ્રમાણે હું પણ મારી વાતની સ્વામિની છું. આવી દશામાં હું આ વાતને કારણે અહંકાર કેવી રીતે કરી શકું ? મારે આ વિષે અભિમાન પણ ન કરવું જોઈએ. અને હવે પછી પતિથી પૃથક્ પણ રહેવું ન જોઈએ પણ પતિની સાથે જ રહી પતિની અને ગર્ભની સેવા કરવી જોઈએ.

મયજુરેદાને ત્યાં દાસ-દાસીની ખામી ન હતી છતાં તે પોતાના પતિની સેવા પોતાના હાથે જ કરતી હતી અને સાથે સાથે ગર્ભની પણ સેવા કરતી હતી. આગ્રહાલ ગર્ભપાલનની તરફ બહુ જ ઓછું ધ્યાન આપવામાં આવે છે. પુરુષો યોગ્ય વયને પ્રાપ્ત થયાં પહેલાં જ સંતાનના બાપ બની જાય છે. આ જ પ્રમાણે સ્ત્રીઓ પણ યોગ્યતાને ધારણ કર્યા પહેલાં જ સંતાનની માતા બની જાય છે. આ કારણે કેવી કેવી ખરાબીઓ પેદા થવા પામી છે એ કહી ન શકાય ! સંતાનને પેદા કરવાં એમાં વિશેષતા નથી; પણ વિશેષતા તો સંતાનનું પાલન-પોષણ તથા રક્ષણ કરવામાં છે. શાસ્ત્રમાં ધારિણી રાણીનું વર્ણન કરતાં એ બનાવ-વાર્તા આવ્યું છે કે, ગર્ભનું પાલન કેવી રીતે કરવું જોઈએ અને ધારિણીએ ગર્ભનું પાલન કરવા માટે શું શું કર્યું હતું !

મયજુરેદા શ્રવિષ્ટા હતી; એટલા માટે તે ગર્ભની રક્ષા કરવામાં પોતાનું કર્તવ્ય માની સ્વાસ્થ્ય-અસ્વાસ્થ્યનાર તે ગર્ભનું પાલન કરતી હતી અને સાથે સાથે તે પતિની સેવા પણ કરતી હતી. આ પ્રમાણે કોણ કિસ્સા બનીત થવા એટલામાં વસન્તઋતુ આવી. વસન્ત ઋતુ એ વરસાદી ઋતુનું વન મુંદર અને અનંદાપદ જલગુલવા લાગ્યું.

મયજુરેદા દાંર્ધ સાધાજી સ્ત્રી ન હતી તેમ ને વિપત્તાસનાના રંજથી રંજાએથી પણ ન હતી. એટલા માટે તે પોતાના પતિને કહેવા લાગી કે, “તમે આ જગદારની વસન્તઋતુને જોઈ પ્રસન્ન તો થાઓ છો પણ તમે તમારી આન્તરિક વસન્તઋતુને જોઈ છે કે નહિ ? તે આન્તરિક વસન્તઋતુને તો જુઓ અથવા નથી ને ? કારણ કે તેના વિના આ બાહ્ય વસન્ત અર્થ જ છે.”

મયજુરેદાના આ કથનના ઉત્તરમાં યુગ્મજાડુએ કહ્યું કે, “આન્તરિક વસન્તઋતુ કેવી હોય છે તે હું જાણતો નથી. દરે તું સંભગાત તો મને ખતર પડે કે આન્તરિક વસન્તઋતુ કેવી હોય છે ?” મયજુરેદાએ જવાબ આપ્યો કે, “દાંર્ધ પણ વાન વગાવસરે જ કહેવામાં આવે છે. કારણ વસન્તઋતુ આપે જ કુળે છે. આ જ પ્રમાણે મને પણ આપની સાથે આ વિષે વાતચીત કરવાનો અવસર આજે પ્રાપ્ત થયો છે એટલા માટે હું પણ આપને થોડું કહું છું તે આપ સાંભળો.”

મયજુરેદા કહેવા લાગી કે “હે ! પ્રભો ! મહાયાયત્રનો પવન આપ્યા વિના વન ખીણતું નથી. તમે આ ખીણેકું વન જુઓ છો તે જથો આ મહાયાયત્રના પવનનો જ પ્રતાપ છે. આ ઉપરથી આપણે વિચારતું જોઈએ કે, ત્યારે જ્યાં પવનમાં પણ આવી શક્તિ છે તો આપણામાં રહેલા ચૈતન્ય આત્માની કેવી શક્તિ દરો ! તમે આ બાહ્ય વસન્તઋતુને આંખદારા જોઈ શકો છો, કેવલ વગેરે પક્ષીઓનો શબ્દ કાનદારા જ સાંભળી શકો છો અને કુસોની સુગંધ નાકદારા જ સૂંધી શકો છો. જો આપણને આંખ, નાક, વગેરે ન હોય તો આ વસન્તઋતુ આપણા માટે તો ભર્યું જ ગણાય; એટલા માટે અંતરાત્માને જુઓ જ્યો ન જોઈએ. જો પ્રમાણે પવનની કૂપાથી જ વન ખીણે છે તે જ પ્રમાણે આત્માની કૂપાથી જ ઈન્દ્રિયોને શક્તિ મળે છે. એટલા માટે જો પ્રમાણે વનદારા પવનને શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવે છે તે જ પ્રમાણે ઈન્દ્રિયો અને શરીરથી આત્માને શ્રેષ્ઠ માનવાની આવશ્યકતા છે. શરીર કે ઈન્દ્રિયોના મહત્વમાં પડી જઈ આત્માને જુઓ જ્યો ન જોઈએ. જો કોઈ પત્યર, અને હિરણ્ય ભેદને જાણતો ન હોય તો તે જાહેને સમાન માની શકે છે પણ ત્યારે તે પત્યર અને હિરણ્ય ભેદને સમજવા લાગે છે ત્યારે તે પત્યરનો સંમદ કરતો નથી પણ હિરણ્યનો સંમદ કરે છે. આ જ પ્રમાણે જો આત્મા તથા ઈન્દ્રિયોના ભેદને જાણતો નથી તે જાહે ઈન્દ્રિય તથા શરીરને જ જુએ. પણ જો તેનો ભેદ જાણે છે તે તો આત્માની આગળ શરીર તથા ઈન્દ્રિયોને ઘુસ્ત જ સમજે છે. એટલા માટે આપણે આત્માને જુઓ જ્યો ન જોઈએ પણ તેનો અનુભવ કરવો જોઈએ કે તે કેવો છે ? મારા અને તમારા આત્મામાં ઉપરથી તો ભેદ છે પણ યુગ રિધિમાં જેનો મારો આત્મા છે તેવો જ તમારો આત્મા છે. આપણા જાહે આત્મામાં યુગ રિધિની દૃષ્ટિએ દાંર્ધ ભેદ નથી. આત્મકથને વ્યાપક રૂપ આપી વસ્ત્રોત્સવ ઉત્સવમાં જ પોતાનું દેશભ્યુથઈ શકે છે.” મયજુરેદા અને યુગજાડુ તો આ પ્રમાણે ધર્મચર્ચા કરી રહ્યા છે. બીજા બાજુ મંદિરમાં પોતાના મહેલમાં બીજાં દાંર્ધ વિચારી રહ્યો છે. તે એમ વિચાર કરી રહ્યો છે કે યુગજાડુનું વનમાં જઈ વસતું એ મારા બાગથી જ બન્યું છે. હું પણ વસન્તોત્સવ ઉત્સવના વનમાં ગયો હતો પણ મયજુરેદા વિના મારું ચિત્ત ક્યાંવે ચોંટ્યું નહિ. મયજુરેદા વિના મને બધું સુનું લાગ્યું; કારણ કે, તેણીએ મારું ચિત્ત ચોરી લીધું છે. આવી દશામાં મને સાડું લાગે

ક્યાંથી ? આજે મયણુરેહા વનમાં જ યુગબાહુની સાથે છે. એકલો યુગબાહુ મારું શું કરી શકે ? હું સો ઝમો માણસોને પણ ગણકારું એવો નથી તો પછી એકલા યુગબાહુનું મારી સામે શું ચાલે એમ છે ? તે આજે મારા ભાગ્યથી જ મયણુરેહાની સાથે વનમાં રહ્યો છે. હું સમજું છું કે આજે મારા ભાગ્યમાં મયણુરેહાની પ્રાપ્તિ લખી છે.

કામવિકાર શું અનર્થ કરાવતો નથી ! ખીજને જીતવા તો સરસ છે પણ કામવિકારને જીતવો બહુ જ મુશ્કેલ છે. આ જ કારણે કામને શેતાન પણ કહેવામાં આવે છે.

મણિરથ પોતાના મનમાં કહેવા લાગ્યો કે, આજનો સમય મારા માટે મારી વીરતા બતાવવાનો છે. આ કામને ઝરાળર કરવા માટે મારે સાવધાન થવું જોઈએ અને આ કાર્યને મારા જ હાથે કરવું જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે પોતાના નોકરને ઘેડો લાવવાની આજ્ઞા આપી. નોકરે પૂછ્યું કે, મહારાજ ! આ રાતના સમયે આપ ક્યાં પધારશો ? નોકરના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મણિરથે કહ્યું કે, રાજચર્યાને તું શું જાણે ? રાજચર્યા કરવા માટે રાતે પણ બહાર જવું જોઈએ.

નોકર તો મહારાજનો ઉત્તર સાંભળી ચુપચાપ ચાલ્યો ગયો. નોકરના ચાલ્યા ગયા બાદ મણિરથે પોતાની તલવારની ધારને વિષનો પારો ચડાવ્યો કે જેથી તલવારનો સ્પર્શ થતાં જ કામ ખતમ થઈ જાય !

મણિરથે તલવારની ધાર ઉપર વિષનો પારો ચડાવ્યો પરંતુ તેણે જે વિષનો પારો ચડાવ્યો તે વિષ કરતાં તેના પોતાનામાં કામનું વિષ વિશેષ ચડેલું હતું. ખીજ પ્રકારનાં વિષને ઉતારવાનો પ્રયત્ન તો ડૉક્ટર વગેરે પણ કરી શકે છે પરંતુ કામવિષને ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરવો બહુ જ મુશ્કેલ છે. કારણ કે કામનું વિષ બહુ જ ભયંકર છે.

તમે લોકો મણિરથની નિંદા કરવા લાગશો ? પણ જે કામવિષને કારણે તમે મણિરથની નિંદા કરો છો તે કામવિષ તમારામાં તો નથી ને ? કામવિષ ચડ્યા બાદ કેવો અનર્થ થાય છે ? કહ્યું પણ છે કે :—

કામી શું ન કરે કુકર્મ રે, કામી શું ન કરે;

સુત પિત માત લાગિની સંહારે, સ્વારથ માટે ભાઈને મારે,

પ્રભુથી દિલ ન ડરે. કામી શું ન કરે.

કામી

કામ મોટો શેતાન છે. ઋષિરના માર્ગનું ઉલ્લંઘન કામી પુરુષ જ કરે છે. અત્યારે તો તમે પણ કામની નિંદા કરવા લાગશો પણ બહાર નીકળ્યા બાદ તમારી ઉપર કામવિકાર ચડી ન એસે તેનું ધ્યાન રાખો. તમારાથી વધારે કાંઈ ન અને તો છેવટે પરસ્ત્રીથી તો ઝમો. જો તમે પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરી દેશો તો તો તમે કામવિષથી ઘણા બચી જશો; અને એ અવસ્થામાં તમારા માટે અગ્નિ પણ શીતલ બની જશે અને વિષ પણ અમૃત બની જશે. શીયળને આંત્ર મદિમા બદલી શીયળને જીવનમાં સ્થાન આપો અને છેવટે પરસ્ત્રીને માતાસમાન માની સ્વસ્ત્રીમાં સંતોષ રાખો.

હવે મણિરથ ઘેડા ઉપર બેસી કેવી રીતે વનમાં જાય છે અને શું કરે છે તેના વિચાર અગ્રણી ઉપર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત ૧૯૯૭ ભાદરવા વદ ૨ ત્રિપારો

પ્રાર્થના

શ્રી આતીશ્વર સ્વામી દેવ, પ્રભુમું ત્રિરનામી લુભ ભણી.

પ્રભુ અતલગ્યામી આપ, મો પશ્ચે કરી જે દેવ:

મિત્રી જે વિંતા મન નળી, આરા કાટ પ્રમાણ જાણ. ॥ શ્રી: ॥ ૧ ॥

—વિનયમંદ્રક કુમર મોતીમી

શ્રી કપલદેવ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાથી આત્માને જે ઉકાસ પેગ થાય છે એ ઉકાસને કારણે આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર થાય છે. જે પ્રાર્થનાદાર આત્મા આત્મવાન થાય છે એ પ્રાર્થના વિષે કહેવું જ શું ! જે પ્રમાણે કોઈ જન્મમાં દાવાનસ સામ્યો દેવ ત્યારે વનવાસી પ્રાણીઓ સુરસિન શાન્તિદાયક સ્થાન જ આદરી, અને તેવા સમયે વનવાસી પ્રાણીઓ માટે શાન્તિદાયક સ્થાનની પ્રાર્થના કરતી સ્વાભાવિક છે; અને એ બૂલી જનું ન ભેદ એ કે, આ પ્રકારની પ્રાર્થના કરવાનું તેમને દાવાનસે જ શીખડાયું છે. એ તે જન્મમાં દાવાનસ જ સામ્યો ન હોય તો વનવાસી પ્રાણીઓ તે વનને છોડી શાન્તિદાયક સ્થાને જવાની ઇચ્છા પણ ન કરે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવા વિષે આત્માની પણ જરાખર આ જ સ્થિતિ છે. મંસાર અને સિદ્ધિસ્થાન એ જે સ્થાનોમાં સિદ્ધિસ્થાન તો શાન્તિદાયક છે પણ મંસાર એવો છે કે :—

અલિસો જં લોચ મળે ! પલિસો જં લોચ મળે ! ।

અર્થાત્—આ મંસાર બળી રહ્યો છે, આ મંસાર પ્રભવથી રહ્યો છે. બ્યારે આત્માને એમ જાન થાય છે કે, આ મંસાર આવો છે ત્યારે તે શાન્તિદાયક સિદ્ધિસ્થાન માટે જ પ્રાર્થના કરે છે અને તેને જ આદે છે. આ પ્રમાણે સિદ્ધિસ્થાન ત્યારે જ આદવામાં આવે છે કે બ્યારે મંસારમાં દાવાનસ સામ્યો છે એવું જાણવામાં આવે છે.

આપણે બગવાન ઝગમહેવનું જે સ્મરણ કરીએ છીએ તેમાં દુઃખ નિમિત્તમૂલ છે. સુખના સમયમાં બગવાનનું સ્મરણ કરવાની જરૂર જણાતી ન હતી; પરંતુ દુઃખથી ગભરામણ થાય ॥ ત્યારે તેમનું સ્મરણ કરવામાં આવે છે. કારણ કે, દુઃખથી બચવાનો એક માત્ર ઉપાય તેમનું સ્મરણ જ છે. કેટલાક લોકો કહે છે કે ધર્મની આવશ્યકતા નથી પણ જે ધર્મનું સ્વરૂપ સમજ્યો ॥ તે ધર્મની આવશ્યકતા સ્વીકારે જ છે. મંસારમાં દુઃખોથી બચવા માટે તથા શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે ધર્મની આવશ્યકતા છે જ, એ મંસારમાં ચોરીની ઉપાધિ ન હોય અને બધા લોકો પ્રાપ્ત જિજ્ઞાસા બચ્ચાર કરતા હોય તો એ અવસ્થામાં સંન્ય-વ્યવસ્થાની પણ આવશ્યકતા ન રહે. પણ બ્યારે ચોરી વગેરેની ઉપાધિ છે ત્યારે સંન્ય-વ્યવસ્થાની પણ

નોંદ ૧:—પરુપણ બાદ પૂજ્યશ્રીએ આકાશના તપ કરેલ તેથી બાદરવા વદી ૧ સુધી તેઓશ્રીએ વ્યાખ્યાનો સમાવેશ નહોતા.

આવશ્યકતા છે. મનના અવસ્થા જે શાન્તિના સ્થાને છે તે જે કૃત્રિમ શાન્તિ છે, તેથી શાન્તિનો માર્ગ નો અવધાન નીર્મિત્તો જ એવો છે. જે અવધાન માર્ગથી કૃત્રિમ શાન્તિ થઈ શકી શાન્તિ આવતા હોઈએ તે અવધાન અવધાન નીર્મિત્તો શાન્તિનો જે માર્ગ બતાવે છે તે માર્ગ પ્રયાગ કરવું નિર્મિત્તો નીર્મિત્ત અવધાન શાન્તિનો જે માર્ગ બતાવે છે તે માર્ગ હવે સાસ્ત્રદ્વારા બતાવું છું :—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—પાંચમા બોલ

આને ત્રણ દિવસો બાદ શ્રી ઉત્તરાધ્યાયન સૂત્રના ૨૬ મા અધ્યાયનની વાત કરું છું. આ અધ્યાયન વિષે જેમ જેમ વિશેષ વિચાર કરવામાં આવે છે તેમ તેમ તેની ગંભીરતા જણાતી જાય છે. આ સાસ્ત્રનો વિચાર એવો ગદન છે કે, તેને વર્ણવવાને હજી સમર્થ નથી અને સાસ્ત્ર વિચારની ગંભીરતા બેઈ હજી મૂળી જની જાય છે. છતાં બાળક જે પ્રમાણે ચંદ્રમાને પકડી શકતો નથી છતાં પકડવાની હઠિયા રાખે છે એ ન્યાયે હું પણ પરમાત્માના શરણે થઈ સાસ્ત્રના ગંભીર વિચારને કહેવાની બાલવેટા કરું છું.

શ્રી ઉત્તરાધ્યાયન સૂત્રના ૨૬ મા અધ્યાયનના પાંચમા બોલ—આલોચનાના કૃણ વિષે ત્રણ દિવસો પહેલાં વિચાર કર્યો હતો. આને પુનઃ આલોચનાના કૃણ વિષે થોડો વિચાર કરું છું. આ પાંચમા બોલમાં ભગવાનને એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે કે, આલોચના કરવાથી હવે શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ક્રમાવ્યું છે કે, આલોચનાદ્વારા સરળતા પ્રાપ્ત થાય છે. ભગવાને આ ઉત્તરદ્વારા જાણે આપણને એવો બોધ આપ્યો છે કે, સાચી આલોચના તે જ છે કે, જે સરળતાપૂર્વક કરવામાં આવે; અથવા જે સરળતા પ્રગટ કરાવે તે જ સાચી આલોચના છે. સાસ્ત્ર કહે છે કે, જે અપરાધનો દંડ એક માસનો હોય છે તે અપરાધની આલોચના ને નિષ્કપટલાવે કરવામાં આવે તો એક જ માસનો દંડ આપવામાં આવે છે, પણ જે કપટસહિત આલોચના કરવામાં આવે તો બે માસનો દંડ આવે છે. અર્થાત્ એક માસનો દંડ તો તે અપરાધનો હોય છે અને એક માસનો વિશેષ દંડ કપટ રાખવા માટે હોય છે. આ પ્રમાણે કહી સાસ્ત્રદ્વારાએ માયા-કપટને મદાન અપરાધ ગણ્યો છે અને એટલા જ માટે ભગવાને કહ્યું છે કે, સરળતાપૂર્વક આલોચના કરશે તેનામાં માયા-કપટ રહેવા નહિ પામે.

સંસારમાં શ્રમણ કરાવનાર માયા, કપટ કે અવિદ્યા જ છે. સંસારનું બીજ કપટ જ છે. ભગવાન કહે છે કે, કપટ અર્થાત્ માયાના પ્રતાપથી જ હવે સ્ત્રીવેદ કે નપુંસકવેદનો બંધ થાય છે. પણ જે કપટ રહિત થઈ આલોચના કરે છે અને સરળતા ધારણ કરે છે તેને સ્ત્રીવેદ કે નપુંસકવેદનો બંધ થશે નહિ અને જે પૂર્વમાં કદાચ સ્ત્રીવેદ કે નપુંસકવેદનો બંધ થયો હશે તો તેની પણ નિર્જરા થઈ જાય છે.

કેટલાક લોકો કહે છે કે, કરેલાં કર્મને ભોગવવાં જ પડે છે. આ વાત સાચી પણ છે. પરંતુ સાસ્ત્ર સાથે સાથે એમ પણ કહે છે કે, સરળતા ધારણ કરવાથી કરેલાં કર્મોની નિર્જરા થઈ જાય છે. જે કર્મોની નિર્જરા થઈ શકતી ન હોય તો પછી મોક્ષનો ઉપદેશ જ બ્યર્થ જાય !

નિષ્કપટ થઈ પોતાનાં પાપોની આલોચના કરવાથી શું કૃણ મળે છે ? એને માટે દીકાકાર સંગ્રહરૂપે જે કહે છે. તેનો ભાવાર્થ એવો છે કે, આલોચના કરવાથી સ્ત્રીવેદ કે નપુંસક-

વેદનો અંધ મતો નથી એટલું જ નહિ પણ પહેલાં બિભવામાં આવેલ સ્ત્રીવેદ કે નપુંસકવેદનાં કોર્મોની નિર્ભરતા થાય છે અને સાથે સાથે મોડાનાં વિષાતક બીજાં કોર્મો પણ નાશ પામે છે. આ પ્રમાણે સરળતાપૂર્વક આલોચના કરવાનું કૃષ્ણ મોડું હોવાથી સરળતાનું મંદસ્ત ઘણું છે, અને જો સરળતાપૂર્વક પરમાત્માને વંદન કરવામાં આવે તો આત્માને પરમાત્માભાવ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. અરીસામાં જ્યારે મોડું, જોડું હોય ત્યારે અરીસા અને મોડા વચ્ચે કોઈ પ્રકારનું અંતર રાખવામાં આવતું નથી. જો અરીસો અને મોડા વચ્ચે જરા પણ અંતરપટ રાખવામાં આવે તો એ દસામાં અરીસામાં મોડું, જોડું સ્પષ્ટ નથી. આ જ પ્રમાણે આલોચના કરવામાં જો વચમાં મોડું કે પણ કપટનું અંતર રાખવામાં આવે તો તે આલોચના યશી નહિ પણ એક પ્રકારનો ટોંગ થશે, એટલું જ નહિ પણ આલોચનાથી પેદા થતો લાભ પણ પ્રાપ્ત થશે નહિ. એટલા માટે આલોચના કપટભાવ-રહિત કરવી જોઈએ.

સંસારમાં જો કોઈ આવિષ્કાર જોવામાં આવે છે તે બધા દુઃખને કારણે જ પેદા થયેલા છે. જો લગભગ દુઃખ ન હોત તો કપડાંનો આવિષ્કાર શા માટે થાત ? બૂખનું દુઃખ ન હોત તો ભોજનનો આવિષ્કાર પણ શા માટે પેદા થાત ? આ બાવહારિક ઉદાહરણોની માફક જો આત્મામાં કોઈ પ્રકારની ખામી ન હોત તો આલોચના પણ શા માટે અને કેવી રીતે કરવામાં આવત ? પરંતુ આત્મામાં કોઈ પ્રકારની ખામી રહેલી છે એ કારણે જ આલોચના કરવાની આવશ્યકતા રહે છે. આત્મામાં ખામી હોવી તે હવ્રથ આત્માનો સ્વભાવ છે. પરંતુ સાચાકાર કહે છે કે, તે ખામીને દબાવી ન રાખો પણ સરળતાપૂર્વક તેને બહાર કાઢવાનો પ્રયત્ન કરો. આ પ્રમાણે ખામીને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવાથી આત્મામાં બીજી જે ખામીઓ દૂરો તે પણ દૂર થઈ જશે, અને આત્માના અધ્યવસાયોમાં એવો ઉલ્લસવસતા આવશે કે જેથી બધાં કોર્મો નષ્ટ થઈ જશે. પોતાની ખામીઓ દૂર થવાથી પોતાના આત્માને તો લાભ થાય છે પણ સાથે સાથે બીજાઓના આત્માને પણ લાભ પહોંચે છે. પોતાના આત્માને લાભ થવાથી બીજાના આત્માને કેવી રીતે લાભ થાય છે એ વાત એક દષ્ટાન્તરાર સમજાવું છું:—

કોઈ ધનિક રોડના પુત્રને કોઈ ભયંકર રોગ પેદા થયો. રોડે પુત્રના રોગને મટાડવા માટે જ્યેષ્ઠ વૈદોને બોલાવ્યા. વૈદોએ કહ્યું કે, આ રોગને મટાડવા માટે કોરોડ દવાઓની આવશ્યકતા છે. આ કોરોડ દવાઓનો અર્થ પણ કોરોડો રૂપિયાનો થશે. રોડે કહ્યું કે, એ તો ઠીક છે, પરંતુ દવા થોડી થોડી હોવા છતાં કોરોડ દવાઓનું વળન કેટલું ખર્ચ થશે ? વૈદોએ ઉત્તર આપ્યો કે વળન તો અત્યંત વધારે થશે પણ એ દવાથી બીજાને પણ લાભ પહોંચશે. તમારા પુત્રને રોગ તો નાશ પામશે પણ સાથે સાથે એ રોગથી બીજા કુખી લોકોનો રોગ પણ નાશ પામશે. આ પ્રમાણે આ દવાથી તમારા પુત્રની સાથે બીજા રોગીઓને પણ લાભ પહોંચશે. અમારી સમજ પ્રમાણે તમારા પુત્રને આ જે રોગ આવ્યો છે તે માત્ર કે બીજા રોગીઓના રોગ જવાના કારણે આવ્યો છે. રોડે વૈદોના આ કથનને ઉચિત માન્યું અને તીન્નેરીમાંથી રૂપિયા કાઢી દવાઓનો સંગ્રહ કરાવ્યો. એ દવાઓમાંથી વૈદોએ અમુક ખાસ દવા તૈયાર કરી કે જે દવાના સેવનથી રોગનો છોડશે રોગ મુક્ત થઈ ગયો. રોડે પછી એરી બહેરાન કરાવી કે, અમુક રોગની દવા અમારી પાસે છે એટલા માટે જે બંધિને તે રોગ હોય તે બંધિ અમારી પાસેથી દવા લઈ જઈ શકે છે. આ બહેરાનથી જ્યેષ્ઠ રોગીઓ રોગે ત્યાંથી તે દવા લેવા લાગ્યા, અને દવાના સેવનથી રોગમુક્ત થવા લાગ્યા.

ઉપરના ઉત્તરમાં કિષ્કીની નમે એમ વિચારે કે તેઓ જોઈએ તે કંઈ થઈ ને શું થયું કે બરાબર ? વારનવમાં આ વિષે એક-ન કોઈ માર્ગ પણ હશે ત્યાં નહિ પણ એ હોય તે દવાના સેવનથી રોગમુક્ત થવા નવા ને સારા એમ જ ખરેખર દવા કે ભગવાન આપણને શેઠના જોઈએ તેમ થયો અને તે સેવનું આ કાળ સાંભળે શો શું કહી શકે ?

આ જ પ્રમાણે આત્મને કાર્ણ પ્રકારની આત્મના રોગ પેદા થયો છે. ભગવાન મહાર્ચ મહાર્ચ સમાન છે એટલે તેઓ આ રોગની માફકરે દવા નહીં આપેલાનને બતાવી એમ કહે છે કે, “ હે શ્રમણ-શ્રમણીઓ ! આ દવા એવી માફકરે છે કે તમે લોકો રોગમુક્ત થઈ બરોડા એટલું જ નહિ પણ તમારી સાથે બીજા લોકો પણ રોગમુક્ત થઈ જશે. હું તમારી સામે નિર્ઘન્ય પ્રવચન કરી જે દવા મારું છું તે દવાના સેવનથી તમારો રોગ પણ નટ થશે અને સાથે સાથે બીજા લોકોના રોગ પણ નટ થશે.” આ પ્રમાણે ભગવાને આપણને નિર્ઘન્ય પ્રવચનથી દવા બતાવી છે પણ ને કાર્ણ આ દવા જ ન લે તો એ દશામાં રોગ કેવી રીતે નાશ પામે ? ભગવાન તો ત્રિલોચીનાય છે, એટલા માટે તેઓ તો નારકીના છંદો સુધીનું દુઃખ મટાડવા ચાહે છે, અને એ કારણે તેમણે બધાનું કલ્યાણ થાય એવી નિર્ઘન્ય પ્રવચનથી દવા બતાવી છે. આ દવાને બીજા લોકો કે ન લે પણ આપણે. અર્થાત્ સાધુ-સાધ્વી આવક-આવિકાએ તો ભગવાને બતાવેલી આ દવા લેવી જ જોઈએ. ને આપણે આ દવાનું બરાબર નિયમિત સેવન કરીએ અને દવાના સેવનથી આપણો રોગ નાશ પામે તો એ દશામાં બીજાને પણ આ દવા ઉપર વિશ્વાસ પેદા થશે અને તેઓ પણ આ દવાનું સેવન કરી ભવશ્રમણનો રોગ મટાડી આત્મ કલ્યાણ સાધી શકશે. આ પ્રમાણે આલોચનાથી પોતાને તો લાભ થાય જ છે પણ સાથે સાથે બીજાને પણ લાભ પહોંચે છે.

આલોચના શા માટે કરવી જોઈએ અને આલોચના કરવાથી શું હાનિ થાય છે તથા આલોચના કરવાથી ક્યા ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે ? આ બધી વાતોનો સંગ્રહ કરી રીકાકાર એક ગાથામાં કહે છે કે—

ઉદ્વિયદંડો સાહુ અચિરં જે સાસર્ય ટાળેં ।

સોવિ અણુદ્વે દંડો સંસારે પવહઓ દોતિ ॥

અર્થાત્—સાધુઓને માટે એ ઉચિત છે કે, તેઓ પોતાના આત્મામાં પાપથી શલ્ય હોય તો તે શલ્યને બહાર ખેંચી કાઢે; પછી લહે તે મિથ્યાત્વશલ્ય હોય, નિદાનશલ્ય હોય કે કપાયશલ્ય હોય. આ ત્રિવિધ શલ્યમાંથી કોઈપણ શલ્ય ઘૂસી ગએલ હોય તો બહાર કાઢી નિઃશલ્ય થઈ જવું જોઈએ. આ પ્રમાણે નિઃશલ્ય થવાથી થોડા જ વખતમાં સાશ્વતસ્થાન અર્થાત્ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. આથી વિરુદ્ધ જો કોઈ સાધુ નિઃશલ્ય ન થાય પણ પોતાનામાં પાપને રહેવા દે અને પોતાનામાંથી દંડને બહાર કાઢે નહિ તો તે સાધુ અનન્ત સંસારની વૃદ્ધિ કરે છે. એટલા માટે આ સંસારમાંથી જે બહાર નીકળવા ચાહે છે તેમણે પોતાનાં પાપોને પ્રગટ કરી નિષ્કપટ લાવે આલોચના કરવી જ જોઈએ.

પાંચમા બોલનું વર્ણન આજે સમાપ્ત થયું છે. આ પાંચમા બોલનું વર્ણન સાંભળી હવે આપણે શું કરવું જોઈએ એ વિષે વિચાર કરવાની આવશ્યકતા છે. ભગવાન કહે છે કે “ હું તો બધાંય છોડું કલ્યાણ ચાહું છું પણ પોતાનું કલ્યાણ પોતાના હાથમાં જ છે. ”

[illegible]

પુત્રામી ધીગાચર મદાગજ ધબીતર રજા કરવા દવા છે. આજકાલ સપુત્રામી જે બાળામી પેઠી અર્થ છે જે, તેઓ ઉગરથી તે: આજ રહે તે પુત્ર અર્થથી પોત માને છે. આ પ્રકારની પદનિધી સપુત્રામી તથા અમાળની ધબી દાનિ રખે છે. આને પત્ર જેવું જોવામાં આવે છે જે, ફેરવાઈ માપુએ ઉપરથી તે: સપુત્રામી મુંદર અર્થન રાખે છે. પુત્ર અર્થથી પોત ચલાવે છે. ફેરવેનાઓ, સમાજ સંસ્થા, જાનિસેવકો વગેરેમાં ફેરવાઈ જોતાં તેવા જોવામાં આવે છે જે, તેઓ જલારથી કાર્તિ બીજું જ બતાવે છે અને અર્થથી કાર્તિ બીજું જ કરે છે. આને તે: ધર્મ માર્ગમાં પુત્ર આનું જ અર્થ રહ્યું છે.

જે કાળમાં આતું અંધાર આવે છે તે કાળને સાંજકાળ કહે છે. જે કાળમાં પાપ તો થતાં હોય પણ તે પાપોને ન છુપાવતાં પ્રગટ કરવામાં આવે અને તેને બહાર કાઢવાની આવના રાખવામાં આવે, તે કાળમાં અમે તેટલાં પાપો થતાં હોય છતાં તે કાળને કલ્યાણનો જ કાળ કહેવામાં આવ્યો છે. આગળ કાળમાં જ અપરાધો થાય છે એવું કંઈ નથી. પૂર્વકાળમાં પણ અપરાધો થતા હતા. પરંતુ વર્તમાનકાળ અને પૂર્વકાળમાં એ અનંતર છે કે, પૂર્વકાળમાં અપરાધોને અપરાધ જ માનવામાં આવતાં હતાં, અને તેને છુપાવવામાં આવતા ન હતા; ત્યારે વર્તમાન કાળમાં અપરાધોને પ્રગટ કરવાની પદ્ધતિ બહુ જ ઓછી એવામાં આવે છે, અને પાપ કે અપરાધને અપરાધ માનનારા ભોંકા પણ બહુ જ ઓછા બીજા છે. દેશમાં ચારે બાજુ દેશએકા આ રોગને કારણે જ આજે વિદેશીઓ ભારતીય ભોંકા ઉપર ઓછો વિશ્વાસ રાખે છે. પ્રતિદાસ એવાથી એવું જાણવામાં આવે છે કે, ભારતમાં એવા કેટલાક ભોંકા પણ થયા છે કે જેમણે સ્વાધર્મની પ્રતિષ્ઠા કરવા માટે દેશબંધ પણ ક્યોં હોય ! આમ થવામાં યાત્રિને હોળપાત ગણી સકાય નહિ. યાત્રી તો સ્પષ્ટરૂપે કહે છે કે, સરળ બની, કષ્ટ ન કરો, અપરાધના પાપ કરતાં કષ્ટતું પાપ વધારે છે.

સરજના પારણ શ્રવાથી અને અપરાધને અપરાધ માનવાથી કેવો લાભ થાય છે એના ઉદાહરણો સારખમાં તથા મનિદાસમાં નોંધાએલાં છે. એમાં સતી ચંદનબાળા અને મુલાવતીનું ઉદાહરણ બહુ બોધદાયક છે.

સતી ચંદનખાગાને* મહાન સતી માનવામાં આવી છે. તે બધી સતીઓમાં મોટી સતી હતી. આ જ પ્રમાણે મૃગાવતીને* પણ મોટી સતી માનવામાં આવી છે. એ બન્ને સતીઓમાં પારસ્પરિક પ્રેમ પણ સારો હતો, છતાં એક દિવસ બપોરે અનુશતાં

• ગુરુઓ આ ૪ પ્રકારના તારકથી પ્રસિદ્ધ થયેલ "બ્રહ્મચારિણી-મદ્ધાસતી ચંદ્રબાળા "

* સત્યાગ્રહને મુશાવરી એ મંદનબાજીનાં માસી બતા હતાં.

આપું હું. આ પ્રમાણે પશ્ચાત્તાપ કરતી સતી ચંદનજાલા મૃગાવતીને કહેવા લાગી કે, મેં આપની અવગત કરી છે અને મારા કારણે આપને કષ્ટ થયું છે. મારો આ અપરાધ આપ ક્ષમા કરો. ન્યારે હું મારા પોતાના અપરાધને જોઈ સકતી નથી ત્યારે હું બીજાને ઉપાસ'બ કેવી રીતે આપી શકું ? મૃગાવતીએ કહ્યું કે, આપે અને ઉપાસ'બ આપો એનો જ આ બધો પ્રતાપ છે. વળી બધે અનંતજ્ઞાન પ્રગટ થઈ જાય તો પણ યુર ગોરાણીનો વિનય તો કરવો જ જોઈએ. એટલા મટે આપ કાઈ પ્રકારનો પશ્ચાત્તાપ ન કરો પણ મારા કારણે આપને કષ્ટ થયું છે એ બદલ આપ અને ક્ષમા આપો.

ચંદનજાલા વિચારવા લાગ્યાં કે, આ પ્રકારનો ઉપાસ'બ ન જાણે મેં કાને કાને આપ્યો હતો ? અગાનવચાત મારાથી આવા અનેક અપરાધો થયા હશે ? મેં મારો અપરાધ તો જોયો નહિ અને બીજાને જ ઉપાસ'બ આપવામાં હું રહી. આ પ્રમાણે ચંદનજાલા આત્મનિંદા કરવા લાગી. આત્મનિંદા કરતાં કરતાં તેમને પચુ કેવલજ્ઞાન પ્રગટયું.

કહેવાનો આશય એ છે કે, સરજતા ધારણ કરવાથી અને પોતાનાં પાપો વિષે ઉડો વિચાર કરવાથી આત્મા નવાં કર્યો તો બાંધતો નથી પણ પૂર્વ કર્યો પણ નષ્ટ કરી દે છે. જગવાને કહ્યું છે કે, આલોચના કરવાથી સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદનો બંધ થતો નથી અને જો પહેલાં તે વેદનો બંધ થયો હોય તો તે કર્યો પણ નિર્મૂળી જાય છે. છતાં આપણે એમ વિચારવું ન જોઈએ કે, આલોચના કરવાથી અમને પુરુષવેદનો બંધ થાય. પણ એમ વિચારવું જોઈએ કે, અમારાં બધાં કર્યો નિઃશય થઈ જાય.

મયજુરેહા ચરિત્ર-૨૪

પાપમતિ મહિરથ મન સોચે, મયજુરેહા કા યોજ;

યુગબાહુ કા જો નહોં મારું, તો કાગે નહોં સંજોય. ॥ સતી ૭૧ ॥

યુગબાહુ નારી સહ બનમેં, મુન કર હર્ષ ભરાય;

ખૂમ હાથ લે અધારક હો, મહિરથ ચલ કર આય. ॥ સતી ૭૨ ॥

પહરેદાર તકરાઈ કરે જબ, ભાઈ પે કલસાય;

દૂત હુમ્દારે મુકે રોકતે, મિં મિસનેકો આય. ॥ સતી ૭૩ ॥

મહિરથ યુગબાહુ વિષે વિચારવા લાગ્યો કે, તે ભાઈ શું છે, માનો કે, તે તો મારો વેરી છે. એ વેરી ભાઈને કાઈપણ ઉપાયે દૂર કરવો જોઈએ. ત્યાંમુધી એને દૂર નહિ કરું ત્યાંમુધી મયજુરેહાને મારી કરી સકાય એમ નથી, પોતાના કાર્યમાં જોબી થતી બાધાને દૂર કરવી અને બાધકને મારી નાંખવો એ તો રાજાઓનો ધર્મ છે.

ધણી રાજાઓ આ જ પ્રમાણે વિચારે છે, અને તેઓ એવો વિચાર ધરાવે છે કે, અમે કદીએ તે જ પૂર્વદશા અને અમે કદીએ તે જ ન્યાય. આવા સોંઠા જ જગતમાં પાપ ફેલાવે છે અને ન્યારે પાપ વધી પડે છે ત્યારે તે પાપને દૂર કરવા મટે કાઈને કાઈ મદાપુરુષ પેદા થાય જ છે.

મહિરથના જે દોષ જોવામાં આવે છે તે દોષ વાસ્તવમાં રાજાનો છે કે કામનો છે ? મહિરથ પહેલાં સ્વચ્છ હૃદયનો હતો પણ કામવાસનાના પ્રભાવે જ તે આવો બની ગયો હતો. જે કામનો પ્રભાવ આવો છે, તે કામને શું તમે હોડાશો નહિ ? આપણે તો ધર્મની દૃષ્ટિએ નિષ્કૃપ કરવાનો છે, એટલા મટે આપણે એ જ કદી સકીએ કે, મહિરથનો દોષ

નથી પરંતુ કામનો જ દોષ છે. કામને આધીન થવાથી જ તેણે તલવાર ઉપર વિપતો પારો ચડાવ્યો અને ભાષને મારી નાંખવા માટે પણ તે તૈયાર થયો. મણિરથે તલવાર ઉપર વિપ ચડાવ્યું પણ વારતવમાં કામનું જેવું વિષ હોય છે તેવું વિષ ખીન્નું એકેય નથી. આપણા હૃદયમાં ને કામનું વિષ હોય તો તે વિષ બહાર કાઢી નાખવું જોઈએ. ને સ્થૂલ વિષ હોય તો તેને પણ બહાર કાઢવું અને સૂક્ષ્મ વિષ હોય તો તેને પણ બહાર કાઢવું. સ્થૂલ પાપ તો દૃષ્ટિમાં પણ આવે છે પરંતુ સૂક્ષ્મ પાપનું દૃષ્ટિમાં આવવું બહુ જ મુશ્કેલ છે. તમે ગૃહસ્થ છો એટલા માટે તમારાથી વધારે કાંઈ જની ન શકે તો પરસ્ત્રીના પાપથી તો બચો. પરસ્ત્રીના પાપથી બચશો તો તમે કામના વિપથી પણ બચી જશો,

વિષમ વિષધર જનો સદાહી, પરનારીકા રૂપ,
અન્ય જહરકી મિલે ઔપધિ, ચહ હે જહર અનૂપ;
વિરત રહો પરનારીસે સળ, ચહ સુખ ધણુભંગૂર,
કરુંણા મૈત્રી પ્રજા વધૂસે, લોગો સુખ ભરપૂર.
નિર્મલ દીપ વિવેક તલી તક, ફેલાતા હે પ્રકાશ;
મૃગનયની કે નયન જાણસે, ણિધા ન હૃદયાકાશ.

મયણુરેહાનું રૂપ, રૂપ છે કે વિષ ? મણિરથને માટે મયણુરેહાનું રૂપ તો વિષ જ હતું. જે પ્રમાણે રાવણને માટે સીતાનું રૂપ અને પદ્મોત્તરને માટે દ્રૌપદીનું રૂપ વિષ સમાન નીવડ્યું હતું, તે જ પ્રમાણે મણિરથને માટે મયણુરેહાનું રૂપ વિષ સમાન નીવડ્યું હતું.

મણિરથે તલવાર ઉપર વિપતો પારો ચડાવ્યો પણ તે એટલું જોતો નથી કે, મારા હૃદયમાં કેવું વિષ ભરેલું છે અને તે વિષ મને કેવી રીતે પ્રભાવિત કરી રહ્યું છે ? આ ઉપરથી અત્રે વિચારવાનું એ પ્રાપ્ત થાય છે કે, દ્રવ્ય વિપતો તો ઉપાય પણ હોઈ શકે છે, પરંતુ કામરૂપી ભાવવિષ એવું છે કે તેનો ઉપાય મળવો બહુ જ મુશ્કેલ છે. એટલા જ માટે જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, તમે ગૃહસ્થ છો માટે ને તમે પરસ્ત્રીના પાપથી પણ બચતા રહો તો જાણે તમે મોટા વિપથી બચ્યા છો. જ્ઞાનીજનોની આપણા ઉપર કેવી કડુણા છે કે તેમણે આપણને ભાવવિપથી બચવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. ને કાંઈ માણસ તલવાર ઉપર ચડાવવામાં આવેલા વિપને અમૃત બનાવી દે તો તેને કેટલો બધો પુરસ્કાર આપવામાં આવે ? તો પછી જોયો ભાવવિપને મટાડવાનો ઉપાય બતાવે છે તે જ્ઞાનીજનોનો આપણા ઉપર કેટલો બધો ઉપકાર છે ? દ્રવ્ય વિપને તો ઔપધથી પણ ઉતારી શકાય છે, તે એટલે સુધી કે, મહાન વિષધર સાપનું વિષ પણ ઔપધદ્વારા ઉતારી શકાય છે. પણ હૃદયમાં પરનારીનું જે વિષ ચડે છે તે વિષ તો વિપનું પણ વિષ છે. પરનારીનું વિષ ધર્મસ્થાનમાં પણ ચડી શકે છે. એટલા માટે આ પ્રકારના વિપના સંસર્ગથી સદા બચતા રહેવું જોઈએ. આ વિષ સંસર્ગથી પણ ચડે છે અને જોવાથી પણ ચડે છે, માટે વિષ ચડવાનાં કારણ તરફ દૃષ્ટિ પણ કરવી ન જોઈએ. મણિરથે મયણુરેહા તરફ દૃષ્ટિપાત ન કર્યો હોત તો તેના ઉપર કામનું જે વિષ ચડ્યું હતું તે વિષ કદાચ જ ચડત ! હૃદયમાં રહેલા બંધુપ્રેમને આ કામવિષે ભ્રમ કરી નાંખ્યો હતો, અને મણિરથના હૃદયધરમાં વિવેકનો દીપક ઓલવાઈ જવાથી અજ્ઞાન-અધકાર ફેલાઈ ગયો હતો. દીપક ત્યાંસુધી જ

આમને કહે છે બાળકાદી. એને કાનગોળા કાઢી કાઢી મારે. કાનગોળાને કાઢી મારવા
 માન્યતાની કાઢી, કાન ગાળીને પોતે પોતે જુદાં જુદાં છે. એ, કાનને કાઢી મારે તેને કાન
 પ્રિય કાનને ખણી કાઢી મારવા માટે. કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા
 કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા
 કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા
 કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા

કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા
 કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા
 કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા
 કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા
 કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા
 કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા કાનને કાઢી મારવા

આ પ્રમાણે તે પટેરેદારને અજિરથને અંદર જતાં રહેશે. રાત્રીએ વિચારું કે, જાત્રી
 તો જોઈ ઉપાસથી જ કામ લેવું હોય છે. તેને પટેરેદારને કહ્યું કે, તમે સુવરાજના જ નોકર
 છો તે! આટલી જાત્રી તકરાર કરવાને બદલે જોઈ માન્યને સુવરાજની પાસે મોકલી લા
 માટે પુછારી લેતા નથી કે તમારો બાપ તમને જોઈ આપસ્ય કામને મારે મળતા આવેય છે
 તો તેમને અંદર આવવા હાથે કે નહિ? આ પ્રમાણે સુવરાજને પુછારી લેવાથી તકરાર
 કરવાનું જોઈ કામજી નહિ રહે; પછી તો તે જોમ કહે તે પ્રમાણે કરવું એ તમારું કર્તવ્ય છે.

અજિરથનું આ કથન સામગ્રી પટેરેદારને સુવરાજને પુછારી લેવાની રાત્રી કહ્યું.
 તે સોજાએ એક દાનને મોકલાવે. અજિરથે તે દાનને કહ્યું કે, તમે સુવરાજની પાસે જઈ
 એમ કહો કે, તમારો બાપ અજિરથ તમને મળતા આવેય છે અને આપસ્ય કામને અંગે
 તમને ખાસ મળતા આવે છે પણ તમારા પટેરેદાર અંદર આવતાં અટકાવે છે એટલા માટે
 તમારા બાપને અંદર આવવાની પટેરેદારને રજા આપો.

હવે દાન સુવરાજની પાસે જતી રીતે વળ્ય છે અને પછી શું થાય છે તે વિશે હવે પછી
 આગળ વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૩ ભાદરવા વદ ૫ ગુનિવાર

પ્રાર્થના

શ્રી અભિનંદન દુઃખનિકંદન, વંદન પૂજન ક્ષેત્ર;

આશા પૂરે જિતા મુકે, આપે મુખ આલેગલ. ॥ શ્રી ૧ ॥

—વિનયવંદ્ય હંસ ઓવિશી.

શ્રી અભિનંદનનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

ભગવાન અભિનંદનનાથનું શુભવાચક નામ દુઃખનિકંદન છે. આ પ્રાર્થનામાં ભગવાનને દુઃખનિકંદન કહી જે ભાવો પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે તે ભાવો પ્રાર્થનાદ્વારા સ્પષ્ટ જ છે. છતાં હું એ વિષે થોડામાં કહું છું.

સંસારમાં દુઃખ કોઈને સારું લાગતું નથી. બધા લોકો દુઃખથી ગભરાય છે અને પોતાનાં દુઃખને દૂર કરવા ચાહે છે. સંસારમાં બધાં પ્રાણીઓ સુખની જ ઈચ્છા કરે છે અને દુઃખને કોઈ ચાહતું નથી. આમ હોવા છતાં પણ દુઃખ તો વારંવાર આવી જ નય છે અને તેથી દુઃખને નષ્ટ કરવા માટે કવિ આ પ્રાર્થનામાં એમ કહે છે કે, જો તમે દુઃખને નષ્ટ કરવા ચાહતા હો તો તમે ભગવાન અભિનંદનનાથની પ્રાર્થના કરો, કારણ કે, ભગવાન અભિનંદનનાથ દુઃખનિકંદન છે. આ વાત દષ્ટિમાં રાખી પ્રાર્થના કરનાર ભક્ત એમ કહે છે કે, “હે ! ભગવાન અભિનંદનનાથ ! મારા માટે તું જ વંદનીય તથા પૂજનીય છે કારણ કે તું જ દુઃખનિકંદન છે. હે ! પ્રભો ! હું દુઃખોને દૂર કરવા માટે ઉપાયો કરી કરીને થાકી ગયો પણ મારું દુઃખ નષ્ટ ન થયું, બદકે જેમ જેમ દુઃખને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરતો ગયો તેમ તેમ મારું દુઃખ વધતું ગયું. આવી સ્થિતિમાં મને એક સદ્ગુરુ મળી ગયા, તેમણે મને સદ્બોધ આપ્યા કે, જો તું દુઃખને નષ્ટ કરવા ચાહતો હો તો ભગવાન અભિનંદનનાથના શરણે જ, કારણ કે, તેઓ દુઃખનિકંદન છે. સદ્ગુરુનો સદ્બોધ સાંભળી હે ! પ્રભો ! હું તારા શરણે આવ્યો છું તો શરણાગતનું દુઃખ દૂર કર.”

ભગવાન અભિનંદનનાથના શરણે જવાથી કેવી રીતે દુઃખો નષ્ટ થઈ નય છે એ વાત હવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજવું છું:—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—છઠ્ઠો ખોલ

શાસ્ત્રમાં ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૯ મા અધ્યયનનો આલોચના વિષે જે પાંચમો બોધ આપી રહ્યો હતો તે વિષે આગળ કહી દેવામાં આવ્યું છે. શાસ્ત્રમાં શિષ્યે ભગવાનને પ્રશ્નો પૂછ્યા છે અને ભગવાને પ્રશ્નોના ઉત્તર આપ્યા છે. જો કે આ પ્રશ્નોત્તરી ગુરુશિષ્ય વચ્ચે થઈ છે પરંતુ આ પ્રશ્નોત્તરી સકળ સંસારને માટે હિતકારી છે, એટલા માટે આ પ્રશ્નોત્તરી ઉપર ‘ધ્યાન આપવું’ આવશ્યક છે.

આલોચના કરવી ત્યારે જ સકળ થાય છે કે ત્યારે આત્મનિદા કરવામાં આવે. આત્મ-

નિંદાપૂર્વક જ આલોચના થવી જોઈએ. એટલા માટે સિધ્ધે ભગવાનને આલોચના બાદ આત્મનિંદા વિશે પ્રશ્ન પૂછ્યો છે :—

છઠ્ઠો બોલ

(૬) નિંદણયાણં ણં મંતે । જીવે કિં જણયઈ ?

અર્થાત—હે ! પૂજ્ય ! આત્મનિંદાથી શું શું પામે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને હરમાયું છે :—

નિંદણયાણં પચ્છાણુતાવં જણેઈ, પચ્છાણુતાવેણં વિરજ્જમાણે કરણણુસેવિં
પદિવજ્જઈ કરણણુસેવિપદિવજ્જે ય અણગારે મોહણિજ્જં કમ્મં તગ્ધાપઈ ॥ ૬ ॥

અર્થાત—આત્મલોચનાની નિંદા પશ્ચાત્તાપની ભટ્ટીને જગાવે છે અને પશ્ચાત્તાપની ભટ્ટીમાં દોષોને ખાળી વેરાઅ પામે છે. આવો વિરજ્જ પુરુષ અપૂર્વ કરણની શ્રેણિ (ક્ષપક શ્રેણિ) પ્રાપ્ત કરે છે અને તે શ્રેણિ પ્રાપ્ત કરનાર અનગાર મોહનીય ક્ષેત્રને ખપાવે છે.

આલોચના વિશે પ્રશ્નોત્તર કર્યા બાદ નિંદા વિશે પ્રશ્નોત્તર શા માટે કરવામાં આવે છે ? અને માટે દીકાકાર કહે છે કે, આલોચના કર્યા બાદ આત્મનિંદા કરવી જ જોઈએ. કારણ કે આત્મનિંદા કરવાથી જ આલોચના સફળ થાય છે. સાચી વાત તે જ માનવામાં આવે છે કે જે કસોડીની પરીક્ષામાં પણ સાચો નીકળે. જે પ્રમાણે સોનાને ત્યારેજ સાંતું માનવામાં આવે છે કે જે તાપ, ઘટ, હેદ આદિની કસોડીમાંથી સુદ નીકળે છે. તે જ પ્રમાણે આલોચના પણ તે જ સાચી માનવામાં આવે છે કે જે આલોચના આત્મનિંદાપૂર્વક કરવામાં આવે છે.

માનીજનો કહે છે કે, ખીજની નિંદા કરવામાં જે શક્તિ ખર્ચવામાં આવે છે તે શક્તિ પોતાના આત્માની નિંદા કરવામાં જ કેમ ખર્ચવામાં આવતી નથી ? જો આત્મનિંદા કર્યા વિના જ આલોચના કરવામાં આવે તો તે આલોચના કેવળ દોષ સિવાય ખીજું કંઈ નથી. આ પ્રકારની આલોચનામાં યોગ્ય રહી જાય છે અને તે યોગ્ય કોઈને કોઈ દિવસે પુછી થયા વગર રહેતી નથી. એટલા માટે આલોચના કરવાની સાથે આત્મનિંદા પણ કરી. આ ઉપરથી અત્રે એવો પ્રશ્ન ઉપરિથત થઈ શકે છે કે, ત્યારે આત્માએ કોઈ પ્રકારનાં કુખૂલ્યો કર્યા હોય ત્યારે તો આત્મનિંદા કરવી ઠીક પણ મળી શકાય, પરંતુ જો કુખૂલ્યો કર્યા જ ન હોય તો એ દસામાં આત્મનિંદા કરવાની શી આવશ્યકતા છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં દીકાકાર કહે છે કે, કોઈ પ્રકારનો અપરાધ કે કોઈ પ્રકારનું કુખૂલ્ય કર્યું ન હોય એવો તો કોઈ પૂર્ણ આત્મા જ હોઈ શકે. હઠશય વ્યક્તિદ્વારા તો કોઈને કોઈ રૂપમાં અપરાધ થાય જ છે અને તેથી એ અપરાધોને છુપાવી ન ગમતાં તેની આત્મનિંદાપૂર્વક આલોચના કરવી જોઈએ. અત્રે નિંદા કરવાનો સંબંધ આત્મનિંદા કરવા સાથે છે, પરંતુ નિંદા કરવાના અર્થમાં નિંદા ચમ્પનેા અત્રે ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો નથી.

સિધ્ધે ભગવાનને એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે, આત્મનિંદા કરવાથી જીવને શું ફળ મળે છે ? કોઈ પણ વાનનો નિર્બંધ તેના ફળ ઉપરથી જ થાય છે. આંખાનું કે એરંદાનું વૃક્ષ તેના ફળ ઉપરથી જ જાણી શકાય છે. એટલા માટે આત્મનિંદા કરવાથી શું ફળ મળે છે એ જોવું અત્રે આવશ્યક છે. ફળ જોવાથી એ માધુમ પડી જાય કે, આત્મનિંદા કરવી સારી છે કે નહિ ? સિધ્ધે ભગવાનને એટલા જ માટે એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે, આત્મનિંદા કરવાથી શું ફળ મળે

છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં લગવાને કશું છે કે આત્મનિંદા કરવાથી 'મેં' આ જગત્ત આ કશું છે ' એવો પશ્ચાત્તાપ થાય છે.

પશ્ચાત્તાપ કરવામાં આત્માને એવા ડર લાગે છે કે, હું જે પશ્ચાત્તાપ કરીશ તો લેણી સામે હું હલકો ગણાઈશ; પરંતુ આ પ્રકારનો વિચાર આવે તો એમ સમજવું કે, આ મારા પતનનું કારણ છે. ત્યારે હૃદયપૂર્વક આત્મનિંદા કરવામાં આવશે ત્યારે " મેં અમુક દુષ્ટત્વ કર્યું છે અથવા મેં અમુક દુઃકૃત્યને છુપાવ્યું છે " એવો વિચાર આવ્યા વગર પણ રહેશે નહિ. આ પ્રમાણે કરવાથી પોતામાં આત્મદોષોને પ્રકટ કરવાની શક્તિ પ્રગટે છે અને પોતાનાં પાપોને છુપાવી રાખવાની જે ખામી હોય છે તે ખામી પણ દૂર થાય છે.

આત્મામાં કેવા પ્રકારની ખામી રહેલી છે એ જોવા માટે જે પ્રમાણે અરીસામાં તમે તમારું મોહું જુઓ છો તે પ્રમાણે તમારા આત્માને જુઓ. અરીસામાં પોતાનું જ મોહું જોવામાં ભૂલ થતી નથી પરંતુ નિંદા કરવામાં એ ભૂલ થઈ જાય છે કે, આત્મા પોતાની નિંદા ન કરતાં ખીજની નિંદા કરવા લાગે છે. પોતાનામાં ત્યારે નિંદા કરવાની પ્રવૃત્તિ આવડે છે તો એ પ્રવૃત્તિનો ઉપયોગ પોતાની જ આત્મનિંદા કરવામાં શા માટે કરવો ન જોઈએ ? ત્યારે દુર્ગુણો જ જોવા છે ત્યારે પોતાના જ દુર્ગુણો શા માટે જોવા ન જોઈએ અને પોતાના જ દુર્ગુણોની નિંદા શા માટે કરવી ન જોઈએ ? આત્માની ખામી દૂર કરવા માટે આપણી સામે કયો આદર્શ છે એ બતાવવા માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે :—

મનસ્યન્યદ્વચસ્યન્યત્કાર્યમન્યદ્ દુરાત્મનામ્ ।

મનસ્યેકં વચસ્યેકં કાર્યસ્યેકં મહાત્મનામ્ ॥

અર્થાત્—દુરાત્માઓ મનની, વચનની અને કાર્યની પ્રવૃત્તિ જૂદી જૂદી રાખે છે, અર્થાત્ તેઓ મનમાં જુદું રાખે છે, વચનમાં જુદું રાખે છે અને કાર્ય કરવામાં પણ જુદું રાખે છે. પણ મહાત્માઓ તો મનની, વચનની અને કાર્યની એક સરખી જ પ્રવૃત્તિ રાખે છે.

આત્મનિંદા કરવા માટે ઉપરનાં નીતિ વચનોને આદર્શ માની એમ વિચારો કે, હું જીલકારા જે કાંઈ બોલું છું તે મારું બોલવું મારા કાર્ય અનુસાર છે કે નહિ ? હું બોલું છું જુદું અને કરું છું જુદું એમ તો મારાથી બનતું નથી ને ? આ ગણનામાં કાંઈ પ્રકારની ભૂલ થતી નથી. તમે પાંચ અને પાંચ દશ જ કહો છો, નવ કે અત્યાર કહેતા નથી. જે આ પ્રમાણે અખિલ સંસારમાં સત્યનો વ્યવહાર થાય તો કાંઈ પ્રકારનો કગડો જ રહેવા ન પામે. પણ બને છે એવું કે, ત્યારે કાંઈને કગવાનું હોય છે ત્યારે આ પ્રકારના સત્યનો વ્યવહાર કરવામાં આવતો નથી, પણ બોલવામાં ખીજું અને કરવામાં જુદું આવે છે. સાપને બે જીલ હોય છે એટલા માટે બે જીલવાળાઓને સાપ કહેવામાં આવે છે અને તેમને ઝેરી માનવામાં આવે છે. પણ એક જીલવાળાને મનુષ્ય કહેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે જીલકારા જે કાંઈ કહેવામાં આવે છે તે પ્રમાણે કાર્ય થતું નથી. કેવળ વાણીવિલાસ અને સક્રિય કાર્ય વચ્ચે ઘણું અંતર રહેલું છે. જે વ્યક્તિ વાણી અને કાર્ય વચ્ચેનું અંતર સમજતો હશે તે વ્યક્તિ આત્મસુધાર કરવા માટે આત્મનિંદા જ કરશે; તે ખીજની નિંદા કરવાની ખટપટમાં પડશે નહિ.

વાણી અને કાર્યની તુલના કરવાની સાથે મન અને કાર્યની તુલના કરો અને સાથે સાથે મન તથા વચનની પણ તુલના કરો. મનના ભાવને તો જુદાં રાખવાં અને કાર્ય જુદું કરવું એ તો શ્રી રથાનાં ગ્રંથમાં કશું છે તેમ વિપના ધરાને અમૃતના ઢાંકણથી ઢાંકવા સમાન

છે. આમ કરવું એ તો લેણીને કમવા સમાન છે. મન તથા વચનમાં ભુલું રાખવું અને કાર્યમાં ભુલું રાખવું એ આત્માની મોટી ખામી છે. જો આત્માનું કલ્યાણ કરવું હોય તો આ ખામીને દૂર કરવી જ જોઈએ.

વારનવમાં હોવું તો એમ જોઈએ કે, મન, વચન તથા કાર્યની પ્રવૃત્તિમાં કોઈ પ્રકારનું અંતર ન રહે. પરંતુ આજ્ઞાસ તો એવી વાત સીખાવવામાં આવે છે કે, કાર્યથી બહે ગમે તેવાં પાપ કરવામાં આવે પણ વાણીમાં સફાઈ રાખો અને જો બીજાને છેતરવાની આ 'કળા' આવડી જાય તો નમે મોજ ભાણી શકો છો. પરંતુ ખરી રીતે જોનાં આમ કરવામાં મોજ નથી પણ આત્માનું પનન છે. જાનીજોનાનું કથન છે કે બોલવું કાંઈ, કરવું કાંઈ અને મનમાં રાખવું કાંઈ એ બધી પ્રવૃત્તિઓ આત્માને પતિત કરનારી છે. જો તમે આત્માનું ઉત્થાન કરવા ચાહતા હો તો તમે ઉપરની નીતિનો ત્યાગ કરો.

ધૃતરાષ્ટ્રે અન્ત સમયે કુન્તીની સમક્ષ જે આસોચના કરી પોતાનાં પાપોની શુદ્ધિ કરી હતી તે આસોચના વિષે વિચાર કરવાથી કોઈ ભુલો જ વિચાર આવે છે. પોતાનાં પાપોની આસોચના કરતાં ધૃતરાષ્ટ્રે સંમ્બને કહ્યું કે, “આપણે વનમાં ફરી રહ્યા હતા ત્યારે વ્યાધ્યુને એવો અંધારો કુવો જોવામાં આવ્યો હતો, કે જે ઉપરથી તો ધાસથી ઢંકાયેલો હતો. હવે હું એ અંધારો કુવાને ખરાબ કહું ? કે મને પોતાને ખરાબ કહું ? મારો જન્મારો તો આ અંધારો કુવાની માફક લોકોને ભ્રમમાં નાંખવામાં જ વીલ્યો છે. હું ઉપરથી તો પાંડવોનું ભણું ચાહતો હતો અને તેમને શાસ્ત્રવિધિથી આશીર્વાદ પણ આપતો હતો પરંતુ હવેથી તો પાંડવોનો નાશ થાય અને મારા પુત્રો રાજ્ય કરે એજ ચાહતો હતો.”

ધૃતરાષ્ટ્રની માફક તમે તો એમ કરતા નથી ને ? ધૃતરાષ્ટ્રની આ કૃતનીતિએ કેટલી હાનિ કરી હતી એ તો બધાને યાત છે. તેની આ કૃતનીતિને કારણે જ મહાભારત યુદ્ધ થયું હતું, કે જેમાં અદ્યાર અસોદિણી સેના નાશ પામી હતી, અનેક બાળાઓ નિધવા થઈ હતી, અનેક બાળકો અનાથ થયાં હતાં, વ્યાપાર ઉપર પાણી ફરી વળ્યું હતું અને ચારે બાજુ ચોરાદિનો ઉપદ્રવ ફેલાવા પામ્યો હતો. ધૃતરાષ્ટ્ર કહેતો હતો કે, “આ બધા અનર્થો મારી કલુપિતશુદ્ધિના પરિણામે જ થયા હતા. જો મારી શુદ્ધિ આવી કલુપિત ન હોત તો આવો અનર્થ ન થાત ! સાધારણ વ્યક્તિના પાપનું પરિણામ તો તે જ વ્યક્તિ બોમ્બે છે પણ મહાન વ્યક્તિના પાપનું પરિણામ આખા સમાજ અને દેશને બોમ્બવું પડે છે. આ નિષમાનુસાર મારા પાપનું પરિણામ પણ બધાને બોમ્બવું પડ્યું છે. મારા દ્રવ્યમાં હમેશાં એ જ કૃતનીતિ રહી હતી કે, કોઈ પણ રીતે પાંડવો નાશ પામે અને મારા પુત્રો નિષ્કંટક રાજ્ય કરે. પાંડવોની અભિજ્ઞિત દુર્ જોઈ શકતો નહોતો. મેં પાંડવોને જે કાંઈ આપ્યું હતું તે બધું જ થોડું હતું, છતાં પાંડવોએ પોતાના પરાક્રમથી લોકમતને પોતાના અનુકૂલ બનાવી મેં જે કાંઈ થોડું આપ્યું હતું, તેમાં ઘણો વધારો કરી લીધો હતો. પાંડવોની આ અભિજ્ઞિતિ મારે પ્રસન્ન થવું જોઈતું હતું પણ મારા હૃદયમાં દેવામિ બચ્છાઈ રહ્યો હતો એટલે હું તેમનો અભ્યુદય જોઈ શકતો ન હતો. જે મારા પુત્રોને હું રાજ્ય આપાવવા માટે પાંડવોનો નાશ ચાહતો હતો, તે મારા પુત્રો પણ એવા હતા કે, તેઓએ રાજ્યને મારે બીજાને ત્રિપ આપ્યું હતું અને પાંડવોને બાળી નાંખવા માટે લાક્ષગદ બનાવ્યું હતું. મારા પુત્રોની આ માયાળુજ્ઞ ફેલાવવા માટે મેં તેમની થોડી નિંદા કરી હતી, પણ કોઈપણ ઉપાયે પાંડવોનો

નામ માથે એ જ મરી જાયલા એવી રીતે આ પાપને છે. દુઃખથી ભરીને પાપને જ આવીને હમે, પણ વળી, કોઈપણ નવા પાત્રના પાપને પાપને પાપની નિંદા ન થાય અને હું તમને ન મારું ને મારું હું કહી શકું છું. હમે, તમે જો આ પાપને કરી ન હોય પણ નિંદાવાળાને અવગણ્ય પાપે કહ્યું એ પાપને કરી પૂનઃપાત્રનું દુઃખ એવું ન થાય.

પુનઃપાત્રનો આ પ્રમાણેનો પચાસાથ થયે આ પાપનાપત્ર તિરસ્કાર પામેમાં મુશ્કેલી એવું ને જનનતા સિત મારે ઉપોચીત જાણુ છે. પુનઃપાત્ર કહે છે કે, " જો મને પરીણામી એ માણુમ હોય કે, આ પ્રપત્રની કપર કિયાનું આપું પરિણામ આપશે એ મારી રાજા આપું બાંધક પાપ ન થાય ! હો ! દુઃખીન ! મારા જ પાપને કારણે બીજા નારું નિષેધ કર્યું છે. નિષેધાપા પનિવના માંધારીએ મને વારંવાર એમ કહ્યું હતું કે, દુઃખીનનો ત્યાગ કરી દે. ત્યારે જુગાર રમવાનું રાજ થયું ત્યારે આ માંધારીએ મને ઉપનાયોગ કહ્યું હતું કે, આ પાપી દુઃખીનનો ત્યાગ કરી દે, નહિ તો મેના કારણે કસાવ કસાવે સંસાર પગ ચર્મ જશે. પણ પુત્ર એવને આધીન ચર્મ મેં તેના આ ક્યમને માન્યું નહિ. પુત્ર પ્રત્યે અનુગ્રિહ એવે-બોદ રાખવાને કારણે જ આજે કસાવે સંસાર થયો છે અને પુત્ર વિગોચનું દુઃખ એવું પડે છે. "

આ વાતને કહેવાનો ઉદ્દેશ એ છે કે, પાપ દયાળી રાખવાથી અનંતે તેનું કેવું પ્રજાળ પરિણામ આવે છે, આ વાતને દૃષ્ટિમાં રાખી પાપને દયાળી રાખવું ન જોઈએ પણ નાહકારિક પ્રગટ કરી દેવું જોઈએ.

સિખ નિજ અર્ગન હોતે આહ ચડી, ખર કુદન ડી ધિક્કાર હસે,
નિજ ખાય કે અમૃત વાંછ રહી, લીદ પઝુવન ડી ધિક્કાર હસે.
નિજ પાય કે રાજડી આશ રહી, ચક્કી આટન ડી ધિક્કાર હસે,
નિજ પાય કે જ્ઞાન હો આશ રહી, જગ વિપચન ડી ધિક્કાર હસે.

આ કવિતામાં જે શબ્દો કહેવામાં આવ્યા છે તે શબ્દો ખીજને બોધક છે. પરંતુ આ ઉપરથી આપણે એ વિચારવાનું છે કે, સારાં વાહનનો અવાજ શ્રુતિગોચર થતો હોય તો એ વાહનનો અવાજ સાંભળવો જોડી દઈ ગધેડાના કર્કશ અવાજને સાંભળવાની ને ધૃષ્ટિ રાખે છે તેને ધિક્કાર આપ્યા સિવાય ખીજનું શું કહી શકાય ? આ જ પ્રમાણે જે પોતાનામાં પાપને દેવાય છે અથવા સુકૃત કરવાની શક્તિ અને સુકૃત કરવાનો અવકાશ પ્રાપ્ત હોવા છતાં ને દુષ્કૃત્યો કરે છે તેને ધિક્કાર આપ્યા સિવાય વધારે શું કહી શકાય ? વળી જે પોતાના આત્માની નિંદા તો કરતો નથી અને ખીજની નિંદા કરવા માટે દોડે છે તો તેને પણ ધિક્કાર આપ્યા સિવાય વધારે શું કહી શકાય ? તેજ રીતે કોઈ વ્યક્તિ અમૃત સમાન ભોજન મળવા છતાં તેનો ત્યાગ કરી ગધેડાની લાદ ખાવા દોડે તો તેને ધિક્કાર આપ્યા સિવાય ખીજનું શું કહી શકાય ? દુઃખમાં પોતાના માટે દરેકે એ જોઈ જોઈએ કે, આત્મનિંદા અમૃતની સમાન છે અને ખીજની નિંદા કરવી એ ગધેડાની લાદ સમાન છે. તમારી સામે આત્મનિંદાથી અમૃતમય ભોજન હોવા છતાં તમે પરનિંદાથી ગધેડાની લાદ ખાવા શા માટે દોડો છો ? પોતાના આત્માને જોવા નહિ અને ખીજની નિંદા કરવી એ મદાન બૂલ છે.

હવે વિચારો કે તે કે, કાઈ અજ્ઞાને આત્મની કુખરી મન્ય અર્થ કરું હોય છતાં જેને તે અજ્ઞાત સહી આત્મની ક્ષિતિ કે તે જેને ધિક્કાર આપ્યા સિવાય વારે શું કરી શકાય; કારણ કે અહીં આત્મનો અવગણ તે કુખરિઓનો છે. ક્ષિતિ આ કુખરિ કરી તમે તમારા આત્મા વિશે બુદ્ધિ છે, કારણ નવામાં આત્મથી પણ એવી જુદા થઈ નથી તે! તમને ન જાણે આ પ્રવચન પ્રવચનો ચિન્તામણિ, કામરૂપ કે કલ્યાણથી વધારે મુદ્દવાન આ મનુષ્ય મુદ્દા મનુષ્ય છે! જે ચિન્તામણિ, કામરૂપ કે કલ્યાણ મનુષ્ય જન પજુ આ મનુષ્ય શરીર ન થાય તે આ બીજો શા કામની! અર્થે મનુષ્ય જન્મ પામવા છતાં જે આત્મનિદા કરવાને બાંહે બીજાની નિંદા કરવામાં પ્રવૃત્ત થયો તે, જામ કરતું જે રાત્રી મળવા છતાં અહીં આત્મા જેણું કુલ છે કે નહિ!

આત્મનિદાદારા દરેક પ્રકારનો સુધાર થઈ રહે છે. પાપ અગ્રણ છે એટલા માટે પાપની નિંદા કરવામાં આવે છે પણ જે પાપને તમે અગ્રણ માનો છો અને જે પાપ અગ્રણ છે અથવા જે પાપને કારણે તમે બીજાની નિંદા કરો છો તે પાપ તમારામાં તો નથી! ઉદાહરણ તરીકે, દરામખોરી દરવી અગ્રણ છે, જે કારણે તમે બીજાને દરામખોર કહી ધિક્કારો છો. દરામખોરી પાપ છે તારે જ તેની નિંદા કરવામાં આવે છે, પણ જે બક્ષિ બીજાને દરામખોર કહે છે તે બક્ષિએ પોતાએ પણ જેણું તેણે છે, મારામાં તો દરામખોરી નથી! જે પોતાનામાં દરામખોરી હોય તો પોતાની દરામખોરીને ન જોતાં બીજાને દરામખોર કેમ કહી શકાય! કદાચિત્ત બીજાની નિંદા કરી તમે તમારા મિત્રો સમક્ષ બાંહે સારા કહેવાઓ પણ ઠાનીઓ તો વાસ્તવિક વાત સિવાય બીજા વાતને સારી માનવા નથી એટલા માટે ઠાનીઓની સમક્ષ તમે બીજાની નિંદા કરી સારા બનીશો નહિ.

અન્તમાં હવે એ જ કહે છે કે, જે બક્ષિ પોતે અગ્રણ હોવા છતાં બીજાની નિંદા કરી પોતાને સારા બતાવવાની એટા કરે છે એવી બક્ષિને ધિક્કાર આપ્યા સિવાય બીજું શું કરી શકાય! જે પોતાને ઠાની કહેવાથીને પણ વિષયોની આશા રાખે છે તે તો અઠાનીઓથી પણ અગ્રણ છે.

ઉપર કહેલી વાતોને અગ્રણ સમજવાથી આત્મનિદાની ભાવના જાગૃત થશે અને જ્યારે આત્મનિદાની ભાવના જાગૃત થશે ત્યારે પાપને માટે પશ્ચાત્તાપ પણ થશે. ભક્તજનો આત્મનિદા કરવામાં કાઈ પ્રકારનો સંકોચ કરતા નથી પણ તેઓ તો આત્મનિદા કરતાં રખે કહે છે કે:—

હે! પ્રભુ! હે! પ્રભુ! શું કહું, દીનાનાથ દયાળુ;

હું તો હોય અનન્તનું, ભાગ્યનું છું કરુણાળ.

અર્થાત્—હે! પ્રભો! હું મારા હોયને ક્યાંકથી વર્ણવું! મેં અનન્તતાં તો ધણા હોયો કર્યા છે તેની વાત તો જુદી છે પરંતુ મેં જાણતાં જે હોયો કર્યા છે અને જે હોયોની હું નિંદા કરું છું તે જ હોયો હું પાછો કરવા લાગું છું. હું બીજાનાં પાપો જોવા તો તત્પર રહું છું પરંતુ મારાં પોતાનાં પદાઃ જોઈને મોઢાં પાપોને જોવાની દરકાર પણ કરતો નથી આ મારી કેરી અગ્રણ રિયતિ છે!

જે રાત્રીની, ધર્મ કે સામાજિક અવધારમાં પોતાના હોયોને જોવાની પદ્ધતિ સ્વીકારવામાં આવે તો આત્માનું કેટલું કલ્યાણ થઈ જાય! પરંતુ અત્યારે બને છે એણું કે, મેચરફેટ હોઈ

રૂપિયાની ચોરી કરનારને તો દંડ આપે છે પણ પોતે હુમલો રૂપિયા ચોરીથી હુમલો કરી જાય છે તેને જોતો પણ નથી. જે દોષ રૂપિયાની ચોરીને કારણે બીજાને દંડ આપે છે તેને પોતાના વિષે વિચાર કરે તો તેને માલુમ પડે કે, તેનું કામ કેટલું બધું અનુચિત છે. ત્યારે પોતાના કામની અનુચિતતા જણાય છે ત્યારે પશ્ચાતાપ થયા વગર રહેતો નથી.

ભક્તજન પોતાના દોષોને પરમાત્માની સમક્ષ નજી સ્વરૂપમાં પ્રગટ કરી દે છે અને કહે છે કે, હે! પ્રભો! હું અનંત પાપોનું ભાજન છું. આ પ્રમાણે પોતાનાં પાપોને પ્રગટ કરી દેવાથી આત્મા પાપના ભારથી હલકો બની જાય છે અને ત્યારે આત્મા આત્મનિર્લા દ્વારા નિષ્પાપ બની જાય છે ત્યારે તેને અપૂર્વ આનંદ આવે છે. પરંતુ જો પાપને દબાવવામાં આવે તો તેનું પરિણામ પણ ભયંકર આવે છે. દબાવેલા પાપનું પરિણામ કેવું ભયંકર આવે છે એ વાત તમે ધૃતરાષ્ટ્રની આલોચના ઉપરથી જાણી શક્યા હશે. અને વિશેષમાં મયણુરેહા અને મણિરૂચની ચરિત્ર કથા ઉપરથી સમજાવું છું:—

મયણુરેહા ચરિત્ર—૨૫

મયણુરેહા ને કહા પતિએ, ભાઈ પ્રેમ મતિ જનો;
અકાક્ષમે' યહ આયા ચક્ષકર, નિશ્ચય દગા પિછાનો. ॥ સતી ૦ ૭૩ ॥
૬૬ ધ્રિયા ભાઈ હું મેરા, મત શકો નાદાન;
ભાઈ વિનયએ સુઝે રૈંકતી, રહા ન તુમકો ભાન. ॥ સતી ૦ ૮૦ ॥
ખીતી ખાત સુનાઈ સતીને, સુનકર આયા ધૌપ;
તો હર નહી' હું ઉસ પાપીકા, દેખન દો સુઝ જોપ. ॥ સતી ૦ ૮૨ ॥

રાજા મણિરૂચનો મંદિરો લઈને ફૂત યુગબાહુ પાસે ગયો, અને કહેવા લાગ્યો કે મહારાજા મણિરૂચ ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈ અને હાથમાં તસ્વાર લઈ આવ્યા છે. તેઓ આવશ્યક કાર્યને અંગે તમારી પાસે આવવા આવે છે તો અંદર આવવા દેવા વિષે પહેરેદારને શી આજ્ઞા આપો છો ?

ફૂતનું આ કથન સાંભળી મયણુરેહા આશ્ચર્ય અને શંકાપૂર્વક વિચારવા લાગી, અને પોતાના મનમાં કહેવા લાગી કે, મણિરૂચ રાતના અકાળ સમયે આવ્યા છે એટલે તેના હૃદયમાં જરૂર કંપટ જણાય છે, માટે પહેલાંની બધી વાતોથી પતિને પરિચિત કરી દેવા જોઈએ. અત્યાર સુધી તો મણિરૂચને લગતી કોઈ વાત મેં પતિને કહી નથી, પરંતુ અત્યારે એ બધી વાતો કહેવાનો અવસર સાંપડ્યો છે, તો બધી વાતો કહી દેવી જોઈએ. યથાવસરે કહેવાની વાત ન કહેવી એ હાનિકારક છે. કહેવત પણ છે કે:

સો હી સયાનો જો અવસર સાધે.

યુગબાહુ ફૂતને ઉત્તર આપે તે પહેલાં જ મયણુરેહાએ યુગબાહુને કહ્યું કે, “નાથ! આપના મોટાભાઈ અત્યારે રાતના સમયે આવ્યા છે તે અનુચિત છે. રાત્રીએ અકાલસારી દેવતા નથી; અને રાત્રી અત્યારે અકાળે આવ્યા છે એટલા માટે મને તેમના પ્રત્યે આશંકા આવે છે. માટે આપ અત્યારે તેમને મળો નહિ તેમ તેમને અહીં જો લાવો પણ નહિ.”

મયણુરેહાનું આ કથન સાંભળી યુગબાહુ કહેવા લાગ્યો કે, “આખરે સ્ત્રી તો સ્ત્રી જ નથી સ્ત્રીઓ બધે મને તેવી દોષ પણ આખરે સ્ત્રીની સુધ્ધિ તો જાંપા જ સુધી પડેલો. તું એટલું જનુ વિચારતી નથી કે, અમે બન્ને ભાઈઓ એક જ માનના ઉદરથી જન્મ્યા છીએ

અને સાથે જ ઉઠ્યા હીએ. આજે તું બાન બધી ગઈ જત્યાય છે કે જોયી તું આ પ્રમાણે કહી રહી છે! આજે તારી શુદ્ધિ આવી કેમ થઈ ગઈ છે? બાઈની વિરુદ્ધ તારાં આ વચનો હું સહી શકું નહિ."

યુગબાહુના આ કથનના ઉત્તરમાં મયજુદેહાએ કહ્યું કે, "નાય! મેં આપને જે કંઈ કહ્યું છે તે નિષ્કારણ કહ્યું નથી. તમારા બાઈ બાઈ વચ્ચે પ્રેમ હતો. પણ એ બાતપ્રેમમાં હું બાધક નીવડી છું એટલા માટે બાઈના હૃદયમાં હવે તે પ્રેમ રહ્યો નથી પણ ઉઘટા બાઈ તમારા પૈરી બની ગયા છે." યુગબાહુએ કહ્યું કે, "તું બાતપ્રેમમાં બાધક કેવી રીતે નીવડી છો? હું સારી રીતે જાણું છું કે, તારું ચરિત્ર સાચું છે તો પછી તું બાઈ-બાઈના પ્રેમમાં બાધક શી રીતે નીવડી શકે?"

મયજુદેહાએ વિચાર્યું કે, આ સમયે પણ જો બધી વાતો નહિ કહું તો શીક નહિ. તેથી તેણીએ યુગબાહુને કહ્યું કે, "એક દિવસ તમારા બાઈએ મને ક્યાં અન્યાયતાં જોઈ લીધી હતી. અને જોતાં જ તમારા બાઈના મનમાં ફુર્કાવના પેદા થઈ અને તમારા બાઈનો પ્રેમ તે જ સમયે નષ્ટ થઈ ગયો, એટલું જ નહિ આપને મારાથી દૂર કરવા માટે જ આપને તેણે શુદ્ધમાં મોકલ્યા હતા; આ પ્રમાણે તમારા બાતપ્રેમમાં બાધક નીવડવાનો બધો અપરાધ મારો જ છે."

મયજુદેહાનું કથન સાંભળી, યુગબાહુએ કહ્યું કે, "મોટાબાઈને તો ધણી રાણીઓ અને તેઓ આજે તો હજી પણ મોટા મોટા રાજાઓ પોતાની કન્યા તેમને આપવા માટે તૈયાર છે. છતાં તેમના હૃદયમાં આવી ફુર્કાવના પેદા થવાનું શું કારણ?" મયજુદેહાએ કહ્યું કે, "એ તો શીક છે. પણ જેમની આદત એમાં ખાવાની પડી હોય છે તેઓ તો સાચું જોગ્યન મળવા છતાં પણ એકું જ ખાવા ચાહે છે. આ નિમમાનુસાર તમારા મોટાબાઈ પણ મારા ઉપર લક્ષ્યાયા છે. તેણે તમારા મધા બાદ મારા માટે એવી એવી ચીજો મોકલી હતી કે તેવી ચીજો પહેલાં કેઈ દિવસ જોવામાં પણ આવી ન હતી. આ ચીજો મોકલવાનું કારણ તો પહેલાં હું સમજી શકી નહિ એટલા માટે મેં તે ચીજો રાખી લીધી પણ થોડા દિવસ બાદ ફરી તેણે તેવી ચીજો મોકલી અને દાસીદારા પોતાનો હૃદયમત બાવ પણ કહેડાવ્યો. ત્યારે હું તેમની બદદાનત સમજી ગઈ. મેં તે દાસીને ખૂબ ધમકાવી અને પાછી કેઈ દિવસ ન આપવાની શરતે ડરાવી હાંકી કાઢી. થોડા દિવસ બાદ તમારા મોટાબાઈ રાતના સમયે મારા યવનાગારની પાસે આવ્યા; પરંતુ તે સમયે મેં તેમને નરમ ગરમ ચણેદામાં કહ્યું એટલે તેઓ પાછા ચાલ્યા ગયા. આ પ્રમાણે આપના બાઈના હૃદયમાં આપના પ્રિતિ પ્રેમબાવ રહ્યો નથી પણ તે આપના શત્રુ બની ગયા છે. એટલા માટે હું આપને એ જ કહું છું કે, આપ તેમને આ સમયે મળો નહિ. તેઓ હાથમાં તલવાર લઈ આવ્યા છે એટલા માટે અને અનર્થની સંભારના જત્યાય છે."

યુગબાહુએ મયજુદેહાની વાત માનવી શીક છે કે નહિ? જો શીક હોય તો તમને તમારી પત્ની કેઈ વાત કહે તો તે વાતને તમે માનશો કે નહિ? અજ્ઞાત નો પત્નીની ઉચિત વાતને પ્રાપ્ત માનવામાં આવી નથી લેણી તેની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે છે; તેનું કારણ એ જ છે કે, આજે આધ્યાત્મિક અને માનસિક કુબોધ વિવાદ ફરી દેશમાં આવે છે. વત્તાંબુધી પતિ-પત્ની આધ્યાત્મિક વિચાર વિનિમય કરવાને યોગ્ય ન હોય ત્યાંબુધી તેમનો સંબંધ કુબોધ જ

કહેવાય. આજે લગ્નની જવાબદારીને સમજવામાં આવતી નથી માટે જ આમ બને છે. જે પત્ની તમારા માટે પોતાનું જીવન પણ ન્યોજાવર કરી દે છે તે પત્નીની વાત વિશે કંઈ વિચાર પણ ન કરવો અને તેના કથનની સર્વથા ઉપેક્ષા કરવી ખચિત જ અનુચિત છે. સહધર્મિણીની વાતની ઉપેક્ષા કરી તમે પોતાને મોટા માનતા હો, પણ આખરે તે ઉપેક્ષાનું કદાચ પરિણામ સારું આવતું નથી. કહ્યું પણ છે કે:—

કરત પ્રપંચ ઈન પંચન કે વશ, પરદારરત ભયો અન્ત હૈ જુગાઈકા,
પરધન હરે પર જીવનકી કરે ઘાત, મદ માંસ ભણે લવલેશ ન ભલાઈકા;
હોયગો હિસાબ જળ મુખસે ન આવે, જવાળા સુંદર કહત લેખો લેખો રાઈરાઈકે
યહાં તો કિયા વિલાસ જમકી ન તો હૂં ત્રાસ વહીં તો નહીં જો કુછ રાજ
પોપાળાઈ કો.

આ કથનને દષ્ટિમાં રાખી આત્માનું હિત થાય તેવું કાર્ય કરો તો તેમાં કલ્યાણ જ રહેલું છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૩ ભાદરવા વદ ૭ રવિવાર

પ્રાર્થના

સુમતિ જિનેશ્વર સાહિબાજી, ‘મેઘરથ’ નૃપનો નંદ;
‘સુમંગલા’ માતા તણો, તનય મદા મુખકંદ.

પ્રભુ ત્રિભુવન તિરોજી ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભર ચોવીશી.

શ્રી સુમતિનાથ લગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં લક્ષ્મીના લાભો કેવા હોવા જોઈએ એ આ પ્રાર્થનામાં કહેવામાં આવ્યું છે. મને જ્યારે જોલવાનો સમય સાંપડે છે ત્યારે પરમાત્માની પ્રાર્થના વિશે જ જોલું એમ મારો આત્મા ચાહે છે. આ વાત મારા માટે કંઈ અભિમાનને લગતી નથી પરંતુ આત્મસુધાર કરવાની દૃષ્ટિએ મારે પ્રાર્થના વિશે જોલતા જ રહેવું જોઈએ એમ મારો આત્મા મને વારંવાર પ્રેરિત કર્યો કરે છે. મેં ધરખારનો ત્યાગ પણ આ જ માટે કર્યો છે. પરમાત્મા પ્રત્યે મારી એ જ પ્રાર્થના છે કે, હું મારા આ લક્ષ્યને કદાપિ ભૂલી ન જાઉં! પ્રાર્થના વિશે હું તમને સંલગ્નાવ્યા કરું છું પણ હું જે કંઈ સંલગ્નાવું છું તેને માટે હું પોતે પરમાત્માની આગળ જવાબદાર છું. એટલા માટે તમને લોકોને જે કંઈ સંલગ્નાવું છું તે માટે મારે એ સાવધાની રાખવી જોઈએ કે હું તેમની વિરુદ્ધ કંઈ ન કરું!

‘હે ! પ્રભો ! મારી આશા પૂરી કરો’ એમ આ પ્રાર્થનામાં કહેવામાં આવ્યું છે. પણ પરમાત્મા પાસે આપણે કઈ આશા પૂરી કરાવવી જોઈએ એ વિશે અત્રે વિચાર કરવાનો છે. જે પરમાત્મા ત્રિલોકીનાથ છે તેમની પાસેથી શું માંગવું એ વિશે વિચાર કરી લેવો આવશ્યક છે. શું તેમની પાસે તુચ્છ વસ્તુ માંગવી ઉચિત કહી શકાય ? કાઈ રાજા હોય અને તેની

પાસે કોઈ અગ્નિ રાત્રીની કે દાળીયાની માગણી કરે તો શું તેનું આ કાર્ય કોણ કરેવાથી ? આ નેહને રાત્રીની પાસે ઊઠા રહેલા પ્રધાન વગેરે સંક્રાંતિ દર્શી અત્યંત અને તેઓ એમ કહેશે કે, તે કેવો અમાનો છે કે તેણે રાત્રીની પાસે પણ રાત્રી કે દાળીયા જેવી તુચ્છ વસ્તુની માગણી કરી !

ત્યારે રાત્રી પાસે કોઈ બીજા માંગવામાં જવું આ પ્રકારનો વિચાર મનને આવશ્યક માનવામાં આવે છે, ત્યારે પરમાત્મા પાસે કઈ વસ્તુની માગના કરવી નેહએ તેનો કેટલો બધો વિચાર કરવો આવશ્યક છે ? શું નિતોદીનાય પરમાત્મા પાસે કોઈ તુચ્છ વસ્તુની માગણી કરવી ઉચિત હતી શકાય ? પરમાત્મા પાસે તુચ્છ વસ્તુની માગણી કરવી એ વાત તો પરમાત્માને દશ જોગખી શક્યા નથી એમ બતાવે છે.

પરમાત્માને જોગખ્યા બાદ, આત્માની રિધિનિ જુદા જ પ્રકારની થઈ જાય છે, અને તેનામાં માગ્યવૃત્તિ રહેવા જ પામતી નથી. એટલા માટે પરમાત્મા પાસે તુચ્છ વસ્તુની માગણી ન કરતાં એવી વસ્તુ માગવી નેહએ કે, “તે ! પ્રભો ! હું કામનાને આધીન થઈ સંસારમાં જમવું કરી રહ્યો છું અને તુચ્છ ચીજને માગતો ફરી રહ્યો છું. હું તારા નેવો હોવા છતાં બીખારી બની રહ્યો છું એ મારી કેવી બૂઝ છે ! મારી આ બૂઝ દૂર થાય એ જ હું તારી પાસેથી માહું છું.”

જે પરમાત્માને જોગખતો થશે અને ચોતાની બૂધને સમજતો થશે તે પરમાત્માની પાસે સુમતિ સિવાય બીજું કોઈ માગી શકે નહિ. આત્મામાં જે દુર્વાસના છે તે કુમતિ છે. આ કુમતિને નાશ થવાથી સુમતિ અર્થાત સદ્વાસનાનું આધિપત્ય આત્મા ઉપર થશે અને આત્મામાં જે માગ્યવૃત્તિ છે તે વૃત્તિને જવું નાશ થશે. એટલા માટે પરમાત્માની પાસે સુમતિ સિવાય બીજું કોઈ ન માગવું એ જ ઈષ્ટ છે.

અને એક પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે જે પરમાત્માની પાસે સુમતિની માગના કરવાની છે તે પરમાત્માને જોગખવા કેવી રીતે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, પરમાત્માદ્વારા પ્રરૂપિત શક્તિો નેહ પરમાત્માને જોગખવા નેહએ. જે પ્રમાણે મુદગ્ધ સાહેબના લક્તો કુરાને સરીકને નેહ મુદગ્ધ સાહેબને જોગખે છે અને વેદાને નેહ બ્રહ્માના લક્તો બ્રહ્માને જોગખે છે, તે જ પ્રમાણે ભગવાન વીનરાગદ્વારા પ્રરૂપિત શક્તિો નેહ વીતરાગને જોગખવા નેહએ. એટલા માટે હવે જે શક્તિો ઉપરથી ભગવાનને જોગખવામાં આવે છે તે જીનશક્તિો શું કહે છે એ બતાવવા માટે જ તમારી સામે શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનું ૨૯ સુ. અધ્યયન કહેવામાં આવે છે.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—છટ્ટો બોલ

આ બોલમાં આત્મનિર્દા કરવાથી શો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે ? એવો પ્રશ્ન ભગવાનને પૂછવામાં આવ્યો છે. આ પ્રશ્નનો ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું છે કે આત્મનિર્દા કરવાનું ફલ તો પ્રત્યક્ષ જ છે. જે આત્મનિર્દા કરે છે તે “મારાથી આ કામ સારું ન થયું અથવા મારાથી આ પ્રકારનો અપરાધ થઈ ગયો” એવો પશ્ચાત્તાપ કરે છે.

આત્મનિર્દાની ખરી જોગખાણ પશ્ચાત્તાપ જ છે. ત્યારે પશ્ચાત્તાપ થાય ત્યારે સમજવું કે, હવે હવેપૂર્વક આત્મનિર્દા કરવામાં આવી છે. જેમને કુબૂલ્યો પ્રત્યે રાગ હશે તેમને

પણ આ જ પ્રમાણે પૂર્વ પદાર્થને પ્રધાનતા આપવામાં આવે તો હિંસાના અભાવને અહિંસા કહેવામાં આવે પણ આ અભાવથી કોઈ પણ વસ્તુની સિદ્ધિ થતી નથી એટલા માટે અહિંસા શબ્દને પૂર્વ પદાર્થ પ્રધાન માની શકાય નહિ.

નગ્ન સમાસમાં કોઈ ઠેકાણે ઉત્તર પદાર્થ પ્રધાન થાય છે. જેમકે અરાજપુરુષ આ શબ્દમાં ઉત્તર પદાર્થ પ્રધાન છે. અને આ કારણે અરાજપુરુષ કહેવાથી એ જાણી શકાય છે કે રાજપુરુષથી તે ભિન્ન માણસ છે; અર્થાત્ તે એવો માણસ જણાય છે કે તે રાજપુરુષ નથી પણ કોઈ બીજો જ માણસ છે. જો અહિંસા શબ્દને પણ ઉત્તર પદાર્થ પ્રધાન માનવામાં આવે તો એક હિંસાથી બીજી હિંસાનો તે પ્રમાણે બોધ થશે, કે જે પ્રમાણે ‘અરાજપુરુષ’ કહેવાથી એક પુરુષથી ભિન્ન બીજા પુરુષનો બોધ થાય છે. અહિંસામાં ઉત્તર પદાર્થને પ્રધાન માની એક હિંસાથી બીજી હિંસાને માનવી તે ઠીક નથી. કારણ કે તે ભલે એક હિંસા હોય કે બીજી હિંસા હોય પણ જે હિંસા છે તે કલ્યાણ કરનારી હોઈ શકે નહિ. શાસ્ત્રકાર અહિંસાને જ કલ્યાણ કરનારી માને છે એટલા માટે અહિંસા શબ્દનો ‘બીજા પ્રકારની હિંસા’ એવો અર્થ માની શકાય નહિ; અને આ કારણે અહિંસા શબ્દમાં ઉત્તર પદાર્થને પ્રધાનતા પણ આપી શકાતી નથી.

નગ્ન સમાસમાં કોઈ ઠેકાણે અન્ય પદાર્થની પ્રધાનતા પણ હોય છે. જેમકે અગોષ્પદ શબ્દમાં અન્ય પદાર્થની પ્રધાનતા છે. અગોષ્પદ કહેવાથી એવું માનવામાં આવે છે કે; ન્યાં ગાયનો પગ નથી એવું વન કે એવો દેશ. આ પ્રમાણે અગોષ્પદ શબ્દમાં અન્ય પદાર્થની પ્રધાનતા છે. જો અહિંસામાં પણ અન્ય પદાર્થની પ્રધાનતા માનવામાં આવે તો અહિંસાનો અર્થ એવો માણસ થશે કે જેમાં હિંસા નથી, અથવા જે માણસમાં હિંસા નથી તે માણસને અહિંસા કહેવામાં આવશે. પરંતુ માણસ દ્રવ્ય છે, ક્રિયાવિશેષ નથી અને અહિંસા તો ક્રિયાવિશેષ છે. અહિંસા વ્રતરૂપ છે પરંતુ માણસ વ્રતરૂપ થઈ શકે નહિ એટલા માટે અહિંસા શબ્દમાં અન્ય પુરુષની પ્રધાનતા માનવી એ પણ ઠીક નથી.

નગ્ન સમાસમાં કોઈ ઠેકાણે ઉત્તર પદાર્થનો વિરોધી એવો અર્થ થાય છે. જેમકે અમિત્ર શબ્દમાં ઉત્તર પદાર્થનો વિરોધી અર્થ છે. અમિત્ર શબ્દ કહેવાથી એ જ અર્થ માનવામાં આવે કે તે મિત્ર નથી પણ શત્રુ છે; અર્થાત્ મિત્રનો વિરોધી શત્રુ એવો અર્થ કરવામાં આવશે. અહિંસા શબ્દનો અર્થ પણ આ જ પ્રમાણે ઉત્તર પદાર્થનો વિરોધી કરવો જોઈએ; અર્થાત્ એમ માનવું જોઈએ કે, જે હિંસાનો વિરોધ કરે તે અહિંસા. આ પ્રમાણે અહિંસાનો અર્થ કરવાથી ઉપર કહેલા દોષોમાંથી કોઈ પણ દોષ આવતો નથી એટલા માટે અહિંસા શબ્દનો અર્થ હિંસા વિરોધી રક્ષા અર્થ કરવો એ જ ઠીક યુક્તિસંગત અને શાસ્ત્રાનુકૂલ જણાય છે. વિદ્વાનોએ નગ્ના છ અર્થો બતાવ્યા છે. તેમનું કહેવું છે કે :—

તત્સાદશમમાવશ્ચ તદન્યત્વં તદલ્પતા ।

અપ્રાશસ્ત્યં વિરોધશ્ચ નવર્થીઃ પદ્ પ્રકીર્તિતાઃ ॥

અર્થાત્—નગ્ના છ અર્થો થાય છે. એક અર્થ તત્સાદશ્ય અર્થાત્ ‘તેના જ જેવો’ અર્થ બતાવવો થાય છે. જેમકે અન્નાદાન કહેવાનો અર્થ આહારણના સદશ ક્ષત્રિયાદિ અર્થ થાય છે; પણ પત્થરાદિ એવો તેનો અર્થ થઈ શકતો નથી.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૩ ભાદરવા વદ ૬ મંગળવાર

પ્રાર્થના

પદ્મપ્રભુ પાવન નામ તિહારો, પતિત ઉધારનહારો;

જલપિ ધીવર ભીત કરાર્થ, અતિ પાપીષ્ઠ જમારો;

તદપિ છવદિસા તજ પ્રભુ ભજ, પાવે ભવનિધિ પારો. ॥ પદ્ય ૧ ॥

—વિનયચંદ્ર છ કુંભટ ચોવીસી

શ્રી પદ્મપ્રભુ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

લક્ષ્મણનો પરમાત્માની પ્રાર્થના અનેક ભાવોથી કરે છે. આ પ્રાર્થનામાં પરમાત્માના નામનો મહિમા બતાવતા કહેવામાં આવ્યું છે કે, પરમાત્માનું નામ પતિતપાવન છે, અર્થાત્ પરમાત્માનું નામ પતિતને પણ પાવન બનાવે છે.

જે પોતાને પાવન બનાવવા ચાહતો હોય તેને માટે એ આવશ્યક છે કે તે પોતાની પતિતાવસ્થાને ભુએ અને એમ માને કે, મારાં આ દુર્ગુણો જ મને પરમાત્માના શરણે જવા માટે પ્રેરિત કરી કરે છે.

જે પ્રમાણે રોગી હોય છે તે જ ડૉક્ટરના શરણે જાય છે અને આ રીતે રોગ જ ડૉક્ટરના શરણે જવાની પ્રેરણા કરે છે, તે જ પ્રમાણે પતિતાવસ્થા પણ પરમાત્માના શરણે જવાની પ્રેરણા કરે છે. જો કે, પતિતાવસ્થા પૂર્વના અશુભ કર્મોને કારણે પ્રાપ્ત થએલી હોય છે પણ ત્યારે આત્મા પોતાની આ પતિતાવસ્થાને ઓળખે છે ત્યારે તે પરમાત્માના શરણે અવશ્ય જાય છે.

પતિતાવસ્થામાંથી મુક્ત થવા માટે તથા પરમાત્માના શરણે જવા માટે સર્વ પ્રથમ પરમાત્માના નામનો આશ્રય લેવામાં આવે છે. લક્ષ્મણનો પરમાત્માના નામ ઉપર એટલો બધો વિશ્વાસ હોય છે કે, તેઓ ત્યાંસુધી કહે છે કે, જ્યાં પરમાત્માનું નામ નથી ત્યાં કંઈ પણ નથી. નામનું મહત્ત્વ બતાવવા માટે લક્ષ્મણનો કહે છે કે, માત્રો કે એક છોકરાની એક કન્યા સાથે સગાઈ થઈ છે. છોકરાએ કન્યાને જોઈ નથી અને કન્યાએ છોકરાને જોયો નથી. પણ બન્નેએ એક બીજાનું કેવળ નામ જ સાંભળ્યું છે. અનાયાસે બન્ને જણા એક દિવસે એક બાગમાં એકત્રિત થઈ ગયા. બન્ને જણા એક બીજાને જાણતા ન હતા. આ પ્રમાણે તેઓ બન્ને આકૃતિથી એક બીજાને મળી શક્યા પણ એક બીજાનું નામ જાણતા નહોતા એ કારણે તેઓમાં પારસ્પરિક પ્રેમભાવ જોવામાં આવતો નહોતો. અને તેથી બન્ને જણા સાધારણ રીતે જ એક બીજાને ભુએ છે. એટલામાં જ કોઈ વ્યક્તિએ પેલા છોકરાને કહ્યું કે, આ કન્યા તે જ છે કે જેની સાથે તારી સગાઈ કરવામાં આવી છે. આ જ પ્રમાણે કન્યાને પણ કોઈએ કહ્યું કે, આ તારો વર છે. આ સાંભળી તે બન્ને એક બીજાને જે દૃષ્ટિએ જોતા હતા, તે દૃષ્ટિમાં અંતર આવી જશે કે નહિ ? પહેલાં તો તેઓ એક બીજાને સાધારણ દૃષ્ટિએ જ જોતા હતા, પણ નામ જાણ્યા બાદ તેઓ એક બીજાને વિશેષ દૃષ્ટિએ જોવા લાગશે. આ અંતર પડી જવાનું કારણ નામ જ છે. નામ જાણી લેવાને કારણે તેઓ બન્નેમાં પ્રીતિ સંબંધ વિશેષ ગાઢ થયો છે.

જાનના આ પ્રમાણે લૌકિક ઉદારણ આપી રહે છે કે, આ જ પ્રમાણે પરમાત્માને સ્પર્શી જોવા ન પશ્ય હોય તોપણ જો તેમના પ્રત્યે પ્રેમભાવ અને સાચી પ્રીતિ હોય તો તેમનું નામ સાંભળી હૃદયમાં બીજો જ ભાવ જનન થશે. એમ તો આપણા ધર્મે અનેક જગ્યાનાં નામો સાંભળવામાં આવે છે પણ પ્રેમીનું નામ સાંભળવાથી હૃદયમાં જે ભાવ પેદા થાય છે તે ભાવ કોઈ બીજાનું નામ સાંભળવાથી પેદા થતો નથી. ઉદારણ તરીકે રેલ્વે તો દરેકાં આવતી-જતી રહે છે, પણ જ્યારે રેલ્વેમાં જવાનું હોય છે કે રેલ્વેમાં તમારો કોઈ રેલ્વેડીજન નીકળવાનો હોય છે ત્યારે રેલ્વે તમને કેવી સારી લાગે છે ! આ દશમાં રેલ્વે પ્રત્યે જોવો પ્રેમ હોય છે તેવો પ્રેમ બીજા સમયે કોનો નથી. પરમાત્માના નામ વિષે પણ આજ વાત લાગુ પડે છે. પરમાત્મા પ્રત્યે હૃદયમાં પ્રીતિ હોવાથી તેમનું નામ લેવાથી કે સાંભળવાથી હૃદયમાં અપૂર્વ ઉમળકો આવશે તથા મનમાં પણ પ્રસન્નતા અનુભવાશે. આ પ્રમાણે પરમાત્માના નામનું સરણ લેવાથી આત્મા પાવન બની જશે. ખરેખર ! પરમાત્માનું નામ લેવાથી આત્માને કોઈ અપૂર્વ આનંદ મળે છે.

અત્રે એક પ્રશ્ન ઉપરિચિત થાય છે કે, જ્યારે પરમાત્માના નામનો આવો મદિમા છે તો પછી ભોક્ષા પરમાત્માનું નામ શા માટે લેતા નથી ! પરમાત્માનું નામ લેવામાં ભોક્ષાને મુશ્કેલી જેવું શું જણાય છે ! આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, પોતાના અન્તરાત્મામાં એવાં કયાં પાપો છે કે જોને કીધે પરમાત્માનું નામ લેવામાં મુશ્કેલી જણાય છે. આ મુશ્કેલી જણવા માટે પોતાના આત્માની આલોચના કરવાની આવશ્યકતા છે. આત્મામાં જે પાપો ભર્યાં હોય તે પાપોની આલોચના કરો અને તે પાપો કરવા માટે આત્મનિંદા કરી પશ્ચાત્તાપ કરો. આ પ્રમાણે કરવાથી પરમાત્માનું નામ સ્મરણ કરવામાં જે અન્તરાય હશે તે પણ દૂર થઈ જશે.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-છઠ્ઠો બોલ

પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરવાથી હૃદયમાં પાપ કર્મો પ્રત્યે વૈરાગ્ય પેદા થાય છે અને જ્યારે વૈરાગ્ય પેદા થાય છે ત્યારે આત્મા અપૂર્વકરણ શુભશ્રેણિને પ્રાપ્ત થાય છે.

અપૂર્વકરણ શુભશ્રેણિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે એને તો આધ્યાત્મિકતાના રહસ્યનો જાણકાર જ જાણી શકે, બીજો કોઈ જાણી શકે નહિ. જે પ્રમાણે આપણા પેટમાં અન્ન જાય છે, પણ પેટમાં અન્નની ક્રિયા કેવી રીતે થાય છે, અન્ન કેવી રીતે પરિપક્વ થાય છે, રસભાગ તથા અલ્પભાગ કેવી રીતે જુદા જુદા ધર્મ જાય છે તથા નાક, કાન, આંખ વગેરેને કેવી રીતે તેનો ભાગ પહેંચે છે એ આપણે જોઈ શકતા નથી. વૈદ્યની સહાયતાથી થોડું જાણીએ છીએ પણ પ્રત્યક્ષ તો કોઈ જોઈ શકતા નથી. આ જ પ્રમાણે આપણે એ પણ જોઈ શકતા નથી કે, આત્માને કર્મો શું કરે છે ? પણ જાનીએ તો બહુ જ જાણે જ છે. કર્મો આત્મામાં શું કરે છે તે બાબત તમે તો જાનીએ ઉપર વિશ્વાસ રાખીને જ માની શકો છો. જોગે દહીમે કોઈને દવા આપીને કહ્યું કે, આ દવા તમારો રોગ મટાડી દેશે. દહીમે તે દવા જે માણસને આપી તે માણસ દહીમના કબજ ઉપર વિશ્વાસ રાખીને જ દવા લે છે. તે દવા લેનાર માણસ પોતે એ જોઈ શકતો નથી કે, દવા પેટમાં જઈ શું ક્રિયા કરે છે પણ દહીમ ઉપર શ્રદ્ધા હોવાને કારણે તે દવા લે છે. આ જ પ્રમાણે આત્મામાં કર્મો કેવી ક્રિયા કરે છે અને તે કર્મો કેવી રીતે નષ્ટ થાય છે એ વાત આપણે જોઈ શકતા નથી પણ જાની ભોક્ષા તો એ વાત જાણે જ

અવગુણ દાંડન દાજ ૧૬૫. વિનમનક્રિયા:

તજું ન અવગુણ માલ, જનાદિની જે પ્રિયા.

અર્થ—૨૧ પ્રેમ! હું અવગુણને દાંડવા માટે વિનમનની ક્રિયા કરું છું અને આ પ્રમાણે જે અવગુણને પુષાવું છું તે અ-ગુણો હું ઇચ્છી દેતો નથી. આ મારી રીતે પાપી ક્રિયા છે.

જે આપના અભાવની દોષ છે તેનો વિચાર થઈ જુદા જ પ્રકારે દોષ છે. વિચારમય અભિનો વિચાર કેવો પ્રકારનો દોષ છે એ જવાબ માટે કૌપદી અને મુખિગિર વચ્ચે જે વાત થઈ હતી તે વાત તમને હું મેળગાવું છું:—

કૌપદી મુખિગીરી હતી. તેને અગમ્યથી એ સાર્ય ન હતું. કારણ કે, તે કોઈ પણ વાતને સદજ રીતે માની લેતી ન હતી પણ તેની વિરુદ્ધ પોતાની દલીલો પણ કરતી હતી. બીમ અને અર્જુન મુખિગિરને એમ કદા કરતા હતા કે, જ્યારે તો આપની આજ્ઞા જ અધીન છીએ એટલે જ્યારે તો આપની આજ્ઞાને વિરોધમાં કરીશું જ, પણ આપ કૌપદીને આ વાત બરાબર સમજાવતા. આ પ્રમાણે કૌપદીના મોં કોઈ વાત વિનમનથી બહુ જ મુશ્કેલ માનવામાં આવતું હતું.

એક દિવસ કૌપદી દાધ બેઠી વિનમ્યપૂર્વક ધર્મરાજની પામે આતીને બેઠી. ધર્મરાજે તેને પૂછ્યું કે, "દેવી! તું સ્વસ્થ તો છો ને?" કૌપદીએ કહ્યું કે, "મહારાજ! હું એ જાગતી નથી કે, હૃદયમાં આવે તો જુદા રાખું અને ઉપરથી બીજી વાત કરું! મારા હૃદયમાં તો જવાળા બળી રહી છે એવી દશામાં હું કેવી રીતે સ્થિ રહું? હું સ્વસ્થ છું." ધર્મરાજે કહ્યું કે, "તારું કહેવું બરાબર છે તારા હૃદયમાં જે જવાળા બળી રહી છે તેનું કારણ હું જ છું. મારા જ અપરાધને કારણે તમારે બધાને વનવાસ ભોગવવો પડે છે."

કૌપદીએ મુખિગિરને કહ્યું કે, મારા હૃદયમાં એક સદેવ પેદા થયો છે. એ સન્દેહને આપ દૂર કરો એમ હું ચાહું છું. મુખિગિરે કહ્યું કે, શું સદેવ તે કહેવો. કૌપદીએ કહ્યું કે, જે વખતે કુટ કુસાસ્થને અને નગ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો તે વખતે મારા શરીર ઉપરનાં વસ્ત્રો વધી ગયાં હતાં અને તે ચીર ખેંચતાં યાત્રી થયો હતો છતાં અને નગન કરી શક્યો ન હતો. આ ઘટના ઉપરથી કૃતરાષ્ટ્રના હૃદયનો પચોડ થયો હતો અને તેમણે અને વચન માંડવા માટે પણ કહ્યું હતું. તે વખતે મેં વચન માંડ્યું હતું કે મારા પતિને શુભામીમાંથી મુક્ત કરવામાં આવે. તેમણે મારા વચનને માન્ય રાખી તમને બધાને શુભામીમાંથી મુક્ત કરી દીધા હતા અને રાજપાટ પણ પાછું સોંપી દીધું હતું. આ પ્રમાણે તે ઘટના સમાપ્ત થઈ ગઈ હતી છતાં તમે બીજાવાર જુગાર શામાટે ખેલ્યા? અને જુગાર રમી પાછા બંધનમાં શા માટે પડ્યા હતા?

કૌપદીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મુખિગિરે કહ્યું કે, હું પહેલાં જુગાર રમ્યો હતો તે તો મારી બૂલ હતી પણ બીજાવાર હું જુગાર રમ્યો તેમાં મારી બૂલ ન હતી, પણ પહેલાં જે બૂલ કરી હતી તે બૂલના પાપનું પ્રાવશિત હતું. મારી એવી ઈચ્છા હતી કે, મેં પહેલાં જે બૂલ કરી છે તે બૂલનો પચાત્તાપ મારે કરવો જ જોઈએ. એ બૂલનો દંડ મારે ભોગવવો જ જોઈએ. મારી એવી ઈચ્છા ન હતી કે, હું તે બૂલના દંડથી છુટી જાઉં. મેં પહેલાં જે બૂલ કરી હતી તે બૂલનો દંડ મને તાત્કાલિક મળી રહ્યો હતો; પરંતુ તારા વરદાનથી એ

દંડ માફ થયો હતો. જૂલ કરીને તારા વરદાનના કારણે દંડથી છૂટી જવું એ કાંઈ સારી વાત ન હતી. જે પોતે તો પાપ કરે છે, પણ પત્નીના પ્રુષ્ઠદ્વારા પાપના દંડથી બચે છે તે ધર્મને જાણતો નથી. વળી કાકાએ તને જે વરદાન આપ્યું હતું તે વરદાન હૃદયપક્ષાતે કારણે નહિ પણ ભયને કારણે આપ્યું હતું. જે એમ ન હોત પણ હૃદયપક્ષાતે કારણે વરદાન આપ્યું હોત તો તેઓ આપણને બીજવાર પણ વનમાં જવા દેત નહિ. ખરી રીતે તેમના હૃદયનો પક્ષો થયો ન હતો પરંતુ આથી વિરુદ્ધ તેમના હૃદયમાં એવી ભાવના હતી કે, કોઈપણ ઉપાયે પાંડવો દૂર જાય અને મારા પુત્રો નિષ્કંટક થઈ રાજ્ય કરે. હૃદયમાં આવી ખરાબ ભાવના હોવા છતાં લોકોમાં પોતાની નિંદા ન થાય એ ભયને કારણે જ કાકાએ મીઠાં વચનો બોલી તને વરદાન આપ્યું હતું; એટલા માટે મેં એવો વિચાર કર્યો કે, મેં જે અપરાધ કર્યો છે તે અપરાધના દંડથી મારે બચી જવું એ ઉચિત નથી. મારે સારી જૂલનો દંડ ભોગવવો જ જોઈએ. હું મનમાં એમ વિચારતો હતો કે, હું દુર્યોધનને એમ કહું કે તારે જે કાંઈ કરવું હોય તે કર પણ હું પત્નીના મળેલા વરદાનથી વનવાસથી બચવા ચાહતો નથી. હું આ પ્રમાણે વિચાર કરી જ રહ્યો હતો એટલામાં જ દુર્યોધનનો માણસ મારી પાસે ફરીવાર આવ્યો અને મને કહ્યું કે, તમને દુર્યોધન પાછા જુગાર રમવા બોલાવે છે! દુર્યોધનનો આ સંદેશ સાંભળી હું પ્રસન્ન થયો અને મનમાં એવો નિશ્ચય કર્યો કે આ વખતે ફરી બધું હારી જવું એ જ ઠીક છે, કે જેથી હું વનમાં જઈ શકું અને પત્નીના વરદાનથી મળેલી વનવાસસુકિતથી પણ બચી શકું; પછી ભલે મારા ભાઈઓ મારા નિશ્ચયને અનુસરે કે ન અનુસરે પણ મારે તો વનમાં જવું જ જોઈએ. આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી હું જુગાર રમ્યો અને તેમાં હારી ગયો. મનમાં કરેલા નિશ્ચયને પાર ઉતારવા માટે જ બીજવાર હું જુગાર રમ્યો હતો.

યુધિષ્ઠિરનું આ કથન સાંભળી દ્રૌપદી કહેવા લાગી કે, આ તો તમે કોઈ નવીન જ વાત સંભળાવી. તમે ફરીવાર જુગાર શા માટે રમ્યા હતા તે વાત તો તમારી દ્વારા જાણી. પણ એક બીજી વાત તમને હું એ પૂછવા ચાહું છું કે, ત્યારે ગંધર્વદ્વારા દુર્યોધન પકડાઈ ગયો હતો ત્યારે આપે બીમ અને અર્જુનને મોકલી તેને શા માટે છોડાવ્યો હતો?

યુધિષ્ઠિરે જવાબ આપતાં દ્રૌપદીને કહ્યું કે, દેવી! હું જે કુલમાં ઉત્પન્ન થયો છું તે જ કુલના માણસને જે વનમાં હું રહેતો હોઉં તે જ વનમાં મારવામાં આવે એ મારાથી કેમ જોઈ કે સહી શકાય? તું તો પાછળથી આવી છે, પણ મારામાં કુલના સંસ્કારો તો પહેલેથી જ છે. અમે અને કૌરવો પરસ્પર ભલે લડી મરીએ પણ અમારા ભાઈ બીજના હાથે માર ખાય એ બની શકે નહિ. આ જ કારણે દુર્યોધનને ગંધર્વના સહજાતિમાંથી છોડાવવા માટે મને ક્યો પશ્ચાત્તાપ થતો નથી, બિલ્લો મને આનંદ થાય છે કે, મેં દયાભાવથી પ્રેરાઈને દુર્યોધનને શત્રુના હાથમાંથી છોડાવ્યો છે.

ધર્મરાજનું આ કથન સાંભળી દ્રૌપદી કહેવા લાગી કે, આપ આ સમયે જે દુઃખ જોગવી રહ્યા છો તે દુઃખ પણ એ દ્યાનું જ પરિણામ છે ને? આપે તેને બચાવ્યો પણ તે દુષ્ટ તો એ વાતનો ઉપકાર માનતો નથી ને? તે તો બિલ્લો આપણને કંઈ આપવાનો જ પ્રયત્ન કરે છે.

માની રહ્યા છે કે, આ પ્રમાણે મુગ્યાદ્યને પશુ કહ્યું પણ અવિનયનાને પણ અર્થ મુગ્યાદ્યને
 દોષાય અવિનયની દૃષ્ટિ મુગ્યાદ્ય પ્રમાણની હોવાથી, આ પ્રમાણે મુગ્યાદ્ય અર્થમાં પશુ
 માનવની દૃષ્ટિ કહી નથી પણ તે આપના પ્રાણી મુગ્યાદ્ય પ્રમાણની દૃષ્ટિ કહેવાથી એ તે તમને
 મારા કથન ઉપર વિચાર ન હોય એ આપ આપનારે એમ કહેવાની નહીં કે, આપ આ
 સમયે ખાહ્ય મહેલે પધારા: હું આ સમયે તમને મળી જઈ એમ નથી. આપ કહેવાની
 દેવાથી આપને તેમના હયાતનાં જાણેનાં પાતાપણે આપના નથી જ્યો.

મુગ્યાદ્યને આ પ્રમાણે મુગ્યાદ્યને પશુ કહ્યું પણ અવિનયનાને પણ અર્થ મુગ્યાદ્યને
 તેની વાત માની નહિ પણ પ્રમાણ તેમજ એમ કહ્યું કે, મારાથી મારા મોટાસાઈનાં આપે
 અવિનય થઈ શકે નહિ. તેજો તે મને મળવા માટે આસ આપવા છે. એવી દશામાં હું
 તેમને મળવાની ના કેમ પડી શકું? હા, તારા કથનને દૃષ્ટિમાં રાખી હું સાવધાની અવસ્થા
 રાખીશ અને તેની દૃષ્ટિ કેવી છે તે પણ અનુવાનો પ્રાપ્ત કરીશ. સતીએ કહ્યું કે, તમારા
 ભાઈ ગુરુ છે અને કૃષ્ણ છે. તમે તેની પાનામાં રાખાઈ જશો અને એ કારણે તમે
 સાવધાની રાખી શકશો નહિ. મુગ્યાદ્યને કહ્યું કે, નહિ, એમ નહિ અને. તેનો તું વિશ્વાસ રાખ.

મુગ્યાદ્યને ત્યારે માન્યું નહિ ત્યારે મુગ્યાદ્યને વિચાર્યું કે, હવે તેમને વધારે કહેવું
 અર્થ છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે પક્ષ પાછળ ચાલી ગઈ.

મુગ્યાદ્યને પહેરેદારને મોકલેલ ફતને કહ્યું કે, ભાઈ મળવા આડે છે તો તેમને આવવા
 દો. ફતે પહેરેદાર પાસે જઈ કહ્યું કે, સુવરાજે આજા આપી છે કે, મહારાજને આવવા દો.
 ફતનું કથન સાંભળી પહેરેદારને મહિરથને કહ્યું કે, હવે આપ અંદર જઈ શકો છો. કર્તવ્યને
 વશ થઈ અમારાથી નો કાંઈ અવિનય-અપરાધ થયો હોય તો માફ કરશો. મહિરથે ઉત્તર
 આપ્યો કે, નહિ, આમાં તમારો કાંઈ અપરાધ થયો નથી. આજા વિના અંદર કોઈને જવા
 ન દેવા એ તો તમારું કર્તવ્ય જ હતું. આવી દશામાં કર્તવ્ય પાલનની દૃષ્ટિએ તમારો કાંઈ
 અપરાધ કહી શકાય નહિ. પહેરેદારને કહ્યું કે, સુવરાજે અમને એવી આજ્ઞા આપી છે કે
 અંદર કોઈ આજા વિના આવવા દેવા નહિ; પણ સુવરાજે આપને અંદર આવવાની આજ્ઞા
 આપી છે એ ઉપરથી તેમનો આપના પ્રત્યે કેવો પ્રેમ લાવ છે તે પણ જણાઈ આવે છે.
 મહિરથ પહેરેદારને આ પ્રમાણે વિચિત્ર વાર્તાલાપથી સંતુષ્ટ કરી અંદર આવ્યો.

ગયા સામને ભાઈ જોને, સતી પરદે કે માંચ;

મહિરથ આયા વચન મુનાયા, ક્યોં આયે તુમ રાય.

॥ સતીઃ ૮૩ ॥

બ્રાણ પિયારા ભાઈ હમારા, વનમેં કિયા નિવાસ;

મુન કે ચૈને ન હુઆ, દૌહતે મેં આયા તુમ પાસ.

॥ સતીઃ ૮૪ ॥

ચોગ્ય સ્થાન યહ નહીં તુમહારે, વૈરી છત ઘર આયે;

અંસે સમયમેં છકિયા છક્તે, દિલ મેરા ગભરાયે.

॥ સતીઃ ૮૫ ॥

સ્થાન ભટ્ટ નહીં રહે રાજવી, નીતિ ધર્મકા નેમ;

તુમરે ખાતિર કિહ્યા ખનાયા, નિસમેં પાઓ ફેમ.

॥ સતીઃ ૮૬ ॥

મહિરથ અંદર આવ્યો. મુગ્યાદ્ય તેની સામે ગયો અને પોતાના નિવાસમાં પલંગ ઉપર
 તેને બેસાડ્યો અને પોતે તેની સામે બેઠો. બન્ને એક બીજાની સાથે જોતાં એમ વિચારવા
 લાગ્યા કે, તે કાંઈક કહે કે આ કાંઈક કહે. પણ ત્યારે મહિરથ કાંઈ પણ બોલ્યો નહિ

ત્યારે મુમ્મલ દુએ તેને કહ્યું કે, આપિ જ્યાં જાવવું આવશે ત્યાં જોઈ લીધું કે મુમ્મલ દુએ આ પ્રમાણમાં અભિરમ બેસે છે, હું જાને જા મારે જાને પૂં એ વન કરેલા જ રહેતા જ રહો, એટલામાં જ તે જાન પૂરી, આ કોમકમાં નજા નેપો ભીંતે કોમક અને પ્રિય જ રહે નથી. મેં માંગ્યું છે, તેં આને વનમાં નિવાસ કર્યો છે, આ કોમકમાં મારણી ન કરેવાનું અને હું કોમકમાં જ દાસમાં નવવાર લઈ જવી કહેતો જાણી. પૂં. મેં આ જુગી નવવાર દાસમાં શા મારે માગ્યું હતી છે તેનું કારણ તું જાણે નથી પણ હું જાણું છું. હું નાગરી જાવવામાં મેરો પૂં અને અને જાવવાનું પણ નાગરી રિતે છે. જેમ જુગી જાવવામાં સામે મળી જાય એટલા જ મારે મેં આ જુગી નવવાર દાસમાં પાછું હતી છે. તે જાનને આપાધીન કર્યા છે. તે જાનને એક ઉપરથી નો પ્રસન્ના પ્રસન્ન કરે છે પણ તેમના મનમાં જેવો ભાવ છે એ જાણી જાણે છે તે જાનને દાસમાં નો જાવવા રંગત રાખતા હો. એટલા મારે જેનો જાણે છે જા મારે તેમના ન જાણે જાણે આપણી ઉપર આજમળુ કરી બેમે તેમના કાચ આજમળુ કરી બેમે તે એ આજમળુનો પ્રતિકાર કરવા મારે મેં આ જુગી નવવાર દાસમાં મારણુ હતી છે. આ જાણે અને જાવવાનું એક કારણ નો આ છે. જીતનું કારણ એ છે કે, આપણે જાન છીએ. જાનને નિવાસસ્થાન કિલ્લામાં પ્રાપ્ત દોષ છે. વનમાં જાનને નિવાસ કરીને રહેતા નથી. જાનને અને નેતર પ્રવલ આજમળુ કરે પણ તેમના એકમ કિલ્લામાં પુસી શકતા નથી. કિલ્લા બનાવવાનો ઉદ્દેશ પણ જાનને સુરક્ષિત રહેવાનો છે અને મેં આ જ ઉદ્દેશથી કિલ્લાને વધારે સુરક્ષિત બનાવ્યો છે. આવી રીતમાં તું સુરક્ષિત રમાયો ત્યાંમ હતી અહીં વિકટ વનમાં રહે એ ઉચિત કેમ કહી શકાય ? હું અત્યારે તારા હોમ મારે જ આવ્યો છું. અને એવો ભય લાગ્યો કે ક્યાં જાનને તરફથી આપણે આવી ન પડે !

શું મજિરમ વાસ્તવમાં મુમ્મલ દુએ હોમ કરવા મારે આવ્યો છે ? જેમનામાં કામના છે તે જીતનું હોમકુલ જામ આવી શકે ? બધે ધનની દોષ, કે સોની કામના દોષ, પણ હવેમાં કોઈ પ્રકારની કામના દોષ છે ત્યારે ઉપરથી કોઈ જુગી જ જોવામાં આવે છે અને હવેથી જુગી જ કરવામાં આવે છે. જેમના હવેમાં કોઈ પ્રકારની કામના દોષ છે તેની બાધા પણ બે પ્રકારની દોષ છે અને દરેક પણ બે પ્રકારની દોષ છે; અર્થાત્ હવેમાં કોઈ જુગી જ દોષ છે અને પ્રકારમાં કોઈ જુગી જ જોવામાં આવે છે.

મજિરમનું કમન સાંભળી મુમ્મલ દુએ વિચારવા લાગ્યો કે, વાસ્તવમાં પ્રિયને ને કોઈ કશું હતું તે કીક જ જાણ્યો છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે મજિરમને કહેવા લાગ્યો કે :—

તુમ તજકે ક્યાં આવે જાન, જો એસા થા જાન;

બાઈ રક્ષા કર્તવ્ય મેશ, મેં કાનિય બલવાન.

॥ સતી ૭૭ ॥

મેં જી તો હું બાઈ તુમ્હારા, યહ ક્યાં બલો બાન;

ધ્યાન રક્ષા નહોં બાઈ બમારા, તુમ મેં ઉઠે પ્રાણ.

॥ સતી ૭૮ ॥

બાઈ ! આપણી રક્ષા કિલ્લામાં રહેવાથી જ થઈ શકે છે એમ તમે કહો છો તો પછી આવે જ અને કિલ્લાની બહાર સીમા ઉપર શા મારે મોકલ્યા હતા ? આ જ પ્રમાણે ત્યારે બહાર વનમાં રહેવું કીક નથી એમ તમે કહો છો તો તમે જ શા મારે કિલ્લાનો ત્યાગ કરી રાતના સમયે એકલા અહીં આવ્યા ?

મુમ્મલ દુએ આ કમનના ઉત્તરમાં મજિરમે કહ્યું કે, હું કિલ્લાની બહાર તારી રક્ષા કરવા

પ્રમાણમાં જગત જોઈ ॥ મના પ્રકર છે કે, 'દે' પ્રમેા । તારી જગતે હું જોઈ જાણું પૂરી
કરાવતા આદું હું કે જે જગત બિનંદે જેમ પૂર્વે કરી જાણે, નથી કંબોધમાં જે જગત પૂર્વે
પૂરી કરી રાખું નથી તે જગત દે । પ્રમેા ! તું પૂરી કર, જગતે સુધી મેં પૈતૃકમિત્ર જગત
તો ખુબ જ કરી છે અને એ જગતની પુનિ કરવા માટે જગતે પૂર્વે મેં કરેલું જગતે હું
પરંતુ એથી અને જગતજાનિન મળી નથી, એટલા માટે હવે હું તારા કારણે જાણો છું.
હે ! પ્રમેા ! તું મારી એ જગત પૂરી કર કે, મારામાં જગતજાનિન જગત મારે અને માટે પૈતૃક
બીજાની પાસે જેમ પ્રકરની જાણ કરવી ન પડે, એમનાં જગતની પાસે જેમ પ્રકરની
જાણ કરવામાં આવે છે તે સેના જેને જાના જને છે અને જેને જાણ જાણે છે; પણ તે !
પ્રમેા ! તું જે જગત પૂરી કર જે તે જોઈ દેવ છે કે જોઈ કેમની પાસે કરી જાણ કરવાની
જાણજાણતા રહેતી જ નથી અને પરિણામે પેનાનામાં જગતજાનિન જાણ જાણી જાણ છે,
જે પ્રમાણે જાણની પુનથી જાણની પાસે પાળી માંજરા જગત નેનામાં જ મળી જાણ છે,
તે જ પ્રમાણે તે ! પ્રમેા ! હું પણ તારી પાસે મારી જાણ પૂર્વે કરાવતા માટે જાણો છું.
બીજા મળા મોઠા પાસે હું જાણ પૂર્વે કરવા માટે જાણો છું પણ તેમનાથી મારી જાણ
પૂર્વે થઈ શકી નથી, એટલા માટે હવે હું તારા કારણે જાણો છું. તું મારી જાણ પૂર્વે કર."

જગત શિરોમણિ ભક્તિ તિહારી, કલ્પવૃક્ષ શ્રમ જાનું

પૂરણ પ્રકા પ્રમેા પરમેશ્વર, જલ જલ તુમને પિછાનું.

જાણ કરે છે કે, હે ! પ્રમેા । તારી ભક્તિ કલ્પવૃક્ષની સમાન છે. કલ્પવૃક્ષ માંમ વચાથી
કઈ બીજાની જાણ રહી શકે ! જેમ જાણુસ કલ્પવૃક્ષની નીચે જોતી તેનો ઉપયોગ કોણે કરે,
અર્થાત્ તે જોમ આદે કે, સાપ કે સિંહ જાણીને અને કરે કે ખાઈ જાણ તો હું કલ્પવૃક્ષનો
આ પ્રમાણે ઉપયોગ કરનારે કલ્પવૃક્ષનું મદત્ત જલવૃક્ષ છે એમ કરી શકાય ! આ જ પ્રમાણે
પરમાત્મા પાસે જેમ વિષવવાસનાની જાણ કરે, તો હું તે પરમાત્માને જોગબી શક્યો ॥ એમ
કરી શકાય ! જ્યારે પરમાત્મા પાસે એવી જાણ પૂર્વે કરવાની જાણના હલમાં પ્રકરે કે
મારામાં અપાયકપણું આવે, ત્યારે જ પરમાત્માને જોગબી શક્યા છે એમ કરી શકાય.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—સાતમો બોલ

જાણમાં નિદા વિષે જે પ્રકોત્તર આવી રહ્યો હતો તે નિંદાનો બોલ પૂરા થયો.
આત્મનિદા મહાપૂર્વક કરવી જોઈએ એટલા માટે હવે ગર્વા વિષે વિચાર કરવામાં આવે છે.
મહા વિષે જગતવાને એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે કે :—

સાતમો બોલ.

(૭) ગરહણયાપ જં અંતે ! જીવે કિં જળયઈ ?

અર્થાત્—હે ! જગતન ! બીજાની સામે પેનાનાં કોણે પ્રકર કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે !
આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જગતવાને ફરમાવું છે કે :—

ગરહણયાપ અપુરેકારં જળયઈ, અપુરેકારમણ જં જીવે અપ્પસત્ત્વેહિત્તો જોમે-
હિતો નિપચેઈ, પસસ્યે ચ પઠિવજ્જઈ, પસત્ત્વજોગપઠિવજ્જે ચ જં અણગારે અણંતઘાઈ
પજ્જવે સ્વવેઈ ॥ ૭ ॥

પ્રાણીઓના સ્વભાવને જોઈને આપણે જાણી શકીએ છીએ કે જીવનના અભ્યાસમાં આપણે કેટલી સચોટતા અને ચોક્કસતા સાથે કાર્ય કરવું પડે છે. આપણે જાણી શકીએ છીએ કે જીવનના અભ્યાસમાં આપણે કેટલી સચોટતા અને ચોક્કસતા સાથે કાર્ય કરવું પડે છે. આપણે જાણી શકીએ છીએ કે જીવનના અભ્યાસમાં આપણે કેટલી સચોટતા અને ચોક્કસતા સાથે કાર્ય કરવું પડે છે.

આપણને વિશેષ એક પ્રકારની જાણ છે. આપણને જાણ છે કે જીવનના અભ્યાસમાં આપણે કેટલી સચોટતા અને ચોક્કસતા સાથે કાર્ય કરવું પડે છે. આપણને જાણ છે કે જીવનના અભ્યાસમાં આપણે કેટલી સચોટતા અને ચોક્કસતા સાથે કાર્ય કરવું પડે છે. આપણને જાણ છે કે જીવનના અભ્યાસમાં આપણે કેટલી સચોટતા અને ચોક્કસતા સાથે કાર્ય કરવું પડે છે.

એની વસ્તુ જગતમાં, નીચ નીચ ને નીચ;

નિન તે મેં હું આપમ, આનિ હુંકો મોહ કે બીમ.

અર્થાત-સંસારમાં નીચમાં નીચ ગણતી જેટલી વસ્તુઓ છે તેમાં મારા આત્મા સૌથી નીચ છે.

પાપોદં પાપકર્મોદં પાપાત્મા પાપસંભવઃ ।

અર્થાત-હૈ! પ્રભો! હું પાપી છું, પાપકર્મો છું અને જે પાપોને હું વારંવાર વિચારું છું તે જ પાપો હું પાછો કરનારો છું. આથી વધારે પતિનાવરણ બીજું કંઈ હોઈ શકે ?

આ સંસારમાં પોતાના વિષે આ પ્રમાણે અનુભવ કરનાર મહાત્માઓ પણ હોય છે. તેઓ એમ વિચારે છે કે, મારાં પાપ દોષો હું કે પરમાત્મા જાણીએ ત્યાંસુધી જ સીમિત રાખવાં ન જોઈએ, પણ બીજા લોકોની સમક્ષ પણ મારે મારાં પાપ દોષો પ્રકટ કરવાં જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી પોતાનાં દોષોને ગુરુ આદિ બીજાઓની સામે પ્રકટ કરવાં તેનું નામ ગર્હ છે. અર્થાત નિંદા અને ગર્હ વચ્ચે એ અંતર રહેલું છે કે, આત્મનિંદા તે છે કે પોતાનાં આત્મદોષોની નિંદા પોતે કરી હોય, એ આત્મનિંદાને કોઈ બીજાને જાણી શકે અથવા ન પણ જાણી શકે. પરંતુ ગર્હ તો તે છે કે જે બીજાને માણસ કરવા માટે પોતાના દોષો બીજાની સમક્ષ પ્રકટ કરવામાં આવે.

આ હકીકત જોતાં ગર્હાનું ફલ નિંદાના ફલથી વધારે હોતું જોઈએ અને જે વધારે ફળ ન હોય તો પછી ગર્હ કરવાથી શો લાભ ? કારણ કે, ફળ જોયા વિના તો મન્દ વ્યક્તિ પણ કોઈ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરતી નથી એટલા માટે ગર્હાનું ફળ નિંદાના ફળ કરતાં વધારે હોતું જોઈએ.

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં લગવાન ફરમાવે છે કે, ગર્હ કરવાથી અપુરસ્કાર ભાવ પેદા થાય છે. કોઈ વ્યક્તિની પ્રશંસા થવી અર્થાત આ સારો માણસ છે, આ ગુણવાન માણસ છે વગેરે કહેવું એ પુરસ્કાર ભાવ છે. અપુરસ્કારમાં આ પ્રકારના પુરસ્કારનો અભાવ હોય છે. અપુરસ્કાર શબ્દમાં જ સમાસ અભાવસૂચક છે. ગર્હ કરવાથી અપુરસ્કાર ભાવ પ્રગટે છે. સર્વ પ્રથમ તો એવો ભય રહેતો હતો કે, જો કોઈ મારા અપરાધને જાણી લેશે તો તે મને હલકા માની મારી નિંદા કરશે. પણ ન્યારે ગર્હ કરવાનો વિચાર પેદા થાય છે ત્યારે એવો હલકાભાવ જાગ્રત થાય છે કે, લોકો મને પ્રશંસનીય ન માને પણ નિન્દનીય માને. આ ફલની પ્રાપ્તિને માટે જ ગર્હ કરવામાં આવે છે; અર્થાત ગર્હ એટલા માટે કરવામાં આવે છે કે, લોકોની દષ્ટિએ પોતાને નિન્દનીય માનવામાં આવે.

નિન્દા જ નેઈ એ, તેઓ ગર્હ—આત્મદોષોનું પ્રકટીકરણ કર્યા વગર રહેતા નથી. જેઓ ગર્હ કરે છે તેઓમાં અપુરસ્કારભાવ આવે છે અને ત્યારે આત્મામાં અપુરસ્કારભાવ આવે છે ત્યારે આત્માનાં પાપો પણ નાશ પામે છે. આ પ્રમાણે આત્મા ત્યારે અપુરસ્કારભાવને અપનાવે છે ત્યારે તે અપ્રશસ્ત યોગમાંથી નીકળી પ્રશસ્ત યોગને પ્રાપ્ત થાય છે.

અપ્રશસ્ત યોગમાંથી નીકળી પ્રશસ્ત યોગમાં દાખલ થવું એ કેવી વસ્તુ છે? ધૂળના તો કોઈ રૂપિયા બનાવી શકે છે પરંતુ અપ્રશસ્તને પ્રશસ્ત બનાવવું એ તો એથી પણ વધારે મુશ્કેલ છે. તમે લોકોએ બાહ્યગરને ધૂળમાંથી રૂપિયા બનાવતાં જોયા હશે. આ તો કેવળ હાથની ચાલાકી છે. જો તે બાહ્યગરે વાસ્તવમાં ધૂળમાંથી રૂપિયા બનાવી શક્તા હોય તો તેઓ એક એક પૈસા માટે ભીષ્ માંગતા શા માટે ફરે? વસ્તુસ્થિતિ આમ સ્પષ્ટ હોવા છતાં ધણા લોકો આવી વાતોને ચમત્કારી માને છે અને એમ કહે છે કે, સંસારમાં ચમત્કારને જ નમસ્કાર કરવામાં આવે છે. આ ભાવના હોવાને કારણે લોકો, ઢોંગને પણ ચમત્કાર માનવા લાગે છે અને આ પ્રકારના ઢોંગની પાછળ લોકો વિશેષતઃ સ્ત્રીઓ દોડવા માંડે છે. ઢોંગની પાછળ આ પ્રમાણે અંધ અર્ધ દોડવાનો અર્થ એ થયો કે, હજી પરમાત્મા પ્રત્યે પૂર્ણ અને દૃઢ વિશ્વાસ પેદા થયો નથી. જો પરમાત્મા પ્રત્યે પૂર્ણ વિશ્વાસ પેદા થયો હોય તો આમ અને કેમ ?

કહેવાનો આશય એ છે કે, લોકો આ પ્રમાણે બહારના ઢોંગમાં તો પડી જાય છે પરંતુ પોતાના આત્માને જોતા નથી કે અમારા આત્મામાં શું છે? ભક્તજનો આ વાતને દૃષ્ટિમાં રાખીને જ એમ કહે છે કે:—

રે ચેતન પોતે તૂ પાપી, પરના છિદ્ર ચિતારે તૂ

ભક્તજનોએ પોતાના આત્માને એવી ચેતવણી આપી છે કે, હે! આત્મન! તારાં પાપોનો પાર નથી, છતાં તું પોતાનાં પાપોને ન જોતાં બીજાની વાતોમાં શા માટે પડી રહ્યો છે? પોતાના પાત્રમાં મલિન પાણી છે તેને તો જોતા નથી અને તે મલિન પાણીને શુદ્ધ કરતો નથી, ત્યારે બીજાને એમ કહેતો ફરે છે કે, હું તમારા પાણીને શુદ્ધ કરી આપું. તો તેનું આ કથન શું યુક્તિસંગત કહી શકાય? ભક્તજનો તો પોતાનું જ સર્વ પ્રથમ જુએ છે અને એટલા માટે તેઓ એમ કહે છે કે:—

મો સમ પતિત ન ઐર શુંસાઈ.

અવગુણ મોસો અજહું ન છૂટે, લલી તણ અણ તાઈ. મો સમ

મોહ્યા જેહિ કનક કામિની, તે મમતા મોહ બહાઈ. મો સમ

રસના સ્વાદ મીન જ્યોં ઉલ્હાઈ, સુલજત નહીં સુલઝાઈ. મો સમ

અર્થાત્—હે! પ્રભો! મારા જેવો પતિત બીજો કોણ હશે? હું ગુણોને તો છોડી દઈ છું પણ અવગુણોને તો હજી છોડી શક્યો નથી.

ભક્તજનોની માફક જેમનામાં આવી ભાવના હશે તે પોતાનાં પાપોને અવશ્ય નંદ કરી નાંખશે. વાસ્તવમાં જેમનામાં આ પ્રકારની ઉચ્ચ ભાવના છે તે ભાગ્યશાળી છે. શાસ્ત્રજ્ઞો આવા ભાગ્યશાળીને એટલા જ માટે એમ કહે છે કે, પુરસ્કાર ભાવનામાંથી નીકળી અપુરસ્કાર ભાવનામાં આવવા માટે મારો કદો અને માર્ગદારા અપુરસ્કાર ભાવનામાં આવે.

દક્ષિણ પુત્રની સાથે મારાં બંને મેના પાશમાં પડી હશે. તે કૃત્તિ કુમાર મેને કહ્યું કે, હું મારો શત્રુ છે છતાં હું મારા પાસે પડી રહ્યો છે. તે મનુષ્યે કહ્યું કે, તમારા પિતાને હું અવશ્ય પાતક છું છતાં હું તમારે શરણે આશ્રય છું.

દક્ષિણે શરણાગતને મારતા નથી. શરણાગતો એવી કિંવદન્તિ પ્રચલિત છે કે, આશ્રય રાણાનો શત્રુ દ્યોત; પણ ત્યારે રાણા આદરાયને મારતા હાથો ત્યારે આદરાયે રાણાને કહ્યું કે, હું તમારી સાથે છું. આદરાયના મુખેથી આ શબ્દો સાંભળી રાણાએ તેને છોડી મૂક્યો. બીજા લોકોએ રાણાને એમ કહ્યું કે, તમે આ કીડ કરી રહ્યા નથી. પણ રાણાએ તે લોકોને એ જ ઉત્તર આપ્યો કે, રાણાને મારનારા લોકો તે પશુ વધે પણ શરણાગતને પ્રાણદાન આપનાર લોકો પણ જ એવા છે. શરણાગતોની રક્ષા કરવી એ દક્ષિણનું કર્તવ્ય છે. હું આ કર્તવ્યની ઉપેક્ષા કરી શકું નહિ.

તે દક્ષિણ કુમારને પિતાપાતક દક્ષિણે કહ્યું કે, હું તમારા શરણે આવ્યો છું. આ સાંભળી તે દક્ષિણ કુમાર તેને મારી ન શક્યો એટલે તેને બાંધીને પોતાની માતાની પાસે લાવ્યો અને માતાને કહ્યું કે, આ મારો શત્રુ છે. બોલો! તેને શો દંડ આપું! પુત્રનું પ્રાણ નેઈ મા ધણી પ્રસન્ન થઈ અને કહેવા લાગી કે, એને જ પૂછી જોવું જોઈએ કે તેને શો દંડ આપવો ઉચિત છે? આ પ્રમાણે કહી માતાએ તે પતિવ્રાતક દક્ષિણને પૂછ્યું કે, બોલ, તને શો દંડ આપવો જોઈએ? તે માણસે ઉત્તર આપ્યો કે, મા! શરણાગતને જે દંડ આપવો ઉચિત હોય તે દંડ મને આપો.

તે માણસનો આ ઉત્તર સાંભળી તે પુત્રની માતાએ પોતાના પુત્રને કહ્યું કે, બેટા! હવે તેને માર નહિ. તેણે મને મા કહી છે અને એ કારણે તે મારો પુત્ર અને તારો ભાઈ છે. તે શરણે આવ્યો છે. એટલા માટે તેને છોડી દે અને હમણાં હું બોજન બનાવું છું તે બોજન તમે બંને ભાઈઓ સાથે બેસીને જાઓ. પુત્રે કહ્યું કે, એ તો કીડ, પરંતુ તમે મને ઉત્તેજિત કરી ક્રુદ્ધ બનાવ્યો છે. હવે હું મારા એ ક્રોધને સફળ કેવી રીતે કરું? માતાએ ઉત્તર આપ્યો કે, ક્રોધને સફળ કરવો એમાં કાંઈ વીરતા નથી પણ ક્રોધને છતવામાં જ સાચી વીરતા રહેલી છે. બીજાને છતવામાં સાચી વીરતા નથી. સાચી વીરતા તો ક્રોધ છતવામાં છે; એટલા માટે તું ક્રોધને છત. દક્ષિણકુમારે તે દક્ષિણ શત્રુને કહ્યું કે, માતા આ પ્રમાણે કહે છે એટલા માટે હું તને છોડી મૂકું છું અને તને અભયદાન આપું છું.

જે પોતે નિર્ભય હોય છે તે જ બીજાને અભયદાન આપી શકે છે. જો કે, દાનોમાં અભયદાનને શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવ્યું છે, પણ અભયદાન તે જ આપી શકે છે જે પોતે નિર્ભય હોય છે. જે પોતે જ ભયથી કાંપે છે તે બીજાને અભયદાન ક્યાંથી આપી શકે? તમે લોકો પોતે તો ભયથી કાંપો છો અને બકરાને અભયદાન આપવા માટે દોડો છો. એમાં કુશુભાવ છે પણ પૂર્ણ અભયદાન નથી. તમે અભયદાન આપવાને યોગ્ય ત્યારે જ બની શકો કે ત્યારે તમે પોતે નિર્ભય બનો. માટે અભયદાન આપતાં પહેલાં તમે પોતે નિર્ભય બનો.

દક્ષિણકુમારની માતાએ બોજન બનાવ્યું. દક્ષિણકુમારે અને તેના આપને મારનાર દક્ષિણે સાથે બેસીને બોજન કર્યું. જો દક્ષિણકુમાર તે દક્ષિણને મારી નાંખત તો વધારે વેર બંધાત પણ ક્રોધ ઉપર વિજય મેળવવાથી બંને ભાઈઓ બની ગયા.

પ્રવચનને તમે માતા માનો છો એટલા માટે જે પ્રમાણે તે દક્ષિણકુમારે માતાનું કહેવું માન્યું હતું તે જ પ્રમાણે તમે પણ તમે પ્રવચન માતાનું કથન માનશો કે નહિ?

પ્રત્યન માતાનું એમ કહેવું છે કે, કોપને છતી હો અને નિર્ભય બનો. કેઈ ઘરી સર્પને તમને મારવા આવે તો પશુ તમે બપ પામો નહિ. કામદેવ આવક ઉપર પિત્રાએ તલવારનો ધા કરવા ચાલ્યું હતું છતાં કામદેવ નિર્ભય રજા દેના. કદાચ તમે પોતાને ધનવાન કહી છટકી જતા ચાદના હો તો તે કામદેવ પશુ કાંઈ મરીજ ન હતો, પશુ અદાર કરી સોનામંદોરોનો રથામી હતો, અને તેને ત્યાં સાડ દળર આપો હતી; છતાં તે નિર્ભય રહ્યો. આ જ પ્રમાણે તમે પશુ નિર્ભય રહો તો એ દશામાં તલવાર, ત્રિશુ કે અગ્નિ વગેરે કોઈ પશુ વસ્તુ તમારું કોઈ બગાડી શકે નહિ. વાસ્તવમાં ખીજ કોઈ વસ્તુ તમારી હાનિ કરતી નથી પશુ તમારામાં જે બપ છે તે બપ જ તમારી હાનિ કરે છે. તમારામાં રહેલો બપ દૂર કરો તો તમારામાં પશુ શક્તિ આવી જાય.

કહેવાનો આશય એ છે કે, કોપને છતો અને ક્ષમાને ધારણ કરો. સાધારણ રીતે તો બધા લોકો ક્ષમાશીલ રહે છે પશુ જ્યારે કોપ આવે ત્યારે ક્ષમા રાખે તો તમે કોપને છતી શક્યા છો એમ કહી શકાય. કહેવન પશુ છે કે :—

છ છ કર બતલાવતાં, કાના કોપ ન આપ્યું

આડા ટેકા બોલતાં, ખળર ખમાની ધાય.

જે નિન્દાના બબથી કરતો નથી તે જ કોપને છતી શકે છે. ભક્ત તુકારામે કહ્યું છે કે,

‘તુકા જુલે જીવ અવહેલતિ મજ તરી કેસીરાજ રખવિતિ’

અર્થાત્—હે ! પ્રભો ! જ્યારે મારામાં પોતાની નિંદા સહેવાની શક્તિ આવી જાય ત્યારે જ હું તારો સાચો ભક્ત છું. આ પ્રમાણે વિચાર કરી ભક્તજનો નિન્દાથી બપ પામતા નથી પશુ નિન્દાને સહન કરવા માટે પેલે સચક્ત અને સહનશીલ બને છે. હા, તેઓ નવા નિન્દનીય કાર્યો કરતાં નથી પશુ પહેલાં નિન્દાનાં જે કામો થઈ ગયાં હોય છે તે નિન્દનીય કામોને પ્રકટ કરવાને કારણે જે નિંદા થાય છે તે નિન્દાથી તેઓ ગભરાતા નથી. જે આ પ્રમાણે નિન્દાથી ગભરાતા નથી પશુ નિન્દાનાં કામથી ગભરાય છે તે જ અશુભ યોગમાંથી નીકળી શુભયોગમાં પ્રવૃત્ત થઈ શકે છે.

મયજુરેહા ચરિત્ર—૨૭

યુગબાદુએ મલિરયને કહ્યું કે, જો આપણી રક્ષા કિસ્સામાં રહેવાથી જ થઈ શકતી હોય એમ તમે માનો છો તો ખરી અને સીમા બહાર શા માટે મોકલ્યો હતો ? અને આપ અત્યારે રાતના સમયે કિસ્સાને છોડી વનમાં શા માટે આવ્યા ? આ વખતે તો હું આપના મહેલની પાસે જ છું છતાં આપ આવ્યા છો એ વાત જ એમ સૂચવે છે કે, આપની દૃષ્ટિએ હું કામર છું.

યુગબાદુનું આ કથન સાંભળી મલિરયે વિચાર્યું કે, મારે તો આવે કોઈપણ રીતે મારવો છે. એવી દશામાં તેની સાથે કોઈ પ્રકારનો વાદવિવાદ કરવાથી શો લાભ ?

હિં પ્રપચસે ભાઈ તુમ્હારા, મન મેલા દર્શાય;

વેરી એક ન રહા રાજમે, જુડી તડ ઉઠાય. ॥ સતી ૦ ૮૬ ॥

જુદા પ્રપચી જળ તુમ માનો, પાની રમે પિલાય;

ધં બતા હું મેરે ધામહે, દિસહે એ સમજાય. ॥ સતી ૦ ૮૭ ॥

જલ લેને ઉઠે ખાહુછ, વિનયભાવ કેા લાય;
 નિર્દય મણિરથ ખડ્ગ નિકાસા, મસ્તક દિવા લગાય ॥ સતી ૬૧ ॥
 વિપમિશ્રિત થી ખડ્ગધાર, વહ સિર પર ચમકી આય;
 શૈલ શિખર સમ ગિરે ખાહુછ, દિલમેં ખડુ અકુસાય. ॥ સતી ૬૨ ॥
 એક ખાર જળ કામદેવને, મન ફેલાયા જહેર;
 સખ અનર્થ તખ હોતે ઉસસે, ખંધતે મહાન વેર. ॥ સતી ૬૩ ॥
 સંગ મેં રહતે હસતે રમતે, ખાતે ભ્રમતે એક;
 હાય દેહ પર એક હુદય હો, રહતે ધરતે રેક. ॥ સતી ૬૪ ॥
 એક સહોદર ભાઈ-ભાઈમેં, કામ કરાતા વેર;

ખાણુહરણ ધી યુદ્ધિ દેતા, કામ નહીં ચહ જહેર. ॥ સતી ૬૫ ॥

મણિરથે વિચાર્યું કે, ત્યારે આનો નાશ જ કરવો છે ત્યારે તેની આગળ હારે મારી લેવામાં કે નમ્રતા બતાવવામાં વાંધો શું છે? આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે યુગખાહુને કહ્યું કે “તું મને ખોટા અને પ્રપંચી જ માનતો હો તો પછી મારે કાંઈ કહેવાનું જ રહેતું નથી; મને થોડું પાણી આપ કે જેથી પાણી પીને હું ઘેર જઈ તને અહીં જ રહેવું સાડું લાગે છે તો તમે અહીં આનંદથી રહો. જેમ તમને ગમે તેમ કરો.”

મણિરથના કથનના ઉત્તરમાં યુગખાહુએ કહ્યું કે, “મેં આપની અવગણ કરી છે તે મારો અપરાધ થયો છે. આપ મારો અપરાધ માફ કરો.”

આ પ્રમાણે કહી યુગખાહુ નિઃશંકભાવે પાણી લેવા માટે ઉઠ્યો અને જેવો તે પાણી લાવવા માટે વાંસે ફર્યો કે તરત જ મણિરથે તેના મસ્તક ઉપર તલવારનો ધા કર્યો, અને લોહીથી ખરડાએલી તલવાર હાથમાં લઈને લાગ્યો. તલવારની ધારને વિખેતો પારો ચડાવ્યો હતો એટલે તલવારનો ધા પડતાં જ યુગખાહુના શરીરમાં વિષ ફેલાઈ ગયું, અને યુગખાહુ તડકડીયાં મારતો પૃથ્વી ઉપર ઢળી પડ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે, “હાય! આ દુષ્ટ મારી સાથે આવો વિશ્વાસઘાત કર્યો! મયણુરેહાએ મને પહેલેથી કહ્યું જ હતું કે તે દુષ્ટ એવો છે; પણ મેં તેનું કથન માન્યું નહિ તેનું જ આ દુષ્પરિણામ આવ્યું છે. તે દુષ્ટ મને તો માર્યો જ છે પણ તે મારી પત્ની અને મારા પુત્ર પ્રત્યે ન જાણે કેવો વ્યવહાર કરશે? મને એવો તો દૃઢ વિશ્વાસ છે કે, મારી પત્ની સતી છે એટલા માટે મારી પત્ની તેના હાથમાં સપડાઈ જઈ સતીત્વ ગુમાવી દે એમ નથી. વળી મારો પુત્ર પણ એવો છે, કે તે તેની માતાનું અપમાન સહી શકે એમ નથી. એટલા માટે દુષ્ટ મણિરથના હાથે એ જાનને જાણીની ન જાણે કેવી દશા થશે? હે! દુષ્ટ! જો તારે આમ જ કરવું હતું તો મને પહેલેથી સાવધાન કરી દેવો હતો, તો તને ખજાર પડત કે વીરતા કેવી હોય છે! જો તું પહેલેથી સાવધાન હોત તો હું નિઃશસ્ત્ર હોવા છતાં તારા માટે પૂરતો હતો; પણ તે મારી પાસે પાણી માગી આવો વિશ્વાસઘાત કર્યો તેથી શું થાય?”

આજનાં યુદ્ધો પણ કાવધર્મથી વિરુદ્ધ થયા કરે છે. લોકો ઘરમાં શાન્તિથી બેસા દોષ ત્યારે બેંમંગેલા ફેંકી તેમને તારાજ કરી નાંખવાં એમાં શું કવિયત્વ છે? નહિ. એ શાન્તી વીરતા નથી. મણિરથે જે કાંઈ કહ્યું તેમાં વીરતા નહિ પણ કાયરતા જ છે. તમે મણિરથ પ્રત્યે કૃત્તાની દૃષ્ટિએ જોતા હો. પણ વિચાર કરો કે મણિરથમાં આ પ્રકારનું વિષ આવડું કયું હતું? મણિરથ અને યુગખાહુ સહોદર બાઈ હતા. બન્ને એક જ માતાની કુટુંબી જાતના.

દના. બન્ને સાથે જ ખાતા-પીત. — રમતા દના બન્ને એક બીજને આદના દના અને તે કારણે જ મજિરથે યુગ્યાદુને યુરરાજ પજુ બનાવ્યો. દનો. આ બધું હોવા છતાં બ્યારે તેની આંખમાં મયગુરેદાના રૂપનું કામવિષ ચાડ્યું ત્યારે એ કામવિષને કારણે તેની તલવારમાં પજુ વિષ આવ્યું અને આ બધી અનર્થ પરપરા ઊભી થઈ. એટલા માટે મજિરથની નિંદા કરવાને બદલે કામવિષની નિંદા કરો. જે કામવિષને કારણે આટલો બધો અનર્થ થયો તે કામવિષને તમે તમારા હૃદયમાં સંધરશો ? નહિ. વાસ્તવમાં કામવિષ દલાદલ વિષ કરતાં પજુ વધારે કામંકર અને દાનિષર છે.

હા ! હા ! અકારજ હુઆ સતીછ, મનમે અતિ દુઃખ પાયઃ
મૂર્ખાં ખાઈ ચેતકો પાઈ, પંખિણી સમ કુરસાય ॥ સતી૦ ૬૧ ॥
સામંતગણ જળ્ય એક કો પાયે, માર માર કર ધાયે;
નિર્ભજ તો કો સાજ ન આઈ, થોં કહ રાય બરાયે. ॥ સતી૦ ૬૨ ॥
ભાઈધાતક તું હે રાજ, નહીં તજને કે યોગ્ય;
કરો ઈદ કો યાદ હમારે, હોઓ ખડ્ગ કે બોમ. ॥ સતી૦ ૬૮ ॥
પત્ની-પુત્રકા સ્થા હાલ હોમા, થોં સોચે રિસ માંય;
અરાજતાસે ઉઠો ન જતા, બાહુછ ધમરાય. ॥ સતી૦ ૬૬ ॥
અતિમ અવસર જન સતીને, પ્રભુકા કર સન્માન;
સામન્તોસે બોલી રાની, મત હો ઈસકા પ્રાણ. ॥ સતી૦ ૧૦૦ ॥
રમ રમસે શુદ્ધ ન હોતા, શાન્તિ હોઓ ધાર;
અઠપ સમય હી સ્વામી સેવા, નિસચે સુધરે કાર. ॥ સતી૦ ૧૦૧ ॥
સતી બોધસે સામન્ત સમઝે, દીના રાજ હોડ;
પતિ બોઈમે સિયા સતીને, થોં બોલી કર, જોડ. ॥ સતી૦ ૧૦૨ ॥

તલવારના ધાથી પતિને આ પ્રમાણે નીચે દર્શાવતાં જોઈ મયગુરેદા પજુ મૂર્ખાં ખાઈ નીચે પડી ગઈ. પજુ તે તરત સાવધાન થઈ પતિની પાસે આવી. સન્માન પામવાની તથા પોતાની પ્રશંસા કરાવવાની ઈચ્છા તો બધા રાખે ॥ પજુ મયગુરેદા સતી હતી એ કારણે તે એવી ઈચ્છા રાખતી ન હતી. હવે તે પોતાની કેવી રીતે નિન્દા કરાવે છે અને કેવી રીતે તે પોતાના પતિનો કોષ ઉનારી પતિનું મરણ સુધારે ॥ તેનો વિચાર આગળ કરવામાં આવ્યો છે. આ ઉપરથી અને એ વિચાર કરવો પ્રાપ્ત થાય છે કે, મરણને કેવી રીતે સુધારવું ? કારણ કે જેમનું મરણ સુધર્યું છે તેમનું બધું સુધર્યું છે, અને જેમનું મરણ સુધર્યું નથી તેનું કંઈ સુધર્યું નથી. એટલા માટે " મરણ કેવી રીતે સુધરે " તેનો વિચાર કરો તો તેમાં કમ્પાણ જ છે.

સોટિયા ડૉન કન્નાલરે.
સોટિયા (સન્નગીના)

વ્યાખ્યાન : સંપત્તિ રૂપરૂપ વાસ્તવિકતા પર ૧૩ સમિતિ

પ્રાર્થના

શ્રી 'હરેકૃષ્ણ' નામનિધિના, 'નમો' ગાથી આવડે
સૌમ સૌમ પ્રભુ મો ભાષી, શીતલનાથ સુધાય.

૧૧/૧૧/૧૧ નિવૃત્તિ મિત્રુવન પૂર્ણા. ૩ ૧ ૩

—ચિત્રપદ્મ કુંભાર મોહનગીરી.

શ્રી શીતલનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં વર્ણવવામાં આવેલા બાબતો મુજબ છે. આ પ્રાર્થનામાં એમ કરવામાં આવ્યું છે કે, મેં! પ્રભો! મને જેવી શીતલનાથ આપો કે જેથી વિષયકથાવાદિના તાપ મને સતાવી ન શકે.

ભગવાન શીતલનાથ અને આત્મા વચ્ચે કાંઈ અંતર કે કોઈ પ્રકારનો ભેદ નથી. કેવલ ઉપાધિરૂપ ભેદ છે. આ ઉપાધિરૂપ ભેદને મટાડવા માટે જ ભગવાન શીતલનાથની પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે. આત્માએ એમ સમજવું જોઈએ કે, મારામાં વિકાર છે એ કારણે જ હું શીતલનાથ ભગવાનથી દૂર જઈ પડ્યો છું; એટલા માટે એ પૃથક્કારને દૂર કરવા માટે મારે શીતલનાથ ભગવાનની પ્રાર્થના કરવી અને તેમના કારણે જનું ઉચિત છે.

શીતલનો અર્થ શાન્ત થાય છે. પુરુષાર્થદીન કે આગમુને શાન્ત કહી શકાય નહિ. પણ આત્મામાં જે માનસિક, વાચિક અને કાપિક ઉપાધિ છે એ ઉપાધિથી મુક્ત થએલાને જ મુક્ત-શાન્ત કહી શકાય. ઉપાધિ મુક્ત થવામાં જ સાચી શાન્તિ રહેલી છે અને આ પ્રકારની શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે જ શીતલનાથ ભગવાનની પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે. આ પ્રાર્થનામાં એ સ્પષ્ટ કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

શીતલ ચન્દનની પદ્મે, જપતાં નિશદ્ધિન ભપ;

વિષય કથાયથી ભપની, મેટો ભવદુઃખ તાપ. જય જય૦

કોઈ આગથી દાઝી ભપ છે તો તેને શીતલ ચન્દનદ્વારા થોડી શાન્તિ મળે છે. આ પ્રમાણે એક પુદ્ગલ તો તાપ આપે છે અને બીજું પુદ્ગલ શાન્તિ આપે છે. પણ હે! પ્રભો! આપવું નામ જ એવું છે કે તે હમેશાં શાન્તિ જ આપે છે. આત્માને તમારા નામથી હમેશાં શાન્તિ જ મળે છે. આત્માને જે દાહ પેદા થાય છે તે વિષયકથાયથી જ પેદા થાય છે. મોહની સંગતિ કરનાર કોઈનો જય ચાહું તો તો મારા આત્માને વધારે સંતાપ થાય છે, પણ તે રાગદ્વેષને છૂતી લીધા છે એટલા માટે તારું નામ સ્મરણ કરવાથી વિષયકથાયની શાન્તિ થઈ જાય છે.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-સાતમો બોલ.

સાતમાં ગર્હા વિષે વિચાર ચાલી રહ્યો છે. આત્મદોષોને શુરુ વગેરેની સમક્ષ પ્રકટ કરવાનું નામ ગર્હા છે. ગર્હા કેવા પ્રકારની હોવી જોઈએ એની વ્યાખ્યા શ્રી. સ્થાનાંગ સૂત્રમાં કરવામાં આવી છે. ગર્હાનું સ્વરૂપ બતાવતાં શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રના બીજા હાથમાં એ પ્રકારની

મહા અનુચિતમાં બન્યા છે અને જોઈને દાખામાં મુજબ પ્રકારની જાણ અનુચિતમાં જાણી છે, બીજા દાખામાં કહે છે કે —

કુચિતે મારતા તમને સંજ્ઞા કાઢાવવા કહે મારતા વચના કહે મારતા કહવા કુચિતે મારતા તમને સંજ્ઞા કીલ્લમલ્લમેને મારતા કીલ્લમલ્લમેને મારતા.

અર્થ—મહા ને પ્રકારની છે, એક તો મનથી મહા કરવામાં આવે અને બીજા વચનથી મહા કરવામાં આવે. પણ જાણેને અર્થ કરી ને મહા કરવામાં આવે ને પણ મહા છે, અન્યથા મહાના મહા કરવા કર્યું જાય છે. પહેલાં બીજા જે છે કે, મનથી તો મહા કરે પણ વચનથી મહા ન કરે; બીજા બીજા જે છે કે, વચનથી તો મહા કરે પણ મનથી મહા ન કરે; ત્રીજા બીજા જે છે કે, મનથી પણ મહા કરે અને વચનથી પણ મહા કરે અને એથી બીજા મુખ્ય છે, અર્થાત્ મનથી પણ મહા ન કરે અને વચનથી પણ મહા ન કરે.

હાઈ કોઈવાર એક જાણે છે કે, વચનથી તો મહા થતી નથી પણ મનથી મહા થઈ જાય છે. એક પ્રમુખપદ માર્ગની નીચી રિદનિએ જાણે વાચ વિચાર કરીશ્યા હતા, એટલામાં તેમને દાખ તેમના અન્ય ઉપર પડ્યો અને મનના ઉપર મુકુટ પ્રાપ્ત ન થયા, તેમજ મનથી એવા મહા કરી કે જેથી તેઓ કેવલી થઈ ગયા. આ પ્રમાણે એક મહા તો એવી થાય છે કે જે મનથી તો થાય છે પણ વચનથી થતી નથી. બીજા મહા એવી થાય છે કે જે વચનથી તો કરવામાં આવે છે પણ મનથી કરવામાં આવતી નથી. આ પ્રકારની મહા દબ્ય મહા કહેવાય છે. વચનથી તો મહા ન થાય પણ મનથી જે મહા થાય તે મહા તો હી છે. પરંતુ મનથી મહા ન કરતી અને વચનથી કેવલ એમ કહેવું કે, ‘મારાથી અમુક ખરાબ કામ થઈ ગયું છે’ એ કેવલ દંભ છે. મનમાં ભૂલ્યાં જાય રાખ્યાં અને વચનથી મહા કરતી એ કેવલ દબ્ય મહા છે, કે જે બીજા લોકોને કમવા માટે કરવામાં આવે છે. દબ્ય મહા બીજાઓને કમવા માટે કેવી રીતે કરવામાં આવે છે એ સમજાવવા માટે સાચાકારેએ અનેક ઉદાહરણો પણ આપ્યાં છે.

મનથી કે, હાઈ એક પુરુષ મરણ પામ્યો છે. તે પુરુષને હાઈ બોલ્યો સી સાથે અનુચિત સંબંધ હતો. આને તે પુરુષની હાથ તે સીના થર આગળથી નીકળી સારે તે સીને રાવું હતું પણ તે તે સાધારણ રીતે શેવા હાથે તો લોકોમાં એવી નિંદા થવાનો ભય રહે છે, આ સી તે પુરુષને માટે શા માટે રાઈ? અને તે સીને આ મન પુરુષ સાથે શો સંબંધ હતો? પોતાને આ રીતે નિન્દાની દૃષ્ટિએ જોવામાં ન આવે અને તે પુરુષને માટે રુદન પણ કરી લેવામાં આવે, એ વિચારથી તે સીએ પોતાનાં હાથનાં કડાં નીચે ફેંટી દીધાં અને પછી એમ કહીને શેવા લાગી કે, મારાં કડાં જોવાઈ ગયાં! વાસ્તવમાં તે સીને પોતાના મારને માટે રાવું હતું પણ તે કડાંનું બહાનું કાઢી શેવા લાગી. આવી દશામાં તેનું રુદન કડાં માટે છે એમ કેમ કહી શકાય? કડાં તો શેવાનું કેવલ બહાનું હતું.

આ પ્રમાણે અંદર તો બીજા જાણે રાખ્યાં અને વચનદારા પ્રકટમાં એમ કહેવું કે, ‘અમુક ખરાબ કામ મારાથી થઈ ગયું છે એનું મને કુખ થાય છે’ આ પ્રમાણે કહેવું એટલે મનથી અને દબ્ય મહા કહે છે. આવી દબ્ય મહા દેખાય છે અને લોકોને કમવા માટે

અર્થાત્—શરીર જ જન્મે છે કે મરે છે પણ આત્મા જન્મતો કે મરતો નથી. આત્મા તો અનર-અમર છે.

જૈનશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ પણ આત્મા અનન્ત કાળથી છે. અનન્તકાળ વ્યતીત થવા છતાં પણ આત્મા તો જેવો ને તેવો જ છે. આ આત્મા નરકમાં ન જાયું કેટલીવાર તેની સાથે રની સ્થિતિ ભોગવી આવ્યો. છતાં તે જેવો ને તેવો જ રહ્યો છે. ગીતા કહે છે કે, આત્માનો નાશ થતો નથી. આત્મા એવી જ્યોતિ છે કે જે કોઈ દિવસ ધ્રુવગતી નથી. આ જ્યોતિનો નાશ પણ કોઈ દિવસ થતો નથી. આ આત્મા અજન્મા છે, નિત્ય છે અને શાશ્વત છે. ધણી વસ્તુઓ એવી હોય છે કે, જે નિત્ય હોવા છતાં આજે તો તે કોઈ રૂપમાં હોય છે તો કાલે બીજા રૂપમાં હોય છે. પણ શુદ્ધ સંગ્રહનયની દૃષ્ટિએ આત્મા જ એવો છે કે, જે હમેશાં એક સ્વભાવમાં રહે છે. આ પ્રમાણે આત્મા શાશ્વત છે; સાથે પુરાતન અર્થાત્ સનાતન છે.

આવા સનાતન આત્માને સામાન્ય વાત માટે પતિત કરવો એ કેવી ભૂલ છે ! ત્યારે આત્માને પોતાની ભૂલનું ભાન થશે ત્યારે તે હૃદયપૂર્વક ગર્હા કરશે. સાચી ગર્હા કરવાથી આત્મોન્નતિ થાય જ છે કારણકે ગર્હા એ આત્મોન્નતિ અને આત્મશુદ્ધિનું પ્રધાનકારણ છે. સાચી ગર્હા કરનાર વ્યક્તિ આત્માને કોઈ દિવસ પતિત થવા દેતો નથી. ગમે તેટલું સંકટ માથે પડે છતાં આત્માને પતિત થવા ન દેવો એમાં જ સાચી ગર્હાનું પરિણામ રહેલું છે.

રાજ હરિશ્ચંદ્રનું રાજપાટ વગેરે આલ્યું ગયું હતું. તેણે એ બધી ચીજોને તો પ્રસન્નતાપૂર્વક જવા દીધી પણ આત્મા પતિત ન થાય એ દૃષ્ટિએ સત્યને જવા ન દીધું. આખરે તેની ઉપર એટલું બધું સંકટ આવી પડ્યું કે, એક બાળુ તો મૃત પુત્ર સામે પડ્યો છે અને બીજા બાળુ તેની પત્ની એમ કહી રહી છે કે, આ પુત્રનો આપ અગ્નિસંસ્કાર કરો એ આપનું કર્તવ્ય છે. આ તમારો પુત્ર છે તો આપ તેનો અગ્નિસંસ્કાર નહિ કરો તો કોણ અગ્નિસંસ્કાર કરશે ? પત્નીએ આ પ્રમાણે કહ્યું છતાં હરિશ્ચંદ્રે એ જ ઉત્તર આપ્યો કે, મારી પાસે એનો અગ્નિસંસ્કાર કરવાની સામગ્રી નથી. તારાએ કહ્યું કે, અગ્નિસંસ્કાર માટે બીજા શી સામગ્રી જોઈએ ? લાકડાં તો સામે પડ્યાં જ છે તો પછી અગ્નિસંસ્કાર કરવામાં શા કારણે વિશંબ કરો છો ?

હરિશ્ચંદ્રે ઉત્તર આપ્યો કે, એ તો હીક છે, પણ આ લાકડાં મારાં નથી પણ સ્વામીનાં છે; અને સ્વામીની એવી આજ્ઞા છે કે, જે એક ટકો કર આપે તેને લાકડાં આપવાં. આ પ્રમાણે આ લાકડાં મક્તમાં મળી રહેતાં નથી. આ સાંભળી તારાએ કહ્યું કે, આપનું કહેવું બરાબર છે, પણ આપ એક ટકાનો કર કોની પાસે માંગી રહ્યા છો ? શું તું આપની પત્ની નથી ? મારી પાસે અત્યારે એક ટકો પણ નથી. રાજાએ ઉત્તર આપ્યો કે, રાખી ! તું પુત્ર વિયોગને કારણે મોઢમાં પરી રહી છો અને આપણા ધ્યેયને પણ ભૂલી રહી છો ! તું એટલો તો વિચાર કર કે તું કોણ છો ? તું એક રાજ્યની મહારાણી છો, છતાં બીજાના ઘરની દારી દેવગ એક સત્યના પાત્રન માટે જ બની છો ! આ જ પ્રમાણે તું મને સ્વામી કહે છે, પણ તું મને પૂછું છું કે તું મારા હાડને સ્વામી કહે છે કે મારા આત્માને સ્વામી કહે છે ? તને એ વાતની તો ખબર છે કે, જે એક દિવસ રાજા હતો અને તે ત્યાં દૃષ્ટિપાત કરતો હતો

ત્યાં લક્ષ્મી લીલાચર્ય કરતી હતી તે ગામ બીજાના ધરનો દાન સેવક સત્યને માટે જ બન્યો છે, જે સત્યના પાલન માટે મેં તથા તેં આટલું બધું કष्ट સદન કર્યું છે તે સત્યનો શું આજે આમ પરિત્યાગ કરી દેવો ઉચિત છે ? જો કું કર લીધા વિના સ્વામીની આજ્ઞા વિરુદ્ધ સાક્ષાં આપી દઉં અને પુત્રનો અગ્નિસંસ્કાર કરી દઉં તો સત્યનો નાશ થશે કે નહિ ?

રામ દરિદ્રકનો આ સત્યાગ્રહ સાગી ગર્હાનું સ્વરૂપ રખાઈ કરે છે. તમે પણ એમ વિચારો કે, અમારે સત્યના પાલન માટે કેટલો ત્યાગ કેળવવો જોઈએ ! નાસતંત શરીરને માટે તો થોડાધોળો ત્યાગ કરવામાં આવે છે પણ અનુરૂપ અમારે આત્મા માટે થોડો પણ ત્યાગ ન કરવો એ કેવી બૂલ કહેવાય !

દરિદ્રકનું કથન સાંભળી રાણીએ કહ્યું કે, વાસ્તવમાં આપનું કહેવું બરાબર છે. સત્યનો ત્યાગ કરવો કદાપિ ઉચિત નથી, પણ પુત્રના શબને આમ પડતું મૂકી રાખવું અને તેનો અગ્નિસંસ્કાર ન કરવો એ પણ શું ઉચિત છે ? રામએ ઉત્તર આપ્યો કે, જે થવાનું હશે તે થશે પણ શબના અગ્નિસંસ્કાર કરવા માટે સત્યને જવા દેવું એ ઉચિત નથી. સત્ય બધાં કરતાં શ્રેષ્ઠ છે એટલા માટે સર્વપ્રથમ સત્યની જ રક્ષા કરવી જોઈએ.

કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે, શું કરીએ ! અમુક કારણ એવું આવી ગયું કે જેથી તે સમયે સત્યનું પાલન કરવું બહુ જ મુશ્કેલ હતું. તે સમયે કેદપિયુ રીતે કાર્ય કરવું પડ્યું. આ પ્રમાણે કહી કેટલાક લોકો સત્યની ઉપેક્ષા કરે છે પણ યાત્રીજનો કહે છે કે, સત્ય ઉપર વિશ્વાસ રાખો તો તમારામાં અલૌકિક શક્તિ આવશે અને એ દશામાં તમારું કાર્મ પણ કાર્ય અટકી પડશે નહિ. રાત્રિમાં કહ્યું જ છે કે:—

देवायि तं नमस्तस्मिन् हस्त धम्मे सया मणो ।

જો તમે સત્યનું પાલન કરતા રહો તો તમારી સેવામાં દેવો પણ ઉપરિચિત રહેશે. પણ આજે તો એમ કહેવામાં આવે છે કે:—

देव गया दारका, पीर गया भक्ता,

अज्ञेये के शक्त्यये, देव भारे धक्का.

અર્થાત્—આજકાલ કલિયુગ ચાલી રહ્યો છે એટલા માટે આજકાલ દેવો ન જાણે ક્યાં ચાલ્યા ગયા છે ! પણ દેવોને જોવા કરતાં પહેલાં તમારા આત્માને શા માટે જોતા નથી ? દેવો તમારા હૃદયનાં ભાવો જોઈને જ આવી શકે છે. જો તમારામાં ધર્મ હશે તો દેવો પોતાની મેળે આવશે; એટલા માટે ધર્મને અપનાવો અને હૃદયમાં ધર્મને રથાન આપો.

રાણીએ રામને કહ્યું કે, પુત્રના શબનો અગ્નિસંસ્કાર કરવાનો એક ઉપાય છે. એ ઉપાયથી પુત્રનો અગ્નિસંસ્કાર પણ થઈ શકશે અને સત્યની રક્ષા થવું થઈ શકશે. રાણીના કથનના ઉત્તરમાં રામએ કહ્યું કે, એવો શો ઉપાય છે ? રાણીએ કહ્યું કે, મેં જે સાદી પહેરેલી છે તેમાંથી અડધી સાદીથી દૂં મારી લગ્નનની રક્ષા કરીશ અને અડધી સાદી આપને કર પેટ આપું છું. આપ તે અડધી સાદી લઈ પુત્રનો અગ્નિ સંસ્કાર કરો. રામએ કહ્યું કે, એ ઠીક ઉપાય છે. આ ઉપાયથી તો બન્ને કાર્ય સાધી શકાય છે.

રાણી આ વિચારથી પ્રસન્ન થતી હતી કે, આ ઉપાયથી મારું અને મારા પતિનું સત્ય

પણ ગાંધીજીએ અને પ્રાચીન સ્મૃતિ સંસ્કાર પણ સ્વીકાર્યો. રાષ્ટ્રીયતા એટલે એવો વીર કે આત્મો કે તેણીએ તારત્ત્વ જ પોતાની ગાંધી સાદી કાઢી અપનાવતી નિર્ણય કરી.

રાષ્ટ્રી તારા તે સ્વતંત્રતાની રક્ષા માટે પોતાની ગાંધી સાદી કાઢી અપનાવે માટે તૈયાર થઈ છે પણ તમારાથી ધર્મની રક્ષા માટે અને અધિકારના પાલન માટે અસ્વીકાર્ય વસ્તુઓ પણ તણ સહન કરી નથી. તમને ગરીબો ઉપર એકદમ દયા પણ આવતી નથી કે, ગરીબોમાં વસ્તુ પહેરવાથી તેમને કેટલું અધુરું દુઃખ સહેવું પડે છે ! એવું જાણવામાં આવ્યું છે કે, યન્ત્રવાદી લોકો ગરીબ મજૂરોના ધનનું ધ્યાન રાખતા નથી અને એક દુઃખ આપે છે તે પોતાના સ્વાર્થ પૂરતું ધ્યાન આપે છે. અર્થાત્ પોતાના સ્વાર્થનું પાલન થાય તેવી રીતે તો રાષ્ટ્રી તે લોકો ગરીબોના ધનનું ધ્યાન રાખે છે. ગરીબો ઉપર દયા રાષ્ટ્રી તેઓ તેમના દિલ માટે કાંઈ કરતા નથી. યન્ત્રવાદી લોકોમાં ગરીબો પ્રત્યે રાષ્ટ્રી દયા પ્રાયઃ હોતી નથી. આવી દશામાં તમે ચરખી લાગેલાં મીઠાનાં કપડાં પહેરી ગરીબોનું દુઃખ શા માટે વધારો છો ? તમે એકવાર મીઠાનાં કપડાં અને ખાદીનાં કપડાંની તુલના કરી જુઓ તો તમને જણશે કે, ચરખી લાગેલાં મીઠાના કપડાંમાં અને ખાદીનાં કપડાંમાં કેટલું અધુરું અંતર રહેલું છે ? આ અંતર જણી લીધા બાદ તમને અધિકારની દૃષ્ટિએ, ધર્મની દૃષ્ટિએ અને આર્થિક દૃષ્ટિએ ખાદીને જ અપનાવવાની ઈચ્છા થશે.

ગાંધીજીએ ગરીબો ઉપર દયા કરવા માટે જ અધિક વસ્ત્રો પહેરવાનો ત્યાગ કરી પોતાનાં વસ્ત્રોની મર્યાદા બાંધી લીધી છે અને મર્યાદિત વસ્ત્રોથી જ પોતાનું કામ ચલાવે છે. વાસ્તવમાં આ ઉજ્જવિ દેશમાં થોડાં જ વસ્ત્રોની આવશ્યકતા રહે છે; વધારે વસ્ત્રોની આવશ્યકતા રહેતી નથી. વસ્ત્રોની પ્રધાન આવશ્યકતા કેવળ લજ્જતની રક્ષા માટે જ છે. જો તમે કપડાંનો ઉપયોગ કેવળ લજ્જતની રક્ષા માટે જ કરો તો તેથી તમને પણ ઘણો લાભ થશે અને સાથે સાથે ખીજાઓને પણ ઘણો લાભ થશે. જો કે, આ દેશમાં થોડાં જ વસ્ત્રોદ્વારા કામ ચાલી શકે છે, છતાં અહીંના લોકો ઉપરાઉપર ઓછામાં ઓછા ત્રણ કપડાં પહેરવાં તો આવશ્યક માને છે અને ત્રણ કપડાંથી ઓછાં ન પહેરવાં તેવી ફેશન થઈ પડી છે. પછી લહેને હાંસીમાંસીને કપડાં પહેરવાથી શરીરમાંથી પેદા થતો પરસેવો, અંદર જ સુકાઈ જઈને, શરીરને હાનિ કરે. પણ ત્રણ વસ્ત્રોથી ઓછાં કપડાં પહેરવાં ફેશનથી વિરુદ્ધ માનવામાં આવે છે. તમારે વિચારવું જોઈએ કે, તમારા શુભ્યો કેવી રીતે રહે છે ! અમે તમારી વસ્ત્રો એકલા છીએ એટલા માટે અમારે લજ્જતની રક્ષા કરવા માટે વસ્ત્રો ઓઢવા પડે છે. પણ જો અમે જગતમાં જઈએ એકાંતમાં બેસીએ તો અમને વસ્ત્રોની આવશ્યકતા જ ન રહે ! તમે લોકો આવા ત્યાગી શુરુના શિષ્ય-ઉપાસક હોવા છતાં ચરખી લાગેલાં વસ્ત્રોનો પણ ત્યાગ કરી ન શકો તો એ કેટલું અધુરું અનુચિત કહેવાય !

રાષ્ટ્રીએ વીરતાના આવેશમાં પોતાની અડધી સાડી ફાડી નાંખી. રાષ્ટ્રીએ પોતાની સાડી શું ફાડી ? માનો કે તેણીએ પોતાનાં કપડાંને ફાડી નાંખ્યાં ! ! અને તેની સાડીનાં તાર શું તૂટ્યાં ! જાણે કે અન્તરાય જ તૂટી ગઈ ! !

રાષ્ટ્રીને આ પ્રગાણે સાડી ફાડતી જોઈ રાજ એ વિચારથી દુઃખી થયો કે, આખરે મારી પત્નીને એકત્રી એક સાડી હતી તે પણ ફાડી દેવી પડી; પણ પાછો તેને એ વિચાર

આવનાં જ પ્રમતના કાર્ત કે, જામ કંવાથી જમ્યાગ મનની ક્રોધ થઈ છે. આજે ૧૫-૨૫-૧૬ ૬૨ થઈ અને તેમના મનની ખમ ક્રોધ થઈ.

એવાનો આજે એ છે કે, મંદોરે માથે પાના બના ખમ જામ્યાને પદિત થવા ન દેવો એવી મન્યમની એમનામાં દરના દોષ ને જ કાગી કરાં કરી શકે છે.

મયજુદાઈ ચરિત્ર-૨૮

જે, આજાને જામર માને છે ને જ કરાં કરી પોતાનો મરજુકાગ સુતરી શકે છે. આજે તે એવી પ્રથા પ્રાપ્ત : પ્રચલિત થઈ રહી છે કે, કોઈનું મૃત્યુ થઈ જાય તો તેને મારે દુન કમું જાને છાની કૃતવામાં જાને છે ખમ જામ મૃત્યુ જાદ છાની કૃતવાથી કે દુન કરવાથી પોતાનાં મંદકાર ખરાગ કરવામાં જાને છે અને મરનારનાં ખમ મંદકાર ખરાગ કરવામાં આવે છે. એટલા માટે જાદી જે કોઈના મૃત્યુ જાદ છાની વગેરે કૃતવાની કે છાજ્યાં સેવાની પ્રથા દોષ તે તે પ્રથાને સર્વથા જાધ કરી દેવી જોઈએ, અથવા જામ જાની ન થો તે ઉવરે આ પ્રથાને મર્ધાદિત તે કરી નાંખવી જોઈએ. જામ કરવાથી ખમ પલોખરો સુધાર થઈ શકે છે.

મયજુદાઈ પોતાના પતિના મરજુકાગે કોઈ નદિ ખમ તે પોતાના પતિને સાવધાન કરવા માટે કહેવા કાગી કે :—

- ધાસ : દિશે રાખી એ દો કે, અવિધાન મંજરીક શરણા ચાર.—એ રામ.
- મુનવર કારિ કહે કન્યને દો કે પ્રીતમ, મુને વચન ધર ધ્યાન;
 - અન્ત સમય મુને આપિયો દો કે પ્રીતમ, ધરો ધર્મધે ધ્યાન.
 - દિશે રાખજો દો કે પ્રીતમ, મંગલિક શરણા ચાર. ૨૧ ૧.
 - અરિદુન્ત સિદ્ધ શાકુ તણો દો કે પ્રીતમ, કેવસિ બાપિત ધર્મ;
 - થે ચારોં જપના થકાં દો કે પ્રીતમ, દૂરે આઠોં કર્મ. દિશે ૨.
 - આઈ વિપત્તિ ટાલવા દો કે પ્રીતમ, ચિત્ત સમાધિ ધાર;
 - દોષ કપાય નિવારદો દો કે પ્રીતમ, છમ ઉતરો બવપાર. દિશે ૩.
 - મુજ પર કે બાન્ધવ પર હો કે પ્રીતમ, રામ દ્રેષ પરિહાર;
 - સમ પરિણામ જ રાખજો હો કે પ્રીતમ, છમ ઉતરો બવપાર. દિશે ૪.
 - જે કિધા તે બોખવો હો કે પ્રીતમ, નિમિત્ત અન્ય જન હોય;
 - નિશ્ચય દુઃખ આતમ દિયો હો કે પ્રીતમ, નિમિત્ત બાઈને જોય. દિશે ૫.
 - તથા દિત ધર વિનવું હો કે પ્રીતમ, ધર્મ કર્યે મુખ હોય;
 - પાપ અદારક પરિહાર દો કે પ્રીતમ, મુનરપિ વેર ન હોય. દિશે ૬.
 - મબી જીવદો ખીમાયલા હો કે પ્રીતમ, જો કિયા અપરાધ;
 - તેહના કિયા તુમ ખમો હો કે પ્રીતમ, મેનીબાવ અપરાધ. દિશે ૭.

મયજુદાઈ પટેલાં જે કોઈ કમું હતું તે તો શેવની શુદ્ધિને માટે હતું. તેણીએ સર્વ પ્રથમ મુગબાકુને ઉપદેશ સંજગવાને યોગ્ય બનાવ્યો અને તેમનો બધો ક્રોધ સાન્ત કર્યો. મુગબાકુ જાણે એમ વિચાર કરી રહ્યો હતો કે, "આવી પતિવ્રતા સ્ત્રી કોઈક જ હોય છે. હવેમાં જુદાં જુદાં જાવ રાખી બીજાને ખરાગ કહેનારી તો ઘણી સ્ત્રીઓ હતી, પણ આ

મારી પત્ની તો એમ કહી રહી છે કે, 'નવગર મારનર પાવનું જેવું મારી પત્ની હું જેવું છું. મારે જ કારણે નમારી ઉપર નવગરનો પા પડતો હોય.' આ પ્રકારની વિચારણા અને મનપ્રવેશનાં વચનોથી મુશ્કેલીનો દુઃખપ્રશ્ન મને અને તે મનપ્રવેશનો ઉપદેશ સંબંધિત લાગ્યો તથા ઉપદેશને દૃઢ્યમાં રચાવવા લાગ્યો.

મનપ્રવેશ ઉપદેશ આપનાં પતિને કહેવા લાગી કે, "માય! આપણને આપણો આત્મા જ દુઃખ આપે છે; જીનને કોઈ આપણને દુઃખ આપી શકતું નથી. જીનનો તો નિમિત્ત માત્ર છે. ઉપાદાન બગડી જવાથી નિમિત્ત પણ પ્રતિફલ ફળ આપે છે. એટલા માટે આપણે ઉપાદાનને જ સુધારવું નેત્રજીએ અને નિમિત્તને ફોપ આપણે ન નેત્રજીએ. આપણે ઉપાદાનને સુધારવા માટે અદાર પાપોનો ત્યાગ કરવો નેત્રજીએ. અદાર પાપોનો ત્યાગ કરવાથી આત્મામાં મૈત્રીલાવના પેદા થશે એટલા માટે તમારે પણ અદાર પાપોનો ત્યાગ કરી હૃદયમાં મૈત્રી-લાવનાને રચાવવા આપણું નેત્રજીએ."

તમે લોકો 'મિત્રી મે સવ્વમ્માનુ' નો ચત્તાક તો જોસો છો. પણ તે સાચી રીતે જોસો છો કે કેવળ ઉપરથી જોસો છો? ને સાચી રીતે તે પાક જોડતા હો તો એમ વિચારો કે, મિત્રનું મિત્ર પ્રત્યે શું કર્તવ્ય હોવું નેત્રજીએ? તમે વિશ્વમૈત્રીનો આ પાક જોસો છો, અને તેથી તમે જેમના ઉપર મુકદ્દમો કર્યો હોય તેમને પણ તમે મિત્ર માની ખમાવ્યા છે. પણ શું તમે તેમને હૃદયથી મિત્ર માની તેમના ઉપરનો મુકદ્દમો પાછો ખેંચી લીધો છે? પહેલાંના લોકો ગદ્યો ઉપર ચડવું અને કોર્ટ ચડવું એ બન્નેને સમાન માનતા હતા. આજે તો સામાન્ય વાત માટે પણ કોર્ટ ચડવામાં આવે છે. કોર્ટ ચડવામાં કેટલો બધો ખર્ચો થાય છે તથા અમલદાર અને વકીલ લોકોની કેટલી બધી ખુશામત કરવી પડે છે એ તો તમે લોકો જાણો જ છો. ને આટલો ખર્ચ અને આટલી ખુશામત ધર્મને માટે કરવામાં આવે તો પોતાનું તથા જીનનું કેવું કલ્યાણ થાય !

ત્યારે તમારામાં મૈત્રીલાવના હશે ત્યારે તમે ફરીયાદ કરશો જાની ઉપર ! અને ત્યારે તમારે કોઈની ઉપર ફરીયાદ કરવી નહિ પડે ત્યારે તમારે કોર્ટ પણ ચડવું નહિ પડે. વાસ્તવમાં કોર્ટ ચડવામાં લાલ નહિ પણ હાનિ જ રહેલી છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, મૈત્રી પાકને ઉપરથી જોડવો ન નેત્રજીએ, પણ જીનમાં ઊતારવો નેત્રજીએ. આ ઉપરથી કદાચ તમે એમ કહો કે, મંસારનાં બધાં જીવો પ્રત્યે મૈત્રીલાવ કેમ રાખી શકાય? કારણ કે મંસારમાં સિંહ-વાઘ-સાપ વગેરે હિંસક જીવો પણ હોય છે. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, ને તમે મૈત્રીલાવનાનો અભ્યાસ કરો તો તે સિંહ, સાપ, વાઘ વગેરે હિંસક જીવો પણ તમારા માટે હિંસક નહિ રહે ! તમે એ તો કદાચ સાંભળ્યું કે નેત્રજી હશે કે, કોઈએ સિંહને પાસે બેસાડ્યો હોય અથવા સાપને ગળામાં માળાની માફક પહેર્યો હોય ! વિચાર કરો કે, આનું કારણ શું છે? મૈત્રીલાવના પોતે ધારણ કરવાથી જીનમાં પણ મૈત્રીલાવના આવી જાય છે. તમને સિંહ હિંસક જણાય છે તેનું કારણ એ છે કે, તમારામાં ક્રૂરતાની લાવના છે. તમારામાં રહેલી તે ક્રૂરતાની લાવના જ સિંહ કે સાપને હિંસક બનાવે છે. ને તમે મૈત્રીલાવનાને ધારણ કરશો તો મૈત્રીલાવનાનો પ્રભાવ હિંસક પ્રાણીઓ ઉપર પણ પશ્ચાત્તર રહેશે નહિ.

મયજુરેહાએ કુચ્ચાદુને કહ્યું કે, " તમે પ્રાણી માત્ર જેવે કેવીજાવના ધરણ કરે તમારી દારા જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કરવા જીવનની તપનિ પણ થવું હશે અને ત્યાં જ પ્રાણી જીવનને પળ નમારે અપરધ કર્યા હશે તમે જેમને અપરધ કર્યા છે તે જેનો પગે છાપા મળે અને જેમણે તમારે અપરધ કર્યા છે તે જેકેને છાપા મળે. આ પ્રમાણે સમાન આશન-પ્રદાન કરવાથી તમારામાં મંત્રીજાવના પ્રકારને અને કેવીજાવના જીવવામાં પ્રગટ થતા જ તમારામાંથી અદાર પાપો નીકળે છે. "

મયજુરેહાનું આ કથન સાંભળી યુગચાતુ વિચારવા લાગ્યો કે, આ અને કેવી સારી મિત્ર આપી રહી છે ? અને મોટા ભાર્યે પ્રાણી રોષે જીવી રહ્યો હતો અને આ જ પ્રમાણે પુન-પન્નીના અવિચલને માટે મિત્રા કરી રહ્યો હતો પણ આગ આત્માની મિત્રા કરે ન હતો. મારા આત્માની રી રથા થશે તેનો હું વિચાર કર્યો પણ કરે ન હતો, આવી રીતમાં મારી પન્નીએ અને આત્માનું કયાણ કરવા માટે અને ધર્મી જ હિતમ દિશા આપી છે.

દેવ અધિવન્ત મુક નિર્ધન્ય દો કે પ્રીતમ, કેવસિભાપિન ધર્મ;	
તત્ત્વ તીન આશધત્તે દો કે પ્રીતમ, સમકિતનો એક ધર્મ.	ધિરદે ૮.
ધન કુદ્દમ મિત્રાદિનો હો કે પ્રીતમ, અન્ધન મન મન માન;	
દુઃખ આપા નિજ હવને હો કે પ્રીતમ, શરણાગતને સાખ.	ધિરદે ૯.
મૃત્યુ માર્મ પદ્ધતિવાનં હો કે પ્રીતમ, દેવ જપે અધિવન્ત;	
મમાધિ સમસને દો કે પ્રીતમ, પદ્ધતિ મોક્ષ મનન.	ધિરદે ૧૦.
શન માર્મ કરે અરથો દો કે પ્રીતમ, દેવ પિંજરે એવ;	
નષ્ટ દેખ બધ મત કરે દો કે પ્રીતમ, જ્ઞાન ભાવના લેવ.	ધિરદે ૧૧.
મૃત્યુ મદોત્સવ જનને હો કે પ્રીતમ, બધ ન રમે સવસેશ;	
વૃણુકુટિસમતન હોરે દો કે પ્રીતમ, રત્ન ધર કરે પ્રવેશ.	ધિરદે ૧૨.
કર્મ વેરી દુઃખ પીંજરે હો કે પ્રીતમ, નાખ્યો ચેતન શય;	
મૃત્યુરાજ શરણ બિના દો કે પ્રીતમ, અન્ધન નાય પુણય.	ધિરદે ૧૩.
કષપવૃક્ષ મૃત્યુ યાત્રી હો કે પ્રીતમ, જો મુખ સાધે નાય;	
કુર્ણુધિ તે આત્મા હો કે પ્રીતમ, બધ બધમે દુઃખ પાય.	ધિરદે ૧૪.
મૃત્યુ સમને વેદના હો કે પ્રીતમ, જ્ઞાની મોક્ષ નશાય;	
આત્મિક અર્થકે સાધકે હો કે પ્રીતમ, કેવર્મ મોક્ષમે જાય.	ધિરદે ૧૫.

મયજુરેહા યુગચાદુને કહેવા લાગી કે, હો નાય ! આપ અરિદન્ત દેવ, નિર્ધન્ય ગુરુ અને કેવસિ ભાપિન અહિસામય ધર્મ એ ત્રણેયને તમારા હૃદયમાં રચાન આપો. આ બધાં ધર્મેના સાર છે.

પૂનઃશ્રી શ્રી લાલજી મહારાજ કહ્યા કરતા હતા કે, ત્રાજવામાં એક લાકડાની દાંડી હોય છે અને એ પછાં હોય છે. જો લાકડાની દાંડી બરાબર ન હોય તો, પછાં ગમે તેવાં સારા હોય તો પણ તોલ બરાબર થઈ શકતો નથી. હવે કોઈ એમ કહેતું નથી કે, ધર્મ હિસામય હોય કે અર્થાત્ હિસામય કોઈ ધર્મ જતાવતું નથી. તેમ રાગી કે દ્રેષીને પણ કોઈ દેવ કહેતું નથી. પરંતુ વચમાં લાકડાની દાંડી સમાન જે ગુરુઓ હોય છે, તેઓ જો બરાબર ન હોય તો, દેવ કે ધર્મ વિશે તેઓ ગેરસમજુતી બીજી કરે છે. મયજુરેહા કહે છે કે, " દેવ,

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૩ ભાદરવા વદ ૧૪ રવિવાર

પ્રાર્થનાં

ચેતન ભજ દશ્યાણુ કરન કો, આન મિલ્યો અવસર રે;

શાસ્ત્ર પ્રમાણુ પાઠાન પ્રણુ મુન, મન ચ્ચક્ષ ધિર કર રે.

શ્રેયાંસ જિજ્ઞાસુ મુમર રે ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્ર લ કુંભર મોખોશી

શ્રી શ્રેયાંસનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં ધર્મો જ ઉત્તમત્વ ભાવ પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે. આ ઉત્તમત્વ ભાવેને સ્પષ્ટ રીતે વ્યક્ત કરવાં એ અપૂર્ણ વ્યક્તિને માટે સંભવિત નથી. સાચી વાત તો એ છે કે, પરમાત્માની સાચી પ્રાર્થના મૂકે હોય છે. હૃદયથી કરવામાં આવેલી તે પ્રાર્થના કોઈને સમજાવવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી; પણ મારે વ્યાખ્યાન આપવાનું કામ કરવાનું હોય છે અને તે વિષે થોડું કહેવાનું હોય છે, એટલા માટે તમને સોંપાતે હું એ જ કહું છું કે, તમે કોઈ પરમાત્માની પ્રાર્થનાના રસિક બનો. પરમાત્માની પ્રાર્થનાના રસિક બનવાથી આત્માની ઉપાધિ મટી જશે અને આત્માને અર્પણ શાન્તિ મળશે. આ પ્રાર્થનામાં કહ્યું છે કે:—

‘મુમર રે મુમર રે મુમર રે શ્રેયાંસ જિજ્ઞાસુ મુમર રે.’

આ વાત કોણ કોને કહે છે ? આ વાત બીજું કોઈ કહેતું નથી, પણ આત્મા જ આત્માને કહે છે કે, હે ! આત્મન ! તું ભગવાન શ્રેયાંસનાથનું સ્મરણ કર. કારણકે આત્માનો ઉદ્ધાર આત્માદાર જ થઈ શકે છે. આ વાતને જીનશાસ્ત્રો કહે છે તેમ અન્ય ગ્રંથો પણ કહે છે. ગીતામાં પણ કહ્યું છે કે:—

उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् ।

आत्मैव आत्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥

‘આત્માદારા આત્માનો ઉદ્ધાર કરો’ એ જ ઉપદેશ અથવા મહાત્માઓએ આપેલ છે. આ કથનાનુસાર પરમાત્માને સ્મરણ કરવાની જ પ્રેરણા કરવામાં આવી છે તે વિષે પણ એ જ સમજવું જોઈએ કે, આ પ્રેરણા અમારો આત્મા પોતાના માટે જ કરે છે.

તમારી દૃષ્ટિએ જો આત્મા, સાંસારિક અન્ય પદાર્થોની અપેક્ષાએ, અધિક પ્રિય હોય તો તમે આત્માનો ઉદ્ધાર કરવા માટે પરમાત્માનું સ્મરણ કરો. આરા-તારાનો ભેદભાવ પરમાત્માની પ્રાર્થનામાં રાખો નહિ. જો તમે અભેદભાવે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરશો તો નમારું કથાણુ તમારા હાથમાં જ રહેતું છે.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—આઠમો બોલ.

સાત્ત્વની જે વાત ચાલી રહી છે તેના વિષય પણ આ જ છે માત્ર તેમાં સખો ભુલ છે, અર્થાત્ પરમાત્માનું સ્મરણ કરો એ જ વાત સાત્ત્વમાં બીજા સખોમાં કહેવામાં આવી છે. કાંસે ગદાની વ્યાખ્યા કહી દેવામાં આવી છે. ગદાનો વિષય એવો મંજીર છે કે તેની

વિસ્તૃત વ્યાખ્યા કરવામાં મરિનાઓ અને વર્ષો પણ જતીત થઈ શકે છે પણ ખીન્ન પણ કામો હોવાથી ગહાના વિષયને સંક્ષેપમાં સમાપ્ત કરવામાં આવ્યો છે. મેં ગદ્યો વિષે જે કંઈ કહ્યું છે તેનો સાર એ જ છે કે, જે પ્રમાણે યાગક પોતાના પિતાની સમક્ષ બધી વાતો નિઃસંકાયલાવે કહી દે છે તે જ પ્રમાણે ગુરુ આદિની સમક્ષ પોતાનાં બધાં પાપો સરળતાપૂર્વક કહી દેવાં એ સાચી ગદ્યો છે. સાચી ગદ્યો કરવાથી અદંકાર ઉપર વિનય મેળવી શકાય છે. અદંકારને તે જ છતી શકે છે કે જે પોતાનાં દોષોને છુપાવે છે અને પોતાનાં દોષોને ગુરુ વગેરેની સમક્ષ પ્રકટ કરે છે. આ પ્રમાણે જે અદંકાર ઉપર વિનય મેળવે છે તે આત્માનું કલ્યાણ સાધી શકે છે.

શાસ્ત્ર કહે છે કે, સાચી ગદ્યો તે જ કરી શકે છે કે જેનામાં સમભાવ હોય ! એટલા માટે ભગવાનને સમભાવ વિષે હવે એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે કે:—

આહમો ખેલ

(૮) સામાઈણં મંતે ! જીવે કિં જળયઈ ?

અર્થાત—હે ભગવન ! સામાયિક કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યું છે કે:—

સામાઈણં સાવજ્જજોગવિરં જળયઈ ॥ ૮ ॥

અર્થાત—સામાયિક કરવાથી સાવધયોગથી નિવૃત્તિ પેદા થાય છે.

અત્રે સામાયિકના ફળને સંક્ષેપમાં બતાવવામાં આવ્યું છે પણ એ ફળનો વિસ્તૃત અર્થ અન્ય ગ્રન્થોમાં ઘણાં બતાવવામાં આવ્યો છે. વિશેષાવશ્યક લાઘ્યમાં સામાયિક વિશેષે બારે હજાર શ્લોકો લખવામાં આવ્યાં છે.

સામાયિક સમસ્ત ધર્મક્રિયાઓને માટે આધારભૂત છે. જે પ્રમાણે આકાશ બધાને આધારભૂત છે, પછી ભલે કાર્ત્તિ ઘર બનાવી ધરાકાશ કહેવામાં આવે કે મઠ બનાવી મહાકાશ કહેવામાં આવે, પણ આકાશ તો બધાને માટે આધારભૂત છે. તે જ પ્રમાણે સામાયિક પણ બધાં ધાર્મિક ગુણોને માટે આધારભૂત છે. સામાયિક આધાર છે અને ખીન્ન ગુણો આશ્રેય છે. આધાર વિના આશ્રેય ટકી શકતું નથી. એટલા માટે સામાયિક વિના ખીન્ન ગુણો પણ ટકી શકતાં નથી. જેમકે પૃથ્વીના આધાર વિના કાર્ત્તિ વસ્તુ ટકી શકતી નથી અને આકાશના આધાર વિના પૃથ્વી ટકી શકતી નથી, તે જ પ્રમાણે સામાયિકના આધાર વિના ખીન્ન ગુણો પણ ટકી શકતાં નથી.

સમ અને કાચ એ બે શબ્દોના સંયોગથી સામાયિક શબ્દ બન્યો છે, અર્થાત સમ-લાવનું આવવું તે સામાયિક છે. જે પ્રમાણે પોતાના આત્માને જોવામાં આવે છે તે જ પ્રમાણે ખીન્નના આત્માને પણ જોવો એ સમભાવ છે. આ પ્રકારનો સમભાવ એકદમ આવી શકતો નથી પણ અભ્યાસ કરતાં રહેવાથી સમભાવને જીવનમાં ઉતારવો મુશ્કેલ નથી.

આ ઉપરથી કાર્ત્તિ એમ કહી શકે કે, “ આવા સમભાવને લઈ ખેતીએ તો તો અમારું પેટ પણ ભરાય નહિ અને અમારે ભૂખ્યા મરવું પડે ! અમારી સમજમાં તો સંસારવ્યવહારનાં કામો ચલાવવા માટે છત્ર-કપટ કરવું આવશ્યક છે અને જેનામાં જેટલું બળ હોય તેણે તેટલું

વધારે ૪૫-૬૫૮ કરવું જોઈએ. એ જ્યાં કરવામાં ન આવે ત્યજ સમજાવને ખારજુ કરી
જેરી જવામાં આવે તેા જીવન જ કષ્ટમય બની જાય ! ”

આ કથનના ઉત્તરમાં જાનીજનો કહે છે કે, સમભાવ ખારજુ કરવાથી જીવન કષ્ટમય
થવું જ નથી. જો કષ્ટ પેદા થાય છે ને વિષમભાવથી જ પેદા થાય છે. મનુા સોજો એમ
માને છે કે, ‘ જળીયાના બે બામ ’ વાળી નીનિ રાજવાથી જ જીવનખવદાર ચાલી શકે છે.
પશુ જાનીજનો આથી વિરુદ્ધ એમ કહે છે કે, સમભાવ ખારજુ કરવાથી જ જીવનખવદાર
બરાબર ચાલી શકે છે.

આ પ્રમાણે બન્ને પ્રકારના સોજા પોનપોતાની માન્યતાનુસાર આ વિષે કહે છે અને
એ રીતે આ વિષય તકરારનો વિષય થઈ પડે છે. પણ આ વિષે વિચાર કરતાં એ જ માધુમ
પડે છે કે, જાનીઓનું કથન જ બરાબર છે.

આ વાતનો નિર્ણય કરવા માટે તમે વિચાર કરો કે, દુનિયાનું કામ બજેલા સોજાથી
ચાલે છે કે અમજુ સોજાથી ચાલે છે ? બે બજેલા સોજા દ્વારા જ કામ ચાલતું હોય તો
પછી દુનિયામાં બજેલા સોજા વધારે છે કે અમજુ સોજા વધારે છે ? અને બે બધા સોજા
શિક્ષિત બની જાય તો દુનિયાનું કામ ઠીક ચાલી શકે ? ને નહિ તો શું બજતું ખરાબ છે ?
દુનિયામાં અમજુ સોજા વધારે છે અને અમજુ સોજા દ્વારા જ કામ ચાલી શકે છે એવા
વિચાર કરી શું બંધવનો ત્યાગ કરી દેવામાં આવે છે ? દુનિયામાં ગરીબ સોજા વધારે છે
એ વિચારથી શું કોઈ પોતાની ખોસેનું ધન રૂંધા કે છે ? રાગીઓ વધારે છે એમ બંધી શું
કોઈ રાગી બનવા ચાહે છે ?

જો પ્રમાણે દુનિયામાં રાગીઓ વધારે હોવા છતાં મને રામ પેદા થાય એમ કોઈ
ચાહતું નથી અને કદાચ જો રામ પેદા થઈ જાય તો તેને મટાડવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે
છે, તે જ પ્રમાણે દુનિયામાં વિષમભાવ પણ છે. પરંતુ વિષમભાવ સારો છે કે ખરાબ ? જો
પ્રમાણે રામ ખરાબ છે તે જ પ્રમાણે વિષમભાવ પણ ખરાબ છે. વિષમભાવ રાગની સંભાન
છે અને સમભાવ એ નિરાગની સંભાન છે એટલા માટે વિષમભાવથી રાગને સમભાવથી જ
મટાડવો ઉચિત છે.

જો સોજા એમ કહે છે કે, સમભાવથી કામ ચાલી શકતું નથી તે સોજાએ એમ વિચાર
શું જોઈએ કે, જ્યારે તેઓ નાના બાળકો હતાં અને પોતાની મેળે આઈ-પી કે ચાલી
શકતાં ન હતાં ત્યારે તમારા માતાપિતાએ તમને આત્મતુલ્ય માની રક્ષા કરી ન હોત તો
શું તમે આજે હોત ? આ પ્રમાણે તમારું જીવન સમભાવની કૃપાથી જ રૂંધે શકાય છે.
આવી દશામાં તમે કૃતમ બની એમ શા માટે કહો છો કે, સમભાવથી કામ ચાલી શકતું
નથી અને વિષમભાવથી કામ ચાલી શકે છે ?

બંને કોઈનો ગમે તેટલો દૂર સ્વભાવ હોય પણ તેનામાં કોઈને કોઈ રૂપમાં સમભાવ
હોય જ છે અને સમભાવ હોવાથી જ તેનું તથા તેની જાતિનું અસ્તિત્વ પણ છે. ઉદાહરણ
તરીકે સિંહજનો દૂર સ્વભાવ હોય છે એમ કહેવામાં આવે છે. પણ શું તે પોતાનાં બચ્ચાંને
મારે છે ? શું તે પોતાનાં બચ્ચાંઓ ઉપર સમભાવ રાખતી નથી ? જો તે સમભાવ ને રાખે
પણ તે બચ્ચાંઓની સાથે પણ દૂરતાનો વ્યવહાર કરે તો આજે શું તેની જાતિનું પણ અસ્તિત્વ
રહે ખરું ? આ પ્રમાણે સંસારમાં સમભાવનું અસ્તિત્વ છે અને સમભાવ હોવાને કારણે જ

આ સંસાર માની રહી છે ! પ્રત્યેક કલ્પમાં તેનાં જન્મો થયે જુદાં જુદાં સ્થાનોએ, પણ માનીતરો એ સમજાવે છે કે જન્મો અમર છે એટલે જન્મો રહે છે કે, જન્મ પૂર્વક જે સમજાવે હોય છે તે જ સામાયિક છે.

તમે એક સામાયિકમાં જોયો છો પણ તે જન્મને લઈને જાંબુદર સમજાવે છે કે નરિંદ્ર તમે સામાયિકમાં જોયો હો ત્યારે તે કોઈ ભક્તિ તમારાં જન્મમાં મેળી રહીને વહે જાય તો શું હો—આ કરશે કે તે સમયે તમારે એક વિચાર કરવો જોઈએ કે, ન ભક્તિ દ્વારા દશે અથવા તેને તે વસ્તુની આત્મચક્ષુ દશે એવરડા માટે તે થઈ ગયો વશે ! આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે મોતી સર્પ જતાર ઉપર કોઈ ન આવે ત્યારે એમ સમજવું કે, સમયમાં સમજાવે છે અને મારી સામાયિક સાચી સામાયિક છે. સાચી સામાયિક તો ત્યારે જ રહેવા કે ત્યારે કોઈ માણસ તમારા શરીર ઉપર આપાન કરે જ્યાં સમયમાં વિષમતા ન આવે પણ સમજાવે જ રહે. કદાચિત્ તમે આ વિચારને પહેંચી ન શકો તોપણ તમારું હૃદય તો સમજાવતું જ હોયું જોઈએ. જે પ્રમાણે સૈનિકો તીર કે પાંદડાં નિશાન એક સાથે તાકવાઈ શીખી શેતા નથી પણ પાતાનું હૃદય બરાબર સંજાવે તે માટે અભ્યાસ કરે છે તે જ પ્રમાણે જીવનશિક્ષિતું હૃદય સાંપવા માટે સમજાવતો અભ્યાસ કરતાં રહેવું જોઈએ. સૈનિકો અભ્યાસ કરવા છતાં ચણીવાર નીશાન ચૂકી જાય છે છતાં તેમનું હૃદય તો નીશાન તાકવાઈ જ હોય છે; તે જ પ્રમાણે એકદમ એવા સમજાવતે જીવનમાં ઉતારી ન શકાય તો પણ હૃદય તો એવા સમજાવતે જીવનમાં ઉતારવાનું જ રાખવું જોઈએ અને તેનો અભ્યાસ કરતાં રહેવું જોઈએ. અભ્યાસ કરતાં રહેવાથી તમારાથી કોઈ દિવસ પૂર્ણ સામાયિક પણ થઈ શકશે અને એવા સમજાવતે જીવનમાં પણ ઉતારી શકશે. સામાયિક કરતી વખતે તમારે એટલો સમજાવે તો ફળવી લેવો જોઈએ કે, તમે ત્યારે સામાયિકમાં એકા હો ત્યારે કોઈ તમને ગાળો ભાડે તો પણ તેના ઉપર સમજાવે રાખી શકો. જે તમારામાં એટલો સમજાવે આવી જાય તો તમારે એમ માનવું કે, હવે મારી સામાયિકનું નીશાન થોડા થોડા અંશમાં લાગી રહ્યું છે. આથી વિરુદ્ધ મુકપત્તિ બાંધતાં બાંધતાં કાન ઉપર આંકાં પડી જાય અને સામાયિક કરતાં કરતાં વધે પસાર થઈ જાય છતાં જે સામાયિકમાં તમે એકા હો ત્યારે કોઈ ગાળો ભાડે અને તમે સમજાવે રાખી ન શકો તો એમ સમજવું કે, તમારું હૃદય બીજું છે અને તીર તમે બીજો ક્યાંય મારી રહ્યા છો ! આગળ જે વાત કહેવામાં આવી છે તે મુખ્યત્વા દ્વેષવિરતિ સામાયિકને હૃદયમાં રાખીને કહેવામાં આવી છે. એથી વિશેષ રૂપથી સર્વવિરતિ માટે પણ સમજાવે લેવું જોઈએ.

સામાયિક અથવા સમજાવતું શું ફળ મળે છે ? તો એને માટે ભગવાને કહ્યું છે કે, સામાયિકથી સમજાવતી પ્રાપ્તિ થાય છે અને તેથી સાવધયોગથી નિવૃત્તિ થાય છે. મન, વચન અને કાયાના યોગથી જે પાપ થાય છે તે સાવધયોગ છે. આ સાવધયોગ સામાયિકદ્વારા દૂર થઈ જાય છે.

સામાયિકનું ફળ બતાવવા માટે અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં તથા બીજા જગ્યાએ પણ એમ કહ્યું છે કે:—

જસ્સ સામાણિયો અપ્પા, સંજમે નિયમે તવે ।

તસ્સ સામાઈય હોઈ, હઈ કેવલિભાસિય ॥

જો નમો જીવમુખજી. મનેજી જાગરેજી વ ।
મન્ય જામાદૃષ્ટ હોઈ, હૃદ વેપશિમામિયં ॥

આ જામાએનો આવાર્થ એ છે કે, જે સમભાવથી વને છે તેનાં જ તપ-નિવમ સંવમ વગેરે સાગ છે. સમભાવ વિના તપ-નિવમાદિ મહુજ થતાં નથી. જે તપ ક્યું અને બીજાને કંઈ આપ્યું, સંવમ લીધો અને બીજાએ ઉપર દક્ષિન ચપાવી તો એ સમભાવરહિત તપ-સંવમ છે. તપસંવમની સાચી સફળતા ત્યારે જ મળે છે કે જ્યારે તપસંવમની સાથે સમભાવ હોય.

સામાયિકમાં દો ત્યારે બીજાને કોઈ આક્રમણ કરે તો પણ આક્રમણકારી ઉપર કોપ આવે તો ન જોઈએ. જ્યારે કોપ ન આવે ત્યારે એમ સમજવું કે, હું ભગવાનના કથનાનુસાર સમભાવનું પાલન કરી રહ્યો છું. આથી વિરુદ્ધ જે તે વખતે કોપ આવે તો જાનીએ કહે છે કે, હજી તારામાં સંવમ આવ્યો નથી કારણ કે, તારામાં સમભાવ નથી. સંવમ તો સમભાવ-પૂર્વક જ હોય છે. સંવમ સરભાવ વિના રહી શકે નથી. આ પ્રમાણે સામાયિક કરતી વખતે કોપ પણ કરવો ન જોઈએ, તેમ પ્રતિક્ષા મળતાં અભિમાન પણ કરવું ન જોઈએ. તે સમયે જો કોઈ નમસ્કાર કરે તો એમ વિચારવું જોઈએ કે તે મને નમસ્કાર કરી રહ્યો નથી પણ મારા સમભાવને નમસ્કાર કરી રહ્યો છે. એટલા માટે મારે તો સમભાવની જ રક્ષા કરવી જોઈએ. અહંભાવ એ સમભાવથી વિરુદ્ધ છે એટલા માટે અહંભાવ રાખવો જ ન જોઈએ. જો મનમાં અહંભાવ આવે તો એમ સમજવું કે હજી મારામાં સમભાવ આવ્યો નથી.

કહેવાનો આશય એ છે કે, પ્રત્યેક કાર્યમાં સામાયિકની આવશ્યકતા છે અર્થાત્ સમભાવ રાખવાની આવશ્યકતા છે. સમભાવ રાખ્યા વિના કોઈ પણ કાર્યમાં અને કોઈ પણ સ્થાને શાન્તિ મળી શકતી નથી, પછી બને તે કાર્ય રાજનૈતિક હોય કે સામાયિક હોય. બધાં કાર્યોમાં શાન્તિ ત્યારે જ મળી શકે છે કે જ્યારે સામાયિક હોય ! જેનામાં સમભાવ હોય છે તેનું હૃદય માતાના હૃદય જેવું બની જાય છે. સામાયિક કરવાથી અર્થાત્ સમભાવ ધારણ કરવાથી જીવને શો સામ થાય છે એ પ્રમત્તા ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું જ છે કે, સમભાવ ધારણ કરવાથી અર્થાત્ સામાયિકથી સાવચયોગની નિવૃત્તિ થાય છે અને જે સામાયિકથી સાવચય યોગની નિવૃત્તિ થાય છે તે જ સામાયિક સાચી અને સફળ છે.

અત્રે એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, સામાયિક કરવાથી જે સાવચય યોગની નિવૃત્તિ થાય છે તે સાવચય યોગ શું છે ? તો એને માટે કહ્યું છે કે:—

વશ્મં સાવજ્ઞં જં ગરહિયા તિ કોદાર્દ્રોજો જ્યત્તારિ ।

સદ તેદિં જો હોઝ જોગો પચ્ચવક્ષણં મયદ્ તસ્સ ॥

આ જાથામાં સાવચય યોગની વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે. આ જાથાનો આવાર્થ એ છે કે, નિન્દનીય કર્મને સાવચય કહેવામાં આવે છે અથવા કોપ, માન, માયા અને લોભને સાવચય યોગ કહેવામાં આવે છે; કારણ કે, સમસ્ત નિન્દનીય કર્મો એ કથાને આધીન જ થઈને કરવામાં આવે છે. નિન્દનીય કર્મોનું કારણ કપાય છે એટલા માટે તેનામાં કાર્યનો ઉપચાર કરી તે કથાને પણ સાવચય કહેવામાં આવેલ છે. આ સાવચયની સાથે જે વ્યાપાર-પ્રવૃત્તિ કરવામાં

આવે છે તે સાવધ યોગ કહેવાય છે. તે સાવધયોગનો નિષેધ કરવો તે સાવધયોગનું પ્રત્યાખ્યાન કહેવામાં આવે છે.

આ ગાંધીમાં જે 'સાવજી' શબ્દ આવ્યો છે તેનો 'સાવર્ન્ય' પણ અર્થ થાય છે અને 'સાવધ' એવો પણ અર્થ થાય છે. જે કર્મ પાપયુક્ત હોય છે તે 'સાવધ' કહેવાય છે અને જે કાર્ય ગર્હિત કે નિન્દિત હોય છે તે 'સાવર્ન્ય' કહેવાય છે. આર્યની વ્યાખ્યા કરતાં એકવાર મેં કહ્યું હતું કે :—

આરાત સકલહેયધર્મેભ્ય इति आर्यः ।

અર્થાત—જે સકલ હેયધર્મોનો અર્થાત પાપ કર્મોનો ત્યાગ કરે છે તે આર્ય છે. જે કર્મો આર્યોદ્ધાર તંત્ર દેવામાં આવ્યા છે અથવા જે નિન્દિત કાર્યો છે તે સાવધ કાર્ય છે. શ્રેષ્ઠ લોકો નિન્દિત કાર્યો કદાપિ કરતાં નથી. જે કાર્યોથી દુનિયાનું ભલું થાય તે શ્રેષ્ઠ કાર્યો છે અને જે કાર્યોથી દુનિયાનું અહિત થાય તે નિન્દિત કાર્યો છે. જેમકે દુનિયાનાં બધાં લોકો જુગાર રમવા લાગે તો શું દુનિયાનાં લોકોને હાનિ નહિ થાય? પ્રકટરૂપે તો જુગારમાં થોડો આરંભ દેખાય છે પણ વાસ્તવમાં જુગાર રમવો તે દુનિયાનાં લોકોને મોટું અહિતકર છે. એટલા જ મોટું શાસ્ત્રમાં તેને મહાપ્રમાદ માનવામાં આવ્યો છે. આ જ પ્રમાણે બધાં લોકો ચોરી કરવા લાગે તો દુનિયાનું કામ કેવી રીતે ચાલી શકે? તો તો સંસારમાં દુઃખ જ હવાઈ જાય. એટલા જ મોટું આવાં કામોને નિન્દિત માનવામાં આવ્યાં છે. આ જ પ્રકારનાં બીજાં કામો પણ સાવર્ન્ય કામો છે. નિંદ્ય કામો ત્યાજ્ય જ છે. એટલા મોટું નિન્દિત કામોનો ત્યાગ કરી અનિન્દિત કામો કરો તો તમે સમભાવની રક્ષા કરી શકશો અને આત્મકલ્યાણ સાધી શકશો. સમભાવની રક્ષા કરવાથી સાવધયોગની નિવૃત્તિ થાય જ છે એટલા મોટું સાવધ યોગની નિવૃત્તિ કરો અને સમભાવની રક્ષા કરો તો તેમાં કલ્યાણ જ રહેલું છે.

મયજુરેહા ચરિત્ર—૨૯

મયજુરેહાએ પણ પોતાના પતિને અન્તિમ સમયે સમભાવનો જે ઉપદેશ આપ્યો હતો તેમાંથી થોડો ગંઠ કાઢે તમોને જણાવેલ હતો હવે વિશેષ ઉપદેશ કેવો આપ્યો હતો તે જુઓ :—

કાચા ઘટકો અગ્નિમાં હો કે પ્રીતમ, પાકાં નીરં રણાય;
મરણ તાપ સમ સેવતાં હો કે પ્રીતમ, સુખ ભાજન હવ થાય. હિરદો ૧૧
ઘણા વરસ તપસ્યાં કરી હો કે પ્રીતમ, જે સુખ તપસી પાય;
સમાધિ મરણ આરાધતાં હો કે પ્રીતમ, અશ્વ કાશમેં આય. હિરદો ૧૨
પાય સકલ ત્યાગો તુમ હો કે પ્રીતમ, આહાર ચાર પરિહાર;
છેલા શાસ લગ છોડ જ્યોં હો કે પ્રીતમ, ઝીણી દેહ નિઃસાર. હિરદો ૧૮
વાહો સગજન જે હુવે હો કે પ્રીતમ, ખચીં બાંધે સાથ;
આપ પરલોક પધારતાં હો કે પ્રીતમ, એ સુખ હાયનો ભાત. હિરદો ૧૬
એક સકલ ઉપદેશને હો કે ભવિયન, શીર પર દીઓ ચઢાય;
'તણત' કરીને શ્રદ્ધિયો હો કે ભવિયન, સુગમ્માનુ હૃદસાય. હિરદો ૨૦
શુભ લેરયા શુભ ધ્યાનથી હો કે ભવિયન, કાશ કર્યો તિણવાર;
સ્વર્ગ પાંચવેં સુર થયો હો કે ભવિયન, સામાનિક પદ ધાર. હિરદો ૨૧

કુખને પશુ સુખ કેવી રીતે બનાવી શકાય છે એ વાત મયજુરેહાના આ ઉપદેશમાં બતાવવામાં આવી છે. સંસારની બીજી ચીજોનો પ્રભાવ પડે છે. પણ વાણીનો પ્રભાવ તો ઘણો પડે છે. હૃદય અને વાણીનાં ભાવો એ એક હોય તો વાણીનો પ્રભાવ' પડ્યા વગર રહેતો જ નથી.

મયજુરેહા કહે છે કે, ઝાનીઝનો મૃત્યુથી ગભરાઈ જતા નથી પણ તેઓ મૃત્યુને પશુ મહોત્સવ માને છે. મૃત્યુથી તો અઝાનીઝનો ગભરાય છે. ઝાનીઝનો તો એમ કહે છે કે, બધી વસ્તુઓ મૃત્યુ પછી જ સારી લાગે છે. કંધાણનો માર્ગ મૃત્યુ જ છે. કંધપટ્ટની તો કંધના જ કરી શકાય છે, પણ મૃત્યુ તો પ્રત્યક્ષ જ કંધપટ્ટ છે. મૃત્યુથી તો જેવું આહો તેવું રૂળ મેળવી શકો છો; કારણકે મૃત્યુ સમયે જેવાં ભાવ રાખવામાં આવે છે તે ભાવ પ્રમાણે રૂળ મળે જ છે.

ગીનામાં પશુ કહ્યું છે કે, મૃત્યુના સમયે જે ભાવને રાખી આત્મા કલેવરનો ત્યાગ કરે છે, મર્્યા બાદ આત્મા તે જ ભાવોને પ્રાપ્ત કરે છે. મયજુરેહા પણ તેના પતિને એ જ કહે છે કે, “મૃત્યુને કંધપટ્ટ સમાન માની એ તમે તમારાં ભાવોને સારાં રાખો તો તમને સારું રૂળ અવસ્થ મળશે. વીર લોકો મૃત્યુ સાથે સંગ્રામ ખેડે છે. તમે વીર છો એટલા માટે તમારે મૃત્યુ સાથે સંગ્રામ ખેડતાં બધા રાખવો ન જોઈએ. આત્મા કમને વશ થઈ શરીરમાં ફસાઈ રહ્યો છે. આ શરીર આત્માને માટે જોલ સમાન છે. આત્માને આ જોલમાંથી છોડાવનાર મૃત્યુ જ છે. જે પ્રમાણે કાલા ઘડાને આગમાં પકાવ્યા બાદ જ તેમાં પાણી રહી શકે છે તે જ પ્રમાણે મૃત્યુનો તાપ સજ્જા બાદ જ આત્મા સુખ પામી શકે છે. અનેક વરસો સુધી તપશ્ચર્્યા કર્યા બાદ જે સુખ તપશ્ચરી પ્રાપ્ત કરી શકે છે તે સુખ સમાધિમરણદ્વારા મહજ રીતે જ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. એટલા માટે હે! પ્રભો! તમે ભાઈ ઉપર કે મારી ઉપર જરા પણ રાગદ્વેષ ન રાખો પણ રાગદ્વેષ અને અહાર પાપોનો અન્તઃસમય સુધી ત્યાગ કરી દો. આ જ પ્રમાણે અન્તિમ શ્વાસ સુધી આરેવ પ્રકારનાં આધારનો પણ ત્યાગ કરી દો. રાગદ્વેષ વગેરેનો ત્યાગ કરી દેવાથી તમારો આત્મા પવિત્ર રહેશે. જે પોતાનો રનેદી હોય છે તે પ્રવાસના સમયે માર્ગમાં ખાવા માટે બાનું બાંધી આપે છે, તે જ પ્રમાણે હું પણ આપને આ પરલોકની યાત્રા કરતી વખતે આ લોકોત્તર બાનું બાંધી આપું છું. તમે મારા આ કથનને પ્રવાસમાર્ગમાં ખાવાનું બાનું સમજો. હવે તમે બધા કૃત્રીની કૃપાપના માંગો અને કૃત્રીની આસા તથા મરણના બલથી મુક્ત થઈ જાઓ.”

મુગબાહુએ મયજુરેહાનો આ ઉપદેશ ખ્યાનપૂર્વક સાંભળ્યો અને હાથ નેડી તથા મસ્તક ઉપર હાથ મૂકી એ ઉપદેશનો સ્વીકાર કર્યો. અને તે ઉપદેશ પ્રમાણે તેણે મુગ લેસ્યા અને મુગ ખ્યાનમાં પ્રાણી છોડ્યાં. અને મુગ લેસ્યા તથા મુગ ખ્યાનના પરિણામે તે પાંચમા દેવલોકમાં સામાનિક પદવીધારી દેવ થયો.

મુગબાહુનું મૃત્યુ થયા બાદ મયજુરેહા વિચારવા લાગ્યો કે, મારે હવે શું કરવું જોઈએ! હાસ્યભાવે આ મનાણે વિચાર કરનાં મયજુરેહા દિલ્લીન રૂઈ મર્ઝ, જ્યાં તે સ્થાનિક ન બની

મંદકર્તુ આ કમન સાંભળી કશોય અપમાનિત થયો. તે વિચારવા લાગ્યો કે, જ્યારે ભગવાન મદતીરના શિષ્યો આવા હોય છે તો પછી ભગવાન મદતીર કેવા હશે ?

પણ તેને જે ઉત્તર આપ્યો છે તે બરાબર છે. વ્યવહારમાં પણ અનુમાનને પ્રમાણ માનવું પડે છે. અનુમાનને પ્રમાણ માન્યા વિના વ્યવહારમાં પણ કામ ચાલી શકતું નથી. આવી દશામાં ધર્મમાં અનુમાનને પ્રમાણ શા માટે માનવામાં ન આવે ? તમે નહીને જોઈને એમ માનો જ છો કે, આ નદી છે તો તેનું ઉદ્ગમસ્થળ ક્યાંય હશે જ. જો કે, નદીના ઉદ્ગમસ્થળને તમે જોઈ રહ્યા નથી છતાં નદી જોઈને તેના ઉદ્ગમસ્થળને પણ માનો જ છો. આ પ્રમાણે એક અંગને જોઈ બીજું અંગ જોઈને તેના ઉદ્ગમસ્થળને પણ માનો જ છો. આ જ પ્રમાણે ભગવાન તીર્થંકરે જે કંઈ કહ્યું છે તેને પણ માનવું પણ માનવું જ પડે છે. આ જ પ્રમાણે ભગવાન તીર્થંકરે જે કંઈ કહ્યું છે તેને પણ માનવું જોઈ એ અને ભગવાન તીર્થંકરે પ્રત્યેક વાતને પોતાના જ્ઞાનપ્રકાશદ્વારા ખતાવી છે એટલા જ માટે એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, જે ત્રિલોકનો ઉદ્યોત કરનાર છે તે તીર્થંકર ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું. આ જ પ્રમાણે જે અસ્થિન્ત ભગવાન ધર્મને સ્થાપિત કરે છે તેમને પણ હું નમસ્કાર કરું છું. તે અસ્થિન્ત ભગવાન ચૌવીશ છે અને સંપૂર્ણ જ્ઞાનના ધારક છે.

ચોવીસ તીર્થકરોનું સ્તવન તો તમે પણ કરતા રહો, પણ સ્તવનનાં શુભને જાણી તમે પ્રાર્થના કરો તો તમને કોઈ પ્રકારની શંકા જ રહે નહિ. જગવાને, ચોવીસ તીર્થકરોનું સ્તવન કરવાનું ફળ બનાવનાં ફરમાવ્યું છે કે ચોવીસ તીર્થકરોનું સ્તવન કરવાથી દર્શનની વિશુદ્ધિ થાય છે. આ ઉત્તરનો આશય એ છે કે, ચોવીસ જિન જગવાનનું સ્તવન કરવાથી સ્તવન કરનારનું રાગદિન એવું નિર્મલ થઈ જાય છે કે તે દેવથી વિચલિત થઈ શકે નથી; અર્થાત્ તેનું દર્શન પણ વિશુદ્ધ થઈ જાય છે. દર્શનની વિશુદ્ધિ કરવા માટે ચોવીસ તીર્થકરોનું સ્તવન દરેકમાં કરતાં રહેવું જોઈએ. કદાચિત્ તમે તેનું ફળ તત્કાળ કે પ્રત્યક્ષ જોઈ શકતા ન પણ હો, તોપણ ચોવીસ તીર્થકરોનું સ્તવન તે જ પ્રમાણે કરતાં રહેવું જોઈએ, કે જે પ્રમાણે દવાનું ફળ પ્રત્યક્ષ જોઈ શકાતું ન હોય તો પણ દવા લેવામાં આવે છે અને દવા લેનાં રહેવાથી આરોગ્ય જતાં દવા પોતાનો શુભ જતાવે જ છે. આ જ પ્રમાણે જગવાનના કથન ઉપર વિશ્વાસ રાખી ચોવીસ તીર્થકરોનું સ્તવન કરતાં રહેશો તો તમને વિશુદ્ધ દર્શનની પ્રાપ્તિ અવશ્ય થશે અર્થાત્ મોક્ષ-મિથ્યાત્વ સર્વથા નષ્ટ થઈ જશે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

‘ સદ્દા પરમ દુલ્લભા ’

અર્થાત્—શ્રદ્ધા ખુબ જ દુર્લભ છે. આ કથન એવી શ્રદ્ધા માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે જે શ્રદ્ધા ‘જીવિત’ હોય ! જે પ્રમાણે મુઘ્ઘાલ માણસ કામને ગણવામાં આવતો નથી તે જ પ્રમાણે મોટેલી શ્રદ્ધા પણ કામની ગણવામાં આવતી નથી. જે કોઈ માણસમાં મુઘ્ઘાલપણું આવતું હોય એમ લાગે તો તે માણસને દવા આપી સ્વસ્થ કરવામાં આવે છે તે જ પ્રમાણે તમારી શ્રદ્ધા જે મુઘ્ઘાલ બની રહી છે તેને પણ ચોવીસ જિન જગવાનની સ્તુતિદ્વારા જીવિત બનાવો. આમ કરવાથી શ્રદ્ધાના અર્થશુભની પ્રાપ્તિ થશે; એટલા માટે ચોવીસ તીર્થકરોનું સ્તવન કરવામાં વીરતા અને ધીરતા રાખો અને ઉદાસીનતાનો ત્યાગ કરી રચનાત્મક કાર્ય કરો.

કાલે યુધિષ્ઠિરની જે વાત કહેવામાં આવી હતી તે વાત તમે સાંભળી જ છે. યુધિષ્ઠિરમાં ઉદાસીનતા આવી ગઈ હતી. જે તેમનામાં તે ઉદાસીનતા રહેવા પામત તો અર્થક્રિયાની સિદ્ધિ થઈ શકત નહિ; પણ બીજાને તે વખતે તેમને કહ્યું કે, આ સમય ઉદાસીનતાને દૂર કરી અર્થક્રિયાને સિદ્ધ કરવાનો છે; એટલા માટે તમે ગજરાઈ જાઓ નહિ. તમે અનેક જાણીને માર્યા તો છે પણ એથી કોઈ ગજરાઈ જવાની જરૂર નથી કારણ કે હવે તમારી ઉપર અર્થક્રિયાને સિદ્ધ કરવાની જવાબદારી આવી પડી છે. જે દારી ગયો કે માર્યો ગયો છે તે તો ગયો જ છે પણ જે જીવે છે કે જે જીવિત છે તેના ઉપર ધણી જવાબદારી આવી પડે છે. જે લોકો મરી ગયા તેઓ તો મરી ગયા પણ તેમની પાછળ જે લોકો બચ્યા છે તેમની રક્ષા કરવાનો ભાર જીનનાર ઉપર આવી પડે છે. જે વિજયી વ્યક્તિ મરણ પામેલા લોકોની પાછળ રહેલા લોકોની સારસંભાળ રાખે નહિ તો તે પતિત બની જાય છે. તમે પણ વિજયી થયા છો એટલા માટે તમારી ઉપર પણ બચેલા લોકોની સારસંભાળ રાખવાનો ભાર આવી પડ્યો છે. તમે તમારી ઉપર અખિલ ભારતવર્ષનો ભાર સમજો; એટલા માટે તમારા જે શત્રુઓ માર્યા ગયા છે તેમનાં સ્ત્રી-બાળકો પ્રતિ વૈરભાવ ન રાખતા તેમને એવી શાન્તિ આપો કે જેથી તે લોકો દુર્વૃત્તને જૂઠી જાય !

હે ! યુધિષ્ઠિર ! રાજ ને આપે તો પોતાનું પણ કલ્યાણ કરી શકે છે અને ખીન્નનું પણ કલ્યાણ કરી શકે છે; આ જ પ્રમાણે તે સ્વ-પરનું અકલ્યાણ પણ કરી શકે છે. પરંતુ એવા રાજાઓ બહુ ઓછા હોય છે કે જેઓ પોતાનું અને ખીન્નઓનું કલ્યાણ કરે. વિશેષ પ્રમાણમાં તો એવા રાજાઓ હોય છે કે જેઓ પ્રજાને કલહથી એવી શિક્ષા આપે છે કે જેથી પ્રજા વધારે નિર્જાણ બની જાય છે; અને રાજાના અનુચિત કામની વિરુદ્ધ કાંઈ કહેવાનું સાહસ પણ કરી શકતી નથી. જે રાજા એવો વિચારશીલ હશે કે મારે પણ આખરે મરણને આધીન થવાનું છે એટલા માટે હું પોતાનું પણ કલ્યાણ કરી લઉં અને ખીન્નનું પણ કલ્યાણ કરી લઉં તે જ રાજા પ્રજાને સારી શિક્ષા અપાવશે, પણ પ્રજામાં નિર્જાણતા આવે એવી શિક્ષા કદાપિ અપાવશે નહિ.

હે ! યુધિષ્ઠિર ! અમારી ઉપર દુર્યોધનની કુશિક્ષાનો કેવો પ્રભાવ હતો તે વાત અમને હવે જાણવામાં આવે છે. અમે તેના પાપને જોતા અને જાણતા હતા છતાં અમારામાં એ શક્તિ ન હતી કે અમે તેની વિરુદ્ધ કાંઈ બોલીએ. આમ થવાનું પ્રધાન કારણ એ જ હતું કે, રાજાની વિરુદ્ધ કાંઈ ન કહેવું એવી નિર્જાણતા પેદા કરનારી અમને શિક્ષા મળી હતી.

તમે લોકો પણ વિવહરજ્ઞાનક્રમે એ પાડતો શો અર્થ કરો છો ? કદાચ તમે આ પાડતો એવો અર્થ કરતા હો કે, “ રાજાની વિરુદ્ધ કાંઈ ન કરવું ” તો તો તમારે ધર્મનો ત્યાગ કરી દેવા માટે તૈયાર રહેવું પડશે. જેમકે માનો કે, રાજાએ એવો નિયમ બનાવ્યો હોય કે, બધાં લોકોએ દારૂ પીવો. શું રાજાએ બનાવેલ આ નિયમને તમે માનશો ? ને એમ કહો કે, રાજાની એવી આજ્ઞા માનવી ન જોઈએ તો જે કામ દારૂ પીવા કરતાં વિશેષ ખરાબ કહી શકાય એવાં કામો માટે રાજાની વિરુદ્ધ કાંઈ ન બોલવું એમ કહેવું એ કેમ ઉચિત કહી શકાય ? વાસ્તવમાં આ સૂત્રપાડતો એવો અર્થ નથી કે, રાજાની વિરુદ્ધ ન બોલવું કે રાજાની વિરુદ્ધ કામ ન કરવું; પણ તે પાડતો એવો અર્થ છે કે, રાજ્ય અર્થાત્ સુવ્યવસ્થાની વિરુદ્ધ કામ ન કરવું. રાજાની વિરુદ્ધ ન બોલવું એવો આ સૂત્રપાડતો તમે અર્થ માની બેઠા છો એ કારણે જ તમારામાં કાયરતા આવી ગઈ છે.

બીજા કહે છે કે, હે યુધિષ્ઠિર ! જે વખતે કૃષ્ણનાં વસ્ત્રો ખેંચવામાં આવતાં હતાં તે વખતે શું અમારું એ કર્તવ્ય ન હતું કે, અમે એ કાર્યની વિરુદ્ધ કાંઈ બોલીએ ? પણ અમે બધા લોકો જોતા રહ્યા અને અમારી સામે જ કૃષ્ણનાં વસ્ત્રો ખેંચાતાં રહ્યાં. ને કે, તે સમયે અમારે તે પાપકાર્યનો વિરોધ કરવો જોઈતો હતો પણ અમે પ્રકટ રીતે કાંઈ બોલી શક્યા નહિ. અમારામાં એ કેવી કાયરતા હતી ? અમને દુર્યોધન તરફથી એ જ શિક્ષા મળી હતી કે, રાજાની વિરુદ્ધ કાંઈ ન બોલવું અને આ શિક્ષાના કારણે જ ત્યાં ઉપસ્થિત બધા લોકોમાં કાયરતા આવી ગઈ હતી. બધા લોકો એમ જ કહેતા હતા કે, ને કે આ અનુચિત કામ થાય છે પણ દુર્યોધનની વિરુદ્ધ કેવીરીતે બોલી શકીએ ! આ અમારા માટે કેવી લત્તની વાત હતી ! એક કવિએ કહ્યું છે કે :—

ક્ષીરનીરવિવેકે હંસ ! આલસ્યં ત્યમેવ તનુપેચેત્ ।

વિશ્વસ્મિન્નધુનાન્યઃ કુલવ્રતં પાલયિષ્યતિકઃ ॥

પક્ષીઓના એક ટોળામાં એક રાજહંસ પણ હતો. એક પુરુષે એ પક્ષીઓના ટોળા સામે દ્વંધ અને પાણીનો એક પ્યાલો મૂક્યો. ત્યારે ખીન્ન પક્ષીઓ એ પ્યાલામાં આંધ

મારનાં ત્યારે રાગદંડ સંપૂર્ણ થાય મારનો પગ ખીન પડીએ ચૂપ બેસી રહ્યા ત્યારે રાગદંડ સંપૂર્ણ ચૂપ બેસી રહ્યો. આ દૃશ્ય જોઈ કવિ કહે છે કે, હે! રાગદંડ! જો તું દુષ્ટ અને પાપીને જુદાં કરવાના સમયે પગ ચૂપ બેસી રહીશ તો તારા આ કુવચનનું પાલન કોણ કરશે? કવિના આ કથન ઉપરથી તમે સોંકો પગ તમારા વિરે એમ વિચારો કે, જો કે ધર્મ દેવળ મારો જ નથી પણ બધાનો છે, પરંતુ બધા લોકો બસે ધર્મકાર્ય કરે કે ન કરે કિન્તુ મારે તો ધર્મકાર્ય કરવા માટે સદા તૈયાર રહેવું જ જોઈએ. કારણી કહેવત પ્રમાણે મનુષ્યને આ કુદરતનો આદરણ્ય માનવામાં આવે છે એટલા માટે શું મનુષ્યનું કાર્મિક અનુચિત હોવું જોઈએ?

બીજા કહે છે કે, હે! મુધિગિર! તમારા રાજ્યમાં આ પ્રમાણે પ્રજાને નિર્બંધ બનાવનારી શિક્ષા હોવી ન જોઈએ પણ એવી શિક્ષા હોવી જોઈએ કે જેથી પ્રજામાં રાજાની વિરુદ્ધ પોકાર કરવાની શક્તિ હોય અને રાજા પ્રજાનો પોકાર સંભળવા તૈયાર રહે. આ જ પ્રમાણે સત્તાનો દુરુપયોગ થવો ન જોઈએ પણ સત્તાનો સદુપયોગ થવો જોઈએ. જો રાજ્યમાં આદરણ્ય સુધાર ન થાય તો પછી તમારામાં અને દુર્ગોભનમાં કંઈ અંતર ન રહે!

બીજાના આ કથન ઉપર તમે પણ વિચાર કરો. ભગવાન મહાવીરે જે શિક્ષા આપી છે તે કાયરતા હાવવા માટે નહિ પણ વીરતા પ્રગટાવવા માટે આપી છે. તમે સોંકો એ વીરશિક્ષાનો ઊંઘટો અર્થ કરી તમારામાં કાયરતા ધારણ ન કરો. વસ્તુનો ઊંઘટો ઉપયોગ કરી કાયર બનો નહિ. કોઈ વીરના હાથમાં તલવાર હોય છે ત્યારે તે તલવાર દ્વારા પોતાની પણ રક્ષા કરે છે અને બીજાની પણ રક્ષા કરે છે પણ જો કોઈ કાયરના હાથમાં તલવાર હોય છે તો તે જ તલવારદ્વારા તે પોતાની પણ હાનિ કરે છે અને તલવારનું પણ અપમાન કરાવે છે. આ જ પ્રમાણે તમને આ વીરધર્મ મળ્યો છે. તમે આ વીરધર્મનો ઊંઘટો અર્થ કરી કાયરતા ધારણ ન કરો. વીરધર્મનો દુરુપયોગ ન થાય એ વાતનું હૃદયેશ ખ્યાન રાખો.

મયજુરેહા ચરિત્ર-૩૦

આ વીરધર્મને જે જાણે છે અને સમજે છે તેનામાં કાયરતા હોવી નથી પણ વીરતા હોય છે. જે ધર્મને જાણે છે અને તેના મહત્વને સમજે છે તે ધર્મનો દુરુપયોગ કદાપિ કરતો નથી પણ મયજુરેહાની માફક સદુપયોગ જ કરે છે. મયજુરેહા ધર્મનો સદુપયોગ કેવી રીતે કરી રહી છે તે તેની કથા ઉપરથી જાણો:—

રીક્ષપુત્રથી રક્ષા જઈ હો, વહ વન હૈ મુખદાય;

મહલ ભયંકર દુઃખકા સાગર, નિઃસર્થે કુમતિ હાથ. ॥ સતી ૧૦૭ ॥

અન્યેષ્ટિમે સુખી સજે હૈ, સુન્ધિ મિલી ચિત્ત આય;

અન્તિમ સેવા દુર્ધ નાથથી, અખ ચલના મુખદાય. ॥ સતી ૧૦૮ ॥

રીક્ષપુત્રથી નિઃસર્થે રક્ષા, વહ દુઃખ બી મુખદાય;

વીરભાવના અનર્થે હા હે, અલી સતી વનમાંય. ॥ સતી ૧૦૯ ॥

સતી મયજુરેહાએ એવો વિચાર કર્યો કે, સર્વપ્રથમ મારે શીલની રક્ષા કરવી જોઈએ અને પછી પુત્ર તથા ગર્ભની રક્ષા કરવી જોઈએ. એ બધાની રક્ષા કરવાનો ઉપાય વનવાન

ચોવીશ તીર્થકરોના સ્તવન વિષે વાત કહી દેવામાં આવી છે. હવે વંદના વિષે વાત કહેવામાં આવે છે. વંદના વિષે ભગવાનને એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે કે:—

(૧૦) વંદનણં મન્તે ! જીવે કિં જનયદ્ !

અર્થાત્—હે ! ભગવાન ! વંદના કરવાથી જીવને શો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું છે કે:—

વંદનણં નીયાગોયં કમ્મં સ્વવેદ્, ઉચ્ચાગોયં નિવંધદ્, સોહર્મં ચ ણં અપ્પદિ-
હયં આણાફલં નિવ્વત્તેદ્, દાહિણભાવં ચ ણં જણેદ્ ॥ ૧૦ ॥

અર્થાત્—ગુરુ મહારાજની ભક્તિપૂર્વક વંદના કરવાથી જીવ નીચ ગોત્રનો બંધ બાંધતો નથી અને જે પહેલાં નીચ ગોત્રનો બંધ થઈ ગયો હોય તો તેનો ક્ષય કરે છે. અને સુભગ, સુસ્વર, ઉચ્ચ ગોત્ર વગેરેને બાંધે છે. તેની બધા આજ્ઞા માને છે અને દાક્ષિણ્યને પ્રાપ્ત થાય છે.

ચોવીસ તીર્થકરોની પ્રાર્થના કરવા વિષે વાત આગળ કહી દેવામાં આવી છે. જેમની પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે અને જેમનું સ્તવન કરવામાં આવે છે તે તીર્થકર ભગવાનને વંદન-નમસ્કાર પણ કરવા જ નોંધ્યે એટલા માટે હવે વંદના વિષે વાત કહેવામાં આવે છે. કદાચિત્ કોઈ પ્રાર્થના ન પણ કરી શકે પરંતુ તીર્થકરોની વંદના તો બધાંય કરી શકે છે એટલા માટે શાસ્ત્રમાં વંદનાના ફળ વિષે પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે.

વંદનાનો અર્થ શો છે તો એને માટે કહ્યું છે કે, વદી અભિવાદન સ્તુત્યૌં ઇતિ વન્દન ।

વદી ધાતુ ઉપરથી વંદન શબ્દ બન્યો છે. આ વંદન શબ્દનો અર્થ અભિવાદન કરવું એ પણ થાય છે અને સ્તુતિ કરવી એવો અર્થ પણ થાય છે. વંદના ક્યારે કરવી નોંધ્યે તો એને માટે એવો ક્રમ બતાવવામાં આવ્યો છે કે, પહેલાં સામાયિક કરવી નોંધ્યે અર્થાત્ પહેલાં સામાયિક આવશ્યક છે, ત્યારબાદ ચોવીશ નિનસ્તવન આવશ્યક છે અને પછી વંદન આવશ્યક છે. વંદના કરવાની પણ વિધિ છે. વંદના કઈ વિધિએ કરવી નોંધ્યે એ વિષે શાસ્ત્રકરોએ ધણો જ પ્રકાશ દેયો છે. આજે તો વંદના કરવાની વિધિમાં ઊણપ જોવામાં આવે છે, પણ શાસ્ત્રના વર્ણન ઉપરથી એવું જાણવામાં આવે છે કે, પહેલાં વિધિપૂર્વક જ વંદના કરવામાં આવતી હતી અને આ જ કારણે ભગવાનને વંદનાના ફળ વિષે પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે. ભગવાને વંદના આવશ્યકનું મહત્ત્વ ધણું જ બતાવ્યું છે. વંદનાના ૨૫ આવશ્યકો બતાવવામાં આવ્યાં છે. આ ૨૫ આવશ્યકોની રક્ષા કરવાથી જ પૂર્ણ વંદના થાય છે. તે ૨૫ આવશ્યકો ક્યાં છે તો એને માટે કહ્યું છે કે:—

દુયો જય આદ્યાજાયં કીયકમ્મં વારસાવસ્સયં હોર્દ ।

ચડ સીરં તિ ગુત્તં ચ દુષ્પવેસં પગ નિક્કમણં ॥

વંદનાના પચ્ચીશ આવશ્યકો ક્યા ક્યા છે ? તો એને માટે કહ્યું છે કે, જે વાર નમન કર્ત્તિર્કર્મ અર્થાત્ વંદના આવશ્યક, એકે યથાગત આવશ્યક, બાર આવર્તન આવશ્યક, ચાર મસ્તક નમનના આવશ્યક, ત્રણ ગુપ્તિનું ધારણ કરવું તે આવશ્યક, જે વાર શુદ્ધા અભિ-

અદમાં પ્રવેશ કરવો તે આવશ્યક અને એકવાર ગુરુના અભિગ્રહમાંથી બહાર નીકળવાનો આવશ્યક. આ પગીસા આવશ્યક હોય તો જ પૂર્ણ વંદના થાય છે.

આ પગીસા આવશ્યકનો અર્થ શો છે તે અત્રે જોવાનું છે. ગુરુથી સાખી કે સ્ત્રીને માટે સીતાવીય હાથ દૂર રહેવું અને પુરુષ કે શિષ્યને માટે સામાન્ય હાથ દૂર રહેવું એ ગુરુના અભિગ્રહનું ક્ષેત્ર છે. જો સ્થાનનો સંક્રાંત્ય ન હોય તો ગુરુથી પુરુષ કે શિષ્ય સામાન્ય હાથ દૂર રહી અને સાધ્વી કે સ્ત્રી સીતાવીય હાથ દૂર રહી વિનીતભાવે નીચી દૃષ્ટિ કરી, હાથમાં ઝોધો અને મુખ ઉપર મુકપસિ બાંધી ગુરુને નમન કરતાં 'ખમાસણા' તો એવો પાઠ બોલે છે કે :—

દૃષ્ટામિ જમાસમણો ચંદિતં

અર્થાત—હે! હમામમણ! હું આપને વંદન કરવાની ઇચ્છા કરું છું.

આ કથન ઉપરથી કેઈ એમ કહે કે, વંદન કરવાની જગ્યા . ઇચ્છા જ છે ત્યારે આ પ્રમાણે કહેવાની શી આવશ્યકતા છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, આ પ્રમાણે કહેનાર અક્ષિએ ગુરુના અભિગ્રહમાં પ્રવેશ કરવો છે એટલા માટે તે ગુરુની સ્વીકૃતિ ચાહે છે. જો કે અભિગ્રહનાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને જાત એવાં બેઠ છે. અહીં તે બધાં બેઠાનું વર્ણન કરવામાં આવતું નથી પણ એ વિષે એટલું જ કહેવામાં આવે છે કે, ગુરુના ક્ષેત્ર અભિગ્રહમાં પ્રવેશ કરવો છે એટલા માટે ગુરુની સ્વીકૃતિ લેવામાં આવે છે. ગુરુને ઇચ્છાપૂર્વક નમન કરવું જોઈએ. નમન કરવામાં ઉદ્વેગના ધારણ કરી ન જોઈએ અને એટલા જ માટે આચાર્ય પાસે તેમના ક્ષેત્ર અભિગ્રહમાં પ્રવેશ કરવાની સ્વીકૃતિ લેવી જોઈએ. જો આચાર્ય અભિગ્રહમાં પ્રવેશ કરવાની સ્વીકૃતિ આપવા ચાહતા હશે તો તેઓ હંમેશાં કહેશે અર્થાત જોવી તમારી ઇચ્છા એમ કહેશે અને જો તેઓ અભિગ્રહમાં પ્રવેશ કરવાની સ્વીકૃતિ આપવા ચાહતા નહિ હોય તો તેઓ તિવિહેન કહેશે અર્થાત મન, વચન, કાયાથી ત્યાંથી જ નમન કરી લો એમ કહેશે.

જો આચાર્ય હંમેશાં કહી અભિગ્રહમાં પ્રવેશ કરવાની સ્વીકૃતિ આપે તો તે વખતે બાળકની માફ કે દીકા લીધી તે વખતની જેમ નામ બની, હાથમાં ઝોધો રાખી અને મુખ ઉપર મુકપસિ બાંધી અભિગ્રહમાં નિસ્વહી નિસ્વહી એમ કહેનાં અર્થાત હું મન, વચન અને કાયાથી સાવચેતગતે ત્યાગ કરું છું એમ કહેતાં ગુરુના અભિગ્રહમાં પ્રવેશ કરવો અને પછી ગુરુના ચરણ પાસે જઈ બાર પ્રકારનું આવર્તન કરવું. આવર્તન કરતી વખતે અહો કાયં કાયંકાસિયં એમ બોલતા જવું જોઈએ. અહો કાયં કાય એમાં ૭ અક્ષર છે. આ ૭ અક્ષરોમાંથી બે બે અક્ષરોનું એક એક આવર્તન થાય છે. આ પ્રમાણે અહો કાયં કાય એ ૭ અક્ષરોનાં ત્રણ આવર્તન થતાં બે બે અક્ષરોનું એક એક આવર્તન થાય છે. અહો કાયં કાય એમ બોલનાં બોલનાં આવર્તન કરે અને કાંઈક કહેનાં પોતાના હાથ અને મસ્તકદ્વારા ગુરુના ચરણોના સ્પર્શ કરે.

અહો કાયં કાયંકાસિયં નો એવો અર્થ છે કે, હે! ગુરુ! આપની નીચી કાયા-ચરણને મારી હૈંચી કાયા-મસ્તકદ્વારા સ્પર્શ કરું છું.

આવર્તન અને ચરણસ્પર્શ કર્યા પછી એમ જોખનું નેત્રું જે 'વિદ્યમો અવધિતેવાનં' નહુ સુમેળં કે દિવસો વરુકન્તો

અર્થોત્—હે ! પુત્ર ! મારી જેવી ક્ષમાસાગર આપની નીચી ક્ષમાનો સ્પર્શ કરી વળતે આપને જે કાંઈ કહેવા થયો તેણે તે મારો અપરાધ આપ ક્ષમા કરો.

આ દેવી સૂરના આપવામાં આવી છે ! આને ગુરુના ચરણસ્પર્શ કરવામાં પણ ગુરુ દિક્ષામના ન થાય એવી શ્રદ્ધ વસ્તુનું પણ જ્ઞાન રાખવામાં આવે છે તો પછી બીજા કોઈ પ્રકારની દિક્ષામના ન થાય તેને માટે કેટલું બધું જ્ઞાન રાખવામાં આવતું હશે ! જે કુટુંબમાં નકામી એક કોડી પણ ખર્ચવામાં આવતી નથી તે કુટુંબમાં રૂપિયા-પૈસા તો ખોટા કેમ ખરવાયા ! અને જે કુટુંબમાં નકામી એક કોડી પણ ખર્ચવામાં આવતી હશે તે કુટુંબમાં કોઈવાર રૂપિયા-પૈસા પણ નકામાં ખરવાનાં હશે ! આ જ પ્રમાણે ત્યાં ચરણસ્પર્શ કરતી વખતે પણ દિક્ષામના ન થાય તેનું જ્ઞાન રાખવામાં આવે છે અને આવી શ્રદ્ધ વાતને માટે પણ ક્ષમા માંગવામાં આવે છે ત્યાં બીજા યાનોનું જ્ઞાન કેમ રાખવામાં આવતું નહિ હોય ! પણ આનો અર્થ એવા નથી કે, ગુરુને દિક્ષામના થશે એ વિચારથી ગુરુને ચરણસ્પર્શ જ કરવામાં ન આવે ! નકામી કોડી પણ ખર્ચતી નહિ એ કીક છે પણ આવશ્યકતા હોવા છતાં ખર્ચ ન કરવો એ દૃષ્ટગુતા છે. આ જ પ્રમાણે ગુરુને દિક્ષામના ન થાય તેનું જ્ઞાન રાખવું એ તો કીક છે પરંતુ ગુરુને દિક્ષામના થશે એ વિચારથી ગુરુનાં ચરણોનો સ્પર્શ જ ન કરવો એ અનુચિત છે. ગુરુને દિક્ષામના થાય એવી રીતે ગુરુનાં ચરણસ્પર્શ કરવાં એ જો કે અનુચિત છે છતાં ચરણસ્પર્શ કરવામાં આવે છે અને તેમ કરવા જતાં કોઈ અંશમાં ગુરુની દિક્ષામના થઈ જતી શક્ય અને સંભવિત છે એટલા માટે એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, હે ! ગુરુ ! આપનાં ચરણસ્પર્શ કરવામાં આપની જે કાંઈ દિક્ષામના થઈ હોય તેને આપ ક્ષમા કરો. આપ તો ક્ષમાસાગર છો, એટલે મારો અપરાધ આપ ક્ષમા કરો.

અહો કાવં કાવસંકાસિયં આ શબ્દોનો હસ્ય-દીર્ઘ રીતિથી ઉચ્ચારણુ દરી ચરણસ્પર્શ કરવો અને પછી ક્ષમાપના માંગી તથા ગુરુને હાથ જોડી નમસ્કાર દરી એમ બોલવું નેઈએ કે—

વહુ સુમેળં મે દિવસો વર્ષકન્તો જત્તા મે ! જવળી જં ચ મે !

આ પાઠમાં દેવસી, રાયસી, પાખી, ચોમાસી કે સંવત્સરીનો જે દિવસ હોય તે દિવસ બોલવો નેઈએ. આ પાઠનો એવો અર્થ છે કે, હે ! ગુરુ ! દિવસ, રાત્રી, પાખી, ચોમાસું કે સંવત્સરીનો કાળ આનંદપૂર્વક તો વ્યતીત થયો ! આ પ્રમાણે ગુરુને કુશળ પ્રશ્ન પૂછવો પડી જત્તા મે ! એમ કહી પહેલું આવર્તન, જવળી એમ કહી બીજું આવર્તન અને જં ચ મે ! એમ કહી ત્રીજું આવર્તન કરવું નેઈએ.

આ ત્રણ આવર્તનમાં ઉચ્ચારણુ કરવામાં આવેલાં અક્ષરોમાંથી જત્તા મે ! નો અર્થ એ છે કે, હે ! ગુરુ ! મૃગણુ અને ઉત્તરણુરૂપી આપની સંયમયાત્રા તો આનંદપૂર્વક આવે છે ને ! જવળી નો અર્થ એ થાય છે કે, હે ! ગુરુ ! આપ ઇન્દ્રિયો અને નોન્દ્રિયનું દમન તો બરાબર કરો છો, અને જં ચ મે નો અર્થ એ છે કે, હે ! ગુરુ ! હું આપની સંયમયાત્રા, આપનું ઇન્દ્રિયદમન તથા આપની યત્નાનો સ્વીકાર કરું છું.

ગુરુને આવર્તન શા માટે કરવામાં આવે છે અને શા માટે કરવું નેઈએ એ વિષે નિર્ણય કરવા માટે, વરુકન્તો અગ્નિની પ્રદક્ષિણા શા માટે કરે છે એ વિષે વિચાર કરવાની

આવશ્યક છે. તરફના અર્થથી અર્થિની પ્રશિષ્ટા કરતા નથી ત્યારે તે તેને કુવાર્માં માનવામાં આવે છે પણ જ્યારે અર્થિની પ્રશિષ્ટા કરી છે એ ત્યારે તેને વિવાદિત માનવામાં આવે છે. અર્થિની પ્રશિષ્ટા કર્યા બાદ જ્યારે ભાગ્યે અર્થિને તે અર્થિ દે છે પણ નિયમનો અંગ કરતા નથી. જ્યારે અર્થિને મર્પણનું આદ્યું જ્યારે જ્યારે અર્થિને તે ત્યારે મુરખાને કું મર્પણનું જાગત કરતું ન લેખે છે !

જે પ્રમાણે પતિ-પત્ની અર્થિની પ્રશિષ્ટા કરી એક બીજના પત્ની કરીકારે છે તે જ પ્રમાણે શિષ્ય પણ ગ્વાર્વનદારા મુરખા પત્નીના વીરનાર્થક સ્વીકાર કરે છે. મુરખા પત્નીના કરીકાર કર્યા પછી જો તે શિષ્ય મુરખા પત્નીથી વિરુદ્ધ ન જવ તો જ તેનું ગ્વાર્વન અને તેની વંદના આપ્યાં છે.

કેવાનો આગમ એ છે કે, મુરખા અર્થિમદમાં પ્રવેશ કરતી વખતે એ વાર પ્રત્યક્ નમાવતું તે એ આવશ્યક થયાં પછી વીરિનની માક નમ જતી જતું એ એક આવશ્યક થયે; પછી બાર ગ્વાર્વન કર્યાં એ બાર આવશ્યક આ પ્રમાણે ઉત્તર આવશ્યકો મેળવનાં પંદર આવશ્યકો થયાં. બાર વાર મરતક નમાવવાનાં બાર આવશ્યક થયાં. પણ મુખિનાં પણ આવશ્યક થયાં અને એ આવશ્યક પ્રવેશ કરતી વખતના અને એક આવશ્યક ભદાર નીમળની વખતનો આ પ્રમાણે બધાં મળી પચ્ચીસ આવશ્યકો થયાં.

પણ મુખિનો એ અર્થ છે કે, મન, વચન અને કાયાને એકાગ્ર કરી મુરખે વંદના કરતી. મુરખે વંદના કરતી વખતે એમ વિચારતું જોઈએ કે, અનેક જન્મજન્મમાંતરેમાં ભમ્યા બાદ અને જે મન મળ્યું છે તે મન પ્રાપ્ત થવાની સાર્થકતા મુરખે વંદન કરવાથી જ થઈ શકે. એટલા માટે એ મનને ખરાય કામોમાં પરાવતું ન જોઈએ. જેમકે, 'જોઈ માણસને કામની મોની મળ્યું' હોય તો કું તે મોનીને શેર ખીદારને માટે આપી દેશે ? ને નહિ તો પછી જે મન અનેક જન્મજન્મમાંતરે કર્યા બાદ મળ્યું છે તે મનને ખરાય કામોમાં પરાવતું એ ઉચિત કેમ કહી શકાય ? જે મન અનેક મુરખેલીઓ સલા બાદ મળ્યું છે તેની કીમત સમજી તથા મનને એકાગ્ર કરી મુરખે વંદના કરવામાં આવે ત્યારે જ મનનું પ્રાપ્ત થવું સફળ માની શકાય. જે વંદનાનું ફળ એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે, 'ને નીચ જોત બંધાર્થ જ્યું' હોય તો તો તેનો કાય થઈ ઉચ્ચ જોત બંધાય છે તે વંદના કરતી વખતે પણ જો મન એકાગ્ર ન થાય તો પછી ક્યા કામ માટે મન એકાગ્ર થશે ! પણ લોકો સત્કાર્ય માટે મનને એકાગ્ર કરતા નથી એ જ અધ્યાત્મનિતું કારણ છે.

મનને એકાગ્ર કરવું એ મનની મુખિ છે; પછી વચનથી બહુ માનપૂર્વક શ્રેષ્ઠ અલંકાર બોલતાં મુરખે વંદના કરતી એ વચનમુખિ છે અને કાયાનો સંકાય કરી અને મુદ્ધ તથા સજ્જ બાજ મારણ કરી મુરખે વંદના કરતી એ કાયાની મુખિ છે.

આ બધાં પચ્ચીસ આવશ્યકો થયાં. આ આવશ્યકોની રક્ષા કરીને અને વંદનાનાં કર દેવો ટાળીને જે મુરખે વંદના કરે છે તેની જ વંદના સાચી છે.

આને આ પ્રકારની વંદનાની વિધિ બહુ જ જોઈ જોવામાં આવે છે એટલા માટે વંદનાવિધિ મળવાનો અને વિધિપૂર્વક વંદના કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ પ્રમાણે વિધિપૂર્વક કરવામાં આવેલી થોડો પણ વંદના વધારે લાભદાયક નીવડે છે. જે લોકો મુદ્ધની

વિદ્યા મેળવવા તોય છે તેવા ઉપાયોમાં એકલા પાણી કે નામ જિવન કાંઈક છે અને જેમણે પીનુંદેવતામાં પાણી મેળવે તેમ જ જેમણે નામ કેવળ નામ જાણે છે. આ બે પ્રમાણે વિધિવિધિ વિશેષ વંદના કરવા વિધિવિધિની જોડે વંદના કરવામાં આવે છે; એટલા માટે વંદનાની વિધિ સીધાવાની આપવામાં છે. પરંતુ એક વિધિવિધિ વંદના કરવા દતા તમે પણ વંદનાવિધિ સીધાવાને વિધિવિધિ વંદના કરવા તેમાં કરવામાં છે.

વિધિવિધિ વંદના કરવાથી શું ફળ મળે છે ? એ પ્રશ્નના જવાબમાં અમારે કહવું છે કે, વિધિવિધિ વંદના કરવાથી હવે નીચ ગોત્રને અપાત્ર ગોત્રને બાંધે છે. અમારે જે ઉત્તર આપ્યો છે તે ઉપરથી અમે એ કહેવાનું છે કે, ઉચ્ચ ગોત્ર અને નીચ ગોત્ર કોને કહેવામાં આવે છે ? આગ્રહાત્ર નીચગોત્ર અને ઉચ્ચગોત્રને. આર્થ સમજાવવામાં બહુ થઈ હોવાને કારણે અનેક લોકો ખમમાં પડી ગયા છે. પીરગયામાં અને એવા પ્રશ્ન પૂછવામાં આપ્યો દત્તો કે, શાસ્ત્રમાં બિંચ અને નીચ ગોત્રનું નામ આપે છે ? મેં કહ્યું કે, હા. શાસ્ત્રમાં બિંચ નીચ ગોત્રનું નામ આપે છે. આ ઉપરથી પ્રશ્નકરે ફરી પૂછ્યું કે, જ્યારે શાસ્ત્રમાં પણ બિંચ અને નીચ ગોત્રનું નામ આવેલ છે ત્યારે ઉચ્ચ ગોત્ર ઉચ્ચ રહેશે અને નીચગોત્ર નીચ રહેશે. મેં જવાબમાં કહ્યું કે, તમે આ પ્રમાણે તો કહેો છો પણ શાસ્ત્રમાં ક્યાંય એવું આવ્યું હોય તો બતાવો કે, કોઈને આકરું નહિ ! આ સિવાય નીચગોત્રને અપાત્રવામાં આવે છે કે રાખવામાં આવે છે ! જ્યારે નીચગોત્રને અપાત્રવામાં આવે છે ત્યારે નીચગોત્ર જ રહી શકે છે એમ કેમ કહી શકાય ? નીચગોત્રવાળો ઉચ્ચ ગોત્રવાળો પણ બની શકે છે.

ગોત્ર કોને કહેવાય તો એના વિષે કહ્યું છે કે—

गां वर्णां प्रायते रक्षते इति गोत्रः

ગો શબ્દના અનેક અર્થ થાય છે. અહીં ગો શબ્દનો મતલબ વાણી થાય છે અને જ નો અર્થ તે વાણીનું પાલન કરવું એવો થાય છે. ગોત્રના-વાણીનું પાલન કરવું-એ અર્થ પ્રમાણે જે શ્રેષ્ઠ પુરુષોની વાણીનું પાલન કરે છે તે ઉચ્ચ ગોત્રવાળો છે અને જે નીચની વાણીનું પાલન કરે છે તે નીચ ગોત્રવાળો છે.

આજે તો એમ કહેવામાં આવે છે કે, નીચ ગોત્રવાળાને મુક્તિ મળી શકતી નથી પણ આ કથન કોઈ નથી. જે નીચ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થઈને પણ કોઈ ઉચ્ચની વાણીનું પાલન કરે છે તો તે મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ગોત્ર એ પ્રકારનાં હોય છે. એક તો જન્મગત ગોત્ર અને બીજું કર્મજાત ગોત્ર. જન્મજાત ગોત્રને કર્મદ્વારા બદલી શકાય છે. જેમકે શ્રી. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—

सोवागकुलसंभूओ, गुणुत्तरधरो मुणी ।

हरिपसवलो नाम, आसी भिक्खु जिइन्दिओ ॥ ७० १२-१

આ કથન ઉપરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે, ચાંડાલ કુલમાં ઉત્પન્ન હોવા છતાં જે મહાપુરુષોની વાણીનું પાલન કરે છે તે ઉચ્ચ ગોત્રવાળો છે અને જે બ્રાહ્મણ કુલમાં ઉત્પન્ન થઈને પણ નીચ વાણીનું પાલન કરે છે તે નીચ ગોત્રવાળો બની જાય છે. મહાભારતમાં પણ કહ્યું છે કે, બ્રાહ્મણકુલમાં જન્મેલી વ્યક્તિ પણ ચાંડાલ બની શકે છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, ઉચ્ચતા કે નીચતા જન્મજાત જ હોતી નથી પણ કર્મજાત પણ હોય છે.

આળસને ધરેણીને કારણે મારી નાંખવામાં આવે છે. જે ધરેણીને કારણે આળસની વાત સુધ્ધાં ઇર્ષા નય છે તે ધરેણી આળસને પહેરાવવાં તે તો આળસની વાત કરવામાં સહાયક થવા જેવું છે.

દ્રવ્ય ભાવને પૂર્વ દિશામે, વેગ ગતિને નય;

સિદ્ધ શબ્દ જળ સુતા કાનમે, મનમે' રે નહીં પાય. ॥ સતી: ૧૧૦ ॥

પીછેને જળ મનમે' આયા, જેઠ કા કૂર વિચાર;

ઉત્પથ પથને ચક્ષી સતીઇ, મનમે' સમતા ધાર. ॥ સતી: ૧૧૧ ॥

મયજુરેદા વતમાં જવા માટે નીકળી પડી; પણ અદાર નીકળતાં જ તેના મનમાં એવો પ્રશ્ન ઊભો થયો કે, હું ક્યાં જાઉં ? આ પ્રશ્ન મનમાં ઉદ્ભવતાં જ તેણીએ પરમાત્માનું સ્મરણ કર્યું. આત્મા ત્યારે કોઈ અસમજનમાં પડી જાય છે ત્યારે એકાગ્રતાપૂર્વક પરમાત્માનું ધ્યાન ધરવાથી તેને તેનો અન્તરાત્મા કોઈને કોઈ માર્ગની સૂચના આપી જ દે છે. આ જ પ્રમાણે મયજુરેદાના અન્તરાત્માએ પણ એવી સૂચના આપી કે, તારા માટે પૂર્વ દિશામાં જતું ઠીક પડશે. આ સૂચના મળતાં મયજુરેદા વિચારવા લાગી કે, પૂર્વ દિશાના પણ દ્રવ્ય અને ભાવ એવા બે ભેદ છે. મારે કઈ પૂર્વ દિશામાં જતું જોઈએ ? આ પ્રશ્નનો ઉકેલ કરવા માટે વિચારતાં વિચારતાં મયજુરેદાના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે, હું અર્ધિયા-સત વગેરેની રક્ષા કરવા માટે જઈ રહી છું. એ તો ભાવ પૂર્વદિશા તરફ જવા સમાન છે; એટલા માટે આ ભાવ પૂર્વદિશા તરફ જવાની સાથે જ મારે દ્રવ્ય પૂર્વદિશા તરફ પણ જતું જોઈએ.

પૂર્વદિશા એટલે માનવામાં આવે છે. પ્રતિક્રિયાનુભવે માટે પણ એમજ કહેવામાં આવ્યું છે કે, બને ત્યાં સુધી તો પૂર્વદિશા તરફ જ સુખ રાખવું અને જે પૂર્વ દિશા ન મળે તો ઉત્તરદિશા તરફ સુખ રાખવું.

મયજુરેદા પૂર્વ દિશા તરફ ચાલી. તે વતમાં ગઈ. ત્યાં તેણીએ સિંદુની ભયંકર મર્ગના સાંભળી પણ તે મર્ગના સાંભળી તેણીને ઇર્ષિયુ ભય ન થયો. તે કહેવા લાગી કે, હું ! સિંદુ ! તને દૂર સ્વભાવવાનો કહેવામાં આવે છે પણ જો હું તારી અને નગરના લોકોની મુદત્તા કરું તો તારી અપેક્ષા કોઈ કોઈ નગરજનો વધારે દૂર નીકળશે. તું તો આ સ્થલ કરીરને જ ખાઈ જાય છે પણ નગરના લોકો તો સત્ય, શીશ્ર આદિ આત્માના મુશ્કેલે પણ ખાઈ જાય છે. તું જો મારા આ કરીરને ખાઈ જાય તો તેનો ડાંડ વાંધો નથી પણ મારા આત્માનાં સત્ય-શીશ્રાદિ મુશ્કેલે તો તું ખાઈ શકવાનો નથી.

આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં મયજુરેદા સિંદુની મર્ગના જે ખાણુથી આવી હતી તે ખાણુ આકરા મીઠી વેરસાવમાં રહ્યું છે કે—

કલિન્દાપ્રતિષ્ઠાયાં તન્મન્નિષીં વેરસાવઃ ।

અર્થાત—જેવામાં અર્ધિયા દેવ છે તેની આગળ વેરસાવ તે. રાત્રી જ મળતો નથી. હવે મયજુરેદા કેવો મનિ આગળ જાય છે અને ત્યાં શું થાય છે તે વિશે તે પછી વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન : ગ્રંથ ૧૯૯૩ આમો સુદ ૪ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

ધર્મ જિનેશ્વર મુજ દિયટે જમો, પ્યારા માજી રામાન
કમ કું ન વિચારું ચિતાઈ નહીં, મહા અખલિત ધ્યાન.

ધર્મ જિનેશ્વર મુજ દિયટે જમો. ॥ ૧ ॥

—વિનયવંદ્ય કુંભર યાત્રીગી

શ્રી ધર્મનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

જ્ઞાનીજનોએ પરમાત્માને ભેટવા માટે પરમાત્માનો પ્રાર્થના કરવાનો સર્ગ પ્રાપ્ત બનાવ્યો છે, પણ પરમાત્માનો જે પ્રાર્થના કરવામાં આવે તે અન્તાઃકરણપૂર્વક કરવી જોઈએ. જેવસ લોકોને બનાવવા માટે ઉપરજીવી પ્રાર્થના કરવી ન જોઈએ. અન્તાઃકરણપૂર્વક કરવામાં આવેલી પ્રાર્થના જેવી હોય છે અને પરમાત્માનો પ્રાર્થનામાં મન જેવી રીતે એકાગ્ર રહેવું જોઈએ એના માટે જ્ઞાનીજનોએ અનેક નૈઋત્તિક ઉદાહરણો આપ્યાં છે. આ પ્રાર્થનામાં પણ એવાં ઉદાહરણો આપવામાં આપ્યાં છે.

આ પ્રાર્થનામાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, કુનિવામાં એવું પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે કે, જેના પ્રત્યે પ્રીતિ હોય છે તે તેના પ્રત્યે પોતાનું મન એકાગ્ર રાખે છે. ઉદાહરણ તરીકે પત્નીદારીની પ્રીતિ ધરા પ્રત્યે હોય છે એટલા માટે તે ધરા પ્રત્યે પોતાનું મન જેવું એકાગ્ર રાખે છે ? નહિ વાંસ ઉપર ચઢી જે ભાવ બતાવે છે તે મનને જેવી રીતે એકાગ્ર રાખીને બતાવે છે ? આ જ પ્રમાણે પતિમત્તા સ્ત્રી પોતાના પતિ, પ્રત્યે મનને જેવું એકાગ્ર રાખે છે ? આ જ વાત પશુ-પક્ષીઓમાં પણ જોવામાં આવે છે. આ ઉદાહરણો આપી જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, હે ! મનુષ્ય ! જ્યારે આ બધા પોતાના પ્રેમી પ્રત્યે આ પ્રમાણે મનને એકાગ્ર રાખે છે તો તારે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં મનને જેટલું બંધુ એકાગ્ર રાખવું જોઈએ તેનો વિચાર કર. તું પોતાને પરમાત્માનો ભક્ત તો કહેવાય છે, પણ તારામાં પરમાત્મા પ્રત્યે જેવી ભક્તિ છે તેનો વિચાર કર. જે પરમાત્માનો સાચો ભક્ત હોય ■ તે પોતાના મુખે એમ કહેતો નથી કે, 'ભક્ત હું' પણ તે તો એમ જ કહે છે કે, મારી સ્થિતિ બધું જ ખરાબ થઈ ગયું છે. મારું આચરણ અને મારા મનની સ્થિતિ મને એવું દુઃખ આપે છે કે તે વિશે હું કંઈ કહી શકતો નથી. હે ! પ્રભો ! પત્નીદારીનું મન પણ પ્રત્યે જેટલું એકાગ્ર હોય છે અને જે પૈસા માટે એણે કરનાર નહતું મન વાંસ ઉપર જેટલું એકાગ્ર હોય છે તેટલું મારું મન તારી પ્રાર્થના કરવામાં એકાગ્ર રહેતું નથી. આથી વિરોધ મારી ખરાબ સ્થિતિનું વર્ણન હું શું કરું ?

જેઓ સાચા ભક્ત હોય છે તેઓ આ પ્રમાણે પોતાના વિશે પ્રશ્નાપ કરે છે અને જ્યારે આવા ભક્તો પણ પ્રશ્નાપ કરે છે ત્યારે આપણા માટે કહેવું જ શું ? આપણે એમ કહી જ કેમ શકીએ કે, 'અમે પરમાત્માના ભક્ત છીએ.' પરમાત્માના સાચા ભક્ત બનવા

અહંકારનો ત્યાગ કરી લઘુતા ધારણ કરવી નેતૃત્વે. આત્માને ખનિત કરનાર અહંકાર જ છે. કેટલાક લોકોએ તો ત્યાગથી કશું છે કે, અહંકારથી બુદ્ધિ અહંકારમય બની જાય છે અને અહંકારમય બુદ્ધિ આત્માને ખનિત કરી દે છે. અહંકાર બુદ્ધિ આત્માના દિનતી કોઈ વાત ખ્યાલમાં રાખતી નથી; એટલું જ નહિ પણ સીધી વાતને વિપરીત બતાવે છે અને વિપરીત વાતને સીધી સમજે છે. જેમકે કેટલાક લોકો એવો પ્રશ્ન કરે છે કે, જે ભગવાન વીનરાગ છે તે કર્તા કેવી રીતે હોઈ શકે! પરંતુ વાસ્તવમાં પરમાત્મા કર્તા પણ છે અને કર્તા પણ નથી. આત્માને જ ઈશ્વર કહેવામાં આવે છે. આ આત્મા જ કર્તા છે અને એટલા જ માટે શાસ્ત્રમાં એમ કહ્યું છે કે:—

અપ્પા કક્તા ચિક્તા ચ દુહાણ ચ સુહાણ ચ ।

આ પ્રમાણે આત્માને કર્તા કહ્યો છે અને આત્માને જ ઈશ્વર પણ કહ્યો છે. આવી દશામાં ને ઈશ્વરને કર્તા કહેવામાં આવે તો શું ખોટું છે? આ વાત જ્ઞેનશાસ્ત્રને માટે અસમ્ભવ નથી. પણ જે એમ કહેવામાં આવે છે કે, એક પરમાત્મા નામનો પુરુષ વિશેષ કર્તા છે એ વાત જ્ઞેનશાસ્ત્રને માન્ય નથી. આનું કારણ એ છે કે, ને કોઈ તટસ્થ ઈશ્વર જ કર્તા છે તો તો સંસારમાં કોઈ પ્રકારનું દુઃખ હોવું જ ન નેતૃત્વે. પણ એવું બેવામાં આવતું નથી. એટલા માટે એમ જ માનવું ઠીક લાગે છે કે, આત્મા કર્તા છે અને આત્માને જ ઈશ્વર કહેવામાં આવે છે. આ જ વાતને દ્રષ્ટિમાં રાખી ગીતામાં પણ એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत्

આ પ્રમાણે કોઈ પુરુષવિશેષને ઈશ્વર માની તેને કર્તા કહેવામાં આવ્યો નથી પણ આત્માને જ કર્તા કહેવામાં આવ્યો છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, બુદ્ધિ અહંકારમય થઈ જવાને કારણે આ પ્રકારનાં કૃતકો સુઝે છે. જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, આ પ્રકારના અહંકારને દૂર કરો અને અહંકારને છતી તથા લઘુતા ધારણ કરી સદાચર્ય કરતા રહો. આ પ્રમાણે કરવાથી આત્માનો ઉદ્ધાર થશે જ.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—દશમે ખોલ

શાસ્ત્રમાં જે વંદનાની વાત આવી રહી છે તે પણ અહંકારને છતવા માટે જ છે. વંદનાનો અર્થ નમનભાવને ધારણ કરવો તે છે. અને જે નમનભાવને ધારણ કરે છે તે જ અહંકારને છતી શકે છે, પણ તે વંદના સાંસારિક પદાર્થની સ્વાર્થભાવનાથી હોવી ન નેતૃત્વે. સાંસારિક પદાર્થના સ્વાર્થ માટે તો બધાય લોકો નમનભાવ ધારણ કરે છે. શું, બ્યાપારી પોતાના ગ્રાહકને નમન કરતો નથી? એ બધાપણમાં આ સ્થિતિનો અનુભવ થયો છે કે, બ્યાપારી ગ્રાહકને કેવી રીતે નમન કરે છે. હું ત્યારે નાનો હતો અને દુકાન ઉપર બેસતો હતો ત્યારે મને આ સ્થિતિનો અનુભવ થયો છે કે ગ્રાહકની કેટલી બધી પ્રથંસા અને તેનો આદર કરવામાં આવે છે! પણ તે બધો નમનભાવ તેની ગાંઠમાંથી પૈસા કાઢવા માટે હોય છે. આ પ્રમાણે સ્વાર્થને માટે તો વંદના કરવામાં આવે જ છે. પણ અહીં જે વંદનાની ચર્ચા આવે છે તે વંદના એવી હોવી ન નેતૃત્વે પણ શુણ્ણની વંદના હોવી નેતૃત્વે. શુણ્ણને નેતૃત્વ તે શુણ્ણની પ્રાપ્તિ માટે કરવામાં આવેલી વંદના સાચી વંદના છે. આ પ્રકારની વંદનાથી જ અહંકારને છતી શકાય છે અને પરમાત્માને બેટી શકાય છે.

જ્યારે પંડિતો કમળમાં પડ્યા પડ્યાન કરવામાં આવે છે; ત્યારે એમ કહેવામાં આવે છે કે, તેઓ આપણે જે કમળમાં બેસીને વંદના કરું છું તેને તેઓ આપણા નથી ગણેલાં અને તેમને વંદના કરીને નથી આપણો પાપોત્તર વંદના કરવામાં પણ અવરજવામાં આવે છે. કમળમાંથી જાણીય પડ્યાન તે રોગ છે, પણ તે પડ્યાનનું કારણ-કારણો ન રોગો જોઈએ, પણ મુજોને માટે રોગો જોઈએ કે તેનામાં વંદન કરવાને યોગ્ય ગુણો છે કે નહિ.

શાસ્ત્ર કહે છે કે, તમે વંદના નેન જ કરો કે જેનામાં મંથમાદિ ગુણો છે. જેનામાં કોઈ ગુણ નથી તે પાસ-પાસિને શાસ્ત્રે વંદના ન કરવાનું વિધાન કર્યું છે. શાસ્ત્રને પાસ-પાસ-કુદીયા કે સ્વચ્છન્દાદિ સોઠા પ્રત્યે કોઈ પ્રકારનો દેવ નથી પણ ત્યારે પાસ-પાસ-કુદીયા વગેરેને વંદના શા માટે કરી ન જોઈએ તેનો પ્રુકારો આપી તે પાસ-પાસ આદિ સોઠાને પણ સાવધાન કર્યું છે અને વંદન કરનારને પણ આવી મુશ્કેલી આપી છે કે, જો પાસ-પાસ સોઠાને વંદના કરી તે તેઓને વધારે પનિન કરવા સમાન છે. જો તમે તે પાસ-પાસિને વંદના કરો તો તેઓ એમ વિચારશે કે, સોઠા અમને વંદના તો કરે જ છે, એટલા માટે જો અમે મંથમાદિનું પાસન ન કરીએ તો એમાં અમારી કોઈ દાનિ નથી. આ પ્રમાણે વિચારવાને કારણે તે સોઠા વધારે પનિન થઈ જાય છે અને આ પ્રમાણે તે સોઠાને વંદન-નમસ્કાર કર્યાં તે તેમને વધારે પનિન કરવા સમાન છે. વંદના ગુણોને માટે જ કરવામાં આવે છે એટલા માટે જેમનામાં મંથમાદિ ગુણો હોય તેમને જ વંદના કરવી ધોર; પણ જેમણે મંથમાદિ ગુણોનો સ્વીકાર તો કર્યો છે પરંતુ તે ગુણોને જીવનમાં કાનારના નથી તે પાસ-પાસિને વંદના કરવી તે તો પોતાને અને તે પાસ-પાસિને વધારે પનિત કરવા સમાન છે. મંથોપસતરીમાં કહ્યું છે કે :—

વાનરથં ચન્દમાણસ્સ મિથ કિસી ન નિજ્જરા હોઈ .

હોઈ વાયાકિલેસો અણાળં કમ્મં વંધઈ ॥

અર્થાત—જો માન, દર્શન અને ચારિત્ર આદિ ગુણોને ધારણ તો કરે છે પણ તે ગુણોનું પાસન કરતો નથી તે પાસ-પાસ કહેવાય છે. આવા પાસ-પાસોને તથા આ જ પ્રકારના કુદીયા તેમજ સ્વચ્છન્દાદિ સોઠાને વંદના કરવી અનુચિત છે. કેટલાક સોઠા કહે છે કે, આપણે તો કોઈના પ્રત્યે રાગદ્વેષ રાખવો ન જોઈએ અને બધાને વંદના કરવી જોઈએ પણ આમ કહેવું એ ઠીક નથી. જો રાગદ્વેષ ન હોય તો વંદના કર્યા વિના જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થઈ જશે. પરંતુ જ્યારે તે વંદના કરે છે ત્યારે તેણે એ વિચારવું જોઈએ કે, પોતે કોને અને શા માટે વંદના કરે છે ? જે રાગપુરુષાદિને વંદના કરે છે તે તો તેની સત્તાને કારણે વંદન કરે છે, પણ પાસ-પાસિ કે જેમનામાં વંદના કરવાને યોગ્ય ગુણો નથી તેમને વંદના શા માટે કરે છે ? અહીં જે વંદનાનું પ્રકરણ ચાલી રહ્યું છે તે વંદના જેમનામાં મંથમાદિ ગુણો નથી તેમને કરવી અનુચિત છે. શા માટે અનુચિત છે એ બતાવવા માટે આ ગાથામાં કહ્યું છે કે, પાસ-પાસને વંદના કરવાથી કીર્તિ પણ મળતી નથી. કોઈ કહે કે, કીર્તિ ન મળે તો કોઈ નહિ પણ નિર્જરા તો થશે. પરંતુ આ ગાથામાં આમજી જતાં કહ્યું છે કે, પાસ-પાસિને વંદના કરવાથી કીર્તિ પણ મળતી નથી તેમ નિર્જરા પણ થતી નથી. કોઈ કહે કે, નિર્જરા ન થાય તો કોઈ નહિ પણ વંદના કરવાથી આપણને તો કોઈ ગેરલાજ અને નયીને ? તો આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આ ગાથામાં કહ્યું છે કે, પાસ-પાસોને વંદના કરવાથી કાપાને નકામે

કલેશ થાય છે. કોઈ વળી એમ કહે કે, કાપાને કલેશ તો થતો જ કરે છે પણ પાસત્યાને વંદન કરવાથી બીજો તો કોઈ ગેરલાભ થતો નથી ને ? તો આ કથનના કિતરમાં આ માધ્યમાં આગળ જતાં કહ્યું છે કે, પાસત્યાને વંદન કરવાથી કાપાને કલેશ થાય છે એટલું જ નહિ પણ પાસત્યાને જે વંદન કરે છે તેને અનાસા કર્મ બંધાય છે અર્થાત્ ભગવાનની આજ્ઞા વિરુદ્ધ કાર્ય કરવાનું પાપ બંધાય છે.

મોતો કે, એક ચંપાના કુત્રની માળા અશુચિમાં પડી ગઈ છે. જો કે, ચંપાના કુત્રની માળા તમારી દ્રષ્ટિએ શારી છે; પણ જે ચંપાના કુત્રની માળા અશુચિમાં પડી ગઈ છે તે ધારણ કરવા યોગ્ય નથી. આ જ પ્રમાણે જે લોકો પાસત્યાપણના અશુચિમાયમાં પડી ગયા છે, તેમના પ્રત્યે યુદ્ધિમાન લોકો કોઈ પ્રકારનો દેવ પણ કરતા નથી તેમ જે વંદના ગુણી જોતોને કરવામાં આવે છે તે વંદના પણ તેમને કરતા નથી. નિશ્ચય સૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે:-

જે મિત્રસ્ય પાસત્યં વન્દે વન્દતે વા સાદ્વજ્ઞ પવં કુત્સીલં રત્નં
અંછિન્દં સંસત્તં ।

આ પ્રમાણે પાસત્યાદિને વંદન-નમસ્કાર કરવાનો ઘણો જ નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે. જો કે, વંદના કરવાથી ઘણો લાભ થાય છે પણ ગુણુરદિતને વંદના કરવાથી લાભ થવાને બદલે હિંસ્રી હાનિ થાય છે. વંદનાનાં જે હર દોષો બતાવવામાં આવ્યાં છે તે દોષોને વર્ણવવાનો અત્યારે સમય નથી. એટલા માટે ટૂંકમાં હું એટલું જ કહું છું કે, પચ્ચીશ આવશ્યક સંહિત અને અત્રીશ દોષ રહિત વંદના કરવાનું ફળ નીચગોત્રને ખપાવવાનું અને ઉચ્ચ ગોત્રને બાંધવાનું મળે છે.

કાલે ગોત્રની બ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે. જે એકની વાણીનું આચરણ કરે છે તે જોય ગોત્રનો છે અને જે નીચની વાણીનું આચરણ કરે છે તે નીચ ગોત્રનો છે. જેમકે, કોઈ કોઈના કુલમાં એવી પરંપરા હોય છે કે અમુક પ્રસંગ ઉપર દાર હોતો જ જોઈએ. આવા નીચ સંસ્કારનું આચરણ કરવું એ નીચગોત્ર હોવાનું ધારણ છે. આ જ પ્રમાણે કોઈના કુલમાં એવાં સંસ્કાર હોય છે કે અમુક પ્રસંગ ઉપર અમુક સારું કામ હોવું જ જોઈએ. આ ઉચ્ચ કે એકની વાણીનું આચરણ છે. આ પ્રમાણે જે જેવાઓની વાણીનું પાલન કરે છે તેના કુલમાં સંસ્કાર પણ પ્રાયઃ તેવા જ બની જાય છે અને તે વાણીના પાલન કરવાના આધારે જ તેઓ ઉચ્ચ ગોત્ર કે નીચગોત્રના માની શકાય છે. ઉચ્ચગોત્રવાળા કુલનાં સંસ્કાર એવાં હોય છે કે જેથી આત્મા વિશેષ ઉન્નત બને છે, અવનત બનતો નથી. કોઈ કુલનાં એવાં સંસ્કાર હોય છે કે તેને સારી વાત પણ રુચતી નથી અને પાપકૃત્યો પ્રત્યે ઘૃણા પણ થતી નથી; અને કોઈ કુલનાં સંસ્કાર એવાં હોય છે કે, ભલે ગમે તે થાય પણ તેઓ પાપકાર્યમાં પ્રવૃત્ત જ થતા નથી. ઉદાહરણ તરીકે તમારી સામે કોઈ લાખો રૂપિયા મૂકે તોપણ તમે બકરાના ગળા ઉપર છરી ફેરવવા તૈયાર થઈ શકો નહિ. આ ઉચ્ચ ગોત્ર અને કુલનાં સારાં સંસ્કારનું જ ધારણ છે. કોઈ કોઈવાર એવું પણ બને છે કે, ઉચ્ચ ગોત્રવાળાઓમાં પણ નીચ વાત પ્રવેશ કરી જાય છે. જેમકે તમે લોકો બકસને તો મારી ન જ શકો, પણ શું જેવી ઘૃણા બકરાને મારવા પ્રત્યે છે તેવી જ ઘૃણા અસત્ય બોલવા પ્રત્યે કે અભિચાર કરવા પ્રત્યે છે ?

કલંક લાગે છે. રાણા પ્રતાપમાં આ પ્રકારની દહતા હતી. આ દહતાને કારણે જ તેને જંગલમાં અહીંતહીં ભટકવું પડ્યું અને સંકટમાં રહેવું પડ્યું. રાણાએ કુદ્ધર્મની રક્ષા માટે આ બધાં કષ્ટો સહન કરવાનું તો મંજુર કર્યું, પરંતુ બાદશાહને મસ્તક નમાવવાનું મંજુર ન કર્યું.

ધર્મમાર્ગમાં પણ જો આ પ્રકારની દહતા હોય અને જેમનામાં સંયમાદિ ગુણો છે તેમને વિધિપૂર્વક વંદના કરવામાં આવે તો ભગવાને વન્દનાનું જે ફળ ખતાવ્યું છે તે ફળ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય. દહતા ધારણ કર્યા વિના ફળ મળતું નથી. કામદેવ અને અરણકને પિશાચે કેવાં કેવાં કષ્ટો આપ્યાં છતાં તેઓએ પિશાચની આગળ મસ્તક ન નમાવ્યું. તે ધર્મદહતા હોવાનું જ કારણ છે. જો દહતા રાખવામાં આવે તો દેવ પોતે આવીને આપણને નમન કરે. કામદેવને પહેલાં દેવે કષ્ટો આપ્યાં હતાં પણ આખરે તે દેવ જ દહધર્મી કામદેવની આગળ નમ્યો કે નહિ? તમે પણ એવી ધર્મદહતા ધારણ કરો. ઢીલા ન બનો. ઢીલા બની જવાથી કામ ચાલી શકતું નથી. ધર્મમાં અટલ શ્રદ્ધા અને દહતા ધારણ કરવાથી જ કલ્યાણ થઈ શકે છે.

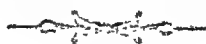
મયણુરેહા ચરિત્ર—૩૨

મયણુરેહામાં કેવી દહતા હતી એ જાણવા માટે તમે તેની ચરિત્રકથા સાંભળી જ રહ્યા છો. વનમાં સિંહની ગર્જના સાંભળી તે ગભરાઈ નહિ પણ એમ વિચારવા લાગી કે, જો કે સિંહ આ સ્થૂણ શરીરને જ નષ્ટ કરે છે પણ આત્માનાં ગુણોને નષ્ટ કરી શકતો નથી. મને એવો વિશ્વાસ છે કે, જો મારા હૃદયમાં સિંહ પ્રત્યે વેરભાવ નહિ હોય તો તે મારા સ્થૂણ શરીરને પણ નષ્ટ કરી શકશે નહિ; કારણ કે જ્યારે મારામાં તેના પ્રત્યે વેરભાવ નથી તો પછી તેનામાં મારા પ્રત્યે વેરભાવ હોઈ શકે નહિ !

મેં કાલે તમને યોગશાસ્ત્રનું એક સૂત્ર સાંભળાવ્યું હતું કે, અદિસા પ્રતિષ્ઠાયાં તત્સન્નિષૌ વૈરભાવઃ—અર્થાત્ જેમનામાં અદિસા છે તેની આગળ વેરભાવ ટકી જ શકતો નથી. આ વાતને સિદ્ધ કરવા માટે અનેક પ્રમાણો અને ઉદાહરણો મળી આવે છે. અને એવું સાંભળવામાં આવે છે કે એક મનુષ્યે સિંહના પગમાંથી કાંટો કાઢ્યો હતો. આ પ્રમાણે જેના પોતાના હૃદયમાં વેરભાવ હોતો નથી તેના પ્રત્યે બીજાના હૃદયમાં પણ વેરભાવ ટકી શકતો નથી.

વિરયી મનુષ્ય ઔર સિંહ આદિકા, મનસે કિયા વિચાર;
સ્થૂણ શરીર કેયે હૈં નાશક, શીલ ન નાશો સિંગાર. ॥ સતી ॥ ૧૧૨ ॥
ભૌતિક ખિંટ મુજે ન શ્રદ્ધા, ધર્મ પરમ મુખદાય;
હિંસકે આનિર ઈન્સાને નજ દૂં, ચલી મર્મ મન લાય. ॥ સતી ॥ ૧૧૩ ॥
આત્માની અનશન સતી કીના, સમકે શ્રી નવકાર;
સિંહ સામને ચલી સતીજ, ધારન મનમેં ધાર. ॥ સતી ॥ ૧૧૪ ॥
મુનસિમ મુનસિનિ દુઆ સતીકા, દુઆ ન દુઃખ સિંગાર;
અનશન પાદી અનકલ ખાંચ, કીની કુચા નિવાર. ॥ સતી ॥ ૧૧૫ ॥

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૬૩ આશો શુદ્ધ ૫ સનિવાર

પ્રાર્થના

‘વિશ્વશેત’ નૃપ ‘અવક્ષા’ પદસાનીછ, તમુ મુત કુલ શામગાર હો મુભાગી,
જન્મતાં શાન્તિ કરી નિજ દેશમે, મુગી માર નિવાર હો મુભાગી;
શાન્તિ જિત્તેશ્વર સાધ્ય મોક્ષમા. ॥ ૧ ॥
—વિનયવંદ્ય કુંભર ચોનીશી

શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

જગતમાં ઉપાધિ અને અશાન્તિ ફેલાએલી છે છતાં ગંધાં લોકો શાન્તિ ચાહે છે. શાન્તિ ચાહવા છતાં શાન્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી એ જ સંસારની વિચિત્રતા છે. સંસારની આ વિચિત્ર સ્થિતિ બેઠેને જ્ઞાનીજનોએ આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ કરી એમ કહ્યું છે કે; હે ! જગજીવો ! તમે શાન્તિ ચાહો છો છતાં શાન્તિ મળતી નથી તેનું શું કારણ છે ? એની સર્વપ્રથમ તપાસ કરો. સાથે સાથે પરમાત્માને એવી પ્રાર્થના કરો કે, હે ! પ્રભો ! અમે શાન્તિ ચાહીએ છીએ છતાં અમને શાન્તિને અદેશ અશાન્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, એટલા માટે તું અમને એવી શક્તિ પ્રદાન કર કે જેથી અમારામાં અશાન્તિ રહે જ નહિ. આ પ્રમાણે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાથી તમારા હૃદયમાં છુપાએલી જે શાન્તિ છે તે શાન્તિ એવા રૂપમાં પ્રકટ થશે કે જેથી તમારામાં કોઈ પ્રકારની ઉપાધિ કે અશાન્તિ રહેવા પામશે જ નહિ.

વાસ્તવમાં આત્મા અમૃત છે છતાં તેને વિકારવિષેને કારણે અશાન્તિ રહી છે. એટલા માટે જે વિકારવિષેને કારણે આત્મામાં રહેલી શાન્તિ, અશાન્તિમાં પરિણમી ગઈ છે, તે વિકારવિષેને પરમાત્માની પ્રાર્થનાદ્વારા દૂર કરો તો તમારામાં પૂર્ણ શાન્તિનો સંચાર થશે અને અશાન્તિ અદૃશ્ય થઈ જશે. શાન્તિનાથ ભગવાન યથાનામ તથાગુણ એ લોકોક્તિ અનુસાર શાન્તિ આપનાર જ છે. આત્મામાં-રહેલી શાન્તિને પ્રકટાવનાર શાન્તિનાથ ભગવાન જ છે. શાન્તિનાથ ભગવાન શાન્તિ આપે છે પણ તેઓ કોને શાન્તિ આપે છે ? તો એને માટે આ જ પ્રાર્થનામાં કહ્યું છે કે:—

તન મન વચન હો શુદ્ધ કરી ધ્યાવતા પૂરે સઘળી હામ હો મુભાગી

કોઈ કહે કે, સાયકલદ્વારા કોઈ રથાને જલ્દી પહોંચી શકાય છે. તેનું આ કથન હીક છે. પરંતુ સાયકલદ્વારા જલ્દી તે જ પહોંચી શકે છે કે જે સાયકલ ઉપર બેસવાનું અને સાયકલ ચલાવવાનું જાણતો હોય છે. કોઈ માણસ સાયકલ ચલાવવાનું તો જાણતો ન હોય અને સાયકલ ચલાવવાનો પ્રયત્ન કરતાં પડી જાય અને તેના હાથ-પગ તૂટી જાય, છતાં તે એમ કહેવા લાગે કે, સાયકલદ્વારા જલ્દી પહોંચી શકાય છે, તો શું તેનું આ કથન જોડું નહિ તો હીક કહી શકાય ખરું ? તેને તો એમ જ કહી શકાય કે, સાયકલદ્વારા જલ્દી પહોંચી શકાય છે એ કથન તો હીક છે, પરંતુ પહેલાં પોતાને સાયકલ ચલાવતાં આવડે છે કે નહિ તે બેઠે લેવું જરૂરી છે. જે સાયકલ બરાબર ચલાવતાં આવડતી ન હોય તો સાયકલદ્વારા ગિયત રથાને જલ્દી કેમ પહોંચી શકાય ?

પરમાત્મા જે પદ્મ આ કાંઈ પણ નથી. પરમાત્મા કોઈને જાણે નથી. જોકે કમરે કે પાંચાત્ર નથી જોઈ નીચે છે અને જે નિવળી ગયું, વચન નથી જોઈ કુદ કરી તેથી પ્રાણના ઉત્થાપાં આજે કે અત્યંત નથી જોઈ શુદ્ધ કરી જોઈ નથી જોઈના કરનાથી કાળિય અવસ્થા કાંઈ પણ નથી. એટલા માટે કાળિય પ્રાણ કરના અર્થપ્રાણ થતા, વચન નથી કાળિય શુદ્ધ કરનાથી અવસ્થાના કહે છે. પરમાત્મા એ નિશ્ચિત કરના છે, વિષાદાન માત્ર નો અવસ્થા જ છે. અને વિષાદાન અવસ્થા કહેવા દર્શી ત્યારે નિશ્ચિત કરના અવસ્થા શાન્તિ અને અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી.

શ્રીમદ્ભગવદ્ ગીતા—૨૬મો યોગ

જાન, વચન નથી કાળિય શુદ્ધ કરીને કરી માત્ર એ એ જાનવા માટે નથી આને વંદનાનું પ્રકરણ શાલી જોઈ છે. વંદનાના અવસ્થામાં અર્થક રીતથી કર માટે જાણ છે અને વિકારો કર અર્થ જાણથી જાન, વચન, કાળા શુદ્ધ કાળ છે અને અવસ્થાને કાળિય પ્રાણ કાળ છે; એટલા માટે જે તમે આત્માને પૂર્ણ કાળિય પ્રાણ કરવા માત્રતા નો અને કાળાથી જાનવા માત્રતા નો, તેો ગુરુને વિધિપૂર્વક વંદના કરી જોઈ માત્રતા કે, જાણથી ગુરુના અર્થપ્રાણ જોઈ અવસ્થા છે. તમે અવસ્થામાં તેો જોઈ કરી જોઈ છે, જાણથી ગુરુના જોઈ અવસ્થા છે, જાણથી જોઈ અવસ્થા કરવાથી જાણ કરી અને કાળે કાળે વિધિપૂર્વક ગુરુને વંદના પૂર્ણ કરી. સાધારણરૂપે તેો કાળિય પ્રાણ વંદના વાળ ઉપરથી જોઈ કરી છે. આરંભથી જોઈ વાળ કરીના નથી. જોઈ આજે તમને જે કાળિય પ્રાણ અર્થપ્રાણ છે તે કાળિય પ્રાણથી જોઈ પ્રાણ અર્થપ્રાણ છે. આ વાળને જાણમાં રાખી ગુરુને વિધિપૂર્વક વંદના કરી તેો આત્માને પૂર્ણ કાળિય પ્રાણ થઈ અને આત્માના પૂર્ણ થઈ.

ગુરુને વિધિપૂર્વક વંદના કરવા માટે કરવામાં આવે શુદ્ધ રાખવામાં જોઈ પૂર્ણ જોઈ કરવામાં કરવામાં શુદ્ધ કરવામાં નીચી જાણ છે અને તેને રાખે અશુદ્ધ કરવામાં આવી જાણ છે. એ અશુદ્ધ કરવામાં જોઈ કરી આત્મામાં જાણ શુદ્ધ કરવામાં કરવામાં પ્રતિકરણ કરવામાં અવસ્થામાં આત્મા છે. એટલા માટે કરે પ્રતિકરણના સંબંધમાં અવસ્થાને એવો પ્રકાર પૂજવામાં આવે છે કે—

અગીઆરમો યોગ.

(૧૧) પટિકમણેનં મંતે ! જીવે કિં જનયદ્ ?

અર્થાત—હે ! ભગવાન ! પ્રતિકરણ કરવાથી જીવે શો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું છે કે—

પટિકમણેનં વચચિદારં પિહેદ્, પિહિયવચચિદે સુખ જીવે નિરુદ્ધાસવે અસવચરિત્તે અદ્દમુ પવયણમાયાસુ સ્વસ્તે સ્વસ્તે (અપ્પમત્તે) સુખિણિહિં વિરહદ્ ॥ ૧૧. ॥

અર્થાત—પ્રતિકરણ (વચનમાં લાગેલાં દોષોની નિવૃત્તિ) કરવાથી અર્થસાધિ પ્રતોનાં અનિવાર્ય (દોષો) રાખાય છે, અને વચનમાં દોષોને રોકનારા જીવ આજીવને અટકાવતો તથા

નિર્મળ ચારિત્રને પાળતો આઠ પ્રવચનમાતા (પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ) રૂપ સંયમ ઉપયુક્ત, અપ્રમત્ત અને સુપ્રણીહિત થઈ વિહરે છે અને નિઃસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે.

પ્રતિક્રમણ કરવાથી છૂટને શો લાભ થાય છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં લગવાને સંક્ષેપ કહ્યું છે કે, પ્રતિક્રમણ કરવું જ નોઈએ. શા માટે પ્રતિક્રમણ કરવું નોઈએ અને પ્રતિક્રમ કરવાથી શો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે એ વિષે હમણાં ઉદાહરણ ન કરતાં એટલું જ કહું છું. લગવાને કહ્યું છે કે, પ્રથમ અને અન્તિમ તીર્થકરના સાધુઓએ પ્રતિક્રમણ કરવું જ નોઈએ વચ્ચેના બાવીશ તીર્થકરના સાધુઓ ઝલુ-સરળ સ્વભાવવાળા હોય છે. આ કારણે તેમને દોષ લાગે છે તો તો તેઓ પ્રતિક્રમણ કરે છે અને દોષ લાગતો નથી તો તેઓ પ્રતિક્રમ કરતા નથી; પણ પ્રથમ અને અન્તિમ તીર્થકરના સાધુઓએ તો પ્રતિક્રમણ કરવું જ નોઈએ હવે પ્રતિક્રમણ એટલે શું ? એ વિષે વિચાર કરીએ. અન્ય લોકો જે પ્રમાણે સંધ્યા વન્દનાદિ કરે છે તે જ પ્રમાણે આપણે ત્યાં પ્રતિક્રમણ છે; પણ સંધ્યા-વન્દન અને પ્રતિક્રમણ ભેદ છે. પ્રતિક્રમણ કોને કહેવાય અને પ્રતિક્રમણ કરવાનો શો ઉદ્દેશ છે એના માટે કહ્યું છે કે:-

સ્વસ્થાનાત્ પરસ્થાનં પ્રમાદસ્ય વશાદ્ ગતં

તત્રૈવ ક્રમણં મૂયઃ પ્રતિક્રમણમુચ્યતે ।

ક્ષાયોપશમિકાદ્ ભાવાદોદાર્યકસ્ય વશં ગતઃ

તત્રાપિ ચ સ પવાર્થઃ પ્રતિકૂલં ગમાત્સ્મૃતઃ ॥

જે સ્થાનેથી સ્થપિત થયા હોઈએ તે સ્થાને પાછા આવવું તેનું નામ પ્રતિક્રમણ છે. જે આત્મા સ્વસ્થાનને ત્યાગ કરી પ્રમાદવશાત્ પરસ્થાનમાં ચાલ્યો ગયો હોય તેને પાછો સ્વસ્થાને લાવવો તેનું નામ પ્રતિક્રમણ છે. જેમકે, કોઈ બાળક પોતાનું ઘર છોડી બીજાં ઘર ચાલ્યું જાય તો તેને પાછું પોતાના ઘર લઈ આવવામાં આવે છે. તે જ પ્રમાણે જે આત્મા પોતાના સ્થાનેથી બીજા સ્થાને ચાલ્યો ગયો હોય તેને જ પ્રતિક્રમણદ્વારા પોતાના સ્થાને લાવવામાં આવે છે.

ઘરમાંથી ચાલી ગયેલી છટ વસ્તુને પોતાના ઘર પાછી લાવવાનો પ્રયત્ન પ્રાયઃ આખી દુનિયા કરે જ છે. તમે લોકો તીજેરીમાંથી રૂપિયા કાઢી આપો છો પણ તમારો પ્રયત્ન તો એ જ રહે છે કે જે રૂપિયા આપ્યા છે તે રૂપિયા વ્યાજસહિત પાછા આવે. રૂપિયા પાછા આવશે એ આશાને તમે છોડી દેતા નથી. જે રૂપિયાની આશા છોડી દેવામાં આવે છે તે રૂપિયાને લુગારમાં લગાવ્યાં છે એમ માનવામાં આવે છે. જેમાં લગાવેલાં રૂપિયા પાછાં આવનાં નથી તે લુગાર છે, વ્યાપાર નથી. વ્યાપાર તો તે જ માનવામાં આવે છે કે, જેમાં લગાવેલાં રૂપિયા વ્યાજસહિત પાછા આવે. આ પ્રમાણે અમારી જે છટ વસ્તુ અમારે ત્યાંથી ગઈ છે તે છટ વસ્તુ પાછી આવે એમ જધા ચાલે છે અને અગિય સંસાર આ પ્રયત્ન પાછળ પડેલાં નેવામાં આવે છે.

પરસ્થાને ચાલ્યા ગયેલા આત્માને પ્રતિક્રમણદ્વારા સ્વસ્થાને લાવવામાં આવે છે. પ્રતિક્રમણ દ્વારા આત્માને પાછો સ્વસ્થાને લાવવાથી આત્માનાં ભાવો અપૂર્વ ગઈ જાય છે. આત્માનાં ભાવો ક્ષયોપશમિકા, સૌપશમિકા કે ક્ષયિકા હોય છે. આ ભાવોમાંથી ખસી જઈ ઉચ્ચત્તમમાં આત્માનું જવું એ સ્વસ્થાનેથી પરસ્થાને જવા સમાન છે. આ પરસ્થાનેથી આત્માને પાછો સ્વસ્થાને લાવવો એ પ્રતિક્રમણ છે.

આત્માને જે ઇન્દ્રિયો પ્રાપ્ત થએલ છે તે ક્ષયોપસમ ભાવના પ્રતાપે જ પ્રાપ્ત થએલ છે, પણ આત્મા ક્ષયોપસમિક ભાવથી પ્રાપ્ત થએલ ઇન્દ્રિયોને ઉદયભાવમાં નાંખવા માટે તૈયાર થઈ જાય છે. આત્માને આ પ્રમાણે ન કરવા માટે ઉપદેશ આપનાર લોકો બહુ જ ઓછા છે; છતાં જેઓ આવેલા ઉપદેશ આપનાર છે તેમના ઉપદેશને આત્મા બહુ જ ઓછા પ્રમાણમાં સાંભળે છે અને નૃત્યગાન વગેરે ભેરામાં તથા સાંભળવામાં આનંદ માને છે. આવા સમયે આત્માએ એમ વિચારવું જોઈએ કે, મને જે ઇન્દ્રિયો મળ્યા છે તે ઉદયભાવથી મળ્યા નથી પણ ક્ષયોપસમ ભાવથી મળ્યા છે. એવી અવસ્થામાં હું એ ઇન્દ્રિયોને ઉદયભાવમાં નાંખી હું પોતે પણ ઉદયભાવમાં શા માટે પડી રહ્યો છું ?

મૃગને શો ઉપદેશ આપી સકાય ? તેને અચાવવાનો અપભ્રંશ કરવાથી તો તે ભાગે છે; પણ વાળનો અવાજ સાંભળી તે મસ્ત બની જાય છે અને પાસે આવે છે. મૃગ એટલું જાણતો નથી કે આ રાગની પાછળ બાણ છે. આ જ પ્રમાણે આત્મા પણ વિષયાદિમાં પડી રહ્યો છે પણ તે એટલું વિચારતો નથી કે આ વિષયોની પાછળ મોહનું કેવું તીક્ષ્ણ બાણ છે ! આ વાતને સમજીને જે આત્મા ઉદયભાવમાં આસ્થા મળ્યા હોય તે આત્માને ઉદય-ભાવમાંથી પાછો સ્વસ્થાને અર્થાત્ ક્ષયોપસમાદિ ભાવોમાં લાવવો એ પ્રતિક્રમણ છે.

આત્મા વિષયાદિમાં જેવી રીતે પડી રહ્યો છે અને જેવી રીતે ક્ષયોપસમભાવથી મળેલી ઇન્દ્રિયોને ઉદય ભાવમાં નાંખી રહ્યો છે એ વાતને સમજવા માટે એ જુઓ કે, હીરાની કાંતિ મોટી છે કે આંખની ન્યોતિ મોટી છે ? ન જાણે કેટલાં ક્ષયોપસમ ભાવને કારણે આત્માને આંખો મળ્યા છે ! પણ આ પ્રમાણે મહાકષ્ટ મળેલી આંખો આત્માને જેવી રીતે ઉદયભાવમાં નાંખી દે છે એને માટે રાવણ અને મહિરથનાં ઉદાહરણો તમારી સામે જ છે. રાવણ અને મહિરથની આંખોએ જ તેમને જીમમાં પાડ્યા હતા. આ તો મોટા લોકોનાં ઉદાહરણો છે. નાના લોકોની તો કાંઈ મધુતરી જ નથી. આ ઉદાહરણો ઉપરથી આપણે એ વિચારી શકીએ છીએ કે રાવણ અને મહિરથની જ માફક અનેક નાના લોકો આંખના કારણે જીમમાં પડતા હશે ! એટલા માટે એ વાતનું દમેસાં ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે, આંખોને એવી જગ્યાએ દષ્ટિપાત કરવા દેવો ન જોઈએ કે જે જગ્યા ઉદયભાવની હોય !

જે આંખો ક્ષયોપસમ ભાવથી પ્રાપ્ત થએલી છે તે આંખો જે ઉદયભાવમાં જાય તો એને માટે કેને ઉપાલંબ આપી સકાય ? આંખોને કારણે પતંગ દીપક ઉપર પડી બરમીમૂન થઈ જાય છે. પતંગને તો એ વાતનું જ્ઞાન હોતું નથી એથી જ તે દીપકની સાથે પ્રેમ કરે છે. પરંતુ તમને તો જ્ઞાન છે. પતંગને આંખો તો મળ્યા છે પણ તે આંખોનો ઉપયોગ જેવી રીતે કરવો જોઈએ તેનું તેને જ્ઞાન નથી, પણ તમારી આંખોની પાછળ તો મધુન સક્રિય રહેલી છે, કે જે સક્રિય આંખોનો ઉપયોગ જેવી રીતે કરવો જોઈએ એ બતાવી શકે છે. પતંગ તો ચાર ઇન્દ્રિયવાળું પ્રાણી છે, પણ તમને તો પાંચ ઇન્દ્રિયો છે. પંચેન્દ્રિયમાં પણ સંતી પચેન્દ્રિય છે. સંતી પચેન્દ્રિયમાં મનુષ્યજન્મ, આર્ષસેવ અને શ્રારકકુલમાં જન્મ મળેલ છે. એટલા માટે તમને તો એ વાતનું જ્ઞાન હોતું જ જોઈએ કે આંખોનો સદુપયોગ જેવી રીતે કરી સકાય ! આમ હોવા છતાં તમારી આંખો ક્યાં ક્યાં ભટકી રહી છે તે જુઓ. આંખોની ચેષ્ટાના માટે જેવગ આંખોને ઉપાલંબ આપીને જ રહી ન જાયો.

પણ આંખોની ચંચલતા દૂર કરવા માટે હૃદયપૂર્વક પ્રતિક્રમણ કરે, અને આંખો ને ભાવથી પ્રાપ્ત થઈ છે તે જ ભાવમાં આંખોનો ઉપયોગ કરે. તમે પ્રતિક્રમણ તો કરતા હશે પણ તે પ્રતિક્રમણ કેવળ વ્યવહાર સાધવા માટે જ રહી ન જાય તેની સાવચેતી રાખો. જો પ્રતિક્રમણ આત્માની શુદ્ધિ કરવા માટે કરશે તો પ્રતિક્રમણ અવશ્ય અપૂર્વ લાભદાયક નીવડશે.

આ તો ચક્ષુની વાત થઈ. આ જ પ્રમાણે શ્રોત્રેન્દ્રિય, ધ્રાણેન્દ્રિય વગેરે ઇન્દ્રિયો પણ તમને ક્ષયોપશમ ભાવથી જ મળી છે. આ સિવાય તમને મન પણ મળેલ છે અને શુદ્ધિ પણ મળેલ છે. આ બધી ઇન્દ્રિયો તથા મન-શુદ્ધિ વગેરેનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો જોઈએ તેનો વિચાર કરો. તમે વ્યવહારમાં તો નાકને માટે એવો વિચાર રાખતા હોયો કે અમુક કામ કરવાથી અમારું નાક કપાઈ જશે, પણ જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, વ્યવહારની માફક જ નિશ્ચયને માટે પણ આ જ વાતનો વિચાર રાખો કે નાક કપાવવા જેવાં ખરાબ કામો ન થાય અને કદાચ ખરાબ કામો થઈ ગયાં હોય તો તે કામોનો પશ્ચાત્તાપ કરી પ્રતિક્રમણ કરી લેવું જોઈએ, અને એ રીતે પ્રતિક્રમણદ્વારા પરસ્થાને ગએલા આત્માને સ્વસ્થાને લાવવો જોઈએ.

જે વસ્તુ સુગંધી અને સ્વાદિષ્ટ હોય તે વસ્તુ તમને સારી લાગે છે. પણ કોઈ વસ્તુનો ઉપયોગ કર્યા પહેલાં એ જોવું આવશ્યક છે કે, તે વસ્તુ શરીરને ટકાવવા માટે આવશ્યક છે કે, કેવળ છલના સ્વાદને પોષવા માટે જ તે વસ્તુનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે ? જે પદાર્થો જોવામાં અને સ્વાદમાં પ્રિય લાગે છે તે પદાર્થોનો તમે ઉપયોગ તો કરો છો, પણ જો પદાર્થનાં ગુણોનો વિચાર કરી પદાર્થોનો ઉપયોગ કરો તો તમને કોઈની દ્વારા લેવાની આવશ્યકતા જ રહે નહિ. પરંતુ તમે એવી ચીજોનાં ગુણો ઉપર વિચાર કરતા નથી અને પછી કહો છો કે, અમારા ઘરમાં દવા છે, માટે જો તે ચીજ તુકશાન કરશે તો દવાનું સેવન કરી સારા થઈ જઈશું. આ પ્રમાણે દવાનો આધાર રાખી વસ્તુનાં ગુણોનો વિચાર કરતા નથી પરંતુ જો વસ્તુનો ઉપયોગ કર્યા પહેલાં તમે વસ્તુના ગુણોના ઉપર વિચાર કરો તો તમે પાપથી બચી શકો અને રોગથી પણ ઘણા બચી શકો.

કોઈપણ વસ્તુને કેવળ સ્વાદની દૃષ્ટિએ જ ન અપનાવો, પણ તે વસ્તુને સારાસારાનો વિચાર કરી અપનાવો. માછલીને કાંટામાં લાગેલું માંસ સાડું લાગે છે, પરંતુ વાસ્તવમાં તે માંસ તેના ખાવાની વસ્તુ છે કે તેના મરવાનો ઉપાય છે ? તમે તે માછલીને ઉપદેશ આપવા માટે તૈયાર થઈ જશો પણ તેનામાં ઉપદેશને ગ્રહણ કરવાની શક્તિ જ નથી. પરંતુ તમે તો બાળુવા છતાં માછલીના જેવું વગર વિચાર્યું કામ કરો છો અને સ્વાદને વશ થઈ એવી ચીજોનો ઉપયોગ કરો છો કે જેથી આ લોક પણ બગડે છે અને પરલોક પણ બગડે છે.

તમે લોકો ઘણાખરા ચા પીઓ છો. આ પીવાથી કેટલી બધી શરીરને હાનિ થાય છે એ બાબત હોવા છતાં તમે આને પ્રિય માની પીઓ છો. વળી આજકાલ તો ચાદારા સત્કાર કરવામાં આવે છે અને જો કોઈ ચાનો સત્કાર સ્વીકારતો નથી તો એ સત્કાર કરનારને માટે અપમાનની વાત માનવામાં આવે છે. આ પ્રકારનાં હાનિકર કેટકેટલાં ખાનપાન અપનાવી લેવામાં આવ્યાં છે તેનો વિચાર કરો. કોઈ બીજા દેશનો આચાર કે આંહાર આપણા દેશને માટે કેટલો બધો હાનિપ્રદ છે તેનો ખ્યાલ રાખો. આ કોઈ બીજા દેશને માટે લાભપ્રદ હશે પણ આ ભારત જેવા ગરમ

પ્રત્યેક પદાર્થનો ઉપયોગ કરતી નખતે આ પ્રકારનો વિવેક કરવાની આવશ્યકતા છે. પણ તમે તો પેટને એક પ્રકારનું 'લેટરબોક્સ' જ બનાવી લીધું છે. અર્થાત્ જે પ્રમાણે લેટરબોક્સનું ખાતું કાગળપત્ર નાંખવા માટે દરેકમાં ખુલ્લું જ રહે છે તે જ પ્રમાણે તમારું પેટ પણ પદાર્થો નાંખવા માટે સદા ખુલ્લું જ રહે છે. આ પદ્ધતિથી કેવી અને કેટલી હાનિ થાય છે તેનો વિચાર કરો અને આત્માને ઉદયભાવમાંથી બહાર કાઢી તેને પોતાના શુભમાં સ્થાપિત કરો તો તેમાં કલ્યાણ જ રહેતું છે.

મયણુરેહા ચરિત્ર—૩૩

સતી મયણુરેહા પણ દેવા પ્રકારનું પ્રતિક્રમણ કરી રહી છે તે તમે તેની ચરિત્રકથા દ્વારા સાંભળી જ રહ્યા છો.

સંધ્યા સમય એક કેન્દ્રિગૃહમે, સતીને લીના વારા;

માર્ગશ્રમસે ચોઈ અકેલી, ઘર ઈચ્છરહા ધ્યાસ. ॥ સતીઃ ૧૧૬ ॥

દિનપતિ જળ અસ્તાચક્ત પાડુંગે, તમ પાડુંગા વનમાંય;

સિંહ શબ્દ ઘનધોર ભયંકર, કાયર જન કંપાય. ॥ સતીઃ ૧૧૭ ॥

મૂળસ્થાનેથી પતિત થએલા આત્માને મૂળસ્થાન ઉપર પાછો લાવવો અર્થાત્ અશુભ યોગમાં ગએલા આત્માને શુભયોગમાં પાછો સ્થાપિત કરવો એ પ્રતિક્રમણ છે. આ પ્રતિક્રમણ કેવું લાભદાયક છે એ કહી શકાય એમ નથી. જે મયણુરેહા પ્રતિક્રમણ ન કરત તો તે વનમાં જઈ શકત નહિ. તેણીને લાગ્યું કે, આત્માને માટે આ મહેલ શુભસ્થાન નથી પણ વન જ શુભસ્થાન છે. જે ઘરની હવા બગડી ગએલી હોય છે તે ઘરનો ત્યાગ કરી દેવામાં આવે છે, તે જ પ્રમાણે મહેલની હવા બગડી ગઈ છે માટે જંગલમાં જવું એ જ યોગ્ય છે. જંગલની હવા પવિત્ર હોય છે. નગરની હવા બગડી ગઈ હોય એવું તો યોગ્ય છે. જંગલની હવા બગડી ગઈ હોય એવું સાંભળવામાં આવ્યું નથી. માનવસમાજને માટે જંગલ પ્રત્યેક દૃષ્ટિએ ઉન્નતિનું મૂળ છે પણ આજે તો જંગલને કાપી નાંખી ઉન્નતિના મૂળને જ કાપી નાંખવામાં આવ્યું છે. જ્યારે જંગલ હતું ત્યારે વરસાદ પણ પૂર્ય વરસતો હતો અને વરસાદ હોવાને કારણે દુષ્કાલહિનો ભય પણ ઓછો રહેતો હતો, પણ આજે તો જંગલને પ્રતિદિન કાપવામાં જ આવે છે.

સાંભળ્યું છે કે, અમેરિકાના કોઈ ગામમાં દુષ્કાળ વારંવાર પડતો હતો. ત્યાંના લોકોએ આને માટે એક ઈન્જનીયરની સલાહ લીધી. તે ઈન્જનીયરે કહ્યું કે, આ દુષ્કાળનાં કુખને મટાડી તો શકાય છે, પણ એ કુખને દૂર કરવામાં આવેલો આવેલો ખર્ચ થશે. ત્યાંના લોકોએ તે ખર્ચ આપવાનું મંજૂર કર્યું. તે ઈન્જનીયરે તે ગામમાં ચારે બાજુ એવાં સારાં વૃક્ષોનું આરોપણ કર્યું કે જે વૃક્ષો વરસાદના પાણીનું આકર્ષણ કરતાં હતાં. આ પ્રમાણે તે ગામમાં વૃક્ષારોપણ કરવાથી ત્યાં દુષ્કાળ મટી ગયો અને નિયમિતરૂપે વરસાદ પડવા લાગ્યો. આ વસ્તુનો પરિક્રમ છે.

તમે લોકો દ્રવ્ય પરિક્રમ તો કરતા હશે પરંતુ ભાવ પરિક્રમ કર્યો વિના દ્રવ્ય પરિક્રમ બ્યર્થ જાય છે. મયણુરેહા ભાવ પરિક્રમ કરવા આહતી હતી અને એટલા જ માટે તેણીએ વનનો આશ્રય લીધો. આજે તો વનને ભક્ષકદેવી 'સ્વાહા' કરી ગઈ છે અને એ કારણે

જિન્નનિની જાક જ નહીં સુધ્ધ મર્ધ છે. અર્થાત્ આગ્રહાસ જંગલો કારખાનાંએને કારણે નહીં મટ સુધ્ધ રહ્યા છે. મથુરેશ્વરના સમયમાં જંગલો દર્નાં એટલે તે જંગલમાં ચાલી મર્ધ. જંગલમાં તેની સિવાય કેવળ જંગલી પશુ-પક્ષીઓ જ દર્નાં જે મનુષ્ય પેલાની મીઠી મીઠી રહેતો નથી અને ખીમતની મીઠી મીઠી લેવા માટે તૈયાર રહે છે તે મનુષ્ય પણ જંગલી જ છે.

મથુરેશ્વર આખો દિવસ ચાલ્યા બાદ મેખાના સમયે એક કેલિમુદ-નૃસંપ્રદાયમાં પહેલી, સોડો રાતને નિર્મલક સમયે છે પણ રાત્રી નિર્મલક નથી. સહેરના સોડો તો એમ વિચારે છે કે રાત્રી ન હોય તો સાડું કે જેથી અને વેપાર કરતા જ રહીએ, પણ જીવનને માટે વિશાન્તિ હોવી આવશ્યક છે.

કેલિમુદમાં પહેલી બાદ સતીએ વિચાર્યું કે સુધ્ધ અસ્તાચલની બાલુ જઈ રહ્યો છે. આ પ્રતિક્રમણનો સમય છે. આખા દિવસમાં માડું મન શુભપ્રેમથી ક્યાં ક્યાં પતિત થયું છે તેનું પ્રતિક્રમણ કરવું જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી મથુરેશ્વરે જેવી રીતે પ્રતિક્રમણ કર્યું હતો તેના છતિદાસ તો મળતો નથી. પરંતુ તે સતીએ પ્રતિક્રમણ કર્યું હતો એ વાત આથી સ્પષ્ટ છે કે, તે રાતના સમયે પણ તે ધનધોર જંગલમાં એકલી જ રહી હતી. જે પ્રતિક્રમણ કરે છે તેના મનમાં દહતા રહે છે અને જેના મનમાં દહતા હોય છે તે જ રાતના સમયે વનમાં રહી શકે છે.

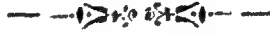
મથુરેશ્વર પોતાના મનને એકાગ્ર કરી શાન્ત મિતે પ્રતિક્રમણ કરી શાન્તિથી સુધ્ધ મર્ધ. પહેલાં તો તે સુતી વખતે મુદ્દર ગીતો સાંભળ્યા કરતી હતી; પણ આજે તો જંગલમાં જંગલી પશુઓના ભયંકર શબ્દો સાંભળી રહી છે. તે શબ્દો સાંભળી તે વિચારવા લાગી કે, ચાલતી તો અરાજ શબ્દો પણ નીકળી શકે છે, પણ આ જંગલી જાનવરોનાં શબ્દોમાં કોઈ પ્રકારની અરાખી હોતી નથી. આરા જેક હંમેશાં ગીનવાદ સાંભળ્યા બાદ જ સુવે છે અને ગીનવાદ સાંભળતાં જ છે છે. પણ આ સંગીત સાંભળવાથી તેમને વિકાર જ પેદા થયો. જે ચાલતાં અરાખી ન હોત તો આમ કેમ બનતું? આ જંગલી જાનવરોનાં શબ્દોમાં એ પ્રકારનો કોઈ વિકાર નથી; બલકે હું તો એમ માનું છું કે, આ સંખ્યા સમય હોવાને કારણે તે પશુ-પક્ષીઓ પણ પોતાના આખા દિવસના કાર્યને માટે કંઈ પ્રતિક્રમણ કરે છે અને સવારે રાત્રીનાં કાર્યને માટે પાછા પ્રતિક્રમણ કરે છે. સંખ્યાસમયે અને પ્રાતઃકાલે પક્ષીઓ એવી રીતે બોલે છે કે જાણે તેઓ પ્રતિક્રમણ કરતાં ન હોય !

તમને પાપ જંગલમાં જણાય છે કે નગરમાં નગરને માટે તો એમ કહેવામાં આવે છે કે નગરમાં કોઈ વાતનો કોઈ કર નથી. નગરની રક્ષા કરવા માટે પોલીસો છે; પણ ચોરી-ગરી વગેરેનાં પાપો જંગલમાં થાય છે કે નગરમાં થાય છે? આ બધી વાતોનો વિચાર કરવાથી જંગલ-જીવનની અને નગર-જીવનની પવિત્રતા કે અપવિત્રતાનું અંતર જણાઈ આવશે.

મથુરેશ્વર તે કેલિમુદમાં આનંદપૂર્વક સુધ્ધ મર્ધ. તે આખો દિવસ ચાલેલી હોવાથી ચાલી મર્ધ હતી તેથી અમને લીધે તેને લેખ પણ ધસપસાટ આવી મર્ધ.

જે લોકો શ્રમ કરે છે તેમનું શરીર-સ્વાસ્થ્ય પણ સાચું રહે છે. જે સ્ત્રીઓ ઘીરડીરીયાના રોગથી પીડાય છે તે સ્ત્રીઓના રોગનું મૂળ કારણ પણ આજસ જ છે. શ્રમ વિનાનું જીવન રોગમય બની જાય છે.

મયણરેહા પ્રતિક્રમણ કરી આનંદપૂર્વક મુર્છા ગઈ. તમે પણ તેની માફક પ્રતિક્રમણ કરો તો તેમાં કદયાણ જ છે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૩ આસો શુદ્ધ ૬ રવિવાર

પ્રાર્થના

કુન્થુ જિનરાજ તૂ ઝંસો, નહિ કોઇ દેવ તો નંસો;

ત્રિલોકીનાથ તૂં કહીએ, હમારી બાંહ દહ ગહિએ. ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભર ચોવીશી.

શ્રી કુન્થુનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે શો સંબંધ છે એ આ પ્રાર્થનામાં ખતાવવામાં આવ્યું છે. સંસારમાં એવો દુરાત્મા કોણ હશે કે જેને પરમાત્મા સાથેનો પોતાનો સંબંધ સારો લાગતો ન હોય? પરમાત્મા સાથે પોતાનો સંબંધ તો બધા રાખવા ચાહે છે, પણ એ સંબંધ જળવવાનો અર્થાત્ ઈષ્ટ સાથે સંબંધ રાખવાનો એ નિયમ છે કે અનિષ્ટ સાથેનો સંબંધ તોડવો પડે છે. અનિષ્ટનો ત્યાગ કર્યા વિના ઈષ્ટ વસ્તુ સાથેનો સંબંધ ટકી શકતો નથી. આ જ વ્રાત પરમાત્મા સાથે સંબંધ જળવવા માટે લાગુ પડે છે. પરમાત્મા સાથેનો સંબંધ ટકાવવા માટે પણ એ વાતોનો ત્યાગ કરવો આવશ્યક થઈ પડે છે કે જે વાતો પરમાત્મા સાથેનો સંબંધ ટકાવી રાખવામાં બાધક હોય છે.

આ પ્રાર્થનામાં ભક્તજનો કહે છે કે, હે ! પ્રભો ! હું આ સંસારસાગરમાં ડૂબી રહ્યો છું તો તું મારો હાથ પકડી મને આ સંસારસાગરમાંથી બહાર કાઢ. તારા સિવાય મને આ સંસારસાગરમાંથી કોણ બહાર કાઢી શકે એમ છે ?

જે પ્રમાણે ભક્તજનો પરમાત્મા પ્રત્યે સાચા હૃદયથી આ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરે છે તે જ પ્રમાણે સાચા હૃદયથી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાથી આત્માનો પરમાત્મા સાથે સંબંધ જોડાય છે. આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે એમ તો સંબંધ છે જ, પરંતુ વિકારને કારણે એ સંબંધમાં ભેદ પડી રહ્યો છે. કેવળ ઉપાધિને કારણે જ આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે ભેદ છે. આ સિવાય બીજો કોઈ ભેદ નથી. જે આ ભેદને સમજ્યો હશે તે તો આ ભેદને દૂર કરવા માટે પ્રયત્ન કરશે અને જે આ ભેદને જાણતો નહિ હોય તેના હાથમાં પરમાત્માથી માખણ આવી શકે નહિ; તેના હાથમાં કેવળ છાશની જેની બીજ જ વસ્તુ આવી શકે. એટલા માટે આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે પડી ગયેલા મૂળ ભેદને સમજીને તે ભેદને દૂર કરવા માટે અને પરમાત્મા સાથે પોતાનો સંબંધ સ્થાપિત કરવા માટે સાચા હૃદયથી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરે તો તેમાં કલ્યાણ જ છે.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—અગીયારમો ભાગ

જેનશામે પરામાત્મા સાથે સંગમ જોડવાની વાત કહીને જ રહી જતાં નથી પણ એને માટે દિવાલમાં કાચ કરવાનો પણ ઉપદેશ આપે છે. પરામાત્મા સાથે સંગમ જોડવા એટલા માટે જ પ્રતિક્રમણ કરવાનો ઉપદેશ આપવામાં આવે છે. પ્રતિક્રમણ કરવાથી છત્રને શું ફળ મળે છે એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં બજવાને કહ્યું છે કે, પ્રતિક્રમણ કરવાથી મતમાં પડેલાં હિંદો દંડાય છે. જે મનોનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે તે મનોમાં અનિચારરૂપી જે હિંદો પડી જાય છે તે હિંદો પ્રતિક્રમણદ્વારા દંડાર્થ જાય છે.

પ્રતિપ્રદાન શબ્દ પ્રતિ અને વ્રમણ એ બે શબ્દોના સંયોગથી બન્યો છે. જેનો અર્થ એવો થાય છે કે, પરસ્થાને ગમેશા આત્માને સ્વસ્થાને સારવો. સ્વીકાર કરેલાં મનોમાં દોષ આવેલા તે આત્માનું પોતાના સ્થાનથી પનિત થતું છે. તે પનિત સ્થાનેથી આત્માને બહાર કાઢી પાછો પોતાના સ્થાને અર્થાત્ મનપાત્રનમાં સ્થિર કરવો તેનું નામ પ્રતિક્રમણ છે.

આત્મા ન્યારે મનોનો સ્વીકાર કરે છે ત્યારે તો સાવધાનીથી સ્વીકાર કરે છે, પરંતુ પછી સ્વસ્થાવને કારણે કે હઠસ્થાવને કારણે મનોનું પાલન કરવામાં કાઈ ને કાઈ પ્રકારની ભૂલ થવાનો સંભવ છે. બજવાને આ વાતને પોતાના જ્ઞાનથી જાણીને એવી આજ્ઞા આપી છે કે, મારા શાસનના સાધુ-સાધ્વીઓએ પ્રતિક્રમણ અવશ્ય કરવું જ જોઈએ; કારણ કે આ કાળમાં સાધુ-સાધ્વીઓને મનોમાં કાઈ દોષ ન લાગે એ સંભવિત નથી એટલા માટે પ્રતિક્રમણ નિયમિતરૂપે કરવું જ જોઈએ.

પૂન્યથી શ્રીલાલચ મહારાજ ધણીવાર કહેતા હતા કે, જે પાકા મકાનને થોડા દિવસ સુધી સંભાળવામાં ન આવે અને ન્યારે તે મકાનમાં કાઈ પ્રકારનું હિંદ પડેલું જોવામાં આવે ત્યારે તે હિંદને દાંડી દેવામાં આવે તો તુરતમાં પડી જવાનો કે ખીલું તુરંત જાણ થઈ જવાનો ભય રહેતો નથી, પણ જે મકાન કાચું હોય છે તે મકાનને તો જરાજર સંભાળવું જ પડે છે અને તે મકાનમાં જે નાનકડું પથ્થર હિંદ જોવામાં આવે કે તુરંત જ તે હિંદને દાંડી દેવું પડે છે. જે એમ કરવામાં ન આવે તો તે કાચું મકાન બહુ જલ્દી પડી જવાનો ભય રહે છે. આ જ પ્રમાણે વચ્ચેના બાવીસ તીર્થકરના શાસનના સાધુઓનાં મનો તો પાકા મકાનની જેવાં હોય છે. તેથી ન્યારે તેઓ પોતાનાં મનોમાં હિંદ જુએ ત્યારે તો પ્રતિક્રમણ કરે છે અને હિંદ ન જુએ તો પ્રતિક્રમણ કરતા નથી. પરંતુ ચોતીસમા તીર્થકરના શાસનના સાધુઓનાં મનો તો કાચા મકાનની જેવાં હોય છે; એટલા માટે ચોતીસમા તીર્થકરના શાસનના સાધુઓએ પોતાનાં મનોની સંભાળ નિયમિતરૂપે રાખવી જ જોઈએ અને પ્રતિક્રમણ દ્વારા મનોમાં જે હિંદો પડી જ્યાં હોય તે હિંદોને ચાંદચાં પણ જોઈએ.

તમે લોકો જે કાઈ કપડામાં કાણું પડી ગયેલું જુઓ તો તે કાણુને સાંધીને બંધ કરો છો. તો પછી મનોમાં જે હિંદો પડી જાય તે હિંદોને બંધ કરવામાં શું કાઈ ભુદ્ધિમાન વિચલ કરી શકે ખરો? જે ભુદ્ધિમાન હશે અને જે પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરવા માહતો હશે તે પોતાનાં મનોમાં પડેલાં હિંદોને પ્રતિક્રમણદ્વારા તત્કાલ બંધ કરશે. વદાનુમાં જે કાણું પડી ગયું હોય અને એ કાણું વાટે વડાણમાં પાળી આવતું હોય તો શું ભુદ્ધિમાન

માણસ તે વદાચુના છિદ્રને રહેવા દેશે ? ને તે છિદ્રને બંધ કરવામાં ન આવે તો છિદ્રને વદાચુમાં પાણી ભરાઈ જશે અને પરિણામે તે વદાચુ ડૂબી જશે. આ જ પ્રમાણે જે વ્રતોમાં લાગેલાં દોષરૂપી છિદ્રોને બંધ કરવામાં ન આવે તો વ્રતોમાં આશ્રવરૂપી પાણી ભરાઈ જશે અને પરિણામે વ્રતરૂપી વદાચુ ડૂબી જશે. એટલા માટે જે પ્રમાણે મહાનર્મ પાણી ન ટપકે તેની બરાબર સંભાળ રાખવામાં આવે છે તે જ પ્રમાણે પોતાનાં વ્રતોની પણ બરાબર સંભાળ રાખવી જોઈએ અને વ્રતોનાં જે કાર્મ દોષરૂપી છિદ્ર જણાય તો એ છિદ્રને તત્કાળ બંધ કરી દેવું જોઈએ.

મલ્લ કુસ્તી લઘ્યા બાદ અને વીરયોદ્ધો યુદ્ધ કર્યા બાદ મંધ્યા સમયે પોતાની સુશ્રૂષા કરનારને એ બતાવી દે છે કે આજે આખા દિવસમાં મને અમુક જગ્યાએ ઝોટ લાગી છે એટલે મને ત્યાં દર્દ થાય છે. જ્યારે મલ્લ કે યોદ્ધો પોતાનું દર્દ બતાવી દે છે ત્યારે સુશ્રૂષા કરનાર સેવક દવાદારા કે માલીશદારા એ દર્દને મટાડી દે છે, કે જેથી બીજે દિવસે મલ્લ કુસ્તી કરવા માટે અને વીરયોદ્ધો યુદ્ધ કરવા માટે તૈયાર થઈ થઈ જાય છે. પણ જો મલ્લ કે વીરયોદ્ધો પોતાનું દર્દ સુશ્રૂષા કરનાર સેવકની આગળ પ્રકટ ન કરે પણ છુપાવે તો તેનું દર્દ દૂર થઈ શકે નહિ અને પરિણામે મલ્લ કુસ્તી કરી શકે નહિ કે વીરયોદ્ધો યુદ્ધ કરી શકે નહિ. આ જ પ્રમાણે જે સાધુઓ દેવસી-રાયસી પ્રતિક્રમણમાં પોતાનાં વ્રતોની સારણુ-નારણુ કરી લે છે અને પોતાનાં વ્રતોમાં જે દોષો લાગ્યા હોય તે દોષોને પ્રતિક્રમણદ્વારા દૂર કરી નાંખે છે તે સાધુઓ કર્મોને નિશ્ચિતરૂપે છૂતી લે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, પ્રતિક્રમણદ્વારા આશ્રવરૂપી પાણી આવવાનું છિદ્ર ઠંડાઈ જાય છે કે જેથી પ્રતિક્રમણ કરનાર નિરુદ્ધઆશ્રવ બની જાય છે. નિરુદ્ધઆશ્રવ બની જવાથી તેનું ચારિત્ર પણ અસંગત અર્થાત્ નિર્મળ રહે છે. સંગતનો અર્થ ખરાબ થાય છે. કાર્મ વસ્તુમાં ડાઘ લાગી જવાથી વસ્તુમાં ખરાબી આવે છે તે સંગત કહેવાય છે. જે વસ્તુને ડાઘ લાગી જાય છે તે વસ્તુ સારી માનવામાં આવતી નથી. જે વસ્તુમાં કાર્મ પ્રકરનો ડાઘ ન હોય તે વસ્તુ સારી કહેવાય છે. વ્રતોમાં જે ડાઘ લાગ્યો હોય તે ડાઘ પ્રતિક્રમણદ્વારા ધોવાઈ જાય છે અને એ કારણે ચારિત્ર નિર્મળ રહે છે.

પ્રતિક્રમણ કરનાર નિરુદ્ધઆશ્રવ થવાથી અસંગત ચરિત્રવાળો બનશે અને અસંગત ચરિત્રવાળો બનવાથી તે આઠ પ્રવચનમાતાનું પાલન કરવામાં આરુઢ થશે. ભગવાને જે આઠ પ્રવચનમાતા કહી છે તે આત્માને માટે માતા સમાન છે. પ્રવચનોની ઉત્પત્તિ ભગવાનથી જ થઈ છે. ભગવાનના મુખથી નીકળેલાં (પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ) આઠ પ્રવચનો આત્માને માટે માતાની સમાન છે. આ આઠ પ્રવચનોમાં જ બાર અંગોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. જો કે આ આઠ પ્રવચનોની વાત સાધુઓને લક્ષ્ય કરીને કહેવામાં આવી છે પણ આ પ્રવચનો વાસ્તવમાં બધાને માટે હિતકારી છે.

કર્મી સમિતિ, લાપા સમિતિ, એપણા સમિતિ, આદાનજડાપકરણ નિરૂપણ સમિતિ, ઉચ્ચારપાસવણ જલખેલસિંધાણુપરિચાપનિદા સમિતિ આ પાંચ સમિતિઓ છે. અને મન-ગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ તથા કાયાગુપ્તિ એ ત્રણ ગુપ્તિઓ છે. આ પ્રમાણે આ આઠ પ્રવચનમાતામાં

અર્થાત્ અદ્યુક્તોઃ સમ્યક્ત્વં ચર્ચા કર્ય છે. આ આક પ્રવચનો આપ્યો છે તેમ વિચારી છે તેમ શ્રદ્ધાએ મારે જ નુ વિચારી છે.

અર્થાત્ અમિતિનો અર્થ મર્થાદ્યુક્ત ગમન કરવું એવો થાય છે. અર્થાદ્યુક્ત ગમન જેવી રીતે કરવું એવો માર્ગમાં ધણો જ મુંઝવે જુવાનો કરવામાં આવ્યો છે. એ કે આ અમિતિ પ્રધાનનઃ સાધુઓ મારે કરવામાં આવી છે પણ એ નવે લોકો પણ આ અમિતિનો અવધાન કરે નો તમને પણ ધણો લાભ થઈ શકે એમ છે. એક તો અર્થાદ્યુક્ત એનાં આગ્રહુ ધમે એક નાસિકા ઉપર બગાવર દરિને રિધર કરીને આગ્રહુ એમાં મર્થ જ અંતર રહેલું છે. દરિને ગોશ્વમ ગળીને આગ્રહુ એ પણ ચોરફિયાનો અવધાન છે. આ અવધાન જેવો લોભ છે એ વાત તો અનુભવ કરવાથી જ જાણી શકાય છે. આગ્રહાની કિંવા જાણવાથી પણ નિશ્ચય અને વ્યવહાર બન્નેવમાં ધણો લાભ થાય છે અને આગ્રહાની કિંવા ન જાણવાને કારણે નિશ્ચય અને વ્યવહાર બન્નેવમાં દાનિ થાય છે. અમેરિકાના લોકોનું તો ત્યાં સુધી કહેવું છે કે, જેવો પ્રાણાવાય આગ્રહા વખતે થઈ શકે છે તેવો પ્રાણાવાય બીજા સમયમાં થઈ શકતો નથી. આમ લોભ છતાં આપણા લોકો આગ્રહાની કિંવા જાણતા નથી. શાસ્ત્રમાં સાધુઓ મારે કહેવું છે કે, આગ્રહા વખતે મનઃશુદ્ધિ અને વચનશુદ્ધિનું પણ પાલન કરવું તથા આગ્રહા વખતે રવાખાવ વગેરે કાર્યોનું વાત તરફ ખ્યાન ન આપતાં એ વાતનું ખ્યાન ખ્યાન રાખવું કે, મારો પત્ર ક્યાં પડી રહ્યો છે અને મારા પત્ર દ્વારા કેઈ ક્યવને આપાત તો પહોંચતો નથીને ? આ વાતનું ખ્યાન રાખવાથી ઈર્ષાવદી પ્રતિક્રમણ કરતી વખતે યજ્ઞેશ્વર પાપનું પ્રક્ષાલન થઈ શકે છે.

શાસ્ત્ર કહે છે કે, આગ્રહામાં કોઈ બીજાની ગતિ કલ્પિત ન શકાય તેવો ખ્યાલ રાખવો. ન્યારે કોડીની ગતિનો ભંગ કરવાનો પણ નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે તો પછી મનુષ્ય જે પંચેન્દ્રિય ત્રીની ગતિનો ભંગ કરી તેને પરતંત્રતામાં નાંખવો એ કેવું પાપ છે ? ને આત્મા અસમજ ચરિત્રવાળો દશે તો તે ઈર્ષાસંમિતિનું બરાબર પાલન કરી શકશે. અસમજ ચરિત્રવાન થવા મારે ઈર્ષાસંમિતિનું પાલન કરવું આવશ્યક છે.

મુનિએ ઈર્ષાસંમિતિની માફક બાળાસંમિતિનું પણ ધણું ખ્યાન રાખવું જોઈએ. વાતચીત કાંઈ કોડી, માખી કે બીજાં જનવરોની સાથે કરવામાં આવતી નથી. વાતચીત તો મનુષ્યોની સાથે જ કરવામાં આવે છે. તેથી વાતચીત કરવામાં ભય, દાંસી, ક્રોધ અથવા બીજા કોઈ દારણે દોર બાળા બોલવી ન જોઈએ.

સાધુઓ મારે તો દોર બાળા બોલવાનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે. તો શું તમારે દોર બાળા બોલવી જોઈએ ? દોર બાળા બોલવાથી તમને પણ નિશ્ચય અને વ્યવહારમાં દાનિ જ થાય છે. આમ હોવા છતાં આજે બાળાનો ધણો દુરુપયોગ થતો જોવામાં આવે છેઃ કાચરજનો જીવનો જેવો દુરુપયોગ કરે તો તેવો દુરુપયોગ વીરલોકો કરતા નથી. કુતરાઓ બસ્યા કરે છે પણ વીર સિદ્ધ બસતો નથી. એ વાત બીજી છે કે, સિદ્ધ ગર્જે છે પણ તે પોતે જ ગર્જે છે, બીજા કોઈને જોઈ ગર્જતો નથી. જે પ્રમાણે કુતરાઓ પોતાની વાણીનો દુરુપયોગ કરે છે તે જ પ્રમાણે કાચરજનો પણ વાણીનો દુરુપયોગ કર્યા કરે છે. તમારે

માતૃપ્રેમસે દેખે સતીજ, મનમેં ચિન્તે એમ;

વનમેં જન્મ હુઆ તુમ ક્ષાસજ, ક્યા દિખકાઉ પ્રેમ. ॥ સતીઃ ૧૨૦ ॥

તમે લોકો આજે તો તમારા પોતાના માટે અભિમાન કરે છો; પણ તમે જરા એ તો વિચારો કે, તમારા આ શરીર ઉપર કોનો અધિકાર છે ? જે માતાએ પ્રસવવેદના સહી છે તે માતા જ પુત્રના શરીરની અધિકારિણી છે. પુત્ર ઉપર માતાનો અધિકાર પિતાથી પણ વધારે છે. ઈન્દ્ર અને દેવો તીર્થંકરના પિતાની પાસે જતા નથી પરંતુ તેમની માતાની પાસે જઈને એમ કહે છે કે, “હે ! રત્નકુંભધારિણી ! આપનો જન્મ યાઓ !” પિતાની અપેક્ષાએ માતાનો અધિકાર પુત્ર ઉપર એ કારણે વધારે માનવામાં આવે છે કે, માતા પોતાના જીવનને સંકટમાં નાંખીને પણ પુત્રનું પાલન કરે છે. આ વાતને દૃષ્ટિમાં રાખીને શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, “હે ! શ્રમણો ! માતા પિતાના ઉપકારથી, સહાયતા આપનાર શેઠના ઉપકારથી અને બોધ આપનાર ગુરૂના ઉપકારથી-આ ત્રણ જણાના ઉપકારથી ઉત્કણ-ઋણુમુક્ત થવું બહુ જ મુશ્કેલ છે. આ ત્રણ જણાના ઉપકારોમાં માતાનો ઉપકાર પહેલો બતાવવામાં આવ્યો છે; કારણકે માતા પ્રસવકાળે પેદા થતી મહાન વેદનાને સહીને અને કોઈ કોઈ વાર પ્રાણનું નેપથ્ય ખેડીને પુત્રને જન્મ આપે છે.

મયજુરેહાને પ્રસવવેદના થવા લાગી. તે કહેવા લાગી કે, ‘હે ! પ્રભો ! આ સમય પણ કેવો છે !’

પ્રસવસમયે સાધારણ રીતે અનેક લોકો સેવા-સહાયતા માટે ઉપસ્થિત રહે છે અને તેમાંય રાજકુટુંબમાં તો તેથી વધારે માણસો સેવાયો ઉપસ્થિત રહે છે. પણ મયજુરેહાની પાસે અત્યારે કોઈ નથી એ વિચારથી તેને દુઃખ થાય કે નહિ ? કારણકે તે સમયે તે એકલી હતી. તેની સહાયતા માટે તેનો પતિ પણ હાજર ન હતો છતાં તે ગભરાઈ નહિ.

પ્રસવકાળના સમયે પતિનું પણ કોઈ કર્તવ્ય છે કે નહિ ? કેટલાક લોકો કહે છે કે, પ્રસવક્રિયામાં સહાયતા કરવી એ તો સ્ત્રીઓનું કામ છે. વાસ્તવમાં જે સન્તાન પેદા થવાના સમયે પોતાની પત્નીની સહાયતા કરી શકતો નથી તેને પિતા થવાનો કે કહેવડાવવાનો પણ અધિકાર નથી. ગાંધીજીએ આ વાત સમજીને પોતાની આત્મકથામાં લખ્યું છે કે, મારી પત્ની પ્રસવમાં પીડા પામે તે વખતે હું તેની કાંઈ પણ સહાયતા કરી ન શકું એ મારી કેવી કમનગરી છે ! એમ સમજીને ગાંધીજીએ પ્રસૂતિ સમયની ક્રિયાનો પણ અભ્યાસ કર્યો. આ પ્રમાણે પત્ની ત્યારે પ્રસવવેદના પામતી હોય ત્યારે પત્નીને સહાયતા કરવી એ પતિનું કર્તવ્ય છે. પણ આજ કાલ તમે લોકો એ વાતથી તદ્દન અનભિજ્ઞ છો કે પત્નીની તે સમયે કેવી સહાયતા કરી શકાય ?

મયજુરેહા સાવધાન થઈ અને તેણીએ સાવધાનીપૂર્વક, પુત્રને જન્મ આપ્યો. જે પ્રમાણે પૂર્વદિશા સૂર્યને જન્મ આપે છે અને સૂર્ય અંધકારને નાટ કરે છે તે જ પ્રમાણે તે પુત્ર પણ મયજુરેહાના ચિન્તારૂપી-અંધકારને નાટ કરનારો થયો.

મયજુરેહા પુત્રને જોઈ પોતાના મનમાં કહેવા લાગી કે, પુત્ર ! તું ક્યાં જન્મ્યો છે ! જે તું રાજકુટુંબમાં જન્મ્યો હોત તો તારા જન્મોપસરણમાં રાગરંગ થાત, દેવીઓ જેલમુખ

માન અને શ્રીયોને પણ આપવામાં આવત ! પણ તું તો જ્યોત્સ્વલમાં જન્મ્યો છે ! મેં
શુભનાં અંગનાંની યોગ્ય દરી છે જોત્યં હું એ વળગ્યા પામી છું કે, મન્મી વરુન વનમાં જ
મળે છે. જે વનની સદાપતા મળતી ન હોય તે જન્મ્યુ અમાજનું જીવન મેટલામાં જાતી
પો ! ને જોઈને મેટલામાંથી બહાર દારી મુકવામાં આવે તો તેના જીવનને ખાસ કાંઈ
પ્રદાન પડેલું નથી પણ જો તેને દવાથી ગંદિત કરી દેવામાં આવે તો તેનું જીવન ટકતું
પણ મનોમ થઈ જાય ! હું એ શારી રીતે સમજતું છું કે, મેટલામાં જે રાજરંજ થાય છે
તે તો કૃત્રિમ થાય છે પણ જ્યોત્સ્વલ તો અકૃત્રિમ રાજરંજ થઈ રહ્યો છે ! આ શીનવર્મદ
શુભપ્રયુક્ત પવન આવ્યારે જેવો આનંદ આપી રહ્યો છે ! ત્યાં મનુષ્યો સદાપતા કરનારા હોય
છે પણ જ્યોત્સ્વલ તો પવન સદાપતા કરી રહ્યો છે.

મયજુદેહા આ પ્રમાણે વિચાર કરી રહી હતી મેટલામાં જ પ્રમાણ થવા આવ્યું.
પક્ષીઓ કીણકીણાટ કરવા લાગ્યાં. મયજુદેહા કહેવા લાગી કે, યુવ ! તારા જન્મ સમયે જો
માથો ઝીતો જાત તો તેમનું જાન કૃત્રિમ હોય, પણ પક્ષીઓનું આ જાન જેનું અકૃત્રિમ અને
મનોહર છે ! આ પક્ષીજાતની સરખામણી તે કૃત્રિમ જાન કાઢીને રીતે કરી શકે નહિ. આ
પક્ષીઓ અત્યારે બંદીઓનું કામ કરી રહ્યા છે અને સૂર્ય લાગરંજ દેવાતી તારા જન્મનો
ઉત્સવ બિજવી રહ્યો છે.

સૂર્યનાં કિરણોમાં અનેક પ્રકારના રંગો રહેલા છે. તે રંગ કુયોને મળે છે. જો કે,
સૂર્યનાં કિરણોમાંથી પુલોમાં રંગો આવે છે પણ જ્યારે રંગ મદળ કરવાની કુયોમાં થોડી
શક્તિ પણ હોય છે ત્યારે જ લાલ રંગ મળી શકે છે. જે કુય સૂર્યનાં બધાં કિરણોને
પોતાનામાં મેળવી લે છે અને તેમાંથી કાંઈપણ પાડેા કાઢતો નથી તે કુયનો રંગ કાળો
થાય છે. જે કુય થોડાં કિરણોને તો છેડી દે છે અને અધિક કિરણોને ખાઈ જાય ■ તે
કુયનો રંગ લાલ થાય છે. અને આ જ પ્રમાણે જે કુય વધારેમાં વધારે કિરણોને છેડી
દે છે તે કુયનો રંગ સફેદ થાય છે. લેશ્માનો દિસાખ પણ આવે જ હોય છે. આ દિસાખ
ઉપરથી તમે તમારા વિષે પણ એમ જુઓ કે તમે જેવી લેશ્માવાળા છો ! સૂર્યદ્વારા અનેક
શ્માઓ થઈ શકે છે. સૂર્યનાં કિરણોને એકત્રિત કરવાથી મોટાં મોટાં કામો થઈ શકે છે.
સૂર્યનાં કિરણોને કાચ ઉપર એકત્રિત કરવાથી અને કાચની નીચે રૂ મુકવાથી આગ
પેદા થઈ જાય છે.

મયજુદેહા રહી રહી છે કે, હે ! લાલ ! તારા જન્મના ઉપલક્ષ્યમાં બધાને પ્રકાશ
આપનાર સૂર્ય પણ લાલ રંગ દેવાની ઉત્સવ બિજવી રહ્યો ■ !

તમારા ઘેર જો પૈસા લીધા વિના રાગ વિજળીનો પ્રકાશ મોકલી આપે તો તમે
તે રાગનો કેટલો બધો ઉપકાર માનશો ! પણ સૂર્ય પૈસા લીધા વિના અનાદિ કાળથી
તમને અપ્રતિમ પ્રકાશ આપે છે છતાં તું તમે સૂર્યનો ઉપકાર માનો છો ! આ જ પ્રમાણે
જેમનો મદિમા સૂર્યથી પણ અનન્તમણો છે, તે બગવાન, ધર્મનો જે પ્રકાશ કાંઈ લીધા
વિના તમને આપે છે, તેમનો ઉપકાર તમે માનો છો ! અને તેમનાં શુભ આશો છો !

મયણુરેહા ચૂર્ચનાં મદસ્તવને સમજતી હતી; એટલા માટે તે એમ વિચારવા લાગી કે, હે ! મન ! તું એ વિચારથી ઉદાસ ન થા કે આ વનમાં તારું કોઈ સહાયક નથી ! ચૂર્ચ આર્દ્ર પણુ તારી સહાયતા કરવા માટે દાગર છે.

આ પ્રમાણે મયણુરેહા ઉદાસ ન થઈ પણ હિંમતી આનંદિત થઈ. તે પુત્રને જેઠ મનમાં વિચારવા લાગી કે, આ સમય મારા માટે સ્વાવશ્યની જનવાનો છે. શીશ્વી રક્ષાનો ભાર હોવાની સાથે જ આ નવજનત પુત્રની રક્ષા કરવાનો ભાર પણ હવે મારી જ ઉપર છે. એક રાજકુટુંબની સ્ત્રીને માટે આ દેવો મુશ્કેલીનો સમય છે. આવા મુશ્કેલીના સમયે પણ મયણુરેહા રોઈ નહિ કે ધૈર્ય પણ હારી નહિ. આને તો કોઈનું મૃત્યુ ચતાં રોવાની પ્રથાનું પાલન કરવામાં આવે છે. આ કેવી ભયંકર પ્રથા છે !

રતલામના શેઠ અમરચંદ્ર છીત્તલિયા વિષે એમ સાંભળ્યું છે કે, યુવાન વયના તેમના એક ભાઈ જવરામાં રહેતા હતા. તે ભાઈને જગીની ચોંટ લાગતાં પડી ગયા અને તે મૂલ્ય પામ્યા. ભાઈનું આવું દુઃખદ મૃત્યુ થઈ જવા છતાં તેઓ રોવા ન હતા એટલું જ નહિ પણ તેમણે સ્મશાનમાં પણ ધર્મનો ઉપદેશ આપી બધાને ધૈર્ય આપ્યું હતું. આ તેમનું કેટું ધૈર્ય કહેવાય ! આ પ્રકારનું ધૈર્ય ધારણ કરવું એનું કારણ ધર્મજ્ઞાનજ છે. તમે લોકો પણ ધર્મતત્ત્વ સમજી આવું ધૈર્ય ધારણ કરો અને રોવાની કુપ્રથાનો ત્યાગ કરો તો તેમાં ક્યાણ જ.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૩ આસો સુદ ૮ મંગળવાર

પ્રાર્થના

અરહનાથ અવિનાશી, શિવ-સુખ લીધો;

વિમલ વિજ્ઞાન-વિશ્વાસી, સાહ્ય સીધો.

તૂ ચેતન ભજ અરહનાથને, તે પ્રભુ ત્રિભુવન રાયા;

તાત 'સુદર્શન' 'દેવી' માતા, તેહનો નંદ કહાયા. ॥ સાહ્ય ॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભર ચોવીશી.

શ્રી અરહનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પ્રાર્થનામાં ભક્તજનો અનેક પ્રકારનાં ભાવો પ્રકટ કરે છે પણ એ બધાનો સાર ભાવ એ જ છે કે, આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે એકતા સંધાય. 'શુદ્ધ સંપ્રદાયની દૃષ્ટિએ તો આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે કોઈ પ્રકારનો ભેદ નથી. પણ આત્મા મોહમાં પડી જઈ પરમાત્માથી ભિન્ન થઈ રહ્યો છે. જે આત્માનો મોહ મટી જાય તો આત્મા 'પુષ્કલ સમત્યાઈ' મેઘ'ની સમાન સમર્થ બની જાય; પણ આત્મા મોહવશમાં પડી જઈ ગોથાં ખાઈ રહ્યો છે. આત્માને મોહવશમાંથી બહાર કાઢવા માટે જ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે. તમે તમારા વિષે જુઓ કે, તમે પરમાત્માની પ્રાર્થના મોહ દૂર કરવા માટે કરો છો કે મોહ વધારવા માટે ? જે મોહ દૂર કરવા માટે તમે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરો છો તો પરમાત્મા તમારાથી દૂર નથી. હવે હું શાસ્ત્રની વાત કરું છું:—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—ગંગીયાર્થો આપેલા.

આત્મા પ્રતિબલ્લનું પ્રકરણ મળી ગયું છે. પ્રતિક્રમ્યદત્તા કદા વિષે શોધું વર્ણન ને, આત્મા કદી દેવામાં આવ્યું છે. અને શોધું ને વિષે વર્ણન કરવું જાણી છે. પ્રતિક્રમ્ય કરવાથી જીવને માં સાચા પ્રાપ્ત થાય છે. જે પ્રકરણ ઉત્તરમાં બહુવચને કહ્યું છે કે, પ્રતિક્રમ્ય કરવાથી ધર્મોનાં ઊંડો ભંધ થઈ જાય છે, કે જેથી આત્મામાં આત્મવર્તુ આવતું અટકાઈ જાય છે અને પરિણામે આત્મા નિરુપાધવ જની જાય છે. નિરુદ્ધઆત્મવચવાથી આત્મા પાંચ અભિનિ અને ત્રણ શુભિરૂપ આઠ પ્રવચનોનું પાલન કરવામાં જાગૃતિ જાય છે અને આઠ પ્રવચનોનું પાલન કરવામાં જન્યિત થવાથી સંવચ્ચોગદ્વારા આત્માની અભિજ્ઞતા પેદા થાય છે, અર્થાત્ આત્મા સંવચ્ચના ચોક્કસ જે જિનન પડી રહ્યો છે તે જિનનના ગદેની નથી. પાણી ન્યામુખી સમુદ્ધથી જુદું રહે છે ત્યાંમુખી તો તેનામાં અને સમુદ્ધમાં જુદાઈ જાણાય છે, પણ જ્યારે તે પાણી સમુદ્ધમાં મળી જાય છે ત્યારે તે જુદાઈ ગદેવા પામી નથી. ન્યામુખી પાણી સમુદ્ધમાં મળતું નથી ત્યાંમુખી પાણી સમુદ્ધથી જુદું જાણાય છે, તેનું કારણ વચ્ચે પાત્રનું હોતું તે છે. ન્યામુખી પાણી પાત્રમાં છે ત્યાંમુખી તે સમુદ્ધમાં મળી જાય નથી અને જો જ કારણે સમુદ્ધથી તે પાત્રનું પાણી જિનન જાણાય છે. જો વચ્ચે પાત્ર ન હોય તો સમુદ્ધના પાણીમાં અને ધડાના પાણીમાં કંઈ અંતર ન ગદે, આ જ પ્રમાણે જોડને કારણે આત્મા પણ સંવચ્ચોગથી જિનન પડી રહ્યો છે. જોમ તો સંવચ્ચોગથી આત્માની કંઈ જિનનના નથી પણ જિનનના પડી રહી છે અને તે જિનનનાનું કારણ જોડ છે. આત્મા સંવચ્ચોગથી જિનન જેવી રીતે પડી રહ્યો છે અને માટે થી સૂચકાત્મક સૂત્રમાં કહ્યું છે કે :—

જેમિ કુલે સમુપ્પન્ને જેદિ વામં વસે નરે ।

મમ્માદં જુપ્પહ વાલે અગ્ગમમેળે જીવિણો ॥

આ ગાથાનો એવો અર્થ છે કે, આત્મા જેની સાથે રહે છે અને જે કુળમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેવો જ પોતાને પણ માની લે છે. જેમકે નીચ મનાતા લોકો પણ પોતાની જાતમાં જેવા રચાપચ્યા રહે છે. જે પ્રાણીઓને નીચ માનવામાં આવે છે તેઓ પણ પોતાની જાતમાં રચાપચ્યા રહે છે, એ ઉપરથી એ સ્પષ્ટ જાણાય છે કે આત્મા જેની સાથે રહે છે અથવા જે કુળમાં જન્મે છે તેવો જ પોતાને પણ માની બેસે છે. આમ માની બેસવાનું કારણ જોડ છે. આત્મામાં મમત્વ અને અજ્ઞાન છે, એ જ કારણે આમ બને છે. પણ આત્માએ એ વાતનો વિચાર કરવો જોઈએ કે શું હું રક્તમાંસ છું? આત્મા આ વાતનો વિચાર કરતો નથી, એ જ કારણે તે સંવચ્ચોગથી જુદો પડી રહ્યો છે. જ્યારે આત્મા આઠ પ્રવચનોનું પાલન કરતો હોય પ્રતિક્રમણ કરે છે ત્યારે તેની સંવચ્ચોગથી જિજ્ઞાસા મટી જાય અને એકના થઈ જાય છે.

આ તો નિશ્ચયની વાત થઈ કે હાલ પ્રતિક્રમણથી આત્માની સંવચ્ચોગથી જે જુદાઈ હોય છે તે મટી જાય છે. પણ આ નિશ્ચયની વાત વ્યવહારમાં જેવી રીતે જાણી શકાય? જોન સિદ્ધાન્તમાં એવી વિશેષતાઓ બહેલી છે કે તેનું વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે. કેટલાક લોકો તો કેવળ નિશ્ચયને જ એવા રૂપમાં પકડે છે કે તેઓ વ્યવહારની જાણ જોતા જ નથી અને કેટલાક લોકો કેવળ વ્યવહારમાં જ રહી જાય છે અને નિશ્ચયને જોતા જ નથી. પરંતુ જોન.

સિદ્ધાન્ત નિશ્ચય અને વ્યવહાર બન્નેયને એક સાથે રાખે છે. એટલા જ માટે અગ્રે એ જોવાનું છે કે, ભાવ પ્રતિક્રમણથી આત્માની સંયમયોગની સાથે અભિન્નતા થાય છે એ નિશ્ચયની વાતને વ્યવહારમાં કેવી રીતે જાણી શકાય ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શાસ્ત્ર કહે છે કે, જ્યારે ભાવ પ્રતિક્રમણ થશે ત્યારે ઇન્દ્રિયો સુપ્રણિહિત હશે અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોમાં અંદર અને બહાર એવી શાન્તિ હશે કે જેથી જોનારના હૃદયમાં પણ સમાધિ પેદા થશે. આ પ્રમાણે ભાવ પ્રતિક્રમણની આ બાહ્ય પરીક્ષા હોવાથી ભાવ પ્રતિક્રમણને નામે થતી ક્ષમાઈ અટકી જાય છે. ઘણા લોકો એવા હોય છે કે જે પ્રમાણે બગલો એક પગ ધીરથી મૂક્યા બાદ બીજો પગ ઉપાડે છે પરંતુ તેના હૃદયમાં બીજો જ ભાવ રહે છે, તે જ પ્રમાણે લોકોને સંયમયોગ બતાવવા માટે બહાર કોઈ બીજું જ રૂપ બતાવે છે અને એ રીતે તેઓ ક્ષમાઈ ચલાવે છે. પરંતુ શાસ્ત્ર વ્યવહારની એ પરીક્ષા બતાવે છે કે, જેમની સંયમયોગની સાથે અભિન્નતા હોય તેમની ઇન્દ્રિયો સુપ્રણિહિત હોવી જોઈએ, અર્થાત્ તેમની ઇન્દ્રિયોમાં અંદર અને બહાર એવી શાન્તિ હશે કે જેથી જોનારના હૃદયમાં સમાધિ પેદા થશે.

સાધારણરીતે સંસારમાં સારો પક્ષ પણ ચાલે છે અને ખરાબ પક્ષ પણ ચાલે છે; અર્થાત્ સંસારમાં સંયમયોગને પ્રવર્તનારા પણ હોય છે અને સંયમયોગમાં પ્રવર્તવાના નામે ક્ષમાઈ કરનારા પણ હોય છે. પરંતુ શાસ્ત્ર એ બન્નેની સ્પષ્ટ પરીક્ષા બતાવીને કહે છે કે, જેનો આત્મા સંયમયોગમાં વર્તે છે તેની ઇન્દ્રિયોનું સુપ્રણિધાન હોવું જ જોઈએ. આ સિવાય સંયમયોગમાં પ્રવર્તનારની સાક્ષી પ્રકૃતિ પણ આપે છે. જેમકે તમે તો કોઈ જગ્યાને માટે એ જાણી શકવાને અસમર્થ પણ નીવડી શકો કે, અમુક જગ્યાએ ઢોળાવ છે કે નહિ ? પણ પાણી તો ઢોળાવવાળી જગ્યાની તપાસ તાત્કાલિક કરી લે છે અને જે જગ્યાએ ઢોળાવ હોય છે તે જગ્યા તરફ પોતે ઢળી જાય છે. આ જ પ્રમાણે શાસ્ત્રદ્વારા બતાવવામાં આવેલી પરીક્ષાદ્વારા તમે તો કદાચ સંયમયોગમાં પ્રવર્તનારની પરીક્ષા કરવામાં અસમર્થ પણ નીવડી શકો, પરંતુ પ્રકૃતિ તો એ બતાવી જ આપે છે કે, એ સંયમયોગમાં પ્રવર્તનાર છે કે નહિ ? તમે એ તો સાંભળ્યું જ હશે કે, પ્રાચીન કાળમાં મુનિઓના બોળામાં સિંહો પણ આજોટતા હતા. સિંહો કપડી લોકોના બોળામાં આજોટતા નથી. પણ તેમના જ બોળામાં આજોટે છે કે જેમનો આત્મા સંયમયોગમાં પ્રવર્તે છે અને જેમની ઇન્દ્રિયો સુપ્રણિહિત હોય છે. જે લોકો સંયમયોગમાં પ્રવર્તે છે તેમના બોળામાં સિંહ, સાપ વગેરે કોઈ છત્રો પણ નિર્જાન થઈ આજોટે છે. આ સંયમયોગમાં પ્રવર્તનારની પરીક્ષા છે. જે સંયમયોગમાં પ્રવર્તે છે તેની પરીક્ષા આ પ્રમાણે પ્રકૃતિ પણ બતાવી આપે છે.

જેમની ઇન્દ્રિયો સુપ્રણિહિત નથી અર્થાત્ વિષયવાસના તરફ દોડ્યા કરે છે છતાં જે પોતાને સંયમયોગમાં પ્રવર્તનાર તરીકે ઓળખાવે છે તે કોઈ અને પાખંડી છે. ગીતામાં પણ કહ્યું છે કે :—

કર્મેન્દ્રિયાણિ સંયમ્ય ચ આસ્તે મનસા સ્મરન્ ।

इन्द्रियार्थान्विमृदात्મા मिथ्याचारः स उच्यते ॥

જેના હૃદયમાં તો વિકારો ભરેલાં છે અને જેની ઇન્દ્રિયો વિષયવાસના તરફ દોડ્યા કરે છે તે બંદો ઉપરથી પોતાને સંયમી બતાવતો હોય પણ વાસ્તવમાં તે મિથ્યાચારી પાખંડી છે.

આ પ્રમાણે સંવસોગમાં પ્રવર્તનાં ન દેવા છતાં જે પોતાને સંવસોગમાં પ્રવર્તનાર તરીકે ગણાવ્યો છે તેની નિંદા બધાએ કરી છે. તે જ પ્રમાણે જે સંવસોગમાં પ્રવર્તે છે તે મહાત્માઓની પ્રતિષ્ઠા પણ બધાએ કરી છે. એવા મહાત્માઓને ધન્ય છે કે, જેવા સંવસોગમાં પ્રવર્તે છે. એવા મહાત્માઓનો સંતોષ પણ લઈએ જ રહે છે. મહાપુરોષોનો સંતોષ કરે એ પણ મોટું સારુકાર જ છે.

આ ઉપરથી આપણે એ વિચાર કરવાની જરૂર છે કે, આપણે શું કરવું ? કરવાનું એ જ છે કે, તમે જે દેવમી, ગણમી, પશ્ચિમ, અનુમાનિક કે સંવસોગનું પ્રતિક્રમણ કરો છો તેમાં એ જુઓ કે, આમાં આત્મા મનેમાંથી ક્યાં ક્યાં લપસે છે ? અને જ્યાં જ્યાં આત્મા લપસે છે તે જગ્યાએથી આત્માને પાછો ફેરવે છે એ સારું છે કે, જે પુરુષ જે યોગમાં પ્રવર્તે છે એવો તે પુરુષ તે યોગમાં પોતાના આત્માને સંભાળીને રાખે. જે સંવસોગમાં વર્તવાની ઈચ્છા રાખતો હોય તે પોતાના આત્માની સંભાળ જરાગર કરે તો રહેશે જ.

શાસ્ત્રની આ વાતને દૃષ્ટિમાં રાખી આપણા આત્માને સંવસોગમાં પ્રવર્તીત કરવાને પ્રયત્ન કરે એ જોઈએ અને આત્મા મનેમાંથી જે રથને લપસે છે એવો તે રથનેથી આત્માને પાછો મથારથને લાવે એ જોઈએ. જે માણસ આસે છે તેનો પગ પણ જોઈવાર લપસે છે. એટલે માણસનો પગ લપસે છે નો તે સારવાન પણ બને છે; પણ તે સારવાન તે જ જગ્યાએ રહે છે કે જ્યાં તેનો પગ લપસે છે.

આ જ પ્રમાણે પ્રતિક્રમણ કરવું એ પણ લપસેલા આત્માને સારવાન કરવા જરાગર છે. પ્રતિક્રમણ કરવું એ એક પ્રકારે આત્મારૂપી ધડિયાળને ચાલી આપવા સમાન છે. ઠાઈ ધડિયાળ તેને ચાલી આપીએ એટલે જ સમય આસે અને ચાલી આપવી બંધ કરતાં જ ધડિયાળ આલતી બંધ થઈ જાય તો તે ધડિયાળ ખોટી છે એમ જ કહેવારો. સારી ધડિયાળ તો તે જ કહેવાય કે, જે એટલે ચાલી આપ્યા બાદ નિયમિત સમય સુધી તો ચાલે. આ જ પ્રમાણે એટલે પ્રતિક્રમણરૂપી ચાલી આપ્યા બાદ આત્માએ પણ નિયમિત સમય સુધી તો સારવાન રહેવું જ જોઈએ. જે પ્રતિક્રમણ કરતી વખતે આત્મા શુભયોગથી ન લપસે અને પ્રતિક્રમણ કરવું બંધ કરતાં જ આત્મા શુભયોગથી લપસી જાય તો એ ખોટી ધડિયાળ જેવો જ બેવડાર કહેવાય !

મયજુરેહા ચરિત્ર-૩૫

સાવધાન દો મનમેં સોચે, શુદ્ધ કંઈ મુજ કાય;

સાદી ફાટ એક ઝાલી કરલી, લાલ દો સિયા સુલાય. ॥ સતી ૧૨૨ ॥

વનદેરી વનદેવ તુઝદારી, શરણ રહે યહ આસ;

મન રખવાસા મેલ સતીય, આઈ સરેશવર પાસ. ॥ સતી ૧૨૨ ॥

મયજુરેહાએ મધ્યગ્રાંથના સમયે ધોર વનમાં પુત્રને જન્મ આપ્યો. જે કે, મયજુરેહાને આ પુત્ર ચરમશરીરી અને પ્રત્યેક જુદા હોવાના કારણે પુણ્યાત્મા હતો, પરંતુ આવા પુણ્યાત્માનો પણ જન્મ વનમાં થયો. જેનો જન્મ વનમાં થયો છે, જેના જન્મસમયે માતાની પાસે બીજું કાઈ નહતું અને જેનો જન્મ આવા કઠિન અવસરે થયો હતો તેને તમારી દૃષ્ટિએ પુણ્યાત્મા કહેવો કે પાપાત્મા ! મયજુરેહા તે સમયે જે

સ્થિતિમાં હતી તે સ્થિતિ જો નીચ પ્રકૃતિની સાથે હોત તો તે દુઃખદાયિની થઈ જત, પણ જો આ પ્રકૃતિવાળા માટે તે સ્થિતિ પણ દુઃખદાયિની થઈ શકે નહિ. માત્ર કે એક માણસના હાથમાં તો સોનાનાં કડાં છે, ખીજના હાથમાં લોહનાં કડાં છે અને ત્રીજાના હાથમાં કાંઈ નથી અને સાધુઓની માફક તેનાં હાથ ખાલી છે. લોકોની દૃષ્ટિએ તો તે માણસ પુણ્યવાન માનવામાં આવશે કે જેના હાથમાં સોનાના કડાં છે, અને તે માણસને પણ પુણ્યવાન જ માનવામાં આવશે કે જેના હાથમાં લોહનાં કડાં છે, જો કે, તેને ઓછો પુણ્યવાન માનવામાં આવશે. હવે જેના હાથમાં કાંઈ નથી અને જે સોનાનો પણ ત્યાગી છે અને લોહનો પણ ત્યાગી છે તેને શું પાપાત્મા માનવો જોઈએ ? વાસ્તવમાં તો તે ત્યાગી મહાન પુણ્યવાન છે. આ જ પ્રમાણે જો તે સ્થિતિ મળ્યું હોય માતાને માટે દુઃખદાયિની હોત તો તે જુદી વાત છે. પણ જે પુત્રના જન્મવાથી માતામાં એવી વીરતા આવી અને એવા જગલમાં પણ અને એવી વિષ્ટ સ્થિતિમાં પણ દુઃખનો અનુભવ કરતી નથી પરંતુ આનંદ માને છે તે પુત્રને અવશ્ય પુણ્યાત્મા જ કહી શકાય.

જૈનધર્મ વીરતા શીખડાવે છે, કાયરતા શીખડાવતો નથી. જે સ્થિતિમાં મળ્યું હોય તે સ્થિતિમાં જો કોઈ ધર્મને ન જાણનારી સ્ત્રી હોત તો મંડવીત છે કે તે મરી જત; પણ મળ્યું હોય એવી વિષ્ટ પરિસ્થિતિમાં પણ ગભરાઈ નહિ એ ધર્મનો જ પ્રતાપ છે. તે એમ વિચારતી હતી કે, મારે દુઃખ કરવાનું શું કારણ છે ! મારા માટે તો એ પ્રસન્નતાની વાત છે કે, મારા શીલની રક્ષા થઈ છે, અને મારા પુત્રની પણ રક્ષા થઈ છે. વળી અહીં સર્પ અને પવન પણ મારી સહાયતા કરી રહ્યા છે. આવી દશામાં હું મહેલને યાદ કરી શકું કે દુઃખ પામું ? મહેલમાં તો કોઈ કોઈવાર પિશાચતા પણ જન્મે છે. જેમકે મારા જેના હૃદયમાં પિશાચતાએ જન્મ ધારણ કર્યો અને એટલા માટે રાજમહેલમાંથી નીકળી હું વનમાં આ સ્થિતિને પામી. એથી મને જરાપણ દુઃખ થતું નથી, બિલકો આનંદ થાય છે.

મળ્યું હોય પોતાના પુત્રને જોઈ પ્રસન્ન થતી વિચારવા લાગી કે, જો કે આ પુત્ર વનમાં જન્મે છે છતાં તે પુણ્યવાન છે. પુણ્યાત્મા હોવાને કારણે જ તેના જન્મ વખતે મારામાં આવી દૃઢતા આવી છે.

મળ્યું હોય બાળકને જોઈ પ્રસન્ન થઈ અને તેને જાતીસરસો ચાંખો, પછી તે વિચારવા લાગી કે, મારે આ પ્રમાણે અશુચિમાં જ પડી રહેવું ન જોઈએ પણ શુદ્ધ થવું જોઈએ.

જૈનશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, રાત્ર પરદેશીના હાથ લોહીથી જ ભર્યાં રહેતાં હતાં. માત્ર કે એક માણસના હાથ આ પ્રમાણે લોહીથી ખરડાયેલાં છે અને ખીજે માણસ પોતાનાં હાથ પાણીથી ધોઈ નાંખે છે. આ બંને માણસોમાંથી પાણી કાઢ્યું કહેવાશે ? જો પાણીથી હાથ ધોઈ નાંખ્યાં છે તેને માટે પાણીનો આરંભ તો થયો, પણ હાથ ધોઈ નાંખવાને કારણે એ તો માનવું જ પડશે કે, તેને કિંસા પ્રત્યે ધૃણા છે; પરંતુ જે હાથ પણ ધોતો નથી અને લોહીથી હાથ ખરડાયેલાં જ રાખે છે તેને માટે એ જ માનવામાં આવશે કે, તેને કિંસા પ્રત્યે ધૃણા નથી. આ જ પ્રમાણે મળ્યું હોય પુત્ર પ્રત્યે સ્નેહ તો છે, પણ સાથે સાથે તે સ્નેહ પણ માને છે કે, અશુચિમાં પડી રહેવું એ કીડ નથી. આ પ્રમાણે પુત્રને માટે સ્નેહ તો છે, પણ સાથે સાથે તે સ્નેહ તો પડી રહેવાનું સારું માનતી ન હતી. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, ધર્મ

દેવા ચિ તં નમસ્સન્તિ જસસ ધમ્મે સયા મણો ।

અર્થાત્—જેમનામાં ધર્મ છે તેમને દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે. આ કથનાનુસાર જેના ધર્મ છે તે પોતાની શક્તિના આધારે જ રહે છે, તે જીવનો આધાર લેતો નથી.

બાળકને ઝોળીમાં સુવડાવીને અને વનદેવીને રક્ષા કરવાનું કહીને મયણુરેહા સરોવ બાણુ ચાલી. તે જતાં જતાં બાળકની તરફ દષ્ટિ દેંકતી અને એમ કહેતી જતી હતી ? “હું આ બાળકની રક્ષા જ ચાહું છું, છતાં મારે કર્તવ્યવશ સરોવર ઉપર જવું પડે છે હે ! પ્રભો ! હું આ બાળકની રક્ષા જ ચાહું છું.” આ પ્રમાણે કહેતી મયણુરેહા સરોવ ઉપર જઈ જવા ચાલી.

સ્નાન શુદ્ધિ સે કરે ચિત્ત, તો પુત્ર પ્રેમ કે માંય;
મસ્ત હાથી એક સતી પર દૌડા, વહ દૌડી સાહસ લાય. ॥ સતી ૦ ૧૨૩ ॥
પીછા નહીં છોડા ઉસ કરિને, દીની ગગન ઉછાસ;
સ્મરણ કરતાં મૂર્છા આઈ, દુઃખસે હુઈ બેહાસ. ॥ સતી ૦ ૧૨૪ ॥
નાચે પડતાં વીધાધરને, એલી કરુણા લાય;
શીતલ જલ ઉપચાર કરીને, મૂર્છા દીની ભગાય. ॥ સતી ૦ ૧૨૫ ॥

મયણુરેહા સરોવર ઉપર ગઈ. તેણી જઈ જઈ સ્નાન કરીને પોતાના વસ્ત્રોને ધોઈ રહી હતી, એટલામાં જ એક દુર્ઘટના એવી બની કે, તે જ સરોવર ઉપર એક મસ્ત હાથી આવી ચડ્યો. એક તો તે હાથી હતો, બીજું તે જંગલી અને મસ્ત હતો. ત્રીજું તે હાથીએ સરોવર ઉપર કાંઈ માનવપ્રાણીને કદાચ જ બેસ્યું હશે. એટલે તે હાથી મયણુરેહાને જોતાં જ કુદ્ધ થઈ ઉઠ્યો અને કાળસ્વરૂપ ધારણ કરી સતીની તરફ દોડ્યો. સતીએ પણ હાથીને પોતાની તરફ દોડતો આવતો જોયો, એટલે તે સાવધાન થઈ ગઈ. તેણીએ વિચાર્યું કે, આ હાથીની સામેથી દ્રોહપણ ઉપાયે હકી જવું એ જ ઐયરકર છે. અહીં રવાથી કાંઈ ચાલી શકવાનું નથી. અહીં તો હિંમત ધારણ કરી પોતાની રક્ષા કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જરૂરી છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી મયણુરેહા ત્યાંથી ભાગી. તે હાથી પણ તેની પાછળ દોડ્યો. મયણુરેહા આગળ આગળ દોડતી જતી હતી અને પાછળ પાછળ તે હાથી પણ જે પ્રમાણે પુરુષની પાછળ છાયા દોડે છે તે પ્રમાણે દોડતો જતો હતો. હાથીને આ પ્રમાણે પાછળ આવતો નેઈ મયણુરેહા વિચારવા લાગી કે, હવે હું આ પ્રમાણે ક્યાંસુધી ભાગી જઈશ ? આ હાથી તો કાળની માફક પાછળ જ દોડતો આવી રહ્યો છે. અને મને તો એમ લાગે છે કે, જે કાળ છોડે તો આ હાથી મને છોડે. કાળ તો મારી પાછળ અનાદિકાળથી પડ્યો જ છે. મારા પતિને પણ કાળ જ લઈ ગયો છે અને હવે સંભવ છે કે, તે કાળ જ મને લઈ જવા માટે આ રૂપમાં આવ્યો હોય. એટલા માટે હવે ભાગવું અર્થ જણાય છે.

મયણુરેહાએ આ પ્રમાણે વિચાર કરી પરમાત્માનું ધ્યાન ધર્યું અને પરમેશ્વરનું શરણ લીધું. એટલામાં જ તે હાથી પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને પોતાની સંઘર્ષ મયણુરેહાને પકડી ડાંચે ઉછાળી. ડાંચે ઉછળેલી મયણુરેહા વિચારવા લાગી કે, આ હાથી તો મને કાંઈ ખીજ જ લાગે શીખડાવે છે. તે કહે છે કે, તું ઉર્ધ્વગામી છો. આ લાત શીખડાવવા માટે જ વાતે આ હાથીએ મને ડાંચે ઉછાળી છે. ત્યારે આ હાથી મને આ પ્રકારની ઉર્ધ્વગામી થવાની શિક્ષા આપે છે ત્યારે હું અધોગતિનો વિચાર કેમ કરી શકું ? કાળને

પ્રાપ્ત થતાં આત્મા જાગી રિચિતિમાં જાય છે અને નીચી રિચિતિમાં પણ જાય છે. કાળને પ્રાપ્ત થયા બાદ જ ૨૨ર્ચ, નરક કે મોક્ષ મળી શકે છે. હવે જ્યારે મારો કાળ સારા કામમાં લાગી શકે છે તો પછી હું તેને ખરાબ કામમાં શા માટે લગાવું ? આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે નવકારમંત્રનું ખ્યાન કર્યું. જો કે મયજુરેહાના હૃદયમાં દહતા હતી છતાં હાથીએ તેને નેરથી પકડી ઉછાળી હતી એટલે તેને મૂર્છા આવી ગઈ છતાં તે એમ જ વિચારતી હતી કે હું નવકારમંત્રના રક્ષાણી પાંજરામાં ઘુસી ગઈ છું, એટલા માટે હવે મને કાષ્ઠિયુ પ્રકારનો ભય નથી.

જો કે, હાથીએ મયજુરેહાને એવી રીતે જાંચે ઉછાળી હતી કે, જેથી નીચે પડતાં બધાંનું મુરકેશ હતું. પરંતુ ચરિત્રકથા આગળ ચાલવાની દરી એટલા માટે કહો, કે કાલકલ્પિના પ્રતાપે કહો, કે એક વિદ્યાધરે મયજુરેહાને નીચે પડતી જોઈ. મયજુરેહાને નીચે પડતી જોઈ વિદ્યાધર વિચારવા લાગ્યો કે, જો કે હું મુનિદર્શન કરવા માટે જઈ રહ્યો છું પરંતુ આ નીચે પડતી સ્ત્રીની રક્ષા મારે પડેલાં કરવી જોઈએ. હું આ વાતની શિદ્ધા લેવા માટે જ મુનિની પાસે જઈ રહ્યો છું. આ પ્રમાણે કહુણા લાવી તે વિદ્યાધરે પોતાનું વિમાન નીચું કરી મયજુરેહાને પડતાં ઝીલી લીધી.

પ્રાચીન સમયમાં વિદ્યાના બે વિભાનો આકાશમાં ચાલતાં હતાં. વિમાન તો આજે પણ તમે આકાશમાં ચાલતાં જુઓ છો પણ આ વિભાનો ભૌતિક શક્તિથી ચાલનારાં છે. પહેલાં જે વિદ્યાના બે વિભાનો આકાશમાં ચાલતાં હતાં તે વિદ્યા આજે જાણે ભારતમાંથી ચાલી ગઈ છે. ભારતમાં પહેલાં જે વિભાનો ચાલતાં હતાં તે આત્મિક વિદ્યાથી ચાલતાં હતાં. આજે લોકોને ભૌતિક વિદ્યાની આગળ આત્મિક વિદ્યા ઉપર વિશ્વાસ રહ્યો નથી. પહેલાંના લોકો આત્મિક વિદ્યાના ઉપાર્જન માટે પોતાના સર્વસ્વનો ત્યાગ કરી દેતા હતા; પણ આજે આત્મિક વિદ્યાનું ઉપાર્જન કરવા માટે થોડો પણ ત્યાગ કરવાની ભાવના લુપ્ત થઈ ગઈ છે અને પરિણામે તે આત્મિક વિદ્યા પણ લુપ્ત થઈ ગઈ છે.

તે વિદ્યાધરે કહુણા કરી મયજુરેહાને પોતાના વિમાનમાં ઝીલી લીધી, અને તેને ત્રીસ્યા બાદ તેની રક્ષા કરવાનો કાર પોતાની ઉપર છે એમ તે માનવા લાગ્યો.

આજે જે દયા કરવામાં આવે છે તે એક રીતે પાંગળી દયા કરવામાં આવે છે. બકરાંમિને છોડાવી તો લે છે, પણ છોડાવ્યા બાદ તે બકરાંમિે ક્યાં જાય છે, તેમની જેવી દયા થાય છે તેનો વિચાર બહુ ઓછો રાખવામાં આવે છે. જીવોને છોડાવવાં એ જ કહુણા નથી પણ છોડાવ્યા બાદ જીવોની રક્ષા માટે બધરથા કરવી એ પણ કહુણા જ છે.

મયજુરેહાને વિદ્યાધરે નીચે પડતાં ઝીલી તો લીધી પણ જાંચેથી નીચે પડતાં તેને મૂર્છા આવી ગઈ. મયજુરેહાને મુચ્છિત થયેલી જોઈ વિદ્યાધર વિચાર કરવા લાગ્યો કે, યથાર્થ પ્રવળ કરી તેને સ્વરથ કરવી જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે વિદ્યાધરે પાણી વગેરેના શીતલ ઉપચાર દ્વારા તે સતીની મૂર્છા ઊતારી.

રેખ ૬૫ સતીકા વિદ્યાધર, જૂલા બાન વિશેષ;

૬૫ શરિ: મુજ આઈ દાયમે, વિલમું મુખ વિશેષ. ॥ સતીના ૧૧૧ ॥

મૂર્છા ઊતરી જતાં સતીએ જાણ્યો ખોલી. સતીનાં કમળનેચો જોઈ તે વિદ્યાધર સતી ઉપર મુગ્ધ થયો પ્રસન્ન થયો અને મનમાં કહેવા લાગ્યો કે, મને મુનિદર્શન કરવા માટે

જવાનો લાભ તો માર્ગમાં જ મળી ગયો. મને આવી સુંદરી પ્રાપ્ત થઈ એથી વિશેષ ખીને લાભ શું હોઈ શકે ?

તે વિદ્યાધરનું નામ પણ મજિરથ હતું. મજિરથ વિદ્યાધર કહેવા લાગ્યો કે, મને આ સુંદર સ્ત્રી મળી છે. આ પ્રમાણે તેની દાનત બગડી પણ સતી તેની બગડેલી દાનત બચુવા છતાં ગભરાઈ નહિ. હવે આગળ શું બને છે તે વિષે હવે પછી વિચાર કરવામાં આવશે.

—ॐ—

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૩ આસો શુદ્ધ ૧૦ ગુરુવાર

પ્રાર્થના

શ્રી મુનિસુવત સાહબા, દીનદયાલ દેવ તણા દેવ કે;
તરણ તારણ પ્રભુ તો ભણી, ઉગ્ગત્વલ ચિત્ત સમરું નિત્યમેવ કે.

શ્રી મુનિસુવત સાહબા. ॥ ૧ ॥

—વિનયવંદ્ય કુંભ સ્વામીશી.

શ્રી મુનિસુવ્રતનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનાની કડીઓ સરળ અને યોગ્ય છે. આ કડીઓમાં સંક્ષેપમાં એ બતાવવામાં આવ્યું છે કે, પરમાત્માની સાથે આત્માની એકતા કેવી રીતે સાધી શકાય ? આ જે વાત કહેવામાં આવી છે તે વાતને કેવળ કથનરૂપે જ ન રાખતાં ક્રિયાત્મક રૂપ આપવું જોઈએ, અર્થાત્ પોતાનાં પૂર્વકૃત્યોને માટે પશ્ચાત્તાપ કરી આત્મશુદ્ધિ કરવી જોઈએ. પરમાત્માની સાથે એકતા સાધવા માટે આત્માનાં દુષ્કૃત્યોનો પશ્ચાત્તાપ કરી આત્મશુદ્ધિ હોવી આવશ્યક છે. એમ હોય તો પછી પરમાત્મા સાથે એકતા સાધવી સરળ છે. જે પ્રમાણે કોઈના શરીર ઉપર અશુચિ લાગેલી હોય તો તેને રાખને મળવામાં સંકાય થાય છે અને તેના શરીર ઉપર અશુચિ હોવાને કારણે રાખ પણ તેને મળી શકતો નથી, તે જ પ્રમાણે ત્યાંસુધી આત્મશુદ્ધિ થતી નથી ત્યાંસુધી પરમાત્માનો ભેટો પણ થઈ શકતો નથી. જે પ્રમાણે રાખને મળવા માટે શરીર ઉપર લાગેલી અશુચિ સાફ કરવી આવશ્યક છે, તે જ પ્રમાણે પરમાત્માને મળવા માટે આત્મશુદ્ધિ કરવી પણ આવશ્યક છે. એટલા જ માટે આ પ્રાર્થનામાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

ઉગ્ગત્વલ ચિત્ત સમરું નિત્યમેવ કી. શ્રી મુનિ

અર્થાત્—ચિત્તને ઉગ્ગત્વલ કરી તથા આત્માની શુદ્ધિ કરી પરમાત્માનું સ્મરણ કરવાથી જ પરમાત્માનો ભેટો થઈ શકે છે એટલા માટે આત્માને શુદ્ધ કરવાની આવશ્યકતા છે. આત્માની શુદ્ધિ કેવી રીતે કરી શકાય એ વાત હવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવું છું.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—ખારમો ખોલ

આત્મશુદ્ધિ અર્થે પ્રતિક્રમણ વિષે વાત કહી દેવામાં આવી છે. પ્રતિક્રમણ ખાદ કાપો-ત્સર્ગ કરવામાં આવે છે. પ્રતિક્રમણ કરતાં પોતાનાં દોષો જોઈને વર્ચુસરોહણ અર્થાત્ કાપોત્સર્ગ કરવામાં આવે છે. એટલે કે પ્રતિક્રમણ કરતી વખતે વ્રતોમાં આવેલાં અતિચારો

કેટલાક લોકો કહે છે કે, જે પાપ કર્યું હોય તેનું ફળ તો ભોગવવું જ પડે છે. પણ ત્યારે બધી ચીજોની વિશુદ્ધિ થઈ શકે છે તો પછી પાપની વિશુદ્ધિ શા માટે ન થાય ? ત્યારે સંસારની બધી ચીજોની વિશુદ્ધિ થઈ શકે છે તો પછી અતિચારથી અશુદ્ધ થએલા આત્માની વિશુદ્ધિ શા માટે થઈ શકે નહિ ?

સંસારમાં જેટલી વસ્તુઓ છે તે બધી વસ્તુઓને શુદ્ધ કરી રાકાય છે અને બીજા લોકોએ આ પ્રકારની શુદ્ધિ કરી લાભ પણ પ્રાપ્ત કર્યો છે, પરંતુ હિન્દુ લોકોએ આ શુદ્ધિને અપનાવી નહિ એથી જ હિન્દુ જાતિને હાનિ થઈ છે. હિન્દુ જાતિએ એમ માની લીધું કે, એકવાર જે અશુદ્ધ થઈ ગયો છે તે ફરી શુદ્ધ થઈ શકતો નથી. સોનું પણ અશુદ્ધ હોય છે પણ તેને પાછું શુદ્ધ કરવામાં આવે છે. જે કોઈ ચોક્કસ અશુદ્ધ સોનાને શુદ્ધ કરવાને બદલે ફેંકી દે અને એમ માને કે, જે એકવાર અશુદ્ધ થઈ ગયું હોય તેની પાછી શુદ્ધિ થઈ શકતી નથી. તો તે ચોક્કસનું દિવાળું નીકળશે કે નહિ ? આ જ પ્રમાણે જે જાતિ કોઈ માણસને એક વાર અશુદ્ધ થવાને કારણે જાતિમાંથી બહાર કાઢી મૂકે છે અને પછી એમ માને છે કે, જે એકવાર અશુદ્ધ થઈ ગયો હોય તેની પાછી શુદ્ધિ થઈ શકતી નથી તો તે જાતિનું પણ દિવાળું નીકળશે કે નહિ ? ફરેલાં પાપોની વિશુદ્ધિ થઈ જ શકતી નથી એમ માનવું એ બૂઝ છે. પાપોની વિશુદ્ધિ અવશ્ય થઈ શકે છે. જે પાપોની વિશુદ્ધિ થઈ શકતી ન હોય તો પછી સામાયિક-પ્રતિક્રમણ કરવું પણ બ્યર્થ જાય ! પાપોની શુદ્ધિ થાય છે પણ જેવું પાપ હોય તેવી શુદ્ધિ, અર્થાત્ પાપ પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી શુદ્ધિ થાય છે. ત્યાંસુધી કોઈ કપડાં ઉપર અશુદ્ધિ લાગી જાય ત્યાંસુધી તે કપડાં પ્રત્યે ધૂણા રહે છે, પણ તે કપડાંને ધોઈ નાંખી સાફ કર્યા બાદ તે કપડાં પાછાં પહેરવામાં આવે જ છે, તે જ પ્રમાણે પોતાનાં પાપોને કાયોત્સર્ગદારા ધોઈ નાંખવાથી આત્મા પણ નિષ્પાપ થઈ જાય છે.

વ્રતોમાં અતિચાર લાગવાથી જે પાપ આત્માને માટે બોજબંધ છે તે પાપના બોજથી આત્મા કાયોત્સર્ગદારા નિવૃત્ત થઈ જાય છે. અને આત્મા પાપથી હલકો થઈ જાય છે, અને જે કાયોત્સર્ગ કરવા છતાં આત્મા પાપથી હલકો ન થાય તો એમ સમજવું કે કાયોત્સર્ગ કરવામાં કોઈ ખામી રહી ગયેલી છે. દવા લેવા છતાં જે રોગ નાશ્વર ન થાય તો એમ જ કહેવામાં આવે છે કે, કાં તો દવામાં ખામી છે અને કાં દવા લેનારમાં ખામી છે. આ જ પ્રમાણે કાયોત્સર્ગ કરવાથી આત્મા જે પાપરૂપી બોજથી હલકો ન થાય તો એમ જ સમજવું જોઈએ કે આત્માએ કાયોત્સર્ગ બરાબર કર્યો નથી.

કાયોત્સર્ગ કરવાથી આત્મા પાપના બોજથી હલકો થઈ જાય છે અને જે પ્રમાણે મન્દૂરના માથા ઉપરનો ભાર કોઈ ઉપારી લે તો તેને કેટલો બધો આનંદ થાય છે, તે જ પ્રમાણે આત્માને પણ આનંદ થાય છે. શ્રી સ્થાનાંગસૂત્રના ચોથા કાણ્ડમાં આત્માને માટે ચાર વિશ્રાન્તિસ્થળો બતાવવામાં આવ્યાં છે. તેનો સાર માત્ર એ જ છે કે, જે પ્રમાણે માથા ઉપરથી બોજને ઉતરી જવાથી શાન્તિ મળે છે, તે જ પ્રમાણે આત્મા ઉપર જે પાપનો બોજ હોય છે તે બોજને કાયોત્સર્ગદારા ઉતરી જાય છે કે જેથી આત્માને શાન્તિ મળે છે અને એ રીતે આત્મા સ્વસ્થ થવાથી સુખરૂપે વિચરે છે એટલું જ નહિ પણ તે શાન્ત થયેલા આત્મા પછી પ્રવરતી ધર્મધ્યાનમાં નસીતી રહે છે.

આ જ પ્રમાણે સાધુવેશ પામણુ કર્યા ને દેશરીવં પામણુ કરતા અચર્ય છે, પણ કેવળ સાધુવેશનાં દેશરીવાં પામણુ કરવા માગતી કાંઈ કામપિલાય ઉપ વિનય મેળવી શકતી નથી. વિનય પ્રાપ્ત કરવા માટે તેા સાધુતાનું આર્પણ વાચન કરી કામપિલાયને પરગિન કરવું જોઈએ. કામપિલાયને પરગિન કરવામાં જ સાધુતાનો વિનય છે; એટલા માટે સાધુઓએ એ વાતનું હમેશાં ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે, 'તમે કામપિલાયનો હારો ન કરો'.

પહેલાં વીરલેહા શુદ્ધ કરવા માટે જતા હતા ત્યારે તેમની માતાઓ વીરતાનો ઉપદેશ આપતી હતી અને વિનય પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રોત્સાહન કરતી હતી. વીરપુત્રો માતાના ઉપદેશને દૃષ્ટિમાં રાખતા હતા અને એક યગનને માટે કાં તે તેઓ વિનય પ્રાપ્ત કરી ઘેર આવતા હતા અથવા રણક્ષેત્રમાં જ પ્રાણાર્પણ કરી દેતા હતા. હાડા સીસોદિવાનું ઘેર પ્રસિદ્ધ છે. એમ કહેવામાં આવે છે કે, એકવાર રાણાએ ખૂંદી જીતવાની પ્રતિજ્ઞા કરી પરંતુ તે ખૂંદીનગરને જીતી શક્યો નહિ એટલે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવા માટે તે નક્કી ખૂંદી ખતાવી તેને જીતવા લાગ્યો. એટલામાં જ આ વાતની ખબર કોઈ હાડાને પડી. તે હાડો કહેવા લાગ્યો કે, મારા જીવિત રહેનાં રાણા આ નક્કી ખૂંદીને પણ કેવી રીતે જીતી શકે ? આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે એકલાએ જ રાણાનો સામનો કર્યો. રાણાના માથાએ તે હાડાને ઘેરી લીધો. આ વાતની ખબર હાડાની માને પડી. તેણીએ કહ્યું કે, મારો પુત્ર કદાપિ હારી શકે નહિ. તેણે મારાં આ સ્તનોનું દૂધ પીધું છે. આ પ્રમાણે કહી તેણીએ પોતાનાં સ્તનોમાંથી દૂધ કાઢી શિલા ઉપર ફેંક્યું તો શિલા ફાટી ગઈ. તે કહેવા લાગી કે, મારું આવું દૂધ પીનાર મારો પુત્ર કદાપિ હારી શકે નહિ. થોડા જ સમય બાદ તેને ખબર મળી કે, હાડો પડી ગયો છે પણ સાથે રાણાને પણ પાડતો ગયો છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, આ પ્રમાણે વીરમાતા પોતાના પુત્રને શુદ્ધને માટે પ્રોત્સાહન કરતી હતી. જે પ્રમાણે તે વીરોને તેમની માતા તરફથી આવું પ્રોત્સાહન મળવું હતું તે જ પ્રમાણે અમ લોકોને પણ પ્રોત્સાહન મળે તો અમે પણ વિનય પ્રાપ્ત કરી શકીએ. આ સતિઓ અમને એવું જ પ્રોત્સાહન આપનારી છે.

સતિઓની માફક શ્રાવકો વિના પણ અમારું કામ ચાલી શકતું નથી. લડનારા સૈનિકો તો હોય પણ તેમને જો ખોરાક ન મળે તો તેઓ શું કરી શકે ? તે જ પ્રમાણે જો અમને સાધુઓને શ્રાવકો આહાર ન વહેરાવે તો અમે શું કરી શકીએ ? જો તમે લોકો અણુવત ન પાળો અને અમને અમારા કલ્પ અનુસાર આહાર ન મળે તો અમારો જીવનવ્યવહાર કેમ ચાલી શકે ? અણુવત વિના મહાવ્રતનું પાલન થઈ શકતું નથી એટલા માટે અમે સાધુઓ તમારી સહાયતા મળવાથી જ વિનય પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ. ત્યારે શ્રાવકોમાં કાયરતા આવી જાય છે ત્યારે સાધુઓમાં કાયરતા આવી જતી સ્વાભાવિક છે. જો શ્રાવકોમાં કાયરતા ન આવે તો સાધુઓમાં કાયરતા આવવાનું કાંઈ કારણ જ નથી. પણ તમારે તો સાધુઓ પાસેથી મંત્રજંત્ર જોઈએ ! ત્યારે તમારામાં આ પ્રકારની કાયરતા આવી જાય છે ત્યારે સાધુઓમાં કાયરતા આવવી સ્વાભાવિક છે. તમે સાધુઓને બીજી સહાયતા ન કરી શકો તો છેવટે તેમની પાસે મંત્રજંત્રની વાત ન કરી તેમની મંથમયાત્રામાં સહાયતા કરો. તમે સાધુઓ પાસે સંસારની કામના પૂર્ણ કરાવવા આહો નહિ. તમે જો આ વાત ઉપર દૃઢ રહેશો તો

સાધુઓને મોતસાદન કરવા માટે કહેવામાં આવેલો એક શબ્દ પણ સાર્થક થશે. આ સમાજને માટે કેવળ સાધુઓ જ આધારરૂપ છે. બીજા સમાજમાં તો બીજા પણ અનેક આધાર છે. જો સાધુઓ જ બચી જશે તો પછી કોનો આધાર રહેશે ! એટલા માટે તમારા તરફથી એવું કોઈ કાર્ય થવું ન જોઈએ કે જેથી સાધુઓના આચારવિચારમાં કાયરતા અને શિથિલતા આવે.

આવકોની માફક અમને આવિકાઓની સદાપતાની પણ આવશ્યકતા રહે છે. સાધુઓને આવિકાઓની સદાપતાની પણ આવશ્યકતા રહે છે એ વાતને દૃષ્ટિમાં રાખીને જ ભગવાને આવિકાઓની મજૂના પણ અનુવિધ મંથમાં કરી છે. ભગવાને કહ્યું છે કે:—

ઘડવિદે સમળમેષે વળ્લસે તંજદા સમળો વા સમળિઓ વા ભાવયો વા ભાવિયાઓ વા ।

આ પ્રમાણે આવિકાઓને પણ તીર્થમાં રથાન આપવામાં આવેલું છે. ભગવાને જ્યારે તીર્થની રથાપના કરી ત્યારથી આવક અને આવિકાઓ બંનેને તીર્થમાં રથાન આપવામાં આવેલ છે. તીર્થનો અર્થ એ છે કે, પોતે તરે અને બીજાને પણ તારે; પણ જ્યારે તીર્થ જ અર્ધો તરફો બટકરો તો પછી તે બીજાને શું તારશે ! જો આવિકાઓ શુદ્ધ રહે અને તેમના હાથનો આહાર અમને મળે તો અમારો સંવત્ર પણ શુદ્ધ રહે. પણ આવિકા કહેવાતીને પણ જે સ્વપતિસંતોષ આદિ મતોનું પાલન કરતી નથી તેના હાથનો આહાર ખાવાંથી તે આહાર પણ અમારા સંવત્રમાં ઉપાધિ અને બાધા બીજી કરશે. એક ભાઈ કહેતા હતા કે, ચંદનખાલાના હાથે આડના બાકળા જો ભગવાન મહાવીરને ન મળ્યા હોત તો ભગવાન મહાવીર હોત કે ન હોત ? હવે જરા વિચાર કરો કે, તે બાકળામાં શક્તિ હતી કે, ચંદનખાલાના ચારિત્રમાં શક્તિ હતી ! આડના બાકળાની કાંઈ કીમત નથી પણ સાચી કીમત તો ચારિત્રની જ છે. શુદ્ધ ચારિત્રવાળાના હાથે આહાર મળવાથી અમારો સંવત્ર પણ નિર્મળ રહે છે. એટલા જ માટે હું આવિકાઓને એ જ કહું છું કે, તમે તમારું ચારિત્ર ઉત્તમવલ રાખો કે જેથી તમારું કલ્યાણ થાય અને તમારા હાથનો આહાર ખાવાંથી અમારો સંવત્ર પણ નિર્મલ રહે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, એમ તો સાધુ સાખી, આવક અને આવિકા એ ચાર ભેદ છે પણ સંઘ કહેવામાં તો એ ચારેયનો સમાવેશ થઈ જાય છે. જોન સિદ્ધાન્તો એવા છે કે, તે કોઈને કોઈ રૂપમાં બધામાં મળે છે. આજકાલ બોલવામાં જોન અને જોનેતર એવા બેદથી બોલવામાં આવે છે પણ હું કહું છું કે, આ પ્રકારનો ભેદ પાડવો એ ઠીક નથી. એવા કોઈપણ માણસ નદિ તીરે કે જોને પોતાના હૃદયની વાસના ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવો સારો લાગતો ન હોય ! આવી દશામાં કોઈને અજોન કહી પોતાથી ભુલો યા માટે કરવામાં આવે ! સાધારણ દૃષ્ટિએ જોવામાં આવે તો જોનોની સંખ્યા ઓછી છે પણ જોને શરીરની ગણતરી કરવામાં આવે તો જોનોની સંખ્યા ઓછી ન કહેવાય. આંખ અને કાનની લંબાઈ કે પહેલાંના વધારે હોતી નથી પણ જો આંખ કાન ન હોય તો કેરી વીટબજા બીજી થાય ! આ જ પ્રમાણે જોન કહેનારાઓની મંખ્યા બલે ઓછી કહેવાય પણ જોન સિદ્ધાન્તની સદાપતા લીધા વિના કોઈનું જીવન નબી રહેતું નથી. એટલા માટે કોઈને પોતાથી

પૃથક્ કરવાને બદલે દરેક પોતાના કર્તવ્યનો વિચાર કરવો જોઈએ અને પોતાના હૃદયમાં જે કામપિશાચ છે તેના ઉપર કાયોત્સર્ગદ્વારા વિજય પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ. આ પ્રકારનો વિજય મેળવી વિજ્યાદશમીનો ઉત્સવ ઉજવવામાં આવે તો તેમાં કલ્યાણ છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૩ આસો સુદ ૧૧ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

‘વિનયસેન’ નૃપ ‘વિપ્રા’ રાણી, નમિનાથ જિન જયે;

ઔસઠ ઈન્દ્ર કિયો મિલ્લ ઉત્સવ, સુર-નર આનંદ પાયો.

સુગાની છવા, ભજ લોરે, જિન ઈકવીસમા. ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્ર જુલૈ ચોવીસી.

શ્રી નમિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

ભગવાનની પાસે ભક્તજનનું કઈ વસ્તુને પ્રકટ કરાવવાની આશા કરે છે ? કાંઈ વસ્તુ નથી તો પ્રકટ થતી નથી. વસ્તુ તો વસ્તુરૂપે હયાત જ હોય છે, કેવળ વ્યવસ્થામાં ભેદ હોય છે; અર્થાત્ વસ્તુ ઉપર આવરણ હોય છે. આવરણ દૂર થઈ જાય તો વસ્તુ તૈયાર જ હોય છે. આત્મામાં પરમાત્મ ગુણ તો હયાત જ છે; પણ કેવળ તેના ઉપર કર્મનું આવરણ આવી ગયું છે એટલે પરમાત્મ ગુણ ઢંકાઈ ગયા છે. એ આવરણ દૂર થઈ જાય અને પરમાત્મ ગુણ પ્રગટે એ જ ભક્તો ભગવાન પાસે આશા કરે છે. તે પરમાત્મ ગુણને પ્રકટાવવાનો સરળ ઉપાય પરમાત્માની પ્રાર્થના છે. આ ઉપાયને સાચા હૃદયથી કરવામાં આવે તો તે વસ્તુ અવશ્ય પ્રગટ થાય જ છે. સાચા હૃદયથી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાથી, પરમાત્મગુણ પ્રકટ થવામાં જે વિઘ્ન બાધા કે અંતરાય આડી આવે છે, તે અંતરાય દૂર થઈ જાય છે. આત્માએ પોતાનું સ્વરૂપ તેમજ પરમાત્મગુણને પ્રકટાવવાનો ઉપાય અવશ્ય કરવો જોઈએ. આ પ્રકારનો ઉપાય કરવો એ જ સાચો પુરુષાર્થ અને મોક્ષપ્રાપ્તિનો ઉપાય છે. મોક્ષનો અર્થ એ જ છે કે, આત્માનો ગુણ પ્રકટ થવામાં જે વિઘ્ન, અંતરાય કે આવરણ હોય તે દૂર થઈ જાય. આત્મગુણ પ્રકટ થવાના અંતરાયો દૂર થતા એ જ મોક્ષ છે. આ પ્રમાણે મોક્ષને પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય જો આ મનુષ્યજન્મમાં નહિ કરવામાં આવે તો ક્યાં કરવામાં આવશે ? આ મનુષ્યજન્મ નકામો ચાલ્યો ન જાય તે માટે જ તમને જોતી સૂચના આપવામાં આવે છે કે:—

સુગાની છવા ભજ લોરે જિન ઈકવીસમો.

અર્થાત્—તે સુગાની લાલચો ! જો તમે તમારું કલ્યાણ કરવા ચાહતા હો તો પરમાત્માને ભજ લો. આ પ્રમાણે સૂચના આપવાની સાથે એમ પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

તૂ સો પ્રમ્ પ્રમ્ સો તૂ હૈ દેવ દેવના મોટો;

શુદ્ધ ચિત્તન્ય આનંદ વિનયચંદ પરમાત્મ પદ લેટો. રે સુગાની

ભગવાને જે ઉત્તર આપ્યો છે તેના અર્થ વિશે વિચાર કરનાં પદોમાં કાયોત્સર્ગ ક્યો છે છતાં પ્રત્યાખ્યાન કરવાની શા માટે જરૂર છે ? તે વિશે વિચાર કરવો આવશ્યક છે. સરીર પ્રત્યે જે મમત્વભાવ હોય છે તે મમત્વભાવનો ત્યાગ કરવા માટે કાયોત્સર્ગ કરવામાં આવે છે. બીજા લોકોને મરવાનો જે ભય હોય છે તે મરણભયને કાયોત્સર્ગ દ્વારા દૂર કરવામાં આવે છે. કાયોત્સર્ગ કરવાથી હવે જીવ આત્મ મરણમ્ભવ નિયમના અર્થાત્ હવેનની આશા અને મરણના ભયથી મુક્ત થઈ જાય છે. કાયોત્સર્ગથી તો અતીત પાપોની શુદ્ધિ થાય છે અને પ્રત્યાખ્યાનથી ભવિષ્યનાં પાપો રોકાય છે. આ પ્રમાણે કાયોત્સર્ગ મૃતકાળનાં પાપોની શુદ્ધિ કરે છે પણ ભવિષ્યમાં થનારાં પાપોને રોકવા માટે પ્રત્યાખ્યાન કરવાની જરૂર રહે છે. એટલા માટે કાયોત્સર્ગ કરનારે પ્રત્યાખ્યાન કરવાં જ નિર્દેશ્યો.

પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી હવે શો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું છે કે, પ્રત્યાખ્યાન મૂળ ગુણ અને ઉત્તર ગુણને ધારણ કરવા માટે કરવામાં આવે છે. અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, અહમ્યર્થ અને અપરિગ્રહ એ મૂળ ગુણો છે, અને નવકારસી વગેરે ઉત્તર ગુણ છે. અર્થાત્ સાધુઓને માટે પાંચ મહાવ્રતો મૂળ ગુણ છે અને નવકારસી વગેરે ઉત્તર ગુણ છે. આ જ પ્રમાણે શ્રાવકોને માટે પાંચ અણુવ્રતો મૂળ ગુણ છે અને સાત શિક્ષાવ્રતો ઉત્તર ગુણ છે. સ્થૂલ હિંસા ન કરવી, સ્થૂલ ખોટું ન બોલવું, સ્થૂલ ચોરી ન કરવી, પરત્રી ગમન ન કરવું અને પરિગ્રહની મર્યાદા કરવી; એ પાંચ અણુવ્રતો શ્રાવકોને માટે મૂળ ગુણો છે અને બાકીનાં સાત વ્રતો ઉત્તર ગુણો છે. આ ઉત્તર ગુણ રૂપે કહેવાતાં સાત શિક્ષાવ્રતો મૂળ ગુણોને માટે વાડરૂપે છે. પણ વાડ તે જ ખેતરની આસપાસ લગાવવામાં આવે છે, જે ખેતરમાં કાંઈક હોય છે. જે ખેતરમાં કાંઈ હોતું જ નથી તે ખેતરની આસપાસ વાડ લગાડી બંધ માનવામાં આવે છે. કાંઈ શ્રાવકમાં ઉત્તર ગુણ ન હોય પરંતુ મૂળ ગુણ હોય, તો તેને શાંત્રી તેટલો અનુચિત માનવો નથી જેટલો અનુચિત મૂળ ગુણ ન હોવાથી માને છે. મૂળ ગુણમાં કશી પણ સાવધાની રાખે નહિ અને કેવળ ઉત્તર ગુણોને જ વળગવું તે એક પ્રકારનો દોષ છે. ઉદાહરણ તરીકે કાંઈ માણસ વ્યવહારમાં તો હિંસા, અસત્ય, ચોરી, વ્યભિચાર અને બીજાં ધન હરણ કરે છે, અને અહીં આવી સામાયિક કરવા માટે ખેતી જાય છે તો તેનું આ કાર્ય ઠીક કહી શકાય નહિ. એટલું જ નહિ આ પ્રમાણે કરનાર વ્યક્તિ ધર્મને અને ગુરુને પણ લગ્નવે છે. આથી વિરુદ્ધ કાંઈ માણસ સામાયિક તો કરતો નથી તેમ તે સ્થૂલ હિંસા પણ કરતો નથી, પણ દુઃખી જીવો ઉપર દયા કરે છે, સત્ય બોલે છે, પ્રામાણિકતા રાખે છે અને આ જ પ્રમાણે બીજાં મૂળગુણોનું પાલન કરે છે તો તે ઘરમાં ખેડો ખેડો પણ સાધુઓને શોભિત કરે છે. આ પ્રમાણે ઉત્તરગુણોને માટે મૂળ ગુણોનું હોવું આવશ્યક છે અને મૂળ ગુણો હોવાથી ઉત્તર ગુણોને અપનાવવાની ઈચ્છા સ્વતઃ પેદા થશે જેનામાં મૂળ ગુણો હશે તે વ્યક્તિ પોતાનાં મૂળ ગુણોનો વિકાસ કરવા માટે ઉત્તરગુણોને પણ અપનાવશે જ. આ પ્રમાણે મૂળ ગુણોની સાથે જ ઉત્તરગુણોની શોભા છે. પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી મૂળ ગુણો અને ઉત્તર ગુણોને ધારણ કરી શકાય છે.

પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી હવે શું ફળ મળે છે ? એવો પ્રશ્ન ભગવાનને પૂછવામાં આવ્યો છે, વાસ્તવમાં પ્રત્યેક કાર્યનું ફળ જાણવું આવશ્યક છે. ફળ જોયા-જાણ્યા વિના કાંઈ પણ

કાર્પમાં પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી નથી. આ કથનાનુસાર પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી શું ફળ મળે છે એ જાણવું પણ આવશ્યક છે. પ્રત્યાખ્યાનના ફળ વિશે પૂછાએલા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જાગવાને હતું છે કે, પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી આશ્રવદ્વારોનો નિરોધ થાય છે.

દ્વિતીયા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન અને પરિમદ્ધ એ પાંચ આશ્રવો છે. પ્રત્યાખ્યાન આ પાંચ આશ્રવોને અટકાવે છે. જે દ્વિસાનો ત્યાગ કરશે તે કોઈ છત્રને મારશે નહિ તેમ દુઃખ પણ આપશે નહિ. તે પોતે તો કષ્ટો સહી લેશે પણ બીજાને કષ્ટો આપશે નહિ. જે અસત્યનો ત્યાગ કરશે તે કોઈની સાથે જોડું બોલશે નહિ. જે ચોરીનો ત્યાગ કરશે તે કોઈની પણ ચીજને ચોરશે નહિ. જે મૈથુનનો ત્યાગ કરશે અથવા પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરશે તે મૈથુનમાં કે અભિચારમાં કદાપિ પડશે નહિ.

સુદર્શન શેઠને અભય રાણીએ કેટલો ભય અને કેટલું પ્રસોજન આપ્યું હતું, છતાં તેણે અભિચાર સેવ્યો ન હતો. તેનું કારણ એ જ હતું કે, તે પરસ્ત્રીનો ત્યાગી હતો. આ જ પ્રમાણે પરિમદ્ધનો ત્યાગી કે પરિમદ્ધનું પરિમાણ કરનાર બીજાઓનાં દ્રવ્યો ઉપર મન કરશે નહિ અને ધન આવવાથી પ્રસન્નતા અને ધન જવાથી દુઃખ કરશે નહિ. પરંતુ જેણે પરિમદ્ધનો સર્વથા ત્યાગ કરી નાંખ્યો હતો તે તો કોઈ પ્રકારનો પરિમદ્ધ રાખશે નહિ. આ પ્રમાણે પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી ઈચ્છાનો નિરોધ થઈ જશે. પ્રત્યાખ્યાનનું મહત્ત્વ જ એવું છે કે, પ્રત્યાખ્યાન કરનારને પોતાના ત્યાગના બહારની અમૂલ્ય વસ્તુ પણ મળે તોપણ તે વસ્તુને લેવા માટે તૈયાર થઈ શકે નહિ અને તે વસ્તુનો સ્વીકાર કરી શકે નહિ. જેમકે અરણ્યક આવકને કોઈ દેવે માટીના બે ગોળાઓ આપ્યા હતા કે જેમાંથી કુંડલની બે નેડ નીકળી હતી. તે કુંડલો કેવાં દીમ્ભતી હતી ? છતાં તેણે તે કુંડલોને પોતાની પાસે રાખ્યાં નહિ પણ રાગબોને બેટમાં આપી દીધાં; કારણકે તે કુંડલની નેડ તેના ત્યાગના બહારની વસ્તુ હતી. તેણે પરિમદ્ધની મર્યાદા કરી લીધી હતી. જે પરિમદ્ધનું પરિમાણ કરી ચૂક્યો હતો તે ચિન્તામણિ કે ક્ષપદ્રુક મળવા છતાં તેને પણ લેશે નહિ; કારણકે એ અમૂલ્ય ચીજને તેના ત્યાગને તોડનારી છે. આવી અમૂલ્ય ચીજોને પણ ન લેવી એ પ્રત્યાખ્યાનનો જ અર્થ છે.

ઈચ્છાનું પરિમાણ જે બધા લોકો કરી લે તો સંસારમાં કોઈ પ્રકારની અશાન્તિ જ ન રહે. આજે સંસારમાં જે અશાન્તિ ફેલાઈ રહી છે તે આ જતના અભાવે જ ફેલાઈ રહી છે. અને આ જત ન હોવાને કારણે જ બોસ્થોવિજમ સામ્યવાદ પેદા થયો છે. સામ્યવાદ આજકાલ ભારતમાં પણ ફેલાએલો સાંભળવામાં આવે છે. ધનિકા પૂંછને દબાવીને બેસી જાય અને ગરીબો દુઃખ પામે ત્યારે ગરીબોને ધનિકા પ્રત્યે દેવ પેદા થાય એ સ્વાભાવિક છે. ગરીબોના હૃદયમાં એવી ભાવના પેદા થઈ શકે કે, અમે તો દુઃખ પામી રહ્યા છીએ અને આ લોકો ધનને દબાવીને બેસી ગયા છે ! તમે પોતે તો કાંતી કાંતીને પેટ ભરો અને વધે તો ફેંકી દો પણ સામે બીજે માણસ જૂખ્યો મરે તેની ખજાર ન લો. આ જ પ્રમાણે તમારી પાસે તો અનાવશ્યક વસ્તો દુકામાં ભરી રહે અને બીજે માણસ કંઠીથી મરતો હોય છતાં તેને કપડાં ન આપો ત્યારે આવા દુઃખી માણસોમાં તમારા પ્રત્યે દેવભાવના પેદા થાય અને દેવભાવનાને વધ થઈ નમારું ધન લૂંટી લેવા તૈયાર થાય એ દેખીતું છે. કદાચ તમે એમ કહો કે, એ કંઠાલ લોકો અમારું શું કરી શકે ? પણ એમ માનવું એ જૂઠામરેણું છે.

તે કંગાલ લોકો વેળા નથી. બધા તમારી પાસે ને વન છે ને વન પણ તેમની પાસે મળેલું છે; એટલા માટે એમ વિચારવું નેપણે કે, ત્યારે વસ્તુ બેદ કરતી નથી તે પછી હું જ બેદ શા માટે કરું ? વસ્તુ તે કોઈ પ્રકારનો બેદ કરતી જ નથી. ને ભાગ્ય વધારી બુદ્ધિ શાન્ત કરી શકે છે શું ને ભાગ્ય બીજાની બુદ્ધિ શાન્ત કરી શકે નહિ ? ત્યારે વસ્તુ બેદ કરતી નથી તે પછી તમે શા માટે બેદ કરા છો. પરેશાના જન્માત્મામાં તે એવા એક લોકો થઈ ગયા છે કે, જેમણે પોતે બુદ્ધિ રહીને પણ બીજાને ખાવાનું આપ્યું હોય ! તે તેમના જેવા થઈ શકતા ન હો તો તમારી પાસે ને વસ્તુ અધિક હોય તે વસ્તુને જ્યારે રાખી મૂકો નહિ. તૃષ્ણાને આધીન થઈ બીજાઓનાં કુળોની ઉપેક્ષા તો ન કરો. તૃષ્ણાની પૂર્તિ કોઈથી થઈ શકી નથી અને થઈ શકવાની નથી; એટલા માટે હજીનો નિરોધ કરી તૃષ્ણાને રોકો. આ વિષે જૈનશાસ્ત્ર ને વાત કરે છે તે જ વાત મહાભારતમાં પણ કહેવામાં આવી છે. મહાભારતમાં કહ્યું છે કે—

યજ્ઞ કામસુખં લોકે યજ્ઞ દિવ્યં મહત્સુખં ।

તૃષ્ણાક્ષય સુખસ્યંતે નાર્હન્તિ પોઢર્શી કલામ ॥

આ શ્લોકનો એવો મતલબ છે કે, આ લોકમાં કોઈને ભલે યજ્ઞવર્તિના જેવું સુખ પ્રાપ્ત થાય અને દેવશ્રંખાંથી દિવ્ય સુખ પણ મળી જાય. આ બંને સુખોને વાગવાના એક છાંયડામાં મૂકવામાં આવે અને બીજા છાંયડામાં હજીનિરોધના સુખને મૂકવામાં આવે તો તે બંને સુખો ઈચ્છા નિરોધના સુખના સોળખી કળાને પણ પ્રાપ્ત કરી શકતાં નથી અર્થાત્ તે દિવ્ય સુખો ઈચ્છાનિરોધના સુખના સોળખા ભાગની સમાન પણ હોઈ શકતાં નથી.

જો કે, તૃષ્ણાવિન્યસું સુખ આવું જ છે છતાં મંસારના લોકો તૃષ્ણામાં જ સુખ માને છે; પણ તૃષ્ણાથી કોઈને સુખ મળ્યું જ નથી તેમ મળી શકતું પણ નથી. જાનીજનો કહે છે કે, તૃષ્ણાથી કદાપિ સુખ મળી શકતું નથી એટલા માટે જો સુખ પ્રાપ્ત કરવા હો તો તૃષ્ણાને છોડો.

તમે જે ચીજની કલ્પના કરો છો તે તૃષ્ણાને માટે જ છે અને જે ચીજમાં સુખ માતો છો તે પણ તૃષ્ણાનું પોષણ કરવા માટે જ છે. કોઈપણ ચીજમાં જો કોઈ સુખ માતે છે તો તે તૃષ્ણા જ સુખ માતે છે, તમે સુખ માનતા નથી. ઉદાહરણ તરીકે, જ્ઞાનમાં પહેરેલાં મોતીને તમે જોઈ શકતા નથી તેમ ચાખી કે સૂંઘી શકતા નથી છતાં મોતી પહેરીને જ્ઞાનને દુઃખ આપવું એ કેવળ તૃષ્ણાના કારણે નહિ તો બીજા ક્યા કારણે ? જે વસ્તુનો કોઈ સ્વાદ આવતો નથી તેમ તેનાથી ભૂખ-તરસ મટતી નથી તે વસ્તુને પહેરતી એ શું સુખરૂપ છે કે દુઃખરૂપ ? જો તે સુખરૂપ છે તો તે તમારા માટે સુખરૂપ છે કે તૃષ્ણાને માટે સુખરૂપ છે ? અર્થાત્ આત્માને માટે સુખરૂપ છે કે તૃષ્ણાને માટે ? તમે જનને સાચીને રાખો છો પણ કોના માટે ? એટલા જ માટે કે, હું આ રૂપિયા દ્વારા અમુક કામ કરીશ ! આ વાતને દષ્ટિમાં રાખીને જ શ્રી ઉત્તરાખ્યયન સૂત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે—

इमं च मे अदित्य इमं च नदित्य, इमं च मे किञ्च मिमं अकिञ्च ।
तमेवमेवं लालयमाणं; हारा हरंतीति कहं पमाय ॥

આમાંનું—આ મારું છે અને આ મારું નથી એ પ્રમાણની તૃષ્ણા કરના જ રહે છે. આ છે અને આ નથી એ પ્રમાણે શું કાર્ય વિવેક કરે? એક વસ્તુ દોવાની સાથે બીજી વસ્તુ દોવાની આગવધાના બાજી જ રહે છે. આગવધું છે કે, જે ધર્મ એક પ્રાણુએ લીલામંથાથી પવન કાઢે, મગસાથી ખરીલે. ને પવન કાઢે કનો; એટલા માટે તેનું તેની પાછળ સાંકળતર ફિપાવે. સામાન નવો ખરીદી, કન્યા વધુક બાજી છે એવી આગવધાના કાની જ રહી; ત્યારે તે મારું એ વિચારું કે, જે પવનની પાછળ આગવધા બધા ખરેખર કરેલા પડે છે તે પસંજમે જ શા માટે કાઢી નાંખવામાં ન આવે?

આખરે જ્યારે તેનું પવન કાઢી નાંખે ત્યારે નેને મુંદેલ થવે. આ પ્રમાણે એક વસ્તુ દોવાથી બીજી વસ્તુની તૃષ્ણા પેદા થાય છે અને જે રીતે દુઃખ આપુ જ રહે છે. આમ દોવા કન્યા તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરી સુખી થવાને બદલે પળા લેકા તૃષ્ણામાં જ સુખ માને છે પણ વાગવધમાં તૃષ્ણાથી સુખનો માર્ગ બંધ થઈ જાય છે. તૃષ્ણા દોવાથી સુખ નો મગતું જ નથી. જ્યારે કાર્ય વસ્તુની ઇચ્છા દોની નથી ત્યારે તે વસ્તુમાં મનિ થાય છે અને તે વસ્તુ પાસે આવે છે. પરંતુ જ્યારે તૃષ્ણા પેદા થાય છે ત્યારે તે વસ્તુ દુર દુર ચાલી જાય છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, તૃષ્ણામાં સુખ નથી પરંતુ તૃષ્ણાને જીતવામાં જ સુખ છે. દિસા, અસત્ય વગેરે પાપો પણ તૃષ્ણાથી જ થાય છે. તૃષ્ણાને મટાકવાથી એ પાપો પણ શેષાઈ જાય છે. આ પાપોનું શેષાવતું એ જ આશ્રવનો નિરોધ છે. આશ્રવનો નિરોધ કરવાથી શું ફળ મળે છે એ આમળ બનાવવામાં આવ્યું છે. અહીં તો અત્યારે એટલું જ કહ્યું છે કે, તૃષ્ણાને જીતવા માટે બધી જરૂરીયાતોને ઓછી કરી નાંખવી જોઈએ. જરૂરીયાતોને જેટલી ઓછી કરવામાં આવશે તેટલી તૃષ્ણા ઓછી થતી જશે. જો તમે એકદમ આ પ્રમાણે કરી ન શકો તો આવશ્યક ચીજો સિવાય બીજી ચીજોની તૃષ્ણાને અટકાવો. તેપણ ધણી લાભ થશે. આવશ્યક ચીજોની તૃષ્ણાથી જેટલી દાનિ થાય છે તેથી વિશેષ દાનિ અનાવશ્યક ચીજોની તૃષ્ણાથી થાય છે. પહેલાં ચોદ નિયમો ચિંતવવાનો જે ઉપદેશ આપવામાં આવેલો હતો તેનો ઉદ્દેશ એ જ હતો કે, આવશ્યકતા સિવાયની વસ્તુઓની તૃષ્ણાને શેષાઈ અને આવશ્યકતાઓને પણ ઓછી કરવી. આમ કરવાથી આત્માને અતુલ્ય સુખ મળે છે અને તૃષ્ણા ઉપર પણ ક્રમશઃ વિજય મેળવી શકાય છે. એટલા માટે તમે તમારી આવશ્યકતાઓને ઓછી કરો. આવશ્યકતાઓને જેટલી ઓછી કરશો, તેટલો તૃષ્ણા ઉપર વધારે વિજય મેળવી શકશો અને પરિણામે સુખ પ્રાપ્ત કરી શકશો. આથી વિરુદ્ધ આવશ્યકતાઓને જેટલી વધારવામાં આવશે, તૃષ્ણા પણ તેટલી જ વધવા પામશે અને પરિણામે તૃષ્ણા વધવાથી દુઃખ પણ વધવા પામશે. એટલા માટે જો સુખ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તો તમારી આવશ્યકતાઓને ઓછી કરો અને તૃષ્ણાને જીતો. તૃષ્ણાને જીતવામાં જ સુખ રહેલું છે.

મયણુરેહા ચરિત્ર—૩૬

એકાકી જન્મ દેખા પુરુષ હો, બોલી પીરજ ધાર;

બાંધવ તુમને કરી સહાયતા, મુઝ પર હું ઉપકાર.

॥ સ્તાનો ૧૨૨ ॥

ભાઈ ભાઈ તુમ કિસકો કાહની, મેં હું મણિરથ રાય;
 રત્નવાહા નગરીકા રવામી, લોગો તુમ સુખદાય. ॥ સતીઁ ૨૨૮ ॥
 સુઝે માનનેચે મુન પ્યારી, ભય દોવે રામ દુર;
 અપૂર્વ અવસર મિલા આનંદયા, ભોગો સુખ ભરપૂર. ॥ સતીઁ ૨૨૯ ॥

મયણરેહાની મૂર્છા દૂર થઈ. પોતાની પાસે એકલા પુરુષને જોઈ તે વિચારવા લાગી કે,
 'ક્યાંય નવો ભય પેદા ન થાય ! ને આ પુરુષ આનૃભાવથી મારો રક્ષક થઈ જાય તો મારો
 બધો ભય દૂર થઈ જાય !'

એકાન્તવાસ ભયંકર હોય છે પણ ને એકાન્તવાસની સાથે જ્ઞાનભાવ હોય તો તે એકાન્ત-
 વાસ પણ લાભપ્રદ નીવડે છે. એકાન્ત સ્થાન હોવાને કારણે જ રથનેમિ ભગવતી રાજમતિ
 ઉપર મુગ્ધ બન્યો હતો. લોકો જાણીને તુચ્છ કહી તેમની નિંદા કરે છે અને જાણી પશુ
 એમ કહે છે કે, શાસ્ત્ર લખવાનું કામ પુરુષોના હાથમાં હોવાથી પુરુષોએ પોતાને પ્રધાન
 અને જાણીને તુચ્છ બતાવી છે, પણ વીતરાગની વાણીમાં જાણી અને પુરુષ બન્નેને સમાન
 જ માનવામાં આવ્યા છે. વીતરાગના શાસ્ત્રમાં આવેલું રાજમતિનું ઉદાહરણ એ વાતને સ્પષ્ટ
 કરે છે કે, વીતરાગની સમીપ જીપુરુષ સમાન જ છે. શાસ્ત્ર સ્પષ્ટ કહે છે કે, તે વખતે
 રથનેમિ પતિત થઈ રહ્યા હતા પણ રાજમતિએ જ તેમને સ્થિર કર્યા હતા. શાસ્ત્રનું આ
 ઉદાહરણ એમ બતાવે છે કે, વીતરાગની આગળ જાણી અને પુરુષનાં અધિકારો સમાન છે.

મયણરેહાએ વિચાર્યું કે, એકાન્તમાં પુરુષને સાથે રહેવું એ સારું નથી; પણ ને સાથે
 રહેવું જ પડે તો જ્ઞાનભાવનાની સાથે રહેવું જોઈએ કે જોઈ કોઈ પ્રકારનો ભય ન રહે.
 એટલા માટે મારે આને ભાઈ બનાવી લેવો જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી, તેણીએ
 મણિરથ વિદ્યાધરને કહ્યું કે, "ભાઈ ! તમે મારી ઉપર ખૂબ ઉપકાર કર્યો છે. મને તમારા
 વિમાનમાં જીલીને જીવિતદાન આપ્યું છે. હું મૂર્છિત થઈ ગઈ હતી. હું ક્યાં પડત એની મને
 કાંઈ ખબર નહોતી. મારે એવું અનુમાન છે કે, હું તળાવમાં જ પડી મરી જત; પણ તમે
 મને જીલીને પ્રાણદાન આપ્યું છે. ત્યારે થોડું કપડું આપનાર પણ ભાઈ માનવામાં આવે છે
 તો તમે તો મને જીવિતદાન આપ્યું છે. એ શું ભાઈનો સંબંધ બતાવવા માટે જોઈ છે ?"

મયણરેહાનું આ કથન સાંભળી મણિરથ વિદ્યાધર વિચારવા લાગ્યો કે, આ તો મને
 ભાઈ કહી મારા મનોરથને જ વિફલ કરી રહી છે. મણિરથમાં આ પ્રકારનો વિચાર આવેલો
 એ તૃષ્ણાનું જ કારણ છે. મણિરથ રાજ છે. તેને પત્નીઓ પણ છે છતાં તેના હૃદયમાં
 પરજીની તૃષ્ણા જન્મી છે એ કારણે જ તે મયણરેહાને માટે આ પ્રકારનો વિચાર કરી
 રહ્યો છે. પરજીની તૃષ્ણાથી ઘણા પુરુષો પોતાનું સર્વસ્વ નષ્ટ કરી નાંખે છે. રાવણ અને
 પ્રહ્લોતરને પરજીની તૃષ્ણાએ જ નષ્ટ કરી નાંખ્યા હતા. મયણરેહા મણિરથને ભાઈ બનાવી
 શું ખરાબ કરતી હતી ? મયણરેહા જેવી સતી જી કોઈને પોતાનો ભાઈ બનાવે એ શું
 કાંઈ જોઈ વાત છે ? પણ પરજીની તૃષ્ણાને કારણે મણિરથને મયણરેહાના ભાઈ
 બનવું ગમ્યું નહિ.

તમારી દૃષ્ટિએ મયણરેહા અને મણિરથ વિદ્યાધર એ બન્નેમાં કોણ મોટું છે ? એક
 બાળુ તો મણિરથ બધાં સાધનોથી સંપન્ન છે અને બીજી બાળુ મયણરેહા એકલી અને

અમદાવ્ય છે. આ બંનેમાંથી કેમકે મારું છે ? એ મનુષ્યેદાને મારી ખાનવા દો તેા દા કાણે મારી માતો દો ? એ તેના અતીન્દ્ર અને તેના નૃપજીવિત્વને કારણે જ તેને મારી ખાનવા દો તેા તે વાનને નમે પોને દા કાણે અપનાવના નથી ?

મજિથ મયલુરેદાને કહેવા લાગ્યો કે, “ તું બાઈ બાઈ જાને કહે છે ? હું મજિથ મયલુરેદા નમરીના ગ્વાળી છું. મેં નને દયાને કાણે ઝીંઝી નથી પણ મેં નને ઝીંઝીને મારા જેવા પીગને બોજવવા યોગ્ય એક સામગ્રી પ્રાપ્ત કરી છે. ”

પુરૂષો સ્ત્રીઓને પોતાના બોજની એક સામગ્રી માને છે. આ પ્રકારની પુરૂષોની માન્યતાને કારણે કેટલી બધી અશાળી પેદા થવા પામી છે એ વાન કહેવી બહુ જ મુશ્કેલ છે. મહાભારતનું જે બપોરે પુરુષ થયું હતું તે આ જ બાવનાને કારણે થયું હતું. દુર્યોધને દ્રીપદીને પોતાના બોજની એક સામગ્રી માની હતી એ જ કારણે મહાભારત પુરુષ થયું હતું. દુર્યોધન એમ કહેતો હતો કે, હું જુગારમાં ધુપિધરને હાર્યો છું એટલા માટે ધુપિધરની સાથે જ દ્રીપદી પણ હાર્યા ગઈ છે. આથી વિરુદ્ધ દ્રીપદીનો એવો પણ દનો કે, હું સ્વનંત્ર છું અને ધુપિધર પણ સ્વનંત્ર છે. તેઓ અને જુગારમાં દારી થઈ નહિ છતાં જો તેઓ અને દારી ગયા છે તો હું એ પછલા આફું છું કે, ધુપિધરે પદેલાં પોતાને દાર્યા છે કે અને દાર્યા છે ? જો તેઓ પદેલાં પોતાને દારી ગયાદોષ તો તેમને અને જુગારમાં દારી જવાનો અધિકાર રહેતો નથી. દ્રીપદીએ આલો પ્રશ્ન કર્યો ખજ તેના પ્રશ્નોને કાર્ધએ કાર્ધ ઉત્તર આપ્યો નહિ તેમ દુર્યોધનના કાર્ધને પ્રકટરૂપે કાર્ધએ અનુચિત પણ બતાવ્યું નહિ. બધા લોકો ચૂપ બેસી રહ્યા. જો કાર્ધ ત્યારે બોલ્યું હતું તો તે માત્ર દુર્યોધનનો બાર્ધ વિકલ્પ જ બોલ્યો હતો, પણ તેનું કશું કાર્ધએ માન્યું નહિ.

આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓને પોતાના બોજની એક સામગ્રી માનવાને કારણે જ મહાભારતનું પુરુષ થયું હતું. મજિથ મયલુરેદાને પોતાના બોજની એક સામગ્રી માની એમ કહી રહ્યો છે કે, અને તું બાઈ ન કહે. કહે મયલુરેદા તેને જેવી રીતે સમજાવે છે તેના વિચાર કહે પછી આગળ કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૩ આસો શુદ્ધ ૧૨ શનિવાર

પ્રાર્થના

રોહિણી પૂર્વ મન્દ્યાર

‘ સમુદ્રવિજય ’ સુત ઓ નેમીચર, બદલ કુલકો લીકેડ;
સતન કુખ ધારણી ‘ શિવદે ’ તેલનો નન્દન નીકેડ.
ઓ જિન મોહનગાથે છે, છવન પ્રાણુ હમારે છે. || ૧ ||

દક્ષિણે, (સંજુત)

—વિનયર્થદ્રષ્ટ કુંભક શેવોરી

શ્રી અગ્નિનેમી ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

ભગવાન અગ્નિનેમીએ જે તત્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યું હતું તે તત્ત્વદ્વારા તેમણે પોતાના આત્મા ઉપરના આવરણોને ફર કરી સિદ્ધત્વ અને મોક્ષસુખ પ્રાપ્ત કર્યાં જ હતાં પણ તેમનું એવું

કહેવું હતું કે, સિદ્ધત્વ અને મોક્ષમુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે બધા આત્માઓ સ્વતંત્ર છે. કેવળ તેમાં યોગ્યતાની આવશ્યકતા છે. યોગ્યતા પ્રાપ્ત થતાં બધા આત્માઓ મોક્ષમુખ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આવી યોગ્યતા મનુષ્યોને પ્રાપ્ત છે. હે ! મનુષ્યો ! તમારો આત્મા ઘણો વિદાસ કરી ચૂક્યો છે અને તેથી જ તમને મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત થઈ શક્યો છે. એટલા માટે હવે તમારા આત્મા ઉપરનાં આવરણો દૂર કરો. આવરણો દૂર થતાં જ મારામાં અને તમારામાં કોઈ પ્રકારનો ભેદ રહેશે નહિ. આવરણોને દૂર કરવાથી બધા આત્માઓ મારા જેવા બની શકે છે. આ વિષે કોઈ પ્રકારનો ભેદ નથી. આના માટે તમારી સામે રાજ્યમતિનું ઉદાહરણ ઉપસ્થિત છે. રાજ્યમતિ સ્ત્રી હતી છતાં તેણે મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો હતો. પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાના આત્માનાં આવરણોને દૂર કરી સિદ્ધત્વ અને મોક્ષમુખને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

આજકાલ વિજ્ઞાનનો યુગ ચાલે છે એટલા માટે લોકો વિજ્ઞાનની વાત ઉપર વધારે વિશ્વાસ કરે છે. વૈજ્ઞાનિકોનું એમ કહેવું છે કે, આત્મા કે પરલોક નથી. પણ હમણાં થોડા દિવસો પહેલાં વર્તમાનપત્રોમાં એક ખબર એવી પ્રસિદ્ધ થઈ છે કે તે ઉપરથી પૂર્વ જન્મનો સંબંધ કેવો હોય છે તે જાણી શકાય છે. તે ખબર આ પ્રમાણે છે. મુરતમાં વીરચંદલાઈ નામના એક ઝવેરીની દુકાને એક બકરી આવીને બેસતી. તે બકરીએ વીરચંદલાઈ પ્રત્યે જે પૂર્વ પ્રેમ પ્રકટ કર્યો છે તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે, કે પૂર્વજન્મ પણ છે અને તેનો પ્રેમસંબંધ આગામી ભવમાં પણ રહે છે. જે વીરચંદલાઈની દુકાને તે બકરી બેસતી તે વીરચંદલાઈ ત્યારે ખીમાર થયા ત્યારે તે બકરી તેમના ઘેર જતી અને બહુ ઉદાસ થઈ રાયા કરતી. પણ ત્યારે વીરચંદલાઈ મૃત્યુ પામ્યા ત્યારે તે બકરી પણ એવી રાઈ કે જાણે કોઈ પોતાના સંબંધીને માટે રાતું હોય ! પછી ત્યારે તેમના શયને સ્મશાનમાં લઈ જવામાં આવ્યું ત્યારે બકરી પણ શયની સાથે જો માર્ગમાં સાક્ષીને સ્મશાનમાં ગઈ અને ત્યારે શયનો અગ્નિસ્પંદકાર કરવામાં આવ્યો ત્યારે તે ચિનાની સમીપ કાબી રહી ખૂબ રાઈ. ત્યારે શયનો અગ્નિસ્પંદકાર કરવા માટે ગએલા લોકો મોટરસેરીમાં બેસીને પાછા ઘેર આવવા લાગ્યા ત્યારે તે બકરી પણ મોટરસેરીમાં પોતાની મેદે જ દુકાને બેસી ગઈ અને ઘેર ચાલી ગઈ. આ ખબરની સાથે વર્તમાનપત્રોમાં એમ પણ લખ્યું છે કે, વીરચંદલાઈના ઘરના લોકોએ તે બકરીને પોતાને ત્યાં રાખી છે.

આ ખબર કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે, જે લોકો એમ કહે છે કે, પરલોક નથી તે દેહોને એમ પૂછવું નેઈએ કે, જે પરલોક નથી તો તે બકરીએ વીરચંદલાઈ પ્રત્યે જે પ્રેમ બતાવ્યો તેનું શું કારણ ? આજના લોકો વિજ્ઞાન ઉપર તો વિશ્વાસ કરે છે અને રાજ્યની વાત ઉપર એટલા વિશ્વાસ કરે છે. પણ હું તો કહું છું કે, સત્ય કશાપિ છુપે રહી શકતું નથી. સત્ય તો કોઈને કોઈ રૂપમાં પ્રકટ થાય જ છે.

આ ઘરના ઉપરથી એ વિચારવું નેઈએ કે, ત્યારે બકરીમાં પણ પૂર્વ સંસ્કારને કારણે આવી પ્રેમ હતો. તે મનુષ્યમાં કેવો પ્રેમ હોઈ શકે અને આ કથનાનુસાર જગતના અગ્નિસ્પંદકાર નથી. રાજ્યમતિમાં પૂર્વ સંબંધને કારણે પ્રેમ હોય તો તેમાં આકાર શું ? જો બકરીને પણ વિજ્ઞાન, પૂર્વ સંબંધનો આકાર વિચારે તો તે મનુષ્યમાં પૂર્વ સંબંધનો વિજ્ઞાન કેવો અને કેટલો મોટો સંબંધ છે તે પણ મનુષ્ય પોતાની અનિર્ણયતાને કારણે પરિત્રાપ્ત થઈ

રહ્યો છે, નહિ તો પૂર્વ ગ્રંથને કારણે જ્યારે બકરીને મનુષ્ય પ્રત્યે આટલો પ્રેમ છે તો મનુષ્યને પરમાત્મા પ્રત્યે કેવો પ્રેમ હોવો જોઈએ ? પરંતુ મનુષ્યને ચારિત્રહીનતા પતિન કરી રહી છે. આ ચારિત્રહીનતાને દૂર કરવી જોઈએ. ચારિત્રહીનતાને દૂર કરવા માટે જ શાસ્ત્રમાં પ્રત્યાખ્યાનની વાત કહેવામાં આવી છે.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-તેરમો ખોલ.

પ્રત્યાખ્યાનનું રૂળ બતાવતાં ભગવાને કહ્યું છે કે, પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી આશ્રવનો નિરોધ થાય છે. ભગવાનના આ ઉત્તરથી એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે, ભગવાને પશુ મૂળ ગુણ ઉપર વધારે ભાર મૂક્યો છે; કારણકે આશ્રવનો નિરોધ મૂળગુણથી જ થાય છે. કિંસાનો નિરોધ અદ્વિસાથી થાય છે. અસત્યનો નિરોધ સત્યથી જ થાય છે. આ જ પ્રમાણે બીજાં આશ્રવોનો નિરોધ પણ મૂળગુણોથી જ થાય છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે; ભગવાને મૂળગુણરૂપ પ્રત્યાખ્યાન ઉપર વધારે ભાર આપ્યો છે; કારણ કે મૂળ ગુણો જ આશ્રવદારોનો નિરોધ કરી શકે છે. ભગવાને કહ્યું છે કે, પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી આશ્રવદારોનો નિરોધ થાય છે, કે જેથી ઈવ મોક્ષની સમીપ જાય છે. ભગવાનના આ કથન ઉપરથી એ પ્રકટ થાય છે કે, પ્રત્યાખ્યાન આશ્રવદારોનો નિરોધ કરવાની સાથે જ પૂર્વ કર્મોને પણ નષ્ટ કરે છે. આ કથનનું પ્રમાણ્ય એ છે કે, પ્રત્યાખ્યાનને મોક્ષનું અંગ માનવામાં આવ્યું છે. આ વિષે દીક્ષાકાર કહે છે કે:—

પદ્યવશાને મિળં સેવિકુળ માવેળ જિજવદરિહં ।

પતાનંતા જીવા સાસય સોષલ્લં લહુ સૌલલં ॥

અર્થાત્—મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણરૂપ જે પ્રત્યાખ્યાન છે તેનું ભાવપૂર્વક સેવન કરવું જોઈએ. એમ થવું ન જોઈએ કે “હસનો ભાગ કાચકો ખાઈ જાય” એ સોડાકિત પ્રમાણે પ્રત્યાખ્યાન પશુ બીજાં કર્મ માટે કરવામાં આવે ! જે મોક્ષને માટે પ્રત્યાખ્યાન કરવાં હોય તો ભાવપૂર્વક કરવાં જોઈએ. અને જે પ્રત્યાખ્યાન મોક્ષને માટે કરવામાં આવે છે તે પ્રત્યાખ્યાન જ આત્મને માટે લાભપ્રદ નીવડી શકે છે તથા તે જ પ્રત્યાખ્યાન દ્વારા આશ્રવોનો નિરોધ થઈ શકે છે. ધણા લોકો પ્રત્યાખ્યાન કરી આ સોડકો સ્વાર્થ સાધવા ચાલે છે. આવાં પ્રત્યાખ્યાન મોક્ષને માટે સાધક નીવડતાં નથી. મોક્ષને માટે તો તે જ પ્રત્યાખ્યાન સાધક નીવડી શકે, કે જે વીતરાગ ભગવાનદ્વારા ઉપદેશિત હોય અને જે ભાવપૂર્વક કરવામાં આવેલાં હોય. જેમના રાગ અને દ્વેષ નષ્ટ થઈ ચૂક્યા છે તે વીતરાગ ભગવાન જે પ્રત્યાખ્યાનનો ઉપદેશ આપે છે તે પ્રત્યાખ્યાન મોક્ષને માટે જ દોષી શકે. ભગવાન વીતરાગ દ્વારા ઉપદેશિત તે પ્રત્યાખ્યાનના આધારે અનંત છત્રો મોક્ષ પામ્યા છે, પામે છે તથા પામશે અને સાશ્વત સુખ પ્રાપ્ત કર્યું છે, કરે છે અને કરશે.

આ પ્રમાણે પ્રત્યાખ્યાનને મોક્ષનું એક અંગ માનવામાં આવ્યું છે. આ ઉપરથી પ્રકટ થાય છે કે, પ્રત્યાખ્યાન આશ્રવોનો નિરોધ કરવાની સાથે જ પૂર્વ પાપોને પણ નષ્ટ કરે છે. આ મિત્રાય પૂર્વ પ્રત્યાખ્યાન કરનારને ચારિત્રશીલ કરેવામાં આવે છે. ચારિત્રનો અર્થ પૂર્વ કર્મોને નષ્ટ કરવાં એવો થાય છે. આ કથન ઉપરથી પણ એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે, પ્રત્યાખ્યાન આશ્રવદારોનો નિરોધ કરવાની સાથે જ પૂર્વ કર્મોને પણ નષ્ટ કરે છે.

પ્રત્યાખ્યાનથી જીવને શો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં અમરને કહ્યું છે કે, પ્રત્યાખ્યાન દ્વારા આત્મવિકાર નાશ થાય છે અને પરિણામે નિરોધ થાય છે. પરિણામે નિરોધ પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી થાય છે એટલા માટે સમગ્રેય પણ કહેતા નથી. પરિણામે નિરોધ પ્રત્યાખ્યાનદ્વારા કેવી રીતે થાય છે એ વાત એક કિલ્લમજ્જાદાર સમજાવવું પડે.

માનો કે, કોઈ માનુસે ફરી ખાવાનાં પ્રત્યાખ્યાન કર્યો. ફરી ખાવાનો ત્યાગ કર્યા બાદ જગતમાં ફરી છે કે નહિ, ફરીનો પાક આ વર્ગે ક્યો થયો છે, ફરીઓ શા બાબે રેગ્યા છે તે વાતનો તે કોઈ વિચાર સરખો પણ કરતો નથી. ને માનુસ ફરી ખાવાનો ત્યાગ ફરી ચૂક્યો છે તે માણસ ફરીના બાવ-તાલની શામાટે ગિતા કરે ? ફરી પ્રત્યે તેની કોઈ રૂચિ કે ઇચ્છા જ પેદા થતી નથી. આ પ્રમાણે પ્રત્યાખ્યાન કરનારની ઇચ્છાનો નિરોધ થાય છે. સંસારનાં બધા કાંટાઓને કોઈ પીણી શક્તું નથી પણ ને માનુસ પોતાના પગમાં મજબૂત જોડા પહેરી લે છે તેને માટે તો જાણે આ જગતમાં કાંટા જ નથી. આ જ પ્રમાણે સંસારની બધી વસ્તુઓ નષ્ટ થઈ શકતી નથી, પણ ને પ્રત્યાખ્યાની હોય છે તેની ઇચ્છા ને વસ્તુમાં પ્રત્યાખ્યાન લીધાં હોય છે તે વસ્તુ પ્રત્યે જતી જ નથી. આ પ્રમાણે પ્રત્યાખ્યાન દ્વારા ઇચ્છાનો નિરોધ થાય છે.

કેટલાક લોકો કહે છે કે, પ્રત્યાખ્યાનમાં શું છે ? પણ પ્રત્યાખ્યાનમાં કોઈ છે કે નહિ તે વાત તો ગાંધીજીને પૂછવાથી માણુમ પડે. ને પ્રત્યાખ્યાન લીધાં ન હોત તો ગાંધીજી મહાત્મા થઈ શક્ત કે નહિ એ એક પ્રશ્ન છે. તેમણે પ્રત્યાખ્યાન લીધાં હતાં એ જ કારણે તેઓ વિલાયતમાં ખીમારી હોવા છતાં માંસ-મંદિરા વગેરેના પાપથી બચી શક્યા હતા.

આ પ્રમાણે પ્રત્યાખ્યાનથી ઇચ્છાનો નિરોધ થાય છે. ઇચ્છાના નિરોધથી આત્માને ધણો લાભ પહોંચે છે. પ્રત્યાખ્યાન કરવામાં પણ વિવેક રાખવાની અતિ આવશ્યકતા રહે છે. એમ થવું ન જોઈએ કે બકરી કાલતાં ઊંટ પેસી જાય ! અર્થાત્ નાનાં પાપોનાં તો પ્રત્યાખ્યાન કરવામાં આવે અને મોટાં પાપોને અપનાવવામાં આવે ! એટલા માટે પ્રત્યાખ્યાન કરવામાં વિવેક રાખવો જોઈએ. અવિવેકપૂર્વક પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી લાભ થવાને બદલે વધારે હાનિ થાય છે. પ્રત્યાખ્યાન તે જ કીડ છે, કે ને ઇચ્છાનો નિરોધ કરવા માટે કરવામાં આવતાં હોય !

ઇચ્છાનો નિરોધ થવાથી શો લાભ મળે છે ? તો એને માટે ભગવાને કહ્યું છે કે, ઇચ્છાનો નિરોધ થવાથી જીવને કોઈપણ દ્રવ્યની તૃષ્ણા કે લાલસા રહેતી નથી. તૃષ્ણા જીવને માટે વૈતરણી નદીની સમાન દુઃખદાયક છે; એટલા માટે તૃષ્ણાને જીતો. તૃષ્ણાને જીતવા માટે ભગવાને માર્ગ બતાવ્યો જ છે કે, ઇચ્છાનો નિરોધ કરો અને ઇચ્છાનો નિરોધ કરવા માટે પ્રત્યાખ્યાન કરો. ઇચ્છાનો નિરોધ એ તૃષ્ણાને જીતવાનો અમોઘ ઉપાય છે. આ પ્રમાણે પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી ઇચ્છાનો નિરોધ થાય છે, ઇચ્છાનો નિરોધ થવાથી તૃષ્ણા મટી જાય છે, તૃષ્ણા મટી જવાથી સંતાપ શમી જાય છે અને સંતાપ શમી જવાથી જીવને સુખશાન્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. ભગવાને આ પ્રમાણે જગજીવોને સુખશાન્તિનો માર્ગ બતાવ્યો છે.

કેટલાક લોકો પૂછે છે કે, પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી આત્મા સંતાપથી કેવી રીતે બચી શકે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હું એટલું જ કહું છું કે, પ્રત્યાખ્યાન એક એવી દિવ્ય ઔષધી છે કે

ને અપામના મનાવતું કાન નામકનિક કરી શકે છે. પ્રત્યક્ષાનુકૂળ કાનકાનું મનાવતું કાન જેવી રીતે થાય છે, એવાન પણ એક પુરાણકુદાસ કથનનું છે —

માનો કે, એક માણસ પરમ્પોતો ત્યાગ કર્યો. પરમ્પોતો ત્યાગ કરવાથી તે પરમ્પોતો મનાવથી બચતો રહેતો. જાણી વિદુદ એ પરમ્પોતો ત્યાગી નથી તેને પરમ્પોતો મને કે ન મને, મના તેના મને પરમ્પોતો વિવેક મનાવ જાણ્યા કરે છે, તેને પરમ્પોતો મને કે ન મને પણ પરમ્પોતો ત્યાગ ન કરવાથી તેને પરમ્પોતો વિવેક મનાવ નો મને જ છે. મનાવને મના ન મના, પણ મનાવ નો તેને મનાવ જ. કામની દશ દશાનું એ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તે ઉપરથી જણી શકાય છે કે, મનાવને કેવા મનાવ થતો રતો કે પરમ્પોતો ત્યાગ ન દોવાથી પરમ્પોતો ત્યાગ મનાવ એવો દોષ છે, કે જેથી કુળ, પરિવાર, માતૃ, દેશ ત્રેયને નષ્ટ કરી નાંખે છે. એ પરમ્પોતો પ્રત્યાખ્યાન દોષ નો આમ બને જ કેમ કે આ પ્રમાણે પ્રત્યાખ્યાનથી આ સોમના મનાવથી પણ બચી જવાય છે અને પરમ્પોતો મનાવથી પણ બચી જવાય છે. પ્રત્યાખ્યાન ન કરવાથી આ સોમના મનાવ પણ રહે છે અને પરમ્પોતો મનાવ પણ રહે છે. આ મનાવથી બચવા માટે અને મુખી થવા માટે પ્રત્યાખ્યાન કરવા આવશ્યક છે. પ્રત્યાખ્યાન ન કરવાથી કેવા પ્રમાણે દુઃખ થાય છે અને પરમ્પોતો પ્રત્યાખ્યાન ન દોવાથી કેવી કદંબી રીતિ થાય છે એને માટે નામકારના મદનનું ઉદાહરણ સામે જ છે. પ્રત્યાખ્યાન ન કરવાથી આ સોમના વ્યવહારની પણ દાનિ છે અને પરમ્પોતો પણ દાનિ છે. એટલા માટે એ મુખી થવું દોષ અને દરેક પ્રમાણે મનાવથી બચવું દોષ તો પ્રત્યાખ્યાન કરવા જોઈએ. પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી આત્મા પાપથી મુક્તિ જાય છે અને મુખશાન્તિને પામે છે.

—સંસ્કૃત—

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૩ આસો સુદ ૧૩ રવિવાર

પ્રાર્થના

‘અશ્વમેન’ વૃષ કુલ તિલોરે, ‘વામા’ દેવી કે નન્દા

ચિન્તામણિ ચિત્તમિ’ બસે રે, દુર દલે દુઃખ દલે

હવે રે તું પાર્થ જિનેશ્વર વદ. ॥૧॥

—વિનયશ્રદ્ધા કુલ યોધાશી

શ્રી પાર્થનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં બતાવવામાં આવેલા ભાવો અપૂર્વ છે. આ ભાવોને કોઈ યોગીશ્વર જ સંપૂર્ણ રીતે વર્ણવી શકે. એ જીવ એવો સમર્થ નથી તે તો કેવળ મનોરથથી વાતો જ કરી શકે છે, પણ તે પ્રાર્થનામાં પ્રકટ કરવામાં આવેલા ભાવોનું પૂર્ણ રહસ્ય બતાવી શકતો નથી. હું અપૂર્ણ છું એટલા માટે આ પ્રાર્થનામાં બતાવવામાં આવેલા ભાવોનું રહસ્ય હું પૂરી રીતે કહી શકું નહિ. પણ જ્યારે વ્યાખ્યાન આપવું પડે છે ત્યારે અપૂર્ણતાનુસાર વાત પણ કહેવી જ પડે છે. આ સિવાય અપૂર્ણતામાં પૂર્ણતાનું ખ્યાન કરવાથી જ પૂર્ણતા આવે છે. એટલા માટે અપૂર્ણ હોવા છતાં આ પ્રાર્થનાના ભાવોને કહેવા કે સાંભળવા બધું જતા નથી.

અર્થ—એક શ્રાદ્ધો ગોલ છે પણ અર્થમાં એક શ્રાદ્ધો ગોલ છે અને શ્રાદ્ધો ગોલમાં
શ્રાદ્ધો ગોલ, એક શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલની શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલ
શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલ, એક શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલ
શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલ, એક શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલ

શ્રાદ્ધો ગોલ

શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં
શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં
શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં

શ્રાદ્ધો ગોલ

(૧૪) શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં

અર્થ—એક શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં
એક શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં

શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં
શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં

અર્થ—એક શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં
એક શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં
એક શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં

શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં
શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં

અર્થ—એક શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં
એક શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં
એક શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં શ્રાદ્ધો ગોલમાં

નમોસ્તુતિ, અરિહંતાણં, મગધસ્તાણં, આદ્યગણં, તિરથવરાણં, સર્વસંયુક્તાણં,
પુરિસોત્તમાણં, પુરિસમિદાણં પુરિસવરપુંદરિયાણં, પુરિસવરગંધર્ધીણં, લોગુ-
ત્તમાણં, લોગનાદાણં, લોગદિયાણં, લોગપર્વણં, લોગપત્રોયયારાણં, અમયદયાણં,
ચક્રદયાણં, મગધદયાણં, સરણદયાણં, જીવદયાણં, મોહિદયાણં, ધમ્મદયાણં,
ધમ્મદેસિયાણં, ધમ્મનાયગાણં, ધમ્મસારહીણં, ધમ્મવરચાડરંતચક્ષુદ્વીણં, વીયો
તાણં, સરણગર્વપંદ્રા, અપ્પહિદય યરનાબદંસજધરાણં, વિયદ્ધદમાણં, જિણાણં,
જાયયાણં, તિગ્નાણં, તારયાણં, યુદ્ધાણં, યોદિયાણં, મુક્તાણં, મોયગાણં, સદ્યન્નૂણં,
સદ્યદરિસિણં, સિયમયલ્લમ્મદયમણતમવચ્ચમઘ્નાયાહમપુણરાયિત્તિસિદ્ધિર્ગાનામ-
ધેર્યદાણંસંપત્તાણં નમો જિણાણં જિયમયાણં ॥

આ શક્તવ છે. આનું નામ શક્તવ એટલા માટે છે કે શકેન્દ્ર આ જ સ્તવદારી ભગવાનની પ્રાર્થના કરે છે. આપણામાં આજે પામરદશા આવી રહી છે એ જ કારણે આપણું આગળ આવી ઉત્તમ વસ્તુનો પણ આદર થતો નથી. શકેન્દ્ર જે પ્રાર્થના કરતા હતા તે જ પ્રાર્થના આપણને મળી છે એટલા માટે આ પ્રાર્થના ખોલતી વખતે આપણને કેવી પ્રસન્નતા થશે નેઈએ ? જે શબ્દો શકેન્દ્રના મુખમાંથી નીકળ્યા હતા તે જ શબ્દો મારા મુખમાંથી નીકળી રહ્યા છે એ વિચારથી પ્રાર્થના કરતી વખતે આપણામાં કેવો ઉત્સાહ હોવો નેઈએ ? પણ આજે તો એવી દશા થઈ રહી છે કે, જાણે મહારાણા પ્રતાપનું લાલું તો પડ્યું છે પણ તેને કોઈ ઉપાડનાર નથી. તે જ પ્રમાણે શકેન્દ્રદ્વારા કહેવામાં આવેલી પ્રાર્થના તો છે પણ તે પ્રાર્થનાના ખોલવામાં જે ઉત્સાહ નેઈએ તે ઉત્સાહ બહુ જ ઓછા લોકોમાં છે.

કદાચ કોઈ એમ કહે કે, શકેન્દ્રનું કરેલું સ્તવન અમને શા માટે આપવામાં આવ્યું ? તો આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શાસ્ત્ર એમ કહે છે કે, આવકનું પદ તો શકેન્દ્રથી પણ ચડિયાતું છે અને સાધુ-સાધ્વીઓને તો શકેન્દ્ર નમન પણ કરે છે, તો પછી શકેન્દ્રનું સ્તવન તેમને ન આપવામાં આવે તો કોને આપવામાં આવે ? આ ઉપરથી વળી એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, જ્યારે શકેન્દ્ર કરતાં આવક-સાધુ વગેરેનું પદ ચડિયાતું છે, તો પછી સાધુ-આવકનું સ્તવન ધન્દ્રને આપવું નેઈએ. શકેન્દ્ર જ્યારે અમારાથી ઉત્તરતા છે તો તેમનું કરેલું સ્તવન અમને શા માટે આપવામાં આવે છે ? કારણ કે મોટાઓની ચીજ નાનાઓને આપવામાં આવે છે !

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, શકેન્દ્ર એક જ છે અને મનુષ્યો ઘણાં છે. આ જ કારણે તેમનું કરેલું સ્તવન આપણને આપવામાં આવે છે, કારણ તેમનું સ્તવન વ્યવસ્થિત છે. ને મનુષ્યનું કરેલું સ્તવન શકેન્દ્રને આપવામાં આવત તો એવો ઝગડો પેદા થાત કે, આ મારું સ્તવન છે. આ જ પ્રમાણે જો મનુષ્યનું બનાવેલું સ્તવન મનુષ્યને આપવામાં આવત તો એ દશામાં પણ આ જ પ્રકારનો ઝગડો પેદા થાત. એટલા માટે આપણને શકેન્દ્રનું સ્તવન આપવામાં આવે છે. આ સિવાય મનુષ્યમાં ઈહલૌકિક લાવના પણ હોય છે અને એ કારણે મનુષ્યના પ્રાયઃ પ્રત્યેક કાર્યમાં ઈહલૌકિક લાવના વળગેલી રહે છે. આ કથનાતુસાર મનુષ્યના બનાવેલા સ્તવમાં ઈહલૌકિક લાવના પણ આવી શકે અને તેથી મનુષ્યનો બનાવેલો સ્તવ શક્તવની માફક બધાં દુઃખોને નષ્ટ કરનાર થઈ શકે નહિ. ઉદાહરણ તરીકે મનુષ્યના બનાવેલા સર્પમંત્રથી સાપ જ ઉતરે છે અને વીંછીના મંત્રથી વીંછી જ ઉતરે છે. એક જ મંત્રથી બધાં દુઃખો નષ્ટ થતાં નથી; પણ આ શક્તવન એવો છે કે, જેથી બધાં દુઃખો નષ્ટ થઈ જાય છે.

આ શક્તવમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, હું અરિહન્ત ભગવાનને નમસ્કાર કરું છું. આ સ્તવમાં આગળ જતાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, એ અરિહન્ત ભગવાન કેવા છે. પણ આ સ્તવના પ્રારંભ ઉપરથી એવો પ્રશ્ન પેદા થાય છે કે જ્યારે ‘અરિહન્ત’ એવું પદ આપવામાં આવ્યું છે તો પછી ‘ભગવન્ત’ કહેવાની શી જરૂર રહી ! આ પ્રશ્નનો ઉકેલ કરવા માટે શ્રી વાલ્મીકીય સૂત્રની ટીકામાં શ્રી મલ્લગિરિ આચાર્યે કહ્યું છે કે, અરિહન્ત નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને લાવ એ ચાર નિરૂપથી થાય છે. આ સ્તવન લાવ-અરિહન્તને જ કરવાનું છે. એટલા જ માટે અરિહન્તની સાથે ભગવન્ત વિરોધાયુ પણ આપવામાં આવ્યું છે.

એકાદશીના રોજ શ્રી રામકૃષ્ણ સ્વામીએ કહ્યું કે, “જો તમે શ્રી રામકૃષ્ણ સ્વામીને દુષ્ટતા કરો તો તેમની કૃપાથી તમે મરણ પામીશો. આથી તમે શ્રી રામકૃષ્ણ સ્વામીને પ્રણામ કરો અને તેમની કૃપાથી તમે જીવન પામીશો.”

તે સમયે શ્રી રામકૃષ્ણ સ્વામીએ કહ્યું કે, “જો તમે શ્રી રામકૃષ્ણ સ્વામીને પ્રણામ કરો તો તેમની કૃપાથી તમે જીવન પામીશો.”

આમ કહીને શ્રી રામકૃષ્ણ સ્વામીએ કહ્યું કે, “જો તમે શ્રી રામકૃષ્ણ સ્વામીને પ્રણામ કરો તો તેમની કૃપાથી તમે જીવન પામીશો.”

શ્રી રામકૃષ્ણ સ્વામીએ કહ્યું કે, “જો તમે શ્રી રામકૃષ્ણ સ્વામીને પ્રણામ કરો તો તેમની કૃપાથી તમે જીવન પામીશો.”

શ્રી રામકૃષ્ણ સ્વામીએ કહ્યું કે, “જો તમે શ્રી રામકૃષ્ણ સ્વામીને પ્રણામ કરો તો તેમની કૃપાથી તમે જીવન પામીશો.”

“આનંદ તાનંદુલ્ય ન જાનં, શેઠ વચન પરમાનંદ.”

તેણે નવકારમંત્રને આ પ્રમાણે જણાવ્યો. આ સ્તવ નહિ તો સ્તુતિ તો થઈ. તે ચોર એમ તો મરીને ન જાણે કઈ ગતિમાં જત પણ સ્તુતિના પ્રભાવથી મરીને તે દેવ થયો. આ સ્તુતિનો જ પ્રતાપ છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, નિયમિત શબ્દોમાં કે પંક્તિબદ્ધ ને હોય તે તો સ્તવ છે. અને જેને માટે કોઈ નિયમ વિશેષ નથી પણ હૃદયના લાવો જેમ આહ તેમ પ્રકટ કરવામાં આવે તેનું નામ સ્તુતિ છે. તમે જો સ્તવ કરી ન શકો તો સ્તુતિ કરો, પણ જો કોઈ કરો તે ભાવપૂર્વક જ કરો. ભાવપૂર્વક કરવામાં આવેલી સ્તુતિ પણ આત્માનું કલ્યાણ કરે છે.

મયજુરેદા ચરિત્ર—૩૭

ભાઈ ભાવ તુમ મુજ પર રાખો, તથા પુત્રી સો જન;
 પ્રાણદાન કે દાના મેરે, વિનંતી કરે મુગન. ॥ સતી ૧૩૦ ॥
 ર્ષનાદય નિરિદ્ધા દો શ્રેણીકા, ઈ સ્વામી મુખકાર,
 ભાગ્યધામને તુમે મિલો દૂં, પદશની પદ ધાર. ॥ સતી ૧૩૧ ॥

આ કથા પછી સ્તુતિનું આદાત્ય બનાવનારી છે. વિવાધરના મનમાં જે પાપશુદ્ધિ પેદા થઈ હતી તેને કારણે બીજી કોઈ સ્ત્રી તો વિવાધરને ગાળો બાંધવા લાગત પછી મયજુરેદાની ભાવના કેવી હોય છે, કે તે પોતાના શરીરને માટે એમ વિચારે છે કે, આ મારું શરીર જ એકું ખરાબ છે કે, જેને કારણે મારા જેટલી દાનત બગડી, સ્વામીના મસ્તક ઉપર તલવાર પડી, અને અર્ધ આ ભાઈ બગડી રહ્યો છે ! તે બગડે તો બસે બગડે પણ મારે તો બગડવું ન જોઈએ; કારણ કે પ્રત્યેક આત્મા પર્મને માટે સ્વતંત્ર છે.

મયજુરેદાએ મહિરથ વિવાધરને કહ્યું કે, તમે મારા પ્રાણરક્ષક અને એ રીતે મને જીવિતદાન આપનાર છો. એટલા માટે તમારો મારી ઉપર ધણો જ ઉપકાર છે. માતા તો નાના શરીરને જ જન્મ આપે છે અને પિતા નાના શરીરને જ પાળે છે; એટલા જ કારણે તેમને માતા પિતા કહેવામાં આવે છે. ત્યારે તમે તો આવડા મોટા શરીરની રક્ષા કરી છે, એટલા માટે તમે મારા પિતા કે ભાઈ બને તો તેમાં શું વધારો છે ? વાસ્તવમાં તમે મારી ઉપર જે ઉપકાર કર્યો છે તેને કારણે તમે મારા ભાઈ અને પિતાથી પણ વધારે છો.

મયજુરેદાના આ કથનનો પ્રભાવ મહિરથ વિવાધર ઉપર કોઈ ન પડ્યો; પણ મયજુરેદાના મુખેથી પોતાને માટે પિતા કે માતા સખ્દ સાંભળી તે વધારે કોપિત થયો. આ ઉપરથી કોઈ એમ કહી શકે કે, શુદ્ધ હૃદયથી કહેવામાં આવેલી વાતનો પ્રભાવ બીજા ઉપર પડે જ છે એમ કહેવામાં આવે છે. તો શું મયજુરેદાની વાત શુદ્ધ હૃદયની ન હતી કે જોયી તેની વાતનો પ્રભાવ મહિરથ વિવાધર ઉપર ન પડ્યો ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, શું કોઈ કોઈવાર મોટા મોટા પ્રયોગો પણ અસરકારક થતા નથી ? મોટા મોટા પ્રયોગો પણ નિષ્ફળ થતાં જોવામાં આવે છે, એવી દશામાં જો મયજુરેદાની વાતનો તેની ઉપર પ્રભાવ ન પડ્યો હોય તો એમ કેમ કહી શકાય કે, તેની વાત શુદ્ધ હૃદયની ન હતી ? કોઈ કોઈવાર અસત્યનો પણ પ્રભાવ એવો હોય છે કે તેની સામે થોડા વખતને માટે સત્ય પણ ટકી શકતું નથી, પણ આખરે સત્યનો જ વિજય થાય છે અને શુદ્ધ હૃદયથી કરવામાં આવેલી વાતનો જ પ્રભાવ પડે છે.

મહિરથ કહેવા લાગ્યો કે, “ હું કોણ છું તે તું જાણ અને ભાઈ-ભાઈ કહેવાનું હોડી દે. હું વૈતાલ્ય પર્વતની બે શેણિએનો રાજા છું. મારા રાજ્યમાં ૧૧૦ નગરો છે અને તે નગરો પણ અધર્વનાં નગરો છે. અધર્વોમાં સૌથી મોટો રાજા હું જ છું. તને તો હું સફળાગ્ને જ મળી ગયો છું એટલા માટે તું બીજી વાતોને હોડી દે અને મારી પટરાણી બન. ”

સતી સાથે મહિરથ ને ખૂટી, જન્મલ ભાગી આવ્ય;

દુઃખ દાવાનલસે તો ખૂટી, પડી કૂપમે આવ્ય. ॥ સતી ૧૩૨ ॥

મુગી સમાન મેં દુઈ અભાગન, દુઃખ પારથી ભાર;

ત્યાં ભાગ્ય ત્યાં આવે આતા, હોડે નહીં સિતાર. ॥ સતી ૧૩૩ ॥

મણિરથ વિદ્યાધર ઉપર પોતાના ક્યનનો કાંઈ પ્રભાવ ન પડેલો નેઈ સતી વિચારના લાગી કે, હું કેવી અલાગણ છું કે, હું દુઃખદાવાનવમાંથી બચીને લાગી તો અહિં આવીને દૂવામાં પડી. હું દુઃખમાંથી બચવા બીજે જાઉં છું તો મારા માટે દુઃખ તૈયાર જ હોય છે. અત્યારે મારી દશા હરિણીની જેવી થઈ રહી છે કે હરિણી જનમાંથી નીકળી લાગવા બધ છે ત્યાં તેની પાછળ પારથી પડ્યો જ છે. આ જ પ્રમાણે હું એક મણિરથના પંજમાંથી માંડમાંડ છૂટી ત્યાં તો આ બીજે મણિરથ મને દુઃખ આપવા માટે તૈયાર બિન્નો જ છે.

દૂળ મણિરથ પ્રગટ હુઆ હે, રે મન ધીરજ ધાર;

પતિ પ્રાણ પહેલેને લીના, દૂળ મમ મંહાર. ॥ સતીઃ ૧૩૪ ॥

પ્રાણ બંધ પાંચ શીલ ન બંધે, યહ સત્યા નિરંધાર;

ભૌતિક તન યહ નાશવાન હે, શીલ સદા સુખકાર. ॥ સતીઃ ૧૩૫ ॥

સતી વિચારે છે કે, હું મણિરથના પંજમાંથી છૂટીને લાગી તો આ બીજા મણિરથના પંજમાં ફસાઈ ગઈ. પણ આવા મુશ્કેલીના સમયે હિંમત હારી મારે ગભરાઈ જવું ન નેઈ એ. તે મણિરથે તો આ શરીરના લોભે પતિનો પ્રાણ લીધો હતો, તે જ પ્રમાણે આ મણિરથ પણ મને પોતાની પટરાણી બનાવવા ચાહે છે એટલે તે હવે મારા પ્રાણ લેશે! આવી વિશેષ તે શું કરી શકે એમ છે? એટલા માટે હે! મન! તું ગભરાઈ જ નહિ પણ ધીરજ રાખ. હું મારા જે પ્રાણોને અપરાધી માનતી હતી તે પ્રાણોને ને દંડ મળે તો એ કાંઈ અનુચિત નથી. અત્યાર સુધી હું પ્રાણોની રક્ષા એટલા માટે કરતી હતી કે, મારા પેટમાં પુત્ર હતો. હવે તો તે પુત્રથી પણ મારો છૂટકારો થઈ ગયો છે, એટલા માટે હવે હું પ્રાણના ભોગે પાંચ શીલની રક્ષા કરીશ. શીલની આગળ હું પ્રાણોને તુચ્છ સમજું છું.

સત્યશીલની રક્ષા પ્રાણના નેખમે થાય છે. આ જ પ્રમાણે પરમાત્માનો ભેટો પણ પ્રાણાર્પણ કરવાની શક્તિ હોય તો જ થઈ શકે છે. ન્યારે મમતા મોહ રૂપી મસ્તકને પૃથક્ કરી દેવામાં આવશે ત્યારે જ પરમાત્માનો ભેટો થઈ શકશે; એટલા માટે મમતા-મોહનો ત્યાગ કરી સત્ય અને શીલની રક્ષા કરો તો તેમાં કલ્યાણ જ રહેલું છે.

મણિરથ વિદ્યાધર જાણે કૃપાદષ્ટિ બતાવી મયણુરેહાને પોતાની પટરાણી બનાવવા ચાહતો હતો; પણ મયણુરેહાએ તેને કહ્યું કે, હું હજી પ્રસૂતા છું, મારા પતિને મર્યા હજી વધારે સમય થયો નથી અને મારો પુત્ર ઝોળીમાં ઝાડ ઉપર લટકે છે પણ મયણુરેહાના આ ક્યનને મણિરથે ધ્યાનમાં લીધું નહિ. તે તો પોતાની જ વાતો કહેવા લાગ્યો કે, એ બધી વાતોની કાંઈ ચિન્તા કરવાની જરૂર નથી. તું તો મારી સાથે ચાલ. હું તને કાંઈ પ્રકારનું કષ્ટ થવા દઈશ નહિ.

મયણુરેહા આર્યબાલા અને વીરાંગના હતી એટલે તે મણિરથનું ક્યન સાંભળી પોતાના મનમાં કહેવા લાગી કે, આ મારા શરીરે ખરેખર અનેક લોકોને બ્રમમાં પાડ્યા છે.

ધન તન લાજ કો દેતે શુભીજન, એક પ્રાણ કે કાજ;

પ્રાણ ત્યાગ કે રખે ધર્મકો, યહ સત્યા હૈ કાજ. ॥ સતીઃ ૧૩૬ ॥

નાશવાનને અવિનાશીકા, બદલા કરના આજ;

અપૂર્વ અવસર મિલા આજ યાક, સિદ્ધ કરું નિજ કાજ. ॥ સતીઃ ૧૩૭ ॥

કર વિવેક બોલી મણિરથને, કહાં જાતે થે રાય;

કિન્ન કારણુને પાછે ફિરતે, કહો મુઝે રામઆય. ॥ સતીઃ ૧૩૮ ॥

મયજુદેદાનું આ દશન સ્વામીની મંજિરય વિચારવા સામ્યો કે, સદ્માએ આ દને પોતાની મેજે જ મારી બની રહી છે. ઇચ્છા પૂર્ણ થવા વિના સ્ત્રીઓ પ્રસન્ન પશુ થતી નથી એટલા માટે તેને પ્રસન્ન કરવા માટે તેની એ ઇચ્છાની પૂર્તિ કરી દેવી જોઈએ. મારી પાસે વિમાન છે એટલે થોડી જ વારમાં મુનિદર્શન કરાવીને મહેલમાં સર્વ જનકા અને તેને પટરાણી બનાવી તેની સાથે આનંદ કરીય.

મયજુદેદા તો એમ વિચાર કરી રહી હતી કે, આ એકવાર મુનિની પાસે સર્વ જગતે તે તેની સામે સુધરી જશે. અને મંજિરય એમ વિચાર કરી રહી હતો કે, આની ઇચ્છા પૂરી કરી દઉં તો પછી માતું ભાગ્ય જ ખુદશી જશે. આ પ્રમાણે બન્ને વિચાર કરી રહ્યા છે પણ ભાવનાનું અંતર હોવાથી તેમના વિચારોમાં પણ અંતર પડી મળે છે. બે ભાવનાનું પરિવર્તન કરી નાંખવામાં આવે તો મંજિરયના વિચારો પણ મયજુદેદાના વિચારો સાથે મેળ ખાઈ જાય.

મુનિદર્શન દેઐ શક્તિ રાય તમ, સતી મન હર્ષ અપાર;
વિરુદ્ધ ભાવકો ધરે રાયછ, મુધરે મેશ કાર. ॥ સતી ૧૪૪ ॥
કૃપિ સુખતે જલધારાએ, કૃપક મન હપાય;
મીન કે મરતે સરવર ભરતે, મહિમા કહી ન જાય. ॥ સતી ૧૪૫ ॥
દામ દામ શીતલતા છાઈ, મુનિદર્શન જળ પાય;
કરી વંદના મેટી ભરમના, બેઠી શીપ નમાય. ॥ સતી ૧૪૬ ॥

મંજિરયે મયજુદેદાને કહ્યું કે, “તાતું કહેવું હું છા માટે નહિ માતું કે જો હું તાતું કહેવું નહિ માતું અને તારી ઇચ્છા પૂર્ણ નહિ કરું તો પછી કાતું કહેવું. માનીશ? હોયે ચાલે। દમણા જ મુનિદર્શન કરાવી આપું છું.”

મયજુદેદાને આ પ્રમાણે કહી મંજિરય વિલાપી પોતાનું વિમાન પાછું ફેરવ્યું અને મુનિદર્શન કરવા માટે આવ્યો. મયજુદેદાને મુનિદર્શન કરવા જતાં, જે પ્રમાણે ક્ષુધાપીડિત માણસને જોળન કરવાનું કહેવામાં આવે અને તેને આનંદ થાય તે જ પ્રમાણે તેને આનંદ થઈ રહ્યો હતો. જે પ્રમાણે ખેતુને ખેતી સુકાર્થ મઈ હોય અને વરસાદ પડે તો જેવો આનંદ થાય તે પ્રમાણે મુનિદર્શન કરવા જતાં મયજુદેદાને તેવો આનંદ થવા લાગ્યો.

ખેતી સુકાર્થ મઈ હોય તે વખતે વરસાદ પડે તો ખેતુને કેવો આનંદ થાય છે એ વાન તો ખેતુ જ જાણે છે, તમે લોકો તેમાં શું જાણો? કારણ કે તમે લોકો તો ખેતીને પાપ તથા ખેતી કરનારને મહાપાપી માની બેઠા છો. તમે લોકો ખેતી કરવામાં પાપ અને ખેતી કરનારને મહાપાપી માનો છો. પણ ખેતીથી ઉત્પન્ન થતું જલ ખાવામાં પણ પાપ માનવામાં આવે તો કેવી વિદગણા ઉભી થાય! તમે લોકોએ ૬૩-૩૫૮, દગો-૬૮૬ વગેરે કરવામાં તો અલ્પ પાપ માની લીધાં છે અને ખેતી કરવામાં મહાપાપ માની લીધું છે. પરંતુ એ તમારી જાણ છે. ખેતીમાં કરવામાં આવતા આરબને તો અમે પણ આરબ જ કહીએ છીએ. ખેતી દરવી એમાં ૬૩-૩૫૮ વગેરેના જેવું પાપ નથી. બે તમે ખેતુના હૃદયની સાથે વ્યાપારીના હૃદયની સમતુલના કરો તો તમને જાણશે કે, અલ્પપાપી કાણુ છે અને મહાપાપી કાણુ છે? તમે લોકો વ્યાપારમાં તો ૭૭૩૫૮ વગેરેના પણ આશ્રય લેતા હશે પણ ખેતુને તો કેવળ પ્રકૃતિનો જ આશ્રય લે છે. બે પ્રકૃતિદ્વારા વરસાદ વરસે તો તો

તેઓ એમ માને છે કે, અમારું જીવન ધન્ય છે. અને જો વરસાદ ન વરસે તો તેઓ પોતાને દુઃખી માને છે.

જો ખેતીના આધારે જીવે છે તે ખેતી સુકાર્થ જતી હોય તેના સમયે વરસાદ વરસે તો ખેડૂતને કેટલો બધો આનંદ થાય ! અને તળાવ સુકાર્થ જતું હોય અને માછલીઓ તરફડીયાં મારી મરી જતી હોય ત્યારે વરસાદ વરસે અને તળાવ પાણીથી ભરાઈ અષ્ટ તો માછલીઓને કેટલો આનંદ થાય ! મયજુરેહાને પણ મુનિદર્શન કરવા જતી વખતે તેવો જ આનંદ થયો.

આનંદિત તો મણિરથ પણ હતો પણ તેની ભાવના મયજુરેહાની ભાવનાથી વિપરીત હતી. આ બન્નેની ભાવનામાં શુભ અને અશુભ લેસ્યાનું જ અંતર હતું.

બન્ને પોતપોતાના વિચારથી પ્રસન્ન થતા હતા એટલામાં જ ત્યાં મુનિ હતા ત્યાં વિમાન જઈ પહોંચ્યું. દુઃખમાં પડેલી મયજુરેહાને મુનિદર્શન કરવાથી ધણો જ આનંદ થયો. દુઃખની પછી સુખની વસ્તુ જેવો આનંદ આપે છે તેવો આનંદ તે જ વસ્તુ સુખના સમયે આપતી નથી.

વિમાનમાંથી ઉતરી મયજુરેહા મુનિની સન્મુખ આવી, અને મુનિને વિધિપૂર્વક વંદના કરી. વંદના કરતાં જ તેના હૃદયના બધા સંતાપો શાન્ત થઈ ગયા. મુનિવંદન કરી તે વિચારવા લાગી કે, હવે શું છે ! હવે તો મારાં બધાં દુઃખો જ ચાલ્યાં ગયાં છે ! હવે તો મને કલ્પવૃક્ષ જ મળ્યા. ગયું આ કલ્પવૃક્ષ પાસેથી હું એ જ ચાહું છું કે, આ મારા ભાઈની ભાવના યિશુદ્ધ થઈ જાય. વિદ્યાધરે પણ મુનિને વંદના કરી પણ તેના હૃદયમાં એવી ભાવના હતી કે હું અહિંથી જાહેદી જાઉં અને આ સ્ત્રીને મારી પત્ની બનાવું.

મયજુરેહા મનમાં કહેવા લાગી કે, આજનો દિવસ ધન્ય છે કે આજે મને મુનિદર્શન થયા. મુનિને દર્શન અને વંદન કર્યા બાદ મયજુરેહા ત્યાં જ બેસી ગઈ. તેના હૃદયમાં તે વખતે કોઈ પણ પ્રકારનો ભય ન હતો. તે નિઃશંક હતી. તે મુનિ ચાર જાનના ધારક હતો; એટલા માટે તેઓ શું કહે છે તેના વિચાર હવે પછી આગળ કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૩ આસો વદ ૨ ગુરુવાર

પ્રાર્થના

શ્રી જિન અજિત નમ્રું જયકારી, તું દેવન કો દેવજી;
'જિતશત્રુ' રાજ ને 'વિજયા' રાણી કો, આતમજાતત્વમેવજી.

શ્રી જિન અજિત નમ્રો જયકારી. ॥૧॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભર યોગીશી.

શ્રી અજિતનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.
'હું કોઈથી પરાજિત ન થાઉં' એ એક વાત આત્માએ ખાસ જ્ઞાનમાં રાખવા જેવી છે. જો કોઈથી પણ પરાજિત ન થાય તેનું નામ અજિત છે. આ સંસારમાં કાર-

દેવો પશુ સામાન્ય પ્રાર્થનાથી પ્રસન્ન થઈ જાય તે જાણે સ્વર્ગસ્થિતિ પ્રાપ્તિ પશુ મેળું સંગતિમાં આવે છે કે, સામાન્ય પ્રાર્થના પાઠનામાં મેળેય થાય પરંતુ આવી કે તે, આવી દેવોને બ્યારમંગલને માટે રત્ન-સ્તુતિ કરવામાં આવે અને તેમાં કલ્પકાવ્ય સ્તવપદ્યને કૃપા માય તો તેમાં આવર્ણ મું :

સાચા હૃદયથી જે પ્રાર્થના કરે છે તે પ્રાર્થના કરનાર, જેવી પ્રાર્થના કરે છે તેના સર્વશક્તો અધિકારી બની જાય છે. જેમણે મિત્ર પોષણે પરોપકારનું પાન કરવાથી એવો પરોપકારી ગુણ છે તે જ પ્રમાણે પરમાત્માની સાચા હૃદયથી પ્રાર્થના કરવાથી પરમાત્માજી બની શકાય છે.

ભગવાન કહે છે કે, સ્તવ સ્તુતિરૂપ ભાવમંગલ કરવાથી જીવ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર્યથી બોધિતો સાચા પ્રાપ્ત કરે છે. આ સ્તવરૂપ બોધિ પ્રાપ્ત થવાથી જીવ અન્તરિક્ષા કરી શકે છે. અન્તરિક્ષાનો સામાન્ય અર્થ અન્નિમ ક્રિયા એવો સાચ છે. અન્નિમ ક્રિયા એટલે જે ક્રિયાની આદ બીજ કાઈ ક્રિયા કરતી ન પડે તે ક્રિયા. અથવા જે ક્રિયાથી ભવનો અન્ત થઈ જાય અને પછી ભવ ધારણ કરવો ન પડે તે ક્રિયાને પશુ અન્તરિક્ષા કહેવામાં આવે છે.

સંસારમાં વારંવાર જન્મમું-મરમું તે ભવ કહેવાય છે. આ પ્રકારના ભવનો અન્ત થઈ જવો તે અન્તરિક્ષા કહેવાય છે. આ પ્રમાણે સ્તવ અને સ્તુતિ મંગલનું ફળ તે જ ભવે મોક્ષે જવું તે છે. કદાચિત્ તે જ ભવમાં મોક્ષે ન જવાય તો ભગવાન કહે છે કે, એ દશમાં તે જીવ કલ્પવિમાનમાં કે અનુત્તર વિમાન, નવ ગ્રંથેયક વગેરેમાં જાય છે. સ્તવ અને સ્તુતિ મંગલ કરવાથી જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર્ય બોધિતો લાલ પ્રાપ્ત થવા છતાં કાઈ કાંઈવાર હૃદયના ભાવો બરાબર રહેતા નથી; એટલા માટે તે જ ભવમાં મોક્ષે જઈ શકતો નથી. છતાં તે વિશ્રાન્તિ લઈ મોક્ષે જાય છે અને વિશ્રાન્તિ લેવા માટે તે શ્રેષ્ઠ વિમાનમાં જ જન્મ લે છે.

ઉદાહરણ તરીકે કાઈ રેલ્વેના ફર્સ્ટ ક્લાસના મુસાફરને જો ક્યાંય વિશ્રામ લેવો હોય તો તેને ધર્મશાળા કે સાધારણ મુસાફરખાનામાં વિશ્રામ લેવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. કારણ કે તેને ફર્સ્ટ ક્લાસનો વેટીંગ રૂમ Waiting Room વિશ્રામ કરવા માટે મળે છે. બવહારના આ ઉદાહરણ પ્રમાણે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર્ય બોધિતે પ્રાપ્ત કરનાર મોક્ષના પથિકને જો વિશ્રામ લેવો પડે છે તો તે કલ્પવિમાનાદિમાં જન્મ ધારણ કરી વિશ્રામ લે છે અને પછી મોક્ષે જાય છે. અન્તરિક્ષા કરનાર સર્વપ્રથમ તો તે જ ભવે મોક્ષમાં જાય છે પણ કદાચ તે જ ભવમાં મોક્ષે ન જાય પણ રોકાઈને મોક્ષે જવું પડે તો તે દશમાં તે સારી સ્થિતિમાં જ રોકાય છે. અર્થાત્ કલ્પવિમાન-અનુત્તર વિમાન કે નવ ગ્રંથેયક વગેરેમાં જ રોકાય છે. અને ત્યાંથી ચીની મનુષ્ય ભવમાં જ આવે છે અને જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર્યની શ્રેષ્ઠ આરાધના કરી મોક્ષે જાય છે.

સ્તવસ્તુતિરૂપ ભાવમંગલ કરવાનું આવું શ્રેષ્ઠ ફળ મળે છે. માટે પરમાત્માની પ્રાર્થના પ્રત્યેક સમયે કરતાં રહેવું જોઈએ. ભલે મુખથી પરમાત્માનું નામ લેવામાં આવે કે ન આવે પણ હૃદયથી તો તેમનું જ પ્યાન ધરવું જોઈએ. કેટલાક લોકો ‘મુખમે’ રામ અને બગલમે’ છૂરી’ એવો દુર્ન્યવહાર કરે છે અને પછી રામનામ લેવાનું કે પ્રાર્થના કરવાનું ફળ અમને

ન મળ્યું એમ કહે છે. પણ આ પ્રમાણે બોરી પ્રાર્થના કરનારાઓએ સમજવું જોઈએ કે, મુન્નિ આત્માના પૂર્વક કરવામાં આવેલી પ્રાર્થના કે સ્તુતિથી મર્થિસિદ્ધિ આપી શકાતી નથી. સાચા હૃદયથી જ કરવામાં આવેલી પ્રાર્થના કે સ્તુતિ ફળદાયિની નીરડે છે. એટલા માટે સાચા હૃદયથી નિષ્કપટતાએ પ્રાર્થના કે સ્તુતિ કરવી જોઈએ. પરમાત્માની પ્રાર્થના કેરી રીતે કરવી જોઈએ તો એને માટે કહ્યું છે કે :—

‘ ધર્મ જિનેશ્વર મુઝ હિયડે ખસો, ખ્યારા માણુ સમાન,
કળાઈ ન વિસરું ચિતારું નહીં, સદા અખંડિત ધ્યાન;
જ્યેં પનિહારી કુંભ ન વીસરે, નટવો વૃત્ત નિહાન,
પલક ન વીસરે પદમણિ પિયુ ભણી, ચકવી ન વીસરે ભાવુ.’

પનિહારીઓ માયા ઉપર એક મુખી વાતો કરતી આવે છે, પણ શું વાતો કરતાં પોતાનાં બેઠાંને બૂલી જાય છે ? નટ વાંસ ઉપર એક કંડે છે, પણ શું તે પોતાનાં ઘરોનું સમતોલ-પણું રાખવાનું બૂલી જાય છે ? પતિવ્રતા સ્ત્રી બીજા કામમાં પ્રવૃત્ત હોવા છતાં અથવા કપડામાં પડવા છતાં શું તે પોતાના પતિને બૂલી જાય છે ? સીતા, દ્રૌપદી, દમયન્તી વગેરે સ્ત્રીઓ મદાન કપડામાં પડવા છતાં પોતાના પતિને બૂલી મર્થ ન હતી ! સાચી સ્ત્રીઓ પોતાના પતિને કદાપિ બૂલી જતી નથી તેમ બીજા કોઈ પુરુષને પોતાના હૃદયમાં સ્થાન પણ આપતી નથી; આ જ પ્રમાણે સાચો પતિ પણ પરસ્ત્રીને પોતાના હૃદયમાં સ્થાન આપતો નથી.

સાંભળવું છે કે, ગાંધીજીએ પોતાની પત્ની કસ્તુરબાને તેમની બીમારીના સમયે એવો પત્ર લખ્યો હતો કે, ‘ હું કાર્મમાં બહુ જ પ્રવૃત્ત હોવાને કારણે તમારી પાસે તમારી બીમારીના સમયે પણ ઉપસ્થિત થઈ શકતો નથી, પણ હું તમને એવો વિશ્વાસ આપું છું કે, તમે કદાચ મૃત્યુ પામસો તો હું બીજી પત્ની કદાપિ કરીશ નહિ. આ પ્રમાણે હું તમારા મગજનું સ્વાગત કરીશ અને મારામાં પણ કોઈ પ્રકારની હિંસાની નવાને આવવા નહિ દઉં.’

આને તમારી સમજ આવે. ઉચ્ચ આદર્શ છે છતાં તમારામાં કેવી કાયરતા આવી રહી છે. જેનામાં કાયરતા હોય છે તે કોઈ પણ નિયમનું પાલન કરી શકતો નથી અને કોઈ નિશ્ચય ઉપર દૃઢ રહી શકતો નથી. કાયરોના હાથમાં કોઈ રહેતું નથી અને રહી પણ શકતું નથી. કાદરોમાં વ્યાવહારિક સત્તા પણ રહેતી નથી. આને સ્વરાજ્યની માંગણી કરવામાં આવે છે પણ જેનામાં કાયરતા હોય છે તેના હાથમાં સ્વરાજ્ય કોણ આપશે અને કોણ રહેવા દેશે ? આ જ પ્રમાણે ભગવાનની ભક્તિ પણ કાયરોમાં અને ગુણોમાં કેવી રીતે ટકી શકે ?

આને યોગે પોતાના સંતાનોમાં જાણી જોઈને કાયરતા ભરે છે બાળકોને બાળપણમાં જ દયાવવામાં આવે છે, કે જેથી તેઓ દબાતાં રહે. પણ આ કારણે તેમનામાં કેવી કાયરતા આવવા પામે છે એ જોતા નથી. આ જ પ્રમાણે પુરુષો સ્ત્રીઓને પણ દબાવે છે અને તેમને કાયર બનાવે છે. ભારે માતામાં કાયરતા હશે તો બાળકોમાં કાયરતા આવે એ સ્વભાવિક છે. જે માતાપિતામાં વીરતા હોય છે, તેના જ સંતાનો વીર બને છે. સિદ્ધજી જ સિદ્ધને જન્મ આપે છે. આ જ પ્રમાણે વીરમાતા જ વીરપુત્રને જન્મ આપે છે, અને કાયરમાતા કાયરપુત્રને જન્મ આપે છે.

કાયરતાની સાથે આજ નગરજનોમાં એવાં કુસંસ્કાર પેસી રહ્યાં છે, કે તેની વાત જ પૂછો મા. જેવાં કુસંસ્કારો નગરોમાં જેવામાં આવે છે તેવાં કુસંસ્કારો ગ્રામોમાં કવચિત જ જેવામાં આવે છે. ગ્રામોમાં જેથી પવિત્રતા જેવામાં આવે છે તેવી પવિત્રતા શહેરોમાં ભાગ્યે જ જેવામાં આવે છે. પતિવ્રતા કેવળ એક જ પતિનું ચિત્ત પ્રસન્ન રાખવા ચાહે છે અને વેશ્યા અનેક પુરુષોનાં ચિત્તને પ્રસન્ન રાખવા ચાહે છે. આ બન્નેમાંથી તમારી દૃષ્ટિએ કોણુ મોટું છે ? તમે કહેવામાં તો પતિવ્રતા સ્ત્રીને જ મોટી કહશો પણ જે પ્રમાણે કહે છે તે પ્રમાણે આચરણમાં મૂકો છો કે નહિ તે જુઓ. તમે પતિવ્રતાને મોટી એટલા માટે માનો છો કે તે પતિવ્રતાનું બરાબર પાલન કરે છે; તો એ જ વાત તમે તમારા માટે શા માટે અપનાવતા નથી ? પતિવ્રતા સ્ત્રીમાં સીનેમાની નટી જેવાં નાચનખરાં જેવામાં આવતાં નથી પણ સંસારને ટકાવવાની અને ગ્રાહસ્થ જીવનને સુખી બનાવવાની જે શક્તિ પતિવ્રતામાં હોય છે તે શક્તિ વેશ્યા કે સીનેમાની નટીમાં હોતી નથી.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જે પ્રમાણે પતિવ્રતાના હૃદયમાં પ્રત્યેક સમય પતિનું જ ધ્યાન રહે છે, તે જ પ્રમાણે તમારા હૃદયમાં પણ પ્રતિસમય પરમાત્માનું જ ધ્યાન હોવું જોઈએ. એમ થવું ન જોઈએ કે, અમુક આ પ્રમાણે કરતો નથી તો હું તેમ શા માટે કરું ? તમારા કાનમાં કીંમતી મોતી છે અને બીજાના કાનમાં એવું કીંમતી મોતી નથી છતાં તમે તમારા કાનનું મોતી ફેંકી દેતા નથી પણ એ મોતી કાનમાં પહેરેલું હોવાને કારણે પોતાને સદ્ભાગી માનો છો. વ્યવહારમાં આ પ્રમાણે વિચાર રાખો છો તો પછી ધર્મના કાર્યમાં એવો વિચાર કેમ રાખતા નથી. બીજા કોઈ ધર્મ કરે કે ન કરે પણ હું તો ધર્મનું પાલન કરીશ જ. જૈન સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે પ્રત્યેક આત્મા ધર્મ કરવા માટે સ્વતંત્ર છે. એટલા માટે બીજા કોઈ ધર્મકાર્ય કરે કે ન કરે તોપણ પોતાએ તો ધર્મકાર્ય કરવું જ જોઈએ. જે પ્રમાણે લોકો બીજાઓની પાસે મોતી ન હોવા છતાં પોતે તો મોતી પહેરે છે અને પોતાને સદ્ભાગી માને છે, તે જ પ્રમાણે સદ્ગુણોને માટે એવો ખ્યાલ રાખવો જોઈએ કે, બીજા લોકો સદ્ગુણોને અપનાવે કે ન અપનાવે પણ હું તો સદ્ગુણોને અપનાવીશ. સદ્ગુણોને અપનાવવાથી લાભ અવશ્ય થાય છે. સદ્ગુણોનો લાભ કોઈ દિવસ મળ્યા વગર રહેતો નથી. એટલા માટે સદ્ગુણોને ધારણ કરી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરો તો તેમાં તમારું કલ્યાણ જ રહેલું છે. ધર્મ એ સમાજગત નહિ પણ વ્યક્તિગત છે. એટલા માટે જે ધર્મનું પાલન કરશે તેને જ લાભ થશે. માટે જો તમે કલ્યાણ ચાહતા હો તો તમે સદ્ગુણોને ધારણ કરો અને પરમાત્માની પ્રાર્થના કરો. ધર્મ સદાસર્વદા કલ્યાણકર જ છે. એટલા માટે ધર્મને જીવનમાં સ્થાન આપો તો તેમાં કલ્યાણ જ રહેલું છે.

મયણુરેહા ચરિત્ર—૩૮

જ્ઞાનબ્રાવણે મુનિને જ્ઞાના, સતીકા શુદ્ધ વિચાર
અમૃતધારા ધર્મદેશના, અરસાઈ સુખકાર. ॥ સતી ૧૪૧ ॥
રવિદ્રી રરિમસે નમ નહીં રણના, મુનિ ઉપદેશને પાસ
મેઘ દુઝા મણિરથ રાખકો, બિરદા હો ગયા સાક. ॥ સતી ૧૪૨ ॥

તે મુનિ એક નો ચાર જ્ઞાનના પારક દત્તા, બીજું તેઓ પોતાના પુત્રને સુધરક માટે જ ઉપદેશ આપી રહ્યા હતા, અને ત્રીજું તે ઉપદેશને મોગ્ય પ્રસંગ પણ હતો એટલે માટે જે પ્રમાણે સૂર્યનાં કિરણોથી અધિકાર અદ્યત્ત થઈ જાય છે તે જ પ્રમાણે મુનિ ઉપદેશથી મણિરથના હૃદયનું પાપ પણ સાદું થઈ ગયું. તે મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, હું કેવો પતિત થઈ રહ્યો હતો ! આ સતી બ્રહ્મ છે અને હું બેચર છું. છતાં હું તેની સાથે બ્રહ્મ થવા ચાહતો હતો ! મારામાં એટલી પણ દૃઢતા ન રહી. આ સતી નો પોતાના વિચાર ઉપર દૃઢ રહી પણ મારામાં તેના જેટલી દૃઢતા પણ ન રહી. તે મને ભાઈ કેટલી હતી પણ મને તેના ભાઈ જનવાનું ડુચું ન હતું. હું તો તેનો પતિ જનવા ચાહતો હતો. હું કેટલા ઉંડા ખાડામાં પડી રહ્યો હતો પણ આ સતીની કૃપાથી એ ખાડામાં પડતાં હું બચી રહ્યો.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી મણિરથ વિદ્યાધર તે મુનિની સામે હાથ નેડી ઉભો રહ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે, હે ! પ્રભો ! મારા મનમાં જે દુર્ભાવના આવી તેને માટે હું પશ્ચાત્તપ્ય કરું છું અને હવે તમને એવી પ્રાર્થના કરું છું કે, આપ મને એવી પ્રતિજ્ઞા આપો કે,

“ મારા માટે મારી વિવાહિત સ્ત્રી સિવાય સંસારની બધી સ્ત્રીઓ માતા અને બહેનની સમાન છે. ”

મણિરથની આ પ્રાર્થના સાંભળી તે મુનિએ તેને પરસ્ત્રી માવતો ત્યાગ કરાવ્યો. મુનિ પાસેથી પરસ્ત્રીનો ત્યાગ લઈ મણિરથ મયજુરેહાના પગમાં પડી કહેવા લાગ્યો કે, “ હે ! સતી ! આપ મારો અપરાધ ક્ષમા કરો. ”

સરળ ભાવસે સતીએ બોક્ષા, માફ કરો અપરાધ;
મુનિ ઉપદેશસે બોધ હુઆ હૈ, મિટા મેરા વિષયવાદ. ॥ સતી ૧૪૪ ॥

પ્રાણદાન ઔર મુનિદર્શન કે, તુમ દાતા હો વીર;
કયા તારીફ કરું મેં સુખસે, સુખદાતા બહવીર. ॥ સતી ૧૪૫ ॥

રાજા મણિરથનું હૃદય શુદ્ધ થયું. તેણે મુનિને વંદન-નમન કર્યા અને પછી સતીના પગે પડી તથા હાથ નેડી કહેવા લાગ્યો કે, “ હે ! બહેન ! તમે મારો અપરાધ માફ કરો. મારા જેવો બીજો કોણ પાપી હશે અને તમારા જેવા બીજા કોણ ઉપકારી હશે ! તમે મારા જેવા પાપીને પણ આ મહામુનિ પાસે લાવીને સુધારી દીધો. હું તો પાપના ખાડામાં પડી રહ્યો હતો પણ તમે મારો હાથ પકડી મને આ ખાડામાંથી પડતાં બચાવી લીધો છે. મારી ઉપર આપનો આ કેટલો બધો ઉપકાર છે ! ”

આજે પ્રાતઃકાલે ધ્યાનમાં ભાવના ભાવતાં મને એવો વિચાર આવ્યો કે, આપણે ત્યારે રસ્તા ઉપર ચાલીએ છીએ ત્યારે સામેથી મોટર આવતી હોય તો એક બાજુ બસી જઈએ છીએ અને એથી મોટરથી બચી જઈએ છીએ. આ પ્રમાણે મોટરથી બચી જવામાં પૃથ્વીનો પણ કાંઈ ઉપકાર છે કે નહિ ? જો પૃથ્વીનો ઉપકાર ન હોય તો શું આપણે બચી શકીએ ? જો બચવા માટે જગ્યા જ ન હોય તો કેવી રીતે બચી શકીએ ? આ પ્રમાણે મોટરથી બચવા માટે જમીનનો પણ ઉપકાર છે; પણ શું આપણે જમીનનો ઉપકાર માનીએ છીએ ? વાસ્તવમાં લોકો સાદી વસ્તુનો ઉપકાર માનતા નથી. જે વસ્તુ સડજ રીતે મળે છે તેનો ઉપકાર માનવામાં આવતો નથી, પરંતુ જેવો અને જેટલો ઉપકાર સાદી વસ્તુનો હોય છે તેવો અને તેટલો ઉપકાર કૃત્રિમ વસ્તુનો હોતો નથી.

જૂની આપ પ્રત્યે પત્ર ઉપર છે કે નહિ. આપણી ઉપર પત્રનો પત્ર મહાત્મ્ય ઉપર છે, તમને જે નન-પત્ર આપ શકે તે તે પત્રનો પ્રતિષ્ઠા આપ શકે છે, તમને જે નન-પત્રનો પ્રતિષ્ઠા નન-પત્ર અપરંજી કરા માટે નવાર થાઓ છો.

અગ્રિય વિદ્યાર્થી મયજુરેદાને કરેલા ત્યાગો કે, તમે આની ઉપર પત્રો ન ઉપકાર કરો છો, તમે આમાં ત્યાગ અપરંજીને હયા કરો. આ પ્રમાણે કરેલા અગ્રિય મયજુરેદાનો પત્ર પાછો પડેલો અને આથી માંગવા લાગેલો. આ વખતે મયજુરેદા તેને ઉપાલબ્ધ આથી રાજી થઈ પત્ર તેણે અગ્રિયને કાર્પ ઉપાલબ્ધ ન આપ્યો. પણ એમ કહ્યું કે, "હે! આપ! તમે આ પ્રમાણે પત્ર આ માટે પરી રહ્યા છો. વગ્નરમાં તમારો મારી ઉપર ઉપકાર છે, તમારો પહેલો ઉપકાર એ છે કે, તમે અને પ્રાજ્ઞાન આપ્યું અને બીજો ઉપકાર એ છે કે, તમે જ અને મુનિશ્વરના સાથ આપ્યો. આ પ્રમાણે મારી ઉપર તમારો મનો ઉપકાર છે. પોતાના ઉપકારી દારા જે કાર્પ બુદ્ધ પણ થઈ જતી દોષ તો તે બુદ્ધ ક્ષમ્ય માનવામાં આવે છે. એટલા માટે તમે કાર્પ પ્રકારનો અંતાય ન કરો. તમે વીર છો. વીર પુરુષ જ પોતાનાં મનના મેલને આ પ્રમાણે સાફ કરી શકે છે. કાવરમાં આ પ્રમાણે મનના મેલને સાફ કરવાની ક્ષમ્યા જ હોતી નથી."

હવેમાં સ્ત્રીઓ પ્રત્યે જે મોદભાવ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે તે મોદભાવને દૂર કરવો જેટલો બધો મુશ્કેલ છે એ વાતને બતાવતાં એક કવિ કહે છે કે:-

ઉપનિષદઃ પરિપીતા ગીતાપદત્ત મતિપથં નિયતા ।
તદપિ ન હા ! વિધુવદના માનસસદનાત્ વદિર્વાતિ ॥

કવિ કહે છે કે, હું શું કહું? હું સમજું છું કે, હવેમાં ભૌંકાયેલાં સ્ત્રીઓનાં અંશજ નેત્રોને બહાર કાઢી નાખનાર જ સાચો વીર છે. હું ઉપનિષદને પણ ઘૂંટીને પી મરો અને ગીતા મારા હૃદયની પેટીમાં બંધ કરી લીધી પણ એ બંને હવેમાં ભૌંકાયેલાં સ્ત્રીઓનાં વિકારી નેત્રોને કાઢવા માટે સમર્થ થયાં નહિ.

મયજુરેદા કહે છે કે, "હે! વીર! તમે મુનિનો ઉપદેશ સાંભળી તમારા હૃદયમાં રહેલો વિકાર બહાર કાઢી ફેંકી દોષો એ જ તમારી સાચી વીરતા છે."

જેટલાક લોકો કહે છે કે, વૃદ્ધાવસ્થામાં શીકવત પારણ કરવાનું શું મહત્ત્વ છે? પણ આમ કહેવું એ બુદ્ધ છે. વિકાર તો વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ હોય છે. એક કવિ કહે છે કે, કામ-દેવ તો મરવાને પણ મારે છે. આ પ્રમાણે કામદેવ વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ છેડા છેડાતો નથી. વિકાર તો વૃદ્ધને પણ થાય છે એટલા માટે જે વૃદ્ધ હોવા છતાં વિકારોનો ત્યાગ કરે છે તે પણ વીર છે. તમે લોકો શીકવત પારણ કરી ન શકો તો છેવટે પરસ્ત્રીનો તો ત્યાગ કરો. એમ કરો તો પણ તેમાં ક્ષમાણ જ છે.

મયજુરેદાએ અગ્રિય વિદ્યાર્થી ઉપર ધર્મપ્રેમનો વરસાદ વરસાવ્યો અને તેને ધૈર્ય આપ્યું; પછી તે પોતાના મનમાં વિચારવા લાગી કે, આ મહાત્માના પ્રતિષ્ઠા હું મહાત્મ્ય સંકટમાંથી બચી છું. દવે આગળ શુ થાય છે તે વિશે દવે પછી વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત ૧૯૬૩ ગ્રામી વદ ૩ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

આજ મહારા સંભવ જિનકે, ધિતચિનમું ગુણ ગામ્યાં
મધુર મધુર સ્વર રાગ અલાપી, ગાયકે શબ્દ ગૂંજ્યાસાં ॥ આજ ૧ ॥

—વિનયવંદ્ય કુંભ ગોવીંદી

શ્રી સંભવનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

લક્તજનો, પરમાત્માની ભક્તિરસમાં તલીન થઈ પરમાત્માને એમ કહે છે કે, હે! પ્રભો! હું ખીલું તો શું કરી શકું! હું તો કેવળ તારાં ગુણુગાન જ કરી શકું કે—

મધુર મધુર મુર રાગ અલાપી ગહરે શબ્દ ગૂંજ્યાસાં રાજ. આજ ૦

હે! પ્રભો! મારી હૃદયમાં નેટલી ચક્તિ છે તે બધી ચક્તિનો સંચય કરી હું તારાં જ ગુણુગાન કરીશ. તારા ગુણુગાન કરવામાં હું કોઈ દિવસ તુષિ માનીશ નહિ.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—ઐહમો બોલ

હવે આ જ વાત શાસ્ત્રદ્વારા કહું છું. સ્તવ અને સ્તુતિરૂપ મંગલથી હવેને શો લાભ થાય છે એવો પ્રશ્ન ભગવાનને પૂછવામાં આવ્યો છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું છે કે, સ્તવ અને સ્તુતિ મંગલ કરવાથી હવેને જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રરૂપ બોધિતો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે.

જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ બોધિતો પ્રાપ્તિ થવી એ સંપૂર્ણ જ્ઞેનધર્મની પ્રાપ્તિ થવા બરાબર છે. સ્તવ અને સ્તુતિમંગલ કરવાથી સંપૂર્ણ જ્ઞેનધર્મની પ્રાપ્તિનો લાભ થાય છે. કહ્યું પણ છે કે—

મત્તિષ નિનવરાણં પરમાય ત્વિણદોષ્ણાણં ।

આરુગ્ગવોહિલામં સમાહિમરણં ચ પાવૈતિ ॥

અર્થાત—જેમનાં રાગદ્વેષ ક્ષય પામ્યાં છે તે નિનવરોની પરમભક્તિ કરવાથી જ સંશયાદિ દોષરહિત સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરે છે અને છેવટે સમાધિ મરણને પામે છે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ બોધિતો સંપન્ન થએલો જ અન્તક્રિયાના ક્ષણે પ્રાપ્ત કરે છે.

અન્તક્રિયાનો અર્થ બતાવતાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, જે ક્રિયાદ્વારા ભવ કે કર્મો નષ્ટ થાય છે તે ક્રિયાને અન્તક્રિયા કહેવામાં આવે છે. ‘આ પ્રમાણે અન્તક્રિયા કરે છે’ એમ કહેવાનો અર્થ એ થયો કે, સ્તવ અને સ્તુતિરૂપ ભાવ મંગલ કરનાર જ, જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ બોધિતો લાભ પ્રાપ્ત કરી મુક્ત થાય છે. મુક્તિનું કારણ અન્તક્રિયા જ છે અને એ ક્રિયા મુક્તિનો હેતુ છે એટલા માટે તે ક્રિયાને અન્તક્રિયા કહેવામાં આવે છે.

જે કોઈને તે જ ભવમાં અન્તક્રિયા પ્રાપ્ત ન થાય તો એવો જ કલ્પવિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે. કલ્પનો મતલબ બાર દેવલોક અને ત્રિમાનનો મતલબ નવગ્રંથેષક અને પાંચ

ખીછ અન્તક્રિયા અને પહેલી અન્તક્રિયામાં એ ભેદ છે કે, ખીછ અન્તક્રિયામાં તપ અને વેદના પ્રયત્ન હોય છે પણ પ્રવ્રજ્યા ઓછી હોય છે અને અદ્ય પ્રવ્રજ્યામાં જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. જેમકે ગજસુકુમાર મુનિએ આ અન્તક્રિયા કરી હતી.

ત્રીછ અન્તક્રિયા અને ખીછ અન્તક્રિયામાં એ અંતર હોય છે કે, ત્રીછ અન્તક્રિયામાં લાંબા સમય સુધી પ્રવ્રજ્યા પાળી થયું કષ્ટ પણ સહીને મોક્ષે જવાય છે. જેમકે સતતકુમાર ચક્રવર્તીને લાંબા કાળ સુધી મંચમનું પાલન કર્યા બાદ મોક્ષ મળ્યો હતો. સતતકુમાર ચક્રવર્તીની મોક્ષપ્રાપ્તિ વિષે કેટલાક આચાર્યોમાં મતભેદ છે. કાઈ આચાર્ય એમ કહે છે કે, તેઓ મોક્ષે ગયા છે અને કાઈ એમ કહે છે કે, તેઓ દેવગતિમાં ગયા છે.

ચોથી અન્તક્રિયા પહેલી અન્તક્રિયા જેવી જ હોય છે. કેવળ તેમાં એ જ અંતર છે કે, ચોથી અન્તક્રિયામાં અદ્યકાળની અને અદ્ય કષ્ટની પ્રવ્રજ્યાથી જ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. જેમકે મરુદેવી માતાને હાથીના હોદ્દા ઉપર બેઠાં બેઠાં મોક્ષ મળી ગયો હતો.

માતા મરુદેવીનું જે ઉદાહરણ આપવામાં આવ્યું છે તે વિષે એવો પ્રશ્ન ઉપરિચિત થાય છે કે, પહેલાં જે મુંડ થયું વગેરે ગુણો કહેવામાં આવ્યાં છે તે ગુણો મરુદેવીમાં ક્યાં હતાં? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ટીકાકાર એમ આપે છે કે, અહીં દૃષ્ટાન્ત અને દાષ્ટાન્તિકમાં સંપૂર્ણ સદૃશ્ય નેવો ન બેઠો.

ભગવાને ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના પાઠમાં જે ઉત્તર આપ્યો છે તેમાં એવો પાઠ આવ્યો છે કે—

અંતકિરિયં કપ્પવિમાણોચવત્તિયં આરાહણં આરાહૈઃ ।

આ પાઠનો અર્થ કેટલાક આચાર્યો એમ કરે છે કે, ‘અન્તકિરિયા’ શબ્દોમાંનો અ અક્ષર પ્રત્યેય થઈ અન્તકિરિયા એવો શબ્દ થઈ જાય છે કે જેનો એવો અર્થ થાય છે કે, તે જ ભવમાં મોક્ષે જતો નથી પરંતુ પરંપરાએ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. આ કથનનો એવો અર્થ થયો કે, જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રીને જે આરાધનાથી દેવલોક કે વિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે આરાધના કરી કષ્ટ કે અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને પછી તે પરંપરાએ મોક્ષે જાય છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, સ્તવ અને સ્તુતિ મંગલથી સંપૂર્ણ જૈન ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે, પછી ભલે મોક્ષે તે જ ભવે જાય કે પરંપરાએ જાય, પરંતુ જે ધર્મથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે તે સંપૂર્ણ જૈન ધર્મની પ્રાપ્તિ તો સ્તવ અને સ્તુતિ મંગલથી જ થાય છે. એટલા માટે એકાન્તભાવે સ્તવ અને સ્તુતિ રૂપ મંગલ કરતાં રહેવું જોઈએ. જે મોક્ષી સ્તુતિ કે સ્તવ કરી શકાય તો તો કીટ જ છે, નહિ તો પરમાત્માની સ્તુતિરૂપે કહેવામાં આવેલા જે શબ્દો પણ પયામ છે. વાસ્તવમાં મહાપુરુષોને પોતાનાં ભવિષ્ય સમર્પી દેવાં જોઈએ. જેમકે ચન્દ્રવલ્લભએ ભગવાન મહાવીરને આરતી બાજી આપ્યાં હતાં. અત્રે વિચારવો જોઈએ કે, તે આરતી બાજીની ક્રીમન હતી કે ભાવની ક્રીમન હતી? વાસ્તવમાં આરતી બાજીની ક્રીમન ન હતી પણ ભાવની જ ક્રીમન હતી, એટલા માટે તે પણ ભગવાનને તમને ભવિષ્ય સમર્પી દે. તમને દરેક પ્રકારની સામગ્રી પ્રાપ્ત થઈ છે છતાં તમે તમારું ભવિષ્ય ભગવાનને આ મારે સમર્પવાં નથી ?

પણ તે કો એમ કહે છે કે, અત્યંત ધર્મ કરાવી કર્મ શું કરીએ ? કારણ કે અત્યંત મોક્ષ ને ભવિષ્ય નહીં કેવળ મોક્ષ જ મળે છે અને અર્થ નો વગરે ધર્મકરણી કો ? કે જે

ધર્મકરણી કરે તો પશુ મળી જ જાય. આપ કહેનારને જાનીઓ કહે છે કે, આ પ્રમાણે સમજીને ધર્મકરણી કરવામાં આગસ કરવી એ બૂલ છે. ધર્મકરણી કરતી વખતે આ જ ભવમાં મોક્ષ મળે એમ માનવું એ જ દીક છે. ભલે આ જ ભવમાં મોક્ષ ન પશુ મળે તોપણ ધર્મકરણી કરવાથી તમે મોક્ષના પથિક તો બનીશ જ. એટલા માટે ધર્મકરણી કરવામાં આગસ કરવી ન જોઈએ. સાચું કહે છે કે, જો જીવ આરાધક હોય તો તે આ જ ભવમાં મોક્ષ નહિ જાય તો પંદરમાં ભવે તો અવશ્ય મોક્ષે જશે જ. એટલા માટે આરાધક થવામાં પ્રમાદ કરવો એ દીક નથી. તમને જે સામગ્રી મળી છે તેનો ધર્મકરણી કરવામાં ઉપયોગ કરવો એ જ આરાધક થવાનો માર્ગ છે. પરમાત્માની ભક્તિ કરવી, સ્તુતિ કરવી એ સરળમાં સરળ કામ છે. જો તમે આ સરળ કામ પશુ નહિ કરો તો બીજા કામો કેમ કરી શકશો ?

આ ચંસારમાં એક તો શુદ્ધતા છે અને બીજી અશુદ્ધતા છે. આપણા માટે ઉચિત તો એ છે કે, આપણે અશુદ્ધતામાંથી નીકળી શુદ્ધતામાં પ્રવેશ કરીએ. માનો કે, તમારા ગામમાં બે તળાવ છે. એક તળાવનું પાણી મસિન છે અને બીજા તળાવનું પાણી નિર્મળ છે. તો આ બન્ને તળાવમાંથી તમે કયા તળાવમાં સ્નાન કરવા ચાહશો ? આ વિષે તો તમે નિર્મળ તળાવમાં સ્નાન કરવાની જ વાત કરશો અને આ વિષે કંઈ બૂલ કરતાં નથી. હવે આ જ પ્રમાણે તમારા હૃદય અને આત્મા વિષે પણ જુઓ. તમે તમારા હૃદયમાં શુદ્ધ વિચારો લાવીને પણ તેમાં આત્માને સ્નાન કરાવી શકો છો અને અશુદ્ધ વિચારો લાવીને પણ તેમાં આત્માને સ્નાન કરાવી શકો છો. તો પછી તમે તમારા હૃદયમાં નિર્મળ વિચારો લાવીને તેમાં આત્માને સ્નાન કરાવો તો તેમાં તમને શી ફાનિ થવાની છે ? શું એમ કરતાં કોઈ ધર્મશાસ્ત્ર નિરૂપ કરે છે ? ચિત્તશુદ્ધિ માટે તો બધા લોકો કહે છે; તો પછી ચિત્તને શુદ્ધ કરી તેમાં આત્માને સ્નાન શા માટે કરાવતા નથી ? અને તે શુદ્ધ ચિત્તદ્વારા પરમાત્માની સ્તુતિ શા માટે કરતા નથી ? ભગવાને કહ્યું છે કે, સ્તવ અને સ્તુતિ રૂપ ભાવમંગલ કરવાથી જીવ આરાધક થાય છે અને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. ભગવાનના આ કથન ઉપર વિશ્વાસ રાખી સ્તવ અને સ્તુતિરૂપ મંગલનો અભ્યાસ કરી જુઓ તો સ્તવસ્તુતિમંગલ કરવાથી કેવો લાભ થાય છે તે જાણી શકાશે.

મને નવકારમંત્ર ઉપર બમપણથી જ વિશ્વાસ હતો. મારી ઉપર કોઈ પ્રકારનું સંકટ આવી પડ્યું ■ એમ મને જ્યોત્સુ ત્યારે હું નવકારમંત્રનું સ્મરણ કરી તેનું યરણ સેના હતો. નવકારમંત્રનું યરણ લેવાથી મારું સંકટ મરી પણ જતું હતું. લોકો કહે ■ કે, આગળ નવકારમંત્રમાં શું સમજે ? પણ સાચું કહે છે કે, ગર્ભમાં રહેલું બાળક પશુ શ્રદ્ધાવાન હોય છે. ત્યારે ગર્ભમાં રહેલું બાળક પશુ શ્રદ્ધાવાન હોય છે ત્યારે દરનું-દરનું બાળક શ્રદ્ધાવાન કેમ હોઈ શકે નહિ ? ગંધીજીએ પોતાની આત્મકથામાં લખ્યું છે કે, મારી રંજા ધામે પરમાત્માના નામના વિશ્વાસનો જેવો પ્રભાવ મારી ઉપર મારા બાળપણમાં જ પાડ્યો હતો તેવો પ્રભાવ અનેક ગ્રન્થો વાંચવા છતાં પણ પછી શકે નહિ.

આ પ્રમાણે બાળકો ઉપર પણ પરમાત્માના નામની અસર પડે છે અને તેઓ પણ પરમાત્માના નામ ઉપર વિશ્વાસ કરે છે; કેવળ તેમને વિશ્વાસ કરાવવાની આવશ્યકતા રહે છે. આમ હોવા છતાં શું તમે તમારા બાળકોને માટે એવો પ્રયત્ન કરો છો કે તેઓ

પરમાત્માના નામ ઉપર વિશ્વાસ કરે ? તમે બાળકોને દેશનેબલ કપડાં તો પહેરાવો છો પણ તે દેશનેબલ કપડાંથી તેમના આત્માનું કલ્યાણ થઈ શકતું નથી. આત્માનું કલ્યાણ તો જો ઉપર શ્રદ્ધા કરવાથી જ થઈ શકે છે. તમે તમારાં મતાનોને ધનમાલ્ય વગેરેનો વારસો દે આપો છો, પણ સાથે સાથે તમે તમારા ધર્મનો વારસો પણ આપો. આમ કરવામાં જ તેમનું પણ કલ્યાણ છે અને તમારું પણ કલ્યાણ છે.

મયણુરેહા ચરિત્ર—૩૯

મુનિ ઉપદેશો ભાઈ પ્રેમસે, મુઝે આયા વૈરાગ્ય;
સખ સાવજકો ત્યાગ કર, કબ હું સંયમ મહાભાગ. ॥ સતીઃ ૧૫૧ ॥
પુત્ર યાદ જમ આયા સતીકા, મુનિસે પૂછે ખાત;
મહાભાગ તુમ મુઝે ખતાઓ, પુત્ર તણા વૃત્તાન્ત. ॥ સતીઃ ૧૫૨ ॥
લાભ જન મુનિવર ચોં બોલે, આગમધર અણગાર;
ચિન્તા તજ દો ખાઈ પુત્રકી, ધર્મ બહા રખવાર. ॥ સતીઃ ૧૫૩ ॥

મુનિનાં ઉપદેશથી મણિરથ વિવાધર સુધરી ગયો. તેણે પોતાનો નિશ્ચય મુનિની રૂતે પ્રકટ કર્યો કે, હવે મારા માટે પરત્વી માતા કે બહેનની સમાન છે. મણિરથનો નિશ્ચય સાંભળી મયણુરેહાએ તેથી આગળ વધવાનો વિચાર કર્યો અને પછી કહ્યું કે, તમે જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે ઉચિત જ છે. તમે મુનિના પુત્ર છો, વીર છો અને હૃદયિય છો એટલા માટે તમે આ પ્રકારની પ્રતિજ્ઞા કરો એ યોગ્ય જ છે. આ મુનિવરની તો હું શું પ્રશ્ન કરું ? તેમના ઉપદેશથી તમારો જે સુધાર થયો છે તે સુધારને જોઈ હું પણ એવો નિશ્ચય કરું છું કે, જો મને સાધ્વીનો યોગ મળે તો હું પણ સંયમનો સ્વીકાર કરી સંયમપૂર્ણ જીવન વ્યતીત કરું !

મયણુરેહાનો આ નિશ્ચય સાંભળી મણિરથ દિઃમુહ થઈ ગયો અને પોતાના મનમાં કહેવા લાગ્યો કે, આ સતીના ત્યાગની સામે મારો ત્યાગ કાંઈ વિસાતમાં નથી. આ પ્રમાણે કદી તે મયણુરેહાની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો.

મયણુરેહા સંયમને સ્વીકારવાનો વિચાર કરી રહી છે. એટલામાં જ પોતાનો પુત્ર જેને પોતે જંગલમાં વૃક્ષ ઉપર ઝોળામાં ટાંચી આવી છે તે યાદ આગ્યો.

પુત્રનું સ્મરણ થતાં તેણીએ મુનિને કહ્યું કે, હે ! મહાત્મા ! હું વનમાં પુત્રને જન્મ આપી મારી અર્ધી સારીની ઝોળા બનાવી તેને વૃક્ષ ઉપર ટાંચીને સરોવર ઉપર શુદ્ધ થતા માટે ગઈ હતી, પણ એટલામાં આ એવી ઘટના બની ગઈ કે, જેને પ્રતાપે મને આપની દર્શન થઈ શક્યા. હું એ બાણવા ચાહું છું કે, મારા એ પુત્રનું શું થયું ? જો તમારો જ્ઞાન-ધ્યાનમાં કાંઈ પ્રકારનું વિઘ્ન આવતું ન હોય તો કૃપા કરીને મને એ બતાવો કે, મારા તે પુત્રની શી દશા થઈ ?

સાધારણ રીતે તો સાધુઓ આ પ્રકારની વાતો વિષે કાંઈ કદી શકે નહિ, પણ તે મુનિ આગમવિદારી હતા. આગમવિદારી મુનિ પોતાના જ્ઞાનમાં જેવું લુએ છે તેવું કહે છે. તેમને મટે નિવેરો બંધનરૂપી દોનાં નથી. સાધારણ સાધુઓ આ પ્રકારની વાતો વિષે કાંઈ પણ કદી શકે નહિ, પણ તે મુનિ તો આગમવિદારી હતા એટલા માટે તેમને આ

કોંપી વાન પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે. જ્યાં નવે પુત્ર રિધે કાંઈ નિન્દા ન કરી, નવામાં પુત્રની કળા કળવડ તેને ખર્ચ છે. નવામાં કિંમત પુત્ર તે, અન્દરના જે બને વીએ પુત્ર ને છે જે નવે તમે જાણ કરાવી છે ત્યાં વચ્ચે કાંઈ કિંમત મૂકાવી જાય છે. નવામાં જે બાને પુત્રનો પુત્ર જન્મવું હું તમને કાળજીવું છે તે તમે કાળજી.

શુભો પૂર્વભવ રોનોં પ્રથમ છે, અદ્યમ શરીરી યત્નઃ
દોસિન દોષર દેવતા ખાલ, ખાલેમિ શુભ ધિવ. ॥ સતીઃ ૧૪૧ ॥
જાન્યદીપ છે પૂર્વ વિદેશમ, પુત્રખલવડ શુભકારઃ
મનિતોરણપુત્ર અર્ધી રાત્ર, અમિત વશ મુળ ખાર. ॥ સતીઃ ૧૪૨ ॥
પુત્રપરિખર અત્ર રત્નસિખર, વશ રો પુત્રોં હી ભેકઃ
ખારણ મુનિર્મ શિક્ષા પાકર, હી દીક્ષા ધર કોક. ॥ સતીઃ ૧૪૩ ॥
સ્વર્થ બાપવને રોનોં અદ્યમ, અર્થ અદ્ય મુખદાવઃ
ધાનદી ખાંદ છે અન્નસિખર, રોનોં ઉપને બાવ. ॥ સતીઃ ૧૪૪ ॥
હરિર્મન વચુરોં શાની, અમુદરતા નામઃ
શુભ પુત્ર જે રોનોં જન્મે, નામ શુભ મુખધામ. ॥ સતીઃ ૧૪૫ ॥
અમુદરતા દુર્ગે શુવરાજ, આમરદત તથા જાનઃ
સ્થવિર સમીપે સંવમ છે છે, રિધા મુનિકા રાધ. ॥ સતીઃ ૧૪૬ ॥
વિદુતમે રોનોં મુનિવજ, તીજે રિન કરકાલઃ
મહાશુકર્મ દુર્ગે દેવતા, અર્થતત્ત્વ છે ખાલ. ॥ સતીઃ ૧૪૭ ॥

અય્યરેદા તો સમીપની વાન જ જાણવા ચાહતી હતી પણ મુનિ તો તેનાં પુત્રોના પૂર્વભવનું જ્ઞાન પણ કહી રહ્યા છે. અય્યરેદા તો ચર્ચામુથી જ જોતી હતી, પણ મુનિ તો દિવ્ય દૃષ્ટિથી જોઈ બધું જ્ઞાન કહી રહ્યા છે. તમે દિવ્ય દૃષ્ટિથી જોઈ શક્યા ન હો તો કોઈ નહિ પણ જો દિવ્ય દૃષ્ટિથી જોઈને વાત કહે છે તેની વાત ઉપર તો ચક્રા કરવી જોઈએ.

મુનિ કહેવા લાગ્યા કે, હો! ખાઈ! તું તો તારા એક જ પુત્રની વાત પૂછે છે પણ હું તને બન્ને પુત્રોના પૂર્વભવનું જ્ઞાન કહું છું. તારા બન્ને પુત્રોમાં બાઈ-બાઈને જો મુજબ છે તે સંબંધ આ જ સવતો નથી પણ પૂર્વના અનેક સવતી તે બન્નેમાં બાઈ-બાઈ તરીકેના સંબંધ સાથે આવે છે. આ બન્ને બાઈઓ, પહેલાં જન્મી પના પૂર્વ વિદેશમાં પુત્રપક્ષાવતીના મનિતોરણપુત્ર નવરના અક્ષતી રાત્ર અમિતવશના પુત્રપરિખર અને રત્ન-સિખર નામના બે પુત્રો હતા અને એ રીતે ત્યાં એ બન્ને બાઈ-બાઈ હતા. આ બન્ને બાઈઓએ ત્યાં એક ચારણ મુનિના ઉપદેશથી દીક્ષા લીધી હતી, અને તેઓ સંવમનું પાલન કરી તથા સરીર તજ બારમા દેવલોકને પ્રાપ્ત થયા. દેવલોકની સ્થિતિ જોગવીને તે બન્ને બાઈઓ ધાનદીખંડના સરતક્ષેત્રમાં હરિસેન વાસુદેવની રાણી સમુદરતાની કુક્ષીએ મુગધરૂપે જન્મ્યા. ત્યારે એકનું નામ અમુદરતા હતું અને બીજાનું નામ આમરદત હતું. સમુદરતા મોટા હતો એટલા માટે તે શુવરાજ થયો. ત્યાં એક સ્થવિર મુનિના ઉપદેશથી બન્ને બાઈઓએ સંવમ લીધો.

તે બન્ને બાઈઓએ ત્યાં એક સ્થવિરની પાસે દીક્ષા લીધી. દીક્ષા લઈને બન્ને બાઈઓ વનમાં કપોતસર્ગ ધારણ કરી ધ્યાનમાં જોવા હતા એટલામાં તેમના ઉપર વિજળી પડી કે જોથી તે બન્ને બાઈઓ સંવમ લીધો તેના ત્રીજા જ દિવસે કાળધર્મને પામ્યા.

આ ઉપરથી કાર્ત્ત એમ કહી શકે કે, તેમજે સંયમ ધારણ કર્યો અને તેનું ફળ એ આપ્યું કે, તેઓ વિજ્ઞાની પડવાથી મરણ પામ્યા ! આ પ્રકારનો વિચાર અજ્ઞાનીઓને થાય છે. જ્ઞાનીઓને આ પ્રકારનો વિચાર થતો નથી. જ્ઞાનીઓ તો એમ વિચારે છે કે, આત્મા અમર છે અને આત્માએ જે કાર્ત્ત કર્યું છે તેનું ફળ તેજે ભોગવતું જ નોંધે. કાર્ત્ત વિષય સ્થિતિને નોંધ ગભરાઈ જતું ન નોંધે. આને 'ધર્મનું' ફળ વશિકૃષ્ણદિએ જ્ઞેવામાં આવે છે અને એમ આદવામાં આવે છે કે, મેં આટલો ધર્મ કર્યો છે તો તેનો લાભ આટલો મને મળવો નોંધે. આ પ્રમાણે ધર્મનું ફળ વશિકૃષ્ણદિએ આદવામાં આવે છે, પણ ધર્મનું ફળ ચર્મચંદુથી નોંધ શકાતું નથી. ચત્ત્રધર્મનું ફળ ચત્ત્ર ચર્મચંદુથી કેમ નોંધ શકાય ? ચર્મચંદુથી ધર્મનું ફળ લોકોનાં જ્ઞેવામાં આવતું નથી એ કારણે અનેક લોકો ધર્મથી વિમુખ થતાં જ્ઞેવામાં આવે છે.

તે મુનિ કહે છે કે, બાઈ ! તારા બન્ને પુત્રો ઉપર વિજ્ઞાની પડવાથી તેઓ કાળધર્મને પામ્યા અને મહાશુક્ર નામના દેવલોકમાં દેવ થયા. તેમના સંયમમાં જગપણુ વિદ્ય આપ્યું ન હતું એ કારણે તે બન્ને દેવ થયા.

ગિરિ ગિરનારે નેમપ્રભુકે, ઉપના દેવસંજ્ઞાન;
સમવશરણુમે' દોનોં દેવને, પ્રશ્ન ક્રિયા ધર દ્યાન. ॥ સતીં ૧૬૧ ॥

દોનોં દેવ તુમ ચરમ શરીરી, પ્રભુ કીના નિરધાર;
સંયમ લેકે મોક્ષ પાવેગે, ઉત્તરગે ભવપાર. ॥ સતીં ૧૬૨ ॥

મુદર્શન પુરકા યુવરાજ, યુગબાહુ તસ નામ;
મયણુરેહા હા પુત્ર દૂસરા, નમી નામ શુભધામ. ॥ સતીં ૧૬૩ ॥

મયણુરેહા તુમ માતા હોગી, શીક્ષ આદિ શુભધાર;
દોનોં બાંધવ મોક્ષ પાવેગે, હો કે દેવસ ધાર. ॥ સતીં ૧૬૪ ॥

જે સમયે ભગવાન અરિષ્ટનેમિતે કેવલ જ્ઞાન પ્રગટ્યું હતું અને તેઓ ગિરનાર પર્વત ઉપર સમવશરણુમાં બિરાજેલા હતા, તે સમયે તે બન્ને દેવ ભાઈઓ ભગવાનની સેવામાં ઉપસ્થિત થયા હતા, અને ભગવાનને વંદન કરી તેમને પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો કે, હે ! ભગવાન ! અમે બન્ને ભાઈઓ ભલી છીએ કે અભલી ? યાવત્ અમે ચરમશરીરી છીએ કે અચરમ શરીરી ? ભગવાન અરિષ્ટનેમીએ આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહ્યું કે, હે ! દેવો ! સંયમની સેવા કરવાથી તમે બન્ને ભાઈઓનો આત્મા ઘણો જ શુદ્ધ છે એટલા માટે તમે ભલી છો, એટલું જ નહિ પણ યાવત્ ચરમશરીરી છો. તમે બન્ને ભાઈઓ યુગબાહુની પત્ની મયણુરેહાની કુક્ષીએ જન્મ ધારણ કરશો અને કેવલ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષે જશો. આ સાંભળી બન્ને ભાઈઓ બહુ પ્રસન્ન થયા અને પ્રસન્ન થતાં ભગવાનને વંદન કરી સાતમા સ્વર્ગે પાછા ચાલ્યા ગયા.

મુનિનું આ કથન સાંભળી મયણુરેહા ઘણી પ્રસન્ન થઈ અને કહેવા લાગી કે, “ હે ! મુનિરાજ ! આપની કૃપાથી હું એ જાણી શકી કે, સ્ત્રીઓની કુક્ષિને કેવા કેવા મહાત્માઓ મુશોભિત કરે છે ? ” મયણુરેહાના આ કથનના ઉત્તરમાં મુનિએ કહ્યું કે, “ હે ! બાઈ ! માતાનો પણ સંતાન ઉપર કાર્ત્ત ઓછો ઉપકાર નથી. માતાનો સંતાન ઉપર એવો ઉપકાર હોય છે

કે, જે ઉપકારથી સંતાનો ઝાણુમુક્ત થઈ જ રાક્ષાં નથી. જે સંતાનો ઝાણુમુક્ત થવા ચાહે તો તેઓ માતાપિતાને ધર્મમાં સ્થિર કરીને જ થઈ શકે છે. માતાનો સંતાન ઉપર અનંત ઉપકાર છે તે માતાનું ઝાણુ ધર્મ ઉપર સ્થિર કર્યાં સિવાય કેવી રીતે ચૂકવી શકાય ? એવા પુત્રો બહુ જ જોાઈ નીકળે છે કે, જેઓ માતાપિતાને ધર્મ ઉપર સ્થિર કરી માતાપિતાના ઝાણુથી મુક્ત થાય છે. "

પોતાનાં પુત્રોનું પૂર્વભવસંબંધી વૃત્તાન્ત મળી મયજુરેહાને ધણો જ દર્શ થયો. પછી તે મુનિને કહેવા લાગી કે, " મુનિવર ! આપે મારાં પુત્રોનાં પૂર્વભવનું વૃત્તાન્ત તો સંભળાવ્યું, પણ પુત્રવિવેક બીજાં સમાચાર સાંભળવાની દશ મારી ધ્રુજા છે તો કૃપા કરીને આપ એ બતાવો કે, હું જે પુત્રને વૃક્ષ ઉપર ઝોળીમાં સુવડાવીને બાવી છું તે પુત્રની શી ક્ષા છે ? "

તપુ પુત્રકી કહું કહાની, મુને ધ્યાન મન લાય;

પુણ્યવાન જન જ્યાં વિરાજે, આનંદરંગ વધાય. ॥ સતી ૧૧૫ ॥

ચીર ફાટકે વૃક્ષ રાસ મેં, ઝોલી પુત્ર મુલાય;

પુત્ર હીન મિથિલેશ્વર રાજ, અથ પે આપા ધાય. ॥ સતી ૧૧૬ ॥

મુનિ કહેવા લાગ્યા કે, " હે ! સતી ! તમે જે પુત્રના સમાચાર પૂછો છો તે પુત્રના દાસ સાંભળો. તમે તે પુત્રની કશી ચિન્તા ન કરો. તે પુત્રનો રક્ષક ધર્મ છે અને તેની જ માફક અધાનો રક્ષક પણ ધર્મ જ છે. તમે પુત્રને વૃક્ષ ઉપર ઝોળી બાંધી અને તેમાં પુત્રને સુવડાવી સરોવર ઉપર બધા હતા, તે જ વખતે મિથિલાનો રાજા પોતાના સાથીઓની સાથે ઘોડા ઉપર બેસી જંગલમાં ફરવા માટે નીકળ્યો હતો. તે નિમ્મતાન હતો અને પ્રપંલ કરવા છતાં તેને ત્યાં પુત્રરાત્રની પ્રાપ્તિ થઈ ન હતી. ન જાણે કોઈ કારણે તે રાજાનો ઘોડો બધા સાથીઓને છોડી રાજાને લઈ જંગલની બીજાબાજુ ભાગ્યો. રાજા ઘોડાની લગામ જેમ જેમ ખેંચતો હતો તેમ તેમ ઘોડો આગળ ભાગ્યો જતો હતો. આ પ્રમાણે ભાગતો ભાગતો તે ઘોડો તે જ વૃક્ષની નીચે આવી અટક્યો કે જે વૃક્ષની ડાળીએ તમે પુત્રને ઝોળીમાં નાંખી સુવડાવ્યો હતો. વૃક્ષની પાસેથી પસાર થતાં રાજાની દષ્ટિ વૃક્ષ ઉપર પડી. રાજાએ વિચાર્યું કે, આ શું છે ? રાજાને જાણવાનું કૌતુક થયું કે એ ઝોળીમાં શું છે તે જોવું જોઈએ ! આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાજા ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતર્યો અને ઝોળાને વૃક્ષ ઉપરથી નીચે ઉતારીને જોયું તો તેમાં એક બાળક સુતરું હતું. "

મુનિએ મયજુરેહાના પુત્રવિવેક આ બધાં સમાચાર આપ્યા. હવે આગળ શું થાય છે તે વિષે હવે પછી વિચાર કરવામાં આવશે.

આપના: સંખ્ય પંદરમો આલ

આપના

શ્રી અભિનંદનનાથ ભગવાનના, પદમ પૂજ્ય સિવાય;

આપના પૂજ્ય સિવાય સુધે, આપના સુધે આપના સુધે, આપના સુધે

—અભિનંદનનાથ ભગવાનના

શ્રી અભિનંદનનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં પરમાત્માને 'દુઃખનિવંદન' કહી યોગેશ્વરના આપના છે અને એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, 'હે! પ્રભો! આ યોગેશ્વરના દુઃખ નટ કરનાર નારા સિવાય બીજું કોઈ નથી; એટલા માટે હું તારી પ્રાર્થના કરું છું. જેની પામેથી જો મને મરે છે તેની પાસે તે જ વસ્તુની પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે આ કથનનુંમારે ભક્ત મને છે કે, 'હે! પ્રભો! હું દુઃખનિવંદન એ અને મારે દુઃખ નટ કરું છે એટલા માટે હું તારા યોગેશ્વરની આવી તને એવી પ્રાર્થના કરું છું કે તું મારું દુઃખ નટ કર.''

આપના આત્માને ત્યારે જો વાતનો પૂરેપૂરો નિશ્ચય થઈ જાય છે, 'પરમાત્મા દુઃખનિવંદન છે' ત્યારે આપણે પરમાત્મા સિવાય બીજા કોઈની પ્રાર્થના કરીયું નહિ કારણ કે, આપણે દુઃખ નટ કરવા માટે જ પ્રાર્થના કરીએ છીએ. ત્યારે આપણને જો વાતની ખાતરી થઈ જાય છે, આપણું દુઃખ નટ કરવા માટે પરમાત્મા સિવાય બીજું કોઈ સ્પર્ધ નથી, ત્યારે આપણે પરમાત્મા સિવાય બીજાની પ્રાર્થના શા માટે કર્યું?

ત્યારે ભૂખ લાગી હોય ત્યારે જ ભોજન ગ્રિય લાગે છે અને ત્યારે તરસ લાગી હોય ત્યારે પાણી ગ્રિય લાગે છે; એટલા માટે જો ભૂખ લાગી હોય ત્યારે કોઈ કંઈ પાણી લાગીને આપે અને તરસ લાગી હોય ત્યારે મિષ્ટ ભોજન આપે તો સારું લાગતું નથી. આ જ પ્રમાણે ત્યારે આપણને દુઃખનાં નાશ કરનાર શ્રી અભિનંદન ભગવાન છે એવો વિશ્વાસ થયો હોય તો પછી તેમનું શરણ છોડીને બીજા આપણું ધ્યાન ન રહેતું જોઈએ. પરમાત્મા પ્રત્યે એવો વિશ્વાસ રાખો કે, પરમાત્મા એકાન્તિક અને આત્મન્ટિક રીતે દુઃખનાશક છે. જો આવા વિશ્વાસપૂર્વક પરમાત્માની પ્રાર્થના કરશો તો તમે અવશ્ય દુઃખમુક્ત થઈ શકશો. પરમાત્માની પ્રાર્થના ત્યારે કરવી જોઈએ અને માટે હવે શાસ્ત્રની વાત કરું છું.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—પંદરમો આલ

સ્તવ-સ્તુતિમંત્ર દ્વારા આદિ સ્વાધ્યાય કરવામાં આવે છે. પણ સ્વાધ્યાય યથાકાલે થવો જોઈએ. કારણ કે અકાળમાં સ્વાધ્યાય કરવાનો પ્રતિષેધ છે. એટલા માટે હવે ભગવાનને કાળપ્રતિલેખન વિષે પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે કે—

પંદરમો આલ

(૧૬) કાલપડિલેહ્નયાણં મંતે ! જીવે કિં જળયઈ ?

અર્થાત્—? ! અગત્ય ! કરાધ્ય નિરુપણના પ્રતિનિધિની છત્રે કે. સાત શાવ છે !
આ પ્રકારના ઉપદેશો કાળગતે કરવામાં છે કે—

કાલ્યણિરોત્તયાપ્ત ધં નાનાવરણિર્જનં કર્મ સ્વેદ ॥ ૧૬ ॥

અર્થાત્—સત્યમાં સ્વાધ્યાય કરવાથી ગુનાવગ્રહીયાર્થે કર્મોના હવ કરી છત્ર મેલપડને પ્રાપ્ત કરે છે. અગત્યને આ જે છત્ર આપે છે તે વિષે વિચાર કરતાં પડેલાં કાળ જેને હરેવાય તે વિષે અર્થ પ્રથમ વિચાર કરીએ.

કાળ એક જગત્પ્રમિદ વસ્તુ છે; પણ કાળને સમજનાર અને કાળનું મદત્ત સમજ તેનો સાત સેનાર બહુ જ જોખા સોષી દરે. કાળનું જ્ઞાન સેવા માટે તથા કાળનો ભાગ મેળવવા માટે જ બ્યવહારમાં જ્યોતિષ અનેક છે. કાળને સમજવા માટે જ પડિયાગ તથા એવાં બીજાં સાધનો નીકળ્યાં છે. માત્રમાં કશું છે કે, વૃદ્ધઓમાં કાળ ખૂબ એક દ્રવ્ય છે. પણ કાળ સ્વનંત દ્રવ્ય નથી પણ ઔપચારિક દ્રવ્ય છે. પંચાસિનકાવતી વૃદ્ધગુણાનિરુદ્ધિના માપને કાળ હરેવામાં આવે છે; એટલા જ માટે કાળ એ કોઈ સ્વનંત દ્રવ્ય નહિ પણ ઔપચારિક દ્રવ્ય છે.

કાળની બ્યુત્પત્તિ ત્રણ પ્રકારે થાય છે. ભાવસાધનપત્રન્તથી, કર્મસાધનપત્રન્તથી અને જ્યુસાધનપત્રન્તથી. ભાવસાધનપત્રન્તથી કાળની બ્યુત્પત્તિ કરતાં કર્તેવામાં આવ્યું છે કે, કાલં કાલઃ અર્થાત્ ગજુનરીને કાળ હરેવામાં આવે છે. કર્મસાધનપત્રન્તની દૃષ્ટિએ કાળની એવી બ્યુત્પત્તિ કરવામાં આવે છે કે, કલ્પતે યઃ સ કાલઃ અર્થાત્ જેની ગજુતરી કરવામાં આવે છે તે કાળ છે. અને જ્યુસાધનપત્રન્તની દૃષ્ટિએ કાલની એવી બ્યુત્પત્તિ કરવામાં આવે છે કે, કલ્પતેડેત્તેન હિતિ કાલઃ અર્થાત્ જેનીદારા ગજુનરી કરવામાં આવે છે તે કાલ છે. આ પ્રમાણે ત્રિભિન્ન રીતિએ કાલની બ્યુત્પત્તિ કરવામાં આવે છે. આ બધી બ્યુત્પત્તિઓનો સંપ્રદ કરતાં એક માધ્યમાં હરેવામાં આવ્યું છે કે—

કલણં પડ્ડાવાણં કલિજ્જપ્ત સેણ વા જલો વસ્થુ ।

કલયેતિ તયે તમ્મિ વ સમયાર કલાસમૂહો વા ॥

આ ગાથાનો ભાવાર્થ એ છે કે, આ નવું છે, આ જુનું છે વગેરે બ્યવહારનું નામ પણ કાલ જ છે. સમય, ધડી, દિન, પક્ષ, માસ, ઋતુ, અને સંવત્સર વગેરે બ્યવહારનું કારણ કાલ છે. આ એક માસનો છે, આ બે માસનો છે, આ ચરદઋતુનો છે વગેરે બ્યવહાર જેનીદારા કરવામાં આવે છે તેનું નામ કાલ છે. યાનીજનો જેને સમય વગેરે કહે છે તેનું નામ પણ કાલ છે. સમય કલા વગેરે કે જેનો કાલથી ભાગ થઈ શકતો નથી તે સમવાદિત્થનો સમૂહ પણ કાલ હરેવાય છે.

બીજા દર્શનકાળેએ કાળને કશું જ મદત્ત આપ્યું છે અને કાલને ધીર સમાન માન્યો છે. તેમનું કહેવું છે કે, સકળ સંસાર કાલના ગાલમાં સમાએતો છે. કાલ જ બધાને સર્જે છે. આ પ્રમાણે બીજા દર્શનકારો કાલને આદર્શ મદત્ત આપે છે. પણ જૈનશાસ્ત્ર અનેકાન્તિક છે એટલા માટે એકરી આ પ્રમાણે પણ માને છે, અને બીજી રીતે એમ કહે છે કે, તે પ્રમાણે નથી; પણ ગજુનરીને કે જેની દારા ગજુતરી કરવામાં આવે છે તેને કે જેની ગજુતરી કરવામાં આવે છે તેને કાલ હરેવામાં આવે છે. કાલ-દ્રવ્યરૂપે કશું છે અને પર્થાવરૂપે

પણ છે. કાલની પર્યાય-સમય વગેરે કે જે કાળનો એક ભાગ છે અને બીજો ભાગ થઈ શકતો નથી તે પણ કાલ જ કહેવાય છે. અથવા જે દ્વારા વસ્તુનું જ્ઞાન થાય તેનું નામ પણ કાલ છે.

કાલની સહાયતા વિના વસ્તુનું જ્ઞાન થતું નથી. વસ્તુને ગ્રહણ કરવામાં કાલનો વિચાર કરવામાં જ આવે છે. આ જ પ્રમાણે વિવાહ-ગ્રંથ વગેરેમાં પણ કાલની જ સહાયતા લેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે સમસ્ત વસ્તુનું માપ કાલદ્વારા જ કરવામાં આવે છે.

કાલ તો પ્રવર્તી જ રહ્યો છે પણ ભગવાનને જે પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે તે પ્રશ્ન એ છે કે, કાલનું પ્રતિલેખન અર્થાત્ કાલનો વિચાર કરવાથી શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્ન ઉપરથી એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે, કાલનો વિચાર કરવો આવશ્યક છે. કાલનું પ્રતિલેખન ન કરવાથી ઘણો અનર્થ થાય છે. કાલ કેવો હોય અને અવહાર કેવો કરવામાં આવે એ વાતનું ધ્યાન ન રાખવાથી ઘણી હાનિ થાય છે. કાલથી વિપરીત અવહાર કરવાથી હાનિ થવી સ્વાભાવિક છે.

કેટલાક લોકો કાંઈ કાર્ય બગડી જવાથી તેનો બધો દોષ કાલ ઉપર ટોળી દે છે. પણ આ તેમની ભૂલ છે. કારણકે તેમાં ખરાબ કાર્ય કરનારનો દોષ છે, કાળનો કાંઈ દોષ નથી. કાળ ખરાબ હોય તો તેનો સુધાર પણ કરી શકાય છે. જે કાળનો સુધાર થઈ શકતો ન હોત તો શાસ્ત્રમાં ઉપક્રમ અને તેનાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ તથા ભાવ એ ચાર ભેદ બતાવવામાં ન આવત. કાલનો પણ ઉપક્રમ થાય છે; પછી ભલે તે ઉપક્રમ પરિક્રમના રૂપમાં કરવામાં આવે, અર્થાત્ સુધારના રૂપમાં કરવામાં આવે કે વસ્તુ વિનાશના રૂપમાં કરવામાં આવે; પણ કાલનો ઉપક્રમ અવશ્ય થાય છે. જે કે કાલનો પણ પ્રભાવ પડે છે પરંતુ ઉલ્લેખ કરવાથી કાલમાં પણ સુધાર કરી શકાય છે.

આ કાલમાં કયું કામ કરવું નોઈએ અને કયું કામ ન કરવું નોઈએ એનો વિચાર કરવો પણ આવશ્યક છે. કાળને દૃષ્ટિમાં રાખીને રહેણી-કરણી, ખાન-પાન વગેરેમાં પણ પરિવર્તન કરવું આવશ્યક થઈ પડે છે. જે કાલને દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખી પરિવર્તન કરવામાં ન આવે તો દુઃખ પેદા થાય જ છે. કાલ તો પોતાના ધર્માનુસાર કામ કરતો જ રહે છે. જે કાલનો વિચાર રાખતો નથી અને અકાળે કામ કરે છે તે અવશ્ય દુઃખી થાય છે. આ વાતને દૃષ્ટિમાં રાખીને ભગવાનને એવો પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો છે કે, હે ! ભગવાન ! કાલનું પ્રતિલેખન કરવાથી છવને શો લાભ થાય છે ? શાસ્ત્રકારો કહે છે કે:—

કાલે કાલં સમાયરે ।

અર્થાત્—જે કાલમાં જે કાર્ય થાય છે તે કાર્યમાં તે જ કાર્ય કરવું નોઈએ. સ્વાધ્યાય કરતી વખતે ગ્રંથો વગેરેનું ધ્યાન રાખવું નોઈએ અને એ નેત્રું નોઈએ કે, આ કાલ સ્વાધ્યાય કરવાનો છે કે પ્રતિક્રમણ કરવાનો છે ? આ પ્રમાણે નોઈ જે કાલ જે કાર્ય માટે નિયત થયેલો હોય તે કાલમાં તે જ કાર્ય કરવું નોઈએ. એમ થવું ન નોઈએ કે, સ્વાધ્યાયના કાલમાં પ્રતિક્રમણ કરવામાં આવે અને પ્રતિક્રમણના કાલમાં સ્વાધ્યાય કરવામાં આવે ! પ્રત્યેક કાર્ય યથાકાળે જ કરવું નોઈએ; અકાળે કાંઈ કાર્ય કરવું ન નોઈએ. અકાળે કાર્ય કરવાથી દોષ આવે છે. શાસ્ત્રકાર પણ અકાળે કાંઈ કાર્ય ન કરવાનું કહે છે.

શસ્ત્રમાં સંવત્સરી-પાખી વગેરે કયે દિવસે કરવી જોઈએ, એ વિશે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. આ ઉપરથી કાંઈ એવો પ્રશ્ન કરી શકે કે, સંવત્સરી કે પાખી કયા પ્રમાણુ અનુસાર કરવી જોઈએ ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, સંવત્સરી આદિ આગમનુસાર કરવી જોઈએ; પણ આગમમાં જ્યોતિષ સંબંધી જે વાત આવી છે તે વાતના આધારે કાંઈ હીક પંચાંગ નીકળી શકે એ અસંભવિત છે એમ મારું માનવું છે. આ ઉપરથી ફરી એ પ્રશ્ન ઉપરિચય થાય છે કે, વર્તમાનમાં જે અંગ્રીપત્રો છે તેના આધારે જો કાંઈ પંચાંગ બની શકવું ન હોય તો શું કરવું જોઈએ ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, વર્તમાનમાં જે અંગ્રીપત્રો વિદ્યમાન છે તેના આધારે મારી માન્યતા પ્રમાણે પંચાંગ બની શકે નહિ. એટલા માટે જો કાંઈ સૂત્રનું નામ લઈ એમ કહે કે, જામે પાખી-સંવત્સરીની આરાધના સૂત્રમાં બનાવવામાં આવેલ તિથિ આદિના આધારે કરીએ છીએ તો સૂત્રના આધારે તેમનું તીથિ નિર્ણય કરવાનું કહેવું જોઈએ; કારણ કે, વર્તમાનમાં સત્રોદારા એ નિર્ણય થઈ શકતો નથી કે કયા પ્રકારે કે કઈ રીતિએ જ્યોતિષ સંબંધી ગણના કરવી જોઈએ, કે તીથિ માનવી જોઈએ ! અત્યારે જે લૌકિક અને જિતબ્ધવદાર પ્રમાણે પાખી-સંવત્સરી વગેરે કરવામાં આવે છે તે હીક અને એક રીતે સૂત્રસહમત છે. આ જ પ્રમાણે પાખી-સંવત્સરી વગેરે કરવી ઉચિત છે.

શસ્ત્રમાં પાંચ પ્રકારનાં વ્યવહારો બનાવવામાં આવ્યાં છે. આગમવ્યવહાર, સૂત્રવ્યવહાર, આજ્ઞાવ્યવહાર, ધારણાવ્યવહાર અને જિતબ્ધવહાર. ત્યારે આગમવ્યવહાર વગેરે જોઈએ થતાં જાય છે અને જોઈએ થઈ જાય છે, ત્યારે પાંચ આચાર્યો મળીને જે નિયત્રો બનાવે છે તે જિતબ્ધવહાર કહેવાય છે. સંવત્સરી-પાખી વગેરે તે જિતબ્ધવહાર અનુસાર જ કરવી જોઈએ; પણ આગમને નામે એ વાતને લઈ જોઈએ સીકવું કરવું તે ઉચિત નથી. પાખી કે સંવત્સરીને દિવસે તો પોતાનાં પાષોની જ આસોત્વના કરવાની હોય છે. તો પછી આ વાતને લઈ કાંઈ પ્રકારનો નકામો ક્રમો જોએ કરવો તેને ઉચિત કેમ કહી શકાય ?

ટીકાકાર કહે છે કે, કાંઈ પ્રમાણે જ વસ્તુ મદ્ય થઈ શકે છે અને વસ્તુને કામ પ્રમાણે જ મદ્ય કરવી જોઈએ. ઉદાહરણ તરીકે, સાધુઓ દિવસ છતાં જ જોગળ કરી શકે છે, રાતના સમયે જોગળ કરી શકના નથી. પણ દિવસ કેટલો મોટો હોય છે અને કયાંથી કયાં સુધી દિવસ માનવો જોઈએ એનો કાંઈ નિર્ણય થઈ શકતો નથી. એટલા માટે એમ જ કહેવામાં આવે છે કે, કાલાનુસાર જેટલા મુદ્દર્તનો દિવસ હોય તે તદનુસાર દિવસની મર્યાદામાં જ સાધુ જોગળ કરી શકે છે; કારણ કે દિવસ મોટો પણ થાય છે અને નાનો પણ થાય છે. આવી દશામાં એ કેવી રીતે નિર્ણય કરી શકાય કે, આ સમયથી આ સમય સુધી કે આટલા કાલને દિવસ માનવો જોઈએ ! માત્ર કે, એક માણસ ચૌવિદ્યારને ત્યાંથી છે, રાત્રે તે ખાતેખાતો નથી. તે જાતનમંથો કાર્યવસ અમેરિકામાં ગયેલ જાતનમાં જે સમયે દિવસ હોય છે તે સમયે અમેરિકામાં રાત્રિ હોય છે એમ સંજગાય છે. અને જે સમયે ત્યાં રાત્રિ હોય છે તે સમયે અહીં દિવસ હોય છે. આવી દશામાં તે ચૌવિદ્યારનું પાતન કઈ જગ્યાના દિવસ અનુસાર કરે ? આવા માનસને મટે એમ જ કહેવામાં આવે છે, તે ભાંસુધી જામેરિકામાં રહે ત્યાંસુધી ને ત્યાંના દિવસ પ્રમાણે જ ચૌવિદ્યાર કરે. આ ઉપરથી અત્રે વિચારવાનું એ પ્રાપ્ત થાય છે કે ત્યારે આ વાતને માનવામાં આવે છે ત્યારે સંવત્સરી

પાખી વગેરેને લૌકિક અને જિતવ્યવહાર પ્રમાણે ન માનતાં આગમને નામે ઝગડો કરવો એ કેવી રીતે ઉચિત કહી શકાય ?

સાધુ-સંમેલનના સમયે સંવત્સરી-પાખી વગેરેના પ્રશ્ન સામે આવ્યો હતો ત્યારે બધાએ મળીને એવો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો હતો કે, આ વિષય કૌન્દર-સને સોંપી દેવામાં આવે અને કૌન્દર-સ જે કંઈ નક્કી કરે તે પ્રમાણે સંવત્સરી-પાખી વગેરે માનવામાં આવે ! આ ઠરાવ પ્રમાણે સાધુઓએ પોતપોતાનાં હસ્તાક્ષર કરી આ વિષય કૌન્દર-સને સોંપી દીધો છે. તો પછી હવે કોઈ સાધુની આ ઠરાવની વિરુદ્ધ કોઈ વાત કરવી ઉચિત કેમ કહી શકાય ? એમ તો પ્રત્યેકનું મસ્તક અને પ્રત્યેકનો વિચાર જુદાં જુદાં હોય છે. જે પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતપોતાનાં વિચારોની વાત કરવા લાગે અને જે વાત નક્કી કરી છે તેની વિરુદ્ધ મત પ્રકટ કરે તો કામ કેવી રીતે ચાલી શકે ? શાસ્ત્રમાં જિતવ્યવહારને જ માન્ય બતાવવામાં આવેલ છે. શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે :—

ધર્મમ્ જિયં ચ વચ્ચારં, વુદ્ધેહાયરિયં સયા ।

તમાયરન્તો વચ્ચારં, ગરહં નાભિગચ્છઈ ॥

અર્થાત્—ધર્મને માટે આચાર્યોએ મળીને જે જિતાચાર બતાવ્યો છે તે જ જિતાચાર પ્રમાણે વ્યવહાર કરનાર કોઈ દિવસ નિંદાપાત્ર બનતો નથી; પણ આરાધક જ અને છે.

આ કથનાનુસાર પાંચ મહાપુરુષો મળીને નિરપદતાપૂર્વક વિચાર કરી જે નિયમ-નિર્ણય કરે તે જિતવ્યવહાર કહેવાય છે, અને તે જિતવ્યવહાર પ્રમાણે ચાલવું ઉચિત છે. આજકાલના લોકોની બુદ્ધિમાં ઉત્પાત રહે છે એટલા માટે સંવત્સરી વગેરેના નામે નકામો કલેશ પેદા કરવામાં આવે છે. બુદ્ધિમાન લોકોએ આ પ્રકારના કંકાસથી બચવું જોઈએ.

કાલપ્રતિલેખન કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે, એવો ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું છે કે, કાલપ્રતિલેખન કરવાથી જીવનાં જ્ઞાનાવરણોયાદિ કર્મોની નિર્જરા થાય છે.

ભગવાને કાલપ્રતિલેખનનો આ કેવો મોટો લાભ બતાવ્યો છે ? એટલા માટે કાલપ્રતિલેખન કરવું જોઈએ અને કાલનો વિચાર કરી જે કાલમાં જે કામ કરવા યોગ્ય હોય તે કાલમાં તે કામ કરવું જોઈએ. કાલાનુસાર કામ કરવાથી આત્માનું કલ્યાણ થાય છે. એટલા માટે તમે પ્રત્યેક કામ કાલાનુસાર જ કરો તો તેમાં તમારું કલ્યાણ જ રહેલું છે.

મયજુરેહા ચરિત્ર—૪૦

મુંદર સુતકો પાય રાયજી, આનંદ અંગ ન સમાય;

પટરાની કે મહત્ત પધારે, થોં બોલે હુમયિ. ॥ સતી ૦ ૧૬૭ ॥

મિથિલાના રાજ્ય પદ્મરથે વૃક્ષ ઉપરથી ઝોળી બિતારીને તેમાં બેસું તો દેવકુમાર જેવું મુંદર બાળક બેસું. તે દેવકુમાર જેવા મુંદર બાળકને જોઈ ઘણો જ પ્રસન્ન થયો. તે બાળક એક તો મયજુરેહાનું હતું, બીજું તે ચરમ-શરીરી હતું અને ત્રીજું તે ક્ષત્રિય બાળક હતું. એટલા માટે તે બાળક સ્વાભાવિક રીતે મુંદર હતું. તેનાં શારીરિક લક્ષણો પણ ધર્મી સારાં હતાં. રાજ્ય પદ્મરથ સામુદ્રિક શાસ્ત્રનો જાણકાર હોવાથી તે બાળકનાં સુલક્ષણો જોઈ સાથે વિચાર કરવા લાગ્યો કે, શું બધાં સુલક્ષણો આ બાળકમાં જ એકઠાં મળી આવ્યાં છે ?

આ બાબતે જોઈને હતાં કે, પણ કહે જાય પ્રમાણે પ્રકારમાં જાણીને પડવું જોઈએ ! મારે જેમ કીમત નથી, એવાનું ના દેવાનું કાણે ? હું એવા પગ મૂકું જેવા છે કે આમ અજાણે જાણી જાય, બાબતે અજાણું છે અને આ કોઈ જ અને આવી કોઈ જોઈ સાચી છે. હું આ બાબતની સમજ એમ નાહુંએ જોઈ, એમ ને વધારે જોઈ કરતે, કરતે, પણ જમીન આવાના જ આમ અનર્થ જાણ્ય દીવી કરી દેવાની જગ્યા રહી અને સમજ દીવી કરતા જ કોઈ અટકી રહેતા, આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે, આ બાબતને પ્રાપ્ત કરતા પાછળ પગ મૂકવું જોઈએ, નિમિત્તને જોઈ ઉપાધાન જણી શકાય છે. એ પ્રમાણે પ્રમાણે જોઈએ, આમિનું અનુમાન થાય છે ને જ પ્રમાણે આ બાબતે નિમિત્તને જોઈએ, આ બાબતની પ્રાપ્તિ પાછળ જોઈ જોઈ જોઈએ, રહેણું છે એવું અનુમાન કરી શકાય છે. વગેરે બાબત પાછળ જોઈ પૂર્વ કારણે દોનું જ જોઈએ અને આ બાબતની સાચે માટે જોઈ જાઉં મંડપ પણ અવગણ દોરે જોઈએ.

રાજા વિચારવા લાગ્યો કે, આ બાબત નો પટરાણને સોંપવા મોકલ છે. એટલા માટે મને ને રીતે આ બાબતને મહેલમાં લઈ જવું જોઈએ અને પટરાણને સોંપવું જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાજાએ તે બાબતને સાવચેતીપૂર્વક પોતાના હાથમાં ઉગાડવું અને જોઈને ખબર પણ ન પડે અને બાબતને પણ કદ ન થાય એ રીતે ધોડા ઉપર બેસી રાજા રાજમહેલમાં આવ્યો.

૨ મુનો પ્રિયા દમારી, લીજે મુંદર લાલ રા; રે

નાથ લાલસે કામ ન મિર, મિ હું અભામા નાર;

પુષ લાલ બિન હીરે લાલ, રાખ મિરે હું બેકાર. ॥ મુનો ૧ ॥

ધીરજ ધરકે મિરી ખ્યારી, નિરખો નજરે લગાય;

અજાણ અજાણ કા થક નો લાલ હૈ, ચિન્તા દેવે મિટાય. ॥ મુનો ૨ ॥

તે વખતે રાણી, પુત્ર ન હોવાને કારણે, સંતાન વિશે ચિન્તા કરી રહી હતી. તે એમ વિચાર કરી રહી હતી કે, રાજા મારા પ્રત્યે ધણો પ્રેમભાવ રાખે છે અને મારા આટલો બધો આદર કરે છે પણ હું એવી અજાણી છું કે, મેં રાજાને એકપણ રતન આપ્યું નહિ. હું આ દુઃખ કોને કહું ? રાણી આ પ્રમાણે ચિન્તા કરી રહી હતી એટલામાં જ રાજા રાણીની પાસે આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે, “ પ્રિયે ! અહીં આવ તો ! હું તારા માટે એક લાલ લાવ્યો છું ! ” રાણી તે વખતે ઉદાસ હતી. એટલે તેણીએ વિચાર્યું કે, હું મારું ઉદાસ મુખ રાજાને કેવી રીતે બતાવું ! આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે મુખ ફેરવી રાજાને કહ્યું કે, “ મદારાજ ! મારે તો પુત્રવાલ જોઈએ, આ હીરા-લાલ વગેરે પત્થરનાં દૂધાં હવે મને પસંદ નથી. તમે મને એવાં પત્થરનાં દૂધાં ધણાં આપ્યાં ॥ પણ એથી મને સંતોષ થયો નથી. હવે મને એવાં કીમતી પત્થરોની આવશ્યકતા નથી. મારે તો પુત્રવાલની આવશ્યકતા છે. ”

રાણીનું કથન સાંભળી રાજા સમજી ગયો કે, રાણી પુત્ર માટે તલસે છે. આ સમયે હું તેને જ મોકલ વસ્ત્ર લાવ્યો છું પણ તે તો એમ જ સમજી રહી છે કે, હું હીરા-લાલ વગેરે લાવ્યો છું. પણ હું લાલ પત્થર—નહિ પણ પુત્રવાલ લાવ્યો છું એ વાત તે જાણતી નથી એટલા જ માટે તે આમ કહી રહી છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાજાએ રાણીને કહ્યું

ન દિ કમ્યાણદૃતઃ કશ્ચિત્ દુર્ગતિં તાત મચ્છતિ ।

અર્થાત—કમ્યાણ કરનાર કોઈ દિવસ દુર્ગતિને પામતો નથી. વાસ્તવમાં ધર્મકરણી કોઈ દિવસ બર્થ જાતી નથી. એટલા માટે ધર્મકરણી કરે તો તેમાં સ્વપરતું કમ્યાણ જ રહેશે છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૩ આસો વહ પ. રવિવાર

આર્થના

સુમતિ નિનેશ્વર સાધિઆઈ, 'એધરથ' નુપનો નંદ;

'સુમંગલા' માતા તણે, તનય સદા સુખકંદ.

મણુ મિણુવન તિજીજ. ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભર ચોપીશી.

શ્રી સુમતિનાથ ભગવાનની આ આર્થના કરવામાં આવી છે.

ભક્તજનો ને મહાન વસ્તુની પ્રાપ્તિની ધ્વજા રાખે છે તે મહાન વસ્તુ સન્મતિ છે. ભક્તો પરમાત્મા પાસે જો જ આવે છે કે, હે! પ્રભો! મારામાં દુર્ગતિ પેદા ન થાય પણ સન્મતિ પેદા થાય. જો આપણને સન્મતિની આવશ્યકતા હોય તો આપણે સન્મતિદાતા સુમતિનાથ ભગવાનના ચરણે જવું જોઈએ. હે! સુમતિનાથ ભગવાન! તું જ વાસ્તવમાં સન્મતિદાતા છે. અને એટલા જ માટે હું તને આર્થના કરું છું કે 'તું મને સન્મતિ આપ.' હવે આ જ વાત હું શાસ્ત્રદ્વારા કરું છું.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—સોલમો બોલ.

શાસ્ત્રમાં કાશ્વપ્રતિષેખન વિશે કાંશે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. કાશ્વપ્રતિષેખન કરવામાં તુટી રહી ગઈ હોય અર્થાત્ આકાળે સ્વાધ્યાયદિ કરવામાં આવ્યો હોય તો પ્રાપ્તિ કરવું જોઈએ એટલા માટે આજે પ્રાપ્તિ વિશે વિચાર કરવામાં આવે છે. પ્રાપ્તિ કરવા વિશે ભગવાનને એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે કે:—

સોલમો બોલ

(૧૬) પાયચ્છિત્તકરણેણં મંતે ! જીવે કિં જનયડ ?

અર્થાત—હે! ભગવાન! પ્રાપ્તિ કરવાથી જીવને શેા સામ થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું છે કે:—

પાયચ્છિત્તકરણેણં પાવકમ્પવિસોદ્ધિં જણેદ, નિરદ્યારે યાવિ મચ્દ, સમ્મં વ પં પાયચ્છિત્તં પટિવજ્જમાણે મગ્ગં ચ મગ્ગફલં ચ વિસોદ્ધેદ, આયારં આયારફલં ચ આરાદેદ ॥ ૧૬ ॥

અર્થાત્—પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી પાપની વિશુદ્ધિ થાય છે અને વ્રતનાં અતિચારોથી રક્ત થવાય છે, અને શુદ્ધ મનથી પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રકાશ કરીને જીવ કલ્યાણના માર્ગ અને તેના ક્ષતી વિશુદ્ધિ કરે છે તથા ક્રમથી ચારિત્ર અને તેના ક્ષણ (મોક્ષ) ને આરાધી શકે છે.

સન્મતિની પ્રાપ્તિ કરવી કે પાપનું છેદન કરવું એ એક જ વાત છે. ભલે તેમાં શાશ્વત્ અંતર હોય પણ વસ્તુતઃ તેમાં અંતર નથી. પ્રાયશ્ચિત્તનો અર્થ પાપનું છેદન કરવું કે ચિત્તની શુદ્ધિ કરવી એવો થાય છે. પાપનું છેદન કે ચિત્તશુદ્ધિ કરવી અને સન્મતિને પ્રાપ્ત કરવી એ અર્થાત્ એક જ વાત છે.

પ્રાયશ્ચિત્તના પ્રશ્ન પહેલાં કાલપ્રતિલેખનનો પ્રશ્ન આવ્યો છે. સ્વાધ્યાયાદિ માટે કાલનું પ્રતિલેખન ન કરવાથી કે સ્વાધ્યાય ન કરવાથી અથવા અકાળે પણ સ્વાધ્યાયાદિ કરવાથી પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

જે કોઈ વ્યક્તિ કામ કરે છે તેના જ કામમાં ગુણ કે દોષ પણ હોઈ શકે, પરંતુ જે માણસ કામ કરતો નથી તેના કામમાં ગુણ દોષ ક્યાંથી હોઈ શકે ? જે ઘોડા ઉપર ચડે છે તે જ કોઈવાર પડી પણ જાય છે, પરંતુ જે ઘોડા ઉપર ચડતો જ નથી તેને માટે પડવાનો પ્રશ્ન જ રહેતો નથી. આ જ પ્રમાણે જે સ્વાધ્યાય કરે છે તેનાથી જ અતિચાર થઈ જવો સંભવિત છે. આ અતિચારોને દૂર કરવા માટે જ પ્રાયશ્ચિત્તનું વિધાન કરવામાં આવેલ છે.

પ્રાયશ્ચિત્ત શબ્દની વ્યુત્પત્તિ અનેક વિધિએ કરવામાં આવે છે. આ બધી વ્યુત્પત્તિઓને કહેવાનો તો સમય નથી એટલા માટે સંક્ષેપમાં તે વિષે એટલું જ કહું છું કે—

પ્રાયશ્ચિત્ત શબ્દ પ્રાયઃ અને ચિત્ત એ બે શબ્દો મળીને બનેલો છે. આ પ્રાયશ્ચિત્ત શબ્દનો અર્થ કરતાં ટીકાકાર કહે છે કે—

પ્રાયઃ પાપં વિજાનીયાત્ ચિત્તં તસ્ય વિશોધનમ્ ।

પ્રાયઃ તો અર્થ પાપ છે. અત્યન્તપ્રકારે આત્માનું અતિચાર કે દોષોમાં ગમન કરવાનું નામ પાપ છે, અને ચિત્તશુદ્ધિ ધાતુ ઉપરથી ચિત્ત શબ્દ બન્યો છે જેનો અર્થ વિશોધન થાય છે. આ પ્રમાણે જે અનુષ્ઠાન કે વ્રતથી પાપનું વિશોધન થાય તેનું નામ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. આ પ્રાયશ્ચિત્ત વિષે ભગવાનને એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે કે, પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ?

પ્રાયશ્ચિત્તનાં નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને લાભ એ ચાર ભેદ છે. નામ પ્રાયશ્ચિત્ત અને સ્થાપના પ્રાયશ્ચિત્ત તો કેવલ ઉચ્ચાર કે કથનરૂપ જ છે. દ્રવ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત લોકરંજનને માટે કરવામાં આવે છે અર્થાત્ દ્રવ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત લોકોને બતાવવા માટે જ કરવામાં આવે છે. ત્યારે હૃદયનાં પાપને નષ્ટ કરવાની લાવનાએ જે વ્રત કે અનુષ્ઠાન કરવામાં આવે છે તે લાભ પ્રાયશ્ચિત્ત છે.

પ્રાયઃ શબ્દનો અર્થ વિશેષ પણ થાય છે. આ ઉપરથી એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, વિશેષ પાપ કેટલું કહેવું જોઈએ ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, સૂક્ષ્મ અર્થાત્ જેનો પ્રતિકાર કરી ન શકાય તે અપ્રતિકારી પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત થતું નથી પણ જે પ્રતિકારી પાપ હોય છે અર્થાત્ જે પાપનો પ્રતિકાર કરવો શક્ય અને જે કાર્ય શાસ્ત્રથી નિષિદ્ધ હોય તે જ પાપકાર્યનું પ્રાયશ્ચિત્ત થાય છે. અહીં વિશેષ શબ્દથી તે જ પાપને પ્રકાશ કરવાનો સંકેત કરવામાં આવ્યો છે. ઉદાહરણ તરીકે, એક પ્રાણાતિપાત તો એવો હોય છે કે, જેનો

પ્રાયશ્ચિત્ત શબ્દ એવો વિશાળ છે કે તે શબ્દને બધા દર્શનકારોએ સ્વીકાર્યો છે. જૈનશાસ્ત્ર પ્રાયશ્ચિત્તથી જ્ઞાન, દર્શન અને આગ્નિની વિશુદ્ધિ બતાવે છે. આ પ્રાયશ્ચિત્તને શ્રી સ્થાનાંગ ચતુર્થા ત્રીજા કાણમાં ત્રણ પ્રકારનું, આદ્ય કાણમાં આદ્ય પ્રકારનું, તત્ત્વ કાણમાં તત્ત્વ પ્રકારનું અને દશમા કાણમાં દશ પ્રકારનું બતાવવામાં આવેલ છે. એ બધાનો સાર એ જ છે કે, પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી દર્શનની વિશુદ્ધિ થાય છે એટલા માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. બીજા દર્શનિકાએ પણ પ્રાયશ્ચિત્તનો સ્વીકાર કર્યો છે. પાપથી વિશુદ્ધ થવા માટે બધા દર્શનિકા કહે છે અને આ પ્રમાણે બધાએ પ્રાયશ્ચિત્તનો સ્વીકાર કર્યો છે. પણ જૈનશાસ્ત્ર કહે છે કે, પ્રાયશ્ચિત્તદ્વારા પાપનું વિશોધન કરે. પાપના સંતાપથી બચતાં રહેવાની ઈચ્છા કરવી અને પાપનો ત્યાગ ન કરવો તે પ્રાયશ્ચિત્ત નથી. પાપના પરિણામથી, અર્થાત્ પાપના ફંડથી ગમતાર્થ જવું ન જોઈએ પણ પાપથી કરવું જોઈએ.

કેટલાક દર્શનકારો કહે છે કે, પાપ તો થયાં જ કરે છે. પાપથી તો બધી શક્ય નહિ, પણ પાપના પરિણામથી બચવા માટે ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. પરંતુ જૈન દર્શન કહે છે કે, પાપના પરિણામથી બચવું ન જોઈએ. બીજા દર્શનકારો આ વાતને કેવી રીતે કહે છે, અને તેમની આ વાત કેવી રીતે કીક નથી એ વાત હું અત્યારના યુગ પ્રવર્તક મનાતા ગાંધીજીની આત્મકથાનું ઉદાહરણ આપી બતાવું છું.

ગાંધીજી બ્યારે વિલાયત જતા હતા ત્યારે રાજકોટમાં તેમની માતાના આગ્રહથી આપણી સંપ્રદાયના એચરજી સ્વામી નામના જૈન સાધુ પાસે તેમણે દારૂ, માંસ અને પરસ્ત્રીનો ત્યાગ સ્વીકાર્યો હતો. આ ત્યાગ સ્વીકારવાથી ગાંધીજી વિલાયતમાં દારૂ, માંસ, પરસ્ત્રી વગેરેથી બચી શક્યા હતા. વિલાયતથી ભારતમાં પાછા ફર્યા બાદ તેઓ પાછા દક્ષિણ આફ્રિકામાં ગયા હતા. ત્યાંના અનુભવ લખતાં તેઓ કહે છે કે:—

કોટ્સ નામના ખ્રીસ્તીએ મને ઈસાઈ ધર્મના સંબંધમાં ઘણી દલીલો કરી અને મેં પણ તેની સાથે ઘણી દલીલો કરી પણ તેની સમજમાં મારી દલીલો આવી નહિ, કારણ કે, તેને તો મારા ધર્મ ઉપર અત્રદ્વા જ હતી. તે તો મને અજ્ઞાનરૂપમાંથી બહાર કાઢવાની આશા રાખતો હતો. તેનું કહેવું એમ હતું કે, બીજા ધર્મમાં થોડું ઘણું સત્ય ભણે હોય પણ પૂર્ણ સત્યરૂપ ઈસાઈ ધર્મનો સ્વીકાર કર્યા વિના તમને મોક્ષ મળી શકે નહિ. ઈસુની કૃપાદષ્ટિ વિના પાપ પણ થોડાં શક્તાં નથી અને બધાં પુણ્યકાર્યો પણ નિરર્થક બને છે. બ્યારે હું કોટ્સની દલીલોથી પ્રભાવિત ન થયો ત્યારે મને એવા ખ્રીસ્તીઓની સાથે પરિચય કરાવ્યો કે જેમને તે વધારે ધર્મસુસ્ત માનતો હતો.

તેણે મને જેમની સાથે પરિચય કરાવ્યો તેમાં એક ખ્રીમય અધ્યક્ષનું હુકુંમ હતું. ખ્રીમય અધ્યક્ષ નામનો એક ખ્રીસ્તી સંપ્રદાય છે. કોટ્સે કેટલાંક પરિચયો કરાવ્યાં તે મને બહુ સારા લાગ્યા. તેમના પરિચયથી મને લાગ્યું કે, તે લોકો ઈશ્વરથી કરતા હતા પણ આ હુકુંમે મારી સાથે એવી દલીલો કરી કે, તમે અમારા ધર્મની ખૂબી સમજી શકતા નથી. તમારા બોલવા ઉપરથી અમે જોઈએ છીએ કે, તમારે હાથમાં લાણે લાણે પેનાની બહુમો વિચાર કરવો પડે છે અને તેનો સુધાર કરવો પડે છે અને જો બૂઝ ન સુધરે તો તમારે પશ્ચાત્તાપ કે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાં પડે છે. આ દિવાદાંથી તમે ક્યારે છૂટી શકો અને તમને શાન્તિ ક્યારે મળી શકે! આપણે પાપી છીએ એ તો તમે માનો જ છો. હવે અમારા

લોકોની માન્યતા કેવી પરિપૂર્ણ છે તે જુઓ. આપણે પ્રવલ્ન બન્યા છે. છતાં આપણને મુક્તિ તો જોઈએ જ. પાપનો બોલો આપણે કેવી રીતે ઉપાડી શકીએ? એટલા માટે આપણે તે પાપના બોલને ઈસુ ઉપર મૂકી દઈએ છીએ. ઈસુ ઈશ્વરનો એક માત્ર નિષ્પાપ પુત્ર છે. ઈશ્વરનું ઈશ્વરને વરદાન છે કે, જે ઈસુને માને છે તેનું પાપ ઈશ્વર ધોઈ નાંખે છે. ઈશ્વરની આ અગાધ ઉદારતા છે. ઈસુની મુક્તિની ચોખ્ખાતાનો અમે સ્વીકાર કર્યો છે એટલા માટે અમને અમારા પાપ લાગતાં નથી. પાપ તો ચાપ જ છે. આ જગતમાં પાપ વિના કેવી રીતે રહી શકાય? એટલા જ માટે ઈસુએ આખા જગતનાં પાપ એક જ વાર પ્રાપ્તિ કરી ધોઈ નાંખ્યાં છે. ઈસુના આ મદાનલિદાનનો જેઓ સ્વીકાર કરે છે તેઓ તેમની ઉપર વિશ્વાસ કરી શાન્તિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ક્યાં તો તમારી અશાન્તિ અને ક્યાં અમારી શાન્તિ!

અને આ દલીલ ગળે ઊતરી નહિ. મેં તેમને નમ્રતાપૂર્વક જવાબ આપ્યો કે, જો સર્વમાન્ય ખ્રીસ્તી ધર્મ આ જ હોય તો મારે તે ન જોઈએ. હું પાપના પરિણામથી મુક્તિ ચાહતો નથી, પણ પાપવૃત્તિ અને પાપકર્મથી મુક્તિ ચાહું છું.

ગાંધીજીએ પોતાની આત્મકથામાં આ આશયનું લખ્યું છે. આ લખાણનો સરળ અર્થ એ છે કે, ગાંધીજી એમ કહેતા હતા કે, પાપના પરિણામથી બચવું ન જોઈએ પણ પાપ-વૃત્તિથી બચવું જોઈએ. પાપવૃત્તિથી બચવામાં આવે તો જ મુક્તિ મળી શકે. ત્યારે તેમના ખ્રીસ્તી મિત્રો એમ કહેતા હતા કે, પાપનો ભાર બધો ઈસુ ઉપર જ મૂકી દેવો જોઈએ; અને ઈસુ ઉપર વિશ્વાસ રાખવાથી ઈસુ આપણાં બધાં પાપો ધોઈ નાંખે છે. ગાંધીજીએ આ દલીલના જવાબમાં એમ કહ્યું હતું કે, અપરાધ તો કરવો અને તેનો દંડ ન ભોગવવો, એ ઉચિત કેમ કહેવાય? હું તો પાપના દંડથી બચવા ચાહતો નથી પણ પાપની વૃત્તિથી બચવા ચાહું છું.

આ પ્રશ્નને બીજા લોકો પાપથી તો બચવા ચાહે છે, પરંતુ જૈનધર્મ કહે છે કે, પાપના પરિણામથી બચવા ન ચાહો પણ પાપની વૃત્તિથી બચવા ચાહો અને તેને જ માટે પ્રાપ્તિ કરો.

નરકમાં પણ સમદષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિ એવા બે પ્રકારના જીવો હોય છે. જેઓ સમદષ્ટિ હોય છે તેઓ પાપને ખરાબ માને છે પણ નરકને ખરાબ માનતા નથી અને જેઓ મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે તેઓ નરકને ખરાબ માની ગાળો ભાંડે છે. સમદષ્ટિ તો પાપને ખરાબ માને છે, અને પાપને નષ્ટ કરવા માટે પ્રાપ્તિ પણ કરે છે; પરંતુ મિથ્યાદષ્ટિ નરકને ખરાબ માને છે અને તેને ગાળો ભાંડી વધારે પાપકર્મો બધે છે. જૈનશાસ્ત્ર કહે છે કે, પાપના પરિણામથી બચવા ન ચાહો પણ પાપની વૃત્તિથી બચો.

આ કથનને દષ્ટિમાં રાખી તમારે શું કરવું જોઈએ તેનો વિચાર કરો. આ કથનને દષ્ટિમાં રાખી પાપ કરવાની વૃત્તિથી બચવું જોઈએ અને જો પાપ થઈ ગયું હોય તો તેના પરિણામથી બચવું ન જોઈએ પણ પરિણામ ભોગવવા માટે તૈયાર રહેવું જોઈએ અને એમ સમજવું જોઈએ કે, મારે જે દુઃખ ભોગવવું પડે છે તે મારા પાપનું પરિણામ જ છે; પછી બલે તે પાપ આ જન્મનું હોય, કે બીજા કોઈ જન્મનું હોય! શ્રી ભગવતીસુત્રમાં આ વિષે ભગવાનને એવા પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે કે:

તે મૂળ મળે ! સકલ્લ કલ્મસે વેદવન્તિ પરલલ્લ વેદવન્તિ ।

પ્રાણી—હાં! ભગવાન! તારા જેવા સંજોગે કલ્પિતો મુખ્ય પદો નથી હોતા કોઈની દુઃખ અને દેવે આ પ્રાણી પેનમાં ભગવાનને નથી કહેતા.

ભીષ્મ! પ્રમાણે જાણે વિદ્યુત્ત્વિને સો વચન કહે.

પ્રાણી—હે ભીષ્મ! હવે તે મુખ્ય પદોને જ એમ કહે છે. ભીષ્મનાં પદોમાં કોઈને બંધો નથી.

તે જે ભગવાન આ પ્રમાણે કહ્યું પણ આજે તે ભગવાનનાં શબ્દો છે કે, બેઠે શાંભલા શબ્દો બહુજાને તે તેમાં શાંભલાને જ કહેવા આપણાં શબ્દો છે પણ મેલાની ભગવાનનાં શબ્દો નથી. આ જ પ્રમાણે આત્માની પેનમાં પાપમાં તે ભીષ્મનાં શબ્દો પાંચને જ કહેવા આપણાં શબ્દો છે પરંતુ જાતીજનો તે ભીષ્મનાં પાપોને જ કહેવા છે અને તે પાપોનું પ્રાપ્તિ કરે છે. તમે પણ તમારાં પાપોને કહેવા અને તેનું પ્રાપ્તિ કરો તે તેમાં કહેવા જ છે.

મયશુરેહા ચરિત્ર—૪૧.

મુનિએ મયશુરેહાને કહ્યું કે, તારા પ્રાણી પ્રાણીમાં છે એટલા માટે તેને ક્યાં કં પડશે નહિ. કહ્યું પણ છે કે :—

भीमं यनं भयति तस्य पुरं प्रधानं, सर्वां जनः सुजनतामुपयाति तस्य ।

कृस्ना च भूमयति सन्निधिरत्नपूर्णां यस्यास्ति पूर्वसुकृतं विपुलं नरस्य ॥

અર્થાત—જો પુરુષે પૂર્વમાં યજ્ઞમાં સુકૃતો કરેલાં હોય છે તેને માટે ભયંકર વન પણ મનોહર નગર જેવું બની જાય છે અને કુર્જન લોકો પણ તેને માટે સન્નિધિ બની જાય છે. આ જ પ્રમાણે જો પૃથ્વી ઉપર કાંકરા-પથ્થર પડેલાં હોય છે તે જ પૃથ્વી ઉપર તેને ચિન્તામણિ રત્નો પ્રાપ્ત થાય છે.

જો વ્યક્તિ પૂર્વસુકૃતોથી સુકૃતિવાન હોય છે તેને માટે આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. જો આ વાતને ઊલટી કરવામાં આવે તો જો વાત સુકૃતિઓને માટે ઉપર કહેવામાં આવી છે તેથી વિરુદ્ધ દુષ્કૃતિઓને લાગુ પડે છે. અર્થાત્ દુષ્કૃતિઓને માટે મનોહર નગર પણ ભયંકર જંગલ બની જાય છે તથા સન્નિધિ પણ તેની દૃષ્ટિએ કુર્જનો બની જાય છે, અને ચિન્તામણિ રત્નો તેને માટે પથ્થરસમાન બની જાય છે.

આ પ્રમાણે સાંતું કે ખરાબ પોતાનાં કૃત્યોનું જ પરિણામ છે. એટલા જ માટે શાસ્ત્રમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે :—

अप्पा कत्ता विकत्ता य दुहाण य सुहाण य ।

અર્થાત—આત્મા જ સુખ અને દુઃખનો કર્તા અને લોકતા છે. શાસ્ત્રના આ કથનને દૃષ્ટિમાં રાખી દુષ્કૃત્યોથી બચવાનો અને સુકૃત્યો કરવાનો પ્રયત્ન કરો. કોઈ બીજાને દુઃખ આપનાર તરીકે ન માનતાં એમ માનો કે એ દુઃખ મેં જ પેદા કર્યું છે અને એ દુઃખથી મારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત થઈ રહ્યું છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરશો તો તમારાં દુઃખો મંદી જશે અને ભવિષ્યમાં પાપ નહિ થાય.

મુનિ કહે છે કે, "હે! સતી! નારા પુત્ર સુત્રન લઈને આવ્યો છે." મુનિનું આ કથન સાંભળી મધ્યજુરેદાએ પૂછ્યું કે, "ભગવાન! જ્યારે રાગએ મારા બાળકને પોતાની રાણીને સોંપ્યું ત્યારે રાણીએ શું કર્યું?"

અત્રે અનુપમ પુત્રરત્ન યદ્ય, કદસિ લાયે નાથ ?

જહરી રખ દો મોદમેં મેરી, યદ્ય દુઃખિયા હા સાથ. ॥ મુન૦ ૭ ॥

ધર્મ ભરાઈ હિયે લગાઈ, મુખન સે મુખ પાય;

અધકારમય મેરે મહલમેં, જોતી દીવી લગાય. ॥ મુન૦ ૮ ॥

પુત્રરત્ન યદ્ય કદસિ લાયે, મુજે કદો સમજાય;

અમકે દારા વનમેં પહુચા, વૃક્ષ દષ્ટિ કહરાય. ॥ મુન૦ ૯ ॥

કદપવૃક્ષ સમ ઉસ વૃક્ષસે, મુઝકો મિત્ત ગયા ખાસ;

કયા મહિમા મેં આકેં ઈશકી, મુજુ સંપન્ન થલ સાસ. ॥ મુન૦ ૧૦ ॥

મધ્યજુરેદાના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મુનિ કહેવા લાગ્યા કે, "પદ્મરથ રાગએ રાણીના બાળામાં બાળક મૂક્યું. બાળકને જોઈ રાણી ઘણી જ પ્રસન્ન થઈ અને માતાના જેવા સ્નેહથી તેને ખાતી સરસો આપી મુખન કરવા લાગી અને કહેવા લાગી કે, રાજનું! આપ આ પુત્રરત્નને ક્યાંથી લાવ્યા છો! આપ રાગ છે એટલા માટે કોઈનું આ સુંદર બાળક મૂકવાને તો લઈ આવ્યા નથીને?"

રાણીના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં રાગએ કહ્યું કે, "હું આ પુત્ર કોઈની પાસેથી મૂકવાને લાવ્યો નથી પણ આપણા સુત્રતાના પ્રતાપે જ આ બાળક મળેલ છે. હું હમેશાંની માફક આજે ઘોડા ઉપર બેસી જંગલમાં કોઠા કરવા ગયો હતો, પણ ન જાણે કોઈની પ્રેરણાથી કે પોતાની મેળે મારો ઘોડો અને જંગલમાં સફર લઈ ગયો." આ પ્રમાણે કહી રાગએ જંગલમાં વૃક્ષ ઉપર ઝોળીનું જોડું તથા પુત્રનાં લક્ષણો જોઈ બાળકને લઈ આવ્યું આદિ સર્વ વૃત્તાન્ત રાણીને કહી સંભળાવ્યું. અન્તમાં તે રાણીને કહેવા લાગ્યો કે, "મારા માટે તો તે વૃક્ષ કદપવૃક્ષ સમાન નીવડ્યું અને આ બાળક તે કદપવૃક્ષનું જ સુંદર ફળ છે. અને આ ફળ કદપવૃક્ષ પાસેથી જ મળ્યું છે. મેં આ બાળકનાં લક્ષણો જોયાં છે. તેનાં લક્ષણો ઉપરથી તે મહાગુણવાન થશે એમ લાગે છે."

મેરી ખાતિર કિસ મુબજેને, વનમેં રખા નિદાન;

પુત્રવતી મેં આજ બની હું, થલ કહેગી મહાન. ॥ મુન૦ ૧૧ ॥

મુખે ગર્વ થા પટરાની કે, જન્મ મુન્દર સાસ;

હૈસી ખાત યદ્ય સારે સત્યમેં, કમ જન મંજસમાસ. ॥ મુન૦ ૧૨ ॥

રાગનું કથન સાંભળી રાણી કહેવા લાગી કે, "હે! પ્રભો! મને એ વાતનું ધણું આશ્ચર્ય થાય છે કે, આ બાળકને કઈ મુજગા સીએ જન્મ આપી વૃક્ષ ઉપર ઝોળી બાંધી તેમાં મુકાવ્યો હતો? તમે આ બાળકને અહીં લાવ્યા તે તો સારું કર્યું પણ ક્યાંય તેની માતાને પોતાના બાળકને માટે દુઃખ તો થતું નહિ હોયને? એક માતાને પોતાનું બાળક ન મળે તો કેટલું દુઃખ થાય એ હું મારા અનુભવ ઉપરથી જાણી શકું છું. આ બાળકાળ બાળકની માતા કેવી હતી? મને એમ જણાય છે કે, આ બાળક પૂર્વ બાળકાળ છે ત્યારે જ તમને પ્રાપ્ત થયો છે-કાળ કે, તેની માતા તેને જન્મ આપી વૃક્ષ ઉપર ઝોળીમાં મુકાવી ક્યાંય આવી ગઈ એ ઉપરથી એ રજા જણાય છે કે, તેની માતા કોઈ મહાન સંકટમાં પડેલી

નામમાં જે શક્તિ હોય છે તે નામીની જ શક્તિ હોય છે. જે નામ અને નામીને અભેદ કરી પરમાત્માનું નામ જપે છે તેનામાં અપૂર્વ શક્તિનો સંચાર થાય છે.

તમે લોકો પરમાત્માનું નામસ્મરણુ તો કરો જ છો પણ આ નામસ્મરણુની સાથે જે પરમાત્માના સ્વરૂપને હૃદયમાં સ્થિર કરવામાં આવે, અર્થાત્ નામ અને નામીને અભેદ કરી દેવામાં આવે તો પછી હૃદયમાં પાપ ટકી જ કેમ શકે ? પરમાત્માનું નામ લેવા છતાં જે હૃદયમાં પાપ રહે તો એ દશામાં એ જ કહી શકાય કે, નામ અને નામીને હજી અભેદ કરવામાં આવ્યા નથી. પરમાત્માનું સ્મરણુ કરવાની સાથે તેમનું સ્વરૂપ હૃદયમાં સ્થિર કરવાથી હૃદયમાં કોઈ પ્રકારનું પાપ ટકી શકતું નથી, તેમ કોઈ પ્રકારનું દુઃખ પણ રહી શકતું નથી.

આ ઉપરથી કોઈ એમ કહે કે, નામ અને નામીને અભેદ કરી પરમાત્માનું નામસ્મરણુ કરવાથી શું પાપ અને દુઃખ નષ્ટ થઈ જાય છે ? અને જે એમ થાય છે તો શું નરકાદિમાં જે જીવો દુઃખ ભોગવી રહ્યા છે તે જીવો પરમાત્માનું નામ જપવાથી દુઃખસુકત થઈ શકે છે ? નરકની વાત તો દૂર રહી પણ વર્તમાનમાં જે લોકો દુઃખી જોવામાં આવે છે તે લોકોનું દુઃખ મટાડવા માટે પરમાત્માનું જ નામસ્મરણુ કરવું અને દવા વગેરેનું સેવન કરવું છેડી દેવું શું ઉચિત છે ? શું પરમાત્માનું નામસ્મરણુ કરવાથી તે દુઃખી લોકોનું દુઃખ મટી જશે ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જ્ઞાનીજનો પરમાત્માના નામસ્મરણુ દ્વારા પાપના પરિણામથી બચવા ચાહતા નથી પણ પાપથી બચવા ચાહે છે. તેઓ કહે છે કે, ‘હે ! પ્રભો ! અમે તારું નામસ્મરણુ એટલા માટે કરીએ છીએ કે અમને પાપનું ફળ ભોગવવામાં દુઃખ જણાય નહિ અને તે વખતે હાય-વોય કરીએ નહિ, પરંતુ પ્રસન્નતાપૂર્વક પાપના પરિણામને ભોગવીએ અને તે વખતે હાય-વોય કરી વિશેષ પાપ ન બાંધીએ.’

નરકમાં જે સમદષ્ટિ જીવો હોય છે તેઓ પરમાત્માના નામનો આશ્રય લઈ નરકના દુઃખથી બચવા ચાહતા નથી પણ તેઓ એમ ચાહે છે કે, “હે ! પ્રભો ! અમે પોતાનાં પાપના પરિણામને ભોગવતાં ગભરાઈ જઈએ નહિ, પણ ધૈર્યપૂર્વક પાપના ફળને ભોગવીએ.”

તમે લોકો પરમાત્માના નામનો આશ્રય કળેાને મટાડવા માટે લેવા ચાહો છો, પરંતુ પહેલાંના લોકો તો પરમાત્માના નામનું જ શરણુ લેતા હતા, પણ તેઓ એટલા માટે શરણુ લેતા ન હતા કે અમે કળેાથી બચી જઈએ પણ તેઓ એટલા માટે પરમાત્માનું શરણુ લેતા હતા કે, અમે કળેાથી ગભરાઈ એ નહિ. આ પ્રમાણે પહેલાંના લોકો પરમાત્માના નામનું શરણુ કળેાસહન કરવાની ક્ષમતા પ્રાપ્ત કરવા માટે જ લેતા હતા. જેમકે ગજસુકુમાર મુનિના મરતક ઉપર ધગધગતાં અંગારાં મૂકવામાં આવ્યાં હતાં. તે વખતે ગજસુકુમાર મુનિએ પરમાત્માના નામનું શરણુ લઈ એવી ઇચ્છા કરી ન હતી કે, મરતક ઉપર મૂકવામાં આવતાં અંગારા શીતલ થઈ જાય પણ તેમણે એવી જ ઇચ્છા કરી હતી કે, મારા હૃદયમાં સોમય પ્રતિ કોઈપ્રકારનો દુર્ભાવ ન આવે. સુદર્શન શેકને કાંસીને માંચડે ચડાવવામાં આવ્યા હતા, તે વખતે તેમણે પણ એવો વિચાર સરખો પણ કર્યો ન હતો કે, હે ! પ્રભો ! હું આ શુભાશી બચી જઈ, પણ તેમણે એવો જ વિચાર કર્યો હતો કે, હે ! પ્રભો ! અભય પ્રતિ મારામાં દુર્ભાવ પેદા ન થાય અને હું અભયાનું ખરાબ થાય એવી ઇચ્છા પણ ન કરું.

ક્ષમાપના કરવાથી હવેને એ સારા પ્રાપ્ત થવું ને તે સારા સંપત્તિ વિવેકના વાગરને કહ્યું છે કે, હે! શિષ્ય! ક્ષમાપના કરવાથી પ્રાણી, જન, જીવ અને સન્નતા પ્રત્યે મૈત્રીભાવ પેદા થાય છે.

જે પ્રાણી પ્રાણી છે તે 'પ્રાણી' કહેવાય છે. જે જનકાલમાં જન્મ કરે તે 'જન' કહેવાય છે. જે જન, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ ત્રણ કાળમાં હાજિર છે તે 'જીવ' કહેવાય છે. અને જે પોતાની જ સત્તાથી હાજિર છે તે 'સન્ન' કહેવાય છે. 'પ્રાણી' શબ્દદ્વારા બેન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને મનુવિન્દ્રિય જીવોનો બોધ કરવામાં આવ્યો છે. 'જન' શબ્દદ્વારા વનસ્પતિ વગેરેનો બોધ થાય છે. 'સન્ન' શબ્દદ્વારા પૃથ્વી, પાણી, વાયુ અને અગ્નિ કાયિક જીવોનો બોધ થાય છે. અને 'જીવ' કહેવાથી પાંચેન્દ્રિયનો બોધ થાય છે. બેદવિચારથી આવે બોધ થાય છે.

ભગવાને કહ્યું છે કે, જે કોઈ બધાને ખમાવે છે તે પ્રાણી, જન, જીવ અને સન્નતા સાથે મૈત્રીભાવના પેદા કરે છે.

આપણે ત્યાં તો ચોરાસી લાખ જીવોનીને ખમાવવાની પરંપરા ચાલુ છે; પરંતુ ત્યાં વિશેષ પેદા થયો હોય ત્યાં ક્ષમાપના માંગવી એ જ સાચી ક્ષમા છે. ખીન્નતા હૃદયને દુઃખ આપ્યું હોય કે ખીન્નતા હૃદયમાં કલુષતા પેદા કરી હોય તથા ખીન્ન તરફથી આપણા હૃદયમાં પણ વિશેષ કે કલુષતા પેદા થયાં હોય તો એ વિશેષ અને કલુષતાને ક્ષમાના આદાનપ્રદાનદ્વારા શાન્ત કરી નાંખવાં એ જ સાચી ક્ષમાપના છે. એકેન્દ્રિય જીવ, બેન્દ્રિય જીવ વગેરે જીવો તરફથી તમને કોઈ પ્રકારનો સંતાપ થયો હોય તો તે સંતાપને બૂટી જવો અને એ કારણે હૃદયમાં કોઈ પ્રકારની કલુષતાને રહેવા ન દેવી. પોતાના હૃદયને નિર્વેર બનાવી દેવું એ જ ક્ષમાપનાનો ઉદ્દેશ છે. વિશ્વના બધાં જીવો પ્રત્યે નિર્વેરભાવ રાખવો અને વિશ્વમૈત્રી પ્રગટાવવી એ ક્ષમાપનાનો મહાન્ આદર્શ અને ઉદ્દેશ છે. બધાં જીવો તો દૂર રહ્યાં પણ મનુષ્યોનો સંસર્ગ વિશેષ રહે છે અને તેથી મનુષ્ય-મનુષ્ય વચ્ચે પરસ્પર કલુષતા થવી વધારે સંભવિત છે. એટલા માટે મનુષ્યો પ્રત્યે નિર્વેરભાવ પ્રગટાવવા સર્વપ્રથમ પોતાના ઘરના લોકોની સાથે કલુષતા યથા હોય અથવા તેમની દ્વારા કલુષતા યથા હોય તો એ કલુષતાને હૃદયમાંથી કાઢી નાંખી ક્ષમાધારણ કરવી જોઈએ અને એ રીતે હૃદય શુદ્ધ કરી ધીરેધીરે વિશ્વમૈત્રી પ્રગટાવવી જોઈએ. આ પ્રમાણે વિશ્વના પ્રત્યેક જીવ પ્રત્યે ક્ષમાનું આદાન પ્રદાન કરવાથી ચિત્તમાં પ્રસન્નતા થાય છે અને ચિત્તની પ્રસન્નતાથી ભાવની વિશુદ્ધિ થાય છે. જો ખીન્ન પ્રાણીઓને તમારા તરફથી આઘાત પહોંચ્યો હોય તો તમારે હૃદયપૂર્વક ક્ષમા માંગવી અને ખીન્ન દ્વારા તમને આઘાત થયો હોય તો ઉદારતાપૂર્વક ક્ષમા આપવી તેનું નામ ક્ષમાપના છે.

તમે ક્ષમાપના તો પ્રાયઃ હમેશાં કરો છો પણ સર્વપ્રથમ એ જુઓ કે, તમે જે ક્ષમાપના કરો છો તે સાચી રીતે કરો છો કે કેવળ પ્રથાનું પાલન કરવા માટે જ કરો છો? એમ તો બનતું નથી ને કે પ્રતિક્રમણ કરીને ઉપાશ્રયમાં તો લાઈની સાથે ક્ષમાપનાનો વ્યવહાર કરો પણ ઉપાશ્રયમાંથી બહાર નીકળ્યા બાદ કોઈમાં લાઈ ઉપર કરેલો કેસ ચાલુ રાખો, અર્થાત પહેલાનો જેવો વેરભાવ ચાલુ જ રાખો? જો આ જ પ્રમાણે તમે બહારથી ક્ષમાભાવ બતાવો એને અંદરથી વેરભાવ ચાલુ રાખો તો એ સાચી ક્ષમાપના નથી. જો સાચી રીતે

દાખાપના કરવામાં આવે તો પરસ્પરનો અમરો આગળ ચાલી જ ન શકે. જે સાચા મુદ્દપૂર્વક દાખાપના કરતો દશે તે તો એમ જ કહેશે કે, દવે મારા અને તમારા વચ્ચે કેસ ચાલી શકે નહિ. દવે જે તમારી ધિચ્છા દોષ તો મારું દેવું આપી જાએ, નહિ તો જેવી તમારી ધિચ્છા. આપના પ્રતિ દવે મારે કોઈ પ્રકારનો વૈરભાવ નથી. દવે તો તમારી સાથે મારે મૈત્રીભાવ છે. આ પ્રમાણે સાચો અમરદષ્ટિ તો આ રીતે જ દાખાપના કરી શકે છે.

તમે તો ગૃદસ્થ છો. એટલા માટે તમારામાં ખટપટ તો થઈ જતી જ દરી. પણ અમારામાં-સાધુઓમાં પણ ખટપટ ધણીવાર થઈ જાય છે. જ્યાં બે બંગડીઓ હોય ત્યાં અવાજ થયા વગર રહેતો નથી. આ કથનાનુસાર સાધુ-સાધુઓમાં પણ કોઈ કોઈવાર ખટપટ થઈ જાય છે, પણ સાધુઓને માટે શાસ્ત્ર કહે છે કે, જે તમારે કોઈની સાથે ખટપટ-બોલચાલ-અણુબનાવ વગેરે કોઈ થઈ ગયું હોય તો જ્યાંસુધી તેને અમારી ન સો ત્યાંસુધી ખીનું કામ ન કરો. આને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

મિત્રસ્ય અદિગરણં કદુ અયિ ઓસ્મિતા મો સે કવ્વહ માદાર્યાં કુલં મત્તાય થા પાણાય થા નિકલ્લમિત્તે થા પયિસિત્તે થા વહિયા વિહારમ્મિ થા અવિદારમ્મિ થા નિકવ્વમિત્તે થા પયિસિત્તે થા ।

આ સૂત્રપાઠનો ભાવાર્થ એ છે કે, જે સાધુ-સાધુ વચ્ચે અણુબનાવ થઈ ગયો હોય તો, તે સાધુઓ ! પહેલાં એ અણુબનાવને દૂર કરી દાખાપના કરો. જ્યાં સુધી તમે તમારો અપરાધ અમારી ન સો ત્યાંસુધી કોઈને ત્યાં આહારપાણી લેવા ન જાઓ, ખદાર જંગલ પણ ન જાઓ અને સ્વાધ્યાય પણ ન કરો.

આ પ્રમાણે શાસ્ત્રની એ આજ્ઞા છે કે, જે સાધુ-સાધુ વચ્ચે પરસ્પર કોઈ પ્રકારનો અણુબનાવ થઈ ગયો હોય તો તે જ વખતે દાખાપના કરી લેવી જોઈએ, અને જ્યાંસુધી દાખાપના કરવામાં ન આવે ત્યાંસુધી આહારપાણી માટે ક્યાંય જઈ શકે નહિ એટલું જ નહિ પણ સ્વાધ્યાય પણ કરી શકે નહિ; તેમ જંગલ જવું આવસ્થક માનવામાં આવ્યું છે પણ અમાર્યા વિના જંગલ પણ જઈ શકે નહિ. સર્વ પ્રથમ પોતાના આત્મામાં ખીન તરફથી જે અસમાધિ ઉત્પન્ન થઈ છે તેને દૂર કરો અને ત્યારબાદ ખીન કામો કરો. અસમાધિ દૂર ન થાય ત્યાંસુધી ખીન કામો ન કરો.

તમારા ઘેર આગ લાગી હોય તો તે વખતે તમે આગને જુઝાવવાનો પહેલાં પ્રયત્ન કરશો કે દુ પહેલાં ભોજન કરી લઈ અને પછી આગને જુઝાવું એમ કહેશો ! તમે બધાં કામોને તાત્કાલિક છોડી દઈ સર્વપ્રથમ આગને જુઝાવવાનો જ પ્રયત્ન કરશો. આ જ પ્રમાણે શાસ્ત્ર કહે છે કે, હે ! સાધુઓ ! તમારામાં જે ભાવ આમ લાગી રહી છે તેને સૌથી પહેલાં શાન્ત કરો અને ત્યારબાદ ખીન કામ કરો.

કલ્યાણિય કોઈ એમ કહે કે, હું તો તેને અમારું છું પણ તે મને દાખા આપતો નથી એવી દશામાં હું શું કરું ? તો આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શાસ્ત્ર કહે છે કે:—

મિત્રમ્ પ અદિગરણં કદુ મં અદિગરણં વિયમમિત્તા વિમોઝજ્જપાપુરે
 રુચ્છાય પરો આદાજ્જા રુચ્છાય પરો ન આદાજ્જા રુચ્છાય પરો અમ્મુદ્વેજ્જા
 રુચ્છાય પરો ન અમ્મુદ્વેજ્જા રુચ્છાય પરો વન્દેજ્જા રુચ્છાય પરો ન વન્દેજ્જા
 રુચ્છાય પરો મંમુજેજ્જા રુચ્છાય પરો ન મંમુજેજ્જા રુચ્છાય પરો મંથનિજ્જા

इच्छाय परो न संवसिज्जा इच्छाय परो उवसमिज्जा इच्छाय परो न उवसमिज्जा । जो उवसम्मइ तस्स अत्थि आराहणा जो न उवसम्मइ तस्स नत्थि तस्स आराहणा तम्हा अपणाचेव उवसम्मियेव्वं स किमाहु भन्ते !
उवसम्मं उवसमसारं सामणं ।

—બૃહદ્દશસ્ક

આ સૂત્રપાઠનો ભાવાર્થ એ છે કે, જેની સાથે તારે બોલવાનું થઈ છે તે બીજો જે તેની ધૃષ્ટા હોય તો તારો આદર કરે અને ધૃષ્ટા ન હોય તો આદર ન કરે, તેની ધૃષ્ટા હોય તો તને વંદન કરે અને ધૃષ્ટા ન હોય તો વંદન ન કરે. તેની ધૃષ્ટા હોય તો તારી સાથે ભોજન કરે અને તેની ધૃષ્ટા ન હોય તો તારી સાથે ભોજન ન કરે, તેની ધૃષ્ટા હોય તો તે તારી સાથે રહે અને તેની ધૃષ્ટા ન હોય તો તારી સાથે ન રહે, તેની ધૃષ્ટા હોય તો તે ઉપશાન્ત થાય અને તેની ધૃષ્ટા ન હોય તો તે ઉપશાન્ત ન થાય. તું તેનાં આ કૃત્યોને જો નહિ પણ તું તારા તરફથી તો તેને ખમાવી લે. તું તો તારું જો. બીજો ખમાવે છે કે નહિ તે ન જો. પણ તું તો તારો અપરાધ ખમાવી લે અને તું તેને પણ ક્ષમા આપી દે. તે ભલે તારો અપરાધ માફ કરે કે ન કરે અને તારી ક્ષમા માંગે કે ન માંગે પણ તું તો તારા તરફથી તેની ક્ષમા માંગી લે અને તેને ક્ષમા આપી પણ દે.

આ કથન સાંભળી શિષ્યે ભગવાનને પૂછ્યું કે, ભગવન ! આમ શામાટે કર્યું નોઈએ ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું કે, શ્રામણ્યનો સાર ઉપશાન્તપણું છે એટલા માટે તું ઉપશાન્ત થઈ જા.

શાસ્ત્ર આ પ્રમાણે કહી એમ પણ કહે છે કે, તું તેને ખમાવે અને તે તને ન ખમાવે તો તું તેની નિંદા પણ ન કર. જો તું ખમાવીને પાછી તેની નિંદા કરે તો તે વાસ્તવમાં તેને ખમાવ્યો નથી. તે ખમાવતો નથી તો તેનાં કર્મો ભારી થશે પણ તું તો તારા તરફથી ક્ષમાપના કરી ઉપશાન્ત થઈ જા. જો તું હૃદયપૂર્વક બીજાને ખમાવે તો તું આરાધક જ છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, કોઈ બીજો ખમાવે કે ન ખમાવે પણ પોતાએ તો બીજાને ખમાવી લેવું જ નોઈએ. જે આ પ્રમાણે બીજાને ખમાવે છે તે પોતાના હૃદયમાંથી ક્ષુપતાને દૂર કરે છે અને ક્ષુપતા હૃદયમાંથી દૂર થઈ જવાથી તેના ચિત્તને પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત થાય છે. યોગસૂત્રમાં કહ્યું છે કે:—ભાવના તચિત્તપ્રસાદનમ્ । અર્થાત—ભાવનાથી ચિત્તને પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત થાય છે. જે ભાવનાથી ચિત્તને પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત થાય છે તે ભાવના ચાર છે. કરુણા ભાવના, મધ્યસ્થ ભાવના, પ્રમોદ ભાવના અને મૈત્રી ભાવના. આ ભાવનાને હૃદયપૂર્વક ભાવવાથી ચિત્તને પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત થાય છે. ક્ષમાપના કરવાથી મૈત્રી ભાવના પ્રગટે છે. બીજાની સાથે વૈરવિરોધ કે ક્રોધક્રોધાસ થયો હોય તો તેને ક્ષમાપના આપી મૈત્રીભાવનાને હૃદયમાં પ્રગટાવવી નોઈએ. કેવળ ઉપરથી ક્ષમાપના કરવામાં આવે અને તેને મૈત્રીભાવનાનું નામ આપવામાં આવે તો તે મૈત્રીભાવના નથી.

ભગવાન કહે છે કે, ક્ષમાપના કરવાથી હૃદયનો પશ્ચાત્તાપ અને કલેશકંકરા મરી જાય છે અને હૃદયમાં પ્રસન્નતા તથા પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે મૈત્રીભાવના પેદા થાય છે. આ પ્રસન્ન ક્ષમાપના દારા હૃદયમાં પ્રસન્નતા અને મૈત્રીભાવના પ્રગટવાને પરિણામે કેશવનું પ્રકરણ સ્વયં મેલે. પામને નથી અર્થાત્ નિર્ભવના પ્રાપ્ત થાય છે.

ક્યો નથી એટલા માટે તમને કહી શકું. અપારાધપૂર્વક કામની પાસે પૂર્વ કારણ એ ધર્મ કહી શકાય નહિ; એટલા માટે પૌપય કરવા વિષે નમે પુરુષને વિચાર કરી શકે. ચંડપ્રહોતે જવાબ આપ્યો કે, ત્યારે આપ પૌપય કરશો ને શું હું પૌપય કરી નહિ શકું? હું પણ તમારી સાથે પૌપય કરીશ. ઉદાયને કહ્યું કે, શિક્ષેની તમારી ક્રિયા.

ઉદાયન અને ચંડપ્રહોતે એક જ જગ્યાએ અને એક જ વિધિએ પૌપય વ્રતનો સ્વીકાર કર્યો પણ અન્તેનાં ભાવ ભુક્ષાં ભુક્ષાં હતાં. સંધ્યાસમયે ઉદાયને પ્રતિક્રમણ કર્યું અને બધાં જીવોને ખમાવ્યા. ચંડપ્રહોતે પણ તે જ પ્રમાણે કર્યું. ઉદાયને બધાં જીવોને ખમાવ્યા ત્યારે ચંડપ્રહોત પાસે જ હતો એટલા માટે ઉદાયને તેને કહ્યું કે, આ સંસાર બધું જ મુરકેલ છે, અને સામાન્ય વાતમાં પણ કલેશકંકાસ થઈ જાય છે. તમારી સાથે જે યુદ્ધ થયું તે પણ સામાન્ય વાત માટે થયું હતું. હું એમ યાદતો હતો કે કોઈપણ ઉપાયે યુદ્ધ ન થાય પણ તમે જે ઉત્તર આપ્યો તે ઉપરથી રાજકર્ત્તવ્યે મને યુદ્ધ કરવા માટે વિચાર કર્યો. મારા માટે ક્ષાત્રધર્મ અને રાજનીતિનું પાલન કરવું આવશ્યક હતું એટલા માટે તમારી સાથે યુદ્ધ કરવું પડ્યું અને તમને કહી આવવું પડ્યું. સંસારના પ્રપંચને કારણે જ તમને કહી આવવું પડ્યું છે પણ હવે હું આપને એ કહી આપવા માટે ખમાવું છું.

જે કે, જે અપરાધ હતો તે ચંડપ્રહોતનો જ હતો છતાં ઉદાયને તેની ક્ષમા માંગી જૈન ધર્મ કહે છે કે, તું તો તારો અપરાધ જો, બીજાના અપરાધને જો નહિ. જે તું બીજાનાં અપરાધને જોશે તો પછી તું ક્ષમા બીજાને આપી પણ નહિ શકે તેમ ક્ષમા માંગી પણ નહિ શકે. એટલા માટે પોતાનાં જ અપરાધોને જો અને તે માટે ક્ષમા માંગ. ચંડપ્રહોતે ઉદાયનનો કેવો અપરાધ કર્યો હતો? કોઈએ તમારો પણ અપરાધ કર્યો હશે પણ તે અપરાધ ચંડપ્રહોતના જેવો તો નહિ હોય! છતાં તમે સામાન્ય અપરાધને માટે પણ ક્ષમા આપી શકતા નથી? તમે બીજાનાં અપરાધોને ન જુઓ પણ પોતાનાં જ અપરાધોને જુઓ અને બધાં પાસે ક્ષમા માંગી બધાં જીવો પ્રત્યે મૈત્રીલાવ સ્થાપિત કરો.

ઉદાયને કહ્યું કે, મેં તમને કેદ કર્યા તથા તમારું રાજપાટ છીનવી લીધું એ મારા અપરાધની તમે મારી આપો.

આનું નામ ક્ષમાપના છે. આ પ્રકારની સાચી ક્ષમાપના જ હૃદયને પ્રસન્નતા આપે છે. ઉદાયનના મનમાં એવું અભિમાન આવવું સ્વાભાવિક હતું કે, માલવાનરેશને છતી કેદ કરીને લાગ્યો છું. પણ તેણે આ વાતનું અભિમાન ન કર્યું પરંતુ તેણે આ વાતને તો પશ્ચાત્તાપ્યું કારણ બનાવ્યું.

ચંડપ્રહોતને એ વાતની પહેલેથી ખબર પડી ગઈ હતી કે, સંવત્સરીનો દિવસ જ બંધનમાંથી મુક્ત થવાનો છે. એટલા માટે તેણે ઉદાયનના કથનના ઉત્તરમાં કહ્યું કે, “મહારાજ! આ પ્રમાણે મને ખમાવવાથી શાન્તિ કેવી રીતે મળી શકે? આખરે હું પણ ક્ષત્રિય રાજા છું. અત્યારે તો હું રાજ્યપદથી પદબ્રષ્ટ થઈ કેદીજીવન વ્યતીત કરી રહી છું. આવી અવસ્થામાં મારા હૃદયમાં કેવાં ભાવ હશે! કોઈ પદબ્રષ્ટ રાજા, કેદ કરનારને આવી અવસ્થામાં કેવી રીતે ક્ષમા આપી શકે! કારણ કે તેનું હૃદય તો સંતાપથી બળી રહ્યું હોય છે! એટલા માટે કેવળ ઉપરથી ક્ષમાપના કરવી એ તો એક પ્રકારનો દંભ જ કહેવાય! હું આ પ્રકારનો દંભ કરી શકું નહિ.”

ચંડપ્રઘોતની આ પાન ઉપરથી ઉદાપનને કોપ આવી શકેના હતાં પણ ઉદાપને પોતાના મનમાં કશું કે, આનું કહેવું કોઈ છે. તેણે ચંડપ્રઘોતને કહ્યું કે, " હું તમારા અભિપ્રાયને સમજી છું. વારનવમાં તમે તમારા રાજપાટથી પદમટ થઈ ગયા છો અને મારી કેદ ભોગવી રહ્યા છો એ કારણે તમારા હૃદયમાં શાન્તિ ક્યાંથી હોય ? આ સમયે હું તમારું ખીજું તો શું કરી શકું ? પણ તમને એવો વિશ્વાસ આપું છું કે, મેં તમારી પાસેથી જે કાંઈ જીતી લીધું છે તે બધું તમને પાછું સોંપી દઈશ અને થોડું વધારે પણ આપીશ એટલું જ નહિ, પણ પહેલાંની માફક તમને સન્માન પણ આપીશ, ક્યો, હવે મારો અપરાધ માફ કરો. "

ઉદાપનની આ ઉદારતાને કારણે ચંડપ્રઘોતની અગ્નિમાં આંશુઓ આવી ગયાં. તે પોતાના મનમાં કહેવા લાગ્યો કે, આ કેવો ઉદાર છે ! ઉદાપનની આ પ્રકારની ઉદારતાનું મહત્ત્વ તો ચંડપ્રઘોત જ જાણતો હતો. તે વખતે ચંડપ્રઘોતને ઉદાપન કેવો પ્રિય લાગતો હતો તે તો તે જ જાણે ! સીતાને રામ અને દમયન્તીને નગ કેવા પ્રિય લાગતા હતા તે વાત તો સીતા અને દમયન્તી જ જાણતી હતી.

ઉદાપન આ પ્રકારની ઉદારતા બતાવી નિર્ભય થયો. લોકો એમ સમજે છે કે, જે વિજયી અને જે તે નિર્ભય થઈ જાય છે અને જે પરાજય પામે છે તે બયમસ્ત રહે છે. પણ વારતવમાં એમ નથી. પરંતુ જે વિજયી હોય છે તે પરાજિતથી વધારે બયમસ્ત રહે છે કારણ કે વિજયીને મનમાં એવો સદા ભય રહ્યા કરે છે કે, ક્યાંય પરાજિત થએલો શત્રુ વેર ભેવા માટે ચડી ન આવે !

માનો કે, એક રાગએ કાંઈ માથુસને કેદ કર્યો. હવે તે કેદી વધારે ભયમાં છે કે રાગ વધારે ભયમાં છે તેનો વિચાર કરો. રાગને હમેશાં એવો ભય રહ્યા જ કરે છે કે, આ કેદી ક્યાંય છૂટી ન જાય અને તે વેરની વસુલાત ન લે. આ પ્રમાણે કેદીની અપેક્ષાએ કેદમાં નાંખનાર વધારે ભયમાં છે.

તમે ધનવાન છો અને અમારી પાસે ધન નથી. હવે જરા વિચાર કરો કે, ભય કેને વધારે હોય છે ? તમને ભય હોય છે કે અમને ભય હોય છે ? ધન હોવાને કારણે તમને દિવસ-રાત ભય લાગ્યા જ કરે છે. જ્યારે તમે ધનનો ત્યાગ કરો ત્યારે જ તે ભય મટી શકે છે !

ચંડપ્રઘોતને આશ્વાસન આપી ઉદાપન નિર્ભય થયો. ઉદાપનની આ ઉદારતાને કારણે ચંડપ્રઘોતની અગ્નિમાંથી આંશુ નીકળી પડ્યાં અને તે કહેવા લાગ્યો કે, મેં આપને અપરાધ કર્યો અને ઉપરથી ઉદ્વેગતાપૂર્વક જવાબ આપ્યો એ કારણે આપને આટલું બધું કટ્ટ સહેવું પડ્યું છતાં તમારામાં કેવી ઉદારતા છે ! હું આપની આ ઉદારતાથી એવો પ્રભાવિત થયો છું કે હવે મેં તમે મને કાંઈ જય ન આપો તો પણ હું આપના મત્તે મારા હૃદયમાં વેરવિરાધ રાખી શકું નહિ.

સંવત્સરીના બીજા દિવસે ઉદાપને ચંડપ્રઘોતને મુક્ત કરતાં કહ્યું કે, આ સંવત્સરી મહાપર્વનો જ પ્રભાવ છે કે, મારા હૃદયને તમે જાણી શક્યા અને તમારા હૃદયને હું જાણી શક્યો. મેં સંવત્સરી પર્વનો સુયોગ સાંપડ્યો ન હોત તો હું તમારું હૃદય જાણી ન શકત અને તમે માફ હૃદય જાણી શકત નહિ.

ચંદ્રપ્રોતનને સાથે યર્ષ ઉદયને પાતાના દેશમાં આપેલા અને ત્યાં તેની સાથે પોતાની કન્યાનો વિવાદ કરાવી આપેલા અને કન્યાવાનમાં હવેનું રાજ્ય તથા પાતાનું શાસન ખીલું પણ આપ્યું.

દ્વિમાપના આ પ્રકારની હોય છે. દ્વિમા આગળ વેરવિરોધ કે ક્ષેત્રકંઠાસ વગેરે ટીક જ શકતાં નથી. દ્વિમાપના તો તમે પણ કહે છે પરંતુ જેની સાથે દ્વિમાપના કહે છે તેના પ્રતિ વેરવિરોધ તો રાખતા નથી ને જ સાચા હૃદયપૂર્વક કરવામાં આવેલી દ્વિમાપનાથી વેરવિરોધ ટીક જ શકતો નથી. ત્યાં સાચી દ્વિમા હોય છે ત્યાં વેરવિરોધ કોઈ જ શકે નહિ ભગવાન કહે છે કે, જે સાચી દ્વિમાપના કરે છે તે જ મારો આરાધક છે; એટલા માટે સાચા આરાધક બનવા માટે સાચી દ્વિમાપના કરો. જે તમે સાચી દ્વિમાપના હૃદયપૂર્વક કરો તો તમારું કલ્યાણ થવા વગર રહેશે નહિ.

મયણુરેહા ચરિત્ર—૪૨

પુત્રના મુખદ્ સમાચાર સાંભળી મયણુરેહાના હૃદયને શાન્તિ થઈ. તે મુનિની સામે શાન્તિપૂર્વક બેસી હતી એટલામાં જ એક નવીન ઘટના બની.

ધનનન ધનનન ઘંટા બજતે, ગાયા દેવ વિમાન;

તેજપુંજ એક દેવ ઉસીસે, નિકસા મહા શુભવાન. ॥ સતીઃ ૧૬૮ ॥

પ્રથમ વંદના સતી દો કરકે, મુનિ કે વન્દે પાય;

વિસ્મય પાયા વિદ્યાધર તમ, મુનિજી ભેદ બતાય. ॥ સતીઃ ૧૬૯ ॥

પુત્રના સમાચાર સાંભળી પ્રસન્ન થતી મયણુરેહા એમ વિચારતી હતી કે, મારે એ વાતનું અભિમાન કરવું ન જોઈએ કે, પુત્રનું પાલન હું જ કરું છું. મારે એમ સમજવું જોઈએ કે, પુત્રનું પુણ્ય તેની સાથે લાગેલું છે અને તેથી જ તેની રક્ષા થાય છે. જે પુત્રની સાથે તેનું પુણ્ય લાગેલું ન હોય તો માતા ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરે તો પણ પુત્રની રક્ષા કરી શકે નહિ.

એ તો પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે કે, મોટા મોટા રાજા-મહારાજાઓનાં સંતાનો કે જેમની સાર સંભાળ માટે દરેક પ્રકારનાં સાધનો હાજર હોય છે, તેઓ પણ મરી જાય છે તેનું શું કારણ? દરેક પ્રકારનાં સાધનો હાજર હોવા છતાં સંતાનો મરી જાય છે, એ ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ જાણી શકાય છે કે, પ્રત્યેક વ્યક્તિની સાથે કોઈ અદૃશ્ય શક્તિ લાગેલી હોય છે, અને તે પુણ્યની અદૃશ્ય શક્તિ જ બધાની રક્ષા કરે છે. આ વાત કોઈના મને ઉતરે કે ન ઉતરે પણ આ વાત સાચી છે એ તો પ્રત્યક્ષ જણાય છે.

મયણુરેહાએ પોતાના પતિ યુગ્યાહુને ધર્મની જે સહાયતા આપી હતી તે સહાયતાના પ્રતાપે તે મરીને પાંચમા દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા. પોતાની ઋદ્ધિ જોઈ તે દેવ વિચારવા લાગ્યો કે, હું ક્યાંથી ક્યાં આવી ગયો? મને એવો ખ્યાલ આવે છે કે, મારા મસ્તક ઉપર તલવાર પડી હતી કે જોથી હું મારી પત્નીના બોળામાં માથું મૂકી તરફડી રહ્યો હતો અને ક્રોધ કરી રહ્યો હતો, છતાં હું અહીં ક્યાંથી આવી ગયો?

આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં દેવે પોતાના જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરી જોયું તો તેને માણસ ખડ્યું કે, હું મયણુરેહાની સહાયતાથી જ અહીં ઉત્પન્ન થયો છું. તે વિચારવા લાગ્યો કે, મયણુરેહાએ મારી તો રક્ષા કરી પણ ક્યાંય તે પોતે તો સંકટમાં પડી ગઈ નથી ને? આ

વિચાર આવતા જ તેમજ પોતાના જાનને ઉપવાસ કર્યો તો તેને માન્ય પડ્યું કે, મધ્યમકાંડા અન્યને મુનિની પાસે ભેગો છે. તેમજ વિચાર્યું કે અર્ધપ્રથમ માટે જારી ઉપર ઉપવાસ કરી માથે દેહાર કરનાર મધ્યમકાંડાને નમન કરવું જોઈએ અને ત્યારબાદ દેવ અવતારમાં પ્રવળ થવું જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે વિમાનમાં ભેગી ગયો. તેના વિમાનનો પનનન ધનનન અવાજ આંખોનાં મુનિની પાસે ભેગો જવા દેખાઈ ગયો. અર્ધ કરવા બાજુ ૧, આ શું છે ? એટલામાં તો વિમાન ત્યાં આવી પહોંચ્યું અને નર્મની રેખનાં જ ને વિમાનમાંથી તે દેવ અવાર આવ્યો અને ને બનીને નમન કરવા લાગ્યો.

જે દેવોની સદાવતા છે છે, તેની સદાવતા દેવ જન્મ કરે છે. મીનામાં કહ્યું છે કે:—

શ્રેયાઃપ્રાપ્તમાનેષ તે શ્રેયા પ્રાપ્તયન્તુ ય: ।

પરમ્પરં પ્રાપ્તયન્ત. શ્રેયઃ પરમમવાપ્તયન્ત ॥

આ શ્લોકનો અર્થ એ છે કે, જે સાચા યજ્ઞદારા દેવોને પ્રસન્ન કરે છે તેની દેવો શ્રદ્ધા કરે છે. દેવો મનુષ્યની સદાવતા કરે ॥ અને મનુષ્યો દેવોની સદાવતા કરે છે. આ પ્રમાણે એક બીજાની સદાવતા કરે છે.

યત્નો અર્થ કેવળ અગ્નિમાં ઘી દોખવું એ જ નથી; પણ કદે ન મળે આ પ્રમાણે કદી વસ્તુઓ પ્રાપ્તિનું મમત્વ દૂર કરી નાંખવું તેનું નામ જ યજ્ઞ છે. મીનામાં કહ્યું છે કે:—

પ્રવ્યયદાસ્તપોયદા ધોગયદાન્મયાડપરે ।

સ્વાપ્પાયદાગયદામ્ યતયઃ સંચિતવ્રતાઃ ॥

અર્થાત્—જેઓ દ્રવ્યયજ્ઞ, તપોયજ્ઞ, યોગયજ્ઞ, સ્વાધ્યાયયજ્ઞ, જ્ઞાનયજ્ઞ વગેરે અનેક પ્રકારનાં યજ્ઞોદારા દેવોને સંતુષ્ટ કરે છે તેની દેવો પણ સદાવતા કરે છે.

કદાચ તમે એમ કહો કે, શું બધે લોકો પણ દેવોની સદાવતા કરી શકીએ ? તો આનો ઉત્તર એ ॥ કે, જો તમે દેવોની સદાવતા કરી શકતા ન હો તો ચાત્રમાં એમ કહેવામાં ન આવત કે:—

દેવા વિ તં નમસ્સન્નિ જસ્ત ધમ્મે મયા મળો ।

અર્થાત્—જેમનું મન ધર્મમાં સદા અતુરકત છે તેમને દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે. નમસ્કાર તેને જ કરવામાં આવે છે કે જે સદાવતા આવે છે. જો તમે દેવોની સદાવતા કરી ન શકો તો દેવો તમને નમસ્કાર કરવા માટે શા માટે તૈયાર થાય ? દેવો જે આનંદ ભોગવી રહ્યા છે તે તમારા ધર્મને કારણે જ. જો તમે ધર્મ બંધ કરી દો તો દેવોનું પાણુ દિવાળું નીકળી જાય !

સાચા યજ્ઞદારા જે દેવોની સદાવતા કરે છે, તેની દેવો પણ સદાવતા કરે છે. જે યજ્ઞદારા દેવોની આરાધના કરે છે, તેની દેવો પણ આરાધના કરે છે. આમ હોવા છતાં આજકાલ તો દેવોની આરાધના કરવા માટે જે ચાર પૈસાનું નારીયેળ ચણવવામાં આવે છે. પણ શું દેવોને આવી સામાન્ય ચીજની કંઈ આશી હોય છે, કે તેમને આવી ચીજ ચણવીને તેમની આરાધના કરવામાં આવે છે ? દેવોની સાચી આરાધના આ પ્રમાણે થઈ શકે નહિ પણ તેમને ધર્મની સદાવતા આપવાથી જ તેમની સાચી આરાધના થઈ શકે છે.

મધ્યમકાંડાએ યુગબાદુને શ્રુત્યુ સમયે ધર્મની જે સદાવતા આપી હતી તેના પ્રમાણથી જ યુગબાદુ દેવ થયો અને વિમાનદારા મધ્યમકાંડા પાસે આવી તેને નમન કરવા લાગ્યો. જો

હું કે જેનો પાદ પામી શકતો નથી. આશા-નૃપ્યુગ કેવી અનન્ય છે એને મારે દા.અમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

હવ્તા દુ આગામસમા પ્રજગ્નિયા ।

અર્થ—હવ્તા-નૃપ્યુગ આકાશની પ્રમાણ અનન્ય છે. નૃપ્યુગનો અનન્ય નથી. આ પ્રકારની નૃપ્યુગને જની સંવાદી સ્વર્ગનું મુખ પણ ગુચ્છ જણાય છે. આ અર્પણ મુખને પ્રાપ્ત કરવા મારે પરમાત્મા પ્રત્યે એ જ પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કે, હે! પ્રભો! મારી નૃપ્યુગને નષ્ટ કરો. હું તમારી પામે એ જ આશા પૂર્ણ કરાવવા ચાહું છું કે તમે મારામાં મેલો આશા-નૃપ્યુગને નષ્ટ કરો.

આ પ્રમાણે આશા-નૃપ્યુગને નષ્ટ કરવા મારે જ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. પરમાત્મા પામે આ પ્રકારની આશા પૂર્ણ કરાવવાને જાહેર છે તમે મંસારનાં પદાર્થો-ધન-પુત્ર-સ્ત્રી વગેરેની આશા પૂર્ણ કરાવવા ચાહો તો મંસારનાં તે પદાર્થો તમને સાન મારીને આત્મા જશે અને તમારી આશા પદાર્થોની માફક જ અધૂરી રહેશે. આથી વિરુદ્ધ છે તમે પરમાત્મા પાસે આશા-નૃપ્યુગને નષ્ટ કરવાની આશા પૂર્ણ કરાવવા ચાહો તો એ દશામાં જે ધન-પુત્રાદિ પ્રાપ્ત થવાનાં હશે તો તે પ્રાપ્ત થશે, પણ તમારી તરફથી તો પરમાત્મા પામે એવી આશા પૂર્ણ કરાવવા તમે ન ચાહો. તમે તો પરમાત્મા પાસે એ જ આશા પૂર્ણ કરાવવા ચાહો કે, મારામાં કેઈ પ્રકારની આશા-નૃપ્યુગ જ રહેવા ન પામે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, સાંસારિક પદાર્થોની આશાપૂર્તિ કરાવવા મારે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી ન જોઈએ, પણ સાંસારિક પદાર્થોની આશા નષ્ટ કરવા મારે જ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. આ પ્રકારની પ્રાર્થના કરતાં જે સાંસારિક પદાર્થો પ્રાપ્ત થવાનાં હશે તો પ્રાપ્ત થશે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, ચાર અંગનાં આરાધકને દસ ભોક્ષની સગવડતા પ્રાપ્ત થાય છે. શાસ્ત્રના આ કથનાનુસાર જે સાંસારિક પદાર્થો પ્રાપ્ત થવાનાં હશે તો પ્રાપ્ત થશે પણ તે પદાર્થોની પ્રાપ્તિ મારે પરમાત્માની પ્રાર્થના ન કરો. જે તમે નિષ્કામભાવે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરશો તો આત્માના કલ્યાણની સાથે બીજાઓનું પણ કલ્યાણ સાધી શકાય.

મધ્યમ પરાક્રમ—અદારમો બોલ

સ્વ-પરનું કલ્યાણ કેવી રીતે સાધી શકાય એને મારે શાસ્ત્રમાં અનેક ઉપાયો બતાવવામાં આવ્યા છે. કાલે ક્ષમાપનાને કલ્યાણ સાધવાના એક ઉપાય તરીકે ગણી તે વિશે વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો. હવે સ્વાધ્યાયને કલ્યાણના સોપાન તરીકે ગણી તે વિશે વિચાર કરવામાં આવે છે, સ્વાધ્યાયના દૃઢ વિશે જાગવાને એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે કે:—

અદારમો બોલ.

(૧૮) સઙ્ગાણં મંતે ! જીવે કિં જળયદ્ ?

અર્થ—હે ! જગવન ! સ્વાધ્યાય કરવાથી જીવને શો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે ! આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જાગવાને કહ્યું છે કે:—

સઙ્ગાણં નાનાવરણિજ્ઞં કમ્મં સ્વેદં ॥ ૧૮ ॥

અર્થ—સ્વાધ્યાય કરવાથી જીવ ચાનાવરણીવાદિ ક્રોધોને ખપાવે છે.

સ્વાધ્યાય વિષે વિશેષ વિચાર કરીએ તે પાંડુલાં ક્ષમાપના અને સ્વાધ્યાય વચ્ચે પારસ્પરિક શો સંબંધ છે તે વિષે વિચાર કરવો આવશ્યક છે. ક્ષમાપના અને સ્વાધ્યાય વચ્ચેનો પારસ્પરિક સંબંધ બતાવતાં દીકાકાર કહે છે કે, સ્વાધ્યાય કરવા માટે સર્વ પ્રથમ ચિત્તાં વિકારોને દૂર કરવાં આવશ્યક છે. દુનિયામાં એ કહેવત પ્રચલિત છે કે, પ્રત્યેક શુભ કાર્યમાં સ્વચ્છ ચર્ચને પ્રવૃત્ત થવું. અને તેથી શુદ્ધ ચર્ચને સ્વાધ્યાય કરવો જોઈએ પણ એ શુદ્ધતા બાહ્ય નહિ પણ આંતરિક હોવી જોઈએ. દુનિયામાં કેવળ બાહ્ય સ્વચ્છતા જ જોવામાં આવે છે અને આંતરિક સ્વચ્છતા જોવામાં આવતી નથી. પણ વાસ્તવમાં આંતરિક સ્વચ્છતાની જ આવશ્યકતા છે. આ આંતરિક સ્વચ્છતા ક્ષમાપના દ્વારા થાય છે. ક્ષમાપના આંતરિક મેકને દૂર કરી અંતરને સ્વચ્છ બનાવવાનું એક સુંદરમાં સુંદર સાધન છે. ક્ષમાપનાદ્વારા આંતરિક શુદ્ધિ કર્યા બાદ નકામા ખેતી રહેવું ન જોઈએ, પણ સ્વાધ્યાય કરવો જોઈએ. આ સ્વાધ્યાય કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે એ વિષે ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું છે કે, હે શિષ્ય! સ્વાધ્યાય કરવાથી જ્ઞાનાવરણીપાદિ કર્મેણો ક્ષય થાય છે.

હવે સ્વાધ્યાય એટલે શું એ વિષે વિચાર કરીએ સુ + અધ્યાય અર્થાત્ સુષુપ્ત અધ્યાયને સ્વાધ્યાય કહેવામાં આવે છે. અધ્યાયનો અર્થ પઠન-પાઠન થાય છે. પણ પઠન-પાઠન તો કામશાસ્ત્ર વગેરેનું પણ થાય છે. અહીં એ પ્રકારના પઠન-પાઠનની વાત નથી. એટલા માટે એ વાતનો નિષેધ કરવા માટે અધ્યાય શબ્દની સાથે સુ ઉપસર્ગ લગાડવામાં આવ્યો છે. સુ ઉપસર્ગનો અર્થ સુષુપ્ત કે એક છે થાય છે. આ પ્રમાણે સ્વાધ્યાયનો અર્થ એક પઠન-પાઠન થાય છે. જૈનશાસ્ત્રાનુસાર વીતરાગદ્વારા કથિત શાસ્ત્રનું-આગમનું પઠન-પાઠન એ સ્વાધ્યાય છે. દ્વાદશાંગીરૂપ જિનવાણીનું પઠન-પાઠન કરવું એ સ્વાધ્યાય છે. બીજાનાં ગ્રંથો કે શાસ્ત્રોનું પઠન-પાઠન કરવામાં તો કોઈ વાર છેતરાઈ જવાનું પણ બની શકે, પરંતુ વીતરાગદ્વારા કથિત શાસ્ત્રનું પઠનપાઠન કરવામાં કોઈપણ રીતે છેતરાઈ જવાનું નથી; કારણ કે જિનવાણીનું પઠન-પાઠન કરવાથી આત્માનું કલ્યાણ જ થાય છે, અકલ્યાણ થતું નથી.

શાસ્ત્રકારોએ સ્વાધ્યાયનાં પાંચ ભેદ બતાવ્યાં છે. વાચના, પૃચ્છના, પર્યટના, અનુપ્રેક્ષા અને ધર્મકથા એ પાંચ સ્વાધ્યાયનાં ભેદો છે. સૂત્ર જેવું છે તેને તે જ પ્રમાણે ભણવું એ વાચના છે; પણ આ સૂત્રવાચના ગુરુમુખે જ લેવી જોઈએ. જે ગુરુમુખે વાચના લેવામાં ન આવે તો પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે. જે વાચના ગુરુમુખે લેવામાં આવે તે વાચના સ્વાધ્યાયનો પહેલો ભેદ છે. સ્વાધ્યાયનો બીજો ભેદ પૃચ્છના છે; અર્થાત્ જે કોઈ વાચના ગુરુમુખે લેવામાં આવી હોય તેના સંબંધમાં પૂછપરછ કરવી તેનું નામ પૃચ્છના છે. જે પ્રમાણે જનવર જોવા-તપાસ્યા વિના ઘાસ ખાઈ જાય છે તે જ પ્રમાણે જોવા-તપાસ્યા વિના સૂત્ર વાંચવું ન જોઈએ પણ તે વિષે હૃદયમાં તર્કવિતર્ક કે પૂછપરછ કરવી જોઈએ. આમ કરવાથી હૃદયમાં કોઈને કોઈ પ્રકારની શંકા ઉદ્ભવશે જ. હૃદયમાં ઉદ્ભવેલી તે શંકાને શંકાના રૂપમાં જ રહેતા દેવી ન જોઈએ પણ તે શંકાને દૂર કરવા માટે પૂછપરછ કરવી જોઈએ. આ પ્રકારની પૂછપરછ કરવાનું નામ પૃચ્છના છે.

જે શ્રવણના મુકમૂલે સેવમાં આવી છે અને તે યાત્રા વિષે પુરુષગત કરી શકતી હોય તેને દૂર કરવામાં આવી છે તે શ્રવણના અવાર્ધ ન જ્ઞાપ્ય તે માટે તેનું પરિવર્તન કરવા રહેતું નોંધવું. શ્રવણના પરાવર્તન કરવું એ સ્વાધ્યાયનો ત્રીજો ભેદ છે. સ્વાધ્યાયનો ત્રીજો ભેદ અનુપ્રેક્ષા છે. અનુપ્રેક્ષાનો અર્થ નતરનો વિચાર કરવા એ થાય છે. શ્રવણના વિષે તારિતક વિચાર કરવો એ અનુપ્રેક્ષા છે. આ પ્રમાણે શ્રવણના, પુષ્પના, પર્વતના અને અનુપ્રેક્ષા કરી બાર ધર્મકથા કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. ધર્મકથા એ સ્વાધ્યાયનો પાંચમો ભેદ છે.

સ્વાધ્યાયનો સ્પષ્ટાર્થ કરનાં રીકાકાર કહે છે કે:—

યત્ત યાતુ યાચનાદેગાતેષમમત્ર મયતિ વિધિપૂર્વકમ્ ।

ધર્મકથાગતે લયદાઃ સત્સ્વાધ્યાયો વિનિર્દિષ્ટઃ ।

અર્થાત્—યાત્રના, પુષ્પનાથી લઈ ધર્મકથા સુધીનું વિધિપૂર્વક આ સેવન કરવાનું નામ સ્વાધ્યાય છે.

વિધિપૂર્વક યાત્રના વગેરેનું આસેવન કરવું તેને રીકાકાર સ્વાધ્યાય કહે છે. તો સ્વાધ્યાયનો વિધિ શો છે ? તે જ્ઞાતું નેષ્ટિએ; પણ તે પહેલાં બીજાં ગ્રંથોમાં સ્વાધ્યાયનું મહત્ત્વ કેવું બતાવવામાં આવ્યું છે તે નેષ્ટિએ. યોગશૂન્યમાં સ્વાધ્યાયનું મહત્ત્વ બતાવતાં કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

સ્વાધ્યાયાદિદેવતાસંપ્રયોગઃ ।

અર્થાત્—સ્વાધ્યાયથી ઇષ્ટ દેવતાનો સંપ્રયોગ થાય છે. સ્વાધ્યાય કરવાથી ઇષ્ટ દેવતાની કૃપા થાય છે. યોગશૂન્યમાં તો આટલું જ કહેવામાં આવ્યું છે પણ સાધ્યકાર તો તેથી પણ આજ્ઞા વધીને કહે છે કે, સ્વાધ્યાય કરનાર બ્યક્તિનું દર્શન કરવા માટે દેવતાઓ પણ હોડતા આવે છે અને સ્વાધ્યાય કરનારની સાવના કેવી રીતે પૂર્ણ થાય એ વાતનું ખ્યાન રાખે છે.

સ્વાધ્યાયનો વિધિ શો છે ? અને સ્વાધ્યાય કયા ઉદ્દેશો કરવો નેષ્ટિએ ? અને માટે એ જુઓ કે જે પ્રમાણે એક જ ભેતરમાં બીજાપણ કરે છે. તે બીજાને કેવળ કેંઈ દેવા માટે આશીર્વાદ કરતો નથી પણ એક બીજામાંથી વધારે કાણું પેદા કરવા માટે બીજાપણ કરે છે; તે જ પ્રમાણે સ્વાધ્યાય કરનારે પણ એ વાતનો સદા વિચાર રાખવો નેષ્ટિએ કે, હું સ્વાધ્યાય કરી હૃદયશૂન્યમાં જે બીજાનું આશીર્વાદ કરી રહ્યો છું તે બીજાપણ વિશેષ ફળની પ્રાપ્તિ માટે કરી રહ્યો છું. એટલા માટે હું જેમતેમ બોલવાશ્વ સ્વાધ્યાય ન કરું પણ સ્વાધ્યાયદ્વારા જે વાત મહાન કરવામાં આવી છે તે વાત પ્રમાણે બંધાર કરું । આ પ્રમાણે સક્રિય સ્વાધ્યાય કરવાથી જ સ્વાધ્યાયનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. સ્વાધ્યાયનું ફળ યાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય થવો તે છે.

સ્વાધ્યાય વિષે બીજું ઉદાહરણ એ આપવામાં આવે છે કે, જ્યેષ્ઠા મૂળને ફળની પ્રાપ્તિ માટે જ સૌંચવામાં આવે છે; આ જ પ્રમાણે યાનાવરણીય કર્મને નષ્ટ કરવા રૂપ ફળને પ્રાપ્ત કરવા માટે જ સ્વાધ્યાય કરવામાં આવે છે. એટલા માટે સ્વાધ્યાય કરવામાં એ વાતનું હમેશાં ખ્યાન રાખો કે, “હું જ્યેષ્ઠા જળસિંચન તો કરું છું પણ એમ ન થાય કે અને ફળ ન મળે ! હું બીજાને સંભળાવવા માટે સ્વાધ્યાય કરું અને લોકો પણ મારી પ્રશંસા કરે પણ હું પોતે

તમે લોકો વ્યર્થનાં પ્રપંચોમાં પડવાનું છોડી દઈ સ્વાધ્યાયનો આનંદ લો તો તમને માણસ પડશે કે, સ્વાધ્યાયમાં કેવું સુખ રહેલું છે ! પુરુષોની અપેક્ષા બહેનોએ આ વાત ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવું જોઈએ કારણ કે તેમનો સ્વભાવ વ્યર્થનાં પ્રપંચોમાં વધારે પડવાનો હોય એમ જોવામાં આવે છે. બહેનો જો નકામાં પ્રપંચોમાં પડવાનું છોડી દે તો તેઓ પુરુષોનો પણ સુધાર કરી શકે છે. એટલા માટે બહેનો સાંસારિક પ્રપંચોમાં ન પડતાં પરમાત્માના ભજનરૂપ સ્વાધ્યાયથી આત્માને આનંદિત કરે તો તેઓ પોતાનું અને બીજાનું અકલ્યાણ થતું ઘણું અટકાવી શકે છે. આત્માનું કલ્યાણ કેવીરીતે સાધી શકાય તે માટે આપણી સામે મયજુરેહાનો ઉચ્ચ આદર્શ છે. આ આદર્શને દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખી જો ધર્મનું આચરણ કરવામાં આવે તો અવશ્ય કલ્યાણ સાધી શકાય.

મયજુરેહા ચરિત્ર—૪૩

ભાઈ માર કે મહિરથ રાજ, મહલ દો ચલા સતાખ;
પાપકર્મ સે મનમેં ધુળ, યોં બોલા તખ સાફ. ॥ સતીઃ ૧૭૦ ॥
હા ! હા ! કુમતિ ઘેરા મુઝકો, ભાઈ દે લીને પ્રાણ;
અપર પાપી દો દંડકા દાતા, મેં અપરાધી મહાન. ॥ સતીઃ ૧૭૧ ॥
ધિક્ ધિક્ હૈ ઈસ ખડગલુજ દો, કુલકા કીના છેદ;
શિરકો છેદ્દ દુઃખકો ભેદ્દ, યોં કરતા મન ખેદ. ॥ સતીઃ ૧૭૨ ॥

મયજુરેહામાં કેવી ગંભીરતા હતી કે, તેણે પોતાના પુત્ર વિષે તો મુનિને પ્રશ્નો પૂછ્યા પણ મહિરથ વિષે એવો પ્રશ્ન ન કર્યો કે, મારા પતિને માર્યા બાદ મહિરથનું શું થયું ? દુનિયામાં પ્રાયઃ એવું જોવામાં આવે છે કે, લોકો ખરાબ વાતને પહેલાં સાંભળવા ચાહે છે. એક બાળુ પ્રેમની વાત હોય અને બીજી બાળુ ક્રોધકલેશની વાત હોય તો ક્રોધ-કલેશની વાતો પહેલાં પૂછશે. પણ મયજુરેહા એવી ગંભીર હતી કે, તેણે મહિરથ વિષે મુનિને કાંઈ ન પૂછ્યું. મયજુરેહાએ તો મહિરથ વિષે કાંઈ ન પૂછ્યું પણ મુનિદ્વારા તેની વાત પણ જાણવામાં આવી ગઈ.

વિમાનમાંથી બહાર નીકળી દેવ મયજુરેહાને વંદન કરવા લાગ્યો. મયજુરેહા વિચારવા લાગી કે, આ દેવ મને વંદન કરી રહ્યો છે તેનું શું કારણ ? આ તો મારી ઉપર એક પ્રકારનો ભાર વધારી રહ્યો છે. હજી તો એક ભાઈનો હમણાં સુધારો થયો જ છે ત્યાં આ ખીન્ને ક્યા અભિપ્રાયે મને વંદન કરી રહ્યો છે ?

મયજુરેહાને એવું અભિમાન થઈ શકતું હતું કે, દેવે મુનિ વગેરે કોઈને પહેલાં વંદના ન કરી પણ સર્વપ્રથમ મને જ વંદના કરી; પણ મયજુરેહા આવી તુચ્છ વાતને માટે અભિમાન કરે એવી ન હતી. તે તો એમ જ વિચારતી હતી કે, આ દેવ મને વંદના કરે છે તેનું શું કારણ હશે ? આ જ પ્રમાણે ત્યાં ઉપસ્થિત વિદ્યાધર વગેરે લોકો પણ પોતાના મનમાં કહેવા લાગ્યા કે, આ દેવ કેવો મદામુગ્ધ બન્યો છે કે તે મુનિ સામે બેઠા છે છતાં તેમને પહેલાં વંદના ન કરતાં આ સ્ત્રીના રૂપમાં મુગ્ધ બની તેને વંદના કરી રહ્યો છે !

મુનિએ વિચાર્યું કે, લોકો વાસ્તવિક વાતથી અજાત હોવાને કારણે હૃદયમાં અનેક પ્રકારનાં ખોટાં નફવિતર્કો કરે છે. અજ્ઞાનને કારણે આ પ્રકારનાં ખોટાં તર્કવિતર્કો પેદા થતાં

સ્વાભાવિક છે એટલા માટે વાસ્તવિક વાતને પ્રકટ કરી આ લોકોના હૃદયમાં જે મંદિત પેદા થયો છે તે મંદિતને દૂર કરવો જોઈએ.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે મુનિ કહેવા લાગ્યા કે, હૈં ! સમાજનો ! સાંભળો. તમે લોકો આ દેવે મયજુરેલાને પહેલાં નમન કર્યું એ વાનકિપર આશ્ચર્ય અને ખોટા તર્કવિતો કરી રહ્યા છો. પરંતુ આ દેવ આ સતીના મુજો અને પોતાની ઉપર કરેલા ઉપકારને કારણે જ આ સતીને નમન કરી રહ્યો છે. મુનિનું આ કથન સાંભળી લોકોનું આશ્ચર્ય વિશેષ વધવા પામ્યું કે, સતીએ આ દેવનો શો ઉપકાર કર્યો હતો ! લોકોના આ મંદિતને દૂર કરવા માટે મુનિએ કહ્યું કે, આ દેવ પૂર્વજન્મમાં આ સતિનો પતિ હતો. આ પ્રમાણે કહી મુનિએ મહિરથ દ્વારા મુગજાડુ ભાષા જવાની અને મયજુરેલા દ્વારા મુગજાડુને ઉપદેશ અપાવાની તથા મુગજાડુનાં ભાવો બદલી જવાની બધી વાતો આદિથી અંત સુધીની લોકોને કહી સાંભળાવી. આ બધી વાતો સંભળાવીને મુનિએ કહ્યું કે, આ દેવ જો તે જ ભાવમાં મૃત્યુ પામત તો નરકમાં જાત, પણ આ સતિએ ઉપદેશદ્વારા તેનાં ભાવોની શુદ્ધિ કરાવી કે જેથી તે નરકમાં જતો બચી ગયો અને દેવ થયો. આ મહાન ઉપકારને કારણે જ આ દેવે સર્વપ્રથમ આ સતીને વંદન કર્યું છે.

મયજુરેલા, મુનિનું આ કથન સાંભળી વિચારવા લાગી કે, મારાં શબ્દોને પ્રતિધોય અટકીમુધી સંભળાય છે ! વાસ્તવમાં સત્યનાં શબ્દો આખા ધર્માંમાં ફેલાઈ જાય છે. આ જ પ્રમાણે વિદ્યાર્થ વગેરે ત્યાં ઉપસ્થિત લોકો પણ વિચારવા લાગ્યા કે, આ સતી કેવી છે ? વિદ્યાર્થ પોતાના મનમાં કહેવા લાગ્યો કે, મેં આવી સંતી ઉપર પણ કુદૃષ્ટિ કરી એ તો આ સતીએ જ મને બચાવી લીધો નહિ તો ને જાણે મારી કેવી અવગતિ થાત !

મુનિદ્વારા કહેવામાં આવેલી બધી પદ્ધતિ સાંભળી ઉપસ્થિત લોકોએ મુનિને પૂછ્યું કે, પોતાના ભાઈને મારનાર તે મહિરથનું શું થયું ? લોકોદ્વારા મુનિને પૂછવામાં આવેલો આ પ્રશ્ન સાંભળી મયજુરેલા વિચારવા લાગી કે, મારા જોડનું કલ્યાણ થયું હોય તો સાટું ! હું તો એ જ ચાહું છું કે, મારા જોડનું પણ્ય કલ્યાણ થાય. તેમનામાં કુમતિએ પ્રવેશ કર્યો હતો એ કારણે જ તેમનો આટલો બધો અનર્થ થયો. તેમની કુમતિ મરી જાય એ જ હું ચાહું છું.

બીજાનું બહુ આદવાથી પોતાનું પણ્ય બહુ થાય છે અને બીજાનું ખરાબ આદવાથી પોતાનું પણ ખરાબ થાય છે.

લોકોને આ પ્રશ્ન સાંભળી મુનિ કહેવા લાગ્યા કે, “ મુગજાડુને મારીને નાસવા જતાં મહિરથ મુગજાડુના સૈનિકોદ્વારા પકડાઈ ગયો. તે સૈનિકો મહિરથને મારી જ નાંખત પણ આ સતીએ તેને બચાવ્યો અને છોડી મૂક્યો. સતીની આ ઉદારતાનો પ્રભાવ મહિરથ ઉપર પણ જ પડ્યો અને તે સૈનિકોના પંજામાંથી છૂટીને મહેલ તરફ જતાં પોતાના મનમાં કહેવા લાગ્યો કે, મારા જેવા પાપીને કેણુ છોડી દે ? પણ આ સતીમાં કેવી ઉદારતા છે કે તેણે પોતાના પતિના પાતકને પણ છોડી મૂક્યો. હાલ ! તે સતી તો આવી ઉદાર છે અને હું કેવો અધમ છું ! મેં કેવું બપુંકર કુમત્ય કર્યું છે ! મેં મારા પ્રિય ભાઈને પણ મારી નાખ્યો. આથી વિશેષ બીજે ભાઈકર અપરાધ શું હોઈ શકે ! હું બીજાઓને તો સામાન્ય અપરાધનો પણ દંડ આપું છું અને મેં આવો ભાઈકર અપરાધ કર્યો છે તો શું

એ અપરાધનો દંડ મને મળે એ ન જોઈએ ? આ મારી તલવાર અને મારા હાથને ધિક્કાર છે કે જે તલવાર અને હાથદારા મેં ભારતું ખૂન કર્યું છે ! મારા આ કુદૃશ્યનો દંડ મારે આ તલવારદારા મારા પોતાના મસ્તકનો ઉચ્છેદ કરી ભોગવે એ જોઈએ. ”

મહિરથ આ પ્રમાણે પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો. પહેલાં પાપ કર્યું હોય પણ પછી ને તે પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરવામાં આવે તો એ પશ્ચાત્તાપ નકામો જતો નથી. જેમકે પહેલાં કંદમૂળ ખાધા હોય અને પછી ખીર ખાધી હોય તો કંદમૂળનો ઓડાર આવવા છતાં ખીર ખાંચી નકામી જતી નથી, પણ તેનો પણ ઓડાર આવ્યા વગર રહેતો નથી તે જ પ્રમાણે પાપ કર્યું હોય તો પણ પશ્ચાત્તાપ, પ્રાયશ્ચિત્ત, ક્ષમાપના અને સ્વાધ્યાય વગેરે કરવામાં આવે તો તે વ્યર્થ જતાં નથી પણ તે કલ્યાણ જ કરે છે.

મહિરથ પોતાનાં પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરી રહ્યો છે. હવે આગળ શું થાય છે તે વિશે હવે પછી વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૩ આસો વદ ૯ ગુરુવાર

પ્રાર્થના

નમઃ નમઃ જગત શિરોમણિ, હું સેવક ને તું ધણી,
અમ તૌંમું ગાદી બધી, પ્રભુ આશા પૂરો હમ તણી;
મુઝ મ્હેર કરો, ચંદ્રપ્રભુ ! જગજીવન અંતર જમી,
ભવ દુઃખ હરો, મુનિયે અરજ હમારી ત્રિલુવન સ્વામી. ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રક હંસર ચોવીશી.

શ્રી ચન્દ્રપ્રભુ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માને જગતશિરોમણિ માની તેમની પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. કોઈ વસ્તુ ને પૂર્ણરૂપે જોવામાં આવતી ન હોય પણ તેનું એક અંગ જોવામાં આવતું હોય તો તે એક અંગ ઉપરથી વસ્તુને સંપૂર્ણરૂપે જાણી શકાય છે. આ જ પ્રમાણે પરમાત્મા જોવામાં આવતા ન હોય તોપણ તેમના ચરણરૂપ આ જગત તો જોવામાં આવે જ છે. આ જગત ઉપરથી જગત શિરોમણિ પરમાત્માને પણ જાણી શકાય છે એટલા માટે પરમાત્માને જગતશિરોમણિ માની તેમની પ્રાર્થના કરવી જોઈએ.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—ઓગણીશમો બોલ

પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાનું એક સાધન સ્વાધ્યાય પણ છે. કાલે સ્વાધ્યાય વિશે વિચાર કરતાં તેનાં પાંચ ભેદ બતાવવામાં આવ્યાં છે. હવે શાસ્ત્રકાર સ્વાધ્યાયના પ્રત્યેક ભેદ વિશે વિચાર કરે છે. સ્વાધ્યાય કરવાથી જીવને શો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે એ વિશે સમુચ્ચયરૂપે તો વિચાર કરી લેવામાં આવ્યો છે પણ આ પ્રમાણે સામાન્યરીતે કહેવામાં આવેલી વાત

અપરોક્ષ રૂપમાં અદ્યે સુધીયો પાત્ર વગરો વગર એ અપરોક્ષ રૂપમાં એ દેવે દેવોને
દાની કરે છે એ જ પ્રકારે, તે સુત્રને વગરો સુત્રને એ દેવે એ સુત્રને
પરોક્ષ રૂપમાં દાની કરે છે એ પ્રકારે એવું જ અપરોક્ષ રૂપમાં એ દેવે
દાની કરે છે એ જ પ્રકારે એ દેવે એ દેવે એ દેવે એ દેવે એ દેવે એ દેવે
આપણી દેવોને એ દેવો સુત્રની પરોક્ષ રૂપમાં એ દેવે એ દેવે એ દેવે

આપણા વિશેષમાં છે એ દેવે, સુત્રવાચના આપણે એ સુત્રની વગરો વગરો કરે છે એ
સુત્રની વગરો કરે છે તે તીર્થધર્મનું વગરો કરે છે, અર્થાત્ તીર્થધર્મનો વગરો સુત્રવાચના
દ્વારા આપણે એ સુત્ર દેવનાં તે તીર્થધર્મ દેવ છે એવું તે સુત્રને સુત્રને એ દેવે તેની પરોક્ષ
સુત્રવાચના એ સુત્રવાચ દેવ છે. એ સુત્રને સુત્રવાચ સુત્રનો પરોક્ષ અર્થ છે એ જ પ્રકારે
એ વાચના આપણી સુત્રની પરોક્ષ અર્થ છે એ સુત્ર સુત્રવાચના આપણે એ વગરો વગરો
અર્થાત્ તે સુત્રવાચનું આપણે કરે છે.

અપરોક્ષ સુત્રની વાચના કરી પણ એ તેણે સુત્રને પોતાની પાસે જ રાખી લેત
એ બીજાને સુત્રની વાચના ન આપત નો શું બાળે સુત્ર દેવે પણ સુત્રવાચના દેવ
ઉદાર દેવ છે તેમણે પોતે એ સુત્રો રાખ્યાં તે સુત્રને પોતાની પાસે રાખ્યાં નહિ પણ સિંધોને
તેની વાચના આપણી સુત્રવાચના અસાધ્યમાં આપણી સુત્રવાચનાની પદ્ધતિનું પાલન આપણે
પણ કરના છતાં એ જ કારણે આપણે સુત્રો આપણને મળે રહ્યાં છે. દેવે એ આ
પદ્ધતિનું આપણ પાલન કરવામાં ન આવે તો સુત્રનો વિચાર થઈ જાય એટલા માટે આપણી
પાસે એ સુત્રો છે તેની વાચના બીજા મોઝ સિંધને પણ આપણી ભેટ છે. સુત્રની વાચના
આપણી એ પણ તીર્થધર્મ છે અર્થાત્ વાચના આપણી એ સુત્રવાચના ધર્મનું અવગમન
લેવા બરાબર છે.

માને કે, એક નવી મોટર તૈયાર કરાવવામાં આવી છે, પણ તે મોટરને અસાધ્ય
કેઈ કાપવર નથી. એ મોટરને અસાધ્ય ન સહ્યાર તેને અસાધ્યનો પ્રયત્ન કરે તો તે કેઈ
આપણાં મોટરને પાડી દે એવો પ્રયત્ન છે; એટલા માટે મોટર અસાધ્ય ન જાણનારને સરકાર
મોટર અસાધ્યની આપણ પણ આપણી નથી. મોટરનું તો હું એક દશાન્ત આપણી રહ્યો છું.
મારી માન્યતાનુસાર તો મોટરથી દાનિ થઈ છે, લાભ થયો નથી. આ દશાન્તદારા હું એ
બનાવવા આદ્યું છું કે, એ પ્રમાણે કાપવર દેવ તો જ મોટરનો ઉપયોગ થઈ શકે અને કાપવર
વિના મોટર નહીં થઈ શકે છે તે જ પ્રમાણે શાસ્ત્રથી મોટરને અસાધ્યના અર્થાત્ વાચના
આપનાર કુશળ અને મંરકારી ગુરુ ન દેવ તો શાસ્ત્રથી મોટર આપણાં પડી જાય અને
તેનું પરિણામ ભયંકર આવે એ સ્વાભાવિક છે. એટલા માટે એ પ્રમાણે કાપવર મોટર અસાધ્યની
વખતે સાવધાની રાખે છે તે જ પ્રમાણે સુત્રની વાચના આપનાર ગુરુએ પણ સુત્રવાચના
આપણી વખતે પૂરેપૂરી સાવધાની રાખવી ભેદ છે. એ કુશળ કાપવરની માફક વાચના
આપનાર ગુરુ કુશળ અને મંરકારી દેવ તો શાસ્ત્રથી મોટર બરાબર આપી શકે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, એ પ્રમાણે કાપવરને મોટર બનાવવાનો સદાયક કહેવામાં
આવે છે તે જ પ્રમાણે સુત્રની વાચના આપનાર પણ સુત્રવાચના ધર્મનું અવગમન લેનારો
અર્થાત્ સુત્રની વાચના આપનાર પણ તીર્થધર્મનું અવગમન લેનારો કહેવાય છે.

ભગવાન વળી કહે છે કે, તીર્થધર્મનું આવલંબન આપનારને મહાન્ નિર્ગરા થાય છે. જે જીજ્ઞા મહાન્ તપથી પણ નિર્ગરા થઈ શકતી નથી તે નિર્ગરા સ્વાધ્યાય અર્થાત્ વાચનાદય તપથી થઈ શકે છે. વાચના આપવી અને સ્વાધ્યાય કરવો એ પણ એક પ્રકારનું તપ જ છે. જે મહાનિર્ગરા કરે છે તે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. મહાનિર્ગરા કરવી એ મોક્ષ પ્રાપ્તિનો એક માર્ગ છે. વાચના આપનારે વાચના આપતી વખતે એ વાતનું સતત ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે, હું સૂત્રની વાચના આપી મહાનિર્ગરાનું કામ કરી રહ્યો છું અને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું એટલા માટે સૂત્રવાચના આપવાના કાર્યને મારું પોતાનું જ સમજવું જોઈએ.

વાચના આપનારે, વાચના આપતી વખતે કેટલી સાવધાની રાખવી જોઈએ અને યું સમજવું જોઈએ તે વિષે આગળ કહી દેવામાં આવ્યું છે પણ વાચના લેનારે પણ વાચના લેતી વખતે કેવી સાવધાની રાખવી જોઈએ અને ત્યારે તેનું કર્તવ્ય શું છે તેને માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે :—

पर्यस्तिकामवष्टम्भं तथा पादप्रसारणम् ।

वर्जयेद्विकथां हास्यमधीयन् गुरुसन्निधं ॥

વાચના આપનાર ગુરુની પાસે વાચના લેનાર શિષ્યે કેવી સાવધાની રાખવી જોઈએ એ આ ગાથામાં કહેવામાં આવ્યું છે. આમાં કહ્યું છે કે, વાચના આપનાર ગુરુની સામે શિષ્યે અક્કડ કે હાથ બંધ કરી બેસવું ન જોઈએ, તેમ પગને ફેલાવવા ન જોઈએ કે વિક્ષા કે હાંસી કે મસ્કરી કરવી ન જોઈએ. આ બધાં અવગુણોને વાચના લેનાર શિષ્યે છોડી દેવાં જોઈએ.

આપણે ત્યાં સૂત્રની વાચના લેવા-દેવામાં ઘણું જ અંતર આવી રહ્યું છે. જેમકે આજકાલ કેટલાક લોકો એમ માને છે કે, સિદ્ધાન્તની વાચના આપતી વખતે પાસે ઘીનો દીવો હોવો જ જોઈએ, પણ જ્યારે સિદ્ધાન્ત પાસેથી ભાવપ્રકાશ લેવાનો છે તો પછી ત્યાં દ્રવ્ય પ્રકાશની શી આવશ્યકતા છે ? આ સિવાય ઘીનો દીવો કરવો એ સાવચ છે અને શાસ્ત્ર નિર્વંધ છે. આવી દશામાં નિર્વંધ શાસ્ત્રની વાચના લેતી વખતે સાવચ દીપકની શી આવશ્યકતા છે ? શાસ્ત્ર ભાવ વસ્તુ છે એટલા માટે તેની ભાવપૂર્ણ જ હોઈ શકે, તેની દ્રવ્ય પૂર્ણતા આવશ્યકતા નથી.

શાસ્ત્ર સાંભળતી વખતે કેવી સાવધાની રાખવી જોઈએ તેનો વિચાર કરો. પ્રાપ્ત એવું જોવામાં આવે છે કે શાસ્ત્ર વંચાતું હોય ત્યારે કેટલાક લોકો બે હાંધ બંધ કરીને એવી રીતે બેસી બેસી છે કે જાણે શાસ્ત્ર શ્રવણ કરવું એ કંઈ કામ જ ન હોય ! આવા લોકોનાં હૃદયમાં શાસ્ત્રનું રહસ્ય ક્યાંથી ઊતરે ? શાસ્ત્ર એક સાવધાનીપૂર્વક સાંભળે છે અને એક બેઠાં ધારીથી સાંભળે છે. એ બંનેના શાસ્ત્ર શ્રવણમાં કેવું અંતર છે એ વાત બકરી અને બેંકના પાણી પીવાના દૃષ્ટાંત ઉપરથી સમજો. પાણી તો બકરી પણ પીએ છે અને બેંક પણ પીએ છે. પણ બંનેના પાણી પીવામાં કેટલું બધું અંતર છે ! બેંક નિર્મલ પાણીને પણ ગંદું કરીને પીએ છે જ્યારે બકરી નિર્મળ પાણીને જ પીએ છે. તે ગંદું પાણી પીતી નથી. શાસ્ત્રનું શ્રવણ કરનારા પણ જે પ્રકારના હોય છે. કેટલાક લોકો તો બકરીની માફક નિર્મલ શાસ્ત્રશ્રવણનું રસપાન કરે છે અને કેટલાક લોકો બેંકની માફક શાસ્ત્રશ્રવણને મેકું કરીને

આ પ્રમાણે આત્મકલ્યાણ કરવાનો પાપ કરી જાતું, તો વીરસિંહ ! તારા અંતરમાં કહ્યું છે, કેવું છે, વીરસિંહ ! તને મારા માટે, જે પાપ કરી, વીરસિંહ ! તારા માટે છે, વીરસિંહ ! મને તારો અપરાધ મારા માટે છે, વીરસિંહ ! તારા માટે કરવા છે. વીરસિંહ ! મનિરૂપને પાપ પાપીને કહ્યું છે, અપરાધના અંતરમાં અપરાધ કરવાથી કોઈ મન નથી. આપ મારી વિનવિ સાંભળો. મનિરૂપે તમારું આપણે કે, મને પાપનું પ્રાપ્તિ કરનાં અપરાધ નહિ. હું તો વીરસિંહ ! મનિરૂપે સાંભળવાને પાપ કરી નહિ. હું મહાત્મા પાપી છું એટલા માટે મને મરી જવા છે.

વીરસિંહ કહેવા માગ્યો છે, અપરાધ ! આપે પાપ કરી એ ને કીડા પરંતુ પાપ કરવા જનાં તમારામાં જે રહ્યું અનુષ્ઠાન કરેલી છે તેને; અપરાધ કેવોય કરો. કૃષ્ણપણ ન કરો તો પાપનું પણ પ્રગાથન થઈ શકે છે. પાપ નો અપરાધને કહે છે અને એ પાપને દંડ સરીર હત્યા કરી સરીરને આપો એ અનુનિત છે. આત્માનું પાપ આત્મા જ દૂર કરી શકે. આ પ્રમાણે આત્મકલ્યાણ કરી રહે નહીં કરવાથી પાપ દૂર થઈ શકતું નથી. હું તમને પાપથી મુક્ત થવાનો અને તે માટે પ્રાપ્તિ કરવાનો બીજો માર્ગ બતાવું છું. આપ તે માર્ગને અપસ્ય અપનાવો. તે માર્ગ કલ્યાણનો માર્ગ છે. મુગ્યાદ તે મરી ગયો છે પણ તેનો પુત્ર ચન્દ્રયશ તો છે. હવે તમે ચન્દ્રયશના અપરાધી છો. એટલા માટે તમે ચન્દ્રયશની હૃદયપૂર્વક ક્ષમા માંગો. ક્ષમા માંગવાથી તમારું પાપ દૂરનું થશે. આત્મકલ્યાણ કરીને મરી જવું એ તો કાચરતાનું કામ છે અને ક્ષમા માંગવી એ વીરતાનું કામ છે. તમે કાચરતાનું કામ છોડી દઈ વીરતાનું કામ કરો અને ચન્દ્રયશ પાસે પોતાના અપરાધની ક્ષમા માંગો.

મિં પાપી અખ ચન્દ્રયશા છે. કૈસે ચન્દ્રમુખ જાઉં;
 પ્રાણનાશ સે દૂજ મારગ, દિએ ન સત્ય મુનાઉં. ॥ સતીં ૧૪૬ ॥
 ચન્દ્રયશા ઉદાર હુંવર હૈ, કર દગા વહ માફ;
 ધસ પદ કે નહીં થોગ્ય રહા મિં, છોડ દેઓ મુકે સાફ. ॥ સતીં ૧૪૭ ॥

મનિરૂપ કહેવા લાગ્યો છે, વીરસિંહ ! તમે કીડા કહો છો પણ મારું પાપ મને દયાથી રહ્યું છે. હું ચન્દ્રયશને મારું આ પાપી મુખ કેવી રીતે બતાવું અને તેની સામે કેવી રીતે જાઉં ! હું તેને એ કેવી રીતે કહી શકું કે, મેં તારા પિતાની હત્યા કરી છે તે મારા અપરાધને માફ કર ! મારું આ કથન સાંભળી તે શું કહેશે ? તે મારા કાળા મુખને જોશે પણ નહિ ! હું તેને મારું કલંકિત મુખ કેવી રીતે બતાવી શકું !

કૃષ્ણલેશ્યા કેવી કાળા હોય છે એને માટે કહ્યું છે કે, કાળીમાં કાળી વસ્તુથી પણ અનંતગુણો કાળો રંગ કૃષ્ણલેશ્યાનો હોય છે. કૃષ્ણલેશ્યાની સમાન બીજી કોઈ ચીજ કાળી હોતી નથી. કૃષ્ણલેશ્યા આત્માનો એક ભાવ છે. લોકો કાળું મુખ કરતાં તો ડરે છે પણ કૃષ્ણલેશ્યાથી આત્મા કેવો કાળો થાય છે તે જોતા નથી.

મનિરૂપ વીરસિંહને કહેવા લાગ્યો કે, ચન્દ્રયશ મારા કાળા મુખને જોશે પણ નહિ એટલા માટે મને મરી જવા જ દે.

મનિરૂપના હાથમાંથી તલવાર ખૂટવી લઈ વીરસિંહે તેને કહ્યું કે, આપ કોઈ પ્રકારની ચિન્તા ન કરો. ચન્દ્રયશ ઉદાર છે. તે એવો નથી કે તમે ક્ષમા માંગો અને તે સાચો ઉપાલંબ આપે. તે તો તમને ઉદારચિત્તે ક્ષમા આપશે એટલું જ નહિ તમને પિતાની માફક

માનસી. હું જન્મ તમારા જુની ચન્દ્રવચને આ રિતે લીધી. હું તમને વિશ્વાસ આપું છું કે, ચન્દ્રવચ તમને અવશ્ય હાથ આવશે.

અગ્નિરથે કશું કે, ચન્દ્રવચ અને હાથ આવશે એ તો હીક, જન્મ હું તેની પામે હાથ ફેરી દીને માગી શકું ! માટે તો મારા અપરાધનો દંડ ભોગવવો જ જોઈએ. ચન્દ્રવચ અને હાથ આવશે એ તો તેની ઉદારતા છે, જન્મ હું તેની હાથ મારનાર કેવો કહેવાય ! કેઈ માણસ કદાચ રૂપિયાના બદલામાં એક પાઈ જ સર્પ રમીદ લખી આપે તો, એ તે માણસની ઉદારતા છે, જન્મ કદાચ રૂપિયાના બદલામાં એક પાઈ આપનાર અગ્નિ ફેરી કહેવાય ! કદાચ રૂપિયાને બદલે એક પાઈ આપી પોતાને ઝળખુઝળ માનનારની દયા ફેરી અમમ કહેવાય ! આ જ પ્રમાણે ચન્દ્રવચ અને હાથ આવે એ તેની ઉદારતા છે, જન્મ એ ઉદારતા ફરીકારવામાં મારી ફેરી ફીનતા કહેવાય ! હું કશિવપીર છું. અપરાધના દંડથી બચવા માટે હું આ પ્રકારની દીનતા અને ફીનતા બનાવી શકું નહિ. માટે મારા અપરાધનો દંડ ભોગવવા માટે મરી જવું જોઈએ. આ જ મારા પાપનું પ્રત્યક્ષ છે. એટલા માટે તમે મારી તથાવર પાંતી આપો અને મને મરી જવા દો.

વીરસિંહે અગ્નિરથને ખૂબ સમજાવ્યો. પણ અગ્નિરથે તેની એકપણ વાત માની નહિ. ત્યારે વીરસિંહે વિચાર્યું કે, આ મારાથી સમજે એમ નથી. ચન્દ્રવચ પોતે આવીને આને સમજાવે તો જ તે સમજી શકે એમ છે.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે અગ્નિરથને કશું કે, તમે ચન્દ્રવચની પાસે તમે પોતે જવાનું હીક સમજતા નથી તો કશું નહિ. જો ચન્દ્રવચ પોતે જ આવીને તમને હાથ આવે અને તમારા પગમાં પડે તો તો હીક છે ને ! હમણાં જ ચન્દ્રવચને અહીં તેહી લાવું છું.

આ પ્રમાણે કહી વીરસિંહ ચન્દ્રવચને તેડવા માટે મહેલ તરફ ગયો. અગ્નિરથે વિચાર્યું કે, વીરસિંહ ચન્દ્રવચને લઈ અહીં આવશે ત્યારે મારા હૃદયની શી દયા થશે ! આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે બીજા માર્ગે ચાલતો થયો. હવે આગળ હું બાપ છે તે વિષે હવે પછી વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૩ આસો વહ ૧૦ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

કાકડો નગરી બહી દો, શ્રી સુગ્રીવ વૃષાહ;

રામા તમુ પદરાની દો, તમ સુત પરમ કૃપાહ.

શ્રી સુવિધિ જિનેશ્વર વરિષે દો. ॥ ૧ ॥

—વિનયવંદ્ય કુંબર ચોવીશી.

શ્રી સુબુદિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માનું સ્વરૂપ જાણવા માટે ડાનીઓએ અનેક ઉપાયો બતાવ્યા છે તેમાંના સરળ ઉપાય આત્મા ઉપરનાં આવરણોને જાણવાં, એ છે. આવરણોને જાણ્યા બાદ આવરણની સિવાય જે કશું બાકી રહે તે જ પરમાત્માનું સ્વરૂપ છે. જે વસ્તુ પોતાનામાં

આ પ્રમાણે આત્મહત્યા કરવાથી પાપ મરી શકતું નથી. વીરસિંહને મનાવવા માંગણી મોકલે કહ્યું કે, કાણુ છે? વીરસિંહે ઉત્તર આપ્યો કે, એ તો મું વીરસિંહ છે. મનુષ્ય દેશ લાગ્યો કે, વીરસિંહ! મને તારો આશીર્વાદ મર્યા દે અને એ રીતે મારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા દે. વીરસિંહે મણિરથનો હાથ પકડીને કહ્યું કે, મદારાજ! આ પ્રમાણે આત્મહત્યા કરવાથી કાંઈ થતું નથી. આપ મારી વિનંતિ સાંભળો. મણિરથે ઉત્તર આપ્યો કે, તું મને પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરતાં અટકાવ નહિ. હું હવે કોઈની વિનંતી સાંભળવાને યોગ્ય રહ્યો નથી. હું મહાન પાપી છું એટલા માટે મને મરી જવા દે.

વીરસિંહ કહેવા લાગ્યો કે, મદારાજ! આપે પાપ કર્યું છે એ તો કીક પરંતુ પાપ કરવા છતાં તમારામાં જે હજી મનુષ્યતા રહેલી છે તેનો બરાબર ઉપયોગ કરો. કુરુપ્રયોગ ન કરો તો પાપનું પણ પ્રક્ષાલન થઈ શકે છે. પાપ તો આત્માએ કર્યું છે અને એ પાપનો દંડ શરીર હત્યા કરી શરીરને આપો એ અનુચિત છે. આત્માનું પાપ આત્મા જ દૂર કરી શકે. આ પ્રમાણે આત્મહત્યાદ્વારા શરીરને નષ્ટ કરવાથી પાપ દૂર થઈ શકતું નથી. હું તમને પાપથી મુક્ત થવાનો અને તે માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનો બીજો માર્ગ બતાવું છું. આપ તે માર્ગને અવશ્ય અપનાવો. તે માર્ગ કસ્યાણુનો માર્ગ છે. યુગબાહુ તો મરી ગયો છે પણ તેનો પુત્ર ચન્દ્રયશ તો છે. હવે તમે ચન્દ્રયશના અપરાધી છો. એટલા માટે તમે ચન્દ્રયશની હૃદયપૂર્વક ક્ષમા માંગો. ક્ષમા માંગવાથી તમારું પાપ હજીવું થશે. આત્મહત્યા કરીને મરી જવું એ તો કાયરતાનું કામ છે અને ક્ષમા માંગવી એ વીરતાનું કામ છે. તમે કાયરતાનું કામ છોડી ઈર્ષ વીરતાનું કામ કરો અને ચન્દ્રયશ પાસે પોતાના અપરાધની ક્ષમા માંગો.

મૈં પાપી અખ ચન્દ્રયશ કે, કેસે સન્મુખ જાઉં;
બ્રાહ્મનાશ સે દૂળ મારગ, દિખે ન સત્ય સુનાઉં. ॥ સતી ૧૭૬ ॥
ચન્દ્રયશ ઉદાર કુંવર હૈ, કર દેગા વહ માફ;
ઈસ પદ કે નહીં યોગ્ય રહા મૈં, છોડ દેઆ સુઝે સાફ. ॥ સતી ૧૭૭ ॥

મણિરથ કહેવા લાગ્યો કે, વીરસિંહ! તમે કીક કહો છો પણ મારું પાપ મને દબાવી રહ્યું છે. હું ચન્દ્રયશને મારું આ પાપી મુખ કેવી રીતે બતાવું અને તેની સામે કેવી રીતે જાઉં! હું તેને એ કેવી રીતે કહી શકું કે, મેં તારા પિતાની હત્યા કરી છે તે મારા અપરાધને માફ કર! મારું આ કથન સાંભળી તે શું કહેશે? તે મારા કાળા મુખને જોશે પણ નહિ! હું તેને મારું ક્લંકિત મુખ કેવી રીતે બતાવી શકું!

કૃષ્ણલેશ્યા કેવી કાળી હોય છે અને માટે કહ્યું છે કે, કાળીમાં કાળી વસ્તુથી પણ અનંતગુણો કાળો રંગ કૃષ્ણલેશ્યાનો હોય છે. કૃષ્ણલેશ્યાની સમાન બીજી કોઈ બીજી કાળી હોતી નથી. કૃષ્ણલેશ્યા આત્માનો એક ભાવ છે. લોકો કાળું મુખ કરતાં તો ડરે છે પણ કૃષ્ણલેશ્યાથી આત્મા કેવો કાળો થાય છે તે જોતા નથી.

મણિરથ વીરસિંહને કહેવા લાગ્યો કે, ચન્દ્રયશ મારા કાળા મુખને જોશે પણ નહિ એટલા માટે મને મરી જવા જ દે.

મણિરથના હાથમાંથી તલવાર ઝૂંટવી લઈ વીરસિંહે તેને કહ્યું કે, આપ કોઈ પ્રધારની ચિન્તા ન કરો. ચન્દ્રયશ ઉદાર છે. તે એવો નથી કે તમે ક્ષમા માંગો અને તે સામે ઉપાલંબ આપે. તે તો તમને ઉદારચિત્તે ક્ષમા આપશે એટલું જ નહિ તમને પિતાની માફ

પટિપુન્નજયાળ જં મુનત્યતદુમયાં વિમોહેઠ કંત્રામોહણિજં યમ્મં
વુન્નિદર ॥ ૨૦ ॥

અર્થાત્—પ્રતિપ્રવૃત્તાથી—શાસ્ત્રચર્ચાથી મુત્ત, અર્થ અને સુત્રાર્થનું વિશેષન થાય છે અને તેથી જીવ દાંશાભોક્ત્રીય ક્ષમને હેટી નાંખે છે.

ગુરુ પાસે શાસ્ત્રની જે વાચના લેવામાં આવી હોય તેના મંજીકમાં ગુરુને વારંવાર પૂછપરછ કરવી, કે તે વિષે શાસ્ત્રચર્ચા કે વિચાર વિનિમય કરવો તેનું નામ પ્રતિપ્રવૃત્તા છે. શાસ્ત્ર અને ગુરુનું કહેવું છે કે જે સૂત્રવાચના લેવામાં આવી છે તેના સંબંધમાં પૂછપરછ કરવી ભોઈએ. આ પ્રમાણે પ્રતિપ્રવૃત્તા કે શાસ્ત્રચર્ચા કરવાથી શા લાભ પ્રાપ્ત થાય છે ? એ પ્રશ્નના જવાબમાં ભગવાને કહ્યું છે કે, પ્રતિપ્રવૃત્તા કરવાથી સૂત્ર, અર્થ અને સૂત્રાર્થની વિશુદ્ધિ થાય છે. જે કોઈ પ્રતિપ્રવૃત્તા કે શાસ્ત્રચર્ચા કરે છે તે સૂત્ર અને તેના અર્થ વિષે થોડું જાણ્યો જ હોય છે. જો તે ખીલકુલ સૂત્ર કે તેના અર્થ વિષે જાણતો જ ન હોય તો તે પ્રતિપ્રવૃત્તા કે શાસ્ત્રચર્ચા શું કરી શકે ! તેથી જો તે સૂત્ર કે તેના અર્થ વિષે થોડું જાણ્યો હોય તો જ તે વિષે પૂછપરછ કરી શકે છે અને ગુરુને વારંવાર તે વિષે પૂછપરછ કરવાથી તે સૂત્ર અને તેના અર્થ વિષે જે કોઈ જાણે છે તેની વિશુદ્ધિ કરી શકે છે.

અર્થ વિનાનું સૂત્ર અને સૂત્ર વિનાનો અર્થ વ્યર્થ માનવામાં આવે છે. સૂત્રનું મહત્ત્વ અર્થથી છે અને અર્થનું મહત્ત્વ સૂત્રથી છે. સૂત્ર તો ઉચ્ચારણરૂપ હોય છે અને અર્થ તે ઉચ્ચારણરૂપ સૂત્રમાં રહેલી વિશેષ વસ્તુને પ્રકટ કરે છે, અર્થાત્ સૂત્રના મહત્ત્વને બહાર લાવે છે.

સૂત્ર કહેને કહેવાય તો જોને માટે દીકાદાર કહે છે કે, જે થોડાં અક્ષરોમાં ધણું અર્થગર્ભીય સમાવવામાં આવે તે અર્થગર્ભીયવાળાં થોડાં અક્ષરોને સૂત્ર કહેવામાં આવે છે. સૂત્ર અર્થની રક્ષા કરવા માટે જ હોય છે. વસ્તુ પાત્ર હોય તો જ ટપી શકે છે. જો સાધન કે પાત્ર ન હોય તો વસ્તુ ટપી ન શકે. તિલેરી તો હોય પણ ધન ન હોય તો તિલેરી શા કામની ? આ જ પ્રમાણે ધન હોય પણ તિલેરી ન હોય તો ધનની રક્ષા કેવી રીતે થાય ? આ જ પ્રમાણે અર્થ ન હોય તો સૂત્ર શા કામનાં અને સૂત્ર ન હોય તો અર્થ શા કામનાં ? સૂત્ર અર્થની અને અર્થ સૂત્રની રક્ષા કરે છે. સૂત્રથી જ અર્થની રક્ષા થાય છે અને અર્થ દોવાથી જ સૂત્રનું મહત્ત્વ છે. આ પ્રમાણે સૂત્ર અને અર્થ એ બન્નેયની આવશ્યકતા છે.

શરીર તો હોય પણ આત્મા ન હોય તો શરીર શા કામનું ? શું મૃત શરીરને પણ કોઈ દવા આપે છે ? આ જ પ્રમાણે શું શરીર ચલિત આત્માને પણ દવા આપી શકાય ? જીવનો આધાર શરીર છે અને શરીરની સ્થિતિ જીવથી છે. જે પ્રમાણે શરીર અને જીવ એ બન્નેયની આવશ્યકતા છે તે જ પ્રમાણે સૂત્ર અને અર્થ એ બન્નેયની પણ આવશ્યકતા છે. જે પ્રમાણે શરીરનું મહત્ત્વ તેનામાં રહેલા જીવને લીધે જ છે તે જ પ્રમાણે સૂત્રનું મહત્ત્વ પણ અર્થ દોવાને લીધે જ છે, અન્યથા સૂત્ર વ્યર્થ છે. ભગવાને કહ્યું છે કે, પ્રતિપ્રવૃત્તા કરવાથી સૂત્ર અને તેના અર્થની વિશુદ્ધિ થાય છે.

ધનની રક્ષા માટે તિલેરીનું મજબૂતપણું અને જીવને આધાર આપવા માટે શરીરની સ્થિતિ દોવી આવશ્યક માનવામાં આવે છે. તે જ પ્રમાણે શાસ્ત્ર કહે છે કે, સૂત્ર અને અર્થ વિષે પ્રતિપ્રવૃત્તા કરી તેને બરાબર સમજી લેવાં આવશ્યક છે. વળી સૂત્ર અને

અર્થ, હીનાક્ષરદિદોષોથી રહિત હોવાં જોઈએ. પણ હીનાક્ષર કે નિર્ઘંક શબ્દોવાળાં હોવાં નથી. હીનાક્ષર કે નિર્ઘંક શબ્દો હોવાં એ સૂત્રનાં દોષો છે. સૂત્રનો પ્રત્યેક અક્ષર સ્વાર્થક અને શુદ્ધ હોવો જોઈએ.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જે પ્રમાણે સરીરની વારંવાર આરંભાળ લેવામાં આવે છે તે જ પ્રમાણે સૂત્રવાચના વિષે પણ વારંવાર પૂછપરછ કરવી જોઈએ અને જે સૂત્રની વાચના લેવામાં આવી હોય તેની પણ સંભાળ રાખવી જોઈએ. સૂત્રની બરાબર સંભાળ રાખવાથી અને સૂત્રની જે વાચના લેવામાં આવી હોય તે વિષે વારંવાર પૂછપરછ કરવાથી સૂત્ર અને અર્થની વિશુદ્ધિ થાય છે અને સાથેસાથે કાંદ્યા મોહનીય કર્મનો નાશ પણ થાય છે.

આદી કાંદ્યાનો મતલબ સંદેહ છે. ‘આ તત્ત્વ આત્મું છે અથવા આત્મું નથી, આ સાત્ત્વું છે આ જોહું છે’ એ પ્રકારનો સંદેહ પેદા થવો એ મોહનો પ્રતાપ છે. અનવિગ્રહી મિથ્યાત્વ એવું હોય છે કે જે જીવને માત્રમ પડવા દેતું નથી પણ જ્ઞાતીજનો કહે છે કે, એ મોહનો જ પ્રતાપ છે. વારંવાર પૂછપરછ કરવાથી કાંદ્યા મોહનીય કર્મ નષ્ટ થાય છે અને ‘આ તત્ત્વ આત્મું જ છે અથવા આ વાત આવી જ છે’ એવી દૃઢતા પેદા થાય છે.

કાંઈ વાતનો નિશ્ચય ન થવાથી ઘણી જ હાનિ થાય છે, અને નિશ્ચય થવાથી ઘણો લાભ થાય છે. માત્રા કે માણસો જંગલમાં જઈ રહ્યા છે. તેઓએ જંગલમાં છીપતો ટૂંકડો જોયો. છીપને જોઈ એકે ચાંદી છે એમ માન્યું. ત્યારે ખીજાએ કહ્યું કે, જંગલમાં ચાંદી ક્યાંથી હોય? એ તો છીપ હોવી જોઈએ. આ પ્રમાણે બન્નેના અક્ષર અને અર્થમાં ભેદ પડી ગયો. વાત સંદિગ્ધ જ રહી, અને આ ચાંદી છે કે છીપ એ વાતનો કાંઈ નિશ્ચય ન થયો. આ નિશ્ચય ન થવાને કારણે તે બન્નેય તો સંદેહમાં રહ્યા પણ ખીજા કાંઈ પૂછ્યો કે ત્યાં ચાંદી છે કે છીપ છે તો તેઓ તે વિષે કશું નિશ્ચયાત્મક કહી શકશે નહિ! ને તેઓએ નિશ્ચય કરી લીધો હોત તો તેઓ પોતે પણ સંદેહમાં ન રહેત અને ખીજાને પણ સંદેહમાં પાડત નહિ.

કાંઈપણ વાતમાં સંદેહ રાખવાથી અને નિશ્ચય કરી ન લેવાથી વિચારમાં આત્મું અંતર પડી જાય છે. બધી વિદ્યાઓમાં આ જ વાત લાગુ પડે છે. ભણેલા અને ગણેલામાં કેવું અંતર હોય છે એ તો તમે જાણો જ છો. એ તો કહેવત જ છે કે તે ભણ્યો પણ ગણ્યો નહિ. સૂત્રની વાચના ભણવા તથા ગણવા વિષે પણ આત્મું જ અંતર પડી જાય છે. એકે માણસે સૂત્ર તો વાંચ્યું છે પણ સૂત્ર વિષે પેદા થયેલ સંદેહને તેણે દૂર કર્યો નથી, અને ખીજા માણસે સૂત્રવાચના લઈ પોતાનો સંદેહ દૂર કર્યો છે. એક માણસ સૂત્રને વાંચી સંદિગ્ધ રહે છે અને ખીજો માણસ સૂત્રને વાંચી સૂત્ર અને અર્થ વિષે પૂછપરછ કરી નિઃસંદિગ્ધ બની જાય છે. એ રીતે બન્ને વચ્ચે ઘણું અંતર છે.

ખીજા લોકો તો પોતાના સિદ્ધાન્તની વાત કદાચ ગુપત્ત્યૂપ બતાવતાં હશે પણ જૈનશાસ્ત્ર કહે છે કે, સૂત્રસિદ્ધાન્તની વાત ગુપત્ત્યૂપ બતાવવી એ ક્રીક નથી. માટે તમને જે કાંઈ બતાવવામાં આવ્યું છે તેના સંબંધમાં વારંવાર પૂછપરછ કરો અને જે શંકા પેદા થાય તેનું સમાધાન કરો. ઘણીવાર અનુચિત શંકાઓ પણ પેદા થાય છે પણ શંકા પેદા થવા છતાં શંકામાં જ પડ્યા રહેતું એ ક્રીક નથી. શંકાઓને મટાડવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એટલા માટે સૂત્રની જે વાચનાલેવામાં આવી હોય તેના સંબંધમાં વારંવાર પૂછપરછ કરવી જોઈએ. ત્યારે કાંઈને કાંઈ

વાન પૂજારી આવે છે ત્યારે તે વાન કાંઈ વિશેષ જનજુકારને જ પૂજવામાં આવે છે; એટલા માટે પોતાથી વિશેષ જનજુકાર ને કાંઈ કહે તે ઉપર વિશ્વાસ રાખી તેમની પાસે શંકાનું સમાધાન કરવું જોઈએ. વિશેષ જનજુકારના કથન ઉપર વિશ્વાસ રાખવામાં આવે જ છે. ને પ્રમાણે સરીર વિશે તમે ડોક્ટરને જ પૂછો અને ડોક્ટર સરીરને રોગી કહેશે તો તેના કથન ઉપર તમે વિશ્વાસ કરશો અને તેની સલાહ માનશો; તે જ પ્રમાણે પોતાથી વિશેષ જનજુકાર અર્થાત્ વિશેષ જ્ઞાનીના કથન ઉપર વિશ્વાસ કરવામાં જ આવે છે. વસ્તુના પરીક્ષક અથવા સોફા તેનાં નથી, પણ થોડાં જ હોય છે; પરંતુ ને સોફા વસ્તુના પરીક્ષક નથી તેઓ વસ્તુપરીક્ષકના કથન ઉપર વિશ્વાસ રાખીને જ વસ્તુને મદ્યુ કરે છે. રત્નના પરીક્ષક અથવા સોફા હોતા નથી પણ રત્નનો સંમદ કરવા કોણ આદતું નથી? અને રત્નનો સંમદ કરીએ એમ અથવા સોફા માટે જ છે, પણ તેઓ પોતે રત્નના પરીક્ષક ન હોવાને કારણે રત્નપરીક્ષકના કથન ઉપર તેમણે વિશ્વાસ રાખવો જ પડે છે.

ત્યારે અથવા કાર્યોમાં પોતાથી વિશેષ જનજુકારના કથન ઉપર વિશ્વાસ કરવામાં આવે છે ત્યારે ધર્મની વાત ઉપર પણ વિશ્વાસ કરવામાં કેમ ન આવે? ધર્મની વાતમાં પણ પોતાથી વિશેષ જ્ઞાનીના કથન ઉપર વિશ્વાસ રાખવાની આવશ્યકતા છે. પણ ધર્મની વાતમાં પ્રાયઃ એમ અને છે કે, શંકા હોવા છતાં પૂછપરછ કરવામાં આવતી નથી અને હૃદયમાં શંકાને સ્થાન આપવામાં આવે છે. કેટલાક સોફા તો ત્યાંસુધી કહે છે કે, આપણે તો સામે ને કાંઈ આવે તે આઈ જવું જોઈએ. આ પ્રમાણે પશુની માફક જેવા વિચાર્યા વિના કાંઈ વસ્તુને ખાવા માંડીએ એ અનુચિત છે. ખાવામાં કાંઈવાર સારી વસ્તુને મદ્યુ ખરાબ વસ્તુ આવી જાય તો કેટલી બધી હાનિ થાય? આ પ્રમાણે ગમે તે વાતને વિચાર્યા વિના માની લેવી એ હાનિકારક છે. કાંઈને પૂછપરછ કર્યા વિના ગમે તેને સાધુ માની લેવા એ પણ હાનિકારક છે. નવો સાધુ કાંઈ આવે તો તેને પૂછવું જોઈએ કે આપ કોણ છો, ક્યાંથી આવ્યા છો, તમારો આચાર શો છે અને આપનો ઉદ્દેશ શો છે? આ પ્રમાણે પૂછપરછ કરવી એ કર્તવ્ય છે. પ્રતિપ્રત્યક્ષના પ્રશ્નદ્વારા તો જૈનશાસ્ત્ર એ વાતની બસામથુ કરે છે કે, કાંઈ વાતને વગર વિચારે માની લેવી ન જોઈએ પણ તે વિશે પૂરતી પૂછપરછ કરી શોધ્ય લાગે તો જ તે વાત માનવી જોઈએ.

પ્રતિપ્રત્યક્ષના અર્થ એ નથી કે, હમેશાં શંકાશીલ જ રહેવું. એનો મતલબ એ છે કે, ને શંકા પેદા થઈ હોય તે શંકાને મટાડવા માટે વારંવાર પૂછપરછ કરવી જોઈએ અને એ રીતે હૃદયની શંકાનું સમાધાન કરવું જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર વિનિમય કે ચાત્રચર્યા કરી હૃદયની શંકાનું સમાધાન કરવામાં આવે તો તો પ્રતિપ્રત્યક્ષ કરો છે એમ કહી સકાય. પણ જો એમ કરવામાં ન આવે તો અર્થાત્ હૃદયની શંકાનું સમાધાન કરવામાં ન આવે તો એમ જ કહી સકાય કે કાંતો પૂછનારના પૂજવામાં કે જતાવનારના ખતાવવામાં કાંઈ ખામી છે અથવા બંનેના સમજવામાં ખામી છે. જેમકે કાંઈ રોગીને ડોક્ટરે દવા આપી છતાં તે રોગીનો રોગ દૂર ન થયો તો એમ જ કહેવાય કે, કાંતો દવા આપનારમાં કાંઈ ખામી છે, કે દવા લેનારે દવાનું ખરાબર સેવન કર્યું નથી; અથવા ને દવા આપવામાં આવી છે તે દવા જ ખરાબર નથી. આ જ પ્રમાણે પ્રતિપ્રત્યક્ષનું કૃત્ર શંકા-કંદાથી નિરૂપ

માટે ? અને પોતાના પતિના મૃત્યુનો બદલો શા માટે લેત નહિ ? પણ તે મને ચાહે છે એટલા જ માટે તેણે મને બચાવ્યો છે. પણ હાય ! મયજુરેહા ! તું અત્યારે ક્યાં છે ? ખારી ! તું મને અત્યારે કેમ બચાવતી નથી ? ”

પાપનું ક્ષણ ભોગવવું જ પડે છે અને એટલા જ માટે તમને એમ વારંવાર કહેવામાં આવે છે કે, પાપ ન કરો. એમ કરવું ન જોઈએ કે અહીં તો સામાયિકાદિ ધર્મક્રિયા કરો અને ઘેર જઈ પાછા અસત્યાચરણ કરો. વ્યવહારમાં તો તમે અસત્યાચરણ ચાલુ રાખો અને ધર્મસ્થાનમાં ધર્મક્રિયા કરવાથી પાપ ધોવાઈ જશે એમ માની ધર્મક્રિયા કરો તો એ તો એના જેવી વાત થઈ કહેવાય કે, ગમે તેટલું પાપ કરવામાં આવે પણ ગંગાસ્નાન કરવાથી અમારું પાપ ધોવાઈ જશે. ગંગાસ્નાન કરવાથી પાપ ધોવાઈ જશે એમ સમજીને જેમ વધારે પાપ કરવામાં આવે છે તે પ્રમાણે તમે ન કરો. પશ્ચાત્તાપથી પાપનું પ્રક્ષાલન ત્યારે જ થાય છે કે જ્યારે પુનઃ પાપ કરવાની ભાવના ન જ રહે.

પૃથ્વી ઉપર ઢળી પડેલો મણિરથ કહેવા લાગ્યો કે, “ ખારી મયજુરેહા ! તું અત્યારે ક્યાં છે ? મને સાપે ડાંખ માર્યો છે છતાં તું મને કેમ બચાવતી નથી ? તું ચતુર છે એટલા માટે તું દ્વાદિનો ઉપચાર કરવાનું તો જાણતી જ હશે ! તું મને બચાવી લે. મને બચાવવામાં તું કોઈ વાતનો સંકોચ ન કર. તું એવો વિચાર ન કર કે, પતિ તો મૃત્યુ પામેલ છે પણ હજી પુત્ર તો જીવિત છે ! તે મને દુઃખેશમાં કેવી રીતે પડવા દેશે ? પહેલી વાત તો એ છે કે, તે મારા અને તારા પ્રેમમાં કોઈ પ્રકારની વિઘ્નબાધા ઊભી કરશે નહિ. આપણે શું ખરાબ કામ કરીએ છીએ કે તે આપણા કામમાં વિઘ્નબાધા ઊભી કરશે ? આપણું આ કામ કોઈ ખરાબ નથી પણ સાફ છે. આપણને જે પ્રિય હોય તે જ માર્ગ સારો અને તે જ કામ સારું છે. આમ હોવા છતાં જો ચન્દ્રચંદ્ર કોઈ પ્રકારની વિઘ્નબાધા ઊભી કરશે તો જે પ્રમાણે મેં યુગબાહુને મારી નાંખ્યો અને મારો કાંટાળો રસ્તો સાફ કર્યો તે જ પ્રમાણે તેને પણ મારી નાંખી મારો રસ્તો સાફ કરી નાંખીશ. ”

મણિરથ આ પ્રકારની ખરાબ ભાવના ભાવવા લાગ્યો. જો કે મયજુરેહાએ તેને ખીજ જ કારણે બચાવ્યો હતો પણ મણિરથની દૃષ્ટિ પાપની હતી એટલા માટે તે તો એમ જ માનતો હતો કે, મયજુરેહા મને ચાહે છે અને એ જ કારણે મને બચાવ્યો છે. જ્યારે આંખ ઉપર જે રંગના ચરમાં પહેરવામાં આવે છે ત્યારે બધી ચીજો તે જ રંગની જણાય છે. આ જ પ્રમાણે મણિરથની આંખોમાં પાપ ભરેલું હતું એટલા માટે તેને બધે ઠેકાણે પાપની વાતો જોવામાં આવતી હતી. અમે તમને એટલા જ માટે એમ કહીએ છીએ કે, આત્મા ઉપર જે આવરણો આવી ગયાં છે તે આવરણોને દૂર કરો કે જેથી વસ્તુ જેવી હોય તેવી જ જોવામાં આવે ! અમે તમને જે ઉપદેશ આપીએ છીએ તે પણ એટલા જ માટે આપીએ છીએ કે, વસ્તુ અને તમારી વચ્ચે કોઈ પ્રકારનું અંતર ન રહે; અને વસ્તુ જેવી હોય તેવા જ રૂપમાં જોઈ શકે.

મણિરથે આંખો ઉપર પાપનાં ચરમાં પહેરેલાં હતાં એટલે તે પાપની જ ભાવના કરવા લાગ્યો. યુગબાહુ પણ મર્યો હતો પણ તેના મૃત્યુ સમયે કેવી ઉત્તત ભાવના હતી ! અને અત્યારે મણિરથ પણ મરી રહ્યો છે ! પણ તેના મરણ સમયે તે કેવી ખરાબ

ભાવના ભાવી રજો છે. હવે તમે કોની ભાવનાનું અનુકરણ કરશો તેનો વિચાર કરો. મૃત્યુ સમયે સદ્ભાવના રહે તે માટે ખરેખરથી પ્રયત્ન કરવો આવશ્યક છે; અને એટલા જ માટે અમે તમને કહીએ છીએ કે, મૃત્યુ સમયે સદ્ભાવના રહે તે માટે પરસ્પરી સંમતો ત્યાગ કરો. જો તમે પરસ્પરી સંમતો ત્યાગ ન કરો તો મૃત્યુ સમયે પણ પરસ્પરીની ભાવના રહે એવો સંભવ છે. મહિરથને પોતાની રાણી મૃત્યુ સમયે યાદ ન આવી પણ મધ્યજુદેહી જ યાદ આવી અને તેનું કારણ એ જ હતું કે, તેની ભાવના મધ્યજુદેહીમાં હતી. એમ તો મધ્યજુદેહી સતી હતી એટલા માટે મૃત્યુ સમયે તે સતીનું સ્મરણ લાભપ્રદ થઈ શકત, પણ નિમિત્ત ત્યારે જ લાભ આપે છે, કે જ્યારે ઉપાદાન સારું હોય છે. મધ્યજુદેહી નિમિત્ત હતી અને મહિરથનો આત્મા ઉપાદાન હતો. જ્યારે ઉપાદાન જ ખરાબ હોય છે ત્યારે નિમિત્ત લાભ કેવી રીતે આપી શકે? ભગવાન મહાવીર બંધાને માટે કલ્યાણકારી હતા પણ તે જ ભગવાન મહાવીર ગોરાળો અને જખાલી માટે કેવા થઈ ગયા હતા! આનું કારણ એ જ છે કે તેમનું ઉપાદાન ખરાબ હતું. દયા સારી હોય તો પણ તે લાભ ત્યારે જ કરે છે, કે જ્યારે ઉપાદાન સારું હોય છે. જોનું ઉપાદાન જ ખરાબ હોય છે તેને જો દયાથી લાભ ન થાય તો તેને માટે દવાનો શો દોષ આપી શકાય? દવા તો નિમિત્ત કારણ છે. ઉપાદાન સારું હોય તો જ નિમિત્ત સદાયશ્રુત થાય છે.

મહિરથ આ પ્રકારની દુર્ભાવના કરતો અને ખરાબ સંકલ્પ વિકલ્પ કરતો સર્પ. વિષથી મરણ પામ્યો.

આ પ્રમાણે મહિરથનું જ્ઞાનત કહી મુનિ આગળ કહેવા લાગ્યા કે, તે મહિરથ મરીને ક્ષુભપ્રભા નામના ચોથા નરકમાં ઉત્પલ થયો અને ત્યાં દશ સાગરોપમનું આયુષ્ય પામ્યો.

કથાકાર કહે છે કે, મહિરથ અને મુન્યાલુ એક જ સમયમાં યોદ્ધા જ અંતરની સાથે મરણ પામ્યા હતા છતાં એક તો પાંચમા દેવલોકમાં દશ સાગરોપમનું આયુષ્ય પામ્યો અને બીજો ચોથા નરકમાં દશ સાગરોપમનું આયુષ્ય પામ્યો. આ અંતરનું કારણ પોતાની ભાવનાનું અંતર હતું. આત્મા પોતે જ પોતાની મેળે જ સ્વર્ગ કે નરકને પામે છે. એટલા માટે જ શાસ્ત્રમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે—

અપ્પા મર્મં વેયરણી, અપ્પા મે કૂહસામલી ।

અપ્પા કામદુહા ધેણ, અપ્પા મે નમ્મલ્લે વણે ॥

અર્થાત્—આ આત્મા પોતે જ વૈતરણી નદી અને કૂટશાસ્મલી વૃક્ષ જેવો. દુઃખદાયી તથા કામદુહા માથ અને નંદનવન સમાન સુખદાયી છે.

મુનિ કહે છે કે, મહિરથ પોતાના પાપના પરિણામે મરીને નરકમાં ગયો. મુનિનું આ કથન સાંભળી મહિરથ વિદ્યાધર વિચારવા લાગ્યો કે, એ બધું સારું થયું કે, આ સતી અને અહીં લઈ આવી અને મને નરકમાં પડતાં બચાવી લીધા; નહિ તો મારે પણ નરકમાં જવું પડત.

હવે મુનિ આ વિષે આગળ શું કહે છે તે વિષે હવે પછી વિચાર કરવામાં આવશે; પણ તમારે આ કથા ઉપરથી એ સિદ્ધા લેવી જોઈએ કે અમે આ પરસ્પરીના લોભમાં કદાપિ ન પડીએ. આ ધર્મકથાને જૂનાકાળની કથા માનવી ન જોઈએ પણ એમ સમજવું જોઈએ

ઐકવીશમો બોલ

(૨૧) પરિવટ્ટણવાપ્ત ણં મંતે ! જીવે કિં જણેહ ।

અર્થાત્—હે ભગવાન ! સૂત્ર સિદ્ધાન્તની પરાવર્તના (આવૃત્તિ) કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું છે કે:—

પરિવટ્ટણવાપ્ત ણં વંજણાહં જણેહ વંજણલલ્લિં ચ તપ્પાપ્પહં ॥ ૨૧ ॥

અર્થાત્—વારંવાર મૂત્રોને ફેરવવાથી (મૂત્રની આવૃત્તિ કરવાથી) વિસરેલા બ્વંજન (અશ્વરો) યાદ થાય છે અને તેથી જીવાત્માને અગ્નિરક્ષિત અને પદાનુસારી લલ્લિં પ્રકટ થાય છે.

સૂત્રવાચના લીધા બાદ પ્રતિપ્રશ્નના (શાસ્ત્રચર્ચા) દ્વારા સૂત્ર અને અર્થને અસંદિગ્ધ કરી ભેવામાં આવ્યાં. જે સૂત્ર અને અર્થની બરાબર આવૃત્તિ કરવામાં ન આવે અર્થાત્ મૂત્ર અને અર્થને બરાબર ફેરવવામાં ન આવે તો મૂત્ર અને અર્થ વિરમ્ભે થઈ જાય. એટલા માટે સૂત્ર અને અર્થની આવૃત્તિ કરનાં રહેવું જોઈએ. સૂત્ર અને અર્થની આવૃત્તિ કરવાથી અર્થાત્ તેને બરાબર ફેરવવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે ? એવો પ્રશ્ન ભગવાનને પૂછવામાં આવ્યો છે.

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું છે કે, મૂત્ર અને અર્થની પરાવર્તના (આવૃત્તિ) કરવાથી બ્વંજનોનો લાભ થાય છે અર્થાત્ વિરમ્ભ થએલા બ્વંજનો યાદ આવી જાય છે અને સાથે સાથે પદાનુસારી લલ્લિં પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

જે પ્રમાણે દીપક વસ્ત્રને પ્રકાશિત કરે છે તે જ પ્રમાણે બ્વંજન પણ ભાવને પ્રકાશિત કરે છે. બ્વંજન બ્વંજક અર્થાત્ પ્રકાશક છે. જે પ્રમાણે અંધારામાં મૂકેલી વસ્ત્ર પ્રકાશ વિના જોઈ શકાતી નથી તે જ પ્રમાણે આત્માને બ્વંજનોનું જ્ઞાન ન હોય તો તે જ્ઞાનને પામી શકતો નથી. બ્વંજનોનું જ્ઞાન હોવાથી આત્મા અનેક વાતોને ગણી શકે છે. એ કહેવત તો પ્રચલિત જ છે કે, બહેણાગણેલાને ચાર આંખો હોય છે, અર્થાત્ બે ચર્મચક્ષુઓ તો હોય જ છે પણ બાહ્ય-ગણવાથી હૃદયનાં ચક્ષુઓ પણ ખુલ્લાં થઈ જાય છે. દિન્દુશાઓમાં મહાદેવને અંધક અર્થાત્ ત્રણ આંખવાળો કહેવામાં આવ્યો છે. બે આંખો તો બધાંયને હોય છે પણ જેને ત્રીજી આંખ હોય છે તે મહાદેવ થઈ જાય છે. મહાદેવે ત્રણ આંખો હોવાની કક્ષપના કેમ કરવામાં આવી છે એ કહેવું જગં મુશ્કેલીમય છે. પણ એ તો કહેવું સુગમ છે કે, હૃદયની આંખોને બંધ રાખનાર મૂર્ખ છે અને જે હૃદયચક્ષુઓને ખુલ્લી રાખે છે તે મહાદેવ થઈ જાય છે. હૃદયની આંખો ખુલ્લી હોવા છતાં જે બરાબર કામો કરવામાં આવે તો તો હૃદયની આંખો ખુલ્લી કેમ કહેવાય ? માનો કે, તે તો દેખતો છતાં અંધારો છે પણ જે હૃદયચક્ષુઓને ખુલ્લી રાખી સત્કર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તો તો શિવ અર્થાત્ કલ્યાણકારી થઈ જાય છે.

ભગવાન કહે છે કે, સૂત્રસિદ્ધાન્તની પરાવર્તના કે આવૃત્તિ કરતાં મહેવાથી વિરમ્ભ થએલા બ્વંજનો યાદ આવી જાય છે એટલું જ નહિ પણ બ્વંજનની લલ્લિં પણ ઉત્પન્ન થાય છે. અશ્વરોનું મિલન થવાથી શબ્દ થાય છે અને શબ્દોનું મિલન થવાથી વાક્ય બને છે. સૂત્રસિદ્ધાન્તની આવૃત્તિ કરતાં મહેવાથી એવી પદાનુસંગિણી લલ્લિં પ્રાપ્ત થાય છે કે જેથી એક અક્ષર બોલવાથી પૂરા શબ્દ, અને એક શબ્દ બોલવાથી પૂરું વાક્ય, અને એક વાક્ય

ખોલવાથી ખીલું વાક્ય બની શકે છે કે બાણી શકાય છે; અર્થાત્ એક પદને સાંભળી ખીલું પદ બનાવવાની શક્તિ આવી જાય છે. આ પ્રકારની શક્તિ પદાનુસારિણી લખિયથી જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. અને આ લખિય સૂત્રસિદ્ધાન્તની આવૃત્તિ કરતાં રહેવાથી ઉત્પન્ન થાય છે.

પાંડન-પાંડનની પરાવર્તના કે આવૃત્તિ ન કરવાથી કેવી હાનિ થાય છે ? એને મોટા ખાળપણમાં સાંભળેલી એક કહેવત યાદ આવી જાય છે. એ કહેવતમાં શુરુ શિખતે પૂછે છે કે:—

પાન સડે ઘોડા અડે, વિઘા બીસર જાય;
તાવા પર રોટી જલે, કહો ચેલા કિણ કાય.

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શિષ્યે સંક્ષેપમાં એવો જવાબ આપ્યો કે, 'ન ફેરવવાથી,' અર્થાત્ પાનને જો ફેરવવામાં ન આવે તો પાન સડી જાય છે, ઘોડાને જો ફેરવવામાં ન આવે તો ઘોડા અડીપલ બની જાય છે, વિઘાને જો ફેરવવામાં ન આવે અર્થાત્ તેની આવૃત્તિ કરવામાં ન આવે તો તે વિઘા વિસ્મૃત થઈ જાય છે, અને તવા ઉપર રૂંધવામાં આવેલી રોટલીને ફેરવવામાં ન આવે તો તે રોટલી બળી જાય છે. આ પ્રમાણે બધી વસ્તુઓને ફેરવવાની જરૂર રહે છે. વાસ્તવમાં આ અખિલ સંસાર જ પરિવર્તનશીલ છે. જો સંસારનું પરિવર્તન થતું ન હોય તો આ સંસાર જ ન રહે. બાળક જન્મ ધારણ કર્યા બાદ જો બાળક જ રહે, અર્થાત્ તેની ઉંમરમાં જો કંઈ પરિવર્તન ન થાય તો જીવનની મર્યાદા સત્યવાય નહિ. એટલા માટે દરેક વસ્તુમાં પરિવર્તન થતું જ રહેતું જોઈએ. આ જ પ્રમાણે સૂત્રની પરિવર્તના અર્થાત્ આવૃત્તિ પણ કરતાં રહેતું જોઈએ. સૂત્રનું પરિવર્તન અથવા સૂત્રની આવૃત્તિ કરતાં રહેવાથી બ્યંજનોની પ્રાપ્તિ થાય છે, વિસ્મૃત થએલાં બ્યંજનો યાદ આવે છે અને પદાનુસારિણી લખિય પણ પ્રાપ્ત થાય છે. પદાનુસારિણી લખિય ઉત્પન્ન થવાથી અક્ષરથી શબ્દ, શબ્દથી વાક્ય અને એક વાક્યથી બીજા વાક્યને બનાવવાની શક્તિ આવે છે. એક વાક્યને સાંભળી ખીલું વાક્ય કેવી રીતે બનાવવામાં આવે છે અને એક પદને સાંભળી ખીલું પદ કેવી રીતે બનાવવામાં આવે છે એ વાત એક ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવું છું:—

એકવાર ભોજનરાત્રિએ એક આશ્ચર્યકારક ઘટના જોઈ. તેણે જોયું કે, એક બ્રાહ્મણને ત્યાં તેના પિતા વગેરેનું શ્રાદ્ધ હોવાને કારણે તેણે શ્રાદ્ધ કરવાની ભોજનસામગ્રી તૈયાર કરાવી. તે બ્રાહ્મણની એવી માન્યતા હતી કે, પૂર્વજો કાગડા બનીને આવે છે એટલા માટે તે કાગડાં એને ભોજન ખવરાવી રહ્યો હતો. કાગડાઓ ભોજન ખાવા લાગ્યા. તે બ્રાહ્મણની સ્ત્રી ભોજનની સામગ્રીને બચાવવા ચાલતી હતી એટલા માટે કાગડાઓને જોઈ ભય પ્રકટ કરવા લાગી. તે બ્રાહ્મણપત્ની ભોજનસામગ્રી બચાવવા માટે જ કાગડાઓથી જાણે કરતી હોય એમ ભય પ્રકટ કરવા લાગી.

રાત્રિએ તે બ્રાહ્મણપત્નીને આ પ્રમાણે કાગડાઓથી કરતી જોઈ, તેથી તે વિચારવા લાગ્યો કે, જે સ્ત્રી દિવસમાં પણ કાગડાઓથી ડરે છે તે સ્ત્રીનું ચરિત્ર કેવું છે તે જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે રાત્રિ છુપાવેશમાં તે સ્ત્રીના ચરિત્ર વિષે પત્નીને જણાવવા લાગ્યો.

તે સાક્ષાત્ જ્યારે કાગડાઓને બોજન ખવરાવી રહ્યો હતો ત્યારે તેની પત્ની કહેવા લાગી કે, હું કાગડાઓથી ડરું છું અને આ પ્રમાણે કહી તે કાંપવા લાગી. સ્ત્રીને કાંપતી જોઈ તેનો પતિ કહેવા લાગ્યો કે, જો તું ડરતી જ હો તો હું કાગડાઓને ખવરાવવાનું જ બંધ કરી દઈ છું. આ પ્રમાણે સાક્ષાત્ પત્નીની ઈચ્છા પાર પડી. અર્થાત્ બોજનસામગ્રીને બચાવવાની તેણે જે યુક્તિ કરી હતી તે યુક્તિ સાર્યક થઈ.

રાતના સમયે તે સ્ત્રી બચેલી બોજન સામગ્રીને એક ડબરામાં મૂકી અને તે ડબરાને માથા ઉપર મૂકી ચાલવા લાગી. તેનો કેઈ જાણતો નહોતો પેસે પાર રહેતો હતો. તે સ્ત્રી પોતાના જાણ પતિ પાસે જવા ચાલતી હતી પણ માર્ગમાં નદી આવતી હતી અને નદીમાં માદ-મગર વગેરે જન્તુઓ રહેતા હતાં. તે સ્ત્રીએ પેસી બોજનસામગ્રી એક બાજુ નદીમાં ફેંકી કે જ્યાં માદ મગર વગેરે જન્તુઓ તે બોજન સામગ્રી ખાવામાં લાગી ગયાં અને તે સ્ત્રી નદીની પેસે પાર ચાલી ગઈ, અને ત્યાં પોતાના જાણ પતિની પાસે પોતાનો મનોરથ પૂર્ણ કરી પાછી આવી ગઈ. છપાવેશમાં બોજનજાળએ આ બધી ઘટના જોઈ, રાજ વિચારવા લાગ્યો કે, હું તો આ ઘટનાને જાણી ગયો છું પણ આ પ્રકારની ઘટના બને છે એ વાત લોકો જાણે છે કે નહીં એ વાતનો પતો લગાવવો જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે પોતાના પંડિતોની સભામાં કહ્યું કે—

દિવા કાકલ્ય મપાત્

અર્થાત્—‘દિવસના સમયે કાગડાઓથી ડરે છે.’ આ પ્રમાણે કહી તેણે પંડિતોને કહ્યું કે, હવે આજળ શું હોવું જોઈએ તે તમે લોકો કહો. બીજા પંડિતો તો ચૂપ રહ્યા પણ કવિ કાલિદાસે કહ્યું કે—

રાત્રિ તરતિ નિર્મલજલ્હ

અર્થાત્—‘તે જ રાતના સમયે જળમાં તરે છે.’ આ સાંભળી રાજાએ કાલિદાસને આગળ કહ્યું કે—

તથ વસન્તિ ગ્રાહાદયો

અર્થાત્—‘જ્યાં તો ગ્રાહાદિ જન્તુઓ વસે છે.’ આ પ્રમાણે ઉત્તરમાં કાલિદાસે કહ્યું કે—

મર્મ જાનન્તિ સાન્નતીન્નિવ્રતા

અર્થાત્—જે દિવસે કાગડાથી ડરે છે અને રાત્રે નહોતે પાર કરે છે તે સ્ત્રી ગ્રાહ-મગરાદિ જન્તુઓથી કેવી રીતે બચી શકાય તેનો મર્મ પણ જાણે છે.

કાલિદાસે જે પ્રમાણે એક પદ સાંભળાને બીજું પદ બતાવી દીધું તે જ પ્રમાણે એક પદ સાંભળી બીજા પદને બતાવવાની ચક્તિ પદાનુસારિણી સંખ્યા ઉત્પન્ન થવાથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. પદાનુસારિણી સંખ્યા વિદ્યાની આશ્રિતિ કરતાં રહેવાથી જ પ્રાપ્ત થાય છે, આજસ કરવાથી પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી.

રાજા કહે છે કે, હે ! મુનિઓ ! જે તમે સૂત્રની પરતર્વના અર્થાત્ આશ્રિત કરતાં રહેશો તો તમને પદાનુસારિણી સંખ્યા પ્રાપ્ત થશે. જે પ્રમાણે શબ્દને ધસતાં રહેવાથી શબ્દ નીતમ્ રહે છે, તે જ પ્રમાણે સૂત્રવિદ્યાની આશ્રિતિ કરતાં રહેવાથી તમારી વિદ્યા પણ તીવ્ર થશે.

અનુપ્રેક્ષા (સુમત્રાની ચિંતવના) કરવાથી સાબ થાય છે એ વાત પ્રશ્નિ છે, પણ સિત્તેને મૂકના મુદ્દેથી વાત અંબાવવામાં આનંદ આવે છે એટલા જ માટે જરૂરવાને એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે છે કે, અનુપ્રેક્ષા કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જાણવાને જે રત્ન છે તે વિવેક વિશેષ વિચાર કરવાનો અભ્યાર મળ્યો નથી, એટલા માટે અભ્યાર મંત્રણમાં એટલું જ કહી શકું કે, અનુપ્રેક્ષા કરવાથી જીવને પ્રમદના થાય છે અને તેથી તેને ધરો લાભ થાય છે. અનુપ્રેક્ષા કરવાથી બહિરંગ આનંદ થતો થાય છે, જેનું શાસ્ત્ર બહિરંગ આનંદને સામર્યે માનના નથી પણ અન્તરંગ આનંદને જ સામર્યે માને છે, અને જે અન્તરંગ આનંદ દોષ છે. તેને આયો આનંદ માને છે. લોકો બહિરંગ આનંદમાં અન્તરંગ આનંદને બૂધી રજા છે પણ શાસ્ત્ર એવા પ્રકારની બૂધ કેવી રીતે કરી નકે ? વાસ્તવમાં આત્માને તો અન્તરંગ આનંદ અને અન્તરંગ સામની જ આવશ્યકતા છે.

અનુપ્રેક્ષા કરવાથી શુદ્ધિમાં અથવા વિવેકમાં જનનિ આવે છે. તમે શુદ્ધિને મોટી માને છે કે અમારામાં પાથોને મોટી માને છે ? આગળજમાં અમને એમ પૂછવામાં આવતું હતું કે, શુદ્ધિ મોટી કે બેંસ ? હું આ પ્રશ્નનો જવાબ એવો આપતો કે, બેંસ મોટી નહિ પણ શુદ્ધિ મોટી છે. ભારે દરીવાર એમ પૂછવામાં આવતું કે, બેંસ શા માટે મોટી નથી અને શુદ્ધિ શા માટે મોટી છે ? તો હું આનો એવો ઉત્તર આપતો કે, એક શુદ્ધિમાન ધણી બેંસોને ચરાવી શકે છે પણ શુદ્ધિહીનને એક જ બેંસ મારી શકે છે.

આ પ્રમાણે બીજા પદાર્થો કરતાં શુદ્ધિ મોટી છે. રહે, તાર, વાકુપાન વગેરેનો શુદ્ધિદાર જ આવિષ્કાર થયો છે. અન્તરંગ અને બહિરંગ વસ્તુમાં પણ આતું જ અન્તર અમલો. અન્તરંગ વસ્તુ શુદ્ધિની સમાન છે અને બહિરંગ વસ્તુ બેંસની સમાન છે. આમ હોવા છતાં તમે કેને માહો છો ? બાહ્ય વસ્તુને માહો છો કે, અન્તરંગ વસ્તુને માહો છો ? કયાં બાહ્ય વસ્તુને માટે તમે શુદ્ધિના દુશ્મન તો બની જતા નથીતે ? જો તમે શુદ્ધિના દુશ્મન બનતા ન હો તો એ દશમાં કોઈ પ્રકારનો ઉપદેશ આપવાની આવશ્યકતા જ ન રહે. ત્યાં રાજ જ ન હોય ત્યાં કોઈકરની શી જરૂર હોય ? અને ત્યાં કલેશ કંઠસ જ ન હોય ત્યાં વડોલની શી જરૂર હોય ? આ જ પ્રમાણે જો તમે શુદ્ધિના દુશ્મન બનતા ન હો તો અમારે કોઈ પ્રકારનો ઉપદેશ જ શા માટે આપવો પડે ? લોકોને ઉપદેશ એટલા જ માટે આપવો પડે છે કે, તેઓ શુદ્ધિના દુશ્મન બની પાનપાન, પહેરવેશ વગેરે કાર્યોમાં બાહ્ય પદાર્થોને મદદ આપે છે, અને વિવેકશુદ્ધિ રાખતા નથી. જો લોકો વિવેકશુદ્ધિ રાખતા હોય તો તેમને ઉપદેશ આપવાની પણ આવશ્યકતા ન રહે.

તમે લોકો શરીર ઉપર પાંચ ડ કપડાં પહેરો છો. પણ શું તમારું શરીર એટલા બધાં કપડાં પહેરવાં માહે છે ? વિવેકશુદ્ધિ તો કહે છે કે, શરીરને એટલા બધાં કપડાંની આવશ્યકતા નથી છતાં લોકો વધારે કપડાં પહેરે છે એ શુદ્ધિના દુશ્મન બનવા જેવું કામ છે કે નહિ ? આ જ પ્રમાણે બીજાં પણ એવાં અનેક કામો કરવામાં આવે છે કે, જે કામો કરવામાં શુદ્ધિની હિનતા ઉપર પોતાના શરીરની, સ્વાસ્થ્યની, ધનની અને ધર્મની હાનિ રહેલી છે. છતાં લોકો આ વાનનો વિચાર કરતા નથી. અનુપ્રેક્ષા કરવાથી વિવેકશુદ્ધિ જાગૃત થાય અને વિવેક શુદ્ધિની જનનિને કારણે એવી હાનિપ્રદ વસ્તુઓને ઊઠાવના વિચાર પેદા થાય છે. સુમત્રાની ચિંતવના અર્થાત્ અનુપ્રેક્ષા કરવાથી વિવેકશુદ્ધિ જાગૃત થાય છે. અનુપ્રેક્ષાનો

વિચાર ધણો લાંબો છે એટલા માટે તે વિષે સંશયમાં એટલું જ કહું છું કે સૂત્રાર્થની ચિંતવનારપણ અનુપ્રેક્ષા કરી વિવેકશુદ્ધિને જાગ્રતકરે તો આત્મકલ્યાણ સાધવાનો માર્ગ ધણો જ સરળ બની જશે.

મયાણુરેહા ચરિત્ર—૪૬

મુનિ કહે છે કે, મણિરથ દુર્ભાવનાને કારણે મરીને નરકમાં ગયો. તેને કાઈ બીજાએ નરકમાં મોકલ્યો ન હતો પણ તે પોતે જ પોતાની કરુણીથી નરકમાં ગયો હતો.

મણિરથ પોતાની જ કરુણીથી નરકમાં ગયો એ તો તમે સાંભળ્યું પણ આ ઉપરથી તમે એ વાતનો વિચાર કરો કે, તમારે શું કરવું જોઈએ ? શું તમે નરકમાં જવા ચાહો છો ? હું નરકમાં જવા ચાહું છું એમ તો કાઈ કહેશે નહિ પણ ત્યાંસુધી નરકમાં જવાને યોગ્ય કાર્યો છોડી દેવામાં ન આવે ત્યાંસુધી નરકમાં જતાં બચી શકતો નથી. મુનિએ ઉપસ્થિત લોકોને કહ્યું કે, પરસ્ત્રીને અપનાવવાનું પાપ આવું ભયંકર હોય છે એટલા માટે આ પાપનો ત્યાગ કરો.

સામન્ત જળ ખાત સુનાઈ, ચન્દ્રયશ ઘબરાયા;

આશ્વાસન સે ધીરજ ધારી, નૃપ શખડો વહ પાયા. ॥ સતીઃ ૧૮૪ ॥

રોષ શોક સે કી અન્યેષિક, માતા કો નહીં પાય;

અતિ વિલાપસે રાજ રોયા, સામન્ત ભી ગભરાય. ॥ સતીઃ ૧૮૫ ॥

યોગ્ય પુરુષને ઘેર્ય દિયા, તળ નૃપ પદ બેઠે આય;

ચન્દ્રયશ મહારાજ હુએ પર, માત પિતા મન લાય. ॥ સતીઃ ૧૮૬ ॥

ઉપસ્થિત લોકોએ મુનિને ફરીવાર પૂછ્યું કે, મણિરથ તો મરી ગયો પણ વીરસિંહ જે ચન્દ્રયશને ખેલાવવા માટે ગયો હતો તેનું શું થયું ? તે આપ કહો. મુનિ કહેવા લાગ્યા કે, ત્યારે વીરસિંહ ચન્દ્રયશની પાસે ગયો ત્યારે ચન્દ્રયશ પોતાના પિતાની અન્યેષિકની તૈયારીમાં પડ્યો હતો. વીરસિંહે ચન્દ્રયશની પાસે જઈને ‘મહારાજ !’ એમ કહ્યું. વીરસિંહનું આ કથન સાંભળી ચન્દ્રયશ કહેવા લાગ્યો કે, તમે મહારાજ કાને કહો છો ? મહારાજ તો રાજમહેલમાં હશે. વીરસિંહે કહ્યું કે, તેઓ મહેલમાં નથી, પણ પોતાના ભાઈને મારી નાંખવાને કારણે પશ્ચાત્તાપ કરી રહ્યા છે. તેમણે તમારા પિતાની હત્યા તો કરી નાંખી પણ અત્યારે તેમનો પશ્ચાત્તાપ જોતાં મને એમ લાગે છે કે, હવે તેમનામાં પાપ રહ્યું નથી. તેઓ મરવા માટે પણ તૈયાર થઈ ગયા હતા. હુઓ ! આ તલવારને હું તેમના હાથમાંથી ખૂટવીને લાગ્યો છું.

વીરસિંહનું આ કથન સાંભળી ચન્દ્રયશ કહેવા લાગ્યો કે, એમ છે ? હું તો પિતાની હત્યાનો તેમની પાસે બદલો લેવા ચાહતો હતો. વીરસિંહે કહ્યું કે, બદલો લેવાથી તો વધારે વેર જ બંધાયો. બદલો લેવાથી અને તેમને મારી નાંખવાથી જે કામ થઈ શકતું ન હતું તે કામ અત્યારે થઈ રહ્યું છે. વાસ્તવમાં તેમને પશ્ચાત્તાપ થઈ રહ્યો છે. જે થયું તે થયું. હવે હું તો એમ કહું છું કે, આપ ત્યાં પધારીને તેમને બચાવો, નહિ તો તે મરી જશે. તેમને હુમા આપો અને પગે પડી તેમને અગ્નિ લાવો. આ સાંભળી ચન્દ્રયશ કહેવા લાગ્યો કે, શું હું પિતાને મારનાર એવા પાપીને પગે પડી શકું ? મારાથી એ કેમ બની શકે ? વીરસિંહે કહ્યું કે, ત્યાંસુધી તેમને પશ્ચાત્તાપ થયો ન હતો ત્યાંસુધી જ તે પાપી હતા.

પ્રત્યક્ષ થવા આ પ્રથમ શ્રેણી થઈનું નથી. જે તમામ શબ્દમાં એવી અવગતિ દેવા કે, મજિરથ મરી ત્યજ ને: મરું કે સંધી રૂં ગળા બની નહીં ને તો તે વાત જુદી છે, નહિ તો તમામ કુલની શબ્દમાં તમામ તેમની પાસે જ્યાં શ્લોકોએ અને તેમને જગત્તરના શ્લોકોએ !

આ પ્રમાણે વીરસિંહે ચન્દ્રવશને ખૂબ મમનગ્યો. ચન્દ્રવશ વીરસિંહના મમનગ્યવાથી મમન થયો. ને જેટલા વિશ્વામપાત મનિરોને આર્થે સર્વ વીરસિંહની આથે તે જ રથને જાતી આપ્યો કે જ્યાં મજિરથને વીરસિંહ મળ્યો હતો. ને તો તે રથને આપ્યો જગુ ત્યાં મજિરથ ન હતો. તમામ કરનાં નેનું રાજ થાકે કુદ મળ્યું. મજિરથના રથને શ્લોક વીરસિંહ ચન્દ્રવશને કહેવા લાગ્યો કે, આથે તેના પ્રત્યે વેરભાવ ન ગમ્યો તો જેનું પરિણામ આપ્યું તે તો તમે જોઈ જ રથા છે !

ચન્દ્રવશ કહેવા લાગ્યો કે, આ તો કીક ! પણ આજની આ ગત જેવી છે કે, પિતા પણ માર્યા ગયા અને પિતૃત્વ અર્થાત્ પિતાના મોટા આર્થે પણ મરી ગયા. અને કુટુંબનો પ્રાસ ઘર્ષ રહ્યો છે. આ પ્રમાણે કદી ચન્દ્રવશ રથા લાગ્યો અને કુઃખ પામવા લાગ્યો. વીરસિંહે કહ્યું કે, એ તમારા દાપતી વાત નથી. જે તેજો જીવિત હોત નો તો તેમને જ્યાવવાનો પ્રયત્ન કરવો એ તમારું કર્તવ્ય હતું પણ ત્યારે એ મરણ પામ્યા છે ત્યારે રાત્રું કે કુઃખ પામવું નહાયું છે.

વીરસિંહના સમજાવવાથી ચન્દ્રવશનું કુઃખ તો ઝાડ્યું થયું જમુ તેને એ વિચારથી કોષ આપ્યો કે, આ પાપીએ જ મારા પિતાની હત્યા કરી છે અને આ જ મારા પિતાનો ધાતક છે. આવી દશામાં તેની અન્યેષિ મારા દાયે કેવીરીતે કરી ચકુ ! આ પ્રમાણે કોષ આપવાથી ચન્દ્રવશ મજિરથના રથને મૂળને ચાલવા તૈયાર થયો, ત્યારે વીરસિંહે તથા બીજા સામનોએ કહ્યું કે, આપ મદારાજ થવાના છો એટલા માટે આપે દરેક કામ વિચારપૂર્વક કરવાં જોઈએ. એમ થયું ન જોઈએ કે આપ કોઈ નિંદાત્મક કામ ઉતાવળથી અત્યારે કરી બેસો અને પછી તેનો પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે ! જે કે, મજિરથ તમારા પિતાનો ધાતક છે, પણ આખરે તો તમારા પિતાના મોટાઆર્થે છે એટલા માટે તેની અન્યેષિ તમારે કરવીજ જોઈએ. જે તમે અન્યેષિ નહિ કરો અને તેના રથને કાગડા-સમડી વગેરે પડીએ કોઈ ખાસી તો લોકો તમારા વિષે શું કહેશે ! તમે હમણાં જ એમ કહીને કુઃખ પામતા હતા કે, મારું આપ્યું જ થર જ ખાલી થઈ ગયું અને તેને માટે કુઃખ પ્રકટ કરતા હતા. ત્યારે તરત જ તમારામાં આ બીજે વિચાર કર્યાથી આવી ગયો ! મરેલા ઉપર વેર રાખવું ન જોઈએ, વેર તો જીવતા ઉપર જ રાખવામાં આવે છે. એટલા માટે મજિરથ ઉપર હવે વેરભાવ ન રાખતાં જે પ્રમાણે તમારા પિતાના રથની અન્યેષિ કરવાના છો તે જ પ્રમાણે આ મજિરથના રથની પણ તમારે અન્યેષિ કરવી જોઈએ.

વીરસિંહે તથા સામનોએ આ પ્રમાણે સંબોધનાં બાણદારા ચન્દ્રવશને વિવશ કરી દીધો. ચન્દ્રવશે વીરસિંહના કથનનો સ્વીકાર કર્યો અને મજિરથના રથને ઉપડાવી ન્યાં યુગબાહુનું રાજ હતું ત્યાં લાગ્યો અને પછી બન્નેનાં રાજની અન્યેષિ એક સાથે જ કરી.

પિતાની અને પિતૃત્વની અન્યેષિ કર્યા બાદ ચન્દ્રવશ વિચારવા લાગ્યો કે, હવે માતાની પાસે જવું જોઈએ અને માતા જોમ કહે તેમ કરવું જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે

મહેલમાં ગયો પણ ત્યાં માતાને ન જોઈ. તપાસ કરવા છતાં પણ ત્યારે મયમુરેકાનો પત્નો ન લાગ્યો ત્યારે તેને ઘણું જ દુઃખ થયું. ચન્દ્રયશને દુઃખી થતો જોઈ સામન્તેએ કહ્યું કે, મહારાજ ! આ પ્રમાણે ગલરાઈ જવાનું કાંઈ કારણ નથી. તમારી માતા ધીર વીર છે તથા ધર્મની જાળુકાર છે એટલા માટે તેણે યોગ્ય માર્ગ જ લીધો હશે. આપ તેમના વિષે કાંઈ પ્રકારની ચિંતા ન કરો. તમે એમ ન સમજો કે માતાની રક્ષા હું જ કરી શકું છું. જો તમે જ રક્ષક હોત તો તો તમે તમારા પિતાની રક્ષા કેમ કરી ન શક્યા ? પ્રત્યેક આત્મા પોતાનો રક્ષક કે ભક્ષક છે એટલા માટે તમે માતાની ચિંતા છોડી દઈ રાજ્યગાદી ઉપર બેસો.

સામંતોનું આ કથન સાંભળી ચન્દ્રયશ કહેવા લાગ્યો કે, હું એ રાજ્યગાદી ઉપર કેવી રીતે બેસી શકું કે જે રાજ્યગાદી ઉપર બેસવાને કારણે મારા પિતૃવ્ય અર્થાત્ મારા પિતાના મોટાભાઈ વિવેકહીન થઈ ગયા અને પોતાના ભાઈને જ મારી નાંખ્યો. હું તો આ રાજ્યગાદી ઉપર બેસતાં પણ ડરું છું. આ પ્રમાણે કહી ચન્દ્રયશે રાજ્યગાદી ઉપર બેસવાનો નકાર ભણી દીધો; ત્યારે સામંતોએ તેને સમજાવ્યો કે, એમાં ગાદીનો શો અપરાધ છે. ગાદી ઉપર બેસી જે પ્રમાણે ખરાબ લાવના કરી શકે છે તે જ પ્રમાણે સારી લાવના પણ કરી શકે છે. સત્તાનો જેમ દુરુપયોગ કરી શકાય છે તેમ સત્તાનો સંદુપયોગ પણ કરી શકાય છે. માટે તમે ગાદી ઉપર બીરાજો. રાજ્ય વિના એક દિવસ પણ કામ ચાલી શકતું નથી. દુષ્ટકાળ પડે તો પ્રજા જેમ તેમ કરીને એક વરસ પણ કાઢી શકે છે, પણ જો રાજકીય વ્યવસ્થા એક દિવસને માટે પણ ન હોય તો ગજબ જ થઈ જાય ! બીજું તો કીક પણ સાધુજનો પણ વ્યાખ્યાન આપી ન શકે !

ધર્મકાયને માટે પણ રાજકીય સુવ્યવસ્થાનું હોવું આવશ્યક છે. એટલા જ માટે શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રમાં પાંચ જગ્યાને ઉપકારી બતાવતાં રાજ્યને પણ ઉપકારી બતાવ્યો છે. રાજ્ય પણ ધર્મનો સહાયક છે અને ધર્મને માટે રાજકીય સુવ્યવસ્થાનું હોવું આવશ્યક છે. ભગવાન ઋષભદેવે આયુધના ૬૩ ભાગ રાજકીય વ્યવસ્થામાં લગાવ્યાં હતાં અને પછી મંચમતો ઉપદેશ આપ્યો હતો. જે પ્રમાણે ખેતરની શુદ્ધિ કર્યા વિના બીજરોપણ કરવું બર્થ છે, તે જ પ્રમાણે ન્યાંમુધી રાજકીય સુવ્યવસ્થા ન હોય ત્યાંમુધી ધર્મનો ઉપદેશ પણ એક રીતે નકામો જ બધ છે.

સામંતોએ ચન્દ્રયશને કહ્યું કે, આપ વીરતાની મોટી મોટી વાતો કરતા હતા પણ કર્તવ્ય બળવવાના સમયે કાયરતા કેમ બતાવી રહ્યા છો ? તમારે રાજ્યગાદી ઉપર બેસવું જ પડશે.

ચન્દ્રયશ શુદ્ધિમાન હતો પરંતુ દુઃખને કારણે તે ગાદી ઉપર બેસવાની ના પાડતો હતો. સામંતોના સમજાવવાથી તેનું દુઃખ ઓછું થયું અને તે રાજ્યગાદી ઉપર બેઠો. રાજ્યગાદી ઉપર બેઠ્યા બાદ તેણે વિચાર કર્યો કે, સર્વપ્રથમ માતાનો પત્નો લગાવવો જોઈએ. મારી ઉપર માતાપિતાનું ઋણ છે. એ ઋણથી કાંઈ પણ રીતે મુક્ત થવાનો મારે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. હવે ચન્દ્રયશ માતાને શોધવા માટે કેવો પ્રયત્ન કરે છે તે વિશે હવે પછી આગળ વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: ત્રીજી ૧૯૧૬-૧૭ આરંભ ૧૮ ૧૨ રવિવાર

પ્રાર્થના

મૈત્રન ભાગ દરમિયાન કરવડે, આન મિત્રો અવશ્યક છે;

શાસ્ત્રપ્રમાણ મિત્રાન પ્રભુમુખ, અવ અવશ્યક મિત્ર છે.

દેવતાંત્ર નિર્ણય મુજબ છે. ૧૧ ૧૧

—વિનયદેવ ૧૯૧૬ આરંભ

શ્રી ત્રિયાંસનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં આત્માને એવી પ્રેરણા કરવામાં આવી છે કે, તે આત્મા! નું બીજી બધી ક્ષમિતને યોગી દર્શનારા મિત્રને પરમાત્માનું સ્મરણ કરવામાં અનન્યભાવે પડેલી છે. પોતાના મિત્રને પરમાત્માનું સ્મરણ કરવામાં કેવીરીતે પડેલું એ વાત આ પ્રાર્થનાની હદિએમાં સમજાવવામાં આવી છે. આ વિશે આ પ્રાર્થનામાં જે દર્શન કરેલામાં આત્મા છે તેનો સાર માત્ર એ જ છે કે, પરમાત્માનું સ્મરણ અનન્યભાવે કરો. પોતાના મિત્રને પરમાત્માના સ્મરણ સિવાય બીજો કશું ન પડેલું એનું નામ અનન્યભાવ છે. જે પરમાત્માનું અનન્યભાવે સ્મરણ કરે છે તે ન-અથ કે તદાકાર બની જાય છે અર્થાત્ પરમાત્મામય બની જાય છે. જે પરમાત્મામય બન્યું હોય તો પરમાત્માનું સ્મરણ અનન્યભાવે કરવું જોઈએ. પરમાત્માનું સ્મરણ અનન્યભાવે કેવીરીતે કરી શકાય એ બતાવવા માટે જ નમારી સાથે શાસ્ત્રની વાત કરેલામાં આવે છે.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—આવીશમો બોલ—આલુ.

શાસ્ત્રકારોએ પરમાત્મા અને આત્માની એકતા સાધવાની અનેક ઉપાયો બનાવ્યા છે. તેમના એક ઉપાય અનુપ્રેક્ષા અર્થાત્ સૂત્રાર્થનું ચિંતન કરવું એ પણ છે. સૂત્રાર્થનું ચિંતન કરવાથી અર્થાત્ અનુપ્રેક્ષા કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે એ વિશે શાસ્ત્રમાં પ્રશ્ન આવી રહ્યો છે. હવે એ અનુપ્રેક્ષાના પ્રશ્ન વિશે વિશેષ વિચાર કરીએ.

સાધારણ રીતે અનુપ્રેક્ષાના અનેક અર્થો થાય છે, પણ અહીં સ્વાધ્યાય સાથે મુંબંધ હોવાથી અહીં અનુપ્રેક્ષાનો અર્થ સૂત્ર અને તેના અર્થનો તત્ત્વવિચાર કરવો એવો થાય છે. સૂત્રાર્થનું ચિંતન કરવાથી અર્થાત્ અનુપ્રેક્ષા કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે એવો ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું છે કે, અનુપ્રેક્ષા કરવાથી અધ્યવસાયની વિશુદ્ધિ થાય છે, અને તેથી આયુષ્ય કર્મની સિવાય શેષ સાત કર્મો જો ગાદ બંધાએલાં હોય તો તે ગાદ બંધનો સિધ્ધિ થઈ જાય છે. કદાચિત્ નિઃકાચિત્ કર્મનું બંધન હોય તો તે પણ સિધ્ધિ થઈ જાય છે.

ટીકાકાર કહે છે કે, અનુપ્રેક્ષા નિઃકાચિત્ કર્મને પણ અપવર્તનકરણને યોગ્ય બનાવી દે છે. કારણ કે, અનુપ્રેક્ષા એ સ્વાધ્યાયનું એક અંગ છે અને સ્વાધ્યાય એ આજીવન તપ છે.

તપ નિશ્ચયિત કર્મના બંધનને પણ શિથિલ કરવામાં સમર્થ છે. આ કારણે અનુપ્રેક્ષા નિશ્ચયિત કર્મને પણ એવી રીતે શિથિલ કરી નાંખે છે કે જેથી તે કર્મ અપવર્તનકરણને યોગ્ય બની શકે. આ રીતે અનુપ્રેક્ષાથી ગાઢ બંધનો પણ શિથિલ થઈ જાય છે અને દીર્ઘકાળની સ્થિતિવાળાં કર્મોને પણ અલ્પકાળની સ્થિતિવાળાં કરી દે છે.

દીકાકાર કહે છે કે, દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યચની દીર્ઘ આયુષ્યની સ્થિતિ સિવાય બીજી બધી દીર્ઘ સ્થિતિ અશુભ છે. દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યચના આયુષ્ય સિવાય બીજાં વર્ણ કર્મોની સ્થિતિ અશુભ જ કહેવામાં આવી છે. આ વાતનું પ્રમાણ આપતાં તેઓ કહે છે કે-

સર્વાસિ પિ થિત્તિઓ સુમાસુમાણં પિ દ્યોન્તિ ।

અસુમભાઓ મનુસ્મા તિરચ્છદેવાલયં ચ મોત્સૂળ સેસાઓ ॥

અર્થાત્—દીર્ઘકાલની બધી સ્થિતિઓ અશુભ છે. કેવલ મનુષ્ય, દેવ અને તિર્યચના આયુષ્યની દીર્ઘકાલની સ્થિતિ જ અશુભ નથી.

દીકાકાર દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યચના આયુષ્ય સિવાય બીજી બધી સ્થિતિને અશુભ માને છે. એટલા માટે અહીં જે દીર્ઘકાળની સ્થિતિને અલ્પકાળની કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે તે અશુભ સ્થિતિની અપેક્ષાએ છે.

ગુરુ કહે છે કે, હે શિષ્ય ! અનુપ્રેક્ષાથી શુભ અધ્યવસાય થાય છે. મુત્તાર્યનું ચિન્તન કરવાથી એવો શુભ અધ્યવસાય થાય છે કે તે આયુષ્ય કર્મ સિવાયનાં સાત કર્મોનાં ગાઢ બંધનોને ઢીલાં કરે છે. આ જ પ્રમાણે તે સાત કર્મની પ્રકૃતિ લાંબા કાળની હોય તો તેને અલ્પ કાળની બનાવી દે છે, અર્થાત્ લાંબા કાળે ભોગવી શકાય એવાં કર્મોને અલ્પ કાળમાં ભોગવવા યોગ્ય બનાવી દે છે. વળી અનુપ્રેક્ષા ત્રીજા અનુભાગને મન્દ અનુભાગ બનાવી દે છે અર્થાત્ ત્રીજા રસવાળાં કર્મોને મન્દ રસવાળાં કરી દે છે. ત્રીજા અનુભાગનો મતલબ અશુભ અનુભાગ છે. અનુપ્રેક્ષા દ્વારા ત્રીજા રસ આપનાર કર્મો મન્દ રસ આપનાર બની જાય છે. પણ આ વાત અશુભ પ્રકૃતિને માટે જ સમજવી જોઈએ. શુભ અનુભાગ હોય તો શુભ અનુભાગની વૃદ્ધિ થાય છે અને અશુભ અનુભાગ હોય તો અશુભ અનુભાગની વૃદ્ધિ થાય છે. એટલા માટે અનુપ્રેક્ષા ત્રીજા અનુભાગને મન્દ અનુભાગ બનાવી દે છે. કારણ કે અનુપ્રેક્ષા શુભ છે. શુભથી શુભની વૃદ્ધિ થાય છે અને અશુભથી અશુભની વૃદ્ધિ થાય છે. અહીં અશુભ પ્રકૃતિને માટે ઉપર પ્રમાણે સમજવું. અનુપ્રેક્ષાથી બીજો શો લાભ થાય છે? તો એને માટે ભગવાને કહ્યું છે કે, અનુપ્રેક્ષા બહુ પ્રદેશવાળી કર્મપ્રકૃતિને અલ્પ પ્રદેશવાળી બનાવી દે છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, અનુપ્રેક્ષાથી એવો શુભ અધ્યવસાય પેદા થાય છે કે તે કર્મની પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, અનુભાગ અને પ્રદેશ એ ચારેયના અશુભ બંધનોને શુભમાં પરિવર્તન કરી નાંખે છે.

અહીં એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, અહીં આયુષ્ય કર્મને કેમ છોડી દેવામાં આવ્યું? શુભ પરિણામથી શુભ આયુષ્યનો બંધ થાય છે અને મનિઓ જે અનુપ્રેક્ષા કરે છે તે શુભ પરિણામવાળી જ હોય છે. એવી દશામાં અહીં આયુષ્યનો નિષેધ શા માટે કરવામાં આવ્યો?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, અનુપ્રેક્ષાથી આયુષ્યકર્મનો બંધ કદાચિત્ થાય છે અને કદાચિત્ થતો નથી. કારણ કે, આયુષ્યકર્મ એક ભવમાં એક જ વાર બધાય છે અને તે પણ અન્તર્મુદ્દત કાલમાં જાપાય છે. જો અનુપ્રેક્ષા કરનાર સંસારમાં રહે છે તો તે અશુભ આયુષ્ય કર્મને તે બાંધતો નથી અને જો તે મોક્ષમાં જાય છે તો તે આયુષ્ય કર્મને સર્વથા બાંધતો નથી. આ પ્રમાણે અનુપ્રેક્ષા કરનારનો કદાચિત્ આયુષ્યનો બંધ થાય છે અને કદાચિત્ થતો પણ નથી. એટલા જ માટે અત્રે આયુષ્યકર્મને છોડી દેવામાં આવ્યું છે.

અનુપ્રેક્ષાથી ખીન્ને શો લાભ થાય છે ? તો એને માટે કહ્યું છે કે, અનુપ્રેક્ષા કરનાર અસાતાવેદનીય કર્મનો વારંવાર ઉપચય કરતો નથી; અર્થાત્ અસાતાવેદનીય કર્મને વારંવાર બાંધતો નથી. અત્રે મૂળપાઠમાં જ અક્ષર પણ આવે છે, જે એ વાતનો ઘોનક છે કે અસાતાવેદનીય કર્મની માફક ખીજ અશુભ પ્રકૃતિ અનુપ્રેક્ષા કરનાર વારંવાર બાંધતો નથી.

અત્રે એક ખીન્ને પ્રશ્ન ઉપરિચિત્ થાય છે કે અહીં ‘વારંવાર’ શબ્દનો ઉપયોગ શા માટે કરવામાં આવ્યો છે ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, અહીં ‘વારંવાર’ શબ્દનો ઉપયોગ કરવાનો એ આશય હોય એમ લાગે છે કે, છતાં પ્રમત્ત શુચસ્થાને પ્રવર્ત્તો જીવ કદાચિત્ અસાતાવેદનીય કર્મને બાંધે છે, પરંતુ તે વારંવાર બાંધતો નથી. આ જ ઉદ્દેશથી એમ કહ્યું છે કે, વારંવાર અસાતાવેદનીય કર્મને બાંધતો નથી. વળી અહીં પાર્શ્વીક અનુસાર એવો પાઠાન્તર પણ છે કે :-

સાયાયેયગિજ્જં ચ ણં કમ્મં મુજ્જો મુજ્જો ઉવચ્ચુણોતિ ।

અર્થાત્—અનુપ્રેક્ષા કરનાર સાતાવેદનીય કર્મને વારંવાર બાંધે છે. આ પાઠાન્તર પણ ઠીક હોય એમ લાગે છે. કારણ કે, અહીં પ્રમત્ત શુચસ્થાનનો પ્રશ્ન નથી, અહીં તો અનુપ્રેક્ષારૂપ અભ્યન્તર તપનો જ વિષય છે. અનુપ્રેક્ષારૂપ અભ્યન્તર તપથી શુભ પ્રકૃતિનો બંધ ધવો એ જ સંભવિત છે એટલા માટે આ પાઠાન્તર પણ ઠીક જણાય છે.

આ પ્રમાણે અનુપ્રેક્ષાથી કર્મની અશુભ પ્રકૃતિ નષ્ટ થાય છે, અને અશુભ પ્રકૃતિ નષ્ટ થયા બાદ જે શુભ પ્રકૃતિ થોડા રહે છે તે સંસારનાં બંધનમાં પાડનારી તે પ્રમાણે હોતી નથી જે પ્રમાણે અશુભ પ્રકૃતિ સંસારનાં બંધનમાં પાડનારી હોય છે. ઉદાહરણ તરીકે વજનની દૃષ્ટિએ તો લોહાની બેડી અને સોનાની બેડી સમાન જ છે. પણ લોહાતી બેડી તોડી શકાતી નથી, અને સોનાની બેડીને જ્યારે ચાદિએ ત્યારે તોડી શકાય છે. લોહાની બેડીવાળો ઇન્દ્રિય પ્રમાણે કાંઈ જગ્યાએ જઈ શકતો નથી પણ સોનાની બેડીવાળો જ્યાં ચાહે ત્યાં જઈ શકે છે અને સન્માન પ્રાપ્ત કરી શકે છે. શુભ પ્રકૃતિ અને અશુભ પ્રકૃતિમાં પણ આવું જ અંતર છે. શુભ પ્રકૃતિવાળો સંસારમાંથી નીકળવાનો ઉપાય કરી શકે છે પરંતુ અશુભ પ્રકૃતિવાળો તેમ કરી શકતો નથી.

શાસ્ત્ર કહે છે કે, શુભ પ્રકૃતિવાળો જીવ આ અનાદિ સંસારમાંથી નીકળી શકે છે. જીવ અને આ સંસારનો સંબંધ કયાથી છે તેની કાંઈ ચાદિ નથી. કેટલાક લોકો કહે છે કે, “જીવ મોણે તો જાય છે પણ ત્યાંથી પાછો મોહના પ્રનાયે તે સંસારમાં જન્મ લે છે. જે પ્રમાણે પાણી નિર્ભળમાંથી મચિન અને મચિનમાંથી નિર્ભળ થઈ જાય છે તે જ પ્રમાણે જીવ પણ મોણે જાય છે અને સંસારમાં આવે છે તથા સંસારમાં આવે છે અને પાછો મોણે જાય

છે. આત્મા મોક્ષે તો જન્ય છે પણ જ્યારે તે પોતાના શાસનની ઉત્તિ અને જીવન શાસનની અવનતિ જુએ છે ત્યારે તેને રાગ થાય છે અને જ્યારે તે પોતાના શાસનની અવનતિ તથા જીવનના શાસનની ઉત્તિ જુએ છે ત્યારે તેને દ્રેષ થાય છે. આ કારણે તે જીવ મોક્ષમાંથી પાછો સંસારમાં આવે છે. ” આ પ્રમાણે જે કટકાક યોગી કહે છે તે કથન ઘણું અજ્ઞાનયુક્ત છે. જે આત્મા રાગદ્રેષથી મુક્ત થઈ મોક્ષે ગયો છે તેને પછે રાગદ્રેષ થઈ શકે નહિ અને તે કારણે તે સંસારમાં પણ આવી શકે નહિ. જે મોક્ષે ગયેલો કર્મરજરહિત આત્મા પણ કર્મરજસહિત થઈને સંસારમાં પાછો આવે તો તે જ સંસારની અને જીવની સંગતિ ક્યારથી છે તેની આદિ થઈ જશે; અને એમ કહી શકશે કે જીવ અમુક સમયથી કર્મરજસહિત થયો છે; પણ આમ માનવું એ સુલભરું અને પ્રાપ્ત છે. કારણ કે જે જીવ કર્મરજરહિત છે તે જીવ પાછો કર્મરજસહિત થઈ શકે નહિ. આમ મોક્ષે જઈને પાછો સંસારમાં આવે એમ કહેવું એ ખોટું અને યુક્તિસંગત નથી.

હવે અત્રે એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, જ્યારે જીવ અને કર્મનો અનાદિ સંબંધ છે તો આ અનાદિ સંબંધ કેવીરીતે તોડી શકાય અને જીવ કર્મરજરહિત બની શકે ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જીવ અને કર્મનો સંબંધ પ્રવાહરૂપે તો અનાદિ છે અને એકરૂપે અનાદિ નથી. જે પ્રમાણે ગંગાનદીના કિનારે ઉભા રહી ચાર દિવસ પહેલાં જે જલધારા જોવામાં આવી હતી તે જ જલધારા ચાર દિવસ આદિ પણ જોવામાં આવે તો તે જલધારા પહેલાંના જેવી જ જણાશે. પણ વાસ્તવમાં ચાર દિવસ પહેલાં જે ધારા જોવામાં આવી હતી તે જલધારા તો ક્યારની ચાલી ગઈ છે. પાણીની ધારા ઉપરાઉપરી આવે છે તેથી જાણકારનો સંબંધ તૂટેલો જણાતો નથી પણ એમ જણાય છે કે આ તે જ જલધારા છે જે ધારા ચાર દિવસ પહેલાં જોવામાં આવી હતી; પરંતુ વાસ્તવમાં તે ધારા પહેલાંની નથી; છતાં ઉપચારરૂપે તે પેલી ધારાને માટે એમ કહેવામાં આવે છે કે, આ તે જ જલધારા છે. નિશ્ચયમાં જે જલધારા પહેલાં જોવામાં આવી હતી તે ધારા ચાલી ગઈ છે. આ ધારા તો બીજી જ છે. આ જ પ્રમાણે આત્માની સાથે પણ જે કર્મો પહેલાં લાગેલાં હતાં તે કર્મો તો ક્યારનાં જોવામાં આવ્યાં છે પણ કર્મો ઉપરાઉપરી આવતાં જાય છે એ કારણે જ એમ કહેવામાં આવે છે કે, જીવ અને કર્મનો સંબંધ અનાદિ છે. સાત્ત્વ કહે છે કે, કર્મની આદિ પણ છે અને તેથી અંત પણ છે પરંતુ જીવની સાથે કર્મો એકતી પછી એક એમ ઉપરાઉપરી આવતાં જાય છે, એ જ કારણે કર્મ અને જીવનો સંબંધ અનાદિ કહેવામાં આવે છે.

હવે એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, જ્યારે કર્મો ઉપરાઉપરી આવતાં જાય છે તો જીવ જીવ કર્મરહિત કેવીરીતે થઈ શકે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, કર્મપ્રવાહને રોકી દેવાથી જીવ કર્મરહિત થઈ જાય છે. જે પ્રમાણે નદીમાં ઉપરવાસથી આવતાં પાણીને રોકી દેવામાં આવે તો ધારા દુડી જાય છે તે જ પ્રમાણે કર્મપ્રવાહને રોકી દેવાથી અને નવાં કર્મો આવતાં ન હોવાથી જીવ કર્મરહિત થઈ શકે છે.

જીવ અને કર્મ એક સારું જ દોષ છે. જો પહેલાં છે કે કર્મ તરફ છે ત્યારે જીવ તે પાણી છે, રોકતું નથી પણ જીવ અને કર્મ એક સારું જ દોષ છે એમ જ કહેવાય છે. જો કર્મરહિત જીવ અને કર્મ એક સારું જ દોષ છે તો કર્મરહિત જીવ અને કર્મ એક સારું જ દોષ છે. આ જ પ્રમાણે આત્મા પહેલાં છે કે કર્મ

તેનો પણ અભ્યાસ પડી જાય છે. ત્યારે પરમાત્માનું સ્મરણ કરવાનો અભ્યાસ શ્વાસોચ્છવાસ લેવા—મૂકવાના અભ્યાસ જેવો પડી જાય ત્યારે સમજવું કે, પરમાત્માનું ભજન સ્વભાવતઃ થઈ રહ્યું છે.

શાસ્ત્રમાં કેટલાંક એવાં ઉપાયો પણ બતાવવામાં આવ્યાં છે કે, પરમાત્માનું નામ ન લેવા છતાં પરમાત્માનું ભજન કરી શકાય ! અજ્ઞાપ્રત્યાસ થઈ જવાથી પરમાત્માનું નામ લેવાની પણ આવશ્યકતા રહેતી નથી. પરમાત્માનું નામ ન લેવા છતાં પરમાત્માનું સ્મરણ થાય એ ઉપાયોમાં એક ઉપાય એ છે કે, પ્રમાણિકતાપૂર્વક પોતાના કર્તવ્યનું પાલન કરવું. પ્રામાણિકતાપૂર્વક કર્તવ્યનું પાલન કરવાથી પરમાત્માનું નામ ન લેવા છતાં સ્વભાવતઃ પરમાત્માનું સ્મરણ થઈ જાય છે. માનો કે, તમે કાઈના નોકર છો. તમારા શેક હમેશાં તમારી સાથે રહેતા નથી; છતાં તમારે એમ માનવું જોઈએ કે, મારા શેક મારી સાથે જ છે એટલા માટે મારે મારું કામ પ્રામાણિકતાપૂર્વક કરવું જોઈએ. મારું કામ ભલે શેક કદાચ જોતા ન હોય પણ પરમાત્મા તો મારું કામ જુએ જ છે. એટલા માટે મારે મારા કામમાં અપ્રામાણિકતાનો વ્યવહાર કરવો ન જોઈએ. આ પ્રમાણે પોતાના કર્તવ્યનું પાલન કરવામાં પ્રામાણિકતા રાખવી એ પરમાત્માનું નામ લીધા વિના પરમાત્માનું સ્મરણ કરવાનો અને સુખી થવાનો એક સરળ ઉપાય છે. જો તમને પરમાત્માનું ભજન કરવાનો જુદો સમય મળતો ન હોય તો આ પ્રમાણે પરમાત્માનું સ્મરણ કરો. કાઈપણ કાર્ય કરતી વખતે એમ સમજો કે, પરમાત્મા અમારું કાર્ય જોઈ રહ્યા છે. આ પ્રમાણે સમજીને પ્રામાણિકતાપૂર્વક કાર્ય કરો તો એ પણ પરમાત્માનું સ્મરણ જ છે. પણ લોકો પ્રાયઃ એવું કરતાં જોવામાં આવે છે કે, ઉપરથી તો પરમાત્માનું નામસ્મરણ કરે છે પણ કાર્ય કરતી વખતે જાણે પરમાત્માને જુદી જાય છે. પણ વાસ્તવમાં આ સાચું પરમાત્માનું નામસ્મરણ નથી. જો પરમાત્માને દષ્ટિ સમક્ષ રાખી પ્રામાણિકતાપૂર્વક કર્તવ્યનું પાલન કરવામાં આવે તો તેમાં સ્વ-પરનું કલ્યાણ જ રહેલું છે.

મયાજુરેહા ચરિત્ર—૪૭

દૈવત ધી ઠરુણા નૃપ કાયા, સેવા ભાય મન ધાર;
શોકરહિત હો રાજ્ય ચક્રાતા, ચન્દ્રચક્ર સુખકાર. ॥ સતી ૧૮૭ ॥
માતાપિતાકા મણુ હૈ ભારી, મિત્રે નહીં શુકાયા;
રાજકાજ ચક્ર પીડા દેતા, ચન્દ્રચક્ર ધમરાયા. ॥ સતી ૧૮૮ ॥
કાંધ કરને કો ભેજે નૃપને, મુલત મહા ખડ્ગીર;
પતા નહીં પાયા માતા કા, આ કે બંધાઈ ધીર. ॥ સતી ૧૮૯ ॥

ઉપરિલિખિત લોકોને મુનીએ ચન્દ્રચક્રનું વિશેષ જ્ઞાન સંત્રાણવર્તી કર્યું કે, રાજા બન્યા બાદ ચન્દ્રચક્ર ચિત્તારવા કાળો કે, આ રાજમુકુટ તો મારા માટે એક એક સમાન છે. આ રાજમુકુટને કારણે મારા માથા ઉપર એક મોટી જવાબદારી આવી પડી છે. આ રાજમુકુટે જ મારા પિતૃત્વની દળા કરાવી છે, માતાનો વિધાન કરાવ્યો છે અને પિતૃત્વને પણ મારો છે. આ રાજમુકુટ મારા માટે પણ એવા વિનાશકારક ન નીવડે તેની મારે સાવધાની રાખવી જોઈએ. પ્રગતને મુખ આપવું એ જ મારો કિરેલ હોવા જોઈએ. પ્રગતને લીધે જ રાજા મુકુટ કે, અને કદાચ મુકુટ હોય તો રાજા પણ મુકુટી છે એમ સમજવું જોઈએ. રાજાના

વિચાર કરી જે સમયે પુત્ર જન્મ્યો ગયો હતો ત્યારે વૃદ્ધ માતાએ આનંદવ્યા કરી નાંખી; અને મરતાં પહેલાં એક પત્ર સેનામાં દાખલ કરનાર અધિકારીના નામને લખી મૂકી ગઈ. તે પત્રમાં લખ્યું હતું કે, મારો પુત્ર દેશની સેવા માટે સેનામાં દાખલ થયા વાદતો હતો પણ હું તેના કાર્યમાં બાધક થઈ રહી હતી. હું બાધક થઈને અવિરત રહેવા વાદતી નથી એટલા માટે મૃત્યુને ભેટીને પુત્રની દેશ-સેવાની બાધાને દૂર કરું છું. હવે મારા પુત્રને સેનામાં દાખલ કરવામાં કોઈ પ્રકારનો વાંધો નથી. મારા પુત્રને સેનામાં જરૂર દાખલ કરવામાં આવે એ જ મારી આંતરિક ઇચ્છા છે.

આ પ્રમાણે વૃદ્ધ માતાએ રાષ્ટ્રની સેવામાં પુત્ર લાગ લઈ શકે એ માટે પોતાના પ્રાણ પણ અર્પી દીધાં. પુત્ર પણ એવો નીકળ્યો કે, માતાનો અગ્નિશ્રંકાર પણ ન કર્યો અને યુદ્ધમાં આવ્યો ગયો.

જાપાનના લોકો સ્વદેશ માટે આ પ્રમાણે આત્મભોગ આપે છે, પણ અહીંના લોકો કેવળ પોતાનો સ્વાર્થ જુએ છે. જે પાડોશી દુઃખી હોય તો તેની પણ ઉપેક્ષા કરવામાં આવે છે. વાસ્તવમાં વ્યક્તિના લાલાલાલને જ જોવું ન જોઈએ પણ વ્યક્તિના ક્ષાલા લાભની ઉપેક્ષા કરી સમૂહના લાલાલાલનો વિચાર કરવો જોઈએ. કારણકે જે વ્યક્તિની હાનિ થાય તો તેની એકજની હાનિ થાય છે પણ સમાજની હાનિ થાય તો અનેકની હાનિ થાય છે. એટલા માટે વ્યક્તિગત હાનિ-લાભને વધારે ભાર ન આપતાં સમષ્ટિગત હાનિ-લાભનો વિચાર કરવો જોઈએ.

રાજગાદી ઉપર એકલા બાદ ચન્દ્રયશ વિચાર્યું કે, માતાનો પત્તો લગાવવો એ માટે પહેલું કર્તવ્ય છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે માતાની તપાસ કરવા માટે ચારેય બાજુ અનેક માણસોને મોકલ્યા. તે માણસોએ મથણુરેહાની ખૂબ તપાસ કરી પણ ક્યાંય મથણુરેહાનો પત્તો લાગ્યો નહિ. માતાનો પત્તો ન લાગવાથી ચન્દ્રયશને થયું દુઃખ થયું; ત્યારે શુદ્ધિમાન રાન્યકર્મચારીઓએ તેમને ધૈર્ય આપ્યું. આ પ્રમાણે ધૈર્ય ધારણ કરી ચન્દ્રયશ ન્યાયનીતિપૂર્વક રાન્ય ચલાવવા લાગ્યો.

પતિકો સહાય દિયા જો સતીને, બ્રહ્મ લોકમે દેવ;

કરણી દેહ પાયા વહ ભાયા, આજ બળતા સેવ. ॥ સતીઃ ૧૬૦ ॥

નિસ પ્રતાપસે દેવ હુઆ હૈ, પ્રથમ ક્રિયા પ્રણામ;

મનકી શંકા મેટા રાજ, ચહ હૈ ધર્મકા કામ. ॥ સતીઃ ૧૬૧ ॥

ઉપર જણાવ્યા મુજબ ચન્દ્રયશનું વૃત્તાંત સંભળાવ્યા બાદ મથણુરેહાના પતિ યુગબાહુ, કે જે મરીને પાંચમાં દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયો હતો તે દેવ, મથણુરેહાનો ઉપકાર માનવા આવેલ હતો તે મૂળ બાળત સંબંધી મુનિ, ઉપસ્થિત લોકોને કહે છે કે, આ દેવ આ સતીનો પૂર્વજવમાં પતિ હતો. આ સતીએ તેને એવી સહાયતા આપી હતી, કે જેને કારણે તે દેવ થયો છે અને નરકમાં જતાં બચી ગયો છે. આ ઉપકારને કારણે જ આ દેવે સર્વપ્રથમ આ સતીને નમન કર્યું છે. આ સતીએ જે સહાયતા આપી તેના પ્રતાપે જ આ પાંચમાં દેવલોકમાં સામાનિક દેવોનો રાજ્ય થયો છે. ત્યારે આ દેવગનિમાં ઉત્પન્ન થયો ત્યારે સામાનિક દેવોએ તેની પાસે આવી નમન કર્યું અને પછી પૂછ્યું કે, આપે એવી શું કરણી કરી છે, કે નથી

આપ આમારા રવામી થયા છો ! ત્યારે આ દેવે કહ્યું કે, મને મારી પત્નીએ મૃત્યુસમયે ધર્મસાધના આપી હતી અને તેના જ પ્રતાપે હું અહીં જન્મ્યો છું. મારી ધર્મપત્નીએ મારાં બધાં દોષો ધોઈ નાંખ્યાં અને મારા આત્માને એવો યોગ્ય બનાવી દીધો, કે જેથી હું અહીં આવી શક્યો.

મુનિએ કહ્યું કે, આ દેવે આ પ્રમાણે બીજા દેવાને કહીને એવો વિચાર કર્યો કે, જે સતીની કૃપાથી હું નરકમાં જતો બચી શક્યો છું અને અહીં જન્મ્યો છું તે સતીની મારે સર્વપ્રથમ બચ્ચર લેવી જોઈએ, કે તે કાંઈ સંકટમાં તો પડી નથીને ! આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે પોતાના જ્ઞાનદારા બચ્ચી લીધું કે, તે સતી તો મને સદાપતા આપવા માટે જ રોકાયેલ હતી. પછી તો તે પોતાના શીશની રક્ષા કરવા માટે જંગલમાં ચાલી ગઈ હતી. જંગલમાં પશુ તેને માથે અનેક કષ્ટો પડ્યાં છતાં તેણે પોતાના શીશને નષ્ટ થવા દીધું નહિ અને અત્યારે તે શીશની રક્ષા કરતી મુનિની સેવામાં બેઠેલી છે. મારે સર્વપ્રથમ તે સતીને વંદના કરવી જોઈએ. તે સતીને વંદન કરવાના નિમિત્તે મને મુનિનાં દર્શન પણ થઈ જશે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી આ દેવ દેવસોહનો પ્રેમ છોડી અહીં આગ્યો છે. જો આ દેવ આ સતીને વંદન કરવા ન આવતો તો તે કૃતબ કહેવાત. ધર્મ, સ્ત્રી કે પુરુષ વચ્ચે કોઈ પ્રકારનો ભેદ પાડતો નથી, પણ ધર્મ તો જે પાળે તેનો જ છે. આ દેવ આ સતીને સાખીની માફક માની નમન કરી રહ્યો છે. તેણે મને પછી નમન કર્યું તો એમાં કાંઈ વાંધો નથી. આ સતીને નમન કરવું એ નિશ્ચયની દૃષ્ટિએ મુનિને જ નમન કરવા બરાબર છે; કારણકે આ સતીના હૃદયમાં હું નહિ પણ કોઈ બીજા મુનિ હતા, ત્યારે જ તો તે પોતાના પતિને ઉપદેશ આપવામાં અને પતિની સદાપતા કરવામાં સમર્થ થઈ. આ કારણે આ સતીને કરવામાં આવેલું નમન પરંપરાએ મુનિને જ નમન કરવામાં આવ્યું છે; એટલા માટે આ દેવે પહેલાં આ સતીને અને પછી મને નમન કર્યું એમાં કાંઈ વાંધો નથી. આ સતી પણ પોતાના મનમાં એ જ વિચારે છે, આ બધો મુનિનો જ પ્રતાપ છે.

મયજુરેદાએ મુનિની વાણી કેવી રીતે સાંભળી અને હૃદયમાં તે વાણીને કેવી રીતે ધારણ કરી દર્શી તે વાત કહેવી મુશ્કેલ છે. જે મુનિનો ઉપદેશ મયજુરેદાએ સાંભળ્યો હતો તે ઉપદેશ પણ કેવો બોધપ્રદ હતો ? તમે પણ અમારાદ્વારા સંભળાવવામાં આવેલ બગવાન મહાવીરના ઉપદેશને હૃદયમાં રથાન આપો, અને બગવાનના ઉપદેશને હૃદયમાં રથાન આપી દીપોત્સવી બનવો. તમે જો દીપોત્સવિને બિજાવવા ચાહતા હો તો દેવોએ જે પ્રમાણે બગવાન મહાવીરનું બજન કરી તેમનો નિર્વાણોત્સવ બિજવ્યો હતો, તે પ્રમાણે તમે પણ બગવાન મહાવીરના ઉપદેશાનુસાર જીવનમાં ધારણ કરી ઉજવો, તો તમારું કલ્યાણ રહેલું છે.

પણા સોદાએ આ દીપોત્સવી પર્વને મોજસોખનું પર્વ માની લીધું છે. પરંતુ આ પર્વ મોજસોખનું નહિ પણ સાદાર્થ અને સંયમનું પર્વ છે. એટલા માટે ફેશનનો ત્યાગ કરી સાદાઈને ધારણ કરો અને સાદા બની પર્વને ઉજવો તો તમારું પર્વનું માહાત્મ્ય છે. પ્રત્યેક પર્વ, વિરમ્મન થયેલાં આદર્શોનું અનુકરણ કરવાનું અને સત્સંસ્કારોને સીંચવાનું માર્ગમુચન કરે છે. એટલા માટે આ દીપોત્સવી પર્વના ઉપદેશમાં સાદાર્થ-અંધમ-સત્ય વગેરે સત્સંસ્કારોનું સીંચન કરવું જોઈએ, અને ફેશન, અસત્ય વગેરેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

તે પોતાના રેગના વેગને કાંઈ હદ પહોંચાડી શકતો નથી, એટલે જો તે પોતાના માનસમાં આવે તે, તમે તમારું પૂરું નિર્મલ જોશથી અને એવાની સંસ્કૃતિથી પગલ મીલવો વધારે કાર્ય ન કરી શકો તે સમજી શકો છો. એટલે જ, તમારે જો તે તમે જાણી શકો સાધાર્મિક ધરણ કરો તે તમારે કમળનો માર્ગ ચાલવો પડી શકે.

મુનિએ મનિષ્યના મિત્ર તર તરફે અભિપ્રાય રજૂ કરી આ પ્રમાણે આ કાર્યને દેવ ઉપર ને ઉપર કર્યો છે તે ઉપરને જાણે જ આ રીતે પહેલાં આ કાર્યને સમજાવે છે. એટલા માટે તમે તેના વિશે કાર્ય વિચાર ન કરો પણ એમ વિચારો કે, એક જાવનાને કારણે આ દેવ નરકમાં જઈ જાય છે એટલે આ રીતે તે સમજાવવા જે કલ્યાણકારી રહે. આ સાધાર્મિકો વિચાર કરી તમે પણ જીવનમાં સદાચારને પ્રગટ તો તેમાં કલ્યાણ જ છે.

મુનિએ આ પ્રમાણે ઉપસિંગ એકાને કહ્યું. હવે આગળ શું થાય છે તે વિશે દેવેથી વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૬૪ કારતક શુક્ર ૧ ગુરુવાર

પ્રાર્થના

વિમલ નિનેશર સેવિએ, શરીર શુદ્ધિ નિર્મલ દાય થાય કે;

હવા ! વિષયવિકાર વિચારને, તૂ મોહની કર્મ ખગાય કે.

હવા ! વિમલ નિનેશર સેવિએ. ૧૨૫

—વિષયદ્રષ્ટ કુંભક ચોવીસી

શ્રી વિમલનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં પરમાત્માના નામની વિશેષતા બતાવવામાં આવી છે. આ પ્રાર્થનામાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, ને પરમાત્માના નામનો આશ્રય લેવામાં આવે અને પરમાત્માના નામનો તાસ્વિકદષ્ટિએ વિચાર કરવામાં આવે તો યોગમાં ઘણો લાભ થઈ શકે છે. વિમલનો અર્થ નિર્મલ થાય છે. પરમાત્માના નામનો આશ્રય લઈ નિર્મલતા પ્રાપ્ત કરી નેઈએ. પણ અત્રે વિચારવાનું એ પ્રાપ્ત થાય છે કે, પરમાત્માના નામથી કર્મ ચીજને નિર્મલ બનાવવી નેઈએ ? કારણ કે દુનિયામાં અનેક પ્રકારની ચીજ છે અને અનેક પ્રકારની ચીજને શુદ્ધ કરી નિર્મલ બનાવવામાં આવે છે.

જાનીજનો કહે છે કે, સર્વપ્રથમ તું તારા નિષ્કર્ષ આત્માની શુદ્ધિ કરી તેને નિર્મલ કર. ખીજને શુદ્ધ કરવામાં કે નિર્મલ બનાવવામાં તું શું પડ્યો છે ? સંસારની ખીજ વસ્તુઓની અપેક્ષાએ આ શરીર નિષ્કટ છે; પણ જેનું પોતાનું શરીર જ સહન છે, નિર્મલ નથી, તે ખીજના શરીરને નિર્મલ કેવી રીતે બનાવશે ? શરીરથી નિષ્કટ શુદ્ધિ છે અને શુદ્ધિથી નિષ્કટ આત્મા છે. આવી દશામાં આત્માને જૂલી નઈ ખીજ વસ્તુઓને શુદ્ધ કરવામાં પ્રયત્ન થવું એ શું ઉચિત છે ?

માનીઓ હરે છે કે, અનુપ્રેક્ષ્ય ન તાની ભુદિને નિર્મલ કરે, ભુદિને નિર્મલ બનાવવાથી જે વસ્તુ જોવી છે તે વસ્તુ તેવી જ જણાવા લાગશે. ભુદિ નિર્મલ થવાથી તે વસ્તુના સ્વરૂપને બળ્લી માનીત અને તેથી વિષયવિષયના કંઈકમાંથી જુદી જાતે મેળવીત કર્મને નહિ કરી કપાઈ એટલા માટે અનુપ્રેક્ષ્ય ભુદિને નિર્મલ કરે અને ભુદિને નિર્મલ બનાવવા માટે ભગવાન વિમલનાથના શરણે જાય.

ભગવાન વિમલનાથના શરણે જવાથી અને તેમનું અમરણ કરવાથી ભુદિ નિર્મલ થાય છે. પણ ભગવાન વિમલનાથનું અમરણ અને શરણ અંશરતી કામનાને પૂર્ણ કરવા માટે હોય ન જોઈએ. આજ્ઞાત ધણા લોકો અંશરતી કામનાને કારણે ધર્મકાંક્ષામાં પણ ગણાયા પડી જાય છે. આંશરિક કામનામાં લોકો પડી જવાને કારણે ધર્મના નામે પણ ધણા દોષ ચાલતા લાગે છે. એટલા માટે આવા સમયમાં સાવધાની રાખવાની આવશ્યકતા રહે છે. જ્યારે કોઈ વિષય પરિચિતિ સામે ઉપરિચય થાય છે ત્યારે વિગેરે સાવધાની રાખવામાં આવે છે. આ જ પ્રમાણે જ્યારે ધર્મના નામે પણ દોષ ચાલવામાં આવે છે ત્યારે માનીઓ વિશેષ સાવધાન થઈ એમ વિચારે છે કે, આ વખતે ભગવાન વિમલનાથના શરણે જઈ જોઈએ અને તેમનું જ અમરણ કરું જોઈએ. ભગવાન વિમલનાથનું અમરણ સામાન્ય કામનાની પૂર્તિ માટે નહિ પણ ભુદિને નિર્મલ કરવા માટે જ કરવું જોઈએ.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી માનીઓ ભુદિને નિર્મલ બનાવવા માટે જ પરમાત્માના શરણે જાય છે. તેઓ એમ વિચારે છે કે, ભુદિ નિર્મલ થઈ જવાથી બધાં પદાર્થો વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં જોઈ શકાશે અને તેથી આત્માનું કસાણ પણ સરળતાથી સાધી શકાશે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી જે મહાત્માઓ અંશરતી કોઈપણ કામનાને પૂર્ણ કરવા માટે નહિ પણ ભુદિને નિર્મલ કરવા માટે જ પરમાત્માનું શરણ સ્વીકારે છે અને તેમનું અમરણ કરે છે તે મહાત્માઓ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

અનુપ્રેક્ષ્ય પરાક્રમ—ખાવીશમો ખાલ-ચાલુ

સાચમાં અનુપ્રેક્ષાના રૂપ વિષે વિચાર આવી રહ્યો છે. અનુપ્રેક્ષાનાં બીજાં રૂપ વિષે ભગવાને જે ફરમાવ્યું છે તે વિષે આજણ ક્ષી દેવામાં આવ્યું છે. હવે અનુપ્રેક્ષાનું અંતિમ રૂપ બતાવવાં ભગવાન કહે છે કે, અનુપ્રેક્ષા કરવાથી જીવાત્મા જનાદિ અનંત દીર્ઘ માર્ગવાળા એવા અપાર ચતુર્મતિરૂપ સંસાર-અરૂપને યીજતાથી પાર જઈ શકે છે.

જેનો છેડો જોવામાં આવતો હોય તેને પાર કરવું તો મુશ્કેલ નથી, પણ જે અપાર હોય છે અર્થાત્ જેનો છેડો જોવામાં આવતો ન હોય તેને પાર જવું બહુ જ મુશ્કેલ છે. હવે જે વસ્તુ તે અપારને પણ પાર કરાવી દે છે તે વસ્તુ કહી દરો તેનો વિચાર કરે. સંસારને જે અપાર કહેવામાં આવ્યો છે તે અહીં પ્રવાહની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવેલ છે. આ અપાર સંસાર અનાદિ છે. દેવ, મનુષ્ય, તિર્થંક અને નરક એ ચાર મતિઓ આ અપાર સંસારનાં ચાર દિનારાઓ છે. આ ચાર મતિરૂપ દિનારાથી સંસારનો અન્ત તો મળે છે. પણ આ સંસારાટવીને માર્ગ એવો લાગે છે કે, જેને કારણે જીવો કમથી જૂઠા પડી જાય છે અને તેથી તેમને સંસારાટવીમાંથી બહાર નીકળવું મુશ્કેલ થઈ જાય છે. પણ અનુપ્રેક્ષાથી જીવ આ સંસારાટવીને પણ પાર કરી શકે છે.

માનો કે, કોઈ એક નગરમાં જવાનો માર્ગ વિષ્ટ અને દુર્ગમ છે. જો કે તે માર્ગ વચ્ચે વિશ્રામસ્થળો છે. એટલે જો એક વિશ્રામસ્થળથી બીજા વિશ્રામસ્થળે જતે બીજા વિશ્રામસ્થળથી ત્રીજા વિશ્રામસ્થળે એમ જો આગળ વધવામાં આવે તો તો વિષ્ટ અને દુર્ગમ માર્ગને પણ પાર કરી શકે છે. પણ જો માર્ગની વચ્ચે જ ભૂલા પડી જવામાં આવે અને હવે ક્યાં જવું એવા ભ્રમમાં પડી જવામાં આવે તો નગરમાં જવું તેને માટે મુશ્કેલ છે, અને એ કારણે તેને માટે નગરમાં જવાનો માર્ગ વિષ્ટ અને દુર્ગમ જ છે. આ જ પ્રમાણે આ સંસાર પણ અપાર છે. જો કે તેને ચાર ગતિરૂપ ચાર દિનારા છે. અને આ સંસારને પાર પણ કરી શકાય છે. પણ જેઓ ભ્રમમાં પડી જઈ એક ગતિમાંથી બીજી ગતિમાં જ પડ્યો રહે છે તેને માટે આ સંસાર અપાર જ છે. નરકગતિનો પાર આવે છે. મનુષ્યગતિનો પણ પાર છે. વનસ્પતિનો પણ દીર્ઘકાલની સ્થિતિ હોવા છતાં પણ પાર છે. દેવગતિની સ્થિતિનો પણ પાર છે. અને તિર્યચગતિનો પણ પાર છે. આ પ્રમાણે દેવ, મનુષ્ય, નરક અને તિર્યચ એ ચારેય ગતિ આ સંસારનાં દિનારાઓ તો છે પણ તેનો માર્ગ લાંબો છે એ કારણે જ પાછાં તેમાં પડી જાય છે અને સંસારમાં જ ગોથાં ખાય છે. આ પ્રમાણે આ સંસાર અપાર કહેવામાં આવે છે. અનુપ્રેક્ષાથી આ અપાર સંસારને શીઘ્રતાથી પાર કરી શકાય છે.

કોઈ માણસ અપાર સમુદ્રમાં પડી ગયો છે. એટલામાં જ તેને કોઈ નૌકા મળી જાય અને તે નૌકાનો માલિક સમુદ્રમાં પડેલા માણસને કહે કે, આ નૌકા ઉપર જલ્દી ચડી જા. તો શું સમુદ્રમાં પડેલો માણસ નૌકા ઉપર ચડી જવામાં વિલંબ કરશે ખરો ? જો તે માણસ વિચારશીલ હશે તો તે એટલો વિચાર તો અવશ્ય કરશે કે, જે માણસ મને નૌકામાં ચડી જવાનું કહી રહ્યો છે તે માણસ રાગદ્વેષથી ભરેલો તો નથી ને ? અને મને કોઈ રાગદ્વેષથી નૌકા ઉપર ચડી જવાનું તો કહેતો નથી ને ? આ પ્રમાણે વિચાર કર્યા બાદ જો તેને એ ખાતરી થાય કે, તે માણસ નિઃસ્પૃહ છે અને નિઃસ્પૃહતાથી જ નૌકા ઉપર ચડી જવાનું કહે છે, તો કોઈ શુદ્ધિમાન નૌકા ઉપર ચડી જવામાં વિલંબ કરશે નહિ. શુદ્ધિમાન માણસ આવા સમયમાં નૌકાનું ઘરણુ લીધા વિના રહી શકતો નથી. આ જ પ્રમાણે આ અનાદિ સંસાર પણ અપાર છે. આ અપાર સમુદ્રને પાર કરવા માટે અનુપ્રેક્ષા એક નૌકા સમાન છે. શું આ સંસારને પાર કરવા માટે આ અનુપ્રેક્ષારૂપી નૌકાનું ઘરણુ લેવું ન જોઈએ ?

અનુપ્રેક્ષા આવી હવનસાધક છે છતાં સાંસારિક લોકોની દશા કોઈ વિચિત્ર જ નોવામાં આવે છે. લોકો બીજા સામાન્ય કામોમાં તો સમયને વ્યર્થ નષ્ટ કરે છે પણ આ અનુપ્રેક્ષારૂપી નૌકાને અપનાવતા નથી.

‘તે પુરુષ આવો છે, તે સ્ત્રી આવી છે અને અમુક આવો છે’ વગેરે અનેક પ્રકારની કુદ્દલી લેણી કર્યા કરે છે પણ તેઓ એમ વિચારતા નથી કે, બીજો માણસ ગમે તેવો હોય અથવા બીજી સ્ત્રી ગમે તેવી હોય પણ તેમની નિંદા કરવાથી મને શો લાભ ? મારે બીજાની નિંદામાં પડવું એ કીક છે ? કે હું પોતે કેવો છું એ જોવું કીક છે ? મારામાં કેટલાં વિકારો લગ્યા છે તે હું પોતે ન જોઉં તો બીજાનાં વિકારોની કીકા હું કેવીરીતે કરી શકું ? એટલા માટે બીજાનાં વિકારો નોવામાં પડવું ન જોઈએ પણ પોતાનાં વિકારોને જ દૂર કરવાં જોઈએ.

શુદ્ધિમાન લોકો બીજાની નિંદાની વાતોમાં પડતા નથી, પણ પરમાત્માના ઘરે જઈ પોતાની કુદ્દિને નિર્મલ બનાવે છે અને પોતાનાં અવશુભોને જોઈ એમ કહે છે કે—

છે પણ સાથેસાથે અંસારનું પણ ચિત્તિ કરે છે. એટલા માટે જ્યોત્સ્વી નિર્ગુણ કરી કરી દર્શ પોતાના આત્માનાં વિદારને લુપ્તો અને પરમાત્માની પ્રાપ્તિનારાગ પોતાના આત્માનાં વિદારને દૂર કરી તેને નિર્મલ બનાવે તો એમાં કલ્યાણ છે.

કહેવાતો આશય એ છે કે, અનુપ્રેશાથી આત્મા અનર્ગનિરૂપ અંસારને પાર કરી શકે છે એટલા માટે ચિત્તને અનુપ્રેશ કરવામાં પરોતો. નર્મ કરવા એમ કહે છે, ચિત્ત તે ગંગલ છે એટલા માટે અને ચિત્તને અનુપ્રેશમાં કરી રીતે પરોતી શકીએ ? આ પ્રશ્નને ઉત્તર એ છે કે, ચિત્ત તે ગંગલ છે. ગંગલ હતું અને ગંગલ રહેશે, પણ ગોગતી ક્રિયાદારા એ ગંગલ ચિત્તને પણ સ્થિર કરી શકાય છે. એટલા માટે ગોગતી ક્રિયાદારા ચિત્તને સ્થિર કરી અનુપ્રેશ કરી શકે તો તે શક્ય જ છે. ને તેમ કરી ન શકે તો એટલું તો અવશ્ય કહે કે, ચિત્તને ખરાબ ધાતોમાં જવા ન દે. ને ચિત્તને ચાટકું પણ કાચમાં રાખવાની સાવધાની રાખશે તો પણ ધણું કલ્યાણ કરી શકશે. જ્યારે બાળકને પગ ચાલી જાય અને ચાલતાં શીખી જાય ત્યારે તેને એક જગ્યાએ બેસી રહેવાનું કહેવામાં આવે તો તે એક જગ્યાએ બેસી રહેતો નથી પણ અહીં તરો દરતો-દરતો રહે છે. એટલા માટે તે બાળક કોઈ ખાડામાં કે નીચે પડી ન જાય તેની ખાસ સાવધાની રાખવામાં આવે છે. આ જ પ્રમાણે મનને પણ એક નાના બાળક જેવું માતો. આ મનને ચોગદિયા વિના રોકી શકાતું નથી માટે એ મન ઉપર સદ્ગુણના વચનોનો પહેરો મૂકો, કે જેથી મન ખરાબ કામોમાં ચાલ્યું ન જાય ! બાળક ને સારી સંગતિમાં જતું હોય તો એ દશામાં અપકાવવામાં આવતું નથી પણ ને ખરાબ લોકોની સંગતિમાં જતું હોય તો તેને રોકવામાં આવે છે; તે જ પ્રમાણે આ મન પણ ખરાબ સંગતિમાં ચાલ્યું ન જાય તેની ખાસ સાવધાની રાખવી જોઈએ. આ મન કેટલાં બધાં કષ્ટો સહા બાદ મળ્યું છે અને તેમાં પણ સમદષ્ટિ અને આવકના મનનું કેટલું બધું મહત્ત્વ છે તેનો વિચાર કરો. મહામુશ્કેલીએ મળેલું આવું મન ને ખરાબ કામમાં ચાલ્યું જાય તો કેટલી ચિંતા થતી જોઈએ ? કોઈ મોટા માણસનો છોકરો ને ખરાબ સંગતિમાં પડી જાય તો તેને માટે કેટલી બધી ચિંતા થાય છે ? આ જ પ્રમાણે તમારું મન પણ કોઈ ખરાબ કામમાં ચાલ્યું ન જાય તેનું તમે ખાસ ખ્યાન રાખો. ને મનને ખરાબર કાચમાં રાખશે તો આત્મકલ્યાણ સાધવામાં વાર નહિ લાગે.

મંથણુરેહા ચરિત્ર—૪૮

સુનિ દર્શનકા ફલ અતિ મોટા, પ્રત્યક્ષ દેખા આજઃ

ઈસ લવકે મહાદુઃખસે છુટા, સુધરે મેરે કાજ. ॥ સતી ૦ ૧૯૨ ॥

કર વંદન સુનિજ કો રાજ, સતી દે લાગા પાય;

ભૂરિ પ્રશંસા કરકે બોલા, આરોવીર્વાદ દો માય. ॥ સતી ૦ ૧૯૩ ॥

મતવાલો હાથી કો સુધારે, મહાવતલ બલવાન;

મુઝ કો તુમને શુદ્ધ કિયા હૈ, ચહ ઉપકાર મહાન. ॥ સતી ૦ ૧૯૪ ॥

મણિપ્રલા વિદ્યાધર વિચારવા લાગ્યો કે, મહાત્માઓનું દર્શન કેવું સદ્ગુણ અને ઉપકારક હોય છે એ મેં આજે પ્રત્યક્ષ જ જોયું. ને હું આ સતીના કહેવાથી અહીં આવત નહિ અને આ સતીને બલાતકારપૂર્વક મારે ઘેર લઈ ગયો હોત તો આ દેવ પણ મારા ઘેર આવત.

કહે સતી સુન બાઈ તમારે, મિયા માતા ઉપકાર;
આશીર્વાદ બી પુત્ર મુત્ર દેવો, એ હું વાચનવાર. ૥ સતી: ૧૪૫ ॥

પ્રેમાશાપ દોનોં મેં દોને, રત્ન કહે સમજાય;
સમ મિત્ર કરે શુભ આપો મુનિદે, નીચા ગાનકા સંપાદ. ૥ સતી: ૧૪૬ ॥

મણિપ્રભ વિદ્યાવિના કથનના ઉત્તરમાં સતીએ કહ્યું કે, “ બાઈ ! તમે આ કહ્યું શું કરી રહ્યા છો ? તમે મને આશીર્વાદ આપો, કે હું તમને આશીર્વાદ આપું ? આશીર્વાદ તો તમે જ આપી શકો; કારણ કે તમે મારી ઉપર પછા જ ઉપકાર કર્યો છે. તમારું દાથીદારા ઉમે દેકાએલી તની તમારે મને તમે મને કીલી લીધી ન હોત તો મારા જ શરીરનો પત્તો પણ લાગન નાં. મારી રહ્યા તમે જ કરી છે અને અર્ધ મુનિના દર્શન કરાવવા માટે તમે જ મને લાગ્યા છો. આ પ્રમાણે તમે મારા સાચા ઉપકારી અને સચા બાઈ છો. એટલા માટે આશીર્વાદ આપવાને યોગ્ય તમે જ છો, હું નથી. હું તમારી પાદે એ જ આશીર્વાદ માંગું છું કે, મારામાં ધર્મભાવના જ રહે. તમે સ્વીયરાગ છો. હા પ્રતિજ્ઞા અને શુદ્ધ ભાવનાશીલ છો, એટલા માટે તમારા આપેલા આશીર્વાદ મારા તરે શ્રેષ્ઠ ફળદાયક સિદ્ધ થશે. ”

સતીના કથનના ઉત્તરમાં મણિપ્રભે કહ્યું કે, “ માતા ! તમે આ શું કરી રહ્યા છો ? તમે તો મારી માતા છો. તમારી દૃષ્ટી જ હું આજે ધર્મના મર્મને સમજી શક્યો છું અને પુરુષોમાં જેવી નીચલાવના હોય છે તેવી નીચ ભાવના સ્ત્રીઓમાં હોતી નથી એ પણ હું જાણી શક્યો છું. આ સંસાર પણ તમારા જેવી સતીઓના પ્રતાપથી જ ચાલી રહ્યો છે એ પણ તમારી દૃષ્ટી જ હું જાણી શક્યો છું. તમે તો મારી માતા છો. આશીર્વાદ તો માતા જ આપે છે. ક્યાંય પુત્ર માતાને આશીર્વાદ આપતો નથી. એટલા માટે તમે મને આશીર્વાદ આપો એ જ હું ચાહું છું. ”

આ પ્રમાણે સતી મણિપ્રભને અને મણિપ્રભ સતીને એમ પરસ્પર આશીર્વાદ આપવા માટે કહેવા લાગ્યા. બન્ને જણા એકબીજાને મોટા માની પ્રેમાશાપ કરવા લાગ્યા. આ પ્રેમાશાપનો અન્ત ન આવતો જોઈ દેવે દેસડો આપતાં કહ્યું કે, “ તમે એકબીજા ઉપર પ્રશંસાનો ભાર મૂકો છો અને તમારા બન્નેમાંથી દોષ પણ એ ભારનો સ્વીકાર કરવા તૈયાર થવું નથી; પણ આ પ્રમાણે એકબીજા ઉપર પ્રશંસાનો ભાર ન લાદતાં તમે એ ભુલો કે, જો આ મુનિ ન હોત તો તમારા બન્નેની કેવી ગતિ થાત ? એટલા માટે આ મહાત્માનો જ સાચો અને મોટો ઉપકાર છે. આ સતીએ મારો જે ઉપકાર કર્યો છે તે પણ મહાત્માની દૃષ્ટી જ કર્યો છે અને તમારી ઉપર પણ જે ઉપકાર કર્યો છે તે પણ મહાત્માની દૃષ્ટી જ કર્યો છે એટલા માટે આ મહાત્માનો ઉપકાર માનો. ”

દેવનું આ કથન સાંભળી સતી અને વિદ્યાધર બન્ને મુનિને માટે એમ કહેવા લાગ્યા કે, આ મુનિના પ્રતાપથી જ જીવનશુદ્ધિ થઈ છે. પારસની દૃષ્ટી જ લોહમાં સોનાનો ગુણ આવે છે. લોહું તો પારસને છેલ્લા જાય છે પણ પારસ એ વાતને ખ્યાલમાં લેવું નથી અને તે લોહાને સોનું બનાવી દે છે. આ મુનિ પારસથી અનંતગુણા મહિમાવાળા છે માટે તેમનો જ ઉપકાર માનવો જોઈએ.

આ પ્રમાણે દેવતા કથનને કીક માની વિદ્યાધર અને મતિએ મુનિને ઉપકાર માની તેને વંદન કર્યું અને પછી તે વિદ્યાધર રક્ષાને જવા માટે તૈયાર થયો. મયજુરેદા અને દેવે તે વિદ્યાધરને પ્રેમપૂર્વક વિદાય આપી, અને જ્યાંસુધી વિદ્યાધરનું નિમાનરેખાનું રજું ત્યાં- સુધી દેવ અને મયજુરેદા તેની તરફ જ જોતાં ઉભા રહ્યા. સતી પોતાના મનમાં વિચારવા લાગી કે, આ વિદ્યાધરે ત્યારે અને નીચે પડ્યાં ક્રીડી લીધી હતી ત્યારે તેની કેવી ભાવના હતી? અને પછી તેની કેવી ભાવના થઈ ગઈ અને દેવે તેની ભાવના લઈને જઈ રહ્યો છે?

પ્રેમભાવ સે મલિપ્રભ નૃપ કો, પદેંચાયા નિજ હામ;

દેવ સતીસે નમકે બોલા, કહો યોગ્ય મમ કામ. ॥ સતી-૧૧૭ ॥

ભવસાગર સે' પાર ઉતારે, મહાસતી સહવાસ;

ઉતરી શરણુ મે' મુખ કો સોંપે, યહ વિનતી હું ખાસ. ॥ સતી-૧૧૮ ॥

વિદ્યાધરને પ્રેમપૂર્વક વિદાય આપી દેવે સતીને કહ્યું કે, જો કે મને જે કાંઈ પ્રાપ્ત થયું છે તે ખૂંધું આપની કૃપાથી જ પ્રાપ્ત થયેલ છે, જ્યાં તમે મને કાંઈ એવું કામ કહો કે જેથી મને સંતોષ થાય. દેવનું આ કથન સાંભળી મયજુરેદા સાંસારિક સુખની યીજો દેવ પાસે માંગી શકતી હતી પણ તેણે એવી કાંઈ ચીજ માંગી નહિ પણ એમ કહ્યું કે, દેવે મને આ સંસાર સારો લાગતો નથી. આ સંસાર મને તારી શકે એમ નથી પણ સતીઓની સંગતિ જ મને તારી શકે અને મારા ઉદ્ધાર કરી શકે એમ છે, એટલા માટે તમે મને સતીઓની સંગતિ થાય એવી જગ્યાએ લઈ જાઓ. કારણકે દેવે હું સંયમ ધારણ કરવા આદ્યું છું.

તે સમય કેવો હતો, કે ત્યારે મોટી મોટી રાણીઓ પણ સતીઓની સેવા ચાહતી હતી! અને તે સતીઓનો ચારિત્ર્યવલાર પણ કેવો સંયમશીલ રહેતો હતો, કે જેમનો પ્રભાવ આટલો બધો પડતો હતો! વળી તે સતી પણ કેવી ચારિત્ર્યશીલા કે જેણે દેવની પાસે સાંસારિક કાંઈ પણ વસ્તુ માંગી નહિ પણ મને કાંઈ સુચરિત્રા સતીઓની સેવામાં મહેંચાડી દો એવી માંગણી કરી. સતીએ તો દેવની પાસે આવી માંગણી કરી પણ તમે કેવી ચીજ માંગો છો? દેવ કે પરમાત્મા પાસે તુમ્હારી ચીજ માંગવી એમાં સુદ્ધિમતા નહિ પણ વિવેકહીનતા જ છે. કાંઈ ચક્રવર્તી સંતુષ્ઠ થાય તો તેની પાસે તુમ્હારી વસ્તુ માંગવી ઉચિત છે! તેની પાસે તો એવી જ ચીજ માંગવી જોઈએ, કે જેથી કાંઈ પ્રકારનું કુઃખ જ રહેવા પામે નહિ. આ જ પ્રમાણે પરમાત્મા પાસે સાંસારિક તુમ્હારી વસ્તુની માંગણી ન કરતાં પોતાનામાં સાંસારિક કામના જ રહેવા ન પામે એવી માંગણી કરવી જોઈએ.

મયજુરેદા દેવજી બીજાને ઉપદેશ આપવામાં ન રહી પણ તેણે ઉપદેશને સક્રિય રૂપ આપી આત્મહત્યાયુ સાધવાનો પણ વિચાર કર્યો અને એટલા જ માટે તેણે દેવને કહ્યું કે, મને સતીઓની સેવામાં મહેંચાડી આપો. કારણ કે હું તેમની પાસે સંયમ ધારણ કરવા આદ્યું છું.

પુત્ર સ્નેહસે મન વ્યાકુલ હૈ, દિખસાએ દીદાર;

મિથિલાપુરીમે' મુખકો રખ દો, માનૂંગી ઉપકાર. ॥ સતી-૧૧૯ ॥

સુનિ વંદન કર બૈઠ વિમાને, મિથિલાપુરીકો અય;

પૂર્વકથા કો કહે પ્રેમસે, મનમે' હર્ષ ન આપ. ॥ સતી-૧૨૦ ॥

મયજુરેદાએ દેવને સતીસાખીની પાસે જઈ જવાનું તો કહ્યું પણ હૃદયમાં માનૂરનેદનો

શિવદેવે આપનાં નેત્રે દેરતે એમ પણ કહ્યું કે, મને અને મંસારનાં નિર્દોષિ તે પેલું મુકું છે, પણ માતું મન એકવાર તે પુત્રને નેત્રાં અવરૂપ અવરૂપા છે કે જે પુત્રને તે પત્નમાં જન્મ આપી વૃક્ષ ઉપર એળામાં સવગ્રામી યાંત્રી ચાલી હતી અને જીવે મિથિલાપુરીના ચાલ પોતાને ત્યાં દર્શ કર્યા છે તેને તે મેલ્યા માતું મું. પુત્ર વિષેના બધા સમાચાર મને મુનિદત્ત જાણવામાં આવ્યાં છે. હું એકવાર તે પુત્રને જોવા માતું મું એટલા માટે મને મિથિલા નગરીમાં લઈ જતો. હું તમારા ઉપકાર માનીશ. મિથિલાપુરી મોટી નગરી છે. ત્યાં સતી-સાધ્વીનો પણ સુશોભ સંપાદો એટલા માટે મને ત્યાં પહેંચાડી દે.

માતૃપ્રેમ કેવો અદ્ભુત દોષ છે એ પાન તો જાણનાર જ જાણે છે. નેપોલીયન બોનાપાર્ટ એમ કહેતો હતો કે, એક જાતું મંસારનાં જનાં સુખો મુકું અને બીજી જાતું માતૃપ્રેમને મુકું તો માતૃપ્રેમ વધી જાય. માના તો તમને પણ દર્શો. શું તમને આ પ્રકારના માતૃપ્રેમનો પરિચય છે ? અને તમે તે માતૃપ્રેમનો જદસો આપવાનો પ્રયત્ન કરો છો ?

સતીનું કથન સાંભળી દેવ તેની ધર્મજાવનાથી પ્રસન્ન થયો, અને પછી તે દેવ અને સતી મુનિને વંદન કરી વિમાનમાં બેસી મિથિલાપુરી તરફ રવાના થયા. અને માર્ગમાં પૂર્વની વાતો કરતા જતા હતા. અને જાણ મિથિલાપુરી નગરી તરફ લઈ રહ્યા છે. હવે આગળ શું થાય છે તે વિષે હવે પછી વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ કારતક સુદ ૨ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

અનંત ત્રિનેશ્વર નિત નમો, અદ્ભુત જ્યોતિ અલોખ;

ના કહિયે ના દેખિયે, જાકે રૂપ ન રૂપ. ॥ અનંત ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્ર કુંભર ચોવીરી.

શ્રી અનંતનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવા માટે આત્માએ સર્વપ્રથમ પરમાત્માનું સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ. પરમાત્માનું સ્વરૂપ સમજીને કરવામાં આવેલી પ્રાર્થના જ ભાવપ્રાર્થના છે પણ કોઈના દબાણથી કે પરંપરાનું પાલન કરવા માટે કરવામાં આવેલી પ્રાર્થના દ્રવ્ય પ્રાર્થના છે. જ્ઞાનીજનોની દૃષ્ટિએ તો ભાવ પ્રાર્થના કે પૂર્ણ પ્રાર્થના તો તે જ છે, કે જે પ્રાર્થના પરમાત્માનું સ્વરૂપ સમજીને કરવામાં આવી હોય !

આ ઉપરથી કોઈ એમ કહે કે, બધા લોકો પરમાત્માનું સ્વરૂપ જાણવા માટે છે પણ પરમાત્માનું સ્વરૂપ સમજવું સરળ નથી, એટલા માટે અમે પરમાત્માની પ્રાર્થના બીજીની પાસે સાંભળાને જ કરીએ છીએ ! આ પ્રમાણે કોઈ કહે તો તેમને જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, પરમાત્માનું સ્વરૂપ જાણવું જેવું કઠિન માનવામાં આવે છે તેવું પરમાત્માનું સ્વરૂપ જાણવું કઠિન નથી પણ સરળ છે. છતાં મંસારના લોકોની એવી પદ્ધતિ થઈ ગઈ છે કે, સરળ કામને

તે બેઠો હાલિ આને છે અને હાલિ હજારે આગ જાણે છે. આ પ્રમાણે વિવરીત થવાનું કારણ એમની અહિંસા વિચાર છે. અહિંસા વિચારથી જ જગતના કોઈએ અત્યંત દાનને અર્પણ અને મુશ્કેલી આપે કમળ માની લીધું છે. હજારોનું નરીકે પંચ અને પંચ દસ સંસ્કારમાં કોઈ મુશ્કેલી નથી. પાંચ અને પંચ દસ સ્વચ્છ એ જન કહેવા મરણ છે. આ વાત હિપરથી સ્વચ્છ નો સ્વચ્છ જગત છે કે. સ્વચ્છ કહેવું મરણ છે. જનાં કોઈ મન માનને તો હાલિ આને છે અને જે અમન-કષ્ટ વગેરે હાલિ છે તેને મરણ માને છે. આ પ્રમાણે મરણને હાલિ અને હાલિને મરણ માનવાનું કારણ હિંદુનો વિચાર છે. આ હિંદુ વિચારને કારણે જ પરમાત્માનું સ્વરૂપ જાણવા વિશે પણ આજકાલ આવી જ બધું દર્શ થઈ રહી છે । પરમાત્માસ્વરૂપને જાણવાની વાતને સૌક્યને જોઈ અહોરો અહોરો છે કે જાણે આ વાત એક વિવાદની વસ્તુ ન હોય । વાતનવમાં આ વિવાદ કરવાનો વિષય નથી પણ સ્વચ્છકાર કરવાનો વિષય છે. પરમાત્માનું સ્વરૂપ જાણવું એ સૌક્ય પામે છે એવું હાલિ નથી, પણ સ્વચ્છ સમાન મરણ છે. જે પ્રમાણે સ્વચ્છ જોવાનું મરણ છે પણ તે મરે જોઈ જોવાવાની દેવને અમવાની જરૂર રહે છે, તે જ પ્રમાણે પરમાત્માનું સ્વરૂપ જાણવું મરણ છે. કેવળ મેસારનાં પદાર્થોમાં સ્નેહબંધન છે તે સ્નેહબંધનને તોડવાની કે જાડવાની આવશ્યકતા છે. આત્માએ પોતાનાં મેસારોને કારણે જે અગળ વાત પકડી રાખી છે તે અગળ વાત હરે છોડવી તેને મુશ્કેલ જગ્યા છે અને આ કારણે જ આત્મા પરમાત્માનું સ્વરૂપ જાણવું પણ મુશ્કેલ માની રહ્યો છે.

વિચાર કરવાથી એ વાત માન્ય પડી કે, પરમાત્માના સ્વરૂપને જાણવું મરણ છે અને મેસારનાં પદાર્થોને પકડી રાખવાં મુશ્કેલ છે. રાવણને મરે સીતાનો ત્યાગ કરવો મરણ હતો, કે તેને પોતાને ત્યાં રાખવી મરણ હતું । વાસ્તવમાં રાવણને મરે સીતાનો ત્યાગ કરવો મરણ હતો. અને એ તેણે સીતાનો ત્યાગ કરી દીધો હોત તો તેની હાલિ પણ ન થાત પરંતુ રાવણ સીતાનો ત્યાગ કરવો બહુ જ હાલિ માનતો હતો. આ જ કારણે તેણે સીતાનો ત્યાગ કર્યો નહિ અને આખરે તેનો વિનાશ થયો. આ જ પ્રમાણે જીવતમાએ પણ અનેક જોડી વાનો પકડી રાખી છે. એ તે જોડી વાતોનો ત્યાગ કરી દે તો તેને મરે પરમાત્માનું સ્વરૂપ જાણવું બહુ જ મરણ થઈ જાય. પણ તે જોડી વાતોનો ત્યાગ કરવો મુશ્કેલ માની રહ્યો છે, એટલા જ મરે પરમાત્માનું સ્વરૂપ જાણવું પણ તેને મરે મુશ્કેલ થઈ રહ્યું છે ।

આ પ્રાર્થનામાં ભક્તજનોએ પોતાની આ વિશે જે બૂધ યાચ છે તે બૂધનું જ વર્ણન કરેલ છે. તેઓ કહે છે કે, હે પ્રભો ! બીજી વાતોનો અનુભવ કરવામાં તો કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ પણ થઈ શકે છે, પણ તારી કહેલી વાતોનો અનુભવ કરવામાં કોઈ પણ પ્રકારનું કષ્ટ થતું નથી. વાસ્તવમાં જે વસ્તુ દુઃખ હોય છે તે વસ્તુનો અનુભવ કરવામાં જ કષ્ટ જણાય છે પણ જે વસ્તુ સમીપમાં હોય છે તે વસ્તુનો અનુભવ કરવામાં કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ હોઈ જ શકે નહિ તારું સ્વરૂપ પણ મારી સમીપ જ છે; એટલા મરે તારું સ્વરૂપ સમજવામાં વાર લાગી શકે નહિ તેમ કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ પણ સહેતું પડે નહિ. પણ મેં જે અગળ આદતોને પકડી રાખી છે તે અગળ આદતોને છોડી દેવી મારા મરે મુશ્કેલ છે, અને તેથી જ તારું સ્વરૂપ જાણવું પણ મુશ્કેલ જણાય છે.

મન લુપ્તિ વાણી તો બણી પડ્યું નહીં સિવાય;
વાણી કોઈકોઈ કે નિર્વિકલ્પ નિર્વિકાર.

અર્થાત—હે પ્રભો ! તારું સ્વરૂપ એવું વર્ણન છે કે ત્યાં મારું મન પડ્યું શકતું નથી, અને વાણી તારું વર્ણન કરી શકતી નથી. તારું સ્વરૂપ આવું હોવા છતાં પણ તે મારા સમીપ જ છે એટલા માટે તારા ચોખ્ખા સ્વરૂપને જાણવું બહુવિધ મુશ્કેલ નથી. તારું સ્વરૂપ જાણવા માટે આંખનો ઉપયોગ કરવાની આવશ્યકતા નથી તેમ વાણીના તારા સ્વરૂપ વિષે કોઈ કહેવાની પણ આવશ્યકતા નથી. પરંતુ મારી લુપ્તિ દ્વારા મારી રહી છે એ કારણે સમીપ રહેલા તારા સ્વરૂપને પણ જાણવું મુશ્કેલ થઈ રહ્યું છે. હે ! પ્રભો ! મન, વાણી કે આંખો કરે પણ શું ? તારે જો સ્વરૂપ હોય તો આંખો તેને જોઈ શકે, તને જોયો હોય તો વાણી કોઈક કહી શકે અને તારા માટે કોઈ પ્રકારની કલ્પના થઈ શકતી હોય તો મન કોઈ પ્રકારની કલ્પના કરે પણ તું તો મન, લુપ્તિ આંખો અને વાણીથી પર છે એ કારણે તારા સ્વરૂપ વિષે આંખો, મન, વાણી વગેરે પણ શું કરી શકે ?

જેમાં કોઈ પ્રકારનું રૂપ જ નથી તે વસ્તુમાં કોઈ પ્રકારનો વિચાર પણ હોઈ શકે નહિ. શ્રી આચાર્યજી મૂતમાં કહ્યું છે કે—

तस्मात् तत्त्व न विज्ञातं मयि तत्त्व न ग्राह्यं सत्त्वं सत्त्वं निअद्भुतं
अप्यद्भुतं स्वयमेव सत्त्वं

અર્થાત—ત્યાં તકની રચના નથી, ત્યાં મતિની કલ્પના વિચરણના થઈ શકતી નથી અને જેનું વર્ણન કરવામાં કોઈ સ્વર સમર્થ નથી તે તારું સ્વરૂપ છે.

શાસ્ત્ર કહે છે કે, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ એ અર્થો આજી સ્થૂળ પદાર્થોમાં જ હોય છે. પરંતુ લોકોએ જેનામાં રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શોદિ હોય છે તે પદાર્થોને તત્ત્વરૂપ માની લીધાં છે, અને તેથી આ કારણે જ ભૂલ થઈ રહી છે. પરમાત્માના સ્વરૂપમાં વર્ણુ નથી, ગંધ નથી, રસ નથી અને સ્પર્શ પણ નથી. આવા અરૂપી પરમાત્માને ચર્મ-ચતુષ્થી જોઈ શકાય ખરા ! ચર્મચતુષ્તો તો તે વસ્તુને જ જોઈ શકે છે કે જે વસ્તુમાં વર્ણુદિ હોય. પણ જેને કોઈ વર્ણુ જ નથી તે પરમાત્માના રૂપને આંખો કેવી રીતે જોઈ શકે ?

કેટલાક લોકો કહે છે કે, અમે પરમાત્મા ઉપર રૂપ ચડાવીએ છીએ પણ જે પરમાત્મા સ્પર્શમાં જ આવતા નથી તે પરમાત્મા ઉપર રૂપ કેવી રીતે ચડાવી શકાય ? પરમાત્માનું સ્વરૂપ તો એવું છે કે તે વર્ણુ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ વગેરેથી પર છે. પરમાત્માનું રૂપ આવું છે એ વાત પ્રાયઃ અર્થો દાર્શનિકોએ માની છે. વસ્તુનું વર્ણુન કરવામાં તો શંકરાચાર્ય પણ આમ જ કહે છે, અને પરમાત્માનું સ્વરૂપ અતાવવામાં તેઓ પણ એ જ કહે છે કે—

न शुक्लं न कृष्णं न रक्तं न पीतं न कुञ्जं न ह्रस्वं न दीर्घम् ।

अरूपं तथा ज्योतिराकारकत्वात्तदेको विशिष्टः शिवः केवलोऽहम् ॥

પરમાત્માની પ્રાર્થના કરતાં શંકરાચાર્યે કહ્યું છે કે, પરમાત્મા સફેદ પણ નથી, કૃષ્ણ પણ નથી, લાલ પણ નથી, પીળા પણ નથી અને લીલા પણ નથી. આ પ્રમાણે પાંચેય વર્ણોમાંથી પરમાત્મા કોઈ પણ વર્ણનો નથી. તે કુખડો પણ નથી, પાતલો પણ નથી. નડો પણ નથી, નાનો પણ નથી અને મોટો પણ નથી. અર્થાત કોઈ પ્રકારનું રૂપ જ નથી.

શ્રી આચાર્ય સૂત્રમાં પણ પરમાત્માના સ્વરૂપ વિષે આ જ વાત કહેવામાં આવી છે. જે આચાર્યસૂત્રનો પાઠ આમળ કહેવામાં આવ્યો છે તેની જ આમળ એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે :—

ન દીદે ન દસ્તે ન ષટ્ટે ન તંત્રે ન ષડરંત્રે ન પરિમંડલે ન કિણ્હે ન નીલે ન છોદ્ધિ ન દલિદે ન સુકિલે ન સુરભિગંધે ન તિલે ન વદુષ ન કસાપ ન અંધિલે ન મહુરે ન કક્કલહે ન મડપ ન ગુરુપ ન લહુપ ન ઉપ્પે ન નિજે ન લુક્કલે ન કાઠ ન રુદે ન સંગે ન દુરથી ન પુરિસે ન અજ્ઞા પરિજ્ઞે સન્ને ઉચ્ચમા ન વિજ્ઞપ અરુચી સત્તા અપયસ્સ પયં મદ્ધિ ।

આ પ્રમાણે શ્રી આચાર્યસૂત્રમાં પણ એવું જ બતાવવામાં આવ્યું છે કે, જેવું શંકરાચાર્યે પરમાત્માનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે. શંકરાચાર્ય તો પાછળ થયા છે અને શ્રી આચાર્ય સૂત્ર તેમની પહેલાંનું છે. એટલા માટે પરમાત્માના સ્વરૂપ વિષે કોઈ પ્રકારની બૂઝમાં ન ન પડે. પરમાત્માને અર્થશુદ્ધિ દ્વારા જોવાની ઈચ્છા કરવી એ બૂઝ છે. ન્યારે તે પરમાત્મ મોટા પણ નથી, નાનો પણ નથી અને તેને કોઈ વર્ણુ પણ નથી તો પછી તેને અર્થશુદ્ધિ દ્વારા કેવી રીતે જોઈ શકાય ? પરમાત્માનું સ્વરૂપ આવું છે છતાં તેને જાણવા વિષે કેવા પ્રકારની બૂઝ થઈ રહી છે તે સુએ. આત્મા દરની વસ્તુને તો પકડવા દોડે છે અને નજીકની વસ્તુને બૂધી રહ્યો છે. આત્માએ પોતાની આ બૂધને દૂર કરવાની આવશ્યકતા છે. યાની જાણે કહે છે કે, હે આત્મા ! થોડા વખતને માટે વિદ્યારીને દૂર કરી પરમાત્મ સ્વરૂપને જાણવાનો પ્રયત્ન કર, પછી જો કે જેવો આનંદ આવે છે !

પરમાત્માનું સ્વરૂપ જાણવાથી આત્માને અપૂર્વ આનંદ આવે છે. છતાં આત્મા જમમાં પડી જઈ અપાત્રપ્રભુતિ થઈ રહ્યો છે. જો આત્મા થોડા વખતને માટે પણ પોતાનાં વિદ્યારીને દૂર કરી પરમાત્મસ્વરૂપને જાણવાનો પ્રયત્ન કરે તો તેને ધણેજ આનંદ પ્રાપ્ત થાય. પણ પરમાત્માનું સ્વરૂપ ત્યારે જ જાણી શકાય છે, કે જ્યારે વિદ્યારીને જાણ કરવામાં આવે અને મનને એકાગ્ર કરવામાં આવે ! લક્ષ્ય ત્યારે જ વેધી શકાય છે, કે જ્યારે બાહ્ય લક્ષ્યને બરાબર સાંધવામાં આવે અને મનને એકાગ્ર કરવામાં આવે ! આ જ પ્રમાણે મનને એકાગ્ર કરી પરમાત્માનું સ્વરૂપ જાણવાનો જ્યારે તમે પ્રયત્ન કરશો ત્યારે પરમાત્માનું સ્વરૂપ જાણી શકશો અને એ દશામાં તમે અપૂર્વ આનંદને પ્રાપ્ત કરી શકશો.

પરમાત્માનું સ્વરૂપ જાણવા માટે સર્વ પ્રથમ તમારા વિષે એવો વિચાર કરો કે, તમે કોણ છો ? તમે માનના ઉદરમાંથી જ આવ્યા નથી પણ પરલોકમાંથી આવ્યા છો અને પરલોકમાં જન્મ્યા છો. આ પ્રમાણે તમારો આત્મા અવિનાશી છે. આ પ્રમાણે બધા આસ્તિકો માને છે. આત્માનો નાશ પણ કેવી રીતે થાય ? જે વસ્તુમાં રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શદિ છે તેનો નાશ થઈ શકે છે. આત્માનું સ્વરૂપ જગ્યા બાદ પરમાત્માનું સ્વરૂપ જગ્યામાં વાર લાગતી નથી.

આ ઉપરથી કોઈ એમ કહે કે, આત્મા જ્યારે અધી છે તો પછી તે વર્ણુ, રસ, રસ, સ્પર્શ વગેરેમાં શા માટે દુઃખી રહ્યો છે ? આ પ્રશ્નો ઉત્તર એ છે કે, આત્મા પોતાના આશયો વર્ણદિમાં બંધાયેલો રહ્યો છે. તે પોને વર્ણુવાળો નથી છતાં વર્ણુવાળો બની રહ્યો

છે. તથા તે કાલ, રમ્ય, ગર્ભ અને માર્ગવિના નથી જન્મી જાય કાલ, રમ્ય અને માર્ગવિના વાળા જન્મી શકી છે. આમ અનુભવ કરવું જોઈ છે કે જે આત્માને નથી છે, આત્મા પોતાના આત્માથી જ એવો મર્ત્ય રહી છે. આ આત્માને માર્ગવિના મૃત્યુ જ માત્ર મળી છે. અને આત્માને માર્ગવિના મૃત્યુ પ્રાપ્ત કરવા માટે જ ઉપદેશ આપવામાં આવે છે. એ આત્માને આ આત્મા ન હોય તે પછી મૃત્યુની રૂપ આત્માના જ ન હોય; પછી તે આત્મા મૃત્યુ જ છે. આત્મા જ આત્માને પાવનતા પાક કરે છે અને આત્માને કુર કરનારી જ આત્માને પાવનમાંથી મુક્તિ મને છે. આત્મા આત્માને પાવનમાંથી જેવી રીતે મુક્ત મર્ત્ય રહે એ બતાવવા માટે જ તમને સંકેતે સારવનો ઉપદેશ આપવામાં આવે છે.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ--ત્રેવીશમો ગાથ

શાસ્ત્રમાં અનુપ્રેક્ષા વિષે વિચાર કરી લેવામાં આવ્યો છે. અને અનુપ્રેક્ષા બાદ ધર્મક્રિયાના પ્રશ્ન વિષે વિચાર કરવામાં આવે છે. અનુપ્રેક્ષા કરનાર જ ધર્મક્રિયાના ઉપદેશ આપી શકે છે. લોકો સમજે છે કે ધર્મોપદેશ આપના સરળ છે પણ વાસ્તવમાં ધર્મોપદેશ આપના બહુ જ મુશ્કેલ છે. ધર્મોપદેશદાર લોકોને સન્માર્ગ ઉપર પણ લાગી શકાય છે અને ઉન્માર્ગે પણ લઈ જઈ શકાય છે. ગાંધીજીનો એક લેખ પ્રકાશિત થયો હતો. તેમાં તેમણે હિન્દુધર્મનો ઉપદેશ કોણ આપી શકે? તે બાબતમાં તેમના વિચાર દર્શાવ્યા હતા. શાસ્ત્રમાં પણ ધર્મનો ઉપદેશ કોણ આપી શકે છે? તે વાત બતાવવામાં આવી છે. ગાંધીજીએ જે કાંઈ કહ્યું છે તે કહેવા પહેલાં શાસ્ત્રની વાત કહું છું કે, આ સંઘર્ષમાં શાસ્ત્ર શું કહે છે! શ્રી સુયગદાંગ સૂત્રના અગિયારમા અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે:—

આયુક્તે સયા દન્તે છિન્નસોપ અણાસવે ।

તે સુદ્ધધર્મમાકલંતિ પદિપુર્ણ મહેસિયં ॥

લગવાનને એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે કે, હે લગવાન! જે સમયમાં વીતરાગ હોતા નથી તે સમયમાં તેમના માર્ગનો ઉપદેશ કોણ આપી શકે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં લગવાને એમ કહ્યું છે કે, જે પોતાના આત્માને શુભ રાખતો હોય, ક્ષમાવાન હોય, ઇન્દ્રિયોતું દમન કરનાર હોય અને નિરાશ્રયી હોય તે જ વીતરાગના માર્ગનો ઉપદેશ આપી શકે છે, જે હિંસા કરતો ન હોય, ખોટું બોલતો ન હોય, કોઈની તણખલા જેવી તુચ્છ વસ્તુ પણ આઘાત વિના લેતો ન હોય, સ્ત્રી માત્રને માતા સમાન માનતો હોય અને જે પોતાની પાસેનાં ધર્મોપદેશ તથા પોતાના શરીર ઉપર પણ મમત્વ રાખતો ન હોય તે જ વ્યક્તિ શુદ્ધ ધર્મનો ઉપદેશ આપી શકે છે.

આજે ધર્મમાં જે દોષો બતાવવામાં આવે છે તે દોષો ધર્મનાં નહિ પણ ધર્મોપદેશ આપનારનાં દોષ છે. ધર્મમાં તો કોઈ પણ વિકાર નથી પણ અનધિકારી લોકો ધર્મનો ઉપદેશ દેવા લાગ્યા છે એ જ કારણે ધર્મમાં વિકાર જણાય છે. જે અનધિકારી લોકો હોય છે તેઓ ધર્મનું શુદ્ધ સ્વરૂપ બતાવી શકતા નથી. ધર્મનું શુદ્ધ સ્વરૂપ તો તે જ બતાવી શકે છે, જે લગવાને બતાવેલાં શુભોચી યુક્ત ધર્મોપદેશક હોય. શુભરહિત ધર્મોપદેશક શુદ્ધ ધર્મનો ઉપદેશ આપી શકતો નથી.

ધર્મનો ઉપદેશ કોણ આપી શકે છે એ વિષે લગવાન મહાવીર શું કહે છે તે

મહી ફેલાયા. આખા સ્થળે કાળીજા કાળા રંગે રૂા રહે છે તે કાળાંએ, કાળાંએ પાનના
 ફેલાયાં તપકુ નવું કે, વિનુધામનો. કાળોજ ન હો. કોણ કોણ ફેલાયા ન જાયો કહે ની
 નેમ ન કોણકાળે જા ગયારી રહે હો; ખરૂં વિનુધામનો કુલેલ ને જા ગયારી રહે હો, કે નો
 રિયા રામો ન રોમ, ખોલું ગેલામનો ન હોય નથા મેરી, કોમન. ખરૂંજ વરૂં કુલું જા
 અરૂંએ રોમ.

આ પ્રકારે ધર્મસ્થાનો ઉપરે જીવવાનો એ હર્ષ સદૃશ કામ નથી પણ આને તો ધર્મપરેશો ભોગવામાં જ રહે છે જાડી કાંઠે મેંએ જ્યોતેજી આપવાના અધિકારી તોય તે ન દોષ વ માત્ર હશે છે કે, ધર્મસ્થાનો ઉપરે જીવવા પડેનાં વાચના, પૂજના, પરાવર્નના અને અનુક્રિયા એ આર વાનેને શિક્ષ હરવાનું અર્થકિ જ ધર્મસ્થાનો ઉપરે જીવવાં શી છે. વાચના, પૂજના, પરાવર્નના અને અનુક્રિયા એ આર વાનેને શિક્ષ હરવામાં ન આવે અને ધર્મપરેશ આપવા સામે તો ને ખર્મોજેજી સંગેના હરય ઉપરે જીવી અમર હરવાને જાસે વિરહ અમર પણ હરી શકે છે. આમથી ધર્મસ્થાનો પ્રથમ આ ચાર વાને જાદ એ જ કારણે સેવામાં આવ્યો છે કે, જેનામાં આ ચાર વાને (વાચના, પૂજના, પરાવર્નના અને અનુક્રિયા) દોષ ને જ ધર્મસ્થા હરી શકે । આ ધર્મસ્થા વિવેકમયવાને એવો પ્રથમ પુણ્યમાં આવ્યો છે કે:—

ત્રેવીશમે બોલ

(२१) पञ्चमहापू षं भंते । जीवे किं जणेइ ?

અર્થાત્-હે ! ભગવાન ! પર્વત્યા હરવાથી જીવને શેા લાભ લાગે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું છે કે:-

धम्मकहाए णं निज्जरं जणयइ, धम्मकहाए णं पवयणं पभावेइ,
पवयणपभावेणं जीवे आगमेसस्स भइताए कम्मं निवयइ ॥ २३ ॥

અર્થાત્—ધર્મકથાથી નિર્મળ થાય છે અને જિતેશ્વરના પ્રવચનોની પ્રભાવના થાય છે. જોવા પ્રવચનોના પ્રભાવથી અવિધ્વજાળમાં તે જીવ સુખ (બદ) કર્મને બાંધે છે.

ધર્મકથા કરવાથી જીવને શી સાજ થાય છે એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં બગવાને પહેલી વાત તો એ કહી છે કે, ધર્મકથા કરનારનાં કર્મોની નિર્જરા થાય છે. ધર્મકથા કરનારે કોઈ પ્રધારના પ્રયોજનમાં ન પડનાં એમ માનવું જોઈએ કે, હું તો ધર્મકથાદ્વારા મારા પોતાનાં કર્મોની નિર્જરા કરી રહ્યો છું.

છીએ પોતાના ઘરનો કચરો સાફ કરે છે તેના બદલામાં શું તેઓ કાઢતી પાસે પૈસા મંગિ છે ? માતા પોતાનાં મંત્રાનોની સેવા કરે છે તો શું માતા સંતાનો પાસે કોઈ પ્રકારનો બદલો મંગિ છે ? પોતાના ઘરનો કચરો સાફ કરનાર સ્ત્રી કે પોતાનાં સંતાનોની સેવા કરનાર માતા કોઈ પ્રકારનો બદલો ચાહતી નથી તેનું કારણ એ જ છે કે, તેઓ તે કામને પોતાનું જ માને છે. જ્યારે માતા પણ પોતાનું કામ માનીને કોઈ પ્રકારનો બદલો સેવા ચાહતી નથી તો પછી સાધુઓ ધર્મકથા કરવાના બદલામાં કંઈ ચાહે એ હિચિત કેમ કહી શકાય ? સાધુએ તો એમ સમજવું જોઈએ કે, હું જે કંઈ કરી રહ્યો છું તે બધું આત્માના કચરોને

શાક કરવા મારે જ કરી રહી છું. એવામાં મારે મારા પ્રાણનો પાલન કરાવવો એ પ્રકારનો કોઈ અનુભવ ન થઈએ. એટલે જ નહિ પણ વાલ પાલનો વધેલા પણ કપાલ નેદર્શિએ, પણ અપાં પ્રમાણ કરીને નિર્ણય કરવા મારે જ કરવાં નિર્ણય. પોતાના પાલનો કરવે શાક કરવાર સ્ત્રી એમ વિચારતી નથી કે, હું પાલનો કરમને શાક કરી પોતે ઉપકાર કરી રહી છું. આ જ પ્રમાણે સાધુએ પણ પામકયા પછીને કોઈ પ્રકારનું અભિમાન કરવું ન નેદર્શિએ. નથી એમ પણ વિચારવું ન નેદર્શિએ કે, મેં કોઈને પછોંવડે આપી બીજા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે! આ જ પ્રમાણે સાધુએ એ વાતને કારણે પણ પાલનું ન નેદર્શિએ કે મારી વાતને કોઈ માનવું કે સાંભળવું નથી !

કહેવાનો અર્થ એ છે કે, ભગવાને પોતાના અનુભવને પરિણામવામાં આને ત્યારે જ ધર્મકથા કહી શકાય છે ! જે વાતનો ઉપદેશ આપવાનો મોપ તે વાત મારે સાધુએ પોતે પહેલાં સાધવાનું થવું નેદર્શિએ અને એમ વિચારવું નેદર્શિએ કે, મારા આ ઉપદેશને કોઈ માને કે ન માને પણ મને તો તેથી લાભ જ થવાનો છે. ઉત્તરણ સરીકે જે સાધુસાધવી પોતે જ રેશમી કપડાં પહેરે તો શું તેઓ બીજાઓને રેશમી કપડાં ત્યાગવાનો ઉપદેશ આપી શકે? સાધુએ દેવળ લક્ષ્મણની રક્ષા મારે શાસ્ત્ર વિદિત અને પરિગિત વસ્ત્રો રાખવાં નેદર્શિએ. પણ એવાં વસ્ત્રો રાખવાં ન નેદર્શિએ કે જે વસ્ત્રો મોડ પેદા કરે એવાં કીમતી કે મુંદર હોય ! અમારામાં હજી સર્વથા વસ્ત્રો છોડી દેવાની શક્તિ આપી નથી એટલા મારે અમારે વસ્ત્રો પહેરવાં પડે છે. પણ એવાં સાદાં વસ્ત્રો પહેરવાં નેદર્શિએ, કે જેથી દેશન પણ ન થાય અને મોડ પણ ન થાય ! મતલબ કે, સાધુએ એ વાતનું દુઃખ માનવું ન નેદર્શિએ કે અમારા ઉપદેશને કોઈ માનવું કે સાંભળવું નથી ! તેમણે તો એમ વિચારવું નેદર્શિએ કે, મારા ઉપદેશને બીજા લોકો માને કે ન માને, પણ જે હું પોતે ઉપદેશ આપવા પ્રમાણે વર્તું તો તેમાં મારું કલ્યાણ જ છે.

મયણુરેહા ચરિત્ર—૪૯

મયણુરેહાએ દેવની પાસે બીજું કાંઈ માગ્યું નહિ પણ એ જ માગ્યું કે, મને મિથિલા-નગરીમાં પહોંચાડી દો. ત્યાં પુત્રને પણ મળી શકીશ અને સતી-સાધવીનો સંગ પણ કરી શકીશ. મયણુરેહાનું આ કથન સાંભળી દેવ પણ આશ્ચર્યચકિત થઈ કહેવા લાગ્યો કે, આ સતી કૃત્રી છે કે તેણીએ મારી પાસે બીજું કાંઈ માગ્યું નહિ.

લોકો દેવને મોટા માને છે, પણ એ જુઓ કે, દેવ કાંતી કૃપાથી મોટા બન્યા છે ! દેવને જે ઋદ્ધિસંપદા પ્રાપ્ત થાય છે તે ધર્મની કૃપાથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. એટલા મારે દેવો જેનામાં ધર્મ હોય છે તેમને નમન કરે છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

દેવા વિ તં નમસ્સન્તિ જસ્ત ધમ્મે સયા મળો !

અર્થાત-ધર્મીને દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે. આમ હોવા છતાં આજે કેટલાક લોકો દેવને મોટા માને છે અને દેવને નારિયલ વગેરે ચડાવી તેમને વશ કરવા ચાહે છે. આ એક પ્રકારની નિર્ણયતા છે. હાથમાં ભલે સોનાની લાકડી હોય, છતાં જેના હાથમાં લાકડી હોય છે તેને મારે એમ માનવામાં આવે છે કે, તે નિર્ણય છે એટલા જ મારે તે લાકડી રાખે છે. આ જ પ્રમાણે જે પરમાત્માને છોડીને દેવાદિ નારિયલ વગેરે ચડાવવાનો દોંગ

[illegible]

આ પ્રસંગે આજ્ઞાઓ પણ પડ્યાં હતાં અને તે પ્રિયિયાની પામે પડેલા, પ્રિયિયાની પામે પડેલાને લેને સારિને હતું કે, આ પ્રિયિયા નમી છે, આ સ્વામીમાં નમી છે, પ્રમ પુણ્ય છે અને સારિઓ પણ છે, એવો, પડેલાં બેની પામે પડેલાં સારિને ઉપર આપે છે, મારા હૃદયમાં પ્રમ પ્રમિ રહેતો હો, પણ મું નમને જે સારણના આપે મારી હતી અને જે સારણના મારણથી મારે નમરણથી પાગી રા મારા ને સારણના સારિઓ પ્રમરણથી ને આપે શરી હતી, આજ્ઞાનું કલ્યાણ કરવાનું સારિઓ જ છે, પ્રમ આજ્ઞાનું કલ્યાણ કરી રહે નરિ, એવો મારે મારે પડેલાં મારે સારિઓ-સારિઓની પામે સારિઓ અને તેમનું સારિને મારે કરાવે.

સતીનું આ કથન સાંભળી દેવ પશુ પ્રસન્ન થયો. તે વિચારવા લાગ્યો કે, એક બાજુ તો પુત્રમૃત્યુ છે અને બીજી બાજુ સાખીઓ પ્રત્યે પારંગત છે! આ જોઈ છે કે તે પુત્ર પ્રત્યે રોદ લેવા છતાં પહેલાં સતીઓ પાસે જ જવાનું ઉચિત માને છે અને સતીઓ પાસે જ પહેલાં સર્વ જવાનું મને કહે છે. દેવ દેવ મનપૂરેલાને સાખીઓ-સતીઓની પાસે જીવીરતે સર્વ નય છે તે વિશે દેવ પક્ષી આગળ વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત ૧૯૯૪ કારતક શુદ્ધ ૪ રવિવાર
પ્રાર્થના

ધર્મ જિનેશ્વર મુજ દિવડે વસો, પ્યારા બ્રાહ્મ સમાન;

કષ્ઠાદુઃ ન વિસરુઃ ચિતાદુઃ નહીં, સદા અખલિત ધ્યાન.

ધરમ જિનેશ્વર મુજ દિવડે વસો. ॥ ૧ ॥

—विनयचंद्र उल्ट यावीशी

શ્રી ધર્મનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં ચિત્તને એકાગ્ર કરવાની આવશ્યકતા છે. એકાગ્ર ચિત્તથી કરવામાં આવેલી પ્રાર્થના જ સાચી પ્રાર્થના છે. એ ઉપરથી કોઈ એમ કહે કે, ચિત્તને એકાગ્ર તો કોઈ યોગી મહાત્મા જ કરી શકે. અમારા જેવા ગૃહપ્રપંચમાં પડેલા લોકો ચિત્તને એકાગ્ર કેવીરિતે કરી શકે ? આ ક્યનના ઉત્તરમાં જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, તમે લોકો ગૃહપ્રપંચમાં ફસાએલા હો છતાં ચિત્તને એકાગ્ર કરવાની તમારામાં શક્તિ છે. ને તમે આ વિષે ઉડા વિચાર કરશો તો તમને જણાશે કે, ગૃહપ્રપંચમાં સપડાએલા હોવા છતાં તમે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવા માટે ચિત્તને એકાગ્ર કરી શકો છો આ પ્રાર્થનામાં કહ્યું છે કે:—

જ્યોં પનિહારી કુંભ ન વીસરે, નટવો વૃત્તા નિહાન;
પલક ન વીસરે પદમણી, પિયુ ભણી ચક્રની ન વીસરે ભાણ. ધર્મ ૦

જ્યોં લોભી મન ધનદી લાલસા, લોભી કે મન લોભ;
રાગી કે મન માને ઔપધી, ભેગી કે મન ભેગ. ધર્મ ૦

અર્થાત્—જે પ્રમાણે પનિહારી ઘડા પ્રત્યે, નટ દોરી પ્રત્યે, પતિવત્તા સ્ત્રી પતિ પ્રત્યે, ચક્રવાક સૂર્ય પ્રત્યે, લોભી માણસ ધન પ્રત્યે, લોભીજનો લોભી પ્રત્યે, રાગીચોકો ઔપધી પ્રત્યે અને ચેગી મદાત્માઓ ચેગ પ્રત્યે મનને એકાગ્ર રાખે છે, તે જ પ્રમાણે પરમાત્માની પ્રાર્થનામાં મનને એકાગ્ર રાખવું જોઈએ. ઉપર કહેવામાં આવેલાં લોકો ઉદાહરણો ઉપરથી એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે, જે પ્રમાણે ઉદાહરણમાં કહેવામાં આવેલાં લોકો અન્ય કામો કરવા છતાં પોતાના કાર્યવિશેષમાં પોતાના મનને એકાગ્ર રાખે છે, તે જ પ્રમાણે મૂલકાર્ય કરવાની સાથે લોકો પરમાત્માની પ્રાર્થનામાં પણ મનને એકાગ્ર રાખી શકે છે. પરંતુ આત્મા, બીજા કામોમાં મનને એકાગ્ર રાખવામાં ભૂલ કરતો નથી પણ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરતી વખતે મનને એકાગ્ર રાખવામાં ભૂલ કરી રહ્યો છે. આ જ કારણે ઉપરનાં ઉદાહરણો આપી આત્માને એમ સમજાવવામાં આવ્યો છે કે, જે પ્રમાણે આ બધાં પોતાના મનને એકાગ્ર રાખે છે તે જ પ્રમાણે જો તારે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી હોય તો તું પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં તારા મનને એકાગ્ર કર.

સંસારમાં પ્રત્યેક કાર્ય કરવામાં મનને એકાગ્રતા રાખવાની આવશ્યકતા છે. મનને એકાગ્ર રાખ્યા વિના સંસારનું કોઈપણ કાર્ય સફળ થતું નથી આ વાતને દૃષ્ટિમાં રાખીને જ પાતંજલ યોગસૂત્રમાં ચિત્તની સર્વાર્થતા અને એકાગ્રતા એ બે વૃત્તિઓ બતાવવામાં આવી છે. સર્વાર્થતા અને એકાગ્રતા એ બન્નેય ચિત્તની વૃત્તિઓ છે. જગતનાં પદાર્થોના અર્થને મૂલ્ય કરવા એ સર્વાર્થતા ■ અને કોઈ કાર્યવિશેષમાં મનને એકાગ્ર કરવું એ એકાગ્રતા છે. તમારા લોકોમાં અર્થગ્રાહિતા તો છે જ. આંખ પોતાનાં અર્થને મૂલ્ય કરે છે. નાક પોતાનાં અર્થને મૂલ્ય કરે છે. આ જ પ્રમાણે કાન, હાથ, ત્વચા અને મન પોતાપોતાનાં અર્થને મૂલ્ય કરે છે. કયા અર્થને કયા સમયે કોનીદ્વારા મૂલ્ય કરવાનો વિચાર રાખવો તેનું નામ સર્વાર્થતા છે. આ પણ મનની એક વૃત્તિ છે અને આ વૃત્તિ તમારામાં છે જ. પણ આ વૃત્તિની સાથે એકાગ્રતા હોવી પણ આવશ્યક છે. કારણ કે એકાગ્રતા ન હોય તો કોઈ પણ કાર્ય સફળ થઈ શકતું નથી. આ સર્વાર્થતા પણ એકાગ્રતા સાથે હોય તો જ કાર્ય સાધી શકે છે. એકાગ્રતા હોય તો જ કોઈ કાર્ય સફળ થઈ શકે છે. ઉદાહરણ તરીકે એમ માનો કે, એક સ્ત્રી ઘડો માથે લઈ પાણી ભરવા જાય છે. જો તે પાણીથી ભરેલો ઘડો માથે ઉપાડી પોતાના મનને એકાગ્ર ન રાખે તો એ દસમાં ક્ષતિ તો ઘડો ફાટી અથવા પોતે પડી જશે. એટલા મોટા પાણીનો ઘડો ઉપાડી વખતે પનિહારીએ મનને એકાગ્ર રાખવું આવશ્યક છે. આ જ પ્રમાણે પ્રત્યેક કાર્યમાં ચિત્તને એકાગ્ર રાખવાની આવશ્યકતા રહે છે અને પ્રત્યેક કાર્ય ત્યારે જ પૂર્ણાને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે કે જ્યારે તે કાર્ય કરતી વખતે ચિત્તને એકાગ્ર રાખવામાં આવે.

ન્યારે પાણી ભરનારી સ્ત્રીને પોતાના મનને એકાગ્ર રાખવું પડે છે અને તે પોતાના મનને એકાગ્ર રાખી શકે છે. તો પછી શું તમે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં તમારા મનને એકાગ્ર રાખી ન શકો ! જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, તું ગૃહપ્રપંચના નામે પરમાત્માની પ્રાર્થનામાં મનને એકાગ્ર કરવાનું મુશ્કેલ માને છે પણ એ તારી ભૂલ છે. જે પ્રમાણે પનિહારી અન્ય કામ કરતી પોતાના મસ્તક ઉપર મૂકેલા ઘડાને બૂલી જતી નથી તે જ પ્રમાણે તું પણ સંસારના કામમાં પરમાત્માને ભૂલી ન જા. અસ ! આમ કરવાથી તું તારું દરેક કામ સાધી શકીશ. એટલા માટે સર્વાર્થતાને દૂર કરી એકાગ્રતાને ધારણ કર. આમ કરવાથી તારાં વ્યાવહારિક કાર્યો પણ અટકશે નહિ અને તું પરમાત્માની પ્રાર્થના પણ સાચી રીતે કરી શકીશ. પરમાત્માની પ્રાર્થનામાં મનને એકાગ્ર કરવાથી તારાં બીજાં વ્યાવહારિક કાર્યો પણ ઠીક થઈ જશે. જે પ્રમાણે પનિહારી મનને એકાગ્ર કરી પાણી ભરી આવે છે ત્યારે તે પાણીદારા કેટલાં વ્યાવહારિક કામો થાય છે. પણ જે પનિહારી પાણી ભરતી વખતે મનને એકાગ્ર ન રાખે અને એ કારણે પાણીનો ઘડો ફુટી જાય તો પાણીના અભાવે કેટલાં કામો અટકી જાય ! આ જ પ્રમાણે પરમાત્માની પ્રાર્થનામાં મનને એકાગ્ર કરે તો તમારા આધ્યાત્મિક કાર્યોની સાથે જ વ્યાવહારિક કાર્યો પણ સુગમતાપૂર્વક થઈ શકશે. મનને એકાગ્ર રાખવાનો અભ્યાસ પડી જવાથી, તમે સાંસારિક પ્રપંચોમાં રહેવા છતાં પણ, પરમાત્માની પ્રાર્થનામાં મનને એકાગ્ર રાખી શકશો. જેમકે પાણી ભરનારી સ્ત્રીઓને માટે એમ કહેવામાં આવે છે કે:—

પાંચ સાત મિલ સહેલિયાં, હિલમિલ પાની જાય;

તાલી દે ખડખડ હસે, ચિત્ત ગગરિયા માંચ.

પાણી ભરવા માટે ગએલી પાંચ સાત સહેલીઓ પરસ્પર હસે છે, બોલે છે પણ તેમનું ધ્યાન તો ઘડામાં જ રહે છે. તે સહેલીઓ ઘડાની રક્ષાનું ધ્યાન રાખતી હસે છે તથા વાંતો કરે છે. આ જ પ્રમાણે ન્યારે તમે પરમાત્મામાં મનને એકાગ્ર રાખવાનો અભ્યાસ કરી લેશો ત્યારે પરમાત્મામાં મનને એકાગ્ર રાખવાની સાથે જ બીજાં કામો પણ કરી શકશો.

ઉપરના કથનથી બે વાતો ક્ષિત થાય છે. એક તો અભ્યાસ કરવા માટે સર્વપ્રયત્ન મનને બીજા બાબતથી તદ્દન દૂર કરી પરમાત્મામાં પરાવૃત્તિ દેવું, અને બીજી વાત એ કે, ન્યારે અભ્યાસ થઈ જાય ત્યારે વ્યાવહારિક કામો કરવા છતાં પણ પરમાત્મામાં મનને એકાગ્ર રાખવું. ઉપરની બન્ને વાતો ધ્યાનમાં લઈ તમે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં મનને એકાગ્ર રાખવાનો પ્રયત્ન અને અભ્યાસ કરશો તો તમે પરમાત્મામાં મનને એકાગ્ર રાખવાની સાથે વ્યાવહારિક કાર્યો પણ તમે સફળતાપૂર્વક કરી શકશો.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—ત્રેવીશમો બોલ

શાસ્ત્રમાં ધર્મકથાનો પ્રશ્ન ચાલી રહ્યો છે. ધર્મકથા કરવાથી અર્થાત્ ધર્મદેશના આપવાથી ઇવને શો લાભ થાય છે એ પ્રશ્ન ભગવાનને પૂછવામાં આવ્યો છે. ધર્મકથા એટલે શું અને ધર્મકથા કેટલા પ્રકારની છે એ વિષે શ્રી શ્યાનાંગ મુનિમાં ઘણું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. એ બધાં વર્ણનનો સાર એ જ છે કે, ધર્મકથામાં ધર્મની જ વાત હોવી જોઈએ, બીજા કોઈ વાત ન હોવી જોઈએ. ધર્મકથા કરનાં કોઈવાર સ્ત્રી, રાજા કે રાજ્યની વાત પણ આવે

જે કમળવા આવી શકે છે તે પછી જ્યાં જ્યાં જવાનું થઈ શકે, માટે તેની દેવદાસી; એવી નહિ હોય તેવું જોઈ પ્રકારનાં વર્ણન કર્યામાં તેનું ન જોઈએ. એવી નહિ હોય તેવું વર્ણન જોઈ કરવામાં આવે તો તે કથા ધર્મકથા નહિ પણ એકદમ ધર્મ વગર !

આવશ્યક ધર્મકથાના નામે જોઈ જોઈ કથા આપવામાં આવે છે કે, જેથી જાન વધારે મોટામાં પડી વળે છે. આ પ્રકારનાં મોટાપોષક શસ્ત્રને ધર્મકથા કેવીરીતે કહી શકાય ? ધર્મકથાને જ નહીં શકાય, કે જે કથાને સાંભળી મોટ પેટ ન થાય, પણ ધર્મની જાવના જ પેટ થાય. કારણકે વગરનો મહાપોષક ધર્મ શકે છે તેમ દુરપોષક પણ થઈ શકે છે. આ જ પ્રમાણે ઉપરોક્ત ધર્મભાવનાને પુષ્ટ કરે એવી ધર્મકથા પણ કહી શકાય છે અને મોટને પેટ કરે એવી મોટકથા પણ કહી શકાય છે; પણ સાચી ધર્મકથા તો તે જ છે, કે જે ધર્મભાવનાને જ વૃદ્ધિમત કરે.

ધર્મકથા કરવાથી શું ફળ મળે છે એવો પ્રશ્ન ભગવાનને પૂછવામાં આવ્યો છે ! પ્રત્યેક વસ્તુના ભારાન્નરસાનો નિર્ણય તેનું ફળ જોઈને જ કરવામાં આવે છે. જો ફળ સારું આવે તો તે વસ્તુ સારી માનવામાં આવે છે અને જો ફળ સારું ન આવે તો તે વસ્તુ ખરાબ માનવામાં આવે છે. આ જ પ્રમાણે ધર્મકથાનું ફળ જેવું મળે છે એ જોઈ જોવાનું છે. ધર્મકથાનું જોઈ ફળ ભગવાને એ બતાવ્યું છે કે, ધર્મકથા કરવાથી નિર્જરા થાય છે. જેનાથી નિર્જરા થાય તે તો ધર્મકથા છે અને નિર્જરા ન થાય તો તે ધર્મકથા નથી.

આવી નિર્જરાની મનઃકથા ધર્મની નિર્જરા સાથે છે. ધર્મકથાથી કર્મોની નિર્જરા થઈ છે કે નહિ એનું સક્ષય વિકારોનું દૂર થવું એ છે. જો વિકારો દૂર થાય અને ચિત્તને શાન્તિ થાય તો તે ધર્મકથા છે અને જો એમ ન થાય તો તે ધર્મકથા નથી. જેનાથી તરસ છીપાય ને પાણી છે અને જેનાથી બૂખ મટે તે જોઈએ છે. આ જ પ્રમાણે જેનાથી ચિત્તનાં વિકારો દૂર થાય અને શાન્તિ પેટા થાય તો સમજવું કે, અમારા કર્મોની નિર્જરા થઈ રહી છે, અને જેનાથી કર્મોની નિર્જરા થાય તે જ ધર્મકથા છે.

ધર્મકથાદારા ચિત્તનાં વિકારો દૂર થાય છે અને ચિત્તને શાન્તિ થાય છે. એટલા માટે સર્વપ્રથમ પોતાનાં વિકારો ક્યા છે તે જોવાની આવશ્યકતા રહે છે. ડૉક્ટર રોગીને ક્યા આપનાં પહેલાં રોગનું નિદાન કરે છે. ત્યાંસુધી રોગનું નિદાન કરવામાં ન આવે ત્યાંસુધી ક્યા કેવીરીતે આપી શકાય ? આ જ પ્રમાણે ત્યાંસુધી પોતાનાં વિકારો જાણવામાં ન આવે ત્યાંસુધી એ વાનનો નિર્ણય કેવીરીતે થઈ શકે કે, ધર્મકથા સાંભળવાથી વિકારો દૂર થયાં છે કે નહિ ! એટલા માટે સર્વપ્રથમ પોતાનાં વિકારોને જાણવાની આવશ્યકતા રહે છે. વિકારોમાં સૌથી મોટો વિકાર મોહ છે. મોહ જ બીજાં વિકારોને પેદા કરે છે. પછી ભલે તે મોહ કામનો હોય કે ક્રોધનો હોય, લોભનો હોય કે કોઈ બીજા પ્રકારનો હોય ! પણ વિકારોનો રાગ તો મોહ જ છે. જેને સાંભળવાથી મોહ ઓછો થાય તે જ ધર્મકથા છે, અને જેને સાંભળવાથી મોહ ઓછો ન થાય પણ ઉલટા વધવા પામે તે ધર્મકથા નહિ પણ મોહકથા છે.

તમે લોકો વ્યાખ્યાન સાંભળવા માટે દરરોજ આવો છો. પણ એ જુઓ કે, શું તમે ધર્મકથા સાંભળી છો ? જો સાંભળી છો તો શું તમારાં વિકારો મટ્યાં કે ઓછાં થયાં છે ? જો નહિ તો એને માટે એમ જ કહી શકાય કે, કાં તો ધર્મકથા સાંભળનારમાં કંઈક ખામી છે અથવા ધર્મકથા સંભળાવનારમાં કંઈક ખામી છે. હું પોતાને માટે તો એમ જ

દયા ક્રોધ છે કે જે દયા જ્ઞાનપૂર્વક કરવામાં આવે. આ જ પ્રમાણે જ્ઞાન પણ તે જ છે જે જ્ઞેતામાં દયા હોય ! જ્ઞાન અને દયાનો સંબંધ વૃક્ષ અને તેના ફળના સંબંધ જેવો છે. જ્ઞાન એ વૃક્ષ છે અને દયા તેનું ફળ છે. જ્ઞાન વિનાની દયા અને દયા વિનાનું જ્ઞાન સાર્થક નથી.

જે જ્ઞાન ક્રિયાત્મક હોય છે તે જ સાચું જ્ઞાન છે. ક્રિયાત્મક જ્ઞાનની આવશ્યકતા બ્યવહારમાં પણ છે અને આધ્યાત્મિકતામાં પણ છે. જ્યારે બ્યવહારમાં પણ સક્રિય જ્ઞાનની આવશ્યકતા હોય છે તો પછી શું ધર્મના માર્ગમાં સક્રિય જ્ઞાનની આવશ્યકતા ન હોય ? અવશ્ય હોય. એટલા માટે ધર્મમાર્ગમાં પણ સક્રિય જ્ઞાનનું હોવું આવશ્યક છે.

આજે ધાર્મિક માર્ગમાં જ્ઞાનની ઊણપ જોવામાં આવે છે. તમારા બાળકો આવકકુલમાં જન્મ્યા અને તેઓએ બ્યવહારિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. પરંતુ ધાર્મિક જ્ઞાનનું ઉપાર્જન ન કર્યું અર્થાત્ જીવાજીવના બેદને પણ ન સમજે તો એ જ્ઞાનની કેટલી બધી ખામી છે ! જે તમે પ્રયત્ન કરો તો તમારા બાળકોનાં બ્યવહારિક જ્ઞાનને જ આધ્યાત્મિક જ્ઞાનમાં પરિણત કરી શકો છો ! આત્માનું કલ્યાણ બ્યવહારિક જ્ઞાનથી થઈ શકતું નથી પણ આધ્યાત્મિક જ્ઞાનથી જ થઈ શકે છે. એટલા માટે જે તમે તમારા બાળકોને શાન્તિ આપવા ચાહતા હો તો તેમને આધ્યાત્મિક જ્ઞાન આપવું જોઈએ. એ વાત ખીજી છે કે, આજે પહેલાંની જેવું આધ્યાત્મિક જ્ઞાન આપી શકાતું ન હોય, કે તેની આવશ્યકતા માનવામાં આવતી ન હોય, પણ જેવો સમય છે તેવું આધ્યાત્મિક જ્ઞાન તો આપવું જ જોઈએ. આત્મા પોતાનું કલ્યાણ આધ્યાત્મિક જ્ઞાનથી જ કરી શકે છે. આધ્યાત્મિક જ્ઞાનથી જ આત્મા કલ્યાણ સાધે છે, સાધ્યું છે અને સાધશે. એટલા માટે સક્રિય જ્ઞાનની આરાધના કરો તો તેમાં કલ્યાણ જ છે. જ્ઞાનપંચમીની આરાધના શાએને ધૂપ દેવાથી થતી નથી, પરંતુ જ્ઞાનોપાર્જન કરવું અને ઉપાર્જિત જ્ઞાનને સક્રિય રૂપ આપવું એ જ જ્ઞાનપંચમીની આરાધના છે. જ્ઞાનારાધનાદ્વારા તમે જ્ઞાનપંચમીની આરાધના કરો તો તેમાં આત્મકલ્યાણ રહેતું છે. જ્ઞાન એ આત્માનો પ્રકાશ છે. આ જ્ઞાનપ્રકાશને જેટલો પ્રકાશિત કરશો તેટલો આત્મા વધારે પ્રકાશિત થશે. જ્ઞાનપ્રકાશદ્વારા આત્માને વધારે પ્રકાશિત કરો એમાં જ આત્માનું કલ્યાણ અને જ્ઞાનપંચમીની સાચી આરાધના રહેલી છે.

મયજીરેહા ચરિત્ર-૫૦

સુદર્શના સતીષે વદ પદ્મી, નમન ક્રિયા મન સાધ;

બોધ મુનાયા મન હપંયા, સંયમકી ચિત્ત સાધ ॥ સતી. ૨૦૧ ॥

વિદ્ય પડેમા મુન ભાવમે, જો દેખું મેં ભય;

મન સમજાયા સીધ મુંડાયા, તીક્ષ્ણ શિક્ષા પાય ॥ સતી. ૨૦૨ ॥

સુમતા દિયા હું નામ સતીકા, દેવ યયા નિજ ધામ;

સંયમ પાલે દુષ્ણ દાલે, કરે આત્મકા કામ ॥ સતી. ૨૦૪ ॥

તમારી સામે બ્યવહારનું કામ અને ધર્મનું કામ એમ બે કામો એક સાથે આવે તો તમે પહેલાં કયું કામ કરશો ? બ્યવહારના કામની પહેલાં ધર્મનું કામ કરવું એ કર્તવ્ય અને પૂર્વની પ્રથા છે. જરૂર ચક્રવર્તીને આયુષસાલામાં ચક્રરત્ન ઉત્પન્ન થવાની અને જયવાન કાષ્ઠદેવને કેવલજ્ઞ થવાની એ બંને વપાઈઓ એક સાથે મળી હતી જરૂરે વિચાર્યું કે, બ્યવહારિક દષ્ટિએ ચક્રરત્નનું ઉત્પન્ન થવું એ બહુ મોટી સંપત્તિનું ઉપાર્જન થવું અશક્ય છે

પણ એ બધો ભગવાનનો જ પ્રતાપ છે; એટલા માટે મારે પહેલાં ચક્રરત્ન ઉત્પન્ન થવાનો ઉત્સવ મનાવવો ન જોઈએ પણ ભગવાનને દેવજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાનો ઉત્સવ મનાવવો જોઈએ ! આ પ્રમાણે વિચાર કરી ભરત ચક્રવર્તીએ પહેલાં ભગવાનને દેવજ્ઞાન પેદા થવાનો ઉત્સવ ઉજવ્યો. આ પ્રમાણે વ્યાવહારિક કામની પહેલાં ધાર્મિક કામ કરવાની પ્રથા ચાલી આવે છે. પણ આજે તમે લોકો ક્યું કામ પહેલાં કરો છો તે તો તમે જ જાણો. તમારે ત્યાં વિવાહ થાય છે ત્યારે તમે લોકો બીજા દેવ-દેવીને તો યાદ કરો છો પણ શું તે વખતે સાધુ-સંતોને પણ યાદ કરો છો ? જો તે વખતે સાધુઓને પણ યાદ કરો તો કેવું કલ્યાણ થાય !

દેવે પોતાના મનમાં મયજુરેહાને ધન્યવાદ આપ્યો અને તે મયજુરેહાને સુદર્શના નામની સતીની પાસે લઈ ગયો. મયજુરેહાએ સતીને વંદન કર્યું અને તેમને પ્રાર્થના કરી કે, આપની પાસે પ્રવચનનું જે જ્ઞાન છે તેની હું બીજાઓ છું. કૃપા કરીને મને તે પ્રવચનનો ઉપદેશ આપો. મયજુરેહાનું કથન સાંભળી સુદર્શના સમગ્ર ગર્ભ કે, આ કોઈ જિજ્ઞાસુ છે. તેમણે મયજુરેહાને કહ્યું કે, અમને જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયેલ છે તે જ્ઞાન બીજાને આપવા માટે અમે સદા તૈયાર જ રહીએ છીએ. સુદર્શના સતીએ મયજુરેહાને એવો ઉપદેશ સાંભળાવ્યો કે તે ઉપદેશ સાંભળી મયજુરેહાનો આત્મા વધારે જાગૃત થયો અને તે કહેવા લાગી કે, આ સતી-સાધ્વીઓને ધન્ય છે કે તેઓ સંયમનો સ્વીકાર કરી સંયમપૂર્ણ જીવન કરે છે; હવે મારે પણ સંયમનું શરણ સ્વીકારી પોતાનું જીવન ધન્ય બનાવવું જોઈએ અને આત્માનું કલ્યાણ કરવું જોઈએ.

સંયમ સ્વીકારવાનો મનમાં વિચાર કરી મયજુરેહા એ નિશ્ચય ઉપર આવી કે, મારે સર્વપ્રથમ સંયમમાં બાધક જે પુત્રમોહ છે તેને દૂર કરવો જોઈએ. કારણ કે જો હું પુત્રનાં મોહમાં પડી જઈ તેને જોવા જઈશ તો તેનું પણ અહિત થશે અને મારું પણ અહિત થશે. જો હું પુત્રને જોવા જઈ તો મારામાં પુત્ર પ્રત્યે સ્વાભાવિક સ્નેહ પેદા થશે અને એ પુત્રસ્નેહને જોઈ તેની દાસ જે માતા બની છે તે રાણીના હૃદયમાં બીજો ભાવ આવવો સંભવિત છે; આ કારણે પુત્રના પાલન-પોષણમાં અન્તર આવી જશે અને પછી પુત્રની સાર મંજાણ પણ બરાબર નહિ થાય ! આ જ પ્રમાણે પુત્ર પાસે જવાથી બીજા કોઈ અનર્થો થવાં પણ સંભવિત છે, અને મારો પુત્રમોહ પણ વધી જાય એ પણ સંભવિત છે. એટલા માટે પુત્રને દેવળ જોવા માટે પુત્રનું અને મારું પોતાનું અહિત કરવું ઉચિત નથી. મારા માટે તો એ જ ઉચિત છે કે, હું સંયમનો સ્વીકાર કરી આત્માનું કલ્યાણ કરું !

આ પ્રમાણે સંયમનો સ્વીકાર કરવાનો નિશ્ચય કરી મયજુરેહાએ દેવને કહ્યું કે, તમે કહો છો કે, પુત્ર આનંદમાં છે અને સુનિએ પણ મને એમજ કહ્યું છે એટલા માટે હવે હું પુત્રને જોઈ મોહમાં પડવા માટે જવા ચાલતી નથી, પરંતુ હવે તો હું આ સતીશિશુમણિ પાસે સંયમનો સ્વીકાર કરી આત્મકલ્યાણ કરવા ચાલું છું, એટલા માટે તમે આ સતીને કહી મને દીક્ષા આપવી દો.

મયજુરેહાનું કથન સાંભળી દેવ મનમાં કહેવા લાગ્યો કે, આ સતીને પણ ધન્ય છે અને ઉપદેશ આપનાર સતીને પણ ધન્ય છે. આ પ્રમાણે સતીને હૃદયથી ધન્યવાદ આપી તે દેવ મનમાં કહેવા લાગ્યો કે, સંયમનો સ્વીકાર કરવા એ તો સારું જ છે પણ એમ થઈ ન જોઈએ કે હવે સંયમનો તો સ્વીકાર કરો અને હૃદયમાં પુત્રને જોવાની કામના રહી જાય !

જે પ્રકારની કામના રહી જન્ય જનને સાધુપણું સેવું એ ઉચિત નથી. એટલા માટે ગંધર્વનો સ્વીકાર કર્યા પહેલાં બધી વાતોનો વિચાર કરી લેવો જોઈએ.

દેવના આ કથનના ઉત્તરમાં મયજુરેદાએ કહ્યું કે, મેં બધી વાતોનો બરાબર વિચાર કરી લીધો છે. હું દેવની વાત માનનાર નથી પણ, બનવાનાં પ્રવચનોને માનનાર છું; એટલા માટે હું વિચારને શય્ય માનું છું. જો મારામાં ધર્મ પ્રકારનો વિકાર હોત તો જે શ્રેણીનો વિદ્યાર્થી અને પટરાખી બનાવવા ચારતો હતો તો હું તેની સાથે શા માટે ન જાન ! મારામાં વિકાર તો પહેલેથી જ ન હતો કેવળ પુત્ર રતેલ હતો; પરંતુ આ પુત્ર રતેલ પણ હવે સતીના સદુપદેશથી મુકાઈ ગયો છે. હવે હું જે વિચાર ઉપર આવી છું કે, જો હું પુત્રને જોવા માટે જઈશ તો તેનું પણ અદિતઃ ધરો અને મારા આત્માનું પણ અદિત ધરો એટલા માટે હવે પુત્રમોહમાં ન પડતાં હું આત્માનું કલ્યાણ કરવા-માટે સંયમનો સ્વીકાર કરવા ચાહું છું.

મયજુરેદાનું આ કથન સાંભળી દેવ દહેવા-લાગ્યો કે, તમને ધન્ય છે. તમારામાં આ પ્રકારની ગંધર્વભાવના હોવાને કારણે જ અમે દેવો પણ તમને નમસ્કાર કરીએ છીએ. તમે હવે આનંદપૂર્વક-દીક્ષા ગ્રહણ કરી શકો છો.

મયજુરેદા અને દેવે સુદર્શના સતીને દીક્ષા આપવા માટે પ્રાર્થના કરી ત્યારે સુદર્શના સતીએ મયજુરેદાને દીક્ષાની શિક્ષા આપી. દીક્ષાની શિક્ષા આપ્યા બાદ સુદર્શનાએ મયજુરેદાનું નામ સુવ્રતા રાખ્યું. મયજુરેદાને દીક્ષાશિક્ષા અપાવીને, દેવ સ્વસ્થાને જવા લાગ્યો. તે જતી વખતે ગજગતો ધર્મ મયજુરેદા સતીને કહેવા લાગ્યો કે, આપની ધર્મભાવનાને ધન્ય છે, આપની ધર્મભાવનાએ જ મને નરકમાં જતાં બચાવ્યો છે. આપની આ ધર્મભાવનાની આગળ મારી ક્ષતિ તથા માતું આ વિમાન વગેરે છુટકા છે.

દેવે આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે સતીએ દેવને કહ્યું કે, ધર્મભાવનાનું હમેશાં ખ્યાન રાખવું, કારણ કે દેવો સાધુપણું કે શ્રાવકપણું પાળી શક્તા નથી પણ આ પ્રકારની ધર્મભાવના તો રાખી શકે છે. તમે આ પ્રકારની ધર્મભાવનાને બૂલી જશો નહિ. આવી ધર્મભાવનાને અપનાવવાથી તમે તમારા આત્માનું પણ કલ્યાણ સાધી શકશો.

દેવે ઉતર આપ્યો કે, તમે જે ધર્મભાવનાનું ખ્યાન રાખવાનું કહ્યું છે, તે ધર્મભાવનાને હું આપની કૃપાથી જીવનમાં અપનાવી શકીશ એવો મને વિશ્વાસ છે.

આ પ્રમાણે કહીને અને સતીને નમન કરીને દેવ સ્વસ્થાને ગયો. આ બાબત સુવ્રતા સતી પણ ઉત્કૃષ્ટભાવે સંયમનું પાલન કરવા લાગી. મયજુરેદાએ ઉત્કૃષ્ટભાવે વૈરાગ્યપૂર્વક સંયમનો સ્વીકાર કર્યો હતો એટલા માટે તે સંયમને સાર્થક કરવા માટે યાનખ્યાનમાં જ મરાગૂણ રહી આત્મકલ્યાણ સાધવા લાગી.

મયજુરેદાનું ચરિત્ર અહીં સુધીનું તો પૂર્ણ થયું. હવે તેના મોટા પુત્ર ચન્દ્રવશ અને બાળક પુત્રનું શું થાય છે તે વિષે હવે પછી આગળ વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ કારતક શુદ્ધ ૭ બુધવાર

પ્રાર્થના

‘વિશ્વસેન’ નૃપ ‘અચક્ષા’ પદરાનીછ, તયુ મુત કુલ શયુગાર દો મુભાગી,
જન્મતાં શાન્તિ કરી નિજ દેશમે, મુગી માર નિવાર દો મુભાગી;
શાન્તિ જિનેશ્વર સાદુમ સોતમા. ॥ ૧ ॥

—વિનયવંદ્ય કુંભર ચોવીચી

શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

ભગવાન શાન્તિનાથ વિષે સિદ્ધાન્તમાં એક વાક્ય છે કે:—

સન્તી સન્તિકરે લોપ પત્તો ગદ્મણુત્તરં ॥ ૩૦ ૧૮-૩૮

અર્થાત—શાન્તિનાથ ભગવાન સકળ જગતને શાન્તિદાયક હતા. ભગવાન શાન્તિનાથે આખા જગતમાં શાન્તિ કેવી રીતે પ્રવર્તીવી હતી તો એને માટે એ જુઓ કે, એક બાજુ તો રાજા મેધરથ હતા અને બીજી બાજુ એક સામાન્ય ક્ષુતર હતું. આ બંનેના જીવનમાં કેટલું બધું અંતર છે! રાજા અને ક્ષુતરમાં કેટલો અંધો ભેદ છે! પણ રાજા મેધરથે આવો કોઈ ભેદ માન્યો નહિ અને એક સામાન્ય ક્ષુતરની રક્ષા કરવા માટે પોતાનું શરીર આપવા માટે પણ તૈયાર થઈ ગયો. આટલો આત્મભોગ આપનાર મહાપુરુષ જ જગતને શાન્તિ આપી શકે છે.

તે ક્ષુતર તો રાજા મેધરથના શરણે આવ્યું હતું, પણ જે પાર્ધી તે ક્ષુતરને પકડવા આવ્યો હતો તે કાં તો ક્ષુતરને પાછું આપવા કહેતો હતો અથવા તેના બદલામાં રાજાના શરીરનું માંસ ચાહતો હતો. આ સાંભળીને રાજાને ક્રોધ આવ્યો સ્વાભાવિક હતો પણ રાજા મેધરથે તે પાર્ધીને ત્યાં સુધી કહ્યું કે, તું આ ક્ષુતરને બદલે બીજું જે કાંઈ જોઈએ તે માંગી શકે છે. પણ તે પાર્ધીએ તો એમજ કહ્યું કે, હું બીખારી બનવા ચાહતો નથી પણ પોતાના ઉદ્ધોગથી ખાવા ચાહું છું. એટલા માટે કાં તો મને મારો શિકાર પાછો સોંપી દો અથવા તેના બદલામાં તમારા શરીરનું માંસ આપો. આ કથન સાંભળી રાજાને ક્રોધ આવ્યો સ્વાભાવિક જ હતો પણ તેમણે તે પાર્ધી સાથે પણ શાન્તિનો જ વ્યવહાર કર્યો. તેઓ એમ માનતા હતા કે:—

સત્ત્વમૃયુષ્પમૃયુસ્ત સમ્મં મૃયાઈ પાસઝો ।

અર્થાત—અર્ધા જીવોને આત્મસમાન માનનારને અર્ધા જીવો સરખાં જ લાગે છે. મેધરથ રાજા તો આવી માન્યતા ધરાવતો હતો પણ આજે આ માન્યતામાં એ ભૂલ ધર્મ રહી છે કે, લોકો પોતાના મિત્રને માટે તો આ પ્રમાણે માને છે પરંતુ પોતાના શત્રુઓ પ્રત્યે આ પ્રમાણે માનતા નથી. પરંતુ મેધરથ રાજા તો મિત્ર કે શત્રુ બધા જીવો પ્રત્યે આત્મભાવની દૃષ્ટિએ જોતો હતો એટલા માટે તેમને તે પાર્ધી ઉપર પણ ક્રોધ ન આવ્યો. તેઓ એમ વિચારતા હતા કે, જે પ્રમાણે મને જૂખનું દુઃખ થાય છે તે જ પ્રમાણે આ પુરુષને પણ જૂખનું દુઃખ થાય છે. આવી દશામાં તેના ઉપર ક્રોધ કરવાનું શું કારણ છે?

જે પ્રમાણે કોઈ માણીનાં ગમે તેટલાં ધર્મ બનાવવામાં આવે પણ માણીની દૃષ્ટિએ તો તે બધાં ધર્મ સમાન જ છે, તે જ પ્રમાણે જ્ઞાનીજનોની દૃષ્ટિએ કોઈ આત્મા કોઈપણ રૂપમાં જાતે દેવ પણ આત્માની દૃષ્ટિએ તો સમાન જ છે. જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, આત્માની દૃષ્ટિએ તો બધાં આત્માઓ એક છે. આપણે તો જ્ઞાનીજનો દ્વારા કહેવામાં આવેલી આ વાતને માત્ર કહેવામાં જ રહીએ છીએ પણ રાજા મેધરથે તો કથનને સક્રિય રૂપ આપ્યું હતું. આ જ દારણે તેમણે પોતાનામાં, કણુનરમાં અને તે પારથીમાં કોઈ પ્રકારનો ભેદભાવ ન રાખતાં પોતાનું સારી સુદાં પણ તે પારથીને સમર્પણ કરી દીધું. આટલો આત્મભોગ આપનાર માણુસ જગતને માટે શાન્તિદાયક ન નીવડે તો કાણુ શાન્તિ પ્રવર્તવે? એટલા જ માટે શાસ્ત્રમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

શાન્તી સન્નિધિરે લોચ પત્તો ગર્હમણુતરં ।

અર્થાત્:—શાન્તિનાથ ભગવાન સમસ્ત શંસારને માટે શાન્તિદાયક થયા અને અનુત્તર ગતિને પામ્યા.

પારથી બનીને આવેલા તે દેવ મેધરથ રાજાની પરીક્ષા કરવામાં કોઈ ખામી રાખી ન હતી. પણ જે પ્રમાણે સોદાની છરી પારસને કાપવા જતાં પોતે જ સોનાની બની જાય છે તે જ પ્રમાણે મેધરથ રાજાની પરીક્ષા કરવા માટે આવેલો તે દેવ પણ પવિત્ર ધર્મ ગયો.

રાજા મેધરથે તો તે કણુતર અને તે પારથી વચ્ચે કોઈ પ્રકારનો ભેદભાવ રાખ્યો નહોતો, તો તમે સોદા વધારે નહિ તો તમારા ધરમાં તો કોઈ પ્રકારનો ભેદભાવ ન રાખો । ધરમાં તો સામભાવ રાખો. ધરમાં જે પુત્રોમાંથી કદાચ એક પુત્ર કમાઉ હોય અને બીજો પુત્ર કમાઉ ન હોય તો એ અવસ્થામાં તે બન્ને પુત્રોને સમાન માની તેમના ઉપર સમભાવ રાખો તો તમને લાભ થશે. શાન્તિનાથ ભગવાને મેધરથ રાજાના ભવમાં તે પારથી ઉપર શાન્તિ પ્રવર્તવી ન હોત પણ તેમના પ્રત્યે ભેદભાવ રાખ્યો હોત તો ને જાણે આજે આંપણે તેમનું નામ ભેત કે નહિ? તેમણે બધાં જીવોને શાન્તિ આપી એટલા જ માટે આજે શાન્તિનાથ ભગવાનનું રમરણ કરવામાં આવે છે અને તેમના શરણે જવામાં આવે છે. આ જ પ્રમાણે તમે પણ બધાં જીવોને શાન્તિ આપો અને બધાં જીવો ઉપર સમભાવ રાખો. કોઈ જીવ પ્રત્યે કોઈ પ્રકારનો વિષમભાવ ન રાખો અને સમભાવ રાખો તો તમારા આત્માનું પણ કલ્યાણ થશે અને તેથી બીજાઓનું પણ કલ્યાણ થશે.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—ત્રેવીશમો ખોલ

શાસ્ત્રમાં ધર્મકથાનો પ્રમ આલી રહ્યો છે. ધર્મદેશના આપણી એ સરળ કામ નથી. એ પણ કપડું કામ છે. ધર્મદેશના આપણની શક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે પણ ભગવાન શાન્તિનાથની પ્રાર્થના કરવી આવશ્યક છે.

ધર્મદેશના આપવાનું ફળ શું છે એ બતાવતાં અગાઉ કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

હીયે આગામિમસ્સ મદસાપ કમ્મ નિવમ્મહ ॥ ૨૩ ॥

અર્થાત્:—ધર્મદેશના આપવાથી આગામિકાળમાં થનારું કલ્યાણ પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ ધર્મદેશના આપવાથી ભવિષ્યમાં કલ્યાણ થાય છે.

ઉપરના પદમાં અર્થ શબ્દ આવેલા છે. આ શબ્દ શબ્દને બાદે આ શબ્દને લખવામાં કે કહેવામાં આવ્યો હોય તે શું ખરું કહેવું ? આ પ્રશ્ન નિરાશ્ચર્ય કરાવે એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, આકરવના નિવાસનાર જે વ્યક્તિ શબ્દ લેવા છે તે શબ્દને તે આવના પ્રત્યક્ષ દેશમાં આવે છે અને આગામીકાળે માટે આ પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે.

જે આવનારો કાળ છે તે આગામી કાળ કહેવાય છે અને જે આગામી કાળ છે તે વર્તમાનમાં આવે જ છે. આગામી કાળનો ખર્ચ દિવસ ખર્ચ થતો નથી. આ પ્રશ્નને અભિપ્રાયકાને પણ આગામી કાળ કહેવામાં આવે છે અને અનન દોષાને કારણે અભિપ્રાયકાને આગામીકાળ કહેવામાં આવે છે. ધર્મદેશના આગવથી આ આગામી કાળમાં આત્માનું કલ્યાણ થાય છે.

જે પ્રમાણે કાળનો અન્ત નથી તે જ પ્રમાણે આત્માનો પણ અન્ત નથી. આ વાત બહુવા છતાં બે દિવસ ટકે એવી ચીજને માટે પ્રયત્ન કરવો, અને જેનો અન્ત નથી તે આત્માને માટે કાંઈ પ્રયત્ન ન કરવો એ કેવી ભૂલ છે ? આ ઉપરથી કાંઈ એમ કહે કે આત્માને માટે અમારે શું કરવું જોઈએ ? તો એને શાસ્ત્ર કહે છે કે:—સર્વે જીવા સુહમિચ્છન્તિ અર્થાત્-અર્થાં છવો મુખ યાદે છે-એમ માનીને અર્થાં છવેનું કલ્યાણ કરો. એવું એક પણ કામ ન કરો કે જેથી કાંઈ છવનું અકલ્યાણ થાય; અર્થાંનું કલ્યાણ જ થાય એવું જ કાર્ય કરો.

સંસારમાં પ્રત્યેક પદાર્થ કે જે એક રીતે કલ્યાણકારી માનવામાં આવે છે તે જ પદાર્થો બીજી રીતે અકલ્યાણકારી નીવડે છે. પણ ધર્મદેશના જ એવી છે, કે જે એકાન્તરૂપે કલ્યાણ જ કરે છે. એટલા માટે સાંસારિક પદાર્થોના મોહમાં ન સપડતાં ધર્મદેશનાને અપનાવો અને ધર્મદેશનાને છવનમાં બિતારી આત્માનું કલ્યાણ સાધો.

ધર્મદેશનાનું કળ બતાવતાં જે કાંઈ કહેવામાં આવ્યું છે તેમાં અનવરત શબ્દ આવ્યો છે. અનવરતનો અર્થ નિરન્તર થાય છે. એટલે અહીં ધર્મદેશનાથી નિરન્તર કલ્યાણરૂપ કર્મનો બંધ થાય છે. એમ કહેવામાં આવ્યું છે. આ ઉપરથી અત્રે એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, જે કર્મો કરવામાં આવ્યાં છે તે કર્મોને તો ભોગવવાં જ પડે છે. તો પછી અહીં અનવરત-નિરન્તર એ શબ્દનો પ્રયોગ કેમ કરવામાં આવ્યો ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જે પુણ્યાનુબંધી કર્મ બાધે છે તેનો અન્ત થાય એટલામાં જ બીજાં પુણ્યાનુબંધી કર્મોનો બંધ થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે ધર્મદેશનાથી નિરન્તર ભદ્ર-કલ્યાણકારી કર્મોનો બંધ થાય છે એટલા જ કારણે અહીં નિરન્તર શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. જે પ્રમાણે મરઘી અને તેનું ઈંડું એ બેમાંથી પહેલાં કાને અને પછી કાને કહેવાય ? જનને અવિનાશાવ સંબંધ છે, અર્થાત્ તેમાં પહેલાં મરઘી અને પછી ઈંડું એવો ક્રમ નથી પણ જનને વચ્ચે અવિનાશાવ સંબંધ છે અને ત્યાં અવિનાશાવ સંબંધ હોય ત્યાં એ સંબંધ અનવરત-નિરન્તર હોય એમ કહેવું જ પડે છે. આ જ પ્રમાણે ધર્મદેશનાથી પુણ્યાનુબંધી કર્મો એવો બંધ થતો રહે છે, કે જેને કારણે એક પુણ્યથી બીજું પુણ્ય એમ યાત્રાનું જ રહે છે. પુણ્યથી પુણ્ય થવામાં અંતર પડતું નથી. જે પ્રમાણે એક દીપકથી બીજો દીપક અને બીજા દીપકથી ત્રીજો દીપક પ્રગટે

પ્રમાણે તત્ત્વનો બોધ થવાથી કોઈ પ્રકારનો સંકલેશ થતો નથી અને સંકલેશ ન થવાથી વૈરાગ્યની ઉત્પત્તિ થાય છે. અજ્ઞાનનો નાશ થવો, તત્ત્વનો બોધ થવો, સંકલેશ પેદા ન થવો અને વૈરાગ્યની ઉત્પત્તિ થવી એ બધું સૂત્રની આરાધનાનું જ ફળ છે. સૂત્રની આરાધનાનું ફળ બતાવતાં એક સંગ્રહ ગાથામાં કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

જહ જહ સુયમવગાહૈ અડસયરસપસરસંજુયમપુન્નં ।

તહ તહ પલ્હાઈ મુળી નવ નવ સંવેગસદ્દાણ ॥

અર્થાત—મુનિ જેમ જેમ સૂત્રમાં અવગાહન કરતો જાય છે તેમ તેમ તે મુનિ સંવેગી નથી નવી શ્રદ્ધા પ્રાપ્ત કરતો જાય છે.

સૂત્રની સૂત્રથી, અર્થથી અને સૂત્રાર્થથી જેમ જેમ આરાધના કરવામાં આવે તેમ તેમ નવો નવો લાવ પેદા થાય છે. શ્રી ભગવતી સૂત્રનું અનેક મહાત્માઓએ અનેક વાર અધ્યયન કર્યું પણ આખરે તેઓને બે હાથ બેડીને એમ જ કહેવું પડ્યું કે, ‘હે ! ભગવતી ! તારામાં હું જેમ જેમ અવગાહન કરું છું તેમ તેમ મને નવોજ લાવ જણાય છે એટલા માટે હું તને નમસ્કાર કરું છું.’

સૂત્રની આરાધના કરવાથી નવો નવો લાવ કેવી રીતે પ્રગટ થાય છે તો એને માટે એમ સમજો કે, તમે કોઈ સમુદ્રના કિનારે ફરવા ગયા છો. ત્યાં તે સમુદ્રને કાંઠે હંડી હવા આવી રહી છે. હવે તમે તે સમુદ્રની નજીક જોટલા જશેા તેટલી તમેને વધારે હંડી હવા આવશે. અને જો તમે તે સમુદ્રમાં સ્નાન કરવા ઉતરશેા તો તેથી પણ વધારે હંડી લાગશે અને જો સમુદ્રમાં જાડી ડૂબકી મારશેા તો બિંદુ તો જણાશે અને તેમાં હંડી તો વધારે જણાશે પણ સંભવ છે કે સમુદ્રના તે જાંડાણમાંથી તમને કોઈ વસ્તુ પણ પ્રાપ્ત થઈ જાય ! મોતી તો જાંડા પાણીમાં ડૂબકી મારવાથી જ મળે છે. આ જ પ્રમાણે આ સૂત્રથી સમુદ્રની સમીપ જો જશે તેને તેટલો વધારે લાભ જ પ્રાપ્ત થશે અને જો કોઈ આ સૂત્રસાગરમાં ડૂબકી મારશે તો તેને તત્ત્વરૂપી મોતી અધિકાધિક પ્રાપ્ત થશે.

તમે લોકોએ બીજાં અનેક રસોતો આસ્વાદ આપ્યો હશે પણ શાસ્ત્રના રસનો આસ્વાદ પણ લઈ લુઓ કે, શાસ્ત્રનો રસ કેવો છે ? શાસ્ત્રનો રસ આપ્યા બાદ તમને બીજાં બધાં રસો નિરસ જણાશે એટલા માટે શાસ્ત્રના રસનો આસ્વાદ કરી લુઓ. શાસ્ત્રને કેવળ ઉપર ઉપરથી જ ન લુઓ. કોઈ માણસ મોતીને મોઢામાં મૂકી તેની મીઠાશ આખવાની ઇચ્છા કરે તો તે શું કીક કહેવાય ? અને જો મોતીને આખવામાં મીઠાશ જણાય શું તે સાચું મોતી કહેવાય ? નહિ. આ જ પ્રમાણે સૂત્રરૂપી મોતીને તમે કેવળ ઉપરથી આપો નહિ પણ સૂત્રને સાંકળી તેને જીવનમાં બિતારો તો તમારું માનવજીવન સાર્થક પણ થઈ જશે. સૂત્રની આરાધના કરવાથી આત્માનું કલ્યાણ અવશ્ય થાય છે. સૂત્રની આરાધના કરવી એ તો માનવ જીવનને સાર્થક કરવાની જરૂરીયુટી છે એટલા માટે સૂત્રની આરાધનાદારા માનવજીવનને સાર્થક કરે અને આત્મકલ્યાણ સાધે તો તેમાં સ્વ-પરતું કલ્યાણ જ રહેલું છે.

મયજીવેલા ચરિત્ર—૫૧

પુષ્પમાલા અરુ પદ્મરથકા, મુનસે અવિચલ પ્રેમ;
પંચ વાયસે અધે સાસણ, ગિરિ અંધક સમપ્રેમ. ॥ મતી ૨૨૫ ॥

મિત્રા પા ધૌનન વય થયા, પત્ન્યાયા ધર પ્રેમ;

રામુદક-સુર શમ સુખ ભોજ, ધર્મ કર્મ કે નેમ. ॥ સતી ૨૧૧ ॥

મધ્યકાલિના જે પુત્રને મિત્રિલાનગરીનો રાજા પદ્મરથ જન્મજન્મથી સર્વ મરેા દનો તે પુત્રનું નામ નમીરાજ રાખવામાં આવ્યું હતું. કારણ કે તેના બાપા બાદ પદ્મરથના રાજાએ નમી રાખા દના. નમીરાજ રાજા પદ્મરથ અને રાણી પુષ્પમાયાનો પ્રિયપાત્ર બન્યો હતો. જે રત્ન દોષ છે તે કાનું પ્રિયપાત્ર બનતું નથી ? આ જ પ્રમાણે નમીરાજ પુષ્પ પુષ્પ સર્પને બાળેા દનો એટલે તે પુત્ર બધાનો પ્રિયપાત્ર બની મરેા દનો. વાસ્તવમાં જોનાં પૂર્વ પુષ્પ સર્પ દોષ છે તેને જાણી જાણીને સુખ મળે છે અને તે બધાનો પ્રિયપાત્ર પડે બને છે.

બાળકનો નામસ્મરકાર કરવામાં આવ્યો. ત્યારબાદ તેને માટે પાંચ ધાર્મિકો રાખી તેનું પાલનપોષણ કરાવવા માંડ્યું. પાંચ ધાર્મિકોમાંથી એક ધાર્મિક તેા કૃષ્ણ પીવડાવતી હતી. બીજી ધાર્મિક બોળામાં રમાડતી હતી. ત્રીજી ધાર્મિક સ્નાનમંજન કરાવતી હતી. ચોથી ધાર્મિક શરીરનું મંત્ર કરતી હતી અને પાંચમી ધાર્મિક બાળકને રમકડાંદારા રમાડતી હતી. આ પ્રમાણે પાંચ ધાર્મિકોદારા બાળકનું પાલન-પોષણ થવા લાગ્યું.

આ ઉપરથી કાંઈ એમ કહે કે, બાળકના પાલનપોષણ માટે પાંચ ધાર્મિકો રાખી, તેા શું એક ધાર્મિક પાલન-પોષણ થઈ શકે નહિ ? અને જો થઈ શકે તેા પછી પાંચ ધાર્મિકોને શા માટે રાખવામાં આવી ? અને જો એક જ ધાર્મિક બાળકનું પાલન-પોષણ થઈ શકે નહિ તેા પછી પાંચ જ ધાર્મિકો શામાટે રાખવામાં આવી, વધારે શામાટે રાખવામાં ન આવી ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, પાંચ ધાર્મિકોને નિષ્કારણ રાખવામાં આવી નથી. જે વ્યક્તિ જે કાર્યમાં કુશળ હોય છે તેને તે જ કાર્ય સોંપવામાં આવે અને તેની દારા તે જ કામ બરાબર થઈ શકે છે. આ જ પ્રમાણે જેટલી ધાર્મિકોની આવશ્યકતા હોય છે તેટલી ધાર્મિકોને રાખવામાં આવે છે. પાંચ ધાર્મિકોની જ આવશ્યકતા માનવામાં આવે છે એટલા માટે પાંચ જ ધાર્મિકો રાખવામાં આવે છે, વધારે રાખવામાં આવતી નથી. જે પ્રમાણે બાળકના હોસ્પિટલોમાં નર્સો રાખવામાં આવે છે અને જે નર્સ જે કાર્યમાં કુશળ હોય છે તેને તે જ કાર્ય સોંપવામાં આવે છે તે જ પ્રમાણે ધાર્મિકો બાળકના પાલન-પોષણ માટે રાખવામાં આવતી હતી અને જે ધાર્મિક જે કાર્યમાં કુશળ હોય તેને તે કામ સોંપવામાં આવતું હતું. નર્સ રાખવાની પદ્ધતિ કાંઈ બાળકાશ્રમી નથી નથી પણ પ્રાચીન છે. આજે લોકોમાં પરતંત્રતા આવી રહી છે એ જ કારણે લોકો બીજાને આશરો લે અને એમ માને છે કે, જે કાંઈ સુધારા થયો છે તે સુધારા આજકાલનો જ છે, પહેલાં તેા એવો સુધારો હતો જ નહિ. આજે લોકો ગુલામીમાં પડેલા છે એ કારણે ગુલામીની જ ભાવના થઈ રહી છે. કેટલેક ઢેકાણે ધણા લોકો દોટલમાં જ ભોળાન કરે છે. આરે દોટલમાં જ ભોળાન કરવામાં આવતું હોય ત્યારે ધરમાં રસોઈ બનાવવામાં જ ક્યાંથી આવે ? અને એ દશામાં જો અમે સધ્યુએ તેને ત્યાં જઈએ તેા અમને શું મળે ? દોટલો ઉપર “ સુખશાન્તિગૃહ ” એવું સુશોભિત સાઈનબોર્ડ ચોડાવામાં આવે છે પણ શું કાંઈને પૈસા લીધા વિના તે સુખશાન્તિગૃહમાં આનંદાન આપવામાં આવે છે ? વાસ્તવમાં તે સુખશાન્તિગૃહ નહિ પણ ગુલામીનું ઘર છે. આ પ્રકારના ગૃહથી તમારામાં વધારે પરતંત્રતા આવી છે. સુખશાન્તિ તેા સ્વતંત્રતાથી પ્રાપ્ત થાય છે, પરતંત્રતાથી ક્યાંય સુખશાન્તિ મળતી નથી.

બાળક જેના બોળામાં આજોરે છે, જેનું દેહ પીએ છે, કે જેની સાથે રમે છે તેનામાં તેવાં જ સંસ્કારો આવે છે; એટલા માટે ધાર્મ જનનારી સ્ત્રીએ પોતાનાં સંસ્કારો શુદ્ધ રાખવાં જ પડે છે. ગુણામીનાં સંસ્કાર ધરાવતી ધાર્મિ હોય તો બાળકમાં પણ ગુણામીનાં જ સંસ્કારો આવે છે. આને તો રમકડાંઓમાં પણ ગુણામી જ લહેલી હોય છે. લોકોને ત્યાં વિદેશી રમકડાં-ઓથી કપાટો લેવામાં હોય છે. આ વિદેશી રમકડાંઓ તત્કાલ અને પરંપરાએ ખદુ જ હાનિ કરે છે છતાં લોકોને એ વિદેશી રમકડાંઓનો મોહ છૂટતો નથી.

બાળક નમીરાજનું પાંચ ધાર્મિઓદ્ધારા પાલન-પોષણ થવા લાગ્યું અને જે પ્રમાણે પર્વત ગુફાઓમાં ચંપકની વેલ સ્વતંત્રતાપૂર્વક વધે છે તે પ્રમાણે નમીરાજ વધવા લાગ્યો. થોડી મોટી ઉંમરનો થતાં નમીરાજને અદાર દેશની દાસીઓના સંરક્ષણમાં મૂકવામાં આવ્યો. અદાર દેશની દાસીઓના સંરક્ષણમાં બાળકને એટલા માટે મૂકવામાં આવતો હતો, કે જેથી બાળક-સરળતાપૂર્વક અદાર દેશની લાપા-ભૂપાથી પરિચિત થઈ જાય.

બાળક નમીરાજ ન્યારે આઠ વર્ષની ઉંમરનો થયો ત્યારે તેને લણવા માટે આચાર્યની પાસે ખેસાડવામાં આવ્યો. નમીરાજ રાજનો પુત્ર હતો છતાં તેને શિક્ષાપ્રાપ્તિ માટે આચાર્ય પાસે ખેસાડવામાં આવ્યો હતો. પહેલાંના લોકો એમ સમજતા ન હતા, કે અમે રાજના પુત્ર છીએ એટલે અમને લણવાની શી જરૂર છે? પૂર્વ સમયમાં પ્રત્યેક બાળકને શિક્ષા આપવી આવશ્યક હતી. પહેલાંના રાજ કે શ્રાવણનું એનું એક પણ ચરિત્ર કદાચ જ મળશે કે જેમના પુત્રને-પર કલાની શિક્ષા આપવામાં આવી ન હોય! પહેલાં જે શિક્ષા આપવામાં આવતી હતી તે શિક્ષા સ્વતંત્રતાની હતી. આ સ્વતંત્રતાની શિક્ષાથી શિક્ષિત વ્યક્તિ સ્વતંત્રતાપૂર્વક પોતાનું જીવન વ્યતીત કરતી હતી; પણ આજકાલ તો ગુણામીની શિક્ષા આપવામાં આવે છે. રાજાએ પ્રજાને એવી શિક્ષા અપાવે છે કે જેથી પ્રજામાં ગુણામીની જ લાવના રહે. ભારતની પણ આજકાલ આ જ દશા થઈ રહી છે. અત્યારે જે શિક્ષા આપવામાં આવે છે તે શિક્ષા તો ગુણામીની લાવના પેદા કરે એવી છે. આ અનિષ્ટ શિક્ષાના પ્રભાવથી જ આજકાલ છોકરીઓ અર્ધનગ્ન પોશાક પહેરે છે અને માતાપિતા છોકરીઓને આવો પોશાક પહેરાવીને પ્રસન્ન થાય છે. આ ગુણામીની શિક્ષાનો જ પ્રભાવ છે.

નમીરાજને ૭૨ કલાઓ શીખાડવામાં આવી. તે કલા શીખીને ઘેર આવ્યા ત્યારે નમીરાજ યુવાવસ્થાને પામ્યા અને તેમનાં સુખ નવ અંગો જગૃત થયાં ત્યારે તેમના વિવાહની વાતચીત થવા લાગી.

જૈનશાસ્ત્રોમાં બાળવિવાહનું કોઈપણ જગ્યાએ વિધાન કરવામાં આવ્યું નથી. ન્યાં વિવાહની વાત ચર્ચવામાં આવી છે ત્યાં એમ જ કહેવામાં આવ્યું છે કે, ‘યુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થવાથી અને સુખ નવ અંગો જગૃત થવાથી સમાન આયુ, રૂપ, ગુણ, શીલ વગેરેથી યુક્તની સાથે વિવાહ થયો.’” પણ આજકાલ શાસ્ત્રના આ વર્ણન ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી.

નમીરાજ યુવાન થયા. રાજ પક્ષરથે સુંદર કન્યાઓની સાથે નમીરાજનો વિવાહ કરાવ્યો. નમીરાજ કુમારપદને ભોગવતાં આનંદમાં રહેવા લાગ્યા. હવે આગળ શું થાય છે તે વિશે હવે પછી વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત ૧૯૯૪ કારતક સુદ ૮ ગુરુવાર

પ્રાર્થના

કુન્ધુ નિભરામ નૂ ઝંસો, નવિ દો દેવ તો લંભો;

ત્રિસાધીનાથ નુ દહીએ, હમારી ખાંદ દડ બનિએ. ॥ કુન્ધુ ૧ ॥

—વિનયશ્રીશ્રી કુંભાર શાસ્ત્રી.

શ્રી કુન્ધુનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં ભક્ત ભગવાનને કહે છે કે, 'હે પ્રભો ! મારી ખાંદ એવી રીતે દડ પડી રાખજે, કે જેથી મારી ખાંદ પાછી પડી ન જાય.'

આ વાત કહેવામાં તો સરળ છે પણ એ વાત ઉપર મનન કરવાથી માનુષ પડી, કે આ કથનની પાછળ લોકો રક્ષ્ય રહેલ છે; કારણ કે ભગવાન તો સમ્વિદ્વાનક અને સુક્ષ્મરૂપ છે. તેમની પાસે ખાંદને પડી રાખવાનું કાંઈ રમૂસ સાધન છે જ નહિ, તો પછી તે ખાંદને કેવીરીતે પડી શકે ! જેમને કાંઈ રૂપ જ નથી અને જેમને હાથ વગેરે કાંઈ નથી તે ભક્તની ખાંદને કેવીરીતે પડી શકે ! અને એવી દશામાં 'હે ! પ્રભો ! તું મારી ખાંદને પકડ' એમ કેવીરીતે કહી શકાય !

ભગવાનની જે પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે તે પ્રાર્થનાનો અંશુરાર્થ કરતાં ઉપરનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. આ પ્રશ્નને અંશુરાર્થ કરવાથી પ્રાર્થનાનું રક્ષ્ય સમજવામાં આવી શકે નહિ, એટલા માટે પ્રાર્થનાનો ભાવાર્થ શો છે એ અત્રે જોવાનું છે. આ પ્રાર્થનાનો ભાવાર્થ એ છે કે, "હે પ્રભો ! ત્રિસારની કામના મારો હાથ પડી અને પોતાની તરફ ખેંચી રહી છે. એ સાંસારિક કામનાથી બચવા માટે તારા શરણે આવતું એ એક જ ઉપાય છે. જો તું મને તારા શરણમાં લઈ મારી ખાંદને પકડે તો પછી આ સાંસારિક કામનાએ તારાથી દૂરી જશે અને મારો હાથ છોડી મૂકશે. એટલા માટે આ સાંસારિક કામનાના દંડામાંથી મને મુક્ત કરવા માટે મારી ખાંદ પકડી અને તારા શરણમાં લે."

આ પ્રશ્નને પ્રાર્થનાના ભાવાર્થને દૃષ્ટિમાં રાખવામાં આવે તો પરમાત્માને જે ખાંદ પકડવા માટે પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે તે આ રમૂસ ખાંદ માટે નહિ, પણ ખીજ જ ખાંદને પકડવા માટે કરવામાં આવી છે એ વાત સરળતાથી સમજી શકાય એમ છે. ખીજ ખાંદ કાંઈ છે અને તે ખીજ ખાંદને પરમાત્મા પાસે કેવીરીતે પકડાવવી છે એ વાત હવે શ્રેણેષમાં કહું છું :—

આત્માને કામ, ક્રોધ, ભોજ, મોહ, મદ, મત્સર વગેરે પોતપોતાની તરફ ખેંચી રહ્યા છે. એટલા માટે ભક્ત પરમાત્માને કહે છે કે, 'હે પ્રભો ! આ કામ-ક્રોધ વગેરે વિકારોએ મારા આત્માને દબાવી દીધો છે. આ વિકારોથી બચવાનો માર્ગ કેવળ તારું શરણ જ છે. જો મારો આત્મા તારા શરણે આવી જાય અને મારો હાથ તું પકડી લે તો તો આ વિકારોથી બચી શકાય, નહિ તો આ વિકારોથી બચતું મારા માટે મુશ્કેલ છે.

મન અને ચિત્ત એ પર્વાયવાચી શબ્દો છે. ભગવાને કહ્યું છે કે, મનની એકાગ્રતાથી ચિત્તનો નિરોધ થાય છે.

મનને વશ કરી રીતે કરવું અને મનને એકાગ્ર કરી રીતે રાખવું? એ એક પ્રશ્ન કોને થાય છે. કારણ કે આંખોને તો બંધ કરીને વશ કરી શકાય છે, નાકને પણ દબાવીને વશ કરી શકાય છે અને આ પ્રમાણે બીજી ઈન્દ્રિયોને પણ કાંઈ અંકુશકારા વશ કરી શકાય છે. પણ મનને કેવી રીતે વશ કરવું? આ પ્રશ્નનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. કેટલાક ભોક્ષીએ તો મનને માટે ત્યાંસુધી કહ્યું છે કે:—

મન યવ મનુષ્યાણાં કારણં વંધ મોક્ષયોઃ

અર્થાત—મન જ મનુષ્યના બંધ-મોક્ષનું કારણ છે. મનનો સંકલ્પ વિકલ્પ કેવો હોય છે તે તમે જાણો જ છો. મનુષ્ય કે પશુ જેમને મન હોય છે તેમનું મન સંકલ્પ વિકલ્પ કરવું જ રહે છે. સારાં કે ખરાબ કામ મનનાં સંકલ્પ વિકલ્પથી જ થાય છે. ખિલાડી તે જ દાંતો દ્વારા પોતાનાં બધાંને દબાવે છે અને તે જ દાંતો દ્વારા ઉદ્દેશને પણ દબાવે છે. દાંત તો તે જ છે પણ મનના સંકલ્પ વિકલ્પમાં અંતર આવી જવાને કારણે વસ્તુમાં પણ અંતર આવી જાય છે.

મનમાં આ પ્રકારનું જે અંતર રહે છે, તેનું કારણ મનની ચંચલતા છે. જ્યારે મનની ચંચલતા દૂર થાય અને મનમાં કાંઈ પ્રકારનો ભેદભાવ ન રહે ત્યારે સમજવું કે, મન વશમાં થયું છે. જ્યાં સુધી મનમાંથી ભેદભાવ દૂર ન થાય ત્યાંસુધી સમજવું કે હજી સુધી ચિત્તનો નિરોધ થયો નથી. જ્યારે ચિત્તની ચંચલતા દૂર થાય અને મનમાં કાંઈ પ્રકારનો ભેદભાવ ન રહે ત્યારે ચિત્તનો નિગ્રહ થયો છે એમ સમજવું.

આ ઉપરથી કાંઈ એમ કહે કે, ચિત્તની ચંચલતાને દૂર કરવી અને મનમાં જગપણુ ભેદભાવ આવવા ન દેવો એ તો બહુ જ સુરક્ષક કામ છે. બધા સાધુઓ પણ આ કદિન કાર્ય કરી ન શકે તો પછી એમ ગૃહસ્થો મનને વશ કરી રીતે કરી શકીએ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, આ સંબંધમાં સાધુ કે ગૃહસ્થના ભેદની કાંઈ વાત જ નથી; પણ જે કાંઈ અભ્યાસ અને વૈરાગ્યને જીવનમાં ઉતારે તે જ મનને વશ કરી શકે છે. મનને વશ કરવા માટે અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય એ જ ઉપાયો છે. મનને વશ કરવાનો અભ્યાસ કેવી રીતે કરવો જોઈએ એનો ઘણો લાંબો વિચાર છે. યોગક્રિયાનો સમાવેશ આ પ્રકારના અભ્યાસમાં જ થાય છે. આ વિષે ટીકાકાર કહે છે કે, મનને અપ્રગટમાં જતાં અટકાવી પ્રગટમાં પહોંચવો તો ધીરેધીરે મન એકાગ્ર થઈ શકશે; અર્થાત એકે બાલુથી તો મનને અપ્રગટમાં જતાં અટકાવો અને બીજી બાલુએથી મનને પરમાત્માના ધ્યાનમાં પહોંચવો જાઓ તો મન વશમાં આવી શકે અને તેની એકાગ્રતા પણ સાધી શકશે.

મનને વશ કરવા માટે વૈરાગ્ય પણ એક ઉપાય છે. ઈન્દ્રિયોના સમૂહ બળવાન હોવાથી મનને પોતાની તરફ ખેંચ્યા કરે છે; એટલા માટે વસ્તુ પ્રત્યે વૈરાગ્ય રાખવો. વૈરાગ્ય રાખવાથી ઈન્દ્રિયો તે વસ્તુ તરફ ખેંચાશે નહિ અને આ પ્રમાણે મન પણ તે વસ્તુ તરફ જશે નહિ પણ સ્થિર રહેશે. વસ્તુનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ વિચારી વસ્તુ પ્રત્યે વૈરાગ્ય રાખવો જોઈએ. વૈરાગ્ય ધારણ કરવાથી મન પણ સ્થિર થશે. વસ્તુનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ વિષે વિચાર ન કરવાને

કારણે જ વસ્તુ પ્રત્યે રાગ-દેવ પેદા થાય છે. વસ્તુનું નો વાસ્તવિક સ્વરૂપ વિચારવામાં આવે તો વસ્તુ પ્રત્યે અવસ્થા વૈરાગ્ય પેદા થશે અને વૈરાગ્ય પેદા થશે તો મનને પશુ વશ કરી શકાશે આ પ્રમાણે મનને વશ કરવાનો અને એકાગ્ર કરવાનો ઉપાય અભ્યાસ તથા વૈરાગ્ય છે. અભ્યાસ અને વૈરાગ્યથી મનને વશ કરી શકાય છે.

લોકો રૂપિયા પ્રતિ મમત્વ બહુ ધરાવે છે પણ જ્યારે રૂપિયા શું છે, રૂપિયા કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે અને રૂપિયાના પ્રચલનથી સમાજ અને દેશની આર્થિક સ્થિતિને કેટલી બધી દાનિ થઈ છે, તે વિશે જો પૂરો વિચાર કરવામાં આવે, તો એ દશમાં રૂપિયા પ્રત્યે અવશ્ય વૈરાગ્ય પેદા થશે. સિક્કાનું જેમ જેમ પ્રચલન વધવા પામ્યું છે તેમ તેમ અનર્થો પણ તેટલા જ વધવા પામ્યાં છે. પરુવધ સિક્કાને માટેજ કરવામાં આવે છે. ટુકાનો ખાતરી પ્રયોગ કરી માનનાં આચંગમાંથી કૃષ્ણ દાહવાનું પાપપૂર્ણ કાર્ય પણ રૂપિયાને માટે જ કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે રૂપિયાના પ્રચલનથી થતાં અનર્થોનો વિચાર કરવામાં આવે તો રૂપિયા પ્રત્યે વૈરાગ્ય પેદા થશે જ.

અનેક શહેરોમાં કુર્ચાનનાઓ વેસ્યા બની પોતાનું શરીર બીજાને સામારે સેવે છે ! કેવળ પૈસાને માટે જ. જો તેઓને પૈસાનું મમત્વ ન હોય તો તેઓ કદાચ દેવથી પણ વિચલિત ન થાય ! પૈસો જ તેમનું સતીત્વ નષ્ટ કરાવે છે. ભાઈ-ભાઈ વચ્ચે અને પિતા-પુત્ર વચ્ચે પૈસાના કારણે જ તારાર ઊભી થાય છે. રાત્રીઓ પણ પ્રજાના ક્રમચાલને માટે રાત્રી અગ્રાવતા નથી પણ પૈસાને માટે જ રાત્રી અગ્રાવે છે.

આ પ્રમાણે પૈસાને કારણે થતાં અનર્થોનો ઊંડો વિચાર કરવામાં આવે તો પૈસા પ્રત્યે વૈરાગ્ય પેદા થશે જ. અનર્થો પેદા કરનાર અને રાગ-દેવની વૃદ્ધિ કરનાર પ્રધાનતઃ કનક અને કામિની જ છે. કનક અને કામિનીદ્વારા થતાં અનર્થો વિશે વિચાર કરવામાં આવે તો ગૃહસ્થને પણ વૈરાગ્ય પેદા થઈ શકે છે. આ પ્રમાણે મનને વશ કરવાના સંબંધમાં સાધુ કે ગૃહસ્થનો કાંઈ ભેદ હોઈ શકે નહિ. જે કાંઈ અભ્યાસ અને વૈરાગ્યદ્વારા મનને વશ કરવા માટે તે મનને વશ કરી શકે છે.

મનની એકાગ્રતાથી ચિત્તનો નિરોધ થાય છે. ચિત્તનો નિરોધ થશે એ તો મનની એકાગ્રતાનું પરમપરિક ફળ છે, પણ મનની એકાગ્રતાનું તાત્કાલિક ફળ એ છે કે, જેનું મન એકાગ્ર હોય છે તે જ કાંઈ બોલે છે તે સત્ય જ બોલે છે અને તે જ કાંઈ મનોરથ કરે છે તે પણ પૂર્ણ જ થાય છે. મનની એકાગ્રતાથી જ સત્યવદન અને મનોરથની પૂર્તિ થાય છે; એટલા માટે મનને એકાગ્ર કરો. મનને એકાગ્ર કરવા માટે અમે તમને પરમાત્માનું ભજન કરો એમ વારંવાર કહીએ છીએ. પરમાત્માનું ભજન કરવાથી મનની એકાગ્રતા થાય છે. એટલા માટે બીજા કામોમાંથી મનને દૂર કરી પરમાત્માનું ભજન કરવામાં જ મનને પરાજી દો. પરમાત્માના ભજનદ્વારા મનને એકાગ્ર કરશો તો ચિત્તની અચલતા દૂર થશે અને સાથે સાથે મનની એકાગ્રતા પણ સધાશે એટલા માટે પરમાત્માનું ભજન કરવામાં વિશ્વં જ ન કરો. કશું પણ છે કે :—

દમ પર દમ હરિ ભજ, નહીં ભરોસા દમકા,
એક દમમે નિકલ જાવેગા, દમ આદમકા,

કહ્યું આપણે જ અર્થથી, પતિથી સ્વર્ગમાં જાય નહીં,
 જોયે નામ પામે જાય, તે જ વિદ્યાર્થીનું મુખ્ય
 નામ પામે નામથી નહીં નહીં, જગતના પર નહીં, તેમ જાણે નહીં

આમણે વિદ્યાર્થી નહીં પણ તે પાત્ર જે જિજ્ઞાસુ જે આપણે જાણી જાણી જાણે નહીં
 જાણે, એને જે વિષય ? જગતમાં આપણે જાણ્યાથી જાણ્યા જાણ્યા જાણ્યા પરીવર્તન
 પરમાત્માનું સ્મરણ કરી કરે, આ જાણ્યા પરમાત્માનું સ્મરણ કરવાથી મનની જિજ્ઞાસા સંતોષે

આત્માશાંતિ એ મુખ્ય મર્મ રહી છે કે, તે તુલ્ય સ્થિતિમાં મનને પશુપતિ કરી પરમાત્માને
 જાણી રહી છે ? તે જિજ્ઞાસુ પણ વિદ્યાર્થી નહીં કે, જે નું માગ મનને પરમાત્મામાં એકાગ્ર
 કરીશ તો એ દશામાં શું મને કેવું તુલ્ય નરનથી જાણી રહી રહે જાણી ? પણ આત્માને
 આ પ્રકારનો નિયંત્ર મનો નહીં અને પોતાના મનને જાણીનથી ડોહાયા કરે છે. આનું જ
 નામ મનની સંયમના છે. આ પ્રકારની ગિતની સંયમના કરે કરવા માટે જ સામ્યકરો
 મનને એકાગ્ર કરવાનું કરે છે. જે મનને પરમાત્મામાં એકાગ્ર કરવામાં આવે તો મન
 આશુભમાંથી નીકળી શુભમાં પ્રવેશ માગ છે, મન આવીનથી જાણે છે એ તેનો સ્વભાવ છે
 પણ તે ખરાબ મર્મ ન દોડે એ જ જોવાનું રહે છે. જે મન સંયમથી દોડે તો તે જહ
 આત્માને મહારમને પરીણાસી રે છે.

મનને પરમાત્મામાં જોડવાથી મુરદામાં મુરદા સંગો પશુ સર્ગ થઈ જાય છે. લોભો
 કરે છે કે, આ પંચમકાળ બહુ જ મુરદા છે; પણ જે લોભો વાસ્તવમાં આ પંચમકાળને
 મુરદાકાળ માનતા હોય તો એ અવસ્થામાં શું તેઓ મનને પરમાત્મામાં એકાગ્ર કરવામાં વાર
 લગાડે ખરા ? જે પ્રમાણે શૂન સામે ત્યારે જોજન અને તદસ સામે ત્યારે પાણી યાદ
 આવે જ છે, તે જ પ્રમાણે આ મુરદાકાળ છે એટલા માટે પરમાત્માનું સ્મરણ થવું જ નેત્રીએ
 જે આવા સમયમાં પરમાત્માનું સ્મરણ કરવામાં આવે અને મનને પરમાત્મામાં એકાગ્ર
 કરવામાં આવે તો પછી તેને કાર્મ પ્રકારનું મુરદા રહેવા જ પામે નહિ.

મયણુરેહા ચરિત્ર—૫૨

મયણુરેહાએ મુરદાના સમયે પોતાના મનને પરમાત્મામાં એકાગ્ર કર્યું તો શું તેનાં મુરદા
 દૂર ન થયાં ? જે તેના પતિના મૃત્યુ સમયે પરમાત્માનું સ્મરણ કરવામાં આવ્યું ન હોત
 તો તેના પતિની શી દશા થાત ? તેણીએ પરમાત્માનું સ્મરણ કરી પતિને પણ સ્વર્ગમાં
 મોકલ્યો અને એ જ કારણે તેનાં પુત્રોમાં પણ શક્તિ આતી. મયણુરેહા પરમાત્માના નામનું
 સ્મરણ કરનારી સચ્ચરિત્રા સ્ત્રી હતી. આ જ કારણે ત્યારે તે પોતાના બાળકને વૃક્ષ ઉપર
 ઝાળીમાં બાંધી સુવડાવી ગઈ હતી ત્યારે અગાઉ વૃત્તાંત જણાવેલ છે તે મુજબ પદ્મરથ રાજા
 ત્યાં આવી ચડેલ અને તે બાળકને પોતાને સ્થાને લઈ ગયો હતો. આ પ્રમાણે તે બાળકની
 રક્ષા થઈ. આ બધો તેના સતીત્વનો અને પરમાત્માના નામનો આશરો લેવાનો જ પ્રતાપ હતો.

પદ્મરથને ત્યાં નમીરાજ આનંદપૂર્વક કુમારપદ ભોગવી રહ્યા છે. તેને એ માણસ નથી
 કે હું આનો પુત્ર નથી પણ મયણુરેહાનો પુત્ર છું. તે તો એમ જ માને છે કે, હું પદ્મરથ

સ્થવિર પધારે રાય સુધારે, સંયમ લે નિજ કાળ;
 રાજનપતિ રાજ નમિરાજ, પરજન જન કિરતાજ. ॥ સતી ૨૦૩ ॥
 નમિરાજકા કરિવર છૂટા, વતમે' ધૂમ મચાય;
 સુદર્શનપુરથી સીમામે', પરજન હો દુઃખદાય. ॥ સતી ૨૦૪ ॥
 સખલ સૈન્યસે ચન્દ્રયશને, કરિ હો લીના ઘેર;
 આખન થાંભ પે બાંધા રાયને, કરિને છોડા વેર. ॥ સતી ૨૦૫ ॥

નમીરાજ હવે રાજ થયો. પ્રજાએ આ નવા રાજાનો સ્વાગત કર્યો. નમીરાજને રાજ્યનું એવી રીતે સંચાલન કર્યું કે જેથી લોકો નમીરાજની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે, આ મહારાજ તો પોતાના પિતા કરતાં પણ વધી ગયા.

નમીરાજ રાજ્ય કરતા હતા એટલામાં એક નવીન ઘટના બની ગઈ જે કોઈ અનુકૂલ કે પ્રતિકૂલ ઘટના બને છે તે ઘટના પાછળ કોઈ ને કોઈ રહસ્ય રહેલું હોય છે. અઘાની લોકો આ રહસ્યને સમજી શકતા નથી એ કારણે કોઈ પ્રતિકૂલ સંયોગ ઉપસ્થિત થતાં લોકો ગભરાઈ જાય છે. પણ જ્ઞાનીજનો કોઈ અનુકૂલ કે પ્રતિકૂલ સંયોગો ઉપસ્થિત થતાં કુલાર્થ જતાં નથી તેમ ગભરાઈ પણ જતા નથી. તેઓ તો આવી ઘટના પાછળ શું રહસ્ય રહેલું છે તે જ જુએ છે.

રાજા નમીરાજનો એક પ્રધાન હાથી મદોન્મત બની ગયો હતો અને મસ્તી કરી પોતાના સ્થાનેથી છૂટો થઈ જંગલમાં ભાગી ગયો હતો. તે હાથી જંગલોમાં ઉત્પાત કરતો કરતો સુદર્શનપુરની સીમામાં જઈ પહોંચ્યો.

નમીરાજનો હાથી સુદર્શનપુરની સીમામાં પહોંચીને ઉત્પાત કરવા લાગ્યો. આ પણ એક સંયોગ જ હતો. સાધારણ લોકો આ પ્રકારના સંયોગથી ગભરાય છે પરંતુ સંયોગ પણ નિષ્કારણ સાંપડતો નથી. તમે લોકો આ પ્રકારના સંયોગને જોઈ ગભરાઈ જાઓ છો પણ જો ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ રાખો તો સંયોગથી ગભરાઈ જવાનું કશું કારણ નથી. તમારે તમારો ધર્મ સમુદ્રના પાણીમાં પણ કામ કરે છે તો પછી શું વિદ્યોને અટકાવવામાં તમારો ધર્મ કે તમારું પુણ્ય કામ નહિ કરે? અવસ્ય ધર્મ સહાયતા કરશે. એટલા માટે ગમે તેવા વિપરીત સંયોગો આવી પડે તોપણ ગભરાઈ જતું ન જોઈએ. પણ એમ માનવું જોઈએ કે, સત્ય ધર્મનો જ હમેશાં વિજય થાય છે. સત્યધર્મ કોઈ દિવસ કોઈનાથી દબાઈ જતો નથી. રાવણ અને દુર્યોધને સત્યને દબાવવા માટે ખૂબ ઉત્પાત મચાવ્યો હતો, છતાં આખરે વિજય તો સત્યનો જ થયો હતો. જો તમે સત્યધર્મ ઉપર વિશ્વાસ રાખી સન્માર્ગે ચાલશો તો તમારી હાનિ કોઈ કદાપિ કરી શકશે નહિ.

હાથીના ઉત્પાતને કારણે સુદર્શનપુરની પ્રજા ઘણી ત્રાસ પામી. ત્રાસથી મુકા થવા માટે પ્રજા રાજા ચન્દ્રયશની પાસે ગઈ અને પોતાની દુઃખકથા રાજાને કહી. ચન્દ્રયશે કશું કે, મારા હોવા છતાં મારી પ્રજાને કોઈ પ્રકારનું દુઃખ થાય તો પછી હું રાજા જ રાજાનો? પ્રજાને કોઈ પ્રકારનું દુઃખ પેદા ન થાય એવો બંધાયત્વ કરવો એ રાજાતરીકે મારું કર્તવ્ય છે. બોલો! તમને શું દુઃખ છે? પ્રજાએ કશું કે, આપે શત્રુઓનું શમન કરી અમને શાંતિ આપેલ છે, પરંતુ એક મદોન્મત હાથી ઉત્પાત મચાવતો આવ્યો છે. આ હાથીના ઉત્પાતથી

અમને લોકોને ધણા જ ત્રાસ થાય છે. રાત્રીએ કંઈક દે, કીક કમળાં જ તમારું એ કુઃખ હું દર કંઈ ખું.

પ્રમતે આ પ્રમાણે કહી રાત્રીએ પોતાની સેનાને સંજ્ઞા કરી અને સૈન્યદ્વારા હાથીને ઘેરીને વશ કરી લીધો. ચન્દ્રવશના જવાથી જાણે તે હાથી સમજી ગયો હોય તેવી રીતે વિના થમે વશમાં આવી ગયો. ચન્દ્રવશે તે હાથીને પકડીને હાથીખાનામાં બાંધી દીધો. હાથી શાન્ત થઈ ગયો હોય તેવી રીતે રહેવા લાગ્યો. હાથીની આ પ્રમાણે મરતી શાન્ત થઈ જતી તેનું કારણ કોઈ પૂર્વ ઓરકાર જ હતો એમ કહી શકાય. બાળક કે પશુપક્ષીઓ જ્યારે ગ્રેમ કરે ત્યારે એમ જ સમજાવું જોઈએ કે, તેમની સાથે મારે કોઈ એવો પૂર્વ ઓરકાર હશે. આ જ પ્રમાણે કોઈ દ્રોહ કે તો તેને માટે પણ એમ જ સમજાવું જોઈએ કે, તેની સાથે મારો પૂર્વ ઓરકાર એવો જ છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી મનને વશમાં રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. પોતાના મનમાં કોઈના પ્રતિ દેવ ધારણ ન કરવો એ જ હાથીને વશ કરવા સમાન છે; એટલા માટે જો તમારો મનહાથી મદો-મત થઈ જાય તો તેને વશ કરો.

ચન્દ્રવશે હાથીને વશ કરી હાથીખાનામાં બાંધી દીધો. હવે આજળ શું થાય છે તે વિશે હવે પછી વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત ૧૯૯૪ કારતક શુદ્ધ ૯ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

અરહનાથ અવિનાશી, શિવ-સુખ લીધો,
વિમલ વિજ્ઞાન-વિભાસી, સાહબ. સ્તીધિ.
તુ ઘેતન બજ અરહનાથને, તે પ્રજુ ત્રિભુવનરાયા,
તાત 'સુદર્શન' 'દેવી' માતા, તેણેનો નંદ કહણ્યા. || સાહબ. ૧. ||
-વિનયચંદ્રક કુંભર ચાવીશી

શ્રી અરહનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં પરમાત્માને ત્રિલોકીનાથ કહી સંબોધવામાં આવ્યા છે. 'જે બધાને નામ છે તે મારો પણ નામ છે' એ વાતને બરાબર સમજી લેવાથી આત્માનો બધો સંકલેશ મટી જાય છે. સંકલેશ દૂર થવાથી કોઈના પ્રતિ વેરભાવ રહેતો નથી. આ કારણે તેનું હૃદય પણ વિરાગ અને પ્રેમપૂર્ણ બની જાય છે. આત્માનો સંકલેશ દૂર કરવા માટે જ મદાન ચોગીઓ પણ ત્રિલોકીનાથના ચરણે ગયા છે અને આત્માની સમાધિ સાધી છે. ત્રિલોકીનાથ પરમાત્માના ચરણે જે કોઈ જાય છે તે જ આત્માની સમાધિ સાધી શકે છે. બાકી જે લોકો ત્રિલોકીનાથને જુદી જઈ મંસારમાં ભટક્યા કરે છે તેઓ આત્માની સમાધિ સાધી શકતા નથી. આત્માની સમાધિ સાધી ન શકવાનું એક કારણ એ પણ છે કે, આપણા બેદભાવથી પરમાત્મામાં પણ બેદભાવ પાડી દીધો છે. વાસ્તવમાં પરમાત્મામાં બેદભાવ જેવું કંઈ છે જ નહિ. તેઓ તો ત્રિલોકીનાથ છે એટલા જ માટે તેમને ત્રિલોકીનાથ કહેવામાં આવ્યા છે. આપણે ત્રિલોકીનાથ ભગવાનને કેવળ પોતાના જ માની લીધો છે અને એ જ કારણે આપણે અત્યાર સુધી સમાધિભાવને પ્રાપ્ત

કરી શક્યા નથી ! સૂર્ય કોના છે ? તે કોને પ્રકાશ આપતો નથી ? શું તે રાગના મહેલ કે ભંગીના ડુંપડા ઉપર પ્રકાશ ફેંકવામાં કોઈ પ્રકારનો ભેદભાવ રાખે છે ? નહિ. જો સૂર્ય પણ કોઈના પ્રત્યે ભેદભાવ રાખતો નથી તો પછી જે અનન્ત સૂર્યથી પણ અનન્ત મહિમાવાળા છે તે ભગવાનના જ્ઞાનમાં કોઈ પ્રકારનો ભેદભાવ કેવી રીતે હોઈ શકે ? જો આ પ્રમાણે ત્રિલોકીનાથ પરમાત્માના અભેદભાવને બરાબર સમજવામાં આવે અને એ અભેદભાવથી ત્રિલોકીનાથ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં આવે તો સમાધિભાવ સર્જતાથી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

ભેદભાવને ભૂલી જઈ અભેદભાવ ધારણ કરવાનો અર્થ એ નથી કે, સત્યને અસત્ય અને અસત્યને સત્ય માનવામાં આવે ! જે વસ્તુ જેવી છે તે વસ્તુને તો તેવી જ માનવી નોંધો. સૂર્ય પોતાના પ્રકાશદ્વારા વસ્તુને પ્રકાશિત કરી જેવી વસ્તુ હોય છે તેવી બતાવી દે છે; પછી એ વાત બીજી છે કે, કોઈ સૂર્યના પ્રકાશનો દુરુપયોગ કરી સત્યને અસત્ય અને અસત્યને સત્ય બતાવે. પણ સૂર્ય તો સત્યને સત્ય અને અસત્યને અસત્ય જ બતાવે છે. આ પ્રમાણે વસ્તુનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ બતાવવાની સાથે સૂર્ય પ્રકાશ આપવામાં કોઈના પ્રત્યે ભેદભાવ ન રાખતાં બંધાને પ્રકાશ આપે છે. તે જ પ્રમાણે તમે પણ સત્યને સત્ય અને અસત્યને અસત્ય માનવા છતાં તમારા જ્ઞાનનો પ્રકાશ બંધાને આપો. જ્ઞાનનો પ્રકાશ આપવામાં કોઈના પ્રત્યે ભેદભાવ ન રાખો. જો તમે આ પ્રમાણે ભેદભાવને દૂર કરી અભેદભાવને અપનાવશો તો તમારા આત્માને સમાધિભાવ પ્રાપ્ત થશે અને સમાધિભાવદ્વારા તમે આત્માનું કલ્યાણ પણ સાધી શકશો. આત્માનું કલ્યાણ સાધવા માટે શાસ્ત્ર પણ અભેદભાવ કેળવવાનો ઉપદેશ આપે છે. આત્મામાંથી જડ ઘાલી એટલા ભેદભાવને દૂર કરવા માટે મનની સ્થિરતા કેળવવાની જરૂર રહે છે. જો મનની સ્થિરતા-એકાગ્રતા કેળવવામાં આવે તો ચિત્તવૃત્તિઓનો નિરોધ થાય છે. અને ચિત્તવૃત્તિઓનો નિરોધ થવાથી સંયમમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. સંયમમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ? એ પ્રશ્ન વિષે શાસ્ત્રમાં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે એટલા માટે હવે આ વાત શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવું છું :—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—પચીશમો બોલ.

જેમનું મન એકાગ્ર હોય છે તેમને જ સંયમ-શોભા આપે છે અને જેમનામાં સંયમ હોય છે તેમનું જ મન એકાગ્ર થયું સાર્થક છે. એટલા માટે સંયમ વિષે ભગવાનને એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે કે :—

છબીશમો બોલ

(૨૬) સંજમેણં મંતે ! જીવેં કિં જળયઈ ?

અર્થાત્—હે ભગવન ! સંયમથી જીવને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું છે કે :—

સંજમેણં અણહયત્તં જળેઈ ॥ ૨૬ ॥

અર્થાત્—સંયમથી અનાદ્યતપણું-અનાશ્રવણું (આવતાં પાપોને શક્યાં તે) પામે છે. સંયમ વિષે ભગવાને જે ઉત્તર આપ્યો છે તે વિષે વિચાર કર્યા પહેલાં સંયમ એટલે શું ? તે વિષે વિચાર કરીએ. શાસ્ત્રમાં સંયમ વિષે ઘણું જ વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. જો

[illegible][illegible]

મુખમને શરીરાર કરેલો એટલે પાંચ આધરોથી વારનજીવન માટે જનુ કરજુ અને જનુ થોમથી નિરુત થવું. કોઈ પણ જીવની ક્રિયા ન કરવી, અજ્ઞાત ન બોલાવું, આઠા વિના કોઈ પણ વ્યય ન ભેરી, નવ વાગ્યાદિન અધ્યયનનું પાલન કરવું અને ગંધારની બધી ઓગોને માના-બહેન સમાન માનવી, અને સત્રવાનની આઠાનુસાર જ ધર્મોરજ રાખ્યાં ઉપરાંત પરિમદ ન રાખવો. આ પ્રમાણે પાંચ આધરોથી સદા નિરુત થવું અને તેના રથાને પાંચ અદ્વાયતાનું પાલન કરવું અને પાંચ હન્દિયોનું ઇમન કરવું. પાંચ હન્દિયોને ઇમન કરવાનો, એ અર્થ નથી કે અગ્નિને બંધ કરી દેવી કે કાનમાં ચબ્દોને પાટા જ ન કેવલ આ પ્રમાણે કરવું એ હન્દિયોનો નિરોધ નથી જનુ હન્દિયોને વિરોધ લગ્ન જવા જ નદેરી એનું જ નામ હન્દિયોનો નિરોધ કે નિમદ છે. પ્રત્યેક હન્દિયોનો ઉપયોગ કરતી વખતે યાનદષ્ટિએ વિચાર કરવામાં આવે તો અનેક અનયોમ્યાંથી બચી જવાય છે.

ઉદાહરણ તરીકે મનો કે, તમારા કાનમાં જ્યારે કોઈ શબ્દ પડે ત્યારે તમારે એમ વિચારવું જોઈએ કે, મારા કાન અતિશય સુતિશયન વગેરેને પ્રાપ્ત કરવાનું એક સાધન છે. એટલા માટે મારા કાનમાં જે શબ્દો પડ્યા છે તે શબ્દો મારા માટે અગાળને વધારનારા થઈ ન પડે તેનો મારે ખ્યાલ રાખવો જોઈએ. જ્યારે તમારા કાનમાં કંઈ શબ્દો અથડાય છે ત્યારે તમારે હલ્લ કંપી જોઈ છે, પરંતુ તે વખતે એવો વિચાર કરી નિશ્ચય રહેવું જોઈએ કે, જ્યાં કંઈ શબ્દો તો મારા ધર્મની કસોટી કરે છે. એ કંઈ શબ્દો એ વાતની શિક્ષા આપે છે કે, સમજાવ ધારણ કરવાથી જ ધર્મની રક્ષા થશે, એટલા માટે કંઈ શબ્દોને ધર્મમાં રિધર કરવામાં સહાયક માની સમજાવ કેળવવો જોઈએ.

આ જ પ્રમાણે કોઈ માણસ તમને લપટી જે કમ કહે તો તમારે એવો વિચાર કરવો નોઈએ કે, નો હું એકેન્દ્રિય છું હોત તો મને આ સખ્દો સર્વજન્યવાને મળત ! અને એ

મયણરેહા ચરિત્ર—૫૩

હવે આ જ વાત મયણરેહાની કથાદ્વારા કહું છું. મયણરેહા દીક્ષા ધારણ કરી સુવતા સતીના નામે સંયમનું પાલન કરે છે અને તેના બન્ને પુત્રો ચન્દ્રયશ અને નમીરાજ ક્રમશઃ સુદર્શનપુર અને મિથિલાપુરીમાં રાજ્ય કરે છે. ચન્દ્રયશ તો પોતાને મયણરેહા અને યુગ્માહુનો પુત્ર માનતો હતો. ત્યારે નમીરાજ પોતાને પદ્મરથ અને પુષ્પમાલનો પુત્ર માનતો હતો. નમીરાજનું આ અજ્ઞાન હતું. આ અજ્ઞાનને કારણે કેવો અનર્થ થાય છે અને ત્યારે અજ્ઞાન દૂર થાય છે ત્યારે કેવો આનંદ થાય છે એ અત્રે જોવાનું છે.

ચન્દ્રયશે નમીરાજના હાથીને વશ કરી પોતાના હાથીખાતામાં બાંધી લીધો અને પછી તે વિચારવા લાગ્યો કે, હાથીને વશ કરવાથી પ્રજાનું દુઃખ પણ દૂર થયું અને મને પણ હાથીનો લાભ થયો. આ હાથી તો જાણે મારા માટે જ અહીં આવ્યો લાગે છે ।

નમીરાય દો ખખર હુઈ તખ, લેજ દુત બક્ષવાન;

જલ્દી દે દો હાથી રાજ, રાય હૈ મેરા મહાન. ॥ સતીઃ ૨૧૦ ॥

બક્ષસે મૈને હાથી પાયો, નૃપ દો દો સમજાય;

નહીં માને તો દક્ષ પાવેગા, ઠરિ સમ તેરા રાય. ॥ સતીઃ ૨૧૧ ॥

સુનકે કોપા નમિરાયજ, યુદ્ધકી દરી તથ્યારી;

ચતુરંગ દક્ષસે ચન્દ્રયશ પે, નિકલ પડા બક્ષધારી. ॥ સતીઃ ૨૧૨ ॥

આ બાબુ નમીરાજની પાસે હાથીના માવતે જઈને કહ્યું કે, મહારાજ ! મારે ખેદપૂર્વક આપને એવી પ્રાર્થના કરવી પડે છે કે, આપનો પ્રધાન હાથી મહોન્મત થઈ ફરી ગયો હતો. અમે તેને વશ કરવાનો ઘણો પ્રયત્ન કર્યો પણ તે વશ ન થયો અને જંગલમાં લાગી ગયો. અમે લોકો તેને વશ કરવા માટે તેની પાછળ પાછળ ગયા પણ તે વશ ન થયો. અમારા બધાં પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા. આખરે તે હાથી આપણી સીમાને ઓળંગી માલવપતિ ચન્દ્રયશની સીમામાં દાખલ થઈ ગયો. આપણો હાથી માલવદેશમાં પણ ત્રાસ વર્તવા લાગ્યો એટલે ત્યાંના રાજા ચન્દ્રયશ તેને વશ કરવા માટે સૈન્ય લઈને આવ્યા. ન જાણે શું સૂઝ્યું કે તે હાથી અમને વશ ન થયો પણ ચન્દ્રયશ રાજાને સહજ રીતે જ વશ થઈ ગયો. હાથીને વશ કરી માલવપતિ ત્યારે તે હાથી ઉપર ખીરાજ્યા અને તેની ઉપર ચામર ઢોળાવવા લાગ્યા ત્યારે તે માલવપતિ ખીજા ઈન્દ્ર જેવા શોભવા લાગ્યા. હાથીને માલવપતિના હાથમાં જતો જોઈ અમને ઘણું દુઃખ થયું પણ અમે ત્યારે શું કરી શકીએ ? આખરે અમે વિવશ થઈને પાછા આવ્યા છીએ અને આપને આ નિવેદન કરી રહ્યા છીએ.

માવતદારા આ સમાચાર સાંભળી નમીરાજની આંખો લાલચોળ થઈ ગઈ. તે કહેવા લાગ્યો કે, તમે લોકોએ અત્યારમુધી મને આ સમાચાર કેમ ન આપ્યા ? માવતે કહ્યું કે, અમને એવો વિશ્વાસ હતો કે, અમે હાથીને વશ કરી લઈશું પણ અમારા એ વિશ્વાસ ખોટો નીકળ્યો અને અમે હાથીને વશ કરી ન શક્યા.

નમીરાજે વિચાર્યું કે, હવે આ લોકોને વધારે ઉપાશંક આપવો નકામો છે. આ સુનાં નેકરો છે; અને જુદા તો જુદા નોકરોથી પણ ચર્ચા જાય છે. તે હાથીને પતો તો લાગ્યો જ છે કે તે સુદર્શનપુરમાં છે. ત્યાંના રાજા ચન્દ્રયશ મારું નામ સાંભળી હાથી પાછો આવી દેશે એટલા માટે કેઈ ચતુર દુતને સુદર્શનપુરમાં મોકલવો રીક છે.

આ મગાણે વિચાર કરી નખીરાજે એક અગવાન અને અગર દુનને બેઠાનીને કહ્યું કે, તમે સુદર્શનપુર જાઓ અને ત્યાંના રાજા ચન્દ્રવશને એમ કહો કે, આ દાથી અમારો છે એટલા માટે અમને પાછો મોકળો દો. દાથીને પાછો મોકળો દેવાથી તમારો અને અમારો પ્રેમ વધવા પામશે, પણ એ તમે આ દાથી પાછો નહિ મોકળો તો નખીરાજને કાપ સહેવા મુશ્કેલ થઈ જશે. એ ચન્દ્રવશ રાજાનીનિનો જનકાર કરો તો તે દાથી પાછો આપી દેશે અને એ નહિ આપે તો તેનું કળ તેને મોતરતું પડશે.

નખીરાજે દુનને આ મગાણે કહી દુનને ચન્દ્રવશની પાસે સુદર્શનપુર મોકળો. દુને સુદર્શનપુર જઈને રાજા ચન્દ્રવશને વધાવ્યો. ચન્દ્રવશે પરરાખ્યા આ દુનો સત્કાર કર્યો અને સત્કાર કર્યા બાદ નખીરાજના કુશલ સમાચાર પૂછ્યા. દુને કહ્યું કે, હા, નખીરાજ રાજા એમ નો પ્રસન્ન છે, પણ પોતાનો બેઠવાનો પ્રધાન દાથી છૂટી ગયો જતાને કારણે તેની પ્રસન્નતામાં થોડી ચિંતા આવી ગઈ છે અને એ ચિંતાને દૂર કરવાને માટે જ હું આપની પાસે આવ્યો છું. ચન્દ્રવશે કહ્યું કે, તમે જે કારણસર અત્રે આવ્યા છો તે કારણ પ્રગટ કરો. દુને જવાબમાં કહ્યું કે, નખીરાજને અનેક દાથીઓ છે પણ તેમને પ્રધાન દાથી બહુ પસંદ દેતો. તે દાથી મદોનમત થઈ નાસી છૂટ્યો અને તમારા રાજ્યમાં ગયો આવ્યો છે અને આપે તે પ્રધાન દાથીને વશ કરી બાંધી લીધો છે. એ પણ સાચું થયું કે, તે દાથી તમારે ત્યાં આવ્યો, નહિ તો જંગલમાં કાંઈ સિંહ કે વાઘનો શિકાર થઈ જતા. આપના રાજ્યમાં દાથી ભાગી આવ્યો છે એ તો ઘેર જ આવ્યો છે, એટલું જ નહિ પણ આ દાથી બહોં આવીને તમારી અને નખીરાજની વચ્ચે પ્રેમટલિ કરવામાં કારણભૂત બન્યો છે. તમે આ દાથીને નખીરાજને પાછો મોકળો દેશો તો તમારા અને વચ્ચે પ્રેમ સંબંધ સ્થાપિત થશે અને એ કારણે તમારું રાજ્ય અમંગ બની જશે. નખીરાજ જેવા મહારાજાની સાથે પ્રીતિસંબંધ બાંધવો એ કાંઈ જેવી તેવી વાત નથી. એટલા માટે તેમને દાથી તેમને પાછો મોકળો દો અને એ રીતે તેમનો પ્રેમ સંપાદન કરો.

દુનના આ કથનના ઉત્તરમાં ચન્દ્રવશે કહ્યું કે, એ અમે રાજાનીતિથી આશીર્વાદ લીએ તો બધા રાજાઓ અમારા મિત્ર જ છે. તમે નખીરાજની સાથે પ્રીતિ બાંધવાથી મારું રાજ્ય અમંગ થવાની જે વાત કરો છો તે ઉપરથી તો એમ જણાય છે કે, તમે મને કમળેર માને છો; પણ હું કમળેર નથી. હું બીજાને આધીન રહેવા ચાહતો નથી. હું નખીરાજને ત્યાંથી આ દાથી કાંઈ ચોરી કરીને કે જબરદસ્તીથી લાવ્યો નથી, પરંતુ મારા બળથી એ દાથીને મેં વશ કર્યો છે. આ દાથીએ મારા રાજ્યને ધણું જ વૃદ્ધિ કર્યું છે. આવી દશામાં હું આ દાથીને પાછો કેમ આપી શકું? આ સિવાય આ દાથી પણ મારી એવી આજ્ઞા માને છે કે, જાણે તે મારે ત્યાં આવવા માટે જ આવ્યો હોય! આ દાથી પણ મારો પ્રતાપ જાણે છે તો શું તમારો રાજા મારો પ્રતાપ જાણતો નથી? તમે તમારા રાજાની પ્રશંસા કરો છો પણ હું કાચર નથી એ તમે બૂલી જતા નહિ. “કુત્રિય સમરમે” કાલસે બી કબા કરતે નહો” અર્થાત—કુત્રિયો યુદ્ધમાં કાળથી પણ કરતા નથી. એટલા માટે તમે પાછા જઈ તમારા રાજાને એમ કહો કે, “દાથીની દુને આજ્ઞા ન રાખે. એ દાથીની આજ્ઞા નહિ છોડો અને દાથીને ગ્રામ કરવાનો પ્રયત્ન કરશે તો તમારી દશા પણ

હાથીના જેવી જ થશે. તમારા ચન્દ્રયશ પ્રમાણ કહે છે એ વાત તો આ દારી કપરથી જ વળખી શકાય છે. તમારે આ દારીએ પણ તેમનો પ્રતાપ ન માનવો તો પછી બીજા કોને તેમનો પ્રતાપ કેરીરીતે ખાતી શકે ? ”

નમીરાજના દુને ચન્દ્રયશને કહ્યું કે, આપ પણ કરી રહ્યા છો. એક દારીએ કહ્યું નમીરાજ જેવા બળવાન રાજા સાથે વિગદ કરવા ઉચિત નથી, નમીરાજ સાથેના રાજ નથી પણ બળવાન અને પ્રતાપી રાજા છે. એટલા માટે તમે એના બીજા રસ્તા શોધી શકો કે, જેથી તમારા અને નમીરાજ વચ્ચે વિગદ પેદા ન થાય !

દુતનું કથન સાંભળી ચન્દ્રયશે જવાબ આપ્યો કે, તમે જે રાજાની આટલી બધી પ્રશંસા કરી રહ્યા છો તે રાજાનું માન આ દારીએ લાગ કરી નાંખ્યું છે. તમારા રાજાનો પ્રતાપ કેવો છે એ વાત આ દારીને વશ ન કરવાથી જ અકટ શર્ક જાય છે. એટલા માટે તમે પાછા જાઓ અને તમારા રાજાને એમ કહો કે, દારી મળી શકે એમ નથી માટે તમારે જે કાર્ક કરવું હોય તે કરી શકો છો !

ચન્દ્રયશે નમીરાજના દુતને આ પ્રમાણે અપમાનિત કરી રવાના કર્યો. તે દુત મિથિલામાં પાછો ફર્યો. નમીરાજ પણ દુત ક્યારે આવે એની પ્રતીક્ષા કરી જ રહ્યો હતો. ત્યાં દુત આવ્યો. નમીરાજે દુતને કહ્યું કે, કહો ! શું થયું ? દુતે બધા સમાચાર આપતા કહ્યું કે, મહારાજ ! ચન્દ્રયશ તમારી સાથે યુદ્ધ કરવા તૈયાર છે. તે તમને કાયર માની રહ્યો છે અને એમ કહે છે કે, ‘ જે એક હાથીને પણ વશમાં રાખી શકતો નથી તે રાજા કેરી રીતે ચલાવી શકે ? મેં હાથીને મારા બળથી વશ કર્યો છે. જે તારા રાજામાં બળ હોય તો તે હાથીને પાછો લઈ જઈ શકે છે, પણ હાથીને પાછો લેવા આવતાં પહેલાં એ વાતનો તેણે વિચાર કરી લેવો. નેહરું કે ક્યાંય તેની પોતાની દશા પણ આ હાથીની જેવી થઈ ન જાય ! ’

દુત દ્વારા આ સમાચાર સાંભળી નમીરાજ ઘણો જ ક્રુદ્ધ થયો. નમીરાજે તાત્કાલિક મંત્રીઓની સલાહ બોલાવી અને તેઓને ચન્દ્રયશના બધા સમાચાર કહ્યા. ચન્દ્રયશ મને કાયર માની રહ્યો છે તો મારે તેને બતાવી આપવું નેહરું કે હું કાયર નહિ પણ વીર છું. હું કમળેર બનીને જીવિત રહેવા ચાહતો નથી તેમ હું કોઈનું અપમાન સહેવા પણ તૈયાર નથી. એટલા માટે યુદ્ધ કરવા માટે સેનાને તૈયાર કરો.

સમ્ભાવિતસ્ય ચાકીર્તિમંરણાદતિરિચ્યતે ।

અર્થાત—પ્રતિષ્ઠિત પુરુષને માટે અપકીર્તિ જ મરણ સમાન છે. મારે એ વાત સિદ્ધ કરી બતાવવી નેહરું કે, હું કાયર નથી. જે હું મૂંગો ખેસી રહું તો એ દશામાં તે મને કાયર માને એ સ્વભાવિક છે. માટે સેનાને તૈયાર કરો અને યુદ્ધમાં આપણી વીરતાનો પરિચય આપી આપણે વીર છીએ એ વાતને સિદ્ધ કરી બતાવવી નેહરું.

નમીરાજના આ કથનને પ્રધાનોએ પણ સમર્થન આપ્યું. આખરે પ્રધાનોની સલાહ લઈ નમીરાજે સેનાને સજ્જ કરી અને ગુપ્તરીતે સુદર્શનપુર ઉપર ચડાઈ પણ કરી દીધી. હવે આગળ શું થાય છે તે વિષે હવે પછી વિચાર કરવામાં આવશે.

02/04/14 : 2704 95-5 / 11242 3.5 90 21-17-12

9419

[illegible]

ମିଳନୀ, ବୁଝାଣୀ, ଆଖି, ନିମ୍ନ ଘାତ, ଡାହାଣ, ଡାହାଣ, ଡାହାଣ

$$T_{\text{eff}} = T_{\text{eff}}^{\text{eff}} = \frac{1}{2} T_{\text{eff}}^{\text{eff}} = \frac{1}{2} T_{\text{eff}}^{\text{eff}}$$

શ્રી મહિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના હરદામાં અતી છે.

આ પ્રાચીનપણાના આભાસને જો કાળના કાવ્ય છે એ અને સંદર્ભ છે. જો કાળને સંદર્ભ
કેટલા એ વાતને આવી કાળે બતાવે છે કે, (૧) એક અનેકની વચ્ચે એક શબ્દ (૨) એકાદ, બે
આંધ્ર છે ત્યારે એકાદ અથવા બે વધી જવા છે અને શબ્દનું સ્વરૂપ જુદું વધી જવા છે. કાવ્ય
વિનાયકો એકાદ એક જ કહેવાય છે પણ તેની કાવ્યે એક શબ્દ એકી રેણુમાં આવે છે ત્યારે
તે એકાદો રમતો કાવ્યે જની જવા છે, જ્યાં જ પ્રમાણે અર્થાનુસાર શબ્દને એકી કાવ્યે એકાદમાં
આવડું નથી ત્યારાથી તેનું કાવ્યે અર્થ ન હતું પણ એક અનેકની કાવ્યે તેને એકી રેણુમાં તેનું
પણ અર્થના વધી જવા છે, જ્યાં પ્રમાણે એકાદ શબ્દની કાવ્યે વધારે છે અને જવા એકાદ
કાવ્યે વધારે છે, આ કાવ્યે અર્થના અર્થથી એક જીવનનો અર્થ છે, આ કાવ્યે
દરિયામાં કાવ્યે એક કાવ્યે, અર્થના અર્થના એકાદ અનેકની સમાન છે અને આપણે
આપણા શબ્દની સમાન છે, અર્થે આપણે આપણા અર્થના અર્થના અર્થની સમાન જો ત્યારે
આપણા આપણી કાવ્યે વધી જશે; એકાદ આપણા આપણી કાવ્યે વધારવા આપણે
અર્થના અર્થના અર્થની કાવ્યે આપણા આપણો અર્થ એકી રેણુમાં એક.

આ જગત તો ॥ જ. બ્યારે જગત છે ત્યારે પરમાત્મા પણ છે જ. એટલે પરમાત્મા છે તો જગત ॥ અને જગત છે તો પરમાત્મા છે. આ પ્રમાણે જગત અને પરમાત્માને અન્યોન્ય જાણથી માની આત્માને પરમાત્માની સમીપ લઈ જાયો. આત્માને પરમાત્માની સમીપ લઈ જણાવી આત્માની કીમત અનંતમણી વધી જશે. જે આ પ્રમાણે અન્યોન્ય જાણથી પરમાત્માનું સરખું સ્વીકારે છે, તે જ અગ્નિ પોતાનું કલ્યાણ કરી શકે છે. જે પ્રમાણે એટલી સાચે દેહકર્મ જણાવી જ શુભની કીમત વધે છે, તે જ પ્રમાણે આત્માની કીમત પણ પરમાત્માની સમીપ જણાવી જ શકે છે; એટલા માટે આત્માને પરમાત્માની સમીપ જ લઈ જવો નોંધાયે.

તે કે, પરમાત્મા આત્માની સમીપ જ છે છતાં લોકો પરમાત્માને સમીપ માનતા નથી અને જ્યારે કોઈ જગત્પત કરવાનું હોય છે ત્યારે પરમાત્મા જાણે નથી જ એમ લોકો માને છે; પણ આ પ્રમાણે પરમાત્મા સાથે અર્થબીજામણી કરવાથી કે પરમાત્માને દૂર રાખવાથી આત્માની કીમત વધી શકે નહિ અને આત્માનું કલ્યાણ પણ ચર્ચ શકે નહિ. અનુયોગદ્વાર સત્ત્વમાં દૃષ્ટું છે કે, આત્મા જ્યાંસુધી પરમાત્માના ખ્યાનમાં રહે છે, ત્યાંસુધી તે પરમાત્મિક સ્થિતિને જ ભોગવે છે, એટલા માટે આત્માએ પરમાત્માની સમીપ જઈને પરમાત્મિક ભાવને ધારણ કરવો જોઈએ. જે આત્મા એકવાર પણ પરમાત્મિક સ્થિતિને ભોગવી આનંદ લઈ

ચૂક્યો છે તે તો પરમાત્માના સામીપ્યને યોડી જ કેમ શકે? પરંતુ જે આત્માએ કલ્પવૃત્તી પરમાત્મિક સ્થિતિનો આનંદ અનુભવ્યો નથી તે આત્મા પરમાત્માથી દૂર રહેવામાં જ સંપન્ન માને છે. પણ આ તેની ભૂલ છે. પરમાત્માનું સામીપ્ય સાધવામાં જ આત્માનું કલ્યાણ રહેલું છે. આત્મા પરમાત્માની સમીપ કેવી રીતે જઈ શકે એ વાત દવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવેલું છે.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—છવીશમો યોગ—ચાલુ

શાસ્ત્રમાં સંયમના કૃણ વિષે પ્રશ્ન ગાંધી દબો છે. સંયમના કૃણવિષે ભગવાને કહ્યું છે કે, સંયમથી હવમાં અનાદ્યતપણું આવે છે. સંયમનું સાધારણ રીતે એ કૃણ માનવામાં આવે છે કે, સંયમથી હવ આશ્વર્યરહિત થાય છે, પણ આ સાક્ષાત્ અર્થ નથી. સંયમના સાક્ષાત્ અર્થ સંબંધમાં ટીકાકાર કહે છે કે, સંયમથી આત્મા જેમાં કર્મની વિવ્રમાનતા રહેતી નથી એવું કૃણ પામે છે. સંયમથી આશ્વર્યરહિત અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે અને આ અવસ્થા પ્રાપ્ત થયા બાદ હવ કર્મરહિત અવસ્થા ભોગવે છે. સૂત્રસિદ્ધાન્ત જે વાત કહે છે તે ખીજરૂપે કહે છે. એટલા માટે તેનો વિસ્તાર કરી તે વિષે વિચાર કરવો આવશ્યક છે. સંયમનું કૃણ કર્મરહિત અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવી એમ કહેવામાં આવ્યું છે. આ ઉપરથી પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે, કર્મરહિત અવસ્થા તો તપદ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે. જો સંયમથી જ કર્મરહિત અવસ્થા પ્રાપ્ત થતી હોય તો પછી તપ વિષે પ્રશ્ન ભુલો કેમ કરવામાં આવ્યો છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, વર્ણુન કરવામાં એક વાર એક જ વસ્તુ આવે છે. તપ અને સંયમનાં પ્રશ્નો ભુલ્યાં ભુલ્યાં છે પણ બન્નેનો અર્થ તો એક જ છે. ચારિત્રનો અર્થ કરતાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, ‘તપ’ નો અર્થ કર્મસંયમ થાય છે અને રિત્ત નો અર્થ રિત્ત કરવો એ થાય છે; અર્થાત્ કર્મસંયમને ખાલી કરવાનું નામ ચારિત્ર છે. ચારિત્ર કે સંયમ એક જ વાત છે એટલા માટે જે કૃણ ચારિત્રનું છે તે જ કૃણ સંયમનું છે. ચારિત્રનું કૃણ કર્મરહિત અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવી એ છે, એટલા માટે સંયમનું કૃણ પણ એ જ છે.

એક કર્મ તો પહેલાંનું હોય છે અને એક કર્મ અનાગત અર્થાત્ આવનારું હોય છે. એક કરજ તો જૂનું હોય છે અને એક કરજ હવે પછી કરવામાં આવે તે હોય છે. ભુનાં કર્મોની તો સીમા હોય છે પણ નવાં કર્મોની સીમા હોતી નથી. આ કથનનો ઉદ્દેશ એ છે કે, જો કોઈ એમ કહે કે, સંયમનું કૃણ અકર્મ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવી એ છે તો પછી તપનું કૃણ ભુલું શા માટે બતાવવામાં આવ્યું છે? જ્યારે સંયમ અને તપનું કૃણ એક જ છે તો પછી બન્નેને ભુલ્યાં ભુલ્યાં પ્રશ્નરૂપે શા માટે વર્ણુવવામાં આવેલ છે? અને જ્યારે બન્નેને ભુલ્યાં ભુલ્યાં પ્રશ્નરૂપે વર્ણુવવામાં આવેલ છે તો પછી તપ અને સંયમમાં શું અંતર છે? જો કોઈ આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કરે તો મારી સમજ પ્રમાણે આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એમ આપી શકાય કે, સંયમ અનાગત અર્થાત્ આવનારાં કર્મોને રોકે છે અને તપ આગત અર્થાત્ સંયિત કર્મોને નષ્ટ કરે છે. સંયિત કર્મોની તો સીમા હોય છે પણ અનાગત અર્થાત્ આવનારાં કર્મોની સીમા હોતી નથી. સંયમ અનાગત કર્મોને અટકાવે છે અર્થાત્ નવાં કર્મોને સંયમ બાંધવા દેતો નથી અને તપ સંયિત કર્મોને નષ્ટ કરે છે. સંયમ અસીમ કર્મોને અટકાવે છે એટલા માટે મોટું કામ તો સંયમે જ કર્યું છે. આ ઉપરથી અકર્મ અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરાવનાર સંયમ જ છે એમ કહી શકાય. કારણ કે જે મોટું કામ કરે છે તેને જ મોટું પદ આપવામાં આવે છે.

[illegible][illegible]

પનતી માફક આ શરીરને પણ સાધન માનો. આ શરીરને તમે તમારું માનો છો. પણ શું આ શરીર હમેશાંને માટે તમારું રહે છે ? ને નહિ તો એ દશામાં આ શરીર તમારું ક્યાં રહ્યું ? શ્રી ભગવતી મુલમાં કહ્યું છે કે, કર્મો એકલા આત્માથી કરેલાં હોતા નથી તેમ એકલા શરીરનાં પણ કરેલાં હોનાં નથી. ને કેવળ શરીરનાં જ કરેલાં કર્મો હોય તો પછી તેનું ફળ આત્મા શા માટે ભોગવે અને ને આત્માએ જ કરેલાં કર્મો હોય તો તેનું ફળ શરીર શા માટે ભોગવે ? શરીર અને આત્મા અમુક દૃષ્ટિએ તો ભિન્ન છે અને અમુક દૃષ્ટિએ અભિન્ન છે અને તેથી કર્મો શરીર અને જીવ બન્નેએ કરેલાં હોય છે. માટે શરીરને સાધન માની તેની દ્વારા આત્માનું કલ્યાણ કરવું જોઈએ. જે આ શરીરને સાધન માનશે તે જ સંયમનો સ્વીકાર કરી સંયમનું ફળ પ્રાપ્ત કરી શકશે. જે વસ્તુ પ્રત્યેનો મમત્વભાવ જીતારી લેવામાં આવે છે તે વસ્તુનો સંયમ કેળવાય છે. એટલા માટે પદાર્થો પ્રત્યેના મમત્વભાવને ઓછો કરો તો એટલા પ્રમાણમાં તમે આત્મકલ્યાણ સાધી શકશો.

લગવાને સંયમનું ફળ કમરહિત અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે એ બતાવ્યું છે. કમરહિત અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરવી એ આપણા હાથમાં જ છે. સંયમ કોઈપણ રીતે દુઃખદાયક નથી પણ આનંદદાયક જ છે. બે સંયમનું પાલન વિવેકપૂર્વક કરવામાં આવે તો સંયમ આલોકને માટે પણ આનંદકારી છે અને પરલોકને માટે પણ આનંદકારી છે. તે છ રાગ્નઓ કે જ્યેઓ પહેલાં મોહમુગ્ધ બન્યા હતા તેઓ જ્યાંસુધી સંયમથી દૂર હતા ત્યાંસુધી લગવાન મહિનાથને કઈ દૃષ્ટિએ જોતા હતા? અને સંયમ લીધા બાદ તેઓ લગવાનને કઈ દૃષ્ટિએ જોવા લાગ્યા? લગવાન મહિનાથ તો તે જ હતા પણ તે રાગ્નઓની ભાવના સંયમને લીધે બદલાઈ ગઈ

દતી અને આ જ કારણે તે રાત્રિઓની દૃષ્ટિમાં અંતર આતી થયું હતું. એટલા માટે ને મંથનને અપનાવવામાં આવે તો તમે પણ બધી વસ્તુઓને છુટી દૃષ્ટિએ જોવા લાગશો અને આત્માનું દૃષ્ટાણ કરી શકશો.

મયજુરેહા ચરિત્ર-૫૪

રાત અધોરે પુરકો ઘેરા, ખખર નૃપ તમ પાયા;
 કૌંસ સજ કે અન્દયશ ભી, બહાર લેના ચાયા. ॥ સતીઃ ૨૧૩ ॥
 કિલ્લેસે તુમ ભડો રાગવી, મત જોસો પુરકાર;
 સેનાપતિને કહા રાયકો, અવસર કા નિરધાર. ॥ સતીઃ ૨૧૪ ॥

નમીરાજે અન્દયશ ઉપર કુદ થઈ સેનાને સુસન્નિત કરી સુદર્શનપુર ઉપર ચડાઈ કરી. નમીરાજે એવી રીતે ચડાઈ કરી કે, તેની સેના કયાં જઈ રહી છે તેની પણ ખબર જોઈને પણ દીધી નહિ. નમીરાજે સેનાના સલાહકાર સામતોને કહ્યું કે, આપણે ધર ડોડીને બાબા છીએ અને શત્રુ તો હજી પોતાના ઘરમાં જ છે, એટલા માટે એમ થવું ન જોઈએ કે હાથીને પાછો લાવવાને બદલે આપણે બીજું કંઈ શુભાવનું પડે. એટલા માટે આપણો વિજય થાય એવી રીતે શુદ્ધ કરવું જોઈએ.

નમીરાજના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેના સલાહકાર સામતોએ કહ્યું કે, આપે આ મંથનમાં પહેલાં તો અમારી કાંઈ સલાહ લીધી નથી, એટલું જ નહિ પણ અમને બોલવા પણ દીધા નથી અને હવે તમે અમારી સલાહ પૂછો છો ! અમારે અને સલાહ શી આપી શકીએ ? જ્યાં આપને અમારે અસમજસમાં પડેલા જોઈ અને એવી સલાહ આપીએ છીએ કે, રાત્રિને અંધકાર થાય ત્યારે સુદર્શનપુરને ઘેરી લેવું જોઈએ. આમ કરવાથી સુદર્શનપુરના રાત્રિને બહારની સલાહતા મળી શકશે નહિ, અને કિલ્લામાં જે સામગ્રી હતી તેને જ આધારે તે કાશી અને સામગ્રી પૂરી થતાં તેઓ કિલ્લાની બહાર જવા નીકળશે તેવા જ આપણે તેમની ઉપર દૃષ્ટો કરી શકીશું અને નગરમાં પ્રવેશ કરી શકીશું. આ પ્રમાણે આપણો વિજય થશે.

નમીરાજે પોતાના સેનાપતિની આ સલાહ માની અને રાતોરાતમાં સુદર્શનપુરને ઘેરી લીધું. અન્દયશને માલુમ પડ્યું કે, નગરને શત્રુઓ દ્વારા ઘેરી લેવામાં આવ્યું છે. સોઠા કહેવા લાગ્યા કે, અન્દયશે હાથી પાછો સોંપો નહિ એ જ કારણે આ આપત્તિ માથે પડી છે. નમીરાજના દુતે રાત્રિને જે કંઈ કહ્યું હતું તે સાચું જ નીકળ્યું. આ પ્રમાણે સોઠા તો મરતાવા લાગ્યા પણ અન્દયશ તો નિર્ભય થઈ કહેવા લાગ્યો કે, હાથીને વધ કરી બાંધી લેવો એ કાંઈ અપરાધ નથી. નમીરાજ આ વાતને બૂલી ગયો છ અને બૂલ કરીને ચડાઈ કરી આગ્યો છે; પણ તેના આ કૃત્યથી તે વીર હોય એમ જણાતું નથી. જો તે વીર હોત તો મારી સીમા ઉપર રોકાઈને અને પ્રતિબુદ્ધ કરવાનો તે અવસર આપત. પણ તેણે મને અવસર ન આપતાં અંધારામાં જ નગરને ઘેરી લીધું છે. આ ઉપરથી નમીરાજ કાપર હોય એ રપટ જણાય છે.

આ પ્રમાણે કહી અન્દયશે પોતાની સેનાને નવાર ધવાની આજ્ઞા આપી અને તાત્કાલિક પોતાનાં પ્રધાનોને બોલાવીને કહ્યું કે, શત્રુએ અચાનક રીતે નગર ઉપર દૃષ્ટો કર્યો છે. હવે

આપણે તેની સાથે કેવી રીતે યુદ્ધ કરવું નોંધ્યે તેનો વિચાર કરવાનો છે. એક પ્રધાને ચન્દ્રયશને કહ્યું કે, શત્રુઓએ ઉપાય વિચારીને હલ્લો કર્યો છે. તે રાજાને કાર્ક સલાહકાર મળી ગયો છે અને તેથી જ શત્રુએ અંધારી રાત્રીએ નગરને ઘેરી લીધું છે. પ્રધાનનું આ કથન સાંભળી ચન્દ્રયશે જવાબમાં કહ્યું કે, શત્રુને સલાહકાર મળી ગયો છે તેથી શું થયું? પણ આખરે તે તો કાયર જ છે ને? જો તે વીર હોત તો આ પ્રમાણે રાત્રિના સમયે નગરને ઘેરા ધાલત ખરે? તેણે ભડે ગમે તે કંઈ પણ આપણે અત્યારે શું કરવું નોંધ્યે તે વિષે વિચાર કરવાનો છે. ચન્દ્રયશના આ કથનના ઉત્તરમાં તેના સેનાપતિએ કહ્યું કે, મારી સમજ પ્રમાણે તો જો પ્રમાણે શત્રુઓ ઉપાયથી કામ લઈ રહ્યા છે તેવી જ રીતે આપણે પણ ઉપાયથી કામ લેવું નોંધ્યે. શત્રુઓએ આપણને બહારની સહાયતા આવતાં અટકાવી છે એટલા માટે આપણે એવો ઉપાય યોજવો નોંધ્યે, કે જેથી તેનું આ કાર્ક વિક્ષેપ અને વ્યર્થ થાય. આપણો કિસ્સો તો અંધ છે અને શત્રુસેના બહાર છે એટલા માટે હવે કિસ્લાનાં દાર ખોલીને શત્રુઓને અંદર આવવા દેવાનો અને તેમને હલ્લો કરવાનો અવસર આપવો ન નોંધ્યે; પણ કિસ્સા ઉપરથી જ લડવું નોંધ્યે. આમ કરવાથી આપણે થોડા માણસો ધણું કામ કરી શક્યું. મારી તો આ સલાહ છે પછી તો આપને જેમ યોગ્ય લાગે તેમ કરો.

ચન્દ્રયશે સેનાપતિની સલાહને માન્ય રાખી અને કહ્યું કે, વાસ્તવમાં આ ઉપાય સારો છે. જ્યારે શત્રુએ દગો આપ્યો છે તો આપણે પણ આ ઉપાયથી યુદ્ધ કરવું નોંધ્યે.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી ચન્દ્રયશે પોતાની સેનાને કિસ્સા ઉપરથી યુદ્ધ કરવાની આજ્ઞા આપી. નમીરાજ ચન્દ્રયશની આ યુક્તિ નોંધ આશ્ચર્યચકિત થઈ વિચારવા લાગ્યો કે, 'આ તો બિલકુલ થયું? હું તો એમ વિચારતો હતો કે, ચન્દ્રયશ કિસ્સાને દરવાજા ખોલી જેવો બહાર આવશે તેવો જ હું તેની સેના ઉપર હુમલો કરીશ પણ આ તો કિસ્સા ઉપરથી યુદ્ધ કરી રહ્યો છે. હવે શું કરવું?'

દાર ન ખુલ્લે નમીરાયજ, હો ગયે બડે અધીર;
કાયર નૃપ ઈસ પુરકા માલીક, નહીં ક્ષત્રિય બડવીર. ॥ સતી ૦ ૨૧૫ ॥
હમ શૂરોં કે સન્મુખ આકર, નહીં દિખાતા નૂર;
ચિયા મહસમે' કેલ કરનસે, નહીં હોતા હોઈ શૂર. ॥ સતી ૦ ૨૧૬ ॥
યાચક આતે છુપે ન દાતા, રણ બંકા રજૂ પૂત;
યહ તો ધુસકે છુપા મહસમે', કાયર જત કપૂત. ॥ સતી ૦ ૨૧૭ ॥
નેશ ચઢાયા નમીરાયને, સેના હો ગઈ શૂર;
અધમ રાયહો દડેગે હમ, ખોયા ક્ષત્રિય નૂર. ॥ સતી ૦ ૨૧૮ ॥

નમીરાજ પોતાનો દોષ જોતો ન હતો પણ કેવળ ખીજનો જ દોષ જોતો હતો. દોષ તો પોતાનો જ હતો, કે તેણે રાત્રીના સમયે નગરને ઘેરી લીધું હતું. પણ પોતાના આ દોષને જો તે પ્રગટ કરે તો સેનાને નેશ આવે નહિ અને નેશ આવે નહિ તો યુદ્ધમાં વિજય થાય નહિ. એટલા માટે સેનાને નેશ ચઢાવવા માટે નમીરાજે પોતાના મુખ્ય સામંતોને કહ્યું કે, આ નગરનો રાજા કેવો કાયર છે કે, તે કિસ્લાની અંદરથી જ લડે છે, બહાર આવીને લડતો નથી! જો તે વાસ્તવમાં શરતીર હોત તો કિસ્લાનાં દરવાજા ખોલીને આપણી સામે લડતો

આ પ્રાર્થનામાં જાણ કરે છે કે, તે પ્રભો ! હું અનુભવવામાં આવ્યાંથી પૂરું મારામાં ને ને અનુભવે છે તે મારી અનુભવે એ અર્થે, મારાની અવસ્થામાં વિવિધ નથી અને કદાચ એવી સિમ્ત મારા નહીં હું તે મારી અવસ્થામાં જાણે, તેમજ અનુભવે, તેમજ મારા એટલા માટે હું મારા અવસ્થામાં નહીં મારી અવસ્થામાં જાણ કરી હતી હું.

પૂર્વ અથવા કન્યાના તોડમની, અથવા તુમ ન વિચાર કે,

અથવા ઉદારણુ વિરલ છે, શરણુ આપે આપ શ્રીકૃષ્ણે આપે. શ્રી. મુનિ.

અર્થ—તે પ્રભો ! હું એક મહાન અવસ્થામાં હું કે મારા પછે નહિ. મેં તેમાંથી અથવા કદાચ કદાચ છે એવું જાણ મને પોતાને પણ નથી. આગમની સદાપતાની હું મારા જે દોષોને મોડા અવસ્થામાં જાણું છું તે દોષોને કદાચમાં મને મારામાં જાણ છે. મારા અથવા કર્તવ્યોનું પૂર્ણ જાણ તો તમને છે. નથી હું કેના અવસ્થામાં હું ને તે નહીં જાણે જ છે. હું મારા મોડા જે અવસ્થામાં જાણું છું તે અવસ્થામાં કદાચ હું મારામાં હું. હું જાણું જ અવસ્થામાં હું અને તમે અવસ્થામાં જાણે છે. એટલા માટે તમે મારા જેવા અવસ્થામાં તમારા શરણુમાં લો એ જ મારી પ્રાર્થના છે. અને આપ અવસ્થામાં ઉદાર કરો એમાં જ આપના ગિરુદની શોધા છે. હું મહાન અવસ્થામાં હું એવું મને જાણ છે પણ તમારા અવસ્થામાં ગિરુદ ઉપર મને વિશ્વાસ છે. એટલા માટે હું તમને પ્રાર્થના કરું છું કે, તમે મને અથવા જાણીને તરછોડો નહિ પણ શરણુમાં લેશો. મને મારી ગોચરતા ઉપર વિશ્વાસ નથી પણ તમારા ગિરુદ ઉપર મને એવો વિશ્વાસ છે કે, ગમે તેવા અથવા અવસ્થામાં જે તમારા શરણુમાં આવે તો તમે તેને તરછોડતા નથી પણ શરણુમાં લઈ લો છો.

જે કાર્ય ખીજની સદાપતાથી થઈ શકે છે તે કાર્યને કાર્ત્તની સદાપતા લીધા વિના કરવામાં આવે તો તે કાર્ય જાણું જ મુશ્કેલ જાણાય છે. અવસ્થાની આ વાતને દષ્ટિમાં રાખીને જાનીજનો આત્માનું કલ્યાણ સાધવા માટે પરમાત્માની સદાપતા આપે છે અને પરમાત્માને સદાપક માને છે. તમે જે રહેલી સદાપતા લ્યો છો તેમાં તો કલ્યાણ દોષો છે પણ પરમાત્મા તો દોષરહિત છે. જાનીજનો કહે છે કે, આત્માએ પોતાનાં પાપોને દૂર કરવા માટે પરમાત્માની સદાપતા લેવી પરમ આવશ્યક છે. આત્માનું કલ્યાણ સાધવા માટે પરમાત્માની સદાપતાને આવશ્યક માની ભક્તજન કહે છે કે, હે પ્રભો ! હું તમારા શરણુ આવ્યો છું, એટલા માટે મારા અવસ્થામાં ધ્યાનમાં ન લેતાં તમે મને તમારા જેવો જ બનાવી દો. હું મારા પાપોને ને ધ્યાનમાં લઉં તો આ પ્રમાણે તને કહેવાનું હું સાહસ પણ કરી શકું નહિ. પણ તારું અવસ્થામાં ગિરુદ જોઈને મને એમ કહેવાનું સાહસ થાય છે કે, જો હું આ પ્રમાણે તને પ્રાર્થના કરું તો તું મને તારા શરણુમાં લઈ લેશે. હે પ્રભો ! તારું શરણુ લઈ અનેક મહાનમાં મહાન પાપી પણ તરી ગયા છે, એવું મેં આગમ-શાસ્ત્ર દ્વારા સાંભળ્યું છે. આ આગમ-શાસ્ત્રને પ્રમાણ માની હું પણ તને એવી પ્રાર્થના કરું છું કે, “હે ! પ્રભો ! શરણુગતની રક્ષા કરો. મને એવો વિશ્વાસ છે કે, તું મને તારા શરણુમાં લઈશ અને મારી રક્ષા કરીશ. ”

પ્રત્યેક કાર્યમાં કાર્ત્તને કાર્ત્તની કાર્ત્ત પ્રકારની સદાપતાની આવશ્યકતા રહે જ છે. અને સાધુઓ છીએ પણ સદાપતાની આવશ્યકતા તો અમને પણ હોય જ છે; અને આ જ

અટકાવવા માટે તો વિશેષ ઔપધીનો ઉપચાર કરવો પડે છે. કર્મરૂપી ભાવિ રોગને અટકાવવા માટે તો સંયમ બતાવવામાં આવેલ છે અને વર્તમાન કર્મરૂપી રોગને અટકાવવા માટે તપ બતાવવામાં આવેલ છે. કર્મરૂપી ભાવિ રોગને અટકાવવા માટે સંયમ પથ્ય સમાન છે. જે રોગી પથ્યનું ધ્યાન રાખતો નથી અને ભાવિ રોગનો માર્ગ અટકાવતો નથી તે રોગીનો ઉપચાર દાકતર કરી શકતો નથી. ઉદાહરણ તરીકે દાકતર રોગીને એમ કહે કે, અમુક ચીજ તમારે ન ખાવી પણ રોગી પ્રત્યુત્તરમાં એમ કહે કે, અમુક ચીજ ખાધા વિના મને ચાલશે જ નહિ તો તેવા રોગીનો ઉપચાર દાકતર કેવી રીતે કરી શકે ?

આ જ પ્રમાણે કર્મરૂપી રોગને મટાડવા માટે જે વ્યક્તિ સંયમરૂપી પથ્યદ્વારા આવતાં કર્મોને અટકાવતો નથી પણ એમ કહે છે કે, હું તો આશ્રવમાં જ પડ્યો રહીશ તો આમ કહેનાર વ્યક્તિને માટે તો વર્તમાન કર્મોને નષ્ટ કરવાની દવા બતાવવી વ્યર્થ જ છે; પણ જે વ્યક્તિ સંયમરૂપી પથ્યનું પાલન કરે છે અને આ પ્રમાણે આવતાં કર્મોને અટકાવે છે તે વ્યક્તિને માટે શાસ્ત્રકારો સંચિત કર્મોને નષ્ટ કરવાની તપરૂપી દવા બતાવે છે.

સંયમનો સ્વીકાર કરનારે સંચિત કર્મોને નષ્ટ કરવા માટે તપ કરવું આવશ્યક છે. એટલા માટે હવે તપ વિષે ભગવાનને એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે કે:—

સત્તાવીશમો બોલ

(૨૭) તવેળં મંતે ! જીવે કિં જળયઈ ?

અર્થાત—હે ભગવન ! તપ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું છે કે:—

તવેળં જીવે વૌયાળં જળયઈ ॥ ૨૭ ॥

અર્થાત—તપ કરવાથી વ્યવધાન અર્થાત્ પૂર્વ કર્મોના ક્ષય થાય છે.

તપના કૃણ વિષે વિચાર કરીએ તે પહેલાં તપ એટલે શું એ વિષે વિચાર કરવો આવશ્યક છે. તપ શબ્દ ‘તપ્ સંતાપને’ એ ધાતુ ઉપરથી બનેલ છે, અને ‘તપાવે તે તપ.’ એવી તેની વ્યુત્પત્તિ થાય છે. પણ તપની આ પ્રકારની વ્યુત્પત્તિ જોવાથી જ કાંઈ થતું નથી એટલા માટે તેની પ્રવૃત્તિ પણ જોવી જોઈએ. કારણ કે ‘તપાવે તે તપ’ એ અર્થમાં તો અગ્નિદ્વારા પણ કોઈ વસ્તુ તપાવી શકાય છે. એટલા માટે તપની પ્રવૃત્તિ શું છે એ અત્રે જોવું જોઈએ. તપની પ્રવૃત્તિ વિષે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, કર્મને નષ્ટ કરવા માટે આત્માને તપાવવાનું નામ તપ છે. કર્મને નષ્ટ કરવા સિવાય બીજા કોઈ સાંસારિક કાર્યને માટે કરવામાં આવેલ તપની ગણના આ તપમાં થતી નથી. પરંતુ અહીં તો તે જ તપને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે, કે જે તપ કર્મને નષ્ટ કરવા માટે જ કરવામાં આવે છે.

જે કે, કર્મોને સંતાપિત કરવા માટે આત્માને તપાડવો એવો તપનો અર્થ થાય છે પણ સમુચ્ચરૂપે આમ કહેવામાં તપનો અર્થ સમજવામાં આવી શકે નહિ. એટલા માટે શાસ્ત્રકારોએ તપનાં છ આભ્યંતર તપ અને છ બાહ્ય તપ એમ બાર ભેદ કર્યા છે. પ્રાપચિત, વિનય, વૈયાકૃત્ય, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન અને કાર્યોત્સર્ગના એ છ ભેદ આભ્યંતર તપ છે અને અનશન, ઉલ્લેહરી, વૃત્તિમંત્રેષ, રસપરિત્યાગ, કાયાકલેશ અને પ્રતિસંહીનતા આ છ ભેદ બાહ્ય તપ છે.

આને તપના અર્થમાં અનશનને જ પ્રદણ કરવામાં આવે છે અને અનશન તપને જ મોટું તપ માનવામાં આવે છે. શારંગકારોએ પણ અનશન તપને તપમાં મદદરતું રથાન આપેલ છે. અનશન તપ કરોને નષ્ટ કરવાનો પણ ઉપાય છે અને શારીરિક રોગોને પણ નષ્ટ કરવાનો ઉપાય છે. અમેરિકાના ઉપવાસ ચિકિત્સકોએ રોગીઓના એવાં રોગોને ઉપવાસ દ્વારા મટાડ્યાં છે, કે જે રોગોને દાકતરોએ અસાધ્ય કહી દીધાં હતાં. આ ઉપરથી ભગવાન મહાવીરનો બતાવેલો ધર્મ કેટલો વ્યાપક છે એ જાણી-જોઈ શકાય છે. સાંપ્રદાયિક દષ્ટિએ જોઈ પોતાને ભગવાન મહાવીરનો ન માને પણ ભગવાન મહાવીરનાં સિદ્ધાન્તની દષ્ટિએ અખિલ સંસાર ભગવાન મહાવીરનો છે અને અખિલ સંસાર ભગવાનને માને છે. અનશન તપને લાભપ્રદ કાણુ માનતું નથી? બધા લોકો અને બધા ધર્મો અનશન તપને લાભપ્રદ માને છે. અનશન તપથી આધ્યાત્મિક લાભ પણ થાય છે અને શારીરિક લાભ પણ થાય છે.

અનશન તપની બાદ ઊણોદરી તપ છે. જે લોકો ઊણોદરી તપ કરતાં હોય તો તેમને અનશન તપ કરવાની આવશ્યકતા જ ન રહેવા પામે. ઊણોદરીનો સામાન્ય અર્થ ઉદરમાં જેટલું રથાન હોય તેથી ઓછું ખાવું. જે આ પ્રમાણે ઊણોદરી તપનું અનુક્રાંન કરવામાં આવે તો આધ્યાત્મિક લાભ પણ થાય છે અને શારીરિક લાભ પણ થાય છે. પણ લોકોએ જાણે પેટને ભોજન નાંખવાનું 'ડીનરબોક્સ' માની લીધું હોય તેમ પેટમાં પ્રમાણ કરતાં વિશેષ ભોજન નાંખે છે. જે પ્રમાણે લેટરબોક્સ કાચળ પત્ર નાંખવા માટે હમેશા ખુલ્લું રહે છે તે જ પ્રમાણે ધણા લોકો પેટને 'ડીનરબોક્સ' માની ગમે તે વખતે હાંસી હાંસીને ભોજન કરે છે. પણ તેઓ એટલો પણ વિચાર કરતા નથી કે, પ્રમાણથી વિશેષ ભોજન કરવાથી શરીરની કેટલી બધી હાનિ થાય છે! પ્રમાણથી વિશેષ ખાવાથી ભોજન સામગ્રીની તો હાનિ થાય જ છે પણ તેથી વિશેષ શરીરની હાનિ થાય છે. લોકો વધારે ભોજન કરવા માટે અનેક પ્રકારનાં ટાક, બધાણાં-ચટણી વગેરે બનાવે છે અને ખાય છે; પણ પ્રમાણથી વિશેષ ખાવાથી આધ્યાત્મિક હાનિ થવાની સાથે શારીરિક હાનિ પણ થાય છે. પહેલાંના લોકો યૌદ નિયમોનું ચિંતન એટલા માટે કરતા હતા અને એટલા જ માટે દ્રવ્યની મર્યાદા કરતા હતા કે પ્રમાણથી વિશેષ ખાવામાં ન આવે! વિશેષ ન ખાવાથી અર્થાત્ ઓછું ખાવાથી ઊણોદરી તપ પણ ધર્મ જાય છે અને શરીર પણ સાદું રહે છે.

ત્રીજું તપ વૃત્તિપ્રસેધ છે. આ તપ જે કે પ્રધાનતા: સાધુઓ માટે છે પણ શ્રાવકો એમ ન વિચારે કે, આ તપ અમારા માટે નથી. સાધુઓની વૃત્તિ બિણ્ઠા ॥ પણ શ્રાવકોની વૃત્તિ બિણ્ઠા નથી. જે શ્રાવક પ્રતિભાધારી કે સંસારત્યાગી નથી તે શ્રાવક બિણ્ઠા માંગી શકેનો નથી. આ જ પ્રમાણે સાધુઓ માટે પણ એમ કહ્યું છે કે, જે તમે સંયમનું પાલન બરાબર રીતે કરી શકતા હો તો તો તમારી બિણ્ઠાવૃત્તિ છે નહિતો પૌરુષધની બિણ્ઠા છે. સંયમનું પાલન ન થાય તો ભોજનની વાચના કરી શકે નહિ.

પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાની પ્રતિષ્ઠા ઉપર દૈ રહેતું જોઈએ. જે પોતાની પ્રતિષ્ઠા ઉપર દૈ રહે છે તેને સંકટનો સામનો કરવો પડેનો નથી. દૈ પ્રતિષ્ઠાને કોઈને કોઈ પ્રકારની સહાયતા અનાયાસે મળી જ જાય છે.

નેપોલીયન બોનાપાર્ટ વિષે એમ સાંભળ્યું છે કે, તેની માતાએ તેને કહ્યું કે, મારે બાદમાં ધન અમુક કામ માટે જોઈએ છે. નેપોલીયન પોતાની માતાનો બહેન જ આદર

કરતો હતો પણ તેની પાસે એટલું ધન ન હતું કે જેથી તે માતાને સંતોષ આપી શકે. તે વિચારવા લાગ્યો કે, મારી પાસે ધન નથી અને મારી એવી પ્રતિજ્ઞા છે કે, માતાની આજ્ઞાનું પાલન કરવું. આવી દશામાં મારા માટે મરી જવું એ જ શ્રેષ્ઠસ્થિતિ છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે મરવા માટે ચાલ્યો. માર્ગમાં તેને એક અપરિચિત માણસ મળ્યો. તેણે નેપોલીયનને એક થેલી આપીને કહ્યું કે, જરા આ થેલીને પકડી રાખો. હું હમણાં પેશાબ કરીને આવું છું. નેપોલીયને વિચાર્યું કે, મરવાનું તો છે જ એટલા માટે મરતાં પહેલાં આ માણસનું પણ કામ કરી આપું. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે તે થેલીને પોતાના હાથમાં લીધી. થોડીવાર સુધી નેપોલીયન તે માણસની પ્રતીક્ષા કરતો બિમો રહ્યો પણ તે માણસ તો કોણ જાણે ક્યાં ગયો કે તે પાછો આવ્યો જ નહિ. નેપોલીયને તે થેલીને ખોલવાની જોઈએ તેથી તેમાં એટલું ધન હતું જેટલું ધન તેની માતાએ તેની પાસે માંગ્યું હતું. હવે જરા આ વાત ઉપર વિચાર કરો કે, નેપોલીયનને આ ધન ક્યાંથી મળી ગયું? આ પ્રશ્નના જવાબમાં એ જ કહી શકાય કે, પ્રતિજ્ઞાના પ્રતાપથી જ તે ધન તેને મળ્યું.

આ જ પ્રમાણે ઉદયપુરના રાણા વિષે પણ એવું સાંભળવામાં આવે છે કે, રાણા જંગલમાં રહેતા હતા ત્યારે બાદશાહ ફરી જનીને તેમના અતિથિસત્કારની પરીક્ષા લેવા માટે આવ્યો અને રાણાની પાસે જઈ કહ્યું કે, મને ચાંદીની ચાળીમાં મેવાની ખીચડી ખાવા આપો. રાણાની એવી પ્રતિજ્ઞા હતી કે, તે પોતાને ત્યાં આવેલા અતિથિને વિમુખ થઈ જવા દેતો નહિ. પરંતુ આજે તો રાણાને ત્યાં અન્નનું પણ ટેકાણું ન હતું તો આ અવસ્થામાં ચાંદીની ચાળીમાં મેવાની ખીચડી ક્યાંથી ખવડાવે? રાણાએ બાદશાહને ઝાળખી લીધી છતાં તેણે તો એમ જ વિચાર્યું કે, આ ફરી જનીને આવ્યો છે અને મારો અતિથિ બન્યો છે એટલા માટે અત્યારે મારે તેનો આદરસત્કાર કરવો જ જોઈએ. પરંતુ તેનો આદરસત્કાર કું કેવી રીતે? આજે મારી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થાય છે. પોતાની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરવાની અપેક્ષાએ તો મરી જવું એ જ સારું છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે ફરીને કહ્યું કે, આવો, બેસો. આ પ્રમાણે ફરીને યથારથાને બેસાડી પોતે પાછળના માર્ગથી જંગલમાં મરી જવા માટે ચાલી નીકળ્યો. રસ્તામાં તેમને માત્ર લાહેલા પોડીયા લઈ જતો એક માણસ મળ્યો. તે માણસે રાણાને કહ્યું કે, મારે શૌચ જવું છે એટલા માટે થોડા વખત માટે આ પોડીયાને પકડી રાખોને! હું હમણાં જ શૌચ જઈને પાછો આવું છું. રાણાએ વિચાર્યું કે, મરવું તો છે જ એટલે મરતાં મરતાં આ માણસનું કામ કરી આપું. આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાણાએ તે પોડીયાને પકડી રાખ્યા. તે માણસ પોડીયાને સોંપીને ચાલ્યો ગયો પરંતુ ધણી સમય વ્યતીત થતા છતાં પણ તે પાછો આવ્યો નહિ. હવે રાણાએ પોડીયા ઉપર શું માત્ર શરદો છે તે જોયું તો તેને માત્રમ પડ્યું કે તેમાં ચાંદીની ચાળીઓ તથા મેવો ભરેલો છે. રાણાએ તે સામાન લઈને ફરીને યથોચિત્ આદરસત્કાર કર્યો.

આ પ્રમાણે જે દૈવ પ્રતિજ્ઞા હોય છે તેમને કાઈ ને કાઈ પ્રકારની સહાયતા અનાયાસે મળી જ મળે છે. સાધુઓએ પણ પોતાનો સંયમ પાળવાની પ્રતિજ્ઞા ઉપર દૈવ રહેલું નેત્ર એ અને સંવરના પાલનની સાથે જ ને મિત્રા લેવામાં આવે તો જ કીટ કહી શકાય.

તમારે પણ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવું જોઈએ. પ્રતિજ્ઞા અધર્મ પેલી ન મળે તેવું

જનન પાન રાખતું નેત્રાંજી, અને પ્રનિતાનું જન ઉપર દહ કરેલું નેત્રાંજી. આમ કાવકો નશાકું કાઈ જન કાવક કરે, અને અંદરથી જન બની જાય.

મગધદેવી ચરિત્ર-૫૫

કાવર દી કિલ્લા નહીં જાયે, મુને કમાઈ મગધવાઃ
 ડને નોરકે પૂરકે જન કે, અલસા જેવે મુકાપ. ૥ શ્લોક ૧૧૬ ॥

મુકરાર તુમ મુક આખાંજી, મગધે પૂર પીડે
 પગલ જનકો જાખને રામજો, મન કીજલો પીર. ૥ શ્લોક ૧૧૭ ॥

નનકા જન તો પૂલ સુમાના, નારી બગિની માનઃ
 રસા કળા કામ સંતનિષી, કાનિય ધર્મ પરમાન. ૥ શ્લોક ૧૧૮ ॥

રાખમાં બધી યજ્ઞિ હોય છે. રાખથી જ મનુષ્યને કાવર પશુ બનાવી લાગ્યું છે અને વીર પશુ બનાવી રાકાય છે. નખીરાને ઉત્તેજક સંબોધાયા સંનિકાને ઉત્તેજિત થ્યાં. આ જ કારણે રાખની યજ્ઞિને માટે એમ કહેવામાં આવે છે કે, રાખમાં એવી યજ્ઞિ હોય છે કે, તેવી યજ્ઞિ તોપ કે તણવારમાં પશુ ટોળી નથી. એટલા માટે રાખનો ઉપયોગ કરતી વખતે બહુ જ સાવધાની રાખવાની જરૂર રહે છે.

નખીરાજ દ્વારા ઉત્તેજિત કરવામાં આવેલા સંનિકા કહેવા લાગ્યા કે, અદાનો રાખ કાવર જન્યાય છે કે તે કિલાની અંદર છુપાઈને ભેંસી મરે છે? તે કિલામાં છુપાઈ મરે છે પણ અમે કિલાને તોડી નાંખી તે કાવર પાસેથી વ્યાજસદિત બહોલો લઈશું.

સંનિકાનું આ કથન સાંભળી નખીરાને કહ્યું કે, તમે ભોંકો વીર છો, એટલા માટે તમારી આગળ આ કિલ્લો તો શું પણ વળ્લો અનેસો કિલ્લો પણ કાંઈ વિસાલમાં નથી. તમે ભોંકો આ કિલ્લાને તોડી નાંખસો એ વાનનો તો મને વિશ્વાસ છે જ. પણ તમે મારી એક વાન પ્યાનમાં રાખસો. તમે ભોંકો કિલ્લો તોડો અને મુક કરો પણ અદાના કાવરને પણ વીર બનાવે. કેવળ પશુની માફક બીજને મારવામાં જ ન રહો. આપણો જન્મ બીજને મારવા માટે જ થયો નથી પણ આપણે બીજને શિક્ષા આપવા માટે જન્મ્યા છીએ. તમે બધા ભોંકો અદાના રાખને કાવર કહો છો પણ આપણી વિશ્વતા તો ત્યારે જ કહેવાય કે જ્યારે આપણે તે કાવર રાખને પણ વીર બનાવીએ.

આ સાંભળી સંનિકા કહેવા લાગ્યા કે, અમે તો કિલ્લો તોડીને મુક કરવાનું જ જણાવ્યું છીએ. આપ દવે આ નરી વાત શું કહો છો? નખીરાને કહ્યું કે, કિલ્લો તોડવો એ તો ઉચિત જ છે અને આપણે કિલ્લો તો તોડવો જ છે, પણ આપણે કાનિય છીએ એટલા માટે આપણું કર્તવ્ય ધર્મનું પાલન કરવું એ પણ છે. કિલ્લો તોડતી વખતે અને મુક કરતી વખતે આ વાનનું પ્યાન ખાસ રાખવાનું છે.

સંનિકાએ પૂછ્યું કે, તો પછી અમારે શું કરવું જોઈએ? નખીરાને કહ્યું કે, આપણો અપરાધ આ નગરના રાખએ કર્યો છે અને તેણે જ આપણી સાથે વેર આપ્યું છે. એટલા માટે આપણે રાખને જ દંડ આપવાનો છે, પ્રગ્નએ તો આપણો કાંઈ અપરાધ કર્યો નથી. એટલા માટે પ્રગ્નને કેઈપ્રકારનો દંડ આપવો ન જોઈએ. પ્રગ્નને માટે તો જેમ તે રાખ

છે તે જ પ્રમાણે હું પણ રાજ્ય છું; એટલા માટે અહીંની પ્રજાને આપણી જ પ્રજા માની તેને કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ આપવું નહિ.

રાજ્ય જે યુદ્ધ કરે છે તે પ્રજાની રક્ષા નેમજ તેની પ્રતિષ્ઠા માટે જ કરે છે. પ્રજા તો યુદ્ધ કરવા માટે કહેતી નથી જતાં રાજ્ય યુદ્ધ કરવાનું આપશક માની યુદ્ધ કરે છે. આવી દશામાં પ્રજાનાં ધન કે પ્રાણની હાનિ કરવી હિમિત કેમ કરી શકાય? એટલા માટે પ્રજાનાં ધન, પ્રાણ, સ્ત્રી, આગકો વગેરે કોઈની પણ કાંઈ હાનિ ન થાય તેનું ખાસ ધ્યાન રાખવાનું છે. કેટલાક રાજ્યો ધનને લૂંટીને પોતાનો અગ્નિનો ભરપૂર કરવા માટે છે પરંતુ આમ તે એક પ્રકારનું હુંટારાપણું છે, તેમાં વીરતા નથી. એટલા માટે કોઈના ધનની પણ હાનિ ન કરવી. આ સિવાય યુદ્ધના સમયે મોટા મોટા ઘરની સ્ત્રીઓની દશા પણ અંકટમાં પડી જાય છે એટલા માટે પ્રજાની સ્ત્રીઓની સાથે એમો વ્યવહાર કરવો કે જેથી તે સ્ત્રીઓ તમને પોતાના ભાઈ માને. તમારો વ્યવહાર જોઈ અથા લોકો એમ કહે કે, નમીરાજનાં સૈનિકો કેવા વીર છે! આ પ્રમાણે પ્રજાનાં ધન, પ્રાણ, સ્ત્રી તથા આગકોની કોઈ પ્રકારની હાનિ ન થાય તેનું ખાસ ધ્યાન રાખવાનું છે.

પહેલાંના રાજ્યો યુદ્ધના સમયે આ પ્રકારનાં ઉત્તમ વિચારો ધરાવતા હતા પણ આજે તો નિરપરાધીઓને પણ આક્રમકમાંથી બોંબ ફેંકી મારી નાંખવામાં આવે છે. પહેલાં એમ થતું ન હતું. પહેલાં યુદ્ધમાં પણ નીતિ-અનીતિનો પણ વિચાર રાખવામાં આવતો હતો. મેવાડનો ઇતિહાસ જોતાં જણાય છે કે, સુરજમલ અને પૃથ્વીરાજ જેઓ કાકા-ભત્રીજા થતા હતા તેઓ આખો દિવસ તો યુદ્ધ કરતા હતા અને રાત્રે ભત્રીજો કાકાનાં તંબુમાં જઈ તેમને કુશલ સમાચાર પૂછતો અને ત્યાં થા લાગ્યા હોય ત્યાં પાટાં બાંધી દેતો. આ પ્રમાણે પહેલાં તો યુદ્ધમાં નીતિધર્મનું પાલન કરવામાં આવતું હતું પણ આજકાલ નીતિધર્મનો કાંઈ વિચાર રાખવામાં આવતો નથી. આજે ભલે ગમે તે થાય પણ ત્યાં ધર્મ છે ત્યાં વિજય રહેલો જ છે.

નમીરાજનાં વિચારો સાંભળી સૈનિકો કહેવા લાગ્યા કે, આ રાજ્યને પ્રજા કેવી પ્રિય છે! રાજ્યનું કથન માનવું એ જ આપણું કર્તવ્ય છે.

વીરહૃદય કી દયા આર્દ્ર હૈ, સખ જન મંગલ ગાય;

રાજનીતિ કા પરિચય દે કે, સખકો દો સમગાય. ॥ સતી ૨૨૨ ॥

નમીરાય કે નીતિબોધ દો, સખને શીષ ચડાય;

કિલ્લા તોડનેકી કરી તયારી, મનમે જોશ ભરાયા. ॥ સતી ૨૨૩ ॥

નમીરાજે પોતાના સૈનિકોને કહ્યું કે, એ વાતનું હમેશાં ધ્યાન રાખજો કે, વીરલોકો હમેશાં દયાળુ હોય છે. તમે લોકો આ વાતને આ યુદ્ધમાં સિદ્ધ કરી બતાવો. દયા તે જ કરી શકે છે કે જે વીર હોય છે. પોતાને વીર કહેડાવવો એમાં કાંઈ બહાદુરી નથી પણ સાચી બહાદુરી તો દયાનો પરિચય આપી વીરતા બતાવવામાં છે.

ભગવાન મહાવીરે શ્રાવકોને વીર બનાવ્યા છે, કાયર બનાવ્યા નથી. દયા વીર લોકોના હૃદયમાં હોય જ છે અને વીર લોકો જ દયાનું પાલન કરી શકે છે. આજે તો લોકો કાયરતામાં જ દયા માને છે પણ ભગવાને કાયરતામાં દયા બતાવી નથી પરંતુ એમ ૨૫૯ કહ્યું છે કે, શ્રાવકોએ નિરપરાધીઓને મારવા નહિ.

શ્રી ભગવતી સૂત્રના મૂળ પાઠમાં કહ્યું છે કે, એક શ્રાવક જદું જદુંના ઉપવાસે (બેસે બેસે) પારણું કરતો હતો પણ ભૂતારે તેના રવામીએ યુદ્ધ કરવા માટે બોલાવ્યો ત્યારે પારણું કરવા માટે વખત નહિ ગુમાવતા તેણે અદ્ભુત અર્થાત્ત મજા ઉપવાસ કરી લીધા અને સત્વર યુદ્ધમાં ગયો. આજે તે શ્રાવક હોત તો તેને દયાળુ કે તપસ્વી કહેવામાં આવત પશુ તે શ્રાવકમાં સાચી વીરતા અને દયાળુતા કેવી હતી ! તે શ્રાવક સાચી વીરતા અને દયાળુતાનો આદર્શ હતો. વાસ્તવમાં ભગવાને કાપરતામાં દયા બતાવી જ નથી. પશુ આજે કહેવાતા શ્રાવકોએ કાપરતાનાં કપડાં પહેરી લીધાં છે એટલા જ માટે વિશ્વાસપાત કરવામાં કે અસત્ય બોલવામાં કે એવાં બીજાં કાર્યોમાં તો તેઓ શરીર બની જાય છે પણ ભૂતો સાચી શરતા બતાવવાની આવશ્યકતા હોય છે ત્યાંથી ભાગી જાય છે. આ સાચા શ્રાવકનું લક્ષણ નથી. તમે સોડો કાપર બનીને પોતાને દયાળુ કહેવડાવો છો પણ જે સાચો દયાળુ હોય છે તે એવા વીર હોય છે કે તે પોતાના શરીરની પશુ પરવા કરતો નથી. વીરતાને ધારણ કરવામાં ત્યાગની પશુ આવશ્યકતા રહે છે. ત્યાગ વિના વીરતા ટકતી નથી અને વીરતા વિના દયા ટકતી નથી.

નમીરાજે પોતાના સૈનિકોને કહ્યું કે, તમે પ્રભને કાઈ પ્રકારની હાનિ પહોંચાડશો નહિ. તમે વીરતા અને દયાનો પરિચય આપી મારા સૈનિક તરીકે નામના કાઢજો. ભૂતારે હું તમારી આવી વીરતાનાં સમાચાર સાંભળીશ ત્યારે જ મને પ્રસન્નતા થશે.

નમીરાજની આ શિક્ષા સાંભળી સેના ધણી પ્રસન્ન થઈ અને પ્રસન્નવદને કહેવા લાગી કે, આપની શિક્ષાને જામે સિરોધાર્ય કરીએ છીએ.

નમીરાજે આ પ્રમાણે સૈનિકોને શિક્ષા આપી કિલ્લો તોડવા માટે ઉત્સાહિત કર્યાં. એટલામાં જ એક નવીન ઘટના બની.

સતી સાખી સંઘમ ધારી, નૃપ કે નજરે આઈ;

કૌતુક, પાયા રીપ નમાયા, યુલ્લેષે હેસે આઈ. ॥ સતી. ૨૨૪ ॥

ઉપર પ્રમાણે નમીરાજ પોતાના સૈનિકોને કિલ્લો તોડવા માટે પ્રોત્સાહિત કરી રહ્યો છે એટલામાં જ સતી સાખીએ આવતી હતી તેમના ઉપર તેની નજર પડી. સાખીએને યુદ્ધયાને આવતી જોઈ નમીરાજ આશ્ચર્યપૂર્વક વિચારવા લાગ્યો કે, આ સાખીએ સંઘમ ધારિણી જળ્યાય છે તો પછી તેઓ આ યુદ્ધયાને શા માટે આવી રહી છે ? ભગવાને તો યુદ્ધના રથને જવાનો, રાજાઓના વિગ્રહમાં પડવાનો કે રાજાની સાથે યુદ્ધ થવું હોય ત્યારે બીજા રાજાના રાજ્યમાં જવા વગેરેનો નિર્ગેષ કર્યો છે તો પછી આ સાખીએ અહીં શામાટે આવી રહી છે ? અહીં આવવાનું કારણ તેમને પૂછવું જોઈએ.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી નમીરાજ ને સાખીએનો સામે મથો અને તેમને વંદન કરી કહેવા લાગ્યો કે, આપનાં દર્શન થયાં જો મારાં અંદોહાગ્ય છે પણ આ યુદ્ધયથે આપનું આગમન શા માટે થયું ? તે હું જાણવા ચાહું છું.

હવે સાખીએ નમીરાજને શા ઉપર આપે છે તે વિષે હવે પછી આગળ વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ કારતક શુદ્ધ ૧૩ મંગળવાર

પ્રાર્થના

‘વિજયસેન’ નૃપ ‘વિપ્રા’ રાણી, નેમીનાથ જિન જયો;
ચૌસઠ ઈન્દ્ર કિયો મિલ ઉત્સવ, સુરનર આનંદ પાયોરે,
સુગ્રાની છવા ભજલે રે જિન ઈન્દ્રપ્રસમાં ॥ ૧ ॥
—વિનયચંદ્રજી કુંભક ચૌવીસી

શ્રી નેમીનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના કેવીરીતે કરવી જોઈએ એનો પૂર્ણ વિચાર તો કોઈ મહાપુરુષ જ કરી શકે છે, સાધારણ માણસ એ વિષે પૂર્ણ વિચાર કરી શકે નહિ; છતાં હું યથાશક્તિ પ્રમાણે એ વિષય ઉપર થોડું કહું છું:—

પ્રત્યેક વસ્તુનો વિચાર તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ કરવો જોઈએ. આ પ્રાર્થનામાં યતાવવામાં આવેલ તત્ત્વ વિષે વિચાર કરવામાં આવે તો આ પ્રાર્થનાનું મહત્ત્વ સમજી શકાય; પણ કેવળ તત્ત્વ સમજવાથી જ કાંઈ થતું નથી. સમજવાનો લાભ તો ત્યારે જ મળે છે, કે જ્યારે તત્ત્વને આચરણમાં મૂકવામાં આવે. તત્ત્વને સમજીને તેને આચરણમાં મૂકવાથી જ આત્માનું કલ્યાણ થઈ શકે છે. જો તત્ત્વવિચાર કેવળ ઉચ્ચારમાત્રનો જ હોય તો એ તત્ત્વવિચાર પણ નિર્રથક થઈ જાય છે. રચનાત્મક કાર્ય વિના કોઈ પ્રકારનો લાભ થઈ શકતો નથી. ઉદાહરણ તરીકે કોઈ માણસ એમ કહે કે, હું બોજનને જાણું છું, સમજું છું અને તેના ગુણદોષની પરીક્ષા પણ કરી શકું છું. આ પ્રમાણે તે માણસ બોજન વિષે કહે તો છે, પરંતુ તે બોજનને ખાતો નથી તો શું તેની ક્ષુધા મટી શકે ખરી? આ જ પ્રમાણે તત્ત્વોને માત્ર સમજી લેવાથી કે બોલી જવાથી કશો લાભ થતો નથી. તત્ત્વને સમજવા પ્રમાણે આચરણમાં ઉતારવામાં ન આવે તો શાસ્ત્ર કહે છે કે:—

વાયાધિરિયમેત્તેજ, સમાસાસેન્તિ અપ્પયં ।

અર્થાત્—જે કેવળ વચનવીર હોય છે અર્થાત્ જે કહેવા પ્રમાણે આચરણ કરતો નથી તે આત્માનું કલ્યાણ સાધી શકતો નથી. જ્યારે કેવળ બોલવાથી વ્યવહારમાં પણ ક્ષુધાનું નિવારણ થતું નથી તો પછી બોલવા માત્રથી આત્માનું કલ્યાણ કેવી રીતે થઈ શકે? તીર્થંકર ભગવાન ત્રણ જ્ઞાનની સાથે જન્મે છે, છતાં તેઓ સંયમનો સ્વીકાર કરી અને ક્રોધને નષ્ટ કર્યા બાદ જ જગતને ઉપદેશ આપે છે. વાસ્તવમાં સાચો ઉપદેશક તે જ છે, કે જે ઉપદેશ આપવા પ્રમાણે વર્તે છે. જે ઉપદેશને સક્રિયરૂપ આપે છે તે જ આત્માનું તથા બીજાનું કલ્યાણ કરી શકે છે અને જે કેવળ બોલવામાં જ રહે છે તે પોતાનું કે બીજાનું પણ કલ્યાણ સાધી શકતો નથી. એટલા માટે તત્ત્વોને કેવળ સમજીને કે બોલીને જ ચારવી નહીં ન જોઈએ પણ તે પ્રમાણે આચરણમાં પણ ઉતારવું જોઈએ. હું તમને લોકોને ઉપદેશ આપું છું પરંતુ મારે એ વાનને સતત ખ્યાલ રાખવો જોઈએ કે મારો આત્મા આચરણમાં ચલે ને નહીં? જો હું મારા આત્માને આચરણમાં ચલાવવાની સંજોગમાં રિપત કરું

તે જ મને દિવેશ સાર્થક છે, અન્યથા કે જે દિવેશ નિર્દેશ છે એવ અન્યથું નેહુંએ.
પ્રત્યેક વર્ષિએ આત્મકલ્યાણ સમયએ અન્ય દષ્ટિ અન્ય ગતિએ નેહુંએ.
આત્મકલ્યાણ અધવા માટે જ નવેએ વિચાર કરવામાં આવે છે અને તત્ત્વેનો શોધ
વિચાર કદી મને આત્મકમાં મૂકવામાં આવે છે, કારણકે પણ આત્મકલ્યાણ અધવાને જ
માર્ગનિર્દેશ કરવામાં આવે છે. એટલા માટે હવે શાસ્ત્રદાર જ આત્મકલ્યાણ અધવાને
માર્ગ નમાવું પડે—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—સનાતીશ્રમે બોલ—આલુ.

વીનરાગ ભગવાને જનનના કલ્યાણ માટે જે તત્ત્વવિચાર કર્યો છે તે જ તત્ત્વવિચારને
સાક્ષર્માં પ્રમોદનરૂપે મૂકવામાં આવે છે. સાક્ષર્માં મેવમતા પ્રથમ વિષે આગળ કદી દેવામાં
આવ્યું છે. મેવમતા પ્રથમ બાદ તપના પ્રથમ વિષે કેટલોક વિચાર કર્યો કાલે કર્યો, અને આને
તે ઉપર વિશિષ્ટ વિચાર કરવામાં આવે છે. તપનું જગત્વાત્ત્વ ભગવાને કહ્યું છે કે, તપથી
જન જીવદાન અર્થે જ મર્ચેદિન થાય છે.

તપના જગત્ત્વ વિષે વિચાર કરતાં પહેલાં તપ એટલે શું તે વિષે વિચાર કરવો આવશ્યક
છે. તપ વિષે કાલે જે કંઈ કરવામાં આવ્યું છે તેનો સાર એ છે કે, ક્યોને નષ્ટ કરવા
માટે ક્યોને તપાવવાં તેનું નામ તપ છે. તપમાં અનસન તપ પ્રધાન છે. અનસન તપ હોય
જે જોણેરી હોય અથવા ક્યો તે તપ હોય, પણ તે તપ ક્યોને નષ્ટ કરવા માટે હોવું
નેહુંએ. આગ્રહાસ અનસનને શારીરિક રાગને નષ્ટ કરવાનું એક સાધન પણ માનવામાં
આવે છે અને શારીરિક રાગને નષ્ટ કરવા માટે પણ અનસન કરવામાં આવે છે. આ
પ્રકારના અનસનને બ્યાવહારિક તપ કહે કરવામાં આવે, પરંતુ આ પ્રકારના અનસનની
મજબૂતા તપમાં થઈ શકે નહિ. તપમાં તો તે જ અનસનની મજબૂતા થઈ શકે, જે જે અનસન
તપ ક્યોને નષ્ટ કરવા માટે કરવામાં આવ્યું હોય !

મેં કાલે કહ્યું હતું કે, જે જોણેરી તપ કરવામાં આવતું રહે તો અનસન કરવાની
આવશ્યકતા જ ન રહે. આ ક્યનનો એવો અર્થ નથી કે, અનસન તપ કરનારે જોણેરી
તપ કરવું ન નેહુંએ. પરંતુ એ બ્યાવહારિક દષ્ટિએ કરેવામાં આવ્યું હતું કે, રાગને નષ્ટ
કરવા માટે જે જોણેરી કરે છે તેને અનસન કરવાની જરૂર રહેતી નથી. ક્યોને નષ્ટ કરવા
માટે તો જોણેરી તપ કરનાર જે અનસન તપ પણ કરે તો તે વધારે સારું છે.

તપ તો તે જ એક છે, જે જે તપદાર મન, વચન અને કાયાની શુદ્ધિ થાય છે. જે
દારા મન, વચન અને કાયાની શુદ્ધિ થાય તે તપ જ વાસ્તવમાં તપ છે. કેટલાક તપસ્વીએ
વધારે કોષી હોય છે. પરંતુ જે કોષ કરે છે તેનામાં હજી તપ નથી એમ કહી શકાય. તપમાં
તો કોષને રચાન હોવું જ ન નેહુંએ અને જે તપમાં કોષને રચાન નથી તે તપ જ
વાસ્તવમાં તપ છે.

તપમાં અનસન તપ પ્રધાન છે. જોનસામિ અનસન તપને મહત્ત્વનું રચાન આપે છે.
મહાભારતમાં પણ અનસન તપ વિષે કહ્યું છે કે—

તપો ન અનસનાત પરમ્

અર્થાત્—અનસન સમાન બીજું તપ નથી. તપ આત્માને જ્યાં પાપોથી દૂર રાખે

પ્રમાણે મન અને વાણીમાં એકતા રાખવામાં ન આવે તો તે તપસ્વીનું તપ સારું નથી. સારું તપ તો તે જ છે, કે જે તપદ્વારા મન ચરદશગુણાનું અન્દમા સમાન નિર્મલ થઈ જાય. મનમાં જે રજોગુણ કે તમોગુણ હોય તો મન નિર્મલ રહી શકતું નથી. જ્યારે મન રજોગુણ કે તમોગુણમાંથી નીકળી જાય અથવા ત્રિગુણાતીત થઈ જાય ત્યારે સમજવું કે, તે સાચો તપસ્વી છે અને તેનું મન નિર્મલ છે. જ્યારે તપસ્વીનું મન ત્રિગુણાતીત થવાથી નિર્મલ થઈ જાય ત્યારે જ તપસ્વીઓનું તપ ફળે છે અર્થાત્ તે તપનું બ્યવધાન ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. જે પ્રમાણે ચન્દ્રમા શીતલતા આવે છે, અને શીતલતા આપવામાં રાગ કે રંકનો ભેદ રાખતો નથી પણ બધાને સમાન માની પોતાનો સૌમ્ય પ્રકાર બધાને આપે છે, તે જ પ્રમાણે જે મહાત્મા મનમાં કોઈના પ્રત્યે કોઈ પ્રકારનો ભેદ રાખતા નથી પણ બધાને શાન્તિ આપે છે, તે જ ક્રમેને નજ દરી કર્મચુક્ર થાય છે. આ વિષે ગીતામાં પણ કહ્યું છે કે:—

મનમસાદ સૌમ્યત્વે મૌનમાત્મચિનિમ્બદ્ધ ।

માવસેશુચિરિત્યેતત્તપો માનસમુચ્યતે ॥

તપ માનસિક, વાચિક અને ક્રાપિક એમ ત્રણ પ્રકારનું હોય છે અને જે ત્રણેય પ્રકારનું તપ કરે છે તેનું જ તપ પરિપૂર્ણ છે. પૂર્ણ તપસ્વીનું મન પ્રસન્ન અને શાન્ત રહે છે.

કોઈ ધનેશ્વરે આણસને બનાવાસે જ ધન મળી જાય તો તે કેવો પ્રસન્ન થાય છે ! ધનેશ્વરે આણસને મારે, જે ધન આનંદદાયક છે તે જ ધન સાધુઓને મારે હાનિકર છે; કારણ કે સાધુઓ કબ્બને હાનિકર માને છે. ચોરનો બચ પ્રાપ્ત; ધનિકોને હોય છે. રાગ ધનિકોને જ વધારે સતાવે છે પણ તપસ્વીઓને કોઈનો પણ બચ હોતો નથી. આ પ્રમાણે ધન સારી વસ્તુ નથી છતાં ગૃહસ્થોએ ધન રાખવું જ પડે છે. કારણ કે ધન પિતા મેંદારજીવદારમાં કામ ચાલી શકતું નથી. જે પ્રમાણે ચંસારજીવદારમાં મનનું હોવું આવશ્યક માનવામાં આવે છે, તે જ પ્રમાણે સાધુઓમાં તપનું હોવું આવશ્યક છે. જે પ્રમાણે ગૃહસ્થોનું ધન, કૃષિયા-પૈસા છે તે જ પ્રમાણે સાધુઓનું ધન તપ છે. સાધુ મારે શાસ્ત્રમાં પણ એમ કહ્યું છે કે, કળગરે તવોષળી અર્થાત્ સાધુ તપોધની છે. જે મુનિ તપોધની હોય છે તેનું મન ગંગાના જલ જેવું નિર્મલ હોય છે. ગંગાજલમાં લોહો મંદઈ નાંખે ॥ તો ગંગા મંદઈને પણ સાફ કરી નાંખે છે. આ જ પ્રમાણે તપોધની મુનિઓ પણ ગંદા ભોંકોને પણ સુધારી બંદા અર્થાત્ પરમાત્માના હક્ત બનાવી દે છે. તપોધનીનું પ્રચાન્ત મુખ જોઈ જીભોએ પણ શાન્ત થઈ જાય છે. તપોધની મહાત્માઓની પ્રચાન્ત મુખમુદા જોઈ વેરી લોકો પણ પોતાનું વૈર જુદી જાય છે. તપોધનીનું મુખ શાન્ત, મન પ્રસન્ન અને વચન મધુર હોય છે. તપસ્વીઓની મુખમુદા ઉપર શાન્તિ અને સૌમ્યતાં લાગે તપકર્તા હોય છે. આ સૌમ્ય લાગે જોવા માત્રથી તપસ્વીનું તપસ્તેજ જ્યુસ્થિ આવે છે. તપસ્વીઓની પ્રચાન્ત મુખમુદા ઉપરથી જ મહાત્મામાં તપાદિની ગુણસંપત્તિ કેટલી ॥ તેનો ખ્યાલ બની જાય છે. તપસ્વીઓની નયઃસપદિ કેવી રીતે ખ્યાલમાં આવી જાય છે તેનું વર્ણન ધી ઉતરાખવન સત્તના વીરામાં અખ્યવનમાં આપવામાં આવેલ છે. બનાથી મુનિને જોઈ કૈલિક રાગ કહેવા લાગ્યો હતો કે, અહો ! આ મુનિમાં કેવી સમા ! કેવો ઈન્દિયનિમ્બદ્ધ ! કેવું સૌમ્ય ! અને કેવું તપસ્તેજ છે ! રાજાએ બનાથી મુનિની સમા કે તેમના તપને સાધ્યાત્ જોયાં ન હતાં છતાં

મુનિની પ્રવચન વિષયી જ નેમણું કલુષના કાળી સીધું રૂપ જે આ મુનિ પદ્મચંદ્ર અને નામથી છે. તત્કાલીન મુખ સ્પર્શમાં મેળવ રહે છે.

નમસ્કાર મુદ્રામાંથી એને કલુષનામમાં જે જાં જે કલુષનામ આપવામાં આવે છે, અથવા મીન રહે છે, તેથી વિશેષ ભોગના મુદ્રા અને જે ભોગે જાહેર નામી મુદ્રા જ ભોગે છે, મારણું ભીલને દિર્ઘા પદ્મનામાં મુદ્રા જ ભોગે છે, જેમને જાંમણિ મુનિ પદ્મચંદ્રના કલુષ, પણ સંયમિત રૂપને અલક્ષીત કીર્તિ મેળે મિલકે પદ્મનામાં મુદ્રા મેળે ભોગવા રહ્યા. આ પ્રમાણે તપસ્વીઓ મનની મનિને આનંદના મિમ્બ પદ્મમાં જ નામે છે; જીવન કાળમાં મનનો ઉપયોગ કરતા નથી. તપસ્વીઓનાં આ કલુષનામ કોમ છે પણ તેમનાં કાળો મુનિ રોનાં નથી. મનસન કે, જે તપ દારા માનસિક વિશુદ્ધિ થાય તે જ સાધુ તપ છે. કર્મની નિર્જરા કરવા માટે માર્યાત્ તપસન કાળે પ્રાપ્ત કરવા માટે તપને જીવનમાં સ્થાન આપી નો દેખ કરવામાં કલ્યાણ જ રહેલું છે.

સાધુઓ માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

સંજમેજી તપસા અગ્વાર્ણ માનેમાણા વિદ્યરૂઢ ।

અર્થાત્—જે તપસામદારા આત્માને ભાવિત કરતાં નિગરે છે તે જ સાધુ છે. વાસ્તવમાં જે તપ અને સંયમદારા આત્માને ભાવિત કરે છે તે જ સાધુ પોતાનું તથા બીજાઓનું આત્મકલ્યાણ સાધી શકે છે.

પદોમાં એ કહેવામાં આવ્યું છે કે, કૌનશાસ્ત્ર ક્રિયાત્મક કર્મની પ્રરૂપણા કરે છે. આ વાત પણ આ પ્રશ્નથી સિદ્ધ થાય છે. એટલા માટે જે સાધુ-સાધ્વી, આવક કે આગ્રિક પોતાને ભગવાનના શાસનના અનુયાયી માનતા હોય તેમજો તપ તથા સંયમની આરાધના કરવી જોઈએ. આત્માનું કલ્યાણ તપ તથા સંયમથી થાય છે. એટલા માટે મન, વચન અને કાયાથી તપ અને સંયમને પ્રત્યેક જીવનમાં સ્થાન આપવું જોઈએ; કારણ કે તપ તથા સંયમને જીવનમાં અપનાવવાથી જ આત્માનું કલ્યાણ થઈ શકે છે.

કેટલાક લોકો બીજાને કહી આપવા માટે કે પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે પણ તપ કરે છે પણ આવા તપની ગણના આ તપમાં થઈ શકે નહિ. કારણ કે અહીં જે તપનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, તે તપ કર્મોને નષ્ટ કરવા માટે જ કરવામાં આવે છે. વાસ્તવમાં સાધુ તપ તો તે જ છે, કે જે તપ બીજાઓને કહી આપવા માટે કરવામાં આવ્યું ન હોય પણ કર્મોની નિર્જરા કરવા માટે જ કરવામાં આવ્યું હોય.

બોલ ૧ થી ૨૭ મો સમાપ્ત.

નોટ:—ભાનનગર ચાતુર્માસ દરમિયાન બોલ ૧ થી ૨૭ ઉપર પૂજ્યશ્રીએ જે વ્યાખ્યાનો ફરમાવેલ હતા તે બધાં આ પુસ્તકમાં અત્રે પુરા થાય છે. ત્યાર પછી બોલ ૨૮ થી ૪૮ ઉપર મોરબી ચાતુર્માસમાં વ્યાખ્યાન ફરમાવેલા, તે વ્યાખ્યાનોનો સંગ્રહ હવે પછી તરતમાં જુદા પુસ્તક રૂપે પ્રસિદ્ધ થશે. (પ્રસિદ્ધ કર્તા).

મયજુરેહા યગિન-૫૬

હુની સાતી સચેમ ધારી, ચઢે તો મથ જુદા જુદા
 પુનિધાસ થય જ્યજ્ઞ કૃદ દે, તિસમે ટોના જય. ॥ સતી ૦ ૨૧૫ ॥
 સન્યમિથ ટોને હે ત્યાગી, જુદ કા કરને નારા
 કિમ કાજુ થય જુદ મથા હે, કદો કાજુ તુમ ખારા. ॥ સતી ૦ ૨૧૬ ॥
 તુમ ત્યાગી દો મવાસનીજ, અન જુલો થય જાના
 મુખે મિધાવો જિનજુજુ આવો, કદો મિધાજી જાત. ॥ સતી ૦ ૨૧૭ ॥

દળરો વર્ષ પહેલાંની આ પટના ધર્મકથા દારા તમારી સમગ્ર ઉપરિચય કરવામાં આવે છે. આ ધર્મકથા ઐનિદાસિતા બનાવવા માટે નદિ પજુ આત્મક્રિયાજી સાધવા માટે કહેવામાં આવે છે. મયજુરેહા સતીએ જે માર્ગે જઈ પોતાનું તથા બીજાઓનું કલ્યાણ સાધ્યું તે જ માર્ગે જઈ આપણે પણ આપણું તથા બીજાઓનું કલ્યાણ સાધી શકીએ છીએ. જે સતીએ આપણને આ કલ્યાણનો માર્ગ બતાવ્યો છે તે સતી જિવન ધન્યવાને પાત્ર નદિ પજુ વંદનાને પણ પાત્ર છે.

નમીરાજ સૈનિકોને કિસ્મો તોડવા માટે ઉત્તેજિત કરવા લાગ્યો તે વખતે કોઈને સ્વપ્નામાં પણ એવો ખ્યાલ ન હતો કે બરાબર આ જ સમયે અહીં કોઈ સાધી આવશે. પણ ભ્યારે હૃદયમાં પાપથી બચવાની આવના હોય છે ત્યારે ન જાણે ગમે ત્યાંથી તેને અનાયાસે સહાયતા મળી જ જાય છે. આ કથાનુસાર ભ્યારે સૈનિકો કિસ્મો તોડવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા, બરાબર ત્યારે સુવ્રતા સતી એક બીજી સતીની સાથે ત્યાં પહોંચી મર્યાદા નમીરાજ સતીને જોઈ આશ્ચર્યપૂર્વક તેમની સામે ગયો અને તેમને વંદના કરી કહેવા લાગ્યો કે, આપ તો વેશર્થી સંયમધારિણી હો એમ જણાય છે, તો પછી આપણું આ મુદ્દ સ્થળે આવવનું કેમ બન્યું ? તે હું જાણવા ચાહું છું. આ મુદ્દસ્થળ છે. આ મુદ્દસ્થળ ઉપર ચન્દ્રવર્મા અને મારવા ચાહે છે અને હું ચન્દ્રવર્માને મારવા ચાહું છું. આવા મુદ્દના સમયે સંયમધારીઓએ બંને આવવું ઉચિત નથી. વળી ભ્યારે કોઈનું લોહી ગરમ થઈ રહ્યું હોય અર્થાત્ આવેશમાં હોય ત્યારે તેને આપવામાં આવેલો ઉપદેશ પણ બ્યર્થ જાય છે. આ સમયે તમારા ઉપદેશની અસર પણ અમારી ઉપર પડે એમ નથી. એટલા જ માટે મુદ્દ પ્રસંગે સંયમધારીઓ માટે મુદ્દ સ્થળે જવું નિષિદ્ધ છે. તેમ છતાં આપ અને શા માટે આવ્યા છો એ હું જાણવા ચાહું છું. હું એ સારી રીતે જાણું છું કે, સંયમધારીઓ સત્યપ્રિય હોય છે. સંયમધારીઓ મન, વચન અને કાયાને એક જ યોગમાં પ્રવર્તાવે છે. મનમાં બીજું રાખવું, વચનમાં બીજું રાખવું અને કાયાદારા બીજું કરવું એ તો દુરાત્માઓનું લક્ષણ હોય છે, મહાત્માઓનું એ લક્ષણ નથી. એટલા માટે આપણું આગમન અને શા દારણે થયું છે તે સાચે સાચું કહો !

નમીરાજનું આ કથન સાંભળી મયજુરેહા-સુવ્રતા સતી પોતાના મનમાં કહેવા લાગી કે, આનાં સંસ્કારો તો સારાં છે. આખરે તે મારોજ પુત્ર છે એટલા માટે તેનામાં સારાં સંસ્કારો હોય એ સ્વાભાવિક છે. પણ અત્યારે તે અજ્ઞાનમાં પડેલો છે એ કારણે જ તે પોતાના બાઈ સાથે લગ્ન તૈયાર થયો છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરતી મયજુરેહાએ નમીરાજને કહ્યું કે, રાજા ! તારું એ કથન બરાબર છે કે, મહાત્માઓ સત્યપ્રિય હોય છે. પણ તમે

ક્ષત્રિય છે એટલા માટે શું તમારે સત્યપ્રિય જનવું ન બેઠાં ? શું તમારા માટે અસત્ય વચન બોલવું ઉચિત છે ? જો તમારા માટે અસત્ય બોલવું ઉચિત નથી તો અમે પૂછીએ છીએ કે, આ યુદ્ધ શા માટે છેડવામાં આવ્યું છે ? આ યુદ્ધ કરવાનું શું કારણ છે ?

સતીનો આ પ્રશ્ન સાંભળી નમીરાજ એ વિચારથી સંકાય પામ્યો કે, હું આ પ્રશ્નનો શો ઉત્તર આપું ! હું અસત્ય બોલવા તો ચાહતો નથી અને જો સત્ય બોલું કે, એક હાથીને માટે આ યુદ્ધ થઈ રહ્યું છે તો આ સતી મારા માટે કેવો અભિપ્રાય બાંધશે ? મારો ઉત્તર સાંભળી આ સતી અવંસ્ય મને એમ કહેશે કે, તમે સામાન્ય અપરાધને માટે તો ખીજઓને દંડ આપો છો અને તમે પોતે એક હાથીને માટે આટલા મનુષ્યોને યુદ્ધમાં મરાવી નાંખો છો. આ શું ક્ષાત્રધર્મને શોભે છે ? એટલા માટે સતીના પ્રશ્નનો કાંઈ ઉત્તર ન આપતાં તેમના પ્રશ્નને જ ટાળી દેવો એ જ યોગ્ય છે.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી નમીરાજે મયણુરેહા સતીને કહ્યું કે, આ તો સંસારનાં ઝગડાંઓ છે. સંસારમાં તો આવાં ઝઘડાંઓ ચાલ્યાં જ કરે છે. સંસારત્યાગીઓએ સંસારની વાત પૂછવી જ નકામી છે. એટલા માટે આપ અહીંથી મુખપૂર્વક યથાસ્થાને જાઓ અને મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે સંયમની આરાધના કરો.

નમીરાજનું આ કથન સાંભળી સતી પ્રસન્ન જ રહી અને હસતે મુખે કહેવા લાગી કે, રાજન્ ! તમને યુદ્ધનું કારણ પ્રગટ કરવામાં લક્ષ્મણ આવતી હોય એમ જણાય છે અને લક્ષ્મણને કારણે જ તમે આ પ્રમાણે કહી રહ્યા છો ! તમે પોતે અજ્ઞાનમાં રહો છો અને અમને પણ અજ્ઞાનમાં રાખવા ચાહો છો. પરંતુ અમે અજ્ઞાનમાં રહીએ એવી નથી. અમે તો તમારા કહ્યા વિના બધી વાત જાણી લઈએ એવી છીએ. અમે એમ કહીએ છીએ કે, તમારામાં અજ્ઞાન છે એ જ કારણે આ બધો અતર્થ થઈ રહ્યો છે. સતીના આ કથનનાં ઉત્તરમાં નમીરાજે કહ્યું કે, સંભવ છે કે, તમે કહો છો તેમજ હોય ! પણ તમે આ વાત તેમને જઈ કહો કે જેઓ પોતાનું અજ્ઞાન દૂર કરવા ચાહતા હોય ! સતીઓએ કહ્યું કે અમે તો તમારું અજ્ઞાન દૂર કરવા જ આવ્યા છીએ.

અજ્ઞાન અધેરા જગમે મોટા, હસસે મૂલે ભાન;

સુનો પાત તુમ ધ્યાન લગાકર, હસસે પાવો જ્ઞાન. ॥ સતી ૦ ૨૨૮ ॥

સતીની વાતો સાંભળી નમીરાજ વિચાર કરવા લાગ્યો કે, આ સતી કોઈ સાધારણ ઓ જણાતી નથી. આ તો કોઈ મહાશક્તિ જણાય છે. એટલા માટે તેમની ઉપેક્ષા કરવી ઉચિત નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે સતીઓને કહ્યું કે, જો તમે મને કાંઈ કહેવા જ ચાહો છો તો આપ કહેતા જાઓ. હું તમારી વાતો સાંભળતો જઈશ.

સતીએ કહ્યું કે, રાજન્ ! અમે અત્યારે તમને વિશેષ ઉપદેશ આપવા આવેલ નથી; પણ કેવળ તમને જ્ઞાનનો પ્રકાશ જ આપવા આવ્યા છીએ. તમારામાં અજ્ઞાન છે એ જ કારણે તમે યુદ્ધ કરવા માટે તૈયાર થયા છો. જો તમારામાં જ્ઞાન હોત તો તમે યુદ્ધનું નામ પણ લીધું ન હોત !

સતીના આ કથનના ઉત્તરમાં નમીરાજે કહ્યું કે, આપ રાજચર્યા જાણના નથી એટલા જ માટે તમે આ પ્રમાણે કહી રહ્યા છો. સતીએ કહ્યું કે, રાજન્ ! આ પણ તારું અજ્ઞાન છે

મુખવચ્ચિકા વિચાર.

મુખવચ્ચિકા મુખ ઉપર બાંધીને બોલવામાં તથા ન બાંધીને બોલવામાં શું અંતર તથા ભાગભાગ છે ? એ પ્રશ્ન આત્મકથા મચ્છોના વિષય થઈ પડ્યો છે. આત્મકથા તાત્ત્વિક રચના તે પ્રાપ્ત બંધ થઈ ગઈ છે અને કેવળ મુદપત્તી અને પ્રતિભાવિષયક વિષયો જ ચર્ચારૂપ બની ગયાં છે. આ વિષય ઉપર મારે થોડું આજે કહેવાનું છે.

અરિહન્તોએ આ સરીરને સાધનરૂપ માનીને આત્માનું કલ્યાણ કર્યું છે. અંધમ પણ આત્માસ્થાણનું એક સાધન છે અને શ્રાવકપણું પણ આત્મકલ્યાણનું એક સાધન છે. એ વાત બીજી છે કે, કોઈ સાધનથી ખેંચને શીઘ્ર પ્રાપ્ત કરી શકાય અને કોઈ સાધનદ્વારા ખેંચને વિલંબથી પ્રાપ્ત કરી શકાય. પરંતુ અંધમ પણ સાધન છે અને શ્રાવકપણું પણ સાધન છે એ વાત નિશ્ચિત છે. ન્યારે શ્રાવકપણું એક સાધન છે અને ધર્મક્રિયા પણ એક સાધન છે તો એ સાધનદ્વારા શું સિદ્ધ કરવું નોંધ્યું ? આ સાધન આત્મકલ્યાણ માટે છે, રૂપિયા પ્રાપ્ત કરવા માટે નથી. એટલા માટે આ સાધનદ્વારા આત્મકલ્યાણ સાધવું નોંધ્યું. કેમકે પુરુષો પ્રત્યે જેટલો મમત્વભાવ વધારે રાખવામાં આવે તેટલા પુરુષો દૂર જતાં રહે છે. એટલા માટે પુરુષો પ્રત્યેનો મોહ છોડી દઈ આ સરીરને આત્મકલ્યાણ સાધવાનું એક સાધન માની અને તે દ્વારા આત્માનું કલ્યાણ સાધે.

કહે છે મુખવચ્ચિકાના મૂળ વિષય ઉપર આવું છું, નો, કે, આ વિષય ઉપર ઘણું કહી શકાય એમ છે, છતાં સમયાભાવે થોડામાં જ કહું છું.

જેટલાક લોકો કહે છે કે, “ સાધુ થયા બાદ વસ્ત્રો રાખવાની શી આવશ્યકતા છે ? સાધુઓએ તો યથાભાવ અર્થાત્ માતાના ઉદરમાંથી જેવા નીકળ્યા હોય તેવા-રહેવું નોંધ્યું.” વળી એમ પણ કહે છે કે જે સાધુ આ પ્રમાણે યથાભાવ રહે તે તો આત્મકલ્યાણ સાધનાર સાધુ છે અને જે તેઓ યથાભાવ ન રહે તો પછી તેઓ સાધુઓ કેવા ?

આ કથનનો ઉત્તર એ છે કે, જે વસ્ત્રો સાધનરૂપ હોય તો તે વસ્ત્રોને રાખવા ઉચિત છે, નહિ તો વસ્ત્રોને રાખવા ઉચિત નથી. સરીરને ટકાવવા માટે ભોજન-પાણી વગેરે આપવામાં આવે છે. એટલા માટે જે એમ કહેવામાં આવે કે, સાધુ થયા છે તો પછી ભોજન-પાણીની શી આવશ્યકતા છે ? તો આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તમે એ જ કહેશો કે, સરીરની રક્ષા માટે ભોજનપાણીની તો આવશ્યકતા રહે છે. આ પ્રમાણે આત્મકલ્યાણ કરવા માટે જેમ સરીર એક સાધન છે તે જ પ્રમાણે ભોજનપાણી પણ સાધન રહ્યું. પરંતુ જેમ ત્રિશીઘ્ર કારણ વિના અનેક ધેર જઈ શિક્ષાચરી કરી લેવામાં ન આવે, પણ એક જ ધેરથી લેવામાં આવે તો એવજ્ઞાસમિતિનું પાલન થઈ શકતું નથી, તેમ ભોજનપાણી ત્યારે જ સાધનભૂત થઈ શકે છે, કે ન્યારે ભોજનપાણી લેવાની સાથે સાધુપણાનું પાલન કરવામાં આવે. સાધુતાનું ભરામર પાલન કરવા માટે એક ધેરથી ભોજન પાણી લેવામાં આવતું નથી પણ અનેક ધેરથી માધુકરી કરી શિક્ષા લેવામાં આવે છે. ભગવાને ભોજનપાણી લેવા માટે જે વિધિ બતાવ્યો છે તે વિધિ પ્રમાણે એક ધેરથી નહિ પરંતુ અનેક ધેરથી શિક્ષાચારી કરીને જ ભોજનપાણી લઈ શકાય છે.

ન્યારે અનેક ઘેરથી ભિક્ષાચરી કરી બોળનપાણી લેવાની વિધિ છે ત્યારે અનેક ઘેર જઈ ભિક્ષા લેવા માટે પાત્રનું હોવું આવશ્યક છે. જો પાત્ર ન હોય તો એ દશામાં અનેક પ્રકારનાં સંકલ્પવિકલ્પ થાય એ સ્વાભાવિક છે. ભગવાને કહ્યું છે કે, જો શરીર સંહતન સાડું હોય તો તો જિનકલ્પી અવસ્થામાં કરપાત્રમાં ભિક્ષા કરી શકાય છે, નહિ તો કરપાત્રમાં ભિક્ષા કરી શકાતી નથી. જો જિનકલ્પી અવસ્થામાં ન હોય તે કરપાત્રમાં ભિક્ષા કરી શકે નહિ. તેને માટે તો પાત્ર હોવાં આવશ્યક છે. ભગવાને છિદ્રપાણી અને અછિદ્રપાણીનાં બેઠ પાડીને કહ્યું છે કે, જેના હાથની આંગળીઓને સીધી કરવાથી વચ્ચમાં છિદ્ર પડી જાય તે વ્યક્તિ જિનકલ્પી થઈ શકે નહિ. પણ તે જ વ્યક્તિ જિનકલ્પી થઈ શકે કે જેના હાથની આંગળીઓને સીધી કરવાથી વચ્ચમાં છિદ્ર રહે નહિ; અને કરપાત્રમાં ભિક્ષા તે જ કરી શકે છે કે જે જિનકલ્પી હોય. દુકામાં જે જિનકલ્પી ન હોય તે કરપાત્રમાં ભિક્ષા કરી શકે નહિ.

આ પ્રમાણે જે છિદ્રપાણી છે અને જિનકલ્પી નથી તેને માટે ભગવાને પાત્ર રાખવાની આવશ્યકતા બતાવી છે, કે જેથી તે પાત્રમાં ઘેર ઘેરથી ભિક્ષા પણ લાવી શકાય અને એ રીતે સંઘમનું પણ પાલન થાય. ભગવાને તુંબડીનાં, લાકડાનાં અને માટીનાં એ ત્રણ પ્રકારનાં પાત્રો રાખવાનું વિધાન બતાવ્યું છે. ભગવાને સોના-ચાંદીનાં કે તાંબા-પીત્તળનાં કે જેમનાથી મમત્વ પેદા થાય એવાં પાત્રો રાખવાનું કહ્યું નથી. પણ જે પાત્રોથી મમત્વ પેદા ન થાય એવાં તુંબડીનાં, લાકડાનાં અને માટીનાં પાત્રો રાખવાનું કહ્યું છે.

ન્યારે પાત્રો રાખવામાં આવે છે ત્યારે ઝાળી વગેરેને માટે વસ્ત્રની પણ આવશ્યકતા પડે એ સ્વાભાવિક છે, અને ન્યારે ઝાળી તથા પાત્ર લઈને સાધુએ ઘેર ઘેર ભિક્ષા માટે જવું પડે ત્યારે તેણે મર્યાદાપૂર્વક જ જવું જોઈએ. મર્યાદા જળજ્યા વિના તે ઘેર ઘેર ભિક્ષાએ જઈ શકે નહિ. એટલા માટે વસ્ત્રો પહેરવાની પણ આવશ્યકતા રહે છે. આ પ્રમાણે સાધુ પ્રત્યેક ઉપકરણ સકારણ જ રાખે છે, નિષ્કારણ એક પણ ઉપકરણ રાખતા નથી. કારણ કે ધર્મનાં પ્રત્યેક ઉપકરણ કોઈને કોઈ સ્વરૂપમાં આત્મ કલ્યાણનાં સાધન હોય છે.

હવે મુદપત્તી વિષે વિચાર કરીએ. મુદપત્તી એ કારણસર રાખવામાં આવે છે. એક તો લિંગને માટે અને બીજું જીવોની રક્ષા માટે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:-

લોગે લિંગપઞ્ચાયણં-૩૦ ૨૩-૩૨

અર્થાત્-લોકમાં લિંગનું પણ પ્રયોજન છે. મુદપત્તી એ સાધુતાનું લિંગ છે. 'હું સાધુ છું.' એ સમજવા માટે તથા બીજા લોકો પણ 'આ સાધુ છે' એમ જાણે એટલા માટે મુદપત્તી રાખવામાં આવે છે, અને આ પ્રમાણે મુદપત્તી લિંગ છે. તેમ છતાં જ્ઞાનીજનોનું વિશેષ એ પણ કહેવું છે કે, કેવળ આજ માટે મુદપત્તી રાખવામાં આવતી નથી, તેમ કેવળ આજ કારણે મુદપત્તી રાખતી ન જોઈએ. પરંતુ મુદપત્તી રાખવાનો બીજો કાર્ણ ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ. મુદપત્તી શા ઉદ્દેશે રાખવામાં આવે છે એને માટે શ્વેતાશ્વરમાં કાર્ણ મેઘવિજયજી નામના આચાર્ય થયા છે, તેઓ દિગંબરીઓના તકનો ઉત્તર આપતાં 'યુક્તિ પ્રબોધ' નામના ગ્રંથમાં લખે છે કે:-

સન્તિ સમ્પાત્તિકાઃ સત્ત્વા : સૂક્ષ્માઘ વ્યાપિનોડપરે ।

તેષાં રક્ષાનિમિત્તં ચ, વિજ્ઞેયા મુણ્યવશ્ચિકા ॥

[illegible]

આ પ્રમાણે સુખવર્ણના રાખવાનો ઉદ્દેશ હિન્દી રા.સે ના રહેવા લગ-અર્થમાંથી
પ્રો. રહેવાનો અર્થ છે.

જિજ્ઞાસુના મિત્ર મુખ પશુ આપવામાં આવે છે અને પ્રકટ જનુ રાજવામાં જાય છે. દરે નમે વિચાર કરીને જુઓ કે, મુખ જિજ્ઞાસુના મિત્ર છે કે પ્રકટ વિચાર રાજનું મિત્ર છે? માને કે, પોલીસનો એક માણસ પોલીસપદને પ્રધાનને રાખે છે અને બીજા પોલીસપદને પ્રકટ રાખે છે. દરે નમે આ બન્નેમાંથી કોને પોલીસ તરીકે માનવો? જેની પામે પોલીસપદો છે તેને જ નમે આ પોલીસનો માણસ છે એમ જાણીથી જાણવો જરૂર. આ જ પ્રમાણે આજે મુખપરિચિત્ર સિતને મારે છે ત્યારે તેને મુખ ઉપર બાધવાથી 'આ માણુ છે' એ વાનની ખબર જાણી પડી જાય છે. કે મુખપરિચિત્ર મુખ ઉપર નબાધવાથી મુખપરિચિત્ર બાધવાથી જાણે 'આ માણુ છે' એ વાનની ખબર પડે છે તો પડી નો મુખપરિચિત્ર મુખ ઉપર બાધવામાં આવે તો એમાં શી વધિ છે?

તેને જોઈ જોમ કહે કે, મુખવચ્ચિમાંની બાવરચક્ષા દોષ તો બસે દોષ પણ તેમાં દોરો નાંખી બાધવાનું ક્યાં સમ્યું છે? આ પ્રમતો ઉતર જો છે કે, મુખવચ્ચિમાં દોરો નાંખી તેને મુખ ઉપર બાધવામાં કાનિ શું છે? જો શાસ્ત્રમાં દોરો રાખવાનું વિધાન મળતું નથી, તો સાધુઓ શાસ્ત્રનાં પાનાં વગેરે જે રાખે છે તેને માટે વિધાન ક્યાં મળે છે? જો જોમ કહેવામાં આવે કે શાસ્ત્રનાં પાનાં વગેરે તો અસક્ષાતને કારણે રાખવામાં આવે છે, તો આ બ પ્રમાણે દોરો પણ અસક્ષાતને કારણે રાખવામાં આવે તો તેમાં શું વાંધો છે?

ને એમ કહેવામાં આવે કે, મુદપત્તી ઉપર ધૂંક પડે છે એ કારણે તેમાં જીવ ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ આમ કહેવું એ ખલુ ઠીક નથી. કારણ કે શાસ્ત્રમાં ધૂંકમાં જીવ પેદા થવાનું કશું સ્પષ્ટ નથી, પણ કહ્યાં જીવ પેદા થવાનું બતાવ્યું છે. આ સિવાય ઉપાડે મોઢે બોલવાનો તો શાસ્ત્રમાં નિષેધ જ કરવામાં આવ્યો છે. બે ઉપાડે મોઢે બોલવામાં આવે તો શાસ્ત્ર વચ્ચે ઉપર ખલુ ધૂંક પડશે; અને જ્યારે ઉપાડે મોઢે બોલવું નથી પણ મુખ ઉપર મુદપત્તી રાખીને જ બોલવું છે, તો પછી ભલે મુદપત્તિ મુખ ઉપર બાંધવામાં આવે કે બાંધવામાં ન આવે! બોલવાથી મુદપત્તી તો જીની થશે જ. એવી દશામાં મુખ ઉપર મુદપત્તી બાંધવામાં અને હાથમાં રાખવામાં અન્તર શું રહ્યું? ધૂંકથી જીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે એવું શાસ્ત્રમાં કશું કહેવામાં આવ્યું નથી, પણ કહ્યાં જીવોત્પત્તિ થવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. આમ છતાં ને એમ કહેવામાં આવે કે, આ સરીર જ અશુચિનો બંધાર છે તો એ દશામાં તો વસ્ત્રો પણ પહેરવાં ન જોઈએ. કારણ કે સરીરમાંથી નીકળતો પરસેવો પણ અશુદ્ધ જ હતો, અને પરસેવાથી વસ્ત્રો તો બીજાની જ, એટલે તેમાં પણ જીવો પેદા થશે. બે ત્રણ દલાક બેસીને જ્યારે વ્યાખ્યાન આપવામાં આવે છે ત્યારે કપડાં પરસેવાથી ભીંજાઈ જાય છે. આવી દશામાં તો પછી કપડા જ પહેરવા ન જોઈએ!

ઉપરની ગતિને કોઈપણ રૂપનાં મેયનિચ્છાનું કહે છે કે, જ્યારે કોઈ વિષયમાં મોઢામાં આપી વગેરે જ્યાં એ તે પ્રવેશ વિના છે ત્યાં આ વપરાય છે તેને મેયનિચ્છાના સંચારી ગમેત્યાં વાયુકાનિષ્ઠાં ઉપેતી વિચારના માન છે. અને તેથી આ ઉપરની રજા માટે જ મુદપતી રાખવામાં આવે છે. આ રીતે જ્યારે ઉપેતી રજાને માટે જ મુદપતી રાખવામાં આવે છે ત્યારે કોઈ રાખી મુખ ઉપર મુદપતી પાંધીને ઉપેતી રજા કરવી એ શું અશક્ય છે ?

અહિં પ્રવેશમાં એક એવો નહિ પણ વિચાર કરવામાં આવ્યો છે કે, આસોજીવાસ પર્વાય અનુરૂપશી હોય છે, એટલા માટે તે દારા અનુરૂપશી વાયુકાનિષ્ઠાં ઉપેતી મરી રાખતા નથી. આ તર્કનું પાંડન કરવા માટે અહિં પ્રવેશમાં મેયનિચ્છાનું લખ્યું છે કે, અનંતરગ આસોજીવાસ કારણમન છે અને તેના કારણે અનુરૂપશી આસોજીવાસનો વાયુ પેદા થાય છે, અને આ અનુરૂપશી વાયુની વાયુકાનિષ્ઠાં ઉપેતી વિચાર થાય છે. આની રાખી માટે ટિપ્પણીમાં ભગવતી સૂત્રનો ઉલ્લેખ આપી લખ્યું છે કે, વાયુવાયુ આખ્યાદિમક અર્થાત્ આંતરિક ક્રિયા છે અને આસોજીવાસ બાહ્ય ક્રિયા છે. આ ઉપરથી પણ એ સિદ્ધ થાય છે કે, આસોજીવાસથી વાયુકાનિષ્ઠાં ઉપેતી વિચાર થાય છે, એટલા માટે તે ઉપેતી રજા માટે મુખવસ્ત્રિકા રાખવી આવશ્યક છે. અનંતરગ ક્રિયા કારણ અને બાહ્ય ક્રિયા કાર્ય છે એ વાતને સિદ્ધ કરવા માટે તેઓ કહે છે કે, જે ઈન્દ્રિય પર્વાય અનંતર્બુદ્ધિમાં પેદા થાય છે તે ઈન્દ્રિયપર્વાય, પ્રયોગ કરવારૂપ જે સ્થૂલ ઈન્દ્રિયો છે તેમને માટે ઈન્દ્રિય પર્વાય કારણ છે. જે પ્રમાણે સૂક્ષ્મ ઈન્દ્રિય પર્વાય સ્થૂલ ઈન્દ્રિયોનું કારણ છે તે જ પ્રમાણે આસોજીવાસ પર્વાય સ્થૂલ આસોજીવાસનું કારણ છે. આ પ્રમાણે આસોજીવાસનો વાયુ અનુરૂપશી છે અને તેથી તે અનુરૂપશી આસોજીવાસદારા વાયુકાનિષ્ઠાં ઉપેતી મરે છે. આ વાયુકાનિષ્ઠાં ઉપેતી રજા કરવા માટે મુખવસ્ત્રિકા રાખવી આવશ્યક છે.

હવે કોઈ એમ કહે કે, સાધુઓ માટે તો પ્રથમ વ્રતની રજા માટે મુખવસ્ત્રિકા બાંધવાની બહે આવશ્યકતા હોય પણ શ્રાવકોએ મુખ ઉપર મુખવસ્ત્રિકા રાખાને બાંધવી જોઈએ ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, ભગવતી સૂત્રના સોળમાં સંતકમાં ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે, હે ભગવાન ! દેવતાના રાગ શકેન્દ્ર આદિ જે વચન બોલે છે તે વચન સાવધ છે કે નિરવધ ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું છે કે, જ્યારે તે લોકો કેપડાં વગેરેથી મુખને આચ્છાદિત કરીને બોલે છે ત્યારે તે ભાષા તો નિરવધ છે, અને જ્યારે એમ કરતા નથી ત્યારે તેમની ભાષા સાવધ છે. આ ઉપરથી અત્રે એ વિચારવાનું પ્રાપ્ત થાય છે કે, મુખને આચ્છાદિત કર્યા વિના બોલવાથી જ્યારે શકેન્દ્ર વગેરે દેવતાઓની ભાષા પાંચુ સાવધ કહેવાય છે, તો પછી શું આપણી ભાષા સાવધ નહિ હોય ? અને એટલા માટે શું શ્રાવકોએ બોલવામાં વિચાર રાખવો ન જોઈએ ? જ્યારે સદૃશ રીતે નિરવધ કાર્ય થઈ શકે છે અને પાપ ટળી શકે છે તો પછી સાવધ કામ શા માટે કરવું જોઈએ ?

અહીં શ્રાવકો સાધુઓની સાથે ઉઘાડે મોઢે બોલતાં વધારે જોવામાં આવે છે. શ્રાવકો એ સાધુઓની સાથે તો ઉઘાડે મોઢે બોલવું ન જ જોઈએ. આ જ પ્રમાણે કેટલાક દોષાને સામાયિક વગેરે ધર્મક્રિયા કરતી વખતે મુદપતી બાંધવી ગમતી નથી અને ચાર આંગળની મુદપતી છોડી દેવામાં આવે તો શું વાધો છે એમ કહે છે. પરંતુ એમ છે તો

પછી પાંચ દાયની પોતડીનો ત્યાગ શા માટે કરતા નથી? બાના ઉત્તરમાં એમ કહેવાય છે કે, પોતડીના ત્યાગથી તો પુરુષ નમ્ર થઈ જાય છે; તો પછી જે રત્નોદરજી મુખવચ્ચિકા સિંહા તરિષ છે અને જે વડે છત્રોની રક્ષા થઈ શકે છો તેનો ત્યાગ કરી દેવો તે કેમ ઉચિત ગણાય?

મયજુરેહા ચરિત્ર-૫૭

અનરથ દોષે લગ્ન દે જના, દોષો બાઈ કે બીચ;

એક દૂસરેકા દોષા ધાની, મથે કપિરકા કીચ. ॥ સતી ૧૩૦ ॥

નિજ શુભગીરી આગા લે દે, આઈ તુમહારે પાસ;

શાન્તિ સ્થાપના હેતુ હમારા, ઓર નહીં કુહ આરા. ॥ સતી ૧૩૧ ॥

સતી મયજુરેહા નથીરાજને કહેવા લાગી કે, રાજન્! સાંજનો, હું અહીં શા માટે અને કેવી રીતે આવી છું! હું બાનામાં બેઠી હતી ત્યારે મેં જોયું કે, મારા બાને પુત્રો પરસ્પર એક બીજાના શત્રુ બની લડી રહ્યા છે. મેં વિચાર્યું કે આ 'લંકાઈ' યવાનું કારણ કેવળ અજ્ઞાન જ છે, આ પ્રમાણે વિચાર કરી હું 'હા! અજ્ઞાન! હા! અજ્ઞાન!' એમ કહેની ગોરાણીની પાસે આવી. ગોરાણીએ કહ્યું કે, આજે અજ્ઞાનની આટલી બધી નિંદા કેમ કરો છો? મેં કહ્યું કે, જો આપની આજ્ઞા હોય તો હું અજ્ઞાનની નિંદા શા માટે કરી રહી છું તેનું નિવેદન કરું. આ સંસારમાં અજ્ઞાનને કારણે ઘણો જ અનર્થ થાય છે અને થઈ રહ્યો છે. અજ્ઞાનને કારણે જ સંસારમાં આજ લાગી રહી છે. જો તમે આજ્ઞા આપો તો અજ્ઞાનને કારણે અત્યારે જે આજ લાગી રહી છે તે આજને ચાન્ત કરું! ગોરાણીએ પૂછ્યું કે, આજ કેવી રીતે લાગી રહી છે? અને તમે તે આજને કેવી રીતે ચાન્ત કરી શકશો? મેં જવાબમાં કહ્યું કે, મારા બાને પુત્રો એકબીજાના શત્રુ બની પરસ્પર લડી રહ્યા છે, અને તેનું કારણ કેવળ અજ્ઞાન છે. તેઓ એકબીજાને જાણતા નથી અને એ જ અજ્ઞાનને કારણે તેઓ લડી રહ્યા છે. આ મુદ્દા અજ્ઞાનને કારણે જ થઈ રહ્યું છે અને એટલા જ માટે હું અજ્ઞાનની નિંદા કરી રહી છું. જો અજ્ઞાનને ફેડી મુકને શેકરામાં આવે અને રક્તપાત થયેા અટકાવવામાં આવે એમ હું માનું છું.

મારા આ કથનના ઉત્તરમાં ગોરાણીએ કહ્યું કે, તે મુદ્દા સ્વયં જ એટલા માટે ત્યાં જવું ન જોઈએ. પણ તમારા મથા વિના તે અજ્ઞાન મટી પડી શકે એમ નથી. કારણ કે તેઓ બંને સગા બાઈઓ છે, એ વાત તો તમે જ જાણો છો. જો કે, સાતમાં સંપત્તિ પારીને માટે એવા સ્થાનમાં જવું નિષિદ્ધ છે પણ શાસ્ત્રકારોએ ઉત્તરમાં માર્ગ અને અપવાદ-માર્ગ બંને માર્ગો બતાવ્યા છે. એટલા માટે હું તમને અપવાદરૂપે એવી આજ્ઞા આપું છું કે, તમે ત્યાં જાઓ અને તે પ્રત્યક્ષિત થતી આજને ચાન્ત કરો.

આ પ્રમાણે ગોરાણીની આજ્ઞા લઈ હું અને આવી છું. હું તમારી પાસે બીજી કોઈ પ્રકારની આજ્ઞા ગમતી નથી. હું તો કેવળ શાન્તિ સ્થાપનાના ઉદ્દેશથી જ આવી છું અને એટલા માટે તમને હું કહું છું કે તમે બંને સગા બાઈઓ છો એમ જાણીને પરસ્પર મુદ્દા કરવાનું બંધી દો.

પુષ્પમાલા હું આતા હમારી, મેં હું ઉમકા પુન;

ફેસે પ્રતીતું વાત તુમહારી, આકૃષ્ટ હું અહિંજન. ॥ સતી ૧૩૨ ॥

‘તમે મારા પુત્ર છો’ એ સાધ્વીનું વચન સાંભળી નમીરાજ વિચારવા લાગ્યો કે, જોકે આ સાધ્વી જોઈને કહી ન શકે છતાં તેમના કહેવા માન્ય થી હું તેમને મારી માતા માનું અને પદ્મરથ અને પુષ્પમાલા કે જેમણે મારું પાલનપોષણ કર્યું છે તેમને પિતામાતા તરીકે ન માનું એ કેમ બની શકે? આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે સતીને કહ્યું કે, તમે વિસ્તૃત હકીકત આપી હું તમારો પુત્ર છું એમ કથન કર્યું તે કીક હોઈ શકે. પણ કેવળ તમારા કથનને પ્રમાણિત માની મારું જેમણે પાલન-પોષણ કર્યું છે તેમને માતા પિતા તરીકે માનવાનું હું કેમ તથ્ય શકું? તમે આજે તો મને પોતાનો પુત્ર કહેવા માટે આવ્યા છો, પણ જો હું તમારો પુત્ર હોતો તો પછી મને જન્મ આપી જંગલમાં જ કેમ છોડી ચાલ્યા ગયા હતા? અને જ્યારે તમે મને જંગલમાં છોડીને ચાલ્યા ગયા હતા તેવાને આજે હું કેમ માતા માનું? અને જેમણે મારું પાલનપોષણ કર્યું છે અને આવો યોગ્ય બનાવ્યો છે તેમને હું કેમ શૂલી ગર્ક? તમે તો મને જંગલમાં છોડીને ચાલ્યા ગયા હતા. જો તે વખતે પદ્મરથ રાજા આવ્યા ન હોત અને મારી રક્ષા કરી ન હોત તો મારી શી દશ થાત? આવી સ્થિતિમાં હું તમને માતા કેવી રીતે માની શકું?

સતીએ જવાબમાં નમીરાજને કહ્યું કે, તમે રાજા છો છતાં તમને સ્ત્રીઓના જીવનનો અનુભવ નથી. સ્ત્રીઓને કેવી મુશ્કેલીઓ સહેવી પડે છે એ વાત તો સ્ત્રીઓ જ જાણે છે; તમે એ વાત જાણતા નથી. હું નિર્દય થઈને તમને છોડીને ચાલી ગઈ ન હતી પણ તમને કેવી પરિસ્થિતિમાં હું છોડીને ગઈ હતી એ સ્થિતિ તો હું જ જાણું છું. તે વખતે મારી ઉપર તારી રક્ષાનો ભાર હતો અને શુદ્ધ થવાનો પણ ભાર હતો. હું કંઈ અશુચિમાં પડેલી રહી શકું નહિ એટલા માટે વિવશ થઈને વૃક્ષ ઉપર ઝોળી બાંધી અને તેમાં તને સુવડાવી હું શુદ્ધ થવા માટે સરોવર ઉપર ગઈ હતી. એ વાત અવશ્ય છે કે, મેં તમારું પાલનપોષણ કર્યું નથી; પણ તમને જન્મ તો મેં જ આપ્યો છે. આ ઉપરથી હું એમ કહેવા ચાહતી નથી કે તમે પુષ્પમાલાને માતા ન માનો પણ એમ કહેવા ચાહું છું કે, તમારી જન્મદાત્રી માતા તો હું જ છું અને પુષ્પમાલા સહાયિકા માતા છે. આ સિવાય હું તમારી પાસે કંઈ માંગવાની આશાએ તમારી માતા બનતી નથી પણ શાન્તિ રચાવવા માટે જ હું એમ કહી રહી છું કે, હું તમારી જન્મદાત્રી માતા છું અને ચન્દ્રવંશ તમારો મોટો ભાઈ છે.

સતીનું કથન સાંભળી નમીરાજ વિચારવા લાગ્યો કે, સતીનું કથન તો કીક જણાય છે. જો પ્રમાણે કેટલીક માતાઓ પોતાનાં સંતાનોને બહાર ફેંકી દે છે કે જીવતાં જ જમીનમાં દાટી દે છે તે પ્રમાણે નિર્દયતાપૂર્વક આ સતીએ મારો ત્યાગ કર્યો નથી; પણ તેમણે કુદ્દતી પ્રયાત્ન પાલન કરવા અર્થે અશુચિથી શુદ્ધ થવા માટે જ મને છોડીને ગયા હોય એમ લાગે છે. છતાં હું એકદમ એ વાત કેવી રીતે માની શકું કે પદ્મરથ મારા પિતા અને પુષ્પમાલા મારી માતા નથી ત્યારે શુભાશુભ મારા પિતા અને આ સતી મારી માતા છે?

નમીરાજને આ પ્રમાણે અસમજતામાં પડેલા જેર્મ સતીએ કહ્યું કે, રાજા! તમે મારા કહેવા ઉપરથી કે અદા માન્ય થી મને માના માનો એમ કહેતી નથી, પણ હું તમારી જન્મદાત્રી માતા છું એને માટે પ્રમાણ પણ આપીશ. તમને તો મેં જન્મ આપનાં જ છોડી

મયણુરેહા ચરિત્ર--૫૮

સતી મુદર્શનપુર તરફ વિદાય થયા, પરંતુ નગરમેા દરવાજાં બંધ હતા. દારપાળે કહ્યું કે, આપને માટે અંદર જવામાં ચંપો ન જ દેણ પરંતુ જગતારે યુદ્ધમેા સમય દેવાથી દાર જોડી સકારે નહીં, માટે આપ જગતારે ખાજા જવ. દારપાળના એ કથનના જવાબમાં સતીએ કહ્યું કે, વાસ્તવમાં તમારે કહેવું કીક છે. તમે સ્વામીભક્ત છો એ હું જાણું છું. સતીનું આ પ્રમાણે કહેવું સાંભળી દારપાળે કહ્યું કે, શું આપ મને જોળખો છો? સતીએ કહ્યું કે, હા હું જોળખું છું. ત્યારે દારપાળે પૂછ્યું કે, આપ મને કેવીરીતે જોળખો છો? સતીએ પોતાની જોળખાણ આપી કહ્યું કે, હું યુગબાદની ધર્મપત્ની અને ચન્દ્રવતી માતા છું. આ સાંભળી દારપાળ આશ્ચર્યતાથી કહેવા લાગ્યો કે, આપ તો રાજમાતા કહેવાવ! આપ આવા યુદ્ધના સમયે અત્યારે અહીં ક્યાંથી આવ્યા? સતીએ કહ્યું કે, સાધુસંતનું કામ ત્યાં અશાન્તિ હોય ત્યાં શાન્તિ સ્થાપિત કરવાનું છે જેથી હું અત્યારે આ યુદ્ધના સમયે શાન્તિ કરાવવા માટે આવી છું. દારપાળે કહ્યું કે, આપ રાજમાતા છો એ તો કીક છે, પરંતુ આ વખતે દાર જોડાવું અને રાજની સુસાકાત થતી બધું જ મુશ્કેલ છે. સતીએ કહ્યું કે, હું કોણ છું એ તો તમે જાણી ચૂક્યા છો, તો હું કહું છું કે, જેતી સાથે યુદ્ધ થઈ રહ્યું છે, તે ખીજું કોઈ નહીં, પરંતુ ચંદ્રચરના નાના ભાઈ જ છે.

દારપાળ આ વાત સાંભળીને તો વધારે આશ્ચર્ય પામ્યો અને કહ્યું કે, ને તેમ જ હોય તો, આપ અહિં રોકાઈ જવ અને હું મદારાજને ખબર આપું છું. ને કે મુખ્ય દાર બંધ છે, પરંતુ એવા અનેક ગુપ્ત દાર છે, કે તે દારા આપને અંદર લઈ જઈ સકારે માટે આપ અહિં જ રોકાવ.

સતીને ત્યાં જ રોકાવાનું કહી દારપાળ ચંદ્રચર પાસે ગયો અને કહ્યું કે, મદારાજ! હું આપની સમક્ષ એક મંગળમય સમાચાર લઈ આવ્યો છું. ચંદ્રચરે કહ્યું કે, આવા યુદ્ધના વખતે તું એવા ક્યા મંગળમય સમાચાર લાવ્યો છે? દારપાળે કહ્યું કે, જેમ ખેતર સૂકાઈ રહ્યું હોય ને વરસાદ થાય, વળી જેમ છીપતું મ્હોં ખુલે અને સ્વાતિનું પાણી પડે, તે પ્રમાણેના હું મંગળમય સમાચાર લઈ અત્રે હાજર થયો છું. ચંદ્રચરે પૂછ્યું કે, શું મંગળમય સમાચાર છે, તે તો કહે? શું નમીરાજ નમી પડ્યા કે શું? આ વખતે તો તેનું નમીપડવું એ જ મંગળમય સમાચાર ગણાય. પરંતુ મને વિશ્વાસ નથી કે તે નમી પડે! સમુદ્ર પોતાની મર્યાદા કદાચ મુકે અને પૃથ્વી કદાચ આધારહિન બની જાય એ સંભવ ખરે, પરંતુ શત્રુની સામે ક્ષત્રિય પુત્ર નમ્રતા રાખી શકેતો નથી. નમીરાજ પોતે જ ચઢાઈ કરી આવ્યા છે, તો પછી તે નમ્ર કેમ બની શકે? ક્ષત્રિનો સ્વભાવ કેવો હોય છે, તે તું જાણે જ છે.

દારપાળે જવાબ આપ્યો કે, ક્ષત્રિઓનો સ્વભાવ વજની માફક કટોર હોય છે, એ હું જાણું છું. પરંતુ સાથે સાથે એ પણ જાણું છું કે, તેમનો સ્વભાવ ફૂલની માફક કોમળ પણ હોય છે.

પૂજ્ય શ્રીલાલજી મદારાજ કહેતા હતા કે, મનુષ્યે પાણીની માફક નમ્ર થવું પણ કીક નથી, તેમ પત્થરની માફક કટોરતા ધારણ કરવી એ પણ કીક નથી. પરંતુ સાકરની માફક

મળી જતું જ નહિ છે. જેમ પાણી મળવાથી સાકર ગળી જાય છે, તેમ મુશની પાસે તો મનુષ્યે નહિ ધર્મ જતું દેખાયું. પરંતુ ખાંડ જેમ ધાને રૂઝવની નથી, તેમ દુશુર્મ પ્રત્યે કદાચ રહેતું નોંધાયું. સીતા રાવણ પ્રત્યે કેવી કડકનાથી રહી હતી? અને રામ પ્રત્યે કેવી નમ્રતા રાખી રહ્યા હતા?

ખંભર માથે કે ચન્દ્રવશાનુ, આપે જતની પાસ:

હર્ષાતુર હો અશુ બહારે, બોલે સતી મે ખાસ. ॥ સતી ૨૩૫ ॥

હારપાળના આ કથનના જવાબમાં ચંદ્રવંશી કહ્યું કે, ખરી બાબત શું છે તે કહે. હારપાળે કહ્યું કે, આપ આપના માતૃધીને માટે તપાસ કરાવી રહ્યા હતા, જેને માટે આપ ખૂબ શોધખોળ કરાવી અને તેમનો પતો ન લાગવાથી, આપ ચિંતાતુર રહ્યા કરતા હતા, તે આપના માતૃધી બાબત છે અને મુદ્દને કારણે હાર બંધ હોવાથી બહાર ઉભા રહ્યા છે. હારપાળ પાસેથી આ બિના સાંભળી ચંદ્રવંશ ઘણો જ રાજી થયો અને કહેવા લાગ્યો કે, આજનો દિવસ કેવો આનંદમય છે કે, આજ માતૃધીનો મેળાપ થયો! પરંતુ તેમને બહાર કેમ ઉભા રાખ્યા? તેમને માટે હાર બંધ રહી શકે નહિ; માટે તમે જલદી જાવ અને હું પણ આવું છું.

હારપાળ દરવાજા પાસે આવ્યો. તેણે દરવાજો ઉઘાડી સતીને અંદર આવવા દીધા અને કહ્યું કે, હમણાં જ મહારાજા અહિં આવે છે. સતી નગરમાં આપ્યા એટલામાં જ ચંદ્રવંશ પણ આવી પહોંચ્યા.

ધન્ય ધન્ય હે જાગ્ય હમારા, માતા દર્શન પાપ;

દાવાનલ પર મેધવૃષ્ટિ સમ, કૃપા કરી, તુમ આપ. ॥ સતી ૨૩૬ ॥

સંયમ વેશ કિંસ કારણુ લીના, કિંસ કાલ ચિતાય;

મર્ગ કહ્યાં જે રખા માતાજી, મુજકો હો સમભાય. ॥ સતી ૨૩૭ ॥

ચન્દ્રવંશ આવ્યા. સતી અને ચન્દ્રવંશની મુલાકાત ધર્મ. તેઓ ભૈરવચરિત્ર રીતે માતા-પુત્ર હતા પરંતુ અત્યારે સતી અને જલ્પ તરીકે હતા. જેથી અત્યારે મેળાપ થતાં આનંદનું તો પૂરતું જ શું? ચન્દ્રવંશી સતીને પ્રશ્ન કર્યો, અને આંસુ ખરવા લાગ્યા. તેઓ કહેવા લાગ્યા કે, મેં આપની બહુ જ તપાસ કરાવી પરંતુ આપનો પતો જ ન લાગ્યો. આજનો દિવસ કેવો આનંદમય છે કે આજે અમારાં આપની મુલાકાત ધર્મ. આ પ્રમાણે કહેતા અને રહતા ચન્દ્રવંશી સતીને નમસ્કાર કર્યા. સતીએ તેને ધર્મ આપી કહ્યું કે, તમે કોઈ વાતનો શોધ ન કરો. તમે સ્ત્રિય છો, તમારા જેવાને માટે શોધ કરવો એ યોગ્ય નથી.

ચન્દ્રવંશી ધર્મ રાખી કહ્યું કે, આજ આપના મળવાથી મને બહુ જ આનંદ થયો છે. જેમ દાવાનળ સળગી ઉઠ્યો હોય એવા સમયે વરસાદ વરસે તો જેવો આનંદ થાય, તેવો જ આનંદ આ મુદ્દના વખતે આપનો મેળાપ થવાથી મને થયો છે. આપે આ મુદ્દેથી આમથી જણાવેલાને દર્શન આપી શાન્તિ આપી છે. હું કોપથી બળી રહ્યો હતો. આપ વખતે આપના દર્શનથી મને ઘણી જ શાન્તિ થઈ છે. અત્યારના આનંદનું હું શું વર્ણન કરું! હવે હું એ જ પૂછવા માગું છું કે, આપે આ સંયમ વેશ સા માટે મદ્ય કર્યો? શું આપને મારા રાજ્યમાં રથાન નહોતું? હું શું એવો નાશાવક હતો કે આપને મારા રાજ્યમાં રથાન ન આપ્યું? હવે આપને સંયમ લેવાનું શું કારણ અને આપે આટલો વખત ક્યાં અને કેવી

રીતે વ્યતિત કર્યો એ બધા પ્રશ્નની સાથે સૌથી મુખ્ય પ્રશ્ન એ છે કે, આપના પેટમાં જે ગર્ભ હોતો તેનું શું થયું? અને એ મારા ભાઈ ક્યાં છે?

ચન્દ્રયશના પ્રશ્નો સાંભળી સતીએ કહ્યું કે, રાજા! શાન્ત થાવ! અને ધૈર્ય સાથે ચિત્તને સ્થિર કરો. એટલે હું તમને, મને આજ સુધીમાં વીતેલ વીતકનું અને ગર્ભનું શું થયું તેમજ સંયમ કેમ લીધો તે જણાવું. ત્યાંસુધી ચિત્તની સ્થિરતા નથી હોતી ત્યાંસુધી એકે બાળત ધ્યાનમાં આવતી નથી; માટે ચિત્તને સ્થિર કરો અને શાન્ત થાવ.

ચન્દ્રયશ શાન્ત થઈ ખેસી ગયા. રાજમાતા મયણુરેહા આવ્યા છે, એ વાત સાંભળી રાજ્યપરિવાર તેમજ નગરના લોકો પણ તે જગ્યાએ આવી પહોંચ્યા. સર્વલોકો સતીને જોઈ તેમને વંદન કરી કહેવા લાગ્યા કે, આવા કટોકટીના પ્રસંગે સતીનું આગમન બહુ જ આનંદદાયક બન્યું છે. આ વખતે ચન્દ્રયશ અને નમીરાજ આપસ આપસમાં યુદ્ધ કરી રહ્યા છે અને બન્ને એક બીજાને જીતવા ચાહે છે. વિજય કોનો થશે તે તો અનિશ્ચિત બાળત છે, પરંતુ યુદ્ધ કેવું હોય છે તે તો યુદ્ધ સમાપ્ત થયા બાદ જાણી શકાય છે. યુદ્ધ તો થોડાં વખતને માટે હોય છે, પરંતુ યુદ્ધનું પરિણામ ધણાં લાંબા વખત સુધી બોગવવું પડે છે. આ કારણે આ સમય દુઃખદાયક છે, પરંતુ આવા વખતે સતીનું આગમન એ ધણી જ આનંદની બાળત છે.

લોકો આ પ્રમાણે અંદર અંદર કહેવા લાગ્યા. સતીએ સર્વને શાન્ત કરી પોતાનો વૃત્તાંત શરૂ કર્યો :

કહી કથની સતીને સખ પિછલી, જો તુમ પુર પર આય;

વિગ્રહ કરતા રોપ કો ધરતા, વહ હૈ મેરા જય. ॥ સતી ૦ ૨૩૮ ॥

સુનકે હુપા ચન્દ્રયશજી, ભાઈ મિલને કો ધાય;

નમીરાજકો ખખર પડી તખ, ચલકે સામને આય. ॥ સતી ૦ ૨૩૯ ॥

દોનોં મિલ ગયે ભાઈ પિયારે, આનંદ અંગ ન માય;

જય જયકાર સખ સુખસે ખોલે, પડે સતી કે પાય. ॥ સતી ૦ ૨૪૦ ॥

સતીએ સવને શાન્ત કરી, પોતાનો વૃત્તાંત કહેવો શરૂ કર્યો. તેઓ કહેવા લાગ્યા કે, યુગઆદુ માર્યા ગયા એ તો આપ સર્વ જાણો છો. મને પુત્ર અને પ્રાણ કરતાં શીયળ પ્રિય હતું. મેં વિચાર્યું કે, જો આ વખતે હું અહિં રહીશ તો જે જેટલે મારા પતિનો ધાત ક્યો તે મારા માટે મારા ગર્ભની પણ ધાત કરશે. કેમકે તે વખતે તેઓ વિપયાંધ બની ગયા હતાં, અને વિપયાંધ સ્થિતિમાં એવા કાર્ય બને એ સંભવિત છે. વિપયાંધને વિવેક હોતો નથી. નેથી મેં વિચાર કરી શીયળની રક્ષાને માટે અને ગર્ભના કલ્યાણને માટે ત્યાંથી આવ્યા જવું ફરજિયાત હતું. અને તે પ્રમાણે હું રવાના થઈ ગઈ.

સતીનું કથન સાંભળી ત્યાં દાગર રહેલા લોકો વિચારવા લાગ્યા કે, અમે તો શીયળની ઉપેક્ષા કરતા હતા, પરંતુ આ તો રાણી પદ પર હોવા છતાં પણ તેમણે આ પ્રમાણે કટકટ કરીને પણ શીયળની રક્ષા કરી અને તે કાળે જંગલમાં પણ આવી ગયા. આવા કોટરના સમયમાં અને આવી કપરી સ્થિતિમાં એકલા જંગલમાં જવું એ ધણું જ કડખ કામ છે. પરંતુ જો તે શીયળ પ્રિય છે, તેને કારણે પણ જનનો ભય નથી. શીયળ પાત્રને તો આ સર્વનો આકલ નિર્ભય હોય તે જ કરી શકે છે.

મિથીલા નજરીના રાગ પદ્મરથ ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને જાણકને કોઈકું કાળી રાગમાં લઈ ગયા, અને પોતાની રાગી પુષ્પમાળાને મેળેખું. આથી મને ખાતો થઈ કે, કોઈ કોઈની રક્ષા કરી ચકતું નથી. પછી તે રાગદરાગીએ તે મારા જાણકને પોતાના પુત્ર સમત મારી, ઉછેરી તેનું નામ નમીરાજ પાડ્યું. અને આજે ચંદ્રપદ જેને પોતાનો મનુ સમજી, તેની સાથે લગ્ન તૈયાર થયા છે, તે બીજું કોઈ નહીં, પરંતુ મારો જ પુત્ર છે અને ચંદ્રપદનો નાનો ભાઈ છે.

સતીની આ કથની સાંભળી ચંદ્રપદ ધણું જ રાજ થઈ કહેવા લાગ્યા કે, એમાં આ તે નમીરાજ મારા ભાઈ છે! મેં તેની સાથે એક દાર્દની માટે અજાનતાને કારણે ધણું જ ક્રોધ મચાવ્યો. પરંતુ હવે હું ભાઈને માટે દાર્દી તો શું પણ મારું મસ્તક પણ આપવાને તૈયાર છું. હું મારા ભાઈને મળવાને માટે આનુર થઈ રહી છું.

સતીએ ચંદ્રપદને કહ્યું કે, જરા ખમો અને હું જો કોઈ કંઈ તે સાંભળી તમે મને મંપમ કેમ લીધો એવો બીજો પ્રશ્ન કરેલ તેના ખુલાસામાં જણાવવાનું કે, જો મેં મંપમ લીધો ન હોત તો શું આજે આ યુદ્ધ બંધ રખાવવાને માટે અહીં હું આવી ચકતું? મેં મંપમ કદાચ કરી જાત મેળવી અનેક વસ્તોનો અતુલ્ય ક્યો છે. ત્યારે તમે અને ભાઈઓ વચ્ચેના યુદ્ધની ખબર મને જાનથી પડી ત્યારે હું ગોરાણીની આજ્ઞા લઈ આ વિશ્વ શાંત કરવાને માટે આવી. અહીં આવતા પહેલાં હું પ્રથમ નમીરાજને મળી હતી. મેં તેને સર્વ ખાશતથી વારંક ક્યો કે તુરત તે તમને મળવાને માટે આનુર થઈ રહેલ છે. નમીરાજ તમને મારવાને અને તમે નમીરાજને મારવાને આનુર થઈ રહ્યા હતા. પરંતુ હવે લુચ્છો કે, નમીરાજ તમને કેવી રીતે મળે છે! આ યુદ્ધનું મુખ્ય કારણ અજાનતા જ છે; માટે તે અજાનતા દૂર કરવું નેઈએ.

ચંદ્રપદે કહ્યું કે, ખરી રીતે યુદ્ધનું કારણ અજાનતા જ છે. નમીરાજ મારા ભાઈ છે એ મને માલુમ જ નહીં, નહોતો હું તેને દાર્દી તો શું, પણ સર્વસ્વ આપી શકું. લોકો કહેવા લાગ્યા કે, ચંદ્રપદને માટે એ જ ઉચિત છે કે, પ્રથમ નમીરાજને મળે કે નેથી કોણ મટે અને નમીરાજને અહીં મુઠી આવવું ન પડે તે હજવાને માટે આવે તે પહેલાં જ નમીરાજને મળી જવું નેઈએ.

યુદ્ધ કરવાવાળાને તો યુદ્ધ પ્રિય હોય છે, પરંતુ જો યુદ્ધ કરતા નથી તે તો એમ જ જાણે કે યુદ્ધ બંધ થાય તે પ્રમાણે પ્રાન્ત પણ એમ ઈચ્છતા લાગી કે, ચંદ્રપદે તુરત જ નમીરાજને મળવા જવું નેઈએ. લોકોનું આમ કહેવું સાંભળી ચંદ્રપદ હિસા થયા અને સ્વતંત્રિ કહ્યું કે, હવે હું ભાઈને મળવાને માટે જઈ છું. હું આપને આ વખતે વંદન કરતો નથી, પરંતુ એ દાર્દને બદલે ચાર દાર્દ થયે, એટલે હું ભાઈની સાથે આવીશ ત્યારે વંદન કરીશ. હું એમ વળું ત્યારે જ આપનો મુખ્ય મહારાજ.

એ પ્રમાણે કહી ચંદ્રપદ ત્યાં નમીરાજ હતા ત્યાં આવ્યા. નમીરાજને પણ ખબર મળી અને નજરનો દરવાજો ખાલે ઉઘડે અને ચંદ્રપદ ખાલે આવતા જણાય, તેની રાદ નેવા લાગ્યા. ચંદ્રપદને આવતા નેવા કે તુરત તે દુશ્મન ભેરે ઉડી ચંદ્રપદની સામે ચલો અને બન્ને ભાઈ મળ્યાં. સદેહરનઠ અરસપરસ મળવાના એ વખતના આનંદનું વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી.

ચંદ્રચંદ્રને મળનાં નમીરાજ દહેવા લાગ્યા કે, બાપ મારા બાપ છે એ અને ખબર નહિ, જેથી મેં આપને અપેક્ષા રાખી કહેવરાવી એક દાથીને માટે આપની સાથે મુદ્દ કર્યું. આથી નીનિશર એ જ દેહે છે કે, દેહે ભાવનમાં બોલતા પહેલાં બહુ જ વિચાર કરવો જોઈએ. પરંતુ મેં આપ પ્રત્યે બોલવામાં કોઈ બનનો વિચાર કર્યો નથી, આથી હું જ હલકા બન્યો છું. સતીની કૃપાને લઈ મારો બમ દર થયો અને હું પાપથી બચ્યો.

નમીરાજનું આ કહેવું સાંજથી ચંદ્રચંદ્ર દહેવા લાગ્યો કે, આમાં તમારે કંઈ પશ્ચાત્તાપ કરવાની જરૂર નથી. અપરાધ તો મારો જ છે. મેં તમારો દાથી બાંધી રાખ્યો. તમે તો નીનિશર ઉપયોગ કરી દેને મોકલ્યો. પરંતુ મેં અભિમાનને વશ બની એમ કહેવરાવ્યું કે, જે દાથીને છોડાવી શકે નહીં તે રાજ્ય કેવી રીતે સાચવી શકે ! આ જોતાં અપરાધ મારો જ ગણાય, તમારો બીલકૂલ અપરાધ નથી.

ત્યાં આ પ્રમાણે એકબીજા પોતાનો અપરાધ કબૂલ કરે ત્યાં લાઘવનું કારણ જ ક્યાં રહે ! લાઘવનું કારણ તો બીજાનો અવગણ બોળી કાઢવો અને બીજાને અપરાધી બનાવવો એ જ હોય છે. બન્ને રાજ વચ્ચે પ્રથમ એક બીજાના અવગણ જોવાના કારણે જ દેહેસ લેવજ થયો. પરંતુ હવે ત્યારે એક બીજાના મુગ્ધ જ જોવા લાગ્યા ત્યારે લાઘવનું કારણ જ ન રહ્યું. આ પ્રસંગે બોલરાજના ચરિત્રમાં આવેલ એક વાત જણાવું છું.

એક ગરીબ દરિદ્ર બ્રાહ્મણ હતો. તેના ઘરમાં તેની માતા અને પત્ની હતી. તે બીજા માગી લાવવાનું પસંદ કરતો નહીં હોવાથી, કોઈ બોલાવી જે આવે તે લેતો. એવી રીતે તે બ્રાહ્મણ અધાન્ય જીવિતી દિવસો બ્યતિત કરતો હતો. આવાંઓની જ કસોટી થાય છે, અને તેથી એ મળે જ્યાં કદ બોગવી રવાં હતી.

એક દિવસ તે બ્રાહ્મણ દરેક ડેકાણે ફર્યો, પરંતુ કોઈએ તેને કંઈ પણ આપ્યું નહીં. આજો દિવસ ફરી સાંજે તે ઘેર આવ્યો. તેનું મનજ સ્થિર નહોતું. ઘેર આવી પોતાની ઓપાસે આવવાનું માથું. સ્ત્રી પણ જૂખી જ બેસી રહી હતી, ને તેથી તે કોપાવર થઈ રહી હતી. તેની પાસે આવવાનું માગનાં તેણીએ કહ્યું કે, હું ક્યાંથી આપું ? બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, હું રાજ લાવીને આપું છું, તો આજ તું ન આપી શકે ? તો પછી સ્ત્રી સોની ? તું તો કંઈસા છે. સ્ત્રીએ કહ્યું કે, સ્ત્રીનું પેટ બરવાની શક્તિ ન હોય તો તમારા જેવા માથાસો લગન શા માટે કરતા દશે ! આ પ્રમાણે એક બીજાના અવગણ જોવા લાગ્યાં. તે એટલે સુધી કે, બ્રાહ્મણ પોતાની સ્ત્રીને મારવા લાગ્યો અને તેથી તેનું માથું ફુટી ગયું. બ્રાહ્મણી બીજાને બોલી કે, એક તો આવવાનું આપનો નથી ને ઉપરથી માર મારે છે, અને કહે છે કે, મને આવવાનું લાવીને આપ. પણ હું ક્યાંથી લાવીને આપું ?

આ પ્રમાણેના ઝગડાને લઈ, પોલીસે આવી બ્રાહ્મણને પકડી લીધો. પોલીસે પકડ્યા પછી બ્રાહ્મણે વિચાર્યું કે, આ તો મેં જોઈું કર્યું. તેને ખાવાનું લાવીને આપનું એ મારી દરજ હતી. છતાં નેમ નહીં કરતાં મેં તેને માર માર્યો, એ મારી બૂવ ગણાય. પણ હવે આ બાબત આગળ ન લંબાય તેમ મારે વર્તવું જોઈએ.

બ્રાહ્મણને બદલાવમાં લઈ જઈ ડબો કરવામાં આવ્યો. માથરૂટ્ટે પુજવાથી બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, મારા કેસનો ફેસલો આપ નહિ પરંતુ બોલરાજ જ આપી શકશે. બ્રાહ્મણને

પણ સમજાવ્યો, પરંતુ મેં તે જાણે તેમ જોયું. પરંતુ હું મારી માતાની જીવન બોલવાની સમજ ન હતી, એમ કહ્યું. હારે એ બેઠવાનું સમજ લઈ જતાં જાયો, બોલવાનું ન્યાયવાન પર નિમજ્જમાન થાય, કે પહેલું જ કેમ બધાએ જમ્યાં સમજાવ્યાં. પોલીસે તરતે કહ્યું કે, આ પાઠશાળે મેનાની પત્નીને જન્મ ન મિલેવાથી પ્રભેર છે. બોલવાનું બધાએ તેમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. બધાએ કહ્યું કે, હું બાળક નહિં પણ ચંડાળ છું. જેતામાં ચંડાળ, રાજ્ય નિમેરે મુજબને જ બાળક છે. હું તેમજ પ્રિય છું. જેથી ચંડાળ છું. રાજ્યને કહ્યું કે, મને તે જાણ, મારે માં ચંડાળનો પગ ન્યાય કરેલા પડે છે. મારે પત્નીને માર મારવાનું કારણ શું ને જણાવ. બાળકે કહ્યું કે, રાજા! એ ચંડાળમાં કહેવાનું કે,

અમ્યા તુલ્યતિ ન મયા ન સનુજયા સામયિ ન ગમ્યા ન મયા ।

અહમયિ ન તયા ન તયા વદ રાજન્ કસ્ય દોષાયમ્ ॥

અર્થાત—હે રાજા! મારા ધરમાં હું, મારી માતા અને મારી પત્ની એમ ત્રણ જણ છીએ. મારી માતા એવી છે કે, તે મને કદી એકપણ મીઠા શબ્દથી બોલાવતી નથી. તે ત્યારે બોલે ત્યારે હૃદયમાં આગ સળગે એવું બોલવાની સાથે, તું મરી કેમ ન ગયો, તે મને કદી પેટ પૂર્ણ ખાવા ન આપ્યું એમ કહે છે. તે મારા પ્રત્યે જ આમ વર્તે છે એમ જ નહિં, પણ મારી પત્ની પ્રત્યે પણ એમ જ વર્તે છે અને તેથી મારી પત્ની પણ મારી માતા પ્રત્યે એવો જ વ્યવહાર રચાવે છે. આ પ્રમાણે એ બન્નેમાં ઝગડો રહ્યા કરે છે. વળી એ બન્નેની સાથે હું પણ એમ જ વર્તું છું. હું મારી માતાને કહું છું કે, તું જ દુષ્ટ છે. તું ન હોત તો મારો જન્મ જ ક્યાંથી ચાત, અને આ પ્રમાણે કટ બોલવાનું ન પડત. આ પ્રમાણે મારી માતા અને પત્નીની સાથેના ઝગડાને લઈ મારે આપની સમક્ષ આવવું પડ્યું છે. હવે આપ નિર્ણય કરો કે આમાં અપરાધ કોનો? અને જે કોઈ અપરાધી જણાય તેને શીક્ષા કરો.

રાજા ભોળે આ બાબત પર બહુ જ વિચાર કરી લંડારીને બોલાવ્યો, ને કહ્યું કે, આ બાલકને એક હજાર સોના મહોર આપો. લંડારીએ કહ્યું કે, આથી તો ગજબ જ થઈ જશે. સ્ત્રીને મારવાથી હજાર સોના મહોર મળે તો તો ધણું લોકો તેમજ વર્તશે. રાજાએ કહ્યું કે, ત્યારે તેને શું દંડ દેવો જોઈએ? ખરી રીતે તેના ધરમાં દરિદ્રતા છે તે જ અપરાધી છે અને દંડને પણ તે જ લાયક ગણાય. દરિદ્રતાને લઈને જ આ ઝગડો થાય છે. રાજા તરિકે મારે એ ઝગડો મટાડવો જોઈએ કે વધારવો જોઈએ? તેનો દંડ કરવાથી અગર તે જેલમાં મોકલવાથી ઝગડો મટશે નહીં, પરંતુ વધારે થશે. તેણે દરિદ્રતાના કારણે જ પોતાની પત્નીને મારેલ છે, અને ભૂખને લઈ જે અપરાધ થાય તેમાં રાજાની જ કસર ગણાય. ને આવા કામમાં હું ધનનો વ્યય ન કરું તો તે ધન શા કામનું? છતી શક્તિએ જે કોઈ આવો અપરાધ કરે તો તેને શિક્ષા આપવી એ મારી ફરજ છે.

રાજાની હકીકત સાંભળી સર્વ પ્રસન્ન થયાં. લંડારીએ બાલકને એક હજાર સોના મહોર ગણી આપી. રાજાએ બાલકને કહ્યું કે, જેનો અપરાધ હતો તેને મેં શિક્ષા આપી છે, હવે સાવધાનતાથી રહેવું. બાલક વિનય સાથે રાજાને આશીર્વાદ આપી વિદાય થયો.

મયજુરહા મંત્ર—૫૬

એક જીવે એક નર આર્થ એકજીવે બધું માનવું સર્વે આ પ્રમાણે વિનાશ કરીને
પ્રભો, કે જે એકજીવના શત્રુ થઈ ગયા હતા તમારે આ પ્રમાણે એવા ૧ કરાવે આર્થે.
બન્ને યુદ્ધ કરી એક જીવને મરી નાંખવાને માર્ગ નેવાન માર્ગ માર્ગ દર્શાવે. વિજય થયો ત્યાર
તે તે નિષ્વતારથી દલીલકાય નથી. પરંતુ યુદ્ધથી જેનું તુલ્યાન થાય છે, તે યુદ્ધ થઈ રહ્યા
પછી જીવણી શકાય છે. યુદ્ધને ર્થ મનેજ નાખવાનો નિયમ બને છે. એક જીવના અન્ય
શત્રુ જાય છે, કેવેનો આચાર ઉત્તેજ સુદ થઈ જતા છે. અને એ પ્રમાણે એક રીતે
દાનિ થઈ રહે છે. સતીએ યુદ્ધ થાય કરાવું અને બન્ને બાઈનો મેળાવ કરાવી આપી તે
વખતે કેટલો આનંદ થયો દશે તેનું વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી.

દિવા બોધ સતીને પિતકારી, મુનો મુનો તુમ રાગ
અજાનવશ તુમ બાન બૂલને. દેનો મારા દુઃખ પાય. ॥ સતી ૨૨૧ ॥
એક બાઈ કે કારણે દેનો, નિગડો બેકે બૂલ;
પૂતનીક પર ધારા કરતા, તુરુ કે કરતા બૂલ. ॥ સતી ૨૨૨ ॥
મનકો વશ નથી કરને નો, તુષ ઇવ ભમે ભવમાંય;
પૂત્ય મુણીકા ધાતક બનકર, ભવ ભવમે દુઃખ પાય. ॥ સતી ૨૨૩ ॥

ત્યારે નમીરાજ અને ચન્દ્રયશ એકજીવને મળ્યા હશે ત્યારે તે બન્નેની દૃષ્ટિમાં કેવો
ભાવ આવી ગયો હશે ? બે કે આંખો પથુ તે જ છે, શરીર પથુ તે જ છે અને હૃદય પથુ
તે જ છે, છતાં પથુ ભાવમાં જેનું પરિવર્તન થઈ જાય છે ? શરીરના અંચાલક રૂપ હૃદય છે.
અને હૃદયનો ભાવ બદલાતાની સાથે સર્વ કાર્ય બદલાઈ જાય છે. આ ન્યાયે એ બન્નેના
હૃદયનો ભાવ બદલાઈ ગયો હતો, અને પ્રથમ જે એક જીવને શત્રુ માનતા હતા, તે હવે
એકજીવને ભાઈ માનવા લાગ્યા.

હૃદય બદલાતા બન્ને ભાઈ કહેવા લાગ્યા કે, આપણે સંસારમાં ઘણી વખત ભાઈ
બન્યા હઈશું અને આ પ્રમાણે અજાનને લઈ એકજીવના શત્રુ પથુ થઈ રહ્યા હોઈશું. પરંતુ
આ વખતે, આ સતીના પ્રતાપથી આપણું અજાન દૂર થયું, અને આપણે શત્રુ બની ને કરવા
ધારતા હતા તેનો ત્યાગ કરી અંદરોઅંદર મળી ગયા. આ કેવો આનંદનો વિષય ગણાય ?

આ પ્રમાણે કહી, બન્ને ભાઈઓ આનંદથી એકજીવના ગળામાં હાથ નાખી મળ્યા.
લોકો કહેવા લાગ્યા કે, મહારાજ ચન્દ્રયશનો જય હો ! મહારાજ નમીરાજનો જય હો !
અને જેઓ શુદ્ધિમાન હતા તે કહેવા લાગ્યા કે, સતીનો જય બોલો કે જેના પ્રતાપથી આનો
આનંદનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો ! આજનો દિવસ લખંડર યુદ્ધને લઈ હાડકારનો હતો. નમીરાજ
આજે આક્રમણ કરવાના હતા. પરંતુ સતીના પ્રતાપે શાન્તિ થઈ અને બન્ને ભાઈ મળી
ગયા. મારે સતીની જય બોલો અને ચાલો આપણે સતી પાસે જઈ તેમનો ઉપકાર માનીએ
અને તેમના પ્રત્યે આપણે આપણો શ્રદ્ધારૂપી અતૂલ પ્રેમ પ્રકટ કરીએ.

આ પ્રમાણે કહી સર્વ લોકો સતીની પાસે જવા લાગ્યા. આગળ બન્ને રાજા અને
માછળ પ્રજા. બન્નેની સેના જે એકજીવની દુશ્મન બની રહી હતી તે પથુ એકજીવને
મિત્રરૂપ માની આનંદથી સાથે ચાલતી હતી. આ પ્રમાણે સર્વ માણસો બન્ને રાજા સહિત

સતી પાસે આવી પહોંચ્યાં. સતીને વંદન કરી સર્વ કહેવા લાગ્યા કે, “ હે સતીશ ! આજનો દિવસ ધજો જ અનર્થકારી દત્તો, પરંતુ આપે એકખીમની અજ્ઞાનતા કર કરી વિષમય વાતાવરણને અમૃતમય બનાવી દીધું છે, અને તેથી અસાન્નિતને જલ્દી શાન્તિ થઈ, એ આપનો મહાન ઉપકાર છે. ”

વિષને નિર્વંધ બનાવી દેતું એ તો કળ્યાં લોકો અમૃતા હશે. એનું તો કોઈ પ્રયોગથી પણ બની શકે છે. આ બાબતમાં દાઘચાકાણીથી પણ કામ થઈ શકે છે, અને પ્રયોગથી પણ કામ કરી શકાય છે. પરંતુ જે હૃદયનું વિષ મટાડી તેને અમૃતમય બનાવી દે છે તે કેવો કહેવાય ! કેટલાય લોકો કહે છે કે, સંત સતી વળી શું કરી શકે ! પરંતુ જે સંત સતી વિષ જેવા હૃદયને પણ અમૃતની માફક બનાવી દે એ શું એણે કામ કહેવાય ! ખરી રીતે સંત સતી તે જ છે કે, જે વિષ જેવા હૃદયને અમૃતરૂપ બનાવી દે છે.

સર્વ માણસો સતીની સામે બેસી ગયા. અને સતીએ વખતને અનુસરી ઉપદેશ આપ્યો. વખતસર કહેવામાં આવતી બાબત ધણી જ ઉપયોગી થઈ પડે છે. સતી કહેવા લાગ્યા કે, “ આ બન્ને રાત્રીઓ સત્તુનાનો ત્યાગ કરી એકખીમને મળી ગયા, એનું નિમિત્ત કારણ તમે લોકો મને માનો છો ! પરંતુ હું નહિ પણ મારા ગુરુથી જ છે ! તેઓશ્રીના પ્રતાપે મને જ્ઞાનથી જાણ્યું કે, મારા બન્ને પુત્રો, એકખીમને સત્તુ માની, એકખીમને મારી નાખવા ઇચ્છે છે. આથી હું ગુરુશ્રીની આજ્ઞા લઈ અહીં આવી પહોંચી. હવે આવી શાન્તિ ચલાવું કારણ હું, ગુરુશ્રી કે જ્ઞાન એ ત્રણમાંથી કોણું છે ! તેનો વિચાર કરો. ખરી રીતે જ્ઞાનનો જ ઉપકાર છે. જ્ઞાનથી આ શાન્તિ થઈ અને જે ગુરુ થઈ રહ્યું હતું તે પણ જ્ઞાનના અભાવે જ થઈ રહ્યું હતું. જો જ્ઞાન ન હોત તો આ ગુરુ કેવીરીતે મટી શકત ! અને એકખીમ કેવીરીતે સમજી શકત ! જેને જ્ઞાન નથી, તે કરોડો સૂર્યના પ્રકાશમાં અધિભાગી માફક છે.

“ હે રાત્રી ! અજ્ઞાનને લઈ તમે બન્ને એકખીમને યોગબળતા નહોતા. અને એકખીમને મારી નાખવા ઇચ્છતા હતા. એક દાઘીથી ચન્દ્રવચ ન તો પૈસાપાત્ર થઈ જવાના હતા, ન તો તેના વિના નખીરાજ દબ્બહીન થઈ જવાના હતા. એકખીમને તેથી કંઈ વધુ-એણું થઈ જવાનું નહોતું. પરંતુ અજ્ઞાનનાને લઈ નખીરાજ એમ વિચારતા હતા કે, ચન્દ્રવચે મારો દાઘી બાંધી લીધો અને મંગાવ્યા છતાં પણ પાકો ન આવ્યો. ત્યારે ચન્દ્રવચ એમ વિચારતા હતા કે, જે પોનાનો દાઘી પણ કબજે રાખી શકતા નથી તે રાત્રી કેવી રીતે ચલાવી શકશે ! મેં મારી શક્તિથી દાઘી પ્રાપ્ત કર્યો છે તો પાકો કેમ આવી શકું ! આ પ્રમાણેના અજ્ઞાનથી અધિકારને લઈ એકખીમના સત્તુ બની બેઠા હતા. ચન્દ્રવચ, નખીરાજને મારે એમ વિચારતા હતા કે, જે દાઘીને મેં મારી શક્તિથી વચ કરેલ છે, તે દાઘીને મંગલવાણો અને વળી એક દાઘીને મટિ સત્તુના સમયમાં ચલાર કરવાવાળો એ કોણું જો જ પ્રમાણે નખીરાજ એમ વિચારતા હતા કે, મારા દાઘીને બાંધી લેનાર અને પાકો ન આવનાર ચન્દ્રવચ તે કોણું ! આ પ્રમાણે અજ્ઞાનનાને લઈ અધિકારને વચ થઈ બન્ને વચે લગાઈ થઈ પડી હતી. પરંતુ હવે એકખીમનું અજ્ઞાન જતાં તેઓ કેવી દૃષ્ટિથી જોઈ રહ્યાં છે ! આથી ખરી ઉપકાર જ્ઞાનનો જ છે. જ્ઞાનથી જ અજ્ઞાન મટ્યું છે. અને તેથી જ અનંદ અને શાન્તિ થઈ છે. મારે જ્ઞાનથી જ પ્રસન્ન કરો, મારી પ્રસન્નતા કેમ કરો છો !

“હવે વિચાર કરો કે, હાથી એવીરીતે ભાગી છૂટ્યો એ સારું થયું હતું કે ખરાબ ? જો એ પ્રમાણે હાથીનું ભાગી છૂટવાનું ન બન્યું હોત તો આ પરિણામ ન આવત ! અને બનને ભાઈને એકબીજાની ખબર ન પડત ! આ પ્રમાણે આ બધો જ્ઞાનનો જ પ્રતાપ. માટે મનરૂપી હાથીની સાથે જ્ઞાન રાખો. જ્ઞાનના અભાવે જ મન કાણુ બળે ક્યાં લઈ જાય છે. જ્ઞાન નહીં હોવાથી મન નરકમાં પણ લઈ જાય છે. અસત્તી પ્રથમ તો નરકમાં જતા જ નથી, પરંતુ ક્ષણ જાય તો પણ પહેલી નરકથી આગળ જતા નથી. પરંતુ સત્તીને તો મન કંઈ કંઈ નરકમાં લઈ જાય છે. માટે મનની સાથે જ્ઞાન રાખો. સ્વર્ગ, નરક અને મોક્ષ મુખી પહોંચાડનાર મન જ છે, અને તેથી જ કહ્યું છે કે:—

મન ધવ મનુષ્યાણાં કારણં વન્ધ મોક્ષયોઃ ।

“જો કે હાથીને કારણે કલેશ થયો હતો, પરંતુ વચ્ચે જ્ઞાન આવી ગયું તેના પરિણામે બનને ભાઈઓ વચ્ચે પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો. આથી જે ઉપકાર થયો તે જ્ઞાનનો જ ગણાય. માટે જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરો અને એમ માનો કે, એમ માત્ર બનને જ ભાઈ નથી, પરંતુ જગતના સર્વ જીવો આપણા ભાઈ છે. આ પ્રમાણેનું જ્ઞાન મેળવી આત્માનું કલ્યાણ કરો તો જ શ્રેય છે.

“હે રાજાઓ ! મનને અજ્ઞાનવશ રાખવાથી જ આત્માને સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવું પડે છે. હે ચંદ્રયશ ! તમે નમીરાજના હાથીને વશ કરવાથી જ મોટા ન બનો, પરંતુ એમ વિચારો કે, મેં આ હાથીને તો વશ કર્યો, પણ જો મારા મનરૂપી હાથીને વશ નહિ કરું તો વધારે વૈર બંધાશે. મેં જેવી રીતે આ હાથીને વશ કર્યો એ જ પ્રમાણે મારા મનરૂપી હાથીને કેમ વશ ન કરું ? તમે તે પ્રમાણેનો વિચાર કરી મનરૂપી હાથીને વશ કરો. મનરૂપી હાથીને વશ ન કરવાના કારણને લઈને જ જીવ દુઃખ ભોગવી રહ્યો છે. માટે મનને વશ કરો અને ફરી મોહદશા ઉત્પન્ન ન થાય તે માટે ધ્યાન રાખો.”

સતીનો ઉપદેશ સાંભળી બનને રાજા વિચારવા લાગ્યા કે, સતીનું કહેવું તો કીક છે. ખરી રીતે હાથીના નિમિત્તને લઈ અનર્થ થઈ રહ્યો હતો. પરંતુ જ્ઞાનને લઈ શાન્તિ થઈ અને વળી માતાના દર્શનનો પણ લાભ મળ્યો. સતીજી ન પધાર્યા હોત તો ન જાણે કેવો અનર્થ થાત !

મન પછતાતે નમીરાયજી, ક્ષમા યાચતે ભૂર :

મેં અપરાધી ભાઈ તુમ્હારા, મદ માતા ભરપૂર. ॥ સતી ૦ ૨૪૪ ॥

ચંદ્રયશજી પ્રેમભાવ સે, ગદ્ગદ કંઠ લગાય ;

માતાજી ભઈ સુખકી દાતા, વૈર વિરોધ લગાય. ॥ સતી ૦ ૨૪૫ ॥

નમીરાજ વિચારવા લાગ્યા કે, આ બાબતમાં ખરો અપરાધ તો મારો જ છે. મેં જ હાથીને વશ ન કર્યો ને ચઢાઈ કરી. આ કસૂર તો મારી જ ગણાય. આવી દશામાં પોતાનો અપરાધ સ્વીકારી મોટાભાઈની ક્ષમા માગવી એમાં જ શ્રેય છે. એમ કરવું એ મારા માટે ચોખ્ખું જ ગણાય. આ પ્રમાણે વિચાર કરી, નમીરાજ ઉભા થઈ, બે હાથ જોડી ચંદ્રયશને કહેવા લાગ્યા કે, “ભાઈ ! મેં ઘણો જ અપરાધ કર્યો છે. તમે મારો અપરાધ ખમો, અપરાધ મારો જ હતો છતાં મેં આપને અપરાધી કહ્યા અને આપના ઉપર કાયરતાની આળ ચલાવી. આપ મારા એ અપરાધની ક્ષમા કરો.”

દ્વિત્રિય સોઠા જે કાંઈ કહે છે, તે ઉપર ઉપરથી જ નહીં પરંતુ હૃદયથી કહે છે. દ્વિત્રિય સોઠા હૃદયમાં કાંઈ અને મોટે કાંઈ એમ કહેતા નથી. તેમનું હૃદય કોમળ પશુ હોય છે, અને કોર પશુ હોય છે. અને અપરાધ માલુમ પડતાં જ તેનો સ્તીકાર પશુ કરે છે. તે જ પ્રમાણે નમીરાજ સંદ્રવશને કહેવા લાગ્યા કે, તમે મારા અપરાધની ક્ષમા આપો.

નમીરાજના આ કથનથી સંદ્રવશ કહી શકતા હતા કે, હવે તું કેમણે આવ્યો ! પરંતુ એ પ્રમાણેનું કહેવું જ્ઞાન થયા પછી ન જ હોય ! જ્ઞાન થયા પછી તો સ્થિતિ જ અલ્પાંશ જાય છે. હૃદયમાં ત્યારે જ્ઞાન થાય છે, અને દયા, કૃષ્ણા અને શાન્તિ આવી જાય છે ત્યારે સ્થિતિ જ જુદી બની જાય છે. એવી દશામાં કોઈના પ્રતિ વેરભાવ રહેતો જ નથી. હૃદયમાં જ્ઞાન સાથે દયા અને શાન્તિ હોય તો સામે આવેલ સિંહ જેવું કુર પ્રાણી પશુ શાન્ત થઈ જાય છે, અને વિષધારી સર્પ પશુ નિર્વિષ થઈ જાય છે. આનો એવો અર્થ નથી કે, જ્ઞાન થવાથી કોઈપણ જાતનો અહંકારભાવ લાવવામાં આવે. પરંતુ એ તો નિમિષ જ છે કે, જ્ઞાન થવાથી અને હૃદયમાં પૂર્ણ અહિંસાભાવ ઉત્પન્ન થવાથી તેની અસર બીજા ઉપર થાય જ છે. જે કોઈ કોઈપણ જાતની આક્રમણ વગર અહિંસા પર વિશ્વાસ રાખે છે અને અહિંસાનું પાલન કરે છે, તેને તે જાતનું કૃણ અવસ્થ મળે જ છે.

નમીરાજનું કહેવું સાંભળી સંદ્રવશ કહેવા લાગ્યા કે, “ભાઈ ! અપરાધ તમારો નહીં પરંતુ મારો જ છે. પ્રથમ તો મેં જ તમારો હાથી બાંધી લીધો હતો વળી ત્યારે તમે હાથી પાડો મંગાવ્યો ત્યારે મેં અહંકારને વશ બની એવો જવાબ આપ્યો કે, હાથીને મેં મારી શકીથી વશ કર્યો છે, જેથી હું હાથી આપી શકતો નથી. એવું કહેવાની સાથે મેં એમ પશુ કહ્યું કે, જે પોતાના હાથીને સાચવી ન શક્યો તે રાજ કેરીરીતે ચક્રારી શકશે. મારા આવા અહંકારને લઈને જ આ ત્રિગુણ ઉત્પન્ન થયો; માટે તમે મારો અપરાધ ક્ષમા કરો. મેં કે તમે મારા નાના ભાઈ છો જેથી તમારો જે કાંઈ અપરાધ હોય તે ક્ષમાને યોગ્ય જ છે, પરંતુ જ્ઞાનના અભાવે આ પ્રમાણે બન્યું. સતીના પ્રતાપે આપણને ખરે જ્ઞાન થયું અને આપણા હૃદયમાં જ્યાં ઝેર બેસેલું હતું ત્યાંથી અત્યારે અમૃત નીકળે છે.”

શેષ્યા કેમ થાય છે એ તમે જાણો છો ! ચિત્તની પ્રગતિ અને મન, વચન, અને કાયાના જોગ એક થાય છે ત્યારે શેષ્યા ઉત્પન્ન થાય છે. ચિત્તની પ્રગતિ ખરાબ હોય છે ત્યારે શેષ્યા પશુ ખરાબ થાય છે અને ચિત્તની પ્રગતિ સારી હોય છે ત્યારે શેષ્યા પશુ સારી થાય છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, શુદ્ધ શેષ્યાથી એવી સુમધ નીકળે છે કે, એવી સુમધ કોઈ વસ્તુમાં હોતી નથી. એ જ પ્રમાણે શુદ્ધ શેષ્યાનો રસ પશુ એવો અમૃતની માફક હોય છે જેવો બીજા કોઈ વસ્તુમાં હોતો નથી. આથી ઉપરું નીલ અને કૃષ્ણ શેષ્યામાં દુર્ગંધ જન્મી એવી હોય છે, કે એના જેવી દુર્ગંધ બીજા કોઈ વસ્તુમાં હોતી નથી, અને તેમાં વિષ પશુ એવું હોય છે કે એના જેવું બીજા કોઈ વસ્તુમાં હોય નહિ.

કદાચ કોઈ એમ કહે કે, ખરાબ શેષ્યાવાળા માણસને કોઈ સાથે તો ખરાબ કે કાનું લાગે ! આના જવાબમાં કહેવાનું કે, શેષ્યા કોઈ ખાત્યાની વસ્તુ નથી. જે વસ્તુ મરજુરપ હોય છે તે સદમ હોય છે. કેરીને બીડી માનવામાં આવે છે. તે શું ગોટલીમાં બીડાય હતી ! ગોટલીમાં બીડાય જતાની નથી પરંતુ મરજુરપે ગોટલીમાં બીડાયને લઈ કેરીમાં બીડાય જતાય છે. કહેવામાં આવે છે કે, પાંચસો મણી બીડી સાકર એટલે સોરીન ખાવાની તે કાંઈ લાગે છે,

પરંતુ અમીનું મેનડાગરી સોનનુ સ્થાને છે. એનુ ઉપર એ ને કાનુ ડાલવાને ને કાનુડા ને કાનુડા તથા કારણુદેવ જે ને વાનુદેવ પશુ કોઈપણે કાનુડી વાનુદેવ નથી, કેવળ એ કાનુડી જ છે. કોઈપણ પશુ કોઈને જ રમ દેવ છે. પરંતુ ને કાનુડા આગવગાં વાનુદેવ વાનુદેવ, મેનડાગરી અનુસારમાં ને અમીનુ જ નથી છે. કાનુડા નથીકે અમે કહ્યુંએ. વાનુદેવને પશુ ને આમે ને વાનુદેવ ને કાનુડામે કાનુડી દુષ્ટિને વાનુદેવ ને. જેનાં માનુસ નથીએ આગવે કાનુડા ને વાનુદેવ ને નમને કેવે કાનુડા ને. જે ને વાનુદેવ ને એર જે પા ને કાનુડા ને. કાનુડાને વાનુદેવ મેનડાગરી જે વાનુ કહી છે ને વાનુડી જ છે. પરંતુ ગમગાંવાની મદદ છે.

જે વાની અમરણ મેનડાગરી પશુ સારી વાનુડી છે એ મું મેનડા પ્રત્યક્ષ એવો કહેવાય. પ્રથમ તે જાને રાજામેનડી કોઈપણ અમરણ ચર્ચ રહી હતી, પરંતુ સતીએ વાનુડેની કોઈપણ વાનુડાની દીપ્તી.

અંયમ શ્રી મેરે મન ગમે ગઈ, માનાજ પરનાપ;
સુદર્શનપુર રાજપાટ મળ, જતકે મિટાવે પાપ. ॥ રાની ૨૨૧ ॥
નમીરાય નન દોષોં બોલે, થોં મન બોલો બ્રાન;
અપરાધી કે શિસા કરતા, નીતિ પમદી ખાન. ॥ રાની ૨૨૨ ॥
રાજતાજ અપરાધી બેગા, નિશય દોષોં જન;
ઉસો તજ કે અંયમ શ્રે કે, પાઉં મોક્ષ મુખ સ્થાન. ॥ સતી ૨૨૩ ॥

અંયમ કહેવા લાગ્યા કે, “મે બાઈ! તમારી આવી નમતા મારા મુદ્દયને ઉડસીત કરે છે. ક્યાં પહેવાની કરતા અને ક્યાં અત્યારની નમતા! એવો વિચાર કરતા આ સર્વ સતીજનો જ પ્રતાપ છે એમ માઈ મુદ્દય કહ્યા કરે છે. વળી આ અધો પ્રતાપ અંયમનો જ છે. જે માતા મહેલમાં બેસીને આપજુને આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપત તો જે કે સમજત, પરંતુ આવી અસર ન જ થાત? વળી અંયમના પ્રતાપે જ તેમને જ્ઞાન થયું અને આપજુને સમજતી રાક્યા. માટે એ અધો પ્રતાપ અંયમનો જ છે. અંયમથી જ વિષદ મરી આનંદ થયો છે. આ કારણથી માઈ મન પશુ અંયમ પ્રતિ આકર્ષાય છે. મેં આજસુધી અદંકારને વશ થઈ કેટલાય અનર્થ કહ્યા છે. ને હવે કેટલાય કરત. પશુ હવે હું અદંકારનો ત્યાગ કરી અંયમ લેવા ઈચ્છું છું, અને સુદર્શનપુરનું રાજ્ય તમને સોંપવા ચાહું છું. અત્યારે મારી આંખોમાંથી જે અશુભવાદ આવી રહ્યો છે તે બધું તમારો રાજ્યાભિષેક જ કરી રહ્યો છે. હવે અહીંનું રાજ્ય પશુ તમે સંભાળો. હું અંયમ લઈશ અને આત્માનું કલ્યાણ કરીશ. જે સંસારમાં આવી જતનું અજ્ઞાન ભરેલું છે અને ત્યાં આવો અનર્થ થઈ રહ્યો હોય છે, એવા સંસારમાં હવે હું રહી શકતો નથી.”

અંયમશનું કહેવું સાંભળી નમીરાજ ગલરાયા. તે કહેવા લાગ્યા કે, “ભાઈ! તમે એવું ન બોલો! અંયમ લેવો એ ઠીક છે, ને હું પણ એ આપતને શ્રેય માનું છું. પરંતુ આ વખતે અંયમ લેવાનું કાંઈપણ કારણ નથી. મારા શીરપર એક રાજ્યનો ભાર તો છે જ તો પછી આપના રાજ્યનો ભાર હું કેવી રીતે લઈ શકું? હું પણ અપરાધી છું. અપરાધીને દંડ દેવો એ તો રાજાઓનું કર્તવ્ય જ છે. માટે આપ મને દંડ આપો પણ દીક્ષા લેવાની વાત કરો નહિ. આપ જે દંડ આપશો તે હું સ્વીકારીશ. આપ મને દેહાંત દંડની શીક્ષા પણ કરી શકો છો, પણ મને રાજ્ય સોંપવાનું અને અંયમ લેવાનું નામ ન લેશો.”

નમીરાજે આ અર્થ કપટથી નહીં પણ સરળ હૃદયથી કહ્યું હતું. તેઓ ખરા ક્ષત્રિય હતા, એટલે કાંઈ જાતના કપટથી આવું કાંઈ કહે જ નહીં.

નમીરાજના કાનના અવગતમાં ચંદ્રચંદ્રે કહ્યું કે, “હું અપરાધીને જ કંઈ રખું છું. અપરાધી કાનુ છે કે નહીં તેનો નિર્ણય મેં કરી દીધો છે. અપરાધી તમે નહિ, પરંતુ આ રાજ નહીં છે. નંદી તમે કંઈ આપીએ, અને દેવે આ રાજ્યમુકુટ કંટાળી ચાલે છે. દેવે તે કાંઈ માગે માગેથી નીચે ઉતરે એ જ હું કહેવું છું. દેવે હું તે માગે માગાપર માગવા ક્ષમિતો નથી, પરંતુ નીચે ઉતારવા જ ચાહું છું.”

“ભાઈ નમીરાજ! તમે એમ કહી શકો છો કે, મારે અધિકાર નવરીના રાજનો બોલે સંભાળવાનો છે અને ને રાજ પણ મારું છે. બાવી રૂઠામાં હું આ બીજું રાજનાજ, મારા માથા પર ફેરીને રાખી શકું? આ પ્રશ્નનો જવાબ એ જ કે, તમે નાના રા. નાનાનું કર્તવ્ય જ છે કે, તેણે મોટાનો બોલે પાનાના ગીર પર હાથ, મોટાને આત્મક્રમણ કરવા દેવું. આ શિવાય મેં સંસારનો ધણો અનુભવ લીધો અને સંસારના ધણાં જામ કપાલ પરંતુ દણ તમે તેટલી દરે પટ્ટોચા નથી. મારે આ રાજનાજ તમે સંભાળી અને આત્મક્રમણ કરવાનો જોગ મેળવી આવે. આમાં તમે કોઈ રીતે વિચાર ન બનશે. ને તમારી પણ સંપત્તી હિંમત દરી તો ભણે તમારી ભેરીભાવના થશે, ત્યારે તમને પણ એવો જોગ મળી આવશે. મારે તમે મોટાભાઈની બાકા માની સુદર્શનપુરનું રાજ્ય સંભાળો અને મને સંયમ લેવામાં કોઈપણ જાનના વિચાર ન બને, પરંતુ વિદ્યા આવે તેને અટકાવો.”

ચંદ્રચંદ્રે નમીરાજને વિશેષ કહ્યું કે, “ભાઈ! તમે એમ પણ કહી શકો છો કે, તમારો રાજ્યમુકુટ તો અપરાધી છે અને જે રાજ્યમુકુટ અપરાધી હોય તેનો હું કેમ સ્વીકાર કરી શકું? તો તેનો જવાબ એ જ છે કે, સંયમ આવે તમે પણ તેને ત્યાગી શકો છો. પરંતુ આ વખતે એમ કરવાથી પ્રજાની રક્ષા કાણ કરશે? મારે આ રાજ્યમુકુટ તમે સંભાળો અને જોમ હું કહું છું તે પ્રમાણે કરો.”

મયણરેહા ચરિત્ર-૬૦

ચંદ્રચંદ્રે નમીરાજને એ પ્રમાણે સમજાવી સંયમ લેવાને મારે તૈયાર થયા. ને કે નમીરાજના મળવાથી ચંદ્રચંદ્રે એ ભાવના ધર્મ ચક્રી હતી કે, ભાઈનો મેળાપ થયો છે, તો થોડા દિવસ સાથે આનંદ કરવો. પરંતુ ચંદ્રચંદ્રે ભાવના ન જાણે કેવી હતી, અને તેણે ચરીર પણ ન જાણે કેવા પરમાણુઓથી બનેલ હતું કે જ્યોતી તેની ભાવના સાંસારિક મોજ કરવાની ધર્મ નહિ, પરંતુ ભાઈને મળવાની સાથે સંયમ લેવાની ધર્મ.

પરજા જનકેા ધીર બધાઈ, નમીરાજ સમજાય;

ચંદ્રચંદ્રે નૃપ સંયમ લે કે, પરમ શાન્તિ મુખ પાથ. ॥ સતીઃ ૨૪૮ ॥

પરજા જન કે નર આવસે, નમીરાજ બન ગયે રાધ;

અધિકારી ઔર સુદર્શન પુરકે, સમ જન મંજલ ગાય. ॥ સતીઃ ૨૪૯ ॥

ચંદ્રચંદ્રે નમીરાજને તો સમજાવ્યા. પરંતુ ચંદ્રચંદ્રે સંયમ લે છે એ બીના જાણી સુદર્શન-પુરની પ્રજા જાનવાઈ હતી અને આજોર્ધા આસ પાડી કહેવા લાગી કે, “અમે આજનો દિવસ ધણે આનંદનો માનતા હતા, પરંતુ આ શું ધર્મ રહ્યું છે? અમારા નાથ અમને છોડી જાય

છે. પછી તમે દુઃખ શા માટે લગાડો છો ? જે યુદ્ધ શોકાર્થ મયું, તે યુદ્ધ કદાચ હોત અને તેમાં હું માર્ગો મળતો તે દશામાં તમારી રક્ષા કાઢી કરત ? વળી ને તમે એ બાજનું દુઃખ લગાડતા હો કે, અમારા પર પરરાષ્ટ્રના રાજ રાજ્ય કરશે ! તો હું પુણું છું કે, મારા રાજ્ય કદાચથી પણ મારી પ્રજા આ પ્રમાણે અસહ્ય રહી ગઈ અને પોતાની રક્ષા આટે છે ! મેં તમને સ્વતંત્ર રાખેલ છે અને એમ રહેવાનો જ ઉપદેશ આપેલ છે. ને તમે તમારી સ્વતંત્રતાને ન જુલો તો પછી બંને કાઈપણ રાજ હોય ! તે તમારું શું કરી શકશે ? આ દશામાં તમારી અવનતિ કદાપિ નહીં થઈ શકે.”

દુઃખ દેવાનાનું કાઈ અન્ય નદિ પરંતુ વિકાર જ દુઃખ આપે છે. ને વિકાર ન હોય તો કાઈપણ દુઃખ હઈ શકતું નથી. ને તમારા પોતાનો જ દીકરો બગડી ગયો હોય તોપણ તમે તેને આદરો નહિ. પરંતુ બીજાના છેકરામાં પણ ને પ્રમાણિકતા અને સેવાની બાવના તથા સ્વચરિત્રના દેશ તો તમે તેને આદરો. આથી ૨૫૯ જણાય છે કે, લોકો પ્રામાણિકતાને સારી માને છે, અકિતને સારી માનતા નથી.

ચંદ્રશેર પોતાની પ્રજાને કહ્યું કે, “તમે લોકો પ્રામાણિકતા રાખો તો પછી તમને કાઈ પણ માણસ દુઃખ હઈ શકતું નથી. તમારી ઉન્નતિ તમારી પ્રમાણિકતા જ કરી શકે છે, બીજું કાઈ તમારી ઉન્નતિ કરી શકતું નથી. તમને મારી પ્રવચનને માટે દુઃખ થાય એ કેટલી બેઠી વાત છે ! તમે એ તો વિચારો કે, હું નમિરાજ સાથે કેવળ એક હાથીને માટે જ યુદ્ધ કરી રહ્યો હતો, પરંતુ હવે તો સતીની કૃપાથી આખું રાજ્ય ત્યાગી રહ્યો છું. મારા આ ત્યાગથી બાધી પ્રજાને માટે એ આદર્શ અને વિચાર રહેશે કે, અમારા રાજ તો એવા હતા કે, જેમણે આખું રાજ્ય ત્યાગ કર્યું હતું ! તો પછી અમે નાની નાની વસ્તુને માટે કેમ લડીએ ! એક રીતે તો ને કે હું તમારી સામેથી જઈ છું, પરંતુ ત્યાગના આદર્શને તો હું તમારી સમીપ જ છું. માટે તમે કાઈ રીતે પણ દુઃખ ન લગાડો.”

ચંદ્રપથનું કથન સાંભળી પ્રજા વિચારવા લાગી કે, વાસ્તવમાં મહારાજનું કહેવું ઠીક છે. અમે લોકો અમારા સ્વાર્થનેજ કાઈ રહ્યા છીએ. નમીરાજ તો ચંદ્રપથના બાઈજ છે. પરંતુ ને કાઈ બીજા રાજ આપે તોપણ અમે અમારી રક્ષા કરવાને માટે સમર્થ છીએ, તો પછી તે શું કરી શકે ! અમારામાં વિકાર ન હોય તો કાઈપણ બંને હોય, અમને શું કરી શકશે !

જે માણસ દારૂડીઓ નથી તેને શું સરકાર એમ કહે છે કે, તમે દારૂ પીએ. પરંતુ બધા દારૂ પીવાય છે ત્યારે સરકારનું પણ તેના પર જોર ચાલી શકે છે. આ પ્રમાણે ને પ્રજામાં વિકાર ન હોય તો પછી બંને કાઈપણ રાજ હોય, પરંતુ તે પ્રજાને કંઈ નુકસાન કરી શકતો નથી અને એ દશામાં અરાજ રાજ્યને પણ સાચા થતું જ પડે છે. જે લોકો ખરવાને માટે તૈયાર હોય છે, તેને કાઈ કાઈ કરી શકતું નથી.

પ્રથમના લોકો ધર્મ પ્રત્યે કેવી રીતે દૃઢ રહેતા હતા અને વિકારથી કેવી રીતે બચતા હતાં પિશાચ રૂપમારી દેવના આવવાથી અને બાંકર બપ આપવાથી પત્નિ અને નાનના નરોના. પરંતુ આને તો કોડી કોડીને માટે પણ ધર્મ તજી દે છે. આવી દશામાં લોકો મેટા કે પિશાચ મેટા ! કદાચિત્ પિશાચને તો જીવી પણ શકાય છે. પરંતુ મેટા તો ને જ છે કે જેઓ લોકોને જીવી તેને આધીન કરે છે, અને ધર્મનો ત્યાગ કરતા નથી.

આ પ્રમાણે ત્યારે પ્રગ્નને સમગ્રણુ આવી ત્યારે ચંદ્રયશો નમીરાજને કહ્યું કે, “અહીંની પ્રગ્ન કમગ્નેર નથી. મેં તેને સ્વતંત્રતાનો પાક શીખડાવ્યો છે. માટે આ પ્રગ્નનું અને મારા ધર્મનું પૂર્ણ રીતે પાલન કરજે. આ મંસાર અનિત્ય છે. તેનો જે રીતે હું ત્યાગ કરી જઉં છું, તે મુજબ તમારે પણ ત્યાગવું તો પડશે જ. પછી ભલે સ્વયં ત્યાગો કે વિવશ બની ત્યાગો. માટે તેમાં રહેલ કોઈ પણ બાબતનો અનર્થ ન થાય તેનું ધ્યાન રાખવું. હું તો જઉં છું પરંતુ તમારી સામે ત્યાગનો જે આદર્શ રાખું છું તેને હંમેશા ધ્યાનમાં રાખજો.”

તે વખતની ભાવના કેવી હશે અને તે સમય કેવો હશે ! અને ચંદ્રયશના કથનનો નમીરાજ પર કેવો પ્રભાવ પડ્યો હશે એ કહી શકાય તેમ નથી. નમીરાજ કુળવાન હતા. જેથી પ્રાણુ તો ઈર્ષ શક્તા હતા. પરંતુ જે વચન એકવાર બહાર કાઢ્યું તે ફેરવી શક્તા નહોતા. કહેવત છે કે, પૃથ્વી ભલે ચલીત થાય અને સૂર્ય ચાહે તેટલો અંધકાર ફેલાવે પરંતુ મહાપુરુષો જે કંઈ કહે છે તે બદલી શક્તા નથી.

ચંદ્રયશનું કહેવું સાંભળી નમીરાજ કહેવા લાગ્યા કે, “જેમ ભરતને રામે સમગ્રગ્યા હતા તેમ આપે મને સમગ્રગ્યો છે. આપની આ શીખામણુ અને આપે જે દીક્ષા લીધી તે વાત મારા હૃદયમાં વસી ગઈ છે અને મારા રોમે રોમમાં ઉતરી ગઈ છે. હું તે કહી શૂલીશ નહીં. આપે થોડી જ વારમાં આ પ્રમાણે વૈરાગ્ય ભાવના લાવી રાજપાટત્યાગી દીધું ! આપનો આ આદર્શ મહાન છે ! આથી હું આપને નમસ્કાર કરું છું.”

ખીજી બાલુએ પ્રગ્નએ નમીરાજને કહ્યું કે, “અમે શુદ્ધિમાન અને શાણા હોઈએ તોપણ રાજની જરૂર તો છે જ. કોઈ એક આદમીની સત્તા વડે જ દેશનું શાસન ચાલે છે, અને દેશને શાન્તિ મળી શકે છે. અને અમે પ્રગ્નજન પણ આનંદથી રહી શકીએ. એ પ્રમાણે હોવાથી આપ અમારા લોકોના કલ્યાણને માટે રાજ્યનો ભાર આપના શિર પર લ્યો તો આપનો ઉપકાર થશે. આપે ચંદ્રયશનું કહેવું માન્યું એ અમારું સદ્ભાગ્ય છે. ચંદ્રયશ રાજના જવાની સાથે જ અમારા લોકોને આપ રક્ષક મળી ગયા એ અમારે માટે આનંદનો વિષય છે. આવા વખતે લાયક રક્ષક મળવો બહુજ કડણુ છે. વળી કોઈ કોઈ વખત તો એમ બને છે કે, યુદ્ધમાં બન્નેય પક્ષના રાજા મરી જાય છે. પરંતુ અમેને બહુ જ આનંદ થાય છે કે, ભયંકર યુદ્ધ થાય તે પહેલાં જ સર્વ રીતે શાન્તિ થઈ ગઈ તથા આપ રક્ષક તરીકે મળી ગયા. હવે આપ અહીંનું રાજ્યશાસન સંભાળી લ્યો અને અમને છોડીને જશો નહિ. આપ પોતે અહીંના જ છો એમ માનો. એમ ન માનશો કે, હું તો મિથિલાનો રાજા છું અને અહીં તો ફક્ત શાસન જ ચલાવું છું. હવે તમે અમારા રાજ તથા છો, જેથી અમારા માટે જેમ ચંદ્રયશ હતા તેમ જ આપ છો. તે પ્રમાણે આપ પણ એમ જ માનજો કે, મારે જેવી મિથિલાની પ્રગ્ન છે તેવીજ અહીંની પ્રગ્ન છે, અને અમને મિથિલાની પ્રગ્ન માફક જ માનજો. ત્યારે રાજ અને પ્રગ્નમાં કોઈ ભતતો વિચારબેદ રહે છે ત્યારે બહુ જ વિષમતા થઈ જાય છે. અમે આપની પ્રગ્ન છીએ અને આપ અમારા રાજ છો, માટે આપણામાં કોઈ પ્રશ્નનો વિચારબેદ ન થવા પામે એવી યોજના કરો.”

પ્રગ્નના કથનના જવાબમાં નમીરાજે કહ્યું કે, “હું રાજ્યનો ભાર મારા પર લેવાથી મનરહિં છું. જે રાજ્યનો ત્યાગ કરી ભાર્ગવે દીક્ષા લીધી, તે રાજ્યને હું સર્વ લઈ તો

કેવળા કાઠી કાપવા નહીં જાય, એથી જોવા જરૂર છે, અને જ્યાં કે ની જગ્યા સંભળવા
જાય, અને તેથી જરૂર છે, એવાં જોવાં સંભળવાં જોઈ જાય, અને તેથી જરૂર છે, અને તેથી જરૂર છે,
આથી જોવામાં હું કદાચ કાળજીએ જોવા જઈ ગયું."

નમીરાજના કથનના અભાગમાં પ્રવેશ કરેલા બાપી છે, "પરંતુ તમારું કથન તો
જો, બાપ અંદરના ફારા અંગેના કાળજીએ નોંધના જ્યાં કાળજી, કે જ્યાં કાળજી બાપ આ
કાળજી બાપની જોવામાં મળે છે એના દેશ! બાપ અંગેના બાપની મેળાને માટે ન મનાયો, પરંતુ
તેમ કાળજી છે, અને બાપમાં એક ફારા મેળા છે. મીનાના પ્રવાસથી બરત સમજના
જ્યાં તેમજો એમ માન્યું હતું કે મળ્યા હું જેને સ્વીકારી રહ્યો નથી, પરંતુ મને રામે ને
કામ સોંપ્યું છે તે કામ આપવાને માટે જ રાજ્યનું કાલન અચારીય. રામ વનનું કામ કરી
અને હું રાજ્યનું કામ કરીશ. જેમ બરતે એમ માન્યું હતું તેમ બાપ પણ માનતો છે,
અંદરની આંક કુ' દીકરા નથી લઈ શકે, પરંતુ તેનું સોંપ્યું કામ કરીશ. એ પ્રમાણે વિચારી
બાપ અમારી રજા કરતો, બાપ બોમલિલામમાં નહિ પણ જ્યાં જ્યાં સેવિત કામ બળતો
અમારી રજા કરીશ. ત્યારે બાપ બાપના કાળજીથી મુજબ થઈ શકે, અન્યથા મુજબ
નહીં થઈ શકે."

પ્રજના આ કથનના ઉત્તરમાં નમીરાજે કહ્યું છે, "આઈએ તમારું કહેનું વધારું છે. ને
કાંઈ કરીશ, મારી મંદિરો અને મારા વૈભવ પ્રજની રજાના ઉપયોગમાં ન આવે તો હું
રાજ નહીં પણ એક શ્રમકું કરેલાઉં. શ્રમકાને પણ ધીવામાં આવે છે, તેના પર મહત્તમથી
કરવામાં આવે છે અને તેના પરથી મીનાએ પણ ઉપકારમાં આવે છે. એ પ્રમાણે ને રાજ
અભિષેક કરાવે, જન કારજુ કરે અને ચંબર દેશાવે, જ્યાં પણ પ્રજની રજા ન કરે તો
તેમાં અને શ્રમકામાં શું અંતર રહ્યું? માટે રાજ થવાથી તો મારું એ કર્તવ્ય જ છે કે હું
પ્રજની રજા કરું અને પ્રજને પ્રાણ સમાન પ્રિય માનું." આ પ્રમાણે નમીરાજ અને પ્રજમાં
મધુ જ વાતચીત થવા બાદ નમીરાજે રાજ થવાનું સ્વીકાર્યું. અને છેવટે અંદરનો નમીરાજને
પોતાના આત્મચરિત્ર ઉતારી સોંપી આપ્યા અને તેને રાજ બનાવ્યો.

આ પ્રમાણે રાજને બાર ઉતારી અંદરનો દીકરા અંગીકાર કરી પછી પંચમુષ્ટિ સેવ્ય
કરી મુનિ બની વનમાં આસ્થા ગયાં, અને ત્યાં આત્માનું કલ્યાણ કરવાને માટે શ્રેયમનું પાલન
કરવા લાગ્યા. જતી વખતે મયજુરેલાએ અંદરને કહ્યું છે, હવે તમે અમારા આચાર્ય થવા
છો. ને કે તમે મારા પુત્ર છો પરંતુ કારણમાં સાધવી કરતા સાધુને મોટા કંઠા છે. માટે
તમે અમારા આચાર્ય અને પૂજનીય છો. અંદરનો જવાબ આપ્યો કે, બાપ રાજ બંધ-
કારને લઈ મને મોટા માની રજા છે, પરંતુ વાસ્તવમાં મારા શરૂથી તો આપ જ છો.
મારા પર આપનો અનંત ઉપકાર છે.

સતીને એ પ્રમાણે કહી અને સર્વને શાન્તિ આપી અંદરનો વિકાર કરી ગયા. સતી મય-
જુરેલા પણ સર્વને સંતોષ આપી, પોતાના શરૂથીની પાસે આસ્થા ગયા, આ પ્રમાણે બન્ને બાઈનો
કલેષ મટાડી સતી મયજુરેલા ન્યારે શરૂથી પાસે ગઈ હતી તે વખતે શરૂથીને મયજુરેલાના
મોરેથી આ બાબત સંભળી કેવો આનંદ થયો હતો? મયજુરેલાએ તો પોતાની શરૂથીને એટલું
જ કહ્યું કે, આપની કૃપાથી જ સર્વ વિમુક્ત મટી ગયો છે અને શાન્તિ થઈ છે. પરંતુ તેમની
સાથે ને બીજી સતી દત્તા તેમજો કહ્યું કે, આ સતી જેવી બાગ્યશાળી છે! તેમના પુત્ર

રાજ્યપતિ રાજ્ય ને ક્યાં પણ તેજો જાળવે જ્યાં કસીએતી એકાદની વચનાથી કે જે તેને એ વિચાર પણ નથી રહેતો કે, હું રાજ્યપતિ રાજ્યની માથા છું !

વૈષાલ્ય તેજ કરી શકે છે, કે જે નમ્મ હોય છે, તે માટે જ વિનયપૂર્વક મુલમાં ૨૮ માં અપેક્ષામાં વૈષાલ્યનું કૃત્ય જાનાવામાં કહ્યું છે કે, વૈષાલ્ય કરાવાજાને નિર્મલર એવું લેવાય છે. એ પ્રમાણે વૈષાલ્યથી વિષેકની સંપત્તિ મળે છે.

વૈષાલ્ય કેવળ સાધુની જ હોતી નથી આવકને માટે પણ વૈષાલ્ય હોય છે. સાધુ તો સાધુની વૈષાલ્ય કરે જ છે. પરંતુ તમે પણ તમારામાંના કોઈ નાનામાં નાનાનું દુઃખ મટાડવાને માટે વૈષાલ્ય કરવામાં સંકોચ ન રાખો. હું આચાર્ય કહેવાકિં છું. મારા પર એ એક જોઈને છે. માટે સંપત્તિ કરાવજ કેવીરીતે મર્જી શકે એ જાળવનું જ્ઞાન રાખી, સંપત્તિ કલ્યાણને માટે સંધતી એવા કરે તો જ હું આચાર્ય છું, નહીં તો નામનો આચાર્ય છું. એ પ્રમાણે તમે પણ આવકનું પદ લીધું છે, માટે તમે પણ એ પદની જવાબદારીને સમજી, એમ માનો કે, અમને એવાનું જે કાર્ય મળ્યું છે, તેમાં અમારાથી કોઈ જાતની ત્રુટિ ન રહે.

મયણુરેહા ચરિત્ર—૬૧

મયણુરેહાએ વાણીથી જ કસેશ મટાડો દતો. એક વાણીથી લગાર્થ થાય છે અને એક વાણીથી લગાર્થ મટે છે. એ પ્રમાણે વાણીમાં તોપ અથવા તલવારથી પણ વધારે શક્તિ છે. માટે વાણી પર કાણુ રાખો. એમ કરવાથી બહુ જ કલ્યાણ થાય છે.

ચંદ્રયશે વાણીના પ્રભાવથી જ નમીરાજ અને પ્રજાજનોને સમગ્રબ્યા હતા. જેથી જ્યાં યુદ્ધ મંડળ બની રહ્યું હતું ત્યાં દીક્ષામંડપ બની ગયો અને ચંદ્રયશે પંચમુષ્ટિ લોચ કરી સંયમ સ્વિકાર્યો. લોકો કહેવા લાગ્યા કે, આ સંસારમાં આવા આવા પુરૂષો પણ છે અને મયણુરેહા જેવી રત્નકૂંભ ધારિણી માતા પણ છે, કે જેણે વાણી દ્વારા યુદ્ધ મટાડી પોતાના પુત્રનું આ પ્રમાણે કલ્યાણ કર્યું.

બાળકોમાં માતૃપિતા જેવા સંસ્કાર નાંખે છે, તેવા જ સંસ્કાર આવે છે. જે માતા-પિતા બાળકોમાં સારા સંસ્કાર પાડે તો બાળકોની વાણીમાં પણ બહુ જ તેજ આવી શકે છે. તમે લોકો અસલી સાધુ ચાહો છો કે નકલી ? સાધુ તો અસલી ચાહો છો પણ અસલી સાધુ ક્યાંથી આવી શકે ? તમારા બાળકોમાંથી જ અસલી સાધુ આવી શકે છે. હવે ત્યારે તમે લોકો પોતાના બાળકોમાં તેવા સંસ્કાર ન નાંખો, ત્યારે એવી દશામાં કૂળવાન સાધુ આવે ક્યાંથી ?

ચંદ્રયશ દીક્ષા લઈ નિર્ઝન્ય પ્રવચનનું પાલન કરતા થકા વિચરવા લાગ્યા. જે વખતે તલવાર નીકળી રહી હોય તેવા વખતે એક રાજ્ય સંસારનો ત્યાગ કરી સાધુપણું લઈ, બહાર પડે તો તેનો કેવો પ્રભાવ પડી શકે ? જે સાચી ભાવનાથી સાધુપણું લે છે તેનો પ્રભાવ ખીજપર પડે જ છે.

નમીરાજ હવે મિથિલા અને સુદર્શનપુર એમ બન્ને ગામના રાજ્ય થયા છે. તેઓ રાજ્ય તો કરે છે, પરંતુ તેના પર ભાર્થ અને માતાના ત્યાગનો પ્રભાવ હતો, જેથી તે પોતાના

મોઝીઓમાં ન પડતાં પ્રજાની સેવા કરવા લાગ્યા. તે વિચારતા હતા કે હું રાજા છું વળી કશું છું. ધાર્મિક કર્તવ્ય શું છે તે માટે કશું છે કે, હજાર પ્રાયને રહતો અર્થાત્-નિર્જાની ભગવાની રક્ષા કરવાની આવના કે પ્રતિજ્ઞાને ક્ષત્રવર્મ કરે છે. અને જે એ ધર્મને ધારણ કરે છે તે ક્ષત્રિય છે. રાજા ક્ષત્રવર્મને ધારણ કરવાવાળા જ ધર્મ શકે છે. માટે મારે પ્રજાની રક્ષાનું જ્ઞાન રાખવું જોઈએ.

રાત્ર્યભવરથાની જરૂર છે. જે રાત્ર્યભવરથા ન હોય અને ધાડા પડતા હાથે તો કેવી કાલુષ્ય થાય. રાજાનું ધર્મ પ્રજામાં સુખરથા અને શાન્તિ રાખવાનું છે. પરંતુ બ્યારે રાજા પોતે જ હુદારા બની જાય ત્યારે તો કહેવું જ શું. પ્રજા ઉપર આવો બુદ્ધિમ કરવો એ રાજાનું કર્તવ્ય નથી. રાજા કેવા હોય છે તે માટે રાખનું ઉદાહરણ મોબુદ છે. રામે લક્ષ્મણને કહ્યું હતું કે, જે કે તમે પણ અને પ્રિય છે અને સીતા પણ પ્રિય છે, પરંતુ જે તમારે કારણે પ્રજાનું અકસ્માત થાય તો હું તમારો પણ ત્યાગ કરું અને સીતાને કારણે થાય તો તેનો પણ ત્યાગ કરું. એટલું જ નહિ પરંતુ પ્રજાના ક્ષિનને માટે મારે પ્રાણ પણ ત્યાગી શકું છું. આ મારી પ્રતિજ્ઞા છે. જે રાજાની આવી પ્રતિજ્ઞા હોય છે તે રાજાને કાણ ન આહે !

નમીરાજ પણ આ પ્રમાણેના વિચારોથી રાત્ર્ય કરવા લાગ્યા. સુદર્શનપુરની પ્રજા નમીરાજની રાત્ર્યભવરથાથી ધણી જ પ્રસન્ન થઈ હતી. નમીરાજ કોઈવાર મિથિલામાં રહીને અને કોઈવાર સુદર્શનપુરમાં રહીને રાત્ર્ય ચલાવવા લાગ્યા. જેમ સુધર્મકાંક્ષી સર્ત જગ્યાએ ફરી ફરીને પ્રકાશ આપે છે, તે પ્રમાણે નમીરાજ પણ મિથિલા અને સુદર્શનપુરમાં ફરીને રાત્ર્ય કરવા લાગ્યા અને પ્રજા જોનેને જ્ઞાનદ અને સતોષ આપવા લાગ્યા.

વખત જતાં નમીરાજને ત્યાં પુત્રો જન્મ થયો હતો. અને કાળે ફરીને ઉંમર લાયક થયો ત્યારે નમીરાજ વિચારવા લાગ્યા કે, હવે મારે આત્મ કસ્થાણ કરવું જોઈએ. હવે પુત્ર પણ થોડા થઈ ગયો છે, માટે તે દિવસ ધન્ય ગણાશે, બ્યારે હું પુત્રને રાત્ર્ય સોંપી, સંપન્ન થઈ, આત્માનું કસ્થાણ ફરીશ.

નમીરાજની આવના આ પ્રમાણે થઈ રહી હતી. મદાપુરનો આવી આવના થતાં કોઈ સજેન. મળતાં જ આત્મકસ્થાણમાં લાગી જાય છે. જેનામાં એ જાતની આવના હોય છે, તેને અદસ્ય સક્તિ કોઈ ન કોઈ સંકેતદાર સચિત્ત કરે જ છે. ઉદાહરણ તરીકે નમીરાજનો દાથી છુટી ગયો હતો. દાથીના છુટવાના નિમિત્તથી બન્ને ભાઈ બંદર બંદર મળી ગયા. જે દાથી છુટત નહિ તો શું બન્ને ભાઈ મળી જાત ! એ પ્રમાણે અદસ્ય સક્તિ ન માત્રુમ ફરી રીતે શું કામ કરે છે. અદસ્ય સક્તિ પણ કોઈક કામ કરે છે એ વાતને વિશ્વાસ રાખી ઉલ્લેખ કરતાં જવું જોઈએ, અને સાથેસાથે પોતાની આવના પણ શુદ્ધ રાખવી જોઈએ.

કાલિક પૂત્રમ સૌમ્ય ચાંદની, સોયે મુખથી સેતુ
મુખદાપીથી સોયે અટારી, યા નૃપ મન મેં તેજ. ॥ સતી. ૧૫૧ ॥
દાહજવરથી વેદન ભારી, પ્રકટી રાધ સરીર;
અગ્નિ સમ કાયા ધબરાયા, નમીરાજ બટવીર. ॥ સતી. ૧૫૨ ॥
વિષ વિષથી સમ સેધા કરેને, સત્યવેદ પદવીલ;
તથાપિ શાન્તિ નૃપ નહીં પામ્ય, સમ જન દો ગયે કીલ્મ. ॥ સતી. ૧૫૩ ॥

પ્રેમ પ્રવીણા પટરાની કહે, કહો પીડા મહારાજ;

દાહ સમજ કર રાની સાથે, ચન્દન હૈ સુખસાગ. ॥ સતીઃ ૨૫૪ ॥

આવન ચન્દન લેખ કરન સે, નૃપ પાયા તખ ચૈન;

સખ અન્તેવર ચન્દન ઘસતે, રાજ બોક્ષા બેન. ॥ સતીઃ ૨૫૫ ॥

કેટલાક લોકો કેવળ સંયોગને જ મહત્ત્વ આપે છે, પરંતુ સંયોગની સાથે જ અદસ્ય શક્તિ પણ કામ કરે છે. આ વાત નમીરાજના વૃત્તાંત પરથી વિશેષ રૂપે પ્રકટ છે.

કાર્તિક પૂર્ણિમાની રાત્રિ હતી. નમીરાજ મહેલની અટારીમાં શુભસંવામાં મુઠ્ઠિ રહ્યા હતા. વાયુ પણ શીતળ ચાલી રહ્યો હતો. રાત પણ નિર્મળ હતી અને ચાંદની પણ સૌમ્ય હતી. સાથે રાજનું શરીર પણ સ્વસ્થ હતું. છતાં પણ ન માલુમ ક્યા કારણથી રાજના શરીરમાં સુતા સુતા દાહજ્વર ઉત્પન્ન થઈ ગયો. અને તેથી તેનું શરીર બળવા લાગ્યું, અને તેની આંખ ઉઘડી ગઈ. નમીરાજ વિચારવા લાગ્યા કે, અચાનક આ શું થયું ? શરીરમાં દાહનો આટલો પ્રકાપ કેમ ? એ પ્રમાણે વિચારતાં પોતાના આહારવિહારની આલોચના કરી કે, મારા આહારવિહારના કારણે તો દાહનો આ પ્રકાપ નથી થયો ને ? પરંતુ તેમને પોતાના આહાર વિહારમાં કોઈ ભૂતની ખામી ન માલુમ પડી. તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે, હું પથ્થરી રહું છું તો પછી અચાનક આ દાહ ક્યાંથી ? આ દાહ અચાનક થયો છે, અને નિષ્કારણ થયો છે. તેથી જણાય છે કે, તે આજના કોઈ કારણથી નથી થયો પરંતુ તેની સાથે પૂર્વના પણ કોઈ સંયોગ છે. આથી એ સ્પષ્ટ છે કે, ન માલુમ મારો આત્મા પ્રથમ કેવા કેવા સંયોગોમાં રહ્યો છે.

પ્રત્યેક કાર્ય પુરુષાર્થ અને ભાવી, અથવા તો અદસ્ય શક્તિ એ બન્નેની સહાયતાથી જ થાય છે. મોટે કોઈ એકને જ પકડી ન બેસવું. રથનું એક પર્શુ હોય તો ખીજ પેડાની ઉપેક્ષા ન કરવી જોઈએ. પરંતુ તેની પણ આવશ્યકતા છે એમ માનવું એ જ હીક છે. આ પ્રમાણે ભાવીના ભરોસે પુરુષાર્થને ત્યાગવો ન જોઈએ અને પુરુષાર્થને પકડી ભાવીને જુલું ન જોઈએ. પરંતુ બન્નેયને માનવા જોઈએ.

નમીરાજ ગભરાયા. પટરાણી આદિ સર્વને ચિન્તા થઈ. મોટા મોટા વૈદ્યો રાજના શરીરનો દાહ મટાડવાને આવ્યા અને ખીજ પણ જાણકાર લોકો આવ્યા. કોઈ કહે કે પ્રકટો પ્રકાપ છે. કોઈ કહે કે, વાત, પિત્ત આદિનો પ્રકાપ છે. અને કોઈ કહેતું કે, દૈવનો પ્રકાપ છે. એ પ્રમાણે જેટલા આવ્યા તેટલા તેમની વાતો કરી ઉપાય કરવા લાગ્યા. પરંતુ રાજના શરીરનો દાહ એછો ન થયો. ત્યારે પટરાણીએ નમીરાજને પૂછ્યું કે, મહારાજ ! આપના શરીરમાં આ શું આદિ છે ?

પોતાના શરીરનો પોતે જેવો ડોક્ટર હોય છે, તેવો કોઈ ખીજે હોતો નથી. આ વાતનો મને પોતાને જ અનુભવ છે. રતનામમાં મારા ધનમાં દઈ થયું હતું. તે વખતે ત્યાં શેઠજીએ જ ડોક્ટરને એકવિત કર્યા હતાં. તેમાંથી કોઈ તો કાંઈ, ને કોઈ કાંઈ કહેતા હતા. મને એક ડોક્ટરની વાત હીક લાગી, આકીનાની વાત જતી નહીં. છેવટે મેં કહ્યું કે, દર્દી પણ પોતાનો ડોક્ટર છે. એનું દર્દી, વેદ વિગેરે ગયા પછી, મેં શેઠજીને કહ્યું કે, દર્દી કોઈની દવા અર્પણ નહીં. મેં સર્વની દવા બંધ કરી દીધી અને મારી નપરણી દવા શરૂ કરી. પરિણામે દર્દી આર્યું ગયું.

ગાદીએ મનુ નીચીઆને જાણ્યું કે, મહારાજા ! અ.પ પોને જ જુદિઆન હો અને પોનાને માટે પોને નાનું પગ મોઠો હોઃ માટે હું એ પત્ની પામેથી એ જાણવા માગું છું કે, આપના શરીરમાં આ કયો રોગ થયો છે ? નમીગાએ કહ્યું આયો છે, મારા શરીરમાં દાદ થઈ રહ્યો છે, આ દાદ નો કયો છે, પરંતુ જાણ્યું છે કે, આ દાદ અને આપના કરવાને માટે આયો છે કે, આ એકાદ કયાર છે, કેમકે આ રોગ આવવાથી અને આ મંસાર અસાર જાણ્યું છે.

તમામ શરીરમાં આયો હઈ થાય છે ત્યારે આ મંસાર કેવો લાગે છે ? એ વખતે તો મંસાર અસાર લાગતો હશે. આથી રક્ષક જાણ્યું છે કે, હઈ આવવાનું કરવાને માટે આયો છે. એ વાત જુદી છે કે, રોગ આવવાથી કેમ આવવાનું થાય જાણવા ન થાય, પરંતુ રોગ આવે છે તો આવવાનું કરવાને માટે જ. રોગ આવવાથી આત્મા બહુ જ ડર વિચાર કરે છે. આ બાબતમાં અને અનુભવ છે. એક વખતે મારા શરીરમાં એવો તાવ આવ્યો કે, શરીર પર કપડા પથુ ટકના નહોતા. તે વખતે મારા હૃદયમાં જે વિચાર આવ્યા તેવા વિચાર તો કેમ બીજા સમયે લાગે જ આવ્યા હશે. આ પ્રમાણે મારો તો એ જ અનુભવ છે કે, રોગ આવવાનું કરવાને માટે જ આવે છે. આ મારા પોતાના અનુભવની વાત છે, એટલે તેની વિશ્વ ને કોઈ કહે તો તેને હું કેમ માની શકું ?

વૈદ્યોએ પણ કહ્યું અને પટરાણીએ પોને પણ અનુમાન કર્યું કે, મહારાજાના શરીરમાં દાદનવર છે. વૈદ્યોની સલાહથી એ નિમ્મ થયો કે, રાજાના શરીર પર બાવના ચંદનનો લેપ કરવો જોઈએ. રાજાને શાન્તિ દેવાને માટે કોણ તૈયાર ન હોય ? અને તેથી રાણીએ બાવના ચંદન ધસી ધસીને રાજાના શરીર પર ચોપડવા લાગી. પુરુષ પોતાનો શુભ દે જ છે. તે પ્રમાણે બાવના ચંદન ધસી લગાવવાથી રાજાને જરા શાન્તિ થઈ. જેમ પતિથી પત્ની રહી જાય છે તે પ્રમાણે વેદનાને લઈ નિંદા, રહી ગઈ હતી, પરંતુ બાવના ચંદનનો લેપ કરવાથી જરા શાન્તિ થઈ રાજાને કંઈક નિંદા આવવા લાગી. બીજા બાબુ પટરાણીએ બાવના ચંદનથી રાજાને શાન્તિ મળી જાણી, બધી રાણીએને ચંદન ધસવા કહ્યું. રાણીઓ સર્વ કામ થઈ પ્રમાદરિત થઈ ચંદન ધસવા લાગી.

આ પ્રમાણે સર્વ રાણીઓ ચંદન ધસતી હતી, અને પટરાણી પોતાના હાથે રાજાના શરીર પર ચંદન લગાવી રહી હતી. આ રીતે ચંદન લગાવવાથી રાજાને શાન્તિ થઈ અને તેથી તેને નિંદા આવી ગઈ. રાજાને નિંદા આવ્યાનું જાણી પટરાણી પ્રસન્ન થઈ ખસી ગઈ. એટલામાં જ રાણીઓના હાથની ચૂડીઓના અંગિત અવાજથી રાજાની નિંદા ઉડી ગઈ. રાજાની નિંદા ઉડી ગઈ જાણી પટરાણી કહેવા લાગી કે, મહારાજા ! આ શું થયું ? આપની નિંદા કેમ ઉડી ગઈ ? રાજાએ કહ્યું કે, આ ધોંધાટ શેનો થઈ રહ્યો છે ? આ ધોંધાટને લઈને જ મારી નિંદા ઉડી ગઈ છે. આથી અને બહુ જ કષ્ટ થઈ રહ્યું છે. પટરાણીએ કહ્યું કે, આપના શરીર પર લેપ કરવાને માટે સર્વ રાણીઓ ચંદન ધસી રહી છે, તેના હાથમાં જે ચૂડીઓ છે તેના એ ખડખડાટ થઈ રહ્યો છે.

કંઠન રાજાએ એ દુઃખ પાડું, નિંદા બની બાગ;

પટરાની કહે સ્વયં રાણીએ, કંઠન દો દો ત્યાગ ॥ સતી ૨૫૧ ॥

એક એક ચૂરી રાખી હાથમાં, રાજદ પૂજ્યા જગ્ન ખંડ;
 નમીરાયછ મનમે' મોલે, કોલે લેના કંદ. ॥ સતીન રપક ॥
 ૬૬ આતમ દુર્ધ હો મોટો, સેવો ઓકાનન્દ;
 દેહાદિક પરિવાર મંગલે, ગદે કર્મ કા કંદ. ॥ સતીન રપક ॥
 સંયમ સુખ એકલ ભાવે, લેના સુમે જગ્ન;
 નિર્મળ ભાવે નૃપ કે નનમે, લેના લોગળ દુર. ॥ સતીન રપક ॥

પટરાણીએ કહ્યું કે, મહારાજ ! અમે આપના આનંદને માટે જ ચુડિઓ પહેરીએ છીએ. પરંતુ ત્યારે આપને તેથી કદ યાગ છે તો હું કમળાં જ કહાલી નાંખાવું છું.

નમીરાજને આ પ્રમાણે કહી પટરાણી રાણીઓની પાસે આવી અને રહેવા લાગી કે, આપણે જે ચૂરી-કંકણ પહેરી રાખેલ છે તે પતિને આનંદ દેવાને માટે જ પહેરેલ છે. પરંતુ પતિને તેના અવાજથી કદ યાગ છે. માટે તમે બધા મંગળસૂચક એક એક ચૂરી હાથમાં રહેવા દઈ બાકીની ચુડી અને કંકણ હાથમાંથી કાઢી નાંખો. આપણે ચંદન ઘસવું છે અને પતિને કદ પચુ થવા દેવું નથી. માટે એક એક ચુડી રહેવા દઈ બાકીની કાઢી નાંખો. હાથમાં એક ચુડી રહેવાથી અવાજ થશે નહીં અને પતિને કદ પચુ નહીં થાય.

પટરાણીનું કહેવું સાંભળી, સર્વ રાણીઓએ હાથમાં મંગળને માટે એક એક ચુડી રહેવા દઈ, બાકીની સર્વ ચુડીઓ એકદમ કાઢી નાંખી.

ચુડીઓના નીકળી જવાની સાથે જ અવાજ પચુ બંધ થયો. રાજ વિચારવા લાગ્યા કે, હમણાં તો ભારે ઘોંઘાટ થઈ રહ્યો હતો અને હવે કેમ બંધ થઈ ગયો? શું રાણીઓએ નારાજ થઈ ચંદન ઘસવાનું બંધ કરી દીધું? આ પ્રમાણે વિચારતા નમીરાજે પટરાણીને પૂછ્યું કે, અવાજ એકદમ કેવીરીતે બંધ થઈ ગયો? શું રાણીઓએ ચંદન ઘસવું બંધ કરી દીધું? પટરાણીએ જવાબ આપ્યો કે, નાથ ! આપને જેમ શાન્તિ ઉપજે તેમ કરવું એ અમારું કર્તવ્ય છે. જો કે સંસારમાં સ્વાર્થિ સ્ત્રીઓ પણ હોય છે, પરંતુ અહીં એવી કોઈ સ્વાર્થિ સ્ત્રી નથી. ચંદન ઘસવાથી આપને શાન્તિ મળે છે તો અમે ચંદન ઘસવાનું કેમ બંધ કરી શકીએ? અમે અવાજ બંધ કર્યો છે પરંતુ કામ બંધ કર્યું નથી.

રાજએ કહ્યું કે, ત્યારે અવાજ બંધ થઈ ગયો છે ત્યારે કામ કેવીરીતે ચાલુ હોય? અને ત્યારે કામ ચાલુ છે તો અવાજ કેવીરીતે બંધ થયો છે? પટરાણીએ જવાબ આપ્યો કે, જો આપ આજ્ઞા આપો તો આપની સમક્ષ સર્વ રાણીઓને બોલાવી એ બતાવું કે અવાજ કેવીરીતે બંધ થઈ ગયો છે. ચુડિઓના અવાજ ત્યારે જ થાય છે કે, ત્યારે તે એકથી વધારે હોય છે. ત્યારે એક જ ચુડી હોય છે, ત્યારે અવાજ થતો નથી. રાણીઓએ પોતાના હાથમાં મંગળસૂચક એક એક ચુડી રાખીને બાકીની બધી ચુડીઓ કાઢી નાંખી છે, જેથી અવાજ બંધ થઈ ગયો છે.

આ સાંભળી નમીરાજ વિચારવા લાગ્યા કે, એકલાપણું મંગળ છે. એકમાં મંગળ છે એ તો આજે જ જણાયું. હે આત્મા ! હવે તો ચેત. આ પ્રમાણે વિચારતા થકા નમીરાજ એકતાની ભાવના ભાવવા લાગ્યા.

તમે લોકો પણ આ એકતાની ભાવનાને ભાવો. તમે લોકો બીજાને પોતાના માનો છો, પરંતુ એ બૂલ છે. આત્મા એકલો જ આગ્યો છે તે એકલો જ જશે. જેને તમે પોતાના

મયણુરેહા ચરિત્ર—૬૨

નમીરાજ વિચારવા લાગ્યા કે, ચુડીઓનો આ અવાજ તો કીક થયો હતો. કેમકે એ અવાજ મારા કલ્યાણને માટે જ થયો જણાય છે. વાસ્તવમાં જ્યાં એ છે ત્યાં અવાજ હોય જ છે. તે અવાજને બંધ કરવાને માટે જે ગાળ દેવામાં આવે તો તો તેથી કાંઈ એ અવાજ બંધ થઈ શકતો નથી. આ અવાજ બંધ થઈ શકે છે કે જ્યારે એ એકત્રિત વસ્તુને લિન્ન કરવામાં આવે. આત્માને માટે આ સંસારનો શબ્દ પણ ત્યારે બંધ થઈ શકે કે, જ્યારે આત્મા એકલો થઈ જાય. આત્માને માટે કાંઈ બીજાએ આત્મા સમીપ બીજી વસ્તુઓને એકત્રિત કરેલ નથી, પરંતુ આત્માએ પોતે જ પોતાની પાસે બીજી વસ્તુઓને એકત્રિત કરી રાખી છે. જે આત્મા પોતાની પાસે એકત્રિત થયેલ વસ્તુઓને અલગ કરી દે અને પોતે એકલો બની જાય, તો પછી કાંઈપણ પ્રકારનો ખટકો ન રહે. જે કે આ છવ્વ અનાદિથી એકલો જ છે, તેમ છતાં તેને એકલા થવામાં શું દુઃખ થાય છે તે તમે જાણો જ છો. કાંઈ સ્નેહીના મરણથી અથવા ધનાદિ ચાલ્યા જવાથી આત્માને દુઃખ થાય છે. પરંતુ જાની કહે છે કે, એ તો આનંદની વાત છે. કેમકે આ ચીજે તો જવાવાળી જ હતી અને ચાલી ગઈ, તોપછી તેમાં દુઃખી થવાની શું જરૂર છે? આ પ્રમાણે જાનીજનો તો કાંઈ ચીજના જવાથી આનંદ જ માને છે.

સૂર્ય તો પ્રકાશ આપે છે, પરંતુ જેવાનું કામ તો જેનું છે તે કરે છે. તે પ્રમાણે શાસ્ત્ર પણ આત્માને માટે પ્રકાશ દે છે, અને તે પ્રકાશને આધારે જેનું કામ તેજ કરી શકે છે.

નમીરાજ વિચારવા લાગ્યા કે, એ હોવાથીજ આ ક્ષયો છે. આત્મા જન્મે છે પણ એકલો, અને શરીર ત્યાગી જાય છે પણ એકલો. પરંતુ વચ્ચે તે સંસારની જડ વસ્તુઓને પકડી લે છે, તેથી જ બધો ક્ષયો રહે છે.

તમે લોકો નમીરાજના વિચારોને દષ્ટિમાં રાખી જે વધારે આગળ વધી ન શકો તો તમારો મોહ તો ઓછો કરો જ. આ વાત ધ્યાનમાં રાખો કે, જેટલો મોહ ઓછો થશે તેટલું દુઃખ પણ ઓછું થશે; અને મોહ જેટલો વધારે થશે, દુઃખ પણ તેટલું જ અધિક થશે. માટે મોહ ઘટાડો. આ બાબતમાં પક્ષિઓને જુઓ. પક્ષીઓ પોતાના ઈંડા સેવી બચ્ચાને પણ પોપે અને ખવડાવે છે, પરંતુ બચ્ચા મોટા થવાની સાથે તેને પોતાના ઘરમાંથી કાઢી મુકે છે. ફરી તેનાથી મોહ કરતા નથી. જ્યારે તમે તો બચ્ચાને સર્વ રીતે શોષ્ય થઈ જવા છતાં પણ તેના માટે હાથ હાથ કરી રહો છો. શું તમારી એવી હાથ હાથથી આ સંસાર રોકાઈ શકે છે? તમે સંસારની ચીજોને મમત્વ કરી તેને માટે હાથ હાથ કર્યા કરો છો અને તેથી તમારો સંસાર અવરાર બગડી રહ્યો છે. આવી દશામાં આધ્યાત્મિકતા ક્યાંથી હોય? આધ્યાત્મિકતાને માટે વ્યવહાર શુદ્ધ હોવો જરૂરી છે. માટે પ્રથમ તમે લોકો તમારો વ્યવહાર કીક કરો.

નમીરાજને એકતાની ભાવનાથી શાન્તિ થઈ, જેથી રાત્રે નિદ્રા આવી ગઈ. નિદ્રા શરીરમાં શાન્તિ હોવાથી જ આવે છે. જ્યારે વેદના થાય છે ત્યારે નિદ્રા પણ આવતી નથી. નાકની છવ્વ હમેશા કેમ જત્યા રહે છે? તેનું એ જ કારણ કે તેને શાન્તિ મેળવી નથી અને શાન્તિ નહિ હોવાથી નિદ્રા આવતી નથી.

નમીરાજને નિદા આપવા રી પટરાણીને પ્રમનનના કાર્ય અને તેને જાણુ ત્યાં હોતી રહી.

સ્વપ્ન એ પૂરવ ભવ ભના, ભાવ ભડે ભરપૂર;
સ્વપ્ન વર્ષકે મિત્રા દેને, સનવારી મલા શૂર. ॥ સ્ત્રી: ૧૧૦ ॥
મંથમથ્રી દે મુખકી દાના, વિધન હરે મહાશૂર;
નાથ ભનાની ભવ ભવ તરની, વિધન હરે સમશૂર. ॥ સ્ત્રી: ૧૧૧ ॥
પૂરવ ભવમે' ઈશકી મિત્રા, કરી નવી મન સાથ;
ઈશ ભવમે' દોઈ સાથ ન દેને, હવ શદા દુખ પાપ. ॥ સ્ત્રી: ૧૧૨ ॥
વારી' દે કાયર કરનેકા, તજ રો મૂકા કન;
સ્વપ્ન દો તો હરે સપાથના, મીટે કર્મકા કન. ॥ સ્ત્રી: ૧૧૩ ॥

નિદામાં નમીરાજને સ્વપ્ન આપ્યું, તેમાં પોતાનો પૂર્વ ભવનો દત્તિદામ વત્સલો. સાતમા સ્વપ્નમાં જન્મ, ભગવાનના જન્મ સમયે તથા સમવશરજીમાં દાતરી, તેમજ સંપત્તિ પાળી દેવ થવા વિશે સર્વ પૂર્વભવ સંબંધી દષ્ટિકન સ્વપ્નમાં જોઈ નમીરાજ જામન થયા અને વિચારવા લાગ્યા કે, મેં સ્વપ્નમાં જે કંઈ જોયું તે સર્વ વાન તો મારી પરિચિત જાણ્યું છે. એમ વિચારના તેમને ભતિ સમરજી જાન થયું. ભતિ સમરજી જાન થવાથી અને પૂર્વભવ જાણવાથી નમીરાજને પછી એ નિશ્ચય થયો કે, આત્માની જે સ્વાભાવિક રિયતિ છે, તે રિયતિ મારે પ્રાપ્ત થયી.

નમીરાજને નિદાથી જામત થયેલા જોઈ પટરાણી તેમની પાસે આવી. નમીરાજને તેને કહ્યું કે, "બસ પટરાણીજી! હવે તમારા અને મારા સંસારનો સંબંધ પુરો થયો. હવે તમે મારાથી દુર જ રહેશો." નમીરાજનું આ કહેવું સાંભળી પટરાણી આશ્ચર્ય સાથે કહેવા લાગી કે, "મદારાજ! આમ કેમ?" નમીરાજને જવાબ આપ્યો કે, "હવે મારા અને તમારા પતિ પત્ની તરીકેનો સંબંધ રહ્યો નથી. આ સંબંધ કાલો છે. હું હવે એવો સંબંધ રહે તેમ ઇચ્છતો નથી. હવે મને એ વાતની સમજ પડેલ છે કે, મારા અને તમારા આત્મા સરખા જ છે. આત્મા દશમાં હું એવો સંબંધ કેમ રાખી શકું? હવે હું એ ધર્મકુંડું છું કે, મારા અને તમારા આત્મા એવો કર્મચક્રિત છે તેવા આત્માના દર્શન કરીએ. માટે હવે એકતાની ભાવનાનું જ ધ્યાન ધરા. બે વાત છોડો."

નમીરાજનું કહેવું સાંભળી પટરાણી કહેવા લાગી કે, "મદારાજ! આ રાજમહેલમાં આવી વૈરાગ્યની વાત કેવી?" નમીરાજને જવાબ આપ્યો કે, "જેના હૃદયમાં વૈરાગ્ય છે, તેને માટે તો વન અને મહેલ સમાન જ છે. ત્યારે મારા હૃદયમાં વૈરાગ્ય નહોતો ત્યારે વન તથા મહેલમાં પજુ અંતર માનતો હતો અને તમને પતિ અને મને પતિ માનતો હતો. પરંતુ હવે મારામાં વૈરાગ્ય છે જેથી હું વન અને મહેલમાં પજુ કંઈ અંતર માનતો નથી, તેમ તમારા અને મારામાં પજુ કંઈ અંતર માનતો નથી. હવે હું આત્માની દૃષ્ટિથી જોઈ છું, અને તેથી મને મારા અને તમારા વચ્ચે કંઈ પ્રકારનું અંતર જણાયું નથી. તેમ મહેલ અને વનમાં પજુ કંઈ પ્રકારનું અંતર માનતો નથી. હવે હું એમ માનું છું કે, મહેલ પુરગલોનું એક પુતળું છે, સિવાય બીજું કંઈ નથી."

વાસ્તવમાં મહાન અમર મહેલને માટે વિચારવામાં આવે તો, લાકડું, પત્થર, ચૂનાદિ સમૃદ્ધતા સિવાય બીજું શું છે? જેને બાળે મહેલ કહેવામાં આવે છે, તેના પરી જવાથી

પત્થર, સુતો વિગેરે અલગ થઈ જશે. એ પ્રમાણે શરીર પણ પુદ્ગલોનો સમૂહ છે. જે આ શરીર પડી જાય તો પુદ્ગલ જૂઠા જૂઠા થઈ જશે. એ પ્રમાણે દરેક પદાર્થનું મૂળ નેવાળ તો વૈરાગ્ય ઉત્પાત થયા વિના ન રહે.

નમીરાજનું કહેવું સાંભળી પટરાણીએ પૂછ્યું કે, “ શું આપને આ સંસાર ઉપરથી વૈરાગ્ય આવી ગયો છે ? અને આપનું ચિત્ત સંસારથી અલગ થયું છે ? ” નમીરાજે જવાબ આપ્યો કે, “ હા, તેમજ છે. પરંતુ તેમાં તમને શું હાનિ છે ? ” પટરાણીએ કહ્યું કે, “ હાનિ કેમ નહીં ? હું તો ઈચ્છતી હતી કે, આપ સ્વરગ થઈ જાય અને આપણે હાંપા વખત સુધી આનંદ કરીએ. ”

નમીરાજે કહ્યું કે, “ તમે એ તો ગાદો છો ! પરંતુ મને જે વેદના હતી તે મટાડવાને માટે શું તમે કાંઈ સલાયતા કરી હતી ? ” પટરાણીએ જવાબ આપ્યો કે, “ આપના દર્દને ખાવના ચંદને મટાડી તો દીધું. ” નમીરાજે કહ્યું કે, “ એવું સમજવું એ બૂલ છે. પુદ્ગલોમાં એ શક્તિ નથી કે તે કર્મદ્વારા મળતું કષ્ટ મટાડી શકે. આ દર્દ મટાડનાર તો ખીજ જ છે. જ્યારે કર્મનો કોપ થાય છે તે વખતે કાંઈ કાંઈપણ કરી શકતું નથી. પ્રાચીન રૂઢી અનુસાર પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના પતિ સાથે બળી તો મરે છે, પરંતુ કર્મદ્વારા પ્રાપ્ત યવાવાળા કષ્ટને તો તે પણ રોકી શકતી નથી. સમુદ્ધાતમાં એમ હોય છે કે, વેદનાતે યોગ્ય પુદ્ગલ આત્મા પોતે જ કાઢે છે, ખીજું કાંઈ સાતા પણ દર્દ શકતું નથી અને અશાતા પણ આપી શકતું નથી. તે પ્રમાણે માઈ દર્દ ચંદને મટાડ્યું નથી, પરંતુ શુદ્ધ ભાવનાએ મટાડ્યું છે. માટે મને જે ભાવનાથી શાન્તિ મળી છે, તેજ ભાવનાનું હું શરણ લઉંશ. હવે માઈ મન આ સંસારમાં નથી. ”

નમીરાજનું આ કથન સાંભળી પટરાણી અને રાણીઓને ધણું જ દુઃખ થયું. વાસ્તવમાં જેટલો અધિક મોહ હોય, દુઃખ પણ તેટલું જ અધિક હોય છે. જે જેટલો ઉચ્ચ ચરેલ હોય તેને નીચે પડતાં તેટલું જ દુઃખ થાય છે. દાખલા તરીકે એક માણસે સોનાના કડા પહેરેલ છે, ખીજાએ લોહના કડા પહેરેલ છે, અને ત્રીજાએ હીરાના કડા પહેર્યા છે. હવે જો કદી ચોર ત્રણેના કડા ઉતારી લે તો વધારે દુઃખ કોને થશે ? વધારે દુઃખ હીરાના કડાવાળાને જ થશે. કેમકે તેને તો કડાથી મમત્વ હતો અને અભિમાન પણ હતું. એ પ્રમાણે મોહ જેટલો વધારે હોય છે, દુઃખ પણ તેટલું જ વધારે હોય છે.

રાણીઓને અને પટરાણીને દુઃખી બોઈ નમીરાજે તેમને કહ્યું કે, “ હું સંયમલક્ષ્મીને અપનાવું છું, તે સાંભળી તમે કેમ ગભરાયા ? સંયમલક્ષ્મીને કારણે તમને શું દુઃખ થયું ? મને સંયમલક્ષ્મીએ જ શાન્તિ આપી છે અને સંયમલક્ષ્મી જ સર્વ દુઃખ મટાડી સનાથ બનાવી શકે છે. તમે ચંદનનો લેપ કરી ઉપર ઉપરથી શાન્તિ દેતા હતા, પરંતુ પૂર્ણ શાન્તિ તો સંયમશ્રીથી જ થઈ છે. તેની ભાવનાએ જ માઈ દર્દ મટાડ્યું છે. જો કાંઈ વેદ માઈ દર્દ મટાડત તો શું હું તેને કાંઈ જાતનું ઈનામ ન આપત ? જો દેત, તો જે સંયમલક્ષ્મીએ માઈ દર્દ મટાડ્યું છે તેને હું માઈ આ શરીર દઈ એ શું જોડું છે ? આજે મને જે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ છે તે સંયમલક્ષ્મીની કૃપાથી જ પ્રાપ્ત થઈ છે.

“ પૂર્વે હું રાજપુત્ર હતો. તે વખતે પદ્મરથ રાજા અને હું, બન્ને ભાઈ હતા. અમે બન્ને મહાત્માની સંગતિથી સંયમલક્ષ્મી મેળવીને સ્વર્ગે ગયાં. મેં અનેક સાગર સુધી

સ્વર્ગનું સુખ ભોગ્યું. છેવટે એ સુખ છોડીને મારે બધી જન્મ લેવો પડ્યો. સ્વર્ગમાં મારી
સેવા બનેલ અપ્સરાઓ કરતી હતી. પરંતુ જે શાન્તિ સંયમથી મળે છે તે શાન્તિ તે
બીજી સદી નહિ. પણ શાન્તિ દેવાવાળી તો સંયમલક્ષ્મી જ છે. માટે તમે કોઈ જાતના
રિનિરૂપ ન બનો. તમે સંયમલક્ષ્મીની કૃપાથી જ મને મળ્યા હો. જો હું સંયમલક્ષ્મીની
કૃપાથી રાજકુમાર ન થયો હોત તો હું તમે મારી સાથે વિવાહ કરતે શાસ્ત્રાનુસાર ગર્ભ
સમયે નવ લાખ સન્ની છવ પેદા થાય છે. પરંતુ તેમાંથી કોઈક જ જાય છે. સંયમના
પ્રતાપથી જ હું બચી ગયો અને આ રિધતિને પ્રાપ્ત થયો. પછી જે સંયમથીની કૃપાથી
આ સર્વ બન્યું છે, તેને હું કેમ બુદ્ધી શકું? હવે તમે મારા કાર્યમાં વિશ્વ શા માટે કરો
છો? તમે સદ્યુષ્ટી થઈ દુર્જનની આકૃતિ કાઢી કરવા કેમ તૈયાર થયા છો? જો હું સંયમથીની
સાથે લાકડાં કરત અને તે દશામાં હું માર્યો ગયો હોત તો હું શું કરત? હું હું સંયમ લઈ
શકત? ભયારે હું મુઠ્ઠા કરવા આવ્યો ત્યારે તો તમારામાંથી કોઈએ પણ રોક્યો નહીં તે હવે
કેમ નારાજ થાય છે? તે વખતે તો તમે પણ વીરતા જ બતાવી હતી. હવે બાજુ ભયારે
હું કમળની સાથે મુઠ્ઠા કરવાને માટે જઈ રહ્યો છું, ત્યારે કેમ કાયરતા બતાવો છો? દ્રવ્ય
કેમલમાં વખતે તો તમે મને એમ કહી રહ્યા હતા કે, 'તમે શક્તિ છો માટે શત્રુની સામે
લડો ને પીઠ નહીં બતાવતાં છાતી પર ધા ઝીલજો! આપ છાતી પર ધાવ ઝીલશો તો
એમ બાપનું સ્વાગત કરીશું, પરંતુ પીઠ પર ધાવ ઝીલશો તો એમ આપને કાયર માનીશું.'
આ પ્રમાણે દ્રવ્ય સંક્રામ વખતે તો તમે મારા ઉત્સાહ વધે તેમ કરતા હતા અને વીરતા
બતાવી રહ્યા હતા, તો હવે આ વખતે કાયરતા કેમ બતાવી રહ્યા છો?"

પરંતુ અને રાણીએને આ પ્રમાણે સમજાવી નમીરાને પોતાના પુત્રને રાત્ર
સોંપ્યું. નમીરાજના જવાબી તેમના પુત્રને કુખી થતો જોઈ નમીરાને તેને કહ્યું કે, "તું
કુખી કેમ થાય છે? એ તો આપણા કુળની પરંપરા છે. પુત્રનું તો એ કર્તવ્ય જ છે કે
તે પોતાના પિતાને આત્મકલ્યાણ માટે અવસર મેળવી આપે. પુનઃકલિતિ વુષ. જે પિતાને પવિત્ર
કરે તે જ પુત્ર છે. માટે રાજબાદતો બોલો લઈ અને આત્મકલ્યાણ કરવામાં જેમ મેં મારા
બાઈને સહાયતા કરી હતી, તેમ તમે પણ મને સહાયતા કરો." નમીરાને તે પ્રમાણે
પોતાના પુત્રને સમજાવ્યો, જેથી છેવટે પુત્રે એમ જ કહ્યું કે, "મારા ધર્મ આપના કાર્યમાં
સહાયતા દેવાનો જ છે, માટે આપ જેમ ઠીક પડે તેમ કરો."

આજ્ઞાસ ધણી પુત્રા સીના શુભામ બની માતા પ્રત્યે વૈરાગી કર્તવ્ય છે. તેમને કહે છે
કે, માતાપિતા વિગેરે બધાનો અમલ તજી દેવો નેદરે એ એમ સાત્ત્વ્ય કહ્યું છે. આ
પ્રમાણે સીના શુભામ રહી, માતા પિતા પ્રત્યે વૈરાગ્ય બતાવવા લાગે છે. પરંતુ એ નથી
વિચારેને કે, ભયારે મારામાં પત્ની પ્રત્યે વૈરાગ્ય નથી આવ્યો, ત્યારે હું કેવળ માત્ર પિતા
પ્રત્યે વૈરાગ્ય જણીરતે લાવી શકું? એવું કરવું એ કુલક્ષ્મી છે. જો કોઈ માનુષ એમ કહે
કે, મને વૈરાગ્ય આવી ગયો છે માટે જેનું જે દેવું છે તે હું કરું નહીં. હું આ તેમ
વૈરાગ્ય કહેવામાં? હું તેણે કોઈ પ્રકારનો ત્યાગ કર્યો કહેવામાં? એવા બાબતને માટે તે
સાત્ત્વ્યમાં કહ્યું છે, તે તો વિશ્વાસપાત્રી છે. એ પ્રમાણે પત્ની તરફનો વચન તે સુદૃઢ
નથી અને વૈરાગ્યના નામથી માતા-પિતાની સેવા કરવાનું તજી દે, તે એવું કહેવાયને
પણ વિશ્વાસપાત્રી જ કહેવામાં આવે છે.

નમીરાજના પુત્રે વિચાર્યું કે, પિતાના ઝણુથી મુક્ત થવાને માટે તેમના પરનો જોગે મારા પર લઈ તેમને આત્મકલ્યાણ માટે મુક્ત કરવા જોઈએ. અને તેથી તેણે મિથિલા અને મુદર્શનપુરનું રાજ્ય રિવકાર્યું, અને નમીરાજ સંયમ લઈ આત્મકલ્યાણ કરવા લાગ્યા.

રાજ્યમાં નમીરાજનું ઘણું જ વર્ણન છે. નમીરાજ અને ઈન્દ્રને સંવાદ પણ થયો છે. પરંતુ અંતમાં ઈન્દ્રે એમ કહ્યું કે, જે સુખ મને નથી તે સુખ તેને સંયમ પાળવામાં છે. આ પ્રમાણે કહી તેણે નમીરાજને વંદન નમસ્કાર કર્યા હતા. રાજ્યમાં કહ્યું છે કે, ઈન્દ્રે નમીરાજને પાંચવંદન કર્યું. વાસ્તવિકરીતે તે નમન પગને નહીં પરંતુ ચારિત્રને હતું. પરંતુ ચારિત્રને નમવાને માટે વ્યવહારમાં પગને જ નમવું પડે છે. જેથી નમીરાજના જે પગમાં શક્તિ-અંકુશ આદિનું ચિહ્ન હતું, તે પગને ઈન્દ્રે નમન કર્યું હતું. વળી ઈન્દ્રે કહ્યું હતું કે, 'આપ મારાથી બહુ જ આગળ વધ્યા છો.' આમ કહી ઈન્દ્રે જેના માથા પર મુગટ અને કાનમાં કુંડળ ઝળકતાં હતાં, તે આકાશ માર્ગે ચાલ્યા ગયા.

રાજ્યમાં કહ્યું છે કે, નમીરાજે સંયમમાં આત્માને ઝુકાવ્યો. તેને એ અભિમાન ન આવ્યું કે, ઈન્દ્રે પણ મારા માટે આવો જવાખ આપ્યો છે. પરંતુ તે તો એમ કહેતા હતા કે, માઈ કલ્યાણ મારા આત્માથી જ થશે. એ પ્રમાણે વિચારવાના કારણે જ તે સાક્ષાત્ સંકેન્દ્રથી પણ વિચલિત ન થયા અને સંયમનું સારી રીતે પાલન કરવા લાગ્યા.

રાજભાર સખ સોંપ પુત્ર કો, લીના સંયમ ભાર;
પ્રતિષ્ઠ હો મોક્ષ સિધાચે, હો ગયા જયજયકાર. ॥ સતી ૦ ૨૬૪ ॥

સુવતા સતી ઔર અંદ્રયશ. છ કર આતમ નિસ્તાર;
દાનોં ચે ભી મોક્ષ સિધાચે, પાયા સુખ શિવકાર ॥ સતી ૦ ૨૬૫ ॥

કથા કહી ચહ અન્ય પ્રતાપે, સજ્જન લીળે સાર;
આગમ સે વિપરીત હોય તો, લીળે તેને સુધાર. ॥ સતી ૦ ૨૬૬ ॥

જો જને ગાવે સાતા પાવે, આરાપે ભવ પાર;
જમનગરકે આતુમસિમેં, ગાયો ચરિત સુખકાર. ॥ સતી ૦ ૨૬૭ ॥

આ રીતે નમીરાજે સંયમ પાળી આત્માનું કલ્યાણ કર્યું, અને સિદ્ધ ભુદ્ધ થયા અને મુક્તિ પામ્યા. સુવતા સતી તથા અંદ્રયશ એ બન્નેએ પણ સંયમનું પાલન કરી સિદ્ધગતિ પ્રાપ્ત કરી. નમીરાજ ચાર પ્રત્યેકશુદ્ધમાંથી એક શુદ્ધ મનાય છે. જે કોઈના પણ ઉપદેશ વિના જ કોઈ સ્ત્રીને જોઈ પોતાની મેલે બોધ પામે છે તેને પ્રત્યેકશુદ્ધ કહે છે. જ્ઞાની કહે છે કે, સંસારની પ્રત્યેક વસ્તુ કોઈ ન કોઈ રૂપે બોધ આપે છે, પરંતુ તે બોધને પ્રદાન કરવાને માટે આત્મા શુદ્ધ હોવો જોઈએ. આ રીતે આ ધર્મકથા દ્વે પૂર્ણ થાય છે.

આ કથા કહેવામાં જમનગર ક્ષેત્રનો પણ અમારા પર ઉપકાર છે, કે જ્યાં રહી આ કથા કહેવામાં આવી છે.

કેવલે કહેવાનું એ જ કે, આ કથામાંથી સાર પ્રદાન કરી આત્માનું કલ્યાણ કરો. કેમકે સાર પ્રદાન કરો, તર્કવિતર્કમાં ન પડો તે જ કરવાનું છે.

આ કથા અન્ધને આધારે વિસ્તારપૂર્વક કહેવામાં આવેલ છે. આ કથા કહેવામાં કાર્મ મહારાની જનિરોપાદિત ધર્મ હોય અથવા શાસ્ત્રની વિશ્વ કેર્મ વાન હોય તો તેને માટે મારા આગ્રહ નથી કે, જેવું મેં કહ્યું છે તેવું તમે નેને માનો. પરંતુ હું એ જ કહું છું કે, જે વાન સ્વર્ગમાં હતી છે તેને માની આત્માનું કલ્યાણ કરો.

હું એક વાન રાષ્ટ્ર કરતા ધિમ્નું છું. મેં નમીરાજનો પૂર્વજન જતાવતા પ્રથમ એમ કહ્યું છે કે, પૂર્વજનમાં નમીરાજ અને મંદ્યસ જાઈ દના, અને એ બન્નેએ જાગરાન નેમીનાથ પાસે પોતાના જાગાડના કાચને માટે પ્રથ કયો દનો. પરંતુ વાસ્તવમાં એવું નથી. નમીરાજ અને મિથિલાના રાજા પદ્મરથ પૂર્વજનમાં જાઈ દના. જાગરાન નેમીનાથે પદ્મરથને માટે તો એમ કહ્યું હતું કે, તમે વિજયસેનના પુત્ર પદ્મરથ થશો અને આ વખતે જે તમારા જાઈ છે તે નમીરાજ નામના તમારા પુત્ર થશે. અહીં તો તમે બન્ને જાઈ છો. પરંતુ આગલા જનમાં પિતા-પુત્ર ધર્મ આત્માનું કલ્યાણ કરશો. આ પ્રમાણે આ કથામાં સુધારો કરવાની આવશ્યકતા છે.

આ ધર્મકથા છે, ઇતિહાસ નથી. તેથી આ કથાને ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ ન જોતાં, ધર્મકથા માની તે દ્વારા આત્માનું કલ્યાણ કરવું. ઇતિહાસ અને ધર્મકથામાં એવું અંતર હોય છે કે, જેવું અંતર મકાન બન્યા પહેલા તે માટે બનાવેલ નકશામાં અને મકાન બની ગયા બાદ તેના એહેવાલમાં હોય છે. નકશામાં તો એમ જતાવવામાં આવે છે કે, મકાન થવું જોઈએ અથવા હોવું જોઈએ; પરંતુ એહેવાલમાં તો મકાન જેવું બની ગયું હોય તેવું જ જતાવવામાં આવશે. આ પ્રમાણે ધર્મકથાથી એમ જતાવવામાં આવે છે કે, મનુષ્યે કેવું બનવું જોઈએ, પરંતુ ઇતિહાસ તો કેવળ એ જ જતાવે છે કે, તે કેવો હતો. ઇતિહાસ કેવળ જૂનાકાળની જ વાત જતાવે છે, પરંતુ ધર્મકથા જીવિષ્ણનો માર્ગ જતાવે છે. આ પ્રમાણે બન્નેમાં અંતર છે. માટે ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ ધર્મકથા જોવી ન જોઈએ.

ચાતુર્માસ અનિમ ગ્યાખ્યાન

(આજે જમનનગરના ચાતુર્માસનો અનિમ વિસા દસો. મારેક લોકોએ પૂજ્યશ્રીના જીવન વિષે તથા તેમની ગતિ વિષે ગોઠવામાં સમય લીધો હતો. બપોરે ગોઠી લીધા બાદ પૂજ્યશ્રીએ નીચે મુજબ ગ્યાખ્યાન કર્યું હતું :—)

મેં જાણ્યો સમય દક્ષિણ, માળવા, મેવાડ અને મારવાડમાં ગીતાઓ. દિલ્હીની બાજુ પણ હું ગયો હતો, પરંતુ આ દિશા-કાઠિયાવાડ મુઘલ-ગાદી દત્તા. આ પ્રદેશમાં પૂજ્યશ્રી શ્રીલાલજી મહારાજ પધારેલ દત્તા અને તેમના તરફથી બાલુબાલુના આપણા સમાજની ખર્મ અદ્વા અને અગતતા માટે બહુ સાંભળેલ હતું, એટલે અર્ધોના લોકો માટે આકર્ષણ તો હતું. પહેલાં તો અમારે ષીકાનેર બાલુ જવાનો વિચાર હતો, પરંતુ તમારા લોકોનો આગ્રહ ધણો હતો. વળી મારા સતોએ-મુરખમલજી, શ્રીમલજી, અખતાવરમલજી વગેરે સાધુઓએ પણ મને આ બાલુ આવવા માટે ઉત્સાહિત કર્યો અને કહ્યું કે, જીવનનો કાંઈ ભરોસો નથી, એટલા માટે આવકોની આવા પૂરી કરવી જોઈએ. તેમના આમ કહેવાથી મારામાં આ બાલુ આવવાનો ઉત્સાહ આવ્યો હતો. સાથે સાથે દુર્લભજીભાઈ જવેરીના વારંવાર એવા પત્રો આવતા હતા કે, એક લાખ આવકોની આખર રાખવી હોય તો બધું કામ અને બધા દેશોને છોડીને વહેલી તકે આ બાલુ પધારો. મુંબઈથી અમૃતલાલભાઈ જવેરી પણ બહુ આગ્રહ કરતા હતા તથા રાજકોટ સંઘ તરફથી સુનીલાલભાઈ વોરા, ઠાકરશીભાઈ, મણીભાઈ વગેરેનો પણ અતિ આગ્રહ હતો. વળી રતલામથી શેઠ બરધવાજીજીનો પણ તમારી વિનંતીનો ટેકો હતો. આવા સંજોગો વચ્ચે હું કાઠિયાવાડ આવી ગયો છું.

કાઠિયાવાડમાં માત્ર એક ચોમાસા માટે જ આવવાની વાત હતી, પરંતુ આ બાલુ આવ્યા બાદ આ તરફના આવકોના અતિ આગ્રહથી એક વધુ ચોમાસું રહેવાનું અને આ બાલુના મુખ્ય મુખ્ય સ્થળોએ વિચરવાનું થયું. આ ચોમાસા માટે કંઈ કંઈ જગ્યાથી વિનંતી હતી, પણ મારો વિચાર પૂજ્યશ્રી શ્રીલાલજી મહારાજશ્રીના પગલે ચાલવાની હતી. અને તેથી જ અમાણે તે પૂજ્યશ્રી પ્રથમ રાજકોટ અને પછી મોરબીમાં ચાતુર્માસ રહેલ, તે મુજબ હું પણ રાજકોટ પછી મોરબી ચોમાસું કરે તેમ મેં વિચાર કરેલ. આ ધારણા મુજબ હું વિચરતો વિચરતો જમનનગર શેપકળ માટે આવ્યો. પણ અત્રે મને પગના ગોઠણનો સખ્ત દુઃખાવો થઈ આવવાથી તેમજ વર્ષાસ્તુ પણ વહેલી શરૂ થવાથી, મારી અંતરની લાવના મોરબી ચાતુર્માસ માટે પહોંચવાની હતી તે પુરી થઈ શકી નહિ અને તેથી અત્રે તમારા સંઘની સલાહની સાથે ડાકટર પ્રાણજીવનદાસ મહેતાની પણ ડાકટરી સલાહ મળી એટલે આ ચાતુર્માસ તમારે ત્યાં કરવાનો નેજ મળ્યો હતો. આ બધી હકીકતથી તમો વાકેફ છો, એટલે હુંકામાં એટલું જ કહું છું કે, અમારા માટે તો મોરબી કે જમનનગર સમાન જ છે.

હવે તમે બધા લોકોએ જે કાંઈ સંભળાણું તે વિષે વિચાર કરતાં મને ખેડાં ખેડાં એક વિચાર આવ્યો છે. ઉપનિષદમાં એક મુવાક્ય છે કે,

યાનિ અસ્માકં સુચરિતાનિ તાનિ ત્વયા પાલનીયાનિ ।

અર્થાત્—ગુરુ શિષ્યને કહે છે કે, હે શિષ્ય ! મારામાં જે સુચરિત હોય તેની જ તું

ઉપાસના કર. અને મારામાં જે વાત પ્રપંચ બરેલી જણાય તે વાતને તું પ્રલય ન કર. જે વાતને તારા આત્મા સ્વીકાર કરતો ન હોય, તે વાતને તું માન નહિ. પણ કેવળ તે જ વાતને માન જે વાત સારી હોય અને જેનો તારા આત્મા સ્વીકાર કરતો હોય.

આજ વાત હું તમને લોકોને પૂછુ છું. તમે લોકોએ મારી પ્રશંસામાં જે કંઈ કહ્યું છે તે મારા મન એક ભારત્ર છે. વાસ્તવમાં મને ભાવાનું પૂજ્ય પૂર્ણ જ્ઞાન નથી. કેવળ ગુરુચરણોના પ્રતાપથી મને જે વસ્તુ વારસામાં પ્રાપ્ત થઈ છે તે જ હું તમને સંભળાવું છું, અને તેની જ દ્વારા અર્ધાના આત્માને સંતુષ્ટ કરવાનો પ્રયત્ન કરું છું. તે વાત સંભળાવવામાં મારાથી જે કંઈ બૂલ થતી હોય, જે જેને તમારો આત્મા ઉચિત માનતો ન હોય, તે વાતને તમે સ્વીકાર ન કરો. પરંતુ જે વાતને તમારો આત્મા માનતો હોય તેનો જ સ્વીકાર કરો. હું મારી ઉમરનાં બીસઠ વર્ષ સમાપ્ત કરી ત્રેસઠમાં વર્ષમાં પ્રવેશ કરી રહ્યો છું. મેં કે, મારી ધૃષ્ટિ એવી રહે છે કે, હું હંમેશાં મારા આત્માનું કલ્યાણ કરવામાં જ સાંભળી જઈ અને બીજા કંઈ પણ પ્રપંચમાં ન પડું, પણ તે સુખવસર ક્યારે પ્રાપ્ત થશે એ કહી શકાય નહિ. જ્યાં મારી ભાવના તો એ જ રહે છે. તમે અથા લોકોએ મારા વિષે જે કંઈ કહ્યું છે તે ઉપરથી મારે કંઈ પ્રકારનું અભિમાન ધારણ કરવું ન જોઈએ, પણ એમ વિચારવું જોઈએ કે, મારામાં જે ગુણો બતાવવામાં આવ્યાં છે તે ગુણો હજી મારામાં આવ્યાં નથી અને તેથી મારે તે ગુણોને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. પરમાત્મા પાસે એ જ પ્રાર્થના કરું છું કે, મને સદ્ગુણ પ્રાપ્ત થાય અને સદ્ભાવનાની શક્તિ કરી સ્વ-પરનું કલ્યાણ સાધું. આ વિષે એક દિવસ દહેવામાં આવેલી વાતને બહીં કહેવી હું ઉચિત સમજું છું. એક દિવસે કહ્યું છે :—

જેઈ જેઈ મોતિયો ચણજે હંસ,

છાજ બર્યો સિધુ છલકે, પણ બિન્દુ મધુર ન ઝલકે હંસ.

શ્રવિ કહે છે કે, "હે હંસ! તું મોતી તો ચણે છે પણ જેઈ જેઈને મોતી ચણજે. સમુદ્ર બરેલો છે અને જલકાય છે, પણ તેનાં બધાં બિન્દુઓ મધુર દોનાં નથી, તેમ તેની બધી છલકમાં મોતીઓ પણ દોનાં નથી. એટલા મન દે હંસ! જેઈ જેઈને મોતી ચણજે."

આ જ વાત હું તમને પૂછુ છું. તમારી સામે હું જે કંઈ કહું છું તે તમે મોઠો વિચારીને પ્રલય કરો. જે કંઈ હોય તેને તો પ્રલય કરો પણ જે કંઈ ન હોય તેને છોડી દો. મારા મુઠ પાસેથી જે જે કંઈ પ્રાપ્ત થયું છે તેનું જરાખર પાલન કરવામાં હું હજી પૂર્ણતાને પામ્યો નથી. હજી મારામાં ઘણી અપૂર્ણતા છે. મારી આ અપૂર્ણતા મને એ જ કંઈ આપે છે. અને પરમાત્માને પણ એ જ પ્રાર્થના કરું છું કે, મારી આ અપૂર્ણતા પ. ૧ જે પ્રમાણે હંસ મોતીને ચણે છે તે પ્રમાણે તમે પણ હું જે કંઈ કહું છું તેમાંથી સારી સારી વાતોને ચૂંટી કાઢી પ્રલય કરો. સમુદ્રમાં કહેશે તો અનેક બાબતો કરે છે. જન બધી કહેશેમાં મોતીઓ આવતાં નથી. જ્યાં મોતીઓને ચણનાર હંસ તો એ કહેશેમાંથી પણ મોતીને ચણી જ લે છે. આ જ પ્રમાણે તમે પણ હંસની માફક વિલેખન કરો અને જેની જેની સારી વાતોનો સ્વીકાર કરો અને બાકીનો ત્યાગ કરો. હું પણ એ જ કહું છું કે,

હું પણ દંડે નેનો જનું. અને જે પ્રમાણે દંડે ક્યે અને પાણીને પૃથક્ કરી કહે છે તથા મોતીને જ રંગે છે, તે જ પ્રમાણે હું પણ સારી જ વાતને પ્રદબ્ધ કરું. અમારે-આણ્યોએ મનુષ્યોના પરિચયમાં મળ્યા આવતું પડે છે. આ જ્યાં મનુષ્યોમાંથી અને મોતી જેવાં સર્વજનને પ્રદબ્ધ કરીએ એ જ અમારું કાર્ય હોવું જોઈએ. મોતી પીગનાર કોઈ કોઈ વાર લપસી પણ જાય છે. હું તો એ જ ચાહું છું કે, યુગ્મોતીને પીગની વખતે હું કોઈ કિયસ લપસી ન જઈ અને મારાપોતાના પ્રાર્થાર્થી યુગ્મ-મોતીને જ પ્રદબ્ધ કરતો રહું. મારી આ કાવના પૂર્ણ થાય એ જ પરમાત્મા પ્રત્યે મારી પ્રાર્થના છે.

આતુર્માસની પૂર્ણાહુતિ અને ક્ષમા પ્રાર્થના.

ઉપદેશનું કામ મુશ્કેલ હોય છે, એટલા માટે જો મારા કોઈ ક્યનથી આ આતુર્માસ દરમ્યાન કોઈને કોઈ પ્રકારનું દુઃખ લાગ્યું હોય તો હું તેમને ખમાવું છું. હું તમને લોકોને જે કાંઈ કહું છું તે તમારા કલ્યાણને માટે જ કહું છું. તેમ છતાં મારી જે વાત શત્રુ-સમ્મત અને તમારા આત્માને રૂચિ કર લાગે તે જ વાતને માનો અને શેષ વાતોને છોડી દો. વીતરાગ અવચન વિશે એવી શ્રદ્ધા રાખો કે:-

તુમેષ સઘં નિસ્સંકિયં જં જિર્ણોદિ પથ્વેદયં ।

અર્થાત્-વીતરાગ ભગવાને જે વચનો કહ્યાં છે તે જ વચનો પ્રમાણભૂત છે. જે રાગદ્વેષની યુક્ત છે તેમનાં કહેલાં વચનો પ્રમાણભૂત નથી. હું તમને અન્તમાં એટલું જ કહું છું કે, જે વાત સત્ય હોય તેનો સ્વીકાર કરો અને જે વાત અસત્ય હોય તેનો સ્વીકાર ન કરો. અસ્તુ.

કાઠિયાવાડ વિહાર નોંધ.

શ્રીમદ્ જ્ઞેનાચાર્ય પૂજ્યશ્રી જ્ઞવાહિરલાલજી મહારાજ સાહેબ
સંવત ૧૯૯૨ નું ચાતુર્માસ રાજકોટમાં કરી સંવત ૧૯૯૩ ની
સાલમાં કાઠિયાવાડમાં વિચરેલ તેના વિહારની નોંધ.

સંવત ૧૯૯૩

રાજકોટથી વિહાર: સં. ૧૯૯૩ કા. વદ ૧			માસ	ગામ	દીવસ
માસ	ગામ	દીવસ	૭	ખીલખા	૪
૨	રાજકોટ સીનીય રોશન.	૮	૩	ચોરવાડી	૬
૪	કોઠારીઆ	૨	૭	જમડુ	૭
૫	પારડી	૦	૬	મેંદરડા	૪
૪	રીખડા	૦	૭	અળખ	૭
૫	સામચોટી	૦	૭	માલીઆ દાદીના	૨
૩	ખીલીઆરા	૦	૫	ભંડુરી	૦
૪	ગોંડલ	૧૧	૪	ચોરવાડ રાડ-રોશન	૦
ગોંડલથી વિહાર: આગશર સુદ ૮			૭	આહરી	૧૦
૫	પાટીદા	૦	૭	વેરાવળ	૭
૬	વેરી	૦	વેરાવળથી વિહાર: મહા સુદ ૧૩		
૬	ચરખડી	૦	૨	પાટણ	૦
૬	વીરપુર	૦	૨	વેરાવળ	૦
૫	પીંડીયા	૦	૭	આહરી	૨
૫	જેતપુર	૧૫	૫	ચોરવાડ ગામ	૨
જેતપુરથી વિહાર: આગશર વદ ૧૩			૫	આરેખા	૦
૫	જેતલસર	૦	૫	મંત્રિગળ	૧૦
૬	ગુંદાળા	૦	મંત્રિગળથી વિહાર: મહા વદ ૧૩		
૪	ધોરાજી	૮	૪	રખિ	૦
૬	તોરણીઆ	૦	૬	સીલ	૦
૫	વડાળ	૨	૫	આજક	૦
૪	જુનાગઢ	૧૨	૬	માધુપુર	૦
જુનાગઢથી વિહાર: પાપ વદ ૪			૭	ચોરસર	૦
૩	પલાસના	૦	૫	બલેજ	૦
૫	ખડીયા	૦	૪	રાનીડ	૦
			૪	ચરેજ	૦
				ચીકસાં	૦

માઇલ	ગામ	દીવસ	માઇલ	ગામ	દીવસ
૫	ગોરા	૦	૩	નમકડોરણા	૦
૩	ટુક્કા	૦	૪	ખેરીઆ	૦
૫	ઓવડર	૦	૪	ચીતોદ	૦
૬	પોરબંદર	૨૮	૫	ખેરડી	૦
પોરબંદરથી વિહાર: ચૈત્ર સુદ ૫			૬	મુળીયા	૦
૧	પ્લોટ	૦	૬	કાળાવડ (શીતળાનું)	૫
૫	વનાણા	૦	કાળાવડથી વિહાર: વૈશાખ વદ ૮		
૫	રાણાવાવ	૨	૩	વાવડી	૦
૬	ખેરડી	૦	૪	ખટરા	૦
૪	તરસાઈ	૦	૫	મેડા	૦
૪	નસાપુર	૦	૨	નગા	૦
૨	કાટકોરા	૦	૫	મેડા	૦
૪	શીવા	૦	૨	અલીઆખાડા	૦
૪	કાળાવડ	૦	૪	ખીમરાણા	૦
૩	ભાણવડ	૩	૩	હાપા	૦
૪	મેવાસા	૦	૪	નમનગર	૧૨
૪	કાટકોરા	૦	નમનગરથી વિહાર: જ્યેષ્ઠ સુદ ૮		
૬	આશવા	૦	૧	પ્લોટમાં	૦
૬	નમનજેધપુર	૩	૪	હાપા*	૪
૩	કોટડા	૦	૪	નમનગર જ્યેષ્ઠ સુદી ૧૨ (ચાતુર્માસ)	
૪	પ્રાક્ષ	૩	૪૨૭ માઇલ		
૪	વાડાસડા	૦	* પૂજ્યશ્રીના પગે વાનો ડુંખાવો થઈ આવવાથી નમનગર સુધી બીજા સાધુઓએ રાણીમાં કપાડી પહોંચાડેલ હતો.		
૪	પાનેલીમેટી	૦	● નમનગરથી વિહાર કરી હાપા આવતાં પૂજ્યશ્રીના પગને ફરીને સખ ડુંખાવો થઈ આવેલ હતો અને પગને બહુ મોતે થઈ આવેલ. સાથે સાથે વર્ષાવૃષ્ટિ પણ શરૂ થઈ અને જે વળુ ઈંચ વરસાદ થયો હતો, એટલે નમનગર શ્રી સંઘની વિનંતીથી અને મોરબી શ્રી સંઘની સમતિથી આગળ વિહાર બંધ કરી પૂજ્યશ્રી રાણીમાં પાછા નમનગર પધારેલ હતા અને મોરબીને બદલે નમનગરમાં જ ચાતુર્માસ કરેલ હતો.		
ઉપલેટાથી વિહાર: વૈશાખ સુદ ૧૦					
૨	વારલા	૦			
૫	નમનમેર	૦			
૨	સનાળા	૦			
૩	રાયડી	૦			
૨	કુચીવદર	૦			

શ્રીમદ્ દેનાચાર્ય પૂજ્યશ્રી જગદિરલાલજી મહારાજ સાહેબ
 સંવત ૧૯૯૩ નું ચાતુર્માસ જામનગરમાં કરી સંવત ૧૯૯૪ ની
 સાલમાં કાઠિઆવાડમાં વિચરેલ તેના વિહારની નોંધ.

સંવત ૧૯૯૪

જામનગરથી વિહાર:			માઈ	ગામ	દીવસ
સંવત ૧૯૯૪ માગસર વદ ૮	માઈ	ગામ	દીવસ		
૪	૪	દાપા	૩	સનાગા	૦
૩	૩	ખીમરાણા	૩	મોરબી	૩૬
૪	૪	અલીઆબાદ		ચોરબીથી વિહાર: મંડા વદ ૧૨	
૫	૫	નાનીઆણીયર	૩	સનળા	૦
૬	૬	ખીમોસ	૪	વીરપુર	૦
૭	૭	દાંગા	૨	લખઈ	૦
૮	૮	વડીયા	૫	ટંકરા	૫
૯	૯	ધોળ	૪	હડમતીઆ	૦
			૨	કોઠારીઆ	૦
			૨	જડેધર	૦
			૭	વાંકાનેર	૧૦
૧૦	૧૦	માગધી વિહાર: પામ. સુદ ૬		વાંકાનેરથી વિહાર: શંખેશુ વદ ૬	
૧૧	૧૧	મણેકપુર	૬	સીધાવદર	૦
૧૨	૧૨	દાનગોડા	૫	પીપળાઆ	૦
૧૩	૧૩	દળમચોરા	૫	ખોરાણા	૦
૧૪	૧૪	બાલભા	૫	હડમતીઆ	૦
૧૫	૧૫	સામપર	૫	રાજકોટ	૨૧
૧૬	૧૬	કુધઈ		રાજકોટથી વિહાર: ચૈત્ર વદ ૧૧	
૧૭	૧૭	અંબાલા	૪	ચોરાળા	૦
૧૮	૧૮	ધુડકોટ	૪	ત્રંબા	૦
૧૯	૧૯	આમરણ	૪	સમદીઆળા	૦
૨૦	૨૦	ધુળકોટ	૪	સરધાર	૪
૨૧	૨૧	આનંદરેડા	૨	ખારસીઆ	૦
૨૨	૨૨	આનંદર	૪	હલેન્ડા	૨
૨૩	૨૩	આલાપર	૩	બલપોઈ	૦
૨૪	૨૪	ખીજડીધું	૪	સમદીઆળા	૦
૨૫	૨૫	પંસાર	૪	આદકોટ	૨
* પૂજ્યશ્રીના પત્ની વાળી સખતે ખીમરાઈ			૪	જલપાણી	૩
સંવતે ચાતુર્માસ પૂર્ણ થયા બાદ જામનગરમાં			૨	જલપાણી રોકન	૧
શિશુ પોષ દર્શન					

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
ગુરુ અને સદધર્મીની સેવાનું ફળ	૧૮૪	નમોદાર અને દ્રૌપદી	૨૭૬
ગુરુ અને સદધર્મીનો સંગ	૧૮૨	ધર્મશ્રદ્ધા	૧૩૦
ગુરુની આખ્યા	૧૧૦	ધર્મશ્રદ્ધાનું ફળ	૧૫૦
ગોત્રનો સ્વરૂપ	૨૨૬	ધર્માનુસારથી સંગ	૭૪
ધરણીને કારણે મૃત્યુ	૩૨૭	પુનરાન્નની આસોગતા	૨૭૬
ચતુર્વિંશતિરતનનું ફળ	૩૧૪	નમિકુન્વર પદ્મરમ્યા પાલિત પુત્ર	૪૦૬
ચરિત્રકથા હેતુ	૮	નમિપ્રવચનો અને કુંદથી સંવાદ	૫૭૫
ચંદ્રયશ અને નમીરાજ	૫૫૬	નમિરાજનું આત્મગુ, યૌવન અને વિવાહ	૫૦૩
ચંદ્રયશ અને વીરસિદ્ધ	૪૬૨	નમિરાજને દાદનવર	૫૬૬
ચંદ્રયશની દીક્ષા	૫૬૫	નમિરાજનો દુત ચંદ્રયશના દરબારમાં	૫૧૮
ચંદ્રયશનો જન્મ	૯૭	નમિરાજનો દ્વાથી ચંદ્રયશને ત્યાં કેદ	૫૧૨
ચાતુર્માસ અંતિમ આખ્યાન	૫૮૨	નમોત્યુજીને શક્તિવ કહેવાનું કારણ	૩૮૨
ચાતુર્માસની પૂર્ણાહુતિ અને ક્ષમાપના	૫૮૪	નય	૧૪
ચોરે કાપેલું માનું નાક	૯૯	નિરોધ	૧૪-૩૧૫
બાદ દંપતીનું દર્શન	૩૪	નિર્વેદ	૧૬૨
બાપાનની સ્ત્રીઓની રાષ્ટ્રભક્તિ	૪૭૫	નિર્વેદની આખ્યા	૧૧૩
જીવવ્યવહાર	૪૦૯	નિર્વેદનું ફળ	૧૨૪
જીવ કર્મનો સંગ	૪૬૯	નેપોલિયન અને રાણાજીનાં દર્શનો	૫૩૧
જીવ સ્વકૃતકર્મ ભોગવે, પરકૃત નહિ	૪૬૮	પદ્મરમ્યાની દીક્ષા, નમિરાજને રાજ્ય	૫૧૧
તપનું ફળ	૫૩૦	પતિને અંતિમ ઉપદેશ	૩૦૧
તીર્થસ્થાન આંધવાના ૨૦ પ્રકાર	૪૨	પત્નીની સલાહ	૪૮
તુંબાનું દર્શન	૪૪	પરલોકનું ભાણું	૭૨
તેગ બહાદુર	૧૮૮	પરિગ્રહનિદા	૩૩
તેજ ભગવાનો નો વિસ્તૃત અર્થ	૩૦	પરિગ્રહથી પદ્મસારીક્ષણ	૪૫૭
તેજ ભોલનાં નામ	૬૯	પહેરેગીરાનું રાજ્યને રોકવું	૨૬૧
તૃણાત્યાગથી સુખ	૩૭૧	પશ્ચાત્તાપથી વૈરાગ્ય	૨૭૨
દશવૈકલિક અને સમ્યક્ભવસરિ	૪૦	પાત્ર પરિચય	૨૭
દર્શનવિશુદ્ધિ	૩૧૫	પાપનો ભાર કાચેત્સર્ગથી હળવો થાય છે	૩૬૪
દુશ્મનો મિત્રો અન્યા	૫૬૦	પાલિતપુત્ર-સમુદ્રપાલ	૧૫૫
દૂતી પર રોષ	૧૦૫	પાસત્યા અવંદનિક છે	૩૩૨
દ્રવ્યમન અને ભાવમન	૫૦૭	પિતૃધાતકને અભયદાન	૨૮૯
દ્રૌપદી અને યુધિષ્ઠિર	૮૫	પુત્રોના પૂર્વજન્મનો પરિચય	૪૦૩
ધર્મકથાનું ફળ	૪૮૭	પુદ્ગલ પ્રપંચ	૧૫૦
ધર્મથી મોક્ષ કેવા દશબોલની પ્રાપ્તિ	૮૩	પુનર્જન્મનું પ્રમાણ	૩૭૬
ધર્મનું જીવનમાં સ્થાન	૧૩૩	પ્રણિધાન	૧૯૮
ધર્મનોકા	૩૫	પ્રતિકભણથી આસવનો નિરોધ	૩૪૬
		પ્રતિકભણનું ફળ	૩૩૭

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
પ્રતિષ્ઠાના અને કાંઠા	૪૫૦	મુનિનો પ્રત્યક્ષ	૧૧
પ્રતિષ્ઠાનાનું ફળ	૪૪૮	મુનિનિષ્ઠા વિગત	૫૪૫
પ્રસોજનો	૧૬૩	મુનિદંડન	૩૮૮
પ્રશન્ન વિનય	૨૦૧	મુનિશુભ્ર વિગત	૩૧૦
પ્રત્યક્ષાનનું ફળ	૩૬૬	મુનિવત્તી અને મંદનપાઠ	૨૫૦
પ્રત્યક્ષાન મોક્ષનું અંશ	૩૭૩	મુનિશુભ્ર	૧૮૧
પ્રતિદાન	૪૧	મુનિ આદિ ચાર ભાવના	૧૬૩
પ્રાયશ્ચિત્તનું ફળ	૪૧૩	મુનિશુભ્રની અતિમ પત્રો	૨૬૩
પ્રાયશ્ચિત્તનો વિદ્યાર્થ	૪૧૪	મુનિશુભ્રનું દેવરૂપે સતી પામે આગમન	૪૩૦
સુદિવાદ	૧૪	મુનિશુભ્રનું મુદ્ધ પ્રમાણ	૧૭૭
સગવાનની વ્યાખ્યા	૩૩	મુનિશુભ્રને મુરરાજપદનો આગ્રહ	૨૧૭
સાવ આસોયના	૨૧૭	મુનિશુભ્રનો વિનય	૧૬૨
સીધમની શિક્ષા	૩૧૬	મુદ્ધેને સાધીશ	૫૩૫
સોજ અને ધાડાજીપત્ની	૪૫૮	મુદ્ધવિરામ અને સતીનું મૃત્યુ	૫૪૬
સોજ અને ધાડાજીપત્ની કથા	૫૫૭	મુરરાજ પદ	૧૭
સાનુપ્રેમ	૩૬	મુનિનાથ અને સિંધીશ	૪૩૭
મંગળાચરણે શાંતિસ્તવ	૬	મરજી અને કુભેરપત્ની	૧૬
મજિરધની કપટભગ	૧૫૮	સપ્તમાતાને મારવાનો સંકલ્પ	૨૪૨
મજિરધની કામોધના	૧૩૭	સાક્ષિતાંગકુમાર	૧૧૪
મજિરધને સર્વદંડ	૪૫૩	સેસાનું સ્વરૂપ	૫૬૩
મજિરધનો મહેલપ્રવેશ	૨૦૪	સેકાતર મહાવીર	૧૩૧
મન-એ-જાન બંધ મોક્ષનું કારણ	૪૪૧	સૌકિક અને સેકાતર શિક્ષા	૧૮૨
મનની એકામતાના સાધો	૫૦૭	વંદનથી નીચગોત્ર પદે ઉચ્ચગોત્ર બંધાય	૩૨૧
મયજુરેહાએ બનાવેલો સાંસારિક સંબંધ	૫૪૩	વંદનની અન્ય મુદ્ધો	૩૩૩
મયજુરેહા શુભ્રવર્ણન	૧૭૭	વંદનનું ફળ	૩૨૨
મયજુરેહાનાં મોધવચનો	૨૨૦	વાચનાનું ફળ	૪૪૧
મયજુરેહાનું મિથિલામાં આગમન	૪૮૬	વિજ્યાદશમી	૩૬૫
મયજુરેહાને ભેઈ મજિરધ જ્ઞાન બૂલ્યો	૧૨૧	વિજેતા મુનિશુભ્ર અને સતીનું મોક્ષન	૨૪૬
મયજુરેહાનું સાગારી અનંતન	૩૩૫	વિજાનનો આવિષ્કાર કે વિનાશનો ?	૧૪૨
મયજુરેહાને પ્રજ્ઞાન	૩૫૦	વિદ્યાધરનાં પ્રલોકનો અને સતીની સમયસૂચકતા	૩૮૫
મયજુરેહાનો વનવાસ	૩૧૬	વિદ્યાધરની કુદૃષ્ટિ	૩૫૬
મયજુરેહા સાધી થયાં	૪૬૬	વિદ્યાધરનો હૃદયપથ	૩૬૬
મહાવેદ મહાવીર	૨૬૩	વિદ્યાધર સતીનો આભાર અને છે	૪૩૬
મહાસતક અને રેવળી	૩૩૩	વિનય સમાધિ	૨૦૮
માયા ત્યાં મિથ્યાત્વ	૨૧૨	વિરૂદ્ધ રત્નમહાકવિ	૩૧૮
માયાના પ્રકાર	૨૨૪	વિવેકશુદ્ધિની મહત્તા	૪૬૧
મિથિસેશનું આગમન	૪૦૫		

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
વિશ્વાસઘાત	૨૯૨	સાવધ અને સાવચૂકી તે શું ?	૨૧૦
વીરસિંહ અને મણિરથ	૪૪૫	સામ્રાજ્ય બોલાવ્યાં	૨૩૭
વૃક્ષો વરસાદ ખેંચી લાવે છે	૩૪૨	સુકુમાલિકા	૧૨૬
વ્યભિચાર હિંસાથી પણ ખરાબ છે	૩૩૩	સુદર્શન અને અર્જુનમાળી	૧૩૬
શીલ મહાત્મ્ય	૮-૩૨૭	સુદર્શનપુરને ઘેરે	૫૨૫
શ્રદ્ધાની દુર્લભતા	૩૧૭	સુદર્શનપુર પર ચઢાઈ	૫૨૦
શ્રદ્ધાનું યજ્ઞ	૬૨	સુપ્રભુધાન	૩૫૪
શ્રમણ કોને કહેવો ?	૬૦	સૂતની આરાધનાનું ફળ	૫૦૧
શ્રમણનો સાર ઉપશાંતતા	૪૨૬	સૂત પકેનકમ	૨
શ્રાવણના ૨૧ ગુણ	૧૮	સૂત પ્રારંભ	૩૦
શ્રાવણના ૪ પ્રકાર	૮૮	સ્તવ અને સ્તુતિનો ભેદ	૩૮૪
સતી અને ચંદ્રપથ	૫૫૨	સ્તવ, સ્તુતિમંગળનું ફળ	૩૮૧
સતીની આશંકા	૨૬૮	સ્ત્રી અને નયુંસકેદ કેમ ખપે ?	૨૫૪
સતીનો ઉપદેશ	૫૬૧	સ્ત્રીનું સ્થાન	૫૬
સત્ય એ જ ભગવાન	૫૫૭	સ્વાધ્યાયથી ઇષ્ટ દેવતાનો સંપ્રયોગ	૪૩૫
સમકિતનો અર્થ	૫૧	સ્વાધ્યાયના ૫ પ્રકાર	૪૩૪
સમદષ્ટિ પાપ કરતો નથી	૧૦૨	સ્વાધ્યાયની વ્યાખ્યા	૪૩૪
સમ્યક્ત્વ ત્યાં દયાભાવ	૫૩	સ્વાધ્યાયનું ફળ	૪૩૩
સમ્યક્ત્વ પરાક્રમની વ્યાખ્યા	૫૯	હરિશ્ચંદ્ર	૨૯૮
સમ્યક્ત્વ પરાક્રમનાં ૩ નામો	૧૨	હાડાની વીરતા	૩૬૬
સંવેગ	૭૧	હાથીના પંજમાંથી સતીનો છૂટકારો	૩૫૮
સંવેગનું ફળ	૮૦	હાથીમાંથી મેઘકુમાર	૫૫
સહધર્મી કોને કહેવાય ?	૧૭૩	હિન્દુસિંહજીનું સહધર્મીવાતસલ્ય	૨૫
સંયમની વ્યાખ્યા અને પ્રકાર	૫૧૫	ક્ષમાપના	૫૬૪
સંયમનું ફળ	૫૧૪-૫૨૨	ક્ષમાપનાનું ફળ	૪૨૩
સંશયાત્મા વિનશ્યતિ	૪૫૨	જ્ઞાનનું ફળ વૈરાગ્ય	૧૧૩
સામાયિકથી સાવચૂકોગની નિવૃત્તિ	૩૦૬	જ્ઞાનપંચમીની સાચી આરાધના	૪૯૪
સામાયિકનું રહસ્ય અને માહાત્મ્ય	૩૦૮		

શુદ્ધિ પત્ર.

પાનં	શુદ્ધિ	અર્થ	અર્થ
૧૦	૧	૧૦૦૦	૧૦૦૦
૧૧	૨૫	૧૦૦૦	૧૦૦૦
૧૨	૬	૧૦૦૦	૧૦૦૦
૧૮	૧૧	૧૦૦૦ ને ૧૦૦૦	૧૦૦૦ ને ૧૦૦૦
૧૯	૪	૧૦૦૦	૧૦૦૦
૮૦	૩૦	૧૦૦૦ આગળ	૧૦૦૦ આગળ
૧૧૦	૧૫	૧૦૦૦ ને	૧૦૦૦ ને
૧૧૩	૪	૧૦૦૦	૧૦૦૦
૧૧૧	૩	૧૦૦૦	૧૦૦૦
૧૬૮	૧૧	૧૦૦૦	૧૦૦૦
૧૬૪	૧૦	૧૦૦૦	૧૦૦૦
૨૦૬	૧૬	૧૦૦૦	૧૦૦૦
૨૪૪	૨૪	૧૦૦૦	૧૦૦૦
૨૫૩	૬	૧૦૦૦	૧૦૦૦
૨૫૫	૨૬	૧૦૦૦	૧૦૦૦
૨૧૪	૨૧	૧૦૦૦	૧૦૦૦
૨૧૭	૨	૧૦૦૦	૧૦૦૦
૨૮૪	૨૪	૧૦૦૦	૧૦૦૦
૨૬૮	૧૬	૧૦૦૦	૧૦૦૦
૩૦૩	૪	૧૦૦૦	૧૦૦૦
૩૧૧	૩૩	૧૦૦૦	૧૦૦૦
૩૧૮	૨૪-૨૬	૧૦૦૦	૧૦૦૦
૪૨૬	૨	૧૦૦૦	૧૦૦૦
૪૪૩	૩	૧૦૦૦	૧૦૦૦
૪૫૭	૧૨	૧૦૦૦	૧૦૦૦
૪૭૩	૧૫-૧૬	૧૦૦૦	૧૦૦૦
૪૮૧	૭૯	૧૦૦૦	૧૦૦૦
૪૬૧	૩૦	૧૦૦૦	૧૦૦૦
૫૧૬	૨૧	૧૦૦૦	૧૦૦૦
૫૨૩	૩૨	૧૦૦૦	૧૦૦૦
૫૩૩	૪	૧૦૦૦	૧૦૦૦
૫૮૨	૭	૧૦૦૦	૧૦૦૦

શ્રી મહાવીર જૈન જ્ઞાનોદય સોસાયટી-રાજકોટ તરફથી પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકો

૧૯૦૦-૧૯૦૧

સૂચકતાંગ સૂચ : પ્રથમ ખંડ : બે અધ્યાયન : મૂળ, આલ્પ, ત્રી શીર્ષોદ્યાત્મ
કુલ રીકા હીન્દી રીકાર્થ સાથે, રૂપણ ૮ પેટ : પાના ૩૫૦ : રૂ. ૧-૪-૦
સૂચકતાંગ સૂચ : બીજો ખંડ : અધ્યાયન ચતુર્થી નવ : સર : સર : છપાય છે.
કર્મ અને આત્માનો સંબંધ : અધ્યાયી કુલ : રૂ. ૦-૫-૦

પૂજ્યશ્રી જવાહિરલાલજી મદારજના

આખ્યાનોને આધારે.

જવાહિર આખ્યાન સંગ્રહ } અનાથી મુનિ અને સુદર્શન ચરિત્ર :
[પુસ્તક પહેલું] } રાજકોટ આતુર્ભાસના આખ્યાનો :
રૂપણ ૮ પેટ : પાના ૭૩૦ : પાકું પુંકું : રૂ. ૨-૪-૦
બે ભાગમાં : દરેક ભાગ : રૂ. ૧-૨-૦

જવાહિર આખ્યાન સંગ્રહ } સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ (ખોલ ૧થી૨૭) અને મયભુરેદા.
[પુસ્તક બીજું] } જનમનગર આતુર્ભાસના આખ્યાનો.
રૂપણ ૮ પેટ : પાના ૬૦૬ : પાકું પુંકું : રૂ. ૨-૮-૦

જવાહિર આખ્યાન સંગ્રહ } સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ ખોલ ૨૮ થી ૪૮ :
[પુસ્તક ત્રીજું] } મોરબી આતુર્ભાસના આખ્યાનો. છપાય છે.

જવાહિર જ્યોતિ : રાજકોટ આતુર્ભાસના સામાજિક આખ્યાનોનો સંગ્રહ :
કાલિન ૧૬ પેટ : પાના ૨૧૮ : પાકું પુંકું : રૂ. ૦-૬-૦

જવાહિર પ્રકાશ : વિધવિધ વિષય ઉપરના આખ્યાનોનો સંગ્રહ : છપાય છે.

બ્રહ્મચારિણી : મહાસતી ચંદનબાળા : એક અનુપમ ધર્મકથા :
કાલિન ૧૬ પેટ : પાના ૩૬૦ : પાકું પુંકું : રૂ. ૦-૬-૦

ધર્મ અને ધર્મનાયક : દશ ધર્મો અને દશ ધર્મ નાયકો :
કાલિન ૧૬ પેટ : પાના ૨૫૦ પાકું પુંકું : રૂ. ૦-૬-૦

શ્રી જૈન શાળાપયોગી પુસ્તકો

જૈન બાળયોધી : } તૈયાર થાય છે.
જૈન શિક્ષણ માળા : પહેલી ચોપડી
જૈન શિક્ષણ માળા : બીજી ચોપડી રૂ. ૦-૨-૬
જૈન શિક્ષણ માળા : ત્રીજી ચોપડી રૂ. ૦-૩-૩

દરેક પુસ્તકનું દપાલ ખર્ચ જુદું.

પૂછો :

શ્રી મહાવીર જૈન જ્ઞાનોદય સોસાયટી-રાજકોટ.

